

T u d o m á n y o s
G y ű j t e m é n y .

1 8 2 6 .

Tizedik esztendei Folyamat.

I. K Ö T E T .

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek:

- I.** Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország' physikai, geographiai, természet-históriai, történetbeli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, historiai, philosophiai, mathematicai (mennyeség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesitenek, a' szép 's kézi mesterségeket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's elő mozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet' leírásit magokban foglalják;
- II.** A' Magyar országban kijött, vagy akarhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek esmertetései és vi'sgálatai, 's a' külföldiek' vi'sgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' Tudományok 's Mesterségek' előmenetelét, 's ezzel a' köz hasznot, és az elmének tökéletesedését eszközlik;
- III.** Tudománybeli Jelentések: megtzáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásaik, jutalom-tételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékeztetések, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's t. e' félék eránt.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

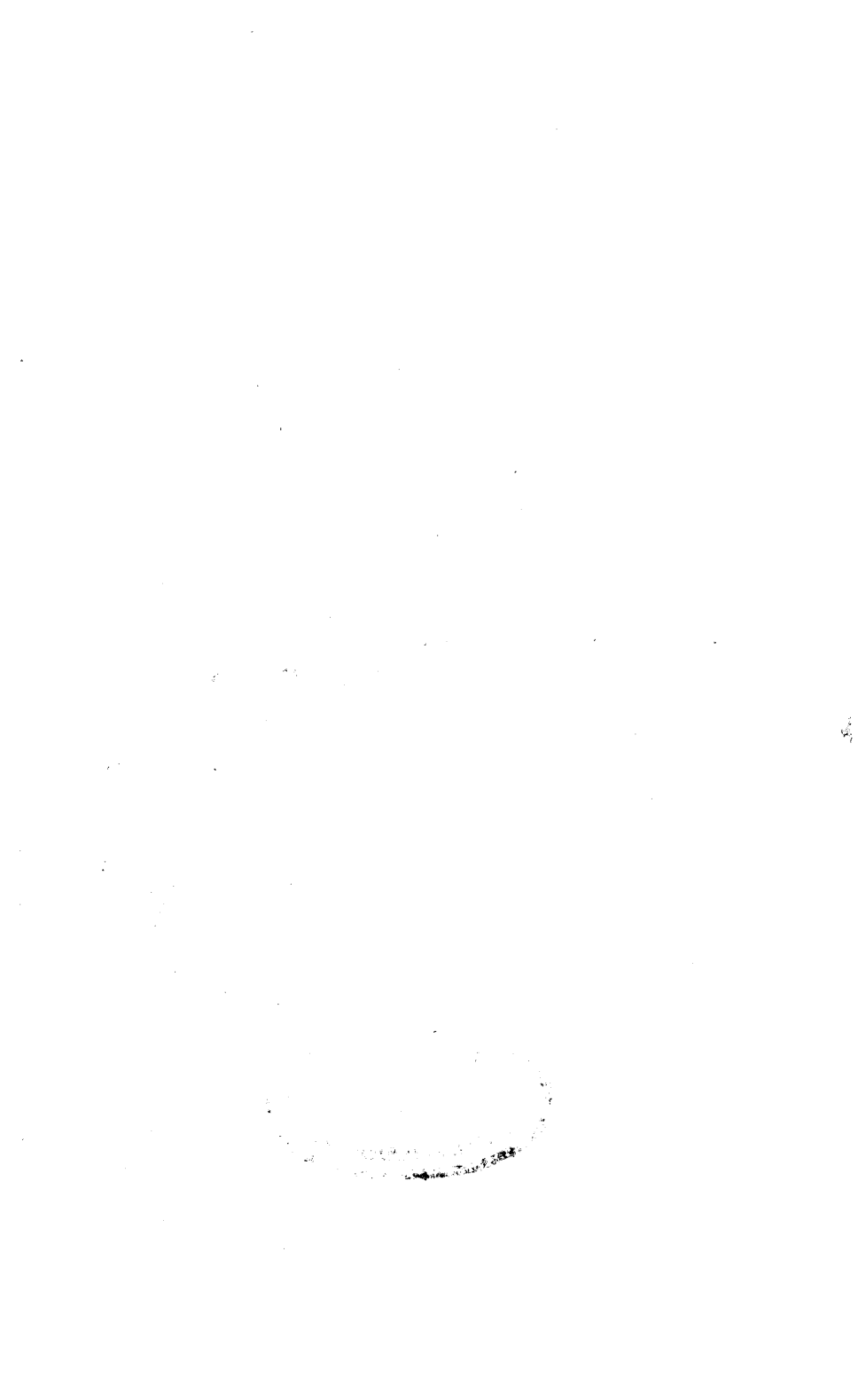
1 8 2 6.

I. K Ö T E T.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER MÁTYÁS' betűjével
és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

Magyarság. 1778.

Valljuk meg, hogy nagyon megszükkültünk a' Magyarországon, mellynek ugyan bőségében soha nem voltunk. Tszudálkozom nagy Nemzetünkön, hogy ő, ki külömben minden tulajdonainak fen tartásában olly nemes, nagy és állhatos indulattal viseltetik, a' maga anya nyelvét felejteni láttatik; ollyan világban pedig, mellyben minden haza önnön nyelvét emeli, azon tanul, azon perel, kereskedik, társalkodik, és gazdálkodik.

Ollyan szánakozásra, 's egyszersmind köpedelemre való tsekéllyéggel kitsinyítik némellyek magokat, hogy Magyarúl nem lehet, mondják, jól írni, okoskodni, mivel sem ereje, sem elégsége nintsen a' nyelvnek, mellyekkel a' tudományok szépségeket, és mélységeket elő lehetne adni. Ollyba' venném ha mondanád: egy nagy hegy, melly arany kövel tele volna, hogy semmit nem ér, mivel nints bánya 's bányász benne. Mit tehet arról a' drága hegy, ha kintseit belöle nem szedik; mit tehet róla a' Magyar nyelv is, ha fiai ötet sem ékesíteni, sem nagyítani, sem fel emelni nem akarják. Egy nyelv sem származott a' föld golyóbissán tökéletes erőben; de azért még is sok van már erős és mély közöttök. Ha az Anglusok soha nem kezdetek volna nyelveken írni, azon okból, hogy gyenge, nem volna most

sem fényes, sem olly mély, mellyhez egy nyelv sem hasonlíthat már e' részben, noha gyengébb volt sokkal, mint most a' Magyar.

Nézzük meg az Anglust, mi vólt 1017-ben, mikor Kánut a' Dániái fejedelem elfoglalta? — Guillelmus a' Normandiai Hertzeg, ki őket járma alá vette, hasonlóúl a' 11-dik százban egész Angliában megtiltotta az anya-nyelvet minden törvény tábláknál, úgy hogy Normannus nyelven kellett mindent végbe vinni. Ez egész II-dik Eduardusig így ment. Mi pedig Magyarok magunk láttatunk nyelvünket megtiltani. Guillelmus alatt nem lehetett hát Anglus-nyelven mély tudomány: de következik-e onnan, ha akkor az Anglus nyelv tsekély vólt, hogy most se tsudálhassuk benne Milont, Sake-speart, Jungot, Popét? Ha ugyan az Anglus mindég abban maradt vólna, hogy ne írjon a' maga nyelvén, sem törvényt, sem pert, sem tudományt, mért gyenge, most is ostoba vólna.

Mi vólt a' Frantzia-nyelv is a' 10-dik 11-dik százban Robert alatt? alig lehetett nyelvnek mondani együgyüsege miatt; úgy de Riselliő még is olyan taszítást tett rajta, hogy ő alatta, és utánna a' két Corneliusokat, Deszperót, Moliert, Montesziőt, Voltért 's a' t. Frantziáságokban tsudálnod kell. Hová ment már ez a' nyelv, abból a' mélységes alatonyságból, mellyben nyögött, és mitsoda szélesen kiterjedett Tudományt adott fíjainak?

Görög Orrzág böltsője vólt minden tudományoknak; — hová emelte fel nyelvét? Úgy de nézd meg, Amfiction 111-dik Athenásbéli Király idejében, kinek uralkodása alatt 12. Nemzetetskék, kétszer esztendőben a' Termófilesen öszve gyűltek, mint mi régen a' Rákoson, hogy dolgaikról tanátskozzanak, hol tsak szóval végezték közön-séges ügyöket. Nehéz lett vólna akkor Aristoteles-

nek, Plátónak, Xenofonnak, Homerusnak azt írni, mit idővel Görögül megírtak. Irhatták volna e' Euripides és Sofokles is nemes Tragediáikat Kranausz alatt?

Jegyezd meg e' nagy igazságot, hogy soha a' földnek golyóbissán egy Nemzet sem tehetette addig magáévá a' böltességet, mélységet, valameddig a' tudományokat a' maga anya nyelvébe bé nem huzta. Minden nemzet a' maga nyelvén lett tudós, de idegenen soha sem. Pittagorás tudta az Egyiptomi nyelvet, több Philosophusokkal együtt, kik oda mentek tanulni, de még is míg a' Görög a' maga nyelvében fel nem ment, nem vólt közönséges böltessége. A' Rómaiak hasonlóúl sokan tudtak Görögül; de azért tsak Senekában, Epictetesben, Pliniusban, Ciceróban 's a' t. tsudáljuk őket. Anglus, Frantzia, régen tud már 'Sidóul, Görögül, Deákul a' maga tudósaival; de még is mig önnön nyelvét tudóssá, naggyá nem tette, fel nem mehetett. Magyar Országba is régen tudnak már a' Papok, 's némelly Tanulók 'Sidóul, Görögül, de azért hol vannak a' Tudományok? Szent Istvántól fogva mindég deákul ir a' nemzet, 's mire ment benne a' tudomány? Sok elmondja néked ha akarod a' 'Sidó, Görög Grammaticát tsak nem könyv nélkül, úgy ir Deákul mint Cicero; de azért egyébképen olly mélységes ostobasága, 's vadsága, időtlensége lehet, hogy beszélni sem mersz véle, mivel akaratja ellen olly rutakat mond, mellyek miatt ő helyette kell el pirúlnod. Mit kell hát egy nemzetnek elkövetni, ha tudománnyal fel akarja magát émelni, melly dolog kötelessége? — vagy valamelly idegen nyelvet kell anya nyelvének fogadni, 's a' magáétól butszűt venni; vagy a' maga született nyelvébe a' mély tudományokat által tenni. De egy egész nemzet meddig tanul meg valamelly idegen nyelvet töké-

letesen, és mikor felejtí el a' magáét? mert a' paraszt emberek, kikkel beszélünk kell, nem tanulnak sem Görögül, sem 'Sidóul, sem Deákul, nekik is feleségeikkel beszélni kell, pedig a' paraszt asszonyok tudjuk miképen szokták az idegen nyelveket tanulni, azért akkor fog a' Magyar - nyelv hazánkból ki halni, mikor a' magyar paraszt asszonyok Deákul, Görögül, Frantziául vagy Németül fognak tanulni, és Magyarul megszűnnek beszélni. Mig pedig a' Magyar paraszt asszonyok magyarul fognak beszélni, addig a' paraszt emberek is úgy beszélnek, és hasonlóul mig a' jobbagyok magyarul szólnak, addig az Uraknak sem lehet a' Magyarságot elfelejteni. Ha már így kénytelenek vagyunk nyelvünket megtartani, tisztítsuk ki legalább, és dolgozzunk előmenetelünkön.

Minden nemzet a' maga nyelvéről ismértetik meg leginkább; — hogy neveznéd az olyan nemzetet, mellynek anya nyelve nem volna? se hogy; mitsoda szomorú elvettetett és gyalázatos sors lenne az egész nemzetnek anya nyelv nélkül a' több anya nyelvű népek, hazák közt bujdosni, és szemtelenkedni, hol szüntelen azt kérdeznék tőle: hát te mi vagy, honnan jöttél, ki vagy? Azonban a' melly nemzettől elkoldulná nyelvét, az iránt mindég úgy tetszené mintha inassa, vagy szolgálja volna.

Mért nem alkalmas a' Magyar nyelv? azért, feleled, hogy nem lehet rajta kitenni a' dolgot: ha nem lehet, tedd úgy mint Deákul van, mert minden nemzet úgy tett azzal, mondjad Magyarul Filosofia, Teologia, Fisica 's a' t. Minek ezek helyébe új szókat gondolni, ezzel úgy is minden nemzet úgy bánt; a' Frantzia így mondja Filosof, Teolog, Fisik, elhagyja belőlök az utolsó betűt 's mindjárt Frantziául van. A' német így mondja: Philosophi, Theologaj, 's a' t. Így valamit az anya

nyelven ki nem lehet tenni, azon kell nevezni a' min már nevezik, és mihelyt ezeket a' szókat meg adod a' Magyar nyelvnek, mint a' Deák magának Görögből meg adta, mellyet Anglus, Frantzia, Német követtek, azon szempillantásban ollyanná tészed a' Magyar nyelvet, mint a' legfőbb Európai nyelv lehet e' földön.

Mellyik nyelvnek is lehetne több édessége, méltósága, mélysege és könnyű kimondása mint a' Magyaroknak? mind a' Deák, mind a' Frantzia, mind a' Német görtsösebb nála. Kivált Poétaságra, éneklésre, régi történetek előbeszélésére, ditsérő beszédre, egy nyelv sem haladja meg. Olvasd meg az Embernek próbáját, Telemakust, Agist, Lukanust, fogadom nem fogod benne a' Magyar nyelvnek sem szük voltát, sem sundaságát, sem tsekélységét észre venni. Nem volt ilyen erőben az Anglus nyelv Kanut alatt, sem a' Görög Amfiction idejében, sem a' Frantzia Rise-liő előtt; de még is elmehettek mostani tökéletességekre, mellyel az emberi Nemet tsudálkozásra hozzák, és höltsességre tanítják.

Nálunk ha komédiát, Tragediát ír valaki, némellyek kinevetik, mert ezt hijában valóságnak tartják. Ezekhez szóllok: eláruljátok magatokat: tudjátok-e mi emelte Euripidest, Sofoklest örök emlékezetre a' Görögöknél? Tudjátok-e mi tette Sakespearet az Anglusoknál halhatatlanná, mint Cornelius Pétert naggyá a' Frantziáknál, és Terentziust a' Rómaiaknál? a' Tragedia, Komédia, melly dolgokat ti semminek vesztek: kérlek, rajtatok nevessem-e el magamat, vagy Rómán, Athénáson, Párison, és Londonon. Az ilyen emberek ollyanok, mint azok a' bértzek közt lakó Oláhok, kik a' tiszta búza kenyeret elvetik, 's kukoritzta kenyeret rágnak, mivel azon nőttek. Némelly oskolákban igaz, hajdan abból állott a'

Komédia, hogy a' gyermekeknek lábra-valójokat ingeket megtömték, ortzájokat korommal beken-
ték, osztán nyársakat adtak kezekbe pengetni: ha
ugyan a' Komédiáról e' szerint itélsz, úgy inkább
gondolhatod azt esztelenekhez illő dolognak len-
ni, mint eszesek munkájának.

Vannak még olyanok, kik ha Szent Irást
nem magyarázol, akár mit irsz, nevetnek, mások
ha a' Corpus Jurist nem fejtegeted, semminek álli-
tanak; azonban mikor osztán nagy dolgok fordul-
nak elő, hol sem Náhumból sem Zofoniásból
nem lehet okoskodni, a' mély Atyák tsak hall-
gatnak, vagy olyanokat mondanak, hogy a' szé-
gyen kihajt előlök. Polibius, Homerus, Virgi-
lius, Plátó, Seneca 's a' t. a' nevezett dolgok-
ból sem egyikét sem másikat nem magyarázták.

Nem mondom azomban, hogy nem ditsősé-
ges és üdvösséges dolog Sz. Irást magyarázni 's
érteni; azt sem állítom, hogy igen nemes és tisz-
teletre méltó érdem nem volna maga Hazájának
Törvényét tudni: tsak azt állítom, hogy nagy
tsékélység más dolgokban ezeken kívül jó 's tisz-
teletre érdemes hasznú tudományokat nem keres-
ni, vagy azokat irigységből gúnyolni, kik tanul-
nak, 's más dolgokban is okoskodnak. Kiki lehet
nagy a' maga mesterségében, és azért egyik fél,
a' másik félnek megadhatja tiszteletét. Egy Hazát
sokféleképen lehet és kell szolgálni, mert an-
nak sok mesterségre van szüksége. Éljenek a'
Bányászok is, de ne üzzük el a' szántókat is, sem
a' szabókat, tsizmadiákat; éljünk, 's hagyjunk má-
sokat is élni. — Ha valaki olyan vagy, ki a' Ma-
gyar írást megveted, tsak gondold, és hitesd el
magaddal, hogy a' Magyar író nem neked írt,
hanem azoknak, kik munkáját kedvellik, mert ne
hidd külömben, hogy egész Ország tetszésedtől
függesztené fel itéletét. Miért nem lehetne egy

Nemzetnek multságára, annak anya-nyelvén írni? és miért ne lenne szép dolog komédiával vagy egy Pontyival valakinek Hazáját megnevetetni? menjen kiki a' hol mehet. Most volna egyszer ideje a' magyarságot emelni. A' Budai nagy Universtásnak miért nem lehetne olyan Magyarokat magához kaptsolni, tsak betsületből, fizetés nélkül, kik hazájok nyelvét tudják? Új szó - könyvet jó volna osztán tsinálni, hol meghatározatnának az új magyar szók. Az Universtás magára vehetné a' jó Magyar könyveknek megvi'sgálását, kinyomtatását. Fordíthatná magyarra Cicerót, Epicte test, Senecát, Rollint, Milottot, Hübnert 's a' t. Hadd lehetne Magyarúl is tanulni; megvennék az ilyen munkákat, és így az Universtásnak pénze, a' Nemzetnek pedig Magyar könyvei lennének.

Lehetne az efféle dologban esmértséget tartani a' Sáros-Pataki Collegiummal is, mert azok a' frizérozatlan fejű Philosophusok tudnak Magyarúl, 's egyébképen is a' közönséges dolgot köz erővel kell fogni, mert különben hijában erőszakoskodunk. Az Universtás Frantzia és Német könyveket nem fog iratni, mert elég van, ha pedig tsak deákul irat, ott maradunk véle, a' hol vagyunk.

Magyar nyelven kívül nehéz egyébből kedves újságot indítani; de ha Volfiust, Flörit, Monteskiöt, Vilandot, Kroneket, Milont, Donatot 's a' t. magyarúl lehetne olvasni; fogadom, hogy egynehány esztendő múlva, az asszonyoknak is több tudományok, értelmek lenne, mint most sok Doctusnak van az Országban. Mikár lenne benne, ha a' német Gellértet is a' Debreczeni, Ketskeméti, Kassai Polgárnék olvashatnák magyarban? valameddig ezt a' módot fel nem vesszük, soha nem jövünk ki a' melységből úgy mint kellene. Moz-

gásba, tűzbe kell hozni a' Nemzet elméjét újsággal, még pedig a' maga nyelvével, mert ha ötet a' maga ditsőségével nem indítjuk, idegen dolgokra egészen meg nem indul. Míg pedig németül, frantziául megtanul, addig Magyarban, ha könyvei lesznek, höltseségre mégyen. Valameddig a' Nagyok a' kitsinyekkel vetélkedésbe nem jönnek, addig fel nem áll köztünk a' tudomány, vetélkedés pedig mi módon álljon fel, ha a' kitsinyek nem tanulhatnak.

A' régi módhoz ne ragaszkodjunk, mert ahoz ragaszkodni annyit téssen, mint a' tudatlanságot sohajtani. Tsak nekünk is jobb lesz hát a' nagy világ után menni. Legyen új tanulás módja, fogadjuk el. Nem szükség minden újítót megvetni; mert nem minden újság rossz köztünk, mivel igen sok veszedelmes és tudatlan óságok is vannak e' világban. Eleitől fogva az újítók mindenütt üldözettek; kár, mert örökké meg kellene a' dolgokat a' dolgoktól különböztetni, hogy a' jó szolgák a' gonoszokkal együtt ne szenvednének: mindazonáltal, tsak kell még is mindenütt olyanoknak lenni, kik magokat a' köz ügyért ideig motskol-tassák, és azokat szolgálják, kik abban hívek és ártatlanok.

Besenyei György.

2.

Egyházi Rendek Intőzete.

Esztergomi Fő Érseki Megye.

Ezen Érseki Megyét kegyesen vezéri Ő
Magassága Magyar Ország Hertzegi Primás Rud-

nai 's Divék Újfalusi Rudnay Sándor Fő Egyházi
Érsekje, 's a' t. Az egész Megye foglal magában
836 Áldozó Papokat.

Az Egyetemenél Nevendék Papok	—	62
A' Pázmán Collegiumjában	—	52
Nagy Szombaton a' Stephaneumban	—	20
Ad assumptam B. M, virginem	—	108
Az Esztergomi Presbyteriumban	—	30
Ezek közül Áldozó Pap van	—	11
Az Emericaumban	—	12
Mind öszve a' Nevendékség	—	203
Katholikusok	—	746863
Nem egyesültt Görögök	—	3520
Ágostai Vallásúak	—	110263
Helvetziai Vallásúak	—	61107
Zsidók	—	38198
Plebaniája	—	469

Summák Summája — 959960.

Kalotsai Érseki Megye.

Ez mostanában tisztel egy Érseket, Nagy,
Méltóságú Klobusitzki Klobusitzky Péter Urat O
Excellentziáját. Számlál ezen Megye

Áldozó Papot	—	269
Nevendéket	—	34
Plebaniát	—	98
Katholikusokat	—	299747
Nem egyesültt Görögöket	—	102053
Ágostaiakat	—	27167
Helvetziaiakat	—	26481
Zsidókat	—	4467

Öszveségesen — 459915

Egri Érseki Megye.

Árva fiai ezen Érseki Megyének, még 1822.
esztendőben Nagy Méltóságú Nagy Szalatnai Bá-
ró Fischer István Batsko örökös Urának elhunyt.

tával, Kormányozókat Méltóságos Tajer Györgyben az Egri Káptalan Prépostjában helyeztetik. A' Megye' kerületében vannak

Áldozó Papok	—	—	—	—	258
Nevendékek	—	—	—	—	72
Plebaniák	—	—	—	—	181
Katholikusok	—	—	—	—	328862
Nem egyesültt Görögök	—	—	—	—	1194
Ágostai Vallásbeliek	—	—	—	—	16725
Helvetziai	—	—	—	—	290549
Zsidók	—	—	—	—	14204
					<hr/>
Mindössze	—				651534

Csanádi Megye.

Kegyes Kormányozóját ezen Megye Ö Excellen-
tziájában Remetei Közeghy László Urban talál-
ja fel ; foglal magában

Áldozó Papokat	—	—	—	—	279
Nevendék	—	—	—	—	37
Plebaniát	—	—	—	—	157
Katholikusokat	—	—	—	—	308266
Nem egyesültt Görögöket	—	—	—	—	685016
Ágostai Vallásúakat	—	—	—	—	16428
Helvetziai	—	—	—	—	22788
Zsidókat	—	—	—	—	5295
					<hr/>
Summa	—				1,037793

Szathmári Megye.

Méltóságos Nagy Darótzai Kovách Florián
alatt (még halt az alatt, 's a' többi is, a' kik ne-
veinél + van) számlál ezen Megye

Aldozó Papot	—	—	—	—	144
Nevendéket	—	—	—	—	27
Plebaniát	—	—	—	—	75
Katholikusokat	—	—	—	—	66351
					<hr/>
Egybe foglalva	—				66351

Vajba ezen kegyes Püspök a' többi Schematismusokhoz a' más hitbelieket is feljegyezni parantsolná, mellyért álaatosan esedezünk.

Nagy Várad i M e g y e.

Régen óhajtott szándékját Méltóságos Vurum Jó'sef Cs. Királyi Tanátsosban, Nagy Várad i Püspökben találta fel; hozzája tartoznak

Áldozó Papok	—	—	—	—	184
Nevendékek	—	—	—	—	14
Plébaniák	—	—	—	—	53
Katholikusok	—	—	—	—	54042
Egyesültt Görögök	—	—	—	—	92861
Nem egyesültt	—	—	—	—	115080
Ágostai Vallásúak	—	—	—	—	50302
Helvetziai	—	—	—	—	283672
Zsidók	—	—	—	—	4001
Unitariusok	—	—	—	—	14
Öszveséggel	—	—	—	—	<u>600872</u>

V e s z p r é m i M e g y e.

Érdemes Püspöki páltzáját e' folyó esztendőben Méltóságos Makai és Gelei Makay Antal, Besztertzéről által vitte, 's mindenek öröme ezen Megyében folytatja (†). Püspökségének határjában vannak.

Áldozó Papok	—	—	—	—	365
Nevendék	—	—	—	—	35
Plébánia	—	—	—	—	214
Katholikusok	—	—	—	—	309370
Görögök	—	—	—	—	417
Ágostai Vallásúak	—	—	—	—	27328
Helvetziai	—	—	—	—	93090
Zsidók	—	—	—	—	<u>12315</u>
Summa	—	—	—	—	442520

Nagy Várad i G ö r ö g M e g y e.
M é l t ó s á g o s V u l c á n S á m u e l E g y e s ü l t G ö r ö g
P ü s p ö k g o n d v i s e l é s e a l a t t s z á m l á l a' M e g y e

Áldozó Papot	—	—	—	—	97
Nevendék	—	—	—	—	10
Plébaniát	—	—	—	—	69
Katholikusokat	—	—	—	—	38449
Görög egyesültteket	—	—	—	—	30514
— nem egyesültteket	—	—	—	—	65494
Ágostai Vallásúakat	—	—	—	—	2853
Helvetziai	—	—	—	—	84330
Zsidókat	—	—	—	—	3595
				Summa	— 226239

V á t z i M e g y e.

Melly szépen tündöklük a' nagyra szülöttben az erkölts, ezt mai nap tapasztaljuk Méltóságos Gróf Paulai Nádasdi Ferentzben, Fogaras Földjének örökös Urában, és Nemes Komárom Vármegyének örökös Grófjában, kit egy szívvvel 's lélekkel ezen MegyePüspökjének tisztel; tartoznak ezen Megyéhez:

Áldozó Papok	—	—	—	—	195
Nevendék Papok	—	—	—	—	37
Plébaniák	—	—	—	—	107
Katholikusok	—	—	—	—	263685
ÁgostaiVallásúak	—	—	—	—	37939
Helvetziai	—	—	—	—	162333
Görög nem egyesültt	—	—	—	—	1647
Zsidók	—	—	—	—	7566
				Summa	— 472970

K a s s a i M e g y e.

FelségesUrunk mindenkor fenmaradó intézete ezen Megyében tündöklük, ki is atyai kegyelméből Méltóságos Cseh István második Kassai Püspöknek érdemére nézve kormányra alá rendel-

ni méltóztatott; kiterjed Ó Méltóságának Fő Pász-
tori hivatala

Áldozó Papokra	—	—	—	295
Nevendék Papokra	—	—	—	52
Plébaniákra	—	—	—	191
Katholikusok	—	—	—	272570
Görög nem egyesültt	—	—	—	216
Ágostai	—	—	—	28443
Helvetziai	—	—	—	86261
Zsidó	—	—	—	27382
Summa	—	—	—	514872

Besztertzei Megye.

Méltóságos Belánszky Jó'sef volt Bács Monos-
tori B. szüz Apátja, Nitrai Ráptalan Nagy Pré-
postja és Kanonokja igazgatása alatt számlál

Áldozó Papot	—	—	—	180
Nevendék Papot	—	—	—	26
Plébaniát	—	—	—	111
Katholikusok száma	—	—	—	137439
Görög nem egyesültt	—	—	—	1
Ágostai	—	—	—	60626
Zsidók	—	—	—	608
Mindössze	—	—	—	198674

Székes Fehérvári Megye.

Méltóságos Hopácsy Jó'sef, a' Nagy Méltó-
ságú Hét Személyű Táblának köz Birája' Fő Pász-
tori hivatala alatt, a' ki most Veszprimi Püspök,
számlált

Áldozó Papokat	—	—	—	128
Nevendék Papokat	—	—	—	24
Plébaniát	—	—	—	80
Katholikusok	—	—	—	131570
Görögök	—	—	—	5217
Ágostai	—	—	—	4327

Helvetziai	—	—	—	—	55736
Zsidók	—	—	—	—	4712
				Summa	— 201560

Diakovári Megye 1823.

Ő Méltósága Raffay Imre Károly Úr, a' Boszniai Püspökök rendjében hatvan ötödik, a' Sirmiai Püspökök székében hatvan kilentzedik, atyai szorgalommal vezérli; kiterjed Fő Papi hatalma.

Aldozó Papokra	—	—	—	—	150
Nevendék Papokra	—	—	—	—	31
Hatholikusok	—	—	—	—	142028
Görög egyesültt	—	—	—	—	481
— nem egyesültt	—	—	—	—	156086
Ágostai Vallásúak	—	—	—	—	3701
Helvetziai	—	—	—	—	3797
Zsidók	—	—	—	—	415
Parochia	—	—	—	—	81
				Summa	— 308008

Pétsi Megye.

Péts Magyar Ország legrégibb Városa, hajdan Római híres Sopia városának omladékai-
ból felépült, — Szent István Király a' többi Püspökségnek elrendelésével Pétsre is, mint Országunk legdíszesb helyére, (sőt Péts még most is Hazánknak elsőb városai közül való) Püspökséget rendelt, 1000. esztendőben; sok érdemes, 's örök emlékezetű Püspökjei után, úgy-
mint Bálint Római Cardinalis Pétsi Püspök, Dudics András, 's halhatatlan Klimó Püspöki szék-
jekben *), most Méltóságos Király Jó'sef Pétsi Püspök ül (+); terjed Megyéjének határa

*) Lásd az 1822. esztendőbéli Tudományos Gyűjtemény I-ső Kötetjének 38 lapján Jankó János Pécs Szabad Királyi Városnak rövid leírását.

Áldozó Papok	—	—	—	—	275
Nevendék	—	—	—	—	25
Plébániák	—	—	—	—	156
Katholikusok	—	—	—	—	204785
Görögök	—	—	—	—	20860
Ágostai Vallásúak	—	—	—	—	28105
Helvétziai	—	—	—	—	71551
Zsidó	—	—	—	—	5435
Mindössze	—	—	—	—	<u>420056</u>

Győri Megye.

Ezen Megye még 14. Mártziusban 1821. esztendőben Fő Pásztorát elvesztvén, mind eddig árván maradt. (Mostani Püspöke Mélt. Juranits Antal Úr) Az egész Megye két Káptalannal bir, és ennek számos fiai Fő Tisztelendő Berghofer mostani Prépost Úr által 's a' t. vezéreltetnek, (Káptalan Győri és Sopronyi); az egész Megye területében vannak

Áldozó Papok	—	—	—	—	358
Nevendék	—	—	—	—	43
Plébániák	—	—	—	—	227
Katholikusok	—	—	—	—	277065
Ágostai és Helvétziai Vallásúak	—	—	—	—	65567
Görög	—	—	—	—	210
Zsidó	—	—	—	—	10423
Summa	—	—	—	—	<u>353205</u>

Nyitrai Megye.

Ezen Püspökség egy a' legrégiebbek közül, Sz. István dicső Királyunktól veszi eredetét, mellyet most Ő. Excellentiája Kluch Jó'sef Császári Királyi valós. Bels. Titkos Tanácsos, Nyitrai Püspök kormányoz, nagy 's messze kiterjedt Megyéje számlál

Áldozó Papokat	—	—	—	—	234
Nevendékeket	—	—	—	—	63

Plébániákat	—	—	—	—	143
Katholikusokat	—	—	—	—	283275
Görögöket	—	—	—	—	2
Ágostai Vallásúakat	—	—	—	—	21503
Helvetziai	—	—	—	—	3
Zsidókat	—	—	—	—	10820
Egybe vetve	—	—	—	—	<u>315603</u>

Az Apátság' Lakhelyei:

Kassán	—	—	—	—	26
Nagy - Váradon	—	—	—	—	13
Győrött	—	—	—	—	22
Sopronyban	—	—	—	—	25
					<u>86</u>

Vannak még ezeken kívül, de számokra nézve bizonytalanok ; úgymint: Po'sonyban kétfélék az Elisabetákon kívül, Nagy Szombatban, Pesten, és Budán ; lehetnek még más helyen is, de az eddig elő számlált Schematismus szerint csak ezek a' helyek adatnak elő.

Jászói Fehér Papok.

Fő Tisztelendő Bernáth Maximilián, László Praemonstratensis Szerzetes Kanonok Rendjének Praelatusa, Szent János, Leleszi Sz. Kereszt, és Sz. István Első Martir Prépostja, számlál maga körül (circiter) 60. Tanítanak pedig a' Szerzetbéliek Kassán, Nagy-Váradon, Rozsnyón és Lőtsén, ezen kívül több helyeken vannak a' Kassai és Nagy-Várad Schematismus szerint, (mert még itten Pesten, Rozsnyai és Szepesi nintsenek) Leleszen, Jászón, Helmetzen, Felső Novajon, Nyestán.

Csornai Fehér Papok.

Fő Tisztelendő Gyöngyösi Pál, a' Praemonstratensis Szerzetes Kanonok Rendnek Praelatusa,

Szent Mihály Csornai és Horpátsi, Gy. Ol. Boldog Asszony Túrjei és Jánoshídi Prépostja kormányza alatt tanítanak Szombathelyen és Heszthelyen, tartózkodnak Túrjén, Csornán, Jánoshidán, 's a' t.; öszveségesen vannak (mintegy) 32.

Szent Benedek Szerzetes Papjai.

Méltóságos Fő Tisztelendő Horváth Pál, Sz. Benedek Szerzetben Sz. Anian Püspök és Confessor Tihanyi Apátja, és ezen említett Szerzetnek Igazgatója. Tanítanak fáradhatatlan fiai Esztergomban, Győrött, Komáromban, Pannonhalmán, 's több helyeken vannak mindöszve 166.

Minoriták.

Egerben	—	—	—	—	21
Miskoltzon	—	—	—	—	21
Nyir Báthorón	—	—	—	—	10
Szilágyi Somlón	—	—	—	—	4
Imregen	—	—	—	—	6
				—	62

Vannak ezen kívül Lugoson, Pancsován, Szegeden, és Ó-Aradon — — 24

Dominicanusok

Az ide zárt Schematismusok szerint tsak két helyen jelennek meg, úgymint 9. Kassán, Sopronyban is illy formán — — 18

Carmeliták.

Carmeliták, és pedig az úgy nevezett Discalceatusok Győrött vannak: — — 14

Capucinusok

Budán, Po'sonyban, Besnyön, Eszéken, Tán és Bazingban: — — — 60

Irgalmas Atyák

Budán, Po'sonyban, Szakoltzán, Egerben,
Váczon, Nagy-Váradon, Temesváron, Pápán,
Pécsen, Kis-Martonban — — 88

Cziztercziták.

Fő Tisztelendő Dreta Antal, a' Czizterci Szerzetnek a' B. Szüzzöl nevezetett Zirczi, Pí-lisi 's Pásztói Apátját, és több Vgyék Táblabí-ráját, az említett Szerzetnek Igazgatóját, elvesz-tették Szerzetes fiai. Laknak Egerben, Zirczen, Pécsen, Székes Fehérváron, 's több Plébániákkal el vannak foglalva. (Mintegy) 50.

Szerzetesek.

A' Kegyes Oskola Szerzetnek mostani Provi-n-cialisa Nagy Tiszteletű Bolla Márton Úr. A' magyar Ifjúságnak kitsinosítására e' következendő helyeken jutalomra méltó fáradozással igyekez-nek a' Szerzetbeliek

Besztertzén	—	—	—	—	6
Brezno-Bányán	—	—	—	—	8
Korponán	—	—	—	—	7
Szebenben	—	—	—	—	8
Kolosváron	—	—	—	—	20
Kalocsán	—	—	—	—	7
Debretzenben	—	—	—	—	8
Szent Györgyön	—	—	—	—	20
Nagy Kanizsán	—	—	—	—	9
Nagy Károlyban	—	—	—	—	13
Ketskeméten	—	—	—	—	24
Léván	—	—	—	—	9
Nyitrán	—	—	—	—	25
Ó-Váron	—	—	—	—	8
Pesten	—	—	—	—	16
Podolinban	—	—	—	—	11

Privigyén	—	—	—	—	34
Rosembergában	—	—	—	—	8
Selmetzen	—	—	—	—	9
Szegeden	—	—	—	—	15
Szigethen	—	—	—	—	8
Tatán	—	—	—	—	13
Temesváron	—	—	—	—	8
Sátor-Allya Újhelyen	—	—	—	—	8
Vátzon	—	—	—	—	20
Veszprimben	—	—	—	—	7
			Összesen	—	370

Serviták.

Ezen szerzetes Rendszer csak három helyen tartózkodik Magyarországban; fő Igazgatójuk lakik Bécsben; vannak e' következő helyeken, úgymint:

Egerben	—	—	—	—	9
Pesten	—	—	—	—	13
Fraknón	—	—	—	—	8
					<hr/> 30

Szent Ferentz Szerzetes Papjai.

A' szerzetnek, a' mint a' feljebbi szerzetnek is előljáróji úgy vannak elintézve, hogy minden lakhelyen egy Igazgató legyen; a' gyenge kornak kimivelésével több részekben foglalatoskodnak, úgymint:

Egerben	—	—	—	—	20
Gyöngyösön	—	—	—	—	46
Jászberényben	—	—	—	—	22
Vátzon	—	—	—	—	15
Ketskeméten	—	—	—	—	23
Szolnokon	—	—	—	—	15
Váradon	—	—	—	—	7
Beszterczén	—	—	—	—	24

Bártfán	—	—	—	—	8
Eperjesen	—	—	—	—	23
Sébessen	—	—	—	—	19
Stropkon	—	—	—	—	12
Nyitrán	—	—	—	—	34
Beczkón	—	—	—	—	13
Pruszkán	—	—	—	—	20
Solnán	—	—	—	—	15
Kis - Martonban	—	—	—	—	12
Szabadkán	—	—	—	—	20
				Mind	348

Vannak még e' következő helyeken :

Kamáromban	Szigethiben
Érsek Újváron	Brodán
Malatzkán	Eszéken
Pesten	Újlakon (Illok)
Pozsonyban	Bácson
Esztergomban	Baján
Nagy Szombatón	Pécsen
Galgótzon	Mohátson
Szakoltzán	Aradon
Szécsényben	Földváron
S egeden	Simonytornyán
Aradon	Sümegen
Radnán	Kanizsán
Pápán	Újvidéken
Veszprimben	Següsdön
Vukováron	Andotson
Zemlinben	Szent Lászlón
Siklóson	

Ha minden helyen csak 6 van ,

összeségesen lesz	—	—	—	210
hozzá adván	—	—	—	348
	lesz	—	—	558

Ezeknek rövid summája:

Áldozó Papok 16 Megyében vannak				4052
Nevendékek	—	—	—	785
Szerzetesek mintegy	—	—	—	1526
Katholikusok	—	—	—	3055077
Görögök, egyesültt 's nem				1282687
Ágostai Vallásúak	—	—	—	501367
Helvetziai	—	—	—	900097
Zsidók	—	—	—	139236
Plebaniák	—	—	—	2410
Unitariusok	—	—	—	14
				6780278

Ez az egybevetés mindazonáltal nem bizonyos, főképen az Ágostai és Helvetziai vallás között, így az egyesültt és nem egyesültt Görögök között is; némellyik Schematismus tsak egyet tesz ki, és ez által érti mind a' két vallást, némellyik pedig egészen is ki hagyja, úgy mint a' Szathmári.

Zágrábi Megye.

Az 1823 esztendőbeli Schematismus szerint ez a' Megye O Excellentiájának, Rakitovetzi Verhovátz Maximilián Sz. István Apost. Király jeles Rendje Commendatorának, a' B. Szűz Thopuszkai Apátjának 's a' t. O Cs. Kir. Ap. Fels. Belső Titkos Tanácsosának gondviselése alatt számlál 540 Áldozó Papokat, 339 Parochiát, Népsége 713198

Pesti Generale Seminarium.

Az 1805 esztendőtol fogva egész az 1824-dik esztendőnek folytáig Elöljárók 's Theologia-hallgatók valának.

1805. Fő Igazgató Méltóságos Fő Tisztelő Baerokpfer Iguátz, Rosoni Püspök, B. Szűz Apátja, Sz. Tamás Praepostja, Theologia Doctora 's a' t. Al-Igazgató: Schrader György Ur Eszterg. Lelki Atya, Tiszt. Jakoby Ferentz Ur

Szath. Praefectus T. T. Bajzik János Kalocsai.
 Nevendékség — — 61

1806. Fő Igazgató: Méltóságos Fő Tisztelendő Baernkopfer Ignácz Úr 's a' t.

Al-Igazgató: T. T. Kiss Ferentz Úr Veszprimi.
 Lelki Atya Fő Tisztelendő Taucher Ferentz.

Praefectus Bajzik János, Böltselkedés Doctora, és
 T. T. Dertsik János Theologia Doctora.

Nevendékség — — 67

1807. Fő Igazgató: Fő Tisztelendő Alagovich Sándor, Sz. Lambert Praepostja, Esztergomi Kanonok.

Al-Igazgató: T. T. Kiss Ferentz Úr.

Lelki Atya nem volt.

Praefectus: Dertsik János, és T. T. Ivány, Theologia Doctora.

Nevendékség — — 70

1808. Fő Igazgató: Méltóságos Fő Tisztelendő Alagovich Sándor, Rosoni Püspök 's Lambert Prépostja.

Al-Igazgató T. T. Kiss Ferentz Úr Veszprimi.

Lelki Atya T. T. Suraba Ferentz, később

Al-Igazgató T. T. Kroboth János a' Böltselkedés Doctora Nyitrai.

Praefectus T. T. Ivány János, Battyány Alajos, Markusievich János Esztergomi.

Nevendékség — — 59

1809. Fő Tisztelendő Bélik Jó'sef Esztergomi Kanonok.

Al-Igazgató T. T. Kroboth János Úr.

Lelki Atya T. T. Suraba Ferentz Úr Nyitrai.

Praefectus: Batthyány Alajos, Markusievich János Urak.

Nevendékség — — 58

1810. Fő Tisztelendő Bélik Jó'sef Úr.

Al-Igazgató Kroboth János Úr.

Lelki Atya T. T. Suraba Ferentz Úr.

- Praefectus T. T. Batthyány Alajos, Markovich
Károly Urak. Nevendékség — 60
1811. Fő Tisztelendő Bélik Jó'sef.
Al-Igazgató T. T. Kroboth János Úr.
Lelki Atya T. T. Suraba Ferentz Úr.
Praefectus: T. T. Batthyány Alajos Theologia
Doctora, Markovich Károly Urak.
Nevendékség — — 62
1812. Fő Tisztelendő Bélik Jó'sef, Monostrai
Apát, Esztergomi Kanonok.
Al-Igazgató T. T. Kroboth János Úr.
Lelki Atya T. T. Suraba Ferentz Úr.
Praefectus Batthyány Alajos, Markovich Károly.
Nevendékség — — 61
1813. Fő Tisztelendő Bélik Jó'sef 's a' t.
Al-Igazgató T. T. Kroboth János Úr.
Lelki Atya T. T. Suraba Ferentz Úr.
Praefectus: Markovich Károly Theol. Doctora,
Kováts Mátyás, Bölts. és Theol. Doct.
Nevendékség — — 66
1814. Fő Tisztelendő Bélik Jó'sef 's a' t.
Al-Igazgató T. T. Batthyány Alajos Theol. Doctora.
Lelki Atya T. T. Suraba Ferentz Úr.
Praefectus T. T. Markovich Károly, és Kováts
Mátyás Egri.
Nevendékség — — 63
1815. Fő Tisztelendő Bélik Jó'sef 's a' t.
Al-Igazgató Batthyány Alajos Úr.
Lelki Atya T. T. Suraba Ferentz Úr.
Praefectus Markovich Károly Ur Theologia Do-
ctora Esztergomi. Zombory János Theologia
Doctora Kalocsai.
Nevendékség — — 59
1816. Fő Tisztelendő Bélik Jó'sef.
Al-Igazgató Batthyány Alajos Úr.
Lelki Atya Suraba Ferentz Úr.
Praefectus Markovich, Zomhory Urak.
Nevendékség — — 61

1817. Fő Tisztelendő Bélik Jó'sef 's a' t.
 Al-Igazgató T. T. Batthyány Alajos.
 Lelki Atya Suraba Ferentz.
 Praefectus Markovich, Zombory Urak.
 Nevendékség — — 68
1818. Méltóságos Fő Tisztelendő Fogaraszöl-
 di Gróf Nádasdy a Paula, Sekszárd Apátja, Esztergo-
 mi Kanonok.
 Al-Igazgató Batthyány Alajos.
 Lelki Atya Suraba Ferentz.
 Praefectus: Méltóságos és N. T. L. Báró Rud-
 nyánszky, Theol. Doctora, Nemes Komárom Vár-
 megye Assessora. T. T. Oszvald Ferentz.
 Nevendékség — — 61
1819. Méltóságos Fő Tisztelendő Nádasdy
 Ferentz a Paula 's a' t.
 Al-Igazgató T. T. Batthyány Alajos Úr.
 Lelki Atya Suraba Ferentz.
 Praefectus Liber Báró Rudnyánszky, Oszvald Fe-
 rentz Esztergomi.
 Nevendékség — — 57
1820. Fő Tisztelendő Batthyány Alajos, Esz-
 tergomi Kanonok, Theol. Karnak Decánja
 Al-Igazgató T. T. Kulifay István Úr Esztergomi.
 Lelki Atya Suraba Ferentz Úr.
 Praefectus T. T. Oszvald Ferentz, Viber a' Bölts.
 Doctora Esztergomi.
 Nevendékség — — 58
1821. Fő Tisztelendő Batthyány Alajos 's a' t.
 Al-Igazgató T. T. Kulifay István Úr.
 Lelki Atya Suraba Ferentz Úr.
 Praefectus T. T. Oszvald Ferentz Theol. Doctora,
 Viber Jó'sef Bölts Doctora 's Bacala Ur.
 Nevendékség — — 60
1822. Fő Tisztelendő Bathyányi, és Geresgáli,
 Batthyány Alajos, Madocsei Apát Úr.
 Al-Igazgató T. T. Kulifay István.

Lelki Atya Suraba Ferentz.

Praefectus Oszvald Ferentz, Viber Jó'sef Urak.

Nevendékség — — 62

1823 és 1824. Fő Tisztelendő Batthyány Alajos 's a' t. (†)

Al-Igazgató T. T. Kulifay István.

Lelki Atya Suraba Ferentz.

Praefectus : Viber Jó'sef Theol. Doctora, Godinger

Jó'sef, Döme Jó'sef Urak.

Nevendékség — — 61

Mind öszve husz esztendőnek elforgása

alatt számlált — — 1171

Nem ugyan annyán mentek ki a' Seminariumból, hanem tsak annyit táplált.

Horváth Elek.

3.

Az Ó és Újkor Csatarendje. a)

(Katonai Folyóírás után) b).

A' Régieknek csatarendje igen csekély tért kívánt. Mivel az ő hányó alkotmányaik sokkal

a) Nemzetünk, mint egy katoná nemzet (legalább öseinktől reánk maradott lélek által ollyannak kellene lennünk) talán nem kedvetlenül fogja ezen értekezetet venni, mellyet nem más tárgyból fordítottam által nyelvünkre, hanem hogy Hazámfiái láthassák, hogy a' csupa személyes bátorság nem elegendő légyen most a' had' viselésére, mellyel Magyarjaink minden kétség kívül bírnak, hanem arra okvetetlenül szükségesek a' mélyebb haditudományok, mellyeknek megtanulására bár valahára felsejkenne dicső nemzetünk *).

*) Kedvesen vesszük; sőt még egyéb darabokat is kedvesen fogunk venni a' katonai Folyó-írásból, tsak ne legyenek pusztá fordítások.

A' Red.

b) A' katonai Folyó-írás ezen értekezetet a' Cs. K. Táhorí Szeremester Gróf Browne francziául írt tudományos hágyományyaiból vette fel.

kisebb távolatra lőhettek mint a' mi ágyúink, tehát két ellenkező seregnek épen olyan könnyen lehetett ugyan azon egy mezőre szállani, egymáshoz közelíteni, az ellenfél oldalát megtámadással fenyegetni, és a' körülállásokhoz szabott mozgásokat végbe vinni, mint ha mostan két gyalog ezeredek valamelly szabad réten egymás ellen fegyverben gyakoroltatnak.

A' Régiek hadimozgásainak meghatározott és változhatatlan tárgyai mindenkor a' csatarendben felállítódott egész sereget illették. — Ha bár jobbra vagy balra indult is el a' sereg, vagy ha egyik szárnyát megerősítette, és a' másikat hátravonta, a) vagy ha könyök - kigörbülete szerint a' homlokrend' (Front) közepéből előre mozga, vagy ha befelé hajlott lineát képzett is, mindenkor ezen mozgások az egész Ármádával vitődtek végbe, azért mivel a' Régiek talán nem elegendőképen voltak a' marsolás mesterségébe beavatkozva, vagy talán azért, mivel az akkori Ármádák olly kicsinyek voltak, hogy azokat mindenkor együtt tartani lehetett; példát ugyan sehol sem találunk, hogy ők több sereg-oszlopokban (Colonne) marsoltak volna

Nálunk ez mostan egészen másképen vagyon. Mivel Ármádáink sokkal erősebbek, tehát csatamezeinknek is meszszebb kiterjedteknek kelliek lenni. Az ágyúknak használata két nevezetes következtetést hozza magával, u. m. először a' csatarend' ritkább és hosszabb képzetét, másodsor ollyan pontnak felkeresését, melly által a' Hadivezérnek alkalmatossága lehet lineáját minden veszedelem nélkül mentől meszszebb kiterjeszteni. Egy magát két lineákban, és egy tar-

a) E' felől lásd a' Leuktrai, Mantineai, Cannai, Zammai, és más több az ókorban esett ütközetek' leírásait.

talékban felállítani kéntelenítetett sereg, ha homlokrendje előtt, vagy közöttte több dombok, redoutok, és ágyúkkal megrakható szorulatok (Défilee) vannak, csatarendjét minden veszedelem nélkül megritkíthatja, és messzebb terjesztheti.

Az Ármádaival mindenkor szükséges kapcsolódásban maradó ágyúk, és társzekerek, nem különben a' sereg nagy léte kénteleníti a' Hadivezért olly módra szert tenni, melly által a' marsolást biztosabban és könnyebben végbe vihesse. Ezen okból osztódik fel tehát ez Ármáda több részekre, mellyek ugyan egymástól különböző és távozó pontok felé mozganak, de egymással még is felbonthatatlan közlekedésben maradniok kellek. Ebből eredett a' több seregoszlopokra osztatott marsolás' módja, és ugyan ezen mozgás m e s t e r s é g n e k nagy befolyása vagyon az egész csatarendre.

A' Régieknek mindenkor rendes mozgásai helyett olly mesterségre tanít minket most a' haditudomány, melly által a' seregoszlopokat ide 's tova hajtogatni, széljel fosztani, munkálkodás' tárgyát eltakarni, és az egész intézet' plánját eltitkolni lehet. Illy móddal nyert II-ik Fridrik több ütöközeteket, de ha mi az ő mozgásait tekintetbe vesszük, észre vehetjük, mennyiben különböznek az ő csappanós lineáji a' Régiek' egyenlőjítől. Mellyik római vagy görög Hadivezér nem csudálkoznék most, ha egy 60, vagy több ezrekből álló haditestet egymástól elszakadva, több részekre felosztva, egymástól messze fekvő öt vagy hat tárgyak felé egyenlőn előre vagy hátra mozganí láthatná, 's míg ő illy mozgások okának kifürkészésével foglalatoskodna, mennyire meglepné őtet

azon szempilantat, mellyben ugyan azon Ármádának részei egyszerre széljel foszlanak, öszvezárhoznak, lineákat képeznek, és az ellenfél oldalára rohannak. A' több seregoszlopok' széljel foszolásából eredett csappanós lineának feltalálásán nyugszik mostan a' hadimozgások' mestersége.

Bizonyos az, hogy most csatarendjeink nagy függésben vannak a' marsolás mesterségétől, és a' seregoszlopok széljel foszlásától, mert ha a' dolgot szorosán megvi'sgáljuk, egy Ármádának több seregoszlopokra foszlásánál ugyan azon talprendhez kell magunkat tartani, valamint azon Ármádának több oszlopokban történendő marsolásánál; mind a' két alkalmatossággal a' több részeknek egymástól szoros függésére kell igen figyelmeznünk.

A' Régiek' csatarendjének talprendszabása abban különböz a' mostanítól, hogy azoknak egész Ármájok egyetlen egy csatatestben, és ez is igen közel mozoghatott az ellenség előtt, ellenben a' mostaniak' Haditudományja (Taktika) mind inkább a' marsolás mesterségétől, és a' seregoszlopok foszlódásától függ, a' mellyekhez mint, már tudjuk, nagyobb tér, és az ellenségtől távolabb létel szükséges.

Az ágyúnak feltalálásával mindjárt meg kellett változni a' Taktika talprendszabásainak. Ezen nagy tudomány már most szoros értelemben közelit a' Mege rősítés' mesterségéhez (Befestigungskunst). Mert miolta számos Ágyütűz helyek (Batterie) takarják az Ármádát, azolta legtanácsosabb a' szegeletes felállító dás, a' ki az ellenfél ármáját olly felállítatásban megtámadni szándékozik, annak addig intézete végbe viteléhez kevés reménysége lehet, valameddig ő a' kigörbédett szegeleteknek tüzeléseit meg nem némitotta,

pedig ennek végbevitelére csűpán egy módja va-
gyon, úgymint: oldalba kell néki azon
szegeleteket venni, és úgy azokat
széljelbontani. — Vegyük fel azt, hogy egy
Ármáda' homlokrendjét több kökeritésekkel, ár-
kokkal, más az ellenség ellen szegeleteket formá-
ló akadályokkal körülvelt faluk, kertek, és erdők
védelmeznék, mellyek még azon kívül melyvé-
dekkel (Brustwehre) és több ágyútüzhelyekkel
megeősítve lennének, valljon mellyik Hadivezérnek
volna kedve, ki legénységet hijjában feláldozni
nem akarja, olyan felállítódást egyedül gyalogsá-
gának egyenes lineájával ostromoltatni? valóban
nem fogja azt tenni, hanem csappanós lineával,
de a' melly igen különböző fog a' régiekétől
lenni, fog munkálkodni. Mivel ha ő a' megeősí-
tett helyek közül egyet észreveszen, hogy azt
valamelly magasságról belövetni vagy odalról meg-
kerülni lehetséges, el nem fogja mulasztani, csa-
lóka mozgásokkal valóságos akaratját mindaddig
titokban tartani, míg csak a' lovasságtól eltakart
ágyújit azon falu, kert vagy erdő ellenébe nem
vitte, a' mellyet megtámadása tárgyává választott,
az ágyúk őrizetére hátrább álló gyalogságot csak
akkor rohantatja előre, ha már a' megtámadtatott
tárgy ellen dörgő ágyúk a' feltételnek megfeleleltek,
az az: ez ellenség'tüzét lealázták.

Egy felállítódott Ármáda mindenkor maga'vé-
delmére kereszt-tűzeket (Kreutzfeuer) szórni igye-
kezzék; ha erre a' térnek természeti fekvése nem
adna alkalmatosságot, kigörbedett szegeletekre Re-
doutokat hányasson fel. — A' megtámadónak el-
lenben iparkodni kell az ellenség' figyelmét tétó-
vázatba hozni, annak oldalait mindaddig kerűlget-
ni, míg csak módot nem talál a' felállítódásnak
valamelly nem elegendőn oltalmazható részét ágyúk-
kal őszvetőretni. — De ha a' két ellenfél ugyan

azon egy időben egy minden akadék nélkül lévő síkon öszve akadna, illy környülállásokban már gondolkodni sem lehet a' kigörbedett szegeletekről, és azoknak megerősítésekről; ekkor az ellenség oldalát felbontani szükséges; ez ugyan a' lovasság első kötelessége, de ha a' környülállások úgy kívánják, azt a' gyalogság is végbeviheti, más-képen pedig a' gyalog Zászló-alljak csak akkor küldtetnek az ellenség' dereka' széljelhányására, ha már a' lovasság azoknak az oldalokon a' bétőrésre kész rést vághatott.

A' Régiek mozgásai az ellenség előtt rendezebbek, egyenlőbbek, és könnyebbek voltak a) mint a' Mostaniaké. A' mély és sűrű csatarend megakadályoztatta a' rendek ide s' tova hajladozásait, az ő első rendjeik nem félhettek attól, hogy őket vigyázatlanságból a' hátrább állók agyon lövik; a' mély csatarend kéntelenítette a' legénységet az egy helyben maradásra, vagy előbb mozgásra; a' hányó alkotmányokat csak közélről lehetett használni; a' katona jó védelem ruházattal, az az sisakkal, paizszsal, pánczéllal, a' hagyítások és nyilak ellen fel volt fegyverkezve; illy móddal könnyű volt a' nélkül, hogy valaki elesett, vagy a' csatarendben legkissebb bomlás történt volna, az ellenséghez villogó fegyverrel közelíteni; a' rendek sűrűje és a' gyalogság' hosszú nyelvű dzsidája az öszvezárt csoportokat (Massa Phalanx) a' lovasság által való öszvetöretéstől megvédélmezte; a' rend háta megett álló lovagló vezérek, és főtisztek nem félhettek a' hányó alkotmányoktól, vagy más fegyverektől; — a' füst észrevételeikben őket meg nem akadályoztathatta, ők minden veszély nélkül nyugod-

a) Az az: míg öszve nem ütköztek, de ezután majd csak hogy egészen lehetetlen volt a' megnyomódott felet a' csatából hátra vonni, és így a' győzelem többnyire a' meggyőzötetett fél eltörültetésével történt meg.

tan , valamint minden parancsoló , kormányozó intézeteket adó tisztnek az ütközetben lenni szükséges , vigyázhattak seregeikre ; az ágyúknak és apró fegyvereknek zajok szavaikat el nem nyomhatták ; a' seregek parancsolatait érthették ; az ellenség' mozdulatjait észrevehették , annak minden plánját megtudhatták , és azonnal ellene dolgozhattak ; mihelyt a' két ellenfél összeütközött , a' hányó alkotmányok nem igen árthattak többé , mivel azoknak megtöltésekre és kifeszítésekre annyi idő kivántatott , mint ha most ugyan azon egy ágyúból egymás után húszszor tüzelnénk ; a' Katapultokból kilövődött nyilak nem csapódtak ismét fel , mint golyóink ; a' nyilak egyszer lecsvén elvesztették minden kártékonyságokat ; szinte a' Balistákból kihagyított kövek is nem pattantak széjjel mint a' mi bombáink , mellyeknek széjjel hányódott darabjai legnagyobb romlásokat tesznek , vagy a' mi gránátjaink , a' mellyek pattogásaikkal az emberek és lovak között nagy zürzavart okoznak. a)

A' Régieknek majd mindenkor négyszeget (Quaree) képző felállítások lehetségessé tette , homlokrendjeiket nem csak egy , hanem több felé is forgatni , és megmenthette azon károktól , a' mellyeknek a' Mostaniak' három rendben felállítódott seregeik mindenkor , ha időt nem nyerhetnek négyszeget képezni , ki vannak téve , — mert ezek mind bomlokban mind oldalban megtámadhatók , és magokat a' veszélytől ritkán menthetik meg.

A' Mostaniak' felállítódásai a' fegyvergyakorlásnál is már hajladozást okoznak , annál inkább az ütközetben. A' homloklineának hossza okozza azt , hogy a' Hadivezér sem azt nem láthatja , mi

a) Congrén' rakétái iszonyúsága felől Gróf Browne még akkor semmit sem tudott.

az ő serege körében történik, sem pedig hirtelen ott nem teremhet, hol az ő jelenléte elkerülhetetlenül szükséges; az első rendben állók, félvén, ne hogy a' két hátulsóbélieknek a) vigyázatlanságokból agyon lövettetnek, nyughatatlanságba jönnek, az igazgató szavára nem figyelmeznak, és nem vigyáznak oda, a' hová nékik lövöldözni kelletik; a' gyalogság' rohanásai, mellyek valóban csak képzelődésben állhatnak b), minden erő és következés nélkül vannak; minekelötte a' katona az ellenséghez ezer lépésnyire közeledne, már öszve vagyon törve, mentől inkább közeledik az ellentárgyhoz, annál nagyobb a' veszteség, és midőn a' tárgyhoz ér, a' legénység' fele már el vagyon vesztve; a' tiszték, kivált kik lóháton vagynak, megfogynak; a' linea meg vagyon törve; a' sorok és rendek széjjel bomlanak; a' csapatok elvesztvén tisztjeiket, mindegyik katona azt teszi, mi néki tetszik; az intésnek és kiáltásnak haszna nincs többé; tulajdon ágyúik' dörgései elnyomják a' még életben maradt tiszték szavait; a' füst elfojtja a' verekedőket; a' legvitézibb tetteket úgy, mint a' félénkséget elrejtí; a' zavarodásban eltévednek a' Hadivezéreik; reájok senki sem figyelmez; ha ők azt nem láthatják, mi tulajdon seregeiknél történik, miképen vehetnék észre az ellenség' mozdulásait, miképen tudhatnának azok ellen intézeteket tenni. Ezen káros következetű dolgok pedig, minékelötte a' Bajonéttal csak egy szúrás történnék is, már megestek, hát még azután mennyire nagyobbodhatik a' zürzavar!

-
- a) Az értekező Úr idejében mind a' három rend tüzelt a' gyalogságnál, most pedig csak kettő, tehát a' hátra lévők agyon lövésétől nem igen lehet félni.
- b) Itt nincs igaza Gróf Brownének, mivel a' mi gyalogságaink' rohanásai valóban az utolsó háborúkban megbizonyították, hogy nékik erejek és szerencsés fogantjok vagyon.

Nem lehet hát csudálkoznunk, hogy a' Bajonéttal való verekedést vagy lehetetlennek, vagy igen ritkán jó következésűnek állítjuk; úgy is tetszik, a' verekedésnek ezen neme nem olly hamar jön használatba, pedig a' Régiek, és már Turenne idejében is az akkori felfegyverkezet szerint legalkalmasabb verekedés volt a' Bajonéttal való megtámadás. a)

A' lovassággal egészen másképen vagy on a' dolog; ők a' nélkül, hogy egymásra tüzelnének, megtámadásokat vihetnek végbe, az ellenséghez közelíthetnek a' nélkül, hogy legkisebb veszteség gyengítette volna őket b); azonban az illyen lovas verekedések egynehány minuták alatt jobbára elvégeződnek. De ha a' mostani gyalogság még olly jó volna is, ha hősi lelkesedéseikkel a' Régiekét még annál feljebb haladná is, ha ötet tetszésünk szerint még olly könnyen ide 's tova hajtogatni, egy lábrol a' másikra ugratni, takt vagy takt nélkül léptetni tudánk is, még sem lehetne véle olly hidegvérűséggel, és azzal a' renddel, valamint a' Régiek, az ellenség előtt ide 's tova mozgan; a' Régiek bátran forgathatták az ellenség' szemelátára majd ide majd amoda osztályjaikat, mi pedig ha az intézet és rendtartás szerint, seregeinket mozdulatba akarjuk hozni, azt ágyú és kartács

a) Ha a' bajonéttal való rohanat (Chok) alatt két ellenkező gyalogságnak physikai öszve ütközetét értjük, úgy bizonyára az illyen rohanat ritkán történik meg. De ha felvesszük, hogy az Igazgató' parancsolatjára egy osztály gyalogság ellen szegezett Bajonéttal a' nélkül, hogy egy lövést tenne is, az ellenfél' gyalogsága ellen rohan; a' pedig a' morális lökéstől, és a' hatalmas megtámadás fenyegetésétől megretten, a' támadást meg nem várja, elszalad, a' rohanatot tehát kívánt foganattal megtörténhetők tarthatjuk. — A' katoná Folyó-írás' Redaktorának jegyzése.

b) Az az: az ellenség lovasságához, mert a' gyalogság, vagy az ágyúk őket bizonyára jól arányozott tüzzel fogadul el nem mulasztják.

lövés téréen kívül vihetjük csak végbe, mivel a' közelében a' ritka rendben felállítódott gyalog Zászlóalljakat ők könnyen zavarodásba hozhatják. Ez egy az Ármádához ragadott ros, mellynek kiirtására talán már lehetetlen módot találni. a)

Az előtt a' győzedelem inkább rohanások, mint sem verekedések által szereztetett meg. A' meggyőzött rész mihelyt visszaverettetett, és zavarodásba hozattatott, nem sok embert vesztett el, b) ha csak a' lovasság a' dologba nem avatkozott. De azt is kelletik tudnunk, hogy a' Rómaiaknál és Görögöknél nem a' lovasságból állott a' seregnek ereje, azt jobbara az ellenfél' lovassága ellen állították csak fel, és az egész ütközet alatt munkátlanul állott, egymást szemme! tartotta, vagy a' távolább lévő intézetek végrehajtására használtatott.

Most már, mint az előbb megmutatódott, nincs többé gyalogrohanat, és nem is lehet c). Ezen felfegyverkezet' neme (úgy mint a' gyalogság) az ellenséget máskép' meg nem győzheti, futásra nem kényszerítheti, ha csak tüzelésével benne károkat nem okoz, vagy ha csak a' Hadivezér különös szorgalma, elmebeli tehetsége és haditudományja által az ellenséget más egyéb tárgyakban feljül nem haladta. Nevetségessé te-

a) Azon mód, mellynek feltalálásán az értekező olly félve kételkedik, már csak azzal is ki-vagyon gondolva, hogy most a' seregeket, valamint a' mindenkor változó környülfállások kívánják, az ütközetben majd lineákban, majd quarékban, majd kinyílt majd pedig öszve záródott oszlop rendekben állítjuk fel. Browne Grófnak ezen mélyen, és sok helyen jól kidolgozott értekezésében azt kell tekintetbe vennünk, hogy ő már 32 évek óta a' sírban nyugszik.

A' katonai Folyó-írás Redae. Jegyzése.

b) Az én ítéletem szerint még akkor következett a' mézár-lás' ideje.

c) Tudniillik akkor, midőn Browne Gróf hadi foglalatosságban volt, és ezen értekezettet írta; de már most vagy-nak, még pedig foganatosak!

szik tehát azok magokat, kik a' tűzi fegyverről megvetőleg irnak — vagy minden fő nélkül azt állítják, hogy legjobb mód lenne a' győzelem megnyerésére az ellenségre vakmerően rohanni. — Megvallani ugyan lehet, hogy az igen szép dolog lehetne, hogy ha az ellenség is a' tüzeléstől megtartóztatná magát — ekkor már a' gyalogság vihetne egy tökéletes rohanatot végbe a), de így, mint most vagyona' környülállás, szükséges, hogy magunkat kimivelvén a' mélyebb haditudományokban, hadimozgásokkal, czélarányos felállítódásokkal, és a' tűznek foganatos használatával erőt nyerjünk ellenségünkön.

Ezen észrevételek eléggé világossá teszik, hogy a' Régiek' csata rendjek, haditudományok és felfegyverkezettek nemei a' mostaniakétól sokban különböznek. b)

Kiss Károly,

a) Valóban értekező Úr nem nagy barátja volt a' gyalog rohanatoknak, pedig a' történetből tudjuk azt, hogy ezek többször szerencsés változásokat hoztak magokkal, a' többi között 1741-dik évben, midőn a' Francziák' hatalmában lévő Prágát az Ausztriaiak vívnák, Magyar gyalog katonáink elhányák tűzi fegyvereiket, karddal rohantak az ellenség tűz-okádó soraira, és azt a' város' árkolásáig vissza nyomták (lásd Tud. Gyűjt. 1825. I. köt. 20 lap.)

b) És bennünket megszólítanak, hogy ha felakarjuk tartani nemzetünk' katonás lelke hírét nevét, állítsunk hadi oskolákat, mellyekben a' mostani mélyebb hadi tudományokat Hazánk' fiataljai tulajdonok ká tehessék. Mert bezzeg most nem elég az izmos kar, — világos fő is szükséges hozzája!

4.

Mi akadályoztatja a' Hazai Literatúra gyarapodását.

Ha vizsgálva 's minden ön szeretet és részrehajlás nélkül tekintjük Hazai Literatúránk állapotját, nem lehet könnyező szemmel vissza nem fordulnunk. Literatúránk tsigakint tsak lassan gyarapodik, 's attól lehet félnünk, hogy rák - mászás léssen belőle, melly szomorú esettől a' Magyarok Istene mentsen meg hennünket! — De valljon mi tehet akadályt Literatúránk' gyarapodásának? A' vizsgáló szem több akadályokra talál, és ezeket akarom én röviden elészámlálni. —

Első akadály az, hogy kevés magyar könyvek olvastatnak, — és ennek okát ismét abban találom, hogy kevés íróink vannak, kik tisztán irnak. — Tiszta írás alatt én nem értem a' Calligraphicus tiszta írást, hanem az értelemnek tisztaságát. Íróink nagyobb része tsupán tsak abban keresi ditsőségét, hogy ha mód nélkül új szavakat alkot. Én nem vagyok ellensége az új szavak alkotásának; tsupán tsak azt kívánom, hogy az új szó érthető és szükséges légyen, birjon etymologicus értelemmel, légyen oka és gyökere. — De ezzel a' Neologisták meg nem elégsznek, hanem egy új szót a' másra alkotnak, 's ez által minden írásaikat és munkáikat érthetlenné teszik *). Még a' költőnek inkább meg lehet az új szavakkal való élést engedni (sed etiam cum grano salis) mert itt a' mérték sokszor parantsol:

*) De tsak a' tudatlanabbak, mert kisebb nagyobb mértékben minden ember, a' ki tsak maga tud gondolkozni, neologizál.

de a' folyó beszédben írónak mindenképen kerülni kellene a' sok haszontalan új szavakkal való élést. — Hogyhípedig sok új szó haszontalan, azt egy részrehajlás nélkül való ember sem fogja tagadni; — mert nem haszontalan szavak-é ezek: eseg, (ismét) környülmény (környülállás) tselvék (actus) Fellegvár, hazavénült, remény örökös, Halony, Kardot utánna sózni, leagyalt, lelemény, mérfetű, nőss, emész, szüredékrab, nyúglan erő, ragyiva fény, rög (megrögzött szokás), motzony (Machina), orvász (orvos), ravatal (ravaszság), ragyáz (ragyogó) taplag (podium), hevrös (heves), utánzó, flöte, method, tón, sövényülni, számüzés, elméntz, szégyentöleg, begypor, jótékenység, veszekzsés, engedely, estvély, aggály, borzanat, ábráz, köpeny (köpenyeg), rejtély, szellem, menel, élv, képzelem, vonatal, hágtsó, nélkülezni, megkerekelni, szörnnyelv, merengni, symphon, ferde nép, reg, enyh, szell, lebengeni, éneket szivni, lebelgve, hajnalong, lég, zengemény, hájzengti, kényelem, sárga öltözetű Kőrmöztzi újjontzok ellenlábolók (antipodae), 's a' t. *) Ohe jam satis!! — Édes Istenem! ments meg az ilyen nyelv-faragóktól. — Már az ilyen szó újítások vagy inkább nyelv-rontások szükségképen elidegenítenek minden embert az olvasástól, 's ez annak egy részről az oka, hogy kevés magyar könyvek olvastatnak; ez akadályoztatja nyelvünk és Literatúránk' gyarapodását. **)

Má s o d i k a k a d á l y a z, hogy hazánk fejlebb rangú asszonyai és kisasszonyai szégyennek

*) Ezen szók közt pedig némelly régelta szokásban lévők 's jó újak is vagynak.

A' Red.

**) Nem az, hanem hogy nintsen kedvünk olvasni, 's így könnyen találunk mentséget.

A' Red.

tartják magyarul szölni, 's más idegen és külföldi nyelveket, a' németet, frantziát és olaszt, honni nyelvünk felétt kedvelik. Nagy befolyások van az asszonyoknak az egész emberi nemre; az ő példájok felbuzdítaná minden emberben a' Literatúra és nyelv szeretetét. — Adja Isten, hogy ez mennél hamarább megtörténjen.

Harmadik akadály, hogy sok költőink vagynak, de felette kevés folyó beszédű iróink. Nem minden ember szereti a' versköltéseket olvasni; de az is, a' ki szereti elúnja utóljára. — Kevés köz hasznú és mind a' mellett tisztán és értelmesen irtt könyveink vagynak, pedig a' köznépnél tsak ezek által haladhat a' Literatúra. Mert a' Literatúra mindenkor a' nemzet pállérozódásával egyformán halad; ha pállérozottabb a' nép, akkor a' Literatúra is nagyobb póltzra emelkedik, 's onnan tsak fátyol alatt mutatja az embereknek mestermiveit 's a' kárpitot tsak annyira emel fel, a' mennyire a' nézöt bélátásra érdemesnek találja.

Negyedik akadály az, hogy iróink munkái nem jutalmaztatnak meg úgy, a' mint érdemlenék. Innen következik az, hogy kevesen találtnak a' kik valamelly jó munkát irnának és kiadnának; innen következik, hogy olly sok haszontalan és rosz könyv között alig tűnik fel egy vagy két jó munka. Hinc illae lacrymae! — Egy szóval: míg új szó faragóink és nyelv rontóink lesznek, — míg hazánk szép neme beszélgetéseit magyarul nem folytatja, míg jó 's tiszta folyóbeszédű iróink nem lesznek, míg szerzőink munkái érdem szerint meg nem jutalmaztatnak, — mind addig tsak tsigakint fog Literatúránk haladni. — Valóban szükséges volna, hogy egyszer nyelvünk, nemzetünk és hazánk esmeretesebb légyen a' külföldön is; mert szinte elijed az ember, ha némelly külföldi munkákat olvas, mellyekben Magyar Or

szágról is ír a' szerző. — Mennyi bal ítéletet és hibás leírásokat találhatni itt hazánkról! Például csak egyet hozok elő. Ezen tzimű könyvben: „Voyage de Moscou à Vienne, par Kiow, Odessa, Constantinople, Bucharest et Hermanstadt; où lettres adressées à Jules Griffiths: par le Comte, de Lagarde etc — a Paris 1824” Gróf Lagarde leírja 1811-dik esztendőben Orosz Országból Erdélyen és Magyar Országban keresztül Bétsig tett utazását. — De jaj! — melly hibásan írja le kedves hazánkat! A' városok, mezővárosok és falvak nevei többnyire mind hibásan vagynak írva, p. o. Csasswaros (Szászváros) Békoker (Betskerék) Wieswar (Vörösvár) Mengh (Ménés) 's a' t. A' Carpatusi hegyeket Crapachnak nevezi. A' Tokaji bort igen ditséri, 's azt mondja, hogy Lengyel Országban egy messzely Tokajit 120 frankkal fizetett!!! Puszta Pákáról e' képen szöll: Dans un petit bois, qui borde la route près de Paka, un monument est élevé à la mémoire de Tékéli. J'ai trouvé cet hommage de la reconnaissance à la valeur aussi simple, que la vie du héros qu'il couvre fut brillante; sur un des côtés de la tombe on avoit gravé Tékéli, et au dessous, Te saxa loquuntur, — Mellyet Magyarra fordítván ez az értelme: Egy kis tserében (erdőskében) a' Pákára vezető út mellett, egy emlék-kő áll, melly Tékélinek (Tökölinek) emlékezetéért állítatotí fel. Én ezen hódolását a' haládatosságnak egy hős vitézi bátorsága eránt, olly egyszerűnek találtam lenni, valamint a' hős élete ditsőséggel teljes volt. Egy felén az emlék-kőnek, Tékéli — vagyon bevésve — 's az alatt ezen szavak: Te saxa loquuntur” olvastatnak. — Hi tud valamit ezen emlék-kő felől? én nem. Néha nagyon magasztalja a' Magyarokat 's Characterjeokról e' képen szöll: généreux et vaillaus, la franchise et la loyauté, sont

les traits caractéristiques des Hongrois; et si, avec moins d'amour propre, ils étoient plus calmes et plus laborieux, il est peu de nations qui leur seraient comparables! vagy is magyarul: a' nagy lelkűség, vitézség, szabadlelkűség és egyes szivűség a' magyaroknak esmértető jelei, és ha kevesebb ön szeretet mellett, nyugalmasabbak, munkásabbak és szorgalmasabbak volnának, kevés nemzet találkozna hozzájuk hasonló. — E' mind szent igaz! Más helyt így szóll: La langue Latine est presque générale dans se pays, et l'on abandonne l'idiôme national aux gens de la dernière classe. Vagy is: a' deák nyelv ezen Országban majd nem közönséges, — 's a' magyar nyelv tsak a' köznépnek vagyon hagyva. — Már ez tsunya hazugság! — (?!!) Soroksárról azt írja, hogy ott Gróf Amadynak (bizonyosan Amade) nagy kastélya és angoly kertje vagyon — holott Soroksár nem is Gróf Amade birtoka, hanem Herzeg Grassalkovitsé, és az egész Mezővárosban egyetlen egy kastély forma házat sem találhatni, ha tsak talán Gróf Lagarde, többet hörpentvén a' jó Steinbruchi vagy Budai borból — álomsszemével a' vendégfogadót Kastélynak nem nézte. — A' ki pedig nem hiszi, hogy olly nagyokat leheszen hazudni, annak kedvéért Gróf Lagarde leírását szóról szóra ide iktatom:

Soroksár Juniuban.

Pendant que l'on préparait notre diné a l'auberge, je me dirigeai vers un vaste château, appartenant au Comte Amady, Magnat de ce pays. Son architecture gothique, dessinée sur le vert des sapins, en rendait l'effet tres pittoresque. Une foule d'oiseaux aquatiques se jouoient autour des murailles crénelées, et le pont levés, fixé par des branches de lierre en lacées aux pontres de chêne, complétait un tableau digne du pinceau de Ruys-

daël. La grille du parc était ouverte: je me hasardai à y entrer, et — 's a' t. Vagy is magyarra fordítva:

Soroksár Juniában.

Mig a' Vendégfogadóban az ebédünket készítették, addig én egy nagy Kastély felé sétálgattam, melly az Ország egy nagy Mágnássáé, Gróf Amadyé (bizonyosan Amade). Ezen Kastély góthus formáji egy fenyveserdő által árnyékozottván, igen szépen tünnek szemembe. Sok vízi madarak repkedtek a' réses falak körül; és a' felvonó hid, mellynek lántzait a' kő-borostyán körülfonta, olly bájoló tekintetet formált, melly Ruysdael etséjére sem lett volna érdemetlen. A' kert kapuja nyitva volt, bátorkodtam be lépni, és 's a' t. — Hát ez mind nem hazugság? Szeretett Nádor Ispánunkat, O Csász. 's Kir. Hertzegségét nem akarja elesmérni, mert a' 420-dik lapon Budáról e'képen szól: Le palais rebâti par Marie Therése, sert maintenant de Residence à l'archiduc Reynier, frère de l'empereur, que les états, en vertude leurs droits Constitutionels, ont élu Palatin de Hongrie — az az: a' Palota (Pallast) mellyet Mária Therezia újonnan felépített, mostanában lakó helyül szolgál Hertzeg Rainernek, a' Császár testvérének, kit a' Nemzet, Constitútiója szerint, Magyar Ország Nádorispánjának választott. — Illyen hazugságok többek is találatnak Gróf Lagarde könyvében, — úgy hogy valóban nem tudja az ember, hogy haragudjon-e vagy ne vessen rajta. És ezen hazugságokkal és hibákkal teljes könyv most rövid idő előtt, német nyelvre fordítva is megjelent! — Azért is valóban szükséges volna, hogy hazánk íróji közül valamellyik egy jó és igazságos geográphiát írjon és kiadjon; — mert minden Magyarnek szégyen, ha a' Külföldiek illy bal vélekedésben, élnek Magyar Ország felől. —

Egy tudós hazánkfija — kinek neve 's hite esmeretes hazánkban — már régen szándékozott egy illy munkát ki adni: — van is ereje és módja hozzája! Óhajtánók, hogy ezen feltett szándékát mennél előbb végre hajtsa — 's ez által hazánkat egy igen szükséges munkával megajándékozza *).

Bernáthfalvi 's Földvári
Földváry Miklós.

5.

Értekezés a' Szelekről.

Mikor kiderül az ég, és én a' kellemetes Zephyrek lengedezései között vagy a' virágos és sűrű vetésekkel teljes mezőket, vagy a' nap sütő melegén az árnyékos erdőket járom, édes érzéseim felbuzdítanak a' teremtő' jószágának imadására. Mikor elő jönnek a' szelek, a' menydörgések, villámások, és még a' kártévő jégessők is, álmélkodva tsudalom hatalmát. És minden tselekedeteiben, mellyeket velünk láttat, magasztalom böltsességét, midőn tapasztalom: hogy még a' keserűségből is édességet hoz ki, és hogy a' miket a' gyarló és buta elméjű nyomorúságnak 's veszedelemnek kiáltoz, azok is javokra tzéloznak a' panaszkodó embereknek. Oh bizony rakva van Uram! jószágoddal a' föld!

Ama tudatlan, szüntelen való tsendességet, 's tiszta napot kívánna, nem gondolván meg, hogy a' szelek, villámások, menydörgések, menykö hül-

*) Mi is kérjük az esmeretes Tudóst, hogy ezen óhajtásunkat teljesítvén, az olyan alávaló Geographiai Munkákat, mint p. o. Stocze is szükségtelessé tegye.

lások tisztítják a' levegőt, melly az ő egészségére nagyon megkívántatik, külömben megrövidülne élete: de én a' Te bölts igazgatásodon tökéletesen megnyugszom, és állhatatosan hiszem, hogy mind az, valamit tselekszel, bölts, jó, és szent. E' teszi vidámmá életemet, e' bátorít arra, hogy a' természet' felzavarodására el kékülve meg ne rettenjek, és ha a' közt történe is halálom, megnyúgodjam Tetszéseden. Esne ámbár az a' Te' vilámod által, mint ama' néhai Hirschbergi Papé Adolphi Gottlobé, kit 60 esztendő korában 1745-dik esztendőben 'szent beszéded' hirdetése közben a' kathedrában talált, nem zúgolódnám, sőt itt is hálálnám kegyelmességedet, mert megmentenél a' hosszas betegeskedéstől, melly ellened sokakat ki fakaszt, akarmelly balúl ítéljen az olyas halál felől a' nem messze látó világ.

Az a' rettenetes szélvész, melly az 1821-dik esztendő' Juniussának 9-dikén N. Somogy Vármegyében, 's az 1822-diknek pedig Májussa 12-dikén Nagy Surányban dühösködött, 's álmélkodásra méltó nyomokat hagyott maga után (mellyeket majd a' magok' helyén, a' Pesti Magyar újságból röviden le fogok írni) melly ámbár a' természet esmérőjit ilyen tsudálkozásra nem ragadhatja, tsak épen az azt szenvedteknek szánakozására indíthatja, de esmeretlenjeire nézve különös és borzasztó Tünetény, — indított engemet arra: hogy a' szelekről, azok' eredetöknek okairól, hasznos és kártékony voltokról, az emberek' egészségökbe 's betegségökbe való nyilvánosság befolyásokról a' Physicusok után valamit írjak, és végre vallásosan megmutassam, hogy mind ezeket, mind hasznokra, mind kártékony voltokra nézve a' természet' Úra igazgatja, és azokkal vagy

hasznot, vagy büntetés áraszt az emberekre.

§. 1. A' szél nem egyéb, hanem a' levegő' sebes mozdulása vagy folyása. Szél okának lehet tartani mind azt, valami a' levegő' folyását megindíthatja vagy megváltoztathatja. Midőn a' levegő' részei mindenütt egyarányúságban vagynak, akkor tsendesség van; ha pedig megháboríttatik, akkor szél támad. Többféle okok háboríthatják meg ezt a' levegő' ég' külömbféle részeinek egyarányúságát. Illyen ok p. o. a' melegség. Ha a' nap a' levegőt, a' földet, 's az azon lévő testeket megmelegíti, akkor a' levegő kiterjed, 's a' mellette lévő levegőt megtaszítja, ez osztán szelet okoz. Illyen ok továbbá a' hidegség, mert a' meghűlt levegő össze vonódik, 's kiterjeszkedő ereje tsekélyebbé lesz, 's minthogy a' mellette lévő levegő ezt a' változást nem szenvedheti, természetesen az össze vonúlt levegő után nyomakodik 's szelet okoz. Illyenek még a' Gőzök. Ezek azt okozzák, hogy a' levegő nehezebb vagy könnyebb legyen. Ha ezek felemelkednek, 's a' levegőben széljel oszolnak, nevelik annak nehézségét, a' mikor szélnek kell támadni. Ez esik akkor is, ha a' levegő megkönnyül, a' mikor a' Gőzök fellegekké össze gyűlnek, 's essővé válván le esnek. Illyenek végre a' fellegek, mert ha az ég vastag felhőkkel bé vonódik, akkor a' nap' sűgárai le nem hathatnak, hanem össze verődnek az ég felé. Ezek a' melegséget megkettőztetik, megvéknyítják a' levegőt. Hamár ezek vagy a' magasságra felemelkednek, és a' felső levegőt megvastagítják, vagy oldalaslag elfolynak, ez által szelet okoznak.

§. 2. Régen azt hitték, hogy minden szél a' földből ered. Nem lehetetlen ugyan, hogy a' föld alatti üregekben szint'úgy eredjenek szelek, mint

a' föld felett, 's a' nyílásokon ki rohanjanak. Vagynak sok hely'tt valóságos szél barlangok, mellyekből szüntelen nagy szél jő ki. Azt írja *Muschembroek* Brittanniának *Dembigaja* nevű helységéről, hogy ott néhány lyukakból olly erős szelek rohannak ki, mellyek a' beléjek vetett köntösöket és posztókat nagy erővel vissza fúvják. Illyennek iratik Nápolyban a' *Cumaei Sybillák'* rettentő Barlangjok, Lengyel Országban a' *Krakói sóaknák*, mellyeknek keringős tekervényeiből némellykor ollyan erős szél jön ki, hogy a' dolgozó ásókat a' földhöz veri, azokat az ajtókat 's házakat pedig egészen le rontja, mellyeket á' munkások azokban magoknak építenek. Nevezetes szél-barlangot említ *Mundius*, *Martinius* után, hogy van *Chínában* egy nagy hegynek tetején, mellybe ha egy darab követ vetnek, azonnal szörnyű zúgást tsinál, és olly nagy szélvész emelkedik fel belőle, hogy az abból támadt zürzavar az egész helységet el borítja, sőt néha ha tsak nagyon beszéllnek is, közel hozzá, úgy is annyira felíndül, hogy a' közel lévő havasokról lesepertt hó-fúvásokkal az utazókat seregestől eltemeti, — mellyre nézve nagy tsendességgel szoktak ott általmenni. De ezen Barlangokba, hihető, hogy más lyukakon mennek be a' szelek.

Nem tsak a' Bányákból 's Barlangokból, hanem még a' nagy tavakból is támad némellykor szél. Azt írja *Gassendi* a' *Legnius* taváról, hogy mikor az füstölögni kezd, akkor abból felhő támad, a' mellyből nem sokára iszonyú szélvész lesz.

§. 5. De valamint minden szeleket a' földből 's tavakból származtatni sem nem szükség, sem nem lehet: úgy hibás az a' vélekedés is, melly szerint a' víz, kigőzölgés által levegővé változ-

nék, és így szelet nemzene; mert ha szinte megengedjük is, hogy a' gőzök szelet származtatnak, midőn a' levegőt egy hely'tt nehezebbé teszik mint másutt, mindazáltal onnan nem következhetik, hogy a' víz levegővé változzon, minthogy a' szél a' meleg gőzök nagy elasticitásától veszi eredetét. Hogy pedig a' gőz valósággal víz, világos onnan, mert össze csoportozván vízzé lesz. Továbbá hibás az a' régi vélekedés is, hogy a' levegő is vízzé változna, mert a' levegő magában tulajdonképen mindég száraz: nedvesek mindazáltal a' szelek, ha nedves helyeken, p. o. havakon jönnek által hozzánk, melly tulajdonképen nem magától a' levegőtől, hanem a' gőzöktől lesz, mellyek a' vízből a' meleg által kerekednek fel, mint a' napnyugoti szelek is, vagy Zephyrek, ha a' mi hideg levegőnkre folynak. A' napkeleti szél ellenben mindég száraz, valamint minden szelek is, mellyek sok olyan tájokról fújnak hozzánk, mellyek mindég száraz természetűek.

§. 4. Ha a' levegő meg könnyül, a' környezetben pedig sűrű, és szükségesképen szélnek kell támadni, ezen esetben a' kényeső a' Barometrumban le száll; melly nem történik, ha itt sűrűbb, másutt pedig vékonyabb a' levegő. Hogy a' levegő' felső részén támadhatnak szelek, mellyek az alantabbal valókkal ellenkeznek, a' fellegek' mozgásiból világos. Ezek olyanok, mint két folyó vizek, mellyek ellenkezőképen folynak egymás fellett. Hogy ha pedig két ilyen szelek össze ütköznek, abból lesz szélvész, gyakran olly erőszakos a' tengeren, hogy egész víz-oszlopot tsinál, és azt sebes fordítással víz tseppekké változtatja. Gyakran megesik, hogy a' meleg déli szél hirtelen hideg éjszaki szellé változik, ha hó, vagy jég eső esik; hogy a' szél reggel, mikor híves van, éjszokról fú, azután mikor a' nap a' földet 's

a'

á' levegőt jól felmelegítette, lassan lassan dél felé fordul, estve pedig ha hives van, éjszak vagy napkelet felől fú, — ez az oka, hogy mikor fergeteg van, kivált ha jég eső esik, á' szelek gyakran ellenőke fújnak á' fellegeknek; mert az itt alatt lévő hévség á' szeleket egy felé, az oda fen lévő hideg pedig á' felhőket más felé hajtja.

§. 5. Az éjszaki szelek, midőn azon földek felől fújnak, mellyek á' naptól messze vannak, és jéggel teljesek, kétség kívül sok salétromos résztskéket 's jagetskéket hoznak magokkal, azért hideget is, szárazságot is okoznak. Á' melegebb tartományokból délfelől fuvó szelek, mellyek meleg gőzöket hoznak magokkal, mérséklük á' hideget, és á' gőzöket megsűrítik, azért is nedves szeleknek mondatnak. Á' napkeleti szelek, meleg tartományokból jönnek ugyan, de nem jöven tengereken által, szárazak és melegek; hanemha havas, vagy más ok miatt hideg helyeken jöven által, természetöket változtatják. Á' napnyugotiak pedig az Atlanticumi tengerből többnyire bőséges gőzöket hozván, fél hidegek és nedvesek.

§. 6. Á' szelek á' tenger környékén nappal á' tengerről, éjjel pedig á' partról fújni tapasztaltatnak. Ennek oka á' nap: mert midőn á' nap fénylik, közönségesen több gőzöket emel fel á' tengerből mint á' földből, mert á' föld sok helyeken száraz, és annyi matériát nem szolgáltathat mint á' tenger. Ellenben midőn á' nap lemegyen, á' hátra hagyott meleg á' földből többet húz fel mint á' tengerből: mert á' föld, úgy mint összeverődött, tömődött, és sok nedvektől nehéz test, tovább megtartja á' belé ment meleget mint á' tenger. Innen azok az erős szelek, mellyek á' közép tenger körül fújnak, legerősebbek á' partok körül, lassanként pedig á' mély tengeren mennél odább

mennek, meg szűnnek. Innen vette fel épen Columbus a' Nyugot India' feltalálója a' dolgot, hogy az Atlanticumi tengeren túl nem messze kell lenni a' száraznak; mert tapasztalta, hogy a' kemény szelek Európa felé fújnak, erősebbeknek látván, mint sem hogy a' vizektől vehették volna eredetöket.

§. 7. A' napkeleti szelek, úgy tapasztaljuk, hogy többnyire reggel; a' napnyugotiak estve, az éjszakiak nappal, mellyek felette erőszakosak, hidegek és szárazak; a' déliek pedig többnyire éjjel alólról felfelé igyekezvén, lassúk és nedvesek. Lassúk, mert az éjjeli levegő vastagsága késlelteti futásokat, nedvesek 's melegék is egyszersmind, mert az édes vizek' részeit délről éjszakrafelé viszik magokkal.

§. 8. Nyilván van az is, hogy Mártziusban 's közönségesen egész tavaszon a' szelek szárazabbak, és a' levegő gyakrabban változik, mint az esztendő más részeiben; mert ilyenkor nappal sokkal több gőzök szélesednek ki, 's megfordítva éjszaka sokkal többen sűrűdnek össze — mert a' föld masszája kevésbé melegedvén fel, azonban nem kisebb ereje lévén a' napnak, nagyobb az egyenlötelenység a' nappali meleg és az éjszakai hideg között — es így tehát a' napkeleti szelek, a' mint mondám, többnyire reggel fújván, az éjszakai nap-közben, mindenik a' legszárazabb, az esztendőnek ezen szakaszában sokkal erősebbeknek kell lenniük mint máskor. És mivel a' napnyugoti estve fúvó szelek azon okon elég erősek, a' melly okon a' napkeleti reggel fúvók, mihelyt ezen szelek rendes futása tsak legkevésébbé vagy segítettik, vagy késleltetik, vagy le nyomatik a' particularis okoktól, mellyek minden tájokon inkább vagy kevésbé szélesíthetik vagy sűrűthetik a' levegőt, többen ezekből magok között össze jönnek, és

így essöket 's szélveszeket okoznak; mellyek mind-azáltal kevással azután meg szoktak szünni, mert a' napkeleti 's éjszaki szelek, mellyek a' fellegek' elüzésére alkalmasok, feljül kerülnek.

§. 9. A' szelek többfélék. Nem mindég egy tájról fújnak, mint azt észre lehet venni a' hajók' vitorlájiról, és a' tornyokon 's magasabb házakon lévő forgókról. A' mint a' szél ez vagy amaz tájról fú, a' szerint neveztetik el. Nagy Károly Császár idejében 32 nemeit találták fel. Ezek közül nevezetesebbek eme' nyoltzak: 1. Napkeleti vagy Subsolanus. 2. Napnyúgoti, Favonius. 3. Déli, Auster. 4. Éjszaki, Boreas. 5. A' Favonius és Auster között Afrikus. 6. Auster és Subsolanus között Eurus. 7. Subsolanus és Boreás között Aquilo. 8. Boreás és Favonius között Caurus.

Elosztatnak még a' szelek szárazakra, nedvesekre, hidegekre, melegekre. Száraz szelek azok, mellyek a' gőzöktől tiszták, és ezek száraz tájakról fújnak, vagy télben a' befagyott vizek felett, minéműek a' Boreas és Subsolanus. Nedvesek, mellyek sok gőzöket hoznak magokkal, az által a' levegőt megnedvesítik, essőt okoznak, melly akkor esik, ha a' szél a' tengerekről fú, mellyekből naponkint sok gőzök emelkednek. Illyenek az Auster és Favonius. Hideg szelek azok, mellyek az éjszaki Polus felől fújnak, kivált télben. Melegek azok, mellyek meleg tartományok felől fújnak, és a' nap' hevétől égnek, mint az Auster.

Némelly szelek mindég fújnak, és ezek neveztetnek Perpetui et Generales, Szüntelen valóknak és közönségeseknek; mások most kezdődnek és hamar végeződnek, ezek neveztetnek Temporarii et Speciales vagy is ideig valóknak. — A' közönséges

vagy szüntelen való szelek fújnak az Aethiopicum, Atlanticum, Pacificum, és az Indiai tengernek bizonyos részén. Az ideig való szelek 1. Stati et anniversarii. 2. Liberi et vagi. Amazok meghatározott időben jönnek elő, ezek semmi idő szakaszhoz nem kötik magokat; amazok az Indiai tengeren bizonyos táj felé 6 hónapig fújnak, másik 6 hónapig pedig ellenkezőleg.

Az Anniversariusok közé tartoznak az Etéziák. Ezek kétfélék: Caniculaiak és Téliiek. Caniculaiak, mellyek Canicula kezdetével elkezdenek fújni éjszak felől 's fújnak 40 napig, 's azt mondják, hogy tsak nappal fújnak, éjtszaka megszűnnek, 's még reggel sem támadnak fel, innen a' hajósok álmosoknak nevezték. Ezek nem tsak Görög Országban, hanem Thráciában, Macedoniában, az Egeumi tengeren, annak szigetjeiben, sőt Afrikában is fújnak. Másik Anniversarius szelők a' Görögöknek Chelidonium vagy Avicularis; kezdődni mondatik a' tél után; hanem kezdetének napja bizonytalan. Erről azt mondja Varenius, hogy felette gyenge, állhatatlan, félbe félbe szakad, hanem a' tengert tsendessé teszi, és a' téli madarak' eljövetelét jelenti.

A' szabad 's kódogó szelek köz'tt nevezetesek a' hirtelentámadók és erőszakosok, onnan feljülről rohanván, mint az Örvény vagy Typhon, melly menykő-hullás 's ropogás nélkül van, 's külömb külömbféleképen kevergvén a' levegő, a' miket megkap, magasra ragadja. Szélvész, melly ropogással kevereg. Preszter, melly megégeti 's össze töri a' miket megillet. Ecnephas, Forgó-szél, melly a' magas felhőből szörnyen rohan ki; ez a' természet szokott rendje szerint két ellenkező szelek-

nek össze ütközéséből vagy valamely vastag tömöttfelhőben való megakadásából lesz. A' szélvész szörnyű zúgással jár, és olyankor szokott támadni, mikor a' felhők, mint meg annyi öblös gyűjtő üveg táblák, a' nap'sugárit egybe szedve ez vagy amaz helyre fordítják, és erős melegökkel ott a' levegőt hirtelen nagyon kiterjesztik, vagy pedig a' földből valahol nagy tűz vagy melegség ütvén ki magát, a' veri széljel a' körül lévő levegőt, 's azután omlik oda vissza. Vétkes vastag tudatlansága hát az a' köznépek, midőn az ilyen hirtelen támadó nagy szeleket a' boszorkányoknak tulajdonítja, vagy a' garabontzás deákoknak, mintha azok rongyos köpönyegben sárkányra ülven, a' szeleket 's jég essőket magokkal hordoznák.

A' tsendes szél nem messziről jön, nem is messze mégyen, a' sebesetske egy óra alatt 10. Anglus mértföldet elhalad. A' melly szél egy minutum secundum alatt 32 lábnyi helyet elfut, a' fák kiszaggatására 's épületek' felforgatására elég-séges. Az igen sebes szél Derhám' jegyzései szerint egy óra alatt 45 Anglus mértföldet el halad, és egy végtiben sok Országokon keresztül megyen.

§. 10. Nagy a' szeleknek hasznok, sőt elmúlhatatlanul szükségesek a' végre, hogy tisztává 's egészségessé tegyék a' levegőt; azok nélkül minden megveszne 's megmérgesülne a' földön. A' reggeli levegő' kellemes megfrissülése, a' szél' lehellése, melly egy virágos kertből vagy fenyvesből lengedez felénk, melly drága minden előtt, ki az egészséget betsülni tudja! A' megrekedt levegő megromlik, alkalmatlanná lesz az egészségre és az élet gyönyörűségeire. Most pedig, hogy a' szelek mozgatják a' levegőt, mintegy tisztán tartják, 's egészségessé teszik azt. A' levegő' ezen mozgási az embereknek nem tsak egészségökre, hanem gyönyörűségökre 's megfrissítetésökre is szolgál-

nak. Bizonyítják ezt azok a' kedves szellők, mellyek a' nyári forró melegekben bennünket megfrissítnek, mellyek nélkül itt a' mérséklett öv alatt is nagy bajjal követhetnék az emberek dolgaikat, 's gyakorta veszedelemben forogna életök 's egészségök. 1707-ben Julius 8-dikán olly rekkenő meleg volt, hogy majd mindenek meg fűladtak, mivel legkissebb szellő sem lengedezett, és sok aratók vagy meghaltak, vagy halálos betegségbe estek. 1780. körül is emlékezem, hogy emlegették az ilyen veszedelmes aratást, mikor hasonlóan sok emberek meghaltak, sokan megbolondultak. — Kivált azok a' hives szellők bizonyítják ezt, mellyek egész esztendőn által mindég fújnak a' Zona torrida alatt, és azt ' földet, melly különben lakhatatlan volna, kedves és egészséges lakó helyé teszik. Hát még melly nagy hasznok van a' közönséges életre nézve, — messze tartományokra, a' földnek egyik végétől a' másikhoz viszik az embert, a' ki kötő helyekbe bé, onnan pedig ki segítik a' hajókat. Midőn a' tengerből felemelkedett gőzöket messze lévő tájakra elviszik, essőket okoznak.

A' szél mozgat minden plántákat, és e' mozgás nélkül nem élhet egy organicum test is. A' meleg házakban a' plánták gyengék 's kitsinyek maradnak, a' sűrű erdőkben nem nevelkedhetnek a' fák olyanra, minthogy a' szél nem mozgathatja; de már a' ritkább erdőkben, a' szabad mezőkön, mélyebb gyökereket vernek, megvastagodnak 's szépen el ágadznak. Ha a' kertész a' meleg házak' ablakait ottan ottan fel nem nyitja, és friss levegőt 's szellőt nem ereszt bé, több gyümölcsök megérésre nem jutnak. Mitsoda sok betegségek támadnak a' hajókon, ha a' levegő sokáig mozgásba nem jó? ha a' szél nem segítené, hogy nyargalhatnának a' Gályák olly sebesen? mellyek most

az emberek' hasznára éjjel nappal hasogatják a' tengerek' hátait. Sokszor, még mikor károkat tesznek is a' szelek, azokban is van haszon. Ha az a' szél, melly a' 16-dik száz' vége felé a' Spanyol flottát tzeljában meg gátolta, vagy később támadt volna, vagy gyengébb lett volna, vagy más oldalról fútt volna, valóban Angliának dolgai más ábrázatba öltöztek volna. Vagynak hát törvények, mellyeket kell követnie a' szeleknek is.

§. 11. Nints egy esztendő is talán, mellyben a' föld golyóbissának valamely részén a' szelek rémítő károkat ne tennének, mind a' szárazon mind a' vizeken. Nem keresgéltem elő példákat bőven ezen igazságos allításnak bébizonyítására. Hányszor nem olvassuk a' közönséges Újság-levelekben, hogy most a' tengereken ennyi hajókat tördeltek össze 's süllyesztettek el? Most itt 's itt ezt az erdőt pusztították el — ezt 's ezt a' helységet károsították meg tetemesen, a' házak tetejét széljel szórván, még falait is eldöntögetvén. Minő borzadással kellett nem igen régen olvasni, hogy Sz. Lutz a Szigetén tsak egy embert sem hagyott a' rettenő szélvész életben? Nem émlítvén többet a' régibb példákból, tsak az 1821 és 1822-dik esztendei két példákat lássuk Tek. Kultsár István Úrnak Nemzeti Újságából!

Az 1821-dik esztendő' Juniussának 9-dikén Somogyban S á r d nevű Mező Városban délután 3 órakor a' rettenetes forgó szél a' legvastagabb fákat gyökerestől kiszaggatta, és a' levegőbe felemelvén 50 ölnyire is elragadta. A' városnak déli részén 4 házat össze morzsolt — 2 nagy birka aklot fedelestől falastól széljel szórt, a' petrentzéket, baglyákat mint a' laptákat úgy sodrotta — az épület fákat, teli zsákokat, felkapván meszsze vitte, a' házi állatokat majd egy mértföldre ragadta, 's olly rémítő por felhőt támasztott,

hogy mindent füstben gondolnának lenni, — 80 ölnyi szélességre 's 2 mértföldnyi hosszúságra terjedt, azután jértze-tojás nagyságú jegek esvén majd a' fél Vármegyét megfosztotta az aratásnak reménységétől. Hazai 's Külföldi Tudósítások 2-dik fél esztendő 1821. Nro 9-no.

Az 1822-dik esztendőben Május' 12-dikén Nagy Surányban délután 3 óra tájban terhes felhők kerekedvén nagy záport öntöttek. Azután 4 óra tájban két ellenkező szelek össze ütköztek, és a' város nyugoti részén szörnyü tsavargással töltés formában iszonyú zúgással össze állottak, és sűrű villámlások között új útat vévén a' Typhon, rémitő erővel a' Romjátiba vivő uton a' Vendégfogadóbeli erős fészernek zsindelyes tetjét tsaknem egészen felszaggatta, és egynehány száz lépésnyire elszórta, a' vendégfogadónak szalmás fedelét is megszaggatta, téglakéményét megtsonkitotta. Innen az Egyházszegei, Málomszegei, Ondrohói határokön keresztül menvén, az útjában lévő fákat, földeket, mezöket megrontotta, 's a' Nagy Czétényi helység előtt lévő nagy Farkas-erdöt, a' fákat gyökerestől kiszaggatván elpusztította. Magában a' helységben pedig még irtóztatóbb dühösséggel forgott; mert a' szép nagy templomnak fedelét egészen felkapván, gerendájit a' Czétény folyón túl a' rétekre szórta, a' templom boltzatját által törte, 's azon nyiláson a' zászlókat, lámpásokat 's egyebeket ki ragadta, az ablakokat össze zúzta, és a' külső falak vakolásait lefosztván egészen feketére mázolta, a' templom előtt álló nagy kő keresztet felforgatta 's távolra ragadta 's a' t. Hazai 's Külföldi Tudósítások 1-ső fél esztendő 1822. Nro 42.

§. 12. Ámbar ottan ottan, itt vagy amott körülöttünk is a' szelek dühösködjenek 's tetemes károkat tegyenek; de azt mondván, semmik ezek

azokhoz a' szelekhez képest, mellyek leginkább a' déli Ásiaiakat 's Afrikaiakat rendkívül gyötrik és kínozzák. A' Palesztinának ártalmas napkeleti szél, a' mint más sok nemzeteknek kellemes, úgy néhány napkeletieknek veszedelmes és ártalmas, hol nem tsak a' föld' természet elégeti; hanem az embereket is dögleletességével mint a' tűz megfojtja. Azt írja erről Thevenót: hogy midőn ez a' meleg szél Persiában Junius és Julius hónapokban fú, ha valaki ezt bé lélegzi, megfojtja azt, és annak karjai mint a' főtt hús az azt illetőnek kezeihez ragadnak. Ugyan ő azt mondja, hogy ez a' mérges szél, más napkeleti tartományokban is kegyetlenkedik, és azon halálos és mérges ereje vagyon. Olyan dühösséggel szokott ez fújni, hogy nem tsak a' hajókat a' tengeren, hanem a' fákat is a' szárazon össze törri. Az Indusok ezeket a' szeleket Orkánoknak nevezik, mellyek kivált Malucca és Jappónia között igen gyakorta valók. Ezek közzül valók, mellyek az Atlanticumi tengeren Brasília és Afrika között a' Jó-Reménységfoka körül éreztetnek, mellyeknek kegyetlenségét a' Portugallusok sok hajó és ember veszedelemmel meg tapasztalták, minekelőtte az Oceánussal eléggé megesmerkedtek volna. Ilyen rettenetes szeleket tapasztalnak az Arabiai pusztákon utazók, kivált a' kik a' Meccai bútsúra járnak, t. i. a' sűrű és lángoló köddel kevertt fekete fellegek elsetétítik a' nappalt, azután olyan szélvész támad, mellynek kegyetlensége noha nem sokáig tart, mindazáltal a' veres homokot olly nagy bőséggel szórja, hogy gyakran egész Karavánokat, 6000 's több embereket eltemet. Természeti okát ha nézzük, majd mindennek abban egyeznek meg, hogy ezek a' napkeleti hegyek' hűdös kigőzölgéseiből származnak, mellyeket a' szél a' homokkal összekever, a' melly testbe behatnak azt meg gyújtják. Hoffman azt

írja: hogy a' Jó-Reménység fokának egy hegyén, mellyet Tafelbergnek hívnak a' Belgák, először tsak kis felleg látszik, 's majd az egész hegyet elborítja; azután azonnal a' hegy' tetejéről olyan erős szelet botsát, hogy nints olyan erősen készültt hajó, mellyet könnyen össze ne törjön.

§. 13. Plinius azt mondja, hogy a' nyári szelek éjtszaka megszűnnek fújni, és a' napnak 3 órájakor támadnak; Spanyol Országban 's Ásiában napkeletre fújnak; Pontusban éjszokról, egyéb részekben délről. Egyiptomban hát 's Féniciában, mellyet sok más tanúk bizonyítanak, délről fújnak a' nyári szelek, mellyek annál ártalmasabbak, mennél melegebbek ott. Ezeknek a' nyári szeleknek szokott fúvásából Arábiában, Mesopotámiában 's másutt rendkívül való meleg szélvész támad, melly az embereket megöli; hanem ha földre borúlnak, ruháikkal eléggé bétakaródván; többnyire egy fertály óráig dühösködik rettenetes morgással dörögven. Thevenót erről a' dögleletes heves szélről sokat emlékezetben hagyott. Említék egy keveset. Azt mondja: Samiel, vagy másként Samum, igen meleg szél, melly nyárban dühösködik Mosultól Suratig, de a' földön tsak, és nem vizen, és a' ki ezt a' szelet hé szívja, azonnal meghalva le esik, noha néha találatnak olyanok, kik annyi időt nyernek, hogy ezt kimondhassák: hogy ők belől égnek. Mihelyt ezen szélnek fúvására valaki ledobban, egyszerre egész teste ténta feketeségű lesz, ha karját, lába szárát, vagy más tagját illeti valaki, a' húsa tsontjaitól elválván, keze között marad annak, a' ki felakarta emelni.

Azt írja Decsy Sámuel Egyiptomi Históriajában, hogy Felső Egyiptomban Februariustól fogva Majus holnap' végéig egy olly veszedelmes déli szél szokott fújni, melly a' ho-

mokos pusztaságon találtatott embert egyszeriben megfojtja 's egész a' tsonokig megemésztí a' testét. Gyakorta egész Karavánokat (bátorság okáért csoportosan utazó Hereskedőket) a' földbe temet ez a' gonosz szél. E' vesztegette el a' Persiai Királynak Cambyseinek azon Armádáját, mellyet ő az Ammoni Jupiter Isten Templomának elpusztítására küldött vala Egyiptom' meghódolatása után. Ezen idő alatt olly szörnyű melegség van felső Egyiptomban, hogy a' Reaumur Thermometrumában 36 sőt 38 grádussal is feljebb hág a' kéneső a' fagyaló pontnál, és már ekkor a' hegyek' barlangjaiba 's a' kősziklák' üregjeibe szoktak a' pusztá helyeken lakni szokott Beduinus Arabsok rejtezni. De nem mindenkor és nem is szüntelen fúj ez a' gonosz déli szél; mert úgy egész Egyiptomnak el kellene pusztulni; hanem két 's harmad napban egyszer, és akkor sem tart két három óránál tovább, mellyet egyedül az erősebb északi szél tsendesíthet le. Hasonló ez a' nagy forgó szélhez, melly a' pusztaságon lévő tüzes homokot a' levegő égbe felragadja, az ég' világos kék kárpitját homállal bé vonja, és vörösínű köntösbe öltözteti az arany sűgárokkal tündöklő napot. Ezt a' szelet Chamsinnak (50 napig tartónak) hívják az Egyiptombéliek. E d d i g Decsy Sámuel.

Jegyzés. Denon Úr' 1805-beli Egyiptomi utazásából, Tekintetes Kulcsár István Úr 1821-dik esztendei Hasznos Műlatságainak 2-dik felének 28 dik Numerusú Darabjának 215 's a' t. lapjain, leírja említett Denon Úrnak a' Chamsin szélről való újabb tapasztalásait, mellyet hosszas volta miatt ide által nem írok; hanem ott meg lehet olvasni.

Balsorában, Arabia Deserta Városában 1665-ben ez a' szél, melly Juliusban, Augusztus-

ban, Septemberben szenvedhetetlen meleggel dühösködik, 20 napok alatt 4000 embereket ölt meg. A' honnan akkor kiki a' földön fekszik, vizet tartván szájában, hogy enyhíthessék, és ilyenkor semmitől se félnek annyira, mint a' veszedelmes daganatoktól, mellyekkel, a' mint Thevenót mondja, nem boldogúlhatnak a' Doctorok. A' Malabároknál is kegyetlen ugyan ez a' szél; de nem olyan öldöklő. Azt írja Ziegenbalt: Majustól fogva Julius végéig fúj egy erős, egészségtelen és meleg szél, melly sokféle betegségeket okoz. Olly iszonyú melegséggel jő, hogy azt gondolná az ember, hogy sütő kementzéből jő. (Ugyan ezt „írja F. T. Fejér Úr is a' Hübner' Magyar Lexiconában, hozzá tévén: hogy az Arabsok e' „veszedelem ellen fokhagymát's szárított szőlőgerzedet szoktak magokkal vinni, kivált ha pusztaságon által utaznak, hol ezen szél főképen uralkodik. E' szélnek indulását az égnek a' táji veszelléséből, a' merről jő, a' síkon észre lehet „venni”). Ha fel néz ilyenkor az ember, nem lát egyebet, hanem merő homokot, mellyet a' szél halmonként hord a' házakra. Ha az útszán megy az ember, szemeit a' világért fel nem nyithatja; úgy kell gázolni a' szélben, mint valamelly erős vízben. Míg ez a' szél fúj, mind addig szinte beteg szoktam lenni; mert az én belőlem minden nedvet és erőt ki vesz, úgy hogy gyakran alig vehetek lélegzetet, és majd semmi verejtéket sem érzek magamon.

Jegyzés. Az a' Rómában, Nápolyban, főképen Palermóban Siciliában minden élő erőt meggyengítő, nagy hévség miatt kiállhatatlan déli keleti Sirocco nevezetű szél, ugyan annak látszik lenni, melly az Arabiai homokos pusztaságban annyira veszedelmes. Hübner Lexicon.

§. 14. Láthatni ezekből az okát, mi indította a' nyomorúlt Nemzeteket arra, hogy a' szeleket Isteneknek tartották, azoknak áldoztak, 's tiszteletökre Templomokat építettek. Indította t. i. azoknak bámúlásra méltó erejük, mellynél fogva a' fákat össze törik, kiszaggatják, az épületeket földre terítik, a' tengereken az iszonyú hajókat elmerítik. Tisztelték a' Mexicoiak a' szeleket a' tenger' környékén gyakran véghez vitt rettenetes erőszakjaikért. Tisztelték, Herodotus szerint, a' Persák is. Áldoztak nekik a' Perubeliek is. Imádták a' Fénicziaiak Sancho-niathon bizonyítása szerint. Parantsolta a' Delphisbeli Oraculum a' Görögöknek is, hogy a' szeleknek imádkozzanak! mert azok legjobb segítségék lesznek a' Xerxes' feljövő serege ellen. Plátó bizonyítja, hogy az Athénébéliek is raktak oltárt a' szeleknek. És, hogy többet ne említsek, maga Augusztus Császár' is áldozott Circius nevű felette alkalmatlan Galliai szélnek, és annak Templomot épített. Seneca Nat. Quaest. Lib. 5. C. 17. Confer Vossium de ortu et progressu Idololatriae Lib. 3. Cap. 1.

§. 15. A' szelek néha alattomosan, néha nyilván és erőszakosan hatnak bé testünkbe, — és az emberekben, harmokban, vetésekben, fáknban károkat tesznek. Mennél tisztább a' levegő, annál egészségesebb a' testnek. Ha a' levegő dögleletes, ártalmasabb a' mérges eledelnél is; mert a' mérges ételt hányás által ki lehet vetni; de a' dögleletes levegőn nem könnyű segíteni, ha egyszer a' testnek belső részeit elfoglalta, mert hirtelen el járja a' szívet, 's az éltető spiritusokat. A' honnan a' levegőre nagy vigyázással kell lenni, nem csak kívül a' szabad ég alatt; hanem az épületek' vagy lakhelyek' készítésében, ablakok', ajtók' elrendelésében is, mellyeken házainkba a' szelek bé-

fújhatnak, hogy egészséges levegővel megfrisstessünk, nem pedig a' nehéz 's egészségtelen gőzök bántsanak. Mellyet midőn Hyppocrates abban a' Pestisben, melly egész A'siát pusztította, Görög Országot pedig pusztává tette, szorgalmasan megjegyzett volna, sok ezer embereket attól megmentett. M. Varro is, mikor Corcyrában lett volna, hol majd minden házakban betegen feküdtek az emberek, éjszakra nyitvatván ablakokat, a' délre valókat pedig bérakatván, az ajtót is elváltoztatván, társait és familiáját egészségben haza vitte. Így a' Belgáknál, mivel sok városok az Austernek 's Afrikusnak vagnak kitéve, az emberek az esztendő' nagyobb részében betegeskednek, 's szüntelen való náthások. Vitruvius is azt mondja a' Lesbos szigetében lévő Mytiléné városáról, hogy az pompásan, de bolondúl van építve, mellyben minthogy az Auster fújdogál, betegeskednek az emberek.

A' ki Hyppocrates' tanáttsa szerint egészségét meg akarja tartani, az esztendő' 4 részeire, 's a' meleg és hideg szelekre, mellyeknek mindenek ki vagnak tétetve, vigyázzon! mert igen sokat tesznek az egészség' megtartására 's a' betegségek' eltávoztatására a' szelek, és a' levegő minémüsége, ha ugyan nem tsak a' test, hanem még az embernek kedve is változik ezekkel, úgy hogy az egészségesek is egészen másképen érzik magokat a' ködös és zavaros, másképen a' tiszta és tsendes időben, másképen ha a' Zephyrus lengedez, másképen ha az Auster és Afrikus kegyetlenkedik. Annyira, hogy nem tsak a' test virgontzabb, hanem az elme is vidámabb 's ment minden komorságtól, ha a' levegő kellemes és a' tsendes szellő lejtözget.

§. 10. Lássunk hát a' szelek' erejükről 's munkájikról, hogy kiki oltalmazkodhasson az ár-

talmasoktól , használja ellenben azokat bátran, mellyek ártatlanok.

Tavasszal, midőn a' nap a' k o s b a megyen, fújdogál a' S u b s o l a n u s. Ez a' szél nagy részint egészséges, és az elme' ködeit eloszlatja. Korán reggel hidegetske, dél tájban bádjasztó meleg, és a' testeket is meglankasztja. Közép nyárban hévséget támaszt, és a' sárga epe sárt felgyújtja, mellyből osztán forró hideglelés származik. Télben valamivel szelidebb, 's nints olly kemény és fagyaló, mint az A q v i l o.

E u r u s a' napkeleti szélhez atyafiságos, 's munkájira nézve is legközelebb való. Napkeletk or szokott támadni. A' nyári hónapokban forró 's égető hidegleléseket támaszt. Sokszor az ágyékban 's a' hónallak alatt ragadó daganatokat szerz 's veres fakadékokat, mellyek a' bőr' külsején szokták magokat kihányani, melegsége nedveség' valami részetskéjével elegyítetvén rothadtságot 's gyúladást okoz a' vérnek. A' téli hónapokban kimondhatatlan hideg, mellyet többnyire havazás szokott követni 's leghidegebb zúzmarázok, annyira, hogy a' kikre ez a' szél fú, ortzáikat, szemeiket, orraikat, égető hidege ellen alig oltalmazhatják.

Délfelé legközelebb van ehez az E u r o - N o t u s, melly nyárban nagy részint tiszta, derült, ámbár néha nem tsak a' levegőt, hanem az elmét is ködökkel 's homállyal előnti. Mert midőn néha megzavarodik, az embert melancholiába hozza; de a' melly hamar elenyészik, minthogy nem olyan a' nedvek' össze gyűjtésében, mint más szelek. A' mint a' tengeri habok az erőszakos szelek által feldagadnak; úgy az emberi testben azon erővel mozgattatnak a' nedvek 's felmelegednek, mellyeknek gőzei felfelé vitetvén, nyughatatlanná teszik az elmét, 's az embert komorrá,

nehéz természetűvé, panaszolkodóvá, keményé, 's nehezen hajthatóvá, annyira, hogy míg ezen rendeletlen indulatok benne vagynak, nehezen nyersz az illyentől akarmit is — kivált az asszonyoktól, 's fősvény öregektől — el üznek boszszankodással — átkos szókkal illetnek; hanemha vigyázol az időre 's a' jó alkalmatosságra.

Azon szelek közt, mellyek sz ember' egészségének legtöbbet ártanak, egyik a' meleg és nedves *Auster*; minthogy mikor az fűj, a' föld záporokat kap, 's nedvel bőven megtöltetik, melly azt tselekszi, hogy a' testek könnyen megrothadnak, náthákat okoz, 's a' torokra való lefolyásokat, mellyek a' tüdőre leszállingózáván rekedések, köhögések, guta ütés, siketség, fülek' tsengései, 's egyéb gonoszok követik. Megjegyeztetett: hogy ha sokáig fűj, a' terhes asszonyok idétlent szülnék, kivált mikor a' szárazság után hirtelen nedves idő támad. Különösen a' motsáros helyeken lakóknak nagyon ártalmas, hol a' gyermekek és ifjak szüntelen való köhögést kapnak. Az elme ennek fűvásakor aluszékony, gyáva, ostoba, mindent ásítózva tselekeszik. Ki mutatja erejét a' lelketlen dolgokban is. Ugyan is a' lepedők, takaródzók, papirosok 's más egyebek megnedvesednek, a' tavak, folyó vizek; tengerek fel zavarodnak; ellenben, ha az éjszaki szél fűj, mindenek tiszták, világosak, leüllednek, 's fenéig minden meglátszik benne. Hasonló valami történik a' vérben és a' nedvekben, mellyeknek szennyei, seprei, a' déli szelek' fűvására elő jönnek. Leüllednek ellenben, ha a' *Subsolanus*, *Zephyrus*, 's más tsendes szelek fűjdogálnak. Innen az emberek serények, az elme megvidül; elkedvetleneedik ellenben, ha a' levegő homályos 's ködös, és zavargós szelek kegyetlenkednek. Hasonlóan, ha essők következnek, fűjván vagy a' *Notus* vagy

az Afrikus, az Arnyék székek, tavak 's más afféle helyek nehéz szagokat botsátanak, 's az eledeleket olly hamar megrontják, hogy egy napnál tovább tartani alig lehet. Illyen erejük épen a' Collateralis vagy Intermedius szelek, mellyek délről egy kevésse dél-nyúgotra hajlanak. A' déli szélről Celsus azt jegyzette meg, hogy a' tettet ellomhítja, elerőtleníti, 's ő vele mások is azt tapasztalták; hogy az ételbeli kívánságot elveszi, az éjszaki szél pedig azt neveli. Hoffman jegyzése pedig ez: A' déli nedves meleg szél a' plánták, magvainak jó móddal való ki kelését, és a' földnek termékenységét ugyan hathatósan segíti; de a' nemesebb élő állatok' egészségét nagyon vesztegeti: az éjszaki hideg szél pedig a' földet termékenytelenné teszi, de az egészséget frissíti és fentartja. Innen van, hogy jóllehet az éjszaki tartományok, és másutt is az éjszakba eső helyek igen soványok, termékenytelenek; de még is több erősebb 's hosszabb életű lakosokkal ékeskednek, mint a' délre eső kövér termékeny Országok. A' napnyúgot és napkeletre esők fél szerint vagynak mind az egészségre mind a' termékenységre nézve. Ed dig Hoffman.

Azok között, mellyek az Austerrel határosak, és téli nyúgotról fújnak, egy sints erőszakosabb 's szélveszesebb az Afrikusnál; mert ez a' nyári hónapokban menydörgéseket, menykő hullásokat okoz, 's kegyetlen szélveszeket támaszt annyira, hogy az épületek' tetejét össze rontja, a' vetéseket földre fekteti, a' hajókat zátonyokra 's kősziklákra veri, 's hajótöréseket okoz. Nyáron mindazáltal nints olly tartós mint télen; mert a' milly hirtelen támad és dühösködik, olly hirtelen elmúlik.

A' Zephyrusok 's Favoniusok pedig tavasz kezdetkor tsendesek, kellemetesek, nyája-

sak, mindeneket táplálnak 's meg újítanak, mint-hogy a' nap, mérséklett melegénél fogva a' gyökereket 's virágotskákat elő hozza, és a' vért 's nedveket, mellyek télben mintegy megdugultak, megindítja, a' szomorúságot eloszlatván az elméről, ezt vidámsággal 's örömmel megtölti. Ősz' végeztével 's tél kezdetével mindazáltal a' napnyugoti szelek felette dühösködnek, és a' földet 's tengereket össze meg össze zavarják, és a' nyavalyákra nézve színt' olyan ártalmasok 's veszedelmesek, mint a' déliek.

A' napnyugot 's éjszak között lévő szelek mind olly erősek, hogy a' tenger' habjait dühösen hányják, és a' töltéseket széljel szaggatván a' tengert a' szárazra messze ki nyomják. Kiváltképen az esztendő' két részeiben uralkodnak, ősz' végével 's tavasz' kezdetével, különösen Mártziusban, a' mikor jeget, ködöt, szélveszeket, menyköveket szórnak, úgy hogy mind a' hárman össze kaptsolódván nagy károkat tesznek mind az embereknek mind a' vetéseknek. Ezekhez közel vagynak az *Aquilo* és *Boreas*, természetére nézve hideg és száraz, többnyire derültt, néha essős — szelíditi ama' hármaknak kegyetlenségét, mert midőn soká kegyetlenkedtek 's mintegy elfáradtak, majd éjszakivá lesznek, és azt óhajtják is a' hajósok. Mert ha délivé lesznek, mértékletlenségök meg újul 's kegyetlenebbé lesz. A' honnan esztendőnkint sok hajókat elsüllyesztenek irtóztató károkat tévén. Mellyre nézve az éjszakai szél amazoknál nem tsak egészségesebb; hanem tsendesebb is, ámbár néha a' téli hónapokban nagyon hideg, 's rettenetesen fúj, mellynél fogva náthát, oldal-nyílást, torok gyékot, köhögést, has szorulást, vizellet felakadást és melyfájást okoz; de az egészséges testet könnyebbé teszi, 's megerősíti.

Minthogy pedig az Auster és Aqviló, és ezeknek szomszédjaik majd egész Európában az esztendei viszontagságokat teszik; a' többek felett erre a' kettőre kell vigyázni, mert semmi szél egész esztendőt által állandóbban nem fúj, az egyik megszűnván, a' másik feltámad, noha am azok is ottan ottan, de hamar megszűnnek. A' honnan nagyon vigyázni kell ezekre, nem tsak az egészség oltalmazásában; hanem akkor is, mikor vagy szárazon vagy vizen útnak akarunk indulni, mert azt hosszas tapasztalás bizonyítja, hogy az éjjel támadt éjszaki szél nem sokáig tartó, harmad napig nem tart. Innen a' gyakorlott hajósok, első tekintetre az Aqvilóhoz keveset bíznak, legalább míg nem harmad napos, holott az Auster első nap' mindjárt reménységet nyújt nekik állandósága felől. Innen Aurea András a' Császári Hajós - Sereg Admiralissa, V-dik Károlynak azt a' tanátsot adta, midőn Afrikába Expeditiót akarna indítani, 's a' Maurusokat megtámadtatni: hogy addig nem kell a' hajókat a' kikötő helyből teengerre bocsátani, míg az éjszaki szél, fúvásában 3 napot el nem tölt. Ellenben, mihelyt az Auster meg indul, azonnal meg kell indítani, nem tartván tőle semmit, hogy az meg tsillapodjon, midőn ködökkel 's sűrű felhőkkel támogatván, állandósága felől reménységet nyújt.

A' napkeleti szélhez jobb felől közel lévő Caeciás, nints olly erőszakos és zúgó mint az Aqviló, sem olly ható 's fúvású hideg, mint-hogy a' nappal szomszédosabb. Össze hempelygeti a' fellegeket 's magához édesgeti, a' honnan a' a' gonoszokra ez a' példa beszéd: Magokhoz vonják a' rosszakat, mint Caeciás a' felhőket, — mint most tselekesznek az éjjeli zsiványok, kik össze tsoportozván éjtszaka, a' há-

zakat megássák, feltörik, kínozzván a' gazdát, kínszerítvén a' tselédeket arra hajtják; hogy a' kintset mutassák meg, 's mind azt elragadozzák.

§. 17. Mind ezekből, a' miket eddig a' szelek' tulajdonságairól, hasznairól, ártalmiról elő számlálék, önként következik : hogy legegészségesebb levegőü hely a' volna, mellyben a' levegő nem is igen hideg, nem is igen száraz, nem is igen nedves, nem is igen könnyű, nem is igen tisztátalan, melegről hidegre, hidegről melegre hirtelen nem változik, mellyet sem a' déli sem az éjszaki szél nem talál; hanem mindenkor napkeleti, vagy napkelet 's éjszak közzül fúvó szellők élesztenek. De kérded: hol lehet ilyen helyre találni? Talán tsak a' Mór us' Utó pi áj á b a n. Mert a' v ö l g y e k b e n nehéz ugyan a' levegő; de tisztátalan; a' H e g y e k e n tiszta de hideg, szeles, vékony, és gyakran változó; a' t é r - h e l y e n nem is igen vékony, nem is igen vastag; de hol igen nedves, és teljes rothadt gőzökkel, hol igen száraz, meleg, sok fővényel és porral megrakodott. Itt a' nagy Városoknak füstje, amott a' Bányáknak gőzje undokítja azt; másutt az álló bűdös tavak, ferdők, nagy folyó vizek, árnyéket tartó nagy hegyek és erdők, vagy pedig a' rothasztó déli szél, és fagyaláló éjszaki szél vesztegetik meg.

De minthogy kiki a' hol született, nagyobb részint életét ott folytatja haláláig, és nem minden válogathat benne, hogy lakását oda tegye a' hova kíváná 's szeretné — de meg, külömben tudjuk azt; hogy az embernek természete az éghajlathoz hozzá is szokik annyira; hogy sokszor az egészségtelen helyeken is láthatni egész a' tsudáig sok esztendőket számlált hosszú életü embereket: arra legyen nagy gondunk; hogy az Isteni Gondviselés akar hová rendelte lakásunkat (minthogy az egész-

ségesebb helyekből az ott lakókat ki nem taszít-
hatjuk, azonban az élet' betségét, 's annak gond-
ját kötelességünkbe tette az Isten — melly oh melly
igen megilletően a' Yung' képébe bé van írva!!
— a' mennyire lehet és tudjuk, oltalmazzuk éle-
tünket 's egészségünket mindenféle ártalmak és ve-
szedelmek ellen! Sokkal inkább, a' hely' egész-
ségételenségéhez ne adjuk hozzá a' magunk' mér-
téktelenségét, vagy ételben vagy italban, vagy
mód nélkül való szorgalmatosságban (követvén
ama' bolondot, ki midőn szőllejét a' jég esső ver-
né, maga is segítette azt egy nagy doronggal, ha-
nem elő vegyünk minden módokat és eszközöket,
hogy azt az Istennek tzelja, kívánsága 's paran-
tsolatja szerint mennél tovább nyújthassuk, hogy
mind ő felségét itt e' földön tovább ditsöithessük
's magasztallassuk, mind az emberi társaságnak
több hasznot hajthassunk, mind pedig magunk
több gyönyörüségeket kóstolhassunk.

§. 18. Végre, hogy a' természet' dolgaiból
valami hasznos tudományt hozzak ki: gyözödjön
meg a' felől minden, hogy a' levegőnek 's a' ter-
mészetnek ezek a' munkáji az Isten' akaratjától 's
igazgatásától függenek! ha ugyan a' tűz, jég - es-
ső, hó, zúzmaráz, a' szelek, az ő szavának enged-
nek. Ugyan is, ő küldi ki a' havat mint a' gyap-
jat, a' ködöt szórja mint a' hamvat, 's hányja a'
jeget darabonkint, és azt tselekszi, hogy min-
denek bé jegesedjenek, mint valami laposság, an-
nyira, hogy senki hidegségöket ki ne állhassa, és
ugyan ő azokat fúvásával megolvasztja 's vízzé for-
málja. Ő el viszi a' napkeleti szelet, 's elő hozza az
Áfrikust. Ő uralkodik a' tengeren 's annak hab-
jait megfenyíti 's szelidíti. Ő hozza elő az égető
szelet, és elszáraztja a' föld' terméseit. Megen-
gedi ugyan, hogy a' világ azon természeti rend
szerint menjen 's forogjon, mint eleinte rendelte

az Elementumok, tsillagzatok, tengerek, szelek, tavasz, nyár, ősz, és a' tél; úgy mindazáltal, hogy ezeknek hatalmok az ő kezében légyen. Mert midőn néki tetszik, némellyekkel él a' gonoszának megbüntetésére, és nagy veszedelmet okoz ezek által az embereknek, hogy a' testi gyönyörűségekben elaludt lelkeket felébressze.

Megparantsolja, hogy a' földre ne legyen harimat, esső, és zápor, 's minden vetések meleggél és jéggel elrontassanak. No hát végye eszébe kiki: hogy a' ködök, jégessők, menydörgések, menykövek, szelek, természeti okokból lesznek ugyan; de él Isten azokkal az emberek' megfedésére. De ha megtérnek, elveszi a' nyomorúságot, 's minden boldogságot ígér, t. i. idejében való esső, bő termést, szerentsés aratást, bétakarást, nyomtatást, szüretet, nyájakat, tsordákat, egészséges testet, erőt, félelmetlenséget, tsendeséget, bátorságot: hogy bizván Istenben, ne sárguljanak el a' félelemnek miatta, és a' rettegés miatt meg ne emésztessenek. *)

Kovács Sámuel.

*) Ezen Értekezés' készítésében használtam Cartést, Lemniust, Derhámot, Vinklert, Krügers, Richtert, Mátyust, 's többeket.

6.

A' legnagyobb Körtvély fa Magyar Országban Jász Apáthiban.

Tekintetes Thaisz András Úrnak

Vidényi

Szives Üdvözetét!

Az idei Ország-gyűlés bezárván a' Curiának, és így a' hosszú fekete asztallal csinosított Procuratoriának is ajtajit, szabad időt nyertem utazni, és a' távul lévő Barátimat meglátogatni. Jász Apátin, a' hol ifjú koromban is Tekintetes Kerek Gedei Makó Urak' vendégszerető Házoknál igen édes időket töltöttem, ez ősszel több napokig mulatván, a' régi két toronyú Templomnak nagyobbra építését többszörte szemlélgetém. Kétszerte olly nagy leszen, mint volt, ez a' szentegyház. Lehetett volna nagyobb is, szebb is; de a' pénz kémellés gátot vetett. A' két toronynak egyikén, melly bal felül napkelet felé áll; mint egy két ölnyi magosságra kemény termés köbe metszett illy felírást vettem észre:

+ HOC OPVS FECIT —
FIERI — LVCAS — HORVÁT
CAPITANEVS DE ÁPTI
SALASA *) AD HONOREM
NATIVITATIS BEATE
MARIÆ VIRGINIS

1 8 9 3.

*) Apáti Szállása.

Ebből lehet látni, hogy 1403. nem Jász Apátinak, hanem Apáti Szállásának hívták ezt a Várost. Mutatja a Torony allya a roppant építést, és ezzel ama' buzgóságot, mellyel ezen Jász Városnak népe a' tiszteletben Isten iránt mindég viseltetett.

Itt létekor beállván az idei igen deres, de tiszta Octoberi szük szüret, T. Makó Pál Assessor Úrnak, Barátomnak; úgy Böjti Miklós Úrnak Jákóhalmai Notáriusnak Apáti szőlőjökben sok derék Jász Urakkal Asszonyokkal, és Leányokkal, kikre anakreoni szemekkel tekingettem, kedvem teltéig vígadtam.

Míg a' szedők' danlása, a' hegedők' zenegése, és a' tánczosok' forgása a' szabad Ég alatt tartott; ez alatt Tekintetes Dósa Ferencz Fő Hadnagy Úr, sokat járt látott, és tanult Férjfi, Pomologianak nagy barátja, elhívott engem egy nagy ritkaságnak, melly az Apáti sik szőlők közt fent áll, megszemlélésére. Ez egy oltvány Körtvély, Gömöri János nevezetű Gazdának keskeny szőlőjében találtatik. Pompásan nyúlik az Ég felé ez a' sok századú becses Fa, mellynek alsó kerülete a' föld' színén hat lépéseketⁿ teszi; egy ember magosságnyira a' közép átmérője három lábnál valamivel többet foglal magában; az egész magossága pedig az 58 lábat megüti.

Nevezetes és különös tulajdonsága ezen fának, hogy azt meddőnek soha senki sem tapasztalta. Sőt, ha sehol az Apáti szőlőkben az idő' viszontagsága miatt gyümölcs nem termett is, ez a' fa szekérnyi gyümölcsöket hoz. A' minék az lehet az oka, minthogy a' fa igen magos, a' levegőnek szabad lengése miatt virágjában meg nem fagy.

Még különösebb ebben a' fában az, hogy a' folyvást tartó termékenysége mellett (melly kü-

lőmben a' nagyra növést hátráltatni szokta) olly nagyra nőhetett. Ezt talán, és' leginkább annak tulajdoníthatni, mivel Tulajdonossainak régi ősi gyakorlásokból nyert tudományok szerint, ősszel a' fának töve körül a' föld kihányattatik, érett trágyával béborítatik. Ekképen őszkor az esső-viz által, télen pedig a' tövének, és, a' mennyire lehet, derekának hóval való betakarásával a' föld több tápláló nedvességekkel megterhesítetik; tavasszal a' föld vissza hányattatván, nyáron által a' fa elegendő táplálékot nyer. Illyen dajkálás által, a' millyent ama' elhíresztelt Frauendorf-i kertészkedni tanító Újságban ekkoráig nem olvastunk, a' Gyümölcs-fának, szüntelen termése mellett is, nagyra növést reményleni és annak századokat érő hasznos életet eszközölni lehet.

De ezen felül az illyes szüntelen termését ennek a' fának részint a' töve körül való ásásnak, és ez által lett apróbb gyökerek' megcsonkításának, részint pedig annak lehet tulajdonítani, hogy ez a' fa háromféle különkülön időben érni szokott körtve' nemével be lévén óltva, úgymint: nyári Bergamut, őszi Császár, és téli Király körtvékkel, ezek közül ha egyik vagy másik nem terem is, terem a' harmadik. Ha p. o. a' nyári vagy őszi ebben az esztendőben nem hoz gyümölcsöt, esztendőre hoz. A' melly pedig az idén termett, az esztendőre nyugszik: és így nem csuda, ha az Apáti derék körtvélyt gyümölcstelennek ekkoráig senki sem látta. Ide járúl még az is, hogy egyik egyik fajta a' maga táplálására szükséges nedveségnek felszívásán iparkodván, a' másíknak növést akadályoztatja. Ennél fogva a' fának növéstére szolgáló nedvesség mind egyik fajtának ér-üregeiben (vasis) megsűrűsödvén, a' sebesebb folyásban megállapodik és termő bimbókká válik.

Kimondhatatlan kár, (sajnos bosszúsán kell említenem) ezen derék fára nézve az, hogy a' szomszéd szöllők' Gazdáinak az árnyék tartás végett feladott panaszaira, a' fent írt Gömöri János tulajdonos kéntelen vólt, ezen áldott fájának széjjel terjedő vastag gallyait tövében elvagdalni. De még is ez az öreg egészséges fa karomnyi vastagságú hajtásokat hajt, világos zöldeket, és a' panaszos szomszédok irigylésére új meg új gyümölcsöző ágakat szül, és érlel.

Ezen fának öregségéről és idejéről a' legkorosabb lakosok sem emlékezhetnek; sőt mindenkor a' mostani nagyságában és mivóltában ösmerik. De az alkotmányáról és nagy vóltáról, mint óltvány-fában, háromszáz esztendősnél bizvást öregebbnek lehet itélni. Ugyar azért, a' ki ezen körtve-fánál, óltvány gyümölcs-fában, nagyobb, vastagabbat és termékenyebbet, sőt régibbet a' Hazában vagy a' külföldön Európában tud, e' felül tudósítása kérettetik.

Pest Vármegyében a' Nagy Kovácsi Helységben díszlő Alma-fa is nevezetes. Te, mint oda hivatalból gyakorta eljáró, ezt a' szinte nagy és százados Almálynak (ha szabad így a' körtvély szó után szólni) leírását készítsd el, és közöld a' Világgal. Igen jól tudod, millyen némák vagyunk Hazánk' Ritkaságairól, hogy azokat többnyire Idegenek' munkáiból kell megtudnunk *)! és millyen beszédesek, millyen kürtölők a' külföldiek a' magokéiról!

*) Mivel, ha szemtelen hazugságok is, olvastatnak és hiteltre érdemesítettnek; — a' magyar nyelven írt tudósítások pedig nem: — tsak azért hogy Magyarok, — Hazánkíjait által.

Ezért és ez úttal nem akarom elmulatni annak rövid megemléítését, hogy a' ki sokféle gyümölcs nimmel óltott fáknek különös és szüntelen gyümölcsözésekről, és mind e' mellett azoknak vidám növésekről bővebben kíván, és akar meggyőződni, az látogassa meg Ns Légrády László Orvos Úrnak Pest Városában a' Váci úton fekvő fa-oskolás kertét. Ebben mindenféle gyümölcs fajtában elegendő példát láthat. Sőt olyant is lát, a' hol egy körtvefában már 180-féle, külön külön időszakaszban érő körtve nemek vannak óltva. Ebben kiki a' Jász Apáti három körtve nimmel óltott nagy ritkaságú körtvélynek szüntelen termését; úgy a' Pesti 180-féle fajtaival nemesített és hasonlóúl dajkált körtvefának jövődöbéli életét, és mindenkori termékeny voltát könnyen képzelheti. Virgilius is tudta már ezt, midőn Georgikoni Versében így ír:

Több e'féle csudát tesz, bimbót 's ágakat óltván.
A' Kertész!

Mind ezekből azt látjuk, hogy valamint most újonnan keletbe jött; úgy már az előtt is több századokkal a' Pomologia Hazánkban diszlett; és hogy hőldog emlékezetű Eldödeink a' Gyümölcsfáknek nem csak hosszú életet, de egyszer'smind folyvást tartó termékenységet is, a' fentebb előadott 's józan okosságon épült módokkal, szerezni tudtanak, a' millyenekről mostan a' külső tudós Pomologus Társaságok talán nem is álmodznak; sőt, a' mint vitatásaik mutogatják, ellenkezőn cselekszenek.

Tudom, szívedben örülsz, midőn Hazánk' Ritkaságait és Hazádfijainak azokról szöllő Irásait olvashatod. Én azon felhevültemben, mellyet az itt leírt roppant körtvélynek meglátása és szemlélése bennem gerjesztett, illy versekre inditóbb emlékül és szívbéli tiszteletül fakadtam:

Tenger időnek erős magzattya, Te czedrusi körtvély!
Melly bölcs kéz, melly munkavivő Magyar ültete
Téged ?

Volt e szegény avagy Úr, Pap vagy Hős, a' ki be-
öltött ?

'S gondosan ápolván, maradékinak általajánlott,
Hogy kedvekre teremj édes három faju körtvét ?
Mély éj szárnyalval fűdi Ólódának neve' hírét !
Mert hogy elültettek, több század tűnt le teletted :
És hasznos voltod 's pompázó termeted oktat,
Hogy bölcs kéz, hogy munkavivő Magyar ültete
Téged,

A' kinek intéztét Árpád' Haza Istene áldá,
'S Tégedet emlékül Magyar éghajlatnak alatta
Honnyi gyümölcsfa tenyészetnek fent állni pa-
rancsolt.

Nem kérдем, mi idők futtak láttodra Hazánkon ;
Sajnosan olvassuk, melly sok zavar és baj igazta :
Mennyi nemes vér folyt patakonként bő mezeinken !
Láttad, 's rémültél : Láttad, mint omlanak a' Jász
Gazdáid temetőbbe, 's az ök unokái kegyeltek,
Kik termésedből szolgáltak Teutoni Rendnek.
Teutoni Rend metszven zöld ágaid', óltani vitte
A' Német' földére, hol új csemetéid eredtek,
'S Tégedet, a' ki szülője valál, Jászságba' felejtven,
Szöke Dunán lefelé hordták Magyaroknak eladni
Fajtád' körtvéit, mint külföld drága gyümölcsét.
Ugy hordják most is, 's nagy Urak vásárlani
szokták

Nagy pénzen, mint csinosodott külföldbeli kincset.
'S nem volt, nem — ki közel hozzád laktába' kiáltná :
Mért veszitek, Földünk ! idegentől, a' mi közöttünk
Díszlik ? — Apáti határ már századok által anyásan
Élteti a' fő Fát, sok ezer külföld Fa nagy összet.
Áldott termő szál ! engedd meg néma hibánkat :
Tenni mi jót és birni, de nem hirdetni, Magyarnek
Régi szokása : Ha bár vesz is, fitogatni szemérmes !

Ó de kihallgasson Róllad, Természeti Nagyság!
A' mikor a' külsők csemetéiket egyre kizengik?
Zengjük, régi nemű Jászok! harsogva Lehelként
E' nagy termő Fát, mellynél Európa nagyobbat,
Régibbet nem fog bár mely kertébe' mutatni.
Jertek, öleljük meg felséges Fánkat örömmel,
'S kívánjunk az Egek nagy Urától századok által
Még tartó éltet neki; szél' dühödése ne ártson
Néki, se felhőknek tüze; nyúlják mennyekig ága,
'S tartsa fel a' hírét Honnyunk' éghajlati Fáknak,
Mellyeket a' külföld felmúlni haszontalan indúlt.

7.

A' Szőlőtő gyűrűzésről.

A' Tudom. Gyűjtemény' tavali első Köteté-
ben a' Gyümölcs-fa gyűrűzésről a' 61-dik lapon
lévő Értekezésemben ígértem, hogy a' Szőlőtő
gyűrűzésről is szót teszek idővel, a' mit is ezen-
nel tellyesítek.

Már onnan is könnyen kivehette a' figyelmes
Olvasó, mit' kellessék azon esetben is elkövetnie,
midőn a' szőlő szemnek elpergését meggátolni
akarja; szükségesnek tartottam azonban a' na-
gyobb világosság' okáért a' tárgyról mindent kü-
lönösen eléadni, a' mi hozzá tartozik.

Szólljanak az ellenkező részre hajlók, a'
mint akarnak az e'féle gyűrűzés felől; de ha egé-
szen mást tanít a' tapasztalás, ha a' gyűrűzött
ágról le nem hull a' gyümölcs, ha az nagyobbra
nevekedik és hamarább érik a' nélkül azon, mint
az egyéb ágakon, hogy a' fának legkevesebb ár-
talma se legyen mellette, nem szükséges figyel-
mezni szavokra; sőt a' jót és hasznost ajánlani,
és minden módon elésegíteni nemes kötelesség is.

Én sem tartok azonban azokkal, kik az egész fát ottan, a' hol az ágakra oszlik el, akarják meggyűrűzni, és könnyen megengedem, hogy az illyes munkálkodást gyakorta veszedelem követi, míg az idő és tapasztalás többre nem tanít bennünket: hanem hogy az egyes ágakat a' már megállapított szabások szerint meggyűrűzni nem csak bátorságos, hanem hasznos is, kiki tudja, a' ki abban próbát tett.

Sokkal kevesebb gondot ad a' szőlő-tőnek gyűrűzése a' gyümölcs-fákénál. Akár derékban, akár pedig a' veszszökben essék meg a' gyűrűforma metszés rajta, egyarányt állja ki az azt mindég, és a' kívánt czél is elérődik, csak a' munkálkodás annak rendje és módja szerint menjen véghez.

A' Szőlő-tőn is szinte úgy tetetik a' gyűrűforma metszés, valamint a' gyümölcs-fákon, egyéb hogy annak szélessége egy vagy két lineányinál nagyobbra ne vetessék, valamint tudniillik vékonyabb vagy vastagabb a' gyűrűzni való tő, hogy az alsó héjnak a' felsővel való közösülése egy ideig hátráltassék.

Ezen munkát minden helyen, mind a' vénebb mind a' fiatalabb szőlőtőkön véghez lehet a' művesnek tetszése szerint vinni. Míg Sonnenthalnak gyűrűző eszközeire, mellyek Bécsben a' Jägerzeil nevű útszában, a' 13-dik szám alatt lévő házban árultatnak, szer tevődik, addig is lehet görbe kertész-késsel ezen munkát tanulgatni, melly egyedül abban áll, hogy a' szőlő-tőnek héjja egész a' fájáig egy vagy két lineányi távolságra kétszer körül kanyaritassék, és a' két vágás között lévő héj egész a' fáig tisztán leszedessék.

Megtetszvéen ugyan azon esztendőben, mert úgy sem terjed továbbra ki haszna neki, az illyes gyűrűzés, könnyű módon megszerezethetik az

elébb mondott Bécsi gyűrűző eszköz, mellyhez aztán könnyű nálunk is hasonlót csináltatni, azon végre, hogy szaporábban menjen véghez a' munka: minthogy azzal szinte annyi szőlő-tőt meg lehet napjában egy személynek gyűrűzni, mint a' mennyit egy napszámos ugyan egy nap kapál be. Ezen eszköz által mind a' két kanyarítás, és a' héjnak kiemelése egyszerre megy véghez. Valami haszontalan ágakon kellek mindazonáltal az azzal való bánást próbálgatni előre, valamíg meg nem tanul az ember élni vele ügyesen.

Ezen munkálkodásnak valóságos ideje, valamint a' tapasztalás bizonyítja, akkor van, midőn a' szőlő virágzik. Mivel pedig ez a' fajnak minéműségénél fogva nem történik egyszerre, azért, a' mi már magában is értetődik, nem is gyűrűztethetik ugyan azon egy időben valamennyi szőlőtő vagy vessző, a' mi is igen könnyebbíti a' munkát, minthogy napról napra lehet aztat huzamosan folytatni.

Valamint azonban a' fáknál, úgy szinte a' szőlő-tőnél is csak a' gyűrű felett való részen vagy az illyes kimetszésnek a' haszna. És ha csupán valamelyik szőlő-veszszőn történik a' gyűrűzés, a' többi azon tőn lévő veszszőn az legkevésbé sem segít.

A' szőlő szem' elpergésének megakadályoztatásán kívül, az a' második és tetemes haszon, hogy 10—12 nappal elébb érnek meg a' gyűrűzött tőkön és veszszőkön a' gerezdek. Ha megtekintjük tehát, hogy több esztendő között ritkán találkozik egy olyan, a' mellyben nem volnánk kénytelenek savanyú bort szüretelni; észreveszszük, hogy a' gyűrűzés által sokat lehet segíteni ezen fogyatkozáson, sőt azt egészen is elmellőzni könnyű dolog illy móddal. Nincs is többé semmi hát-

ra, hanem hogy a' tapasztalásból megismert jót elvállalván, azzal ön hasznunkra élni siessünk.

Szedes Fábrián.

II. L i t e r a t ú r a.

A. H a z a i L i t e r a t ú r a.

Az 1825-dik esztendei Tudományos Gyűjtemény XII. kötetének álnézése 's foglalatja, az azokban előadott tárgyaknak rendje szerint.

I. Értekezések

A) Philologia (Nyelv-tudomány).

Literatúránk' akadályjairól egy két szó. N. A. Kiss Sámuel által. II-dik Kötet 53 lap.

T. T. Kazinczy Úr által a' Magyar Verselésbe behozott elisiók eránt. Horváth Jó'sef Elek által. III-dik Kötet 61 lap.

Gondolatok az emberi nyelvnek, különösen a' magyarnak, némelly tulajdoniról. G. I. által. V-dik Kötet 35 lap.

A' Magyar nyelv 's Literatúra gyarapodásáról, és a' beszéd 's irás' tökéletesedésének akadályjáról. Beregszászi N. Pál által. VII-dik Kötet 3 lap.

Az i k-be végződő magyar igékről, 's azoknak hajlásairól. Beregszászi N. Pál által. VIII-dik Kötet. 46 lap.

A' Magyar nyelv tisztogatását tárgyazó Intézet és Vélekedés. P. O. által. X-dik Kötet 3 lap.

Egynehány gondolatok a' Magyar nyelv' kimíveltetésének módjáról. XI-dik Kötet 3 lap.

A' nyelvnek származásáról. N. A. Kiss Sámuel által. XI-dik Kötet 18 lap.

B).

B. Philosophia (Ész-tudomány).

Az Asszonyi Nem' tudományos pallérozódásáról. Ifj. Jakabfalvy András által. VII-dik Kötet 23 lap.

A' földnek minden tartományaiban jó az Isten az emberhez. Kovács Sámuel által. VII-dik Kötet 67 lap.

A' Filozófiai Cosmogóniák' és Geogóniák' vizsgálása. Jeremiás Sámuel által. VIII-dik Kötet 3 lap.

Az emberi elmének külömbféle virgontz munkájiról, tehetőségeiről, annak az emberi társaságba való befolyásáról, és általjában a' nevelés dolgáról, hathatóságáról, annak sokféle következéseiről. Peterka Jó'sef által. VIII-dik Kötet 88 lap.

Észrevételek a' Házi Nevelésben gyakran elkövetett hibákról. Kovacsóczy Ádám által. IX. Kötet 31 lap.

Methodológiai Próbátétel. Balogh Sámuel által. IX-dik Kötet. 47 lap.

Jó barátink-e, vagy ellenségink lehetnek nagyobb hasznunkra. Németh János által. IX-dik Kötet 75 lap.

Az Emberi Élet' számvetése. Rátz István által. IX-dik Kötet 85 lap.

Milyen feltételek alatt lehetnek a' Szép-nembéliek versirókká. (Egy Kisasszonyhoz). XI-dik Kötet 7 lap.

Mi serkentheti a' nemzeteket a' tudományok' és szép mesterségek' elősegítésére? XI-dik Kötet 9 lap.

Egy Barátnémhoz irt levelem Nemünk' ügyében. Takács Éva által. XI-dik Kötet 62 lap.

Az Erkölc, a' jó szív, a' jámborság és az ártatlanság. Strázsay János által. XII-dik Kötet 3 lap.

A' Házi nevelésnek hibáiról, és azoknak orvoslások' módjáról. Horváth 'Sigmond által. XII-dik Kötet 45 lap.

C.) Historia (Történet - tudomány).

A' 37-dik Magyar Gyalog mostan a' Méltóságos Fő Hadi Vezéri Helytartó Márkus és Batsfalvai Báró Máriássy András Úr' nevét viselő, Császári Királyi Ezered' Történetei. Kiss Károly Hadnagy által. I-ső Kötet 16 lap. II-dik Kötet 3 lap. III-dik Kötet 3 lap. IV-dik Kötet 3 lap.

A' Magyar Országi Boroknak a' Külföldiekkel való egybe hasonlítása. Derczeni Idősb Dercseny János által. I-ső Kötet 48 l.

Toldalék azon felelethez, mellyet Nagy Méltóságú Gróf Cziráky Antal Ó Excellentiájának az 1823-diki Tudományos Gyűjtemény' tizedik Kötetében tett kérdéseire, az 1824-diki Tudományos Gyűjtemény' tizedik Kötetében Tubolyszegi Tuboly László Úr adott. Superintendens Kis János által. II-dik Kötet 29 lap.

Két nevezetes Oklevele Székes - Fejérvárnak. Gyurikovits György által. II-dik Kötet 49 lap.

Szólon' élet-írása. Szent-Györgyi Gellért által. II dik Kötet 67 lap.

Század Évi emlékezet a' Herületbeli Törvényes Táblákról, és a' Dunántúlsóról különösen. Ranostatly (ál-név) által. III-dik Kötet 19 lap.

Magyar Históriai Töredék a' XVII-dik század elejéből. Thomaer Ignätz által. III-dik Kötet 35 lap.

Értekező Észrevételek a' Magyarok' Eredetéről. Prof. Szabó Jó'sef által. IV-dik Kötet 35 lap. X-dik Kötet 35 lap.

Hazafiúi gondolatok' töredékei. Hosszú Dömötör által. IV-dik Kötet 85 lap.

Lucius Annaeus Seneca' Élet- írása. Faddy Kristóf által. IV-dik Kötet 89 lap.

Rév-Homáromnak Esmertetése. Holéczy Mihály által. V-dik Kötet 3 lap.

Konstantinápolynak a' Törökök által lett meghódítása. Strázsay János által. V-dik Kötet 65 lap.

A' Magyarok' régi lakhelyeiről Próbatétel. Y. által. VI-dik Kötet 3 lap.

Két levél Szala Vármegyebeli útazásból. Bitnitz Lajos által. VI-dik Kötet 56 lap.

Jornandesnél említett Bollia, másképp' Pollia folyó vizének nevezete alatt értetődik Neográdi és Honti Ipolya. Gyurikovits György által. VII-dik Kötet 31 lap.

Socrates Geniusáról. Sz. J. által. VII-dik Kötet 39 lap.

Brutus Mihály Császári Királyi Historiografus élete. Hrabovszky György által. VII-dik Kötet 56 lap.

Gyulvézi Tudósítás. T. T. J. T. által. VII-dik Kötet 80 lap.

Az Alibeghegyen fekvő új Szállítványok. Kiss Károly által. VIII-dik Kötet 96 lap.

A' Magyarok' ősi eredete. Derecskei Fodor Gábor által. IX-dik Kötet 3 lap.

Nemes Udvarhely-Széki Ró'sáskert. Szigethi Gy. Mihály által. XI-dik Kötet 30 lap.

A' Temesi Bánság' Nemzeti Oskolájának esmertetése. Pechata Károly által. XI-dik Kötet 77 l.

A' Harkányi Ferdök. (Baranya Vármegyében) Strázsay János által. XII-dik Kötet 13 lap.

II. Filep Spanyol Király' meggyőzhetetlen hajós serege (Classis invincibilis). Lassú István által. XII-dik Kötet 25 lap.

D) Jurisprudentia (Törvény-tudomány).

Semmi.

E) Medica (Orvos-tudomány).

Némelly oktatások messzire utazóknak. Edvi Illés Pál által. II-dik Kötet 89 lap.

F) Természet és Művész-tudomány.

Semmi.

G) Mathesis (Mennyiség-tudomány) a' Haditudo mánnal együtt.

A' leeső Csillag-formákról. Sárváry Pál által. II-dik Kötet 24 lap.

A' hold nem gömbölyü. Raisz Károly által. IV-dik Kötet 84 lap.

Az Időről, 's annak felosztásáról. Vajda Sámuel által. VII-dik Kötet 50 lap.

Hodometron. Kassai Raisz Károly által. VIII-dik Kötet 99 lap.

H) A' Szép Művek' Tudománya.

Az Angoly Kertekről. Szeder Fábán által. I-ső Kötet 76 lap.

A' Rezzentöröl. Fabritzy Sámuel által. II-dik Kötet 52 lap.

Veszprém Vármegyei muzsikai Intézet. Sebestyén Gábor által. III-dik Kötet 76 lap.

A' Kedvi-csiklandról, vagy Kedvi-csapongásról. IV-dik Kötet 62 lap.

Szép Mésterségek. Verbegyi Gábor által. VI-dik Kötet 72 lap.

Az Izlésről. Kis János által. VIII-dik Kötet 76 lap.

A' Játék-színek mellett egy két szó. Kovács Sámuel által. XI-dik Kötet 88 lap.

Ezeket kívül előre bocsátattak :

A' Hazai Nyelv és Tudományosság. Bacsányi János által. I-ső Kötet 3 lap.

Hiteles Kútfökből merített tudósítás Hörösi Sándor eránt. T. J. által. I-ső Kötet 4 lap.

II. L i t e r a t ú r a

A. Hazai Literatúra.

A' Literatúrának ezen szakaszza alatt megemertettek, és megvi'sgáltattak a' következő könyvek:

1) Hungaræ Gentis avitum Cognomen, Ori-go genuina, Sedesque priscae, ducentibus Graecis Scriptoribus coevis detectae, a Georgio Dankovszky, Literarum Graecarum in Academia Posoniensi Professore R. P. Posonii, typis Heredum Belnayanorum 1825. Y. által. II-dik Kötet 97 lap.

2) A' Mulatságos Játékok, különösen a' Já-tékszín erköltsi tekintetben, írta Török Damas-cenus Conventualis Minorita, nyomtatott Mis-kóltzon Nemes Szigethy Mihály betűivel, 1818. Benke Jó'sef által. III-dik Kötet 88 lap.

3) Máré-Vára. Eredeti Magyar Román a' Ma-gyar Előidőből, írta Náráji Náray Antal, Pes-ten, 1824, Petrózai Trattner Mátyás' betűivel. 2 Rész. Eugenius által. IV-dik Kötet 96 lap.

4) Conspectus Philosophiæ Empiricæ Loc-kii, Scepticæ Humii, Criticæ Kantii, Transcendentalis Fichtii et Schellingii, ad suas Catego-rias relati. Accedunt: prima Elementa Inten-sorum, philosophice proposita. Auctore Novæ Matheseos Intensorum. Sáros Patakini. Impressus per Andream Nádaskay. 1824. B. S. által. V-dik Kötet 84 lap.

5) Q. F. Horátius Ódái. Öt Könyv. Budán, a' Magyar Kir. Universitas' betűivel. 1824.

6) A' Falusi Élet. Delille' Frantzia munkája után szabadon fordította 's Magyar olvasókhöz alkalmaztatta Kis János. Sopronyban és Po'sonyban, 1825. Wigand Hároly Friderik Könyvárosnál.

7) Thebai Cebes' Répe. Hozzá járúl toldalékul Aristoteles' Paeanja, és Homerus' Hymnusa a' Földhez. Görögből fordította Ifjabb Kis János. Pesten, 1825. Petrózai Trattner Mátyás' betüivel 's költségén.

8) Philosophia' Históriája. Irta Ertsei Dániel. Debreczenben nyomtattatott Tóth Ferentz által. 1825.

9) Hafiz Persa Költő' Divánjából Gházalák 's Töredékek. Fordította Fábian Gábor. Pesten, Petrózai Trattner Mátyás' betüivel 1824.

10) A' Természeti Hármás Törvény. Rövid Históriájával együtt, mellyet a' Hazafiak' hasznára szerzett Újfalussy Nep. János, Törvény' Doctora. Első Rész. Pesten, Petrózai Trattner Mátyás' betüivel. 1825.

11) Felső Magyar Országi Minerva. Folyóirat, 1825. 1-ső Negyed. Januáriusz, Februáriusz, Mártziusz. Kassán, Ellinger István, Cs. Kir. Priv. Hönyvnyomtató és Áros' betüivel 's költségén.

12) Zsebtükör. MDCCCXXV. Balla Károly által. Pesten, N. Fűskúti Landerer Lajos' betüivel.

13) Grammatica Lingvae, et Literaturae Hungaricae, Mecoenate Celsissimo Principe D. D. Francisco Koháry de Csábrágh edita primum 1816. a Josepho Bernardo Benyák S. P. AA. LL. et Phil. D. C. Recusa 1824. Schemnicii, typis Franc. Joan. Sulzer. 1824.

14) Flora Comitatus Pestiensis auctore Josepho Sadler Med. Doct. Mus. Nat. Hung. Zool. Mineralog. et Technolog. Custode. Pars I. Mo-

nandria — Decandria. Pestini, Typis Nobilis Matthiae Trattner de Petróza. 1825.

15) A' Magyar Plánták' szárított gyűjteménye. Nyoltzadik Kötet. Oeconomiai és Technologiai Plánták. V. Kiadta Szádlér Jó'sef, Orvos. 1824. Thaisz András által. VI-dik Kötet 80 lap.

16) A' Kenyér - mezei viadal, vagy a' hasonlíthatatlan vitézség. Énekes Vitézi Játék 4 felvonásban, írta Bors Sámuel. Pesten, Petrózai Trattner Mátyás' betűivel, 1825. X. által. VII-dik Kötet 83 lap.

17) Zomilla. Az Erbia' Szerzője Pálffy Sámuel által. Pesten, Petrózai Trattner Mátyás' betűivel és költségével, 1824. X. által. VIII-dik Kötet 102 lap.

18) Décsei János' Meséji és Versei. Pesten, Petrózai Trattner Mátyás' betűjével. 1825. IX-dik Kötet 94 lap.

19) Klio, vagy Lélek-nemesítő, részént eredeti részént fordított darabok kötött és kötetlen beszédben. Kiadta Kis János. Győrben, 1825. Ludvig Sámuel Könyvárosnál. N. A. Kiss Sámuel által. X-dik Kötet 99 lap.

20) Aurora Hazai Almanach, kiadá' Risfaludy Károly. 1826. Pesten, Petrózai Trattner Mátyás' betűivel.

21) Hébe Zsebkönyv. MDCCCXXVI. Kiadta Igaz Sámuel. Nyomtatta Bécsben Grund Leopold. Thaisz András által. XI-dik Kötet 102 lap.

22) Felső Magyar Országai Minerva. Folyóírás. 1825. 2-dik Negyed. Aprilisz, Májusz, Június. 3-dik Negyed. Július, Augusztusz, Szeptember. Kassán, Ellinger István, Cs. Kir. Priv. Hönyvnyomtató' és Áros' betűivel 's költségein. Thaisz András által. XII-dik Kötet 100 lap.

B. Külföldi Literatúra.

A' Külföldi Literatúrának szakaszsa alatt közöltettek, megesmertettek, és megvi'sgáltattak:

1) A' Lengyel Literatúrát érdeklő Tárgyak. Kiss Károly által. I-ső Kötet 120 lap. II-dik Kötet 121 lap.

2) Feljegyzése azon Magyar Országból be- küldött, vagy Magyar Országot illető tudós érte- kezéseknek, és tudománybeli tudósításoknak, mellyek e' derék Kritikai Bibliothekában talál- koznak: „Neue kritische Bibliothek für das Schul- und Unterrichtswesen, mit einem Anhang, wel- cher Anzeigen, Abhandlungen, Bemerkungen, Übersetzungen, Collationen von Handschriften, Schulchroniken, vermischte Nachrichten, und dergleichen enthält. In Verbindung mit den Lehrern am königlichen Andreanum zu Hildes- heim, und andern Gelehrten, herausgegeben von Gottfried Seebode. Vierter Jahrgang (1822) Hil- desheim bey J. D. Gerstenberg. Rummy által. III- dik Kötet 101 lap.

3) Magyarok által, vagy Idegenektől, Ha- zánkat illető, külföldi nyelven íratott könyvek' esmeretése. Verbegyi G. által. IV-dik Kötet 108 l.

4) L'existence de Dieu et de la liberté mo- rale, démontrées par des argumens tirés de la doctrine du Docteur Gall, sur la nature et l'ori- gine des penchans et des qualités morales de l'homme et des animaux. (Az Isten' és az erköl- csi szabadság' lételének megmutatása, a' Gall' tu- dományából vett okokkal). Par E. M. Bailly, D. M. P. à Paris, chez Delaunay. 1824. Kivonás B. P. által. V-dik Kötet 96 lap.

5) A' Magyar Literatúráról szöllő Czikkely a' Társalkodási - Tárban v. Conversations Lexi- conban. Remény Andor által. VI-dik Kötet 104 l.

6) Dissertation sur le déluge universel, où introduction à la géognosie de notre planète, (Értekezés a' közönséges özön-vízről, vagy a' mi planetánknak geognosiája) par F. Chabrier. Montpellier. 1823. imprim. de X. Julien. Kivonás B. P. által. VII-dik Kötet 106 lap.

7) Gemälde der organischen Natur in ihrer Verbreitung auf der Erde. Von Wildbrand und Rütgen. Giessen bei C. S. Müller. 1821. Esmertetés Thaisz András által. VIII-dik Kötet 112 lap.

8) Nevezetesebb új botanikus munkák esmeretése. IX-dik Kötet 96 lap. X-dik Kötet 105 lap.

9) Tudományos Egyvelegek. B. P. által. XI-dik Kötet 111 lap. XII-dik Kötet 105 lap.

III. Tudománybeli Jelentések.

Ezen szakasznak tziel szerint való gyarapításában, melly Megtzáfolásokat 's Igazításokat, Jutalomtételeket, Jutalmaztatásokat, Találmányokat, Intézeteket, Elöléptetéseket 's Megtiszteltéseket, kihalt Tudósok' és Irók' emlékezeteket, Régiségeket, Jelességeket, Új Könyveket 's t. e'f. foglal magában, fáradoztak több Tudós Hazafiak, különösen pedig közöltettek az olvasókkal 56 Petrózai Trattner Mátyásnál, és 72 más Könyvnyomtatóknál készült Könyvek, ide értvén azokat is, mellyek a' jelenvaló Kötetben esmertetnek meg, mellyek közül 73 Magyar, 45 Deák, 7 Német, 's 3 Görög nyelven íratlak. Itt ugyan a' Frantzia és Magyar Literatúrának virágzása között igen nagy külömbséget fogunk tapasztalni, ha tekintetbe vesszük, hogy Frantzia Országban a' múlt esztendőben mintegy 7000 új Könyv jött ki; de egy az, hogy még ekkoráig se közöltettek velünk minden Hazánkban kijött Könyvek, a' mire mind a' T. Szerzőket, mind a' Könyvnyomtatókat és Könyv-árosokat több ízben kértük, 's

a' mi e' részben történt, azt Eggenberger Jó'sef Pesti Könyváros Úrnak, a' T. T. Piarista Atyáknak, és T. T. Sárvári és Kerekes Debretzeni, 's Ivánszky Egri Professor Uraknak köszönhetjük; más az, hogy a' Frantzia Nemzet, számára nézve se jöhet egybe hasonlításba a' Magyarral, — azon kívül pedig Frantzia Országban számos népes városok lévén, ahoz képest sokkal több olvasó is találtatik: mert az tsak ugyan tagadhatatlan, hogy az emberi nemnek legvirágzóbb cultúrája a' népes városokban találtatik, a' mit Pest és Buda is bebizonyít, a' melly két városban, ámbár még nem egészen Magyar, a' Tudományos Gyűjtemény' Előfizetőjinek egy harmad része lakik.

A' Szép Literatúrai Ajándékban ezentúl is több eredeti elbeszéléseket óhajtanánk, ámbár a' jelesebb kissebb versezeteket is kedvesen fogadjuk el.

Azon T. T. Uraknak 's Asszonyoknak, a' kik a' Tudományos Gyűjtemény' előmozdításában, hazai buzgóságtól vezéreltetvén, részt vettek, neveik betű-rend szerint háladatoságunknak jeléül ezennel közöltetnek az olvasó közönséggel:

Balajthy Jó'sef, Baloghy László, Bacsányi János, Benke Jó'sef, Balogh (Almási) Pál, Balogh (Almási) Sámuel, Bitnitz Lajos, Botzkó Sámuel, Bors (Budafalvi) Sámuel, Ber'senyi (Egyházas Ber'senyi) Dániel, Cseresnyés (Felső Öri) Sándor, Cházár (Jólészi) András, Dercsenyi (Derczeni Idősb) János, Dessewffy (Gróf Cserneki és Tarkewi) Jó'sef, Döbrentei Gábor, Egyed Antal, Ertzly János Károly, Fárnek Dávid, Fabriczy Sámuel, Fejér György, Faddy Kristóf, Fodor (Derecskei) Gábor, Gáspáry Ferentz, Guzmits Izidór, Gyurikovis György, Gyula (Szigeti) Mihály, Gebhardt Ferentz, Hideg Ábrahám, Hrabovszky Dávid, Holéczy Mihály, Horváth Jó'sef

Elek, Hoszszú Dömötör, Hrabovszky György, Horváth 'Sigmund, Illés (Edvi) Pál, Kiss Károly, Kis János (Superint.), Kalchbrenner Jó'sef, Kiss (Nemes Apáthi) Sámuel, Kazay Károly, Kovács Sámuel, Kovacsóczy Ádám, Lassú István, Meritzay Antal, Mórász (Nagy Mályasi) István, Mispál Gergely, Modvay András (alkalmasint álnév), Németh János, Nagy István, Nagy (Beregszászi) Pál, Nagy (Alsó Szopori) Pál, Orbán Jó'sef, Oszlányi Albin, Péry Nina, Pataky (Sáros Pataki) Pál, Perlaky (Perlaki) Dávid, Pusztay Sándor, Peterka Jó'sef, Pechata Károly, Rosty Antal, Rummy Károly György, Raisz (Kassai) Károly, Rátz István, Szabó István, Sebestyén Gábor, Szeder Fábrián, Salacz Lajos, Strázsay János, Szabó Jó'sef (Professor), Szabó (Szántói) Jó'sef, Sárközy (Nádasdi) Pál, Szalay Antal, Sárváry Pál, Tóby Antal, Tomtsányi (Tomtsényi) Jó'sef, Tattay Ferentz, Teleki (Gróf Széki) Jó'sef, Thaisz András, Thomaer Ignátz, Trattner (Petrózaí) Károly, Tropp (Troppai) János, Tóthfalusy Károly, Takács Éva, Zibrin Jó'sef, Zsoldos János, Zipser Károly, Zsivora György, Jó'sef (Medyri) János, Jakab István, Jármy Ábrahám, Jakabfalvay (Ifjabb Jakabfalvai) András, Jeremiás Sámuel, Veres (Papi) Lajos, Verbegyí Gábor, Vajda Sámuel.

Azon szíves köszönetünk mellett, mellyel azon jeles Hazafiaknak állandó buzgóságokért tartozunk, arra bátorkodunk továbbá is a' T. T. Írókat kérni, hogy ezen köz hasznú Intézetünket tudós Értekezéseikkel továbbá is gyarapítani méltóztassanak. A' Tudományos Gyűjtemény' pártfogói közül a' múlt esztendőben is ragadott el némelyeket a' kérlelhetetlen halál. Némelly esetekben ugyan azzal vigasztalhatjuk magunkat, hogy a' jeles atya' nyomaiba még jelesebb fija lépett,

de vagynak olyan veszteségek is, a' mellyek a' Hazára, 's Literatúrájára nézve kipótolhatatlanok. A' Tudományos Gyűjtemény még élő pártfogójinak betses sora örök emlékezetnek okáért itt következik: A' N. T. Catholicus Clerus. Méltóságos Gróf Tolnai Festetics László, Császári Királyi Kamarás. Méltóságos Felső Szálláspataki Kendereffy Ferentz, Erdélyi Fő Biztossági Számvevő. Tettes Domjanszeghi Domján Jó'sef, Kir. Udvarnok. Nagyságos Újvári Désy Mihály, Tettes Ns. Zabolts Vármegye' Első Al-Ispánja. Nagys. His Dobronyi Isaak Sámuel, Cs. Kir. Tanácsos, és Ts. Ns. Szathmár Vármegye' Első Al-Ispánja. Ts. His Jókai Udvarnoki Lajos, a' Nagy Méltóságú Magyar és Erdélyi Cancellarián, úgy nem különben Palatinalis Agens, és Ts. Ns. Posony Vgye' Táblabirája. T. T. Baritz János Orvos Doctor és Professor Nagy Enyeden. T. T. Mihálkovits Jó'sef, T. N. Jász és két Hún kerületek' Fő Jegyzője. Ts. Bonyhádi Pertzél Sándor, több Ts. Ns. Vgyék' Táblabirája. N. T. Bitnitz Lajos, Szombathelyi Megye' Áldozó Papja, Böltselkedés' Doctora, 's Matheseos Professora. T. Cseremiszy Miklós, Böltselkedés' Doctora, 's az Ifjú Gróf Erdödy György' Nevelője. T. Gyurikovis György, T. N. Po'sony Vármegye' Táblabirája, és Sz. K. Po'sony Városá' Senátora. Ns. Mótsy Elek, Cs. K. Posta Expeditor. T. Beregszaszi Nagy Pál, Böltselkedés' Doctora, a' Göttingai K. Tudom. Társaság', 's több más Társaságok' érdemes Tagja, T. N. Beregh, Szathmár, Pest, Ugotsa Vármegyék' Táblabirája. Nagyon Tisztelendő Szeder Fábían, Sz. Benedek Szerzet' Áldozó Papja, és a' Rév-Komáromi Kir. Gymnasium' Directora. Ts. Neboiszai Bogma István, T. N. Temes Vgye' Táblabirája és Számvevője. T. Vitkovics Mihály, több T. N. Házak' Tabularis Ügyésze, és Directo-

ra. T. Szirmai Szirmay György, T. N. Szathmár Vgye'-Szolgabirája. N. T. Márton István, az Egyházi Történetek és Törvényszék' Professora a' Püspöki Oskolában N. Váradon. Ns. Dulházy Mihály, Gróf Dessewffy Jó'sef' Könyv-Tár - Örzője, és a' Felső Magyar Országij Minerva Redactora. T. Ivánszky Antal, az Egri Kir. Lyceumban a' Magyar Nyelv' s Literatúra' Tanítója.

A' Redactió és a' Kiadó.

B. Külföldi Literatúra.

1) Magyaroktól német nyelven, vagy más külföldiektől írtt, 's hazánkat illető Könyvek.

I. Anfangsgründe der Naturlehre in ihrer Anwendung auf fürstliche und forst-technologische Gegenstände für angehende Forstmaenner, Oekonomie, und Cameralisten. Von Franz Höss, ordentl. und öffentl. Professor der Forst-Naturkunde, an der k. k. Forst-Lehranstalt zu Mariabrunn naechst Wien, Mitgließe mehrerer gelehrten Gesellschaften. Wien 1825. Nagy tudománnyal írtt munka.

II. Originelle Fabeln und Aphorismen des Andreas Fáy. Aus dem Ungrischen übersetzt von Leopold Petz. Wien 1825. (1-ter Band). — Ennek előképe, 's tüzim lapja, valamint a' nyomtatás is, hasonló a' Magyaréhoz. Némelly szók, mellyeket a' Fordító Úr nem látszik esmerni, helytelenül fordítottak.

III. Über die Baeder in Klein Pistryán oder Pöstyén auch Piestjan im Neutrauer Comitatu Ungarns von Eman. Wolfg. Wallich, M, Dr. mit einem neuen topographiscen Plane. Wien, bey Armbruster. — Foglalat: 1) Előszó. 2) Ezen ferdő története. 3) Geognostico-topographiai észre vé-

telek. 4) A' forrás és ferdőnek bővebb leírása. 5) Az orvosi forrás különös tulajdoni. 6) Az iszapról. 7) Az orvosi víz-italról. 8) Analysis. 9) A' ferdő használtatásáról, 's a' mellett szükséges észrevételekről. 10) Melly nyavalyában használ ezen ferdő. 11) Bétsből Pösténybe vivő út. 12) Szállás, Táplálás, Ferdő-taksa. 13) Multságok, Szomszédájak. 14) Az egésznek rajzolat táblája (plánuma), melly minden házat magában foglal.

IV. Die Heilquelle von Borszék, nach eigenen Erfahrungen in Kürze beschrieben von einem practischen Arzte, nebst einer Kupfertafel. Wien bey Wallishausen.

V. Erzaehlungen aus dem Orient. Von Fedor Grafen von Karaczai. Wien. 1825.

VI. Darstellung des menschlichen Gemüths in seinen Beziehungen zum geistigen und leiblichen Leben für Aerzte, und Nichtaerzte höherer Bildung, von Dr. Mich. v. Lenhossék, Professor der Physiologie und höheren Anatomie an der k. k. Universitaet zu Wien. 2 Bde. Wien. 1825.

VII. Unser Sonnensystem nach mathematischen, physischen, und chemischen Grundsætzen, mit 2 grossen Tafeln von Adam Káldy, Pfarrer zu Hauzenthal 1825. Wien bey Taendler.

VIII. Psyche ein Taschenbuck für das Jahr 1825. von Talvi (költött névnek tartatik a' Német Birodalom folyó-írásaiban). — Halle. 1825. — Ennek nagyobb részét a' második darab „Emberi Gyarlóság” tizimje alatt foglalja el, mellynek tárgya a' Barkótzyaknak a' külföldi Újságokban olly igen magasztalt romános története a' 17-dik századból; melly bár igen interessans, de sokat veszt a' Zsebkönyv betse, midőn abból az Irónak nem a' mostani időhöz szabott buzgósága tünik elő, melly a' Zsebkönyvben kellemetlen, 's a' románokból méltán kimaradhat.

IX. Reise von Moskau nach Wien über Kiow, Odessa, Constantinopel, Ungarn, vom Grafen de la Garde. Aus dem Französischen mit Anmerkungen von Therese Huber. Heidelberg. 1825. Az ebben találtató Magyar útasbéli tárgyak különök, 's reánk nézve nagyobb részint mulattatók.

X. Geschichte der Ungern, und ihrer Landsassen. 8-ter Theil von Dr. J. A. Fessler. Leipzig 1824. Pázmán Cardinál képevel.

XI. Sieben naturhistorische Tafeln des Thierreichs, welche beym Unterrichte in der Naturgeschichte eben denjenigen Vortheil leisten sollen, welcher durch die Landkarten beym Vortrage der Geographie erzielt wird. Nebst vollstaendigem systematischen Nahmensverzeichniss der darauf enthaltenen Gegenstaende in latein. deutscher, französ. italien. ungar. pohl. und engl. Sprache 's a' t. von Joh. Ge. Lumnitzer. 1825. Hét füzetben. Az első tábla 77. szopó állatot, a' második 72. halat, a' harmadik 146. madarat, a' negyedik és ötödik 507. bogarat, a' hatodik 64. tsúszó mászót, a' hetedik 256. férget tárgyz. Találtatik mind a' hazai, mind a' Bétsi Könyvárosoknál.

XII. Beleuchtung der Gregor von Berzevicsyschen Schrift: Nachrichten über den jetzigen Zustand der Evangelischen in Ungarn, von Laurenz Hohenegger, Doctor, emerit. Prof. der Theol. und Pfarrer zu Kroisbach. Gran. 1825. — A' részre nem hajló olvasó meglegedéssel fogja e' szép, és bölts munkát olvasni.

XIII. Fragmente zur Geschichte der Völker ungarischer und slavischer Zunge. Nach den griechischen Quellen bearbeitet. Zugleich ein Beytrag zum bessern Verstehen Herodots, Strabos, Diodors von Sicilien, der Byzantiner, und der alten Geographie ins besondere. Von Gregor

Dankovszky. 1-tes Heft. Urgeschichte der Völker slavischer Zunge. Pressburg. 1825.

XIV. Beudant F. S. mineralogische und geognostische Reise durch Ungarn im Jahre 1818. Deutsch bearbeitet von C. Th. Kleinschrod. Mit 3 illum. Karten. Leipzig. 1825. Ezen egy Kötet amaz eredeti három kötetes frantzia munkának kivonása: „Voyage minéralogique en Hongrie par F. S. Beudant. Igazáiban pedig a' német fordítás ennek tsak harmadik kötetét tárgyzazza, az első kettőből pedig jegyzésekben közli a' nevezetesebb tárgyakat.

XV. Gysela von Bayern erste Königin der Magyaren. Historisches Schauspiel in 3 Aufzügen von C. Meisl, mit einer histor. Vorrede von J. Schön. Wien 1825. Ez a' darab a' múlt Septemberben a' Pozsonyi játszó színen előadatott; kár hogy nem Magyar tollból eredett, mert idegen lélek tűnik belőle.

XVI. Nicolaus Zrinyi in Szigeth, frei nach dem Ungarischen des Franz von Kazinczy. Wien. 1825.

XVII. Merkwürdigkeiten des Königreichs Ungarn, oder histor. statist. topogr. Beschreibung 's a' t. Von C. Szepesházy und J. C. Thiele. 2. Bde. Kaschau. 1825.

XVIII. Mahlerische Reise auf dem Waagflusse, vom Freyherrn von Mednyánszky. Pest mit 12 Ansichten. 1826.

IX. Graf Csáky Emmanuels Menschenkunde in Bruchstücken. 1824.

X. Geschichten der Ungarn, und ihrer Landsassen. 9—10-ter Theil. Von Dr. J. A. Fessler. Leipzig. 1825. Ezen nagy munka elvégződött, 's kiterjed 1811-ig. A' 70 esztendős Fesslernek ön magától öszve szedett élet írása most nyomtatatik Boroszlóban.

XXI. Merkwürdige Erzählungen aus der Geschichte der Magyaren. Von Jacob Melzer. Hirschau. 1825.

XXII. Taschenbuch für die vaterländische Geschichte, von den Freyherrn von Hormayr und Mednyánszky. 7-ter Jahrgang 1826. Wien. — Melly sok részt gerjesztő magyar darabok vannak ezen betses Zsebkönyvben! Melly érdemes helyet foglalnának azok a' Magyar Zsebkönyvekben is, az egyre halmozott apró versezetek, és idegen földi fordítások helyén.

Verbegy.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Megtáfolások, és Igazítások.

Szepesházy, és Thiele Urak által németül kiadott Magyar Országai Nevezetességek' (Merkwürdigkeiten des Königreich Ungarn) című könyvnek II-dik Hötetjében, Szeged czikkely alatt több hibákat találtam. Jele, hogy a' Kiadó Urak vagy hibás értekezetet kaptak, vagy pedig azt hibásan értették. Ezen jobbitásokat vegyék tehát a' Kiadó Urak szívesen, mivel vélek mind nekik, mind pedig az olvasó közönségnek szívesen akartam szolgálni.

Szeged erős várnak adatik elő. Ha a' Kiadó Urak itt a' múlt kort értenék, igazságok volna, — de mivel a' jelenlévőségről beszélnek, tehát a' hiba nagy, mivel mostan az előbbeni belső erősségnek csak omladozó falai látszanak, a' külsőknek már nyoma sincs. Nem is lehet képzelni, miképen nagyobbíthatta meg ezen várt VI-dik Károly Császár, holott a' Törököktől való visszavétel után a' helynek volt erőssége mind inkább csökkenni kezdett, míg végre egé-

szen elenyészett. Most már csak hire vagyon, hogy volt.

A' Piarista-Atyákat hibásan teszik a' Kiadó Urak a' Parokhia' birtokába. Ezen Atyák ugyan, mivel házok a' Parokhiális templomhoz vagyon ragasztva, itt tartják a' szent Mise áldozatot, de azért a' Parokhiát nem birják. A' Csanádi Püspöki Megyének itt egy Esperestje vagyon, kinek ékes lakása a' templomhoz jobbra van ragasztva. Ezen Esperest Palánkban egyszer'smind Parokhus is, a' más három külvárosban három más Parokhiák vagynak.

A' szép, nagy 's alkalmas oskola-épületről, mellyhez Hazánkban kevés vagyon hasonló, a' Kiadó Urak egészen hallgatnak.

Palánk belső város' lakosait hibásan teszik a' Kiadó Urak mind Németeknek, mivel itt sokkal többen laknak Magyarok, és ezeken kívül még nem kevés Rácok is találhatnának.

Vendégfogadó, és Kávéház több vagyon egynél, mert ha hatot mondunk is, nem sokra tesszük számokat.

A' Vár, és a' Város között lévő térségen nem a' barom, hanem a' közönséges nagy vásár szokott tartatni. A' Barom vásár kinn vagyon Rokhus városon; de ezen külvárosról, a' mellynek már Parokhiája is vagyon, a' Kiadó Urak semmi említést nem tesznek.

A' Tiszán való általmenetel nem Alsó városnál vagyon, és nem kompon történik meg, mint a' Kiadó Urak akarják, hanem a' belső városban, épen a' vár' szegeleténél, még pedig hajókon álló szép hidon.

Alsó városban valamelly asszonyok' vigyázata alatt lévő Ispotályt emlegetnek a' Kiadó Urak, erről még semmit sem hallottam, bár mi szép volna, ha Szegeden is mint Pesten 's Budán, az asszonyok' egyesülete a' szegényeket táplálgatná. De azonban vagyon Rokhus városán egy már félig felépült roppant I-potály, mellyben a' közönség költségén több száz beteg gyógyítatik, és a' szegények táplálhatnának. Ezen Ispotályról a' Kiadó Urak semmi említést nem tesznek.

Fruchtmark-tot Szegeden nem Kukuricza városnak, hanem Búza-piarcznak nevezik, és ez nem egy ház sorból, hanem többekből áll, és valóban lehet mondani, hogy a' városnak ezen része igen szép kezd lenni; már most is több ékes házakkal diszkeskedik. Itt említést tesznek a' Kiadó Urak valamelly

nagy temetkező helyről. Volt, volt, de már nints, most annak helyén a' katona-Ispotály felé fa-piacz vagyon.

A' Város' házát a' Heckszeméti útra teszik a' Kiadó Urak, holott ezen pompás's valóban jó ízléssel készült épület, a' várnak épen általellenében áll.

Túl a' Tiszán lévő, ház-sornak nem adának a' Kiadó Urak nevet, azt ÚjSzegednek nevezik. Itt vagyon Contrasti' ékes mulató kertje, és a' Hazánkban valóban a' leghíresebb hajó-csinálás; de ezekről semmi tudósítást nem adnak a' Kiadó Urak.

Szőreget (nem Sirek) Szeged városa nem vette meg, mint a' Kiadó Urak kitévék, hanem Gyála, és Szentiván helységekkel a' F. Királyi Hamarának kölcsön adott tőke pénz' kamatjában zálogban tartja.

A' Tiszán lévő hajó - malmoknak számát ha a' Kiadó Urak 80-ra tették volna is, nem hibáznának.

Vedresháza szállítványról semmit sem írnak a' Kiadó Urak, pedig ez egy olly nevezetesség, melly nem csak Szegedet, hanem egész hazánkat is méltán illetheti.

A' több apróságok közé béiktathatták volna a' Kiadó Urak, hogy Szegeden, ezen nagy magyar városban, az útszán járó éjjeli őr (Wachter) minden órában egy érthetetlen német éneket dúdol.

Ha már csak Szegednél ennyi hibát találunk, és ha már a' Felső Magyar országi Minerva csak naggyából annyi hibákat említ, gondolni lehet, hogy az egész két kötetben mennyi lehet még. Valóban az olvasókat sajnálni lehet, hogy ezen könyv által tévedésbe jönnek!

El nem mulaszthatom egyszer'smind, hogy ezen alkalmatossággal még egy észrevételt, mi a' megígért Kárpátok' természetes leképzézetét illeti, ne tegyek, az az: ebben ugyan megtartották a' Kiadó Urak szavokat, de nincs köszönet benne, — a' mi engemet annál kellemetlenebbül lepett meg, mivel a' kép Trencsensky' kömetsző műhelyében készült, Minervánkban pedig valóban két finom, szorgalommal készült munkáji jelentek meg az említett művésznék; meglehet tehát, hogy a' Kiadó Urak a' pénz kímélés miatt (1056 Előfizetőktől 10 forintjával csak 10360 forintokat kaptak) Trencsensky Úrnál valamely tanúlni kezdő inas által vésették a' képet (azon sok pénzért jobb könyvet, és szebb képet érdemlettünk volna). Kár, szörnyű kár! hogy felséges Kárpátjaink

felől annyit halló kül-ország eleibe a' Riadó Urák
 illy nyomorúlt képet adának.

Hiss Károly.

2. I n t é z e t e k.

A' Debreczeni Nemes Reformatum Collegiumbéli
 tanuló Ifjúság' száma az 1824/25-dik oskolai esztendő'
 első felében a' következő volt:

I. Első esztendős Philosophusok voltak		110
Második esztendős Philosophusok	—	86
Harmadik esztendős Philosophusok		67
	Mindössze	263
II. Juristák voltak	—	81
III. Theologusok:		
Első esztendősek	—	61
Második	—	51
Harmadik	—	27
	Mindössze	159
E' szerint a' nagyobb Ifjúság' száma, kik tulajdonképen Deákoknak mondódnak	—	485
Az alsóbb vagy Classista Ifjúság' száma volt mindössze	—	1720
Minden tanulóink' summája	—	2205

Prof. Sárváry Pál.

3. J e l e s s é g e k.

T. T. Ráisz Károly Úr, T. N. Szepes Vármegyé-
 nek Táblabírája és Földmérője, egy régi Emlék-
 könyvet (Stambuch) bir, melly a' XVI. Század vé-
 gén, és a' XVII. Század' elején íródott *). Első tu-

*) Tek. Tud. Fáji Fáy János, Debreczeni Polgár
 Mester Ur is bir több nevezetes, 's főképen Ma-
 gyar Országot érdeklő Emlék-
 könyvekkel; bár ezeket 's többi Literatori
 kintseit is esmertetné meg e'
 folyó Irásunkban.

A' Red.

lajdonossa ezen könyvnek volt Gúgel Márk Krisz-
tóf, Nürnbergi Patricius, a' ki 1636. 26. Nov. meg-
halt, valamint ezt a' 71. lapon láthatni. Ennek ha-
lála után úgy látszik, hogy a' könyv az ő fíjaira
szállott; ezek közül Gúgel Krisztof Godfréd
1614. volt Juvenis litterarum studiosissimus, a' 72-dik
lapon; ezen kívül pedig még négyen fordulnak elő,
Krisztof Jeromos, Krisztof Fridrik, Kris-
tóf Augustus, és Pál Krisztof. De még
mások is nevezetnek imitt amott mint a' könyv tu-
lajdonossai, p. o. Henricus a Winterfeldt a'
112 lapon; Wolfgangus Cölerus, Burggrafius
Byrsteinensis a' 430. lapon 's másutt; Hierony-
mus Holczschucher a' 166 lapon; Volfgan-
gus Huether a' 230. lapon. Talán mind ezek kö-
zösen használták e' könyvet, mint a' Gúgel nemzet-
ségnek atyafíjai, vagy pedig későbbi időkben több
rendbéli illetén könyvekből ez az egy öszve szer-
keztetődött.

A' könyv, kivéven egynehány lapot, és 3' borí-
téket, még meglehetős épségében megvagyon; tele
van sokféle emlék-írással görög, deák, franczia,
olasz, spanyol, német és cseh nyelven; ezen kívül
majd minden lapja egy egy eszinosan festett czímerrel
ékeskedik; az akkori módi úgy hozván magával,
hogy azok, a' kik neveiket belé írták, czimereiket
is belé festették. Némellyek mellett halálok' napja
felvagyon jegyezve, többnyire ezen megjegyzéssel:
Genads dir Gott. Láthatni belőle, hogy az akkori
Németek számosan járták meg a' Baseli, Genevai, 's
Páduai Universitásokat, 's hogy a' régi classicus nyel-
veken kívül az újabb Nemzetek Írójiban, nevezete-
sen Petrarcában 's a' t. jártasok voltak.

Példának okáért egynehány Mottót ide iktatunk.

A' — lapon. Gottes Gnad vnd gsunder Leib,
Ein weyches Beth vnd hiebsches Weib
Vngerisch Goldt vnd Kuller Wein
Dasz geliebt dem Herzen mein. — Akkor is szerették
már a' magyar aranyat, és a' szép menyeeskét.

A' 189. lapon következő derék Logogriphus ta-
láltatik:

Si caput accipiat, summo eum ventre: vigebit. — Vir.
Sume pedes imo cum ventre et serviet aris. — Tus.

Imo consciscet mortem sine ventre bibenti. — Virus.
Dexter pes capiti si jungitur, opprimit hostes. — Vis.
Cum pedibus ventrem ferro proscindit arator. — Rus.
Si capias totum, laudem mortalibus affert. — Virtus.

A' 255. Iapon ez olvastatik:

Amor vincit omnia !
Du leugst, spricht pecunia ;
Wo ich pecunia nicht bin
Da kombst du Amor selten hin.

A' 248. Iapon: Una bella donna e paradiso degli
Occhi, et inferno del anima, et purgatorio della
borssa.

Azon személyek pedig, kiknek nevei és saját ke-
zeik' írása itt taláztatik, e' szerint következnek:

Casparus B. de Starhemberg. 1617.

Petrus de Prez. — Basileae 25 Jul. 1587.

Waczlaw Bozywog Przyehowsky z Przychowycz.

Gyry Przychowsky z Przychowycz 1603.

Jan mladssi z Widersperku.

Christof Wiedersperger von Wiedersperg vf. Hlu-
chawa.

Lorenz Krottendorffer, Röm. Hays. Mitverwalter beim
Neusolerischen Kupferhandel. 7. Dec. 1602.

Richardus Dieter, Cam. Imper. Assessor. 23 Sept.
1616.

Wilhelmus Reinhardus Comes in Hanau et Rhieneck,
Dns in Muntzenberg. Genevae 5. Aug. 1625.

Peter v. Grottendorff. — Padua 6. Oct. 1596.

Hannsz Seltzer. — Padova 8. Dec. 1596.

Sigmund Haller von Hallerstein. — 5. Jul. 1594.

La Challonniere.

Hieronymus Tucher. — Regensburg 30 Maj. 1633.

Joannes Joachimus Nuzelius. — 1. Cal. Januar 15.

Mathias Boltzinger.

Hieronymus Felzer Norib. — Patavii 10. Jun. 1595.

Willhelm Heinrich Granichfeldt. — Padua 17. Jul. 1595.

Ludov. Steinhauer Palat. — Heidelbergae 21. Nov. 92.

Hanns Sigmundt Riether von Kornburgk. — Ratis-
bonae 21. Maji. 1594.

Georg. Gallus Norlinganus. — Heidelbergae 95.

Mann Dilherr der jüng. — Nürnberg 17. Dec. 1600.

Lucasz Willhelm von Thumenberg, Kaufkell. Ampt-
mann. — Nürnberg 10. Maji. 1646.

- Rutger zur Horst, Livonus. — Altorphii 4. Sept. 1620.
Georg Scheuerl. — Basel 12. Sept. 1622.
Georgius Pfintzing. 18. Aug. 1620.
Georgius Tetzelius. 5. Nov. 99.
Andreas Peszler. — Nürnberg. 6 Oct. 1619.
Christophorus Lefflholz de Kolberg in Gigizhof. —
Aldorffi Noricorum 3. Sept. 1619.
Daniel Mögling. — Norimb. Oct. 1620.
Bartl Harszdorfer. — Nürnberg 4. Jun. 1636.
Paulus Topler.
Jo Anthon von Somr. — 1616.
Wolff Sebastian Pömer. Nürnberg 26. Jun. 1640.
Paulus Topler. — Nürnberg 30. Mart. 46.
Justus Rhodius. — Genevae 15. Oct. 1623.
Johannes Ludovicus Semlerus. — Altorfi 21. Oct. 1618.
Andreas Jakodensky de Matezek. — Altorfi Norico-
rum 1. Jun. 1615
Hans Christoph Gugel. — 18. Jen. 1616. — Obiit 1632.
Johann Gutt, J. U. D. et Professor. — Basileae in
Oct. 1616.
Johannes Christophorus Egenn. — 7. Febr. 1625. —
Obiit 2. Mart. 1647.
Achilles Joannes Gawiczky. — Altorfi 5. Mart. 1616.
Victor Rabe. — Strasburg 29. Julii 1622.
Samuel Hein. — Paris 12. Apr. 1624.
Marcus Christophorus Gugel. — 22. Nov. 10. — Pa-
rens charissimus pie ac placide obdormivit 26.
Nov. 1656.
Georgius a Kökeritz. — 14. Apr. 1614.
Benedict Cöler. — Nürnberg 4. Oct. 1617. — Obiit
Norib. 1632.
Johann Heinrich Lemming in Culmain. — Heidel-
bergae 7. Sept. 1616.
Benedict Cöler. — 4. Oct. 1617.
Scipio Gentilis. — Altorffi Noricorum 1614.
Franciscus Christophorus a Poley, Sil. — Altorphii
1622. mense Febr.
Georgius Achatius Heher. — Lutetiis m. Oct. 1624.
Georg. Sebastianus Starck v. Reckenhoff. Norib.
22. Maji 1622.
Johannes Oberndorffer. — Altorfi 27. Maji. 1622.
Joachim de Rusdorff. — Heidelberg 9. Sept. 1616.
Julius Huetter. — 28. Jan. 1631.
Georg Philip von Ruestorff. — 9. Sept. 1616.
Philipsz Adam Faber von Straszburg. — Basel 25.
Jan. 1653. — és a' többi.

4. Nemes tselekedetek.

Felséges Urunk' Atyai kegyessége.

A' Haza, és Fejedelem az a' Bálvány, mellynek minden igaz Magyar örömetst hódol. Ennek hívsége, 's szeretete' próbájit adni; — ennek hasznára, vagy dilsőségére, eszét, karját, minden tehetségeit, az ön' haszon keresésen túl emeltetett egész nagy lel-
kűséggel ajánlani; sőt vérét vagy életét is feláldozni, valamint kívánatos törekedése: úgy nemesebb gyönyörűsége és jutalma az igaz Magyaroknak!

Illyen érzésű — bár a' munkálhatóságának szorultabb körére jutott — Hazánkfijai közül egyik, Kováts Mihály, Ns. Hont Vármegyében Nagy Maros mező Várossában Római Katholikus Oskola-Mester, az 1808-dik esztendőből fogva évenként több mint kétszáz oskolásoknak fáradhatatlan Tanítója. — Ez észre vévén: hogy az 1819-dik esztendőbeli Tanítványi közül Kriechenbaum János — egy még tsak életének 12-dik esztendejébe lépett szegény Nagy Marosi szőlő-mívesnek fija — szelid, magát kedveltető viselete mellett, sebes, 's rendkívül könnyű foghatóságával, tanuló társait elhaladván, a' tanulás után egyszer'smind fáradhatatlan, ritka szorgalommal esenkedne, — különösen megszerette a' gyermekét, ditsérte, 's tehetsége szerint megkülömböztette, noha a' gyermeknek gyengébb testi alkotmánya, szülőjinek szűkölködő állapotja javallani látszatná, hogy a' sorstól kapa' forgatásra választatott gyermeket inkább vissza tartóztassa a' tanulástól, mintsem arra serkengesse. Némelly önnön magával tett tusakodások után, tsak ugyan próbára is vette a' gyermeknek tudományok után esenkedő szorgalmát, annak állandóságát, vagy változását tapasztalni akarván. E' végre tehát a' gyermeket mintegy magára hagyá, szüléit pedig tudósítá: hogy fajok az olvasás, írás, és számvetésben, egy jövődöbéli szőlő-mívesnek elegendő tudományt szerzett légyen. Ezzel ugyan a' gyermeket további előmeneteltől meg nem akadályoztatta, tsak próbára tette; azonban pedig — bánván ezen tettét is, — titkon inkább 's inkább szemem tartotta, sőt a' kedvező alkalmatosságokat, mellyekben a' gyermek' jó indulatját, és tanuló kívánságát ki mutathatná, mintegy kezére játszotta. És azért:

Minekutánna Kriecheubaum János naponkint szép viseletének új próbájit adná, Tanítója eránt ritka hálás indulatból némelly apróbb szolgálatokra, vagy gyermekeinek ringatására megjelenne; e' mellett pedig holmi darab papirosokra a' leggyönyörűebb régi Gothicus, vagy mostani Anglus vonású irásokat tenne, sőt a' nyomtatástól semmit sem különbözö, Loreto mi Lytaniával, és Salve Regina'val kedveskedne Mesterének: akkor immár felhagyván a' kemény próbával, a' gyermeket megditsérte, további tanulásra, és jó viseletre bátorította, útasítása, 's vezérlése alá vette, azután pedig szüléit biztatta, és vigasztalta; sőt hazafiúi érzesektől lelkesítetvén Kriecheubaum ért közben járóvá leve, több helyeken esedezvén: hogy hathatósabb pártfogások által, a' tudományokért égő gyermeknek számára valami kegyelem pénzt (Stipendiumot) kinyerhetne. De többnyire üres, vagy igen sovány volt a' válasz. — Így az elkeseredésig megszorítottván, nem! úgymond — ezt így nem hagyhatom! Flectere si nequeo superos Acheronta movebo! — Él, — így szólla egy helyen — él az Isten! és én erősen hiszem: hogy az Isteni gondviselés szent czéljait böltsen követni szokván, ok, 's különös czél nélkül olly fényes tulajdonságokkal fel nem ruházta Kriecheubaum János Tanítványomat! lehetetlen, hogy ő, Hazámnak illy derék eszü, bár igen szükölködö, 's alacsony sorsú fija, nagy dolgokra alkalmas elméjét a' szöllö-tövek mellé temesse! — A' mi Felséges Királyunk, édes Atyánk' lábaihoz borúlva mind addig esedezni fogok, miglen kegyelmet talál legalázatosabb könyörgésem.

Illyen kifejezések közben elhagyván a' helyet, egyenesen Kriecheubaum János' szüléihez ment Kováts Mihály, kérdvén tőlök: ha valljon városi nagyobb oskolákra megengednék - e vitetni fíjokat? igérvén tehetsége szerint minden segédelmet, egyszer'smind kinyilatkoztatván azon szándékát, melly szerint a' gyermeket magának Felséges Királyunknak ajánlani fogná. Hivásága szerint nyert feleletek után pedig haza térvén, egyenesen Ö Felségekhez — némelly példányokat Kriecheubaum János irásaiból kiválasztván, — könyörgö levelet ír, a' kiválogatott példányokkal együtt borítékba teszi, 's Felséges Királyunk neve' czimje alatt

Vácztól póstán Bécsbe útasítja 1819-dik esztendő His-
Asszonyi havában illy foglalattal:

„Euer Majestät!

„Der allerhöchste, und huldreichste Schutz,
„dessen sich alle gegenwärtigen Schulanstalten in
„sämtlichen allerhöchsten Ländern erfreuen; der al-
„lergnädigste Rückblick auf alle Klassen unsers
„sich dadurch aus der Wiege der Bildung täglich
„mehr erhebenden Mutterlandes; vorzüglich, und in
„sonders aber die wohlthätigste landesväterliche
„beabzweckte Vorliebe für arme Schulzöglinge, die
„sich der allerhöchsten Gnade dieser so väterlichen
„Verbesserungs-Anstalten bey den bestmöglichsten
„natürlichen Talenten und Fähigkeiten, durch den
„musterhaften Fleisz in Erlernung der ersten Schul-
„kenntnissen, durch eine fast unerhörte Wissbegierde,
„Frömmigkeit und Tugend, die pünktlichste Folg-
„samkeit vor allen auszeichnen, — feuert mich an
„Euer Majestät, als unmittelbar beglückenden aller-
„durchlauchtigsten Landes-Vater pflichtmässig mei-
„nen Zögling Johann Hriechenbaum, einen Knaben
„von 12 Jahren auf der hungarischen k. k. Visegra-
„der und Alt-Ofner Kron Kameral Herrschaft Markt-
„flecken Gross-Marosch, als mit obangeführten Fä-
„higkeiten ausserordentlich versehen, vor allen Zög-
„lingen der umliegenden Gegend, zur allerhöchsten
„Gnaden anzuempfehlen, und zwar: weil er als Brill-
„lant meiner Schule, Lust zur Erlernung höherer
„Kenntnissen, und Wissenschaften, dabey aber blut-
„arm, einen äusserst dürftigen hierortigen Hauer zum
„Vater hat, der ihn nicht im Mindesten unterstützen
„kann, und lediglich das Gnadenbrod anderer genießt.

„Als Beweis seiner, bis 12 Jahren gemachten
„Schreibensfortschritten, wage ich es Euer Majestät
„drey Uibungsschriften zum allergnädigsten Gutach-
„ten, in der tiefsten Unterthänigkeit, Ehrfurcht und
„Gehorsam beyzuschliessen.

„Euer Majestät geruhen durch die allergnädig-
„ste Unterstützung dieses armen Knabens, der weder
„zum Gewerbe seines Vaters, noch zu irgend einer
„Profession hinlängliche Körpersstärke, und zu nichts
„andern, als zum ununterbrochenen Lernen Lust,
„Liebe, und Neugung hat, einst dem einzelnen, und
„dem allgemeinen Wohle des Staats ein Genie (wel-

„ches alle kindliche Tugenden vereinigt) als das
„brauchbarste Mitglied, meinen Schülern die erha-
„benste Aneiferung zur Nachfolge, mir allerunter-
„thänigsten Diener aber die brillanteste Gnade meiner
„rastlosen Anstrengungen, und Bemühungea aller-
„gnädigst zu verleihen.

„Euer Majestät

allerunterthänigster Diener
Michäel Kováts Schullehrer”.

Tiszta öröm, és meglegedés fénylett Kováts Mihály' ortzáján, bár mások e' vakmerő lépéséért feddenék, soka pedig kedvetlen következtésektől való félelmöket is nyilatkoztatná ki. — De a' legnemesebb tettről való belső meggyőződés hatható-sabb vala, mint sem hogy ő legkissebbet megháborítathatott volna. Ugyan azért minden tartózkodás nélkül szóllott arról, hogy ő, ha levele, bár melly okra nézve siker nélkül maradna, személyesen Bécs-be menni, és Ő Felsége kegyelmes Királyunknak lábaihoz borúlván, szóval is esedezni fogna derék Tanítványaért. — De mennyire tsudálkoztak mindnyájan, a' midőn 14 napok' eltelése után Nagyságos Nyéki Németh Sándor Gubernialis Királyi Tanácsos, Ő Budai Kamerális Praefectus Úrhoz, a' következő kegyelmes Királyi meghatározás érkezett:

„Spectabilis Domine Consiliarie

„mihi observandissime!

„Sua SSma Majestate Clementissime praecipiente:
„ut erga isthic adnexum recursum Michaelis Kováts,
„Scholae Magno - Marosiensis Magistri, Joannem
„Kriechebaum, egeni ejatis Vinicolae filium, ad
„institutum aliquod educatorium suscipi supplicantis,
„genitori attacti juvenis significetur: Suam Majesta-
„tem SS. ejusdem filio locum in Convictu Viennensi,
„eatenus jam etiam inviato, ad Cassae privatae
„sumptus Clementer concedere dignatam esse;
„eundemque juvenem 2-a futuri Mensis Octobr. im-
„mediate Viennam, ad Convictum deducendum esse.
„Clementissimam hané Suae Majestatis SS. resolu-
„tionem Praett. DVra fine quantocyus conformiter
„edocendi antelati Joannis Kriechebaum genitoris,
„hisce offose notam reddo, solita in reliquis cum
„observantia maneo Praett. DVrae ad Offa paratissi-

„mus Princeps Franciscus Hobáry m. p. Viennae die 13-a Sept 1819.”

Ezen kegyelmes Királyi elhatározásnak következésében az Ó Budai Praefectus Úr némelly katonák felvigyázása alatt Kriechebaum Jánost Budára, azután pedig Bécsbe a' nevelő-házba tétette által.

Örömmel indúlt ugyan a' gyermek, de még is könnyes szemmel búcsúzott mind Tanítójától, mind szüléitől, kik magok is Budáig kísérvén fíjokat, sokat megsiratták.

De nem sokára megszűnt bánkódások azon örvendetes hírre: hogy az ő fíjok egy szelid, szorgalmatos, engedelmes, magát kedvelteni tudó, szép viseletű ifjú lenne! — Mennyire örvendezett pedig Kováts Mihály is, a' midőn kedvelt Tanítványától a' legforróbb háláadatosságnak érzésével tellyes leveleket, az esztendők végével pedig Classificatiókat, úgymint előmenetele, és jóviseletének nyilvánosság bizonyítványait venné; — vagy a' midőn szeretetének zálogául, egy az Á'siai Török birodalmat ábrázoló föld - abrosszal megtiszteltette; — vagy a' midőn az 1824-dik esztendőben N. Marosra látóul jövéen Kriechebaum János, szüléitől azonnal néhai Tanítójához sietett, édes köszöntések és a' tiszteletnek jelei között, az említett esztendőbeli Classificatiót nyújtván, a' mellyben in 4 a Grammaticae Classe 26. Tanítványok közt, az A. B. C. rendje szerint kinyomtatott nevek' sorában ezek találtak: „Kriechebaum Joannes, Hungarus Marossiensis, e G. R. Convictu, e Moribus 1. Em. — e Doctrina Religionis 1. Em. — e Latinae Linguae Studio 1. Em. — e Graecae Linguae Studio 1. Em. — e Geographia et Historia 1. Em. — ex Arithmetica 1. Em.”

Szülőlte földjén 5 hetekig mulatván, olly díszreiesen viselte magát, hogy erről mások' tanúságára említést valamivel bővebben tenni, szinte szükségesnek tartanám. Mert ezen derék ifjú a' helybeli Előkelőket különös tisztelettel illetvén, néhai tanuló társai eránt hajdani nyájasságát fentartotta; testvéreit, — kiknél fényesebb, 's sokkal szerentsé-
sebb pályára jutott, egész testvéri indulattal szerelvén, Előjárójinak tudtával szerezgetett, 's magától meg vont pénzeszkéjében részesítette; — szüléjit dol-

gával segítette, vélek több hetekig gabonát csépel-
vén, és a' reája esendő cséplő részt által adván,
azzal a' bölts Isteni Gondviseléstől nyert édes Nem-
zöjéhez viseltető égő szeretetének zálogát hagyni kí-
vánván. Végre szabadságának ideje eltelvén, szülői-
től, testvéreitől, rokonitól, és jó néhai tanítójától
bútsút vett; és bár örömmel térne vissza oskolájának
folytatására: de könnyek nélkül még sem léphetett ki
szülőtte földjéről, annak igen derék megbizonyításá-
ra: hogy a' Magyar ifjakkal született, vagy korán lel-
kekbe cseppentett hecsület érzés akár a' természet
gyengéded érzésektől, akár a' külső tárgyaktól tá-
madt akadályok, 's bár melly nagynehézségeken gyö-
zedelmeskedni tudván, egyedül azon indulatot meg-
fojtani nem képes, melly könnyeket fatsar szemeiből,
a' midőn hazája földjéről idegen földre lépnie kel-
letik!!

Hazám! Édes Magyar Hazám! több ilyen fiakat
kivánok tenéked! — de Kováts Mihályhoz ha-
sonló tanítókat is, ki nem alacsony haszon-keresés-
ből, hanem Istenért, 's erántad való szeretetből él
tanítványiért, 's egész atyai indulattal eszközli bol-
dogságokat, a' te hasznod, és ditsőséged lévén óhaj-
tott jutalma!!

Felséges Hirályunkat pedig, sok millió Jobbá-
gyainak szeretett attyát, századunknak méltán csudált
Bajnokát, terjedt Birodalmának kegyes, és bölts
kormányozóját, az országlásnak halmos gondjai közt
is hazánk' egyes fijára egész atyai indulattal gondos-
kodó figyelmét terjesztő kegyelmes Urunkat, Felséges
Első Ferentzet, Austriának örökös Császáriját,
Hazánk 's Nemzetünk örömére, és Europa boldogí-
tására, a' Mindenható Isten sokáig éltetvén, száza-
dok múlva is késő unokájiban virágoztassa szeren-
tsésen!!

Veröztén, Ns. Nógrád Vármegyében.

Kr. J.

Egy Tót helység megmagyarosodik.

Tekintetes Nemes Tolna Vármegyéből hozzánk érkezett levelekből, kimondhatatlan örömünkre értettük, hogy Hazánkfiya 's tanuló társunk Tiszt. Tudós Sárkány Sámuel Úr, Ts. Ns. Pest Vármegyében fekvő Egyháza nevű helység' Evangelikus Prédikátora, igen nagy és szerentsés lépést tett, azon helységnek megmagyarosítására. Úgy mint, tulajdon tapasztalásunkból tudjuk, hogy az Egyháziak (több 2000 léleknél), ámbár magyar városokkal 's helységekkel körül vannak is véve, eleitől fogva a' mai napig olly tótok voltak, hogy ott egy magyar Miatyánkot senki sem hallhatott. Azon 15 esztendőknél elforgása alatt, a' mellyeket a' tisztelt Prédikátor Úr ott eltöltött, 's a' kívül azon kívül hogy meg is látogattuk, gyakrabban találkoztunk, mindenkor azon gondolkodott, hogy lehetne ezen tótságot megmagyarosítani, sőt attól is félt, ne hogy utóbb még maga is hazai nyelvét egészen elfelejtse. Az oskolai tanításban, és az a' nélkül is jó erköltsű, de főképen ezen derék Lelki Pásztorjok által minden jóban meggyökerezett hallgatónak adott személyes tanácsokban a' szükségeseket megtévén, lassan lassan készítette népét, nagyobb lépéseinek könnyebb elfogadására. Utóbb megjelent a' nap, mellyen a' helybeli gyűlésben, midőn December' elejével Ts. Bernáthfalvi és Földvári Földváry Pál Decanalis Inspector Urat, helybeli Inspectoroknak választanak, a' Magyar nyelvnek az Isteni tiszteletbe való behozatását ajánlaná. Az Ekklesiának Venei ezen okos ajánlásra reá állottak, és meghatározottat, hogy mintegy próba gyanánt Harátson' második Innepén Magyar Prédikázió tartassék. Beállván ezen szent innepi nap, a' nép a' szokatlan nyelven tartandó Isteni tiszteletre szokatlanul nagy számmal tódult, sőt a' vidékről is sok nevezetes vendég hallgatók gyülekeztek öszve a' templomba, hogy e' tör'sökös tót faluban magyar prédikáziót hallbassanak. Mi a' mondott Prédikáziónak kivonását, mellyet egy másik tisztelt levelezőnkől vettünk, itt közöljük:

1. Móses. XI. 6.

Ime! e' nép egy, és mindnyájoknak egy nyelvek vagyon. — Ezen jeles szavakat mondá hajdan maga az Úr Isten, K. A. az Urban! az özönvíz után serdülő emberi nemzet felett: Ime e' nép egy, és mindnyájoknak egy nyelvek vagyon. Vajha! vajha mi felölünk is minél előbb el lehetne mondani: ime e' nép egy, és mindnyájoknak egy nyelvek vagyon. A' nyelv már magában véve is az, a' mi minket az oktalan állatoktól megkülönböztet; a' nyelv az, a' mi minket rendes emberi társaságokba öszveköttet; a' nyelv mai napig is minden jó intézetnek, 's minden nagy tzelnek első eszköze; (különgondolva pedig, a' Hazának legdrágább 's legféltebb oszlopa). A' mi Eleink, olvassuk a' jelelt helyen, egy nép és egy nyelv valának. Ó boldog idő, különös szerentse! addig voltak ők boldogok és szerentsések, míg egy nép és egy nyelv valának; de mivel a' Mindenható nekünk. Paraditsom számkivetetteinek, e' Földön mindenféle bajt hasznunkra rendelt; azért a' mi legszerentsésebb Eleink részéről is igazságosnak és jónak találta azt, hogy baj, munka, 's nyughatatlanság érné őket. Addig ugyan, míg ők egy nyelven szólltak, az egység, ama polgári fő kints, fenállott köztök; sőt még a' híres nevezetes Babel tornyának legsúlyosabb felépítésében is megtudtak egyezni; és csak akkor szünt meg az építéssel együtt az egység és békesség köztök, midőn az Isten az ő nyelveket megzavarta. Akkor, midőn többféle nyelvek támadtak az egy nép között, nyomban követe őket a' zavarodás és békételenség, elannyira, hogy a' feltett magas szándék munkája nem csak azonnal félben szakasztatott, de örökre semmibe ment.

Nem tzelom, K. A. feszegetni azt: valljon sz. szándék volt e Babel tornyának építése? — mert arról az akkori emberi nemzet ítélhetettlegegyenesében, — hanem ez által csak azt kívánom bécizonyítani, hogy egy népnek egy nyelve legyen. Minden népnek az a' felső eranyzása, hogy boldoguljon a' köz-társaságban, és soká fennállhasson; de valamint Babel tornyának építése, mint az irásmondja, azért nem mehetett egészen véghez, minthogy az egyféle nyelv megzavarodott: úgy semmiféle társaság, semmiféle nemzet, ne várjon addig semmi

jót, sem tartós előmentséget, valamig egy nép és egy nyelv nem fog lenni.

Ugy tetszik, K. H. mintha ezen szavak nem ide illenének, és azoknak e' sz. székéről való említések talán szükségtelen, vagy szinte helytelen is volna? De nem úgy van! — Minden ember előtt két haza nyílik a' Sz. Írás szerint, t. i. Földi és Mennyei haza; minden ember azért lakik a' földi hazában, hogy a' mennyeihez készüljön: de nem lehetünk mi a' mennyei hazának méltó polgári, ha a' földi hazának jótéteményeit 's nyelvét tekintetbe nem vettük. Ó valljon ez a' haza, Magyar haza, melyben most lakunk, nem kívánhatja-e meg tőlünk, hogy magunk nyelve mellett az ő nyelvének értéséhez készüljünk, és tsak ahoz szokjunk? hadd lehetnénk mi is minél előbb egy nép és egy nyelv, és akkor mind magunk, mind maradékaink részéről a' köz jót, szerentsét, 's a' nemzeti boldogságot huzomosabban előmozdithatnánk.

A' mi Magyar Hazánk régólta a' Hereszténységnek a' Pogány elejébe vont előfala, 's bástyája vala; 's az okozta, hogy a' köz jóért nem tsak sok fíjait, de majd nem nyelvét, magyar nyelvét is elvesztette. Midőn a' keresztény népek vallásunkat tüzes buzgósággal oltalmazni törekedtek, hazánkba tódulván mindenféle nemzetű és nyelvű népek, akkor vevé kezdetét a' Magyar Babel építésnek gyászos zavarodása. De hálá a' jóltévő Istennek, olly sok századok viszontagságai alatt sem halt ki nemzeti nyelvünk, mai időben is élled, gyarapodik, midőn Hazánk Fő Rendjei esdekelve dolgoznak a' mostani Ország Gyűlésen benne: hogy mi is mindnyájan egy nép és egy nyelvűek legyünk. Figyelmezve engedelmeskedjünk a' Haza szavának, tanuljuk az uralkodó nyelvet, beszéljünk azon, 's legyünk egy nép és egy nyelv; úgy a' mai Sz. Letzkének fenyegető szavai soha hazánkat érni nem fogják. 'S erről kívánok ma, midőn az Isteni tisztelet ezen Egyházi Tót gyülekezeten legelőször magyar nemzeti nyelven tartatnék, Ti hozzátok szállani.

Máthé 23, 34—39.

Ime hallottátok H. A. a' Sz. Letzkének fenyegető szavait, melyeket drága Megváltónk Jéruzsálem ellen mondott, dorgálván a' népet, melly a' hozzája küldött Profétákat 's Böltseket üldözte, 's meg is ölte.

ölte. Szemrevetőleg mondja nékik: Jéruzsálem! Jéruzsálem! mennyiszor akartam a' te fijaiddat öszvegyűjteni, valamint a' tyúk a' maga fiaiit szárnya alá gyűjti, és ti nem akartátok; ime! a' ti házatok pusztán hagyatik. — Mi már Isten kegyelméből a' keresztény vallásnak idvezítő vezérlése mellett, majd nem az egész Magyar Hazában, — noha némelly különségekkel, — mindnyájan Krisztus szárnya alá gyűltünk, mert megkeresztelkedtünk: de a' nyelv, mellyen azon egy Krisztust valljuk, és tanításait hirdetjük, nem azon egy. A' hazát képzeld, mint Anyádat. Ez a' Magyar Haza hív, régen hív, hogy lennének egy nép és egy nyelv, 's az által kívánja kedvelt fiait a' maga szárnya alá egybegyűjteni. Minő rossz fiai volnánk mi, ha nem akarnánk. 's nem sietnének áldott szárnyai alá édes anyai hívására? Hogy pedig annál jobb kedvvel, 's annál nagyobb eltökéliséssel tegyük ezt, elmélkedni fogok arról:

Hogy a' Hazának, mint jó Anyának, nyelve eránt való meghívását elfogadjunk

1-ször Illő, sőt köteleztető;

2-szor Hasznos, sőt szükséges;

3-szor Lehetséges, sőt könnyű.

A' Haza, Anya, 's mi a' Hazának fiai vagyunk. Hazánk magyar, miről gondolnám senki sem fog közületek kételkedni; 's következőképen az Anyának, a' Hazának szavára 's hívására figyelmeznem, 's azt elfogadni

1-ször: Illő, sőt kötelességünk. — Régen óhajtja azt a' Magyar Haza, hogy mi különféle fiai 's leányi, mint egy anyának gyermekei, a' nemzeti nyelvnek hódolván, egyformábbak legyünk; valóban fájdalmas szívvel kell megvallanunk, hogyszokszor akart minket a' haza a' maga boldogító szárnyai alá öszvegyűjteni, de mi nem akartuk hívását elfogadni. Már pedig Magyar Hazában lakván, valóban illendő, hogy nem csak névre, de nyelvre is Magyarok legyünk. Magyar földön lakni, magyar kenyeret enni, magyar törvény oltalma alatt élni, 's még is magyarul nem tudni, vagy tudni sem akarni, ámbár nem tiltott dolog, de legalább illetlenség. Én azt tartom, az én fiam, gyermekem, kit én nevelek, én táplálok, 's én ruházok, értse nyelvemet, mellyen én mint atya beszélni szoktam, külömben csak fogadott fiamnak sem tarthatom ötet. De az illendőségen

kivül egy erköltsi szent parantsolat szerint is kötelességünkké válik, hogy magyar nyelven szokjunk beszélni. Ha igaz az, hogy a' haza anya; akkor bizonyosan elesméred, hogy a' negyedik Parantsolatnak ama' nagy foglalatja szerint: Tiszteljed atyádat és anyádat.—Hazádnak is kész kötelességedben álljón engedelmeskedni. A' haza pedig azt akarja, minthogy a' hazának böltsei, atyjai, nagyjai most is azon dolgoznak, hogy Textusunk szerint mindnyájunkat a' nemzeti nyelv szárnyai alá öszvegyűjtsenek, ne hogy a' mi házunk, — 's idővel nyelvünk is, — pusztán hagyassék. Kötelességünk pedig nekik engedelmeskedni, 's benne az atyát, a' hazában az anyát tisztelni, hogy hosszú életü legyen a' nemzet a' magyar földön. — De tovább menjünk elmélkedésünkben.

Il szor. Hogy ezen haza meghívásának engedjünk 's magyar nyelvünket szeressük, gyakoroljuk, és azzal folyvást éljünk, a z r e á n k n é z v e h a s z n o s, s ő t s z ű k s é g e s. — Igaz, hogy a' hazának is van arra szüksége, hogy nemzeti nyelven beszéljünk, mert, az által, ha mindnyájan egy nyelven beszélnének kedvelt Magyar hazánkban; úgy a' tudományokban, mesterségekben, vagy általjában mindenben, nagyobb tökéletességre emelkedne a' mostani magyar nemzet, még pedig kitetsző megkémélléssel. Így pedig, a' sokféle nyelvek különsege és zavarodása rettenetesen hátr ltatja óhajtott tökéletesedésünket; sőt egy második magyar Babel tornyának józanabb felépítését, az egy nép és egy nyelv nemléte a' mi időnkben is semmivé teheti. Igaz, hogy a' hazának szüksége van arra, hogy az anyanyelv szárnyai alá hívjon bennünket, mert atyai kötelessége, 's a' haza java úgy hozza magával; és ha mi nem akarunk hívására figyelmezní, ment légyen a' vádtól, — midőn a' mi házunk pusztán hagyatik mi nekünk. Vagy pedig, ha felekezetekre osztlunk; reánk hárul az Idvezítőnek Sz. Lukáts által — R. 11, v. 17. — megíratott szava: a' m e l l y o r s z á g m a g a e l l e n m e g h a s o n l i k, e l p u s z t ú l. — Ha már a' hazának szükséges és hasznos, hogy mi mindnyájan magyar nyelven beszéljünk, nekünk H. A. különösen és sokkal hasznosabb, 's sokkal szükségesebb. Bölt Salamon azt mondja: m i n d e n n e k m e g v a n a' m a g a h e l y e, 's a' m a g a i d e j e: a' m i T ő t n y e l v ű n k n e k i s v a n h e l y e, 's

a' hol helye van, ott betses lehet valóban; de itt a' Magyar hazában helye nem lévén, betse sintsen. Mi itten körül vagyunk véve tsupa magyar nyelvű lakosokkal, 's azokkal társalkodni kéntelenítetünk: már gondold meg, hogy ne volna szükséged a' magyar nyelvre? A' mire pedig szükséged van, azt keresed még a' gyermekednek is; és a' mi hasznodra válik, azután törekedel, 's annak megszerzésében fáradozol legörömostebb. De már láttuk rövideden, mennyire illő, sőt kötelesség és szükséges, hogy a' magyar anyanyelven szokjunk beszélni; most az jön kérdésbe

III-szor. Le h e t s é g e s - e a z t m e g t e n n i ? — Igen is K. A. 's nem tsak l e h e t s é g e s, sőt k ö n n y ű. A' legelső hasznos lépés ebben a' gyermeknevelés, — valamint a' nagy közönség között egyedül foganatos terjesztése a' fő oskolákba behozandó magyar tanítás. — Neveljük gyermekeinket úgy, hogy kistsiny koroktól fogva, midőn még tsak lalogni kezdenek, egynéhány magyar szavakat, mellyeket kiki közületek tud, tanuljanak érteni: akkor az oskolai magyar tanítás mind a' Tanítónak, mind gyermekeiteknek könnyebb lesz. Tapasztalásból szóllok, — azután küldjétek gyermekeiteket magyar helységekre szolgálni, mint azt sokan közületek szinte kész haszonnal tették; hozzuk be nem tsak, de szeressük is a' magyar Isteni tiszteletet. Ezeket megtévén, hidjétek el, nem tsak lehetséges, de könnyű is lesz megmagyarosodnotok, Ne akadjunk fel azon, hogy nem értünk jól a' nyelvhez; ne mentsd magadat azzal: szégenylek magyarul beszélni, mert hibázhatok: lám a' gyermek is szokszor elesik, míg járni 's futni tanul. A' jó szivű Magyar hibáid mellett is örül iparkodásodnak; a' rosz pedig úgy sem ért hozzá. Igaz, hogy illy dologhoz esztendők kellene, azonban könnyű lesz tzelhoz jutnunk, tsak eltökéltet legyen akaratunk. Egész falukat, sőt városokat nevezhetnék, mellyeknek régi lakosi tótok vagy németek voltak, de idővel minden baj és kár nélkül megmagyarosodtak. Mivel pedig ez most a' haza akarátja, melly gondos szárnyai alatt tart benneteket; miért ne tenénk meg azt, a' mi illendő, köteleztető; a' mi hasznos és szükséges; a' mi lehetséges és könnyű?

Hi ne ditsérné már K. A. a' mi Egyházi Sz. Gyülekezetünket azért, hogy a' magyar nemzeti nyelvet örömost hallgatja, örvendi, 's annak anyai szárnya alá siet. Igaz, hogy ti ezt előbb is tehattétek volna,

de a' mennyi időt halasztottatok ebben, annyival nagyobb legyen iparkodástok a' helyre hozásban. Ditsérni fog titeket minden jó szivű Magyar; áldani fognak gyermekeitek, kivált titeket fiatalabb atyák! kik annyira viszitek a' dolgot, hogy felöletek is ellehet utóbb mondani: Ime e' nép egy, és mindnyájoknak egy nyelve vagyon. Amen".

Ezekből látszik, hogy a' tisztelt Prédikátor Úr a' felvett tárgyat elegendően kimerítette 's bebizonyította; de látta is fáradozásának gyümölcsét. Az Isteni tisztelet után az Ekklé'sia Gyűlést tartott, mellyben fentisztelt Földváry Pál Inspector Úrnak jelenlétében, az Ekklé'sia a' Magyar Isteni tisztelet eránt való tetszését azzal elegendően bebizonyította, hogy a' tisztelt Prédikátor Urat arra kérte, tenné azt meg, hogy minden harmadik Vasárnapon Magyar Prédikációt tartson. Azomban Ts. Inspector Úr, a' Prédikátor Urral együtt, tanácsosnak tartotta, hogy most eleinte csak minden negyedik Vasárnapon, és minden második Innep napokban tartassék okvetetlenül Magyar Prédikáció, a' melly az Ekklé'sia által nagy örömmel meg is határozottatott. Ezek után jelenlévő Nemzetes és Vitézlő Kútsán Károly Úr, a' Mlgos Uraságnak Tisztartója, 's a' Magyar Literatúrának lelkes kedvellője, az iskolabeli Ifjúságnak huszonnégy darab Magyar olvasó könyvet ajándékozott, 's azzal a' Gyűlés eloszlott.

Igy tehát az Egyháziak rövid idő alatt megmagyarosodnak. Az Isten' áldása legyen ezen jeles Gyűlekezeten, és az ő derék Prédikátorán! Mi pedig az Újságok' tisztelt Kiadójit, 's Tudományos Gyűjteményünk' tisztelt Olvasójit hazafiúi bizodalommal arra kérjük, hogy ezen örvendetes történetet, másoknak buzdítására, köz hirré tenni méltóztassanak; — e' szerint veendik az Isten' bő jutalmát. — Ez úttal egy ehhez hasonló történetről, melly ez előtt mintegy 60, 70 esztendővel, hasonlóképen T. N. Pest Vármegyében, 's hasonlóképen egy derék Lelki Pásztornak hazafiúi buzgósága által végbe vitegett, 's mellynek bővebb előadását Fő Tisztelendő Tudós Hermann Esperest és Peregí Plébános Úrtól várjuk, bátorkodunk említést tenni. — Pereg helysége, a' hol most a' tót nyelvnek híre sints, tökéletes tót helység volt, 's nem a' mostani helyén. hanem közelebb a' Dunához. Rátz - Revinek által ellenében állott. Midőn a' falu a' Dunának gya-

hori kiáradásai által igen rongáltatnék, annak akkori Vrabetz nevű Lelki Pásztorra kezébe vévén a Szentséget, Istenes lelkesedéssel felszóllítja hív hallgatójait, hogy azonnal elhagyván a' rongált falut, a' Mindenhatónak segedelmével induljanak utánna, a' határban bátorságosabb menedék helyet keresni. Így előre indulván, 's a' sokaság által kísértetvén, megállott azon helyen, mellyen most a' falu áll, egy tserfa alatt. Ott sátort vonatván, egy hathatós Prédikáziót mondott hiveihez, mellyben egyenesen kinyilatkoztatta, hogy ő azon helyből életében ki nem mozdúl, többé tótul prédikálni nem fog, 's ezentúl Vrabetznek, melly magyarul verebet jelent, nem fogja magát neveztetni, hanem Passzerinyinek. Hallgatójai, a' derék férfiónak beszédje által elragadtatván, azonnal hozzá fogtak a' Parochia' 's Templom' építéséhez, 's két esztendő' elforgása alatt nem tsak a' falu, hanem a' kőtemplom is tornyostól készen állott, 's a' lakosok megmagyarosodtak. — Mit nem tehetnek a' magok' kötelességekben híven eljáró Lelki Pásztorok! — De reménylünk, hogy ezen szép példákat számos községek fogják követni; reménylünk, hogy rövid idő múlva ugyan ezen Ts. Pest Vármegyéből Péteriről, mellynek Földes Úra Ts. Bernáthfalvi és Földvári Földváry Miklós Úr, 's Lelki Pásztorra Tiszt. Tudós Esztergályi Mihály Úr, mint úgy is a' Magyar Literatúrának buzgó barátjai, a' Magyar nyelvet szorgalmasan terjesztik és gyarapítják, — Ris Rörösről, mellynek Földes Urak, a' Mlgos 's Tehtentes Felső Vattai Vattay Familiának tagjai, úgy is már Magyar Isteni tiszteletet megalapítottak, — 's Vadkertről, mellynek Földes Úra Ts. Lukács Antal Úr, mint a' Literatúrának barátja, 's Jobbágyainak jóltévője, a' Magyar nyelvet tetemes ajánlásokkal előmozdítja, — örvendetes híreket fogunk közölhetni. — 'S akkor, ha ezen hazafiúi igyekezet szélesebben fog kiterjeszkedni, szívesen vissza vonjuk azt, a' mit Jelentésünkben említettünk; de addig is hazafiúi kötelességünknek tartjuk azt még bővebben bizonyítani.

Thaisz.

5. Ú j K ö n y v e k .

1) Verseggy Ferencz' maradványai és élete. 8 maj. Budán 1825. 231 lap.

2) Erdélyi János, Uetvenhét közmondásból támadt gúny-ortzák. 8. Pesten 1825. 155 lap.

3) Láng. A' kísértő Hegyi Lélek. 8: Kassán 1825. 94 lap.

4) Nátly Jó'sef. Némelly Vélekedések. 8. Szegeden 1825. 44 lap.

5) Virág. Magyar Lant. nagy 8-ad rét, Budán 1825. 48 lap.

6) Rác István. A' Szép Nem. 8. Pesten, 1825. 270 lap.

7) Sáfár Emer. Institutiones Juris Cambialis. 8. Budae, 1825. 221 lap.

8) Dankovszky Gregor. Fragmente zur Geschichte ungar. und slavischer Völker. 8. Pressburg, 1825. 52 lap.

9) Marjai Alb. Alex. Carmina. 8. maj. Strigonii, 1825. 68 lap.

10) Leschka Steph. Elenchus Vocabulorum Europaeorum Slavicorum. 8. maj. Budae, 1825. 771 lap.

11) Thewrewk Jó'sef. Három Értekezés Hunyadi Székely Jánosról. 8. Po'sonyban, 1825. 60 lap.

12) Kisfaludy Sándor. Gyula Szerelme. 12-o. Budán, 1825. 366 lap.

13) Kisfaludy Sándor. Eredeti Magyar Játékszin. I-ső Kötet 8. maj. Budán 1825. 526 lap.

14) Fáy Andr. originelle Fabeln und Aphorismen v. Petz übersetzt. 8. Raab, 1825. 150 lap.

15) Maróthy Amalia Szellemi 's a' t. Játékszin, 8. Szegeden, 1825. 80 lap.

16) Kis János. Hlio vagy Lélek Nemesítő 's a' t. 8. Győrben, 1825. 146 lap.

17) Kis János. A' Falusi élet. 8. Sopronban, 1825. 100 lap.

18) Lánghy Steph. Delectus Poetarum. 2. Tomi. 8. maj. Budae, 1825. 515 lap.

19) Udvardy János. Gazdasági Földmérő. 8. maj. Fehérváron, 1825. 375 lap.

20) Hufeland Kristóf. Makrobiotik ember élet 's a' t. 2 Köt. 8. Budán, 1825. 534 lap.

21) Felső Magyar Országai Minerva, Folyó-Irás. 1825. 1. 2. 3. 4-dik Negyed. Kassán, Ellinger István Cs. Kir. priv. Könyvnyomtató és Áros' betüivel 's költ-ségén.

22) *Supremum Moralitatis, omniumque officiorum, Principium, a' Francisco Tulsitzky, Archi-Dioecesis Agriensis Presbytero etc. Aecedunt Ruinae Principiorum, quae a Clarissimis Ethices Doetoribus velut suprema morum norma passim defenduntur. Agriae 1825. Typis Lycei Archi-Episcopalis.*

23) Hébe Zsebkönyv 1826. Kiadta Igaz Sámuel. Nyomtatta Bétsben Grund Leopold.

24) *Carmina Excellentissimo, ac Illustrissimo Domino Antonio e Comitibus Cziráky de Czirák et Dienesfalva, Equiti Aurato etc. ad Dignitatem Tavernicorum Regalium per I. Regn. Hung. Magistri recens promoti profunda cum veneratione oblata per Alumnos Collegii Helv. Conf. Addictorum Debrecinensis. Die 5-a Maii 1825. Debreczini impressit Franciscus Tóth.*

25) *Orationes occasione solennis Installationis Reverendissimi ac Magnifici Domini Josephi Dresmitzer, Cathedralis Ecclesiae Jaurinensis Canonici, Archi-Diaconi Mosoniensis, S. G. et R. Ap. Majestatis Consilarii, per Districtum Literarium Jaurinensem Superioris Regii Scholarum et Studiorum Directoris, etc. die 24-a Febr. 1825. habitae. Typis Leopoldi Streibig.*

26) *Ode honoribus Reverendissimi ac Magnifici Domini Josephi Dresmitzer, Cathedr. Eecl. Jaurin. Canonici etc. quum superioris Regii Scholarum et Studiorum per Districtum Literarium Jaurinensem Directoris munus solenniter auspicaretur. Oblata ab Archi-Gymnasio R. Jaurinensi Ord. S. Benedicti Anno MDCCCXXV. Typis Leopoldi Streibig:*

27) *Carmina Excellentissimo ac Illustrissimo Domino Francisco e Comitibus Zichy de Vá'sonkő, Insign. Ord. Leopoldi Imperatoris Commendatori etc. cum munus Supremi Comitatus Incl. Comitatus Biha-*

riensis solenniter auspicaretur, profunda cum Veneratione oblata per Alumnos Collegii Helv. Conf. Addictorum Debrecinensis die 3-a Maii MDCCCXXV, Debrecini impressit Franciscus Tóth,

28) Catalogus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Vaciensis, pro Anno bissextili 1825. Vacii, Typis Leopoldi Plöszl, C. R. priv. Typog.

29) Carmina Illustrissimo Domino Josepho Szilassy de Eadem et Pilis, S. C. et R. A. Majestatis Consiliario etc. cum munus Administratoris Officii Supremi Comitatus Inel. Comitatus Zempliniensis auspicaretur, per Alumnos Collegii Helv. Conf. Addictorum Debrecinensis oblata die 9-a Maii 1825. Debrecini impressit Franciscus Tóth.

30) Elegia Excellentissimo, atque Illustrissimo Domino Domino Francisco e Comitibus Zichy de Vásonkeő, Insignis Ordinis Leopoldi Commendatori etc. dum munus supremum Inel. Provinciae Bihariensis regendae capesseret, a Scholis Pils Debrecinensibus dicata 1825. Debrecini impressit Franc. Tóth.

31) Elegia honoribus Illustrissimi Domini Josephi Szilassy de Eadem, et Pilis, S. C. et R. Apostolicae Majestatis Consiliarii etc. dum munus Administratoris Incliti Comitatus Zempliniensis solenni ritu adiret, a Collegio Scholarum Piarum Sátor-Allya-Újhelyiensi dicata Anno 1825. die 8-a Maji. Cassoviae, typis Caroli Werfer, Academiae Typographi.

32) Érdem-Roszorú, mellyet Méltóságos Szilassi és Pilszi Szilassy Jó'sef Úrnak, Cs Kir. Tanácsosnak, Septemvirnek, midőn T. Ns. Zemplén Vármegye' Administratori székébe bévezettetne, nyújtott a' Sátorallya Újhelyi Hegyes Oskolák Gymnasiuma, 1825. esztend.

33) Sermones occasione solennis Celsissimi Domini Principis Josephi Pálffy ab Erdőd, Perpetui in Vöröskeő etc. in haereditaria Supremi Capitaneatus Arcis Regiae Posoniensis, et Inelyti Comitatus nominis ejusdem Perpetui ac Supremi Comitatus Officia, die 16-a Aug. 1825. in Libera Regia Civitate Posoniensi Generalique Inelytorum Comitatus ejusdem nominis Statuum ac Ordinum Conventu celebratae Installationis dieti. Viennae, typis Antonii Strauss.

34) Oratio, qua Viro Excellentissimo ac Illustrissimo Josepho de Ürmény, Insignis Ordinis S. Stephani Regis Ungariae Apostolici Equiti Magnae Crucis ornatu decoro etc. VI. Id. Jun. MDCCXXV. vitae functo, Justis Exequiarum Solennibus a Regia Literarum Universitate Ungarica rite persolutis, parentavit Ludovicus Schedius, AA. LL. et Philos. Doctor etc. Pesthini in Palatio majore Regiae Literarum Universitatis, XI. ante Calendas Septembres MDCCXXV. Budae, typis Regiae Literarum Universitatis Ungaricae.

35) Halotti Prédikáció, mellyet néhai Tekintetes Nemzetes Vitézlő Alsó-Káldi Káldy János Úrnak, Tekintetes Nemes Soprony Vármegye' Második Alispánjának 's a' t. Nagy-Geresden Aprillis 4-dikén 1825-ben történt utolsó megiszteltetése' alkalmatosságával ugyan Nagy-Geresden mondott Kis János, a' Hit-Tudománynak Doctora 's a' t. Sopronyban, 1825. Hultsár Katalin Asszony' betűjivel.

36) Érdem-Oszlop, mellyet néhai Tekintetes, Nemes, Nemzetes és Vitézlett Szala-Kapócsi Domokos Lőrincz Úrnak, több Ts. Ns. Vármegyék' Fő Tabla Birájának 's a' t. sok rendbeli jeles érdemeiből öszverakott, és utolsó Tisztességének megadására halotti Elmélkedésben, számos résztvevő Gyűlekezet előtt, a' Nagy-Váradi Ref. Templomban, Augustus 15 dikén 1825, élő szóval megmulogatott Szoboszlai Pap István Debreczeni Prédikátor. Debreczenben, nyomtattatott Tóth Ferentz által 1825.

37) Az Igazságot szerető és követő Előljáró. Halotti Elmélkedés, mellyet néhai Tekintetes, Ns. Nemzetes és Vitézlett Vonza-Böszörményi Böszörményi Pál Úrnak, Szabad Királyi Debreczen Városa' Fő-Birájának 's a' t. érdemlett utolsó Tisztességének megadására készített, és a' kis Templomban Februarius 5-dikén 1825. elmondott Szoboszlai Pap István Prédikátor. Debreczenben nyomtattatott Tóth Ferentz által. 1825.

58) Oratio brevis, qua Examinibus publicis in Oratorio novo Collegii Helv. Conf. Addictorum Debrecinensis die 22-a Martii anni 1825. omnium primam institutis prolusit Paulus Sárvári Philosophiae Doctor etc. Debrecini impressit Franciscus Tóth. 1825.

59) Két kis paraszt gyermek' mindennapi szavakkal való Beszélgetése. Pesten , Fűskúti Landerer Lajos' betűjével. 1825.

40) Tekintetes Pilis Szántói Jurkovicz Mátyás Úrnak, Udvari Agensnek 's a' t. Pilis Szántón Julius' 12. 1825. lett beiktatására szerzé Vitkovics Mihály Ügyész. Pesten , Fűskúti Landerer Lajos' betűjével.

41) Méltóságos és Fő Tisztelendő Juranics Antalnak a' Nagy Győri Megyében Püspök Úrnak örvendezésül 1825-dikben. Budán, nyomtatott a' Magyar Kir. Universitas betűivel.

42) Ode Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino Domino Antonio Juranits, Dei, et Apostolicae Sedis gratia Episcopo Jaurinensi, dum Ecclesiae suae Gubernacula die 30-a Augusti Anno 1825. solenni ritu auspicaretur, a Collegio Magyar - Óváriensi Scholarum Piarum oblata. Typis Leopoldi Streibig.

43) Elegia honoribus Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Antonii Juranics, Sacratissimae Caesareo-Regiae et Apostolicae Majestatis Consiliario, dum munus Episcopatus Jaurinensis solenni ritu adiret, a Scholis Piis Tatensibus dicata anno 1825. Mense Augusto. Comaromii, typis viduae Clarae Weinmüllerianae.

44) Ode, quam honoribus Illustrissimi Domini Joannis Nep. Aloysii L. B. Malonyay de Vicsap. Sac. Caes. et Reg. Apostolicae Majestatis Camerarii, et Consiliarii etc. dum munus Supremi Comitis Provinciae Nitriensis solenni ritu adiret, nomine Provinciae ejusdem Collegium Scholarum Piarum Nitriense obtulit anno 1825. Mense Julio. Tyrnaviae, typis Joannis Bapt. Jelinek.

45) Óda, Méltóságos, Fő Tisztelendő Kopácsy József Úrnak, a' Cs. Kir. Felső Tanácsosa, 's a' t. Ő Nagyságának, a' Székes-Fejérvári Püspökségből a' Veszprémibe lett általkezésére. Bucsuzásképpen Kisasszony havának 21-dik napján, 1825. Székes-Fejérvárott, nyomt. Számmer Pál' betűivel.

46) Carmen honoribus Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Josephi Kopácsy, S. C. et R. A. Majestatis Consiliarii etc. dum ex Episcopatu Albensi ad Veszprimiensem translatus munus auspicaretur, a

Scholis Piis Veszprimiensibus oblatum. Veszprimii, typis Clarae Számmer 1825.

47) Méltóságos és Fő Tisztelendő Kopácsy Jó'sef Úrnak, Császári 's Királyi Udvari Tanácsosnak 's a' t. midőn a' Székes-Fejérvári Püspöki Székből Veszprémi Püspöki Székébe iktatnék, tiszteletül ajánlotta a' Kegyes Oskolák' Háza. Veszprémben, Számmer Hlára', Cs. Kir. priv. Typog. betűivel.

48) Elegia honoribus Admodum Reverendi, ac Clarissimi Patris Martini Bolla, Clericorum Regularium Scholarum Piarum per Hungariam et Transilvaniam Praepositi Provincialis, quum transactis quinquaginta Sacerdotii annis solennibus Sacris operaretur IX. Kal. Augusti Anno MDCCCXXV, a' Collegio Schemniciensi Scholarum Piarum dicata. Schemnicii, Typis Francisci Joannis Sulzer C. R. pr. Typ.

49) Admodum Reverendo, ac Eximio Patri Martino Bolla, Clericorum Regularium Scholarum Piarum per Hungariam, et Transilvaniam Praeposito Provinciali, exactis feliciter Annis Sacerdotii quinquaginta, tessera pietatis Collegii Scholarum Piarum Claudiopolitani, Anno 1825. die 24-a Julii oblata. Claudiopoli. Typis Lycei Regii.

50) Örvendező Versek, mellyeket Nagy Tisztelendő Szabó Elek, Kegyes Oskolák' Rendjéből Nemes Nevelő-Ház, és Fő Oskolák buzgó Elöljárójának, nem különben díszes és érdemes Gyülekezeti' tiszteletére 's magasztalására elválás' ünneplésével szelid Tudományok második esztendőbéli Tanulói mély tisztelettel ajánlották Kolosvárt 1825-dik esztendőben Sz. Mihály havának 1-ső napján. Nyomtatott a' Királyi Lyceum betűivel.

51) Privilegiált Érsek - Újvár Városának tanuló Ifjúsága, tanulásban tett előmenetel szerint Harokba felosztva. 1825. Rév-Homáromban, nyomtatott Özvegy Weinmüllerné' betűjivel.

52) Magyar Nóták, mellyek Méltóságos Tolnai Festetics Antal Ó Cs. Kir. Felsőge Hamarásza Hitvesének, született Mihálydi Báro Splényi Amália Asszonyág' Ó Nagyságának ajánltnak Veszprém Vármegyéből. Fortepiánóra alkalmaztattak Ruzitska Ignázt által. V-dik Fogás.

53) Magyar Nóták, mellyek Méltóságos Topolyai Báró Hray Franciska Asszonyság' Ő Nagyságának, Méltóságos Marich István Dávid, Ő Cs. Kir. Felsége' Kamarássa, és T's. Ns. Fehér Vármegye Első Alispánja Hitvesének ajánltatnak Veszprém Vármegyéből. Fortepiánóra alkalmaztattak Ruzitska Ignátz által. VI-dik Fogás.

54) Magyar Nóták, mellyek Méltóságos Manspergi Báró Schröfl Antonia Csillag Heresztes Dámának, Méltóságos Galantai Gróf Eszterházy Mihály, Cs. Kir. Hamarás és Leopold Rendének Heresztes Vitézze' Hitvesének Ő Nagyságának ajánltatnak Veszprém Vármegyéből. Fortepiánóra alkalmaztattak Ruzitska Ignátz által. VII-dik Fogás.

55) Pannónia, vagy: Válogatott Magyar Nóták Gyűjteménye, két kézzel játszandó Fortepiánóra öszveszedte, 's ajánlotta Méltóságos Sárvári Felső Vidéki Széchényi Júlia Gróf Hisasszonynak, Röthkrepf Gábor. I. Füzet.

56) Philosophia Historiája. Irta Ertsei Dániel. Debreczenben nyomtattatott Tóth Ferentz által. 1825.

57) Az Édes Atyai könyhullatások a' koporsónál, mellyeknek szabados voltát, a' Pápai Reformátum Collegiumban Poesist tanult, és a' legkitetszőbb lelki jelességekkel ékeskedett Ifjúnak, Nemes Chernelházi Chernel Albertnek. utolsó tisztességtétele' megadásakor Pápan 1825-dik eszt-ben Febr. 24-dik napján tartott Halotti Beszédben előadta Tóth Ferentz, a' Pápai Ref. Szent Ekklé'siának Prédikátora 's a' t. Sopronyban, Kultsár Hatalin Asszony betűivel.

58) Gyász Verseik, mellyeket Néhai Chernelházi Chernel Albert Urfinak, mint a' Pápai Ref. Collegiumbeli Poeta tanulónak, kedves Tanítványának utolsó tisztesség tételére készített, 's a' t. Segesdi Sámuel, a' Poétáknak közönséges Tanítója, Sopronyban, Kultsár Hatalin Asszony betűivel.

59) Helikoni Tisztelet, mellyel Méltóságos Szilasi és Pilisi Szilassy Jó'sef Úr Ő Nagyságának, a' Cs. K. Felség' Udvari Tanácsosának, a' Fő Méltóságú Septemviralis Törvényszék' Köz-birájának, Tek. Zemplén Vármegye' Fő Ispányi Helytartójának, a' H. V. tartó túl a' Dunai Saperintendentia' Fő Curatorának, Tek. Zemplén Vármegye Fő Ispányi Hivatala' Administrátorságába tett Installáltatására ud-

várlottak a' Pápai Múzsák. Győrben, Streibig Leopold' betüivel, 1825.

60) Schematismus Ordinis S. Benedicti Archi-abbatiae S. Martini de Sacro Monte Pannoniae. Pro Anno Communi MDCCCXV. Jaurini, typis Leopoldi Streibig.

61) Óda, mellyet Méltóságos Szilasi és Pilisi Szilassy Jó'sef Úrnak, Cs. H. Udvari Tanácsosnak, Septemvirnek, a' túl a' Dunai Ref. Ekklé'siák és a' Pápai Collegium' Fő Curatorának, T. N. Zemplén Vármegyében a' Fő Ispáni Hivatal Helytartójának Tiszteletére, midőn ezen Hivatalába béállítanék, a' S. Pataki Múzsák' nevében alázatosan benyújt Majoros András, Poéták' Professora. S. Patakon. 1825.

62) A' sivány Homolkság' használhatása. Szabad Királyi Szeged Várossának javasolta Vedres Istvány, Nemes Magyar Országon hiteles, és azon Hir. Város' Esküdt Földmérője; egyszer'smind Morva Országban a' Föld-művelést, s annak Természetét esmér-tető Brüni Ts. Hir. Társaságnak Tagja. Szegeden, nyomtattatott Grün Orbánnál. 1825.

6. Petrózai Trattner Mátyásnál 1825-ben készült Könyvek.

61) Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesium Bosnensis seu Diakováriensis et Syrmiensis Canonice unitarum pro Anno 1826. sub Gubernio Ill. ac Reverendissimi D. Emerici Caroli Raffay, Episcopi in Serie Episcoporum Bosnensium 55-ti, et Syrmiensium 59. 8-vo lap 80.

62) De adaequata numerica Ratione Diametri ad Peripheriam. Scripsit Nicolaus Sztankovits, e Scholis Piis, AA. LL. et Philosophiae Doctor, in Lyceo Episcopali Vaciensi Matheseos Purae, et Adplicatae Professor P. O. 1825. 8-ad rét, lap 86.

63) Dissertatio inauguralis medica sistens Memorabilia Clinica anno scholastico 1825. in Nosocomio Academico R. S. Universitatis Hungaricae collecta, habito imprimis respectu Typhi Conta-

giosi anno eodem in urbe frequentius observati, quam annuentibus Magnifico Domino Praeside et Directore, Spectabili D. Decano ac Clarissimis DD. Professoribus pro gradu Doctoris rite consequendo in Alma ac Celeberrima Regia Scientiarum Universitate Pestiensis publicae Disquisitioni submittit Fridericus Eckstein, Transylvanus, Professoris Praxeos Medicae h. t. Assistens. Theses adnexae publice defendentur in Palatio Universitatis majori Mense Decembri 1825. n. 8-ad rét lap 40.

64) Familiae Clericorum Regularium Scholarum Piarum Provinciae Hungariae, et Transilvaniae, pro Anno 1826. fol.

65) Nemzeti Újság, mellyet Hazai 's Külföldi Tudósításokból a' Magyar Nemzetnek köz Javára irt, és kiadott Kultsár István Januarius 1-ső napjától December végéig. 1825. eszt. 4-ed rét.

66) Hasznos Mulatságok. A' Hazai 's Külföldi Tudósításokhoz toldalékul irta 's kiadta Kultsár István, 1825. 8-ad rét.

67) Trattner Mátyás Magyar Nemzeti Kalendárioma az 1826-dik esztendőre, (második Kiadás) Foglalatja: Csillagvizsgálók észrevételei, a' nap és hold fogyatkozásai. Holnapok. A' Felsőes Austriai Ház Genealogiája. Magyar Orsz. Nádor Ispán Udvari-Tisztjei. Az Europai Uralkodó Fejedelmek. O' Felsőge Ministerjei, Status és Conferentialis Tanácsosai. Érsekek, Püspökök. Az Ágostai és Helvetziai Vallástartók Fő Inspectorai 's Fő Curatorai, 's Superintendensei. Magyar Orsz. Zászlós Urak. A' T. N. Vármegyék' Fő- és Al Ispánjai, Jegyzői, Szolgabírái, Fiskálisai, Adószedői, Számvevői, Esküttjei Physicusai, Földmérői 's egyéb Tisztviselői a' legujjabb Restauratiók szerint. A' Szabad Királyl, 's Mező-Városok' Magistratúalis Tisztjei. A' N. Mélt. Királyi Curiánál lévő Biráknak, és Tabularis Prókátoroknak lakása Pesten. A' Districtualis Táblai Birák 's Prókátorok nevei. Tartomány Biztosok. Decretalis Napok. Históriai 's Statistikai Jegyzékek. A' Magyar Gyalog és Huszár Regementek' Generalisai, Obesterjei, Verbunghelye és Stabja. — Mulatságos Dalok. Posta Járás. Mutató-Tábla: mennyit teszen az Ezüst Pénz Papiros pénzben? és viszont mennyit teszen a' Papiros Pénz ezüst pénzben. Interest mutató Tábla.

Europában folyamátban lévő Arany és Ezüst Pénzek 1825 eszt. Scala. Vásárok. Gyors-Szekér. Új Hönyvek 1826. nagy 4-ed rét, 8 árkus, festett boritékkal. Tizenkettődik esztendei Folytatás.

68) Magyar Országi vagy Pesti Ó és Új Halendárium 1826-dik esztendőre. Foglalatja: a' rendes Kalendériumi tárgyak, a' nap és hold fogyatkozásai, a' Felséges Austriai Ház Genealogiája. II-dik Leopold Magyar Király Élete. Pest Városa leírása. Vásárok, Kedvtöltések, Dalok. Arany és Ezüst pénzek. Új Hönyvek. 40-dik esztendei folytatás. 1826. kissebb 8-ad rét, festett boritékkal.

69) Gemeinnütziger und erheiternder Pesther Schreib- und Haus- Halender auf das Jahr 1826. Enthaltend: den vollständigen Kalender, die Festreihung auf das Jahr 1826. Die Genealogie des österreichischen Kaiserhauses. Den Hofstaat des Erzherzog Palatin's von Ungarn. Die europäischen Regenten. Jahrmärkte in Ungarn und Siebenbürgen, Beschreibung der königl. Frey Stadt Pest. Namen-Verzeichnisz des Magistrats und der Wahlbürgerschaft in Pest. Erzählungen, Anecdoten. Eine Tabelle: Wie viel die Silbermünze in Einlösungsscheinen nach dem Course von 250. fl. beträgt? und wie viel beträgt die Wiener Währung in Silber - Münze nach dem Course zu 250 fl? Die gangbarsten Geld- und Silber- Münzen. Interessen-Tafel. Post-Ordnung in Pest. Diligence- und Eil- Wagen in Ofen. Briefträger. Dreyzehnter Jahrgang 1826. 4-o festett boritékkal.

70) Verzeichnisz der Getrauten, Gebornen, und Verstorbenen der königlich freyen Stadt Pesth, vom 1. Jäner bis 31. December 1825. Herausgeben durch Joseph Pistory. Vierter Jahrgang. 4-to.

71) Assertiones ex Jurisprudentia Universa et Scientiis Politicis, quas in Regia Scientiarum Universitate Pestiensi, superatis pro consequenda Juris Universi Doctoratus Laurea Rigorosis Examinibus, annuente Inclyta Facultate Juridica publice propugnandas suscipit Samuel Schvartner, per Inclytum Regnum Hungariae partesque eidem adnexas Juratus fori utriusque Causarum Advocatus. 1825.

I. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Besenyei György. A' Magyarságról. l. 3.
- 2) Horváth Elek. Egyházi Rendek' Intézete. l. 10.
- 3) Kiss Károly. Az Ó és Újkor' Csatarendje. l. 27.
- 4) Földváry Miklós. Mi akadályoztatja a' Hazai Literatúra gyarapodását. l. 38.
- 5) Kováts Sámuel. A' Szelekről. l. 44.
- 6) Vidényi. A' legnagyobb Körtvély-fa Magyar Országban Jász Apáthiban. l. 71.
- 7) Szeder Fábán. A' szállító gyűrűzésről. l. 77.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

- 1) Az 1825-dik esztendei Tudományos Gyűjtemény' XII. Kötetének átnézése 's foglalatja. l. 80.

B) Külföldi Literatúra.

- 1) Magyaroktól német nyelven, vagy más külföldiektől írtt 's hazánkat illető könyvek' esmertetése. l. 93.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások, és Igazítások. l. 97.
- 2) Intézetek. l. 100.
- 3) Jelességek. l. 100.
- 4)* Nemes tselekedetek, l. 104.
- 5) Új Könyvek. l. 118.
- 6) Petrózai Trattner Mátyásnál készült Új Könyvek. l. 125.

I g a z í t á s. A' Tudományos Gyűjtemény' 1825-dik esztendei Folyamatjának XI-dik Kötetében, a' 17-dik lapnak utolsó sorában a' következő hibásan kimaradt: Discours sur les avantages des sciences et des arts, pour servir de reponse à celui de M. Rousseau sur leurs inconveniens. Ezen Értekezés található az Abeille du Parnasse című időszaki munkának ötödik kötetében, melly Berlinben 1753-ban jött ki.

NB. M. Kenderessy Ferentz Úr Leveléből tudjuk, hogy Kőrösink él.

NB. Elhagyta a' sajtót Januárus' 31-dikén 1826.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 6.

I I. K Ö T E T.

Schardt sc.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER MÁTYÁS' batűjével
és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

A' Magyar Sz. Koronának Bécsből jelentett szármozása eránt Észrevételek.

1. §. Számtalan viszontagságon átment Magyar Koronánk, eme Királyi hatalom' czimere, melly sok vitát szenvedett légyen eredetére nézve is, nem titok a' tudós Világ előtt. Még azt is, mint okleveleinket, öskori rejtek fedezte, 's Tudósaink csak távulról, Fölséges Uraik és Asszonyaik' fejain tündöklő fényében pillanthatták meg; legfölsőbb is hitelezett Örzőjik érénthették, 's írhatták le; egyre tartott a' vetekedés. Némelylek a' köz hagyománynál fogva Rómából, egyik Pápától, szármoztatták; mások saját tekéntőkből valamellyik Görög Császár' ajándékának tulajdoníták. A' kétkedésre a' Görög és Római nyelv-szokásszerű képek, és körülírások is adtak bő okot. Annak szembe tűnőbb része görög szabású, 's jegyű lévén, igen gyanussá kezdé azoknak tanuságát tenni, kik úgy hitték, hogy azt Sz. István Király második Silvester Római Pápától kérte, 's nyerte légyen. Az eránta támadott per múlt századunk' végén ütött ki legnagyobb mértékében.

2. §. Nagy tudományü, 's érdemü F. T. Koller Jó'sef, Pécsi Prépost Urnak esett először szerencséje, hogy az 1702-diki Ország' gyűlésekor, Fölséges Urunknak, I. Ferencznek koronáztatása

alkalmatosságával, boldogult Nádor Ispányunk, Leopold Sándornak engedelméből, 's M. Gróf Keglevich Jó'sef, és G. Nádasdi Mihály Korona Örök' kegyeskedéséből közelebb megvizsgálhas-
sa. Jeles Tudósainknak, Schönvisner István és Schwartner Márton Királyi Tanítóknak, és Könyvtár-örzöknek, T. T. Szombati Jó'sef Sáros Pataki Tanító Urnak jelenlétökben a' dologhoz fogott; tapasztaltt, jeles művész által lerajzoltatta; a' másolatot az eredetivel egybehasonlítottta; a' görög fölírásokat elolvasta, mellyeket a' N. M. Strati-
mirovich István. G. Sz. Karłowicz Érsék, és F. T. Popovich Dienes Budai Püspök Urak helybe hagytnak. Ezek utánn annak historiai fejtegeté-
sét, három rézre metszett képeivel eggyütt, közre bocsátotta 1800-dik eszt. ben Pécssett özvegy Engel Kristina betűivel illy nevezet alatt: „De Sacra Regni Hungariae Corona Commentarius”.

3. §. Esmértetésének veleje ezekben áll: a' Magyar Sz. Korona egy nyíltt, és egy fedett ko-
ronából van egyesítve; a' nyíltt alól görög képű, fölírású, és formájú; jelesebb készülettel, 's drágább kövekkel, és nagyobb gyöngyökkel; a' födeles föllül, Római képű, fölírású, és formájú; a' mű rajta alábbvaló, a' kövek és gyöngyök' értéke, nagysága csekélyebb; a' födeles a' nyíltt-
ba úgy van bocsátva, hogy annak alsó karimája ennek felső pereméig leszolgál; 's itt a' kettő öszve van egyesítve; ammint belső béllése tapin-
tásából nyilván tapasztalhatni. A' Korona hogy se nem egy mű, se nem egy eredetű: az arany-
nak, munkának, betűírásnak, festék-színnek, kö-
veknek, gyöngyöknek szembetünő különözése nyilván bizonyította; a' födeles II-dik Silvester Pápanak adományja, a' régi Irók' tanusága, és a' közhagyományok szerént; mellyek egyszóval vallyák, hogy Sz. István a' Római Pápától nyertt

koronával koronáztatott Királlyá; 's az övével mind egyik, ki utánna következett; a' nyilat Dukas Mihály e' néven VII-dik, másképp' Parapinaeus, Görög Császár ajándékozá első Geysa Királyunknak. E' Dukás Mihály 1072--78-ig, hatesztendeig és hat holnapig uralkodott; fia volt Constantinus, ki mivel a' Porphira nevü helyen állott Császári palotában született, Porphirogenitus nevet is viselt. I. Geysa Salamon Király utánn, és Sz. László előtt országglott 1074—77. három esztendeig, 's néhány napokig. E' Magyar Koronánk, mivel Angyali jelentés által tulajdonított Sz. Istvánnak, 's ennek és más Szent Királyaink' fejait ékesítette, Szentnek tartaték, 's drága kincs gyanánt őrizteték mi korunkig. — A' F. T. Nagy Prépost Úrnak ezen munkájára nagy Tudományu, 's éles elméjü Historiographusunk F. T. Práy György Apátur é' vallásával ütötte a' hitelesség' pecséttyét: F. T. Koller Prépost minden kétséges eskedésnek végét szakasztá (Hist. Reg. Hung. Praef.) T. T. Szombati Jó'sef Úr is — első a' Protestans Úrak közül — a' deák formájának II-dik Silvester Római Pápatul szármozását, megesmérte, 's avval erősítette, hogy az írás módja az akkorival nyilván megegyez; 's annak a' göröggel egyesítését Sz. László Királyunknak tulajdonította. Tudományos Gyűjtemény.

4. §. Nagy érdemü, 's tudományu Földink R—y Úr Fölséges Asszonyunk, Karolinának koronáztatása örömét a' Magyar Koronánknak német nyelven esmértetésével tetézte; annak történeteit, képeit, fölírásait, drága köveit 's t. e' f. híven, tudósan, és dicséretesen közölte, az „Oesterreichischer Beobachter” nevü Bécsi Újsághoz járult toldalékban a' 281-dik darabtól kezdve 305-dikig, helyvel helyvel a' mult esztendőben. Megesméri annak kettőből egyesítését; avval is nyomosíttya, hogy

az öszvefoglaló szegek által a' fölírás' betüi is szenvedtek az *εϑ* és *Βασιλευς* nevekben, 's a' deák nyelvüből négy Szentek' képei, néhány drága kövekkel és gyöngyökkel együtt láthatatlanok; a' mit a' művész elkerült volna, ha a' koronát egy készítette volna. Hogy a' deák nyelvüt II-dik Sylvester Pápa küldötte légyen Sz. Istvánunknak, számos tanuk után megvallya, és helyesen vitattya; a' görög nyelvüt pedig Dukás Mihály Császártól, és I. Geysa Királyunktól eltulajdonittya; 's úgy vélekedik, hogy azt Emanuel Görög Császár adta III-dik Bela Királyunknak a' XII-dik Század' vége felé; a' mit is most tudósítás ként előbocsátván, deákul kiadandó munkájában szándékozik bővebben megbizonyítani. Azt is tanittya, hogy III-dik Bela ezen Manuel Görög Császártól nyert koronával koronáztatott meg. *)

5. §. A' T. T. Hazánkfiának ezen új véleménye méltó figyelmet gerjesztett annyival inkább, mivel a' Bécsi, mintegy Udvari Újság' szárnyain röptetett közre. Én állítását megértvén ama tiszteletemből--többnek is mondhatnám nagyítás nélkül mellyel hozzá viseltetem mintegy erőnek erejével kívántam vele egyet érteni; vágyva vágytam okait megtudni; de hova tovább olvastam előterjesztését annál számosabb kétségeim kerekedtek, annál nehezebben győződhettem meg. Tapasztaltamból tudván, hogy Tudósaink nem érthetnek a' T. T.

*) In der von dem Verfasser dieses Aufsatzes herauszugehenden Dissertatio ist die Hypothese aufgestellt, dass diese griechische Krone Bela III. Sohn Geysas II. erhielt denn der Name Geowitz auf der Krone bedeute, nicht (wie der Groszprobst Koller mit andern annimt) Geysa, sondern Geysowich, d. h. Geysa's Sohn." p. 1318.

Mit dieser fremden Krone konnte er um so füglicher gekrönt werden, da ihm sowohl die heilige ungarische Reichskrone, als die Krönung durch den Graner Erzbischof verweigert wurde p. 1399.

Földinkkel egyget; biztam, akad Nagy érdemű Prayunk, és Katonánknak olly tanítványa, ki hozzá szöll a' jelentett állításhoz; biztam annál inkább, hogy a' Királyi Historia-Tanítók vetekedve hivatalyoknak fogják tartani e' kérdés' elhatározását. Megcsalotván bizodalomban, üdöm' szükének, 's elfoglaltatásom' ellenére a' T. T. Földink' új véleménye eránt észrevételimet rendbeszedni, és a' tudós Hözség' bírói széke eleibe terjeszteni merészlettem olly rövideden, ammint csak lehetett, és a' T. T. Irónknak minden sértegetése nélkül.

6. §. A' N. é. 's t. Földink véleménye fő okát, az 1310-dik lapon 281. szám' végén így fejtegeti: E' név Geobitz, annyi mint Geowitz, vagy Gesowitz; az az: Geyza fia; a' Sláv' nemzetek' szokása szerént; a' Sláv' nyelvben a' witz, vagy wits kimenetelü szók nemzöi (patronymika) nevek; egyébb ha belölök üdöfolytával állandó familiai nevek keletkeztek: p. o. Joannovits, Petrovits, 's a' t. A' Császároknál, és más Országoló Fejedelmeknél a' wits kimenetel mindég nemzöi név volt és marad; és csak a' fiak' halálával szün meg, p. o. Alexovics Péter, Petrovics Pál, Paulovics Sándor. A' Geobitz név tehát már witz kimenetelére nézve Sláv' nyelvbeli szó, és patronymicum név; mellyet Geysa névből szármoztatván írni kell vala: Gesowitz: de a' Görögök vagy a' könnyebb kimondásért, vagy történetből a' fölírásban elhagyák az s. betüt".

7. §. Egésszen szem és fül lettem; vágyván látni és hallani a' T. T. Irónktól ezen Sláv, Orosz Serblus szokásnak a' Görögök által már a' XI—XII. században bévétele, 's gyakorlása bizonyítását; kívántam a' mondottaknak számos példákkal megvalósítását; vártam: elfogja majd Sz. Istvánon kezdeni, és bebizonyítani, hogy ő mint Geyza

Vezér' fia, nem Waic, hanem Geobitz vagy Gesowitz-wits nevet viselt; átmegeyen II-dik Geyzára 's megmutattya, hogy ennek fiai is: István, Geyza, Guitchard, Geobitz, vagy Gesowitz névvel diszeskedtek; szembe állittya László=Wazul' fiait is, kik Lengyel, és Oroszországban vándorlattak, és megbizonyittya, hogy ők nem Endre, Leventa, Benyn, hanem Wazilewits nevet viseltenek; 's hogy I. Geyza Sláv földön születvén, nem Magnus, hanem Belobitz, witz, wits nevet viselt a' Görögöknél. Bizonyosnak tartám, hogy ezen bevett Sláv szokásnak példáját föl hordja majd a' XI—XII-diki Görög Irókból legalább a' Sláv nemzetségekre nézve; 's eggyetlen egy példával se bizonyíthatván meg, éhen szomjon hagyott. Gondolám magamban: mivel illy bátran állittá a' T. T. Földink e' Sláv formának a' Görögöknél keletét a' XII-dik Században, olly közös, és nyilván-ságos lészen az, mellyért semmi bizonyítást se kívánt: fölforgatám azért az akkorbéli görög Irókat az Alexiadest, Cinnamus és Nicetas Choniates' Historiáit, hogy latnám, miképp nevezék a' Görögök Királyainkat, Herczegeinket Attyaikról Sláv formativummal-e? 's eldöbbenve olvasám: Σολομων (nem Andreabitz-witz) Anna Comn. p. 188. ed. Paris) Αλμυσις (nem Lampertobitz) Nicet. Chon p. 12. ed. Paris) Γειτσα vagy Ιατσα, nem Belobitz. Cinnamus p. 67. Στεφανουσ Λαδισλαβουσ nem Belobitz Cinnam. p. 4. 's a' t. Βοριτις (Borits) nem Kalmunobits: 's így Βελουσις, Bela, Ακυσις, Akus v. Cziz, Κελαδης, Kelád. Sőt a' Serblus Nemzetségbeliek is tulajdon nevökön, 's nem Attyok' nevéen jegyeztettek akkor üdöben; u. m. Primislavus Serviorum Princeps" Cinnam. 119 e. Par. Dese Serviorum Princeps" Cinnam p. 124 l. c.; Bladimirus (Cinn. p. 66.) Boritzes Bossinae et Dalmatiae Princeps (l. c.) Förlütém Du Cange, és

Badurius' régiségeit is; vallyon fordulnak-e elő illy Patronymicum nevek, vagy a' köveken, vagy a' pénzeken? 's a' XI—XII-dik Században semmi nyomokra se akadtam; hogy tehát az üdökorában a' Görögöknél ez a' Sláv Patronymikum hitz, v. witz keletben volt légyen, a' Tudós Hazafitól fundamentum nélkül van mondva; következésképpen, hogy a' Görög koronán annyit tett legyen e' név Geobitz, mint Geyzafia meg nem való sodik.

8. §. Nem hagyá csak ugyan fő okát a' T. Földink minden erősítés nélkül; annak gyámolítására mond: „A' ki a' Bizantiumi Irókkal megbárátkozott, tudja, hogy a' Görögök az olly idegen neveket, mellyek a' Sláv népekkel szomszédoké voltak, a' Sláv formatívumok szerint rakták öszve vagy úgy irták, hogy a' Sláv eredetök szembetűnő légyen; így az elő forduló Κραλης (Kralis) név a' Geobitz név mellett, melly a' tót Kral, nem a' Magyar Király, se lengyel Krol, sem pedig Orosz Koroly szótól eredett”. Ott az 1310. l. Jeleni azt is az 1351. lapon: „Árpád' véréből származott Királyainknál szokásban volt magokat Királyfiaknak nevezni; így első Geyza (1075-diki ok-levelében) „Ego Magnus, qui et Geyza, Supremus Hungarorum Dux, postea vero Gratia Dei, Rex consecratus, Belae Regis filius.” II-dik István pedig így (1124-diki ok-levelében) Stephanus Dei gratia Rex, — Colomanni Regis filius”. II-dik Geyza így (1148-diki ok-levelében) „Ego Geyza, Secundi Belae Regis filius” 's a' t. Eből hozza ki mindenek előtt, hogy a' Görög koronán lévő körülírás: Γεοβιτζ ΔΣ ΠΙΣΤΟΣ Κραλης τουρκιας (Geobitz Despotis Pistos Kralis Turkias) annyi mint: Geyzafia Despota, hív keresztény, Magyar Ország' Királya. A' Geyzafia pedig nem más mint III-dik Béla Király” (az 1320-dik lapon).

9. §. Mennyire a' Bizantiumi Görög Irókkal megbaráthozhattam, azt vettem észre, hogy az ő leggazdagabb nyelvökbe is némelly idegen szók bécsusztak; mint nevezet szerént ez Kral; mellyel Sz. István Királyunk is élt a' Wespzpremi völgybe helyheztetett Apáczáknak kiadott oklevelében (Lásd azt F. T. Szerdahelyi György' kiadásában MDCCCIV); de hogy az idegen, és Sláv formativumokat is magokévá tették volna, ezt nem tapasztaltam; kár volt, hogy a' T. Földünk ezt bé nem bizonyította; a' fölhozott példa éppen ellenére van: mert e' tót eredetü szó Kral, mint tetszett állítani, nyilván görög kaptára van vonva, és görög formán írva: Κραλης; nem különben az előbb fölhoztam szók is. Erre nézve azt szükség inkább itélnünk: hogy a' Görögök az idegen, Sláv formativumokat (a' witz v. wits) elnem fogadták. — Szokásban volt igen is miad a' mi Királyainknál, mind a' Görögöknél, hogy a' Királyfiak Attyokat is megnevezzék, 's ezzel magokat különböztessék; de szokatlan volt, hogy Attyokról bitz, witz, vagy wits formativumokkal neveztessenek el, hanem ők is szinte mint a' mieink kiírták: „*οι περι Στεφανον του Ιατσα παιδα* (Istvánnal, Geyza fiával) Cinnam. edit Paris. 76. Venet. 59. *Βελα τω Ιατσα παις* Bela, Geyzae filius. Cinnam. p. 97. ed Venet. E' szókással, 's nem a' Sláv bitz, witz, witsel élt III-dik Béla is (1195-diki oklevelében) „*Bela Dei Gratia, Geyzae regis filius*”; 's nem nevezte magát Geobitz névvel. Hogy tehát Geobitz a' fenn említett íráson annyit tesz: mint Geyzafia, még meg nincs bizonyítva.

10. §. Geyza nevet, mond tovább a' T. T. Irónk a' 1351. lap. csak egy Vezér viselt, Sz. István' Király' atya t. i. és két Király: első és második Geyza; hogy a' Geyza vezérről szó a' föl-

írásban nem lehet, a' witz kimenetelén kívül e' névnek Geobitz, mellyről említést tettem, mutattya az, hogy későbbi Császárok' nevei, és képei fordulnak elő a' koronán; az I. és II-dik Geyzáról se lehet szó: mert, nem tekintvén bár a' bitz kimenetelt, melly az attyára mutat, ez a' czim Despotis egyikére se illik; egyik se élt soha e' nevezettel; egyikének se adatott az meg senkitől; azonban ez a' titulus mivoltos színt úgy mint a' Kralis azon Geobitz' értelmére".

11. §. Hogy a' Geobitz név első Geyza Királyra jól illik, nagy tudománnyal, és mely vi'sgálódással megmutatta F. T. Koller Jó'sef Prépost a' fölhoztam munkájának XII-dik száma alatt, az 59. 's a' k. lap. E' Királyunknak tulajdon neve volt Magnus, avvagy Geyza, ammint önnön maga vallá a' már 8. §. említett oklevelében; de e' neve különféle változtatást szenvedett a' kimondásban, mind a' honyi, mind a' külföldi Iróknál: Keza Simon, Magyar Irónk írta: Geicha (L. II. c. IV.) Thuróczy Krónikája: Geyza (P. II. c. LIII.); a' Posonyi rövid Krónika: Geysa H. E. Quinq. T. I. p. 406.); VII-dik Gergel Pápa: Geusa (epist. A. MLXXV. 23. Maji). A' Zagrábi kis Krónika: Gexche, vagy Geycha (M. S.) Lambert. Schafnaburg. noha vele egy üdőben élt: „J o j a d e Beli filio” (Pistor. Script. rer. Germ, T. 1. p. 377. ed. Ratis). Illy számos változtatást szenvedett nem különben Sz. István' Attyának, és II-dik Béla fiának Geyza neve is; ha tehát a' Görögök, kik kémelletlenül szoktak bánni a' Magyar nevekkal úgy is, a' Geyza nevet Geobitz-ra csavarták, csuda-e? holott mások is, kik nemzetünkkel bővebb közözlésben éltek, szint azt cselekedték. Az az itz igen szokásban volt Dukás Mihály' Császár' üdejében: mondja Zonaras (I. XVIII. n. VIII. ed. reg.), hogy Dukás Constantiu

Mihálynak Attya Δουκητζης nevet viselt; azon Császár az 1066-diki ok levelében így olvastatik alá írva: Dubczyzis; (apud Farlat. Illy. S. Tom. v. p. 47.), és ismét: Dubchizzi (apud. Anony. Baren. ad A. 1068. Mur. Script. Ital T. v. p. 135.) Valóban: ΔΟΥΚΙΤΖ és ΓΕΟΒΙΤΖ igen hasonló kimenetelű; úgy mond azon fenn tisztelt Prépost. — De nem illik reá a' Δεσποτης titulus; nem élt ő evvel: ugyan minémű lélekkel valhatta ezt a' Tudós földink? Olly vezérnek, ki Magyar Ország' egy harmad részében uralkodott (Chron. P. II. c. XLVII.) nem járt-e meg a' Despotis név? Nem élt ő avval: midőn az 1075-diki oklevelében így szóllott: „Ego Magnus, qui et Geiza, S u p r e m u s Hungarorum Dux, postea vero gratia Dei, Rex consecratus”. Minden görög nyelv tudományára nézve kérem a' T. Földit, tessék e' titulust: S u p r e m u s D u x H u n g a r o r u m egész értelmében ki ejteni görögül Despotis név nélkül. Meg is adta azt neki Dukás Mihály Császár: az említett titulusát szóról szóra mintegy lefordítván Γεοβιτς Δεσποτης — Κραλης Τουρκιας.

12. §. Miért ne illyék a' Despotis nevezet I. Geyza Királyunkra, a' T. Irónk véleményének ez okát jelenti azon 1351-diki lapon: mivel a' Császári Udvarral se sógorságban, se atyafiságban, vagy más házi öszveköttetésben nem volt; az kívántatott azonban azon Despotis nevezetre; Ducange tudósítása szerént: „Qua quidem (honorifica appellatione) non tam praecipuos aulae suae Proceres, quam affines, et consanguineos ac proxima necessitudine coniunctos donarunt”.

12. §. Csudálom, igen csudálom, hogy Tudós Földi Úr meg nem esmérte I. Geyza Királyunknak a' Bizantiumi Udvarral sógorságát; nem vélem ennek szántszándékkal történt elhalgatását.

Tudjuk azt a' Görög Iróknak (kiket T. Földink dicséretesen forgat) tanuságából, a' mit honyi Iróinktól meg nem tanulhatánk vala. Scylitzes Curo palates t. i. ki Cedrenus Historiáját folytatá, azt vallyá, hogy Botoniates Nicephorus nényének leányát Sinadenét adta neki feleségül: „Dedit item sororis suae filiam Synadenen, Theodulo Synadeno genitam, Crali Hungariae Uxorem quo etiam mortuo, rursus est Bizantium reversa (Edit. Ven. 678) Botoniates Nicephorus Császár üdejében csak I. Bela, Salamon, I. Geyza, és Sz. László élt; se I. Bélának, se Salamon, de Sz. László Királynak nem adta leányát házas társul: mert ezeknek feleségei mind más nemzetbeliek voltak; tehát I. Geyzának adta; ammint ezt jelesebb Historikusaink, Pr'ay, Cornides és Katona világosan megmutatták, és minden homályt elháritottak. Lásd. Katona H. C. R. II. Tom. II. n. CCXV. Tehát a' házasságbeli öszve köttetés' hijjával se volt I. Geyza Királyunk; erre nézve se mondhatni tehát, hogy a' Despotis nevezet reá nem illett vala: ha bár Ducange szavait szoros értelemben vesszük is.

14. §. Ezt is veti tovább ellen: „A' Magyar történetek' tanusága szerint, a' Magyar Királyok és a' Görög Császárok között soha se volt olly öszveköttetés, melly akarmellyikét is arra birhatta volna, hogy egyikének vagy másikának koronát küldjön” az 1351—2. lap. „S a' Magyar Ország' Historiája kritikai, és pragmatikai tekéntetből vizgáltatván, semmi nyomot nem mutat arra, hogy azon görög koronát másnak, mint III. Bélának, lehessen tulajdonítani”: az 1334-diki lapon.

15. §. I-ső Geyzánknak nemes tettén történeteinket kritikai, és pragmatikai szemmel vizgálván nyilván átröppentek Tudós Földinknek szemei, talán szunnyadozásból; azt F. T. Koller Prépostnak

Magyar koronánk' leírásában is olvashatta volna ; mellyet környülállásosan , 's böven előterjesztett, Nándor Fejérvárnak megvételetét , és a' Görög foglyoknak szabadon bocsátását , t. i. Héntelen vagyok tehát azt rövideden itt felhozni : „In tertio mense obsidionis quaedam puella Hungarica , olim illuc per captivitatem abducta , in quarta feria (A. 1072) civitatem succendit ; flabat autem subsolanus vehementissime , cunctaque aedificia occupaverunt incendia. Exercitus itaque Hungarorum irruit in civitatem ea parte , qua muri eius per tormenta iam corruerant , et Graecos , Saracenos , atque Bulgaros crudeliter trucidarunt ; qui autem residui fuerant cum Nicota (Niceta) Duce eorum fugerunt in arcem. — Porro in arce reclusi rogaverunt regem (Salomonem) et Duces (Geysam , et Ladislaum) ut eis vitam et libertatem donarent ; arcem et universa sibi vindicarent. Manibus itaque regis et Ducum in fidei pignus extensis , quod eos non laederent amplius , omnes , qui in arce erant descenderunt. At Dux Nicota portans argenteam iconem Sanctissimae Genitricis Dei , Semper Virginis Mariae , cum magna multitudine populi veniens , in potestatem Geysae se contulit. Sciebat enim Geysam , devotum Deo et captivos , seu afflictos , misericordiae visceribus refoventem”. Chron. Thur. P. II. c. L. „Imperator Graecorum audita liberalitate Geysae Ducis , misit ad eum nuncios ad firmandam pacem et amicitiam. Dux autem remisit ei omnes captivos et omnes , qui de arce descenderunt”. Ibid. c. LI. Nem volt ez jeles , és fényes tiszteltetést érdemlett cselekedet? Nem volt-e I. Geysa Magyar Királyunk és Dukás Mihály Görög Császár között III. Béla előtt is olly öszveköttetés , melly azt arra birhatta ; hogy emennek koronát küldjön? Minekutánna Dukás Mihály 'Cs. I. Geyzánkat

1072—3. esztendőben követséggel megtiszteltette; vele békét, 's barátságot kötött, nem illet-e, hogy ötöt, minekutánna 1074-ben Királlyá lett, korona ajándékkal szorosabban magához csatollya?? Tehát a' Magyar Historiánk nem szinte olly silány, mint T. Földink véli, hogy semmi nyomát ne mutassa annak, miért küldettethetett Bizantiumból görög korona másnak is nem csupán III dik Belának, a' Császártól; I. Geyzának t. i. Dukás Mihálytól.

16. §. „De ez alatt: Geobitz, vagy Gesovics Magyar Ország' Királya vagy Királlya” a' III-dik Bélát szükség érteni: mert a' fenn említett fölírás szóról szóra egyik Királyunkra se illik, III-dik Bélára pedig egészen illik: ki II-dik Geyza fia vala; Konstantinápolban, mint Emanuel Komnenus Császár' veje, 's örököse, úgy neveltetett; és Despotis névvel, melly annyi volt mint Caesar, még az Imperator és Caesar között különbség volt, különböztetett meg. Melly méltósággal a' koronával-élhetés, ünnepi alkalmatossággal, együtt járt”. Ott az 1554. lapon.

17. §. Hogy szükségtelen légyen a' Geobitz Despotis és Kralis Turkiás alatt mást érteni mint I. Geyza Királyunkat, már meg van mondva; az előbb jelentett Föllülírás nem csak egészen nem egyez III-dik Bélával, hanem többekben is ellenkezik, az én bélátásom szerint: mert 1) hogy a' Geobitz nevet meg adta volna neki valaki, vagy maga élt volna avval: meg nem mutathatni. Ez volt Tudós Hazánkfia okoskodása a' Despotis névre való nézve; annak bizonyítását kívánta: hogy azon név illik I. Geyzára; hogy élt vele; 's hogy mástól is megadatott neki; mi iparkodtunk kívánságának eleget tenni; mutassa meg kölcsönösen Tudós Földink is, hogy a' Geobitz név illik a' III-dik Bélára; hogy avval görögül akár deákul élt; 's az neki másoktól is megada-

tott. Mutassa meg, mondám: mert ez: Geobitz Gesowits = Geyza fia; ez csupa mende monda; egy szerencsétlenül költött idea; mi okleveleket, hitel- les Irókat kívánunk bizonyságul; millyenekkel mi élünk annak megmutalására, melly számos és furcsa változtatásokat szenvedett a' Geyza név. Mig azt nem telyesíti, addig más lesz nekünk Geobitz, más III. Béla. 2). Ellenkezik azért is a' föllülírás: mert a' Dukás Mihály és ennek fia Constantinus P. nem együdübeliek III-dik Bélával; szinte századdal előbbiek Belánknál; de azon egy üdübeliek I-ső Geyzával. Ha Geobitz alatt III-dik Béla értetődik, közötte 's Dukás Császár között az idökülönbség megfoghatatlan. — Abból pedig, hogy III. Béla Emanuel Császár vejének, 's örökösének neveltetett, semmi olly különös just nem nyert a' Despotis nevezetre, mellyel az csak ő neki lehetett volna tulajdona: mert avval voltak ugyan megbízatva a' Magyarok, de csuful megcsalattak; III-dik Béla Emanuel' veje, 's örököse nem lett soha; mint a' Görög Irók magok bizonyíták: „Cum Imperator fieri haud posse agnovisset, ut Stephanus (IV) Hungariae regnum adipisceretur (Stephanum quippe Geyzae filium iterum restituerant Hungari) alio se convertit. Hungariam enim, uti dictum est, in medio occidentalium nationum positam, sibi comparare totis viribus satagebat. Quapropter Belam, qui post Stephanum Geyzae filius erat, Mariae filiae matrimonio iungere constituit. — Hungari colloquio cum Palaeologo habito, et Belam ipsi tradiderunt, et regionem — lubentes in haeredii sortem concesserunt. — Deinde autem, quae ad affinitatem istam conficiendam necessaria erant curavit Imperator. Atque puero inprimis, mutato nomine, Alexii nomen indidit; eumque Despotae dignitate donavit. Tale quidem Belae in Urbem

in Urbem adventus initium habuit". Cionamus edit. Ven. 97. Paris 125. Melly hitszegéssel fosztatott meg e' fényes rendeltetésétől, 's méltóságától; hallyuk tovább: „Imperator nondum suscepto filio, omnes iure iurando obstringit, se post obitum ipsius (suum) Mariae filiae ex Alamana procreatae, eiusque Marito (Alexio) Hungaro, ut Romanis Imperatoribus, cum summa observantia obtemperaturos. — Nato ipsi filio Alexio, ius iurandum de imperii successione a Maria filia et eius Marito Pannonio in filium transferre constituit. Proinde cum filia et civibus in amplissimo templo Genitricis Dei convenit, et per iusiurandum successione in filium, ut putabat, translata paulo post filiam ab Alexio seiungit" Nicet. Chon. p. 110. ed. Paris. 89. ed. Ven. Füstbe ment tehát III-dik Belánknak a' Császár' leányával egybekelésé 's örökösödése; mondhatom: füstbe ment a' Despotis méltósága is egyetemben; azonban a' T. Földink azon is épít a' mi füstbe ment!

18. §. Azért is tartya a' T. Irókn a' görög koronánkat csupádan csupán III. Béla Királyunk' tulajdonának: mivel „tudva van felöle, hogy Mánuel Császártól Bizantium városából fényes, és igen nagy Királyi készüllettel (splendido et maximo apparatu regio) bocsátatott el a' Sz. István' Királyi székébe lépésre: ammint Nicetas Chon. tanúságot teszen; a' hoz pedig korona is tartozott". Mond az 1334. és 1308. lapon.

19. §. Nicetas Choniates ugyan jelentett szávaival a' Manuel Császártól III-dik Belának adott koronát nem említi; mondja csupán: „Ut-Hungariae Rex (ὁ τῆς οὐγγρίας ῥῆξ) Stephanus III. obiit, Manuel eius mortem peroportunam ratus, Alexium statim cum splendido comitatu, et maximo apparatu regio ad Pannoniae dominatum accipiendum ablegat.". edit Ven. p. 89 Par. 110.

Hol itt a' korona? Miben állott legyen ama fényes nagy Királyi készület, megfejti Cynnamus, Manuel Császárnak nagy magasztalója, mondván: „Regem igitur illum (Belam) renuncians, cum uxore (Augustae sorore) in Hungariam misit — illum vero comitabantur, a quibus in regnum deduceretur, Joannes Protosebastus, aliique illustres viri”. p. 167. edit. Par. 150. ed. Venet. E' készülethez tehát a' koronát a' T. Földink úgy csusztatta hozzá.

20. §. Hogy nem ok nélkül csusztatta a' Királyi készülethez a' koronát, T. Földink illy okokkal viaskodik: III-dik István' holta után nagy volt Magyar Országban a' zürzavar; se önnön anyja Euphrosina, se az Esztergomi Érsek nem hajlott III-dik Bélához; a' korona a' Királyi házbelieknél, vagy az Esztergomi Érseknél szokván állani, tőle azért elfogatott; ezeket megtudván Emanuel Császár, természetes volt, hogy koronát adjon neki, mellyel megkoronáztassék. Hogy a' korona elfogatott tőle, III-dik Innocentius Pápnak, Imre Királyhoz, III-dik Béla fijához, írt leveléből mutogattyá; melly így szól: „Specialiter tamen clare memoriae patrem tuum, apostolica sedes toto conamine promovere curavit, ita, quod quum propter quasdam causas sicuti credimus, Tibi notas, regalem non posset obtinere coronam, felicitis recordationis Alexander Papa praedecessor noster, post multas exhortationes et commonitiones Strigoniensi Archiepiscopo factas, ut eidem regium diadema conferret; quum ipse non posset ad hoc aliquatenus inclinari, tandem Colocensi Archiepiscopo districte praecepit, ut ipse illum, absque praeiudicio Strigoniensis sedis, coronaret in regem, et sic ad mandatum Apostolicae sedis obtinuit coronam” (Rayn. ad A. 1204). A'

pártoskodásra mutat, mond tovább, Cynnamus is e' szavaival: „Stephano autem, qui Hungariae Imperaverat, extincto, cuncta ibi perturbata, ac confussa sunt; quibus permotus Imperator versus Sardicam proficiscitur”: az 1398—9 lapon.

21. §. E' színes okokat azonban a' T. Hazánk-fia, úgy látszik nékem, csak azért gondolta ki, hogy a' korona adatást szükségessé tegye; holott arra nem vala éppen szükség: mert III-dik Béla nem a' korona, hanem a' koronázni akará's' hijjával volt elejénten; nem azért nem koronáztatott meg hosszú údeig III. Béla, mintha az öszvegy Királyné, annya, vagy önnön testvérei, vagy az Esztergomi Érsek a' Királyi, Sz. István' koronáját elfogták vagy elrejtették volna; hanem azért, a' miért a' IV-dik Istvánt nem akarák elfogadni; mellynek okát a' Görög Irók nem átallották megvallani: „Hungarorum Princeps Jázas (Geyza) duos fratres habuit: Stephanum et Bladisthlabum; et totidem filios: Stephanum et Belam; Stephanus evitatis insidiis, quae a fratre sibi parabantur, Constantinopolim profectus, et a Manuele Imperatore humaniter susceptus, praeter alia plurima beneficia, etiam Mariam („Imperatoris ex Fratre neptem, Isaaci Sebastocratoris filiam” Cinnam p. 118. l. c.) Uxorem accepit. Pauló post alter quoque frater Bladisthlabus, Stephanum imitatus, ad Manuelem se contulit non tam, quod a fratre minus, quam par esset, amaretur; aut insidias timeret; quam fama rerum secundarum Fratris Stephani impulsus. Neque spē sua frustratus est; aut aliter ab Imperatore susceptus, quam genus eius decebat; sed omnia ex sententia confecit; ac uxorem, quam vellet, vel ex Imperatoria stirpe, ducere ei licuisset; verum consilio abstinuit, ne illius blanditiis, neglecto reditu in Patriam, rebus suis minus consuleret. Sed

quid fit? Hunnorum regi Jatzae, placida morte defuncto, Stephanus, filius, in Principatu succedit. At Imperator eo casu delectatus, initaque ratione, si Hunnorum satrapia, ad Stephanum affinem suum transiret, primum id sibi gloriae fore, deinde Romano Imperio forsitan aliqui d-tributi accessurum; — Legati statim ad Hunnos mittuntur; qui cum eis de regno ad Stephanum (IV) transferendo agerent. — Hunni vero ad primum auditum a Stephano abhoruerunt, et nomen eius aegre tulerunt, eum cum ob alia repudiare, asserentes, tum ob id, quod romanam Uxorem duxisset; minime enim e re sua esse, virum admittere, Romano Imperatori affinitate iunctum; vereri se, ne Hunni suo regi, rex vero Imperatori Rom. pareret. His de causis nec Stephano illuc profecto studuerunt; et Legatos Imperatoris rebus infectis dimiserunt. — Quamvis autem Pannonum Proceres et largitionibus et adulationibus corrumpent (Graeci) maximis pollicitationibus instarent, nihil tamen proficiebant, nisi ut Hunni Bladisthlabo Stephani (IV) fratri Principatum deferrent. — Quo paulo post defuncto rursus ad Jatzae filium, Stephanum Hunni inclinarunt". Nicet. Chon. p. 83. l. c. Az is volt oka III. Bela koronáztatása halasztásának, mivel azok is nehezteltek reá, kik először követséget küldöttek érte; megtudván, hogy a' Manuel Császár' kívánságára esküdött, Cinnamus tanúsága szerint: „Stephano vero extincto, postulantibus Hungarorum Legatis Manuel — Belam regem renuncians, cum Uxore in Hungariam misit; quum iure iurando eum obstrinxisset, quae Imperatori, et Romanis profutura essent per omnem se vitam futuram servaturum". p. 108. l. c. Ezek vol-

tak a' III. Bela koronáztatása elhalasztásának okai: nem a' Magyar koronának elfogása vagy rejtése. Csalatkozik a' Tröpologia Írója: a' III-dik Innocentius Pápanak e' szavait: „non posse coronam obtinere — coronam conferre”, annyiban vévén mint: nem juthatott kezébe a' Korona — kezéhez adni a' koronát; mellyek annyit tesznek deákul: szert nem tehetni a' koronáztatásra; 's megnyerni a' koronáztatást. Ha talán csak ugyan kétléné (a' mit nem hiszek: mert tud deákul) bizonyos lehet III-dik Innocentius Pápa Leveléből, mellyen épül a' fölhozta levél, 's így szóll: „Inspec- to registo felicis recordationis Alexandri Papae, praedecessoris nostri, in eo perspeximus contineri, quod cum Principes et Barones regni Hungarici, ab eodem praedessore nostro cum multa precum instantia postularint, ut si bonae memoriae Laurentius (Lucas) praedecessor tuus iuxta mandatum ipsius, inclitae recordationis Belam tunc in Hungarorum Regem electum, contradiceret coronare; ipsi per alium imponi regni faceret diadema; ne Regno et Ecclesiae Hungaricae gravia possent pericula provenire, si dictus Bela celeriter unctionem non reciperet et coronam”. ad Joann. A. Epp. Strigon. e Bullar. Vol. III. p. 133. A. 1209. Ime a', Pápa levelei is nem a' korona nem létét vagy fogva-tartását, hanem a' koronázás' hallasztását, megtagadását emlegetik. A' T. Irónk' állításának fundamentoma se igazul meg: hogy a' Királyi koronát a' Királyi házbeliek, vagy az Esztergomi Érsekek, jussok lévén a' koronázásra, szokták kezeikben tartani: ez különben van: mert az a' Székes Fejérvári Rápolnában szokott őriztetni, a' végre rendelt Őrző fölvi gyázása alatt, és onnét azt a' Királyok III-dik Andrásig soha kezökbe nem vették: mind a' ket-

tőnek hiteles bizonyságát adom: az elsőről így szól III-dik Innocentius Levele (edit. Baluz. Epp. LI. p. 180) *Innotuit Apostolatui nostro per petitionem tuam nobis ex tua parte porrectam, quod cum in Albensi Ecclesia quaedam dignitas, quae Custodia dicitur, ad tuam donationem pertinens habeatur, cuius curae, ac sollicitudini ornamenta et privilegia ipsius Ecclesiae, et Diadema etiam regium committuntur, eam personae conferre desideras*". Hogy azt onnét a' Királyok III-dik András előtt kezök-höz nem vették, bizonyították a' Magyar Érsekek és Püspökök vallván: „*Regale diadema, quod a summo Pontifice Sancto Stephano—destinatum, et ab eo transmissum, ad posteros in Albensi Ecclesia Summa diligentia servabatur, quo etiam ipsius gentis reges consueverunt succedentes sibi iure legitimo coronari*". Ad A. 1309. Koll. Epp. Quinq. Tom. II. p. 298. Ha pedig se a' Királyi házbeliék, se az Érsekek a' Sz. István' koronáját magoknál tartani nem szokták, nem is tartották; annak általok fogva-tartása, vagy elrejtése miatt III-dik Belának a' Manuel Császár' koronájára szüksége nem volt; következésképpen III. Béla Manueltól Koronát nem hozott; vagy ha csak ugyan hozott, szükséges e, hogy az legyen ama Görög, melly a' Sz. Istvánéval van egyesítve?

22. §. Ezen idegen koronával annál inkább megkoronáztathatott III-dik Béla, mivel mind a' Sz. István' koronáját, mind a' koronáztatást elfogta tőle az Esztergomi Érsek, és a' Szentséges Pápa megkoronáztatását a' Kalocsai Érsekre bízta; de az Esztergomi Érsekség' jussainak jövőre fenn marasztásánál fogva. Első Ulászló is az Ország' rendeinek helybehagyásából mással, nem az Ország' közönséges koronájával koronáztatott

meg (1440. eszt-ben): mivel Erzsébeth, Albert Király' özvegye azt kiadni nem akarta. Hogy ezen III-dik Belától Konstantinápolból hozott korona legyen a' Szentséges Magyar koronának alsó része, historiai próbák által, mellyek a' deák értekezésben tellyesen előadatnak jövendőre, kétséget nem szenvedőleg megbizonyítom"; mond végre az 1399. lap.

23. §. A' Tudós Irónknak fölhozott ezen okaira nézve ugyan i d e g e n k o r o n á v a l s o h a s e k o r o n á z t a t h a t o t t m e g I I I . B é l a : m e r t a z o k n a k e g y i k e s e i g a z u l m e g ; h o g y a z O r s z á g ' k o r o n á j á t e l n e m f o g t a , h a n e m c s a k a ' k o r o n á z á s t t a g a d t a m e g I I I - d i k B e l á t ó l a z E s z t e r g o m i É r s e k ; ' s i g y v o l t k o r o n a , d e n e m v o l t t ö r v é n y e s k o r o n á z ó : r e m é l l e m , m e g v a n m á r e l e g g é m u t a t v a . H o g y a ' S z e n t s é g e s R ó m a i P á p a n e m á t a l l y á b a n , h a n e m s z o k o t t m ó d s z e r é n t b i z t a l é g y e n a ' I I I - d i k B é l a K i r á l y ' m e g k o r o n á z t a t á s á t a ' K a l o c s a i É r s e k r e , I n n o c e n t i u s P á p a l e v e l é b ű l l á t n i v a l ó : „ S i (S t r i g o n i e n s i s A . E p p u s) p e r s e i p s u m e u m , f o r t e p r o d e b i l i t a t e c o r p o r i s , c o r o n a r e n o n p o s s e t , b o n a e m e m o r i a e C o l o c e n s i a r c h i e p i s c o p o i n t i m a r e t , u t e u m a b s q u e p r a e i u d i c i o h o n o r i s , e t d i g n i t a t i s i p s i u s , a c S t r i g o n i e n s i s E c c l e s i a e , c o n g r e g a t i s E p i s c o p i s r e g n i i n l o c o , u b i c o r o n a r i c o n s u e v e r u n t , i n r e g e m i n i u n g e r e t , e t s i b i c o r o n a m i m p o n e r e n o n d i f f e r r e t ” . (A d A . 1 2 0 9 .) I h o l , a ' R ó m a i P á p a a ' K a l o c s a i É r s e k e t f ö l s z a b a d í t v á n a ' I I I - d i k B e l a k o r o n á z t a t á s á r a a ' s z o k á s t e l n e m r o n t o t t a (' s e l s e i s r o n t h a t t a) : H a z á n k b a n p e d i g v a l a m i n t a ' h e l y , ú g y a ' k o r o n a i s s z o k o t t v o l t , m i n t a ' M a g y a r S z . É g y h á z ' É r s e k e i e z t n y i l v á n m e g v a l l o t t á k : „ R e g a l e d i a d e m a , q u o d a ' S u m m o P o n t i f i c e S a n c t o S t e p h a n o , g e n t i s e i u s d e m p r i m o R e g i , d e s t i n a t u m , e t a b e o t r a n s m i s s u m a d p o s t e r o s , i n A l b e n s i E c c l e s i a c u m s u m m a d i l i g e n t i a s e r v a b a t u r , q u o e t i a m i p s i u s G e n t i s r e g e s

consueverunt succedentes sibi iure legitimo coronari". Ad A. 1309. l. p. c. Az első Ulászló és III-dik Béla esete között olly nagy a különbség mint az ég és a föld között: Ulászló üdejében, hogy nem volt meg a Sz. István' koronája, bizonyos; hogy III-dik Béla korában nem volt meg, ezt csak T. Földink mondja minden helyes ok nélkül; hogy amaz más, nem a szokott, koronával koronáztassék meg, megegyeztek benne az Ország' karai és rendei; ezt vallyák minden Történet Iróink; hogy imez is, idegen koronával koronáztassék meg, az Ország' nagyainak jóvá hagyását maga se meré állítani; Ulászló, ha nem a szokottal, de csak ugyan Sz. István' koronájával koronáztatott meg; ellenben III-dik Béla Emanuel Császárnak, ama Császárnak, ki a Magyarok' nyakára akart hágni, őket adófizetjivé akará tenni, koronájával koronáztatott volna meg a Magyaroktól? Ezt csak az hiheti, vagy mondhattya, ki nem szí Magyar levegőt. Ama datumira, mellyeknél fogva deák értekezésében minden kétségen kívül szándékozik helyhez tenni, hogy Koronánk alsó része a III-dik Bélától Konstantinápolból hozott korona: nincs mit előre szóllanom.

25. §. Van egy kérni valóm: minekutánna én a Tudós Úr' véleményének erősítő okait szálanként öszveszedegtettem elrendeltem, egész erejekben fölfogtam, mellyek által koronánkat I. Geyza Királyunktól el tulajdonítá; ne terheltekké kölcsönösen az én kétsegeimet felvenni's bizonyosságra hozni, mellyek látszatnak nekem az ellen lenni, hogy az Emanuel Császártól III-dik Bélánknak ajándékoztatott legyen. Mert megvallom: ez eránt én ama világosságra nem emelkedhettem, mellyben Tudós Hazákfia leveg. 'S az által véleményét senki meg nem valósította, hogy az ellenkezőt

nehézségekkel terheli; se akármelly állítás mindjárt meg nem hamisodik, mihelyt némünémű nehézségeket szenved, kivált ha az új ellen színt úgy kétségeket támaszthatni. E' karban van pedig a' dolog: a' földi Úr' véleménnye ellen színt annyi, hanem több, kifogásokat tehetni; millyenek e' következők:

24. §. 1-ször. Bizonyos az, hogy Emanuel Comne. Császár Béla Herczegnek, minekutánna Udvarába vette, Elek Alexios nevet adott: amint a' már felhoztam Cinnamus' tanuságából látni való: „Atque puero imprimis mutato nomine, Alexii nomen indidit” edit. Ven. p. 98. Bizonyos az is, hogy a' Görög Császárok azoknak, kiket koronával ajándékoztak meg, neveit írták reá: mint valósittya Godinus (de offic. aulae Biz. Cap. 3.) „Umbo eius (tegumenti capitis) praefert nomina eius, qui gestat illud”; miért? 's honnét van, ha görög koronánk III-dik Beláé, hogy mind az által azonn nem az ő neve Alexius vagy Béla, hanem Geobitz olvastatik? melly nem név, hanem nevezet (non nomen sed cognomen patronymicum).

25. §. 2-ször. Bizonyos az is, hogy III-dik Béla Királyunk' atyának neve a' görög írás szerint Γειτσα, vagy Ιαρσα volt, amint az előbocsátott §§. 7. 16. olvastuk; 's ha ezt Tudós Földinknek lelkére hagyjuk is, hogy a' görög bitz, annyi mint a' Sláv witz, wits, patronymikum: bizonyos az is, hogy a' patronymikum mindég az Atyai névből származik; mint Paulovics, Alexandrovics 's at. Miért? 's honnét van ismét? hogy III-dik Bela nem Geitzabitz, vagy Jatza-bitz, hanem Geobitz nevet viselt? Avval többé elő ne álljon, hogy a' Görögök ki nem tudták az e y t. írni: mert ez meg nem valósodik: írták ei-vel; se avval; hogy az σ betűt könnyebb ki-

mondás végett, vagy történetből hagyák ki: így mesézhetni a' gyermekeknek, de nem a' tudós világnak; a' fölírás-magyarázónak csak egy betűt is kihagyni elég ok és példa nélkül, égbe kiáltó bűn.

26. §. 3-szor. Bizonyos az is, hogy III. Bélának minekutánna Császári jegyessétől elválasztatott, Manuel Comn. e' czimet adta Caesar (Καίσαρ); mint Cinnamus nyilván vallyá: Ceterum Bela is, in generum primo delectus, — postea Augustae sororem duxerat, ideoque Caesar (Καίσαρ) fuerat renunciatus, istius dignitatis praerogativa ceteris praelatus in Urbe Bizantina Proceribus" p. 168. edit. Par. Bizonyos az is, hogy a' mi görög koronánkan nem olvastatik Καίσαρ hanem: Δεσποτης. Ha az III-dik Beláé volt: miért? 's honnét van az? hogy nem Καίσαρ, hanem Δεσποτης nevezettel czimereztetik. Hogy Καίσαρ és Δεσποτης mind egy légyen, meg nincs bizonyítva: mert a' Római Imperatorok, és Görög Basilevsek nem írták magokat Καίσαρ hanem Δεσποτης nevezettel a' pénzekben, 's a' t: mint a' T. Irónk maga megesmérte az 1351. lapon.

27. §. 4-szer. Bizonyos az is, hogy a' XI-dik Században a' Magyar Királyok Κραλης névvel éltek magok is mint Sz. István; 's úgy nevezettek a' Görögöktől is; ammint ezt T. T. Koller Prépost többször említettem munkájában bőven megmutatta, 's Tudós Irónk is megesméri. Bizonyos az is, hogy XII-dik Század' közepén 's végén nem neveztetnek többé a' Görögöktől Κραλης hanem ρηξ nevezettel; ammint az előbocsátott czikkelyekben, az alatt elhuzott szókból kitetszik; a' pénz, kö-főíráásokban se fordul többé elő tudtomra; szóval: el avult. Ha görög koronánkat Manuel Császár adta, miért? 's honnét van az ismét? hogy a' Ma-

gyar Királyunknak eme szokatlan, elavult nevet adta *Κραλης*, 's nem élt pedig a' szokottal: *ρηξ*.

28. §. 5-ször: Bizonyos az is, hogy a' X. és XI-dik Században a' Görögöktől, sőt néhány német Iróktól is Magyar Ország *Ταρχια* Turcia, névvel jegyeztetett; Magyar Eleink Turkusoknak, napnyugoti Turkusoknak neveztetek; a' mit T. T. Koller Prépost ismét nagy tudománnyal megmutatott, és Tudós Földink is megesmért 1520. lapon; de bizonyos az is, minekutánna a' napkeleti Turkusok a' XI-dik Század' végével a' Görögöknek nyakára terjedtek, 's Nicaeaban, Iconiumban magokat megfészkeltek; tudunkra, megkülönböztetés végett, soha se írták többé Országunkat a' XII-dik Század közepétől fogva Turkia, hanem *'Ουγγρια*, *Παιονια*, *'Ουννια* (Hungaria, Pannonia, Hunnia) névvel; 's a' Magyarainkat *'Ουγγρος*, *Παιον*, *'Ουννος*, *Δακος* névvel különböztették meg; ammint a' számosan fölhoztam példákból 18. 20. §§. kitéttszik. Ha görög koronánk a' XII-dik Század' végén készült, miért? 's honnét van az ismét? hogy Országunk e' szokatlan, kétes névvel *Τουρκιας* jegyeztetik, nem pedig az ő szokott nevéen: *Ungaria*, *Pannonia*, vagy *Hunnia*.

28. §. Bizonyos nem különben Emanuel Comnen Császárnak hirre - névre vágyódása is, ki ott is kívánta tündököltetni nevét, hol alávaló pusztító volt; mint ezen fölírás, melly Erdélyi Fejedelemség' határira mutat, nyilván bizonyította:

*Pannonicae quondam numerosae hic germina stirpis
Mars, et dura manus sustulit Ausonium
Imperium Manuel Romae cum Divus habebat,
Comnenum Augustae gloria prima domus.*

Bizonyos az is, hogy a' görög koronánkon, hol illendőképp állhatott volna, nem az ő neve, hanem Dukas Mihály Császáré, 's ennek fiác Cou-

stantinusé diszeskedik: ha ő tőle származott az, miért? 's honnét van? hogy ő itt magáéről megfeleltkezett, 's egy olyan Császáret jegyezte arra, ki a' mi Dobse Lászlónknál különb Uralkodó nem volt. Avval ne jöjjön többé tudós Földink, hogy mivel Dukás Mihály a' Klastromban neveltetett, 's baráttá nyirettetett, a' Szentségre szenteltetett, a' mit a' fején fényeskedő karika is bizonyít; mert ez minden Császároknak, ha gyermekek voltak is, különböztető jegye volt: „Augustorum capita nimbo ex unionibus ornantur. Ne hinc argumentum capias de eorum Sanctitate; sed civili tantum et populari gloria; pro qua ostendenda huiusmodi decus sibi tribuerunt Augusti; uti numismata ab ipsis cusa, praesertim Justinii senioris, et seqq. Imperatorum apud Duchesium et Bandurium perspicue ostendunt” (Gori. et Passeri. Thes. Veter. Diptych. edit. Rom. Tom. VIII. p. 14. n. VIII.) 'S mi okra nézve van ott Constantinusnak, Dukás Mihály fiának Gyermekei képe? Ez is a' szentségéért-e? Ennek tehát más lészen az oka, mint sem a' Tudós Hazánkfia gondollya.

29. §. Bizonyos az is, hogy Sz. István' koronájával szoktak Magyar Királyaink megkoronáztatni törvényesen; úgy, hogy ki avval föl nem ékesítettett, a' királyi hatalomnak némünémű híjjával lenni látszaték: mint I. Robert Károl' példájából látni való. A' T. Földink ellenben elakarja velünk hitetni, hogy III. Béla i degen koronával, a' Manuel Császár' koronájával, koronáztaték meg. Miért? 's honnét történt az? hogy a' Sz. István' koronája félre tétetett; Manuelé többre becsültetett; hogy annak semmi nyoma sincs a' régi hagyományokban; 's a' Magyarok e' szokatlanságot föl se vették, kik elannyira irtóztak a' görög igától és kormányoztatástól, ammint egy

derék görög, azon üdöbéli Irónak tanúságából (§. 20.) tudjuk; mellyről F. T. Pray így szóll: „Quamquam enim Bela frater, ad quem iure regnum pertinebat, superasset; tamen quod adolescens olim ad Graecos adductus fuerit, istosque ob fastum, et acceptas bellis superioribus iacturas aequanimiter non ferrent; veriti, ne iuvenis alienos mores edoctus, rempub. ad graecanicum ingenium administraret, diu ancipites haesere; num ad capessendum regnum evocandus esset”. Ann. R. H. P. I. p. 163.

30. §. Ezen nehézségek önnként megszűnnek, ha görög Koronánkat Dukás Mihály Császárnak, és I. Geyza Királyunknak tulajdoníttjuk; de igen ellenkeznek, ha azt Manuel Császártól III-dik Bélának adatottá tesszük; azonban a' Tudós Hazánkfia előtt eligazíttások' uttyát elvágni nem akarom; arasson miattam a' Históriai mezőn e' tárgyban is hervadhatatlan koszorút magának. Akár Dukás Mihály Császár' Koronája, akár Emanuelé egyesített a' Szent Istvánéval, az polgári alkotmányunkra nézve mindegy; csak az Igazság' ítélő széke előtt nem mindegy. Hogy III dik Bela idegen koronával lépett legyen a' Királyi hatalomra, 's a' Magyaroknak minden kifogása nélkül: ez ugyan törvényes dolgainkba bévág; de el kell várnunk, míg azt a' T. Földink napvilágosságra hozza, ígérete szerént; talán a' III dik Béla, és az akkori Ország Rendeinek oklevelével lep meg bennünket; 's ezen eredeti maradvánnyal nyíttya meg „Monumenta Ungarica” nevű munkájának folytatását. Én ezekkel a' Tudós Magyar világot Földink' új véleményyére, 's nagy ígéretére figyelmetessé tenni, és F. T. Koller Jó'sef' érdeminek mély tiszteletemet megadni,

kívántam; hogy szerzett dicsőségét sérthetetlenül sírba vihesse.

Y.

2.

Az Ország' Gyűlésére idéző két nevezetes Királyi Levél, I-só Mátyás Király³ halálának idejéből.

Halhatatlan emlékezetű Hazánkfija Kovachich Márton György, tsüggedhetetlen fáradsággal gyűjtővén és napfényre botosátván a' Magyar Országgyűléseknek nyomait *), valóban Nemzetünket, a' köz és különös Magyar Törvényt és Historiát legközelebb érdeklő esmeretekkel gazdagabbította, és fáradozásai eránt hálára gerjesztette. Azomban nem találkozik gazdag Gyűjteményében semmi nyoma azon Ország' Gyűlésének, mellyet I-só Mátyás Király 1490. esztendei Sz. György napjára Buda városába kihirdetett. Az idéző Királyi Levél, mellyet kinyomozgattunk, küldetett Bétsből Martius 22-kén 1490. eszt. Posony Vármegye' Közönségének. Ugyan is a' szerentsés eset által feltalált oklevelet gyönyörködve hozzuk az eredeti példányból köz esmeretségbe, és reményljük az olvasó Hazafiaktól, hogy közlésünket szint' olly kedvesen fogadják, mint a' hazánkat csak nem elöntő versezeteket. Annak tehát foglalatja így következik:

*) Ezen tizimű könyvében: Vestigia Comitiorum apud Hungaros ab exordio Regni eorum in Pan. usque ad hodiernum diem (1792) celebratorum. 4. Tomi.

C-o propria Domini Regis.

Mathias Dei gratia Hungariae, Bohemiae etc. Rex, nec non Dux Austriae etc. Fidelibus nostris universis et singulis Nobilibus et alterius cuiusvis Status et Conditionis possessionatis hominibus C o m i t a t u s P o s o n i e n s i s salutem et gratiam. Certa emerferunt in rebus et negotiis nostris publicam utilitatem totius Regni nostri concernentia, super quibus Dnos Praelatos et Barones, ac idem Regnum nostrum consulturi pro Festo Beati Georgii Martyris nunc venturo in Civitate nostra Budensi unam Diaetam fieri decrevimus, ad quam hinc quoque Oratores nostros transmittemus, qui res et negotia huiusmodi declarabunt. Ex quorum medio cum eisdem Dnis Praelatis et Baronibus ac Regnicolis nostris in ipsa Diaeta constituendis sumus tractaturi. Ideoque Fidelitates Vestras requirimus, et rogamus, vobisq. firmiter committimus et mandamus, quatenus acceptis praesentibus statim duos ex vobis deligere, atque eosdem nomine Universitatis vestrae ad praedictam Civitatem nostram Budensem, qui Diaetae huiusmodi et consultationi deliberationiq. dictorum Dnorum interesse debeant, transmittere modis omnibus velitis et debeatis, aliud non facturi. Datum Viennae feria secunda proxima post Dnicam Judica Anno Dni Millesimo, Quadringentesimo Nonagesimo *).

A' nagy petséten látni jobbról Magyar Országnak, balról Auszriának, és a' közepén a' Hunyadi Nemzetségnek tziimerét, ezen körülírással: SIGILLUM SERENISSIMI PRINCIPIS D. MATHIAE D. G. HUNGARIAE, BOHEMIAE ETC. REGIS, DUCIS AUSTRIAE.

*) Az eredetit a' T. Szerzőnél láttuk midőn a' múlt Szeptemberben Posonyban valánk.—Megjegyzést érdemel még itten ezen kifejezés: „Nobilibus, et alterius cuiusvis status et conditionis possessionatis hominibus.

De a' kihirdetett Ország Gyűlés nem tartatott a' kiszabott időben, mert minekelőtte ezen idő-pont elérkezett volna, a' Király 6. Aprilisben Béts Városában meghalt. De tsak hamar, ugymint Aprilis 17. napján Beatrix az özvegy Királyné, és a' véle együtt Komáromban özvegyült Egyházi Fő Rendekek és az Ország' Fő Zászlóssai, a' Rákos mezőn tartandó Diaetára új határnapot, t. i. Majus hónapnak 17-ik napját megrendelték, tudtára adván azt Szabad Királyi Posony Városának, hogy új Király választására 3. vagy 4. követet küldjön el a' megnevezett mezőre, ezen idéző Levél általt:

Beatrix Dei Gratia Regina Hungariae etc. nec non etc. Prudentes et Circumspecti, Fideles Amicique nostri dilecti, Tametsi obitum Serenissimi ac Gratosissimi Domini nostri Regis felicis memoriae vos jam audivisse non dubitamus; tamen visum nobis exstitit, ut nos quoque de hoc vos certiores faciamus. Sciatis itaque, quod sua Majestas feria tertia proxima post dnicam Ramis Palmarum debitum carnis (quod certe dolenter et cum lacrimis referimus) Viennae persolvit. Ne igitur Regnum hoc Principe orbatum, aliquod incommodum aut detrimentum patiatur; nihil salubrius, nihil etiam magis necessarium esse hoc tempore existimavimus, quam de novo Rege et Principe quam primum providere, pro cuius electione Diaetam Generalem a dato praesentium computando, ad unum integrum mensem in Campo Peshiensi vulgariter Rákos appellato, vel ubi tunc Dnis Praelatis et Baronibus, caeterisque Regnicolis visum fuerit, de vetusto Regni more celebrandam instituimus. Cum itaque vos pars et membrum ejusdem Regni sitis: magni interest, ut et vos in ea ipsa electione per medium caeterorum ex vobis adsitis, et ad id vota quoque vestra concurrant. Proinde rogamus vos ac hortamur, et requirimus,
ut ad

ut ad huiusmodi electionem ipsius novi Domini et Regis ad tempus pfixum, semota omni occasione tres aut quatuor de medio vestri cum plena vestra facultate et auctoritate mittatis, ut istic pari voluntate, et unanimi voto novum Regem, novum item Dominum et Principem eligamus. Datum in Komarom Sabatho proximo ante Dominicam Quasimodo, Anno Dni etc. LXXX-o.

Praelati et Barones ejusdem
Regni apud eandem constituti.

Prudentibus et Circumspectis Magistro Civium ac Judici et Juratis caeterisque Civibus Civitatis Posoniensis, fidelibus, Amicisque nostris dilectis.

Ezen a' Levélen gyűrűvel nyomott kilentz petséteket látni, az egyik közülök az özvegy Királynée, a' többi 5. Fő Papoké és 3. Fő Zászlósoké. Hasonló Levél küldetett Bártfa Városának, mellyet olvashatni a' fent ditsért Kovachichnál a' 406. lapon. Miképen ment véghez ezen Diaetán az új Király választása, bőven előadták a' hazai történetirők.

Gyurikovits György.

3.

A' meg megszűnő hidegleléseknek hamar, bizonyosan és kellemetesen való gyógyítások' módja.

Felébresztvén Hahnemann a' kevéssel gyógyítás' lelkét, nem ugyan az ő feje szerint, hanem a' Khémiának új és igen jöltévő felfedezéseihöz, tudniillik azokhoz, mellyek szerint az, minden orvosi szereknek egyedül hathatós és tevő alakjokat ellőállítani mesterkedik, alkalmaztatva,

— próbáltam én azt egy a' hazánkban majd tsak nem legközöségesebben uralkodó betegségre, a' meg-megszűnő hideglelésekre reá szabni. Igen számos próbák után végre a' mondott betegségnek egy olly együgyü, de egyszer'smind tudományos orvoslása' módjára akadtam, mellynél fogva azt hamar, jól, és kellemetesen lehet gyógyítani, legalább nekem ugyan miólta ezen úton járok, még nem akadt olyan eset élembe, melly várásomat megsalta volna, Ezen mód szerint a' mindennapos hidegleléseknek meggyógyítására nem kell több mint 9—11, a' harmadnaposokéra 11—15, — a' negyednaposokéra 15—19, — az ötödnaposokéra 19—25 szem Pilula, és így tovább ha több naposok volnának, de mellyek nagyon ritkák. Minekelötte azonban bánásom módját rövideden kifejtetném, nem kell elhallgatnom 1) azt, hogy ez a' mód, valamint minden a' természetben, nem épen minden kifogás nélkül való; 2) hogy az én előadásomban tsupán meglett idejü betegek tárgyatzatnak, az ezen ponton túl vagy innen lévő betegekhez, vagy más figyelmet érdemlő környülállásokhoz különösen kellvén és lehetővén az ezen mód szerint való orvoslást mérsékelni. A' mi már most az én munkálódásom velejét illeti, — minekutánna tisztán megítéltem a' betegséget, jelesen minekutánna tapasztaltam volna, hogy az előttem álló nyavalya épen az, mellyet olly szépen lerajzolt H a h n e m a n n, de nem tökéletlenebben boldogúltt H i l d e b r a n d u n k, vagy is az elsőbbnek gy nevezett K h i n á s h i d e g l e l é s e az, — akár úvan már most a' májnak 's lépnek ritkán elmaradó puffadtsága, akár nints, a' hideglelési paroxysmus után tüstént hashajtót vetetek be a' beteggel, azt az egy esetet vévén ki, ha épen már jelen volna a' hasmenés, vagy a' mesterséges béltisztítás megesvén, a' táplálás' műhelye semmi

motskot nem mutatna. Ezen hashajtóm áll rendszerint három, ritkán több, néha kevesebb szem Pilulákból, mellyeket a' Crot. Tigl. olajból, úgy készítették, hogy minden szem annak egy tseppjét foglalja magában; — bevetetem pedig úgy, hogy minden órában egy szemet nyeljen le a' beteg egy korty tzukros vízzel, vagy marhahúslével a' hajtásig, és ekkor is az epedés' enyhítésére vagy amaszt, vagy pedig inkább emezt hörpölgessen. Minekutánna márma, az az, a' paroxysmus napján a' bélürülés megesett, más nap, vagy napokon, az az a' hidegleléstől, ha az a' maga után ment volna, szabad napokon, mindennap négy-szer, úgymint reggel korán, azután 9—10 óra tájban, délután 4—5 óra körül, és estvéli 9 órakor, vagy is olly időben, a' mikor közönségesebben bevett szokásunk szerint enni nem szoktunk, egy szem Pilulát nyeletek le a' beteggel egy korty vízzel, vagy székifü virág', akár pedig narantshéj sárgája' herbatéval, addig az ideig, mellyben a' paroxysmus beállott volna, ha a' hideglelés magának hagyatott volna; — minthogy pedig az, ezen orvoslás után vagy elmarad, vagy pedig felette nagyon meggyengül, a' következő napokon még egy vagy két szemet adok be reggelenkint, a' gyógyulás az által való tökéletesítésére, hogy a' belek' alkotmánya megerősödjék. Ezek a' bélürülés után adni szokott Piluláim készülnek többnyire kénsavanyuságú Rhininből, narantshaj sárgája' porával és Quassia' Extractumával, úgy hogy minden legfeljebb három grán nehézségű szemben egy, másfél, vagy két grán kénsavanyos Rhinin foglaltatik, a' betegnek élet idejéhez, testalkotásához, vagy a' betegségnek korosságához, vagy erejéhez képest. Példának egy olly harmadnapos hideglelést veszek fel, mellynek paroxysmusa ma délután két órától fogva hat óráig tartott

volna, mihelyt ennek vége van, egyszeriben minden órában egy szem Crot. Tigl. olajos Pilulát vesz be a' beteg a' hajtásig, a' melly ismét reggelig tökéletesen elvégződik. Más nap négy szem kénsavanyos Khininből készült Pilulákat kap, azután való nap, mellyen a' paroxysmus már rendesen kimarad, ismét négyet, és a' hideglelésnek tizenegy szem Pilulától vége van. Mindazáltal mint feljebb is emlitém, nem árt még egy két nap, legalább az elmaradt paroxysmustól számlálva a' következőig, melly az ötödik napon jött volna elő, egy vagy két szem Khinines Pilulát délelőtt bevenni. A' mindennapos, vagy negyed — ötöd napos hideglelésekkel való bánást a' felhozott példához, mint közép mértékhez könnyen lehet mérni. Ámbár tehát a' hideglelésnek elmarasztására, vagy a' tulajdonképen való kurára a' fent kitett számu Pilulák elégségesek, mindazáltal igen okosan tselekszik, a' ki még valamit ráad, minthogy tudja van, hogy a' Khinin, valamint a' hideglelésnek leghatalmasabb ellensége, úgy a' beleknek, és így a' testnek is megbetsülhetetlen erősítő barátja. Az így intézett orvoslásnak egész ideje alatt a' dieta, tsupán ezen megszorítást szenved, hogy túró, sajtot, sertés, vad, halhúst, kemény tészta és zsíros eledeleket, töltött káposztát, keményre főtt tojást, méts vagy avas olajjal készült, vagy pörtzös salátát, egy szóval minden még egészségesnek is nehéz emésztetü étkeket nem kell enni, ellenben marhahús levessel, gyenge húsfélékkel, kivált süttel mérsékelve kell élni, — kávé, bort lehet inni, de pálinkát épen nem. A' kénsavanyú Khinint, mellyet mások borban is szoktak irni, én azért nem adom ezen betegségben ilyen formában, mivel a' bort az étel mellett engedem meg. A' vizes nedves helyeken mulatásnál, a' tetős szellős helyeken, és tiszta levegőn való járást én is inkább ajánlom, más egyéb ide tartozó rendtartások

mellett. Nem lévén tzelom itt egész systemát írni, egy két szóval előadott orvoslásom' módjára nézve tsupán e' következendöket kívánom még megjegyezni 1). Abban tudom senki gántsoskodni nem fog, hogy az ezen módon való orvoslás hamar van, hanem vagy az lesz az ellenvetés, hogy nem bizonyos, vagy pedig hogy ennél a' módnál még rövidebb is vagy on már, tudniillik a' Torti' és utánna a' Nasse' módja. Az elsőbbre azt felelem, hogy előbb meg kell próbálni, még pedig épen úgy, mint én munkálkodom, nevezetesen a' kénsavanyú Rhinint makats esetekben egyszerre két gránon alól egy Pilulában nem kell adni, a' tapasztalás bizonyítani fogja állításomat, n.b. nem ugyan mint fent is megjegyeztem, minden kifogás nélkül, hanem szinte olyan bizonyossággal, mint a' Mercur meggyógyítja a' Venusbajt, a' büdöskö a' rühet 's a' t. az az ezen specificumok sem mindenkor voltak elegendek, hanem a' legtöbb esetekben. A' másik ellenvetésre pedig azt mondom, hogy nem is szándékozom én magamat valami újnak feltalálójának kihíresíteni, hanem tsupán tsak a' bajt kevesíteni. Valóban a' ki valaha a' Torti 's Nasse methodját magán meg próbálta mint én, az tudhatja, melly undorító bevétel, fél vagy egy drachma Rhina kéreg port egy pohár borban egyszerre meginni, és még ezt hideglelés előtt kétszer megtszelekedni. Az olyan asszony személy vagy leány, a' ki életében még vizet sem ivott meg egyszerre egy pohárral, minden ékesen szöllás vagy fenyegetés által is ugyan reá vétethetik-e egy pohár motskos, roszt ízű, gyomrot nehezítő italt felhajtani? Nem többször tüstént ki hányja e' azt még az erős férjfiú is mint nem? melly esetben lehet e' többet várni ettöl a' motskos italtól, mint egy tiszta, kellemetes bevételü hánytatótól? Igazán a' Torti 's Nasse

módja után többször is vissza jön, de talán inkább is elnyomattathatik csak, mint meggyógyítatik a' hideglelés. Ellenben a' leírt szelid orvoslás mód által, melly alatt meg sem érzi a' beteg, hogy orvos' keze alatt van, mivel csak egy szem Pilulát nyel le, 's ennek nem érzi az ízét, láttam én mint tér óráról órára vissza az egészség, az erszény is, bár egyszerre többetske kimegy belőle, de az apródonkint való kiadogatások miatt egészen ki nem ürül. Veszprémben.

Orvos Dr. Thott Jó'sef.

4.

Baranyai Szótár.

Régtől fogva esmeretes azon figyelem, a' mellyel a' Nyelv- vizsgálók Baranya Vgye Magyar beszédbeli szavai eránt vagynak; de mind ez ideig senki a' Magyar közönséggel meg nem esmerteté, mi el, vagy nem fogadható benne? Ez oknál fogva vagyok olly' bátor, észrevételeim' gyűjteményét a' nyelvhez értőkkel híven közölni *).

Itéletem szerint a' Magyar nyelv nints olly keskeny korlátok közzé zárva, hogy más nyelvtől koldúlja tökéletesedését, más nyelvnek szabásai szerint teremtsé új szavait, és hogy erőltetést nem szenvedő természetéből a' tudatlan újítók által kivetkeztessek. Ha a' haza' minden környekei-

*) Kedvesen vesszük, —'s hasonlót másoktól is, különösen pedig T. T. Farkas Jó'sef és Horváth János Uraktól kérünk.

ből az ott szokásbeli, és nem általánosan esmert szavak' felszedését a' Tud. Gyűjteménnyel a' Magyar nyelvet szerető hazafiak közlenék: reménylhetnénk rövid idő alatt egy olly' Szó-tárt, a' melly akárminémű kifejezésekre elégséges volna. De egy környék, egy ember, melly kitsiny részét teszi az egész Országnak, 's melly keveset tehet általánosan egy nemzet nyelvére!

Lehetnek a' haza' tudós fiai közt olyanok, a' kik a' Baranyai Szó-táromban olly' gyöker szavakra akadhatnak, a' mellyek a' nyelvre világos utmutatóul szolgálhatnak. De lehetnek olly' szavak is, mellyek a' helybehagyást meg nem érdemlik; hanem ezeket is jobbaknak tarthatni, a' mellyek már legalább itt meghonosodtak, mint a' mai újítók érthetetlen szavaikat.

Általánosan is, de kivált Baranya Vgye' Ormány *) részében található különös szavakat, (de még szokásokat is). De hogy mikor eredtek ezen nyelvbeli szakadások (mikor tsúsztak be ezen szokások)? az, a' Magyar történet és a' M. nyelvtörténet írásában buvárkodók' kötelessége felkeresni.

Reménylhetõn az e' tárgy körül való forgás a' nyelv-pallérozására új fényt derítene, ha munkás férjfiak serényen rajta munkálkodnának. Az én véleményem szerint a' Baranyai szavak nem megvethetők. Ugyan is mint hogy tudva van a' Pétsvárad Apátság' Sz. István Királyunktól való felállítatása, nem külömben az is, hogy Baranyát (kivált az Ormányságot) mindég az Ország' hatalmas Zászlóssai bírták, nem mondhatjuk e' méltán azt, hogy Baranya Vgye mindjárt

*) Ormány, Ormányság, Baranyának azon vidéke, (a' hol az illy' különös szavak leginkább használódnak), a' melly Somogy Vgyével Sellyénél határos, a' Siklósi járásban, kezdődvén Vaiszlótól, egész a' Vgye végéig terjed.

M. Ország' kezdetétől a' felvilágosodásban, innen (talán) a' nyelv' tökéletesedésében is az illy' hatalmas gyámok által részes volt? Ezek közt Perényi, nagy oltalmazója 's terjesztője Kálvin Vallásának, az Uradalmaiban tudós emberek munkásságok által szélesíté és taníttatá az új Vallást; ezen felvilágosodás által lehetlen volt a' nyelvnek is nem gyarapodni, a' hol soha az anyai nyelven kívül a' tanítás nem történt; vélhető hát, hogy a' nyelv az elkortosodásra 's elfajzásra nem erőltetődött.

Azon egyes állításoknál meg nem állhatni, mellyek a' Baranyai szókat, nem Magyar szónak mondják; több szükséges ennek bemutatására, mint tsak egy nem.

Lássuk közelebbről a' szókat:

Vasár. — Fekete szurok.

Szurok. Haltszén.

Fügenyös. — Lejtős, hajlós, p. o. domb.

Nyilány. — Ritka, p. o. nyilány ruha, ritka ruha.

Gyér, ritka, p. o. ugyan gyér ez a' keszkenő; gyéren jön hozzám a' Bátyám.

Tegét. Minap. Teg, itt ezen szónál mult időt jelenthet, innen származtathatni a' tegnapot, mint mult napot.

Pönyegölni, — a' ruhán, rejkötön, pántlikákkal bizonyos rendben való tzifrázat.

Mesterkéltni, a' keszkenőt szélében kivarnni.

Mesterke — tzifrázat, kivarrás, Bordur.

Zubony — Asszonyi felöjtő, a' melly tsepüvel ki van bélelve.

Kurugja, szénvonó.

Petsenye — szalonna *).

*) Mind a' kettő tót szó, az első innen származik, petsen sütők, a' másik szlani sós.

Filinka — tűzkő, kova.

Piling — lakat.

Kis asszony Patyolat — Prinçes Percail.

Dudva — Cotton Flor.

Tséts — keskeny tsipkés pántlika. Ezen keskeny pántlika nemét csak a' Baranyaiak viselik, 's ezzel is szoktak pönyegölni. A' Pänzingeri pántlika Fabrikában készül ezen név alatt Zanbedl.

Puruszli, Puruszka *), — kis felöjtő.

Aszalos — bizonyos renden vart 's pántlikákkal kitzifrázott asszonyi kis felöjtő.

Islang, levengöstő. — Stecknadel.

Butyra, bitra, kusztó, kusztora, bugyli, — fanyelű kis kés.

Perdocz, — bűdös dohány.

Raki szappan. Kendőző szappan.

Pillangó — Pflinzedl.

Réztsipke, — Lionische Spitzen.

Baboska. Pettegetett ruhaféle.

Borosta. **) Meszelő. De ezen borosta, kurtán hagyván a' sertét, használódik a' sűrű fogú fésű helyett is.

Lábító, eskája, rétya. — Lajtorja.

Hágtsó. Stette.

Spanyoltzérna, — Selyem fonál. Cousier.

Veres selyem. Veres pamut.

Kéktarka. Blaudruck.

Lenvirágútarka. — Hell und dunkel Blaudruck.

Szivats. — Holtzspan, Paputs kéreg.

Hágszé. — Padlás.

Magyar hors. — Bors, Pfeffer.

*) Német szó: Bruszt fleck.

A' Red.

**) Német Bürste.

A' Red.

- Sarutás. — Sarút készítő, sarús.
Könyves. — Könyvkötő.
Korsós, Gölöntsér *). — Fazekas.
Bendős, -- Bendő. — Böszájú korsó.
Döbrötz. — Rüh.
Rokka **). — Pergő.
Ablakos — üveges.
Zsemlyés. — Kenyérsütő; Pék.
Akna. — Kémény.
Bontz. — Tzomb.
Bikla. — Fejér vászon kurta szoknya.
Tik. — Tyúk.
Tikmony. — Tojás.
Tsesze, — a' kementzénél piszkáló fa.
Tsuha. — Ruha.
Sámé. — Fejre való keszkenő.
Sémes. — Pamutos.
Kanyaro. — Himlő.
Megtsunyúlt. — Megveszett, megőrült.
Kisobbik Úram. — A' férj ifjabb testvérje, az
őregebb az emböröm Báttsa.
Gyalogos. — Gyalog.
Nyuszka. nyúl.
Dévajkodni. — Nyájaskodni.
Náj, leg. Superl. grad.
Tsörme, tsörige. — Fánk.
Tsörgető. — Kereplő.
Két húsz. — 40. két 20 fonál.
Egy oka só. — 2 font só.
Fenyér. — Lóhere.
Dobogó. — Híd.
Dermedezni. — Nyújtózni.

*) Gölöntsér tót hrntsár.

A' Red.

***) Rokka német Rocken.

A' Red.

- Patzó. — Gyomor.
Tsurka. — Hurka.
Köstörködni. — Ingerkedni.
Böllönködni. — Bosszontani, v. ingerkedni.
Gyapott. — Vert pamut.
Gesztetni. — Ügetni, kotzogni a' lóval való menetelben, vagy kotsikázásban.
Petzkázni. — Gombozni. Játék neme.
Bentzizni; Bentzi. — Kis fával való játék. A' Játékfa.
Pentzizni. — Lefeküdni, a' kis gyermekek lefektetésében élnek vele.
Kórázni, baksálni. — Bengészni, Nachlesen.
Szánkó. — Szán.
Kompoty, — darab, p. o. kompoty só.
Gajdolni *). — Dudeln.
Rénni. — Sírni.
Hobortos, hörtsökös. — Hirtelen haragú, makats eszü, megátalkodott.
Burgonya, péra. — Kolompér.
Hergotzot, bizonyos rendel pántlikával való tzifrázat.
Börtz. — domb.
Sallang, fitak, fityegő. — Tzafrang.
Bajnár. Korán érő szőlő.
Szirogy. — Zuzmara.
Zsaszag. — Nyárs, pizskafa.
Lazsnakolni, — keményen megverni.
Kantsó. — Kan.
Haza. — Helység.
Tsórag. — Dorong.
Vágító. — Az a' hely, hol a' tűzhelyre való fát vágják.
Langos. — Széljel eresztett, p. o. haj.
Mese maga. — Egyedül.

*) Tót szó, de inkább onomatopoeon.

- Biber. — Paprika.
Herécz. — Patkány.
Korbálni, korbálódni. — Faragtsálni.
Vörönty. — Fattyú.
Dej. — Legalább.
Pityer. — Huzamosan szőtt vászon.
Paslicza. — Egérfogó.
Próza, proha. — Kukoricza lisztből való pampuska.
Szahány. — Tepszi.
Pénzö. — Kézelő. Langvetten.
Zsimár. — Fösvény.
Pije. — Lúd.
Ordosits napja. — Apró Szentek' napja.
Szenes. — Kis négyszegű erszény, a' pipások'
tűzszerszám tartójok.
Lukma. — Papi bor és gabona fizetés.
Eruha, — Kötény.
Févó. — Öszvetekert ruha, a' fejre tereh alá
szokták tenni.
Imög. — Ing.
Szítani. — A' tüzet igazítani.
Pasztermálni. — A' disznó öléshez meghívántató
minden munkát véghez vinni.
Homlítani. — A' szálló vesszöt elbújtani.
Imint, iminten. — Tsak most.
Paszit. — Keresztelési vendégség.
Derék. — Ország út.
Masa. — Konyhai vas lapát.
Pemet. — Sütő kemenczét tisztító öszvekötött ka-
nóc; innen, kipemetelni, a' kemenczét ki-
tisztítani *).
- Palaczk. — Hüvelyk újj.
Zsaszak. — Mutató újj.

*) Mert többnyire pemete fűből készül.

- Nevendék. — Nevétlen újj.
A' a'. — Makats tagadás.
A'ja. — Kevés kételkedéssel öszvekött tagadás.
Egyem, igyem, ugyan. — Izé helyett.
Gyere. — Jöjjön, nóggató; p. o. Gyere Tisztartó Úram.
Mosdó, melencze. — Kis kerek teknőtske, — innen, a' megigézett gyermek' mosdására használja a' babonás nép a' mosdó vizet.
Szapu. — Nyolczados, fakéregből való gabona mérték.
Szapólni. — Lugozni. Minthogy fakéregből van készítve a' lugzó hordójok, innen mondják szapólni.
Párolni. — Lugozni, a' párhamutól.
Arczé, orczé. — Személyesen.
Viher, vihetör. — Zivatar.
Tsutora. — Kulats.
Kondér. — Tsobolló.
Kebél. — Pendel.
Vágás. — Tilalmas nevendék erdő.
Mentás. — Szagos menta szagú szöllő.
Élleszteni tüzet. — Héngyertyával, vagy szalmával tüzet gyújtani.
Merköcze. — Sárgarépa.
Mező. — Zöld vetés.
Szár. — Kukoricza tartó.
Récze. — Hátsa.
Hotyos. — Kotlós, költő tyúk.
Fúrecze. — Tsörgő kátsa, innen fúmonyázni, tsörgő kátsa tojasát keresni.
Fót. — Kerék talp.
Füke. — Vak ablak.
Czikó. — A' szoba' kemenczéje és a' fal közt lévő üres hely.
Róna. — Kerék vágás.

- Palánk *) . — Hasogatott széles fából egymás mellé felállítva rakott kerítés.
- Prostyá. — Palánkból vagy vesszőből való kerítés.
- Czölömp. — Ágas, nagy karó.
- Busz. — 1. nyári meleg 2. fojtó levegő. 1. nyári nap' hősege. 2. kútban, vagy pinczékben megromlott levegő.
- Czéla. — Mindenféle épület.
- Fész. — Szín.
- Zsiba. — Fialat liba.
- Gúba. — Penész.
- Öblöz. — Hirtelen égető meleg, p. o. öblöz a' kályha, éget a' kályha; öblöz a' nap, égetően süt a' nap.
- Szármánt. — Töltött káposzta.
- Vérmes. — Vérrel teljes, tüzes, p. o. személy.
- Szokálni. — Szokni.
- Kitsaholni. — Tapló, kova és aczéllal tüzet kiütni.
- Szurdok. — Keskeny 's hirtelen menételű szoros út a' hegyről a' völgybe.
- Sárlani. — A' kantza a' hágatásra ingerlődik.
- Sarétt. — Sárga.
- Méltatni. — Kézhez adni.
- Gajgona, kajgona. — Tojás rántotta.
- Vértömlés, vértömleni. — Éjjeli nyughatatlankodás.
- Turczos. — Torzas.
- Vejint. — Venyige.
- Búsa. — Tsigá.
- Tsinge. — Lapta.
- Sütkő. — Fialat, síheder, suhantz p. o., sütkő nyuszka, sütkő legény.
- Budoga. — Babutka, bűdös banka.
- Kikelet. — Tavasz.

*) Németül Planken.

Bekelet. — Ősz.

Czete, tzette. — Vízi malmot tartó gúzs kötél,
a' Dunán.

Pilálni. — Valamivel bánni, gondját viselni, p. o.
a' marháknak.

Padika. — Padotska, alacsony tűzhely.

Mezön? — Merre?

Czélát fedni. — Az épületet tetézni.

Jegybe vagyok valakivel. — Valaki ellen kikelni,
ellene lenni.

Fütözni, — melegedni, p. o. a' napon, vagy a'
kemenczénél.

Vaklincz. — Piros barna, p. o. vaklincz leány, pi-
ros barna leány.

Babázni, — szülni.

Fágyaték. — Fogás, a' fonálban.

Föndünt. — Valami bőségnek jelentése, p. o.
Ugyan föndünt ez a' sóáruulás, mindenütt kap-
hatni sót.

Szolánka. — Erdei Snepf.

Ágyásolni. — Tsomóba valamit öszvekötni, p. o.
szénát ágyásolni.

Fisek. — A' lövéshez készen puskaport és söré-
tet elosztva tartó apró bádog. Patron.

Esölék. — Kis tsomó, a' mi nagyobb valamiből
el van választva.

Pesztra, pesztonka *). — Kis, kevés munkát bíró
léányka, gyermek-dajka.

Prézsmítálni, povedálni **). — Fetsegni:

Javas. — A' habonás nép közt szokták az olly
asszonyokat v. férjfiakat így nevezni, a' kik
rá olvasással gyógyitnak.

*) Pesztonka, tótúl Pesztunka, innen pesztovati, gyerekekkel
bánni; Dajka pedig Dojka, annyi mint szoptató

A' Red.

***) Povedálni tótúl povedati, mondogatni.

A' Red.

Elmálni. — Elolvadni, p. o. olly jól készült sütemény, hogy a' számban maga elmálott.

Czerkadni. — Megdögleni.

Tserény. — 1. Az ajtók előtt vesszöböl font kis ajtó. 2. Azon terehordót is annak nevezik, mellyet 2 ember, gyaloghintó mód vihet.

Kátyó. — Kivölgyelt mély kerék vágás az uton.

Pirindike. — Parányi, igen apró.

Jól tudom, hogy ezen Szótár nem kevés más nyelvből költsönözött szóval bir; de én inkább a' környék beszédi szavait kívántam előadni, mint ezt vagy amaszt végképen meghatározni. Ha ezen kevés figyelmet érdemlő jegyzésem a' Tud. Közönségnek tetsző fog lenni, folytatni kívánom észrevételem tovább is *).

Tóbi Antal.

*) A' *gal megjegyzett szók is, mivel már meghazafúsitattak, 's nagyobb részint Magyar Ország több vidékein is szokásban vannak, sokkal inkább érdemelnek helyt a' Magyar nyelvben, mint a' rosszul faragott új szók.— Egyébaránt, ambár az elő adott szók közzül némellyek másutt is vannak szokásban, még is reményljük, hogy ezen kis Gyűjtemény által is nyert a' Magyar nyelv, 's ezen utat másoknak is ajánljuk, tsak hogy a' gyűjtés elöitélet nélkül történjék, 's a' szóknak valóságos hangja, ejtése és értelme szorosan meghatározottassék, a' mit a' T. Szerző itten ditséretesen teljesített.

A' Red.

6.

Napkeleti Galliczia'

Esmérete egynehány Statisztikai tárgyakban.

Talán nem hibázok, hogy Hazánk' szomszédját, Napkeleti Galliczia névvel Ausztriának hatalma alatt lévő Lengyel Ország' részét, egynehány Statisztikai tárgyakban, mellyek valósága annál tökéletesebb, mert azok a' múlt 1825-dik évi katonai össze számlálás' jegyzésein nyugszanak, Tudományos Gyűjteményünk' érdemes olvasójival megemertetem.

Ezen Tartomány' XIX. Kerületeinek nagysága e' következő :

nagysága □ mértföldet, foglal magában	mező				
	városet,	városet,	falut,	és házakat.	
Czernovic'	186	3	6	277	42187
Stry'	109 ³² ₆₄	2	14	304	31373
Zloczow'	90 ⁴⁸	6	27	319	36157
Zolkiew'	90 ³⁶	4	17	266	34831
Brzczan'	88 ²	3	17	318	31332
Sambor'	87 ⁶	7	21	349	44049
Stanislawow'	87	5	23	264	31015
Sanok'	86 ¹⁴	10	12	434	35178
Rzeszow'	81 ¹⁰	4	13	334	37427
Kolomca'	81	3	16	204	31718
Czortkow'	80 ¹²	3	19	242	32043
Tarnopol'	68 ³⁶	4	6	256	31766
Przemysl'	68 ²⁸	5	20	372	37646
Sandec'	67 ⁶³	8	5	387	28375
Wadowice'	60 ⁵³	11	3	349	40419
Tarnow'	60 ³⁷	3	14	465	31562
Jaslo'	51 ³⁶	5	13	372	30130
Bochnia'	38 ⁴³	5	10	377	27259
Lemberg'	34 ⁸	4	12	170	19239
Öszveséggel	1518 ¹⁶ ₆₄	95	268	6050	633705

Népesége pedig Vallásbéli külömbség szerint

	van Római Katholikus	egyes. Gör.	n.e. Gör.	Örm.
Wadowiceben	302412	8	—	—
Samborban	41561	220219	4	—
Czernowichen	17935	1972	222820	689
Rzeszowban	231167	7798	4	—
Sanokban	88300	142518	—	1
Przemyslben	68816	154615	—	—
Tarnowban	216767	2	—	—
Zloczowban	41027	158900	—	4
Jasloban	173578	43369	—	—
Zolkiewben	40082	163055	—	16
Sandecben	179992	2836	—	—
Stanislawowban	24501	169942	2	824
Tarnopolban	65743	128736	1	3
Bochniában	195484	6	—	—
Brzczasban	31794	154643	—	105
Stryben	11213	173694	2	—
Kolomcaban	14172	151323	1	1682
Czortkowban	38463	127127	—	—
Lembergben	63238	72577	151	278
Öszveséggel	1,846245	1,898740	222983	3602

E' szerint a' Bochnia kerület legjobban van Tarnow, Przemysl, Sambor, Sandec, Rzeszow, nek: Stanislawow, Zolkiew, Brzczas, Kolomca, gyobbak: Stry és Czernowic. Az 1816-diki öszve lélekből. 8. esztendők alatt megszaporodott a' né- 71460-nak.

kerületekre osztva így következik:

Augsburgi vall. köv.	Helvet. val. k.	más ker. vallás. *)	Zsidók	mindössze	1□ mértf. jön lélek
1412	—	—	4432	308264	5053
1794	775	—	13635	277988	3194
4009	282	2106	7271	257084	1382
1447	—	—	12760	253176	3126
658	27	—	10061	241565	2808
932	203	—	15621	240187	3532
568	8	—	14356	231701	3798
1411	54	—	29504	230900	2747
35	—	—	6624	223606	4300
114	227	19	11126	215039	2389
1563	25	—	4103	213919	3146
468	6	128	16269	212140	2418
149	—	—	11332	205964	3018
489	124	—	5324	201427	5164
198	—	—	13852	200592	2279
1682	5	—	11934	198530	1840
172	23	—	11777	179150	2212
257	—	—	7076	172923	2164
3537	139	188	22706	162814	4789
21295	1898	2441	229763	4,226969	2785

megnépesítve, azután Wadowice, Jasló, Lemberg, Tarnopol, Sanok, Zloczow; ezek után következ- Czortkow; legtekélyebben pedig, ámbár legna- számláláskor Gallicziának népessége állott 3,655285 pesség tehát 571684 lélekkal, az az év-szerint

*) Más keresztény vallásúak közé értetődnek 189 Mnenoni- sták, 1135 Eturiánok, 971 Sipovánok, és 146 Karainok.

A' kilenczvenöt Városok' népességek szerint való
rendjek ez:

	kerületben kereszt. lak.	Zsidó	mind össze lélek
1. Lemberg, Lembergi	32642	18680	51331
2. Brody, Zloczówi	1867	16208	18075
3. Tarnopol, Tarnopoli	5436	4770	10215
4. Drohobycz, Sámbori	6250	3529	9779
5. Sambor —	6837	1782	8619
6. Stanislawow, Stanislawowi	4983	3572	8555
7. Jaroslawow, Przemysl	5004	3135	8139
8. Czernowic, Czernowici	6774	1357	8131
9. Przemysl, Przemysl	4689	2847	7534
10. Jaworow —	6063	1339	7399
11. Zloczow, Zloczowi	5476	1914	7390
12. Kolomea, Kolomcai	3957	2264	6621
13. Wieliczka, Bochniai	6282	103	6385
14. Sniatyn, Kolomcai	4187	2145	6332
15. Grodek, Lembergi	5137	1177	6314
16. Zbaraz, Tarnopoli	4096	1923	6019
17. Stry, Stryi	3775	1755	5530
18. Tysmenice, Stanislawowi	3567	1836	5403
19. Bochnia, Bochniai	5223	—	5223
20. Brzczán, Brzczáni	3730	1472	5202
21. Suczawa, Czernowici	4360	764	5124
22. Rzeszow, Rzeszowi	2520	2451	4951
23. Tarnow, Tarnowi	2061	2636	4697
24. N. Sandec, Sandeci	3012	1655	4667
25. Ruhatyn, Brzczáni	2596	2016	4612
26. Szerzec, Lembergi	4009	516	4525
27. Biala, Wadowicei	4323	73	4396
28. Zolkiew, Zolkiewi	2313	1697	4010
29. Zalosce, Zloczowi	3010	916	3926
30. Kenty, Wadowicei	3790	—	3790

	kerületben	kereszt. lak.	Zsidó	mind össze	lélek
31.	Kuty , Kolomeai	2509	1097	3606	
32.	Komarno , Sámборi	2660	792	3458	
33.	Trempowla, Tarnopoli	2664	746	3410	
34.	Scybusz, Wadowicei	3338	41	3379	
35.	Lczaysk , Rzeszow	3586	701	3347	
36.	Sokal , Zolkiewi	2382	934	3316	
37.	Sereth , Czernovici	2341	954	3295	
38.	Busk , Zloczowi	2698	546	3244	
39.	Przeworsk, Rzeszowi	2374	811	3185	
40.	St. Sandec , Sandeci	3079	—	3079	
41.	Nowietarg —	2997	3	3000	
42.	Kamionka , Zloczowi	2200	787	2987	
43.	Mosczyiska, Przemyśl	1646	1233	2879	
44.	Lubaczow , Zolkiéwi	2379	426	2805	
45.	Skalat , Tarnopoli	1851	942	2793	
46.	Dinow , Sánoki	1628	1083	2711	
47.	Bobrka , Brzezáni	1645	1018	2663	
48.	Zalesczyk, Czortkowi	1091	1500	2591	
49.	Ropczice , Tarnowi	2010	566	2576	
50.	Wadowice, Wadowicei	2550	—	2550	
51.	Sadowa , Przemyśl	2235	286	2521	
52.	Brzezow , Sánoki	2276	216	2492	
53.	Starymiasto, Sámборi	1904	471	2375	
54.	Krosno , Jasloi	2261	7	2268	
55.	Gliniany ¹ , Zloczówi	1645	613	2255	
56.	Dobrzyce , Bochniai	2213	6	2219	
57.	Zidaczow , Stryi	1694	510	2204	
58.	Piwniczna , Sandeci	2146	23	2169	
59.	Oszwecyn , Wadowicei	1306	825	2131	
60.	Myslenice —	2125	—	2125	
61.	Solotwina, Stanisławowi	1556	563	2119	
62.	Lancut , Rzeszowi	1602	493	2095	
63.	Cziczkowice , Sandeci	2032	9	2041	

	kerületben	kereszt. lak.	Zsidó	mind össze lélek
64.	Lisko, Sánoki	1174	814	1988
65.	Biecz, Jasłói	1875	73	1948
66.	Sanok, Sánoki	1255	678	1933
67.	Jariczow, Lemberg	1289	631	1920
68.	Dobromil, Sánoki	793	1044	1837
69.	Jaslo, Jasloi	1814	5	1819
70.	Halicz, Stanislawowi	1505	291	1796
71.	Muszina, Sandeci	1755	16	1771
72.	Belz, Zolkiewi	1195	514	1709
73.	Marianpol, Stanisla- wowi	1269	409	1678
74.	Podgurze, Bochniai	1545	68	1613
75.	Rimanow, Sánoki	1002	578	1580
76.	Dukla, Jasłói	781	777	1588
77.	Husiatyn, Czortkowi	1028	522	1550
78.	Landskrona, Wadowicei	1541	—	1541
79.	Zator —	1260	266	1526
80.	Grihow, Sandeci	1228	217	1445
81.	Jaslowice, Czortkowi	1075	354	1425
82.	Ribotice, Sánoki	1108	265	1373
83.	Pilsno, Tarnowi	1264	3	1267
84.	Chyrow, Sámbori	772	417	1189
85.	Wojnic, Bochniai	1165	7	1172
86.	Starasol, Sámbori	892	260	1152
87.	Bobow, Sandeci	849	255	1104
88.	Jordanow, Wadowicei	996	95	1091
89.	Andrikow —	610	40	1056
90.	Dubiecko, Sánoki	632	378	1019
91.	Skawina, Wadowicei	972	—	972
92.	Jasliiska, Sánoki	906	19	925
93.	Brzostek, Jasłói	828	18	846
94.	Felsztin, Sámbori	484	201	685
95.	Novimiasto, Sánoki	631	44	675

A' marháknak felszámolása pedig ez, úgymint:

Kerületben	nemes fajta					
	lovak,	csikók,	öszvérek,	ökrök,	tehenek,	Juhok
Wadowicei	16009	119	5	13321	101696	36623
Bochniai	18577	192	13	9416	57394	3395
Sandeci	14826	85	4	30816	257451	43627
Tarnowi	23144	179	16	35312	77209	14526
Jasloi	15201	162	13	21452	51096	6705
Rzeczowi	28136	163	22	21878	67610	16323
Sanoki	11529	173	15	36782	46109	10298
Przemysli	35425	144	29	17661	56296	16368
Zolkiewi	40286	111	3	36090	60616	48124
Lemberg	21807	107	3	8524	29751	1990
Zloczowi	36787	178	4	34794	44023	48753
Samhori	26182	213	2	34187	59734	18786
Brzczani	28303	204	19	31122	35625	32744
Stryi	9239	150	1	42591	43902	22091
Stanislawowi	11050	151	2	37536	37707	29401
Kolomcai	11089	34	2	28709	32819	81890
Tarnopoli	47084	528	19	15570	35525	89182
Czortkowi	31514	23	2	32129	23852	91854
Czernowici	17863	101	2	37445	45591	103224
Öszveséggel	444348	2817	176	525335	963806	721004

Ebből láthatni, hogy a' Tarnopoli Kerületnek legtöbb lovai vannak, ugyan ott legtöbb nemes fajta csikók is találtak. Ellenben legtöbb ökrei vannak Strynek, tehenei a' Wadowicei, juhai pedig a' Czernowici Kerületnek.

Kiss Károly.

A' Hazáról, 's annak szeretetéről.

A' Haza tulajdonképen jelenti azt a' helyet, a' hol valaki született, — szélesebb értelemben értetik alatta az a' Tartomány vagy Ország, mellyben van az a' város vagy falu, mellyben születünk és élünk,— még szélesebb értelemben értünk a' Haza neve alatt több tartományokat, mellyeknek ha nyelvök nem egy is, de ugyan azon Fejedelem alatt vagynak, 's egy forma törvények által vagnak öszve kötötte, — legszélesebb értelemben pedig hazánk az egész világ; mert egy a' föld, melly minket hordoz és táplál, egy a' nap, melly világosít, egy a' természet, melly örvendeztet, egy formák természeti törvényeink, ösztöneink, szükségjeink, mindnyájan egy Istennek, egy atyának fiai vagyunk, és ebben a' tekintetben úgy nézzük a' világot mint hazánkat. És ha valaki a' földnek legmesszebb való részéről jönne hozzánk, ki színére, formájára, erköltsére, nyelvére nézve földtől menytilkülömbözne tölünk; mindazáltal azt úgy fogadnánk, mint embert, mint a' világnak lakosát, és eránta szeretetet 's jóságot mutatnánk.

A' haza-szeretet hát semmi népet, semmi nemzetséget ki nem rekeszt, kiknek mindnyájoknak velünk egy hazájok a' föld, és egy társaságot, egy familiát tesznek velünk, — és így a' nemzeti kevélység, a' más nemzetek' megütálása 's gyűlölése valóságos vétek. A' Hazafi, nem tsak hazája' barátja, hanem világ' polgárja is, és a' közönséges atyafiságának fundamentoma az ember bethülés és szeretet. A' hazafi, az idegeneket is jó szívvvel fogadja, — különösen tárgyai szerete-

tének az elhagyattattak , üldöztettek , számkivetettek , — gazdálkodó azok eránt , kik tápláltatás , olt lom nélkül szükölködnek , és azok eránt embe r-szerető hazafiságát megmutatni igyekeznek . Illyen széles értelemben vette Socrates , Ciceró jegyzése szerint , 's Diogenes , Laërtius szerint a' hazát , midön kérdeztetvén , azt felelték : hogy ők az egész világ' lakosi és polgári . Hasonló értelemben volt velek Teucer , ki midön hallotta volna , hogy némellyek a' haza' édességéről beszélgetnének , így szóllott : Mind haza az , hol az embernek jól van dolga 's állapota . Mert sokan , úgy mond , kik hazájokból ki rekesztettek , 's számkivetésbe küldettek , sokkal boldogabbúl élnek az idegnek között , mintha otthon volnának .

De mind ezek mellett a' haza - szeretet közelebről a' mi hazafijainkat foglalja bé , kik nem csak közelebről vagynak velünk össze köttetésben ; hanem a' kiknek mi különös szeretettel is tartozunk , minthogy itt inkább is van alkalmatosságuna szeretetünket 's jóságunkat hozzájuk megbizonyítani . A' haza - barát , vagy haza szerető hát közelebről a' hazafiaknak szenteli magát , különösen azoknak történeteikben vesz részt , jelesen azoknak állapotjokra 's környülállásaikra figyelmez , azoknak szenteli idejét , erejét , tehetségét egészen , és az azok' java' tekintetéből semmi szolgálat 's tereh alól ki nem húzza magát , és a' szükség idején kész még életét is érettek feláldozni .

A' haza - szeretet természettel belé van oltva az emberbe , t. i. annak a' hazának szeretete , mellyben az ő születte helye fekszik , és különös köteleességekkel van össze köttelve , mellyek ámbár majd alább egyenkint is elő fordulnak , mindazáltal a' naggyából lássuk itt össze summálva : „A' „haza' szeretete abban áll , hogy az ember az elől-

„járók eránt tiszteletet, 's háládatosságot mutasson; hogy annak a' társaságnak, mellyben él, törvényeit, rendtartásait, és szokásait szeresse, hogy a' maga hazájának javait nagyra betsülje, azokkal éljen, és a' mennyire lehet, azoknak nagyobb tökéletességre leendő vitelén igyekezzék,— hogy tövábbá annak a' társaságnak, mellynek ő tagja, dítseretében részt vegyen, és annak előmenetelét teljes buzgósággal elébb elébb vinni törekedjen”.

A' haza' szeretetét, megtagadni lehetetlen. A' levegő, az eledelek, italok, az élet' kellemetességei, minden tartományokban különböző minéműségek. Már a' ki mind ezekhez gyermekségétől fogva hozzájok szokott, az más tartománybéliekhez nehezen szokhatik. Innen könnyű által látni, honnan van az: hogy valaki alkalmatlan hazájához nagyobb hajlandósággal van, mint az idegen, de gazdagabb 's alkalmatosabb földhöz. Alig is van olyan terméketlen 's boldogtalan tartomány a' földnek színén, mellynek lakosi azt ne mondanák Ovidiussal:

*Nescio qva natale solum dulcedine cunctos
Ducit, et immemores non sinit esse sui.*

Noha a' Szamojédok olyan földön laknak, hol esztendeiket a' soha el nem olvadó havak' gráditsaival számlálják, még is szintúgy szeretik hazájokat, mint a' termékeny Magyar Ország boldog lakosi. A' Hottentottok a' magok' hazájokat, hol az emberek ékesség gyanánt élnek a' megölt marháknak bélével, sokkal szeretetre méltóbbnak tartják, mint a' Hollandusok' városait, mellyeket minden emberek az ő tsinos és tiszta voltokért igen nagyon betsülnek. Kerülik a' Hottentottok ezeket a' tsinos lakó helyeket, hogy otthon a' magok' földieikkel együtt szennyesen szurkosan lehessenek. Sokszor tsudál-

va szemlélték a' Dániai tenger-parton állók, hogy azok az Islandusok, kiket a' Király az ő kietlen földjökből Dániába által vitetett, hogy ott boldogabbúl éljenek, neki mentek a' habos tengernek, hogy által ússzanak régi kedves hazájokba, 's egynehány mértföldreig bé úszván, a' tengerbe vesztenek. Haza ment lám Tétényből is Ázsiába az ott egy darabig jó állapotban tartatott tehenes is. Tsak igaz O v i d i u s' feljebb felhozott verse, mellyet néhai elfelejthetetlen P é c z e l i n k így fordított:

„Édes lántzokkal von a' haza bennünket,
„Nehezen felejtjük születte földünket”.

A' haza' szeretetén értetik tehát a' hazafiakhoz való különös szeretet és hajlandóság, melly kimutatja magát az azok' történeteikben való részvételben, és az azok' jóllétekre való munkálkodásban: — hogy ha jól van állapotjok, velek örüljünk, ha szenvednek, szomorkodjunk velek, 's szánakozó könnyeket tsorgassunk. Azoknak boldogságát 's szerentséjét munkás igyekezettel tartozunk megfundálni, megtartani és nevelni, a' szerentsétlenséget tőlök elhárítani, vagy legalább kissebbíteni, könnyíteni. Ez akkor lesz meg, mikor mi az ő állapotjokra figyelmezünk, 's elejekbe adjuk, a' mi az ő békességökre szolgál; de kivált, ha az ő jól-létökre velek együtt munkálkodunk, és boldogságokat előmozdítani igyekezünk, nem gondolván semmit azzal, ha magunk kárát valljuk is, ha háládatlansággal, gyűlölséggel, irigységgel, üldöztetéssel fizettetünk is (mert az ritkán esik meg, hogy az egész haza úgy el foglaltassék a' balvélekedésektől 's irigységtől, hogy a' nemes tselekedeteket 's szép virtusokat meg ne betsülje: *Themistocles*, *Aristides*, *Ciceró*, számkivetésbe küldettettek, de megint

vissza hívatottak); sőt életünk' veszedelmével is hazafiaink eránt való kötelességünket teljesítjük. Mert mi a' hazafiúi szeretet, ha munkásnak ki nem mutatja magát, 's ha, valamint egyéb áldozattal, úgy életünk' feláldozásával is nincs össze köttetve? Minden nemzetek' históriájiban számos példái vagynak az ilyen munkás 's áldozatos hazai szeretetnek. Hozzunk fel Valérius Maximus 5-dik könyvéből a' 6-dik részből először is némellyeket :

Irja az említett historicus: hogy midőn a' Római piatz közepén hirtelen megrepedt volna a' föld, 's jó nagy darab elsüllyedt volna, ilyen feleletet kapván Róma, hogy tsak azzal lehetne helyre hozni 's megtölteni, a' mivel a' Római nép legtöbbet ér: — a' nemes lelkű 's nemzetségű ifjú Curtius arra magyarázván, hogy Róma kiváltképen virtussal 's vitéz fegyverekkel jeles, szépen felfegyverkezvén lóra ült, 's azt ugyan tsak meg sarkantyúzáván a' mélységbe ugratott, és a' föld azonnal elébbeni állapotjára vissza ment.

Décíus, midőn a' Latinusokkal való hadban látná, hogy a' Római sereg mindjárt meggyőzöttetik, a' haza mellett veszedelemre tette ki magát, megsarkantyúzván t. i. a' lovát, az ellenség' serege' közepére rúgtatott, holott szörnyű vérontást tévén, a' temérdek nyilaktól elborított, kinek sebjeiből 's kiomlott véréből reménytelen győzedelem következett.

Scipio Africanus, midőn látná, hogy a' Cannaei veszedelmes ütközet után a' győzödelmes Hannibál' prédájává lenne a' város, 's a' megveretett sereg maradéka L. Metellussal azon tanátskoznék, hogy Italiát elhagynák, kardot rántván halállal fenyegette mind azokat, a' kik meg nem esküdnének, hogy a' hazát soha el nem hagyják.

Midőn a' Cárthágói második terhes had' alkalmazosságával a' R. Társaság' kintses háza teljességgel kiürült volna, nem tsak a' férjfiak minden aranyokat 's ezüstjüket által adták; hanem még az asszonyok is mintegy vetélkedve füleikről függőjüket, nyakaikról arany lántzaikat, melyeknek drága köves boglárjaikat, karjaiknak arany peretttzeiket, újjajukat ékesítő gyűrűjüket, derekaikról pártá öveiket, lábaikról holdas és tsillagos tzipőiket, 's mindennemű ékességeiket a' haza felsegállítására ajándékul a' Tanátshoz felhordották.

Midőn Attica tartománya az ellenségtől annyira nyomattatnék, hogy már emberi segedelemhez reménység nem lehetne — Codrus, az Athenaei Király a' Delphusi Apollóhoz folyamodott, 's követei által tudakoztatta: hogy mi módon lehetne azt a' terhes hadakozást elhárítani? a' lett a' felelet: hogy úgy lesz vége, ha maga Codrus az ellenség fegyvere által elesik. Melly nem tsak az Athenaebéliek közt, hanem az ellenséges táborban is elhírelődvén, megparantsoltatott, hogy senki Codrusra kezét ne tenné. Ezt megtudván Codrus, közlegény ruhájába öltözvén, önkint ment a' veszedelemnek ellenébe, 's egyet az ellenség közzül megvágván, felingerlette a' maga megölésére — és az ő halálával lett meg az, hogy Athenae megtartatnék! — Eddig Val. Maximus.

Melly nagy hűségöket mutatták hazájokhoz a' Carthágói asszonyok is, egész a' bámulásig, megtetszik abból: hogy hajaikból tsináltattak köteleket a' hadakozó hajók' felkészítettésükre, nem gondolván a' tsúfos és képtelen kopaszsággal, abban tartották ékességeiket, ha hazájokat megtartatnák.

Azt írja Cicero Tusc. Quaest. I. 1. hogy midőn egy Római asszony meghallotta, hogy

a' fija a' hartzban megölettetett, ezt mondotta: azért szültem, hogy lenne, ki hazája mellett meghalna. Egy másik asszonyról Plutarchus azt írja in Apophtegmatibus, hogy meglátván fiját feléje menni, tudakozta tőle a' haza' állapotját. — Midőn azt felelte, hogy mind elvesztek, téglával agyon ütötte, mondván: hát tégedet küldöttek hozzám ezen rossz hírel? Meltatlánnak ítélte az életre, ki nem akart a' többiekkel elveszni.

Ugyan Plutarchus írja egy másikról, ki nek 5 fiai voltak a' hartzon, hogy a' városon kívül leste, mi lenne a' dolognak kimenetele. Egy valaki hozzá érkeztén, midőn jelentené, hogy mind az 5 fiai elestek: nem azt tudakozom én, mond, haszontalan ember! Hanem azt, miben van a' haza' sorsa? Mellyre midőn azt felelte, hogy a' haza' részéről van a' győzödelem. No hát, úgymond, örömmel hallom fjaimnak halálokat.

Ugyan Plutarchus írja, az Agesilaus' életében, hogy a' Leuctrai szerentsétlen ütközetnek híre Spártába megékeztén, midőn másnap' mindenek megtudták, kik estek el, 's kik maradtak életben, felmentek a' piartzra a' megholtaknak szüléi, rokonai, baráti, 's vidám ábrázattal köszöntvén egymást, kevélységgel teljes örömet mutattak. Azok ellenben, kiknek atyafijaik megmaradtak, bészarkóztak házaikba, mintha valami gyászt erdemlő szerentsétlenség esett volna rajtok, és ha valami szükség miatt ki kellett jönniök, elárúlták beszédökkel, nézésökkel, 's mozdulásokkal, mennyire leverte 's megalázta őket a' keserőség. Még jobban lehetett ezt látni az asszonyokon; mert a' kik haza várták fijaikat, hallgatva és búsongva ültek otthon, a' kiknek fijaik pedig holtaknak mondattattak, mindjárt a' Templomokba mentek, és ott egymást büszke örömmel köszöntgették.

De hogy ne tsak az idegenek között járjunk: a' Magyar hazafiaknak hazájok eránt való szeretetet eleitől fogva tsudálta, 's még ma is bámulja egész Európa, kik valamint véren vették meg e' földet; úgy szörnyű veszedelmek között tulajdon vérökkel védelmezték ezt. Alig lehetne olyan helyre lépni Belgrádtól fogva Bétsig, melly Eleinknek vérevel meg ne volna öntözve. Sűrűn vagynak mindenfelé a' testhalmok, mellyekben az ellenségek' tsontjaival együtt hevernek vitéz atyáinknak nemes poraik, kikről azt lehet mondanunk, hogy ha Déciusnak, Brutusnak, Regulusnak, Scipionak, Cátónak, Cicerónak emlékezetök még ma is él, és míg a' világ fenn áll tiszteletben maradnak neveik, bizony halhatatlanok lesznek, mond a' szép tollú Pétzeli, a' nagy 's nemes lelkű Báthoriak, Bethlenek, Kemények, Kinisiek, Pálffyak, Eszterháziak, Forgátsok — adjuk hozzájuk — Mészárosok, Fábriak, Splényiek, Vétseyek, Kráyak, és a' kit elébb kelle vala tennem, Hadikok, és más számtalan egyebek. És így eléggé ki van szélesítve a' sok példakkal ama' feljebb tett kérdés: Mi a' hazafiúi szeretet, ha munkásnak ki nem mutatja magát, 's ha valamint egyéb áldozattal, úgy életünk' feláldozásával is nints össze köttetve?

Mint ilyen, felszenteli az Uralkodó a' Hazának, idejét, minden erejét, tehetségét, és térszen hasznos Intézeteket népe' boldogítására. Sőt eleitől fogva sok példák voltak a' Királyokban arra is, hogy a' hadi veszedelmekben is osztottak katonáikkal. Bourbon ezt kiáltotta az ütközet kezdetében Pétzeli' ama' szép verse szerint:

„Mikor legsűrűbben a' tűz omlik rátok,
„Tollas sisakomat elől vigyázzátok!

Nem forgott-é mindenütt a' golyóbisok' záporai között 2-dik Fridrik? olvassa meg erről akárki a' Prussziai 7. esztendő háború' Históriáját! ki nem tudja, 's kinek nints eleven emlékezetében a' Helénai számkivetettnek nevezetes időszakassa, 's minden tselekedete? Nem így szökött-é Mátyás Királyunk, koronáztatása' napján :
 „Hová lettek az idők, mellyekben a' Királyok
 „legelsők voltak a' katonák között? Ne féljete
 „vitéz Hazámfijai, nem követem én azokat a' puha
 „Fejedelmeket, kiket még tsak nem is esmertek
 „az ő katonáik. Nem úgy születtem 's nem úgy
 „tanultam az én Atyámtól Hunyaditól, hogy az
 „én Palotámban a' gyönyörűségek' karjai között
 „öszüljek meg. Soha az én katonáim sem hide-
 „get, sem hévséget, sem vér-ontást nem szenved-
 „nek, hogy azokban önkint ne részesüljek ő velek.

Mint ilyen, oltalmazza, védi a' fő Vezér, serege' tsútsán állván, a' Hazát, 's nem kíméli érte életét, mint Marcellus, ki Hannibállal tsatárván, Crispinus nevű Consul társával együtt elesett. Azt mondja Ciceró: ki volna az a' tsekély gondolkozású ember, és az az irigy, ki felette ne ditsézné, 's nagyon böltsnek ne tartaná azt az embert, ki a' Haza' hasznáért, annak megmaradásaért, szerentséjéért, akármelly nagy veszedelemre örömet kiteszi magát? sem Athenae' Miltiadesse, sem Róma' Brutussa nem ér fel a' mi halhatatlan Hunyadinkkal, kinek ritka virtusit könnyebb tsudálni mint megditsérni, ki a' dühös ellenség' roppant seregeit négyszerte kissebb erővel húsz ízben verte vissza győzedelmével, ki egész Európa' bámulására 1456-dik esztendőben Belgrádot a' Török ellen megtaltalmazta, 's midőn a' Török Császár ezt kiáltozta, hogy később lesz meghalni, mint a' Várost meg nem venni, a' Jantsárok fő

Ve-

Vezérje azt felelte: könnyű meghalni, de nehéz Hunyadit meggyőzni.

Mint ilyen, oltalmazza a' törvény tudó a' népnek jussait, 's nem gondol semmi fáradsággal, unalommal. Mint ilyen, szóll a' tanító az igazságnak 's virtusnak jó ügye mellett, 's ki teszi magát a' gyűlölségnek. Mint ilyen, a' gazdag, a' vagyonos, a' köz jóra feláldozza egy részét javainak, elötte tartván, hogy akar maga munkája által, akar elei után bírja, minden módon azoknak nagy részét hazájának közönheti, melly a' böltés törvények, a' vígyázó politzia, 's a' katonák által minden ellenségtől megmentette. Ebben a' tekintetben halhatatlanították magokat, a' nemes lelkű Gróf Szécsényi a' Pesti Nemzeti Múzeum felállítása, Gróf Festetic h pedig, és Gróf Rhédey a' Vázi Ludovicea Acamedióra tett szép áldozatjaik által. Mint ilyen, erőlködik még a' szegény is, a' népnek allja is, hogy hív szolgálatja által a' haza javára valamit tegyen.

Azt hát nem lehet haza' barátjának vagy szeretőjének nevezni, ki hazafijainak jó vagy rossz állapotjokban munkás részt nem vesz, azokat arra nem figyelmezteti, atyafiságosan nem inti, a' veszedelmet elhallgatja, 's minden szorgalmatossággal eltitkolja, hogy azt édes nyugodalmában meg ne háborítsa, 's magának is semmi unalmat ne okozzon. Azt se lehet haza barátjának 's szeretőjének nevezni, kitől kitelne ugyan, hogy a' veszedelmet a' nemzetnek felfedezhetné; de nints elég bátorsága az uralkodó előitélettételeket 's vétkeket megtámadni, hanem kedvez nekik, és magát is az idejebéliek erköltseikhez, szokásaikhoz szabja. Azt se lehet még haza barátjának 's szeretőjének nevezni, ki hazafijainak, erejével, javaival nem szolgál, a' köz jó eránt nem szorgoskodik, a' tápláló eszközöknek ágait, a' mesterségeket,

tudományokat nem előmenetelesíti, (nem így bezzeg ama' hazája' szeretete' tüzével lángoló halhatatlan Marczibányi, ki szép fundust csinált arra, hogy esztendőnkint a' legjobb írók gazdagon megjutalmaztassanak) azt által látni 's megesmerni tanulja, a' mi tulajdon javára szolgál, minden terhet pedig, minden áldozatot ki'kerül, a' mellyet a' haza' jólléte megkívánna. Sok kárt tett eleitől fogva sokaknak az Epicurus' tanátsa, ki azt tartotta: hogy a' ki böltsnek akar neveztetni, soha se avassa magát semmi hivatalos dologba, annyival inkább az igazgatás tehes gondjába, mert mivel a' boldogság a' nyugodalomban 's tsendes életben áll, el kell kerülni még az alkalmatosságait is a' szomorúságnak, haragnak 's egyéb indulatoknak, mellyeknek a' hivatalokban mindenkor ki van az ember tétetve. Hadd folyjon a' világon minden dolog úgy a' mint folyhat! de mi távoztassunk el minden gondot 's nyughatatlanságot, és a' legyen egyedül való munkánk, hogy magunknak gyönyörűséges életet szerezhessünk, — holt, úgy nem kellene a' böltsnek magát avatni semmi hivatalba vagy igazgatásba, Pétzeli Philopatra szerint, ha olyan kietlen pusztában laknék, hol madarakon 's vadakon kívül egyéb bel nem társalkodhatna. Továbbá a' bölts' nemes erőlködése nem abban áll, hogy kerülje az alkalmatosságokat, mellyekben magát haszonnal gyakorolhatná; hanem abban, hogy lelkének tsendességét megtartsa, még akkor is, mikor minden körülötte lévő dolgok részszerint ketsegtetik részszerint ingerlik testi indulatit. Ha a' kormányos bátran áll a' kormányon, mikor zúgnak a' szelek, halmoznak a' habok, menydörögnek az egek, és hajóját rév-helyre vezérli, akkor nyer dítséretet. Hadd menjen a' világon minden úgy a' mint mehet, a' bölts ne gondolkozz

zon egyébről tsak magáról! De ha én senkit se szeretek magamon kívül, hogy kívánhatom, hogy engem' szeressenek? A' szeretet 's barátság nélkül pedig oda van minden sava 's íze az emberi életnek. Ha mindenek azt mondanák: mit gondolok én a' hazával, tsak nekem legyen tsendes életem, el kellene annak kevés idő alatt végképen pusztulni. Azonban a' szüntelen való nyugalom 's heverés valóságos bűn, a' munka pedig a' virtusok' anyja. Mint a' halak az úszásra, 's a' madarak a' repülésre; úgy teremtettek az emberek a' munkára. A' köz jönnek szeretete, 's annak elébb vitelére való buzgóság volt eleitől fogva minden jó igazgatásnak fundamentoma, 's annak virágzásának nevelője. Ebből következett osztán, hogy mind inkább szaporodtak benne a' nagy lelkű 's virtuosos emberek, kik lettek az Országnek díszei 's oszlopai. A' Spártaiak, mint a' méhek mindég a' közönséges dolgokra ügyeltek, és az ő Királyaik mellett össze csoportozván, magokról mintegy el felejtkeztek, és tsak a' hazáért éltek. Ez a' köz lelkűség ki tetszik az ő beszédeikből. Péda retus nem vétetett bé a' 300 válogatott vitézek közzé, még is teljes megalégedéssel ment haza, és így szollott: örülök rajta, hogy Spártában 300-zan találkoztak, kik mind külömbek én nálam.

Sok emberek vagynak olyanok, kik soha se veszik gondolóra, mi a' haza? 's mi az eránt a' kötelessége minden hazafinak? Azt tartják, hogy minden tiszteket bé tölik azzal, ha tisztességesen élnek, senkit nem bántanak, az Isten' 's a' haza' törvényeit meg nem rontják: 's még tsak'elméjökbe se ötlik, hogy ennél egy jó hazafiban még több kívántatik meg. A' ki azért ezzel a' ditséretes névvel büszkélkedni akar, annak emberbarát-
nak kell lenni, az igazságot, a' virtust minde-

nek felett betsülni, sőt vallás szeretőnek kell lenni, melly nélkül ő a' keresztyén hazafiságra épen nem lesz alkalmas. Innen meg lehet itélni, melly kevesen lehetnek valóban haza szeretők, melly kevesen vehetik fndamendomosan magoknak ezt a' nemes nevet, melly kevesen kérkedhetnek azzal, hogy azt a' szép kötelességet teljesítenék, a' mellyre pedig mindnyájan annyira köteleztetünk.

A' haza szeretete egy ága a' közönséges emberszeretetnek. Ha erre köteleztetünk, köteleztetünk amarra is, és arra annyival inkább, mert hazafijaink közelebbről tartoznak hozzánk mint minden más emberek, és mi különösen köteleztetünk az ő állapotjokat, szükségégeiket jobban megismerni, mint más mindenekét, és ő nálok legközelebb feltaláljuk az alkalmatosságokat, hogy erántok jó szolgálatokat tegyünk. Ugyan is, kik tartozhatnak közelebb hozzánk, mint polgár társaink, mint hazafijaink? Nem ő köztök nevekedtünk-e fel? Nem élünk-e ifjúságunktól fogva az ő javaikkal? Nem háládatlanság volna-e, ha mi az ő jótéteményeiket vissza adni, 's tehetségünk szerint vissza fizetni nem akarnánk? Valljon akkor nem méltán panaszkodna e' ellenünk a' haza, 's nem szólhatna-e e'képen? : „Én neveltelek fel benneteket, én viseltem gondotokat, az én törvényeim oltalmaztak titeket, és a' társaság hajtotta minden hasznotokat. Én általam nyertétek meg az atyai, házas társi, atyafiúi 's baráti édes köteleket, minden kezek érettetek foglalatatoskodtak, hogy nektek az életet kellemetessé tennék. És most, midőn tehetségtekben volna, kogy nekem szolgálatok, és én a' ti szolgálatokat méltó jussal várhatom 's kívánhatom, ti azt én tőlem megtagadjátok-e, megvonjátok-e, és tsupán tsak magatoknak akartok-e élni? Háládatlan fiak! szé-

„gyenljétek meg magatokat! 's ne nevezzetek en-
„gem' anyátoknak, gondviselőtöknek, jöltévő-
töknek!

Jó hazafi az, ki a' maga életének változhatatlan régulájává tette azt, hogy valami tőle ki telhetik, mindenekben szolgáljon annak a' társaságnak, mellynek tagjai közzé számlálja magát. A' hazánál édesebb 's kedvesebb semmi se lehet az életben; kedvesek a' gyermekek, a' rokonok, a' tyafiak; de mind ezeket az egy haza magába foglalja, mellyért ki az, a' ki meg ne halna, ha tudná hogy azzal annak használhat. Valamit tselekeszünk, nem a' magunk', hanem a' haza hasznára 's javára kell tselekednünk, azt mondja *Cicero post reditum ad Quirites*. Mikor Mahomet Jajza városát ostromlotta, sok Magyar Asszonyok harztoltak a' Törökökkel a' sántzokon, 's mikor egy Jantsár a' toronyba menvén, a' Török Zászlót az ablakon ki nyujtotta, egy Magyar Vitéz felszaladt utánna, 's minthogy másképen meg nem ölhetette, magával lerántotta, 's e'képen mintegy 2-dik *Décius* a' haza javáért magát feláldozta, 's a' várost az ellenség' kezéből megszabadította.

Halhatatlanok lesznek az illyének a' haza' Históriajában. *Stesimbrotus* említi, hogy midőn *Pericles* a' Számusban elesett Athenéiek fellett dítsérő beszédet tartott, a' többek között azt mondotta: hogy azok halhatatlanokká lettek mint az Istenek — ezt tévén hozzá: mert mi az Isteneket nem láthatjuk; de a' nekik mutatott tiszteletből, és az ő velünk közlött jótéteményekből ki hozzuk, hogy halhatatlanok: úgy van pedig éppen azokra nézve a' dolog, kik a' hazáért meghalnak. *Plutarchus in vita Periclis*.

Minthogy minden hasznót, minden jót a' Hazától vettünk, azt mondja *Cicero Lib. 1. De Oratore*, nem lehet olly kedvetlenség, mellyet

nehéznek kellene tartani a' Haza mellett. Ezt tartotta Pompéjus maga előtt; mert a' midőn Rómában nagy gabona szűki lett volna, el hajózott Afrikába, Sardiniába, Siciliába, és sok gabonát össze gyűjtván sietett vele Rómába. Hanem irtóztató szélvész támadván, a' kormányosok nem akartak megindulni. Ő hát legelőször béugorván a' hajóba, felszedette a' vas-matskákat ezt kiáltván: Hogy menjünk, a' szükség kényszerít, de hogy éljünk, nem kényszerít, jelentvén, hogy a' veszedelemben lévő Hazát kell inkább előttök tartani, mint a' magok' megmaradását. Mert a' Hazán akarván segíteni, ha meg hal valaki, az szép dolog; de a' Hazának mi miattunk végső veszedelmében elhagyatni, a' legrútabb. Plutarcus in Apophtegmatibus, Erasmus pedig hasonlóan in Apophtegmatibus azt írja, hogy midőn L. Sylla Praeneste Városát fegyverrel megvette volna, és elvégezte volna, hogy minden lakosokat megölet, a' maga gazdáját parantsolta ez alól kivétetni, ezzel akarván szállás-adását megjutalmaztatni. De az nagy bátran így szólt: Nem akarom életemet köszönni Hazám' eloltójának, — s azzal a' többi lakosok közé keveredvén megöletett. Ugyan Erasmus írja, említett könyvében, hogy Pompéjus mind megakarta öletni a' Mamertinusokat, hogy az ellenség részére hajlottak. De Sthénius, azon Városnak feje így szólt Pompéjushoz: Nem tselekszel igazságot Pompéjus! midőn egy hibásért sok ártatlanokat akasz megöletni. Én magam vagyok az, ki tanátslottam mindeneknek, hogy a' Márius pártját kövessék. Pompéjus a' férjfiú erős s' bátor lelkét tsudálván azt mondotta: hogy ő a' Mamertinusoknak megenged, kiket egy olyan férjfiú tanátslott, ki a' Hazát a' maga életének eleibe tette, — egyszer'smind a' Várost

's Stheniust megtartotta. Itt a' példa Sthéniusban, mitsoda indulattal kell viseltetni a' Társaság eránt annak Fejének, Elöljárójának, Igazgatójának, ha veszedelem fenyegeti. Itt van Pompéjusban a' megengesztelődésnek tanúbizonysága, ki inkább akarta a' kegyességet tiszteletben tartani, mint haragjának tenni eleget.

Ha Polgár társaink emeltek fel, 's ők helyhezettek bennünket felsőbb poltzokra, ha sokak' szerentséje reánk bízott 's kezünkbe adatott, ha a' köz jóra való vigyázás, vagy az ifjúság' nevelése 's pallérozása, vagy az igazság' hűséges kiszolgáltatása ránk van bízva, mennyivel inkább köteleztetünk akkor a' Haza - szeretetre. Mitsoda elárulói nem lennének akkor a' mi Polgár-társainknak, ha azon bizodalomokhoz méltóképen nem tselekednénk, sőt azzal egyenesen vissza élnénk? és mitsoda emberek' szükségei esmeretesebbek előttünk, kik vesznek közelebről körül bennünket, mint a' mi Polgár - társaink? melly sok alkalmatosságot nem adnak ők nekünk, melly igen felkívánnak ők bennünket, hogy mi nekik hasznos szolgálatokat tegyünk! és kiben van olly kevés érzése a' szépnek 's a' nemesnek, hogy a' Haza - szeretetre ne erőlködne? A' Haza szeretet lehelli a' köz lelket, melly minket tsudálkozással 's tisztelettel el tölt, melly az önnön haszontól messze távozván, magát tsak az emberiség' jól létében érzi szerentsésnek 's boldognak. Mindent, valami nagy és jó valaha történt e' világon, ennek a' köz léleknek köszönünk. Ez által fundáltattak a' Városok, ez által lettek virágzókká 's boldogokká az Országok. Ez által hozattak a' Törvények, formáltattak az emberek, terjedt az erköltsiség és a' virtus. Ez által lettek a' közhasznú Intézetek, emeltettek a' közönséges házak a' szenvedő emberiség' kedvéért. Ez által formál-

tattak a' jó Uralkodók, a' lelki-esméretes Tanátsosok, az engedelmes és hív Jobbágyok, jeles Polgárok, nemes felvigyázók, szorgalmas nevelők, a' jó és nagy emberek minden állapotban és rangban. Ki ne törekedne az ilyen betsület, hír és név után? ki ne iparkodna ez által magát méltóvá tenni Polgár társainak nagyra betsülésére 's szeretetére? ki ne akarna közöttök mint Hazza barátja 's szeretője úgy élni, 's lelkét Hazáját szerető édes nevezettel gyönyörködtetni? ki ne kívánna azon nemes hír után törekedni, még holtá után is Hazafijainak emlékezetében betsületes módon élni, 's emlékezetét hazafijai között örökíteni? Így marad áldásban a' nemes lelkű *Trattner* neve a' maradék előtt, ki, hogy a' *Tudományos Gyűjtemény* folytatódhasson, és a' több hónapos *Írások* szomorú példája szerint felben ne szakadjon, az Írókat gazdagon kész jutalmazni. Így hirdetik a' következő századok magasztalással a' *Pesti Asszonyi Egyesület* fundálójának, megindítójának, *Ó Császári Királyi Fő Hertzegségének*, *Hazánk' igen kedvelt 's szeretett Nádorjának*, idvezült szerelmes *Párjának Herminének Ó Hertzegségének* áldott nevét 's emlékezetét, ditső Társaival együtt.

És valljon a' nemes hazafiúság jutalom nélkül marad e' egészen? nem aratjuk e' már itt is gyakran annak gyümöltseit? nem találjuk e' fel itt is legszebb jutalmunkat 's boldogságunkat Polgár társaink szeretetében 's háládatosságában? nem emeltetünk e' tiszteletre méltó állapotokra? nem tétetik e' fontos hivatal r'ánk? fontos dolgokra való felvigyázás nem bizattatik e' r'ánk? De ha elmellőztetnénk is magunk ez életben, valljon gyermekeink nem aratják e' holtunk után a' gyümöltöket? és ha mi a' mi városunkat, lakó helyünket vagy tartományunkat boldogítjuk, vall-

jon ebben a' boldogságban nem találjuk e' fel egyszer'smind a' magunkét? és ha annak jól van dolga, nem reménylhetjük e', hogy nekünk is jól lesz? Reménylhetjük minden bizonyal; mert maga a' Szent Könyv bizonyossá teszi ezt, mondván: A' Városnak békességét keressétek, mert annak békességében lészen a' ti békességtek. Jer. 29. 7.

Vajha ez a' Haza szeretete, ez a' nemes hazafiúság közönségessé lenne! Vajha kiszélesedne a' Városok, Helységek 's Országok felett! vajha által láthatnánk, melly igen és mitsoda fundamentokon köteleztetünk mi arra, 's esmerhetnénk meg, hogy a' mi magános jóllétünk a' közönséggel össze van szöve fonva, és hogy a' tulajdon hasznú tzélok végre az emberi közönséges jóllét' omladécai alá temettetnek. Ezen igazságok' 's kötelességek' megútálása lett oka a' Görögök' 's Rómaiak' köztársasága' elpusztulásának. A' Görögök egymásra irigykedvén, közönséges jármot húztak magokra. A' Rómaiak közt pedig néhány lakosok nagy gazdagságra 's hatalomra jutván, zabolátlan kevélységök által az igazgatásnak formáját megzavarták.

Mi most olyan időben élünk, midőn inkább mint akár mikor valaha, ébresztetnünk kell erre a' nemes Hazafiúságra. Egy olyan időben, midőn nem tsak az önnön haszon, melly mindent tulajdon haszna után számlál, és közel majd semmi más virtust nem esmér, mint a' tsalárd 's ravasz Politikát; hanem még az erköltstelenség is fő grádusban uralkodik. Ha ebben az időben nem maradnak fen, vagy nem támadnak} Hazafiak, és ezek a' fenyegető veszedelmet, melly már több Országokat feldúlt, és megrázkódtatott, elhárítani nem igyekeznek, ha ezek nem iparkodnak 's nem erőlködnek, az erköltsöt 's a' virtust megtar-

tani 's előmenetelesíteni : így nem csak a' közön-
 séges , hanem a' mi magános jóllétünk is ve-
 szedelemben forog , és az erköltsi vezetség se-
 bes lábakkal siet jóllétünket elrontani. A' ki
 még Hazáját megtarthatja, tartsa meg ; mert talán
 eljő az idő , a' mikor már az késő lesz. És ezt oh
 melly igen megérdemli a' Haza , és melly igen
 méltán meg is kívánja. Ugyan is a' Haza , a' mint
 Hierocles mondotta, mintegy második Isten,
 és a' legelső 's legnagyobb szülő , a' ki azért ma-
 gáról a' dologról adta neki ezt a' nevet, helyesen
 nevezte deákül Patriának a' Pater től, de
 foemininum végzettel, hogy mind a' két
 szülőből való keverék lenne. Innen az okosság kí-
 vánja az egy Hazát hasonlóképen tisztelni, mint
 a' két szüléket.

A' melly Országnak lakosi békességben élnek,
 hogy ne szeretnék Hazájokat, melly őket széle-
 sen kiterjedő ágaival a' szélveszek ellen fedezi?
 hogy ne tisztelnék ezt az őket hatalmasan őriző
 édes anyát, melly belől igazság' lehellő Törvény-
 székek által, az Ország' határin pedig fegyveres
 vitézek által védelmezi személyeiket 's jószágai-
 kat? ha néha kedvek ellen folynak dolgaik, meg
 ne hidegedjen azért eránta való szeretetök ; mert
 különben hasonlók lennének az olyan háládatlan
 gyermekekhez, kik, míg jól van állapotjuk, tisztel-
 telik szüléiket ; de ha szegénységre nyomorúság-
 ra jutnak, megútálják őket. De maga a' békesség
 sem tarthat meg, ha a' Haza szeretetnek köz lel-
 ke nem lelkesít bennünket. — Valamíg mi erre
 nem határozzuk magunkat: Mi egymásért akarunk
 's kívánunk élni, — Mi, mint egy társaság' tagjai,
 úgy akarunk élni, — Mi a' Törvényeket betsülni,
 tisztelni, felsőségünknek engedelmeskedni aka-
 runk, az alábbvalókat megbetsülni, az önnön
 hasznót, mint az emberiség' pestisét kerülni,

magános hasznukat a' köz jónak utánna tenni, gyönyörűségeinket a' kötelességnek, minden egyes 's kitsiny tzeljainkat az emberiség nagy Interestjének feláldozni: — mind addig tartós békeségre, állandó jóllételekre számot nem tarthatunk.

Titeket, kevés hazafiak! 's haza' baráti! kérek én: maradjatok állhatatosok! ne engedjétek magatokat nemes iparkodástokban megtsüggeszteni a' ti időtökbeliék' háládatlansága, 's alacsony gondolkodása módja által! Legyetek hasonlók Phocionhoz, ki, midőn már a' mérges pohár kezében lett volna, és egy valaki azt tudakozta volna tőle: Akarna-é? és mit parantsolni fíjának? ki ott jelen volt, így szóllott a' fíjához: Én tégedet fíjam! nagyon kérek, azért rosztól indulattal 's akarattal ne viseltess az Athénébeliék eránt, hogy most én velem illy rosszul bánnak, ártatlanul kárhoztatván. Inkább akarta t. i. az okos atya, hogy a' haza, mint az atya eránt mutasson kegyeséget. Plutarchus in Apophtegma. Kérgessen bár számkivetésbe hazátok, tselekedjétek úgy mint Aristides, ki, midőn számkivetésbe küldetnék az Athénébeliéktől, kezeit az égbe emelvén arra kérte az Isteneket, hogy Athénét tennék olly szerentséssé, hogy ő ne is jutna eszökbe. Plutarchus in vita Aristidis. — Tegyétek érdemesekké magatokat a' hazára, 's az által az emberiségre nézve! Fizessétek vissza a' hazának a' jókat, mellyeket veletek közlött! Tselekedjétek nemesen, 's tegyétek neveteket halhatatlanná. Meg ne útáljatok ugyan más nemzeteket is, sőt szeressétek közönségesen mindeneket; de a' hazának tartjátok a' szeretetben az elsőséget! ne hogy ollyan pirontságot kapjatok, mint az az ember, ki meg akarván bizonyítani Theopompus előtt az ő Spártaiak eránt való hajlandóságát, azt mondotta: hogy ötöt a' maga haza-

fijai rendszerint Spártaiak' barátjának nevezik — Theopompus azt felelte: sokkal ditséretesebb dolog volna, ha azok tégedet hazád' barátjának neveznének. Plutarchus in vita Licurgi.

A' haza eránt való nemes érzést lehelljetelek másokba is, és különösen érdemesítsétek magatokat az ifjúság' okos nevelésében 's formálásában. Kérlek nevezetesen benneteket Tanítók! Nevelők! Atyák! Anyák! Igazgatók! Elöljárók! Urak! Felsőségek! Uralkodók! mutassatok hazaiszeretetet! 's tartsátok meg a' nemzetet, Polgártársaitokat 's magatokat!

Te pedig oh én hazám! mellyet én tisztellek, mellynek jólléte 's allapotja különösen szivemen fekszik, gondold meg a' mi a' Te békességedre való! vedd bé a' jó tanátsot és légy okos! Kérlek tégedet arra a' szeretetre, mellyel erántad viseltetem, vedd gondolóra a' mi javadra szolgál, hogy tart'sd meg magadat 's Polgáridat a' böltsesség és a' virtus által, és fundálj magadnak az által egy boldogságot, melly mind a' most élökön, mind ezek után ezeknek fijain 's keső unokájin hosszan tartson, sőt örökké zöldeljen 's virágozzon !!!

Kovács Sámuel,

8.

A' ts ügyében cs ellen. *)

Tiberius Tsászár, ugy beszéli Suetonius, a' nyelvtudósoknak elmességét efféle kérdésekkel

*) Mi a' philologikai Értekezéseket kedvesen vesszük, 's a' többek közt ezt is, melly belátással vagyon írva; — de a' T. olvasó közönség már igen is méltán únta meg a' sok grammatikai Értekezéseket, 's a' Literatúrának előmozdításáról írt Projectumokat; annyival is inkább, hogy az Iróknak nagy része nem olvasta azt, a' mi már e' tárgyban kijött, sőt grammatikai Letzkéket inkább vehetne, mint sem adhatna. Egy általjában tsak jó tárgyat válasz-

szokta megkísérteni: ki volt légyen Hekubának az anyja? mitsoda nevet viselt Achilles, mikor a' szüzek közt lappangott? mit szoktak énekelni a' Szirenek? és a' t. *)

Lesznek talán némellyek, kik e' jelenvaló 's hozzá hasonló helyes írásbeli tusakodásokat egy értékűeknek itélni fogják Tiberiusnak eme' viszketegetes ingerkedéseivel. De ha megengedjük is, hogy nem épen főben járó dolog, hibásan írni vagy ejteni valamelly szót vagy betűt; ha megengedjük is tovább, hogy a' helytelen betűszerkeztetés mellett is eljuthat valamelly nyelv a' tökéletesség' legmagasabb léptsőjére, minek eleven példáját láthatjuk a' Frantzia 's Angoly nyelvben; ha vannak is ezen vetélkedéseknél hasznosabb és nagyobb tárgyak: azért mindazonáltal ez illyes értekezések sem egészen feleslegesek, vagy megvetésre méltók, 's nagy igazságtalanságot követnek el azok, kik minden nyomtatott leveletskét főző - számvető - vagy katonai exercitiumos könyv gyanánt akarnak használni, 's mind azt, a' minek közvetlen hasznát nem látják, keményen megítélik. — Hiszen az értelmes házi gazda a' vak ablakokat is felkészíti zsalúkkal, ámbár az épületnek erősebb alkotását semmibe sem segítik; csak hogy a' részarányosság meg ne sértessék: — és az újonnan készült ruhából a' szabó által ben felejtett fonalakat kiszedni, ki tartaná felesleg valónak, ámbár a' köntösnek se illését, se helyes szabását el nem rutítják?

szanak Iróink, 's azt vigyék ki remekül; — akkor többet fognak használni a' Grammatika' ügyében is, mint sem száraz szőr-szál hasogatásokkal, mellyeket, mivel a' tanítókra régen reá úntunk, senki se olvas szívesen. — Tisztelet hetsület azomban az efféle philologikai nyomozásoknak, mint a' millyeneket T. T. Beregszászi Nagy Pál szokott beküldeni. A' Red.

*) Sueton in Tiberio cap. 70.

Ezen előjáró védbeszéd után fogjunk tehát a' dologhoz. — A' következő közönséges regulákat minden nyelvre, következőleg a' Magyarra is alkalmaztathatóknak állítom:

a). Minden egyes hangnak egy egyes hangjel vagy betű feleljen meg; az az: annyi betű legyen, a' mennyi az egyes hang *): — ha egy hang különös környülállásokban módosítatik ugyan, de nem annyira, hogy természetét egészen megváltoztatná, 's más hangra, mellyben az elsőt, az eredetit t. i. már meg nem lehetne esmerni, átváltoznék, akkor nem szükség annak különös új betűt faragni, hanem elég lesz azon hangnak módosított állapotját (nuance) egy mellék jellel kijelenteni: — úgy a' hosszú Magyar é-nek hosszú éles hangját az e hegyébe tetéztet vonás elegendőleg kimutatja, a' nélkül hogy szükség lett volna annak, mint a' Görögben különös betűt (η -t) tulajdonítani.

b). Az egyes hangot öszvetett jellel kitenni hibás, ellenben az öszvetett hangot egyes jellel jelelni nem hibás ugyan, de szükségtelen: p. o. hogy az s hangot a' Frantzia nyelvben két betűvel (ch-val), a' Németben pedig épen hárommal (sch-val) kell kifejezni, hibás: ellenben ellehetne a' Görög nyelv a' Ψ betű nélkül, melly egyes jellel a' dupla psz hangot jeleli.

c). Még nagyobb hiba, az öszvetett hangot két vagy több jellel ugyan, de nem azokkal írni, mellyek mind egyik egyes hangnak, mellyből az öszvetett hang származik, megfelelnek; ugy hibázna, a' ki a' ps hangot p rz-vel írná, mivel se az r, se a' z, sem pedig mind a' kettő öszveségesen nem fejezi ki az s hangot.

*) A' mássalhangzókat nem lehetne tulajdonképen hangoknak nevezni, mivel hangok tsak a' magánhangzók, 's a' mássalhangzók ezeknek tsak kísérő formálói: de mivel részint ezen formáltatásnak megfelelő kifejezést nem találtam nyelvünkben, részint rövidség okáért, a' mássalhangzókat is a' hangok közé foglaltam.

d). Minden jelnek tulajdon hangját minden környülállásokban meg kell tartani; azért hibás, ha a' jelnek hangja, különböző helyheztetése szerint változik, mint p. o. a' Frantzia c, melly a, o, u előtt k-nak; e, i előtt pedig sz-nek olvastatik.

e). Ha valamely nyelv más nemzetnek ábecéjét fogadván el, abban olly betüt nem talál, melly bizonyos, a' maga nyelvének tulajdon egyes vagy öszvetett hangját jelelné, akkor vagy új jelet kell találni, vagy legalább a' hang kifejezésére a' már lévökből azokat a' jeleket kell választani, mellyek a' kívántt hanghoz leginkább hasonlítanak; úgy p. o. az én ítéletem szerint jobb választást tett a' Magyar, a' ki z s-t ír ott, a' hol a' Frantzia j-vel él.

f). Hiba, hogy ha idegen betüket választván magának valamely nemzet, valamelyiknek más hangot ad, mint az eredeti nyelvben vagon. Ugy a' Latán c-nek, akár mitsoda más betü előtt álljon, tsak k hangzatja volt, még is az Auglusok s, a' Frantziák és Spanyolok sz, az Olaszok pedig ts gyanánt mondják és írják, ha e vagy i előtt áll. Söt annyira terjedett ezen hiba, hogy még az eredeti Római nyelvben sem hagyatik tulajdon és természeti k hangja a' c-nek, hanem roszzúl ejti egész Europa, hol c-nek, hol sz-nek, hol ts-nek hol tz-nek.

g). Hiba, hogy ha a' költsönözött Alphabetumban találván valamely szükséges hangnak megfelelő jelet, az általtvetetik ugyan, de még mellette más jel is alkottatik, úgy hogy egy hangnak két különböző jele vagon, az általtvett tudniillik, és az újonnan koholt. Ugy p. o. a' Frantziák áltltveték a' Római Alphabetumból az s-t, de mellette új, hasonló értékü jelet formáltak, tudniillik a' ç-t (cedille) melly igen szükségtelen. Ugy szük-

ségtelen a' Németben a' v betű, melly épen egy értékű az f. betűvel. Valamint haszontalan luxusnak tartom általjában egy hangnak több jelet találni, vagy épen azon egy betűnek különböző formájival különböző helyeken, különös rendszabások szerint élni; ugy elmaradhatna minden nyelvből, melly deák betűkkel él, a' hosszú *f*, mert elegendő a' kurta *s*. 's épen haszontalan volna regulákat szabni, hol kelljen *f*-t, hol *s*-t írni. Mi az Isten egy nevével szintűgy beérjük, valamint az Arabs ezerrel.

Fiat applicatio! Lássuk tehát ezen regulák és a' Magyar nyelv természete szerint, mellyik legyen helyesebb, a' *ts* és *tz*, vagy a' *cs* és *cz*. Hogy azon hang, mellyet a' Magyaroknak egyik része *ts* és *tz* által, a' másik pedig *cs* és *cz*-vel jelel, nem egyes hang, azt kiki első tekintetre áltlítja; mert ezen hangot ki akarván mondani, kétféle mozdulását tapasztaljuk nyelvünknek, nem mint az egyes hangoknál, hol a' nyelvnek csak egy mozdulását érezzük, p. o. a' *t* hangnál nyelvünket a' fogainkhoz, vagy inkább a' belső ínyhez hozzá ütjük, az *s*-nél annak hegyét felemeljük, és azt a' belső ínyhez közelítjük ugyan, de nem szoritjuk, ugy hogy az *s* hangot a' *t* után akarván ejteni, a' fogínyhoz taszított nyelv' végét hamar vissza huzzuk, és mintegy lebegő helyheztesbe hozzuk. Ezen két mozdulást elevenen tapasztaljuk akkor, mikor a' *ts* hangot ki akarjuk mondani, de az természet szerint igen szaporán történik, úgy hogy az első mozdulatnak a' másikká való általömlésének határjait ki nem tudjuk mutatni, azért mivel hang eszközeinknek ezen két mozdulatja szoros atyafiságban van, és azért egyik olly sebesen folyik által a' másikká, 's szintűgy öszve elegendnek; melly rokon betűket a' Latán folyóknak (liquidae) nevez. Elég az hozzá, hogy

a' *ts*-*t*

a' ts-t kimondván , szólló eszközeinknek kétféle egymástól különböző mozdulatját nyilván érezzük, ha szinte egyszer'smind azt is érezzük, hogy ez a' két mozdulat gyorsabban történik, mint a' p t, vagy m n, v l, és hasonló hangoknak kimondásánál: de azért ezen gyorsabb átfolyás miatt a' ts hangot egyszerűnek állítani nem lehet azért, mivel ugyan ezen okból a' p s, k s, p s z, k s z, hangokat is egyeseknek kellene vallani, a' mi még senkinek esze ágába sem jött. Hasonlót k s l mondani a' t z-ről is. Így tehát ezen két hangnak, mint öszvetettnek, az első fő regulánk sserint felesleg való lett volna magános hangjelet vagy betűt tulajdonítani, valamint a' p s, p s z, k s, k s z-nek se tulajdonítottunk, ugy annyira, hogy ezen utolsó hangnak a' deákban lévén különös hangjele, azt még is elvetettük, ámbár lett volna, ha mindjárt igen kevés helyen alkalmaztathatása, p. o. ebben a' szóban r a k s z (r a k n i igétől), nem mint a' Német, a' ki az x-et, egy két szó p. o. H e x e kedvéért elvállalván, még is a' többiben, a' hol ezen hang előkerül, azt más öszvetett betűvel írja, p. o. F l a c h s, W a c h s; 's így dupla helytelenséget követ el.

Hogy öszvetett hang a' t s, t z, azt továbbá az is mutatja, hogy akár ki, a' ki tudja a' t-nek kimondását, meg az s-ét is, ha ez a' két betű együtt előakad, mindjárt minden előre való tanítás nélkül természetes t s hangjával fogja olvasni; már ha tudjuk, mitsoda alkotó részekből áll valami dolog, azt többé egyszerűnek semmikép' nem állíthatjuk, ha tsak a' gondolkodás' törvényei ellen tsufosan nem akarunk véteni. Így tapasztalásból tudván, hogy a' viz oxigenből áll és hydrogenből, akkor semmiféle vizet egyszerű tárgynak nem lehet nézni.

Azért, hogy némelly szókban a' t az s-sel vagy z-vel öszvekerülvén, azzal öszve nem elege-

dik, hanem mindegyiknek elválasztott hangja értelmesen kimondatik, mint p. o. ebben a' szóban: á l t z u h a n, a' t és z hang különösen 's választva hallatik, nem mint p. o. az a t z é l szóban; innen nem lehet következtetni, hogy ezekben a' most említett esetekben, a' hol a' t a' másik hang társával együvé nem olvad, öszvetett legyen a' hang, és mivel ez, tehát a' ts vagy tz hang a' ts ó n a k és a t z é l szókban nem öszvetett, hanem egyes legyen, mert az ilyen értelmesen szüntető kimondás nem öszvetevés, hanem elszakasztás és választás: valamint az nem kevertt bor, ha a' bor a' vízzel egymás mellett állanak ugyan, de a' bor különös pohárban, 's a' viz is különösben, hanem ha a' vizet a' bor közé töltöm, vagy viszontag.

Hasonló a' ts és tz hangban a' két betűnek egymásba való általolvadása, azon színekhez, mellyek egy világsugárnak a' prismán áteresztése által erednek, 's úgy öszveolvadnak, hogy senki meg nem határozhatja: hol kezdődik a' sárga, hol a' naránts, kol a' piros szín; de ámbár a' magános színeknek se kezdetét se végét meg nem tudjuk határozni, még is világosan látjuk, 's nem tagadhatjuk, hogy az eloszlott sugárban meg van a' hét szín; ha tehát a' t, az s vagy z-vel úgy öszve vegyül is, hogy nem tudjuk meghatározni, mellyiknek hirtoka terjedjen meszszebb a' kimondásban, azért még sem válik ez a' két egybe vegyített hang egy egyszerűvé, mert nem érezni ugyan mind a' kettőnek terjedését, de érezni mindeniknek az erejét, hogy jelen van.

Most mivel ezen két hangnak öszvetett természete meg van mutatva, 's innen az világosan következik, hogy az 1-ső 's 2-dik talpigazságunk szerint a' ts és tz hangnak kijelentésére új character-t találni nem volt szükséges, 's valósággal nem is találtak, vagy vállaltak el a' Magyarok il-

Iyes különös jelet, nézzük mitsoda két betűvel fogjuk kitenni ezen két hangból öszveálló hangot: — természetesen azokkal, mellyekből ered. — Ha tudom, hogy a' zöld szín a' kékből és sárgából keletkezik, akkor zöld színt akarván teremteni, a'hoz ezt a' két festéket fogom választani, nem pedig a' kéket és pirosat, mellyekből viola színt nyernék, nem zöldet; 's így tudván, hogy a' ts hang a' t és s hangokból forrad öszve, annak kifejezésére ugyan azokkal, nem pedig másokkal p. o. c-vel és s-el fogok élni, melly két betű nem ts hanem ks hangot szülne, 's így 3-ik 4-ik 's 6-ik talpigazságaink ellen vétene.

A' kik a' ts és t z hangnak kijelentésére c s és cz-vel élnek, ezen elhibázott választásnak azon okát adják, hogy eleintén a' Magyarok a' nyomtatott könyvekben, mert akkor még nem volt tsupán a' Magyar nyelvre alkalmaztatott öntött betű, pusztá deák betűkkel élni kénytelenek voltak. Mivel pedig a' deákban a' k, y és z ritkán; az ő pedig és ü soha sem jő elő, azért az akkori nyomtató műhelyekben ő és ü épen nem, k pedig, y és z tsak egynéhány volt. Ezen okból a' k helyett, melly hang a' Magyarban számtalanszor kerül elő, c betűvel kellett élni: de mivel az újabbí rosz kimondás szerint a' deákban a' c tsak az a, o, u előtt tartja meg természeti k hangját, az e és i előtt pedig sziszegő hangot kap, mint p. o. C i c e r o szóban: ellenben a' Magyarban a' c a' k-nak helyét foglalván, némellykor az e és i előtt sem sziszegett, mint p. o. ebben a' szóban: c i c e l e t (kikelet), a' hol még is némellykor még az a, o, és u eiőtt is sziszegve kellett olvasni, mint p. o. ebben: c o m b (olv. tzomb): azért a' sziszegő c-t a' nem sziszegőtől valami jel által kellett különböztetni, 's így a' z-t ragasztották hozzá a' c-hez, mint a' sziszegésnek mutató jelét,

's így cimer, cipő helyett czimert és czipőt kezdtek írni. Így beszél a' cz eredetét Versegly, a' Magyar Oskolák számára készített Grammatikájában.

Ezen históriai kitételből tehát a' fogna következeni, hogy a' ki a' Magyarban c-s-t vagy cz-t ír, nem vétene a' fen az f) alatt kitett regulánk ellen, melly szerint idegen irás jeleket fogadván, azon hangot meg kell tartani, melly eredeti nyelvében volt: mert a' deákban, mellyből vetődtek irás jeleink, a' c nek, legalább akkori időben, mikor a' Magyarok a' deák betűket költsönözték, meg volt már azon sziszegő hangja, mellyel most e és i előtt olvassuk; — melly eredeti hangjától eltávozását a' c-nek nem csak megengedem, hanem azt is hozzá adom: olly határozatlan lett hangja, hogy csak nem annyi különböző ejtést szenved, a' hány nemzet lakott Európában Az Olasz s-nek, a' Frantzia 's Spanyol sz-nek, az Ángol s-nek, a' Német végtére t-z-nek olvasta. Már ennyi példa között mellyiket kelle követni a' Magyaroknak? Tegyük fel, hogy a' Németet akarta követni (ámbar históriai okokra támaszkodván inkább úgy itélem, hogy az illyenekben az Olasz példáját szerette utánozni) és hogy azon kétféle rendetlenség ellen, hogy a' c betűt a' Magyarban számtalan szavakban még az a és o előtt is sziszegő hanggal, ellenben sok szavakban az e és i előtt is k betűnek hangjával kelle olvasni, bizonyos határúl szolgálható módot akara találni: már én nem látom okát, miért nem választotta volna a' Magyar inkább a' h betűt különböztető jelnek, úgy hogy ezt a' c-hez függesztve, a' ch-t k-nak kelle olvasni, kivált mikor erre nézve már előtte volt az Olasznak kész példája, a' ki ha a' c-t e vagy i előtt k-nak akarja olvasni, h-t ragaszt utána, de még a' Németé is, kinek c h-ját a' Magyar

most, 's gondolom akkor még inkább alig tudta máskint ejteni, mint k-nak; ha tsak azt nem állítjuk, hogy azért nem vétetett fel a' h különbözőtető jelnek, mivel ennek felvévése mellett fen maradt még az a' bizonytalanság, mikor kelljen a' c-t susogva vagy ts-nek, mikor pedig sziszegve az az tz-nek olvasni, 's hogy azért a' c s susogó, a' cz sziszegő jelnek állított. Megengedném ezt, ha a' régi kéz-iratokból és könyvekből ki nem sülne, hogy ugyan az a' cz, melly ezen hypothesis szerint a' sziszegő c-nek aequivalense, épen ellenkező módon, a' susogó c-nek kijelentésére, és pedig többnyire, használtatott, ha nem látnám, hogy a' ch valóságos Olasz módra kgyánánt (ámbar gyakran ts-nek is) vétetett. Továbbá ezen hypothesis szerint ugy kellene itélni, hogy ennek utánna ezen elmés feltalálás után, a' hol a' Magyar c-t a' sziszegés vagy susogás jele nélkül talált, ott k-nak olvasta még az e és i előtt is. De korán sem! hanem minekutánna ex supposito a' c-hez a' sziszegő és susogó jelet hozzá függesztette volna, hogy a' nem sziszegő és nem susogó c től megkülömbözhesse, a' különböztetésnek egyik ágát, tudniillik a' nem sziszegő c t egészen félre vetette, 's helyette k-t kezdett írni! — Midőn tehát a' különbözésnek egyik ágán, a' nem sziszegő vagy susogó c-n, melly helyes volt, és a' látán kimondáson épült, kiadtunk, a' másikat megtartsuk? kivált mikor ez helytelen és a' természet ellen való. A' testvért kiüztük, a' mostohának megkegyelmezzünk?

Ha megengedném is, hogy a' Magyar nyomtató azért szorúlt a' c-re, mivel a' deak nyelv haszonvételére készült öntött betű jelek között k betűt keveset talált: ugyan azon okból, á-t, é-t, f-t, ó-t, ú-t, ö-t, ő-t, ü-t, ű-t nem találván, azoknak helyét más jelekkel kénytelenítették kipó-

tolni, vagy épen azok nélkül ellenni: — tehát ezen okból, mivel a' mihez eleinket a' szükség kényszerítette, azt mi szükségesen kívül is követni tartozunk, mi is accentus nélkül írjuk a' hosszú magán hangzókat? mi is ö, ő helyett eu, ev, ewt-írjunk, vagy ü, ű helyett ut?

Hanem valóban nem azért tsuszott be a' c s és cz a' Magyar nyelvbe, mivel a' nyomtatók kén-
telenség által vetemedtek az azokkal való élésre, hanem mivel még akkori időben az írás módja igen határozatlan volt. Tudva való dolog az, hogy legelsőben a' Magyar Országba beköltözött Olasz, Német és Tót papok kezdték a' deák betűket a' Magyar nyelvre alkalmaztatni, 's természetes dolog, hogy ezen alkalmaztatásban kiki maga született anyá nyelvének tulajdonságait tartotta szemé előtt; így tehát az Olasz a' ts-t ci-vel (p. o. ci-ak tsak helyett) a' Lengyel cz-vel, a' Német s ch-
val vagy s c-vel, a' Frantzia ch-vel kezdte írni, melly sokféle a' Nemzetek külömsége szerint különböző írásmódok utóbb a' Magyar tanítványok által összezavartatván, olly rendetlenség származott, hogy ugyan azon egy író ezen egy hangot három négy féle jellel tenné ki, úgy mint: gi-
m i l c (gyümölts) z o b o d u c h a (szabadótsa, szabadítsa) b u l s a s s a, (boltsássá) 's a' t. Ezen rendetlenség és regulátlanság tsupán azért, mivel bizonyos és állhatatos rendszabás nem volt, által-
költözött később a' nyomtatott könyvekbe is, és valamint a' kézi írásokban akkoriban c-vel és k-
val egyeránt éltek, úgy a' nyomtatásban is, és valamint a' kéziratokban sokszor azon egy szóban c és k előkerülnek (p. o. k i c, k i k) úgy a' nyom-
tatott könyvekben is; 's ezen a' kéziratokban ural-
kodó állhatatlanság oka a' másoknak is, nem pedig azért, hogy az öntött betűk között k kevés lett volna; mert tudjuk, hogy az első Magyar köny-

vek Németországban gothicus characterrel nyomtattak, részint pedig ha deák characterrel nyomtattak is, még is a' k-t, melly hibázott, a' gothicus characterből lehetett volna költsönözni; valamint effective ugy tettek a' könyvnyomtatók a' z-vel, melly mivel a' deák characterben ritka, azt a' gothicus characterből költsönözték, úgy hogy a' deák betűk között sokszor tsudálkozva szemléli az ember ezen egy német betűt, p. o. a j w a j j o n y á l l a t y f e l e k e z e t e k. De még az első nyomtatott Magyar könyvben (elhallgatván az utóbbiakat) t. i. Sz. Pál leveleinek Komjáthi által közre bocsátott fordításában, melly munka Krakóban jött ki, ámbár a' könyv tizimjében tsak c-t láthatni k helyett, magában a' contextusban k uralkodik, jeleül, hogy a' nyomtató k forma nélkül nem szüklölködött. A' sziszegő és susogó hangoknak kijelentésére pedig sokszor ugyan megfordítva élnek azon jelekkel a' könyvek, mellyekre provocál Verseghy (n y o l c h a d s z e r, nyoltzadszor, c z a k, tsak). De mennyivel inkább közelítnek a' könyvek a' mi időnkhez, annál gyakrabban fordul elő a' ts, és t z, mivel a' nyelv's írásmód bizonytalan habozása lassan lassan egyarányosabb lapályra tsillapodott. — Látni való tehát, hogy az akkori időbeli rendetlen szokás, melly nem szükségből, hanem határozatlanságból származott, nekünk, ha tsak a' természetiséget és a' rendet akarjuk követni, mustrául nem szolgálhat; — vagy ha szolgálhat, mellyiknek a' példája szabjon törvényt? mikor ugyan az a' z, melly egyiknél sziszegő jelnek vétetett, a' másiknál á' susogásnak fele volt, a' harmadik a' susogást c h-val akarta értetni, a' negyedik ugyan ezen c h-t k-nak olvastatja, meg más a' c h-val t z gyanánt él? úgy hogy a' ki a' nyelvet nem érti, 's ilyen könyvekre akadna, valósággal nem tudná minék olvassa

a' cz-t, tz-nek e' vagy ts-nek, vagy a' ch-t ts-nek olvassa e', vagy k-nak. Sőt még magok a' valódi Magyarok sem igazúlhatnak el minden efféle kétségen; voltak p. o. sokan, de most is vannak, kik Sz. László 3. könyv. 13-ik tikkelyében előforduló *J o k e r d e c h* (*Jokergech*) szót *Jokergetsnek* olvassák, mások pedig ebben a' szóban a' Jó-kérdöket sajditják *).

Ezekből következik tehát, hogy a' Magyarok a' c betűnek határozatlanságát és alkalmatlanságát álltlván, annak helyébe a' k-t fogadták, a' ts-t pedig és tz-t természet szerint illendő helyeikre beiktatták.

Hogy ha valósággal ugy történt volna, a' mint Versegby beszéli, és az egész nemzet ezen a' könyvnyomtatók által akár helyesen, akár helytelenül behozott szokást közönségesen elfogadta volna, nem szóllanék ellene, mert: *usus est magister rerum*, és el kellene türnünk a' helytelen *c s* és *cz* betűket is, valamint a' *gy*-vel közönségesen élünk valamennyen, ámbár tudjuk, hogy (az *y* itt nem betű, tsak lágyító jel) az a' betű, melyet itt lágyítani kell, nem *g*, melly szájpaddlásbéli, hanem *d*, melly nyelvbéli betű **). De minekutánna a' *cs* és *cz*-vel való élés még közönségesen uralkodó szokássá nem vált, és a' nemzetnek fele a' *ts*-t és *tz*-t választotta, nem látom, miért nem lehetne nyelvünket ezen rendtelenségtől megtisztítani, és a' természetes egyformaságot behozni.

*) Révay Antiquit. Literaturae Hung. §. 25.

***) Ez a' *gy* egészen Olasz eredetű, mert a' *g a'* finom^o Olasz dialectusban (*lingua Toscana*) *e* és *i* előtt *gy*-nek olvas-tatik, *a*, *o*, *'s* *u* előtt pedig *gh*-nek. Hogy tehát a' Magyar, mikor még *a*, *o*, *u* előtt is lágyítani kell a' *g*-t, azt a' nem lágyított *g*-től különböztesse, melly olykor még az *e* és *i* előtt is előfordúl, lágyító jelet ragasztott mellé, t. i. *ij*-t vagyis *y*-t.

Tovább a' cs, cz-nek pártfogóji még avval védelmezik ezen clienseiket, hogy a' ts és tz mellett nem lehet bizonyos regulát szabni, mikor kell a' t betűt a' z vagy s betűvel egy hangnak mondani, 's mikor azoktól ellenben elválasztani, 's külön ejteni? p. o. e' szavakat a t z él, á t s ol, rossz volna így kimondani a t z él, á t s ol, ezeket pedig á l t z u h a n, m e g h i t t s é g, hibásan ejtenénk így: á l - t z u h a n, m e g h i t - t s é g. De ezen okból új betűket koholni épen nem szükséges, mert kiki a' ki magyarul tud, látja és érzi, mikor kell a' ts, tz hangot vegyesen ejteni, vagy mikor kell az s-t vagy z-t a' t-től választani; tudja bizonyosan minden Magyar, hogy a' most felhozott példákban az: á l t Praepositio, a' sé g ragaszték, mellyeket a' gyökér-szótól választva kell ejteni. Már pedig Magyaroknak irunk, 's olyanok által akarjuk olvastatni munkáinkat, kik azokat értik, annak pedig a' kedvéért, a' ki a' nyelvet nem érti, új betű formákat teremteni felesleges volna. Vagy talán mivel az á l t r o h a n szóban az r a' t-től választva mondatik, a' t r o m b i t a szóban a' t r betűnek különös formát adjunk? Sok ilyen kétféleség kerül elő minden nyelvben, de annak, a' ki a' nyelvet tudja, nem marad kétsége: a' ki tud magyarul, azt is tudja, hogyan válassza ezt a' szót: s z i n - t u g y e' vagy s z i n t - u g y; azt is érti, az é mikor legyen b i r t o k o s, mikor k é r d e z ő particula. Az idegen pedig, a' ki még az efféléket nem tudja különböztetni, tanulja meg a' nyelvet, 's el fog tűnni minden nehézség! —

Ertl Nep, János.

9.

Egy szó a' maga' idejében.

— Néked élni kell, ó Hon,
'S örökre mint tavasz virúlni, —
Ah, mert omladékidon
Reszketve fognék szét omolni,
Hazám, Hazám!

Kölcsey.

Hogy semmire nem adnak olly sokan 's annyi tanátsot, mint a' nyelv' elömozdítására nézve, 's hogy semmiben nem hibáznak olly sokan és annyit, mint ebben, a' mindennapi tapasztalás erre nyilvános tanú. Letzkét adni, honi nyelvünk' dolgában valamelly fontos kérdést elő gördíteni, 's arra tsak igen hijánosan megfelelni, már ma közönséges nyavalyájok azoknak is, kik a' nyelv' tulajdonát még magok is tsak félig meddig ismerik; 's hogy ez állításomat megbizonyítsam, érdeemes Olvasóimat honunkban látható német Újság-levelekre kívánom útasítani. Minthogy a' Literatúrai tsinosodás' betse széltiben el van ismerve, már alig láthatni hetenkint kétszer vagy háromszor megjelenő 's tsupa fel ivből álló német repülő-írást is, melly a' Literatúrát nem érdeklené *). Hogy többet ne hozzak fel, itt tsak a' Bétsi Allgemeine Theaterzeitung und Unterhaltungsblatt für Freunde der Kunst, Literatur und des geselligen Lebens;—Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode; — Ar-

*) T. Kultsár István, és Rössler Kristóf Urak méltók a' Haza' köszönetére, hogy Újság-leveleikben minden hazai új könyveket megemlíteneek. Ez nagyon helyes tétel.

chiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst; és a' Pressburger Zeitung tzimű héti-leveleket hozom emlékezetbe. Sok van ezekben a' Literatúráról, még pedig miénkről a' magyarról is, a' mint kiki láthatja. 'S mi okért van ez? azért-é, hogy a' Literatúrának, e' figyelmet érdemlő tárgynak ügyében a' Redactorok tudákat tehessenek? azért-é, hogy egészen Újság-leveleik vigyenek minket Literatúrai pályánkon a' tzelhoz? nem; épen nem. A' Literatúra szót csak azért szövik be sok éhes német Újság-írók Újságaik' tzimjébe, mivel ez nálók mintegy szükségben segítő tzikkel; és tudják, hogy a' közönség el van öntve olly Irókkal, kik Literatúrát illető sovány kis munkákat szeretnek, ha nem magyar tehát német Újságokba küldözgetni, mivel e' tárgyban mindenki mélyen tud okoskodni; 's mind jó az a' papirozt betölteni. Sőt a' mi több, kedvességet is talál-
nak a' Redactorok illy tzikkel; által, mert a' kávé-házakban mint valamelly tudát, szenvedelemmel olvassák azokat a' pedant Mester-emberek is, míg azonban a' hozzá értő fej-tsoválva, titkos felindulással teszi le kezéből *). Innét azt a' kívánságot vonom ki, hogy a' kik nemzeti nyelvünket és annak állapotját értik, irjanak és küldjenek arról Magyar folyó-írásba munkákat; és ha itt a' tzikkel helyben hagyást nyere, lehet azt akkor a' német szomszédokkal is közleni. Ha pedig Magyar nyelvet nem tudó Irónak Literatúránkról valamelly kis ismeretsége 's olly ideája

*) Hogy a' Bétsi Újság-íróknak sokszor fél ívhől álló, és tzimjén sokfélét ígéro leveleikben is el el fogy a' fonál, kitétszik abból is, hogy a' helyet gyakran Castelli '„Bären" tzimű éretlen Bétsi Anekdotjaival töltik be; mert Castelli kedves Irója Bétsnek. Ő írta ezt is: „Lebensklugheit in Haselnüssen".

volna, melyet szeretne nyomtatásban köz-hírré tenni, nagyon örülnénk buzgó igyekezetén; de gondolatját előbb közölné jó Magyar íróval, 's ennek véleményét hozzá téve küldené azt nyomtatás alá német újságba. Egyébaránt a' Magyar Nemzetnek akár Literatúráját, akár erköltsbélyegét illető tudósítás hamar gyanúba jön, ha német folyó-írásban jelenik meg; mivel írója vagy olyan lehet, ki magával elhitei, hogy ő jól tud magyarul, 's a' nemzeti Literatúra' vagy Cultúra' bibéjét jó helyen véli tapogatni, jóllehet ez ő nála csak magahittség; vagy olyan, ki elfajúlt és korts hazafi lévén, paradox munkájában a' Nemzetet gúnyolván, nem bátor azt magyar írásba küldeni. Mert tudva van, hogy tzélerányos munkát hazai írásainkba is szívesen elfogadnak. 'S mit tegyen az ember, midőn hazáját érdeklő fonák tanítást olvás? fülét dugja-é be? hallgatva menjen-é mellette el, 's azt mondja: eszéhez kell érteni annak, a' ki azt ír? — Nem; ez nem lehet. Igazságtalan dolgot elhallgatni annyi, mint új igazságtalanságot követni el, kivált mikor egy Nemzet' ügye forog fen.

Reám nézve soha nints kedvetlenebb dolog, mint ha valakivel öszve kell ütköznöm. Itt sem egészen tzéлом az. Nem is tevém ezt még soha; 's most sem azért kezdem, mintha a' toll-tsata' pályáját kívánnám jövendő futásomra választani. Hanem ezt gondolám: érzett fájdalomat kijelentem annyi lesz, mint abban enyhülést találnom.

Nem leheté fájdalommal nem olvasnom az itt kijövő „Städtische Pressburger Zeitung” mellett járó „Unterhaltungsblatt” nevű 101 számú Toldalékban, 1825. azt, a' mit Cs. név alatt beküldött munkában láték *). Elso-

*) Ditséretes dolog vala T. Csaplovics Úrtól, magát ugyan az említett Újság' 1826-diki 1. számú Toldalékában ki

pánkodik abban Cs. Úr, félvén attól; hogy ama' Tótoknak különösen kedves deák nyelv a' mostani Országgyűlés után egyszeriben ki fog küszöböltetni Magyar országból; 's félénksége annyira terjed, hogy így szól: Ha kizáratik honunkból a' latán nyelv, oda lesz Constitutiónk is, és Törvény-könyveinket a' molyok' számára félretehethjük. *) Illyen aggodalmat ugyan Cs. Úr felől — mint a' Magyar Literatura' Tanítója felől — soha fel nem tettünk volna; 's annyival inkább nem, mivel ő maga is jelen van itt az Országgyűlésen, 's hallhatja, minő karban áll a' tziel hazai nyelvünk' dolgában. Megvallom, hogy Cs. Úrnak e' kifejezése még az Ország' itt lévő Törvényhozó testét is érzékenyen megbántotta. Hisz' azt már tudni kellene Cs. Úrnak, hogy hazai nyelvünk' nagyobb előmozdítására nézve sem akarja az Ország a' latán nyelvet egészen kihalatni, hanem csak kissebb körbe szorítani, Törvény-könyveinket magyarra fordítani, és így anya-nyelvünknek nagyobb határt adni, a' latán nyelvet pedig csak külön tudós nyelvnek hagyni. Sajnálni lehet, hogy Cs. Úr egy Ország' nemes tzieljait akará német Újságban kissebbíteni; jó, hogy kevés van, ki vele egy gondolatot volna.

Hitesse el magával Cs. Úr tökéletesen azt, hogy valameddig egy hazai nyelvnek egész publicitása nintsen, mind addig rák módon megy a' nemzeti Cultúra is. Míg anya-nyelvünk közönségessé nem lesz, addig sem a' nemzetiség, sem a' tsinosodás nem fog reánk közönségesen hatni; 's ez meg nem történvén, minden a' dolgot józa-

menteni, hogy a' Cs. nem ő nevét teszi. Ez annyi, mint azon munkát helyben nem hagyni.

*) Ezt Cs. Úr e' tzikely alatt mondja: Die Wichtigkeit der lateinischen Sprache in Ungarn.

non felfogó hazafi áltlátja, mi lesz a' következe-
se. Ha pedig a' nyelvet közönségessé kívánjuk
tenni, sikeresebb intézet arra nézve nem lehet,
mint ha iskoláinkban a' Tudományok magyarul
tanítatnak, 's ott a' latán nyelv tsak a' Classicus
Római munkák' értésére fordítatik; ha törvén-
nyeink magyarul irattatnak; ügyeink minden Di-
casteriumoknál honi nyelven folynak 's a' t. —
Felette nagyon lehet tsudálni, hogy ez Ország-
gyűlésen már előfordult 's hazai nyelvünket' arány-
zó serkentésekre 's javallatokra Cs. Úr épen sem-
mi ihletést nem kapott, míg azokra sok százan
lelkesedének; kár volt illy alkalommal szívét ma-
katsúl bezárva tartania. Rosszabb jelét magyar
érzésének már nem adhatta volna Cs. Úr, mint a'
már felhozott irásában; mert a' ki honunkban
egy idegen holt nyelv' kihalását még ok nélkül
is olly igen félti, bizonyosan azt árúlja el, hogy
a' nemzeti nyelv iránt nem igen 's nem igazán bu-
zog. Hogy tehát Cs. Úrnak elébe adjam, melly
nagy kints a' nyelv, következésképen minő bü-
nös az, a' ki egy hazai nyelv' ügyében konkolyt
hinteget, Cs. Urat ez úttal tsak Krug-nak e'
mondására teszem figyelmetessé: „Daher be-
trachtet ein Volk, das auf Selbststän-
digkeit Anspruch macht, seine Spra-
che mit Recht als etwas zu seiner gan-
zen Existenz gehöriges, als ein hei-
liges, ihm von den Vorfahren zur Be-
wahrung anvertrautes Eigenthum
seines Geistes und Charakters, für das
es nicht minder als für seinen Boden zu
kämpfen berechtigt und verpflich-
tet ist” *).

*) Lásd: Wilhelm Traugott Krug's Prof. der Phi-
losophie in Königsberg: System der Theoreti-

Többszer érintett munkája' végén nagyon helyesen adá Cs. Úr e' hozzá tételt: „Übrigens irre ich, so verzeihe man mir, denn vorsätzlich will ich Irrthum nicht für Wahrheit angeben". Igen jól, hanem épen azért véte Cs. Úr olly nagy mértékben, hogy olly dologban ada letzkét egy Hazának, mellyben maga sints úgy megegyezve magával, mint kellene. Tanítani pedig valamit a' nélkül, hogy azt az ember maga is világosan és meggyőződve tudná, — veszedelmes dolog*). — Azon Ujságnak Redactora, kinek Cs. Úr az említett javallatot beadá, nem véte kiadásával, mivel ő Magyar Országí Kőnyváros lévén is, magyarul egy szót nem tud; annyival inkább nyelvünk' és Literaturánk' állapotja neki majd nem olly ismeretlen, mint az Ananász a' Grönlandi lakosnak, egyébaránt olvasó közönségének e' sovány tzikkelyt U n t e r h a l t u n g s b l a t t - j á b a n ki nem adta volna.

Nem kell az ez előtt húsz századokkal élt nemzetek' nyelvét a' kiveszéstől annyira félteni, hogy a' mellett a' magunkét hagyjuk sorvadni, 's adjuk által a' mulandóságnak. Sőt most, épen

schen Philosophie III-ter Theil. Zweyte Abtheilung. Wien 1818. Im Verlage der Franz Härterschen Buchhandlung. — Wilhelm Traugott Krug's Geschmackslehre oder Aesthetik. Zweyte Abtheilung. Seite 385. §. 73. sub **).

*) Kérdésbe tehetné Cs. Úr itt: miért akadtam meg írásán épen tsak én? Erre a' méltó bosszúra nem tsak engem, hanem másokat is felgerjeszte az a' munka; bizonyossá tétettem ez iránt több itt lévő barátim által is, kik azt olvasák. De felindúlva olvasá azt egy más valaki is, a' ki egy itteni Kávéházban olly valamit irt azon tzikkely alá, a' mit ha felhoznék itten, bizonyosan nem fogná Cs. Úr jó néven venni. T. Csaplovics Úr is általláta azon böltselkedés' hibáját, azért siette magát a' gyanú alól is egészen felszabadítani, mint betsületét őrző hazafi.

most van ideje, Hazámfijai, Magyarok! hogy felébredvén már egyszer opium-álmainkból, anyanyelvünket, mint nemzetiségünk' egyik nagy tzi-merét, előmozdítsuk, 's honunkban minél jobban elterjesszük. Itt uralkodó tsendes nyugal- munk is kedvezve buzdít minket e' szent tartozás- ra. Ha nem valánk is elsők a' kezdésben, leg- alább ne legyünk olly igen hátra a' tzelra jutás- ban. Hogy késő kezdetéhez képest a' mostani ko- rig nemzeti Literatúránk óriási lépéseket teve mind annyi sanyarú környülállásai mellett is, nem fogja senki tagadni, még a' kül-nemzet sem. Ha- nem hogy egy lépéssel már most viszont előre haladjunk, Iróinknak a' következőket bátor- kodnám leginkább ajánlani.

1. Hagynánk már egyszer alább a' sok apró Lyrai vers-írással. Kiknek mind a' természettől költői talentumok, mind tudományos műveltségök van, írának folyó beszédben, és nagyobb verse- zetekben. Kivánnám különösen, hogy adnának eredeti jó Románokat Szépeink' számára *), 's eredeti Drámákat nemzeti Szinjátszóink' számára. Szépeinknek a' jó Románokat azért óhajtanám, mivel tapasztalásból tudom, hogy a' Magyar l'ány- kák midőn könyveikben a' sok versre pillantanak, elijedve hajítják magoktól el, 's német Románt vesznek olvasás végett elő. Tudom azt is, hogy majd nem általjában minden Kisasszonyaink több német Irót és munkát ismernek, mint magyart. Minő kára van ebben a' hazai nyelvnek, monda-

*) Akárki mint kárhoytatja is a' Románokat, megvallom, hogy a' mulattató 's szépre jóra tanító eredeti Románok (mert én illyeket kivánnék) nálunk nagyon szükségesek volnának. Erköltsi tükör a' tzeléranvos Román a' szép Nemnek, melly ezzel az anyanyelven való olvasást leg- jobban megkedvelteti. Ha még az ártatlan szerelmet is vétek olvasni, úgy egész Himfynek égő- kementze kel- lene, valamint több remek munkáknak is.

nom itt nem szükség, mivel már erről szölkék másutt *). Eredeti Drámák pedig azért kellenének Színjatszókink' számára, mivel látjuk, hogy többnyire tsak fordított Darabokat kénytelenek előadni, mellyek közül némelylek rosszul vannak forgatva, mások nem igen illenek magyar játékszínre. A' két Kisfaludy név szolgáljon e' tekintetben íróinknak villogó phárusz gyanánt.

2. Lennének jó epicusz Költőink, jó élet és Történet-íróink, kik nagy Magyar honfiaink' géniuszát minden időkorból elkapván a' feledség' örvénye elől, azt sok századokon túl repítenék, 's a' késő maradéknak ez által megbizonyítanak azt, hogy korunk is nemze ditső lelkeket; mert egész Nemzetre fényt vonnak az egyes férjfiú' örök hírré méltó tettei, 's boldog az a' Hon, mellynek tsak egy nagy embert is adának minden században a' végzetek! — Épen nem akarom én, hogy apróbb versek ezután ne is legyenek; sőt adnák az Egek, hogy két Kisfaludynk, Kazinczynk, Berzsényink, Kisünk, Kölcseynk és Szezerénk mindenkor lennének. De mivel a' Szép Literatúra minden nemzetnél tsak kezdete volt a' nyelv-tsinosodásnak és a' Cultúrának; nálunk is megvan a' kezdet **). A' nyelv simított és gazdagabb lett a' Szép Literatúra által, már most te-

*) Lásd: Tudományos Gyűjtemény. 1825. 11-dik Kötetben álló Értekezésemet a' Literatúráról.

***) Ugyan Cs. név alatt a' Pozsonyi német Újság' 1825-diki 100-dik számú Toldalékában, e' tikkelyben: „Was trägt zur Verbreitung einer Sprache bey?” nyelvünknek a' Frantzia Literatúra' XIV-dik Lajos alatt volt epocháját kívánja Cs. Úr. Nem tudja-e Cs. Úr, hogy a' Magyar Literatúra most ott áll, hol XIV-dik Lajos alatt a' Frantziáké. Mert akkor vala az az időpont, a' mikor a' versnek böszült Frantziák, ha lehet, mindent rímekben írtak volna. Látjuk ezt az akkori néző víg és szomorú Játékaikban is. A' Dráma költést jól sürgeti Cs. Úr, de a' Belletristicát épen nem; mert ez úgy is most virágzik nálunk.

hát azon kell lenni, hogy az apró versek olly gyéren forduljanak a' próza közt elő, mint az in- nepek az év' többi napjai közt. Látjuk a' jelen korban, hogy a' Literatura' culminatióját elért nemzeteknek alig van egy két Vers-írójok; Lord Byron' után még a' szeszélyes Angolyoknak sints nevezetes újabb Költőjök, nints a' Frantziáknak, nints az Olaszoknak; mivel ők tudományos, történeti, politikai 's t. e'f. munkák' írására menének által. Ezt kell nekünk is tennünk, ha kívánunk előre haladni. A' Németeknél az utól érhetlen Schiller után, és a' jeles Göthe mellett is-elég apró Költők vannak, 's remek Irójik diadalmasan megvívta bár a' nyelvvel, kimerítvén egyszer'smind a' mit a' Poézis arany forrása nekik adhatott; még is özöne van nálök az újabb Lantosoknak, kik most nagyobb mértékben újítják a' nyelvet, mint mi a' miénket. De nekünk azok' példája mentség ne legyen. Elöttünk Magyarok előtt nagyobb tziel áll, mellynek elérhetése gyors lépéseket kíván. Tudjuk, mennyi jó könyvek hijával vagyunk; mikor lesz ez orvosolva, ha a' nemzeti Költők mindég tsak a' versetekkel fognak időt vesztegetni? — Az egész magyar közönségre nézve pedig:

3. Óhajtanám végre, hogy a' Nemzet hazai nyelvén írott Újságokon, és egyéb tudományos idő-írásokon nagyobb tüzzel kapna. Nem fáj-e tapasztalnunk, hogy nyelvünkön, az eddig gyakorlott olvasásbeli buzgóság mellett, egy nemzeti Újságnál több nem állhat betsületesen fen? 's tudományos folyó-írásink olly kevés pártfogókat és forró kedvellőket találnak? Buzdítson erre nézve minket az a' példa, mint kedvellik Újságaikat a' Frantziák. A' *Moniteurszámlál* 1800; a' *Journal des Debats* 12000; a' *Quotidienne* 6000; a' *Constitutionnel* 17000; a'

Courier 3000; a' Journal du Commerce 1900; a' Drapeau blanc 1100; a' Journal de Paris 2500; a' Gazette de France 2000; az Aristarque 900; az Etoile 3000; a' Pilote 800 Előfizetőket. Serkentsen az a' példa nélkül való Chinai példa, hogy Peckingben Kien-Longs nevű Irónak most jönnek ki minden munkáji egy oltsó zseb-könyv kiadásban, 's reájok már több mint 300000 Előfizetők találkoznak, úgy hogy ezeknek tsupán neveik is 25 kötettskéket fognak betölteni *). Igaz, hogy Chinában a' népesség' nagyságához képest nem olly felette nagy tsuda; de vizsgáljuk meg tsak, és meg fogjuk látni, minő rossz proportió van hazai Olvasóink' számában, ha ezt honunk' népességéhez fogjuk vetni. De gyúlasszon minket anyanyelvünk' 's ezzel a' Cultúra' előmozdítására kiváltképen nemzetiségünk és haza. szeretetünk. Ha Nemzet akarunk lenni, tartsuk meg Ős-atyáink' nyelvét; 's ha pallérozott Nemzetet óhajtunk tenni, szorgalommal igyekezzünk azt nem tsak megtartani, hanem terjeszteni 's pártfogolva mivelni is, hogy az már egyszer valahára Diplomaticai nyelv lehessen, mert e' nélkül soha sem fog a' Magyar arany századot látni. E' nélkül föld-ágyunkig az a' titkos szemrehányás fog minket pironkodtatni, hogy a' melly kintset Elődink vérrel, a' legnagyobb áldozattal védve tartottak meg, mi azért a' legkissebb, legtsendesebb áldozattételt is megtagadtuk, 's renyheségünk miatt utódink is felette nagyon károsítván, nekik soha nem fogunk elmúlasztott tartozásunkért számot adhatni. Várhatjuk-é így azt, hogy unokáink erántunk sok ezer napok lefolyta után is hálásak

*) Lásd; Iris, Zeitschrift für Wissen, Kunst und Leben. 1225. Novemb. Nro 44.

legyenek? Nem; sőt a' késő maradék, nagy Elejinek igaz ajkain zengett hajdani nyelve' kihalásáért, — fáj kimondanom! — minket méltó vádakkal illetve, átkozni fogna. De biztat az édes remény: nem fogja nemzetem a' Magyar nevet magáról egészen lerázni, hanem arra magát mind inkább érdemessé tenni, hazai nyelve' megtartása, terjesztése, tsinosítása, 's így Culturájának ditső pontra vitele által.

N. A. Kiss Sámuel.

II. L i t e r a t ú r a.

A. H a z a i L i t e r a t ú r a.

1) K ö n y v - e s m e r t e t é s e k.

- 1) D. Junius Juvenalis' Szatirái. Részszerént folyó, részszerént kötött beszédben. Magyarra fordítva 's szükséges jegyzetekkel világosítva K i s J á n o s által. Pesten, Petrózai Trattner Mátyás' betűivel 's költségével 1825. (8-ad rétbén 180 lap. Az árra 1 for. 50 xr. V. Cz.)
- 2) Epiktetosnak kézi könyvetkéje, avvagy az életet akár-melly állapotban kinek kinek magának türhetővé sőt kedvessé tehetésének mestersége. Fordította Görög nyelvből, és némelly jegyzésekkel, nem külömben a' Stoikusoknak Erkölti tudományáról és annak nevezetesebb fogyatkozásairól való rövid elmélkedéssel megbővítette Mokry Benjamin, a' Görög és Deák Literaturának volt közönséges Tanítója 's a' t. Pesten, 1825. Petrózai Trattner Mátyás' betűivel. (8-ad rétbén 120 lap. az árra 1. for. 30 xr. V. Cz. találta T. T. Eggenberger, Ivánics, Müller könyváros Uraknál, és magánál a' Szerzőnél Pesten, a' Bástya útszában a' 285-dik számú egy emeletű házban.

Ezen két Classicusnak fordítása is Trattner' betűjével nyomtattatott; 's mivel a' Classicusok' helyes fordításainak hasznos befolyása a' Literatúrába tagadhatatlan: ezen két munkát is, mint a' Hazai Literatúrának nyereségét úgy kell tekinteni.

Decimus Junius Juvenalis született Aquinumban Olasz Országban, K. U. sz. után 38-ik vagy 39-ik esztendőben. Eleinte az ékesen-szóllást csak a' maga gyönyörűségére tanulta; később pedig a' költésre, főképen a' Szatirák' írására adta magát. Mivel a' 7-dik Szatirában az igen kedves Pantomimust Párist keményen kigúnyolta: Domitian, vagy mások szerint Adrián által mint Praefectus Cohortis Egyiptom' széleire küldetett, de Traján alatt ismét Rómába visszajött, 's ott meg is halt életének 82-ik esztendejében. Az ő 16 Szatirájiból, mellyek öt könyvre vannak felosztva, tanulhatjuk Rómának akkori veszedelmes bolondságait, 's megvesztegetett erköltsi állapotját mellyek bár reánk, a' mi századunkra soha se il lenének!

A' fordítás az eredetihez képest hasonló szerentsés hexameterekben készült, a' második, t egyedik, ötödik, tizedik, tizenegyedik, tizenket tődik, tizenharmadik, tizennegyedik és tizenha tudik Szatirákat kivéven, mellyek csak Prózában fordítottak le. A' Szatirákat számos és nagy szor galommal készült Jegyzések világosítják meg. Ezen Szatiráknak olvasása historiai tekintetben is igen hasznos és szükséges, de azért is igen ajánlható, hogy azon erköltsi romlottságoktól őrizkedhes sünk, mellyek a' roppant és hatalmas Római Bi rodalomnak tökéletes elenyészését elkészítették és siettették. Hatalmasan kel ki Juvenalis a' töb bek közt a' Görögök ellen, a' kik akkor a' Ró maiaknál erkölts-megvesztegetőknek tartattak, 's

minden rosznak kútfejenek, mint a' mi időnkben sokak által a' Frantziák, 's mérgesen tsúfolja azon elfajúlt aszszonyokat, a' kik hazájok' szép nyelvét megvetvén, görögül fetsegnek. P. o. a' 6-ik Szatirában :

„Sok kitsinyes vétket sem könnyen türhet-el a' férj.

„Mert mi tsemer feleség, ki magát nem képzeli szépnék,

„Hogy ha Göröggé nem válik, noha Thuscia szülte,

„Vagy nem Athénai dámává, noha Sulmo hazája,

„Illyeknél minden Görög, ámbár dupla gyalázat

„Honjának nyelvét helyesen nem tudni beszélni,

„Ök görögül aggnak, haragusznak, ijednek örülnek,

„Belsőbb titkaikat görögül öntik-ki; mi kell több?

„Férjekkel görögül hálnak. 'S mind ezt ha leányok

„Tennék tsak, még azt elnézhetnénk; de te, kit már

„Nyoltzvannál több év nyom alá, te Görög dada vagy még?

„Otsmánység mikor élemedett asszony buja hangon

„És görögül illyest: L e l k e t s k é m , A n g y a - l o m , ejthet,

„'S a' mit paplan alatt szóllott, azt szóllja sokaknál,

„Mert sebesen gerjeszt szerelem-tüzet a' buja tzelu

„Mézes szó; keze van, simogat 's tsikland. De te nálad,

„Bár lágyabban mondd Haenusnál 's Carpophorusál,

„Szárnya szegik; fel van vénséged képeden irva.'

— 'S így tovább folytatja az aszszonyok' erköltselenségének 's bujaságának leírását.

A' 7-ik Szatirában leírja a' Prókátorok' nyomorúságát is, a' kik igen tsekély jutalmat kapnak, mivel a' perlekedő feleket a' Bíró minden irgalom nélkül zsarolja:

- „Mond meg hát , mi haszon terjed polgári bajokba
„Elmerüléséből 's sok írásából az ügyészre ?
„Ez lármáz eleget, ha kivált szóll költsönadóért,
„Vagy mikor egy másik hevesebb böki hátba könyökkel,
„'S jegyző könyvével , hogy adósságát leperelje.
„Akkor ezer meg ezer hamisat fútat-ki tüdője,
„'S nyála lefolyja melyét. De ha fáradozásinak árrát
„Megszámlálni vagyon kedved, tedd egy feleden száz
„Prókátor vagyont, a' más feleden pedig egygét
„Lángszinü pályásink 'közül a' font serpenyéjébe.
„Tzifra vezérseregül, felkelsz mint második Ajax,
„Élsárgúlva beszélsz, kétséges sorsu szabadság'
„Órje, 's ökör pásztor bírád van. Üvölt, valamint tudsz,
„'S rontsd melyedet, hogy zöld pályát láss grá-ditsod allján.
„Melly fizetésed jár? Füstölt sódorka , tsekély hal,
„Szolgai hónapi bér, gyökeres zöldségnek avúltja,
„'S olyan bor, millyent Tiberis hoz alá, pedig öt pint,
„Hogyha te négy választ adtál. Megesik, hogy aranyt is
„Néha nap' egyet kapsz, de belőle kifogja szegődött
„Bérét a' törvény-széknél gyözködni segítőd.
„Aemiliusnak adattatik, a' mennyit szabad adni,
„'S minket jóval előz, noha távul hagyjuk eszünkel.
„Nem tsuda, réz kotsi van tornáztában, 's bele fogva

- „Négy deli ló, 's a' hős déltzeg paripára ke-
vélyen
- „Szökve tsatáz 's dárdát döf előre szemét hunyo-
rítván.
- „Illy hagymáz hoz ugyan veszedelmet sokra, Pe-
dónak
- „Háza zavarba merül, 's elsüllyed végre Mathoe,
„Ugy jár Tongill is, ki magát keni Rhinocerosnak
„Szarvából, feredőt eltölt nagy ronda sereggel,
„A' piatzon hordatja magát, 's szüntelen úgy tesz
„Mintha tsupán inasok', majorok', 's gyémántos
edények'
- „Vásárlásáról aggódnék; a' mire hogy van
„Pénze, bizonyágot szép bársony köntöse téssen.
„Még is többeknek használ a' hüszke szelesség,
„Prókátort, Amethyst, bársony tud tenni kelővé,
„Lárma szerez neki hirt és gazdagnak hazudó fény,
„Tsak hogy Rómában ma határt a' pompa nem
esmer.
- „Ékesszóllással vágyunk nyereségre? De már most
„Két száz pénzt Ciceró maga sem kaphat, ha
tsak újján
- „Nagy gyűrű nem fénylik. Ha ki pert kezd, ez
legelőször
- „Arra tekint: van-e nyoltz inasod 's tiz házi ba-
rátod,
- „Jár-e vivő széked hátul 's kenyeres sok előtted;
„Paulus azért ügyeket költsön kért drága gyü-
rükben
- „Folytat, 's jóval elébb halad is mint Cossus
azokkal,
- „S mint Basilus. Ki talál ékes szót ótska ruhában?
— És úgy is vagyon; mert haszontalan az Ügy-
védnek tudománya és ékesen szóllása, a' hol a'
Bíró nem a' törvényt, nem az igazságot, hanem
a' jutalom' nagyságát nézi, söt erőszakos hatalom-
mal kínszeríti a' feleket, hogy öt megvesztesges-

sék, 's az igazságot a' többet ígérés' útján megvegyék. A' hol ezen erköltstelenség elhatalmazott, ott vétek az időt a' törvény' tanulásával vesztegetni; 's az ügyek' védelmét zsidókra kellene bízni, mert azok legszemtelenebbek, 's így legjobban értenek a' pénzbeli megvesztegetéshez. — De a' hol ezek egyszer elhatalmaztak, a' bujaság és az igazságnak rossz kiszolgáltatása: ott vége nagyon minden erköltsi nemes érzésnek, minden boldogságnak, és semmi emberi erő nem tartóztathatja többé az Országnak végképen való elpusztulását, mert igazat, és mindenkor igazat mond Horátz:

„Fœcunda culpae saecula nuptias
„Primum inquinavere, et genus et domos
„Hoc fonte derivata clades
„In patriam populumque fluxit”. —

— 's tovább

„— Quid tristes querimoniae,
„Si non supplicio culpa reciditur?
„Quid leges sine moribus
„Vanæ proficiunt”?

Hasonló eleven színnel írja le a' tanítók' 's a' tudósok' más nemeinek nyomorúságait is.

A' 8-ik Szatirában gúnyolja azokat, a' kik az ősi nemességben igen nagy ditsőséget keresnek, 's igen elmésen e' versekkel fejezi be:

„Inkább Thersites' fija légy 's mindenre hasonló
„Bátor Achilleshez, 's illjék Vulcanusi fegyver,
„Mintsem hogy benned Thersitest nemzen Achilles.
„Végre ha bár nemedet legmesszebről hozod
is le,
„Kútfeje nem más lessz, hanem egy motskos menek-
dék-hely,
„'S így legrégibb ősöd, akar-ki, de még sem
egyéb volt,
„Tsak vagy ökör pásztor, vagy az, a' mit mon-
dani szégyen”.

A' kilentzedik Szatirát az okos Fordító kétségkívül azért hagyta ki, mivel abban a' bujaságnak tudarságai a' legirtóztatóbb. színekkel vannak lefestve, — 's így ennek olvasása nem minden embernek való. Ezt tselekedték közönségesen a' Jesuiták is, a' kiket a' világ ezen herélésért néha igazságtalanul megítélt; mert igaz ugyan az, hogy a' jónak és rosznak tudása a' tiszta erköltsnek tapasztaló köve, 's az, a' kiből a' jó indulat elsőre kapott, a' rosznak látása, hallása 's olvasása által még inkább megerősödik a' jóban; de az is igaz, hogy a' gyenge erejű ez által örökösen elveszhet. —

A' tizedik Szatirában Juvenalis azokat gúnyolja, a' kik ditsőséget, hatalmat 's egyebeket óhajtanak, 's a' többek közt ezt is mondja: „Mi volt a' Crassusoknak, Pompejusoknak, és annak, a' ki a' meghódítatott Quiritéseket ostora alá vette, veszedelmek? Nem egyéb, hanem a' fő poltz, melly minden mesterséggel kerestetik, 's az ellenkező Istenek által teljesített kívánságoknak szerfelett való nagysága. Ceres' vejéhez kevés Király jut el seb és véromlás nélkül, kevés tyranus mul-ki száraz halállal”.

A' tizennegyedik Szatirában a' szüléket szidja, hogy rossz példájik által gyermekeiket elrontják — „Igen sok dolgok vagynak Fuscinus, mellyek gyalázatot érdemelnek, 's maradandó mottok ejtenek a' legfényesebb állapoton is, 's mellyeket a' szülék még is magok mutatnak, 's örökségül adnak gyermekeiknek.

„Ha az öreg a' boldogtalan kotzkában találja gyönyörűségét, arany-függős örököse is már játszani fog, 's az atyáéhoz hasonló fegyvereket fog kisdéd korsótskájában rázni. Hasonlóképen az olyan ifjú sem hágy jobb reménységet maga felől táplálni, a' ki megöszült korhely és torkos attyától nem egyebet tanúlt, mint urgombát vakar-

„ni, tseperkét sütni, és fenyőmadarat a' maga levé-
„ben főzni. Ha egyszer a' gyermek hét esztendő's,
„ha még minden foga nem újult is meg, ámbár et-
„től fogva ezer szakálos mestereket adj is melléje,
„még is szüntelen a' sok és jó izü étkekre torkos-
„kodik, 's a' fényes konyháról nem akar elszokni.

„Valljon Rutilus szelid lelket, 's a' tsekély
„hibák eránt engedelmességet 's olyan meggyö-
„zödést fog-e eszközölni, hogy a' rabszolgák' lel-
„ke és teste a' mi lelkünkkel és testünkkel egyen-
„lő természetű, vagy nem fog-e inkább kegyetlen-
„kedésre tanítani, ő az előtte reszkető háznépnek
„Antiphatese és Poliphemusa, a' ki a' verekedés'
„irgalmatlan lármájában gyönyörködik, 's a' kor-
„báts' suhogását akármelly szép éneknél edesebb
„hangnak tartja, a' ki olly igen boldognak érzi
„magát, valahányszor az előszóllított hóhér vala-
„melly rabszolgát tüzes vassal éget azért, hogy
„egy pár ing elveszett. Mire fogja az nevendék-
„jeit szoktatni, a' ki a' lántzok' zörgésének örül,
„'s a' kinek a' megbélyegezett szolgák' és a' pa-
„rasztok' tömlötzei olly igen tetszenek.

„Azt várod-e, hogy Larga leánya ne legyen
„utóbb tisztátalan életű; holott akármelly hamar
„beszéli sem számlálhatja el renddel annya' pa-
„ráznáit a' nélkül, hogy harmintzszor nem kelle-
„ne neki lélekzetet venni. Leány korában megbí-
„zotta volt annyának, most az által diktáltatja
„magának a' levelkéket, 's a' régi Cinaedusok ál-
„tal küldözi kézhez.

„Úgy kívánja a' természet, sokkal gyorsab-
„ban és hamarabb megvesztegetnek bennünket a'
„házi példák, ha annak, a' ki azokat adja, na-
„gyobb tekintete mellett színlik be magokat szí-
„vünkbe. Egyik vagy másik ifjú talám megveti 's
„megútálja azokat, a' kinek szívét Prometheus'
„kegyes mestersége jobb agyagból formálta, de

„sokkal többeket atyáiknak kerülésre méltó
„nyomdokaik vezetnek, és a' régi vétkeik' sokáig
„szemléltt ösvénye ragad el.

„Tartóztasd meg hát magadat mindentől, a'
„mi kárhoztatást érdemel; mert erre tsak ez az
„egyetlen ok is eléggé kötelez, hogy gyerme-
„keink vétkeinket ne kövessék. Mert mindnyájan
„igen könnyen tanuljuk azt hímezni, a' mi rosz
„és rút, 's Catilinát akármelly nemzetben 's akár-
„melly ég alatt is láthatsz; ellenben Brutus és
„bátya alig találkozik valahol. A' mit mondani
„vagy látni rút, az soha se illesse meg annak a'
„háznak küszöbét, mellyben gyermek vagyon.
„Távol legyenek innét a' bordélyosok' leányai és
„az éjjeli nyalakodók' énekei. Az ifjúság legna-
„gyobb tiszteletet kíván. Ha valami rosszat akarsz
„tenni, ne vedd meg fíjadnak fiatal esztendejét,
„hanem gyermeked' jelenléte tartóztasson meg
„a' vétkezéstől. Mert ha valaha a' Censor' bünte-
„tésére méltót fog tselekedni, 's nem tsak testé-
„re és ábrázatjára, hanem erkölcsére nézve is fiad
„lesz, 's a' te nyomdokodon még tovább megy
„a' roszban, mint te: meg fogod ugyan ötet dor-
„gálni, 's talám még lármával is pirongatni, 's
„végre testamentómodat is megváltoztatod; de
„honnét veszed a' bátorságot 's a' szülékhez illő
„szabadságot, holott te, öreg létedre még rosz-
„szabbakat tselekszel, 's velőtlen agyad már ré-
„gen köpöly nélkül szűkölködik.

„Mikor vendégeket vársz, egy tselédedet sem
„hagyod henyélni. „Te seperd ki a' szobát, te
„tisztítsd le az oszlopokat, a' száraz pók taka-
„rodjék le, hálójával együtt; az egyik a' síma,
„a' másik a' képes ezüst edényeket sikálja meg,
„így kiáltoz a' ház' Ura, páltzás kézzel sürgetvén
„a' szolgákat. E' szerint félsz attól nyomorúlt,
„hogy a' kutyák által megtisztátalanított tornász

„hozzád jövő barátid' szemeinek botránkozást ne
„okozzon, 's hogy a' folyosó sárosnak ne láttas-
„sék; holott mind ezt egyetlen egy szolga fél
„véka fűrészes-porral rendbe hozhatja; arról pedig
„nem gondolkodol, hogy fiad a' házat minden
„vétektől megtisztítva lássa? Köszönetet érde-
„melsz, hogy a' hazának és nemzetnek polgárt
„adtál, ha azt tselekszed, hogy az a' hazának
„hasznos, és a' földművelésre, 's mind hadi mind
„polgári dolgokra alkalmas legyen. Mert sok
„függ attól, hogy millyen tudományokra és mil-
„lyen erköltsökre tanítod őket”. — 's azután:
„Azonban az ifjúság mindent önként követ, tsu-
„pán a' fősvénységet nem; ezt akarhatja ellen gya-
„koroltatják vele. Mert ez a' vétek tsak a' vir-
„tus' színe és árnyéka által tsal meg, holott kül-
„ső tekintete, ábrázata és öltözete ijesztő ko-
„morságú. Teljes meggyőződéssel ditsértetik a'
„fősvény, mint takarékos és jó ember, 's mint
„ollyan, a' kinek gazdagsága bátorságosabb ál-
„lapotban van, mint sem ha ezen kintseket a'
„Hesperidések' sarkánya és a' Pontusi sarkány
„örizné. Ide járul az is, hogy az ollyan embert,
„a' kiről szöllok, a' köznép olly ezer-mesternek
„tartja, a' ki a' pénz-kereséshez jelesen ért, 's
„a' kinek koholása által az érték mint egy ülő-
„vason (jöllehet mindenféle mesterséggel) a' kala-
„páts' és mindenkor égő tűzhely' segítségével
„szüntelen nagyobbra nyúlik. Az atya tehát, a'
„ki tsak a' fősvényeket tartja szerentséseknak, 's
„tsak a' gazdagságot tsudálja, 's azt hiszi, hogy
„ollyakról, a' kik szegények, és egyszer'smind
„boldogok is lettek volna, nintsenek példák,
„arra inti az ifjakat, hogy tsak ezen az úton men-
„jenek, 's ehez a' felekezethez tartsák magokat.
„A' véteknak is vagynak kezdő regulái; 's leg-
„először ezekre tanítja meg őket, 's a' zsobrák-

„ságnak apróbb nemeit tanultatja meg; 's nem sokára a' kints-keresésnek telhetetlen kívánságát is beléjek oltja. Szolgái' hasát hamis mértékű vékával bünteti, 's maga is éhséget szenved; mert ő a' penészes kenyérnek kék darabjait sem mervén elkölteni, még September hónap' közepében is elszokta a' vágott éteknek egy részét más napra tenni, 's a' babot, gyikot, megszagosodott félsilurust 's foghagymát megjelelve elzárja más napi vatsorának, mellyre a' hidaknál lévő koldus sem jelenne meg, ha invitáltatnék”. — Mi is megegyezünk a' költőnek vélekedésében, hogy a' fősvénység természet ellen való, legtudarabb hiba a' társasági életben, gyakran a' legirtóztatóbb gonoszságoknak kútfeje, és mindenkor egy bizonyos lelki gyávaságot és élhetetlenséget árul el. A' többi vétkek még annyira mennyire megférhetnek a' barátsággal; de a' fősvény teljességgel senkinek sem lehet barátja, sőt önnön magának legnagyobb ellensége.

Epiktetos' kézi könyvetskéjének jelen való fordítása négy részből áll, u. m. Előbeszédből, Epiktetos' életírásából, az ő kézi könyvetskéjéből, és a' Stoikusok' erköltsi tudományáról való elmékedésből. Az Előbeszédben a' tudós Fordító igen röviden és igen helyesen elmékedik a' Stoika Philosophiának betséről. A' többek közt a' mai időről ezt mondja: „A' ki az emberi szíveknek ugyan is, mártsak középszerű Anatomikussa is, úgy fogja tapasztalni, hogy a' mai időben az emberek többnyire valakinek tsak a' szerentséjének, nem pedig magának barátjai; holott soha sem volt több barát mint most; — de soha se volt legkevesebb is”.

Epiktetosnak életírása rövideden ez: Ő Phrygiának Hierapolis nevű városából származott, egy Epaphroditus nevezetű, Néro Császárnál tisztség-

ben lévő embernek rabszolgája volt, de későbben felszabadított. Utóbb Domitián Császár alatt, R. U. sz. után 94-dik esztendőben a' többi Philosophusokkal együtt számkivettetett. Az ő mondasait egy Arrián nevű tanítványa szedte össze, 's ezen könyvetskének *Enchiridion*, kézi könyvetske nevet adott.

Erköltsi philosophiáját ezen két szóba foglalta be: *ανεξαρτησις* *και* *απειρη*, az az: szenvedj és tartóztasd meg magadat. Mivel tagadhatatlan, hogy a' valódi boldogság tsak egyedül magától az embertől függ, 's annál boldogabb az ember, minél függetlenebbé teheti magát a' külső dolgoktól, mellyek úgy is nintsenek hatalmában; azért tartatott a' Stoika Philosophia minden időknek tudóssai által a' legnagyobb bethben. Ez egyez meg legjobban a' Keresztény Erköltsi tudománnyal is, sőt alapúl szolgál neki, a' mit a' mi Idvezítőnk, 's a' kereszténységnek számtalan Mártírjai 's Anachorétáji is bebizonyítottak. A' ki nem Stoikus, annak a' szerentsétlenségek ellen vigasztalása nintsen, annak lelke magasabbra soha sem emelkedhetik fel, 's minden legkissebb fájdalmat boldogtalanságnak vévén, mind a' jelenvalótól, mind a' jövendőtől egyeránt retteget, és mint a' földön tsúszó mászó állatok, oktalanúl ragaszkodik e' nyomorúlt földhöz. Mi Epiktetosnak olvasását minden magasabbra törekedő léleknek ajánljuk, 's egy úttal némelly mondasait közöljük:

§. 1. „A' világi dolgok közzül némellyek tőlünk függenek, a'vagy hatalmunkban vagynak; némellyek pedig nintsenek. Hatalmunkban vannak a' dolgokról való vélekedés, a' hajlandóság, azok eránt, kívánása és útálása azoknak, egy szóval a' mellyeket mi magunk tselekeszünk. Nintsenek hatalmunkban a' test, pénz, jószág;

„ditsőség, hivatalok, egy szóval a' mellyek nem
„mi magunktól származnak.

§. 18. „Ha a' böltsességben elébb akarsz
„menni, szenvedd el, hogy ha a' külső dolgok-
„nak kevésre betsülésekért bolondnak és együ-
„gyűnek tartanak. — Ne figyogtasd a' tudomá-
„nyodat, és ha szintén másoknak valaminek lát-
„tatnál is, magadnak ne hidjél; nem könnyű
„ugyan is a' böltsességre való törekedéssel meg-
„egyezőleg élni, es a' mellett a' külső dolgokra
„is tekintettel lenni, mivel a' ki az egyikre igye-
„kezik, a' másikkal annak szükségesképen keve-
„set lehet gondolni.

§. 28. „A' halált, a' számkivetést, és mind
„azokat, a' mellyek retteneteseznek tetszenek,
„minden nap' szemed előtt forgasd, főképen pe-
„dig a' halált. Illyen módon semmi alávaló dol-
„gokat gondolni, sem pedig valamit igen kíván-
„ni nem fogsz”.

§. 30. „Ha valamikor a' külső dolgokat is
„annyira tekintetbe vennéd, hogy azok által va-
„lakinek tetszeni kívánnál: tudd meg, hogy ek-
„kor osztán a' te állhatos élésed módjától eltér-
„tél. Mellyre nézve minden részben meg kell ab-
„ban nyugodnod, hogy Bölts vagy; ha pedig
„illyennek láttatni is akarnál, magadnak láttas-
„sál, és azonnal érd be”.

§. 52. „Midön valamely világi Nagyhoz
„akarsz menni, képzeld magadnak előre, hogy
„nem találod oda haza — hogy kizárnak, hogy
„az ajtót neked ki nem nyitják, egy szóval, hogy
„fel se vesznek. A' midön pedig ezek megtörtén-
„nek rajtad, szenvedd el azokat békességes tü-
„réssel, és soha szádból effélet ki ne ereszszt:
„ezt nem érdemlettem volna. — Így tsak a' tu-
„datlan közönséges ember szóll, és a' ki a' külső
„dol-

„dolgokat szokta bámúlni, és azok által magát „megtsalattatni engedi”.

§. 53. Az emberekkel való társaságod alkal-
„matosságával távul légyen tőled, hogy foglalala-
„tosságaidat és szerentsétlenségeidet gyakran 's
„mód nélkül emlegessed; mivel másnak, a' te
„szerentsétlenségedet hallgatni nem olly kedves
„dolog, mint pedig tenéked arról beszélleni.”

§. 54. „Vigyázz magadra abban is, hogy
„másokat ne nevetess; mivel ez által igen kön-
„nyen a' közönséges emberek' erköltsökre vete-
„medel el, és egyszer'smind a' veled társalkodók
előtt, tekintetből veszteni fogsz”.

§. 55. „Nem külömben a' trágár beszéddel
„való élés is veszedelmes, midön tehát efféle for-
„dúl elő (a' beszélgetésben) azt, a' ki kezdi, —
„ha jó alkalmatosság van reá, fedd meg, ha nints
„pedig, hallgatás, elpirulás, és szemöldökődnek
„öszvehúzása által jelentsd ki, hogy a' beszédjét
„nem örömet hallgatod”.

§. 77. „Minden világi környülállásaid között
„így fohászokdjál fel: Ó Isten, ó örök végzés,
„vezéreljetelek engem oda, a' hová hogy menjek
„töletek régtől fogva elrendeltetve vagyok, bé-
„kételenkedés nélkül követlek Titeket; mivel et-
„től, ha magam mint lomha és rest, vonogatnám
„is, annak mindazáltal egykor, a' mit felölem
„végeztetek változás nélkül meg kell esni”.

§. 78. „A' ki a' változhatatlan örök végzés-
„hez tudja magát alkalmaztatni, böltsnek mi azt
„tartjuk, és az Istenek' felőle való örök végzését
„is tsak ez érti”.

„Epiktetosnak könyörgése. Uram! általbág-
„tam-é valaha parantsolataidat? Vissza éltem-é
„ajándékaiddal, a' mellyeket nékem adtál? Érzé-
„seimre, kívánságaimra, és vélekedéseimre nézve,
„nem vetettem-é magamat mindenben alá? Zúgo-

„lódtam - é valaha ellened ? Gondviselésedben
„nem nyugodtam-é meg ? Beteg voltam; mivel
„Te azt akartad, én is azért azt akartam ! Szegény
„voltam; mivel neked úgy tetszett, — én is te-
„hát szegénységemmel megelégedtem ! Megalatio-
„nyittatott állapotban éltem; mivel Te azt jónak
„láttad, én felmagasztaltatásomat soha sem kíván-
„tam. Láttad-é valaha, hogy az állapotomon szo-
„morkodtam volna ? Mikor voltam eltsüggedve,
„és mikor zúgolódtam ellened ? Még most is ké-
„szen vagyok, hogy mind azokat ki álljam, a'
„mellyeket reám mérni méltóztatol. — Legkisebb
„jeladásodat is, megsérthetetlen parantsolatnak
„tartom. — Azt akarod, hogy ezen pompás néző
„helyet, vagy játékszint (a' világot) elhagyjam ?
„elhagyom, — és neked leborúlva hálát adok,
„hogy felséges munkáidnak látására méltóztattál,
„és szemem előtt azon ditsőséges rendet felfedez-
„ted, a' melly által ezen világ' roppant alkotmán-
„nyát igazgatod.”

A' negyedik részben a' Stoika Philosophiát
mind jó mind hibás oldaláról tökéletesen esmer-
teti meg az olvasó közönséggel.

Thaisz András.

B. Külföldi Literatúra.

Orvos-tudományi Egyvelegek.

Lapított kaponyák. Egy Amerikai folyó írásban,
(New York Repository, April. 1821) következő inté-
resszans cikkely található, a' lapított kaponyákról:

„Egy a' legkülönösebb problémák közül a'
kaponyatudományban, (Craniológiában) az, melly
a' fő csontjainak mesterséges formáltatását illeti.

„Az régen tudva van, hogy az emberi főnek nyomás által csak nem mindenféle formát lehet adni, a' bontótáltól a' cukor süvegig.

„Azon kaponyák, melyeket Dr. Mitchell Ezredes J. H. Perkins től kapott, megjegyzésre méltó karakterrel bírnak, 's Columbia partjáról, Amerikának éjszak-nyugoti oldaláról, hoztattak. Úgy látszott, mintha valamely, a' homlokcsonttól le és hátrafelé munkálkodó nehéz mérték, vagy erős mekhanika erő által lettek volna öszvenyomva. Ennek a' nyomásnak, a' gyenge életkorban kellett kezdődni, 's mind addig folytatódni, míg csak a' csontok engedők, 's hajlékonyak voltak. Ennek az a' következése, hogy a' homlokcsont csak nem 8 vagy 10 grádusnyi szögletre van lenyomva. A' falcsontok hasonlóan le vagy-
nak roskasztva, 's a' lehetőségig le lapitva. Kettőn a' kaponyák közül, a' korona és nyilvarrások kevésbé tetszenek, mint rendszerint, 's némelly helyeken csak nem eltörlődtek.

„Ezen erőszakos lenyomásnak legnyilvánosabb effectusa, a' falcsontoknak ki dűzosodása, a' fülek megett, hogy ez által az öszveroncsolt, 's helyéből kimozdított agyvelőnek hely adódjon. Ez a' főnek igen formátlan, csudás, és nyavalyás tekintetet ad.

„Tudni való, hogy ez a' mekhanika erő, a' főnek valamint tetejét, úgy allyát is ki szélesíti, vagy megbővíti. Erre az operációra, csak a' nevezetesebb, 's legelőkelőbb familiák' gyermekei méltattatnak. Az alacsony és közrendűek, ezen megkömböztető lapos fővel nem tiszteltetnek meg. Az ilyen természetes formájokban lévő fejek, amazokkal öszve jövén, szembetünő kontrasztot képeznek. Élő bizonyságok állítják, hogy azon emberek, kiknek fejök kegyetlenül öszvenyomva

és kinezva van, a' lelki és testi erőnek tellyes mértékével bírnak.

„Az eset igen különös, mind physiologiai, mind pedig anatomiai tekintetben.”

Eddig az Amerikai tudósító.

Igen interesszáns, és az agyvelő funktzióinak esmeretére nézve nagy fontosságú dolog volna, az illy módon megnyomorított embereket hosszabb ideig obszerválni, 's elmebeli tehetségeiknek kifejtődésére figyelni, a' mi annyival könnyebben és pontosabban eshetne meg, mivel az épségben maradott fejüekkel mindenkor könnyen 's egyszerre megtörténhetne az öszve hasonlítás. Hogy a' kaponyának, 's ennél fogva az agyvelőnek is öszvenyomása, 's mesterséges elváltoztatása, igen nagy befolyással van mind az erkölcsi, mind az elmebeli tehetségeknek állapotjára, azt más nemzeteknél tett észrevételek, 's a' mai időben olly nagyon tökéletesített Anatómiája és Physiologiája az érzőin systemának, 's különösen az agyvelőnek, kétségkívül valóvá teszik. Kételkedünk tehát, az Amerikai tudósító által említett bizonyságok' szavaiban, mintha az ekkép' elváltoztatott fejűek, a' lelki erőnek tellyes mértékével bírnának. Ennek nagyobb bizonyságára elég legyen most felhozni a' nyugoti India név alatt esmeretes Amerikai szigeteknek törzsök lakosait, az úgy nevezett Kanibálokat, kik gyenge gyermekeiknek fejeiket hasonlókép' meglapítják, de nem le felé, hanem oldalt, kemény testekkel, úgymint fával, kövel nyomván öszve, hogy így teke formát adjanak nékik, mellyet legszebbnek tartanak. Ezekről már Amerigo Vespuccio, 's ő utánna sok másutazók megjegyzették, hogy igen tsekély nemzőerővel bírnak, a' mit a' külömben erős izmos természet fijaiban kimagyarázni nem lehet, hanem ha azt vesszük fel, hogy ezen erőszakos operatió által

azon része az agyvelőnek, mely Gallnak kétséget nem szenvedő meghatározása, 's azolta több másoknak is, mint legközelebb Pári'si Orvos Serresnek, figyelmet érdemlő tapasztalatai szerint*), a' nemi ösztönnek regulátora, természetes kifejtődzésében megakadályoztatik^{*)} s megerőtlenítetik. Hogy csak egy ilyen fontos funktziónak is elnyomása, több más erkölcsi és elmebeli tehetségeknek módosítását, és megváltoztatását húzza maga után, könnyen gondolhatni.

(Folytatása következik.)

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

I n t é z e t e k.

A' múlt esztendei November hónap' 15-kán állítódott bé rendes Professori székébe a' Debreczeni Reformatum Collégiumban Tiszteletes Tudós Zákány József Úr. Tanítani fogja a' Német és Francia nyelveken kívül, a' Nevelés' és Tanítás' módját (Paedagogicát) magyar nyelven, egyszer'smind pedig minden alsóbb Classisokra felvigyázással lessz, hogy így a' theoriát össze köthesse a' praxissal, és mind a' közönséges mind a' magános Tanítókat egy principium szerint vezérelhesse.

Ez előtt is esmeretes volt ezen jeles Férjfiú arról, hogy a' Nevelés' mesterségét érti, és szerentsé- sen tudja gyakorolni: de közelebb másfél esztendei Bétsben való tapasztalása, és Cathedrájára fordított

*) Recherches physiologiques et pathologiques sur le cerveau de l'homme et des animaux, par Serres D. M. In — 8 de x et 72 p. avec 3 fig. Paris 1823.

egyenes készülése által mennyire megismerkedett fontos hivatalának minden tárgyaival, megtetszett azon jeles beszédéből, mellyet az úgy nevezett új Oratoriumában a' Collégiumnak, Fő Tiszt. Superintendens Buday E'saiás, 's számos Világi és Papi Hallgatók' jelenlétében, 's az egész felsőbb tanuló Ifjúság előtt magyar nyelven tartott, mellynek rövid időn leendő kinyomtatódását reménylhetni.

E' szerint a' Debreczeni Collégium elérte azt, a' mire régtől fogva törekedett, t. i. hogy a' Paedagogikának egy külön Professora légyen. Eddig hol egyik hol másik Professorra bízódott az: hogy az alsóbb Classisokra felvigyázzon, a' mellett azzal egyetértőleg minden Professornak kötelessége volt a' nevelésére az egész Ifjúságnak felvigyázni; a' honnan a' minden héten kétszer tartódni szokott Professori gyűléseknek egyik fő tárgya a' mondott czél volt, és ezután is a' fog maradni, a' mennyiben több Tanítók vagy Professorok több oldalról esmerhetik mindenkor az Ifjakat, a' kik közzül mind a' közönseges, mind a' magános Tanítói vagy Paedagogusi választódnak a' tanuló Ifjaknak és gyermekeknek.

A' régi időben néhai Tiszt. Varjas János Úr viselte nagy ditsérettel az Ó és Új Testamentomi Exegesis mellett a' Classisokra való felvigyázást, ki is 1786-ban halt meg; azt követte néhai Tiszt. Szilágyi Gábor Úr, a' Theologia' Professora; azt ismét mostani Superintendens Fő Tiszteletű Buday E'saiás Úr, a' Histórianak, és Görög 's Deák Literatúrának volt Tanítója; azután következtek Professor Ercesey, Sárváry és Péczely Urak, kik több vagy kevesebb esztendeig, azon gondot rendes hivatalokon kívül viselték.

A' Debreczeni Collégiumban 1705-ben még csak négy rendes Professor volt: most pedig azoknak száma két annyira nevedett. Egy Professor (Tiszt. Aranyi István Úr) tanítja a' Dogm. és Moral. Theológiát, az Ecclesiastica Históriát, a' Prédikállás' mesterségét; másik (Tiszt. Erdélyi Jó'sef Úr) a' Zsidó és más napkeleti nyelveket, az Ó és Új Testamentomi Sz. Írások' magyarázásával; harmadik (Tek. Madarász Dobrossy János Úr) a' Hazai magános Törvényeket (Jus privat. Hung.) a' Törvények' Históriájával és a' Büntető Törvényekkel; a' negyedik (Tek. Ercesey Dániel Úr) Magyar Ország' közönseges Jusát (Jus publ. Hungariae) annak mostani polgári ál-

lapotját (Statistica) az egész Philosophiával, 's annak Históriájával; ötödik (Tiszt. Sárvány Pál Ur) a' Mathesist és Physikát; hatodik (Tek. Péczely Jó'sef Ur) a' közönséges Históriát, Görög és Deák Literatúrával; a' hetedik (Tek. Kerekes Ferentz Ur) tanítja a' Nat. Hist. Chemiát, és Technológiát; a' nyolczadik (Tiszt. Zákány Jó'sef Ur) miket tanít, feljebb már említődött.

A' Tanítók' ilyen nevedését olyan szomorú környülállások közt, a' millyenekben a' Debreczeni Ref. Collégium csak az 1802-dik esztendei tűz miatt is volt, nem lehet nem különösen az Isteni bölts gondviselésnek tulajdonítani, a' ki a' romlás' idejére, hogy abból a' Collégium kiépülhessen, a' legbuzgóbb Elöljárókat állította elő; ugyan ő rendelte a' jóltévő Szabó Sáraikat, Cseh Szombathiakat, Debreczeni Szombathiakat, és másokat, a' kik egész Cathedrák' fundálásáról gondolkodnának, noha azokat egészen nem fundálhatták úgy, hogy azokhoz még több segítségnek járúlni ne kellene, a' mit a' szegényebb sorsú Hitünk' sorsosi, a' mint lehet pótolgatnak. De különösen a' Paedagogika Cathedra a' Duna mellyéki Fő Tiszteletű Superintendencia' kegyességének fogja köszönni fennlétét 's megmaradását. Hogy pedig általjában a' Debreczeni Ref. Sz. Ekklé'sia a' Debreczeni Collégiumnak legközelebb való táplálója volt elejétől fogva, annak örök ditsőségére szolgál!

Ezen iskolai esztendő' kezdetével találatnak a' Debreczeni Collégiumban:

1. Theologusok	—	160
2. Második esztendei Juristák	—	62
3. Első eszt. Juristák és 3-dik eszt. Philosophusok	—	94
4. Második eszt. Philosophusok	—	105
5. Első eszt. Philosophusok	—	115
		<hr/>
Mind öszve	—	536

Az alsó Classisták' száma az 1500-at meghaladja.
Professor Sárvány Pál.

2. Az 1825-dik esztendőben még e' következendő Előlépések 's Megtisztel- tetések történtek.

Ö Cs. Királyi Felsége méltóztatott Méltóságos Radványi Gróf Györy Ferentz, Cs. Királyi Kamarás és Tanácsos Urat, T. N. Tolna Vármegye' Administrátorát, T. N. Bács és Bodrogh Vármegye' Fő Ispánjának;

Méltóságos Buzini Gróf Heglevits János Urat, T. N. Bars Vármegye' Administrátorát, ugyan ezen T. N. Vármegye' Fő Ispánjának;

Méltóságos Báró Vitsapi Malonyay János Aloiz Urat, Cs. Kir. Kamarást, T. N. Nyitra Vármegye' Administrátorát, ugyan ezen T. N. Vármegye' Fő Ispánjának;

Gróf Felső és Alsó Surányi Sigray Jó'sef Urat, T. N. Somogy Vármegye' Administrátorát, ugyan ezen Ns. Vármegye' Fő Ispánjának;

Méltóságos Gróf Kiss - Rhédei Rhédey Lajos Urat, T. N. Bihar Vármegye' Administrátorát, T. N. Beregh Vármegye' Administrátorának;

Gróf Vásonykeői Zichy Ferentz Urat, T. N. Gömör Vármegye' Administrátorát, T. N. Bihar Vármegye' Fő Ispánjának;

Méltóságos Gróf Buzini Heglevics Gábor Urat, a' N. Mélt. Kir. Helytartó Tanács' Tanácsosát, T. N. Gsongrád Vármegye' Administrátorának;

Méltóságos Báró Forray András Urat, N. Hrasó Vármegye' Administrátorának;

Méltóságos Péch-Újfalusi Péchy János Urat, T. N. Sáros és Maramaros Vármegyék' Administrátorát, T. N. Marmaros Vármegye' Fő Ispánjának;

Méltóságos Ghyezy és Assakürthi Ghyezy Jó'sef Urat, T. N. Torontál Vármegye' Administrátorát, ugyan ezen Ns. Vármegye' Fő Ispánjának;

Nagy Méltóságú Gróf Korompai Brunsvik Jó'sef Úr Ö Excellentiáját, Cs. Kir. Kamarás, és belső Titkos Tanácsos Urat, Magyar Királyi Tárnok Mestert, és Nemes Nógrád Vármegye' Fő Ispánját, Ország Birónak;

Nagy Méltóságú Cziráki és Dienesfalvai Gróf Cziráky Antal Úr Ö Excellentiáját, Cs. Kir. Kamarást, és belső Titkos Tanácsost, eddig a' Magyar

Kir. Udvari Kamarának Vice Praesesét, Tárnok Mesternek;

Nagy Méltóságú V e g h István Úr Ő Excellentiáját, Cs. Kir. Kamarást, és belső Titkos Tanátsost, a' Magyar Kir. Helytartó Tanátsnak Tanátsosát, és a' Provincialis Commissariusságnak Directorát, a' Magyar Sz. Honra' Őrzőjének;

Nagy Méltóságú Báró Peréni Perényi Lázár Urat, Cs. Királyi Kamarást és Titkos Tanátsost, a' Magyar Királyi Udvari Kamarának Tanátsosát, ugyan ezen Udvari Kamara' Vice-Praesesének, és a' Magyar Királyi Helytartó Tanáts' Tanátsosának;

Nagy Méltóságú Báró Homori Bedekovits Ferentz Urat, Cs. Kir. Kamarást, Státus és Conferentialis Tanátsost, Nemes Békés Vármegye' Fő Ispánját, Nemes Körös Vármegye' Fő Ispánjának; fiját pedig Méltóságos Homori Báró Bedekovits Lajos Urat, a' Tekintetes Királyi Tábla' Báróját, ugyan ezen Nemes Vármegye' Administrátorának;

Méltóságos Láncki Lánczy Jó'sef Urat, a' N. M. Septemviralis Tábla' Assessorát, és Királyi Tanátsost, Nemes Békés Vármegye' Fő Ispánjának;

Méltóságos Gróf Erdődi Pálffy Fidélis Urat, Vöröskőnek örökös Urát, a' Po'sonyi Várnak örökös Kapitánját, és Nemes Po'sony Vármegyének örökös Fő Ispánját, a' N. M. Magyar Kir. Helytartó Tanáts' Tanátsosát, Nemes Árva Vármegye' Fő Ispánjának;

Méltóságos Hidvégi Gróf Nemes János Urat, Cs. Királyi Kamarást, — és Méltóságos Magyar Gyerő-Monostori Báró Hemény Ferentz Urat, az Erdélyi Királyi Táblánál volt számfelett való Assessorokat, az Erdélyi Királyi Guberniumhoz Titoknokoknak;

Fő Tisztelendő Palugyai és Bodafalvi Palugyay Imre Urat, a' Szepesi Nemes Káptalan' Hanonokját, a' Tekintetes Királyi Tábla' Praelatusának;

Méltóságos Gróf Széki Teleki Ferentz Urat, a' N. Mélt. Magyar Királyi Helytartó Tanáts' Tanátsosát, az Erdélyi Királyi Rományszéknél valóságos Tanátsosnak;

Nagy Méltóságú Ifjabb Gróf Nádasdy Mihály Ur Ő Excellentiáját, Fogaras-földe' örökös Urát, Nemes Romárom Vármegye' örökös Fő Ispánját, Császári Királyi valóságos Kamarást, a' Cs. Kir. közönséges Udvari Kamarának, és a' Finanziái dolgok-

nak Fő Elöljárójét, Magyarországban a' Királyi Komornyikok' Fő Mesterének;

Nagy Méltóságú Gróf Cziráki és Dienesfalvai Cziráky Antal Urat, Cs. Kir. Kamarást, és belső Titkos Tanácsost, Nemes Vas Vármegye' Fő Ispáni Helytartóját, és Magyarország' Tárnok - Mesterét, Tekintetes Nemes Fejér Vármegye' Fő Ispánjának;

Méltóságos Vásáros-Náményi ifjabb Báró Eötvös Ignácz Urat, Cs. Kir. Kamarást, és a' Magyar Királyi Udvari Kamarának Tanácsosát, Nemes Sáros Vármegye' Administrátorát, ugyan ezen Nemes Vármegye' Fő Ispánjának;

Nagy Méltóságú Illésházy István Ur' Ö Excellentiáját, Trenchinnek örökös Urát, Arany Gyapjas Vitézt, Cs. K. Arany - kutsost, valóságos belső Titkos Tanácsost, Liptó és Trenchin Vármegyék' örökös és Fő Ispánját, köz tiszteletlenben lévő Hazafit a' Királyi Asztalnokok' Fő Mesterének;

Nagyságos és Fő Tisztelendő Horváth János Urat, Rudinai Sz. Mihály' Apáturát, a' Nemes Veszprémi Káptalan' Kanonokját, 's ott a' Theologiai tanulásnak Vice-Directorát, Nemes Szala, Veszprém, és Somogy Vármegyék' Táblabíráját, a' Magyar Királyi Helytartó Tanács' Tanácsosának, és a' Pesti Királyi Universitásban a' Theologiai Kar' Directorának;

Méltóságos és Fő Tisztelendő Laicsák Ferencz Urat, a' Nagy Váradi Káptalan' Hanonokját, Rosnyói Megyés Püspöknek;

Méltóságos és Fő Tisztelendő Bölle András Urat, a' Szombathelyi Káptalan' Hanonokját, Generális Vicariust és Prépostot, a' Szombathelyi Megye' Püspökének;

Méltóságos és Fő Tisztelendő Gojzesti Madarassy Ferencz Urat, Választott Anzari Püspököt, az Egri Fő Székes' Egyház' Hanonokját, Cs. K. Udvari Tanácsost, a' N. Mélt. Septemvivalis Tábla' Assessorát, ritka tudományú Literatort, a' N. Mélt. Magyar Királyi Udvari Cancelláriánál Referendariusnak;

Tekintetes Tanárky József Urat az Ország' Cassájához Perceptornak, — kegyelmesen kinevezni.

Az Ország - Gyűlése a' múlt 1825-dik esztendői Sept. 21-dikén Nagy Méltóságú Véghez István Ur' Ö Excellentiáját a' Magyar Sz. Korona' Örököjének választotta köz megegyezéssel, melly méltóságra Ö Császári Királyi Felsege vele együtt Nagy Méltóságú

Báró Hajnátskői V é t s e y Miklós, és Méltóságos Tihanyi Tamás Urakat méltóztatott candidálni.

Ő Császári Királyi Fő Hertzegsége, az Ország' Nádor Ispánja, Tekintetes Tudós Hovachich Jó'sef Miklós Urat, több T. N. Vármegyék' Táblabiráját, az Ország' Archivumához Vice - Archivariusnak méltóztatott kinevezni;

A' Császári Királyi Armádánál e' következő Hazafiak léptettek elő: Fő Méltóságú Báró Frimont János Urat, Antradocci Hertzegget, Olasz Országban Fő Vezérségét viselt Lovasság' Generalisát, a' Lombardi Királyságban Hadi Fő Kormányozónak;

Mélt. Baró Splényi Ignácz Urat, F. M. L. Fő Hertzeg Jó'sef Ezerede' második Tulajdonosának;

Mélt. Petrits András Generál Major Urat, esmeretes Tudóst, és a' Magyar Ludovica Academia'nak Directorát, Feld-Marschal Lieutenantnak;

Méltóságos Vizaknai Papp Jó'sef Urat, Hertzeg Eszterházy' Magyar Gyalog Ezerede' érdemes Ezeredes Kapitánját, Generál Majornak;

Méltóságos Kiszling János Urat, ugyan azon Ezered' Fő Strázsa-Mesterét, ugyan ott az Ezeredes Kapitán Helytartójának, és

Tekintetes Eötvös János Urat, az Anglus Király' nevét viselő Huszár Ezeredben volt Kapitánt, a' Székely Huszár Ezeredhez Majornak — méltóztatott Ő Felsőge kegyelmesen kinevezni.

Az Ágostai Valláson lévők' Túl a' Dunai Superintendentiája, néhai Tekintetes Ráldy János Ur helyett, Méltóságos Báró Aszódi Podmanitzky Hároly, Császári Királyi Thesaurarius Tanácsos Urat, és esmeretes Tudóst, köz megegyezéssel Districtualis Inspectorának választotta, a' kit az Austriai Gazdaságbeli Társaság is Tagjának nevezett ki.

Tábla Biráknak e' következő tudós Hazafiak nevezettek ki:

Tekintetes Tudós Idős' b Schedius Lajos Ur, a' Magyar Királyi Pesti Universitás' Professora, 's a' Böltseségi Tehetség' Seniora, és több T. N. Vármegyék' Tábla Birája; nem különben Tekintetes Tudós Igaz Sámuel Ur, a' Hébének és Kedveskedőnek jeles Kiadója, Mélt. Szilassi és Pilisi Szilassy Jó'sef Ur, T. N. Zemplin Vármegye' Fő Ispáni Hivatala' Administrátora által ugyan azon Vármegye' Táblabirájinak;

Tekintetes Gorové László Úr, több T. N. Vármegyék' Táblabirája, 's esmeretes Tudós, Nagy Méltóságú Gróf Zichy Ferentz Úr által T. N. Bihar Vármegye' Táblabirájának, és

Nagy Tiszteletű Tudós Ágoston János Úr, Sz. Andrási Plébános, és hasonlóképen esmeretes Tudós, Méltóságos Lánczy Jósef Úr által T. N. Békés Vármegye Táblabirájának.

3. Menyből jött kirekesztő Privilégium.

Ki légyen a' Pedant Asszony? Takáts Évának az 1825-dik esztendei Tudományos Gyűjtemény' XI-dik Kötetében, a' 62-dik 's több lapokon közlött Levelebből kiki megítélheti. Illik-e, szabad-e Asszonynak a' Publikum előtt politizálni, kritizálni 's tudós hangot adni? ez egy tsiklandós kérdés. De talán nem bántatik meg a' minden tiszteletre 's szeretetre méltó Szép Nem. ha azt mondjuk, hogy a' jó Feleség, jó Anya és jó házi Asszony, mindég talál az övéi között elég foglalatosságot; ha pedig nem talál, kár volt annak férjhez menni. Szentebb kötelességei szenvednek akkor az Asszonynak, mikor, eredeti rendeltetése ellen, házi köréből messze tsapong. — Tudós munkák' készítésére tudomány kívántatik. Nem mind Tudós 's Literátor az, a' ki ír, bár sokan tömjénezzenek is neki. Olvasottsága 's szép esze lehet valakinek; de ha elegendő filozofiája 's tudománya nints, jobb ha hallgat. Asszonynak, sem természeti, sem politikai helyheztetése nem engedi, hogy ő hosszas időki tanúlgasson, 's tudományos életet éljen: a' tudományt pedig felületesen megérinteni, 's mindenféléből egy egy kis esméretre vergődni, nem elég. Félszeg tudományával senki sem halad messze. Szép és ditsőséges az Asszony' rendeltetése: maradjon ő e' mellett; ebben tökéletesítse magát: elég egyben fényleni. Sok drága időt elvesz a' holtakkal való társalkodás; sokat az író toll. Ha egyfelé a' Férj, másfelé a' Feleség futnak az írói pályán, 's a' háztól lelkiképen messze távoznak: ki marad otthon? Vagy ha tsak az Asszony távozik is el, 's férjére szorúl a' házi gond: kipótolja-e ez a' hiánosságot? Az okos Asszony és a' tudós Asszony között nagy a' különbség: amaz háza

népére fordítja figyelmét, 's asszonyi rendeltetésének megfelelni kívánván, híven és serényen teljesíti kötelességeit; emez pedig kitsinységeknek apróságoknak tartván azokat, nemesb foglalatosságnak esmeri az írást és olvasást; mindent öszve ír és olvas; sőt az írástól és olvasástól üres idejében is elmerülve gondolkodik, 's háza' népéről megfelejtkézve, minduntalan egy ideális világban mereng. Nem érdeklík ez illyet a' körülötte lévő tárgyak, nem az ő szentebb kötelességei. Hítségnek és szük a' házi korlát; tágas pályára erőlködík, 's a' tudós Világ' Planétái között mint valami üstökös tsillag, úgy bukkan elő. Valljuk meg tehát, hogy a' Publikum előtt politizálni, kritizálni, 's tudós hangot adni, Asszonyhoz nem illik.

A' Böltsesség Isten Asszonya ugyan és a' Mú'sák, asszonyi nemen lévőek voltak; de Minerva Jupiternek a' fejéből pattanván ki, ész-szülöttje volt, 's a' Mú'sák sem esmertek soha is férjfit. Mind ezek azomban, valamint a' Hársiák, Fúriák 's Szirenek is. tsak a' régi mesés Világnak játszi költeményei. A' Böltsesség' Isten asszonyával tehát, 's a' Mú'sákkal egy Pedant Asszony sem ketsegtetheti magát. Távol légyen, hogy a' Szép Nem az állati sorba lealatsónyítottassék; de közülök a' legböltsesebbik is már ma Isteni rangra nem emeltetik. Ezt ugyan Takáts Éva sem követeli; mert említett Levelében, a' 67-dik lapon mondja, hogy mi is tsak emberek vagyunk; hanem, a' mi jegyzésre méltó, ezt veti utánna, és majd annyi gyengeségekkel bírunk mint a' férfiak. Mi hang — mi éles hang ez? Éva! Éva! Ádám' Leánya Éva! sirjából emlékeztet Ádám atyád, hogy ki által jött a' bűn e' világra (1. Mós. III. 1-6) 's ki az erőtlenebb edény (1. Pét. III. 7.). Ezen mondásodra pedig (72. l.) én nem tudom, hogy a' Magyar Asszony miért ne kössön fegyvert oldalára 's a' t. azt mondja: az Asszonyi állat ne viselje a' férjfiú fegyverét (5. Mós. XXII. 5.). De a' Magyar törvény. jelesen az 1595-dik esztendei 34-dik tikkely szerint, nem is tanátsos az asszonymak táborba menni, ne hogy zsákba kössék 's vízbe merítsék.

Már feljebb láttuk, hogy illik-e Asszonyhoz a' Publikum előtt tudós hangot adni: most lássuk, szabad-e? — Szóbeli levelében a' 70-dik lapon így ír Takáts Éva: hogy, ugymond, Asszonymak ne volna jussa valamelly dologról ítéletét kimondani, vagy

leírni, azt én addig nem hiszem, míg a' menyből jött kirekesztő privilegiumot nem látom. Nagy ugyan és negédes a' kivánság; de be lehet tölteni. Hogy tehát lássa és hidje Takáts Éva a' menyből jött kirekesztő privilegiumot, imé itt következik:

Azt mondja Bölts Salamon (Péld. XIV. 1.) A' bölts Asszonyi állat építi az ő házat: hogy építhetné pedig az, a' ki, a' Példabeszédes könyv' XXXI-dik részének 10-dik 's több következő verseiben elő adott kötelességeket el mellőzvé, a' Publikum előtt tudós hangon szólal meg: holott Sz. Pál világosan mondja (1. Kor. XIV. 54. 35.): A' TI ASSZONYI NÉPEITEK A' GYÜLEKEZETBEN HALLGASSANAK; MERT NEM ENGEDTETETT NEKIEK AZ, HOGY SZÓLLJANAK; HANEM HOGY ENGEDELMESEK LÉGYENEK, MINT A' TÖRVÉNY IS MONDJA. HOGY HA VALAMIT MEGAKARNAK TANÚLNI. OTTHON KÉRDJÉH MEG AZ Ő FÉRJEKET; MERT ÉKTELEN DOLOG ASSZONYI ÁLLATNAK SZÓLLANI A' GYÜLEKEZETBEN. Nyilván parantsolja tehát Sz. Pál, hogy az Asszony a' Publikum előtt hallgasson. Timotheushoz küldött I-ső Levele II-dik részének 11. és 12-dik verseiben pedig még világosabban mondja, hogy AZ ASSZONYI ÁLLAT TSENDES-SÉGBEN TANÚLJON MINDEN ALÁZATOSSÁGGAL: MERT AZ ASSZONYI ÁLLATNAK NEM ENGEDEM HOGY TANÍTSON, SEM HOGY A' FÉRJFIUN BIRODALMAT VÉGYEN. HANEM HOGY LÉGYEN TSENDES-SÉGBEN. — Mind ezek a' Sz. Irás' szavai, 's Keresztyén Asszony előtt kétséget sem szenvedhet a' menyből jött kirekesztő Privilegium.

Asszony! szép 's dicső pályára
Rendelt a' Végzés téged;
Nem terjed tovább határa,
Mint a' kötelességed.
Méglesz — méglesz pályád' bére,
Ha lábod nem tévedez;
Utba maradj, ne tsapj fére!
Legyen fő törvényed ez *).

Sebestyén Gábor.

*) A' Tudósok Republicája nem tsata-hely, 's pennáink nem öklök. Betsúljuk, szeressük, 's világo-sítsuk fel egymást viszont, és a' helyett, hogy

4. Gömör Vármegyei Tájékok' Rajzolatjai.

Ezen tzim alatt készülnek hat nevezetesebb Gömör Vármegyei Tájékoknak Rajzolatjai, úgymint:

1. Bartova. 2. Csetnek mező - városa. 3. Rosnyó - Bánya mező - városa. 4. Kraszna horka Vára. 5. Murány Vára és 6. Murány alya mező - városa.

Mind a' hatnak előfizetési ára 12 for. V.Cz. A' négy első már kijött, felvette a' természet után Boutibonne Lajos, köre rajzolta Lántz Jó'sef, 's köre edzette Schmid János. — A' felvételnek hűsége, a' helyesen választott szempont, a' Rajzolatnak finomsága 's tisztelet-éje, és az edzésnek tisztasága, ezen szép Bazeli Velinre nyomott Rajzolatokat, Európának e' nemben készült legszebb Rajzolatjai közé helyheztetik.

Thaisz.

5. Ú j K ö n y v e k.

1) Grammatica Anglica e recentioribus optimisque fontibus deducta; addita cujusvis vocis recta pronuntiatione ex consimili vocum hungaricarum sono condiscenda. In usum Nobilis Academicæ Juventutis Hungaræ, eorum præcipue, qui nulla Magistri accedente opera, hanc linguam condiscere percipiunt, ab Joanne Lemouton, in Regia Scientiarum Universitate Pestinensi lingvæ Anglicæ Lectore concinnata. Budæ typis Regiæ Universitatis Hungaricæ 1826.

2) A. B. C. Oskola, vagy is: Betű esmérést, olvasást és helyes kimondást tanító Táblák, az oskolák' közönséges hasznára készítette Balássovits Lajos. Köre edzette Schmid János. A' Pesti Ágostai vallású gyülekezet' oskolájának költségén. Pesten 1826. X. Tábla Regálban. Az ára 1. for. ezüstben.

egymást elnyomjuk, állítsunk fel közösen egy épületet, melly az igaznak legyen szentelve, 's reánk bízva a' közönség' boldogságára.

A' Red.

II. Kötet³ Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Y. A' Magyar Sz. Koronának Bécsből jelentett származása eránt Észrevételek. l. 3.
- 2) Gyurikovits György. Az Ország' Gyűlésére idéző két nevezetes Királyi Levél, I-ső Mátyás Király' halálának idejéből. l. 30.
- 3) Dr. Thótt Jó'sef. A' meg megszűnő hidegleléseknek hamar, bizonyosan és kellemetesen való gyógyítások' módjáról. l. 33.
- 4) Tóbi Antal. Baranyai Szótár. l. 38.
- 5) Kiss Károly. Napkeleti Galliczia' Esmerete egynehány Statisztikai tárgyakban. l. 49.
- 6) Kovács Sámuel. A' Hazáról, 's annak szeretetéről. l. 56.
- 7) Ertl Nep. János. A' ts' ügyében cs ellen. l. 76.
- 8) N. A. Kiss Sámuel. Egy szó a' maga' idejében. l. 90.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

- 1) Kis János. D. Junius Juvenalis' Szatirái, 's a' t. l. 100.
- 2) Mokry Benjamin, Epiktetosnak kézi könyvetskéje 's a' t. l. 100.

B) Külföldi Literatúra.

- 1) Orvos-tudományi Egyvelegek. l. 114.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Intézetek. l. 117.
- 2) 1825-dik esztendei Előlépések és Megtiszttetetések. l. 120.
- 3) Menyből jött kirekesztő Privilegium. l. 124.
- 4) Gömör Vármegyei Tájékok' Rajzolatjai. l. 127.
- 5) Új Könyvek l. 127.

A' Redactionak kérése.

A' T. Előfizető Urak alázatosan kéretnek, hogy magokat a' Tudományos Gyűjtemény eránt, egyenesen a' Kiadó Petrózai Trattner Mátyás Urnál jelentsék.

NB. Elhagyta a' sajtót Februárius' 28-dikán 1826.

T U D O M Á N Y O S
G Y Ű J T E M É N Y .

1 8 2 6 .

I I I . K Ö T E T .

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N ,
P E T R Ó Z A I T R A T T N E R M Á T Y A S ' b e t ű j i v e l
és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

Eger Városának Történetei.

A). Egernek régiségei a' Mohátsi veszedelemig.

Ritka várost emlékeztetett meg Hazánkban az óság annyira, mint a' Heves és külső Szolnok törvényesen egyesült Vármegyékben fekvő Egret, akár gyakori változásait, 's azokkal járó hanyatlását 's emelkedését tekintjük; akár régiségéről, 's több rendbeli vérengző ostromairól elmélkedjünk. Nevezetességet szerettek e' helynek régi Királyaink is sokszori ott mulatások által. Az itt tartatott Ország' gyűlése, és egy koronás Főnek ezen városban lett kimúlása, a' másiknak pedig temetője, Egernek még több jelességet adnak. Ditsőitette végre e' helyet Polgárjainak hívsége, katonai tüze; sőt még asszonyainak is nemeket meghaladó, és az idegen irók által is magasztaltatott hajnokoskodása. — Méltó tehát minden tekintetből arra, hogy hajdani történetei a' homályból napfényre hozattassanak, és a' feledékenységétől megmentessenek, annyival inkább, hogy a' városnak viszontagságai hazai történetinknek némelly szakasszait is némű néműképen világosíthatják. Egyébaránt ezentárgyat az én kevésségem ki nem meritheti, és előre tudom, hogy csak töredékeket fogok elmutatni, de az igyekezet mentsen ki mindent.

Találatnak nyomai annak, hogy Eger városa Krisztus Urunk születése után a' harmadik Században Püspökséggel ékeskedő hely lettlegyen, a' mit tsudálni nem lehet, főképen ha Petthő Gergely' Magyar Kronikájának 2-dik részében a' 7-dik tudósításban olvassuk ezeket a' jegyzéseket, mellyek a' hit elterülésének első századjáról tettek: „Hogy Pannoniában is predikáltatott az „új törvény, a' Krisztus' Evangeliuma, (Igy ír ő) „és így abban — Páristák vóltak, abból is ki „tetszik, hogy tsak az egy Szerémi Pannoniai ak- „kor tündöklő fő városban a' Római hitért vére- „ket nagy bátran kiontották több szent Püspökök. „Ezek mivel hogy lelki pásztorok vóltak, lelki „nyáj, és juhok, az az Katholikus lelkek, és em- „berek nélkül nem lehettek”. — A' második szá- zadról továbbá folytatván értekezését Petthő, elő hozza 2-dik Agapétus Pápának Gellért Laureatu- mi Püspöknek irt levelét (apud Petz Dissert. Praelim. Script. Austria), mellyben a' követke- zendő kifejezés találatik: „Hanc etiam in exor- „dio nascentis Ecclesiae, et immanissi- „ma Christianorum persecutione a Doctoribus „ipsius Sedis (Romanae) Catholicae fidei novi- „mus rudimenta recepisse, et deinde a succe- „dentibus praedicatoribus in superioris, atque „inferioris Pannoniae provincias ejusdem fidei „emanasse gratiam. — A' régiségek' nyomozóji között Kerchelich Boldi'sár (in Hist. Ca- thedr. Ecclesiae Zagrabiensis parte 1-a cap. 40-o) Lázi Farkas (Volfgangus Lazius de Rep. Ro- mana libro 12-o sectione 3-a, cap. 14-o), és Ti- mon Sámuel (in imagine ant. Hriae libro 1-o cap. 10-o et 13-o) több városokat neveznek meg Pan- noniában, mellyek Püspökségekkel diszeskedtek; sőt Kerchelich a' 13-dik lapon úgy vétekedik, hogy Sirmiumban mindjárt a' Katholika hitnek

kezdetében állítottatott fel a' Fő Pásztorság: „Sedes „Episcopalis creditur cum Catholicae Religionis „initio Sirmii posita”. — Szeredahelyi Gábor ugyan azt erősíti a' Mursai Fő pásztori székről. — Annyi bizonyos, hogy a' 347-dik esztendőben Sardiában (Dárdániában fekvő város) tartatott Egyházi közönséges gyülekezetben Eutherius, a' Sirmiumi (Szeremi) Püspök jelen volt, és az abban hozott 21 végzéseket alá írta; Melchior Inchoffer pedig (Annal. Hungar. ad annum 347) azt jegyzi meg, hogy azongyülekezetben Ursitius Eszéki Püspök is jelen volt.

Azomban még tovább nyomozván a' szorgalmatos Szerző a' hazánkban volt Püspökségeknek régiségét, azt erősíti, hogy Krisztus Urunk születése után 233-ban a' Celleji Püspöki székből Tenna Fő pásztor ült, és 303-ban Victorinus ott szenvedett Martiromságot, hozzá tévén azt, hogy mind a' Celleji, mind a' Petoviai hajdani Püspökségek a' Zágrábi Megyében feküdtek. — A' Cibáliei Püspök Donatus, a' ki Decius Császár alatt a' Keresztényeknek hetedszeri üldöztetése alkalmatosságával, mintegy 253-dikban szenvedett, nem külömben Eusebius is, a' ki Diocletianus Császár alatt, a' harmadik századnak végén halt meg, Pannoniai Püspökök voltak. Cibalis helyén most Válpó fekszik. — Tót Országban volt a' Sisciai vagy mostani neve szerint Sziszeki Püspökség.

Megmutatja továbbá rövideden a' szorgalmatos Herchelich, hogy Singidunuban (most Vég-Szendró), Mursában, a' mi most Eszék, Curtában, a' mi most Kurta-Keszi, Cárpan, a' mi most Szent-Endre, és Sabariában, most Szombat-helyen, 's több más városokban is Püspökségek voltak felállítva. Sabáriáról ugyan azont Lázi Farkas is erősíti. — Hogy pedig a' Keresztény

hitnek a' 4-dik században már jó lábon kellett állania alsó Pannoniában, annak az a' világos jele, hogy Krisztus Urunk születése után 351-dik (mások szerint 352-dik) esztendőben már közönséges egyházi gyülekezet tartatott Sirmiumban Szerem városában, a' mellyben Photinus és Hilárius kiátkoztattak az Anyaszentegyház kebeléből; — mert az eretnekek, vagy pogányok között a' Fő Papok gyűlést tartani nem szoktak.

Hogy Egerben is már akkor, sőt már egy századdal előbb Püspök volt légyen, Lázi Farkas (de rep. Rna libr. 12-o c. 14-o) és utánna Timon Sámuel is (in imagine ant. Hriae) onnan következtetik, hogy a' Decius Császár alatt megkínóztatott Sz. Cornelius Pápa Decretumjai alatt nem tsak a' Szirmiumi, Cibálisti, Cárpai, Curtai, Sisciai, Bregetiai (felső Pannoniai) Mursai, Petoviai, hanem az Egri Püspök is irva találtaik „Episcopus ab Agria”. — Spondánus Henrik felvetése szerint az így alá irt Decretum 254-ben tétetett fel.

A' Görög Ptolomaeus és Maginus János föld-leirók után a' régi Pannonia' leábrázolását folytatván Timon, azt állítja, hogy az amazoktól leírt Candanum nem egyéb Egernél. Bonfinius Antal (in rerum Hricarum decadis primae libro 1-o) azt mondja, hogy Eger is a' Metanasták, vagy Jászok' tartományában feküdt, valamint Passium, Panca, 's több városok. — Akár, hogy vegyük ezt; de Tomka Szászky János a' középkori föld leírásának 2-dik részében, 3-dik szakaszában (in geographia aevi medii parte 2-a sectione 3-a) Egret mint Moravia Hunnicában, és a' Teteli Vezérségben fekvő várost kitette Egür vizével együtt. E' szerint Egernek nem tsak a' közép korban, melly 800-ban végződik, hanem egyenesen a' Hunnusok alatt már fen kellett állani.

Tsak azt szükség megjegyezni, hogy az A-nyaszentegyház' kezdetében felállított Pannoniai Püspökségek a) (ekkor a' Rómaiak birták azokat

v) A' Rómaiak már Julius Caesar alatt, a' Krisztus' születése előtt 59-dik esztendőben kezdték Pannoniát foglaltatni, és ottan Legiókat tartani, mellyek hogy ki ne fogynának, a' fegyver forgatásra alkalmas népeknek oda telepítéséről kellett nékik gondolkodni. — Véggépen elfoglalták pedig Timon Sámuel szerint is (in imag. ant. Hungariae cap. 8-o) Pannoniát a' Rómaiak Tiberius Császár alatt. Már Decius a' Pannoniában fekvő Legióktól kijáratott Császárnak. — Minthogy pedig Pannoniának a' Római Császári hatalom alatt volt régi lakossai, és annak nevezetes városai tsak hamar bevették a' Római Catholica hitet, mert Szent Pál maga prédikáltott már az Illyricumbélieknek (ad Rom. 15. v. 9. et Coloss. 3. v. 11.), tehát Püspököknek is kellett lenni. Pannonia, és Dácia, a' Hunnusoknak 373-ban történt bejövetelek előtt se volt üres. Az abban régen felállott roppant városokról, mind Otrokotsi Ferentz, mind Maginus János, mind a' Görög Ptolomaeus, sőt maga Plinius is tesznek említést. Illyen volt Aquincum, most Ó Buda, Pessium, a' mostani Pest, Candanum a' régi Jászság fő helye, némellyek szerint a' mostani Eger, Bregetiq, közel Komáromhoz, Arabona, most Győr 's a' t. — Még azon kérdésnek felhozása is ide illik: hogy valljon a' Hunnusok között nem voltak e' Katholikusok, mikor már itt megtelepedve voltak? Megfelel erre Tisztelendő Szent Iványi Márton, a' ki (in dissertat. Paralipom. pag. 164.) azt írja, hogy 396. esztendő táján ama' Magyarok közül, kik anno 373. Scythiából Daciába jöttek, Szent Nicetás predikálásából sokan lettek keresztényekké. Irja továbbá Petrus de Natalib. (Libro 1-o cap. 4-o) hogy Proculus a' Veronai Püspök Pannoniában sokakat az igaz hitre térített. Azon időben élt Sz. Hieronimus Doctor Latushoz írván, örömét ezen szavakkal nyilatkoztatta ki: „Solitudinem patitur in urbe (Roma) „gentilitas, deposuit pharetram Armenius, Hunni dicunt psalterium, Scythiae frigora fervent calore „fidei”. Hogyan térítette az ötödik században az Erdélyben uralkodó Hunnusokat Sz. Theotimus, a' Tomitanusok, és Scythák' Püspöke az igaz hitre, tudva vagyon. — Az Avaresekről a' hit' állapotjában kevesebbet mondhatunk, annyi bizonyos, hogy a' hatodik században, az akkori Chágán a' Rómaiakkal szövetséget tévén, a' Sindigumi (vagy Petthő szerint Nándor Fejérvári) Püspök előtt térdén állva a' Sz. Évangéliom könyvére megesküdött, mondván: „Esküszöm ama szólló szerint, kinek „szavai megvagnak az Istennek szent papirossiban, az „az írásiban, hogy én mind azokban, a' kik elé adat- „tak, nem hazudok, se tralárdul nem szöllok”. De még

a' részeket) az időnek viszontagságai között, a' pusztító ellenségeknek, kik közzé számlálja Kerchelich a' Hunnosokat is, de nevezetesen a' Gothusoknak betsapásaik által eltörültettek. Sőt sok templomok magoknak a' pogány Magyaroknak bejövetelek által elpusztítottak, a' mint ezt az igen munkás Katona István (in hist. critica Regum Hriae tomulo 1-o folio 151) olly hozzá tétellel említi, hogy a' sok közzül a' Scitha vendégek egyet se hagytak épségben. De hogy a' nemzetek' vándorlásai az alig terepélyesedett Katholika hitnek mennyit ártattak légyen, kiki tudhatja, a' ki a' közönséges históriát tsak valamennyire forgatta.

Tsak ugyan Szent István első Királyunk is, midön Országában a' Püspökségeket felállította, hogy egy Fő pásztorságot se talált abban, bizonyítják a' Pannon hegyén 1001. esztendőben kiadott diplomájának ezen szavai: „Necdum enim „Episcopatus, et Abbatiae, praeter ipsum locum „(montis Pannoniae) in Regno Hungariae sitae erant.”

Béla Királynak nevetlen Irászsa (Anonymus) a' Vezérek könyvének 30-dik részében azt jegyzi meg, hogy Árpád népét az Egür vizéhez vezette, és Usturos és Puruzlou (most Ostoros és Poroszló) mellett tanyáztatta. Ez is tehát Egernek folyóját úgy nevezi, mint az Szászky szerint a' Hunnosok idejében neveztetett.

Közönséges a' vélekedés, hogy ezen patakról, melly a' várost keresztül folyja, vette légyen a' hely nevezetét; mert előbb szokták a' nemzetek

ebből egyenesen azt következtetni nem lehet, hogy a' Chágán Katholikus volt. Evagrius (libro 4-o cap. 20-o) végre azt írja, hogy Gorda, a' fekete tenger mellett letelepedett Magyarok' Királya, Justinus Császár udvarában Constantinopolisban a' hatodik század elején megkeresztelkedett, száz ezerből álló népével együtt, melly miatt ötszétől meg is ölettetett.

a' vizet, mellynek partjait megszállják, megnevezni, mint a' későbbben épült várost. Elmellőzvének sokaknak azon állítását is, hogy Eger vize a' partjain valaha nagy bőséggben találtatott Eger fáról vette nevét, a' mi Erlau német nevére tökéletesen azért alkalmaztatható, mivel Erlenu anyit tészén mint Eger-fás kies liget; hanem mindenek felett az a' fontos kérdés támad, hogy a' városnak deák neve *Agria* honnan származik? Erre Bonfinius Antal után minden szerzők azt felelik, hogy Rácz Országnak *Agriánusok*nak neveztetett népei, kik a' Rodope hegye mellett volt lakásokat nem tudatik melly időhen elhagyván, ide telepedtek, adták légyen az általok épített városnak az *Agria* nevezetet. Nem léssen kellemetlen Bonfinius szavait itt elő hozni: „*Agria ab Agrianis Illirici populis, qui a Triballorum a) tergo habitabant, et condita, et nominata est, qui trejecto Danubio in Partisgorum agro con-sedere, haud procul a' Tibisco amne.*” A' való, hogy *Agria* szintűgy görögös hangzású, mint *Agrigentum*, vagy *Argos*, vagy *Agriae insulae*, sőt egyik Királyát *Illiricum*nak, *Ágronnak* hívták. Mások még is a' földet mivelő faragatlan lakossaitól származtatják *Agria* nevét „*a gente aggesti et in urbana nominata mputant o.*

Mikor Szent István első Királyunk 1009-dik esztendőben, a' midőn a' Veszprémi és Pétsi Fő pásztori székek is állítódtak, az Egri Püspökséget alapította, akkor már Eger derék város lehetett, mert pusztába, vagy nyomorúlt faluba senki se tészén Püspököt; sőt már a' vára is akkoriban fen

a) A' Triballusok alsó Maesiának a' Haemus hegye és a' Duna között fekvő lakosi voltak, a' mint Ptolomaeus 3-dik könyvének 5-dik részében előadja.

állott. Bizonyítja ezt Bombárdi is (in *Topographia Magni Regni Hungariae*) ezen szavaival „Ornavit „arcem Agriensem S. Stephanus aedificiis, quam „in deliciis habuit”, nem írja, hogy aedificavit. — Egyébaránt is a' ki az Egri várnak nagy kiterjedését, falainak rendkívül való magasságát, föld alatt való több emeletű üregjeit, 's kerítésének szörnyű vastagságát szemesen most is, noha már csak dűledékek, megvi'sgálja, lehetetlen által nem látnia azt, hogy nem egy rövid emberi életnek munkája ez a' nagy hegyre öszverakott óriási alkotmány — Több irókban olvastam, hogy épületekkel felékesítette első Koronás fejedelmünk a' várat, de keveseknél találtam, hogy aztépítette volna. Timon Samuel is (in *Ep. chron. pag. 5-a*) azt vallja csak, hogy „Agriam aedificiis excolit”. Smidt Miklós (in *Episcopis Agriensibus Tom. 1-o p. 14*) nevezetesen azt írja, hogy Szent István építette az Egri várban a' Szent János Apostolnak, linek tiszteletére a' Ráptalant fundálta, roppant templomát, melly mellett a' későbbben felállított Püspöki lakhely, és Kanonokok házai látszattak. Alább meg (ad annum 1009-um) azt állítja, hogy tökéletesen elkészülvén a' nagy templom, a' Király a' várost fallal bekerítettette, hogy azzal a' helyet díszesítené, egyszer'smind pedig, a' polgárokat, és a' Püspököt bátorságosítaná. (Erre a' vár leírása alkalmatosságával még egyszer vissza fogunk térni) — A' városnak kerítéseit azomban más irók, nagy számmal pedig; 4-dik Bélának tulajdonítják, a' mint alább Timon Sámuel szavaiból a' dolog nagyobb világosságra fog derülni.

Noha az Egri Püspökségnek felállításáról szöllő eredeti ok-levél a' Tatárok pusztítása alkalmatosságával elveszett; senki se fog azon mindazonáltal kételkedni, hogy Szent István első Királyunk légyen annak szerzője, a' mit nem csak

Rozgonyi Péter, Egri Püspök, a' Boldogságos Szüz Kápolnáját fundáló 1430-ban kiadott petsétes levelében, hanem Kollár Ádám is (in Hist. Diplom. Juris Patronatus Hriae Regum libr. 1-o pag. 60-a) 's többen is erősítnek. De leginkább elosztatja a' kétséget 4-dik Béla Királynak alább gyakran elé fordulandó diplomája, ezen tiszta kitétellel: Sancta Mater Ecclesia Agriensis, in honorem S. Joannis Apostoli, et Evangelistae dedicata, cujus fundator, et dotator S. R. Stephanus Primicerius R. Hriae, et Apostolus miro modo fuit, et est etc. — Legtöbben a' régi irók közzül abban is megegyeznek, hogy az atyáskodó hölts fejedelem 1009-ben Catapranust tette abban legelső Fő pásztornak; megegyeznek abban is, hogy örömet mulatott, sőt lakott is Egerben, és az emelkedő épületekben nagy gyönyörűségét találta. — Az Egri Püspökséget nem tsak Szent István, hanem Szent László 1092-ben, és második András is igen sok szép fekvő jószágokkal, sőt a' mint Bonfinius (Decade II. libr. 4-o pag. 232) bizonyítja, a' templomot kintsekkel is gazdagították. Az Egri Püspökségnek méltósága, fényne, és gazdagsága kinyilvánosodik 4-dik Béla Királyunknak petsétes leveléből, mellyet 1261-dik esztendőben Lambert Püspöknek idejében adott ki, a' mellyben elé számlálván a' fentebb kitett Királyoknak adományait, következő kifejezéssel rekeszti beírását. „Itaque supra omnes Ecclesias cathedrales Regni Hungariae per tot donationes, et libertates per S. Reges donatas, et concessas sedebat ut Domina gentium in sede Majestatis suae, diademate pulchritudinis coronata”. Igen is szépségének fényne mint valami ékes korona ragyogott, és magas székében olly méltósággal sugározott, mint a' Nemzetek

Fő Asszonya. Helyesek tsak ugyan 4-dik Bélának kitételei, mert Bombardi (in Topog. mag. Regni Hriae libro 6-o §. 3-o) az Egri Püspökségnek valahai jövedelmét száz ezer darab aranyokra teszi; ugyan azért Bélának adományi levele arra kötelezte a' Fő pásztort, hogy ezen gazdag jószágokból a' Magyar Országi Királynak negyedik fiját táplálni 's nevelni tartozzék. De hogy valamellyik Hertzeg erre szorult volna valamikor, vagy hogy ezt valamellyik Király kívánta volna teljesíteni, a' történetekben nem olvastam.

Második István Király, a' ki a' Római Királyi tizmet legelőször vette fel, 1120-ben Turóztzi bizonyág-tétele szerint (in Chron. parte 2-a cap. 63) Egerben veszedelmes betegségbe esett, annyira, hogy kiki tsak halálát lesné, melly esetet Gróf Bors és Iván hasznokra fordítani akarván, az árulóktól hiptelenséggel Királynak kiáltatták ki magokat, Azomban István Istennek bõlts végzésébõl felgyogyult, és a' felség-bántó Ivánt tsak hamar lenyakasztatta; Gróf Borsot pedig a' Királyi udvarból elüzte, 's olly hozzátétellel küldötte Görög Országba, hogy tehetetlenek, és alkalmatlanok légyenek ezután még maradéki is az udvari szolgálatra.

Ugyan ezen második István két esztendővel késõbben, az az 1131-ben hasmenést kapott, és minekutánna penitentzia tartásának jeléül, halálához közelgetvén szerzetesi ruhába öltözött volna, Caesar Baronius elő adása szerint, (Tomo 12 o §. 14-o) tsak ugyan Egerben hosszas nyavalygása után meghalálozott. Siettette kimulását a' Kunoknak a' beteg Király' ágyához való tsoportos tolakodása, kik könnyezve vádolták a' Magyarokat, hogy ezek õket öldösik, Tatar Vezérjek különösen keseregvén a' beteg fejedelem előtt, hogy az õ véreit 's rokonit az élök számából a' Magyarok

már ki törölték. A' Kunokat mód felett szerető Király, a' Vezérnek, és előtte siránkozó Kunoknak panaszaira felháborodván, mérgesen ezt felelte: „ha egészségem megtér, minden közzületek „megöletett személyért, tized fogok kivégeztetni; most pedig életem felől teljességgel ne esetek kétségbe”. Mellyre hajlandóságának bővebb jeléül kinyujtá kezeit a' Kunok felé, kik azoknak tsokolására sietvén, seregesen rohantak a' Király ágyára, melly nyomakodások által a' Királyt annyira elbádjasztották, hogy ezen jelenés után tsak hamar kiadá lelkét. — Smidt Miklósnak vélekedése, az említett könyvének 61. lapján oda üt ki, mintha 2-dik István húzomos betegeskedése alatt Egerben egy Püspököt is (hihető Andrást) nevezett volna ki, a' ki ötet a' halálra elkészítette, és a' holt testét Váradra élvitette.

Mártirius az Egri megyének akkori Püspöke alatt 1143-dik esztendőben, a' Szászok, a' kiknek ő igen különösen kedvezett, a' megyének több városait, úgymint Eperjest, Kassát 's a' t. megszállották, és lakni kezdték. — Ugyan ezen Mártirius alatt telepedtek le Magyar Országban mintegy 1150-dik esztendő táján a' Cistercita szerzetes papok is, kiknek harmadik Béla 1183-ban szép 's kedvező kiváltságokat engedett, tsak hogy Magyar Országot az eretnekségtől, melly a' külső tartományokat pusztította, 's mirigyésítette, megójják. a)

a) Péterffy Károly (in sacr. concil. Hriae parte 2-a) azt írja, hogy 1190-dik esztendőben szállottak be Pásztuha (most Pásztó, vagy Pásztoha, mező város Heves Vármegyében, a' Gyöngyösi Járásban), és azt a' Boldogságos Szűzről neveztetett Apátságra emelték, mellyet azután századokig birtak, mind addig, míg azt a' vallásbéli szakadások miatt nem kénytelenítették elhagyni, mellyhez tsak a' Törököknek a' hazából lett kiűzetetése

Nevezetes leginkább Eger városa arról, hogy Imre Király 1204-dik esztendőben a) itt végezte életét November végével, vagy azért örömet mulatván e' városban, a' mint Hatona István (in Hist. Crit. ad hunc annum) előnkbe terjeszti, mert Eger nekie kedves helye volt, vagy azért, mert az akkori Püspököt Catapanust, a' ki nekie Cancellariussa is volt, igen szerette. Tsak ugyan a' derék Fő pásztor nem kíméllette költségét, hogy a' jóltévő Imre Királynak tetemei Constantia elmaradott özvegyének (a' ki az Arragoniai Királynak leánya volt) jelenlétében, egy Uralkodóhoz illő fénnel a' várban lévő fő templomban eltaríttassanak. b)

Catapanus után első Tamás lett az Egri Mégyének Fő pásztor, a' ki második vagy Jerusálemi Andrásnak igen kedvelt embere vala, és a' Királyt 1217-ben a' szent földre a' Györi, és Pétsi Pöspökökkel együtt elkísérte, 's onnan a' Királyal szerentsésen vissza is jött.

se után mintegy 1690-ben, Zsolnai András Apáturjoknak munkálkodása által juthattak, és annak legfőbb részből álló (mert egész Pásztót ma sem birják) tulajdonságába mai napig megmaradtak, noha most a' Pásztói Klastromban nem laknak.

a) Pálma Ferentz (in notitia Rer. Hricarum tom. 1-o p. 262.) Imre Király' halálának idejét négy, Turótzsi János pedig (cap. 70-o) két évvel előbbre teszi, de a' mint Katona és Smidt bizonyítják, hibásan. Hibázik Pálma abban is, hogy Imre Királynak sírját a' Cisterciák' templomába helyezteteti, mellyet ő maga (a' Király) épített, mert majd minden történet-írók megegyeznek abban, hogy a' várbeli Sz. János Apostol templomába temettetett el. Olvasd Katona Istvánt (in Hist. Crit. Regum ad annum 1204).

b) Telekesi István Püspök úgy vélekedett egy levelében, hogy az Egri várbéli templomba, nevezetesen a' torony alatt volt Sz. János Apostol Kápolnájába két Magyar Királyoknak holt testei takaríttattak el; de mellyik Királyé legyen a' második holt test?... sehol nem olvashattam. A' Telekesi levelét Smidt Miklós a' 3-dik darabnak 359-dik lapjába béiktatta.

1210-ben kezdődik az Egri Prépostok emlékezete, melly méltóságban legelőször is Cletus, második András Híralynak Cancelláriussa fordúl elő, a' ki Tamás után a' Fő pásztori rangot is elnyerte. Második Cletusnak igazgatása idejében, hogy az Egri Kanonokok millyen szükölködő állapotra jutottak légyen, megtetszik Honorius Páának 1226-ban a' Püspökhez irt leveléből, mellyet Smidt Miklós az említett munkájának 139. lapjába befűzött. Akkoriban, Vályi András és mások szerint, Egerben 36 Kanonokok voltak. — Ugyan ezen Püspök a' Seraphicus Szent Ferentz Rendén lévő szerzeteseket 1232-dik esztendőben a) a' Fundátor szent atyának még élteben befogadta, és Egerben szép helyet mutatott ki nekik, a' honnan a' társaság azután az egész hazába széljel elterült.

Kétséget nem szenved azomban, hogy a' Szent Domokos fiai is ugyan azon idő tájban telepedtek meg Egerben, a' kiknek Magyarországba való jöveleket Ferrarius 'Sigmund, és Málvenda Tamás írók 1221-re teszik. Egerben való lételekről Bombardi, a' Topográphiája 6-dik könyvének 4-dik szakaszában bizonyóságot téssen. Péterfi Károly pedig (in sacr. conc. parte 2-a pag. 279) még azt a' világosítást is adja, hogy a' Dominicanusok Egerben Szent Mihály temploma mellett laktak, de ez a' Klastrom (későbbben) a' vár' építésére fordíttatott.

Végre második Cletust nem tsak az emlékezetesíti, hogy 1232-dik esztendőben ő állította fel a' Ciscercitáknak Beeli, vagy Apáthfalvi Apát-

a) Ezt Pázmán Péter is említi; Barkótzai mindazonáltal ezt az időt az 1225-dik évre határozza. Vályi Lexiconja szerint pedig most is azon a' helyen vólnának a' városban a' P. Franciscanusok, a' hová a' 13-dik században legelőbb telepedtek.

ságjokat a), hanem ő építtette Egerben a' Szent Jakabról nevezett betegek és szegények házát is, a' szenvedő emberiségnek hasznára azt vagyono-
sitván is.

Második Cletus alatt 1241-dik esztendőben történt a' vad Tatár tsordáknak Magyarországba való berohonása, a' melly valamint az egész hazát feldúlta, úgy Eger városában, 's az Egri Megyében sem hagyott semmit épségben. Siránkozásra méltó módon festi le Rogerius Nagy Váradi Kanonok, a' ki a' dühös Tatároknak kegyetlenkedéseket maga is keservesen érezte (in carmine miserab. Hungariae) Egernek akkori szenvedéseit. A' várost tudniillik a' várral és templommal együtt, a' szél is élesztvén a' tüzet, lángba borították, a' lakosokat és más a' hely oltalmára oda futott embereket felkontzolták, sőt sok Kanonokot is megöldöstek, a' templomnak és Püspöknek kintseit elragadozták. Ezen alkalmatossággal a' levél-tár és privilegiumok is oda lettek. Az egyházi jószágok pedig mind elpusztítottak. Benedek, a' Nagy Váradi Püspök, az Egret pusztító Tatárokkal olly tzeleből mert szembe szállani, hogy azoktól ez elrabolt kintseket vissza vegye; de szerentsétlenül, mert a' fortélyoskodó Tatároktól az ő vitézsei is megverettettek, és széljel üzettek. — Az Egri vár, még akkor úgy szölván erősség se lévén, hanem inkább tsak kies kilátású, 's mulató hely, a' rabló ellenségnek gátot nem vethetett, mint Esztergam, Szent Márton, és Fejérvár, a' mellyekbe az' öldöklő Tatárok be nem juthattak.

a) Ez az Apátság ma is fenáll, Szent Iványi Jó'sef, a' Lonsontzi Plébánus viseli tziimjét. Abbas Beatae Mariae virginis in coelos assumptae trium fontium de Beel, seu Apáthfalva. Most az Apátság az Egri Kis-papok nevelő házának (Seminariumnak) sajátsága.

A' Fő pásztert 2-dik Cletust az Isteni gondviselés oltalmazta. Mert ő, a' Sajónál történt szerentsétlen tsatában életben maradván, a' Királyt (4-dik Bélát) Dalmátiába elkísérte, és a' vad pogányoknak kitakarodása után, a' mint 5-dik István Királynak a' Püspökség részére 1271-dik esztendőben kiadott petsétes levele bizonyítja, Magyar Országba a' Királyal vissza is tért a), a' hol nem sokára az élők közzül kiköltözött. (Katona Steph. in Hist. Crit. R. Hriae, Tomo 6-o p. 582.)

Cletusnak halála után Lámberet viselvén a' Püspökséget 1243-ban, minden gondját arra fordította, hogy mind a' várost, mind a' megyét újra megnépesítse, és a' még életben maradt lakosokat öszvegyűjtse, és az égésnek, 's egyéb szomorú pusztításoknak nyers nyomait eltörölje, és az épületeket, bár sok költségek reá szánásával is, helyre állítsa, 's talám épen ezen tzelből szállította a' maga pénz-tárjába az Egri Káptalannak dé'smájit.

Itt az a' környülállás érdemel megjegyzést, hogy a' Tatár pusztítás után a' Magyar Királyoknak a' Püspökök kinevezésében gyakorlott Patronatusi igaza változást szenvedett, és ezentül a' Káptalanok választották a' Püspököt. Legelőször (ha jól olvastam) a' Veszprémi Káptalan kezdett illy szabadsággal élni. Panaszolkodott is erről 4-dik Innocentz Pápanak 4-dik Béla Király. Tsak

-
- a) Ötödik Istvánnak fen érintett Királyi erősítő llevelét ha Smidt Miklós olvasta volna, bizonyosan munkájának 158. lapján azt nem vélte volna, hogy Cletus Püspök valamely várban bátorságba tette magát, és abban szíve fájalmában meghalt. — A' mit még inkább sajnálni lehet Smidtnben, az, hogy ő nem látta 4-dik Béla Királynak 1261-ben kiadott petsétes levelét, melyet különös szép szavai miatt Katona István (in Hist. Crit. Tomo 6-o pag. 326.) az olvasó világgal közleni szükségesnek tartott. Mi is tartozhatott az Egri Püspökök élete leírásához inkább, mint ezen két Királyi újító petsétes levelek.

ugyan volt is ezen pőntban közel 200 évekig a' Magyar Országi uralkodóknak rövidségek, míg a' Constantiai Egyházi Gyülekezetben 'Sigmund Királynak azon régi jus vissza nem adatott, hogy a' Király jövendőben maga szabadon választhasson 's nevezhessen mind Püspököket, mind Érsekeket. — Katona István ad annum 1205 azt írja „Ita „Reges nostri jure Patronatus 2 saeculis usi sunt, „duobus illud remiserunt etc”. Ugyan azt olvashatni Verbőtzi hármás könyvének első részében 20-dik tizmjében. Sőt ha a' harmadik századnak elejére vissza-térünk, már 2-dik András Király alatt a' Spalatai Káptalan szabadon 's önkényesen választotta 1217-ben a' Spalatai Érseket, 's noha az akkor a' városban mulató Király egy alkalmazottnak tetsző férjfiat ajánlana, még sem azt, hanem egy kebelbéli Kanonokot emelének az Érsekségre, (olvasd Thomas Archidiaconust in Histor. Salonitana Capit. 26-o et Steph. Katona in Hist. Crit. Tomulo 5-o ad annum 1217).

A' Káptalan által teendő választásnak módját, és a' választandó személynek minéműségeit is előadja tsak ugyan 5-dik Istvánnak fen előhozott, 1271-ben készült, és Lambert akkori Egri Püspöknek adott petsétes levele, mert abban az a' kitétel találtatik, hogy senkit se lehessen Püspöknek választani, ha tsak nem nemes ágyból való, és nem törvény tudó, és így a' Király által bemutatott három erköltsős, és próbált jámbor életű férjfiak közzül az választassék, a' ki teljes korú lévén alkalmazatos lehetne a' Király fíjának alkalmazására: minthogy a' régi Királyok meghagyása szerint, a' Püspök a' kis Királyfi mellé mintegy nevelőnek 's táplálónak van rendelve, a'

kit, ha a' hitetlenek és gonoszok megtámadnának, oltalmazni köteles volna, — mellyekből kinyilvánosodik, hogy akkoriban is a' Király candidált; hanem a' Kanonokok, a' három közül egyet szabadon választottak. De térjünk vissza a' történetek' rendjére.

Minekutánna Béla Király a' pogányok által felégetett Esztergam városát (mert a' vár épségben volt) helyre hozta, és Budának is formáját megadta, 1261-dik esztendőben minden gondját Egerre fordította, melly még akkor is a' tűznek szomorú következéseit csak siratta, de a' Fő pásztornak minden erőlködése mellett is magát hamvaiból felemelni nem tudta. Béla Király tehát, kit méltán lehet az Ország másodikként nevezni, Eger városát is újra felépíttette, főképen pedig az öreg várbeli templomnak királyi bőkezűsége által hajdani fényét vissza szerezte, és azt az Isteni szolgálathoz megkivántató drága edényekkel, 's más templomi szerekkel, mellyekből a' Tatárok által kivetkezett volt, megajándékozta. A' szegénységgel küszködő polgároknak házait nagylelkűséggel szerinte megújította, és hogy jövedőben az ellenségnek berohanásától menté tétettének, körül falaztatta és beárkoltatta a' várost a). Végre, hogy semmi végezetlenül ne maradjon, Lambert Püspök kérésére az elenyészett fundacionale diploma he-

a) A' mint a' ma is fenálló kapuk és bástya-omladványok szerint itélni lehet, sőt a' régi rajzolatok is mutatják, Eger a' váron kívül csak a' belső városból állott, és azt a' Hatvani kaputól, a' Rátz, vagy Szent Miklósi kapuig, és onnan a' patakon által a' vár alljáig nyúló kétszeres kőfal kerítette körül; másik oldalát formálta az a' bástya, melly a' Hatvani kaputól a' mostani Kanonokok házainak és kertjeinek hátulsó végén nyúlt el, 's a' várral megint össze volt kaptsolva. A' Hatvani, Maklári, 's Rátz hóstyák (külső városok,) nem különben a' Sántz, és az új, vagy Károly városa 's egyebek mind későbbben, nevezetesen pedig a' Törököknek kiűzetése után épültek.

lyett más újat adott ki, mellyben a' Püspökségnek ajándékozott jószágokat névszerint kitévén, a' pásztori székhöz tartozó dé'smákat, és több kiváltságokat is megerősítette, hozzá adván, hogy ha a' Királynak négy fiai leendenének, (a' mint feljebb említettük) a' negyediket a' régi Királyok akaratja szerint, a' Püspök nevelni és oltalmazni tartozzék.

Azomban Béla Királynak adományi levele sem maradhatott sokáig a' Püspöki levél-tárban; mert azt más levelekkel együtt Sámuel, Sibininek fija, a' ki hihetőképén *conditióból* élősködő író deákja (*Conditionarius Ecclesiae Agriensis*) volt a' Püspöknek, nem tudatik mi okból megégette, és hamuvá tette; melly képtelen vakmerőségéért és hívségtelen tettéért (*propter excessum infidelitatis*) a' vétkes Sámuel nemességétől, mellyet Cletus Püspöktől nyert vala, megfosztatott, és szolgaságra vetetett; de a' gonosztévő Orosz Országba szökött, és megszabadult, a' mint ezt Katona István (ad annum 1271) 5-dik István petsétes levelének felhozásával hosszasan eléterjeszti, 's azzal azt a' környülállást is megvilágosítja, hogy az Egri Püspökök is hajdanában nemességet osztogathattak, mint most osztogat a' Primás Hertzeg, mint Esztergami Érsek, és a' Zágrábi és a' Győri Püspök.

Ötödik István Király tehát Lambert Püspöknek kérésére, minekutánna a' Heves Vármegyei gyűlésből kinevezett 25 Megyebéli Nemesek, a' szükséges nyomozásnak megtétele után a' kereszt-re tett esküvésekkel, a' Püspöki választásról, dé'smákról, jószágokról, és kiváltságokról, a' mint a' Fő pásztorok eddig is azoknak birtokában voltak, bizonyoságot tettek, kiadta 1271-ben az újtó, 's már többször említett Királyi petsétes levelet, mellyben a' Püspökségnek minden jussait és

birtokait, úgy a' mint azok Szent István, Szent László, második András, es 4-dik Béla Király által ajándékozva voltak, megerősítette.

Lámbertnek kimúlta után második András lett a' Megyének Püspöke, a' ki pásztorkodása' kezdetében mindjárt 1275-dikben mind azon házi telkeket, bor és másféle désmákat, 's más külömbféle adózásokat, mellyeket előzője elfoglalt, a' Ráptalannak önkényesen minden per-patvar nélkül visszaadta. Ezt második Márton Püspök is, (1307-ben) sőt első Tamás Esztergami Érsek is (1315-ben) megerősítették. — Hét dolgot fejt meg azon kívül 2 dik András Püspöknek érdeklött petsétes levele, úgymint: hogy akkor némelly Kanonokok a' hegy-tetön, az az a' várban, némellyek a' vár alatt, és így a' városban is laktak; másodsor, hogy akkor is még többen voltak 12-nél a' Kanonokok. Sőt Smidt Miklós, többször említett munkájának 252-ik lapján azt hozza elő, hogy II-dik András Püspök alatt a' Kanonokok száma a' harmintzat meghaladta. Azon kívül 40-en voltak az Óltár-mesterek a), es hoszonnegynél többen a' Káplánok; hanem II. Márton ugyan ezen Megye' Fő pásztora a' Kanonokok' számát huszra szállította. — Ez különösnek nem fog tetszeni, ha Ker-

-
- a) A' régi időnek buzgó keresztényei fundálván az óltárokat a' templomban, azokhoz bizonyos számú miséket kötötték, sőt ezen óltárokat más jövedelmekkel is, sőt a' Fejedelmek, Hertzegek, 's a' Királynék jószágokkal is gazdagították. Illyen volt például az altaria sanctae crucis, mellynek egy bizonyos pap volt az óltár-mestere, az azon óltárhoz kötött miséket a' fundátor számdéka szerint ez végezte, és azon óltárhoz ragasztott több jótéteményekben, és az ahoz kötött földekből, malomokból, 's egyebekből járó hasznokhan tsupán ez részesült. Hogyan gazdagította Mihály Püspök a' Szent Mária Magdolna óltárát egy malommal Egerben, eléadja Smidt Miklós a' 310-dik lapon. A' Szent Imre Hertzeg óltárát hogy ajándékozta meg Ersébet Királyné Fejérváratt, leírja a' 337-dik lapon.

chelic Boldi'sárnál (in Hist. Ecc. Zagrab.) írva látjuk, hogy Zágábban is voltak hajdan 30 Kanonokok, és 3 Prépostságok, hasonlóképen ha Péterffinél (in Sacr. Conc. Hriae, Viennae 1742. Par. 1-a pag. 163) olvassuk, hogy az Esztergami Ráptalanban már 38 Kanonokokat is lehetett számlálni.

Ötödik István Királynak halála után annak igen fiatal fija, 4-dik vagy Kun László foglalta el az uralkodói széket. Ez az ifjú Király második András Egeri Püspököt minden per nélkül, mellyet, ha hiveségtelenségbe esett volna, ellene előbb indítani kellett volna, méltóságától és jószágaitól, másoknak abbeli hazug vádolására fosztotta meg, mintha ő is az ellene törekedő Magyarokkal szorosabban barátkozván, a' Király ellen követ fújna, 's a' törvényes hatalmat pártosan felforgatni akarná; sőt a' Király az elfoglalt Püspöki jószágokból több helyeket a' maga hiveinek és követőjinek el is ajándékozott, és az Egeri úgy nevezett, vagy is az Eger folyója által formált völgyet elpusztíttatta, és sok falukat lerontatott; sőt ez idő tájon, a' mint alább látni fogjuk, maga Eger városa is a' tűznek és rablásoknak kitétetett. — Nem sokáig tartott mindazonáltal az ártatlan férjfiúnak méltatlan szenvedése, mert a' Király az ő hiveségéről meggyőzöttetvén, és a' vádoknak hamis koholásait, 's helytelenségét által látván, Andrásnak Püspöki méltóságát és elfoglalt jószágait, annyival inkább 's örömeztobb vissza adta, mert kivilágosodott, hogy minekutánna a' pártosok, a' kik a' Kunok eránt mutatott különös hajlandóságát a' Királynak, melly a' Hazafiaknak megvetésével vala öszvekaptsolva, nem szívelhették, a' zenebona' zászlóját kitétték volna, a' Püspök volt első, a' ki közöttök megjelenvén őket a' támadásról határozó szavakkal lebeszéllette. Ugyan azért, hogy

ő minden javainak épségébe vissza tétethessék, a' Király mind előszöri hirtelen itéletét, mind a' Püspöki birtokokról másoknak tett minden előbeni adományait megsemmisítette. Söt úgy látszik, hogy 4-dik László a' Püspököt személyesen tette vissza Egri székébe, legalább a' Fő pásztori rangnak, és javainak visszaadásáról szöllő Királyi levelet 1281-dik esztendőben Eger városában maga személyes jelenlétében készíttette a), és tette fel, mellynek befejezésében az is foglaltatik, hogy *Szenholmuda* faluja is, a' mit maga a' Püspökség szerzett volt, a' széknék vissza adattatik. Ugyan azért ezen oklevelet is mintegy újító adományi levél gyanánt lehet tekinteni (Smidt. pag. 205. 206. etc.).

Második Mártonnak halála után az Egri Kanonokok 1322-dik esztendőben Telegdi Csanádinust, a' Nagy Váradí Prépostot Egri Püspöknek választották, melly választásolat a' következett 1323-ik esztendőben az Esztergami Érsek is jóvá hagyta; megint egy új bizonyosága a' Káptalanok szép szá-

a) Vályi András, Magyar Országi Lexiconjában Eger neve alatt tett jegyzéseiben úgy vélekedik, hogy alig épülhetett fel a' várbéli templom tsak valamennyire a' Tatár pusztítás után, már azt a' Kunok dühe és helysö zenebonának 4-dik László, és 3-dik András alatt a' várral együtt újra megrongálták, és mindenek pusztán állottak. Ezt bizonyosan főképen az 1279-ki esztendőöröl kell érteni, a' mellyről Katona István is ezeket említi: „In ipso „regno bona fidelium vastabantur, ecclesiarum, ac pi-
“orum jura diripiebantur, libertas Ecclesiastica concul-
“cabatur”. A' Nemes Káptalan petsétje is a' Tatárok rablása után 1281-kig kétszer újított meg. Egy ugyan ezen évben a' Káptalan által kiadott oklevélnek a' végén ez az írás olvasható: *Praesentes sigilli nostri post plagam Tartarorum secundo renovati munimine roboratas extradeditimus litteras etc.* Oh de hányszor újított meg ez a' hiteles, Szent Jánost a' maga sassával képezö petsét még ezután is.

badságának. A' választást erősítő levél Péter Prépostnak, és az egész Káptalannak vagyontitulálva.

Azomban harmadik András Királynak halála után a' Magyar Országai fejedelmek szabad választása alkalmatosságával eredett zürzavarok között Venczel, Otto és Robert Károly országglása elején is sok jószágok és faluk a' Püspöki széktől elszakadtak, és a' nyughatatlankodók által elfoglaltattak: ugyan azért igen idvességes volt Telegdinek azon gondolatja és szándékja, hogy mind ötödik Istvánnak, mind 4-dik Lászlónak adományi, és a' Püspöki jószágokat magokban foglaló leveleit Hároly Király által is 1326-ban megerősítette, és a' Püspökség részére kiadatni annyival könnyebben eszközölte, mivel a' Király és az Ország Naggyai előtt behizonyította, hogy azon jószágok 4-dik Béla idejétől fogva állhatatosan a' Püspöki székhez tartoztak. Tsak ugyan első Károly, és első Lajos Királyok alatt Eger valamint tsendességét és nyugodalmát vissza kapta, úgy lassan lassan a' Hun László alatt kapott sebeiből gyógyulni, épülni, emelkedni, és virágozni kezdett. — Budai Ferentz Prényi Miklós élete leírásában az 1320-dikban élt Egri Kanonokok' neveit így adja elő: Újvári Domokos, Zempléni Péter, Borsodi Benedek, 'Sombori Jakab, Hevesi István, Ungi Benedek, Heményi Lörintz, Szabóltsi Dávid'sa't.

Első Lajos Király 1362-dik esztendőben October hónapjának 17-dik napján Maklárón (városka Heves Vármegyében, közel Egerhez, melly most a' kis Prépostsághoz tartozik Kis Tályával együtt) mulatván, héti vásárokról szólló szabadság levelet adott a' Káptalan birtokában lévő Al-Magyar i nevű falu' részére, hogy abban hetenkint minden Punteken héti vásárt lehessen tartani. Most már

ez a' falú Eger városával egy testbe forrott össze, és a' Maklári utsza neve alatt esmeretes. Hanem valljon az Egerben most is Pénteken tartatni szokott héti vásároknak eredetét nem kell-e ebben az előhozott első Lajos Király privilegiumában keresni?

Szétsényi Mihály Püspök, Eger városát azzal tette nevezetessé, hogy abban 1371-dik esztendőben 6-dik Majusban, az az: a' Megyének Pátronusa', olajban főtt Sz. János Evangelista' napján Megyebéli Zsinatot, vagy is Egyházi-gyűlést tartott. Tisztelendő Kaprinai István hazai írónk közli egész kiterjedésében Mihály Püspöknek a' Leleszi Préposthoz írt és ötet az Egri Papi gyülekezetre meghívó levelét, melly költ Egerben, a' mondott 1371 dik esztendőben Martius hónapjának 12-dik napján. A' levélnek foglalatja azt mutatja, hogy a' zsinatnak tárgyai az erköltsök jobbitása, és a' támadók' letsendesítése és megszelidítése lettek legyenek, valamint ezt a' Papi törvények parantsolják.

Tudva vagynak a' történetekből azon zenebonák, mellyek első Lajos Királynak kimulása után az Országot szaggatták és zavarták. A' Fő-Rendüek közzül sokan 'Sigmond Királynak szabadon vagy törvényesen tett választását el nem esmervén, főképen Horvát Jánosnak, a' ki Mária Királynét fogságba ejtette, nógatására az új fejedelem ellen pártot ütöttek, és Lászlót, az Apuliai Királyt Nápoly Országból a' Magyar trónusra (ez lévén 9-dik Bonifacius Pápanak is akaratja) kihívták, mellyre Nápolyi László megjelent Dalmatiának Jádra városában, a' hol a' Pápa követje által Királynak, de nem a' Magyar Koronával, meg is koronáztatott. — Palma (in notitia rer. Hircarum parte 2-a pag. 169) világosan kiteszi, hogy az öszveesküdtek Nápolyi László nevében elfog..

lalták Budát, Esztergamot, Egret, az Ország-
nak még több nevezetes városaival és erőssé-
geivel együtt. Következésképen Eger is 1402-ben
elpartolt 'Sigmond Királytól, sőt Vindeck Eber-
hard (in vita Sigismundi tomo 1-o, cap. 17-o)
azt állítja, hogy Ludányi Tamás, az akkori Egri
Püspök, fő személyt játszott a' felzendültek között;
a' mi magának 'Sigmond Királynak a' Szegvári Gróf
részére 1414-ben adott kegyelmező leveléből még
jobban kinyilvánosodik, mellyben ezen kifejezés
találatik: „Thoma de Ludán dudum Epi-
scopo Agriensi cum plerisque suis
complicibus, in suscepta perfidia
stante”.

Ludányi, másképen vas fejű Tamás Püspök,
Vindecknek további előadása szerint, a' Királyi
széket elfoglaló 'Sigmondnak hatalmától tartván,
előbb Erdélybe, onnan azután Lengyel Országba
szaladott, és ott sokáig tartózkodott, míg végre
a' Krakói Püspök kérelmére 'Sigmond engedelm-
met adott nékie a' hazájába, de nem a' Püspöki
székébe való visszajövetelre. — Budai Ferentz
állítására szerint 1410-dikben is még Lengyel Or-
szágban lakott. Nem is tetszett ki azomban Ludá-
nyinak semmi tettéből, sem szavaiból, hogy ő
a' Fő pásztori méltóságba vissza vágyódott volna.
Hihető, hogy a' megbántódott Királynak látását
örömet távoztatta, különben 1405-ban, a' mikor
'Sigmond minden pártütőknek közönséges kegyel-
mezést hirdetett, ő is visszatérhetett, és annak
részese lehetett volna. a)

a) A' Dálmátiai Püspökök is elhagyván 'Sigmondot, a' Római
Széknek kívánsága szerint Lászlóhoz, az Apuliai Király-
hoz állottak. Mert azt hozta magával a' Hazafiaknak
akkoriban elterjedt érzése, és lelke, hogy a' szabad vá-
lasztáshoz ragaszkodjanak, és mihelyt megszegte az
Uralkodó ígéretjét, vagy tartozásait, mást hívjanak a'
trónusra, ha mindjárt két három felé is kellene a' Fő

Hatalmának vissza nyérése után fő gondja volt 'Sigmund Királynak, hogy Egret, mellynek várát Ludányi Tamás Lengyel Országba való me- netele előtt Debrő Istvánra bizta volt, a' támadók kezéből kiszabadítsa, melly szándékjának végre hajtását Rozgoni Simonra bizta, a' ki későbbben Ország-Bírája lett. — Nem legkedvesebb foglalato- ssága vala ez Rozgoninak, mert a' Király, mi- vel többfelé kellett hadi erejét osztani, nem ad- hatott zászlója alá többet 400 lovas fegyveresek- nél, holott a' várban a' fellázzadtak ellent álló erejek sokkal nagyobb vala. Ó tehát embereinek kis számában, és gyenge készületeiben úgy se bizhatván, a' mézes szavakat vette elé, mert az ékesen -szóllásnak adományával meg vala áldva. Tsak ugyan a' várbéli őrző sereghez intézett kies beszédjével úgy megpubította azoknak szíveit, hogy azok magokat a' Király kegyelmére bizván, minden fegyver tsörgés nélkül nékie a' várat fel- adnák a). — E' volt Eger várának legelső bezá- rása, és bekerítése, noha ekkor se állott ki még semmi ostromot, de bizvást lehet következtetni, hogy már akkor némű némű erőssége volt, külöm- ben magát védelmező állapotba nem tette volna, se Rozgonit, kapuit betsukván bástyáji alá nem várta volna.

A' vár ugyan Rozgoni Simon Vezérnek a' tá- madók seregétől feladatott, de Debrő István, a' vár' Kapitanja, előbb mint ez megtörtént, titkon el-

Rendeknek szakadni. Akkoriban a' Püspökök, mint meg annyi katonáskodó hadi Vezérek, a' kiknek azon homá- lyos idő szakaszban a' nyelvek tudása, tudományok, és a' hatalom még több tekintetet, és bizodalmat szerzett az Országnak kormányozásába is több befolyást gyakor- lottak.

a) Ezért, 's más érdemeiért Rozgoni Simont 'Sigmund Király nem tsak Ország Bárósággal, hanem sok jószágokkal is megajándékozta.

szaladott, és Erdélyben megállapodván ott is zenebonáskodott. Soha ő 'Sigmondhoz nem állott, és végre Erdélyben meghalt, mint örökös párt-ütő.

1406-dik esztendőben személyesen is meglátogatta 'Sigmond Király Eger városát, és innen írta a' Ciliai Gróf Hermánnak, és Horvát Országgi Bánnak, a' Zágrábi Püspökséghez tartozó, de ő általa mint a' Püspökség igazgatója által tartóztatott bor és gabona tizedeknek vissza adása iránt szóló levelét. Hihető, hogy valamint akkor, 1406-ban tudniillik, a' Jászságban, úgy Heves Vármegyében is azért mulatott a' Király, mert katonákat gyűjtögetett, kiket Bosniába által kellett követjeinek küldeni (Georg. Pray libro 4-o Annalium Regni Hriae). Semmi újság se lévén azon zürzavaros időkben, az üresen maradt Püspökségi jöszágoknak az Ország Naggyai által történt elfoglalása, az Egri Püspöknek falujit, és dé'smájit hevenyében magáéivá tette Rozgóni István, Simonnak testvére, a' ki 'Sigmondnak igen kedves embere volt, és idővel Po'sony Vármegyei Fő Ispány lett. — Mindazonáltal nem sokáig bírhatta azokat Rozgóni István is, mert kevés idő vártatva a' nálánál hatalmasabb, és 'Sigmondnál még nagyobb kegyelemben álló Lengyel Vezér Stiboritsi Stiborovits foglalta el a' Király akarójával ugyan azon Püspöki birtokokat, 's ezentúl úgy használta mint magáéit. A' mellyekkel 'Sigmond meg akarta jutalmazni abbéli szolgálatját, hogy ő a' Lengyel és Cseh seregekkel nem csak felső Magyar Országot, nevezetesen a' Morvával és Lengyel Országgal határos részeket, 'Sigmond eránt való hívségekben megtartotta, hanem az öszve esküdteknek több várait is a' Királynak vissza nyerte. — Ennek rokona-e, vagy fija volt a' kisebb Stiboritsi Stiborovits, a' ki 1410-ben (Ludányi Tamás elmenetele után 7

esztendeig üresen állván a' szék) Egri Püspök lett, nem lehet tudni.

'Sigmond Király Budáról dátálja azon kiváltsági levelét, mellyet 1406-ban Februariusnak 6-dik napján, szintugy mint első Lajos, a' már Eger városával öszveragadott, de a' Káptalantól biratott Almagyari útszában Pénteken szabadon tartható héti-vásárok' eránt, B r i c t i u s Prépostnak az egész Káptalan nevében beadott kérésére adott ki. De minthogy a' városi lakosok ezen héti vásárnak tartását tovább is gátolták, a' Király egy újabb parantsoló petsétes levelével, melly 1424-ben költ, az Al-magyari útszához kötött Pénteki héti vásárt megerősítette, és az Egrieket, kik a' Királyi adományt tsekélységnek nézni, 's az ellen törni nem iszonyodtak, minden ebbéli gantsoskodásoktól dorgálás mellett eltiltotta. — Azon időben a' fentebb említett Rozgoni István Po'sonyi Gróf volt az Egri Püspöki jószágoknak és várnak igazgatója, üres lévén akkoriban a' Fő pásztori szék, a' mi több oklevelekből kitetszik, Tsak ugyan nekie szóllott 'Sigmondnak parantsoló levele, hogy tudniillik ő, mint Fő Kapitánja a' helynek, az Egri gazdákat, kik zavarják a' vásárok folyamatját, tsillapítsa le. Ha ő jelen nem volna, az ő töle a' várba kinevezett fő Porkoláb Sebestyén sikeresítse a' parantsolatot.

1412-ben Ulászló a' Lengyel Országi Király majd öt hónapokig mint vendégje 'Sigmondnak Magyar Országban töltvén idejét, a' két Királyok együtt utaztak a' hazáhan, hogy ennek nevezetesebb városait a' Lengyel uralkodó láthassa. Nagy Váradon nevezetesen, vagy inkább környékén, vadászattal mulatta kedvelt vendégjét 'Sigmond. Eljött véle Egerbe is, a' hol a' két fejedelmek a' kereszt-járó napokat, és az Áldozó Tsötörtököt is együtt töltötték el, és tsak az innepnek eltelé-

se után indulának innen vissza Budára. (Lege apud Dlugossum in Hist. Polon. libro 11-o).

1424-dik esztendőben Rozgoni Pétert, a' Veszprémi Fő-pásztort 21 Egri Kanonokok Püspökhöknek választották, és az Egri székre irásokban meg is hívták; de 'Sigmond Királynak azt a' választát vették, hogy a' kinevezés, a' mint a' Constantiai közönséges gyülekezetben is már megállapítatott, a' koronázott fejedelmet illeti, azért választások helyt nem állhat; mivel mindazonáltal Rozgoni a' Királynak szíve szerint való embere vala, tsak ugyan még is ötöt nevezte ki az Egri Megye kormányozójának; sőt a' Solymosi László magva szakadtával a' Királyra szállott jószágokat is nékie, de arra a' végre ajándékozta, hogy abból a' Boldogságos Szüz tiszteléről nevezendő Kis Prépostságot kérése 's kívánsága szerint felállítsa, melly először Zemplini Prépostságnak neveztetett, de Rozgoni 3-dik Péter az Isten Anyja tiszteletére a' várbéli nagy templomhoz ragasztott Kápolnát felállítván, az Egri várról kezdett hivattatni, és mai napig is Praepositura Beatae Mariae Virginis de castro Agriensi nevezetje alatt fenáll a), és a' Kis Prépost Egri Kanonok egyszer'smind; mert valamint most is vagynak Kanonokság nélkül való Prépostságok, ugy hajdanában még többek voltak.

Rozgoni Péter' alapító (fundáló) levelének szavaiból kivilágosodik, hogy Szent István Király, midőn az Egri Püspökséget és Káptalant alkotta, ugyan akkor a' tíz Esperestségeken kívül két Prépostságot is állított melléje, hanem a' kissebb Prépostság a' Tatároknak dühe által megsemmi-

a) Ma az Egri Kis Prépostságot Fő Tisztelendő Durtsák János Kanonok Úr viseli, és így írja magát: Praepositus Beatae Mariae Virginis de castro Agriensi, 's mint kis Prépost ma is két falut bir

sítettett, és 1430-ig Juliusnak 13-dik napjáig, a' mikor azt Rozgoni újra felemelte, hamvaiban elenyészve feküdt. — Péterfy Károlynak észrevétele szerint (in sacris conciliis R. Hriae) ezen kis Prépostnak állott hajdanában kötelességében, a' Zemplin Vármegyében fekvő Plébániákat vi'ssgálódva látogatni, innen származik. Praepositus Zempliniensis hajdani deák neve. A' Szent Péter Prépostja a) (Praepositus S. Petri de arce Agriensi) Bereg és Szabolts Vármegyékbe, ugy a' többi Kanonokok a' többi Vármegyékbe jártak széljel, a' mi igazi Canonica Visitatio volt, mert Kanonokok által tétetett meg.

1440-ben Első Ulászló a' Magyaroktól egy rend-szerint való követség által Lengyel Országból a' Királyságra behivattatván, ámbár Albertnek özvegye Er'sebet élt, sőt Februariusnak 22-dik napján fiú gyermeket is hozott a' világra Komáromban, kit Lászlónak nevezett, kapva kapott az új Király az alkalmatosságon, és szép hadi sereggel Magyar Országba belépett, Késmárkot, a' hól 12 napokig mulatott, választván első pihenő helyének. Ulászlóval tartott az akkori Egri Püspök Rozgoni Simon, és minekutánna a' Király részére elfoglalta, és maga embereivel megrakta és őriztette Eperjest, Késmárkon az uralkodónál megjelent, és a' módokat felfedezte, mellyek által mind Budát kézre keríteni, mind Er'sebet hadának ellentállásat erőtlentíteni lehetne; mert

a) Ma Szent Péter Prépostjának Fő Tiszt. Tót Imre Kanonok Úr írja magát. Szent István Király Prépostja tzmjével pedig Fő Tisztelendő Nováky Jó'sef Kanonok, és mostani Vicarius Úr van felruházva, a' kinek fáradhatatlan munkásságától és olvasottságától várva várjuk a' régi könyvekből már régen szedegetett, és barátságából általam is forgatott azon nyomos jegyzéseit, mellyek az Egri Püspökök lajstromára, és más egyházi dolgokra új világosságot fognak önteni, és mind Szent Iványi Mártonnak, mind Ambrosovszky Mihálynak a' Püspökökről tett jegyzéseit tökéletesíteni fogják.

nem kell arról elfelejtkezni, hogy Er'sebet Királynéval tartott egy része az Ország Rendjeinek, kik a' három hónapos kis Királyfit Lászlót, a' mint Dlugossus (lib 12-o col. 732) előadja, Pünkösd napján Székesfejérvárban meg is koronázták, azután Györbe küldötték.

Májusnak negyedik napján indult ki Ké'smárból Ulászló, minden kísérő seregeivel, és a' hozzá állott Ország Naggyaival együtt, azután Szebenen, Eperjesen és Rozgonyon keresztül folytatván utját, 14-dik napján Májusnak, az az Pünkösd előtt való Szombaton Egerbe érkezett, 's a' Pünkösdi innepeket itt töltötte el. A' Király a' várba szállott, a' többi fő emberek a' városba széljel telepedtek, és mind a' Fő papoktól, mind a' néptől örömmel fogadtattak. Tsak ugyan Pünkösd' második napján Egerbe érkezett az a' hir hozzája, hogy a' kis Királyfiú László Pünkösd vasárnapján Fejérvárat megkoronáztatott legyen; de arra mind a' Magyarok, mind a' Lengyelek feltételekben annyival kevesebbé tsüggendeztek, mivel Rozgonyi Simon Egri Püspököt, a' Lengyel és Magyar Tábornak egy részével Budának Ulászló részére teendő elfoglalására előre kiindították volt már Egerből. Rozgonyi Budát az oda való polgárság akaratjával foglalta el, és birtokának batorságosítására a' városnak minden oltalom tornyait Ulászló ön katonájival rakatta meg, azon feljül, hogy magát jobban megerősíthesse, több napokig a' fő városban maradott maga is.

Pünkösd harmad napján, az az Májusnak 17-dik napján kiindula Ulászló Eger városából, fegyveres és fegyvertelen követőjével együtt, és az nap' Kompolthon, más nap' pedig Hatvanban (mind a' két helyek Heves, vagy akkori nevezetje szerint Hevesújvár Vármegyében fekszenek) tartották éjjeli szállásokat; utazása alatt is mindenütt

deniutt az új Királyhoz tsatolván magokat a' főbb emberek. Midön végre Májusnak 19-dik napján Buda felé sietne, az akkori Nádor Ispány Hedervári Lörintz két fijaival, Ország Naggyaival, és számos Nemesekkel, nem külömben a' Budai polgárság is a' Királynak köszöntésére, úgy a' mint ezt Rozgoni Püspök eszközlötte 's elrendelte, eleibe jöttek. — E'képen az új uralkodó köz örvendezések között nagy fényvel lépett be a' fő városba Szent Háromság előtt való Szombaton, és Májusnak 26-dik napján nagy pompával ülte az Urnapi Butsujarást az Egri Püspökkel együtt, misét a' várbeli Boldog Asszonyunk templomában hallgatván.

Midön ezeket Er'sebet Királyné hallaná, és naponként inkább tapasztalna, hogy az Ország Fő Rendjeinek nagy része Lengyel Ulászló Királynak hódolna, hogy a' fija számára a' thronust, és a' még hiveségében megmaradott felső M. Ország-nak részét, nevezetesen Bártfát, Lötsét, Kassát, Eperjest, Körmözt - Banyát, és a' többit, (Dlugossus előszámlálja azokat bővebben) megtarthassa: a' Cseheket fijának óltalmára behivta az Ország kebelébe, a' kik Giszkra János (kit Sárosi Grófnak is nevezett a' Királyné) Vezérjek alatt a' hazába berohanván, nem tsak a' nevezett városokat elfoglalták, hanem az Orzágnak távulabb lévő részeit is dulni és égetni kezdték, sőt sok ezen hullottak el a' lakosok közzül ezen pusztító vendégeknek öldöklő vasa alatt, a' mivel nyilván megbizonyították, hogy nem a' thronusnak óltalma, hanem a' prédálásnak kívánsága vezérelte be őket Magyar Országba. Nints külömben, a' mint alább ki fog tetszeni, mert még akkor se akartak kimenni, és a' fosztásoktól 's vér-ontástól meg szünni, mikor a' fiatal László Királynak védelmekre semmi szüksége nem volt.

A' Husszita Cseheknek kár-tételeit igen sokáig siratta anya országunk ; de a' szabad választásnak belső mivoltával a' szív-hasogató tünemények, szenvedések és zürzavarok öszve vagynak szöve. Ezt a' kis rajzolatot a' következő eseteknek helyesebb megértésére előre kellett botsátani.

Ulászló jó karba hozván dolgait, és az Ország Naggyainak meghódításával megerősítvén Királyi székét, szükségtelennek tartotta tovább a' Lengyel seregeket Magyar Országban tartóztatni, hanem őket hazájokba annyival gyorsabban vissza indította, mivel a' köz hírek szerint a' Tatárok készültek betörni Podoliába. 1442-ben tehát Husvétnak, melly akkor Aprilis hónapjának első napjára esett, eltelése után, a' Lembergi Nádor Ispány Oszdrován, vagy a' mint Dlugossus nevezi O d r o v á s z Péter készülteket tett a' Lengyel katonáknak haza indítása eránt, a' kiket hívségekért és fáradságokért kelleténél túl megajándékozott a' Király; minthogy pedig Rozgonyi Simon vitéz Egri Püspök, két esztendő alatt a' Lengyel Fő Vezérrel Oszdroványival szoros barátságot kötött, a' seregeket, 's a' Nádor Ispányt személyesen nem tsak elkísérte Egerig, hanem itt őket gazdagon meg is vendégelte, Egri borral vidámitotta, és minden kitelhető módon mulatta, mert felvan jegyezve, hogy már 1400-ban bőven termesztett az Egri hegyeken a' szöllő. — A' Lengyeleket egészen körül fogta az öröm, és az ezzel egybe kaptsolva vólt vendégeskedésnek és dorbézolásnak lelke, a' mint ezt Callimachus Filep (Lib. 2-o de rebus Uladislai) igen elevenen festi le, annyira, hogy mindenről a' mi körülöttök történt egészen megfelejtkeztek. A' jó kedv gondatlanabbá tette őket, mint sem az ellenséges Cseheknek közel léte engedhette vóloa. A' dolgoknak szerentsés folyamataja közönségesen vigyázatlanná teszi, és

inkább eltompítja az embereket mint az egymást érő tsapások. — Minekutánna a' vigadozásoknak vége lett, Egerben mindenek mély álomba merültek.

Gizkra a' Csebek Tábournokja, a' Lengyeleknek Budáról lett elindulásokról, és Eger felé jöttökről előre szelet kapván, megparantsolta vólt Telefusnak, a' Kassai vár' Igazgatójának, hogy a' Csehekkel titkos utakon gyorsan Egerre rohanjon, és a' várost égesse 's dulja fel; mert a' Hussziták mindég csak a' prédára ásitoztak. Ez seregével a' hirnél sebesebben Eger alatt termett, és éjfélt után, midön minden ember mélyen aludna, nagy tsendességgel a' bástyákon által mászott; a' mi annál könnyebb vala, mivel se ellentállókra, se strázsára nem akadott, következésképen katonájival a' várost egyszerre elborította, kik hogy a' városiakat elrémitsék, több házakat meggyújtottak, azután zengedező énekkel, trombiták harsogásával, és fegyverek tsörögtetésével tudtára adták a' hortogó lakosoknak, hogy ök elfoglalták már a' várost. Egyszer'smind a' fegyvertelen Lengyeleknek és Magyaroknak öldökléséhez, és a' házak' kirabolásához hozzá láttak, a' Lengyeleknek társzekereiket, és vonó marhájikat is (mert a' Hussziták mindég csak a' prédára ásitoztak) mind elragadozták, a' mit annál könnyebben végbe vihettek, mert a' Lengyel katonák első álmoknak bódulásában egészen fegyver nélkül lévén, azt se tudták mit miveljenek. Nem is tsuda, mert a' lángok, jajgatások, kiabálások, mészárlások, 's több nem vélt iszonyatosságnak jelenségei, el rémitették a' felszerkenő népséget. Első ijedtségében pedig mellyik ember tudná magát hirtelen elhatározni ?

Jól vólt felvetve Telefusnak les-hányása, és titkos berohanása, mert Odrovász Palatinust is,

a' ki szállásából a' sikoltásokra kiment a' rablók közé, elfogta, és magával a' többi rabokkal együtt elvitte, nem különben a' barmokból 's többféle tábori szerekből álló prédát is utnak indította.

Azomban a' Magyar és Lengyel Katonák az álomból és első félemlésből magokhoz jöven, 's a' történt dolgokat, főképen pedig a' rajtok elkövetett tsúfságot mind jobban jobban fontolgtatván, annyival könnyebben eltökéltették, hogy azt magokon száradni nem hagyják, mert úgy vélekedtek, hogy az ennyi zsákmánnyal megterhelve szaladó, ugyan azért nehezen haladó Cseheket utól érni, és a' prédának tőlök való kitsikarása mellett megbosszulni, nem volna lehetetlenség, annyival inkább, mivel a' fosztogatásban ellankadva lennének. — Ez a' gondolat tsak hamar felfegyverkeztette, és még az nap' kiindította őket Egerből. Nem sokáig kellett a' rablók után lovagolniok, már naplemente előtt közelítettek az ellenséghez. Telef, a' Vezér, távúlról emberi szózatokat és ló dobogásokat hallván, semmit sem kételkedett, hogy rögtön üldözik őket az Egriek, kik a' végbe vitt ragadozásért most bosszút akarnak rajta állani; de nem segíthetett magán szaladással, mivel a' múlt éjszakát tsak nem egészen utazással töltvén el katonáji, ki valának fárasztva, 's egyébaránt se lehetett futniok, mivel az elrablott portékákkal meg voltak terhelve; tehát az ellent állásra rendelte tsoportját.

De ne hogy az öszve tsapás' alkalmatosságával Odrovászt a' Nádor Ispányt, kinek váltságáért sokat reménylett, elszalassza valami módon, annak személyét valami S o l o m a, vagy mások 's nevezetesen Dlugoss szerint S t o m a nevű próbált barátjára bizta, hogy ez vele előre valamely közel fekvő Cseh sereghez siessen, és ott őrizze a' fő embert az ő további rendeléséig. Aztán a'

szekereket, bútorokat, 's egyéb portékákat Kassa felé előre elküldötte. Végre a' Csehekhez és Austriai Németekhez (kik hasonlóképen Er'sebet Királyné ügyét oltalmazták, 's most keze alatt voltak) fordulván, bátorságra inté öket, azt híván elé, hogy az utánnok nyomuló katonaság egy megzavarodott, fegyver és rend nélkül való seregske légyen, melly a' mult éjtszakai rémüléssel tele, haboz minden eltökélés nélkül, sőt azt se tudja mit tselekszik. Sok abból rakva van még az Egerben kapott sebekkel, sok pedig el van gyengítve. A' mellett még olly balgatagok ezek a' felénk jövő katonák, (folytatá ébresztő beszédjét a' Cseh Vezér) hogy nem lévén a' városban, a' hol kellett volna bátorságok 's erejek sajátságjoknak oltalmazására, most már elköltözésünk után eszmélkedtek fel, 's velünk szembe szállani vakmerősködnek, mintha nyílt helyen és tér mezőn könnyebb volna tulajdonokat markunkból kitekerni, mint oda ben a' falak között megőrizni. Hozzá adta még szavaihoz, hogy a' józanabb 's vitézebb része az ellenségnek már kezeik között fogva lenne, a' kik öket nyomokba üzni bátorzkodnak, most is borosak és álmosak, vagy sebesek, alig lévén erejek 's eszek a' lovak igazgatásához. — Azomban a' Cseheknek és Austriaiaknak sokkal nagyobb dühösséggel kellene öldökölni az eleikbe jövőket, a' kiktől, ha meggyőzöttetnének, kegyelmezést úgy se reménylhetnének, mint a' millyen-nel a' Lengyelek fognák öket megtámadni, a' kik csak holmijeknek elvesztésén való fájdalomban mérgelődtek fel ellenek. Emlékeznének továbbá arról is, mitsoda kegyetlenségeket és iszonyúságokat követtek el a' Király katonáji kevéssel ez előtt Kassának ostromlása alatt, az őrizetben volt Cseheken, (ezt az ostromot Ulászló hadi népe félbe szakasztotta, 's így

Kassa a' Hussziták kezében maradt) ugyan azért készebbek legyenek tüzesen hartzolva mint bajnokok meghalni, mint magokat megfogadni engedni, kiket különben is az ellenség, mint valami barmokat fel fogna mészárlani; végre bizonyosak lehetnek, hogy mennél nagyobb heveséggel rohannak üldözőjükre, annál biztosabban megtarthatnák a' fáradságosan nyert martalékot.

Alig rekeszté be Telef szavait, 's már az Egri bosszút szomjúhozó felekezet megérkeze, 's két oldalról, egyik felől a' Magyarok friss lovakon ülve, másik felől a' Lengyelek a' rablókra ütöttek. De olly vitézi módon fogadta őket Telef, hogy sem embereiből, sem azoknak lovaiból semmi bádjadtság se tetszenék ki, mert a' Husszitáknak erejét mind az életék' meghagyása felől való kétségbe esés, mind a' zsákmányok' megtartásának kívánsága tsudaképen öregbitette; a' Magyarokat pedig és Lengyeleket, nem tsak gonoszúl elvesztett holmijeknek most lehető vissza nyerése, hanem a' reájok háramlott gyalázatnak letörülhetése is gyullasztotta, igen szégyenlven azt, hogy a' magokénál kissebb számú sereg ittasságokat és mély aluvásokat olly hirtelenséggel tudta használni, és őket tsak nem mindenjeből kivetkeztette, — mellynek emlékezetét tsak a' győzedelem moshatná ki. — Mind a' két felekezet illy nyomos ingerektől lelkesítve viaskodván, sokáig kétes volt az ütközetnek kimenetele, míg nem végre a' fáradság és lankadtság miatt kentelenek voltak a' Csehek állásokból kimozdulni. A' Lengyelek törték által legelőször soraikat, de Práy György (libro V. Annal. Regni Hriae) azt jegyzi meg, hogy a' Magyar lovasságnak nagy száma mintegy elborította Telefusnak tsoportját. Akár hogy történt légyen, a' Csehek elborítottak, és lekaszaboltattak, a' kik elszaladni készül-

tek is, a' lovak által eltiportattak, következésképen igen kevesen szabadúlhattak ki. A' Cseheknek holt testei elborították az ütközet mezejét. Igy nem csak az egész martalék kézre került, hanem Telefus Vezér is sok Austriaiakkal a' győzelmesekek által elfogattatott, a' ki Egerbe vitetvén, Rozgóni Simon Püspöknek, a' ki noha derék vitéz volt, de most a' fosztó Csehek nyomozására ki nem ment vala, által adattatott, és a' Fő Pásztor parantsolatjára szoros őrizet alá vettetett.

Soloma fő Husszita azomban semmit sem tudván maga sorsosinak bal esetéről, a' gondviselésére bizott Odrovász Vezérrel és Nádor Ispánnal bátorságos helyre jutni azért gyorsalkodott, ne hogy ha társai vesztenének, az Egriek utánna is sietnének, és a' Lengyel Palatinust kiszabadítanak. — Legalkalmasabb helynek nézte ő Odrovásznak elrejtésére, a' Zudar Jakab' birtokában lévő Onodi várat, a' hová azért biztosan behelyeztette a' foglyot, mert Zudar kevéssel ez előtt Er'sebet Királynének részére állván, szövetségese lett volt a' Cseheknek. Azomban a' fogoly Nádor Ispány látására más gondolat ötlött a' vár Kapitánynak eszébe, hogy tudniillik jó volna ezt az alkalmatosságot a' megsértetődött Ulászló Király megengesztelésére használni, annyival inkább, hogy Austriába költözvén már Er'sebet, Ulászlónak ellenben ereje, pénztárja, 's tekintete naponkint öregbedvén, az utolsó fogna a' Királyságban meggyökeresedni. Semmit sem késett Zudar feltételét teljesítésbe hozni, mivel úgy vélte, hogy lehetetlen leszen a' Királynak illy nagy nemből eredett, egyébaránt is nagy tekintetű férjének visszanyerésén nem örvendeni. Ő tehát Ondrovászánt (Katona István Ordrovásznak irja) Budára a' Királynak felvitte, 's csak ugyan ezen

ajándékért Ulászló nékie elpártolása vétkét elengedte.

Mind ezekkel azomban be nem elégedett Rozgonyi Simon Püspök, a' ki egyébaránt is tüzes katoná volt. El nem felejthette ő, hogy a' Csehek azzal, hogy városát éjtszaka haramia módra fel dulták, ő reá is nagy tsufszágot mázoltak. Sereget gyűjtött azért, és azt a' Lengyelekkel négy ezerre szaporítván, 1442-ben Májusnak 25-dik napján reá ütött a' Királynéval tartó Selmetszkiekre, és őket szerentsésen hatalma alá hajtotta; sőt Cseh László, a' Rozgonyi táborában lévő Al-Vezér előre nyomult Giszkra János a' Hussziták Fő Vezére ellen, és nem messze a' már Cseh birtokba esett Richnó várától sátorait felütötte; hanem egy részről a' Püspök bővebb fontolóra vévén, hogy sok gyalúlatlan és tanulatlan katonáji volnának, kik a' próbáltabb Cseh Német sereggel nem mérkezhethének; más részről Giszkra is (néhol Izkrának iródik) több esztendei szerentséjét egy napnak kotzkájára kitenni idvezsésesnek nem tartván, a' két tábor között, kivévén az előljáró tsoportoknál történt némelly aprólékos öszvetsapásokat, határozó ütközet nem következett, hanem kiki tanátsosabbnak vélte ezen a' háború által elpusztított földön (ez a' Giszkrától elfoglalt Richnó várának környéke lehetett) vára-kozással bádjasztani, és mintegy éhségre juttatni ellenkezőjét inkább, mint megtámadni. De mint-hogy ezen üres 's pusztá helyen egyik rész se vesztegelhetett sokáig, végre eltávoztak egymástól a' vetelkedők, 's Giszkra visszatért Kassára.

Nem sokára Giszkra és Rozgonyi Püspök között úgy ment a' békesség tökéletességre, hogy a' Püspök saját testvérének Rozgonyi Györgynek leányát adta Giszkrának feleségül, 's így sógorává, vagy inkább vejévé tette ellenségét. Azt is

ígérte Rozgoni, hogy az Eger és Onod között kézbe ejtett Cseh és Német hadi foglyokat Te-
leffel együtt vissza adja, ellenben Giszkra is minden elfogott Magyar fegyvereseket haza botsá-
son. Azt írja Pray György (in Hist. Reg. Hriae Tomo 2-o ad annum 1445) hogy a' Püspök Ulász-
ló Király javallásából adta unokáját Giszkrának, hogy ötöt a' kis László Királytól, kinek ügyét
védelmezte, ez által elvonná. — Azomban Halli-
machus Filep történet-író 11-dik könyvében azt az észrevételt teszi ki, hogy sokan kételkednek
azon, ha jó lélekkel köttetett-e ez a' békesség, mert Er'sebet Királyné a' kötést jóvá nem hagyta,
a' Csehek pedig a' foglyok visszaküldésében meg-
szegték hiteket, mert noha a' Püspök a' rabokat Egerből mind elbotsátotta, ők még sem botsá-
tottak el tsak egy Magyart is. Sőt az említett ösz-
ve békülés után Giszkra a' Szepességben Podgró-
tzét, vagy is Várallyát, melly az Ipjáé volt, tsá-
lárdsággal bevette, a' mit háború idejében nem
tudott magáévá tenni. — Annyi bizonyos, hogy
a' békesség sehogy fen nem állhatott, mert 1443-
ban Augustus hónapjában Ulászló maga küldé újra
hadi néppel Rozgonyit Giszkra és a' Csehek ellen,
a' ki maga követjei által azt izené a' Püspöknek,
hogy nem olly feleség kedvellő ő, hogy az asz-
szonyért Királytát (Er'sebet fiját tudniillik a' kis-
ded Lászlót) elhagyja.

1444-ben, midőn Cancelláriussa volna Ulász-
lónak Rozgoni Simon, de háborúra is készülne
a' Fő Pásztor, helyette az Egri Püspökséget a'
Szent Benedek Rendjén lévő Szerentsi Apátur Mik-
lós, Tapolitánai Püspök igazgatta. Tsak ugyan
ezen évben Rozgoni Simon Királytát a' Törökök
ellen való hadba elkísérte, és a' Várnai szeren-
tsétlen tsatában Királyával együtt elveszett. Melly
sokszor kellett azon bátorságtalan időkben a' Fő

Papoknak pásztori páltzajokat a' dárdával, és a' Püspök süveget a' sisakkal felváltani, és a' tsata mezején vérzeni, 's melly gyakran történt, hogy a' midön az Egyházok fejei elhullottak, a' hazának oltalmi is elenyésztek!

Rozgonit követte a' Püspöki székben Hedervári László, a' ki 1447 ben Egerben egy környékelő ok - levelet irt alá, a' mellynek tartalma szerint az Egri és Szarvaskői Várnagyoknak, valamint az Eger völgye igazgatójainak a), nem különben az Egri gazdáknak is meg parantsolja, hogy a' Lajos és 'Sigmund Királyok Privilegiumjai szerint Al-Magyar falujában a' Káptalan a' héti vásárok tartásában háborgatni ne mérészeljék. Tsak ugyan ezen héti vásárért sok nyughatatlanságot szenvedett az Egri Káptalan.

1451-ben Hunyadi János, a' mint Turótzai János (Chron. Par. 4-a cap. 28) eléadja, minekutánna minden ellenséges szomszédokkal békességet kötött, keményen eltökéllette magában, hogy a' haramiáskodó Cseheket öszvetörje, vagy meg korlátolja, 's e' végből a' Lo'sontz mellett magát megerősítő Giszkra táborát legottan megtámadta. Ezen nevezetes tsatában jelen vala a' maga zászló alljával a' vitéz Hedervári Püspök is, hanem a' Hunyadi hadi népe között találkozott árulók a'

a) Ide tartozik az, a' mit Budai Ferentz Magyar Ország polgári Históriájára való Lexiconjában a' 2-dik darabnak 190-dik lapján illy szavakkal jegyez meg: „Ezen az „Eger völgyén (Eger folyó vizének vagy patakjának mentében) akkor egynehány Frantzia faluk voltak, mellyeknek lakossai, a' mint tartjuk, még a' 11-dik század közepe táján jöttek oda, valami nagy éhség alkalmatosságával a' Lüttichi Püspökségből. Ezek még Hedervári László idejében, sőt azután is tovább 100 esztendőnél megtartották volt a' magok Frantzia nyelvét, de már ma úgy megmagyarosodtak, hogy azt sem lehet tudni, mellyek voltak a' Frantzia, 's mellyek a' Magyar faluk”.

Giszkra kezére játszották a' győzödelmet. Az Egri Püspök , lovától megfosztva, megsebesedve, 's megsántulva , semerre nem tudván menekedni , Giszkrától elfogattatott, a' ki is a' hatalmába esett Hedervárral , 's vér szemet kapott Cseheivel nagy pajkosan Egernek tartott. Megérkezéső után mutogatta a' foglyot a' vár Kapitánjainak, gondolván, hogy azok a' Fő pásztornak kiválthatásáért a' kapukat annyival könnyebben ki fogják nyitni, mivel maga a' Püspök, Várnaggyainak kívülről parantsolá, hogy a' várat Giszkrának adnák fel. De a' Várnagyok mindnyájon azon Megyéből származott Magyar buzgó hazafiak lévén, által látták, hogy egy embernek mostani nyomurúsága, azon közönséges és nagy inség mellett, melly a' város feladásából az egész környékre hárámlának, elenyésznek, következőleg a' közönséges rosszat egy ember szenvedésének eleibe tették, és így se Giszkrát, se Hedervárit meg nem hallgatták; hanem a' Cseheket feltételek betöltése nélkül a' várnak bástyáji alól elmenni hagyták.

De még is 1453-ban, hihető akkor, mikor 5-dik László Király pénzt adván Giszkrának, ötöt arra birta, hogy a' Szepességből kiköltözzék, Hedervári Püspök a' fogságból kimenekedett, és az Egri székbe vissza tért; sőt még ugyan ezen évben Eurum nevezetű Püspöki birtokában Heves Vármegyében a' Tiszánál ez előtt fen állott, de megszűnt rév-vámot, és a' vizen való által járást a' Király nékie visszaajándékozta. a)

1458-ban Mátyás Király alatt, a' mint Bonfinius (Dec. 3-a libro 10-o) elé adja, megújita-

a) Smidt Miklós in Episcopis Agriensibus Tom. 2-o ad annum 1456 két oklevelet hoz elé, mellyekből ki nyilvánosodik, hogy a' Szent Ágoston Rendjén lévő szerzetesek birták Egerben a' Szent Miklós templomát, mellynek újítása ugyan azon évben munkába is vétetett.

tott a' Cseh haramiák ellen, kiket Komorovszky Miklós és Valgatha vezérlettek, a' háború, és annak folytatása a' Királynak Fő Lovász Mesterére Rozgonyi Sebestyénre bizattatott, a' ki általköltözvén a' Dunán Egernek tartott, hogy itt magát Hedervári László Püspökkel egyesítse, 's azon két kastélyokat, mellyeket ama' haramják Eger és Széts között állítottak volt fel, és a' honnan széljel jártak prédálni, feldulja 's földig lerontsa. A' két kastélyoknak nevei Vadna és Golgoz. Szerentsés volt Rozgonyinak az Egri Püspökkel, 's annak lovas katonájival való egyesülése, mert az egyesült sereghez állván a' parasztság is, Valgatha Cseh Vezért is elfogta, és Mátyás Királyhoz Budára felküldötte, a' kastélyok lerontattak, és a' hét százra menő Cseh katonák 8 nap alatt mind levágattak; a' Lengyel származású Komorovszky azomban még is eltudott illantani, hanem Telephust későbben László Püspök a' Sáros Pataki győzelem után, a' hol 2000 Cseheket kaszaboltak le a' Magyarok, rabságba ejtette, és Axámit Al-Vezér is megölettetett.

Ugyan ezen 1459-dik esztendőben Hunyadi Mátyás Királyunk, minekutánna Tisza-Várkonynál Szilágyi Mihály bátyjával öszvebékélt, eljött Rozgonyi Sebestyén Tábornoktól és Szilágyitól kísértetve Egerbe, hanem kevés ideig mulatott a' városban, a' Patai fából épült vár ellen, mellyben a' Csehek annyira erősítették volt magokat, hogy azt Rozgonyi tőlök elvenni nem tudta, kelletvén seregeit vezérelni. Nem is foganat nélkül, mert nem tsak Patát, hanem Szétsét, Salgót 's több helyeket is a' Csehektől hol ostrommal, hol alkudozással elvett a). — Végtére tsak ugyan

a) Az 1459-dik esztendő még arról is nevezetes, hogy ekkor Kaprinaynak állításához képest (a' II-dik résznek 261-dik lapján) Mátyás Király Budán Martiusnak 8-dik napján

megtörtetvén a' Hussziták, kik Magyar Országot, mint tolvajok 28 esztendőig rongálták és pusztították, Vátzon a' Királlyal békességre léptek, és a' hazából kitakarodtak. Telefus János vissza ment Cseh Országba, és ott koldulásból élt. Giszkra itt maradott, és a' Magyar Király mellett vezérkedett a' Törökök ellen, sőt Mátyásnak esküdt hívségét holtáiglan megtartotta.

1460-dik esztendőben Kovátsits Márton állítása szerint (in Supplementis ad vestigia Comitum Tomo 2-o pagina 151) Egerben Ország Gyűlésének kellett tartatni, a' mit ő a' Királynak Bártfa városához intézett, 's ott ma is meg lévő hivogató leveléből következtet, melly Dietának háttár napja Pünkösöd táján lett volna. Ezen Bártfai városi közönséghez intézett levele Mátyás Királynak, Várkonyban 1460-ban Májusnak 17-kén adott ki, akkor, mikor ő ott az annya bátyával Szilágyi Mihállyal megbékélt. De én úgy vélekedem, hogy ekkor Egerben nem Országos, hanem valamely különös gyűlés tartatott. Ezt a' levélnek írása módja is erősíti, mert azt jelenti Mátyás Király a' Bártfaiaknak, hogy arra a' végre adjanak küldöttjeiknek bizonyos utasítást, hogy azon felső részeknek ügyei (a' hol tudniillik még akkor a' mint láttuk nyughatatlankodtak a' Hussziták) mind jobban igazgattassanak, mind ellátassanak. Másodszor azt írja, hogy meg fog ő ma-

költ petsétes levele által, 4-dik Béla és Robert Károlynak a' Püspökség részére adott Privilegiumát 's adományát megerősítette. Ugyan az nap' a' Boldog Asszony Prépostságának, melly magát az Egri várról nevezi (de Castro Agriensi) jussait is megerősítette. Harmadszor: ugyan ezen évben parantsolá a' Király a' Nagy Szállási és Árokszállási gazdáknak, hogy a' Káptalanhoz tartozó Szent Endrei pusztában letelepített lakosokat ne háborgassák. (Olvasd a' diplomát Smidt Miklósnál, Episcopi Agrienscs Tomo 2-o pag. 76-a).

ga a' bátyával Horogszegi Mihályal, és más Praelatusokkal és Ország Zászlósival jelenni. Azt írja továbbá, hogy az Ország-Bírája Palotzi László is ott leszen, a' kit hasonlóképen elhittünk (úgy mond). Ezekből ítélje meg az olvasó világ, ha Ország Gyűlése volt-e ez, vagy csak valami különös öszvejövetel? — Azomban ezt az egész dolgot 1459-dik esztendőre kell tenni, mert ekkor volt Mátyás Király Várkonyban, és onnan ment Szilágyival Egerbe, honnan ő, a' mint olvastuk, Pata' ostromlására, Palotzi László pedig a' Csehek ellen Kassa felé ment, 's őket a' Kassaiak segítségével meg is verte. (Forgasd Ratona Istvánt Historiae Crit. Tom. 14. ad ann. 1459). Az legalább világos, hogy a' Király a' Bártfaiakat tanátskozás végett, hogy mi módon lehessen a' Cseheket megtörni, hívta oda — 1461-dik esztendőben is volt Mátyás Király Egerben, a' hol September hónapjának 13-dik napján a' Garistban lakó Paulinusoknak, az 1460-ban Csupor Györgytől nyert fekvő jószágaitak petsétes levelével megerősítette. Ezt a' diplomát Hevenesí Gábor kéz iratai között lehet olvasni.

Több bizonyossággal lehet állítani, hogy 1468-ban mindjárt az esztendő elején, Martius hónapjában Mátyás Király Ország gyűlést tartott Egerben. A' mit nem csak Bonfinius, (Dec. 4-a libro 1-o pag. 572) és Palma (in not. rerum Hung. Tomo 2-o) hanem Smidt Miklós is (in Eppis Agriensibus. Tom. II-o pag. 87) sőt Heltai Gáspár is a' maga Kronikájának 2-dik darabjában 175-dik részében erősítenek. Itt ő huzomos ideig tanátskozott a' Magyar Országi Rendekkel a' Cseh Király Podiebrád György ellen az akkori Pápa II-dik Pálnak javallásából kezdendő háború felett. — Jelen volt ezen a' Dietán, mint házi gazda is az akkori Egri Püspök, Sileziai vagy Ale-

mánnus János (Joannes Alemannus, seu Silesius, etiam Wratislaviensis dictus); de halljuk ezen Dieta folyamatjának bővebb környülállításait.

Mátyás Erdélyből ki jöven, és a' Tiszán által költözvén Egerbe jött, és ott az öszvegyült Rendek között néhány napokig mulatott. Nem kis munkába került a' háború eránt való kérdésnek eldöntése, mert a' Római Pápa parantsolatja szerint mind a' Törökökkel kellett hadakozni, mind tulajdon apóssa ellen, a' ki eretnek lett, és a' Cseh Országi Katholikusokat nagyon rongálta és keserítette, — e' mellett az ott terjedő szakadásnak megfojtására Mátyást a' Német Császárnak követei is ébresztgették, igérvén nékie mind fegyvert, mind eleséget, mellyeket bőven fognának nékie Austriából szolgáltatni; a' Pápa is küldött ötven ezer darab aranyokat. — Azomban a' Király semmihez se akart a' Rendek akarattja nélkül kezdeni; hanem az egész dolgot az igen népes Ország gyűlésének eleibe terjesztette. Két felé szakadott a' vélekedés, egy része a' Magyaroknak azt vitatta, hogy mivel a' hatalmas Mahumet Császár intselkedéseitől is lehetne tartani, meg kellene most más táborozástól szünni, mert az Ország elégtelen kétféle háborúnak elviselésére, mivel mind pénzben, mind katonában szükséget szenved; mások ellenben azt felelték, hogy nem lehet henyélni a' Magyaroknak, külömben belső zenebonákat koholna, egyébaránt is ő hadi munkára lévén szülve, el győzné az ínséget és nyomoruságot, de még attól is lehetne félni, hogy ha Cseh Országból Morvába be hatna az eretnekiség, onnan Magyar Országba is könnyen elterülhetne, és így a' Magyarok sziveibe befészkelhetné magát. Azon közben mindnyájan a' Király beszédjére váraokztak, a' ki a' Pápának, és Fridrik Császárnak a' pénz és másféle segedelemről tett

igéretjeket magában foglaló, és öteta' Cseh háborúra ébresztő leveleiket a' köz gyülekezet előtt elolvastatta, azután Királyi székéből a' Karokhoz intézte ékes 's egyszer'smind szivre ható beszédjét, mellynek a' volt a' foglalatja, hogy ő tulajdon Apóssa 's jóltévője ellen nem örömezt rántana fegyvert, ha nem kívánná azt a' közönséges java a' hazának, melly kizár minden személyes különös mellékes tekinteteket. Ő előbb volt tagja 's védelmezője a' kereszténységnek, mint veje Podiebrád Királynak; de magok az ipja által elnyomatott Cseh és Morva Országi Püspökök és Katholikusok is a' Magyar Királynak pártfogásához folyamodtak.

Mátyásnak beszédjét nyomosította, sőt a' Karokba mintegy új lelket öntött az a' Török követtség, mellyet Ujlaky Miklós Vajda Egerbe vezetett, mert a' pogány szó - szöllok Mahumet Császárjok nevében a' Magyaroknak barátságot ajánlván békességet kértek, és kegyesen ki is hallgatattak. — Mátyás, meg akarván rémíteni a' Török követeket, megmutattatta nékiek Draculát, Transalpinának Tiránnussát és kegyetlen Vajdáját, a' ki gyakran megverte volt a' Törököket, most pedig a' Király fogva hozta volt Egerbe, melly látományra a' Törökök megrettenvén, még inkább esdekelték a' békességért: — Mátyás azt adatta nékiek válaszul (mert Bonfinius szerint nem botsátotta őket maga eleibe) hogy a' Király maga a' hazai törvények szerint nem köthet békességet a' Törökkel; ha azt tenné, a' Királyságból kiesnék, 's nem is kellene azt pusztá szavakkal, hanem tselekedetekkel kötni; ha azért a' pusztításoktól, behohanásoktól, erőszak - tettelektől, 's ragadozásoktól óvnák magokat a' Törökök, és tsendességben élnének a' Magyar Királlyal, önkint megkötnének, meg is erősödnék közöttök a' békesség. — A' Török

rök követek ezen izenettel is beelégedvén, 's azt fegyver nyugvás gyanánt vévén, Egerből kiindultak, és Újlaki Miklós által bátorságnak okáért egy darabig elkisértettek.

A' Cseh háború ezen környülállások között végre köz akarattal elhatározott, és a' szükséges segedelmek megigértettek, 's olly serénységgel gyűjtettettek össze, hogy a' legelső seregek igen rövid idő alatt már Eger mellett öszvetsoportozhattak. Mátyás Király is tsak hamar Egerből ki mozdulván Budára jött, és ott fegyvereseit rendbe szedte, szaporította, és már 8 nap mulva Podiebrád Györgynek hadat izenhetett, végre Posony felé Aprilisben megindulhatott, és már Aprilis végével (1468) Lavv, Morva Ország szélén fekvő város mellett egész erővel táborba szállhatott.

1471-ben, a' mint Bonfinius (Decade 4-a libro 3-o) megjegyztette, az Ország Naggyai Mátyás Király ellen bizonyos okokból (nevezetesen mivel a' sok pénzbeli segedelmezéseket elunták) össze esküdvén, a' Lengyel Királynak Kázmirnek fiját II-dik Kázmirt annyival könnyebben be hívták az Országba, mivel Mátyás Podiebrád holta után hadaival Cseh Országban tanyázott. Kázmir az ajánlott Királyi széknak elfogadása után, Octobernek 2-dik napján Krákkóból 12000. emberrel kiindulván, már ugyan azon hónapnak 20-dik napján Sárosnál állott, 's November elején seregestől Egerben is a) megjelent, 's már 9-ber hónapjának 9-kén Hatvanánál állította meg hadi szereit. — Hanem tsak

a) Smidt Miklós (in eppis Agriensibus tomo II-o pag. 147) Kázmirnak erejét 20,000 emberre teszi, de Bonfinius tsak 12,000 említ. — Azt sem teszi ki, hogy Alemannus János akkori Püspök hív maradott-e a' Királyhoz? vagy pedig a' pártosokhoz adta magát?

hamar elenyészett Kázmírnak minden ditsősége, mert a' Cseh Országból visszatért Mátyáshoz hajlottak újra a' Fő Rendek, nevezetesen Esztergami Érsek Vitéz János is, az öszve esküdtek feje, 's így a' Magyar Király nagy erőt indíthatott meg Kázmír ellen, a' ki noha már Nyitraig a' felső részeket mind bírná, de az Ország készületeitől megijedvén, 26-dik X-berben kiindult Nyitrából, és üres kézzel tért vissza Lengyel Országba.

Ezentúl egy darab ideig semmi nevezetes viszontagság sem érte Egret. II-dik Jánost, az Alemannust, Rangon Gábor követte a' Püspökségben, a' ki Veronai származású Franciscanus Barát, vagy Vadding szerint Minorita létére, igen nagy eszű és különös ékesszólással bíró férjfiú volt. Jelen volt Capistrán János mellett (csak ugyan véle jött ki Olasz Országból Pannoniába) a' Belgrádi 1455-ben történt ütközetben, és a' hadi népet tüzes beszédjével hathatósan lelkesítette. Éles elméje, sőt legböltsebb tanáts-adója volt Mátyás Királynak. Elkísérte a' fejedelmet a' Lengyel táborba, 's az ő javallati által eszközöltetett Wratisláviánál a' békekesség. — Jelen volt Székes Fejérvárt Rangon 1476-ban Decembernek 10-dik napján, a' midőn Mátyásnak második felesége Beatrix, Ferdinánd Nápolyi Királynak a' leánya oda megérkezett, 's a' Király által a' sátorba vezetett jegyest Olasz nyelven ő köszöntette, és a' Királynak érzéseit annak kies szavakkal tolmátsolta. Mátyásnak kérésére végre 1477-ben 4-dik Sixtus Pápa ezt a' derék Egri Püspököt a' Cárinalisságra emelte, 1480-ban pedig az Apostoli Széknek követségével díszesített fel.

Kedves embere volt Mátyásnak Dótzai Orbán Egri Püspök is, a' ki Egerben Mátyás Királytól levelet kapott 1487-ben, mellyben azon panaszolkodik a' Magyar Uralkodó, hogy noha már Bét

hatalmában volna, de Német Ujhelyet 7 hónapi kemény ostromlás mellett annál kevesebbé tehetné magáévá, mivel mind a' pénz tár, mind a' fegyveresek ereje kimerítettett; azért félő, ne hogy győzdelmeinek folyamata félbe szakadjon. A' Püspök legottan gyűlést hirdetett Egerbe. Azt azonban nem lehet tudni, Heves Vármegyei közgyűlés lehetett-e ez, a' mit Dótz, mint a' Vármegyének örökös Fő Ispánja indíthatott, vagy más vidéki nagyobb gyűlekezeti, mellyben több Fő Urak is megjelenhettek? Az írók, nevezetesen Bonfinius, csak azt teszik ki, hogy *conventum indixit*, és *in Agriensi conventu delectum habuit*. — A' gyűlés tartás következtében segedelem pénzt szedett, nem csak a' maga Megyéjében, hanem távolabb lévő barátjaitól is. E' mellett hadi népet gyűjtött, 's azt a' maga teltségéből kiállított katonákkal számosította, kiket a' begyűlt pénzekkel együtt Egerből a' Királynak Német Ujhely alá küldötte, és azokat pótolta is, melly gyors segedelmezéssel arra vitte a' dolgot, hogy a' várat Mátyás hathatósbabban kezdvén ostromolni, ez magát a' Király kegyelmére támaszkodva, Egernek és vidékének ditsőségére feladta. Mikor pedig Mátyás a' várba való igen fényes bemenetelét tartaná, már ekkor kíséretje között lehetett az Egri Püspököt is látni.

Ugyan ezen Dótz Püspök, jelenlétével Mátyásnak temetési fényét is Székes Fejérvárt, 1490-ben magasította. A' mi több, mint Királyi Helytartó ugyan ezen évben Május hónapjában Pest mellé a' Rákos mezejére Ország-gyűlést hirdetett, nem ugyan a' maga, hanem a' Királyné nevében. Komáromból Aprilisnek 17-kén dátálta a' hivogató irást, mellyen a' magán kívül 4 Püspökök 's 3 Fő Rendeknek, és a' Királynénak petsétjeilátszatok. A' Dietának a' volt a' tzelja, hogy ottan a'

Rendek új Hírályt választassanak, és Májusnak 15-dik napján a' legválogatottabb nehéz és könnyű lovag sereggel maga is megjelent ott személyesen. — Megjelentek a' többi Püspökök is magok zászló-alljaikkal, 's Cseh vagy II-dik Ulászló az ő ékes szollásának, és hazai nyelven tartott érzékenyítő beszédjének köszönhetette, hogy Pesten Királynak választatott, ámbár nem sokáig viselhette nyugodalmasan a' koronát, mert az öttse Albert, azon szin alatt, hogy ötet is némelly Rendjei az Országnak Királyoknak kivánták, ugyan azon évben Augustusnak 9-dik napján már Pest alatt 8 ezer emberrel a' Pesti mezőn táborba szállott, és noha először János Váradí Püspök, későbbben pedig maga Ulászló hozzája Budáról kijöven; ötet, hogy balgatag feltételétől elálljon, hathatósan megintette, de Albert feltételétől még se akart elállani. — Elindult ő ugyan Pestről, tettetvén magát mint-ha Ulászlóval Bátorí István közben járására meg békélt volna, hanem prédálni kezdett. Egernek tartván mindent az uton semmivé tett, sőt a' mint Bonfinius és Tubero Lajos (in comment. libro 2-o §. 11-o) írják, Egernek épen nem kedvezett, hanem azt nagy részében fel per'selte 's hamuvá tette. A' várat mindazonáltal el nem foglalhatta, mert a' sok ágyúuk által onnan ideje korán elüzettetett.

Sietett ugyan Albert ellen a' Püspök Orbán 400. katonájival, ugyan ezt követték más fő Pásztorok is, de Albert nagyobb számú seregének nem árthattak. — Bonfinius (pag. 685.) azt írja, hogy Eger városának akkor se köfalai, se sánztai nem vóltak. — A' merre tsak fordúlt a' békételen Albert, nem tsak a' Megyének falujit, és Uraságok kastélyait, sőt még a' városokat is mind felgyújtotta, hanem a' véle ellenkező lakosokat, sőt barmaikat is mind elhajtatta. A' mi még

több, a' táborában katonáskodó Tatárok, a' tsendes polgárokat magokkal hurtzolták rabságba, hogy ott őket még kínosabban sanyargathassák. Végre minekutánna Eger környékében mindenféle gabona, bor, és széna termést felprédáltak, és megemésztettek a' kegyetlenkedő tsoportok, Kassa felé elláboltak.

Tsak ugyan II dik Ulászló 1491-ben, minekutánna a' másik vetekedő társát Maximilián Császárt meggyengítette, mindjárt új esztendő napja után kiindult Albert öttse ellen, és 17. ezerből álló hadi erejével olly végből állott meg Egerben, hogy itt a' mindenfelől zászlója alá siető fegyveres tsoportokkal táborát még inkább temérdekesítse. — Egerből, a' hól 3. napokig mulatott, Januáriusnak 15-dik napján, a' mint Wagner (Diplom. Sár. pag. 140.) erősíti, írt a' Bárfaiaknak, hogy hozzanak nékie segítő sereget Szikszóhoz, mert arra fogja útját Egerből venni. — Egerben a' Püspök is Dótzsi Orbán 400. katonákkal szaporította volt a' Királynak hartzoló embereit. — El hallgatom azt, hogy ugyan ez évben Juniusban 700 lovagokkal jelent volt meg a' derék fő Pásztor a) Fejérvár alatt, a' Maximilián Császár ellen öszve gyülekezett táborban, 's addig el se ment onnan, míg ezt a' Magyar Királyok' sírjaival nevezetesített várost Ulászló a' Császártól vissza nem foglalta.

Szikszóból kimozdulván a' tábor, a' Sajónak tartott, 's végre Kassa mellett telepedett meg, Al-

a) Dótzsi igen kedves embere volt mind Mátyásnak, mind Ulászlónak; az első idejében a' Királyi Kints-tárnak ő volt a' gondviselője, sőt Bátor Istvánnal ő őrizte a' Koronát, végre Királyi Helytartó is volt. Mind Galeotus (Capit. ult. de laude Hungar.) mind Bonfinius (Dec. 1-ae lib. 1-o pag. 4-a) egészen elvannak ezen hasonlíthatatlan Püspöknek ditséreteivel telve, kinek esztendői jövedelmét 30 ezer darab aranyra teszik.

bert sátorainak által ellenekben; hanem midőn mind a' két fél ütközetre készülne, Albert Bátyával Februáriusnak 20-dik napján (1491-ben) olly formán békélt meg, hogy Ulászló nekie nem tsak némelly Sileziai városokat engedne által; hanem esztendőnkint is adna még 3000. darab aranyokat. Illyenképen az ostrom alatt vólt Hassát elfoglalta ugyan a' Magyar Király, de Sáros, Eperjest és Szebent az öttse tartotta meg.

1494-ben tavaszkor megint meglátogatta Ulászló Eger városát, a' mint Smidt Miklós (Eppi Agrien. Tom. II-o p. 155.) bizonyítja, mivel azon keresztül utazott sok fő emberek kíséretével Lötse felé, a' hová a' már akkor Lengyel Királyságot viselő Albert ötsét is olly tzállal rendelte vólt, hogy ott együtt a' Török Császár törekedéseinek meggátolásáról, a' ki az Ország szélén nagy hadi készületeket tézen vala, tanáskozhassanak, és ellene segedelmeket kereshesenek. — Minthogy pedig a' Király Egerbe való lejövetelének híre előre elfutamodott vólt; sok nevezetes férjfiak sereglettek öszve a' városba, kiket tisztelettételből az akkori Püspök Bakats Tamás eleibe vezetett a' beérkező Királynak. Igy igen nagy innepi fényvel fogadván nem tsak a' Fejedelmet, hanem számos és nevezetes kísérrőit is, mindnyájoknak alkalmas uri szállásokat rendelt a' városban; szóval semmit sem hagyott el Bakats, a' mivel Uralkodójához tartozó tiszteletét kinyilatkozhatta. — Hasonló pompával elkísérte Uri vendégjét Egerből a' Lötsei Gyűlésre, melléje adván az igen gazdagon, 's nagy számmal felkészített vasas lovagjait. — A' Lötsei öszve találkozásnak pompáját is Bakats leginkább emelte a' tzifrán felkészített Magyar Nemes ifjak sorával, kiket önnön udvarában a' tudományokban nevelt, 's fegyver forгатásban gyakoroltatott.

Mert a' nevéndékeknek nem tsak ruhájokon tsilámlott a' sok arany készület, gyöngyök, és rojt, nem tsak nyakokban ragyogtak az arany lántzok, hanem még a' lovaik is igen drága tzafrangokkal, és tzipra szerszámokkal, 's mesterséges nyergekkel voltak felékesítve. Illy nem látott dísszel lovagoltak a' két Királyok előtt.

Bakats Tamás, a' ki Ulászlónak egyszer'smind Cancellariusza vala, az Esztergami Érsekségre magasztaltatván, Esthei Hyppolit lett helyette Egri Püspök, a' ki valamint külföldről származott, úgy leginkább Olasz Országban tartózkodott, 's ott is költötte el nagy jövedelmeit; hogy pedig a' Püspöki szék az ő távulléte miatt ne szenvedne, Vajai István Nicomediai Püspököt nevezte 1501-ben maga Helytartójának, a' ki valamint minden lelki tehetségekkel tündöklött, úgy helyesen is kormányozta a' nagy kiterjedésű Egri Megyét a).

1511-dik esztendőben II-dik Ulászló királyi levelével az Egri Káptalannak petsétjét megújította b). Fen tartódott az erről szőlő ok-level Fejérvári Károly kéziratának gyűjteményében, melly gyűjtemény most Ts. Jankovits Miklós Pest Vármegyei Tábla Bíró Úrnak tulajdona. Ezen a' petséten Sz. János Evangelista az Idvezítő ölében

a) Hogy 1500-dik esztendőben 14 Kanonokok, kik között hárman Préposti tziimmel diszeskedtek, számláltattak légyen Egerben, kitetszik a' Nemes Káptalannak azon iktató leveléből, melly szerint Rimaszétsi Lászlót, a' maga jószágába behelyheztette. (Smidt Miklósnál a' II-dik kötetnek 203-dik lapján).

b) Már ekkor visszatért volt a' Király Cseh Országból, a' hová a' Csehek zenebonájának letsendesítésére is, de legfőképen a' Hazánkban dühösködő Pestis miatt vette be magát, Perényi Péter Nádor Ispánra bizván az alatt Magyar Országnak igazgatását. Melly nagy pusztítást tett légyen 3. esztendők alatt ez a' dűghalál, tsak onnan képzelhetni, hogy abban tsak a' Szent Ferentz szorosabb rendű szerzetje 386. lelki- atyákat vesztett el. (Fridrich. Hist. Prov. Salv. p. 19.)

elalva szemléltetik, és az Egri Fő templom segrestyéje boltozatján le van ábrázolva; ugyan ott láthatni a' Nemes Káptalannak 1256-dik, és 1438-dik esztendei tsupán egy Sas képező petsétjeit, nem külömben az 1507-kit, a' mellyen Szent János egy székbe ülve festetik le, lábainál lévén a' Sas: végre az 1600-ki petsét azért legtetszetősebb, mert Szent Jánosnak, és a' Sasnak kitételén kívül igen tisztán lehet a' körében lévő deák betűkbe foglalt írást olvasni: Sigillum Authenticum Capituli Agriensis. A' többi 4 petséteken a' körülírás Gothus betűkbe foglaltatott.

De hogy az Egri történetekre vissza térjünk, 1512-ben, a' mint az akkori Kanonok és Fő helytartó Keresztúri Péternek a' Bártfaiakhoz írt leveléből kivilágosodik, Megyebéli Zsinat tartódott, mert abban az jelentetik, hogy a' város Plébánussának Szent János Evangelista napjára Egerbe kellett jönni. — Smidt Miklós úgy vélekedik, hogy erre a' Zsinatra Esthei Hyppolit Egri Püspök és Cardinalisnak is megkellett jelenni. — Katona István azt teszi hozzá (ad annum 1512), hogy ez a' Megyebéli Zsinat Egerben Májusban, épen akkor tartódott, mikor Rómában az 5-dik Lateranumi egyházi Fő gyülekezet öszveült, a' mellyben Bakats Tamás Esztergami Érsek és Cardinalis is jelen volt.

Ritka tsapás érdekelte az Országot, melly Eger városára is ki ne terjedett volna. Illyen volt a' Dó'sa vagy Székely György által Pesten támasztott parasztok zenebonája, a' kik a' Törökök ellen gyülekeztek ugyan öszve, és a' keresztnek ruhájokra való felvarrásával Kurutzoknak (a' Crux szótól) nevezték magokat; hanem azon fegyvert, mellyet a' Pogányok ellen kellett felövedzeni, a' Magyar Nemesség ellen fordították,

és azt tüzzel vassal emésztették. Pray György jegyzései szerint (in Hist. Reg. Hriae Parte II-a p. 560-a) 400-nál több Nemes embereket lekonzolván házaikat szabadon dulták, a' határjaikat haramia módjára pusztították, és prédálták, úgy hogy a' merre a' szem tsak láthatott a' Budai várból, mindenütt tsak füstölgő falukat, 's öszve döntött kastélyokat szemlélt. — Elhallgatom azt, hogy szentségtelenítették a' templomokat, mitso-da kinok között végezték ki Telegdi Istvánt, a' Királynak Kints-tartóját, 's Csáki Miklóst a' Tsanádi Püspököt, 's a' többi iszonyatos tetteket elmellözöm, tsak az említem, hogy Dósa Budáról Barnabás pártos Al-Vezérjét Egerbe küldötte, hogy Egret és vidékét pusztítván, és az ott öszvegyült fellázadtakkal egyesülvén, úgy térne győzödelmesen Budára. — Ez a' kegyetlenkedés, és az Eger környéki Nemességnek öldöklése 1514-ben Aprilis végén, vagy Május elején történhetett. — Timon Sámuel előadása szerint a' lángok prédája lett ekkor Eger, vidékjével együtt; 's nints is különben, a' felháborodott parasztok dühe mindent a' mi elejekbe jött kegyetlenül lekasabolt, mindent a' mi kezekbe akadt irgalom nélkül elrabolt. — Olvasd ennek a' támadásnak bővebb környülállásait az 1822-diki Tudományos Gyűjteménynek IX-dik Kötetjében a' 24-dik lapon.

Négy hónapok teltek el az alatt míg a' Nemesség felkészülhetett ellenek, és a' vad pártosokat szakaszonként megtámadhatta, 's porrá törhette. — Azt írja Hazai Irónk Istvánfi Miklós (libr. 5-o pag 46. ad annum 1514), hogy Hypolit Egri Püspöknek derék katonáji a' felzendülteket nem messze Egertől, nem különben Prényi Ferentz Várad Püspök Nagy Váradnál derekasan megverték, el is széljesztették. — Egyébaránt a' Heves Vármegyében támadott pártosok Debrónél töret-

tek öszve, a' mi életben maradhatott és a' Dó'sa táborába (melly hasonlóképen széljel szóratott) nem szaladhatott, Lengyel Országba, és másrejttek helyekre bujdosott. — Így szokta a' bárdolatlan, 's magát hamar elbizó paraszt, a' szabadságot felszabadítója ellen használni.

Timon Sámuel, jegyzéseit folytatván azt említi, hogy Hypolit Püspök az öreg templomnak elégett fedelét jeles adakozósággal újra felállította. — Külömben is igen szép minéműségekkel volt ez a' Cárdirális felruházva, tsak azt lehet sajnálni, hogy több Olasz Országi Megyéknek is ő lévén Fő Pásztor, Egerben nem lakhatott; ugyan azért hozták a' Budán 1514-ben öszvegyült Ország Rendjei az 53-dik törvény zikkelyt, mely azt határozta, hogy Heves Vármegyének Fő Ispánysága, minthogy az Egri Püspök az Országon kívül mulat a), adassék világi embernek, úgy mindazonáltal, hogy ha a' Püspök maga székébe visszatér, vagy ha más Pásztor nyerend a' Megye, megint térjen vissza a' Fő Ispányság a' Papi Méltóságra b).

a) Smidt Miklós előadása szerint, még 1415-ben az Egri Püspöki Megyét Hypolit távúl létében mint Helytartó Bonzágnus János Olasz Pap igazgatta.

b) Hypolithusra nehezteltek az Ország Rendjei már akkor, mikor az 1495-ki Országos Gyűlésben a' 30-dik törvény zikkelyt írták, mely így szól: „Externis beneficia Ecclesiastica non conferantur; collata autem, si ad residentiam vocati non venerint, Beneficia ecclesiastica quocunque nomine censeantur, extraneis, et forensibus nationibus non conferantur, et si quibus collata fuissent, illi per Majestatem Regiam ad Residentiam vocentur ad terminum per Majestatem, et Dominos Praelatos, et Barones praefigendum, et si venire recusaverint, beneficia illorum Majestas Regia incolis hujus Regni de se bene meritis conferendi habeat facultatem”. Illy végből hoztattott a' 31-dik zikkely is: „Vicariatus externis non conferantur”.

1406-dik esztendőben az Egerben lévő Augustinianusok Kormos Fileptől, és Borsos Antaltól szép jószágokat nyertek, 's ezen időben hazánkban már 20 Klastromokat birtak, és 200 tagokat számláltak, és már 1502-ban Egerben Körösi Máté Provincialissok alatt Kapitulumot tartottak. Kormos tudniillik a' Füzesi portiójába, Borsos pedig 1404-ben örök bevallás mellett, egy fél malom jövedelmének birtokába helyeztette őket. 1420-ban Borsodban is kaptak szép jószágokat. Ez a' Szerzet Egerben a' Szent Miklós templomát bírta, melly most a' Rátzoké, és a' mellyről az utza is Sz. Miklós utszájának neveztetik.

Hypolitus halála után üres lévén az Egri székhely, 's egy darab ideig üresen maradván, a' Püspökség jószágait 2-dik Lajos Király bizonyos Praefectus-sa által igazgattatta, a' kit ugyan csak 1520-dikban az ifjú Fejedelem Egerben meglátogatott, és ez alkalmatossággal annyira megkedvellette az igazgatónak egy megszelidített, és a' madár fogásra megtanított sólyom madarát, meg az ott lakó alakos madarászt, a' ki többféle szemfényvesztésekkel mulatta a' nézőket, hogy mind a' kettőt magának általadattatni kívánná, mellyre a' jószágok gondviselője azt felelte, hogy a' Király könnyen teremthetne ezerféle örömet magának, nékie pedig minden gyönyörűsége tsupán ezen madárban volna. Tettette magát tudniillik, hogy nem örömet válna meg madarától, mindazonáltal ha ötöt a' fejedelem, az eddig való jövedelmektől, és sáfarkodását illető számadások alól feloldozná, úgy mind a' sólyom madarat, mind a' bűbajos madarászt oda ajándékozná. — Reá állott a' képtelen kívánságra az ifjú Király, és feloldozásáról petsétes levelet is adott a' Praefectusnak, kit ez által a' pénztárjában heverő 40 ezer darab aranyoknak, mellyek a' számadása sze-

rint mind Lajost illették, által adásától menté tett. — Hallott-e valaki ennél drágábban vásárolt sólyom madarat? — Nem így vesztegette a' pénzt a' szajkóra Octavianus Augustus Császár, bár az őtet nevéen Caesárnak szállította. — De a' Király fiatal lévén gondatlanul költötte mind pénzt, mind betses idejét, és kiki úgy mulatta, 's ámitotta őtet, a' mint hasznát látta: a' sok hizelkedők arra szoktatták volt őtet, hogy a' mit megszerezett, azt akár minő nagy Királyi kegyelmének ígérese mellett elkérte magának, sőt annyira viték, hogy ha a' nagy urakon lévő szép ruhákat megkedvellette, azokat se pirúlt el magának elkérni, pedig a' Törökök már mozogtak, és fentek agyaraikat az Ország ellen. Az Ország Nagygjai azomban, hogy a' Királyt megérlelhetnék, és megokosíthatnák, annak házásításáról kezdetek gondoskodni, és esztendő végével Annát, Ferdinándnak testvér hugát számára el is jegyezték. (Katona Istv. Hist. Crit. tomo 10-o pag. 188 etc.)

Szalkai László Egri Püspök alatt, a' ki tsak hamar Esztergami Érsek lett, semmi nevezetes történet nem adta elé magát a' városban. Az ő következője Várdai Pál igen kedves embere vala II-dik Lajos Királynak, a' ki őtet Májusnak 23-dik napján 1525-ben a) Budáról elküldötte harmad magával a' Hatvani zenebonás és igen lármas gyülekezetbe, azzal az izenettel, hogy a' Király Verbötzi Istvánnak Nádor Ispánná lett választását helyben hagyja, melly alkalmatossággal nyomban Ország Cancelláriussának tevék őtet a' nyughatatlankodó Urak. (Budai Ferentz' Lexicon

a) Ugyan ezen évben Januariushan Budáról egy Királyi rendelést küldött Sáros Vármegyének, hogy ez az új tudományt hirdető papokat büntetéseknek elvételére küldje az Egri Vicariushoz. Ugyan azt írta a' Bártfaiaknak is. (Katona István ad annum 1525. Tomo citato).

II. Darab .pag. 687.) A' következendő, és siralmas következéseire nézve elfelejtetheten 1526-ik évben, a' hatalmas Török Császár II-dik Solimán temérdek néppel elborítván a' hazának alsó részeit, Várdai Pál Egri Püspök is kötelesnek érzette magát az Ország védelmére felállani. Melly végre a' Püspöki páltzát kevés időre félre tévén, a' birtoka alatt lévő jószágokból gyűjtött sereggel maga is a' régi szokás szerint felfegyverkezvén, a' Tólnánál táborozó Királynak segítségére sietett, a' Mohátsi szerentsétlen tsatában mindazonáltal nem vett részt, mert ötöt Bátoról a' Király Budára küldötte a' Királynéhoz, a' ki ott várta a' hadakozás' kimenetelét, a' mint Broderich István (in appendice rerum Hungaricarum) bizonyítja.

(Folytatása következik.)

2.

Némelly nyelvünkbeli különözésekről.

Mióta tüzesebb Grammaticusaink elhallgattak, majd egyedül Verseggy volt az, ki állításait késő vénségében is a' legnagyobb gonddal váltig védelmezte. Alig van könyv, mellyet vagy maga irt, vagy mások biztak reá javításul, hogy azt eszek, iszok, ököt, tüköt Grammaticai különözéseivel ne tarkázta volna. Minden időn, minden alkalommal kínálhatta nemzetét rendszabásaival, sajnálta a' haza' nyelvét azoktól, a' kik máskép irtak, 's szeme előtt, ki ötöt nem követte, egyiránt rontó volt: Söt úgy látszik, sírján túl is tartanak vitatásai: b e c s s

maradványainak kiadásában Biographusa újra felszólal nevében, 's lángot lobbant a' már hamvadó szikrából.

Nem csak unalmas egy dolgot annyiszor hallani, hanem ártalmas is, kivált, ha felszeg okoskodás uralkodik benne; azért ezt felelet nélkül hagyni nem lehet. — Tisztelet az elhunyt Verseghynek: fáradhatatlan munkás Hazafi vólt. Ha egyéb, már régen ösméretes munkái nem volnának, csak ezen maradványok is olly becsesek, hogy lehetetlen nem érzeni, nem sajnálni veszteségünket; de itt félre kell tenni minden tekintet, meg kell különböztetni az érdemeket, vagy inkább el kell választani az érdemeket a' nem érdemektől; mert csak így remélhető, hogy haladni fogunk. Nem teszek szokás szerént a' kicsinből nagyot, nem kiáltozom nyelvünk' pusztulását, ha y-os ragasztékot látok, le nem teszem a' különben jó könyvet, ha szinte a' még épen nem classicus Kolmárnak, vagy akárkinek orthographiáját nem követte is; sőt az egyes szavak' különböző leírásait, csak igen vadak ne legyenek, épen megszenvedem. Mert mit veszünk vele, ha egyik d ü c s ö t, másik d i c s ö t ír, vagy ha némelyek fejék helyett fejökkel élnek is? Sokat majd a' nyavalya tör, ha Mihál-t, Károl-t olvas, 's elfeledkezik, hogy a' hasonló származású Pál szintúgy lágyúlatlan maradt. Nevetséges dühösködés ez, melly egyszer'smind azt is jelenti, hogy még sokan Bessenyei szerént igen a' kérgeken rágódnak. El kell az efféléket túrnunk annyival is inkább, hogy a' munka' belső értékében változást nem tesznek.

Még a' j-es, és y-os ragasztékok' különbségéből sem jövendölök semmi nagy következtést, noha itt röviden meglehet jegyezni, hogy a' j nyomosító ragaszték' védelmezői sokkal egysze-

rőbb törvényt tartanak, és egyezőbbek magokkal, mint amazok; mert minden rendszabások abból áll, hogy a' j a' hangzó betűk, és némelly más-sal hangzók, u: m: b, f, g, k, m, p, r, v, után egészen kimondatik, így: szab-ja, döf-je, fog-ja, rak-ja, töm-je, csap-ja, tör-je 's a' t. a' többivel pedig öszve olvadván egy lágy hangot ad p. o. ad-jon, fogy-jon 's a' t. 'S ehhez alig lehet egy két észre vételt adni, midőn ellenben az y-osok majd j-hez, majd gy-hoz; majd ly-hoz, majd ty-hoz, majd pusztá y-hoz kénytelenek kapkodni; mert kétségkívül ők is így írnak: tanyá-ja, kap-ja, 's csak a' többiben különöznek u. m. ad-gya, fol-lyon, 's ez utósó más rendetlenséget is okoz, mert a' gyökeret (foly) megrontja. — Azonban mind ennek végét békével várhatjuk: akár így, akár amúgy nem sokat veszünk; mert metrumunk, kimondásunk egy marad *). Sokkal nagyobb, és nyelvünkben talán legnyomosabb kérdés forog fenn az ik-ben végződő szenvedők (passivum) és közép rendük (neutrum) felől. Ezen ígék mivel nyelvünkben igen számosak, látni való, hogy a' belölök származó rendetlenségek is, ha elejét nem vesszük, számosak lehetnek: Ugyan is vegyük például ezen két ígét: ázik (madefit) te mettetik (sepelitur) 's lássuk az ellenkező helyeket Révai, és Verseghy szerént:

*) Tsak annyiban tesz külömbiséget, hogy az y nem betű, hanem tsak lágyító jel lévén, ha egyes mással hangzó után áll, positiót nem teszen; a' j ellenben mássalhangzó lévén, igen is.

Révaiként *)

Verseghyként

Jelentő Mód

Jelen való

Idő

temettetem	—	sepelior	—	temettetek
temettétel	—	sepeliris	—	temettétel
temettetik	—	sepelitur	—	temettetik

Aligmúlt

Idő

temettetém	—	sepeliebar	—	temettetéek
temettétel	—	sepeliebaris	—	temettetéel
temettetéek	—	sepeliebatur	—	temettete

Kapcsoló Mód

temettessem	—	sepeliar	—	temettessek
temettesél	—	sepeliaris	—	temettesél
temettesék	—	sepeliatur	—	temettesen

Aligmúlt

Idő

temettetném	—	sepelirer	—	temettetnék
temettetnél	—	sepelireris	—	temettetnél
temettetnék	—	sepeliretur	—	temettetne

Így van ázik-kal is. Révaiként: ázom ázol, ázik; ázám, ázál, ázék; ázzam, ázzál, ázzék; áznám, áznál, áznék. Verseghyként: ázok, ázol, ázik; ázék, ázál, áza; ázzak, ázzál, ázzon; áznék, áznál, ázna.

Ezekből látható, hogy Révainál: temettetéek, ázék, harmadik személy, 's annyi mint: sepeliebatur, madefiebat, Verseghynél első személy, 's annyi mint: sebeliebar, madefiebam. Az előtt, ha

*) Itt Révait nevezem, 's az általa vitért hajtogatást Verseghy szerint harmadik formának, vagy is Révai' formájának mondom; igazabban réginek kellene mondanom; mert Révai előtt minden régi Grammaticusaink így tanították ezt, 's a' ki ellene nyilván ki mert kelni, csak Verseghy volt.

a' harmadik forma ellen hibáztak iróink, részént gondatlanságból, részént tudatlanságból tették, Versegthy' kikelése óta már rendszeresen áradtak a' hibák, 's a' mit az előtt nyomtatásban bajjal láthatánk, most egész bátorságban napfényre jő. Illyen az: eszek, iszok, aluszok, fekszek, játszok 's több efféle botrankoztató hang. Nem elég itt azt mondani, hogy így is mondják; mert erre az a' felelet, hogy amúgy is mondják; nem is olly dolog ez, hogy ezt is, mint a' többi kérdéseket, elalugyuk; sőt épen ideje, hogy nyelvünket, ha világosan akarunk irni, kifejtsük zavarából, 's a' mennyire lehet, oszlassuk a' két értelmiség' homályait. A' boldogult Versegthy olly annyira elmerült véleményeiben, hogy azokat rithán tudta elverni fejből. Káldyból (*Dissertatio de versione Hungarica Scripturae Sacrae etc.*) Mind kibökölte az, esék: tetszék, elmélkedém, vágyakodám, 's más efféle szavakat, 's hogy annál erősebbé tegye állítását, még az *Indicativi Imperfectumot* is megtámadta, mintha az egészen idegen eredetű, és szükségtelen, vagy épen keletlen is volna, 's azért tellyes edék-ről így ír: *regularius: tellyes ede, aut melius: tellyes edett.* S midőn magára hagyatott nyelvünkben kényére gazdálkodott, egy időtől fogva alig volt, a' ki ellenkezőt tanított, 's a' ki egyenesen megfelelt volna neki, talán senki senki sem. Azonban minden erőlködésével sem tehette rendszabásokká különözéseit. Még a' szavak' leírásában igen csinos izlésű tisztos öreg, Virág, 's egyebek nem álltak el Révai' formájától, a' mi jelensége annak, hogy nyelvünknek, Versegthy' hajtogatásai, nem válhattak természetévé, 's hogy azokat belőle még most jókor lesz kiirtani. Versegthy Életirója az előbeszédben így ítél „Versegthynek ugyan, és magyarságának — többszöri tapasztal-

ásomból szöllok — annyi ellenkezői vannak, a' mennyire megy még mind azoknak száma, kik munkáit csak futólag, vagy épen nem is olvasták, annál inkább nem tanultak" Ime én olvastam azokat, 's nem győződhettem meg, nem ugyan mindenekre nézve; mert némelyekben egyet értek vele; de a' fenn forgó kérdéshez több okait várnám. Lássuk rövid kivonásban, a' mit a' Biographus 159—171 lapokon (Verseghy maradványai, és élete) Verseghynek tulajdon szavaival előhoz.

Először. A' régi könyvek is csak tétovázva élnek a' 3-dik formával; továbbá a' köznép is hasonló tétovázást mutat, midőn sokszor az ik-en nem végződő igéket is így hajtogatja „szóljék, adjék” 's a' t. ugyan azért ezt nem lehet egyébnek, mint hibának nézni, 's legtanácsosabb a' rendes igeajlításhoz vissza vezetni;

Másodszor, a' mértékletes könyvirók, sőt magok a' 3-dik Forma' vitatói sem irnak így: bomlól, bomollyék 's a' t. hanem inkább így: bomlasz, bomollyon; a' mi pedig tulajdon rendszabásokkal ellenkezik.

Harmadszor. Azoknak, kik szemére hányják, hogy ő a' már szinte megállapított törvénnyel egyedül ellenkezik, az Analogiát, mint az értelmesség talpfát, és a' rendet, mint mindennemű szépség kutfejét veti elejökbe, azon hozzá adással, hogy ha ő a' könyvekben, nem különben mint a' most élő egész nemzet' beszédében feltalálná a' 3-dik formát, azt a' rendhagyók (anomáliák) közé tenné, mint ezeket; kö, szö 's a' t. azonban csak hamar megfordítván szándékát, kevéssel utóbb így beszél

Negyedszer. „Ha a' harmadik forma az egész nemzetnél közönségen szokott volna is, megérdemlené bizonyyára ama' tetemes, és nyelvünknek legszebb, legmivoltiabb nemzetiségeit vesztegető

rendetlenségek miatt, hogy a' tudós, csinos, és művelt író nyelvből köz akarattal számkivettesen". Itt egész okoskodása azon épül, hogy gyakran a' közép rendüket úgy is vesszük, mint cselekvőket (activum) és ekkor szükségképen cselekvő igék gyanánt kell azokat hajtogatnunk, p. o. „ha én rólad egyszer azt álmodnám” 's a' t. „és szeretném, ha egyszer rólad álmodnék”, nem pedig „álmodnám” mint a' 3-dik forma kívánja; mert ez épen annyi volna, mintha mondonók „szeretném, ha magyarul tudnám” 's a' t. Hozzá veti, hogy a' 3-dik formát csak az idegenek miatt is elkellene hagynunk; mert nehezen tanulják, és végre azt, hogy ha mindenik középrendű olyan volna, mint: ázik, 's a' t. hogy cselekvőleg ne lehetne venni, könnyebben elejét vehetnők a' rendetlenségeknek, azonban többnyire ellenkezőt mutat a' tapasztalás; mert mondják a' 3-dik forma barátjai is: Budán lakom, Budát lakom, dölékeny házat lakom. Ezek úgymond, semmi különbséget sem tesznek; ő pedig tesz, így írván: Budán lakok, Budát lakom, dölékeny házat lakok.

Ötödször. Nagy rendetlenség az is, hogy magok sem tudják a' 5-dik forma szerzői, melyek az ik-en végződő igék. Némelyik írja: hazud, haboz, mások: hazudik, habzik 's a' t.

Hatodszor. A' mértékes versekben nem lehet a' 3-dik formának úgy hasznát venni, mint az övének. P. o. álmodjon, könnyebben versbe fér, mint: álmodnék, álmodjék, 's ez utóbbi azon kívül kellemetlenebb, húzósabb hang is amannál. — Megczáfolja azon vélekedést is, melly szerint az ik névpótló volna. — Azonban ez magában is nem erősítő, hanem csak czáfoló észrevétel lévén egészen el maradhat. Nem is vitatjuk, hogy az

ik névpótoló. (pronomen) Ne legyen az; nem szorultunk reá.

Hetedszer. Az ik szótag nem tartozik az igék' mivoltához; hanem csak olly hosszabbító függelék, mint: on, en; ezekben: nagyon, teszen, azon, ezen; van, tesz, az, ez, helyett,

Nyolczadszor. Hogy az ik-en végződők egyes 3-dik személyében meg van a' k betű, abból nem hövetkezik, hogy a' parancsoló módban, és az aligmúlt időkben is ki kell tenni; mert akkor a' többiben is ki kellene, így: evettik, ivottik 's a' t.

Ezek mindösze rövid; de hű kivonásban Verseggy' okai, 's ezekhez még Életirójának egy jegyzését függesztem, melly abból áll, hogy Verseggy még a' szenvedő igéket is vissza vezeti a' rendes hajlításhoz, kivévén 1) a' jelentő mód jelenvaló idejének egyes második személyét, u. m. vonatol, leletel. 2) a' jövődő időnek egyes 3-dik személyét u. m. vonatandik, leletendik. 3) a' parancsoló, vagy kapcsoló módnak egyes számú 2-dik személyét, u. m. vonassál, lelessél. 4) A' szenvedők a' mutató formát fel nem veszik. — Lássuk most már, elegendők-e ezek arra, hogy Révai formájától elálljunk. Ha azok, senki se legyen, a' ki kárhoztassa, 's írjuk egyiránt, „áza, temettete” mert „ázék, temetteték” ugyan azon időben, és számban első, és harmadik személy egyszer'smind nem lehet; de ha nem elegendők, 's ha Verseggy után nyelvünk nem csak ki nem menekedik homályából, hanem inkább új zavarba dől, akkor ugyan ártalmas balgatagság lesz tovább is tétovázunk, vagy épen Verseggy' formájával élünk. Ideje, hogy írni is kezdjünk, ne csak firkáljunk, 's a' ki tollhoz mer nyúlni, ne restelje a' nyelv' tanulását. Nem minden különözések' elnyomását értem én itt; mert azokkal vagy semmit, vagy

keveset veszünk; de ebben hazánk' szép nyelvének értelmessége forog fenn, mellyre ügyelnünk kell.

A' ki Verseghynek felebb előadott okait figyelmére veszi, által fogja látni, hogy ő ott többnyire a' középrendű igék ellen harczol, 's végre a' szenvedőkét is csupa egyenlőség' kedvéért hozzájuk kapcsolja. Midőn az élő Nemzet' szokását emlegeti, a' szenvedőket nehezen érti oda; mert „mondatik” helyet közönségesen így szólunk „mondják” „vágatik a' fa” helyett „vágják a' fát”. A' régi példákban sem értheti a' szenvedő igéket; mert a' régiség, kiválta a' szenvedőkre nézve igen megtartotta a' különös hajlítást, 's ez ellen maga Verseghy sem hoz, sem nem említ példát. Továbbá ezen példák által „Budát lakom; házat lakok” sem érthet szenvedőt; mert avval nem élünk mutató formában. Végre ezen bizonytalansághoz „úszik, csúszik” vagy „úsz, csúsz” sem tartozhatik szenvedő ige; mert minden szenvedőről bizonyos, hogy ik - kel végződik. Minden erőssége tehát a' versmérték nehézségén állna; de azon kívül, hogy ez nem is közönségesen igaz, még sokkal csekélyebb is, hogy sem rennszabást tehetne. És így egyszerre megrendül Verseghynek roppant alkotmánya, 's tetemesebb része, mivel egészen alap nélkül van, magától össze rogy, tetemesebb mondom; mert minden cselekvő igéből lehet szenvedő, 's így szenvedő ik - kel végződő igéink sokkal számosabbak, mint a' közép rendűek, mellyek közül csak némelylek veszik fel az ik végezetet. Azonban mi mind a' két rendű igékre legyünk figyelemmel, 's úgy vizsgáljuk meg.

Ha mind az élő nyelvben, mind a' régi könyvekben rendetlenségek, és vissza élések vannak a' 3-dik formával, még ebből csak az következik, hogy a' rendetlenségeket elrendelni, 's a' vissza

éléseket szüntetni, kell; nem pedig az, hogy mindent egy kaptára huzzunk, 's a' mi mértékünket vagy nem üti, vagy fölüti, messük, toldjuk szabad kényünk szerént. Mert így csupán mivel: küet is, küvet is, követ is mondanak tétovázva, ketté kellene vágnunk minden rendetlenséget, 's így írunk a' legszorosabb rendszabásként: kü-t vagy köt. Nem mind, hiba, a' mi rendetlenség. Sokszor a' rendetlenségből legszebb rend fejtődik, csak hogy figyelmesen, és nem türhetetlenkedve kell ellesnünk azokban a' dolgok' menetelét.

Szem előtt kell tartanunk a' jelentő mód jelenlévő, és alig múlt idejét, a' parancsoló, és kapcsoló módot, 's ez utóbbinak, vagy Verseglyként az ohajtó módnak alig múltját, valamennyit csak az egyes számban. Vegyük fel például ezen két szót: tetszik, ad. 1-ör A' parancsoló mód egyes harmadik személyében mondjuk: tessék; adjon, vagy parasztosabban: adjék. Ezek közül valamelyiknek hibának, és vissza élésnek kell lenni. „Tessék” hiba nem lehet, mert már a' gyökeréhez függesztett ik végezet is azt látszik jelenteni, hogy a' k-t a' fen előszámlált 3-dik személyekben is megkívánja; ezen kívül semmi zavart sem tesz; ellenben az „adjék” csak amannak hasonlatosságára; de nagy vissza éléssel van alkotva; mert sem gyökere nem kívánja a' k-t, sem ez a' ragasztás nyelvzavarás nélkül még nem eshetik, mert p. o. ebben: messék kend kenyeret, vegyék kend lovat” „messék vegyék” össze zavartatik a' többes számú harmadik személylyel. Midőn tehát a' nemesebb ízlés az „adjék, szóljék”-tól irtózott, egyszer'smind a' tessék-et, méltóztassék-ot is elhagyta, 's így támadott a' helyes: adjon, szóljon után a' helytelen: tessén, méltóztasson: a' min a' beszédbeli gondatlanság is sokat segíthetett; mert tagadhatatlan, hogy a'

5-dik formá nehezebb a' sebes és vigyázatlan beszélőnek.

2-or Még inkább erősíteni látszik ezt az óhajto mód alig multja, és itt már megszűnik minden tétovázás; mert a' leg adjék-osabb ember sem beszél így: „szeretném, ha lovam haza futnék”; hanem így: ha lovam haza futna. Ellenben hallhatjuk ezt: szeretném, ha lovam haza vergődnék; mert gyökere: vergődik. „Szívesen venném, ha „betetszenék jöni” a' tetszik, gyökértől. Itt tehát, maga a' szokás von határt, az ik-es, és ik-etlen közeprendűek között, 's midőn a' „tessék, és tetszenék” nyilván kitűnik, az „adjék szóljék” magányosan marad; mert „adnék, szólnék” -ot senki sem mond: „adna, szólna” helyett. Nem titkolom, hogy így is beszélnek: tessén, tetszene; de már érintettem ennek eredetét, 's a' háromszor is k végzettel megjelenő: tetszik, tessék, tetszenék, ezeknek: „ád, adjék, adna” ellenébe téve, igen világosan mutatja, hogy ez nem mind hiba, csak hogy rendbeszédést kíván. Az első példát váltóztani nem lehet; mert ha csak így meg nem nyessük „tetsz, tessén, tetszene” a' cselekvő formához egészen vissza nem vihetjük; a' másodikon kell tehát igazítást tenni ekképen: ad, adjon, adna, 's vége lesz minden rendetlenségnek. Legszembetűnőbb a' különbség ezen két egyébként igen hasonló ígében: tetszik, metsz. Valamint nem mondhatjuk: ő metszik, ő messék, ő metszenék; szintűgy nem lehet: ő tetsz, tessén, tetszene; mert így igen botránkozató cserét teszünk.

Világosításul szolgálnak még ezen példák: alhatik, ehetik, ihatik, alhatnám, ehethém, ihatnám; ő alhatnék, ehethék, ihatnék. Nem de közönségesen hallunk illy beszédet: „lovam is ehethék, magam is ihatnám”; lovam ballaghatna,

magam heverhetnék”, ’s ezt, Versegghynek akár-meltyik emberét kérdezzük, mind így mondja ki. Ki nem látja itt az : ehetik, ihatik, és : ballaghat, heverhet, között a’ különbséget ugyan egy időben, és azon egy személyben ?

Az első példa óhajtó módból van ; de tapasztaljuk azt is, hogy majd kizárólag csak az ik-es ígékkel élünk úgy p. o. alhatnám, felehetném, nyughatnám ; ő alhatnék ’s a’ t. midőn a’ többivel így beszélünk : szeretnék menni ; nem pedig : mehetném ; szeretne menni ; nem pedig : mehetnék. A’ mehetném van, vagy : mehetnékem van, tréfás, vagy gyerekes beszéd itt figyelmet nem érdemel.

3-or Szintezeket mondhatjuk a’ Jelentő mód alig múlt idejéről azon különbséggel, hogy ide nem az élő nyelvből, melly vele nem mindenütt él, hanem a’ régi könyvekből kell példákat hoznunk. Vegyük fel Pethő Gergely’ Krónikáját (kiadatott „Cassán az Akadémiai bötükkal Frauenheim Henrik János által. MDCCXXIX.) Ebben sub anno 411. ezt olvastam :

„Itt Atila megharaguvék (haragszik) maga atyafiára Budára ’s a’ t. Buda azért gyakorta intette, hogy megszűnnék (szűnik) a’ hadakozástól, és megelégednék (elégedik) annyi sok gazdag Országok’ birodalmával. — Anno 744. kinek nyugvásának gyönyörűségéből az ő méhéből egy nagy szép folyó patak folyamék (folyamik) ki, és nagy bővséggel egy igen nagy földre alá folya (foly) 42-dik lapon : Béla Király — a’ sajó mellett megütközék (ütközik), de nem hira (bir) velek. Alább : Ám hadakozzék (hadakozik) a’ mi Királyunk — 172-dik lapon : álnoksága ugyan nyilván kitétszék (tetszik).

Ezekben én nem látok semmi tétovázást, sőt világosan látom az ik-es közép rendűek’ helyes különbségét. Vegyük fel az Apostoli hitvallást,

„és a' Je. Kr. ő egy fiában mi Urunkban, ki fogantaték (fogantatik) Sz. Lélektől, születék (születik) Sz. Máriától, kínzaték (kínzatik) P. Pilátusnak alatta, meghala (hal) 's eltemetteték (eltemettetik) szálla (száll) alá poklokra, harmad napon halottaiból feltámadá (támad) és mene (megy) mennyekbe 's a' t. Im ez is régi példa, 's világosan láthatni benne az említett különbségeket. Majd utóbb kiteszszük, mit csinálnának ezen fordítással Verseggy követői. Lehetnek, sőt bizonyosan vannak is régi könyveink, mellyek néha elvétik ezeket, a' mit azon korból, mellyben a' nyelv sem nem tanítatott, sem nem tanútatott, csodálni nem lehet; de ezen tévedések' száma olly csekély a' megegyező köz szokáshoz képest, hogy abból rendszabást alkotni balgatagság volna. Felebb is említém, itt újra felhozom; hogy nem egyes szőejtésekéből, hanem az egész nemzeti szokásnak által nézéséből fejthetjük ki igazán nyelvünknek titkait. Innen könnyű lesz megczáfolni

Negyedszer, azon éretlen ellenvetést, hogy mivel Révai szerént a' 3-dik személynek k végbetűt tulajdonítunk ragasztékúl, azt mindenütt megkellene tartanunk, illy képen: evett-ik, ivott-ik; evett, ivott, helyett; enni fog-ik; enni fog, helyett. Itt csak azt kérdezem, van-e ezekre a' szokásnak, vagy régi írásnak legkevesebb útmutatása is? sült képtelenség ez, hiszen Révai nem vaktában indúlt; hanem az uralkodó szokásnak útmutatásával, 's midön: egyék-et, temetessék-et meghatározta, ezeket mind hallhatta, mind olvashatta; de „evették, ivottik” csupa felhő kergetés.

Ötödször. Helytelen az is, hogy az ik szótag nem tartozik az ígék mivoltához, hanem csak hosszabbító függelék, mint, on, en, ezekben: vagyon megyen azon, ezen 's a' t. Én legalább e' kettőben nem látok semmi hasonlót. Egy az,

ha az: on, en függeléket elhagyjuk is, a' szó megmarad teljes értelmében; mert vagyon, megyen, épen annyi, mint: van, megy; hagyjuk el így az ik-et is, ha pusztá függelék p. o. temetetik (sepelitur) és ázik (madefit) helyett írjuk: temettet, áz. Az első egészen mást, u. m. curat sepeliri, emez épen semmit sem fog jelenteni. Más az, hogy az on, en függelék nem terjed tovább az igékben egy 3-dik személynél, 's az után az egész hajtogatásban semmi nyoma sincs; de igen sok van az ik végezetnek.

Én eddig csak a' 3-dik személyekről szoltam többnyire, azonban ebből már a' többi is tagadhatatlanul következik; mert ha „tetszék, tetszenék” harmadik személy az egyszer'smind első nem lehet, hanem így kell az elsőnek lenni: tetszém, tetszeném, 's így az első személynek ragasztékos végbetűje az m, a' másodiknak az: l, mellyet egyedül a' szebb hangzásért sem kell elcsavarni, mert „alszol” bizonyosan kellemesebb, mint „alszasz”. Ezen kívül az ik-vég a' parancsoló 2-dik személyben mindenütt nyomosítást kíván, 's innen: egyél, igyál, helyes; de helytelen a' „tegyél, vegyél, vigyél”; mert nem mondjuk: égy, így; ellenben hallhatni közönségesen: végy, tégy, vigy. Im ismét a' szokás' útmutatása, csak rá kell ösmerni.

Hatodszor. Következik Verseghynek azon okoskodása, melly szerént, ha szinte egész nemzet bevette volna is a' 3-dik formát, még sem kellene azt megszenvedni a' rendtelenségek miatt. Minden rendtelenség, mellyet elő hoz, ilyen példákból áll: Budát lakom, dölékeny házat lakom. Ő ezeket így írja: Budát lakom, dölékeny házat lakok.

Ebben ismét nem látok semmi különös rendtelenséget, és épen nem tagadván, hogy némelly

középrendükkel cselekvők gyanánt is élhetünk, meghagyom mindeniknek saját hajlítását. Mert ebből: valamit álmodám; és: azt álmodám, épen olly kevéssé következik zavar, vagy rendetlenség, mint minden Európai nyelvekben, mellyek a' határozott, és határozatlan között nem tesznek különbséget. Midőn nálunk: valamit hallék, és: azt hallám, meg van különböztetve, akkor a' deák, 's egyebek így szólak: aliquid audie-b a m, hęc audie b a m. Ez a' különböztetés napkeleti nyelvünknek sajátása csak; de a' közép rendükben önként megszűnik. Ellenben sokkal több, és nagyobb nyelvzavarást okoz Verseghy formája p. o. hallik, érzik (a' szagról mondjuk) közép rendű, és: hall, érez, cselekvő igéket ő így hajtogatja az alig múlt idők 3-dik személyében: halla, érze, 's különbséget nem tesz az: audiebat, és: audiebat között. Révayként így van a' különbség: hallik (auditor) hallék (audiebat) hall (audit) halla (audiebat) érzik (sentitur) érzék (sentiebat).

Itt van immár helye, hogy a' szenvedőkről is szóljak. Ezeket, úgy, a' mint most írjuk: vágatik, vonatik, minden bizonnyal az írók hozták be, 's az élő nyelvben nem volt. Azonban most már sokkal jobban meggyökerezett, hogy sem kiirthassuk, de más részről nyereség gyanánt is kell vennünk; mert igen nehéz volna ellenni nélkülök. Ha tehát csak ugyan meg kell nyelvünkben maradniok, ne hagyjunk egy betűnyi bizonytalanságot is rajtok, mert ez nem az élő népé, hanem csak az írók vétke lesz. Verseghy érezvén, hogy a' cselekedtető igék (verbum factitivum) igen egybe vágnak e' szenvedő igékkel (legalább más okát nem gondolhatom) helyesen kezdett közöttök különbséget tenni. Azért írja: vonatol, vonassál, vonatandik (traheris, traharis, tractus fuerit) hogy elválassza ezen factitiumoktól: vo-

natsz, vonass, vonatand; curas trahi cura trahi, curaverit trahi. Azonban itt egyszerre megszakad minden elmélkedése, 's vissza esik az olly különös gonddal, és indulattal ápolgatott kedves formájához. Nem is lehet itt, hogy ezen különböztetéseit tovább nem folytatta, egyebet gondolni, mint azt, hogy Révai' formájának eskütt ellensége, a' magáénak, mint ön szüleményének, vak kedvelője volt. Csak egy pillantatig győzhette volna meg elragadtatását, nem lehetett nem látni ezeket: valamint vonassál-t (traharis) meg kellett különíteni vonass-tól (cura trahi) sáintügy kell vonassék-ot (trahatur) megkülönböztetni vonasson-tól (curet trahi) továbbá meg kell választani ezen szenvedő igéket: ő vonaték, vonatnék (trahebatur, traheretur) a' cselekedtetőktől: vonata vonatna (curabat trahi, curaret trahi.) Lássuk ezeket egymás ellenébe téve:

S z e n v e d ő.

vonatom trahor
 vonatol traheris
 vonatik trahitur
 vonatám trahebar
 vonatál trahebaris
 vonaték trahebatur

C s e l e k e d t e t ő.

vonatok curo trahi
 vonatsz curas —
 vonat curat —
 vonaték curabam —
 vonatál curabas —
 vonata curabat —

S z e n v e d ő.

vonassam trahar
 vonassál traharis
 vonassék trahatur
 vonatnám traherer
 vonatnál trahereris
 vonatnék traheretur

C s e l e k e d t e t ő.

vonassak corem trahi
 vonass cures —
 vonasson curet —
 vonatnék curarem —
 vonatnál curares —
 vonatna curaret —

Senki se mondja itt, hogy mind e' mellett is némelly két értelmű szavak maradnak nyelvünkben;

mert az elkerülhetetlen. Így p. o. vonaték, szenvedőleg annyi, mint: trahebatur; cselekedtetőleg: curabam trahi, 's a' t. de ez külön rendű igéktől, és különböző személyben lévén semmit sem nyomhat, sem rendetlenséget nem okoz, valamint ez nem: vennék-emerem aliquid, vagy: emerent hoc, vel illud; én vennék könyvet; ők vennék könyvemet. Ez tehát, mint mondtam, elkerülhetetlen, és az egészen múlt időt épen meg nem lehet választani; mert temettet-sepultus fuit, és-curavit sepeliri aliquem. Akármint öröklődjünk itt, 's kettőzzük szenvedőinkben az at, et, szótagokat, nem nyerhetünk vele. Ha vágattatik-ot mondunk, nyomban kísér a' vágattat, melly szintúgy jelentő szó. De mind ez el ne ijessen, ne menjünk oktalanúl rák háton vissza; hanem munkás eleink' szép útmutatásával, bátran előre. Im maga Versegly honnan vette ezeket: vonatol, vonassál, vonatandik? nem de a' 3-dik formától? 's a' mire a' 3-dik formában szintúgy példákat láthatott, mért nem vehette be a' többi hármat is: vonassék, vonaték, vonatnék? Vágy szabad volt-e ebben pusztá tetszését követni? Nem olly tétovázó akármit mondjon is ő, a' régiség hagyománya, sem a' mostani élő beszéd hogy abból ki ne lehetne fejteni, mi hiba, mi nem. Nézzük el, mit csinált volna ő az apostoli hitvallással: születete Szűz Máriától, kínzata P. Pilátusnak alatta, felfeszítése, meghala, 's eltemettete 's a' t. — Az ilyen analogizálást ugyan senki meg nem koszönné, még kevesebbé azt, ha, mint már érintve volt az Ind. Imperfectum-ot nyelvünköl ki akarná irtani, és születék-et soha sem; hanem a' helyett mindenkor: született-et írta. Vad-ság ez, és képtelenség, nagyobb, mint olly Grammaticustól várhatánk, a' ki minduntalan a' nyelv sükeres művelését emlegeté. Minek szegényitenők kész akarva nyelvünket? holott még az

sem igaz, hogy az élő nyelvben az efféle Imperfectum épen meg ne volna. Balaton' mellékén, és környékében, nem kétélem máshol is folyvást élnek vele; azonban ez magában olly ijesztő gondolat, hogy Verséglynek legbuzgóbb tisztelője is elborzád tőle. Ha csak egy kicsint gondolkodott Versegly, lehetetlen volt a' valá-ról nem emlékeznie; pedig mi jobban Imperfectum ennél, és mi régiebb?

Hetetszer. Hogy magok Révai követői is néhol eltávoznak, 's e' helyett: bomlól 's a' t. írják: „bomlasz” hiba, mellyet ha nyelvünk tanulása közönségesebbé lesz, bizonyosan elfognak hagyni, 's ha egyszer jobban gyökeret ver az a' gondolat, hogy az író többet merhet alapos rendszabások szerént, mint a' bátortalan, vagy gondatlan beszélő mondana.

Vannak, igaz, némelly közép rendű igéink, mellyeknél az ik változó; de ezek, ha szinte egy ideig kétségben hagyatnának is, még sem tennének annyi zavarodást, mint Verseglynél valamenyi szenvedő igék a' factitivumokkal, mellyeket kijegyeztem. Azonban lássuk, hogyan lehetne ezeket is rendbe szorítani. Versegly ezeket rebesgeti: bomlik, bomol, omlik, omol, habzik, haboz. Ezekre nézve én azt tartom, hogy a' gyökérhez kell magunkat tartanunk, 's minden hibát szépen elkerülnünk. Így lesz omol-ból: omol-ok, omol-sz; omol-ék, omol-ál, omol-a; omol-jak, omol-j, omol-jon; omolnék, omolnál, omol-na. — Oml-ik-ből pedig lesz: oml-om, oml-ol; oml-ám, oml-ál, oml-ék; oml-jam, oml-jál, oml-jék; oml-anám, oml-anál, oml-anék. — Ez utóbbiól a' parancsoló mód nehez hangja miatt elmaradhat, 's ebben nem hogy vesztenénk, még nyerünk is mind a' hangváltozásra, mind a' versmértékre nézve, melly ez által nem kevésbé segítetik. O-

molna p. o. Hexameterben, Jambusban, Trochaeusban jó; omlanék Jambusban, Trochaeusben 's a' t. Ide számlálom még ezeket: ömlik, ömöl; romlik, romol; világlik, világol; tündöklük, tündököl; botlik, botol; foszlik, foszol; oszlik, oszol, vonaglik, vonagol, 's t. e'féleket.

Csúsz, mász, úsz, rogy, foly, hazud, hull, vagy csúszik, mászik, rogyik, folyik, hazudik, hullik 's a' t. különbözőségek igazítást várnak; de nem megvetését a' 3-dik formának. Én az elsőt tartom helyesebbnek, 's az ik-et elhagyom belőlök; de megjegyzem azt is, hogy ezekben a' két-féle hajtogatást mind addig elnézhetjük, míg jobb íróink' egyetértése által meghatározva nem lesznek; de hol az ik elválhatatlan része a' harmadik személynek, ott a' vitatott rendszabást meg kell tartanunk. Illyenek minden kivétel nélkül a' szenvedők: vágatik, vonatik, hagyatik, 's a' t. illyenek a' dik végezetűek: erőlködik, nevededik, gondolkodik; hányódik, vetődik 's a' t. Innen az erőlköd, gondolkod, e' helyett: erőlködik, gondolkodik, vad izetlenség. Illyenek a' szik-kel végződők: nyugszik, fekszik, alszik, verekszik, cselekszik, és sok más középrendük, u. m. ázik, fázik, esik, vásik, 's a' t. És az illyenekben nem rajtunk áll a' hajtogatásokat elforgatni. — Ingad, ingadoz, izzad, izzadoz, reped, repedez, hajlad, hajladoz, 's más effélék az ik-et meg nem kívánják.

Vannak még ollyak is, mellyeket különböztetni lehet, u. m. múl, felül múlom: supero; múlik: transit, praeterit; nyúl, hozzá nyúlok: manibus comprehendo; nyúl-ik: exparditur; Ezekben a' harmadik személy után kell igazodnunk, és múl-t, nyúl-t cselekvőleg; múlik-nyúlik-ot szenvedőleg kell hajlitanunk. Szintúgy ezt: megsz a' farkas, így kell hajtogatni: megeve, egyen

meg, megenne a' farkas 's a' t. Hibáz: errat; hibázik: deficit.

Nyolczadszor: A' mérték ugyan akadályoztatik a' 3-dik formával; de más részről valamennyire segítetik is, p. o. ő vonaték, leleték Hexameterbe való; vonata lelete, ott használhatatlan. Vágaték, nem jó Hexameterben; de jó jambusban, trochaeusban, 's ha a' szenvedőt cselekvőre tesszük, a' Hexameteren is segíthetünk. A' verselő a' parancsoló második személyt, kivált a' hosszabb szavakban rövidítheti szabadságból; de nem törvényből. Így: nyugodj, jó a': nyugodjál, helyett 's a' t. egyél, igyál rövidíthetetlen.

Azonban a' versmérték maga, a' többi meglévén czáfolva, nyelvünkben nem tehet határozást, valamint nem tehet az is, hogy Verseghy' formája szebb hangokat ad, a' mi még kétséget is szenved. Bajjal hiszem, hogy ennél „még én aluszok” (Verseghy' maradvány fordításában van) nem kedvesebb hang ez „míg én aluszom” 's így van a' kérdéses helyeken mindenütt, 's Verseghy' hajlításával nem hogy kevesednék a' k betű, még inkább szaporodik; mert ebben: aluszok, aluszik, alügyak, aluvék, (dormiebam) alunnék (dormirem) ötször fordul elő; Révainál csak négyszer: aluszik, alügyék, aluvék (dormiebat) alunnék (dormiret).

Hiába emlegeti a' rendet, és analogiát: azokat Révai sem sértette meg. Mert mi egyéb a' rend, mint a' különbféléknek egybe illésé bizonyos idő, és tér szerént? Annál egyszerűbb a' rend, minél kevesebbek benne a' különbfélék, minél szűkebb határok közé szorítatnak a' tér, és idő által; annál roppantabb, bámulandóbb, és kedveltebb ellenben, minél számosabbak benne a' különbfélék, 's minél szabadabb forgást enged, azoknak az idő, és tér. Nézzük a' hadi forgásokat.

kat. Úgy szépek azok, ha bennök nem csak a' szálás, oroszlán lépésű granátost láthatni, hanem mellette a' fürgébb fikát, 's a' rohanó huszárság' tündér szép sorait; továbbá: ha nem szüntelen egyenként, egymás után kullognak, vagy sietnek; hanem mindennemű majd lassúbb, majd sebesebb mozgásokkal fejtik ki ügyességeiket, 's a' legnagyobb bontokozásnak látszó zavarban is uralkodik a' rend' lelke rajtok. Így uralkodhatik, sőt uralkodik is bizonyosan a' nyelvbeli különbféléken valamely rend, mellyet el nem kell véteni, sem miatta az analogiának ágazatjait ok nélkül kevesíteni. Így igen erőtlen nyelv lenne a' csupa rövid szótagokból álló, valamint lomha, és unalmas, ha mind hosszúból állna; zordon és kietlen a' mással hangzókkal, lágy és asszonyos a' hangzókkal feltétebb bővelkedő beszéd. Méltóságtalannak tartanók a' csupa egytagú szók' nyelvét, késedelmesnek a' két ölnyi hosszú szavakét, végre alkalmatlannak, és fülsértőnek az egy hangú nyelvet. Ezeknek helyes vegyültéből származik a' szép nyelv. Innen az egy ejtegetésű, 's hajtogatású nyelv, azért hogy könnyen tanulható, más tekintetben nem a' legszerencsésebb is egyszer'smind; mert bizonyos szegénységet, szorultságot árul el. Nyelvünket, ha egyéb sajátságai ki nem segítenék, ez a' vád leginkább érhetné; azért ne igen örüljünk a' csupa nak, nek végzéseknak, ne elégedjünk meg Verseghyként a' „jöttem” múlt idővel, midőn azt „jövök” - kel is felválthatjuk néha; sőt keressük a': vön, lön, tön, 's más efféléket, mint ifjabb Gróf Teleky igen helyesen int jutalmazott feleletében, keressük a' 3-dik formának szép változásait. Valljon nem jól esik-e hallanunk: ha bele állnék, ki sem látszanám; elesnék a' gyermek, ha jégre menne? A' mit a' 3-dik forma' ellenségei így csikorgatnának „ha bele állnék,

ki sem látszanék” „elesne a' gyermek, ha jégre menne”. A' hol nem lehet, ne keressük az illy változásokat; de mért ne fogadnók el, hol a' szó-
kás önként megkínál hennünket? Verseghy ana-
logizálásával még a' rimelőkön sem segítene, mert
„esne, menne” p. o. nagyon szegény rím; ez el-
lenben; mennék (irem) esnék (caderet) mivel kü-
lön személyből van véve, helyén hagyhatóbb.

És így, ha nem csalatkozom, Verseghy okos-
kodása ki van véve minden erejéből; legalább a'
szenvedőkre nézve olly szentbetűnőleg, hogy józan
gondolkodó azon fenn nem akad többé. Nem is
kell ezekben Revai' formájától eltávolítani egy betű-
vel is, ha csak szertelen zavarba nem akarunk
esni, annyival is inkább, hogy ezeket Verseghy
nem okakkal, mint már megmutattuk, hanem
szóval, és önkénynyel vonta szabására. A' mi kevés
hizonytalanság marad hátra némelly közeprendűek
íránt; azoknak szüntetését előbb várhatjuk, mint
Verseghy nyelvzavarásából kifejtődésünket. Vajha
azon fáradhatatlan, és mély belátású hazánkfija,
ki nyelvünk legszentebb titkait majd egyedül érti,
ki annak bámulandó roppant alkotmányát legjob-
ban láthatja, megszólamlanék, 's elijesztené, vagy
jobbra térítené a' 'hivatlan nyelvkovácsolókat, 's
leültetné, a' bagoly gyanát odvaikban peshedő
Orthologusokat, kik a' 'setétség' országából jóra,
rosszra egyiránt húgnak.

Verseghyben ezen kívül sok ellenmondás van.
Rövidség okáért ezeket jegyzem ki: Egy felől
dicséri azon nyelvet, mellyben két, vagy több ér-
telmű szavak találtnak, ilyen a' deákban az:
actio; más felől „tisztán” (in puro) csupán azért
írja két n nel, hogy az adverbiumtól: tisztán
(pure) megkülönböztesse 's erről mintegy megfe-
ledhezvén, vagy csupa átkodásból a' még et
(adhuc) míg-től (donec; dum) meg nem választja,

holott nyilván van, hogy az utóbbi ebből húzatott össze: mi-ig==míg, valamint: midőn, ebből: mi-időn 's a' t.

Ha némelly szerencsétlen Grammaticaitöreke-
déseit kiveszszük, Verseghynek, mint minden
munkás, és buzgó hazafinak, hálával tartozunk.
Felettébb sajnáljuk, hogy Ovidius' minden válto-
zásainak fordítását nem bírhatjuk tőle; mert még
a' jó fordítók', száma is nagy ritkaság nálunk.
Köszönettel tartozunk maradványai kiadójának is;
de titkolhatatlan érzésünk, hogy életírásban né-
melly hibák estek. Kár, igen kár volt, egy tapasztal-
atlan ifjúnak e' dologba vágni, 's olly gyenge
készülettel a' leggyakorlottabb, 's legtudósabb
férjfiakon bírálást tartani. Vakmerőség volt állí-
tani, hogy Révai tanítványai a' Verseghyt czáfo-
ló írásokhoz csak neveiket kölcsönözték Bizonyo-
san nem volt tanácsos egy olly nyomos kérdést
minden új okok' támasza nélkül egyedül a' régi,
's egész a' rekedésig elkiáltozott üres okoknak
ismételésével vitatni, a' mihez nem csak mások'
előadásának száraz kérődzése, hanem szabad, és
magától is gondolkodó elme kívántatik. Mind ezen
botlásait az életírónak csak ifjúsága mentheti,
's azon tisztelet, mellyel barátinkhoz még tévedé-
seikben is viseltetni, igen könnyen megeshető
hiba, de soha sem gyalázat.

Vágotai Kálmán.

3.

A' Borszéki szénsavanyú Ásvány - vizet érdeklő tudósítás.

Századok suhantak el a' Borszéki hegyek bértzei felett Erdélyben, és az alattok fekvő forrást mégis soha senki komolyabb figyelmére nem méltatta. — Ugy látszik, hogy az örök végzés, atyáinktól nem ésmert naponként szaporodó inségeink' enyhítésére tartotta légyen fel azt, hogy az ifjabb, mindeneket a' mi hasznunkra fordítani törekedő idő Geniussa bennünket ezen kútfőhöz, mint valamelly telly-szarvhoz karon fogva vezetvén, rólunk a' számtalan testi inségeknek számát lemosná, sőt bennünket a' reánk hárulandóktól megmentene.

A' külföld, Ásvány-vizei' ditséretében szinte telhetetlenül tsapong ki, úgy annyira, hogy honni savanyú vizeinknek gyenge hangú, amazokat még is feljülhaladó nagy ereje füleinkbe tsak alig hathat. — Nem tagadhatjuk ugyan, hogy Magyar Országának nevezetesebb orvosi erővel bíró vizei, a' két Magyar hazában, sőt a' külföldön is esmeretesek : de azzal sem ditsekedhetünk, hogy a' velek hasonló erejü 's hasznú, sőt talán alább való vizeivel a' külföldnek, hasonló hirben és névben légyenek ; a' mit ugyan az Erdély Orzági Orvos - vizekről annál is inkább állíthatunk.

Valamint Magyar Ország a' föld' tekéjén az életműszeres természetnek tükre : azonképen Erdély, a' mi az Ásványoknak sokféleségét és mennyiségét illeti, a' természetben a' fő fokon áll. Mi tsuda tehát, ha a' természet ugyan ezen Országban az Ásvány - vizeknek előhozásában olly buja!

Ha a' Bor-széki forrást, melly Moldaviának határainál fekszik, tsak Erdély vagy Magyar Ország' közepére helyezettjük is által képzelődésünkben, reménylhetnők, hogy ha nem kizárólag érdemlené is meg magának az Ásvány-vizek között az első helyet, de legalább effélék közül minden bizonynyal egyet; ha pedig Német, Frantzia, avagy Angoly Országokba gondoljuk ötét által, hihetőleg ő lenne az Orvosvizeknek királynéja.

Valóban ezen viznek akár külső tulajdonságait, akár belső erejét egyenként tekintjük is: akaratumk ellen is meg kell vallanunk, hogy akár-melley külföldi Ásvány-vizzel is vetélkedhetik; ha pedig az ő külső tulajdonságainak a' belsőkkel való szerentsés öszvehangzását egyetemben vizsgáljuk: többé nem kételkedhetünk az ő fenségén.

Az ő még a' legérzékenyebb inyt is a' legkellemetesebben tsiklandozó erejét, azt, hogy a' belső és külső hőségnek idején az epezstő szomjúságot melly hatalmasan enyhítse, hogy az egész testben lévő élet-erő mennyire serkentessék fel általa, és a' lélek komorabb állapotja miképen tétessék egy vidámabb körbe által, tsak felszínesen érintjük, hogy az ő belső erejéről annál bővebben éztekezhessünk.

A' mi az ő belső tulajdonságait illeti, bontó segedelmek által a' benne felfedezett részek szerint azt állíthatjuk, hogy benne a' gyógyító erővel biró részek a' legszerentsésebb arányban legyenek elrendelve. Egy Bétsi polgár fontban t. i. találtatik:

- 56 $\frac{27}{100}$ kotzka-hüvelyknyi szén-savanyú levegő.
 18 $\frac{80}{100}$ szemnyi szén-savanyú székföld.
 12 $\frac{52}{100}$ — szén-savanyú mészföld.
 5 $\frac{26}{100}$ — szén-savanyú nehezföld.

5	$\frac{17}{100}$	szemnyi	szén-savanyú vas.
1	$\frac{75}{100}$	—	büdöskő-savanyú székföld.
1	$\frac{65}{100}$	—	só-savanyú székföld.
1	$\frac{37}{100}$	—	agyagföld.
1	$\frac{31}{100}$	—	kovaföld.

Ezen alkotó részeknek következésében már előre is lehet gyanítani, hogy a' Borszéki Ásvány-viz milyen erővel bírjon : közönségesen az egész életerőt eleveníti, ingerli, és kellemesen izgatja, az elválasztásokat elősegíti, a' szorulásokat feloldozza, a' nyúlékony sűrű részeket felolvasztja, végre mind a' képző, mind pedig az elválasztó műszereknek edényeit és idegeit gyorsabb munkásságra nógatja. — Az egyes műszerek közül kitündöklőképen munkálkodik a' bélsatornára, a' tüdőkre, a' vesékre, a' májra, és a' taknyos felszínre (superficies mucosae).

A' honnan a' Bor-széki orvos-viz, a' többi között következő betegségekből és nyavalyákban mutatta főképen az ő gyógyító erejét:

1). Az első útnak tisztátalanságaiban, akár a' meg nem emésztett tápláló szerektől, akár pedig a' hibás elválasztásoktól eredjenek azok; efféle hibák nevezetesen: a' gyomor-gyengeség, az ételkivánásnak eltsüggedése, az epének, nyálkának (taknyoknak) gelesztáknak az első útakban való megszaporodása, az idült és nyakas ökröndés és hányás (a' valódi gyullasztó hányást még is kivévén).

2). A' lehellés és vizellet életműszerei taknyosságokban; efféle betegségek az idült ondó-folyás, és köhögés (catarrhus) a' taknyos fulladozás (asthma mucosum), a' tüdő-gyengeség, a' vese és vizellő-hólyag' külömbféle nyálkás, fővényes betegségei.

3) A' máj, lép, nyirk és mirigy alkotoknak dugulásaiában (Obstructio) és az ezekkel öszvefüggésben lévő számtalan idült betegségekben, a' főszedülésben, fő-fájásokban, az arany-eres betegségben, a' havi tisztulás kimaradásában, a' méhgörtsben (Hysteriasis) a' hypochondriában, a' köszvényben, az idült bőrbetegségekben, főkép' a' sömör ellen (Herpes), a' kelevényes nyavalyákban (Scrophulae), a' nyakas kihagyó hideglelésekben.

4). Külső és helybéliképen a' legjobb fogattal használtatik az idült rosz természetű rákos fekélyek megtisztításokra, a' foghús és fogak erőstítésekre; mint klistér a' szék kiüresítésére, a' taknyos aranyér ellen; a' fejér folyás ellen pedig, valamint a' magtalanság és havi tisztulás ellen is, a' méhbe fetskendeztetik be. *)

Az ezen vízzel való élésnek módját egyébkint az Orvosnak hólts ítéletére bizzuk, a' ki mind az időt, mellyben vele kellessen élni, mind a' mennyiséget, az az: mennyit kellessen bizonyos idő alatt elfogyasztani, mind pedig azt, ha magában vagy pedig talán más szerrel kellessen-e vele élni, az egyes eseteknek külömbfélesége szerint egyedül maga fogja meghatározni tudni.

Ha pedig valaki a' többször említett viznek tulajdonságait bővebben óhajtja tudni, azt a' következő izimű munkatskának olvasására igazítjuk: Die Heilquelle von Bor-szék nach eigenen

*) Ez mind igen helyes, — de a' víz igen drága, 's ez a' baja egyáltaljában a' Hazai termékeknek, hogy szerfelett drágák, 's azért a' közönség, ha hazait óltsóbban és jobbat nem vehet mint külföldit, inkább veszi meg a' külföldit, mert legalább külföldit, 's többnyire jobb is. — Hiszen szégyen 's gyalázat, hogy a' Szalatnyai savanyúvíz, a' melly orrunk előtt van, 's nem is jó, tsak két krajtzárral óltsóbb, mint a' jó külföldi Roitsi savanyúvíz.

Erfahrungen von einem practischen Arzte Pesth 1825. Melly munkátskának a' végén egyszer'smind azon helyek és kereskedők nevei, a' hol és a' kiknél Magyar Országban a' mondott viz találatik, előadatnak, t. i.

Aradon Schober Ignácz Urnál.

Makón Dobsa Samuel —

Nagy - Váradon Brandecker Ignácz Urnál.

Pesten Hrausz Károly Urnál.

— Hoffmann J. B. —

Szegeden Mitkovits és Zseravits Uraknál.

Temesváron Strohmeier Ferentz Urnál.

A.

4.

A' Mentő vagy a' Tehén - himlő - oltást ajánló irás.

Oh emberi káros gyarlóság! — mivel már a' mindennapi szomorú tapasztalás bizonyítja: hogy ama' halhatatlan emlékezetet érdemlő Jenner Edvárd Edinburgi Fő Orvos által feltalált Mentő - himlő - oltás, édes hazánkban némelly Ts. Ns. Megyéiben, és Sz. K. Városaiban, holmi balgatag és veszedelmes balitéletek miatt, mintegy végső veszélyéhez közelgetni láttatik, annak okáért egy hazafi, ezen ditsőséges találmánynak sehol és soha eléggé meg nem bethűlhető hasznos és istenes mívoltáról, a' legszorosabb lelki és tudományi esmeretétől, és 23 esztendőkön keresztül legalább 10. 's 12 ezer gyermekeknek béoltásokon épült tapasztalásától meggyőzötttétvén, 's lelkesítettvén, ezen tsekély irásával kívánja ezt édes hazájában ápolgatni, ajánlani, és még legalább

egynéhány esztendőig méltó betségben megtartatni és megmarasztalni!! — De mostan kezdjünk ezen igen fontos következésű, és lélekben járó tárgyról, legalább Európára nézve, az első eredeténél fogva szóllani!

Örvendetes és istenes erköltsi tünemény! — A' melly Országban a' hólyagos himlő az emberiséget legöldöklőbb dühösséggel pusztította: ott, épen ott ditsőitette meg magát legnyilvánosabban az emberiséget szerető legkegyesebb gondviselés! — Mert ugyan is: hogy a' hólyagos-himlő a' 18-dik századnak kezdetéig, egy bizonyos és természeti ok szerint, ez az emberiségnek gyászos veszedelmére megesküdt és igen irtóztató ellensége sehol és soha, még Arabiában az ő első szülötte földjén vagy hazájában is, olly veszedelmesen nem dühösködött, mint Angoly Országban, ennek szüntelen ködös, nedves, 's nehéz levegője miatt, ezt az igazságot minden, valaki tsak a' történeteknek emlékjeiben nem jövevény, tudja és megvallja, és hogy ez a' gyászos Angoly Ország, a' lelkek' számának esztendőnként véghez vinni szokott Polgári feljegyzésekor, a' legkeservesebb könyhúllatásokkal siratta: hogy a' kebelében már egynéhány századoktól fogva magának erőszakos honniságot ragadott, járványos, sőt ragadványos dühösséggel pusztító himlőzés után, minden 100 gyermekei közül 10-zet, és 10 gyermekeiből tsak egyetlen egyet hagyott meg! Sőt oh véghetetlen keserőséggel teljes gyász! — az is megtörtént itt Angoly Országban, de másutt is, és néha nálunk is: — hogy a' legvagyonosabb szüléknek 2, 3, 4, sőt 5 gyermekeik közül is egyetlen egyet is meg nem hagyván, a' ritka melyekben képzelhető édes Atyai és keservesebb édes Anyai sziveket, annyiszor a' mennyiszor, és anyyi élű nyilakkal megsebhethő sziveket, és e' szerint

még ama' szenteknél igen nevezetes kegyes Naominál is sokkal gyászosabb panaszra fakasztotta, így keseregvén: „Jaj minékünk!!! — Mert „imé úgy maradtunk, mint aratás után a' tarló, és megszedés után a' szőlő”! — Angolyországban gyakran megtörtént: hogy a' melly gyermekek az első öldöklő himlő járványtól megmaradtak, azokat a' második sokkal dühösebb elragadta; a' kiknek pedig a' második járvány is kedvezett, azokat a' harmadik annál kegyetlenebbül megölte. (Itt Székes - Fejérváron is szememmel láttam egy olly gyászos példát, a' kit épen a' harmadik himlőzés rontott meg alkotmányosan, hátát tzipó söt egy nagy lapos kenyér módjára kigörbitvén) Melly szörnyű és felette gyászos inségektől itt a' honni felső és alsó felséges Kormány - Székek kinszerítetvén, tudós és fő fő Orvosaikat megkérték azért:

1. Hogy keressék ki a' hazájokban már nemzet-ségessé vált, és az egész világon legveszedelmesebb gyással dühösködő himlőjöknek az okát, és természetét! — és

2. Hogy minden lehetséges eszközöket kísérsenek meg, hogy ezen hazájokat végső pusztulással fenyegető özönnek minél előbb, minden lehetséges és szükséges gátokat vessenek!!! — Mert különben szeretett hazájok most mindjárt minden ellenségeiknek martalékjokká lészen! — Annakokáért, ezen felséges parantsoltnak következésében azonnal gyűlést tartván, igen önkényes volt az első kérdésre adandó felelet, mivel minden bölts természetvi'sgálók előtt természet szerint esmeretes ezen igazság: hogy tudniillik a' szüntelen ködös, nedves, és nehéz levegő, akár hideg, akár pedig meleg légyen az, mindennemű hörnyavalyákat egyaránt tsipösít, rothaszt, veszedelmesít, söt halálasít.

Annak okáért a' Felsőleges Hormány Székeknek ezt javasolták: hogy ezen régi öldöklő hólyagos-himlő az Országból irtassék ki! — Ez pedig a' következő két módok által igen szerentsésen eszközölthetik, úgymint:

1. Hogy Európának valamelly száraz égarontsa alól egészséges szüléktől származott himlős gyermekek hoztassanak Angoly Országba be; és

2. Ezekből oltassanak be az Angoly gyermekek, — még pedig az Orzágnak legszárazabb levegőjében, melly is Május és Junius hónapokban szokott leginkább a' többek között megtörténni. — E' végre

Az Angoly Fő Orvosok ezen hólyagos-himlővel teljes gyermekeket hoztak Potzdamból, Burkus Orzágnak egy tsinos városából 1741-dik esztendőben, és 7 esztendőig folytatott himlő oltás után a' lelkeknek esztendőnkint rendesen véghez vitetni szokott polgári számvételéből nyilván kiderült: hogy az Angoly himlő halálos mivoltának száma egészen visszafordítatott légyen, — még pedig úgy: hogy 100 gyermekeikből már mostan épen tsak 10; és 10-ből tsak egyetlen egy halt légyen el. — Ezért is már 1748-dik esztendőben ezen szerentsés himlő-oltás itt Országos Törvényi pártfogást nyervén, az Angoly Nemzet óriás lépésekkel sokasodott és hatalmasodott. Melly himlő-oltást majd más Europai Nemzetek is foganatosan gyakorolni kezdték, de úgy, hogy ha az Orvosok, valamelly gyermeknek fellette véres és tüzes mivoltát tapasztalták, azt ilendőképén mérséklették; ellenben a' hideg és taknyos vérüeket eléggé erősítették 's melegítették. De azomban, valamint minden egyéb hasznos találmányok mindenkoron és mindenütt találtak és találnak rágalmozókat: épen hasonló sorsa

történt ezen hasznos dolognak! — Mellyre nézve ama' halhatatlan Doctor Tissoth, ezen himlőoltást védvén, imigy kel ki ez eránt és e' mellett: „Én, ugymond, esmerek egy mély és igen sebes folyóvizet, mellyen a' Vándornak tsak egyetlen egy romladozott és veszedelmes hid áll, és a' mellyről 10 általmenők közül egynek le kelletik esni, és ezen rontsolt hidnak áldozatjává lenni; a' kik pedig vakmerően fejeket az általuszásra vetni mérészlík, vakmerőségeknek gyászos dijját a' 10 közül 9-en bizonyos halállal fizetni fogják! — Sapienti pauca! A' bölts ember kevés szóból sokat ért!

Ezután illyetén oltás módja folytatódott egész 1798-dik esztendeig, a' midön a' feljebb tisztelt halhatatlan Jenner, a' maga találmányát a' Felsőleges Honni Kormányzéseknek egy rövid de bölts munkájában bemutatván, ennek valóságos igazságát igy bizonyította bé: hogy t. i. London városában magában 60000 nagyobb és kisebb gyermekeket a' mentő-himlővel, ezután ezek közül a' legvérmesebbekből 10000-ret kiválasztván, ezeket ismét a' hólyagos-himlővel beoltotta és beoltatta; és ekképen az egész felsőleges Kiküldöttség előtt, sok tudós kenyeres és hivatalos pajtássainak, és hihetetlen számú ellenségeinek trutzzokra, és sok ezereknek bámulásokra megmutatta: hogy ezen 10000 közül egyetlen egy is, a' régi hólyagos-himlővel meg nem himlőzött légyen! — *)

Ez a' Mentő-himlő az irgalmas egeknek megé betsülhetetlen ajándéka és adománya! — mert szentséges igazság az: hogy a' kegyelmes

*) Ezt az egész történetet akárki hitelesen megolvashatja, ezen századnak első esztendejében, ama' tudós Hartenkeil neve alatt Szalzburgban kijött, és az úgy nevezett Fő Orvosi és Seb-Orvosi Újságokban.

gondviselés , ehez hasonló , illy könnyü , illy oltsó , és (annak módja szerint!) illy minden fájdalom és szenvedés nélkül való , illy hasznos következésü Orvosi eszközt , az emberiségnek javára , világ' teremtésétől fogva , a' bennünket rongáló nyavalyák' sorában soha és sehol ki nem nyilatkoztatott !!! —

De lássuk már , hogy némölyly viszkete-ges , balgatag , tévelygő , és ama' Hárdvinus' rút , veszedelmes , és minden igazság ellen trutztoló lelkével kinlódó elméknek , ezen istenes találmány ellen koholni szokott idétlen szüleményeiket mi-ként lehessen és kellessen megtzáfolni , még gyen-ge tsirájokban megfojtani , 's rágalmasaikkak minden okait felfedezni és megelőzni! —

Lássuk annakáért azon kötelességeket , mellyek szükségesképen léleekben-járók , és a' mellyek önként im e' következendő III. szaka-szokra oszlanak el :

I. Az Oltó-orvosokra. II. A' beoltandókra. III. A' beoltandó Tsetsemőknek Szüléjekre.

I. A' Himlőt oltó Orvosok kinyílt szemekkel vigyázzanak im e' következendőkre , úgymint :

1. Hogy a' himlő-mag , igazi orvosi tekintetben egészséges szülektől származott , és személyesen is egészséges gyermekből költönöztes-sék! —

2. Hogy minden mentő-himlőnek gyöngye közönségesen egy napkeleti gyöngy-szemhez hasonlítson , az az : kövér , fényes , mintegy általlátszó , és bőr-nedvességü ; továbbá pirossága eleven , de a' gyöngye körül setétebb veres , a' környék karikája pedig tökéletes kerekded , és megemelt domboruságú legyen! annyival inkább , mivel

3. A' legszorosabb, és esztendőnként annyiszor a' mennyiszor ismételve sürgető Fels. Királyi rendelések, és fenyegető Parantsolatok, sőt a' természeti józan okosságnak 's a' szép Tudományoknak legszorosabban erköltsi és következéses rendszabásai szerint is, a' felebarátjokat igazán szerető Orvosok azon legyenek: hogy a' beoltandóknak karjaikból holmi nagy, fényes, és mind a' szüléket néha épen az elájulásig, mind azoknak gyermekeiket elrettentő késekkel, vért ne botsássanak!!! — (a' mint ezt a' Felsőleges Királyi Helytartó Tanács is világosan parantsolja); mivel ez a' kiontott vér a' himlőmérget megritkítja; sőt ez a' bőrön körül álló vér azonnal megaludván, a' mentő-himlőnek legkissebb része is, a' beoltandónak vérébe épen be nem szívódhatik: következésképen ilyen módon a' fattyú-himlőtől mindenkoron méltán félni lehet! — Továbbá

4. Az oltó-orvos, a' beoltás után vizsgálja meg, ha lehet, a' két időszakasonként, de legalább egyszer szükségesképen, úgymint a' beoltásnak 9-dik vagy 10-dik napján, és ha még ekkor is, a' 2-dik szám alatt leírt himlőt egész nivoltában nem találndja: azonnal ismét 2-szor; sőt ha a' dolog úgy hozza magával 3-szor, 4-szer, 5-ször, sőt 6-szor is beóltsa! — ámbár ez igen ritkán történik meg! — de azomban a' legutólsóbb eset is épen nem példa nélkül való tünevény! — Ezen kívül, jól megjegyyezze:

5. Hogy ha a' második és harmadik oltása is foganatlan maradand: azonnal vegye jól orvosi szem-ügyre szüleit! — még pedig úgy: hogy ha a' beoltandó leány - gyermek leendő, akkor inkább az Attyára tekintsen! — ha himlő helyese az?! — és ha a' hólyagos himlőnek rajta semmi nyoma nem leendő, és ha ugyan csak teljes-

méggel nem is volt még ilyen himlője, ('s ha okos ember az Attya!) oltsa be azt is, és mentse meg a' rajta nagyon természetesen megtörténhető veszedelemtől! — ellenben, ha az oltás' tárgya férjfiú gyermek leendő, ilyen esetben az Annyával kell tsak a' mostan leírt módok szerint tseledni, — még pedig a' Szüléit is, ha az oltó-orvos szükségesnek (és lehetséges dolognak) látandja, másodszer, 's harmadszer is be kell oltani! — Egyszer'smind el ne mulassa az illyes esetekben szorgalmasan kitudakozni: hát az ő eleik mind a' két lineákon voltak e' himlősek, és himlő helyesek!? — ha minden részekről tagadást tesznek: akkor teljességgel hagyjon fel vélek, mivel ennyi századok után is találtnak Hazánkban egész Familiák, a' kik minden holyagos-himlő matériától üresek, — következésképen, ha az illyeket 10-szer 20-szor beoltandjuk is, egyebet nem kapnak, hanem holmi tsekély, fattyú, és 5. 's 6. napok alatt egészen leszáradni és varaikkal együtt lehullani szokott kis persenéseket.

Mivel azomban a' külömbféle házasságok, házassulások, és párosodások által, az illyen tsudálkozásra méltó szerentséjű Familiák is könnyen és természetesen keveredhetnek holmi holyagos-himlő-vér-elegyménybe: annakokáért sokkal tanatosabb és bátorságosabb lészen, még az efféle szülékben és gyermekekben is, a' mentő-himlő beoltását 5-ször sőt 6-szor is ismételni! — annyival is inkább, mivel

6. Nem tsak hiteles írományból olvastam, hogy édes Hazánkban, sőt más Országban is, 2. bizonyos Asszonyágokban épen a' 7-dik ízbeli mentő-himlő oltás lehetett foganatos: de az illyen igen igen ritka mássú példát magam is szememmel láttam Székes Fejérváron, egy bizonyos Ku-

lifai Nemes embernek 6. vagy 7. esztendő s leánykájában, úgy szintén Ts. Ns. Fejér Vármegye egyik Járásbéli Seb-Orvosának gyermekeiben, a' ki hasonlóképen a' 7-dik oltásra nyert jó, igaz, és foganatos mentő-himlőket. — De már mostan nem csak ez igaz, hanem annyival inkább hová továbbá arra is kinyílt szemekkel és figyelmetes elmével vigyázzon az oltó-orvos, tudniillik:

7. Ha a' béoltandó tsetsemő vagy már nagyobbatska gyermeknek szüléi is nintsenek e' a' mentő-himlővel beoltva? — Mivel már ezen hiedelmemet is, nem csak a' természeti józanokosságon építem; hanem elégséges és hiteles tapasztalás, és az enyim is bizonyítja: hogy az igazi és szükséges mentő-himlő' mértékét megütő tehén-himlővel, és jól béoltott gyermekek (a' mint ezt feljebb, Jenner maga is Londonban megmutatta) úgy a' magok személyekben, mint következő gyermekeikben is, sem a' hólyagos, sem pedig többé a' mentő-himlőt is igazán el nem fogadják, igazán mondom: mivel az ilyen gyermekeknek bőrök, a' mentő-himlőt olly érzékenyül fogadja, hogy mihelyt ezen mentőhimlő-méreg, a' béoltandó gyermeknek bőre alá tetetik: azonnal egy vagy két szempillantások múlva, majd csak nem tökéletes mentő-himlő' álorztát majmolni láttatnak, és ezek a' himlők néha 2. 3. 's több napokig is vagy ugyan azon állapotban maradnak, vagy néha nőnek is: de 5-dik 's 6-dik napra egészen eltűnnek, úgy hogy 7-dik 's 8-dik napra látható nyomaikat is alig hagyják! — Ez is megérdemli végezetre és

8. A' mentő-himlőt oltó-orvosoknak (sőt mind ezen Irományok, minden kegyes Lelki-Pásztoroknak is) figyelmetességeket: hogy ezen himlőzésnek mind a' két szakasszaikra, ha lehet, de legalább az utolsóbb vagy második Idő-

szakasz; melly is a' Mentő-himlőt elfogadásnak Szakasza. Tudniillik; ha a' béoltott eléggé egészséges, kövér, vères, és tüzes természetű: akkor ez az Időszakasz rendszerint, megjelenik az oltás után 3-dik és 4-dik napokon, im e' következő változásnak jeleivel, (Symptomatibus) úgymint: a' béoltott gyermek, az 3-dik és 4-dik éjtszakában nyughatatlanabb, mint másszor lenni szokott; egész teste szembetűnő forróságban vagyon; néha szomjúsága is nagyobb; szív-verése (pulsus) hidegleléses; sokszor a' nyála is foly; feje tüzes, és annyira mennyire fáj; két hónallyai ikrás-húsok (glandulae subaxillares) annyira megdagadnak, hogy, ha valaki keményen ide nyúl; ennek fájdalmat, és sírást okoz; sőt ha igen sok hójagos himlő-magot kapott, himlőhelyes sőt ragyás és ripatsos Szüléitől, ilyenkor sok ízben hányni, vagy okádni is szokott; de ez a' hányás nem romlására, hanem könnyebbülésére és egészségére válik (nem kell hát ilyen állapotjában sem Orvosról sem orvosságról gondoskodni!). Egy szóval, mind ezen nyavalyás jelek (ha ugyan ezen nevezetet megérdemlik! —) mindenkoron a' béoltottban lappangó hójagos-himlő-maghoz képes tünetényeket szoktak jádznani: de azomban, az egész mentő-himlőzés' állapotját, nyavalyás állapotnak még tsak messzéről is nevezni épen nem lehet!

A' második Időszakasz, a' genyetségesedésnek Időszakasza, rend szerint a' mentő-himlőt béoltásának 9-dik és 10-dik napjain szokott megjelenni. — De ha a' béoltott ember vagy gyermek, nem tökéletes egészségű, sovány, vagy természete szerint taknyos, gelesztás, hideg sőt hal-vérű: ilyen esetben; mind a' két himlőzés' Időszakasza i, 2, 3, sőt néha több napokkal is késedelmezni szoktak. In-

nen épen ezek a' természetes akadályok okozzák : hogy néha ámbátor igen igen ritkán is, az oltás után 14, 15, sőt 16 napok múlva jelennek meg a' mentő-himlők : még is mindazonáltal, az ő hasznos és szükséges mivoltokban. Ez a' tünetmény, akkor sem ritkán történik meg : ha a' gyermekek száraz = annyival inkább, ha már sok napokig és hetekig állott mentő vagy tehén-himlő materiával oltatnak bé!! —

II. A' béoltandókra nézve szükségesek :

1. Hogy a' béoltandó gyermek, legalább is két hónapos, és már annyira mennyire húsos, és tiszta bőrű legyen!

2. Egész teste, minden ót-vartól (crusta lactea, Vierziger, vel potius Ansprung) hévartól, keléstől, és minden történhető bőr-fakadékoktól, 's kiütésektől, ment legyen! — mivel a' bizonyos dolog; hogy egyetlen egy kelés miatt is elfajúl a' mentő-himlő: az efféle fájdalom magára húzván a' természetnek szükséges érzékenységét. — De

3. A' has-menés vagy folyás is, igen veszedelmes ellensége a' mentő-himlőnek : azért is ezt, elébb mindenkoron meg kell állítani; és ha a' férjfiú gyermek (úgy szintén, a' férjfiú módon termett leánya is, Virago) fogazásban legyen : az oltó-orvos, olly hathatós rendelést tegyen; hogy a' himlőzés alatt az ilyenek has-menésbe ne essenek! — kivált;

4. Ha a' gyermeket mentő vagy tehén himlőmag alá akarja oltani : már ilyen esetben, nem csak a' már említettekre vigyázzon; hanem még im e' következőkre is tudniillik : hogy az ilyen béoltandó gyermek, se köszvényes, se sülyös, se csúszos, annyival inkább hecticás, vagy Francia nyavalyás, vagy a' maga személlýere vagy Szüléire nézve ne legyen! — Mert; minden gyermeket egyaránt bé kell oltani: de a' himlő-

magot igen nagyon megválasztva lehet tsak költsönözni! —

III. A' béoltandó gyermekeknek Szüléikre nézve, szükséges rendszabások im e' következendők;

1. Hogy a' béoltott gyermekeknek egészségekre mostan különösen vigyáznak! — úgy szintén; hogy:

2. A' himlőzésnek egész ideje alatt, miglen a' himlőknek minden feketés varaik is le nem hullanak; az édes Anya ne feressze!

3. Hogy a' béoltott gyermekének karjait az édes Anya ne fogdossa; és hogy mások is ezeket ne illessék, megparantsolja, mind addig, mig a' himlők, az első Római (I.) számnak, második Arabiai (2.) száma alatt egész szükséges ke-rületiben leírt, és a' béoltás után a' 9-dik és a' 10-dik napi szükséges minémüségébe nem jönnek: mert különben a' himlőknek gyenge gyön-gyeik ledörgöltetvén, fattyú himlökké válni vagy elfajulni fognak. —

4. Hogy a' Szülék gyermekeiknek ilyen állapotjokban; legalább 2. hetekig, a' házassági öleléstől is magokat, ha gyermekeiket okossan szeretik, jó lélek szerint, megtartóztassák! — kiváltképpen, ha az édes anya még gyenge és személyesen leány-gyermekeket szoptat.

5. Úgy szintén, minden véreket rontó és zavaros italoktól, és indulatoktól is, mint p. o. a' pálinkával és borral való vissza élésektől; úgy nem különben a' nagy haragtól, és szomorúságtól, kiváltképen az édes anya, ha még gyermeket szoptatja, és 9. holnapokig szíve alatt hordozott kedves méhe-gyümölsét istenesen szereti, magát megtartóztassa! — Mivel az illyes italokkal, és indulatokkal, kedves gyermekének nem tsak meggyógyíthatatlan nyavalya-törést, hanem

igen gyakran halált is okoz; és így tulajdon kisedének önkényes gyilkosává lesz.

6. Ha gyermeke has-menésre, és innen más nyavalyára is hajlandó; igen hasznos lesz 2. vagy 3. garas ára fahéjat, veres-borban megfőzvé, ebből napjában 5-ször vagy 6-szor egy egy evő-kalánnal kell neki adni! — hasát pedig tserfahéj porát egy kevés nyers timsó porával, és egy kis korpás lisztel öszve elegyítvé, 's veres borban kásának megfőzvé, szüntelen (és ha szükséges lesz) holnapokig is, ezzel kell borongatni!
— Továbbá

7. Ezt is minden okos édes Anya jól megjegyezze! — hogy mindennemű bőr-nyavalyának, minden emberi testben, a' maga tulajdon személyes oka és matériája vagyon; mellynek is elébb vagy utóbb ehez alkalmatosság szerint való ok járulván természetesen kikell fejlődni! — így p. o. akármelly gyermek, akár oltódik bé mentő-himlővel akár nem: vagy akár kiálja a' hójagos himlőt, akár nem: de azért a' bárány, a' kása, és a' veres-himlőkön, minden gyermekeknek, sőt már a' meglett embereknek is által kell esniük! — Ne kárhoztassák tehát a' Szülék tudatlanságból vagy tapasztalatlanságból, ezt az istenes találmányt erről a' bal-oldalról is! — Végezetre, és

8. Azt is nagyon szükséges minden okos Szüléknek megtartani! — hogy a' bárány-himlő, a' hójagos-himlőnek állorczáját, legalább 6 napokig, ennek minden nyavalyás Jeleivel (Symptomatibus) egyetemben igen derekassan jádzeni tudja, p. o. a' bárány-himlőzésben is legalább 5. 's 6. napokig; kiváltképpen ha a' gyermek egészséges, kövér, húsos, véres, és tüzes, im e' következő jelek megvagnak, tudniillik: a' nagy nyughatatlanság, a' vér-zavarja a' nagy forróság, a' bőrgörtsös mivolta, a' szomjúság, fő-fájás, az éjt-

szakai eszén kívül való beszéd, és néha lármázás; sziv-verések hideglelőses; nyelvek száraz; szemek zürzavarossak, néha véressek, és veressek is; gyakran hasok is fen akad; 's a' t. azomban a' bárány himlők, valamint a' hójagos-himlők is, nőttön nőnek, genyetségesednek, úgy annyira: hogy mind eddig mind ezeket, a' legnagyobb tudományú, és a' legszélesebb tapasztalású Orvos-Doctorok is, meg nem tudják különböztetni: hanem azután 7-dik és 8-dik napokon egészen el és kiszáradnak, tsekély varaik lehullanak, és az egész bőrök az ilyen bárány-himlősöknek, egy-néhány napokig veresses tarka marad: de a' bőrnek tetejét meg nem rodthasztván, magok után himlőhelyet éppen nem hagynak: ellenben a' hójagos-himlőzésben, csak 3. vagy 4. himlő-szemek jönnek is ki a' bőrre; mindazonáltal a' himlőző, legalább 2. vagy 3. hetekig beteges, és a' bőrtetejét megrodthasztván, 's meglyukasztván, helyeik örökre meglátszanak.

9. És utóljára, ha mind ezen előlszámlált okoknak, és akadályoknak elmellőztethetősek mellett is, a' maga kényyére jádzodozó természet szerint; a' mentő-himlőzés után is, minden 50-dik sőt minden 25-dik gyermek a' hójagos-himlőnek gyászos példájára lenne is (a' mit, a' ki hinne, az, minden ebbéli hiteles Történeteknek emlékjeit, és mindennemű nagy Nemzeteknek bölts, és következőses tapasztalásokon épült szent igazságot lábaival tapodná!) mindazonáltal, ez a' mentő-himlőoltás, az irgalmas Egeknek, még ekkor is, és így is, egy soha eléggé meg nem betsülhető ajándékjok maradna! —

D. M. J.

II. L i t e r a t ú r a.

A. H a z a i L i t e r a t ú r a.

1) K ö n y v - e s m e r t e t é s e k.

- 1) Grammatica Anglica e recentioribus optimisque fontibus deducta, addita cujusvis vocis recta pronuntiatio ex consimili vocum hungaricarum sono condiscenda. In usum Nobilis Academicæ Juventutis Hungariæ, eorum præcipue, qui nulla Magistri accedente opera, hanc linguam discere percipiunt ab Joanne Lemouton in Regia Scientiarum Universitate Pesthensi Lingvæ Anglicæ Lectore concinnata. Budæ, typis Regiæ Universitatis Hungaricæ. 1826. (Nagy 8-ad réthben. 380 lap.

Nem egy könnyen jelent meg olyan Könyv, melly feltett tzeljának tökéletesebben megfelelt volna, mint e' jelenvaló Anglus Grammatika, 's nem egy könnyen indult meg valaki nemesebb szempontból, mint e' jelenvaló Grammatikának T. Szerzője. — A' könyv tzelja, a' rövid, de igen tsinos 's nemes szerénységgel írt Elöbeszéd-ből tetszik ki, 's rövideden ez: „hogy a' Magyar ifjúságnak, 's főképen a' Szerző halgatójának legyen olyan Rézi könyve, mellyből otthon is az Anglus nyelvet megtanúlja. Ezt a' Szerző annál nagyobb örömmel tette, mivel gyönyörűséggel tapasztalta a' Magyar nemes ifjúságban azon szép lelket, melly szerint már virágzó Nemzetek Tudományos munkájit olvasni, vizsgálni, 's ezt a' mi szép és jó, a' maga szerentsés Hazájának, — mellynek a' Szerző is új — (és érdemes) Lakosa, fordítani igyekszik, ekép vagyon gyözödve a' Szerző, hogy a' Magyar ifjúságnak buzgósága 's forró hajlandósága a' tanuláshoz és a' Magyar nyelvnek természete, melly az Anglus szók külömbféle hangjainak tökéletes kifejezésére

legalkalmatosabb, a' tanulást könnyebbíteni fogják, — 's ez leszen legédesebb öröme, legnagyobb jutalma, ha ezen Könyvetskéje által, az ő új 's általa igen nagyon szeretett Hazája nemes ifjúságának tökéletesítésére valamit tehetett". —

Igen szép, igen nemes tzel! — 's valamint a' Magyar ifjúságnak, — melly valóban nagyobb részint ezen ditséretre érdemes, — ditséretére szolgál; úgy szolgálhatnak a' T. Szerző nemes kifejezései ösztönül is 's követésre méltó például Hazánkfiainak. —

Nem is tévesztette el tzeljét a' Szerző teljesítésében; — mert a' latán nyelvet választván magyarázó nyelvül, — könyvét közhasznúvá tette, vezér nyelvül pedig a' magyart, — ez által az Anglus nyelv természetét 's külömbféle, más nyelvekben utólérhetetlen hangjait legtökéletesebben fejezte ki. — 'S nem is lehet tagadni, hogy a' Magyar 's egyedül tsak a' Magyar legalkalmatosabb más nyelvek megtanulására, — úgy annyira, hogy e' miatt a' magáét is kárhözátosan elmulasztja, — 's utóbb — néha meg is veti. — Hogy a' Magyar az idegen nyelvek megtanulására legalkalmatosabb, azt nyelvének köszönheti, — mellyben, ha szorosán vesszük, mint egy harmintz és tökéletesen külömböző magánhangzó vagon. — Massalhangzója pedig annyi vagon, a' mennyi minden Európai nyelvekben öszve véve, — a' ch. t. kivéven. — Ezt a' T. Szerző is igen helyesen vette észre 's igen szerentsesen használja Grammatikájában. — A' Tótokról se lehet az idegen nyelvnek megtanulására való hajlandóságot tagadni; — tsak ezzel a' külöbséggel, hogy ök anyai nyelveket, soha se haggyák el — soha se vetik meg, sőt azt minden nyelvek

közt legelsőnek állandóan és állhatatosan tartják, — 's hogy sok magán és más-salhangzójik hibáztván, nem minden hangot ejthetnek ki tökéletesen 's beszédjekben egy különös darabosság észrevehető. — Legalkalmatlanabbak a' Németek; — mert azok a' magok nyelvét se tudják tökéletesen ejteni, a' legelsőtől fogva, a' legutólsóig, némelly Vidékeket, és a' nagyobb részt Magyar Országi Németeket kivéven.

A' Könyvnek két első szakasza a' szorosán vett Grammatikát 's a' Syntaxist foglalja magában, a' harmadik gyakorlásbeli példákat ad elő, mellynek végén az Anglus Literaturának rövid esmérete foglaltatik. —

Járúl ezen könyvhöz egy meglehetősen bő szótár is, mellyben minden e' könyvben előforduló Anglus szók megmagyaráztatnak.

A' könyv papirosa, nyomtatása 's külsője igen tsinos; — 's nemes lelkét azzal is mutatta ki a' Szerző, hogy nem tekintvén a' pénzbeli nyereségre, — ezen könyvét a' Magyar iffjúság számára írta, holott külömben több vevőji lettek volna, 's az árát tsak 6. flra határozta V.Czédulában. — Későbbben illyen lélekkel egy Frantzia Grammatikát is fog kiadni. —

Ajánlva vagon ezen Könyv Méltóságos Gróf Szlavnitzai Sándor Mórítz Úrnak, a' kiről reményljük, hogy szelíd de lelkes Hazafiúsága soha se fog ellankadni, 's állhatatos kedvelője 's pártfogója leszen a' Tudományoknak 's a' Magyar Literaturának.

Thaisz.

2) Felső Magyar Országí Minerva. Folyó Irás. 1825. 4-dik Negyed. October. November. Deczember. Kassán, Ellinger István Cs. Kir. Könyvnyomtató és Áros betűivel és költségén.

Minerva sebes lépésekkel siet feltett tökéletessége felé; — foglalatja elegendő méltó ajánlására, melly ez: Gróf Hadik András' a' Fő vezér' Élet-rajza. 1) Wieland Elő-beszéde Cicero leveleinek Német fordításához. K. S-től. 2) Keleti Literatura. — Versek. — I. 4. Elegiák. — II. Arabs Példa-beszédek és Szententziák. — III. Huscbenk Persa Király' Testamentoma, a' legrégebb időkől, Fábrián Gábor tól. — 3) A' Szerelem' hathatóságáról az izlésre és az érzésre nézve. — 4) A' titkolódzó, fontoskodó és letzkéző Társalkodókról, Szabó Jó'seftől. — 5) A' Rajoskodásról. Edvi Illés Páltól. — 6) A' Zseb könyvekről, nevezetesen Auróráról és Héberől. — 7) Lucretia, vagy a' nemes Római Dáma (Livius szerint). — 8) Hazai Ügy a' nemzeti nyelvre nézve 1822. Remény Andortól. — Kivánat, P. Thewrewk. Jó'seftől. — Egy kesergőhöz. — Kivánság, Fenyéri Gyulától. — Ivó-dal, Makáry György től. — 9. Szerentsétlen új Iróink' Apológiája 1824. — 10) Erdélyi Ritkaság, Perecsenyi Nagy Lászlótól. — 11) Könyv-vi'sgálat. Öröm-Ünnep's a' t. — 12) Sz.—gh Gusztáv Úrnak 1823-dikban Olasz országi útazása' alkalmával a' Szép-míveket érdeklő tárgyakról tett és feljegyzett Észrevételei. Közli Kiss Károly. — 13) Kasztanovicznál Horvát országban 5000 főből álló Török-seregnek 1689-dik és 20-dik Juliuszán Gróf Draskovicz által történt megsemmisítése (Badeni Mark-Gróf Lajos' eredeti írásaiból) Közli Kiss Károly. — 14) A' világ' alkotmányáról egy lépéssel feljebb, mint Cartész és Neuton. (Eredeti gondolat) Dóhó

vits Bazilius, Nagy Lutskai Parochustól. — 15) Theodota, Kszenophonból. — 16) A' házasságról és házasságtalanságról. — 17) Hazai Tiszteltetés. — Az én boldogságom, Jakab István tól. A' bájoló Széphez, Komjáthy Páltól. — 18) Perény Imrének, Abaújvári örökös Gróf', Magyar Ország' Nádora', 's Kunok' Birájának képe, Debreczeni Bárány Ágostontól. — 19) Tttes W. Jankovich Miklós' véleménye Vásárhelyett Erdélyben 1825. eszt. felfedezett hajdani kő - padolatokról, Ngos Királyi Tanácsos Noptsa, született B. Naláczy Asszonysághoz. Közli Dulházy Mihály. — 20) Statistikai példák, némelly régibb levelekben. Zemplény Vármegyének Levél-Tárjából. Közli Kazinczy Ferencz. — 21) A' Szánakozás és fájdalom (Az Angoly szemlélőből). — 22) Elme-futtatás a' Magyar nyelv' betségéről. (Elmondattott Tisztelendő Virág Benedek Úr' neve' napján). Thaisz Endre. — 23) Levél-töredék Pestről. — Fáy Andrástól. — 24) Formája a' Magyar Írásnak a' XV-dik században. Közli Kelemen János Holosvárról. — 25) Gr. D*** J. Ö Ngának B. P*** Ö Nagyságához írt levele a' Magyar Nyelv' ügyében. — 26) Mi akadályoztatja többek közt tudománybeli tökéletesedését a' Magyaroknak? Terhes Sámueltől. — 27) A' szép példa. Gróf Széchényi Istvánhoz. Fülelilm' halála. Holéazy Mihály, Csákvári Prédikátortól.

A' sok szép és jó közt senki sem fogja a' legérzékenyebb, öröm 's hazafiúi elragadtatás nélkül olvasni Gróf Dessewffy Jó'sefnek hazafiúi tüzzel 's lélekkel (a' mint szokta) teljes remek ódáját Gróf Széchényi Istvánhoz, a' Nagy Széchényi Ferentz' derék fijához. Ezen Negyedet Futaki Gróf Hadik András Fő Vezér', egy Huszár

Regement' tulajdonosa', és a' Bétsi Fő Hadi Tanáts' Elölülőjének (szül. 1710. Oct. 16. meghalt 1790. Mart. 12). Trentsenszky által köre metszett képe ékesíti, 's megkell vallani, hogy Trentsenszky' dolgozásai megérdemlik, hogy egy folyó-írásnak ékességül szolgáljanak. — Az Erdélyi Ritkaság a' Tudományos Gyűjtemény' 1824-dik esztendei X-dik Kötetjében is ki van nyomtatva. Kár volt T. T. Halitzky Antal Úr' jeles észrevételeit is ki nem nyomtatni.

Thaisz.

3) Könyv-vi'sgálat.

Tiszti Tár, melly az egész Magyar Országban és a' hozzá kaptolt Tartományokban lévő minden Ts. Ns. (Vármegyéknek, szabad Királyi Városoknak 's az Érseki Nemesek' Tisztviselőinek is neveit, a' Nemes Vármegyék' Bandériumi öltözetjének, 's szolgálatjában tartani szokott lovas és gyalog katonák' ruházatjának leírását magában foglalja. 1826-dik közönséges esztendőre. Po'sonyban, Fűskúti Landerer Lajos betűivel. (kissebb 8-ad réthen 174 lap).

Ezen Munka eránt a' Kiadó B. Úr a' múlt esztendei Julius' 25-dikén költ, 's a' ditső Magyar Nemzet' méltó újjaihoz intézett Hirdetésében így fejezi ki magát: „A' Nemzetek' ditsőségét tsupán „a' megmaradás' lelke, a' tagok' egyetértése, az „esmeretség múlhatatlanul megkívántatik; ezen „szent tzelnek gyenge tehetségemtől telhető elő- „segállítására régen kezdett, minden munkát, fá- „radságot, 's tetemes költségeket feláldozott tá- „torithatatlan iparkodásomnak (mellyel ditső Nem- „zetemnek éltém' fogytáig használni meg nem szü- „nöm) várva várt pillantatja itt van; ama' minde- „nektől egy szívvel lélekkel óhajtott Nemzeti Tisz- „ti-Tár szerkeztetésében (mind a' mellett, hogy

„némellyeknek késedelmezése felette hátráltatott)
 „annyira haladtam, hogy az első iveket a' folyó
 „Augustus hónapban ('s Julius' 25-dikén költ a'
 „Hirdetés) nyomtatás végett sajtó alá adom, 's
 „October' utóljáig egészen kész lesz” — alább
 pedig: „A' könyv' vastagsága mintegy harmincz
 „ívnyi, nagy median finom papirosra legtisztább
 „betűkkel nyomtatva, kemény borítékban az ára
 „ezüst pénzben 1 fr. 24 xr. 's a' t.” — Mennyi-
 re teljesítette B. Úr, kérkedő szavaival tett
 ígéretét, ki ki általláthatja, a' ki ezen munka'
 megtekintésére egy két pertzenetet vesztegetni nem
 sajnál. Megjelent ugyan a' Tiszti-Tár; de nem
 Octoberben, nem harmincz ívnyi vastagsággal,
 nem nagy median papiroson, 's nem legtisztább
 betűkkel nyomtatva, a' mint B. Úr Hirdetésében
 ígerte; hanem Februariusban, 's így négy hónap-
 pal későbbben, tizenkét (!) ívnyi vastagsággal,
 kitsiny szennyes papiroson, 's valóban igen közön-
 séges betűkkel nyomtatva. A' mi a' munka' fogla-
 latját illeti, a' Tiszti-Táron kívül számos olyan
 tárgyak fordulnak abban elő, mellyek nem ide
 tartoznak, millyenek: a' Nemes Vármegyék' Ban-
 deriumi öltözetjeinek leírása (melly azomban nem
 is B. Úr' munkája, hanem egyenesen néhai T.
 Detsi Urnak a' Magyar Szent Koronáról kiadott
 munkájából való pusztá kivonás), — a' Nemes Me-
 gyék' szolgálatjában lévő katonák' 's pandurok'
 számának, öltözetjeiknek 's fegyvereiknek feljegy-
 zése, (hogy található ez helyet egy Tiszti-Tár-
 ban?!) valamint a' Sz. Királyi Városok' Városi
 rangra emeltetések' idejének, portájik' számának,
 's annak előadása is, hogy a' Városok, pereik-
 nek felsőbb megvi'sgálása végett ki alá tartoznak
 (hiszen ez egyenesen Históriai és Statistikai tárgy).
 Maga pedig, a' szó' valóságos értelmében vett
 Tiszti-Tár, vagy is az Igazgató és Törvény

Székeknél lévő Tiszviselők' neveiknek 's lakásaiknak összeírása, nem egyéb, mint az 1826-dik esztendei, 's Trattner Mátvás Úr' Typographiájában készült Magyar „Nemzeti vagy Hazai közhasznú és „mulattató Kalendárium”, (az árra 8—10 kr. ezüstben) első 's már a' múlt esztendei Julius' 6-dikán megjelent kiadásának kivonása. Ez ugyan az egész munkából világosan kiteszik, de még is leginkább szembetűnő Csongrád Vármegyénél, mellynek Tisztviselőit egyenesen úgy adja elő B. Úr, a' mint azok az utolsó, múlt esztendei Aug. 25-dikén tartatott Tiszti-választás előtt voltak. Ha B. Úr Csongrád Vármegye' valamelyik Tisztviselőjétől kérte volna ki azon Megye' Tisztviselőinek Lajstromát, vagy ha csak a' feljebb említett Kalendárium' második kiadását használta volna is, bizonyosan nem ejtett volna illy szarvas hibát; melly azomban nem első 's nem is utolsó ezen munkában, mert ennek minden lapjai annyira tömve vannak betű-hibákkal, mellyek a' tulajdon nevekben megbotsáthatatlanok, hogy ezen Tiszti Tár tökéletesen haszonvehetetlen. Ha mind ezeket meggondoljuk, hogy t. i. B. Úr Hirdetésében tett ígéretét közel sem tartotta meg, 's hogy ezen munkának szerkeztetése legfeljebb is más munkákból való kiirásból állott, valóban el nem képzeltjük, hogy Bátorzkodhatik B. Úr a' Tiszti Tár' utolsó lapján így írni: „Imé szavamat állottam. A' Tiszti Tárt bár mi „nagy hajjal, sok munkával, eröm felett való „költéssel 's fáradsággal elkészitettem 's a' t.” — „'s alább. Ha szinte a' jövő esztendők reményt „nem nyújtanának is: mennyire erőltette meg „gyenge tehetségemet a' jelen munka kinyomtatási, 's kivált szerkeztetési költsége, azért hallgatom el, mivel esmerem azon Nemzetem eránt „tartozó szent kötelességemet, mellynél fogva

„neki magam megerőltetésével is örökre használ-
„ni 's áldozni tartozom. Hála pedig Nemzetem
„szent Istenének, a' ki kiemelt a' honni Irók'
„azon számából, a' kik szavok' meg nem tartása
„által, a' velek azon pályán futó társaiknak saj-
„nos károokra, ezen egyébaránt hihetelenséget
„nem esmert ditső Nemzet' számos tagjaiban, az
„írók eránt való bizodalmatlanságot szűlnek. Ezen
„tetemes hiba' kikerülése végett, nints szükség
„a' mesterséges kimivelődésre, mint mindenben,
„úgy itt is legjobb lesz követnünk Dédöseink'
„egyszerű törvényét, melly a' Magyarnak az adott
szavat vagy parolat' szenté tette". Követte-e B.
Ur ezen munka' kiadásában Öseink' törvényt,
vagy inkább nem illenek-e magára B. Úrra az ő
tulajdon vádoló szavai? ítélje meg a' Publicum *).

Z. G.

B. Külföldi Literatúra.

Orvos-tudományi Egyvelegek.

Pár nélkül való példája az önngyilkosságnak készakaratos éhelhalás által.

Ezen nevezetes halálnak, egy igen eleven 's való színekkel festet példáját közli egy Korszikai Újságlevél, mellyet egy Angoly Orvosi Journálból ezennel közlünk olvasóinkkal.

Viterbi Lukács Antal, mint a' Frediani orozva lett megölettetésében résztvevő társ, halálra

*) Sőt nem tsak nem követte hanem: 1-ször Vastag plagiatust követett el, 2-szor Nem tsak az Előfizetőket károsította meg; hanem az a' nélkül is nem igen nagy tekintetben lévő Magyar Literaturának tetemes ártalmára vált. — Valóban köz fenytítékre méltók az olyan emberek, a' kik a' Hazafiúságnak örve alatt vissza élnek a' Nemzet nagy lelkűségével, 's ámbár az Irók gyalázatjára nem válhatnak, mert ők nem is Irók; még is

íteltetett. Vétkét az utolsó pillantásig tagadta, 's vádolta a' Szententiát, mellyet reá egy személyes ellenségeiből álló Itélőszék hozott.

November vége felé, (1821-ben) tudván halálra íteltetését, 's a' Bastiai tömlőczbe lévén zárva elhatározta magát Viterbi, hogy meghaljon. Hogy ezen szándékot végrehajtsa, három napig semmit sem evett, azután pedig mohón, 's erőltetett léptsőig evett, olly reménységgel, hogy olly sokáig hőjtölvén, ez által lételének véget vessen. De a' természet megcsalá őtet, 's December 2-kán elhatározá magát, hogy halálra éhezzen. Ezen nap óta semmi sem tántoríthatá meg ezen rettenetes szándékba, noha Viterbi, ki már két veszedelmes betegséget állott ki, azon hónap 21-dikéig nem holt meg.

Az első három nap alatt, valamint az első próbatételkor, úgy most is lépcsőnként érzette Viterbi az éhség kínjait, 's nem kevésbb bátorsággal tűrte ezen hamar szenyvedéseket, mint az első izbe. Ezen környülmények alatt tudósíttatott a' nyilvános Minister, ki kenyeret, vizet, bort, és levest rendelt vitetni, 's szembetünő helyre tétetni, az ő czellájába. Ezen három nap alatt semmi gyengeség nem látszott, sem semmi rendetlen

azoknak is kárt okoznak, kiszedegetvén a' közönségtől azon pénzt, mellyet betsületes munkák megvételére szánt volna. — De így vagyon, a' Szemfényvesztő mindenkor legjobban boldogul, 's a' jó Munkák, vevő nélkül hevernek? Azomban B. Úr semmi tekintetben se mentegethető, — mert ez nem első hibája. — Már a' Kenyérmezői Vialért is elég keményen, de méltán íteltetett meg; — 's akkor a' Redactionnak barátságos intéseire jobbúlását ígerte. — 'S imé ez a' jobbulás! — Mi sajnálva ugyan, — mert legkisebb ellenséges indúlattal se viseltetünk, — de kénytelenek voltunk erre 's az éfélékre figyelmetesekké tenni a' T. Olvasókat; — annyival is inkább, hogy már egy darab idő oltá több nemű tsalások hatalmaztak el a' Literaturának színe alatt, mellyekről számos érdemes Hazánkfiái panaszai következtében későbbben fogunk említést tenni.

A' Red.

mozgás nem vétetődött észre az inashúsokba, ideái józanok voltak, 's szokott könnyűséggel irt, de semmi eledelt nem vett.

5-iktől 6-kig az éhséghez járult észrevehetetlenül a' sokkal kinosabb szomjúság, melly olly éles lett, hogy 6-dikba a' nélkül azomba, hogy feltételétől elállott volna, ajkait és száját ottan ottan megnédvesítette, 's néhány csep vízzel száját kiöblítette, hogy torkának égető fájdalmát megnyihthtse; de nem engedett meg semmit le menni torkán, azt akarván hogy legszenvedhetetlenebb kívánságai sem elégíttessenek ki (—) hanem csak kínjai enyhüljenek, mellyek feltett szándékát megtántoríthatták volna. 6-dikba testi ereje kevésbé meggyengült, szava mindazáltal még hangos, érverése rendes, természeti melegsége egész testen egyaránt elterjedve volt 3-iktől 6-kig irt egyaránt éjtzaka több órányi csendes álm látatott szenvedéseit felfüggeszteni, elmebeli tehetségeibe semmi változás nem vétetődött észre, 's nem panaszkodott semmi helybeli fájdalomról.

10-től fogva a' szomjúság mind inkább elszenvedhetetlen lett; Viterbi sokszor kimosta száját a' nélkül, hogy csak egy csep vizet is valamikor lenyelt volna; de azon nap, a' rendkívül való fájdalom erőt vévén rajta, felfogta a' hozzá közel lévő vizes korsót, 's mértékletlenül ivott. A' három utóbbi nap, a' gyengeség észrevehetőkép' nevededett, szava gyenge lett, érverése csökkent, 's lábai és kezei hidegek voltak. Azomban Viterbi csak irt, 's minden éjszaka az álm néhány órányi könnyebbséget engede néki.

10-től 12-kig a' symptomák keveset nevedettek Viterbinek álhatatossága egy pillantatig sem tántorga; diktálta naplókönyvét, 's azután a' mit így diktált, helybe hagyta, 's aláírta. — 12-nek éjtzakáján a' symptomák elhatározóbb karaktert vettek

tek fel, a' gyengeség szörnyű nagy volt, az érverés alig érezhető, szava rendkívül gyenge. a' hidegség egész testén elterült; 's a' szomjúság kínjai élesebbek voltak mint valaha. — 13-ikba azt vélvén a' szerentsétlen ember, hogy a' halál révén van, ismét elővette a' vizes korsót, 's kétszer ivott, melly után a' hidegség kegyetlenebb leve, 's örvendvén hogy halála közelget, kinyújtódza az ágyon Viterbi, 's így szólla az őtet őriző Gensd'armerokhoz: „Nézzétek ha jól nyújtottam e' ki magamat”. Egy fertály óra eltelése után égettort kért: ez nem lévén a' felvigyázónál bort kért, mellyből négy kánálnyt bevett. Mikor ezt lenyelte, a' hidegség hirtelen megszűnt, a' melegség visszatért, 's Viterbi négy órát aludt.

Felébredvén (14-diknek reggelén) 's magát erősebbnek érezvén, dühösen megtámadta a' felvigyázót, azt mondván, hogy őtet megsalták, 's akkor tömlőcének falaihoz verte erőszakosan fejét, 's elkerülhetetlenül megölte volna magát, ha a' gensd'armok meg nem akadályoztatták volna.

A' következő két nap ellent állt italkívásának, de száját ottan ottan kiöblíté vízzel. A' két éjtzaka keveset szenyvedett a' kimerülés miatt, hanem inkább könnyebben érzette reggel magát. Ekkor irt néhány stanzákat.

16-ikba öt órakor reggel, ereje csak nem semmivé lett, érverést nehezen lehetett érzeni, 's szava csak nem hallatlan volt; testét a' hideg megmerevité, 's a' meghalás pontján lenni látszott.— 10 órakor jobban kezdett érzeni, az érverés érezhetőbb volt, szava erősebb, és végre ismét meleg terjeszkedett el egész testén, 's ezen állapotba volt egész 17-dikbe. Ezen nap óta egész 20-ig Viterbi csak kérlelhetlenebb lett feltett szándékában.

10-ikben az éhség és szomjúság kínjai rettenetesebbeknek lenni látszottak, mint valaha; olly szenyvedhetetlenek voltak ezek valójában, hogy eleinte Viterbi néhány könnyeket ejte. De az ő győzhetetlen lelke, azonnal visszanyomta ezen emberiség tulajdonát. Egy pillantatig úgy látszott visszanyerte szokott erejét, 's így szólt Örzőinek és a' tömlőcztartónak. „Álhatatos leszek akármi „legyen a' következés; lelkemnek erősebbnek kell „lenni testemnél; lelkem ereje nem változik, tes- „temé mindennap gyengébb lesz”.

Kevéssel ezen erős kitétel után, mellyből látszott erköltsi tehetségeinek hatalmas befolyása teszi szükségeire, jéghidegség önti el ismét testét rázkodási gyakoriak és irtóztatók voltak, 's ágyékeit különösen köhidegség fogta el, melly lábain le elterjedt.

19-dik alatt közbeközbe egy kis fájdalom érdeklé szívét, 's ekkor legelőször érzett csengést füleibe. Ezen nap délbe feje nehéz lett, de látása tökéletes volt, 's beszélt csak nem mint rendszerint. néhány jeleket csinálván kezeivel.

20-ikban, kijelenté Viterbi a' tömlőcztartónak és az Orvosnak, hogy többé nem nedvesíti meg száját, 's érezvén a' halál közelgetését, kinyújtotta magát az ágyon, 's kérdezte a' gensd'armokat mint az előtt, ha jól van e' kinyujtódzva, 's ezt tette hozzá. „Készen vagyok itt hagyni a' Világot”. Most nem csalta meg reményét a' halál egy embernek, ki talán a' tereméstől fogva azt a' legnagyobb buzgósággal hívta, 's kitől kedvetlen nyugalmit megtagadni látszatott.

21-kén Viterbi nem volt többé. Naplókönyvét egész halála napjáig rendesen vitte. Annak kiadattatása a' familiájának megtagadtatott.

(The London Medical and Physical Journal, Vol. XLVII. No 277. March. 1822. Art. VII).

(Bérekesztése következik).

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Kihalt Tudósok és Írók.

A' múlt 1825-dik esztendőben még a' következő Tudósoktól és Íróktól fosztatott meg Hazánk:

Nagy-Váradon Januarius' utólján betses életének 65-dik esztendejében meghalt Fő Tisztelendő Szilágyi Jó'sef Úr, Mező-Telegdi Gábriel Arkangyal' Apátura, az egyesült Görög Nagy-Váradí Káptalannak Fő Prépostja (Archi Presbyter), úgy az egyesült Görög Püspökségben a' lelki dolgokban a' Püspöknek Generalis Vicáriussa, és a' Királyi Püspöki Seminariumnak Rectora, Nemes Bihar Vármegyének Tábla-Birája.

Debretzenben Februarius' 2 dik napján vesztette el Nemes Szabad Királyi Debretzen Városa az ő nagy érdemű Fő Biráját, Ts. Ns. és Vitézlő Vonza Bőszörményi Pál Urat, munkás életének 68-dik, Fő Biróságának harmadikra fordult esztendejében. Prédikáziót mondott felette Tisztelendő Tudós Szoboszlai Pap István Úr, Orátiót pedig Nagy Tisztelendő Sárváry Pál Professor és Superintendentalis Assessor Úr tartott, mellyekben élet-írása is bővebben előadattatott. Ezen boldogult Fő Biró Úrban a' vallás eránt való buzgóságán, ritka tudományos kimiveltetésén, és Írói érdemein kívül, igen nevezetes volt a' könnyű, és mélyen belátó elme, a' vidám nyájasság, a' nagyokkal mint a' kicsinyekkel, az öregekkel mint az ifjakkal, egyenlően kedves társalkodás, a' kevélység nélkül való illendő tekintet-tartás, és sok egyéb jeles tulajdonságok, mellyek valamint életét minden jók előtt kedvessé, úgy halálát ugyan azok előtt igen keserűvé tették. Nyomatásban megjelent munkájának jegyzékét későbbben fogjuk közölni.

Veszprémben Februarius' 7-dikén hirtelen meghalt Fő Tisztelendő Kiss Ferentz Nagy Prépost és Generalis Vicarius Úr, életének 58-dik esztendejében, a' ki nagy históriai és theologiai tudomán-

nyával, mint a' Veszprémi és a' Pesti Seminariomban volt Professor, magának szép hírt szerzett; azután mint Kanonok és Generalis Vicarius bölts kormányozása, jámbor és tökéletes élete, irgalmas alamizsnálkodása, és az egyházi rendet ditsóító példás magaviselete által köz szer tetet és tiszteletet nyert.

Pesten Aprilis' 11-dik napján munkás életének 52-dik esztendejében meghalt Méltóságos Felső Ozo-ri és Kochanóczy Ottlik Dániel Úr, a' Tekintetes Királyi Táblánál Personalisi Itélő Mester, kinek jeles törvénybeli tudománnya, hivatalbeli fáradhatatlansága, igazság-szeretete, egyenes szívűsége, és buzgó hazafisága, tiszteletes emlékezetben fog maradni.

Nemes Győr Vármegyében Téthén, mind magáról, mind érdemes fijairól nevezetes, Tekintetes Nemes és Vitézli Kisfaludi Kisfaludy Mihály Assessor Úr, betses életének 83 dik esztendejében tsendes magánosságában Mart. 25-kén meghalt. Ő ifjabb korában Nemes Győr Vármegyében sok esztendőkhig Fő Bíró volt, és utóbb a' magános életre való vágyódás vette reá, hogy Vice Ispánságra választatását megköszönné. Tsendes életét philosophus módon kevéssel megelégedve töltötte, tsak abban találván gyönyörűségét, hogy a' szomszéd Nemes-ségnek és önnön Familiájának jussait kifejthette, megerősíthette. Az ő híre ditsőségesen élni fog Sándor, Boldizsár, Mihály, János, és Károly jeles fijaiban.

Nemes Soprony Vármegyében Nagy Gere'sden, Martius' 30-dikán életének 62-dik esztendejében meghalt Tekintetes Alsó Haldi Káldy János Úr, Nemes Soprony Vármegyének második Al-Ispánja, és a' Dunántúl lévő Evangelica Superintendentia' nagy érdemű Fő Inspector.

Nemes Pest Vármegyében Duna-Vetsén, Martius' 21-dikén m ghalt néhai Nagy Tiszteletű és Tudományú Tótk István Úr, ezen Reformáta népes Ekkle'siának 26. esztendeig volt köz kedvességű Lelki pásztora, előbb a' Dunamelléki Superintendentiának Generalis Vice Notariussa, azután pedig a' Solti Egyházi Vidék' érdemes Esperestje, életének 62 dik esztendejében. Tudományával és magaviseletével, valamint éltében nagy tiszteletet nyert, úgy holta után is jó hírben marad.

Pesten, Aprilis' 18-kán, életének legszebb virágjában, 's a' szerentsének legkedvezőbb mosolygása közben meghalt Fő Tisztelendő Batthyáni és Geresgáli Batthány Aloyz Úr, Madotsai B. A. Apátura, az Esztergomi Fő Káptalannak Hanonokja, Sasvári Fő Esperest, a' Pesti Generale Seminariumnak Rectora, a' Theológiának Doctora, ki magával sok szép reménységeket a' sirba vitt.

Pesten, Aprilis' 16-dikán tiz napi betegeskedése után rothasztó inhideglelésben meghalt Tekintetes Nemes Szedliczky Imre Tabularis Prókátor Úr, a' ki 44 esztendeig élt, egy özvegyet és hét árvát hagyott maga után. Ő valamint a' Hazai Törvénytudományban tanult és jártas volt, úgy az ő bő olvasottsága philosophusi lelket mutatott. De, a' mi legfőbb volt benne, az az ő tiszta jó szíve, emberség és betsület szeretete. Ez tette, hogy ő szorultabb környülálásaiban ott is, a' hol talán megkívánták volna, tsúszni mászni nem tudott. Ő, a' derék, mindenkor Hazájáért, barátiért, míg élt esdelelve égett. Mind ezek mellett sokan nem esmerték, és, a' kik esmerték, áldozó bánat könnyekkel sohajtják utánna: Áldás az ő hamvaira!

Pesten, Aprilis' 21 dikén, tizenkilentz hétig tartott hosszúsas és súlyos betegségében meghalt Tekintetes és Tudós Keresztúry Jó'sef Úr, a' Magyar Királyi Universitásnál 16 esztendeig volt Tanítója a' Világ' közönséges Historiájának, és Magyar Ország' Történeteinek. Ezen érdemes férjfü már előbb a' Nagy-Várad Akademiában 51. esztendeig Királyi Tanító volt, 's mind ott, mind a' Pesti Királyi Universitásnál Tanítói hivatalát olly buzgósággal viselte, hogy egyszer'smind nyomtatásban kijött könyvekkel is gazdagítaná hazai Literatúránkat, 's nevezetesen írta a' Nagy-Várad Püspökség' históriáját, a' Világ' közönséges Történeteit három részben tanítványai' számára, és némelly értekezéseket a' Magyar Történetekre nézve. Az ő tudós érdemeit Felséges Urunk az által méltóztatott kegyelmesen megbetsülni 's megjutalmazni, hogy ötet előbb a' polgári Erdem' nagyobb arany pénzével ajándékozta meg, utóbb pedig Magyar Nemességre is emelte. Munkás élete 70. esztendőkre terjedett.

Aprilis' 6-dik napján Bétsben az Irgalmas Barátok' Szerzetének nagy érdemü Fő Igazgatója Fő

Tisztelendő Pater Fiala Paskál, kinek kormányozása Magyar és Erdély Országra is kiterjedett, életének 82-dik esztendejében, rövid betegsége után tüdő-veszésben meghalt. Az ő böltés kormányozása 17. esztendeig tartott, és mind a' Szerzet' tagjaira, mind a' sinlődő betegekre nézve nagy jótéteményekkel teljes volt, 's annyival inkább sajnosan esett az ő elvesztése. Emlékezetes történet az ő betses öregségében: hogy a' Szerzetbe való beesküvésének Jubileuma megtartása után még 12 esztendőt legjobb egészségben töltött; 's így nem tsak Fő Igazgatója, hanem legidősbike (Senior) is volt a' Szerzetnek.

Erdélyben, Nagy Szebenben Martius' 26-dikán forró hideglelésben Méltóságos Trattler János Úr, az Erdélyi Fő Kormányzéknek valóságos Királyi Tanácsosa, Leopold Császári Rendnek Vitéze, és az Erdélyi Szász Nemzetnek Grófja, életének 72-dik esztendejében meghalt. Az ő jeles tulajdonságait minden tisztelték, és külömbféle hivatalaiban tett érdemeit nem lehetett megbetsülni. Ő Brassóban született, és külömbféle hivatalokon által mindenkor érdemeinek szárnyain emelkedett, míglen 1816-ban Ő Császári Királyi Felsége őtet, mint már Kormányzék Tanácsost, Nemzetének első emberévé, vagy is a' Szászok' Grófjává nevezni méltóztatott.

Erdélyben Háróly-Fehérvárott, Martius' 24-kén, életének 69-dik esztendejében meghalt Fő Tisztelendő Winkler Ignátz Úr, a' Nemes Károly-Fehérvári Káptalannak Rántora és Kanonokja, a' ki theologiai és philosophiai nagy tudományára nézve különös nagy tiszteletben tartatott.

Nemes Báts Vármegye Aprilis 28-kán egy jeles férjfiút vesztett el, Nagyságos Almási Rudits Mátyé Urat, Cs. Hir. Tanácsost, ezen Nemes, valamint több Vármegyének Tábla-Biráját. Ezen derék férjfiú természeti nagy talentumait különös tanulás, és hasznos könyveknek szorgalmatos olvasása által korán úgy kimívelte, hogy tudományáról és ügyességéről elterjedett közvélekedést őtet korán Fő Szolgabíróvá választotta. Kitetsző tehetségeire nézve Felséges Jó'sef Császár' országlása alatt Nagy Mélt. Bakó, Királyi Commissarius mellett Titoknokká lett, és ezen Nemes Vármegyének belső tökéletesedését, 's különösen a' Nemesség' culturáját nagyon nevelte. Fáradhatatlan iparkodása, és a' köz jóra törekedő nagy igykeazete, nem tsak az ő környékében,

hanem az egész Országban is köz tiszteletet érdemlett, midőn több Ország-gyűlésekben Követképen a' Vármegyéje' részéről megjelenvén, bölts tanátsaival a' köz ügyet hathatósan előre segítette. Illy érdemei a' Felsőges Uralkodónál is olly figyelmet gerjesztettek, hogy ezen köz haszonra termett férjfiúnak tekintetéért, elsőbb ugyan Almás helységnek három kilentzed részét, vele együtt Rudits Janos és Antalnak Királyi Adomány által ajándékozná; utóbb pedig ugyan harmoknak Humbaja roppant nagy pusztát, ugyan Hirályi Adományképen adná. A' Felsőgének ő benne vetett nagy reménysége szemebetünő nagy következtetéseket hozott maga után; mert mind Nagy-Almásban hathatósan terjesztette a' gazdaságbeli iparkodást, mind az Isteni tiszteletet az ott lévő templomnak bőkezű felsegítésével, és fényre hozásával példásan öregbítette. Így gondos segedelemmel gyarapította a' nevelést is, midőn Humbaján új községet, új iskolát, és templomot gazdagon fundált. Ezen köz jóra törekedő igyekezeteiben sokféle ellenkezéseket bölts elintézéseivel meggyőzvé, nemcsak példát adott, hogy a' jó szándék mindenkor győződelmeskedhetik. Csak ugyan az emberek' boldogítása volt az ő életének fő vonása, azért az ő halálát nem csak Nemes Familiája gyászolja, mellynek fáradhatatlan szorgalma által jeles fényt szerzett, hanem jobbágyi is, mint atyáskodva gondoskodó Földes Urokat, úgy kesergik. Csak öt napig tartó súlyosabb betegsége vetett véget munkásságának. Kóla el lehet mondani: „Te facta loquentur”.

Majus' 3-dikán Po'sonyban meghalt Méltóságos Peréni Báró Perényi János Úr, Cs. Kir. Kamara, egykor Nemes Nyitra Vármegyének Administra-tora, betses életének 68 dik esztendejében.

Ochtinán, Nemes Gömör Vármegyében Aprilis 21-dikén temettetett el Tiszt. Bartholomaeides László Úr, ezen Evangelika községnek nagy érdemű Prédikátora, életének 70-dik esztendejében. Ő nem csak lelki pásztori buzgósága által, hanem úgy is mint író Tudós emlékezetre méltó, a' ki: De Arce Gumur Anon. Belae Regis Notarii; An Nomen Magyaricum sit appellativum; De Bohemis Kis Hontensibus; Memorabilia Provinciae Csetnek; és Gömör 's Kis Hont Vármegyék' leírását, 's egyebet is nyomtatásban kiadott. Különös emlékezetre méltó: hogy a' Memorabilia nevű könyvéhez a' réz-képet,

valamint az Iskolák' számára készített föld-képet is saját kezével metszette.

Ugyan Gömör Vármegyében Jolsva Mező és Bányas-Városában még az 1824-dik esztendei September' 29-dikén halt meg az ottani nagy érdemű Prédikátor, Nagy Tiszteletű Tudós Wallaszky Pál Úr, teljes elgyengülésben, életének 23 dik esztendejében. Ő tiz'és fél esztendeig Tót-Komlóson, három esztendeig Czinkotán, és negyvenegy esztendeig Jolsván viselte a' Prédikatori hivatalt. Az ő érdemei mind a' Lelki Pásztorságban, mind a' Literatúrában esmeretesek. Hépe az 1817-dik esztendei Tudományos Gyűjtemény' Kötetjéhez mellékeltetett. Minden hazafinak figyelmére méltó munkáját: „*Conspectus historiae literariae*” — 1808 dik esztendőben adta ki másodsor Budán. Maradt nevezetes kéz-irat-gyűjteménye 's Correspondentiája, mellyet Veje T. Péteri György Úr, Jolsva-Taplótzai Prédikátor vett kezéhez.

Budán Május 24 dikén életét 75 dik esztendejében elvégezte Hazánknek egyik legmunkásabb Férfia; Tisztelendő Tudós Katancsich Peter, Szent Ferencz Rendének Capistrána Provinciabeli igen nagy érdemű Szerzetes Papja. Előbb, mint sem legfelsőbb kegyelemből nyugodalomra tétetett, a' Pesti Királyi Fő Oskolában a' Régiség; és Pénztudomány Tanítója, 's egyszer smind a' Hönyvtár Örzője vala. Született e' fáradhatatlan Hazafi Valpón Verőcze Vármegyében Augustus 12-kén 1750-dikben. Oskoláit végezvén 1771-dikben Bálsott Szent Ferencz Szerzetébe lépett, és 1775-dikben Aprilis 17-én Pappá szenteltetett. Midőn bővebb kifejlésre vágyódván, 1779-dikben boldogult Szerdahelyi Györgynek Aesthetikai Leczkéit hallgatta; Tanítójának figyelmét és forró szeretetét, éles esze és szorgalma által annyira magára vonta: hogy nem sokára annak ajánlásából az Eszéki, 1789-dikben pedig a' Zágrábi Fő Gumnásiumban rendes Tanítónak hnevezetnék. — Tudós munkáji, mellyekkel a' Római Régiségeket e' két helyen több ízben felvilágosította, nevelték szép híret, 's ennek következtetésében 1795-dikben Julius 17-dikén, midőn Schönvisner Istvánt érdemei a' Pesti Fő Oskola Könyvtárának Igazgatójává emelték, helyébe Katancsich Tanítónak, és Hönyvtár Örzőnek által hozatott. Bé lépven September 29-dikén 1795-ben új hivatalába, kétszeres erővel dolgozott

mind addig, míg egészségének elgyengülése miatt Julius 1-sőjén 1800-dik esztendőben 500 forint pensioval, és olly lekötelezés alatt: hogy minden kéziratait, mellyeket már elkészített, vagy jövedőben elkészíteni fog, a' Pesti Fő Oskoláé legyenek, és hogy ezután is Pesten lakhassék, nyugalomra tétetett. Azonban e' nyugalom adás nála csak az óriási munkáknak, mellyekre régen elszánta magát, hasznos és alkalmas kezdete volt. Felmentetvén tudniillik minden hivatalbeli kötelességektől, ezután többé nem a' világnak, hanem egyedül magának a' tudomány tág Országának élt, 's főképen az egész régi világnak (Európának, Asiának, és Afrikának) Geographiája kidolgozását tette munkálkodása tárgyává. Pesten tehát 1800-tól 1809-diki October 17 dikéig, 's ezen évtől fogva Budán 1822-dikig soha szobájából ki nem lépett, hogy szándékát annál bizonyosabban tellyesíthesse. Illy hosszú idő alatt szavát is alig halhatták, honnan némeltyekben róla az a' bal vélekedés támadott, hogy eszében megtévelyodott. De az őtet meglátogató Tudósok, kikkel örömet, és nagy tüzzel beszélt, 's kik nagy gyönyörűséget éreztek társalkodásában, jól tudták, hogy a' kemény eltökéllés szülte látszó némaságát a' nem Tudósok eránt, 's bámúlták példátlan maga elszánását, 's követhetetlen szorgalmát. Illy nagy áldozatok között végre is haitotta, a' mit végre hajlani óhajtott; sőt a' kegyes Gondviselés többre is nyújtott néki erőt, mint sem először tenni akart, 's ezért 1832-dik esztendő után néha; de ritkán, és rövid időre kilépett peshedt szobájából a' friss levegőre. A' ki tudja, hogy ő ollyakat írt, mellyek közül csak egy két darab is majd egész emberi életet kívánt a' szokott élés mód szerént, nem tsudálja, hogy *Katane sich* szűken bánt életének minden szempillantatival. — Kiadott munkái ezek: 1) *Dissertatio de Columna Milliaria ad Essekum reperta.* Essekini 1781. 4.—2) *Poskocznica Pana i' Thalie.* Essekini 1788. 8.—3) *In veterem Croatiae Patriam indagatio philologica.* Zagrabiae 1790. 8. — 4) *Fructus Autumnales in jugis Parnassi Pannonii lecti.* Zagrabiae 1791. 8. — 5) *De Columna Milliaria ad Essekum reperta.* Editio II. Zagrabiae 1794. in 4. — 6) *Specimen Philologiae et Geographiae Pannoniorum.* Zagrabiae 1795. in 4. — 7) *Tentamen Publicum e Numismatica utriusque semestris.* Pestini 1797. 8. — 8) *De Istro ejusque Adcolis Com-*

mentatio. Budae 1798. in 4. — 9) Josephi Eckkel Elementa Numismatica e germanico sermone in latinum pro usu Auditorum translata. Budae 1799. 8. — 10) Orbis Antiquus ex Tabula Itineraria Theodosii Imp. seu Peutingeri ad systema Geographiae redactus, et commentario illustratus. — Budae 1824—5. in 4. Tomi II. — Halála előtt néhány héttel jelent meg, de 1800—1805-dik között készült. 11) Istri Adcolarum Illyrici nominis Geographia Epigraphica. — Budae 1825. 4. Tomi II. Most fásasztja a sajtót, de régen ez előtt készült. Kéziratban a' következő nagy munkákat hagyta maga után: 1) Istri Adcolarum Illyrici nominis Geographia vetus. 2) Geographia Ptolemaei ad graecum exemplar commentario illustrata. 3) Geographia Ptolemaei e Graeco Illyrice reddita, subjunctis vocibus graecis, et varietate lectionis. 4) Pliii Geographia, velut Promptuarium antiquae geographiae singulari studio elaborata. 5) Strabonis Geographia commentario illustrata, 6) Herodoti Geographia commentario illustrata. 7) Homeri Geographia commentario illustrata. 8) Mosis Geographia commentario illustrata. 9) Sacra scriptura veteris et novi Testamenti ad fidem vulgatae, adhibitis graecis et hebraicis fontibus Illyricae dialecto Bosnensis reddita. 10) Prolusio in Literaturam Aevi Medii de Denario Banali Cyrilli caractere insigni; de Literatura Cyrilli; de Literatura Glagolitica; de Casula Divi Stephani Hung. Regis, Cruce Aurea Gisellae Reginae, Numis, Sigillis, aliisque Epigraphiae Monumentis. 11) De Poesi Illyrica Libellus. 12) Memoria Belgradi, olim Singiduni. 13) Memoria Valpo Arcis, oppidi, Dinastiae, Scriptoris. 14) Etymologicon Illyricum ad leges Philologiae Dialecto Bosnensi exactum. 15) Adversaria Philologica varia Itinerum per Hungariam, Slavoniam, Croatiam susceptorum. 16) Tabulae Geographicae, Chorographicae propria manu depictae una cum Tabula Theodosii, seu Peutingeri. — — A' ki ennyit fáradozott a' tudományokért, az maga magának felemelte a' Halhatatlanság oszlopát; 's annak mindenkor áldásban fog élni a' Tudósok között emlékezete. — Vajha kéziratai értelmes kezek felvigyázása alatt, ne hogy a' nyomtatásbeli hibák kevesítsék az író érdemeit, minél hamarább a' Pesti Fő Oskola ditsőségére nyomtatásban megjelenének! —

Hazánknak egy nagy Férjia, az Uralkodó Felségek hívséges szolgája, Uri Nemzetiségének fényes gyámola hunyt el, midőn Junius' 8 dikán az örökhévalóságra átköltözött Nagy Méltóságú Ürményi Ürményi Jó's ef, Szent István Apostoli Király' jeles Rendjének Nagy Keresztes Vitéze, Császári Királyi Hamarás, Valóságos Belső Titkos Tanácsos, és Státus Minister, Tekintetes Nemes Fejér Vármegyének Fő Ispánja, és a' Pesti Királyi Magyar Fő Oskolának Elölölője, érdemekkel teljes életének 84-dik esztendejében. Benne a' Haza nagy elméjű Píját, tántoríthatatlan igazságú Bíróját, és a' köz ügy törvényes és hathatós oltalmazóját, a' Tudományok és a' köz nevelés, valamint a' Tudósok is, bölts pártfogókat veszítették el. Az ő ditsőséges pályafutása mindenkor ébresztő példa leszen a' jó Hazafiának, hogy a' Tudomány és a' hivatalbeli buzgóság, az erköltsi tökéletességgel párosodva, a' legfőbb méltóságokra is utat nyit a' kegyelmes, és az érdemeket betsúlni 's jutalmazni tudó Felséges Uralkodónkalatt. Emlékezete mindenkor fenmarad a' háládatos maradéknal, melly midőn a' Magyar nagy Férjiahat fogja nevezni, Ürményi Jó's ef' nevét is tisztelettel fogja emlegetni, a' ki a' halhatatlanságra magának oilly fényes érdemet szerzett. Ditső emlékezetének a' Pesti Királyi Universitás Gyász ünnepet rendelt Augustus' 22-dikén, melly alkalmatossággal az Universitás' templomában Nagys. Fejér György Úr', Új Pest Hegyi Prépost Magyar nyelven halotti magasztaló beszédet, az Universitás' nagy palotájában pedig Tek. Tudós Schedius' Lajos Úr deák nyelven ditsérő beszédet mondott. Ohajtonók Biographiáját a' Tudományos Gyűjtemény számára megnyerni.

Retskeméten Tekintetes Pest Vármegyében, Május 22-dik napján, súlyos' betegsége után igaz keresztényi buzgósággal az örökhévalóságra által költözött Tekintetes Balásfalvi Hiss Pál Úr, Tek. Csongrád Vármegyének Tábla - Birája, és Szabados Retskemét Városának Senátora életének 66-dik esztendejében. Elhunyt benne egy a' Szent Vallását és édes Hazáját forróan szerető Heresztény és Polgár; egy a' köz jót fáradhatatlan munkássággal és fedhetetlen szívvvel munkálódott. Elöljáró; egy hiv és szerető Férj; gyermekeinek előmenetelén 's boldogításokon buzgó szorgalommal törekedett édes atya; egy atyafi szerető, egy igaz szívű és jóltévdő felebarát,

egy nyájas magaviseletével, szép és hiderült elméjével, minden rangban lévőknek kedvét egész mértékben megnyerni tudó társalkodó; a' szép Tudományokban gyönyörködő, 's az ifjúságot azoknak szeretetere való ébresztése végett, lehetőségéhez képest fundatiója által is segítő 's serkentő Férjfiú, Áldást kívánunk hamvaira!

Pesten Junius' 11 kén vízi betegségben meghalt Tekintetes Nemes és Vitézlett Szomori és Somodori Pázmány Károly Úr, több Nemes Vármegyének Tábla Birája, és a' Peremartoni Venerabilis Tractusnak Coadutor Curatora. O Jánosnak fija, Tekintetes Pázmány Jó'sef Urnak pedig, a' Dunán'úli Reformata Superintendentia' Fő Curatorának gondosan nevelt unoka öttse volt, benne a' tudományok nagy kedvellőjököt, a' Hazai Literatura Apolgotóját vesztette el. Előbb Fehér Vármegyében, mellynek kebelében Baratskán lakott vala, több eszrendőkig Fő Biróságot viselt, olly köz meglégedéssel, hogy Vice Ispánságra is candidálatnák. De ő a' böltsnek tsendességét inkább kívánván, magános életre tért, és a' tudós könyvek' olvasásában fő gyönyörüségét találta. Szelid jámbor, és jóságos szíve mindeneknek szeretetét és tiszteletét megnyerte. A' hosszabb életre érdemes Férjfiú csak 49 esztendeig élt.

Belatinczon Nemes Szala Vármegyében, mint Földes Úri jussal birt jóságán, Junius' 11-dikén meghalt Tekintetes Gyika Constantin Úr, a' ki a' tudományok által jelesen ki mévelt lélekkel bírván a' Magyar nyelvet is nem csak kedvelte; hanem pártfogásával gyámolította is. Hiváltképen nevezetes classica bibliothecával birt, mellyben a' Görög legszebb és drágább kiadások tündöklöttek. Egyébaránt mint ember, jóltévősége által is nagy hirt szerzett magának.

A' Kassai Királyi Akademia Junius' 20-dikán érzékeny kárt vallott, midőn Nagy Tiszteletű Tudós Kmeth Dániel, az Ájtatos Iskoláknak szerzetes Papja, és ezen Kir. Akademiában a' Mathesisnek rendszerint való Tanítója forró nyavalyájában meghalt munkás életének, 's a' köz jóra törekedő buzgó igyekezetének 42-dik esztendejében. A' szelid magaviselet, a' hivatalbeli szorgalmatosság, tiszta példás élet és jeles tudomány, ötet mind az ifjúság, mind a' Tapító Társak előtt igen kedvessé tette, úgy hogy az ő elvesztését mindnyájan sajnósan érzik. A' boldogult Brezno Bányán született 1783.

Jan. 15-kén, a' Szerzetbe lépett 1799. Nov. 1-ő napján. A' próba esztendőket példásan kiállván, Horpónán és Kőszegen, tanítványainak nagy előmenetelével a' Grammaticalis Iskolákat négy esztendeig tanította; utóbb a' Philosophiát Váczon olly ditséretesen végezte, hogy abból a' Pesti Universitásnál a' Doctori koszorút megnyerné; a' Theologiát Nyitrán nagy előmenetellel végezte, és 1810-ben szerzetes Elöljáróji által arra választatott, hogy Budán a' Tsillag vizsgálás' tudományát tanulja, hogy ennél fogva a' Hazának különös szolgálatokat tehessen. A' bölts Elöljárók elérték benne tzeljokat, mert ő tanulását elővégezvén, szoros vizsgálát után a' N. M. Hir. Helytartó Tanács által 1812-ben érdemesnek találatott, hogy a' Tsillag vizsgáló torony' Praefectusa mellé segédül rendeltessék. Ezen hivatalát ritka szorgalmatossággal, fáradhatatlan buzgósággal, és a' viszontagságok alatt sem tsüggedő állhatatossággal viselte; mert 1821. Astronomiai észrevételeit, melyeket a' Sz. Gellért' hegyén teve, a' köz használásra kiadá, 1823. pedig a' közönséges értelmhez szabott Astronomiai tanítását. Mind a' két munka tsinosan kijött a' Magyar Universitás' Typographiájában Budán, és megbizonyította, hogy ő mind a' Hazának használni, mind a' Szerzetnek ditsőségét nevelni igyekezett. 1825. felséges rendelés által a' Kassai Akademiához az elmélkedő és gyakorló Mathesisnek Tanítójává rendeltetvén, itt is a' köz jóra termett Férjfiú teljes lélekkel igyekezett megfelelni kötelességének, és tulajdon hivatalán kívül még az Akadémiai Éxhortátorságot és a' Hittudományt tanító hivatalt is ditséretesen és hasznosan viselte. Illy szép érdemeiktől ki foghatná meg holtá után is a' méltó tiszteletet.

Április' vége felé meghalt Miskolczon Tekintetes Tudós Benkő Sámuel Úr, Nemes Borsod Vármegyének 50 esztendők alatt volt rendes Orvosa, a' ki tudós munkái és bőséges tudománya által mind a' Hazában, mind a' Külföldön jeles hirt érdemlett. Ezen Férjfiú' életírását annyival inkább óhajtánók, mivel 84 esztendőkre terjedett betses élete, neki sok alkalmatosságot szolgáltatott munkás tehetségének megbizonyítására. Nevezet szerint emlékezetes, munkái lesznek: Topographia Oppidi Miskolcz historico medica. Cassoviae, 1784; — Problema Chirurgicum etc. — Tentamen Philopatris in Monarchiis et Aristocratibus. — A' fekete epés mértéklet.

nek, és az alatt elrejtett számtalan betegségeknek előterjesztése. Pesten, 1791. — Ephemérides meteorologicomedicae 1786—95 factae, cum mappa Comitatus. Vindobonae 1794. Kevéssel előbb és utánna meghaltak ugyan Miskolczon Tudós Bódogh Sámuel Orvos Doctor Ur, életének 31-dik esztendejében; Tudós Ambrózy János Orvos Doctor Ur, életének 31-dik esztendejében; és így hét hét alatt három Orvos. Ez ifjabbak is szép tudományú és tehetőségű férfiak voltak.

Pesten Julius' 14-dik napján meghalt Királyi Tanácsos Bossányi Bossányi András Ur: az Orvosi Tudománynak Doctora, a' Pesti Universitas' Orvosi Hírjának Tagja, Szabad Királyi Pest Városának első hivatalbeli Orvosa, és a' polgári Ispótnak Igazgatója, munkás életének 72-dik esztendejében.

6. Petrózai Trattner Mátyásnál 1826-ban készült Könyvek.

1) Rajzolatok a' Magyar Nemzet legrégebb Történeteiből. Figyelem gerjesztésül kiadta Horvát István, a' Széchényi Országos Könyvtár Örzője a' Magyar Nemzeti Múzeum mellett, nagy 8-ad rét lap 132.

2) A' világi Ember vagy az illendőség, kecsesség, finom életmód, 's nyájas udvariság reguláji, Venczel J. után Bilkei Pap Ferentz. Második kiadás, 8-ad rét lap 150. az ára 1. fl. 30 xr. V. Cz.

3) Javallat egy a' Dohány-mívelés nemesítését, 's az Activ kereskedést Magyar Országban előmozdító Nemzeti Egyesületre. Deyak M. Jósef Pesti Nagy kereskedő által, fol.

4) Föld és Hold-Világi Időnap-tár, Nagy Pannoniában az Európai számlálás szerint 1826/7 dik természeti Esztendőre, melly XII. Holdbeli napokból áll; 's magában foglalja: a' Holdban mesézett Halendáriumi tárgyakon kívül a' Holdnak természeti, világi és erkölcsi állapotját 's a' t. a' Földön a' Természet-Halendáriomot, és a' régi Magyarok eredetét Mózsestől fogva VII-dik Gergely Pápaig, 's a' többi. Tar Mihály által. 1826. 8-ad rét, lap 100.

5) *Laurea Virtutis, seu Tractatus de Praerogativis Nobilium Inelyti Regni Hungariae, modis item acquirendae et legitimandae Nobilitatis positivis Patriae legibus, Benignis item normalibus Resolutionibus Regiis, ac Supremorum Fororum Decisionibus illustratus ab Ignatio Hassics, ad Excelsam Curiam Regiam Agente Jurato Causarum Advocato. 1826.*

6) *Serbische Hochzeitslieder, herausgegeben von Dr. Wolf Stephansohn Karadgich. Metrisch ins Deutsche übersetzt und von einer Einleitung begleitet von E. Eugen Wésely, Professor am k. k. Gymnasium zu Vinkovcze in Slavonien. 1826. 8-ad rét lap 80.*

7) *תורת דת ישראל Israelitische Religionslehre zum heilbringenden Unterricht für die Israelitische Jugend, nebst einer schönen Sittenlehre für alle Glaubens Genossen von Moses Samuel Neuman. 1826. 8-o lap 66.*

8) *Sittenlehre zur Veredlung des Verstandes und des Herzens der Jugend aller Glaubens-Genossen, von Mos. Sam. Neuman. 1826. 8-o lap 36.*

9) *Salamo's Sitten Spiegel. Eine Sammlung moralischer und historischer Geschichten und Erzählungen für die Jugend von W. S. Ellenberger. 8-o lap 96.*

10) *Jezichnica Horvatzko - Slavinzka za Hasen Slavincev i Potrebohu oztalek ztranzkoga Jezika Narodov Po Josefu Gjurkovechki Plebanushu Samarichkom na svetlo Dana. Hroatisch-Slavische Sprachlehre zum Nutzen der Slavonier und Gebrauche der übrigen auswärtigen Nationen. Herausgegeben durch Joseph Gjurkovechki Pfarrer zu Samarica. 8-o lap 168.*

11) *C. Cornelii Taciti de Situ, moribus et populis Germaniae Libellus. — C. Cornelius Tacitus Könyvetskéje Német Ország fekvéséről, szokásairól és Népeiről. Magyarúl tolmácsolta Rác z István Orvos Doctor. 8-o lap 160.*

12) *Nowy Zákon Pána a Spasytele nasheho Gezisse Krysta, ku kterému Zal'tar a Gezus Syrach pridené gsau, opet s velikau pilnostj prehljdnuty, a w nowé wydany. 1826. 8-o lap 624.*

III. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Gorové László. Eger Várossának Történetei. I. 3.
- 2) Vágotai Kálmán. Némelly nyelvünkbeli különözésekről. I. 61.
- 3) A. A' Borszéki szénsavanyú Ásvány - vizet érdeklő tudósítás. I. 84.
- 4) D. M. J. A' Mentő, vagy a' Tehén-himlő-oltást ajánló irás. I. 88.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv - esmertetések.

- 1) Lemouton János. Grammatica Anglica 's a' t. I. 102.
- 2) Felső Magyar Országi Minerva. 1825. 4-dik Negyed. Kasán, Ellinger István' betűivel és költségein. I. 105.
 - 2) K ö n y v - v i ' s g á l a t .
- 1) Bors Sámuel. Tiszti Tár 's a' t. I. 107,

B) Külföldi Literatúra.

- 1) Orvos-tudományi Egyveleg. (Folytatás) I. 110.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Kihalt Tudósok és Irók. I. 115.
 - 2) Petrózai Trattner Mátyásnál készült Új Könyvek. I. 126.
- NB. Hörösy Sándor az 1824-dik esztendei December' 12-dikén a' Himalaya' bértzein, Hindostántól éjszakra, beszélt Morcroft Anglus Kapitánnyal. A' többit a' jövő hónapban fogjuk közölni.

A' Red.

NB. Elhagyta a' sajtót Martius' 31-dikén 1826.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

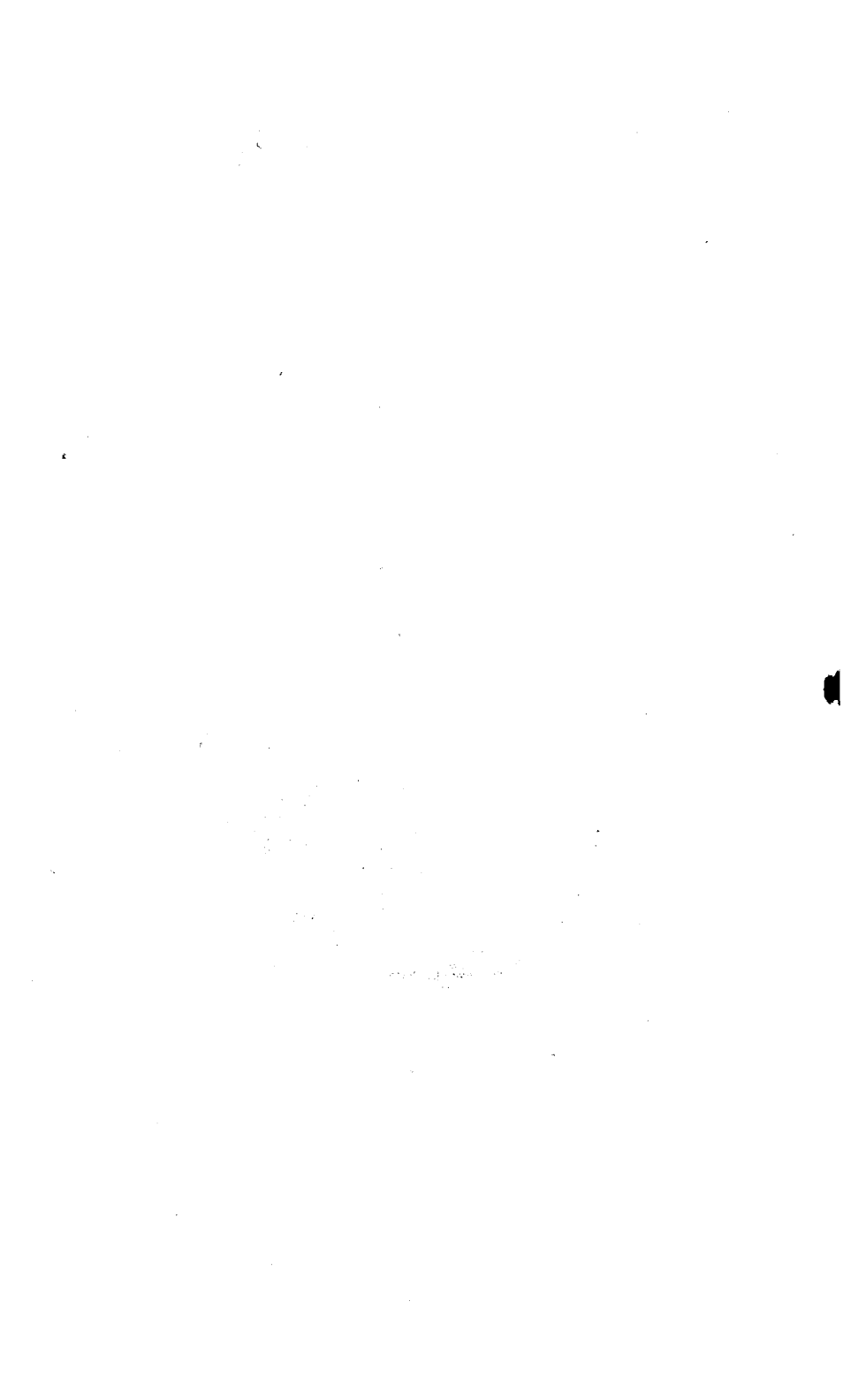
1826.

IV. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N,
PETRÓZAI TRATTNER MÁTYÁS' betűjével
és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

Eger Városa³ Történetei.

(Folytatás).

B). Egernek esetei várának első ostromáig.

A' Mohátsi szerentsetlen tsata, és II-dik Lajosnak eleste után két Királyai lévén Magyar Országnek, Eger is mind a' kettőnek részéről rongáltatott. Legelőbb Zápolya János foglalta el a' várost, a' ki Tokajnál levén hadaival megállapodva, Királynak kikiáltatott. Ursius Vellejus Gáspár azt állítja, hogy Bodó Ferentz Zápolyának Vezérje Tokajból ekkor jött, 1526-ban tudniillik Novembernek 30-dik napján, Egernek elfoglalására. a) — Zápolya továbbá az Egri Püspököt, a' ki ötlet Istváni szerint (libr. 9-o pag. 25) No-

a) 1526-dik esztendőben September hónapjának 16-dik napján több Vármegyéknek választott Nemesei, Várdai Pál Egri Püspökkel együtt öszvegyülekezve lévén Miskoltzon, több városoknak, nevezetesen Bártfának és Kassának irtak, hogy segítő tsoportjaikkal Heves Vármegyébe Verpelétre (Mező-Város a' Tarnai Járásban) siessenek, a' hová Zápolya János Erdélyi Vajda is, a' mint hirmondója által nékiek megizente, számos jó készületű hadaival el fogna érkezni, hogy a' Töröknek az Országból hogyan lehet kiűzéséről tanátskozhassanak. Az így megírt leveleket Várdai Pál Püspökön kívül, Heves, Gömör, Borsod, Torna, 's Abaúj Vármegyék' Nemesei nevek hozzá tételével hitelesítették; de Zápolya, a' ki nem a' Haza oltalmáról, hanem inkább a' maga emelkedéséről gondolkodott, nem jött Verpelétre, 's így semmi foganatja sem lett a' Nemesei gyülekezetnek.

vember 11-dik napján a' Fejérvári templomban megkoronázta, Esztergami Érseknek, helyette pedig Egri Fő Pásztornak Erdödi Simont, a' Zágrábi Püspököt nevezte ki, a' ki Zermeg állítása szerint volt is Egerben, de tudunkra a' Megyét nem kormányozta. — De Vagner (in annal. Scep. par. 4-a p. 87) megmutatta, hogy Zápolyát nem Várdai, az Egri, hanem Podmanitzky István Nyitrai Püspök kente fel Királynak. Nem különben Prényi Péter Korona-örzöt (Visegrádon tartódott ekkor a' korona) Abaúj és Temes Vármegyéknek Fő Ispánját, Erdélyi Vajdának nevezé az új Király.

Azomban valamint maga ditsőségét, úgy Egernek birtokát se soká tarthatá meg Zápolya, mert 1527-ben Augustus hónapjának első napján Ferdinánd nagy erővel bejövén Magyar Országba, ötöt Budának oda hagyására kínszerítette, és a' fő Városba, előbb Györt, Komáromot, Esztergomot elfoglalván, tsak ugyan azon hónap 20-dik napján győzödelmesen bement. Hozzája állott Várdai Pál, ez előtt Egri Püspök, most Esztergomi Érsek, és az Austriai első Ferdinándot Novembernek 10-dik napján 1527-ben Fejérvárt egész fénnel megkoronázta.

Zápolya, Budáról lett kiköltözése után Hatvanon és Gyöngyösön keresztül Eger alá jött seregeivel, előre ide küldvén a' táborában volt, 's általa kinevezett Egri, de valóságos Zágrábi Püspököt, Erdödi Simont. Hogy még Sz. Bertalan napján, az az Augustus 24-kén Egerben táborozott legyen, valóságosítja a' Szebeniekhez ez napon a' város alatt volt táborából irt levele. — Tsak ugyan Egerből küldött széljel az Országba környékelő írásokat, és a' felső városokat nevezetesen a' nekik tartozó hívségben való megmaradásra hathatósan és olly hozzá tétellel intette, hogy Ferdi-

nándnak, a' Cseh Országi Hírálynak, mint külső embernek felszólításait, a' ki még meg sints koronázva, de a' hazának köz ellensége, be ne fogadják, és el se menjenek az általa hirdetendő Ország-gyűlésre; hanem inkább hirmondójit és levél hordozójit fogják el. Olvashatni erről bővebben Pray Györgyöt (in epist. Procerum Tomo 1-o folio 308). — Zápolya tsak akkor mozdult el Tokaj felé népével Eger alól, mikor hallotta, hogy Ferdinánd Budáról ellene igen hires hadivezerjet Gróf Salm Miklóst megindította.

Miket követett el ekkor Eger körül a' Salmi Gróf, bőven előnkbe terjeszti Ursinus Velius Gáspár (de bello pannonico pag. 44). Midőn nem messze volna Egertől a' Német Táborkok (igy ír a' Szerző) a' hová élelem-gyűjtés végett igyekezett, és a' polgárság az ő közelítéséről tudósítatva volna, eleibe ki jött, és nékie az eddig Zápolyától birt várnak és városnak általvételét ajánlotta; de ő tábora számára tsak pénzért adandó eleséget kívánt, a' mit ha megkapna, a' várost elkerülvén más uton fogna Zápolya után sietni. Az Egriek a' szükséges eleségnek kiszolgáltatását a' Grófnak szentül megígérték; de szavokat meg nem tartották, mellyért a' Vezér haragra és bosszúra ingerlődvén, megparantsolá Gróf Hardeg János Al-Vezérnek, hogy seregével nem tsak előntse Egret, hanem a' házakat is rabolja ki. — A' minek hallására mind a' polgárok, mind a' gazdagabb Papok elrémülve hagyák oda a' várost, de még is gabonájokat magokkal, a' mennyire hirtelenséggel lehetett, elzepelték. — Az oda haza maradt Egyház szolgálja, és lelki atyák, a' ki nem költözött lakosokat felkergették ugyan a' várba, 's annak nyilásait betsukták, de azok az első ágyú durranásra, sőt tsak Gróf Hardeg látására, annyira meg félemlettek, hogy a'

várból mind elillantának; a' kik a' felnyitott kapun hirtelen ki nem tolakodhattak, az ablakokból, vagy a' falakon lebotsátkozván, mind a' völgyek és hegyek közt bújtak el. — Illyen formán üresen találta ugyan Gróf Hardeg mind a' várost, mind a' várat, hanem a' bor 's gabona, a' mit hamarsággal eltakarítani nem volt módjok, kezeibe akadván, szekerekre rakatta, és a' nagy hadi sereg után Tokaj felé vitette. E' mellett a' várba is német őrző tsapatot helyeztetett.

A' Salmi Gróf táborozásának és törekedéseinek a' lett a' következése, hogy Zápolyát Tokajnál megverte, és Bodó Ferentz Vezérjével együtt Erdélybe szalasztotta: de ezzel a' vérengzésnek véget nem vethetett, mert János Király Erdélyben egy gyűlevész népből álló hadi sereget szerkeztetvén hamarjában őszve, még azon az őszön 1527-ben Bodó Ferentz és Erthy Eerentz Vezérjeit azzal Egernek elfoglalására küldötte. Szerette tudniillik ezt a' várost, mint hadakozásinak közép pontját, és a' többi környékek igazgatására legalkalmasabb helyet, tovább is hatalma alatt megtartani. — A' vezérek e' várost könnyen megvehették, mivel Ursinus Gáspár írása szerint (libro 5-o p. 45.) sem tornyai, sem bástyáji akkoriban nem valának: „Oppido haud difficulter potitos esse, „quod neque muris inclusum, neque propugnaculis munitum facile cuivis injuriae opportunum „erat.

Bodó azomban még tökéletesen magáénak nem mondhatta a' győzödelmet, mert a' felső várból a' német és magyar őrzők, kik között 50 lovasok is voltak, kitörvén, Zápolyának erre a' nem vélt támadásra zürzavarba esett paraszt katonájit megszalasztották; egyébaránt se értettek azok a' gyáva gyalogok a' katonai fogásokhoz, és renchez, nem tsuda hogy megijedtek; de még a' Bodo

táborában volt lovasoknak sem volt idejek lóra vagy fegyverre kapni, azért majd mindnyájan a' várbeliek által vagy elfogattattak, vagy levágattattak; némelyek még is oda hagyván lovaikat, csak gyalog szaladhattak el. Így még az ágyuk és tábori szerek is a' győzödelmes őrzők kezeikbe estek. — Hasonló tsapás érte Zápolyának a' Szepességről jött, és az Egri völgyet prédáló 400 lovasait is; mert a' reájok rohanó várbeliektől körül vétettetvén majd mindegy lábíg a' viadal helyén maradtak. — Ekkor által látta Bodó, hogy képzeleténél több erő kívántatnék a' várnak megvételehez; azért seregeit pótolni kezdette, 's táborát minden módokon iparkodott jobban megerősíteni. Öszvehuzta huszárjait, a' kikben feküdt legnagyobb tehetősége, 's bizodalma. Így próbálta azután a' várat ostromolni. — Egy darabig igen jól viselték magokat a' németek a' várban, nevezetesen a' Püspöknek Várnagyja Márkfi István is mindent elkövetett az erősségnek megtartására; de csak ugyan erőt vett rajtok utóljára Bodó, és Ura lett a' várnak; melly alkalmatossággal maga természeti vadságának többféle jeleit adta, mert azokat az ártatlanokat is, a' kik az óltárokhoz ragaszkodtak, mind lekaszabolttatta, a' mise mondó ruhákat a' lovára terítettette, és így feltzifrázott paripáján lovagolt le a' várból a' városba, a' várbeli Tiszteknek fejeiket Erdélybe Zápolyához küldötte; de Márkfi, és a' Püspöknek néhány jó emberei kiszabadultak, 's nem estek a' dühösködőnek körmei közzé. — Sokakat továbbá a' vár körül felakasztatott, többeknek orrait, füleit, ajakait lemetszette. — Ezen kegyetlenkedések és szerentsétlenségek között a' Káptalan' petsétje is elveszett; ugyan azért Szalaházy Tamás Püspöknek (a' ki Ferdinánd által 1527-ben emeltetett e' Fő Méltóságra) kérésére megengedte a' Király, hogy a' Káptalan új petsé-

tet tsináltathasson magának , mellynek szinte az a hitelessége légyen , a' mi volt a' réginek. Az egész Királyi 1528-ban Julius 2-dik napján írt oklevelet olvashatni Schmidt Miklósnál (in Episc. Agriensib. Tomo 2-o p. 312) és ugyan ott a' 310-dik lapon találtatik Ferdinándnak 1527-ben 9-ber hónapjának 30-dik napján költ Királyi adománylevele is , mellynek erejével a' Zápolya és Bodó részére állott, 's ez által felség-bantásba esett némmely nemeseknek jószágait, az Egri várat oltalmazó Kézi Ferentznek, Izdentzi Miklósnak, Márkfi Istvánnak a' Várnagynak, és Szalaházi Püspök több hív embereinek, tsak ugyan a' Fő pásztor kérésére, azon szolgálatok tekintetéből ajándékozta, mellyeket a' várnak ostroma alatt, mint annak hív védelmezőji életek kotzkáztatásával tettek, sőt a' Zápolya Vezérjeit kétszer meg is verték. Mellyből az nyilvánosodik ki, hogy a' vár még mind eddig a' Püspöknek sajátsága volt.

Hogy Eger várának elvesztét Ferdinánd, a' ki Fejérvárt magát November 3-dik napján megkoronáztatta, és részint ott, résszerint Budán tartózkodott, meghallotta, 1200. lovast, és száz németet Kattzianer Pál, és Bakits Pál vezérlések alatt sietséggel Bodó ellen küldött. Ezen hadi seregben vitézkedtek még Pekri Lajos, a' ki Zápolyát elhagyván Ferdinándhoz állott volt, Török Bálint, Paksi Gáspár, és Majlát István is. Maga Bakits is ez előtt Zápolya seregében vezérekedett, és tsak ezen évben állott Bátori István Nádor Ispán unszolására az új Király hivségére. Ugyan ez a' Bakits foglalta volt el a' Mohátsi veszedelem után a' Győri Püspökség jószágait, azonképen, mint Bodó az Erdélyinek falujit. De Bodó Ferdinánd népét, nem Egerben ugyan, hanem Keresztesnél elkészülve várta. Hadi lineája úgy vala elrendelve, hogy annak jobb szárnyát kétszáz

Lengyelek és Tatárok formálnák, bal szárnyán pedig a' Huszárok állának, a' közepében a' gyalog haramiákhoz hasonlítható hajdúk foglaltak helyet, ezek lévén egyszer'smind a' legtanulatlanabbak. Mindent végbe vitt Bodó, a' mit egy okos és bátor Vezértől várni lehetett; de mint-hogy fegyveresei nem csak próbálatlanok voltak, de szavát is ritkán fogadták, kétszáz lovassaival megzavarta azokat Bakits Pál, azután a' lovasságot megverte, végre megtörte a' gyalogságot is. Az ütközet déltől kezdve késő estvéig tartott, a' mikor maga Bodó is, sebeket kapván fogságba esett, és a' Király vezérjeitől Egerbe vitették. — Sokat használt Bakitsnak a' diadalmára, hogy ő Bodó tsavargó emberei közül kettőt elfogván, azoktól Bodó táborának fekvését kitanulta, 's ugyan azért támadta meg legelőbb a' Tatárokat, 's Lengyeleket.

Mihelyt Zápolya seregének végső veszélyét az Egri várban lévő strázsák meghallották, és a' megsebesedett 's elfogatott vezérjeket Bodót a' vár falairól megpillantották, legottan kinyitották a' Király hadi népének a' vár kapuját. Így került Eger városa és vára másodsor megint Ferdinánd hatalmába. Ez a' tsata November hónapjának közepe táján történhetett (1527).

Nem késtek a' győzödelmes vezérek a' foglyot 10 szolgálival és az ütközetben nyert 9 zászlókkal együtt Esztergom felé Ferdinándhoz megindítani. Bodó kísérőjével Gyöngyösre érkezvén, nem csak azokat jól leitatta, hanem bujában maga is bővetskén hörpentett a' borból; maradt mind azonáttal még annyi ereje, hogy kísérőjének elszenderedések után ötet szolgálji egy derék lóra felültethették. El is bódorgott még azon éjjel Gyöngyöshöz két mértföldnyire fekvő faluig, és ott hált a' tűz mellett egy szegény embernél.

Hogy más nap felébredett, és józanabb ésszel ellantását fontolni kezdette, igen 's annyira elszégyenlette magát, hogy önként kísérőjéhez Gyöngyösre visszatért, és (a' mint Istvánffy Miklós 9-dik könyvében írja) Pekri Lajosnak feladta magát. Már akkor az ör-állók az ő szolgájit, kik urokat az elszökésre készítették, felkontzolták volt, és a' fogoly felkeresésében fáradoztak, 's tsak ugyan szemközt is találta vissza fordúltában az ötet nyomozókat. Így vitetett ő Esztergomba Ferdinánd Király eleibe, a' ki ötet, noha kétszáz Magyarok nem tsak esedezték, hanem kezességet is vállaltak érte, még sem bocsátotta szabadon, hanem meg akarván a' templomok kirabolását, Gosztonyi János Erdélyi Püspöknek megölettetését, és jövedelmeinek törvénytelen elfoglalását, 's más iszonyatos tetteit büntetni, előbb ötet Bétsbe, azután a' Német-Ujhelyi tömlöztbe küldötte, a' hol ő életét végezte, de Zápolyának hóltig hive maradt.

1520-dik esztendőben Zápolya János Solimán Török Császár segítségével Budát elfoglalván, Magyar Országnak több városai között magáévá tette Egret is, és Solimán által a' Királyságban a' koronának általadása mellett megerősített; így lett harmadszor 3 esztendők alatt Zápolya Eger városa. Olvasd Pray Györgyöt in epistolis Procerum (Tomo 1-o pag. 357.)

1530-ban, a' mint Ursinus Velius Gáspár 8-dik könyvében de bello Pannonico írja, Sere-di Gáspár Első Ferdinándnak vezére Kassánál seregeket gyűjtván, és a' földmivelőket is felfegyverkeztetvén, azokkal egyenesen Egernek jött, és a' várost Zápolya katonájitól megint visszafoglalta. Ezekből a' sok ostromokból és tsatázásokból Egernek megrongáltatását, inségeit, és pusztulását képzelné könnyebb, mint lefesteni.

Álmélnkodni lehet, hogy omladványok garmadája-
vá nem változott, annyival inkább, hogy a' fegy-
ver zörgések között a' Püspök Szalaházy Tamás,
és ennek 1537-ben történt halála után Frangepán
Ferentz Egerben nem lakhattak; hanem mint va-
lami számkivetettek bódorogtak, ott a' hol ma-
gokat bátorságban vélték lenni.

1538-dik esztendőben a' két Királyok, Ferdi-
nánd és Zápolya, küldöttjeik által Váradon az
egész Haza által annyira óhajtott békességet meg-
kötötték egymás között. Ezen egyességnek 22-ik
pontjában az a' nevezetes kitétel foglaltatik,
„hogy mind azok a' jószágok, mellyek az alatt
„a' zürzavarok alatt, míg a' két Királyok az egye-
„dül való uralkodásért egymás között versenget-
„tek, a' világiak által elfoglaltattak, a' törvény-
„telen bitanglóktól elvétettetvén, az Egyházi sze-
„mélyeknek és Püspököknek vissza adattassanak,
„és azoktól békével birattassanak”. — Erre an-
nál nagyobb szükség volt, mert Luther tudomá-
nnya már 1524-ben sarjadzani kezdvén, azon
egyenetlenségnek és meghasonlásoknak zajjai kö-
zött nem tsak gyorsan lábra kapott Hazánkban,
hanem azt a' főbb emberek is beszíván, több he-
lyeken kimozdították székeikből a' Püspököket,
és kezet tettek jószágaikra. Az új vallás e' mel-
lett annyival könnyebben terjedhetett, mivel a'
Római udvar sem a' Zápolya, sem a' Ferdinánd
által kinevezett Püspököket meg nem erősítette.
Illyen helyben hagyás nélkül halt meg Szalaházy
Tamás is az Egri Püspök. A' Római Pápa pedig
azért késett a' helyben hagyással, hogy annál in-
kább iparkodjanak a' Fő Papok Királyaikat a'
költsönös megbékülésre serkenteni.

Már az 1537-ki Diétán, a' 19-dik törvény-
zikkelynek erejével meghatározott volt: „Hogy
„a' világiak kezében lévő templomok kiszabadítás-

„sanak, 's tőlök elvétetessenek, 's hogy Ő Fel-
 sége ne ajándékozza többé semmi világinak az
 „egyház jövedelmeit”, mely törvény- tikkelyre
 a' B. betű alatt azt a' jegyzést teszi a' szerkezte-
 tő, hogy akkoriban az Egri Püspökségnek jó-
 szágait már Prényi Péter, a' Nyitrainak jö-
 vedelmeit pedig Török Bálint, és így többen bir-
 ták; mert Mohátsnál több Fő Pásztorok elesvén,
 szerették a' világi méltóságok legottan az üresen
 maradt jószágokat elfoglalni, hogy igaz ma-
 radjon, hogy minden zürzavarokban és tzivódó
 vetelkedésekben legelőbb a' Religió, a' religió
 szolgálja, és religió fundusa szenvednek.

A' mi még ide tartozik, az, hogy Prényi Pé-
 ter Korona-örző, Erdélyi Vajda, Abaúj és Te-
 mes Vármegyéknek Fő Ispánja, a' Zápolya János
 dolgait kormányozó Martinusius Györgyöt tikon
 nem szívelhetvén, 1530-ben Zápolyának Isabel-
 lával Székes Fejérvárt tartott lakodalma alkalma-
 tosságával, Seredi Gáspár Vezérrel öszve beszélt,
 és Ferdinándhoz úgy igérkezett vissza a), ha az
 ötet maga Kantzelláriussának kinevezné, a' mely

a) Prényi Péternek különös tulajdona vólt az állhatatlanság;
 mert ő 1527-ben a' Szegednél történt tsata után Zapo-
 lyát, kinek addig a' részén állott, és a' kitől a' Vajda-
 ság méltóságával felékesített volt, elhagyta, és Ferdi-
 nándhoz állott, sőt 1527-ben Novembernek 2-dik nap-
 ján, a' Visegrádon őrizete alatt vólt Koronát, 's egyéb
 Királyi ékességeket ő hozta 1000 lovasoktól kísértetve
 Fejérvárra, és Ferdinándnak megkoronáztatása alkal-
 matosságával a' Királyi páltzát ő tartotta, pedig ő vólt
 1526-ban, az az esztendővel előbb fő eszköz, hogy Zapo-
 lya Tokajnál Királynak kikiáltassék, és Fejérvárt meg
 is koronáztassék, ő lévén a' Korona-örző. — Solimán
 Császár 1529-ben Mohátshoz jövéen, Szeretsen János, és
 Bánfi János az elfogott Prényit, feleségével 's gyerme-
 keivel a' koronával 's egyéb az őrizete alatt vólt Ki-
 rályi jelekkel hozzája vitték, de Solimán ötet mindenes-
 től Zápolyának által adta, 's egy szelid feddés után
 ötet úgy hotsátotta el magától, hogy még a' kezében lévő
 váraikat is meghagyta nékie, azután a' mint látuk 10esz-
 tendőig marada Zápolya iránt való hivségében.

méltósággal Seredi jelentésére fel is ruházta őtet Ferdinánd; hanem ő eszének változtatását Zápolya Jánosnak 1540-dik esztendőben történt kimúlásáig titokban tartotta. (Volf. Bethlen Hist. de reb. Trannicis Tomo 1-o lib. 3-o). Ugyan azon 1539-ki esztendőben már Frangepán Ferentz lett Egri Püspök, a' ki kezdetben hasonlóképen Zápolyának követője volt, a' kitől gyakor ízben követséget is vállalt mint Kalotsai Érsek; hanem az Érsekségi jószágok pusztulásban lévén, a' Váradí fen említett békesség után nevezte ki őtet Egri Püspöknek Zápolya, mellyben Ferdinánd is megegyezett. Zápolya halála után pedig az egész Ország Ferdinándot illetvén, köteles volt ahoz általani Frangepán. Sokat is bizott a' Német Császár az ő hűségéhez, okosságához, és ékesen szöllásához (Budai Ferentz Lexicon II-dik Dar. 68-ik lap).

Midőn azt írja Révay Péter, hogy Tatával és Egerrel Prényit 1-ső Ferdinánd megajándékozta, hogy ez alatt nem a' helynek valóságos birtokát, hanem a' vár kapitányságot, és katonai fő tisztséget kellessék érteni, világos onnan, hogy Frangepán előbb volt Egri Püspöknek kinevezve, mint Prényi Várnagynak, már hogy adhatta volna a' Püspöknek városát, lakhelyét, és birtokát Prényinek Ferdinánd, mellynek akkor a' Király se vala Ura, hanem Frangepán. De még jobban erősíti állításunkat az, hogy midőn 1545-dik esztendőben a' Nagy Szombati Diéta az elfogott Prényi mellett közbe vetette volna magát Ferdinánd előtt, és ő mellette az egész Ország nevében kezességet vállalt, tsak hogy szabadon bocsátódjék, a' Király azt válaszolta: „Hogy mihelyt Prényi „Egert vissza adatja, mellyet ő a' Püspökségtől „már régen elfoglalt, nem fog ő róla elfelejtkezni”. Istvánfy Miklós pedig azt teszi ki, hogy

„mivel Peréni Egret sok ideig minden igaz jus
„nélkül bírta, és annak jövedelmeit húzta, negy-
„ven ezer aranyokat kívánt Ferdinánd büntetésül
„ő tőle”. — Nints különben; a' váraknak igaz-
gatása hajdanában igen pompás méltóság lévén,
az Eger-Vári Kapitányságra azért magasztalta ötöt
a' Király, mert a' pogány ellenségnek gyakori
beütései miatt a' Fejedelem költségén számos
fegyveresek tartattak az erősségben, ő pedig a'
Vezérségre alkalmas férjfiú vala.

Nagy világosítást nyújt Dobronoki György
(in hist. S. J. Hung.) azon jegyzésével, hogy a'
Püspök Fráangepán Ferentznek 1541-ben történt
halála után (4. esztendeig üresen maradván a' fő
papi szék) foglalta el Perényi Péter az Egri
Egyháznak birtokait. Akár előbb akár utóbb, az
bizonyos, hogy törvénytelenül tette magáéva,
és még 1548-dikban is bírta az özvegye. —
El nem mellőzhető a' fentebb érdekllett 1545-ki
Nagyszombati Országos - gyűlésnek 53-dik tzik-
kellye, mellyben az rendeltetik „hogy az Egri
„Püspökségnek jövedelmei és désmáji más o k ke-
„zéből ki vétettessenek”. Tehát Prényin kívül
még mások is birtak azon jövedelmekből. a)

-
- a) Ezen tikkelyre Vormátziából Aprilisnek 30-dik napján
1545-ben Ferdinánd Király ezt a' feleletet adta a' Fő
Rendeknek „Non postremam sibi hactenus fuisse curam
decimas ipsas de manibus saecularium personarum exci-
piendi, et Ecclesiae ipsi Agriensi restituendi, tum ad
ejusdem arcis defensionem, tum ad Ecclesiam isthic re-
parandam, ejusque Ministeria ad honorem Dei Optimi Ma-
ximi continuanda. In causa tamen hujus rei hactenus di-
latae hoc fuisse: quod arcem ipsam, et Ecclesiam (cui
Regia Majestas Sacra Praelatum et Episcopum jam pridem
alioquin praefecisset) Petrus Perény praeter hon-
nestum et aequum intertenuisset, nec hactenus Castrum
ipsum saepius a Majestate sua admonitus reddendum cu-
rasset. Quare cumprimum arcem ipsam e manibus Pe-
tri Perény exceperit (quod futurum brevi credit)
Majestas sua Sacra providebit mox, tum de idoneo, et
sufficienti ejus Ecclesiae Episcopo, tum etiam ut decimae
ad eandem arcem administrentur, et applicentur, arxque

A' nagyra vágyó, és függést nem esmerő Perényi Péter tehát a' várnak nem öröze, és a' Püspöki jószágoknak nem védelmezője, hanem birtokossa lett önnön hatalmával, és valamint vallását, Szirmay Antalnak (Zemplén Vármegye történetei leírásának 65-dik lapján eléhozott) bizonyítása szerint a) még 1530-ban egész familiájával megváltoztatta, úgy az Egri várból mindenfelé terjeszti vala az eretnekséget, és ezen végre (Istvánfy Miklós írónknak szavaival élek) Vittenbergából hozott alkalmatos férjfiakat tart vala maga mellett. — A' „*Historia diplomatica*” a' 4-dik lapon, és 18-dik §. alatt még jobban fejez ki mindent: Prényi, ugymond, az Egri várnak igazgatását Ferdinándtól megnyervén, minden tehetségét arra fordította, hogy a' Luther vallását az Egri járásban elhintse, és foganatosítsa, sőt azokat, kiket másutt az eretnekségért kárhoztattak, általmába fogadta; ugyan azért seregesen tódultak ezek ő hozzája mint pártfogójokhoz, mert őket udvarában táplálta, hogy kimenvén az Egri Megyébe, ott a' lakosokat a' Vittenbergai kútból meritett tudománnyal megemesmerkedtessék. Nem kevesen az ekétől szaladtak el, és még is legottan az Isten szavának magyarázóji lettek. — Igy többfelé szakadván a' hiveknek szívei és érzései, annál sokszorosabb tsapás érte az Egri Megyét, mennél tovább folytatta Perényi a' várnak és hadi seregnak kormányozását. A' tavúl lévő és Me-

ipsa praesidio sufficienti, et rebus aliis necessariis, ita provideatur, ne quid auxilio Dei timendum sit illi periculi.

- a) Nadányi János is (in flore suo Hungariae) ad annum 1532. Prényiről következő kitételeivel ugyan azt erősíti: Petrus Perényi illustri domo natus, districtus Agriensis Dynasta ditissimus, ejusque filii, Franciscus, Georgius, et Gabriel, cum omni familia domestica primi e nob. Hriae Lutheri doctrinam hauserunt, ac suo exemplo multos in errorem traxerunt.

gyéjekbe a' vár Kapitány miatt be nem jöhető Fő Pásztorok az Isteni szolgálatokba bele nem avatkozhattak, a' hiveket nem bátoríthatták, nem oltalmazhatták. A' jószágok más vallásúaknak, kik azt fegyverek erejével tették magokévá, kezében voltak, vagy elzálogosítottak. — Tsudálatos az, hogy noha Perényi annyira kedvelte az új tudományt (mellyet az ő udvari Papja Siklósi Mihály és Sztárai Mihály izlettettek meg vele) még is Istvánfy Miklós bizonyítása szerint későbbre Kálvinus vallására ment által.

1541-ben még Bétsben lévén Frangepán Püspök, arra utasítatott és intetett Ferdinándtól, hogy a' Katholika vallást Megyéjében régi lábra vissza állítani igyekezzék, és az eretnekségnek gáttott vessen; de minden jószágai Perényinek birtokában lévén, 's e' tárgyban mindenütt ellentállókra találván, tsupa intésével keveset eszközölhetett, következképen az 1557-ki fentebb érdeklött 10-dik tikkelynek semmi foganatja sem lett; mert Prényi, fegyverében 's erejében bizakodván, haláláig ki nem botsátotta a' jószágokat, sőt a' Káptalan falujit is birta. Ugyan azt mivelték más ő hozzá hasonló indulatú Nagyok is. — 1542-ben a' Püspöknek távúl létében Ország László viselte a' Fő Ispánságot Heves Vármegyében.

Prényi Péter Egernek nem igazgatója, hanem Ura lévén, Varkótzit Tamásnak adta a' vár Kapitányságot, mellyet ez hiven viselt több esztendőig. Elvitte Varkótzit 1541-ben Buda alá egynéhány ezen Magyarokkal Prényi, mikor Roggendorf Vilhelm, Ferdinándnak Tábornokja azt Isabellától vissza foglalni akarta, de Buda Solimán tábora közelítésének hírére az ostrom alól felszabadult, 's Prényi Várnagyjával Egerbe, a' maga Cárthágójába vissza tért. Varkótzit Egerből gyakran ki tsapkodván, sok kárt tett a' környékben tanyázó
Törö-

Törököknek. Ő építette meg Eger várának egyik oldalát, melyet osztán ő róla Várkótzai, vagy Várkuts bástyájának 's fokának hívtak. Maga Prényi pedig, a' ki az építői mesterséghez igen jól értett, a' várat kétfelé vágta, és azt külsőre és belsőre úgy osztotta el egy vastag kerítéssel, hogy a' kettőnek tsak egy kapu és híd által lehetne együtt való közösülése, a' mit ma is jól lehet megkülömböztetni. — Az öreg templomnak Sanctuariumjából szeglet - tornyot formált, de a' munkákat tökéletesen el nem végezte. A' város felé szolgáló kapu felett láttatott egy kő még a' mostan élő lakosok emlékezetére is, mellyen ezt a' felírást lehetett olvasni: „Haec nova constructio „hujus arcis Agriensis, caepta per Spectabilem, „ac Magnificum Dominum Petrum de Perén, Co- „mitem Perpetuum Cottus Abaujvariensis, Ta- „vernitorum Regalium Magistrum, Summum Can- „cellarium, Regisque et Regni Hungariae Capi- „taneum Generalem circa festum S. Georgii A. „D. 1542.” Ez a' nevezetes kő-emlék, midőn 1806-ban Fuchs Ferentz Egri Érsek a' belső kaput elbontatná, a' kapu homlokáról levéteget, és az Érseki kertnek üveges-háza ajtajába alsó küszöbnek, betűivel lefordítva alkalmaztatott, holott méltó lett volna a' régiségnek ezen nyomát egy díszes fedél által az idő mostohasága ellen óltalmazni, és a' jövődőségnek fentartani.

Igen szerentsétlen volt Prényire nézve az 1542-ki esztendő, mellyben ő nékie, álhatatlanságáért, képmutatásáért, és erőszakoskodásáért meg kelle lakolnia. — Azt írja Bethlen Farkas (in hist. de rebus Transilvanicis Tomo 1-o libr. 3-o) hogy rosszul ütvén ki Ferdinándnak Szolimán ellen folytatott táborozása, a' háborúnak bal kimenetelét némellyek az abban jelen volt Prényinek tulajdonították, mások pedig Fejedelme előtt azzal vá-

dolták, hogy országolni, és királykodni kívánna. Annyi bizonyos, hogy a' Magyar Rendek az 1531-ki Májusnak 18-kán kezdődött Veszprémi Országos gyűlésben szóba hozták azt, hogy Perényi Péter választassék Királynak; ebből ugyan semmi sem lett, hanem ő későbbben Hövetjei által azt kérte a' Török Császártól, hogy ötet vegye ki mind Zápolya, mind Ferdinánd' hatalma alól, és fogadja maga óltalma alá, Solimánnak tökéletes engedelmességet igérvén, a' mint ezt megjegyezte Budai Ferentz, Perényi élete leírásában. — Az ő fényét nem tsak lovagjainak nagy számából, mert 1532-ben, midőn Szolimán másodszer érkeze Moháts alá, 700 huszárokkal jelent meg tiszteletére, hanem onnan lehet képzelni, hegy mikor valahová ment, 100 nyergelt paripákat lovagok nélkül vezettek előtte, következésképen pompájával feljül mulván Ferdinánd udvarát, azt hitette el a' Király magával, hogy nekie igen sokat kellett ragadoznia. Sőt Pray, Jovius után még azt hagyta emlékezetben, hogy Prényinek egy a' Magyar Vezérekhez írt, és arról szóló levelet, hogy új kormányt kellene a' hazában felállítani, az Egri Püspök Frangepán elfogván, Ferdinándnak eleibe terjesztette. Elviselhetetlenül fájt tudniillik a' fő Pásztornak, hogy az ő elfoglalt jószágainak jövedelmeit nem tsak lovas katonájinak tartására fordította, hanem a' maga új vallású követőinek újabb jutalmakat is igért azokból. Ide járult az is, hogy Perényi Egerből barátkozott a' Törökökkel, és nekiek a' háború alatt téli időben ajándékokat küldött, a' mivel nem tsak az illendőséget, hanem a' hadi törvényeket is által hágtá. — Akár mi okokra nézve, de tsak ugyan Joachim Brandeburgiai Marchio, és Fő Vezér parantsolatjára Prényi az Esztergomi várban Liskánus Márton Spanyol születésű Kapitány által elfogat-

tatott, és a' nyakában lévő arany-lántztól megfosztatott, még a' drága tzojoj-prémű mentéje se hagyattatván meg nekie, a' mit a' Magyarok látva, Pray szerint tizenkét ezeren, mind lovagok pedig, oda hagyák a' Német tábort, és haza térének.

Elfogatásának napját és hónapját nem találom feljegyezve, bizonyos mindazonáltal, hogy Juniusban még (1542-ben) Egerből írt levelet, mellyben magát a' Király Cancelláriusának és Summus Regni Capitaneusnak írja. Későbbi leveleiből hasonlóképen biztosan lehet következtetni, hogy már Szent András házában Német-Újhelyen be vólt tsukva.

Liskánus vagy Katona szerint *Lascanus* a' foglyot Bétsbe leendő felkísérés végett a' hajók Kormányozójának Medicesnek adta által. Bétsből Ferdinánd parantsolatjára Német-Újhelyre azon tömlötzbe vitetett, a' hol kevés esztendőkkel ez előtt életét rekesztette Bodó, Zápolya Vezérei. Könyörögtek ugyan Prényinek kibotsáttatásáért nem tsak Heves, Ung, Abaúj, és Zemplin Vármegyék, hanem 1545-ben a' Nagy Szombati Országos Gyűlésben a) a' Karok is kezességet vállalván érette az 55-ik tzikkely foglalatjával kérték ötöt a' tömlötzből kiszabadíttatni. Végre tulajdon fija Ferentz, a' ki atya állhatatlanságáért zálogképen Török fogságban tartatott, most kiemenekedvén, a' Királynak rabúl ajánlotta magát, a' ki atya helyett Német-Újhelyben maradni kíván-

a) Ugyan azon Ország-gyűlésnek 54-dik tzikkelyében az rendeltetik, hogy Szarvaskö várát le kellessék rontani, és a' várhoz tartozó jószágokat az Egeri Püspökség jószágaival öszve tsatolni. Ezen várnak nevét Szegedi (in rubricis juris Hungarici, parte 2-a folio 42. sub litt. e.) egy a' vadászoktól a' magas kösziklára üzetett, kutyáktól sarkaltatott, és mindenek szemek láttára a' mélységbe leugrott Szarvas tól száraztatja.

na, de ekkor még Ferdinándot a' megengedésre lehetetlen vala reá venni, hanem két évvel későbbben, az ismételt kérelmeket elúnván, valahára azt felelte, hogy ha a' fogoly az Egri Püspökségnek igazságtalanul elfoglalt javait vissza adandja, és a' bitangolásért és erőszakoskodásért 40 ezer darab aranyokból álló büntetést fizet, tehát ki fog menekedni. — Melly feltételnek, a' fiai a' kívánt summának felküldésével eleget tévén 1547-ben, az utánna való esztendőben tavaszkor mindjárt Prényi Bétsbe hozatott, hanem szabadulásának édességét nem kóstolhatta, mert 1548-ban a' mint Terebesi sir-írása is valósítja, régi, vagy inkább hatodfél esztendei raboskodása ideje alatt kapott betegségének sullyától elnyomattatván, 47 esztendő korában tsak ugyan Bétsben megszűnt halandó lenni; holt teste azomban nem Terebesen, hanem Sáros-Patakon a' várbeli templomba takarított.

Mennyire szíven feküdt légyen az Országnak, mind az Egri Püspökség, mind a' vár, kitetszik először a' fentebb is érdeklött 1545-ki Országgyűlésnek 53. tikkellyéből, mellyben az rendeltek, hogy az Egri Püspökségnek jövedelmei, és dézmái a' világiak kezéből (leginkább a' Prényiánusok bitangolták azokat) kiszabadíttassanak, és a' vár fentartására fordíttassanak; kitetszik másodszor az 1546-dik esztendei 45-dik törvény tikkelyből, mellynek foglalatjával a' Király arra kérettek, hogy Püspököt nevezzen Egerbe, mert Frangepán Ferentz Kalotsai Ersek, és Egri Fő Pásztornak, Timon Sámuel szerint 1541-ben töztént halála óta üres vólt az Egri szék a), és a'

a) Budai Ferentz, Frangepán élete leírásában azt említi, hogy a' Püspök még 1543-ban is élt Po'sonyban, a' hol Januarius hónapjának 22-dik napján írta alá tulajdon testamtomát, mellynek egyik pontja szerint, egy ezüst táblát, 2. ezüst palatzkot, egy gyöngyökkel kirakott Püspöki

várba alkalmas védő-sereg helyheztessek be. Mert ezt az erősséget még azon időben a' fogságban tartott Prényinek felesége Székely Klára, és annak fija Gábor birván, nem elegendő móddal őrzötték azt, azon veszedelemhez képest, mellyel az ólálkodó Törököktől fenyegettetett. a)

Eleget tett a' Király a' tzikkely két pontjainak, mert 1548-ban a' Zágrábi Püspököt, és a' maga Cancelláriussát Oláh Miklóst, az Egri Fő Pásztorságra magasztalta, Po'sonyból 25-dik 9-berben költ Királyi petsétes levelének ereje által. —

süveget, egy gyűrűt, és a' könyveit az Egri Anyaszent-egyháznak hagyta. Így tehát nem 1541-től fogva, a' mint véli Timon Sámuel, hanem 1545-dik óta állott üresen az Egri pásztori szék.

- a) Hogyan buzgólkodtak légyen a' Vármegyék az Egri várnak megtartása iránt, kitetszik azon útasításból, mellyet a' Sáros Vármegyei Karok és Rendek a' Nagy Szombati Országos Gyűlésre menő Követjeiknek, Bertold Mártonnak és Kapy Györgynek adtak, 's melly szóról szóra így következik. „Quia vero partes istae superiores Turcarum excursionibus maxime patent, propterea, quod nullus est usque ad Pesth fluvius, aut mons, neque nullus ita munitus locus, qui eos remorari, aut impedire possit; iustent, et laborent Domini Nuncii, ut certa, et bene firmata praesidia ad Agriam quam, primum collocentur, quae non modo eum locum tueri, sed etiam excursiones hostium prohibere possint, et ei arci de victualibus, et munitionibus necessariis bene, et mature provideatur, cum palam sit eo loco (quod Deus avertat) per Turcas capto, et occupato, partibus istis nihil aliud, quam extremam vastitatem, et perniciem, usque ad ipsos Poloniae fines restare. Quodsi casu quo praesidia Agriae poni non possint, ut saltem in aliquo certo, et idoneo loco supra Agriam circa Miskóltz, et Sajó Szent Péter copiae collocentur, ad defensionem illarum partium, et ad continendos in aliqua quiete, et securitate colonos, qui alioquin in perpetua anxietate, et fuga versantur, et nisi aliquam spem defensionis videant, loca inculta relinquunt”. — Minthogy pedig ezen régiségnek évje, 's napja nintsen kitéve, Vagner Károly (in Diplom. Comitatus Sárosiensis pag. 40-a) azt 1547-ben gondolja irottnak lenni. Kovacsics György Márton azomban in Vestigiis Comitiorum apud Hungaros (Budae 1790. pag. 673-o'et 674-o) az útasításnak idejét 1545-re határozza, mert mind a' két időben Nagy Szombatban volt az Ország Gyűlése.

Hogy pedig Eger várát annál kevesebb munkával által vehesse a' Király, Augsburgból 1548-dik esztendőben Bőjt más hava 19-dik napján Bornemisza Pál Budai Prépostnak azt az útasítást küldötte írásban „ hogy ez a' Fő Papi személy Egerbe menvén Ö Felseége nevében, mind az özvegy Zékel (Székely) Klárát, mind annak fiját Prényi Gábort, mind a' Várnagyot Várkoch (vagy Várkóts) Tamást arra intse, hogy a' majd oda jövő Gróf Sálm Miklósnak adják által az erősséget, és követsége kimeneteléről mind a' Felseéget, mind a' Sálmi Grófot, mind Bátori Andrást tudósítsa.

Az özvegy Prényiné, és a' fija több intést nem várván, annyival inkább készek voltak a' várat a' kinevezett Biztosoknak által adni, mivel a' Király a' Prényi Péter vétségéért büntetés gyanánt már lefizetett 40 ezer aranyokat is vissza küldötte nekik. — Nagy Boldog Asszonyunk napja volt az a' szerentsés nap, mellyben a' Sálmi Gróf, Bátori Andrással az említett tzelből Egerbe megérkezének, kiknek Prényi Gábor, és a' Várnagy Varkótsi tiszteletből elejekbe mentek, és minekutánna őket bevezették, önkényesen, több parantsolatot vagy erőt nem várván nem tsak a' várat, mellyből magok azután kiköltöztek; hanem a' Püspökség jószágait is által adták.

Első gondja volt a' Grófnak, hogy a' várba egy alkalmas Igazgatót behelyheztesen; az ő választása addig is, míg mást rendelhetne oda, a' lovasság Vezérjére Zay Ferentzre esett; második gondja az volt, hogy a' helyet jobban megerősítse, 's több szeglet-bástyák 's töltések által támogassa. Mindeneket Zay Ferentznek okosságára bizván, maga Bátori Andrással a' Szolnoki várnak is építésére Egerből kimozdult; ebbeli ipárkodása le van írva bővebben a' Szolnok vári viszón-

tagságoknak leírásában, a' Tudományos Gyűjteménynek 1820-dik évi folyamatjában. — Egerből Sálmi Miklós, Nádasdy Tamásnak 21-dik 7-berben azt írta: „Nos cum gentibus Reg. Mattis hic Agriae immoramur, Dnorum Magnatum, et Nobilium, nec non Comitatum conventum exspectamus, quorum hactenus pauci comparuerunt. (Pray Tom. 2-o Epist. 91-a). — Tsak ugyan Egerben is végezte életét ez a' derék Gróf, a' ki 1550-dik esztendőnek a' vége táján betegségbe esvén, oda vette völt magát. Hólt teste Bétsbe vitetett, és a' Sz. Dorottya templomába tétetett el. Bátori András is, az Országos fő Hapitány, Septemberben betegem feküdt Egerben, a' hová ő a' Rofi és Abádi táborból a' Sálmi Gróffal jött völt be, de Bátori nyavalyájából kigyógyult, (olvasd Praynál in ep. Procer. Tomo II. Epp. 92. et 101.), és a' táborába, mellyel Szolnok várának építését bátorságosította, vissza sietett. — Erről bővebb említést tettem a' fentebb érdeklött Tud. Gyűjtemény' 1820-dik évi folyamatjának 9-dik kötetjében. — Azt jegyzi meg Budai Ferentz, Bátori István Szatmári Commendánsnak (de a' ki egészen más személy a' fentebb említett Országos Fő Kapitánytól) élete leírásában, hogy ötet küldötte legelőbb is 1550-ben Gróf Sálmi Miklóshoz Egerbe Martinusius, azzal az izenettel, hogy légyen a' Gróf eszköz abban, hogy ötet Ferdinánd fogadja kegyelmébe, mivel ő el akar pártolni Isabellától, Zágolya János özvegyétől. Bátori Octobernek 12-ik napján érkezett Egerbe.

Pray György (in Hier. Part 1-a pag. 216) közli Ferdinánd Királynak azon petsétes levelét, mellyet ez a' Király az új Egri Püspöknek Oláh Miklósnak Bétsben 1548-dik esztendőben Karátszon hava 20-dik napján az iránt adott ki, hogy a' Püspökség jövedelmei miképen intéztessenek

el, és hová fordítassanak. A' diplomának rövid foglalatja ezekből áll: minthogy nem tsak a' főtemplom, és Püspöki lakhely, hanem az egész Egri vár, az előbbeni zürzavaros esztendőben, és a' gyúlladások és égések által is majdnem omladványokká tétettek, és elpusztítottak, de a' mellett a' Törököknek kitsapongásaik és kóborlásaik miatt örököt, és hadi népet kellene tartani; azért a' Király a' Püspök megegyezésével azt kívánja, hogy 2 Várnagyok lakjanak a' várban, kik közül egyik Tisztartó is lehet. Ezek alatt több lovasok és gyalogok szolgáljanak, a' kik a' Püspök előtt, hogy a' várat óltalmazni fogják, olly hozzá tétellel mondanak esküvést, hogy az ő halála után a' helyet minden hozzá tartozandóságokkal a' Királynak által adandják, és szintűgy védelmezendik. — A' Tisztartó és Íródeák továbbá igazgassák a' jószágokat, és szedjék a' Fő Pásztor nevében a' jövedelmeket, úgy hogy ez a' Controllor gyanánt tekintendő író szintűgy tudjon minden bevételket, mellyek, előbb levonattatván a' Püspök élelmére, asztalára, Várnagyok, és tselédek tartására fordítandó fizetések, háromfelé osztatódjanak mind addig, míg békességesebb idők lesznek. Egyik részét tudniillik vegye magának és nemzetségének a' Püspök, másik részéből építtessék fel a' fő templom, a' Püspöki ház, és a' megrongált vár, és ezen rendbeli költségekről nekünk, vagy kirendelendő Biztosunknak számoljanak mind a' Tisztartó, mind az Íródeák; harmadik részét pedig a' Várnak Fő Kapitánya, a' pattantyusok', lovas, és gyalog katonák, 's más várbeli strásák és szolgák tartására fordítsa. — Mivel továbbá mind egyik Várnagy mellett száz lovas, és 150 gyalog fegyvereseknek kellene lenni, következősképen 500 embernek kellene az erősségben virasztani; tehát a' mennyiben a' jószágok jövedelmei, és a' járan-

dó dé'smák azok fentartására elegendők nem lennének, a' Király fogná azokat a' köz segedelemből vagy más kútforrásokból pótolni, tsak hogy a' katonaságnak meghatározott száma meg ne kevesítség, és a' fizetések minden hónapban pontosan megtéessenek. Ha pedig ostrom alá jönne az erősség, vagy annak bekeríthetése tsak gyaníttatnék is, a' Császár még számosabb és alkalmazatosabb őrző-seregről maga fog gondoskodni, nem különben a' hadi szereknek, ugymint puska-pornak, golyóbisoknak, ágyúknak, hombáknak, 's apróbb fegyvereknek ideje korán való beszállítása iránt megteendi a' szükséges rendeléseket. Végre, mivel a' támadók a) vakmerősége miatt már 3 esztendő óta a' két száz lovasok segítségével se lehetett dé'smákat és jövedelmeket beszedni, tehát több népet fog a' Király adni, és Fő Kapitánjainak is parantsolatban fogja hagyni, hogy a' dé'sma szedőknek segedelmezzenek. Mind ezekről bizonyossá tevő Oláh Miklóst Ferdinánd Királyi szavában.

Ezen egyességnek következésében Dobó Istvánt nevezte ki a' Püspök második Várnagynak az Egri várba; Zay Ferentzet pedig 1550-ben őszkor az elkészült Szolnoki várba téven által Igazgatónak a' Sáلمي Gróf (addig együtt tették Dobóval a' szolgálatot) üres helyét 1551-ben Oláh Miklós Püspök Metskei Istvánnak adta (olvasd a' fentemlitett Tud. Gyűjtemény 9-dik kötetjének 23-dik lapját.). 1549-ben Nádasdi Tamás Ország Birája, Sibrik Gergely nagy törvény tudó és Tanátsnok, Istvánffi Pál Kir. Tanátsos, Bornemisz Pál Budai Prépost és Bárdelláti Agoston Vá-

a) Kik lehettek a' támadók, gyanítani lehet a' környülállásokból, hogy vagy a' Zápolya Sigmond Erdélyi Vajda hatalma és Török ortalom alatt vólt emberek, vagy más új tudományt követő Urak voltak, kik szabadon foglalgatták, és erővel tartogatták a' Püspökség jószágait, és a' dé'smák édességéhez már hozzá szoktak vólt.

ti Püspök, mint Királyi Biztosok Erdélybe hivatván Martinuzius Györgytől, hogy az Ország-
nak Ferdinánd részére leendő által adása felett
alkudoznának, Egerben megállapodtak, és onnan
Aprilis hónapjának 24-dik napján Ferdinándnak
azt írták, hogy ők Erdélybe, mely tele van Len-
gyelekkel és Törökökkel, be nem mehetnek, ha-
nem addig míg Martinusius az öszvejövetelre
más helyet választ (Kassát és Eperjest javasol-
ta nékie Istvánfi Pál) addig a' Szepesi várakat
fognák megnézni. Végre abban nyugodtak meg,
hogy Nyirbátorban legyen az öszvejövetel, mivel
a' Tiszán által jönni a' Várad Püspök sem tar-
totta tanátsosnak.

1550-dik esztendőben már az egész Ország
tudta, hogy Egret a' pogányok csak azért is tzel-
ba vették, mert az Egervári vigyázók a' várból
gyakran kitörvén, háborgatták, üldözték a' szoms-
zéd Törököket, kik közül sokakat rabságba hur-
tzoltak a' várba, mely kegyetlenségek iránt a' Török
többször terjesztette panaszát Po'sonyban a' Ferdi-
nánd által felállított Kormányzék a) eleibe, mely

a) Ezt a' Kormányzékét azért ítélte tanátsosnak Po'sonyban
Ferdinánd fen tartani, mivel maga gyakran Országain
kívül mulatott, — 1549-ben nevezetesen Cseh Országban,
(annak is Királya lévén) 1550-ben az Augsburghan fo-
lyó Német Orzági Diétán, mivel a' Római Császársá-
got is viselte, — máskor másutt tartózkodott. Ennek a'
Kormányzéknek, akkoriban a' Nádor Ispányi hivatal
üres lévén, Újlaki Ferentz Györi (és későbbre Egri) Püs-
pököt nevezte Elölülőjének, a' kit egyszer'smind a' Kirá-
lyi Helytartói legfőbb Méltóságra is felmagasztalt. Azon
Kormányzéknek tagjai voltak az egyházi rendből a'
Veszprémi, Nyitrai (Turzó Ferentz a' Kir. Kamara Elül-
ülője) és Vázi (Spaladier, vagy Sbardellatus Agoston)
akkoriban élt Püspökök, és a' többször említett Budai
Prépost Bornemisza Pál, a' ki Erdélyi, 's azután Vesz-
prémi Püspök lett. — A' világi Rendből Mérey Mihály,
a' Királyi Tábla Elölülője, mint Kir. Tanátsos, Sibrik
Gergely Tanátsos, Révai Ferentz Vice Palatinus, Ba-
lassa Imre, és Istvánfi Pál vettek részt az igazgatásban.
Ehez a' Pö Székhez tartozott a' Sálmi Gróf és Bátor

1550-ben Julius hónapja 9-dik napján írt hata-
tós levele által megintette mind Dobó Istvánt,
mind az akkor még ott lévő Zay Ferentzet,
hogy ezen fegyver nyugvásnak ideje alatt ne há-
borgassák és ne károsítsák sem a Törököket,

András is, mint Tárnok Mester, az Ország Fő Kapitánjai,
Battyáni Ferentz, Nádasdy Tamás Ország Birája, Zo-
mori, a Kir. Ügyek Igazgatója, 's a' t. kik mindnyájan,
a' mikor Po'sonyba jöttek, a' legfőbb helyeken ültek. Ezen
Igazgató Széknek kezében hagyta Ferdinánd a' maga
titkos petséjtét, és a' parantsolatok a' Király nevében
adattattak ki. Ez a' Kormányzék már régen állott, mert
ezt Ferdinánd még 1528-ban, előbb mint sem a' Regens-
burgi Dietára menne, állította fel, előbb Budán, és azt
Óvárról Márt. 8-kán az Országba széljel küldött környé-
kelő irásában ki is hirdette. Mellynek fejei voltak Batori
István, mint Nádor Ispán, Várdai Pál az Esztergomi Ér-
sek, Szalaházi Tamás Egri Püspök, mint Cancellarius,
Gerendi Miklós Erdélyi Püspök, és Kints-tartó, Batori
András, mint Tárnok Mester, és Turzó Elek Ország
Birája, és többen. — Budának elveszte után tétetett ál-
tal a' Kormányzék Po'sonyba. Olvasd erről Ferdinánd-
nak környékelő levelét Praynál, in epistolis Procerum
Tomo 1-o Epp. 124-a. — A' Gyűlés a' Helytartó házában
reggel és délután egyaránt tartatott. Az előlülőnek fi-
zetése harmadfél ezer, a' Királyi Kamara Praefectus-
sáé nyóltzszáz, a' Tanátsnokoké négy száz, a' Királyi
Fiscusé pedig 324 forintokból állott; az első Titoknok
két száz, a' második száz hatvan forintokat húzott. —
Ez a' szék mintegy kivonatja volt mind a' N. M. M.
Helytartó Tanátsnak, mind a' Kamarának, mind a' Nádor
Ispányi, és Tárnoki hata'omnak, szóval öszve voltak
ebbe majd minden Fő világi székek öntve. — Az Egri
Püspök Oláh Miklós lévén azomban ekkor Ferdinándnak
Cancelláriussa, azt rendelte ő reá nézve a' Király azon
petsétes levelében, mellyet Bétsben 1549-ben a' Fő Kor-
mányzéknek fentartandó rendszabásokról adott ki, hogy
minthogy az Egri Püspöknek, mint Cancellariusnak, akár
az Országban, akár az Orzágon kívül mulasson a' Ki-
rály, mindég személye mellett kellene lenni, és így a'
költségekben hijánosságot nem szenvedhetne, annakokáért
ő minden Tanátsnokok előtt kapja ki hónaponként a'
Kamara Praefectussától a' maga fizetését. „Idcirco Rex
„Ferdinandus in mandatis dedit (igy ír Schmidt Miklós)
„Quaestori suo, ut O l a h o muneris sui ratione in aula
„versanti, ratam annuae pensionis singulis mensibus citra
„omnem cunctationem praebeat, uti manifestum fit o
„diplomate, quo ordo per Locumtenentem, et Consiliari-
„os Posonii in Consilio Regio a' Ferdinando servandus
„praescribitur”.

se az azok hatalmától függő lakosokat, mert a' Török Császár azon alkalmatossággal, midőn Constántinopolisban Rustán Bassa valami tizig való Egri katonáitokat felkontzoltatni parantsolta, azt a' kinyilatkoztatást tétette, hogy mivel Ferdinánd nem adott elégtételt a' Törököknek, majd magának lészen gondja a' ti megbosszúllásokra, mert nem ő, hanem ti töritek fel a' bizonyos időre kötött tsendességet.

Minthogy pedig a' Budai Bassa panasszát a' Po'sonyi Fő igazgatásnál ismételte, azon feljül a' Szegedi Sangzsák Mustapha is az Egri őrizetnek prédálásait, mellyeket sok tanúkkal megfogna vitatni, bejelentette, és azoknak a' fegyver-szünet eltelésével leendő vissza tromfolásával is fenyegetődött; tehát Julius hónapjának 20-dik napján még velősebben írt a' Po'sonyi Kormányzék az Egri Tiszteknek, hogy ha még sem szűnnek meg sérteni és károsítani a' szomszéd Törököket, úgy a' kárt, zsákmányolást, és költségeket rajtok fogja Ő Felsége megvétettetni rendelni, és egyedül a' Vár Kapitányokat fogja érni a' büntetés.— Azomban Dobó és Zay magok mentségeket a' tett vádok ellen Posonyba elküldötték, és a' mint a' Kormányzéknek Augustus 10-kén (1550) Po'sonyból küldött írása világosítja, azok el is fogadtattak. — Maga a' Felség első Ferdinánd is írt két ízben az Egri Várnagyoknak, hogy az eddig elfogott Törököket a' Keresztény rabokkal, nevezetesen az Egervári katonákkal, kik kezében vagynak, kívánván a' Budai Basa feltserélni, azokat küldjék Fortzia Pallavicini Vezérjéhez, a' ki a' feltserélést eszközölni fogja. — E' tárgyban kiadott több rendeléseit a' Po'sonyi Kormányzéknek, öszve szedte Kovácsics Márton György, az Expeditiones Regiminis Hungarici ab anno 1549. usq. 1556. kézírású gyűjtemén-

nyében, a' II-dik kötetnek 211, 212, 213, 214, 231, 245, 246, 249, 252, 263 's több száma-
jai alatt. A' kéz-iratokat a' Nemzeti Museum-
ban Pesten fel lehet találni.

1550-dik esztendőben Augustus hónapjának
9-dik napján a' Po'sonyi Kormányzék írt magá-
nak a' Felsőnek, hogy mivel az Egri Kapitányok-
nak állítása szerint mind élelemben, mind hadi
népben, mind tábori készülétekben fogyatkozást
lát az Egri vár, mellyre a' mint a' mozdulatokból
látszik, feni fogát a' pogányság; jó volna előre
megrakni a' szükségeseikkel az erősséget. Ágyúkat,
's bombákat Bebek Ferentz, a' felső részeknek Ve-
zérje, a' ki nints messze a' helytől, szállíthatna
Egerbe, a' Spanyol gyalog katonákat, a' kik
minden haszon nélkül hevernek Pápa alatt, oda
lehetne rendelni, 's több efféle (ugyan azon kéz-
írátnak 252. szakaszában.) — Ezen Levelek sok
tekintetekre nézve méltók az olvasásra a).

a) A' Régiségekben gyönyörködők kedvéért ide iktatom a'
Kormányzéknek Egret tárgyazó írásait eredetiségekben
és egész kiterjedésekben: „Ad Dominos Steph. Dobo, et
Fran. Zay Officiales Agrienses Regiminis Hung. Mandat-
tum, ut ab insultibus in Turcas abstineant, et ad repel-
lendam eorum vim, ac depopulationem parati sint. —
Egregii Domini, Amici honorandi! Salutem etc. Allatum
est ad nos constanti rumore varias, et ea pergraves
querimonias quotidie fere ad portam Imperatoris affer-
ri de insultibus, damnis, et injuriis, quas Turcae in
Comitiis (itt hiba lehetett a' leírásban) hujus Regni
simul et coloni sub ditione, et imperio ipsorum existen-
tes a D. Vestris, et earum gentibus per haec tempora
passi sunt, atque in dies singulos patiantur, usque adeo,
ut perductis ad conspectum Oratoris Regiae Mattis Con-
stantinopolii existentis circiter 8, aut 10 captivis Chri-
stianis, qui ex vestris militibus fuisse asserebantur,
iisdemque per Rustán Bassam contrucidari jussis idem
Bassa palam affirmavit Turcarum Principem ad puni-
tionem Agriensium curam habiturum, quando id Mattas
Regia negligere videretur. Cum autem aliunde quoque
certis ex locis intelligamus, Turcas istiusmodi vestris, et
Vestrorum hominum crebris et assiduís insultibus pro-
vocatos jussu Imperatoris sui, vel obsidionem istius Ar-
cis Agriensis, vel devastationem parare omnis circum-

De hogy melly nyomorúlt állapotban lett légyen Eger, és környéke, Verántz Antalnak, mint

quaque Regionis nullis curatis induciis, quippe quas a vobis multo jam ante violatas esse, violarique in dies asserunt: nos quidem querimonias Turcarum, contra Dnaones Vstras non omnino veras esse existimamus, cum tamen permagni intersit conatus hostium mature praevenire, adeoque plurimum oporteat ita et Dnaones Vstras, et ceteros fideles, ac subditos Regiae Mattis sub induciis se se gerere, ne quam justam occasionem Turcae aliquid violenter aggrediendi capere possint. Cum praesertim aliquoties Sacra Regia Majestas de observandis firmiter induciis in omnes partes, et Dnaonibus Vestris imprimis dederit Mandata. His de causis volumus Dnationes Vestras etiam, atque etiam diligenter hortari, Regio etiam Nomine, autoritateque requirere, ut si quid forte hactenus utrinque accidit, in posterum ita se se studeant gerere, atque ita gentes suas in offe contineant, ne ullum possint praetextum Turcae ostendere novi aliquid aggrediendi contra arcem istam Agriensem, vel aliam partem, aliumve locum subjectum Ditioni Regiae Mattis, nam si quid Turcae ausi fuerint attentare D. Vstrae cogitare possunt, quod propter communem, constantemque hunc rumorem, qui ubique de insultibus D. Vstrarum, hominumque suorum, contra inducias circumfertur quidquid accidit mali, D. Vestris imprimis adscriptum eat, quae nos pluribus de causis Dnationibus Vstris perscribenda esse duximus, valeant eadem feliciter. Posonii die 9-a Julii 1550. Locumtenens, Capitaneus Generalis, et Consiliarii etc. (Kovatsits in praecitati manuscripti pag. 173).

A' másik ehez hasonló, és az Irónak 183-dik lapjára iktatott levél így következik: Ad officiales Agrienses Regiminis Hung. mandatum, ut a violentiis contra Turcas abstineant. Egregii Domini, et Amici! etc. salutem etc. Tametsi nuper copiose satis ad D. Vstras scripsimus, de his quae praeter inducias quotidie a Dnationibus Vstris, earumque hominibus fieri constanti rumore circumferuntur, cum tamen Passa Budensis denuo graviter adversus Dnationes Vstras conquestus sit, nunciavit etiam Mustaffa Sandiacus Szegediensis se se ingentem vim pecuniae repetiturum, ubi iterum ad tractus ventum fuerit praedae nomine, quam a Dnationibus Vstris, earumque hominibus sub his induciis actam esse se se comprobaturum innumeris testibus affirmat; visum est pluribus de causis, et praesertim pro officii nostri ratione D. Vstras rursus etiam hortari, ac monere diligenter, ut quoquo pacto res hactenus acciderint, sic se se in posterum studeant gerere, ut omnis facultas, occasioque querelae, et Turcis, et Christianis penitus erepta sit, sibi quoque certo existiment quidquid ex ditione

Egri Kanonoknak a' maga Püspökjéhez Oláh Miklóshoz 1550-ben 7-bernek 26 dik napján írott leveléből kinyilvánosodik. Tudd meg, így íra Verántz, hogy Egerbe épségben megérkezvén, a' Kanonoktól testvéri módon fogadtattam, és az Espe-restséget ezen hónapban el is foglaltam, a' házamat repedésekkel tele pusztaságban találtam, mellyben az előtt katona lakott, és a' melly majd

Turcica, Turcisque vel subditis, vel militibus per vos, aut vestros sub Induciis ablatam fuisse in proximis tractibus fuerit compertum, futurum, ut jussu Mattis Regiae vel cum personarum punitione integre resarciatur, et si quid praeterea tumultuum a Turcis Vestris injuriis irritatis fuerit concitatum, unde Matti Regiae vel curae, vel sumptus accedant, vel unde ceteris subditis suae Mattis detrimenti aliquid contingat, id totum vobis ipsis imputatum, a vobisque severe per suam Mattem exactum iri, quippe cum Mattas sua pluribus Edictis observari firmiter inducias ab omnibus suis subditis, fidelibusque debere, jam pridem in omnes partes denuncia-verit, seque ad id Turcarum Principi firmiter obstrinxerit. Valeant Dnaones Vstrae Posonii die 20-a Julii 1550. Sacrae Regiae Mattis Locumtenens, Capitaneus Generalis, et Consiliarii Posonii constituti".

A' Királynak pedig a' 293. lapon elő hozott levele szóról szóra így hangzott: Ad officiales Agrienses mandatum de captivis tempore induciarum inductis remittendis. Ferdinandus Dei Gratia etc. Egregii, fideles nobis dilecti! Cum Passa Budensis graviter identidem conqueratur de diversis captivis Turcis per vos, et alios nonnullos fideles nostros sub his induciis per haec tempora interceptis, petatque eos dimitti, et offerat, si id fiat, vicissim se quoque eos, quos habet ex nostris dimissurum, commisimus propterea Fideli nostro Spectabili, et Magnifico Marchioni Sphortiae Pallavicino Supremo Marschallo Bellico nostro, ut ex omnibus locis captivos hujusmodi ad se adduci curet, constitutoque cum Passa certo die, et loco, ad quem captivi utrinque adducantur, restitutio eorundem pariter utrinque fiat, quare comittimus vobis, ut cum ab eodem Sphortia admoniti fueritis, omnes captivos, qui sub his semestribus induciis apud vos in captivitatem incidunt, ad manus ipsius Sphortiae mittere debeatis, significantes eidem, quoniam ex Vestris apud Turcas sub eodem semestri spatio abducti sint captivi, ut hi quoque repeti, et recuperari queant. Secus. Datum etc. „Ezen Levélnek napja noha nints kitéve, de a' több levelek foglalatjával öszve hasonlítva hinni lehet, hogy 1550-ben Augustus hónapnak végével íratott.

tetejéig körül volt rakva ló-ganéjjal, a' minek el takarítása nekem sok gondot és költséget okozott. — Sokan itt a' magok jövődjök iránt kétségbe esnek. Elég vékonyok a' jövedelmeim a' háború közelgetése miatt, a' melly nem tsak az Egri járásban, hanem az egész Országban gyúlladozván, nem hiszem, hogy az öt esztendő bekesség végéig tartson. (Mert öt esztendei fegyver nyugvást kötött volt Ferdinánd 1547-ben Solimánnal, úgy hogy a' Töröknek esztendőnként 30 ezer darab aranyat fizessen). — A' Szolnoki kastély az ellenségnek való ellentállásra építve már készen áll. Gróf Salm Bátori Andrással Tisza-Abádnál beszélgetés kedvéért öszve jött, onnan Szolnokba ment, hogy oda őrizetet, és ágyúkat szállítson. Bátorinak, és a' Salmi Grófnak vagynak 10 ezer emberei 's a' t. — Két nap múlva, az az September 28-kán Püspökjének frott levelében pedig Egernek szomorú sorsát így festi le Verántz: „Egernek régi formájából semmi se maradt meg, minden borzasztó, undok, szomorító abban, Márs fijainak szabados kitörései itt mindent elrútitottak. A' nép annyira elhagyta magát, és olly rettegésben van, hogy a' hólnapot se ígéri magának. Akár merre fordítod szemeidet, nem akad egyéb elődbe a' katonáknál, romladékoknál, rémulésnél, megbántásnál, sértegetésnél, ragadozásoknál, veszélyeknél, és kétségbeesésnél. — A' várban a' Püspöki Palotának fedele, néhány ablakai, és egy kamarája, a' melly kissebb helyre állitatott, van meg; az egész még sok híjjával vagyon. A' templomon eddig még majd semmit sem dolgoztak, ha kivesszem a' fedelét, mellyet épen most végeznek el, a' többi toldalékjai, és hozzá ragasztásai a' templomnak, szeglet-bástyává változtattak, tudniillik ez a' bástya öből a' napnyúgoti, vagy a' Káptalan háza felől való oldalón állitatik.

a) Igaz, hogy ez egy erős, és arról az oldaltól az egész várat kimondhatatlanul jól védő alkotmány lesz. A' pompás és nagy konyhát is elvégezték, és egy alházat is állítottak, mellynek mind formája díszes, mind kinézése kies. A' többi részét a' várnak, a' bástyázatok, szeglet-tornyok, halmozott dombok, omladékok, a' katonák házai, istállók, színek, állások, 's több ilyen alkotmányok foglalják el, mellyek körül állanak az ágyúk, tábori készülétek, 's egyebek; úgy hogy ha ide találsz Püspök jönni, méltóbban teheted fel a' sisakot, mint a' Püspöki süveget, inkább kezdedbe foghatod a' kardot, mint a' Fő pásztori páltzadat, inkább öltözhetsz mely-vasba, mint palástba; mert inkább leszel tábori ember, mint Egri Püspök. — Én várom parantsolatidat 's a' t.

1550-ben a' 63-dik törvény-tzikkely adta az Egri Káptalannak azt a' szabadságot, hogy nem tsak a' Leleszi, és Jászói Conventeket, hanem a' Várad Káptalant illető helyekre is kimehessen törvényes végre hajtásokat tenni, mivel Várad Isabella hatalma alatt volt, a' Conventekben pedig alig volt egy két Szerzetes.

Hogy 1551-ben számos katonaság nyü' sgött Eger körül, kitetszik Bethlen Farkasnak az Erdélyi dolgokról írt históriájából, a' ki (seditioni) II-ae

a) Most a' várnak napnyúgoti oldalán a' tömlőztartónak háza vagyon, mellynek ajtaja előtt áll egy feljül keskeny és aláfelé szélesedő kö, ezen feljül írassal: „Nicolaus Oláhus, — Ecclesiae Agriensis Episcopus, Consiliarius, et Cancellarius Regis Romanorum, Hungariae etc.

ANO DOMI. M. D. W. II. az ötvenes szám helye ki van kopva vagy ásva, de bizonyos, hogy az 1552-ki esztendőket kellessék érteni, mert 1542-ben nem volt még Egri Püspök Oláh, 1562-ben pedig már Esztergomi Érsek volt. Ez a' kö is a' várbeli valamelyik épületből vétett ki, de kevés betsből tartatik, mert a' Tömlőztartónak pad gyanánt, feleségének pedig mosogató-szék gyanánt szolgál, és a' fentartásra igen méltó régiség illy illetlenül rongáltatik és vásittatik.

Tomo I-o a' 483-dik lapon) azt jegyzi meg, hogy Castáldus János mintegy hét ezerből álló gyalog és lovas sereggel Egerbe jött, és azt 25-dik Juniusban meghaladván úgy ment be Erdélybe, hozzája tsatolván magokat Bátori András, és Nádasdi Tamás, kezek alatt vólt népekkel.

1552-dik esztendőben észre vévén Ruszkaí Dobó István, és Metskei (néhol Mitskei, Neskei) István Egri Várnagyok, hogy a' Török Vezér Achomát, vagy Amhát, Eger várát vette tzelba: elvégezték megokban, hogy a' várbeli őrizetet megszámosítsák. Ugyan azért Metskei személyesen element a' Szikszói Gyűlésre, és az ott számosan öszve sereglett Rendeket arra kérte, hogy Eger várának óltalmazására küldjenek segítséget, de a' Rendekek azt felelték, hogy a' kik az Egri jószágok' jövedelmeiből részesülnek, azok a' várnak védelméről is gondoskodhatnak, sőt nem is kellett volna a' várnak őrzését azoknak felvállalni, a' kik veszély idején erejekben nem bizakodhattak. — Azomban sok jó Hazafiak találkoztak, kik fegyvereseket gyűjtvén a' várnak védelmére siettek, annyival inkább, mivel elhagyattatásokat, és az ott lévő hadi népnek kevéségét a' Várnagyok Oláh Miklós Püspökjöknek, és Ferdinándnak tett felírásokban panaszolván, a' Király a' felföldi Vármegyéknek és Nemeseknek annál gyorsabban küldötte a' segedelmezés iránt parantsolatjait, mivel az Egret fenyegető veszélyről a' Posonyban fellállított, 's fentebb is említett Helytartói szék által már több izben egymás után tudósítatott.

Tinódi Sebestyén, régi versellő és történet Író, a' ki több váraknak ostromait, és a' Martinúzi haláláig viselt háborúkat írta le Ferdinánd alatt, és a' Kolosvárt legelőbb nyomtatódott munkáját 1553-ban nékie ajánlotta, az Egri várba szállított erőt illy rendelija le: Először, a' várban

váltak a' jövedelmekből tartatni szokott 200 lovak, 2-szor 200 drabantok, vagy gyalogok, melyekhez 3-szor még fogadtak 80 drabantokat; 4-szer, a' Püspökség' jószágaiból behivatván a' Váruagyok a' Tisztartókat, azok által jó gyalog puskásokat öszve szedettek 110. ötödszer, Ferdinánd rendelkezésből bejött Gersei Pető Gáspár, hozván magával 40 lovasokat; hatodszor Zsolnai István hasonlóképen 40 lovasokat vezetett be; hetedszer: Bornemisza Gergely 250 gyalogokkal; nyóltzadszor, Bollyki Tamás Borsod Vármegyéből 50 puskásokkal, érkeztek; 9-szer, Abaúj Vármegye Koron Farkas Hadnagysága alatt küldött 50 gyalogot; 10-szer, Prényi Ferentz és Mihály, Nagy Barnabás alatt 25; 11-szer György a' Kassai Kapitány, Kendi Bálint alatt 50, és Regetzből is Fekete Bálint alatt 14, 's így öszvesen 64 drabantokat küldének, 12-szer a' szabad városok Lökés Mihály alatt 100; 13 szor, Batori György, Nagy Pál vezérsége alatt 30; 14-szer, a' Jászói Prepostság Jászói Márton alatt 40; 15-szer, Sáros Vármegye Bor Mihály alatt 76 gyalogokat adának: 16-szor, Szepes Vármegye Szentzi Márton alatt 40 drabantokkal; 17-szer, Ungvár Vármegyei Szalakai György és Nagy Imre 18 gyalogokkal; 18-szor, Homonnai Gáborné, Somogyi Ferentz és Nagy Tamás alatt 24 gyalogokkal; 19-szer, Figedi János egyvelgesen 27 lovasokkal és gyalogokkal segedelmeztek; 20-szor, Gömörből His Péter Antal 50 gyalog puskással érkeze; 21-szer, Kassáról Blaskó Antal, és Zádornik Ambrus alatt jöttek 230 gyalogok, a' kik tudniillik a' Szolnoki várnak védelmére voltak kirendelve; de Szolnoknak a' Törökök által lett elfoglalása után érkezvén, igen helyesen találták fel magokat, és Egernek fordultak. Nem így tselekedtek a' Seredi 200 puskásai, kiknek béreket ő még Kassán meg-

adatta előre; hanem a' Töröknek hírére' egytől egyig, kivévén a' fen kitett 50 legényt, elszöktek, vagy inkább Kassára vissza tértek; de elfogattak, de vasra verettek, és büntetésül a' legalább való 's izzasztó munkákra alkalmaztattak, és csak Egernek megszabadulása után későre, minekutánna felesztendeig szenvedtek volna, botsáttattak szabadon. — 22-szer, a' néma Barátok a) adtak négy gyalog embert. — A' Háptalannak drabantjai fizetésért sem akartak a' várba bemenni. — Behívtattak azon kívül 13 Seb-orvosok, 's egy Bálint, meg egy másik Márton nevű Pap is a' várban maradt, de egyik sem tudott prédikálni. Tinódi szerint hatvan öt hijjával 2000-en voltak a' várban, de ezekből is szöktek el nem kevesen. Hozzá kell még a' feljebbi számhoz érteni azokat a' mesterembereket, kiket a' szomszéd falukból a' Várnagy Dobó István beparantsolt, és a' kik 7 kovátsokból, 5 átsokból, 4 molnárokból, 8 mézárosokból, 14 sütőnékből állottak. Ezeken kívül az Igazgató 180 parasztot parantsolt még be, 's azoknak foglalatosságaikat ki is rendelte. Végre gyermekeket, és másféle asszonyokat 45-ig valókat lehetett ott számlálni.

Minekutánna Dobó a' várat hosszabb ideig eltartható eleséggel, és hadi készületekkel tele rakatta, a' katonaságot a' várnak végső lehelletekig való óltalmazására felesküdtette,

a) Ezek a' Cárthusianus szerzetesek voltak, a' kik nem messze Egertől, a' segedelem völgyében (in valle auxilii) az Istennek szolgáltak, kikről Bombárdi is (in Topogr. magni Regni Hriae libri 6-i §. 4-o) téssen említést, és mi még másutt is elé fogjuk hozni. Ugyan ott azt is említi, hogy Dominikánus Szerzetesek is laktak Egerben. Ugyan ezt Péterffy Károly (in Saeris Conciliis pag. 279) illy kifejezéssel állítja: „Dominicani fuerunt Agriae prope Ecclesiam S. Michaelis, hoc claustrum Agriae conversum fuit in aedificium arcis”, következőképpen a' várban kellett a' klastromnak feküdnie. Vélhetőbben Prényi által rontatott el.

azt különösen hozzá tévén, hogy a' ki az ellenséggel titkon suttogni, vagy a' feladásról tsak szótejteni vakmerősködnék, azonnal halál fíja lenne. — Ő magának tartotta fen legfőképen az ágyúzás igazgatását, a' strázsák felosztását, és a' munkások elhelyeztetését, Metskei István pajtás-sára bizván a' helytálló fegyveresek kormányját. Azomban a' köz-legénységnek mindenütt rendelt lovas al-vezéreket, és vigyázó hadnagyokat.

Minekelőtte Eger várának ostroma lefestődnek, maga helyén lészen itt egy két szóval annak milyenségét, és kiterjedését érdekelni. — Ne képzelje senki, hogy a' mostani omladékjain is kitetsző roppant bástyázatok, és kökerítések olly állapotban voltak a' Püspökségnek felállítása idejében; mert minden történet-írók azt jegyzik meg, hogy noha a' legnagyobb várakhoz hasonlíthatott kiterültségére nézve, de inkább mulató helynek, és ékesség gyanánt állította fel azt Sz. István (ha ő állította) mint oltalomúl. — Istvánffi Hazai Irónk azt tartja, hogy Sz. István előtt már a' régiék építették ezt a' várat, de az első Király munkálkodásának is vólt része benne; de halljuk a' Szerzőnek saját szavait: „Eam luxitate, et magnitudine vel capacissimis parem Veteres, et ipse ejus conditor Stephanus primus Pannoniae Rex ad amoenitatem magis, quam tutelam aedificaverunt”. — Vályi András is Magyar Ország leírásában azt állítja, hogy Sz. István tsak felékesítette a' várat. Tagadhatatlan, hogy az első Király személyesen megjelenvén Egerben, azon éjszakra fekvő dombról, melly iránt van ma is a' dé'sma széke, leülve nézte a' várheli munkának haladását, és a' munkásokat gyorsaságra serkentette; de ezeket inkább az egyházi épületekről, mint egy új várnak alkotásáról kell érteni. — Az a' hely, mellyen ült Sz. István éjszak felől,

és az építőket vizsgálta, Istvánffi szerint Királyi-széknek (Sedes Regia) nevezetett. Ő maga a vár leírásában is így nevezi. — Bombardi (in Topographia magni Regni Hriae libro 6-o cap. 6-o) illy kifejezéssel él: „Arx ad delicias, et pietatem prae, quam ad resistendum hosti comparata fuit”, megint más lapon azt mondja: „Agraria erat S. Stephano Regi deliciis, a quo aedificiis exultam fuisse reperio”: hogy ezt a várról kellessék érteni, kétséget nem szenved, mert a várban rakatta ő az épületeket.

Vályi az első kötetének 572. lapján Eger leírását folytatván azt jegyzi meg, hogy a Tatárjárás által elpusztult vár 6 esztendő alatt felépített ugyan valamennyire; de a Hunok zenebonáskodása által ismét új inséget kénytelenített szenvedni. — E' sanyarú környülállásokhoz képest 3-dik László, és 3-dik András Királyoknak országlások alatt pusztán állott vala a maga romladozásiban, míg végre helyre állíttatott; kivált első Károly, első Lajos, és 'Sigmond Királyoknak uralkodások alatt, mikor a vidék ment vala a zenebonáskodóktól, időt vehetett, hogy magát, 's erejét 's falait az ellenségeskedéshez készíthesse. — Nints különben; az erősség még a következő Mátyás és Ulászló alatt is temérdekesedett, és keményült. A' Királyok nem csak a helynek alkalmas volta miatt (mert három oldalát a természet három mély völgyekkel védelmezte), 's nem csak emelkedettségére, és alapjának keménységére nézve, mivel kösziklás hegyen feküdt, kedvelték e' várat, hanem azért is, mert fekvése miatt felső Magyar Országnak mintegy kapuja és kultsa vala.

A' mi a várnak területét illeti: az hajdan, egy 1407-ben készült biteles, 's általom is látott földkép (mappa) szerint igen formátlan vala, annyira,

hogy az egy nagy békának testéhez hasonlítana, és tsupa kiszegelésekől, és könyökökből (illyeneket 15 lehetett azon szemlélni) állana. Váltak a vár körül jó távulságra, a' szőlő termő és kópár hegyeken 15 strázsa házak is, mellyekből kettő az Egyed hegyén volt felállítva. Ezeknek most nyoma sem látszik. A' föld-képen ez a' hibás deák irás látszott: „Mappa totius terreni Civitatis Agria, et ad civicum jus Agriensem pertinentem cum omnibus suis appertinentiis, et arcem episcopalem repraesentans, per me quoque Eppalem Szarvasköensem Geometram anno 1407 assumptam Paulum v. Neunfeld, Eppatus Szarvasköensis Geometram m. p. Copiata per Laurent. Junior. Bedekovich. Jazigum, et Cumanor. Jur. or. Geometram 1806. mense Augusto.

Már feljebb említettük, hogy Prényi Péter annak tekintetéből, hogy ezt az igen tágas várat lehetetlen légyen a' régi állapotjában az ellenségnek ostroma ellen védelmezni, az egészet pedig megerősíteni feljül múltná az ő tehetségét, kétfelé szakasztotta a' helyet, és belső várnak tette azt a' részt, mellyben a' napnyúgotra néző Ráptalan klastromja, vagy Monostorja (mert hajdanában együtt laktak a' Kanonokok), a' fő templom, a' Püspöki Palota, és a' Püspökségnek tömlötze, 's azon túl még egynehány házak állottak, 's azt egy kemény köfallal, 's alája ásott árokkal a' külső vártól úgy választotta külön, hogy annak a' külső várral való közösülése tsak egy úgy nevezett Setét Kapu, 's előtte lévő felhúzható hid által tartatnék fen. Második kapuja a' várnak dél felől leszolgált az alatta elterült városba, mellynek homlokát ékesítette a' Prényi emlékezetére véssett felírás, mellyet már elé adtunk. Ezen kapu mellé rakatta Várkótzai, a' már másutt leírt véd tornyát, melly a' Várnagyról, Várkótzai

tornyának, 's a' mellette lévő nyílás is Várkótzai kapujának neveztetett akkoriban. Ezen szeglet toronynak maradványai mai napig is láthatók. Az ostromnak, Istvánffi Miklósnál és másoknál előforduló leábrázolásából az világosodik ki, hogy a' belső várnak három kapuji, és több ajtóji voltanak. Csak ugyan az éjszaki kapuról Vályi is térszen említést. Másik szeglet tornya a' belső várnak napnyugot felől volt felállítva, nem messze a' Monostortól. — Ezeken túl maga Dobó is állított volt fel a' belső várban egy új bástyázatot, a' mit azért Dobó bástyájának hívtak. Volt egy másik szeglet torony is a' várban, melyet az ott el esett Bolyki Tamásról, a' Borsod Vármegyei katonák Hadnagyáról, Bolyki toronynak neveztek. Még egy más nevezetes bástya is említettik az ostromban, melyet Sándor bástyájának neveztek. — Tinódi Sebestyén azt állítja, hogy Prényi Péter nem csak szent hely részét vagy Sanctuáriumját a' templomnak, ágyúzók helyé változtatta, a' mint feljebb láttuk; hanem annak két tornyait is körül palánkoltatta, és gyeppel megtöltvén alkalmatossá tette arra, hogy onnan is lehessen azon dombos helyekre oda kilőnni, a' honnan az ellenség kirakott ágyújival a' várnak árthatott volna. Csak ugyan Dobó is helyezettett mindegyik toronyba húsz embert az ostrom előtt.

A' mint a' belső várnak ma fenálló romlédékjai mutatják, háromszoros köfállal volt az bekerítve; a' középső fal szintűgy megvolt 4 védők szegletekkel erősítve, mint a' felső, és szintűgy meglátszanak azon is, mint a' felsőn, az ágyúzók lyukak; a' harmadik, vagy legalsó kerítés pedig millyen lehetett, bajos megítélni, sőt ezen kerítéseknek sokszorozása későbbben is tétetődhetett. — Úgy látszik, hogy a' városnak kerítése a' vár bástyájához volt foglalva.

A' külső vár, melly az elszakasztás után is a' belsőnek nagy védelmére szolgált, és Sándor várnak (Arx Alexandrina) nem tudom mi okból nevezetett, sokkal nagyobb kiterjedésű volt a' másikonál. Most 72 házak, és szép tág útszátkákat lehet Sántz külső városkának nevezetje alatt a' helyén szemlélni. Kétszeres fallal volt körül véve, mellyeknek alapjait a' Sántzi lakosok, midőn az építendő háznak helyét vájkálják, megleglik; úgy a' bástyáknak menetele és kerülete még most is észre vehető. A' lakosok ezt Jantsár várnak is nevezik, vagy azért, hogy a' Török birtoka alatt a' Jantsárok, vagy gyalog katonák laktak talám ezen osztályban, vagy azért, mert az ostrom alkalmatosságával ezen külső vár alatt tanyáztak, 's ezen helyet talám ők vívták. — A' külső várban találtatott egyik védő szegletet Csabi tornyának, valamint a' mellette lévő bástyát is Csabi bástyájának hívták. — Vólt a' hegy oldala felől a' napkeleti szegletben egy másik kemény alkotású kerek torony is. Ezen kívül vólt egy az ó kapu felett. Nevezetes vólt e' várban a' Bebek Imréről nevezetett bástya. Egyébaránt kő fala a' belső vár bástyájival öszve vólt foglalva, 's szintúgy árokkal, fonásokkal, palánkokkal 's föld töltésekkel meg vólt erősítve, a' mit annyival inkább megkelletett tenni, mivel Pray György szerint (in annalibus Reg. Hriae Tomo 5-o libro 6-o) a' külső várnak falai vékonyak vóltak. Igen természetes, hogy egyik kapuja a' belső vár nyílásával szembe nézett.

Mi móddal osztotta fel Dobó katonájit, bit mellyik pontnak védelmére állított ki, én elmellőzöm, valamint az egész ostromnak folyamatját is; mert ezekről magyarul eleget irtak mind Tinódi Sebestyén, mind Decsy Sámuel Osmánographiájának 5-dik részében a' 221-dik §-tól kezdve a'

232-dik §-ig, mind Budai Ferentz, Dohó István élete leírásában, mind Vályi András, Magyar Ország leírásában ezen szó alatt Eger, mind közelebről Gróf Teleki Jó'sef az Aurora nevű Zsebkönyvnek 1822-dik esztendei kötetjében, mind mások. Deákul pedig elég körülállásosan leírta Istvánffi Miklós (Historiarum libro 18-o).— Én az ostromok olvasásában gyönyörködő olvasókat tehát a' fent kitett Irókhoz utasítom. Még csak azt teszem hozzá, hogy 200 Nemesek is (a' mint némelly Irók feljegyzették) nem vélvén magokat másutt bátorságban lenni, az Egri várba költöztek, és úgy látszik, hogy ezeknek, vagy a' Vezéreknek feleségei és leányai voltak azok a' katonás derék személyek, kik a' várnak vivása alatt nemeket meghaladó elszánással vitézkedtek a' bástyákon, és a' kiknek ditső tetteiket nem csak hazai Irónk Baróti Szabó Dávid, költeményes munkájának első darabjában, hanem Sartori, Szerdonáti Ferentz, és más külföldi könyv - szerzők is magasztalások közt festették le; mert ezt a' ditsőséget a' várban volt 14 süto asszonyoknak biznyosan nem lehetett tulajdonítani.

Istvánffi Miklós meg nem egyezvén Tinódival azt mondja, hogy 1004 katona fogott volna fegyvert a' várban, a' mester-embereken és más szolgálatra valókon kívül. Tinódi 90 fő, és al-tiszteket számlál elé, a' kik a' külső és belső várban vezérkedtek. De mind ez mi volt a' 60 ezerből álló (mert legtöbben az Irók közül ennyire teszik számokat) roppant Török tábor ellen, mellyet Achomát, vagy Amhát, némellyek szerint Akmet Beglerbeg, vagy 3 ló-farku Natóliai, 's igen fő rangu biradalombeli (de nem nagy Vezér, mint Decsy hibásan nevezi) Bassa, és Szolimánnak Tanátsosa, a' Budai herélt Basával Alival vezérlett. Sőt ezen nevezetes vár - vivásra több Begek, és

Basák egyesítették erejüket. Nevezetesen jelen voltak Hannivár a' Belegrádi, Arslanes a' Fejérvári, és Dervisch a' Pétsi Begek, vagy is két ló-farku Commandánsok, nem különben Mehemetán a' Szendrői, Mustapha a' Szegedi, Veli a' Hatvani Begek. Illiricumból oda jött a' Camber Beg, Ulemaunes a' Bosniai Basa, 's többen.

A' várbeli bátor magyarság, jóllehet Szolnok vára elfoglalásának híre már elterjedt, még sem rettent meg; sőt a' Török közelítéséről a' kémelek által tudósítván, Zóltai István, Pető Gáspár, és Figedi János, minekutánna magok mellé vették a' helyeket és utakat esmerő Fekete Jánost, kevés lovasokkal, és 90 gyalogokkal a' várból nagy méretséggel elindultak, és az előljáró Török seregnek, melly a' Fejérvári Bége Arslaneszé vala, az Isaszegi a) erdőnél lest hányván, több pogányokat, lovaikkal, butyraikkal és drágaságaikkal együtt elfogtak, és a' zsákmánnyal épségben a' várba vissza tértek. Nevezetesen ez alkalomsággal sok bársony-ruhákat, drága prémeket, Hyppopotamus farkakat, mellyekkel a' Törökök lovaik' nyakát ékesítették, Persiai és Phrygiai sátorokat, főre való ékességeket, mellyeken az arany és gyöngyök tsillámlottak, úgy gazdagon készített turbánokat, öveket, drága ló szerszámokat, drága pántzélokat, sisakokat, nagyszép gyönyös tollakat, nyakba vetőket, hadi szerszámokat nyertek.

Tanátsosnak tartotta Dobó, Eger városát felégetni, és a' malmokat előre elrontatni, hogy az ellenségnek ott semmi menedéke ne legyen. A' templomok, és Ráptalan házai, és más épületek fedelei leverettek, és midőn Szol-

a) Isaszeg nem messze fekszik Gödöllőhez, Pest Vármegyében, és most Gödöllővel együtt Hertzeg Grassalkovits tulajdona.

nokból Ali oda érkezett, minden puszta volt már; öt nappal későbbre érkezett Amhát is. a' tábor derekával, és a' többi Begekkel, kik Egret mindenfelől bezárták, és Septembernek 11-dik napján 1552 ben az ágyúzást elkezdték.

Tsudálni lehet, hogy noha ezen idő tájban Maximilián Hertzeg Rima Szombatnál, Mórítz Szász választó Fejedelem Györnél, 's Bebek Ferentz Fő Kapitány meglehetősen számú hadi néppel táboroztak, Egernek szabadítására még is egyik sem sietett, noha kiki tudta, melly tsekély számú katonaság feküdjék ottan.

Az ostromnak 12-dik napján módját ejtette annak Dobó, hogy már az igen igen nagy szorongatásokban lévő várból Szalkai Balásnak, a' Szarvaskői Vár- Kapitánynak írhasson, arra kérvén ötet, hogy a' Vármegyéket, nagy Urakat, és szabad városokat Egernek óltalmára hijja meg. De Szalkai Balás leveleire se jött senki segítségül.

Pelsötzi Bebek Ferentznek, Gömör Vármegye Fő Ispánnának pedig a' Szász Fejedelem Mórítz a' Györi táborból 1552-ben Octóber 15-dik napján Eger iránt illy értelmű levelet írt: „Minek-
„utánna ebbe az Országba egy lovasságból és
„gyalogságból álló erős hadi sereggel bejöttünk,
„és Győr mellett táborba szállottunk, igen szükséges,
„ges, hogy a' Töröknek iparkodásairól, és tüzé-
„lozásiról tudósítást vegyünk, főképen arról,
„hogy millyen számmal legyen a' Török Eger alatt,
„és mit miveltek azok eddig ottan? 's meddig
„akarnak ott maradni? vagy talán el is távoztak
„már, vagy mikor akarnak onnan eltávozni?
„'s merre szándékoznának fegyvereket fordítani?
„ni? más dolgokról is, a' mellyek naponként
„közöttök történnék, szükséges, hogy bizonyossá
„tétessünk; végre arról is, hogy mit reménylhetünk
„a' bezárt Egri várbeliék iránt, hogy azokhoz

„alkalmaztatván magunkat, intézeteinket annál he-
 „lyesebben tessük. Azért néktek a' Királyi Fel-
 „ség nevében parantsoljuk, 's személyünk szerint
 „intünk, hogy ezen emberünk által a' fen kitettekről
 „valami bizonyos jelentést küldjetek nekünk, és
 „ezután is, a' mellyeket megtörténhetőknek és
 „megjegyzésre méltóknak látnátok, mindenkor
 „nekünk megírjátok, 's a' t.”

Irt ugyan azon hónapnak 23-dik napján a'
 Posonyi Fő Kormányzék is Nádasdinak, az Or-
 szág Birájának némelly módokat, mellyek által
 a' Törököt Eger ostromától más fele lehetne vonni;
 ha tudniillik a' könnyü magyar lovasságot sietve
 Bebek kivánsága szerint Kassára küldené, mellyel
 a' föld népe öszve kaptsolhatná magát, és a'
 Törököt elremíthetné, hogy Egret oda hagyván,
 Kassa felé fordulna, ugy is a' mint hallatik, a'
 pogányok az ostrom alatt eleségben fogyatkozást
 szenvedtek, és gyakran a' Magyarok által megve-
 rettetvén elgyengültek. — Nevezetes a' levélben
 egy szakaszotska, mellyet szóról szóra ide iktat-
 ni méltónak tartottam: „Veniunt ad nos frequen-
 „tes nuncii, qui Agriam etiam nunc vehementer
 „oppugnari una voce asserunt, nemine suppetias
 „ferente, et quod mirandum est, narratur in exer-
 „citu Turcarum, quod antequam gentes istae
 „Regiae Mattis, cum quibus est etiam Vestra Spec,
 „ac Magn. Dnatio, in Hungariam venissent, jam
 „diu et numerus earum, et intentio et tempus
 „etiam, quo militare debent, Turcis fuere cognita,
 „et propterea, quod sic proceditur, quemadmodum
 „illis fuit manifestum, illi quoque a praescripto
 „suo ne latum quidem ungvem discedere volunt,
 „sed securi omnium periculorum, quae a genti-
 „bus Regiae Mattis potuissent illis fieri, ab Agriae
 „oppugnatione non cessant, et sic optimae illae
 „Hungariae reliquae videntibus oculis nostris,

„in conspectu nostro non vastantur modo, sed oppugnantur, et possidentur” (olvasd Praynál in epistolis Procerum).

Maga Ferdinánd is írt October 13-dik napján Betsből Balassa Menyhért Vezérjének, hogy a' Fő Nemes Uraktól és Vármegyéktől Királyi levelenek ereje mellett kérendő, és elérkezendő segedelmeket keze alatt lévő seregéhez tsatolván, legottan Eger szabadítására siessen. — A' Vármegyéknek pedig más nap kemény hangon írt levele által szemekre veti Ferdinánd, hogy többszöri parantsolatja, és a' Po'sonyi Diéta rendelete után se sereglettek Balassa Menyhért zászlója alá, és így magok megmaradásokkal, és házi népjek megtartásával sem gondolnak semmit, pedig ha Eger Török iga alá jutna, ök magok is a' Nemes Urak, feleségeikkel és gyermekeikkel együtt elvesznének. Inté azért öket, hogy az ő saját példáját kövessék, a' ki maga fegyveres népét már leindította, és erejeket Balassa Menyhért hadaival egyesítsék, hogy Egret felszabadithassák 's a' t. „ De mind ezeknek foganatjok nem lett. A' Német Országi nyughatatlanságok, melly miatt Ferdinándnak legfőbb erejét oda kin kellett tartani, vóltak okai annak, hogy ide be a' pogánynak terjedő hatalma ellen sikerebben nem lehetett munkálódni.

Az alatt makatson lövöldözvén a' falakat a' Musulmánok, sok derék Hadnaggyait Dobónak, 's ezek között Bálintot, az áldozó-papot is megölték; a' Legénységből is sok elhullott, de a' mint a' belső hartzolóknak száma kevesedett, azon mértékben öregbedett a' megmaradottaknak bátorságok, jöllehet a' sok felől szakadatlanúl folytatott ágyúzás annyira lerontotta a' bástyákat, hogy a' vár udvarán járó gyalog embereket a' Törökök kívülről is láthatták, el annyira, hogy ha az ör-állók rettenthetetlen férjfiak nem lettek volna, a' nyilásokon

keresztül lóháton is be lehetett volna a várba ugratni, mellyben majd minden épület kő-omladvánnyá tétetett volt.

Különös bizodalommal viseltettek az őrzők az Istenhez; bár segítségek sehonnan se érkezett, és a Jésus nevének segítségül hívásával viaskodván, még akkor sem estek kétségbe, mikor a keritéseket több ízben megmászván a pogányok, zászlóikat már a falak tetején lobogtatnák; hanem inkább néki tüzesedve a vakmerőket vitézi bátorsággal a mélységbe ledöfték, és azon nevezetes próbatételen, melly Mindszent havának 12-dik napján történt, Decsy szerint 2000 font puskaport lövöldöztek el a várbeliek, a háromszoros reá rohanást próbáló Törökségre.

Amhát Beglerbeg, az utolsó reá rohanást erejének öszve vonásával October 16-kán próbálta, és nem boldogult; sőt igen nagy veszteséggel vissza verettetett. — Eleget biztatták ekkor a Jantsárokat mind a T'sa u z o k, mind maga a Jantsár A g a, és régi győzödelmeikre emlékeztették, de ők nem bizván többé magok erejéhez, sőt elhitetvén azt magokkal, hogy a reájok megharagudott Isten maga viaskodik a Magyarok mellett, az ostromlást félbe szakasztották; ugyan azért Amhát, Ali Basának könnyezve vetette szemére, hogy öt ezen betstelenségbe ejtette, mert egészen más-képen találta a dolgot, mint Ali nékie festette, azt állítván, hogy a Török Császárnak illy nagy készülletei ellen senki sem mer tsak motztzanni is. — Eger, úgymond, nem akol's hányt vetett hely, mint te megvetőleg erősítetted, az őrzők sem tsetsemő gyermekek; sőt nem láttam még embe-reket, a kik a fegyvert illy bátorsággal forgatni, a bal eseteket olly gyorsasággal tudták volna orvosolni, és minden veszélyeknek úgy ellent tudtak volna állni, mint ezek. Ugyan azért ez az ostrom a Császár fegyvere -dítségének legtöbb

bet értott; nem véltem volna (így fejezte be Achromát szavait), hogy Eger alól illy gyalázatosan kellessék elmennem.

Osz lévén az idő, a' hideg essözések és fergetegek elkövetkeztek, mellyek a' Török Vezért az elköltözésre birták, ne hogy ha a' föld még jobban ált áznék, az ágyúk és tár-szekereket majdan megmozdítani se tudja. Azomban az a' hír is szárnyalt táborában, hogy egyfelől Mórítz a' Szász Fejedelem a' Németekkel, más felől Castáldus és Bátori az Erdélyiekkel a' bekerítetteknek kiementésekre sietnek; e' két okból, de főképen azért, mert a' vár megvételehez, minekutánna népe megkevesedett, és egészen elkedvetlenedett, reménysége se lehetett, October hónapjának 18. napján táborával együtt Eger alól elköltözött, és valamint ő Constantinopolis felé útnak indult, úgy a' többi Basák is magok váraikba vissza tértek, minekutánna Egernek falai alatt 38 napokat hijjába töltöttek, melly alatt 13-szor próbálták reá rohanással megvenni a' várat, és majd nem harmad részét a' pogányságnak, Sámbugus, vagy Zsámbocki János szerint (in rerum Turcicarum narratione hist. Agriae obsidione ad annum 1552) elvesztették.

Elmenetelek előtt egy fő Török a' várbeliekhez így kiáltott be: „Ditsérlek, és bajnokoknak vallak benneteket Egriek, ne féljetek már semmit. Részünkről véletek elég nagy kárunkal hartzolván, elhagyjuk az ostromot, vetkezzetek ki a' fegyverből, és nyugodjatok, míg jövő esztendőben eltelvén a' tél, megnagyobbított táborunkat ide vezetjük, hogy letörüljük ezt a' szennyet maguokról, és a' költsönt vissza fizessük.

Azt mondja Istvánffi Miklós Hazai történet Irónk, hogy a' várnak illy rettenthetetlen bátorsággal és állhatatossággal lett vedelmezése, a' külső nemzetek előtt elvesztett Magyar vitézi névnek

nek bétűletét vissza szerezni látszatott. Mert soha az előtt a' hazában nagyobb megátalkodással a' pogányság várát nem ágyúztatott, mint ezt, a' mellyet csak onnan is lehet képzelni, hogy az ostromnak megszűnése után többet öszve szedtek a' várbeliék 12000 nagy és nehéz ágyú golyóbisoknál, és azt az udvaron egy halomba garmadázták öszve, a' kissebb golyóbisokat ide nem számítván.

A' várnak illy maroknyi néppel az ellenségnek olly temérdek ereje és sokasága ellen lett megtartása az Al-vezérek és Hadnagyok katonai tüzének is tulajdoníthatatik, mert kiki a' maga helyét eltsüggedhetetlen vitézséggel őltalmazta, de leginkább ditsőíté a' két Elöljárókat, Dobó Istvánt és Metskei Istvánt, kiket semmi veszély el nem rettentett, mint a' villám megjelentek ök ott, a' hová a' sürgető szükség öket hívta, életjeket minden kímélés nélkül kotkláztatták, és személyesen olly elszánással és buzgósággal viaskodtak, hogy példájokra a' katonaság még nagyobb hátorságra gyúlladna. — Egy pertzentés alatt úgy tudták a' környülállásokhoz képest a' rendeléseket megváltoztatni, hogy a' fenyegető veszedelmek elhárítottak. De legtöbbit tett a' hely megtartására nézve a' szoros rendtartás és nagy katonai fenyíték, az árulóknak nyomon lett megbüntetése a), szóval az egésznek pontos, gyors, és helyes kormányozása.

a) Hegedűs István, kit Seredi György Kassai Kapitány küldött volt Egerbe egy tsoportotska gyalogsággal, hogy akarta a' pogányoknak a' várát árulás javaslása mellett feladni, és hogy büntették meg az árulót Dobó, és Metskei Várnagyok, azok kedvéért, kik Tinódinak avült könyvét és verseit még nem forgatták, szóról szóra ide iktatom.

Törökök színetlen üvöltnek vala
Nagy sokféle nyelven beszóllnak vala

A' pogányok eltakarodások után következett Egervári történeteket, hogyan törtek ki tudniillik a' várbeliek a' Török tábornak elindulása után, és hogyan öltek meg sok Török szolgákat, és Jantsár strázsákat, hogyan hozták be Egerbe a' nyert sátorokat 's más hadi eszközöket, a' néhány má'sakra menő puskaporral együtt, hogy sütötték ki továbbá a' várban örömben, hogy megszabadultak, trombita és dob szó között minden ágyúikat, és kissebb fegyvereiket, úgy hogy nem tsak a' szomszéd hegy völgyek, és erdők, hanem a' távulabb fekvő vidékek is rengettek bele, miképen adtak hálát a' Seregek Urának, hogy őket tsudálatosképen megtartotta, és a' magát elbizó ellenséget megalázta, mind ezeket a' fent elé hordott Magyar Irók lerajzolták, hozzá tévén még azt is: miképen küldötték Vajda Jánost, Dobó Segédjét, Iván Györgyöt, Somogyi Andrást, és

Magyarúl, Németül, Tótúl, Olaszúl,
Lengyelöl, Deákól, és vad Oláhól.
Olly szép beszéddel üvöltik azt mondják:
Császár, Basák, hitekre azt fogadják
Várt a' Császár kezébe ha adják
Őket nagy békével el kibotsátják.
Kis lyukatskán István halgatja vala
Egynehány barátival titkon szólla
Sokat ő melléje már hajtott vala
Egert elveszteni akarja vala
Szólla Hegedüs István feleinek:
Dobó Istvántól ostrom pénzt kérnének,
Ha nem adna várból ők kimennének
Mert lám a' Törökök jót beszéllenek.
Azt hamar Dobó, Metskei megtudák,
A' több Hadnagyokat hamar hivaták,
Hegedüs Istvánt hivaták, megfogák
Tsöpögtetik, erőssen megvallaták,
Vár piatzán három fát állatának
Nyelve vallása szerint felakaszták
A' párt tartók füleket mind letsapák
Választák heljibek Pribék Imrehét, 's a' t.
Im melly nagy veszedelem léssen vala
Hogy Hegedüs miatt Eger vész vala
Egész föld Törökké léssen vala
A' Palaszék órrunkról el esik vala.

Kőszegi Albertet, a' Budai, Fejérvári, és Hatvani Begeknek igen gazdag zászlóikkal együtt Bétsbe Ferdinándhoz, hogy Egernek Isten segítségével lett megtartását hirül vigyék. Végre, hogy ajándékoztattak meg mind a' Felségtől, mind Oláh Miklóstól, mind a' Szász Fejedelem Móritztól, és Bászpriaktól, sőt más Bétsben lévő nagy Uraktól is, bőségesen előterjeszték.

Azt is eladják az említett Irók, hogy a' sok szenvedések miatt a' Várnagyok az igazgatástól már idegenkedvén, kérték a' Királyt, hogy szabad legyen hivataljokat letenni, melly kérésekre Ferdinánd hajolván, elküldötte Svorcia Pallavicini Vezérjét Egerbe, a' ki oda érkezésével mind a' Kapitányoknak, mind a' Hadnagyoknak zsóldjokat lefizetvén, Dobótól a' kultsokat által vette, Metskeit pedig még két vagy 3 hónapig tisztjében azért marasztalta, hogy az alatt ideje legyen alkalmas Várnagyról gondoskodni a' Királynak, és tsak ugyan Oláh Miklós Püspöknek ajánlására rövid idő múlva Deák Gergely, másképen Kálnói Bornemisza Gergely, a' ki Dobó és Metskei után legfőbb eszköze volt az Egri győzedelemnek, a) lett ott Vár Kapitány, melléje rendeltetvén még Zarkándi Pál. Parkándisza Gergely hűségét Ferdinánd a' Sáros Várme gyében fekvő Bartusfalvi jószágnak 1553-ban Bőjt elő havának 20-dik napján Grätzban kiadott

a) Mikor a' pogányok az Egri vár alá vájatott minát ásták, hogy azt puszkapor által felvettessék, Dobó ellenébe más lyukat ásatott; mikor a' két ásás annyira közelített már egymáshoz, hogy egy kis lyuk által öszve is szakadt, ezen a' lyukon Bornemisza Gergely egy mordályal a' Törökök pallérját hasba lötte, kinek hirtelen halálát a' többiek látván, onnan nagy ijedve mind kitarokodtak. Noha sok tűz és fegyver között forgott Gergely, még is tsak egy sebet kapott a' jobb kezén, de az sem volt veszedelmes.

petsétes levelének ereje mellett tett oda ajándékozásával jutalmazta meg, el nem felejtkezvén se Zsoltai Istvánról, se Pető Gáspárról, se Fígedi Jánosról, a) se a' Hadnagyokról, sőt még a' köz legénységről se; amazoknak 1553-ban Bétsben ki adott diplomájában hasonlóképen fekvő jószágokat adott, emezeket pedig pénzel jutalmazta meg.

Tudjuk a' töténetekből, hogy Dobó Istvánt Bátori András után Erdélyi Vajdának, Székelyek Grófjának és így Ország Zászlóssának nevezte 1553-ban Ferdinánd, Szent-Iványi Kendi Ferentzel együtt, de millyen szerentsétlen kimenetele lett mind nékie, mind Metskeinek, leírja életjek leírásában Budai Ferentz; az olvasót tehát oda utasítom.

Az Egri várbéli őrzőknek vitézségeket, hogy az egész Ország, és méltóképen tudta betsülni, az 1553-diki Dietának 25-dik tzikelyéből kitetszik, mellyben az rendeltetik, hogy mint-hogy az Egri Katonák az ostrom alatt nehéz sebekbe esvén 's megtsonkítatván, sőt némelly tagjaikat elvesztvén, egészen elnyomorodtak, következésképen a' magok taplálásokra tehetetlenek, de némelly derék Nemesek és vitéz férjfiak Török fogságba is estek, mellyből magokat kiváltani nem tudják; tehát azon férjfiaknak, kik az egész Hazának használtak, méltó, hogy az egéz Országának, 's Hazának bőkezőséget érezzék, 's az egész jobbágyi háztelekre háramló, tiz pénzekből álló, 's közöttök, és a' foglyok között, a' szükség és érdem szerint kiosztandó segedelem adattassék. — Ugyan ezen segedelem pénznek kiszolgáltatása

a) 1560-ban élt még Fígedi János, és Egerhez tsak egy mért-földnyire lakott, a' mikor arról panaszolkodott ő ellene Verántz Antal Püspök a' Királynál, hogy ő egy Pro-testáns Prédikátort tart magánál, a' ki tanításinak hallgatására az Egriek is eljárnak, a' mint bizonyítja Budai Ferentz II-dik kötetjének 19-dik lapján.

az 1554-ki Po'sonyi Ország Gyűlésnek 18-dik tzikkelyében így sürgettetik: A' tiz pénzekből álló, és a' tavali Sopronyi Dietán az Egri katonának, és fogságba esettek számára ajánlatott segedelem, melly öszve is szedettetett, de bizonyos Vármegyék Vitze-Ispánnynainál van letartva, idő haladék nélkül Mosótzai Lászlónak, a' Királyi Kamara Perceptorának, a' ki az Ország Rendjei által ezen pénz beszedésére rendeltetett, mindennünnen hijánosság nélkül adattassék kezéhez, hogy ez a' pénz azoknak kiosztathassék, a' kiknek számára van rendelve, és így a' Vitze-Ispányoknak különös hasznokra ne fordítassék.

1554-dik esztendőben Octobernek 16-dik napján a' Hatvani egy ló-farku Basa, vagy a' Török kifejezés szerint a' Sándsják Bég Velirabló katonáit Eger környékére, nevezetesen Poroszlóra olly titkos tzélből küldötte ki, hogy az Egrieket az alattaválóiknak való segedelem hozásra birhatná. Jól ütött ki a' fortély; mert ellenek indúlt a' vár Kapitánnya Bornemisza Gergely, Nagy Balással, és mintegy negyvened magával, kik a' tsalárdságról semmit se tudván, körül vétettettek, és Bornemisza Gergely elfogattatván Constantinopolisba küldetett, a' hol is Nagy Balással együtt a' Jedikulába vagy hét toronyba záratott a). Végre 1555-ben a' már Vezérségre emelkedett Achomát, vagy Akmet, ki ő reá az Egervári ostromkor tett ellentállásáért haragudott, a' derék, 's nagyobb szerentsére méltó vitézt a' szégyen-fán vesztette el; hanem Bor-

a) Illyen hadi fogoly vala Palsi Jób, Bástori András lovagjainak Hádnagya, a' ki az ostrom alatt 200 huszárokkal a' Törökökre ütvén, elfogatott, és Constantinopolisba rabságra küldetett, mellyből Zay Ferentz és Verántz Antal Követeknek közbe vetésekre későre ügyyel bajjal szabadúlhatott ki. (Lásd Budai Ferentz Lexiconjának III-dik részét, a' 59-dik lapon).

nemisza, vagy Deáki Gergely meghosszúllásának a' Nagy Vezér se örvendhetett sokáig, mert tulajdon leányának és Vejének Rustánnak vádolására az Ásiából haza érkezett Solimán ötet is csak hamar azután megsínórozatta.

Ekkor már az Egri Püspökséget nem Oláh Miklós, mert ez a' Soproni Diétán Pünkösd hava 6-dik napján Esztergomi Érseknek kihirdettetett; hanem Újlaki Ferentz viselte, kit még 1553-ban Szent Mihály havának 10-dik napján emelt vala Ferdinánd e' méltóságra. Újlaki alatt is folytatta Zarkándi Pál, Bornemiszanak baj-társa az Egri várnak igazgatását.

(Folytatása következik).

2.

Kálmán Királyunk első Geyza, 's nem Sz. László' fia volt.

Habebit semper posterior aetas, quae rebus iam inventis vel addat, vel demat; habebit, postquam plura, quae cum blattis, tineisque certarunt, monumenta, ruptis quasi repagulis, vindicata fuerint, unde rebus adhuc obscuris novam lucem affundat", Katona. Hist. Crit. Prim. Hung. Ducum. Praef.

1. §. Minden Literaturánk' mezején esett tudós csaták között legjelesebb volt az, melly Sz. László, és Kálmán' atya eránt támadott. A' legnevezetesebb Historikusaink voltak abban a' bajvívók; legnagyobb olvasottságot fejtettek ki, 's tellyes erőlködve törekedtek a' győzödelmi koszorúra. Ama köz hitel, hogy Sz. László nőtelen, és Kálmán Geyza király' fia volt, adott reá alkalma-

tosságot. (Palma Notitia rerum Hungar. edit. III. T. 1. p. 413). Ezt első Kritikus História-Írónk T. Timon Samuel merészlette először kétségbe hozni, állítván: *Controversum quoque est, an caelebs vixerit S. Ladislaus; Dalmatici equidem, ac Veneti historici, Colomannum eius filium dicunt communiter, opinionemque Bonfinii confirmant; sed res non claret*". Epit. Chron. rerum Hung. Cass. MDCC.XXV. Hogy Szent László nem volt nőtelen, első volt, ki nyilván állította, 's Kálmánt fiának vallotta, a' Tamás, Spalatumi Fő Esperest' Salonai Historiájának végén találtató toldaléokra akadván, F. T. Palma Károl. (Hist. Crit. Rer. Hung. Stir. Arp. Tom. II. p. 210. Kationa). Vele egyget értett F. T. Pray György, Historiographusunk, Sz. Lászlónak oklevelére nézve, mellyet ez a' Veszprémi Szentegyháznak adott 1082-dik eszt. ben; ott maga vallyá, hogy hitvese ajándékozá Merenye helységet a' Veszprémi Sz. Mihály' Szentegyházának. Fölfödözé tulajdon nevét is a' Makrantzon találtatott sír-kövérol, „O l h a y t” ; melly Imre Királyunknak 1201-diki oklevelében „Adulheyth” iratik: „In praedio quodam, nomine Merena, quod gloriosa Regina Adulheyth, uxor videlicet bonae memoriae regis Ladislai, animae suae remedio consulens, ecclesiae beati Michaelis de Vesprimio contulerat”. E' véleményét közre is bocsátotta Sz. László' életéről kiadott értekezésében: *Dissertatio de S. Ladislao 1774. Pos. in 4. p. 96. 's k.*

2. §. Hogy Sz. László házas, és Kálmán Királyunk' atya volt légyen, ellene mondott F. T. Gánóczy Antal ugyan Szent László' életének leírásában; 's Pray' véleményét gyökeréből szándékozott kiforgatni, résznyire inkább elmés, mint valóságos okaival: *Dissertatio de Sz. Ladislao Episcopatus M. Varadinensis fundatore. A. 1775.*

Viennae 4. p. 144. 's k. Kinek megczáfolására felelt F. T. Pray e' munkájában: Diatriba in Dissertationem Ganotzii de S. Ladislao. Poson. 1775. 4. Ebben véleményét a' tudós Író számos, és fontos okokkal erősítette. Ezeket is szét szórni igyekezett F. T. Gánoczy ez írásával: Ganoczy. Disputatio Diatribae. M. Varadini 1781. 4. Mellyre is felelt azon Pray Tudósunk: Epist. Exeg. in Disputat. Ganoczianam. Pest. 1784. 4. A' perbe belé szóllott T. T. Cornides Dániel, nagy tudományú és érdemű Tudósunk és Könyvtár - őrzönk; F. T. Pray' állítmányát nem csak védelmezte, hanem új, 's fontos okokkal nyomosította is; ellenkezőjét minden menedékeiből hatalmasan kitudta e' tudós munkájában: Genealogia, Regum Hungariae 1778. p. 95. 's k. 'S mind a' két részről fölhordott okokat fölfogta, és fontolóra vette F. T. Katona István, halhatatlan érdemű Historikusunk; 's ő is tudós Társainak részére állott: Kálmánt Sz. László Király' fiának, és Adelhais nevű hitvesét, Berthold' Záringi Vezér' leányának vallván (H. C. R. H. Tom. II. Nro CCXCVI. és t. h.) F. T. Pray Rheinfelsi Rudolf Császár' leányának esmérte utóbb: Historia Regum Hungariae P. I. p. 94. Budae 1801. e' historiai tanuságra nézre: „MXC. Bertholdus dux Alemanniae, filius Rudolphi Regis, Majo. mense diem clausit extremum. Soror quoque praefati Ducis, Regina Vngarorum, eodem mense obiit”. Berth. Const. apud Vrstis. Tom. I. p. 363.

3. §. Illy nagy nevű Historikusaink okaikkal, és tekintetökkel magok' véleményére: hogy Kálmán Szent László' fia volt, hódították Historia íróinkat és tanítóinkat utóbb nagy részént; így Belnay G. A. „Colomannus, etsi vivo adhuc patre (S. Ladislao) coronatus fuerit, peracta nihilominus Varadini funeratione, inaugurationis solennia

Albae Regiae repetiit". *Historia Regni Hung.* Posson. 1804. T. 1. p. 150. Csécsényi Svastics Ignác mondta: Szent László' magzattyai voltak: Kálmán, ki még atyának élteben megkoronázta-tott. — Kálmán mint koronázott Király mindjárt Sz. Lászlónak, az ő édes atyának, halála után 1095-ben hozzá fogott az országláshoz". *Magyarok' Historiája.* Posony. 1805. I. Könyv. 200 l. Budai Esaiás: „László Király után Magyar országi Királlyá lett annak fia, Kálmán (Colomannus)". *Magyar Ország' Historiája.* MDCCCXI. Debreczen. I. Darab. 79. l. Dr. Feszler J. A. „Ladislaus war mit Adelhaide, des Herzogs von Kärthen, Berthold des Zäringers Tochter vermählet, durch Sie Vater des einzigen Sohnes, Coloman, und der Töchter, Priska, Sophia, und Bertha". *Geschichte der Vngern, und ihrer Landsassen.* I. Band Leipzig. 1815. Kereszturi Jó'sef, Pesti Uni-versitásnál királyi Tanító: „S. Ladislaum, patrem Colomanni regis fuisse, dubitare non sinit Diploma anni 1102. a' Thoma Spalatensi Archidiacono, A. 1200. nato, et 1268. denato, in calce Historiae Salonitanae ab eo conscriptae, conservatum, cuius in exordio haec leguntur: Colomannus, filius Vladislai regis Vngariae, stans in regno, loeo patris sui". Consentit huic diplomati, aetatis Colomanni coaevo, et immunitates ab eo Croatis concessas complectenti, monachus Weingartensis, scriptor synchronus, qui Sophiae, sororis regis Vngariae meminit". *Compendium Hist. Vniversalis.* P. 10. Pestini A. 1825. p. 158. Nagy Pál, ugyan *História-Tanító* a' Nagy Váradi királyi *Academiában*: „Clarum est Ladislaum Vxo-rem habuisse, ex qua suscepit filium Coloman-num, prout Thomas Spalatensis his innuit: — Ita Pray ex numo S. Ladislai concludit, Coloman-num eius fuisse, in cuius antica parte est La-

dislaus Rex, in postica vero Calman Rex, probabilius, quod vivo patre iam rex fuerit renunciatus". Historiae pragmat. Regni Hung. edit II. Tom. I. Pestini 1825. 258.º lap. Derék Virágunk véleményét ki nem jelenté Századnak első, és második kiadásiban a 168. lap.

4. §. De nem minnyájan ragadtattak el az ő okaik és tekintetők által; kik magok szerént tudtak gondolkodni; nem F. T. Gánóczynak ellenvetéseire nézve, mellyek valóban csekélyek; és könnyen czáfoltathatók voltak; hanem saját észrevételeiktől vezéreltetvén, álhatalosan Kálmán Királyunkat I. Geyza fiának vallák: így T. T. Engel János K. „Geysa am 25. April 1077. starb ohne einen anderen Sohn zu hinterlassen, als den bucklichten, ungestalten Colomann, da ihm seine übrigen Söhne gestorben sind". Geschichte des Ungrischen Reichs, I. B. Wien 1813. p. 176. Spányik Gl. História-Tanító Váczon: „Ex uxore anonyma Colomannum, Almunque suscepit” p. 48. „Colomannus Geysae I. filius”. Compendium Hist. Regni Hungar. Pestini 1821. p. 53. N. Mélt. Gróf Cziráky Antal némünémű ihlésből legjelesebben: „Neque Colomannus, Geyzae I. filius prius, quam extincto S. Ladislao, solium paternum conscendit, quod antea nullo habito primogeniturae ordinisque linealis respectu, patruo obtigerat. Enervare quidem vim huius exempli Pray et Cornides adlaborabant, dum Colomannum non Geysae, verum Ladislai filium fuisse, acerrime contenderent, habentque in eo gravissimos scriptores Katona, et Palma sibi consentientes; me tamen (pace tantorum virorum de Historia patriae meae immortaliter meritorum dictum sit), ut ab eodem recedam, quod antea communiter creditum fuit, permovere prorsus non valent. Nam primum illorum argumentum ex numis, ut volunt, Ladislai,

in quorum parte antica Colomannus, in aversa vero Ladislaus visitur, violenter desumptum, eruditissimus Schönvisner funditus prostravit, postquam nimirum omnes eos numos post mortem Ladislai procusos fuisse, invictis rationum momentis ostendit. — Alteri, e regum nostrorum succedendi ratione mutuato, inest petitio principii; neque enim prius evicerunt, minus subseque demonstrant, laudati scriptores, filio regis fratrem praeferri per ea tempora iuste, ac legitime, non potuisse. Pro tertio denique, quod unicum supermanet, notam quampiam proferunt Thomae Archidiaconi Spalatensis libro adiectam, cuius ignotus ac incertae aetatis auctor, Colomanno Ladislaum patrem tribuit his verbis: Colomannus, filius Vladislai Regis Vngariae, stans in regno loco patris sui. — Huic singulari et incerto testi, praeter Simonem de Keza, et reliquos Chronographos patrios, Dandulum Venetum, Dlugossum praeterea Polonum, Henricum item Muglen, seculi XIV-ti scriptorem Germanum, ne posteriores alios commemorem, oppono; qui Colomannum Geyzae filium uno ore vocant. His accedit, quod ipse Geyza filiorum suorum in diplomate de anno 1075. diserte meminerit; Ladislaus nunquam". *Disquisitio Historica de modo consequendi summum Imperium in Hungaria. Budae 1820. 25. 's k. lap.*

5. §. Minekutánna ezek szerént becses Tudósaink közül egyik egy, másik más tanúsággal tart; azt némellyek így, mások amúgy értik; a kétsegeknek elhatároztatására, és a hasonlóság megszüntetésére nyilván olly levélnek hijjával valónk mind eddig, mellyből, ki volt légyen Kálmán Királyunk' atya? megbizonyodjék. E' végre én, mivel első Királyainknak dicséretes szokások volt, attyokat megnevezni, Kálmánnak minden találtató okleveleit felfürkésztem, szorgalma-

tosan megvi'sgáltam. Hat ő tőle lévő, 's szint annyi ő országlását illető okleveleink vannak; de ennek Kálmán' atyának semmi nyomára se akadtam. Leszállék azért az ő fijára II-dik Istvánra, 's ennek mind eddig senkitől nem használt, se nem közölt oklevelére akadék, mellyben mind az ő attyáról, Kálmánról, miad öreg attyáról, Kálmán' attyáról vallást téssen. Az oklevél az Esztergomi Érsekség' levél-tárából, örök háládást érdemlő Kollonicz Cardinalis és Érsek' engedelmeből van kiírva, 's ama nagy szorgalmatosságú T. T. Hevenesi Gábor, Jesuiták' Provincialisa Gyűjteményének 61-dik R. jegyü kötetében, in folio, az 107-dik, 's következő lapokon olvástatik; Kristus' születése után 1124-dik esztendőre mutat; annak erejével ő a' Garami Sz. Benedeki Apáturság' fundationalis levelét újjíttya és erősíti meg; benne annak fundátorát, I-ső Geyza Királyt nem egyszer, hanem több ízben, öreg atyának (avum) nevezi; így tehát atyának, Kálmánnak, atya nem Sz. László, hanem I-ső Geyza volt. Oklevele szóról szóra így következik:

6. §. In nomine S. Trinitatis, et individuae Vnitatis. Stephanus Dei gratia, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Galliciae, Bulgariaeque Rex etc. Colomani Regis filius, omnibus praesentes literas inspecturis salutem in perpetuum. Cum sanctae Religionis iudicium sanctam iussit opibus ecclesiam condonari, donatamque pacifice, ac integre conservari; ne ibi Deum contemplantes, propter ciborum, et potuum defectum, aut eorum, quae fragilibus necessaria sunt corporibus, relicto divinae contemplationis affectu, vitam redire cogantur ad activam. Proinde omnium sanctae Dei Ecclesiae fidelium tam praesentium, quam futurorum volumus accendere notitiam. Quia lis orta fuit super silvis, venationibus, aquis et piscationibus,

inter Ottonem, Borsuensem Comitem, et Henricum abbatem monasterii S. Benedicti de Gron; pro quibus idem abbas, de convenientia sui Comitis praedictum Comitem ad nostram attraxit praesentiam, nobis super occupatione sylvarum, et aliarum utilitatum, ad praedictum monasterium S. Benedicti pertinentium querulando. Tandem ipsam litem Domino Marcello, Archiepiscopo Strigoniensi, cum ceteris Episcopis, et nostris regni Primatibus commisimus discutiendam. Coram nobis praedictus Abbas privilegium recolendae memoriae Geyzae Regis, aui nostri, exhibuit dicens: Quod ius et utilitas praedictarum sylvarum ex utraque parte flumini Gron cum aquis et piscationibus ex donatione praedicti Geyzae Regis, aui nostri, ad Sancti Benedicti monasterium pertineant; quod privilegium idem Archiepiscopus nobis praesentavit, postulans, ut idem privilegium ad maiorem revidentiam, in nostra et omnium audientia legi faceremus; quo diligenter perlecto compertum est, quod praedictus Rex Geysa, a u s n o s t e r, intra metas, seu terminos, quod Omnipotenti Deo, Beatae Mariae semper virgini, Sanctoque Benedicto obtulit, nulli homini ius venandi, piscandi seu alias utilitates aliquas percipiendi, sed solum monasterio, et suo Abbati reliquit. Nos autem cum praedictum monasterium Sancti Benedicti, quod a u s n o s t e r praedictus magno amoris desiderio instruxit, in suo statu conservari cupiamus, hanc chartam ex illo scriptam, decrevimus corroborare talis tenoris: In nomine Sanctae Trinitatis, et individuae Vnitatis Patris, et Filii et Spiritus Sancti. Ego Magnus, qui et Geyza, Supremus Hungarorum Dux, postea vero gratia Dei, Rex consecratus, Belae Regis filius, etc.

§. 7. E' II-dik István' bizonyságával, ki tudta tagadhatatlanul ki volt légyen Attyának atya, hogy Kálmán Királyunk I-ső Geyzától született; megegyeznek a' legrégiebb történet-íróink: Kéza Simon így szóll: *Ladislao autem migrato, re-
gnavit post eum filius Geichae Regis Ka-
lomanus, annis decem et octo*". M. Simonis de Keza, *Chronicon Hungaricum*, edit. Horányi Vien. p. 98. Thuróczy János' Krónikája mond: „Kolamannus, filius regis Geyzae, de Polonia festinanter rediit, et coronatus est”. Muglen Henrik Krónikájában így ír: „Nach sant lasla dem Kunig wart zu Kunig Koloman, kunig gey-
s an sun; derselb waz ungestalt an der person,
und waz gar listig”. Kovachich *Sammlung kleiner noch ungedrucker Stücke*. Ofen 1805. p. 72. Dandulus András vallya: „Post Ladislaum Colomanus, Geyzae genitus, Hungaricum tenuit regnum”. *Chronici capitulo nono parte VIII. Rer. Ital. Script. Tom. XII. Murat.* Dlugossus János, másképp Longinus, ugyan azt bizonyította: *Wladislaus Vngarorum rex — in Waradinensi Ecclesia magna celebritate sepulturae tumulatur, in locum eius Colomanus, filius Geyzae regis — in regnum suffectus est*". *Historiae Polonicae L. IV. p. 333. 's a' t.*

8. §. Ezen honyi, 's külföldi Krónikáknak II-dik István' oklevelével abban egygyezése után, hogy Kálmán Királyunk' atya nem Szent László, hanem első Geyza volt, értekezésemnek végét szakaszthatnám ugyan; de örök háládást érdemlő tanítóim' tisztelt hamvai ellen vétkezném, ha az ő ellenkező véleményök' okait föl nem fognám, és eligazittani nem igyekezném; úgy látszhatnék, mintha Pray és Katona vaktában állították volna Sz. Lászlót Kálmán Királyunk' attyának, 's társaságok' szövetségéből vitatták volna azt oly áll-

hatatosan. Elő adom azért állításom' bővebb megvilágosítására is az ő indító, 's erősítő okaikat úgymint ezek nagy érdemű Irónktól, Katona Istvántól, egybe szedettek, 's előadattak Hist. Criti. Reg. Hung. Tom. II. n. CCXCVI.

9. §. Érdemes Historikusaink főképpen ama régi maradványra nézve állíták Kálmán Királyunkat Sz. László' fiának, melly Tamás, Spalatumi Fő Esperestnek Salonai Historiájához járult toldalékúl, és így szól: Colomannus, filius Wladislai Regis Vngariae, stans in regno loco patris sui". Schwandtner. Script. Rer. Hung. Tom. III. p. 654—5. Ez ama hódulatot, mellyel a' Horvát tizenkét nemzetségek' fejei, az övéikkel együtt Kálmán Királyunk' hatalma alá veték magokat, terjeszti elő, 's 1102-dik esztendőre mutat. — De annak hitelessége a' fölhoztam okleveléhez, 's krónikákéhoz képest igen elgyengül, ha a' következőket fontolóra vesszük: 1-ször: ez a' maradvány nem a' tudós Spalatumi Fő Esperesté, hanem úgy toldatott az ő Historiájának végéhez; kitől és mikor? bizonytalan; azért annak néhány kiadásiban nem is találtatik. 2-szor: annak hitelessége azért is kétséget szenved: mivel azt már Lucius János, Dalmat és Horvát ország' tudós Historikusa, az ő idejében így igazította el: Colomannus, nepos Wladislai Regis Hungariae, stans in regno loco patris sui". Schwandtner SS. rex. Hung. Tom. III. p. 654. Nincs is hiba nélkül: mert azt vallyá: hogy Kálmán Király Horvát országot egész tenger' széléig hatalma alá akarván hódítani, hadi népével Dráva vizéig előnyomúlt; de a' Horvátok készültek ellene állani; ő azért öszvesereglesöket megtudván, követeket küldött hozzájok, és őket a' szépszerént való egyesülésre, 's magok' megadására bírta 1102-dik esztendőben. Holott már 1097-dik eszt. ben a' tenger'

szélekig terjedett Kálmán Királyunk' hatalma Horvát Országban: mivel akkor Beligrád, hol Busilla, Norman Rogerius, Siciliai Király' leánya, és Kálmán Királyunk' jegyese kiszállott, már a' Magyar Király' hatalmában volt; mint ezt Malaterra Gaufred, azon üdöbéli Iró, ki 1009-ben írta Rogerius Király' parancsolattyára Historiáját, nyilván bizonyította: „Anno Incarnationis MXCVII. apparatus, quae necessaria erant, mense Majo, cum 300. militibus velis vento commissis, prospera aura flante, per aequora feruntur; usque dum in portum Albae, qui iuris regis Vngarorum est, impune applicant. Hinc Vincurius, Comes Beligratae, missus cum 5000. armatorum, obuius fuit; eamque (Busillam) cum suis, qui cum ea venerant, decenter excipiens, usque ad regem perduxit”. Murat. Tom. V. L. IV. C. XXV. p. 599. Illy bizonytalan eredetű, kétes olvasású, hibás foglalatú toldalék tehát II-dik Istvánunk' okleveléhez, és felhoztam Kronikák' eggyezéséhez képest hitelt vesztett.

10. §. Azon Tudós Iróinknak erősítő okok volt ez is: ha Kálmán első Geyza Király' fia volt volna, úgy törvényes szokása szerént Hazánknak utánna ő, 's nem Szent László következett volna az országlásban; de nem ő utánna következett, hanem Sz. László utánn; tehát nem annak, hanem ennek fia volt. — Igazok volt volna igen is Tudós Historikusainknak, ha már akkor a' Királyfiaknak attyok utánn örökösödése olly váltóztatlaná erősült volna, mint az Árpád' magvából származásé közönségesen. De még akkor nem tartották magokat az Ország' Rendei, és Karai a' Királlyaik' fiaihoz, vagy legközelebbik véreikhez olly szorosán köttetve lenni, hogy Árpád' vérehől némelly akadályokra nézve mást is ne emellessenek a' fejedelemségre: mint Péter, Sámuel,

I. Béla és I. Geyza példái nyilván bizonyították. Illy akadályok adhatták, 's adták is elő magokat Kálmánra nézve; eggy az: mivel attya, Geyza, még élteben, a' Római Pápának és Püspökeinknek nyughatatlanítására lemondott Királyságáról: „Geyza Rex natale Domini in Zugzárd celebravit. Quo petente, Archiepiscopus Desiderius, solemnem missam celebravit, et sermone lucidissimo animum regis delinivit, et ad bonum pacis inclinavit. Celebrataqua missa, et omnibus rite peractis, praecepit rex, ut omnes egrederentur praeter episcopos, et abbates. Tunc rex cum lachrymis prostratus, archiepiscopo, et aliis ecclesiasticis personis, seu praeclaris, dicebat se peccasse; quia regnum legitime coronati regis occupaverat; promisitque regnum redditurum Salomoni cum pace firma, hoc modo: quod ipse coronam iure teneret, cum tertia tamen parte regni, quae ducatuui appropriata erat. Salomon quoque duas partes regni coronatus teneret, quas prius detinebat. — Tunc rex Magnus missis nunciis ad regem Salomonem explicavit ei per litteras modum pacis praetaxatum”. Chron. Thur. P. II. c. LV. Ez által, a' követség-váltás közben meghalálózván Geyza, Kálmán fiának kezéről is elűtötte az utánna következést. Hogy Geyza kimulta után Salamon ném lépett az alku szerént a' királyi székre, az Ország' Naggyai akadályoztatták: Sz. Lászlót kénrtvén az országglás' elfogadására, mint azon Krónika bizonyította: „Audita vero morte regis Magni, convenit universa multitudo nobilium Hungariae, ad fratrem eius Ladislaum. Et cum communi consensu, parili voto, consona voluntate, ad suscipiendum regni gubernacula, concorditer elegerunt; immo fere magis affectuosissimis precibus compulerunt”. Ott Cap. LVI. Abból tehát, hogy Kálmánunk Geyza után mind-

járt nem királykodott, hogy az ő fia nem volt légyen, nem következethetni.

11. §. Nagy erősségét helyhez tették Tudós Irodink véleményöknek ama G. Viczay Mihály' pénztárában találkozott pénzben is, mellynek egyik felén olvastatik LADLAVS, a' másikán pedig CALMAN; így okoskodván: a' velők ország-ló fioknak képét szokták királyaink a' pénzre veretni, mint András a' IV. Béláét; IV. Bela V. Istvánét; mivel tehát Sz. László a' Kálmán' nevét pénzére üttette, kétséget nem szenved, hogy az ő fia volt. — Ebben leginkább megcsalá magát, és társait a' F. T. Pray Historiographusunk; ez egyben igaza volt F. T. Gánóczynak; hogy abból okoskodott Práy, a' mit meg nem mutatott: hogy ezt a' pénzt Sz. László, 's nem Kálmán Király verette. Pénz-tudományunknak F. T. Schönvisner Apátur, érdemes Tanítóm által előmozdításával e' színes nehézség semmivé lett. T. i. szemeim előtt állanak a' M. Királyi Universitás, Nemzeti Museum, és T. Weszerle Jó'sef Királyi könyvtár-örző' pénz gyűjteményiben találtató pénzeknek számos rajzolat, mellyekből látni való, hogy a' Sz. László' pénzeinek mind az első mind a' hátul-só felén olvashatni: LADISLAVS REX, egyenlő vagy különb betűkkel: nyilván azért, hogy a' másik fele üressen ne maradjon: illy pénzekből, mellyeken kétszeresen találtatik a' Ladislaus név, szinte harmincz féle van tudunkra. Kálmán Király' országlásával, a' pénz' első felére veretett CALMÁN Rex; a' másikán meghagyatott LADISLAVS Rex. Az illy formájú pénzek huszonkét félek esmértesek ez ideig; ezek közül egyik a' LADLAVS Rex és CALMÁN REX, mellyet rézre metszetett, és közre bocsátott F. T. Pray. Ez a' szokás, hogy a' pénznek innenső fele az uralkodó Király' nevével, a' tulsó a' Sz. Lászlóéval jegyez;

tessék, átment Kálmán Király' következőjire is: II-dik Istvánnak „CEFANVS, STEFANVS Rex és LADISLAVS Rex” jegyü pénze eddig 12 féle esméretes; a' körül írás egyikén jobban, a' másikon, kopottsága miatt, kevesebbé olvasható. II-dik Bélának nem különben e' körül írással: „BELA Rex — LADISLAVS Rex” tízféle pénze esméretes; 's a' t. 'S így ama F. T. Praytól fölhozott pénz, mellynek innenső felén CALMAN Rex, a' tulsón LADLAVS Rex olvastatik, nem Sz. Lászlóé, hanem Kálmán Királyé; 's abból, hogy Kálmán Sz. László' fia volt légyen, olly kevesé következik, mind az nem következik, hogy II-dik István vagy II. Béla az ő fia volt volna; ámbár a' nevök az övével együtt olvastatik nem egy, hanem több pénzeken is.

12. §. A' Thuróczy Krónikáját e' dologban igen hite - vesztettnek vallák azon tudós Kritikusaink: mivel az egy helyen Kálmánt és Almust Geyza fiainak, és így egy testvéreknek valya; más hol azt jelenti, hogy azért kéntelenítettett a' királyságot fölválalni Kálmán, mivel testvérei előtte kihaltak; harmadik helyen Almus öccsét Kálmán' üdejében, sőt ez után is élteti; 's egy helyen azt mondja, hogy Sz. László halálos veszedelmében Kálmánt Lengyel országból haza hivatá, nyilván azért, hogy a' kormányozást átvegye; más helyen pedig azt: hogy Almust rendelte maga után az országlásra, 's ezt ő Kálmánnak önként mint üdösebbnek vissza engedé, 's t. e'f. — Mind ezekre rövideden felelhetni: hogy Kálmán Királyunknak első Geyzától születése nem csak Thuróczy János' Krónikáján épül, hanem több más régi 's hitetes Iróknak is vallástételén. De Thuróczy Krónikája se szöll éppen olly öszve-vissza, hogy magával meg ne egyeztethessék, vagy éppen meg hamisíttathassék. Azt vallván, hogy Kálmán és

Almus Geyza fiai, és így testvérek voltak, azt vallá a' mire önnön maga Geyza mutat 1075-diki oklevelével mondván: „Dedi — partem decimarum pro salvatione animae, et fratrum meorum, nec non et filiorum meorum, parentumque meorum”. Ebből bizonyos, hogy valamint testvérei, úgy fiai is voltak; kik voltak volna azok, ha nem Kálmán és Almus? Hogy Sz. Lászlónak fia volt volna, semmi nyoma sincs, akár okleveleit, akár a' régi Krónikáinkat tekéntsük.—Almust Kálmán' testvérének vallván, azt vallá a' mit Prágai Cosmas, azon üdöbéli Író, ki Esztergomban, Sèraphinus Esztergomi Érsek által szenteltetett Pappá, 's így Kálmán Királyunkkal esméretes vala, bizonyít az 1117-dik esztendőre: „Utinam hoc audiret Cholomanus, Rex Pannonicus, si viveret, qui metuens, ne germanus suus Almus post eum regnaret, ipsum et filium eius mentula privavit et lumine”. Cosmae Pragensis Chronicae L. III. apud J. B. Mencken Script. rer. German. edit. Lips. MDCCXXVIII. p. 2113. Azt vallá, a' mit nem különben bizonyít Ottónak, Pomeranusok' Apostolának Biographusa, Kálmánt Vak-Béla atya-testvérének nevezvén: „Otto episcopus Oeconomum mittit ad regem Hunnorum, illum beatae memoriae Belam, qui a Patruo Colomanno Rege, cum patre suo Almo Duce, in diebus adolescentiae lumine privatus est”. L. p. c. Ezekre nézve hibás azoknak véleménye, kik Almust Lampert', Geyza és László' testvére fának állíttják Cornides Danieltől fölhozott magyar Krónikánknak illy olvasása szerint: In cuius (Colomanni Regis) temporibus multa mala sunt perpetrata: ipse enim Belam, filium Almus Ducis, filii Lamperti Ducis, filii Belae regis, dicti Belyn, adhuc infantem, de quorundam consilio, extractum de sinu matris excoecatur”. Ez Thu-

róczy kronikájában így olvastatik: De regno secundū Belae, coeci, filii Ducis Almi, filii Gezae, filii regis Belae primi". P. II. c. LXIV. Se az oklevelekben, se krónikáinkban nincs nyoma, hogy Lampert házas volt volna. Illy hiteles tanúságok ellen ama rédeg, Cornidestől fölhozott olvasás hitelt nem érdemel.— Azt, hogy Váradi Püspök volt legyen, és mivel testvérei meghaltak, azért a' Római Pápától az egyházi rendtől föloldoztatván, kéntettetett országolni: ezeket nyilván nem önnön tudtából, hanem más né mellyek' véleménye szerint jelenti; mondván: „Iste Colomanus, sicut quidam dicunt, fuit episcopus Varadiensis; sed quia fratres, quos habebat, morte sunt praeventi, ideo, summo pontifice cum eo dispensante, regnare compellitur". P. II. c. LXII. Én nekém úgy látszik, bizonyosan nem merem állítani, hogy Sz. László míg férfiú magzatit remélheté a' pupos, törpe, bansa Kálmánunkat pappá, 's az egyházi tudományokban, nevelteté; reménységében nem holdogulván, ötet az országlás' dolgaiban részesítette; hadával Galliába bocsátotta; itt az ő kemény szívűségét, négy ezer hadi népének, két Püspököknek, és nagy embereinek vesztével tapasztalván, ötet Egri Püspökké akará tenni; ezt megtudván Kálmán László Királynak Cseh országba induló táborából Lengyel országba illantott; halálra nehezedvén László, Kálmánt vissza hivatá; de ő annak életében vissza nem tért; azért öccsét, Almust akarta maga utána országoltatni; de ez önként átengedé neki mint öregebb testvérnek a' királyi hatalmat a' herczegség' fejében. E' környülállások szerint Kálmán Váradi Püspök nem volt. Ha volt, és a' Római Pápától oldoztatott volna fel a' püspöki rendtől, II-dik Urbán Pápa Odilótól, Sz. Egyedi Apáturtól tudta-e volna meg, hogy ő Királya

lett, 's a' világiak felett az egyházi írásokban, és törvényekben is jártas? a' minn így örvendezt: *Vrbanus Episcopus, servus servorum Dei, dilecto in Christo filio Columbano, magnifico Vngarorum Regi, salutem et apostolicam benedictionem. Audiente s magnificentiā tuam Omnipotentis Dei dispositione ad Vngarici regni regimen esse proVectam, gaudio non modico exultamus. Retulit enim nobis venerabilis filius noster, Odilo, S. Egidii abbas, strenuitatem tuam praeter secularem, qua praecellis industriam, scripturis etiam ecclesiasticis eruditam, et quod potissimum iudiciariam concedet potestatem, Sanctorum Canonum pollere scientia*". — Datum VI. Kal. Aug. 1095. Apud Menard. Histoire de la ville de Nîmes T. 1. pr. p. 25, in 4-o. 'S mivel papos neveltetése szerint a' Zsoltárokat és könyörgéseket elmondogatni szokta, könyves Kálmánnak neveztetett el: „Qui ab Hungaris Könyves Kálmán appellatur, eo quod libros habebat, in quibus horas canonicas, ut episcopus, persolvebat”. Chr. Th. P. II. c. LXII. Ezekre nézve történhetett az, hogy Keza Simon is (l. c. p. 98.) és Dlugossus Püspökből lett Királynak tartották (L. c. p. 333).

13. §. Végre azon Tudós Historicusaink azt is veték ellen, hogy a' Weingarti Barát Kálmán Királyunk' nényének nevezi Sophiát, 's ennek nényének Priskát, a' Görög Császárnét Konstantinápolban; az pedig bizonyos, hogy Priska Sz. László' leánya volt; tehát az ő fia volt Kálmán is. — Hogy Priska Görög Császárné Sz. László' leánya volt, bizonyította Thuróczy' Krónikája is: „Imperatrix Constantinopolitana, filia Regis Ladislai, nomine Pyrik (alias Piroška, Graecis Irene) nunciavit regi Stephano”. P. II. C LXIII. Azt vallya Cinnamus is (L. I. c. IV. ed. Ven. p.

4.): „*Quippe iam Vxorem duxerat Joannes (Comnenus) Imperator Irenem Vladislai filiam, modestia singulari cumprimis faeminam, et virtutibus decoratam*”. Hogy Kálmán Királyunk’, és a’ Görög Császárné nénnye volt Sophia, ki Magno Szász Herczeghez ment házas-társúl, mondja az említett Weingarti Barát (apud Canis. edit. Basnag. T. III. p. 583.): „*Qui vxorem iam dudum, vivente patre de Saxonia accepit filiam Magnonis Ducis, et Sophiae, Sororis regis Vngariae Colomanni, Wulfildem nomine. — Porro Soror huius Sophiae Regi Graecorum nupsit*”. ’S ezekből, hogy Piroska és Sophia Kálmánunknak nénnyei voltak, következik igen is; hogy testvérei voltak, ’s így valamint Piroska és Sophia László’ Király’ leányai voltak, úgy Kálmán is László’ fia volt légyen, nem következik; mivel a’ néne (Sorror) név nem csak testvéreket (germanas), hanem atyafiakat (cognatas) is szokott jelenteni. Azért ha Piroska testvér nénnye volt is Sophiának; nem következik, hogy testvér nénnye volt légyen Kálmánunknak is. Ezekből tehát Kálmánnak I-ső Geyzától származása meg nem hamisodik.

14. §. Ha ezekkel halhatatlan érdemű Pray, Cornides, és Katona Iróinknak ellenokaikat el nem igazíthattam is kívántatóképp, fenn marad mindazáltal II-dik István’ oklevelének hitelessége telyes erejében. Megfoghatatlan volna ez, hogy azt nem tudták ama régiségeink’ hűvári, noha több mint száz esztendeje, mióta T. T. Hevenesí Gábor’ gyűjteményében rejtezkedik; ha nem tudnók, hogy ök csak az oklevelek’ végezetit vádálták leginkább; mellyekben a’ Püspökök és Zászlós Urak’ nevei jegyeztettek fel. E’ II-dik István oklevelének is végét fölhozta F. T. Katona István Schmitth Miklós’ Egri Püspökeiből (H. C. R. H. Tom. III. p. 399): „*Fragmentum, quo*

Coenobii de iuxta Gron privilegia Stephanus II. confirmat, ita Schmitthius exhibet (Ep. Agr. Tom. I. p. 59): „Ne igitur huius privilegii renovatorem et corroboratorem quisquam in posterum impugnare praesumat, praesentibus domino Marcello Archiepiscopo Strigoniensi, et Episcopis Gregorio, Gervasio, Feliciano, Nana, Ambrosio, Simone, Valtero, Francsuka (alias Franciska) Comitibus Lamberto Magnoldo, cum Paulo, Nicolao; praesentem paginam per Petrum, Praepositum Budensem, sigillo nostro proprio iussimus communiri. Anno ab Incarnatione domini millesimo centesimo vigesimo quarto”. — Az egész hosszú oklevelet közlöm kiadandó munkámban annál inkább: mivel a’ Sz. Benedeki Apátur-ság’ levelét még, noha benne sok jelességek fordulnak elő, senki se adta ki.

15. §. Ez nem csak azt bizonyította, hogy jeles Historikusaink Práy, Katona, Cornides, nem hoztak mindent bizonyásra, mint ezt magokkal elhívték némely balgatók (a’ mivel ők magoknak soha nem hízelkedtek *), azért elégnék tartják őket forgatni, ’s kiírni; ’s melly vak hitel miatt, fájdalom! az ő holtok óta a’ Historia-tanítóink és Iróink által egy lépéssel se vitették előbb Historiai esméretünk! Annak jeléül is szolgál egyetemben, minék híjjával vagyunk Nemzeti Historiánk’ tökéletesítésére: az oklevelekével t. i.

*) Ego me ita comparatum esse affirmo, ut, quotquot deinceps aliquid accessionis ad patriam historiam facturi sint, pluribus enim plures itidem ad indagandum veritatem viae sunt, maiorem in modum gavisurus sim; idque ut faciant, vehementer adhortor”. Pray Supp. ad an. vet. p. 9.

„Novi, nec unius esse hominis, nec aetatis omnia nosse; novi viam asperam ingredienti vix exspectandum esse, nusquam ut pes impingat; novi, quid mihi quoque possit evenire. Hanc igitur veniam petimus, damusque vicissim”. Hist. Crit. Prim. Hung. Ducum. Praef.

Míg azért szentebb lélek nem szállja meg az oklevelek' birtokosait, hogy veszendő kincsöket ne kéméllyék a' köz haszonra fordítani, addig Historiánkban nagyra nem mehetünk *); 's más kivélt nemzetektől igen hátra maradunk. Az illy okleveleknek közlése, és alkalmaztatása melly igen közelítettne nevéhez, 's czellyához Tudományos Gyűjteményünket! Ez úttal móddal lépne az Magazin, Merkur, Quartalschrift, Zeitschrift nevű tudós folyó írásainknak nyomdokiba. 'S minden pirongatásnál hathatósabban terjesztené, 's kellené nyelvünket, ha ezen azt is, a' mit az idegenen jobban nem, tanulni lehetne!

Y.

3.

Az első Ausztriai Tűz-kármentő Társaság' törvényeiről Bétsben. (Statuten der ersten österreichischen Brandversicherungs - Gesellschaft in Wien) **).

A' szent igyekezet, melly a' Társaságot az öszveállásra lelkesíté, már magában is a' szeren-

*) Optandum est, ut, quod in rebus physicis, medicis, aliisque cum ingenti harum scientiarum incremento fieri videmus, in historicis itidem plures existant, qui partim obsepta tabularia studiosius rimentur: partim veterum testimonia diligentius scrutentur; partim haec inter se contendendo, fabellis anachronismis, annosis erroribus, qui per traditiones hominum, lapsusque chronologorum inoleverunt, et regnum paene constituerunt, occurrere mederique conentur. Nisi hoc fiat, sperare nunquam possumus, futurum, ut exactam rerum nostrarum, quas triste plerorumque monumentorum naufragium, cognitioni nostrae subduxit, historiam habeamus". Katona a. Ibid.

***) Ez eránt bővebb tudósítást kaphatni, ezen Társaság Ágensénél, Liedemann Sámuel János Úrnál Pesten, a' ki az ahhoz tartozó írásokat is ingyen osztogatja széljel.
A' Red.

tsétlen emberiség' felsegállítására tzelez ; annál inkább bámulandó érzést szül kötelességévé vált tselekedete, ha a' szerentsétlenek minden veszélytől felmentődnek.

Mennyi elpusztult familiák nyavalyognak Hazánk minden Vgyéjiben, de legközelebb Városunkra vetvén szemeimet, lehetetlen megindulás nélkül elfordúlnom, a' ki magam is közelebb voltam, mint nem, a' kártékony égéshez.

Az illy' szerentsétlenség' elmellékelésére kötelességévé válhatna minden Helységnek, tehetsége szerint a' Tűzkármentő Társaság' pártfogásába magát behelyheztetni; mennyi ezer lélek mentődne így meg tsak egy esztendő alatt a' végnyomorúságtól!

Hasznos javallatokat ad, illendő adózásokat kíván a' Társaság; ennél fogva esmertetem meg gondolataimat Jegyzéseimben több Polgár-társaimmal, észrevételeim nem fitogatásból teszem! hanem a' jo kívánat ösztönöz, 's kiszemeléseim másoknak is eszmélődésül szolgálhatnak.

Nézzük hát először a' Vagyon szerkeztetését, és az Actionariusok Társaságát.

A' 2-dik §. szerint 1000 forintot pengőben fizet minden Actionarius. A' 4-dik §. szerint ezen öszveséget az Actionarus 30 esztendő' lefolyta előtt ki nem veheti a' Társaság tárból, ha tsak az 5-dik §. ként 5 egymást követő szerentsétlen évek alatt a' Társaság el nem oszlik; de akkor is úgy, ha a' batorságosítottak eránt a' Társaság már minden kötelességét kielégíté.

A' 7-dik §. 300 ftozt kész pénzben, 700 ftozt kötelezőben kíván, hozzá tévén a' rendkívüli esetben a' kötelezett 700 ftnak is letevését. Tegyük azt fel, hogy ezen idő alatt, míg én ezen 1000 ftozt befizetem, szerentsétlen kereskedésemmel (speculatio) mindenemtől megfosztódtam: ezen 1000

forintom ha a' kezem közt volna, előbbi, vagy legalább megközelítő szerentsés állapotra rendkívüli uton eljuthatnék; talán jó lett volna némelly eseteket meghatározni, a' midőn bizonyosan nyomos okaim' előterjesztésével, nem pedig a' köz Gyűlés helybe hagyásával kaphatnám ki pénzemet; mert ekkor a' Társaság lehet boldogtalanná a' felsegélés helyett. A' többi §-sai egész végig természetes igazon alapodnak.

A' Directorságról.

Nints ellenkezöm egy §-sában is, tsak az 5-dik §. látszik homályosnak. Itt ugyan a' 3 Directorok meghatározottan 5 esztendő elfolyása alatt következtetődnek, de arról még sints szó, hogy ha az első Director ezen évek alatt elhal, ki váltja fel hivatalát?

A' további §-sok jól határozottak.

A' Tűz-kár-bátorságosításról.

A' 2-dik §. szerint a' Társaság minden drágaságokért, emlékekért, és a' mesterművek' más tárgyaiért jót áll, különös megegyezéssel. Kár az Egyesség tikkelyeit ki nem írni, nagy világosítás marad hátra. Van nekem drága követem, melly 20,000 forintot ér az egyezés szerint; engem kirabolnak, 's elveszett a' drága kö, még pedig szántszándékkal felfogadott rablók által, 's ez ki nem jö: valljon megtérítődik-e a' kár? Továbbá festett-képeim tesznek 10,000 forintot, 's 5 esztendőre bátorságosítódnak, vigyázatlan gondviselés miatt a' moly megeszi, vagy valahogy megromlik, megszakad, elvesztvén minden betsét, az alatt tűz támad, megég, de a' megtsonkításról a' Társaság nem tudósítatódott: minő árban fizetődöm ki? — Ki nyer, a' bátorságosított-e?

vagy a' Társaság? Reménylhetni a' legtekervényesb törvénykezést, melly a' betsülés értékénél többbe kerülne a' bátorságosítottnak.

A' 3-dik §. kiveszen minden, az ellenség beütése, polgári felzendülés és földindulás által okozott tűz-kár-mentést. Helyes gondolat! Hát ha Orosz Ország példájára, a' köz boldogságnak feartartására munkálkodó Vezér hadi fortélyának utján a' házakat már az ellenség jelenléte előtt megégettette, pedig az ellenség azon tájra nem is hat, hol nyerem meg keresetem?

A' 4-dik §. legszembetűnőbb, a' hol megen-
gedi a' Társaság nem tsak az önnön értéket, de más jószágát is bátorságosítatni; természetesen a' bátorságosítottnak kell a' törvények ereje szerint minden adózásokat véghez vinni. —

Tulajdonom megy a' felbetsülés szerint 8000 forintokra. Hajlékaim, a' tetőn tseréppel, tűz fallal el vagnak látva; belől bolthajtásra minden szobáim, téglából vagnak a' falak.

A' Jutalom mutató (Prämien Tariffe) szerint kell 100 forinttól az illy' épületekért 5-xrtól 10-xrig fizetni; tesztek 10 xrt, tehát 8000 forinttól egy esztendőre jut — — — 15 fl. 20 x.

Mind a' 3 első, és hátulsó szomszédjaim szalmával fedett, vályogból rakott házaik felbetsülése teszen ismét 8000 ftot.

Itt 100 ftért 42 xtól 48 xig a' Jutalom.

Tegyünk 48 xrt : 8000 frtól megy
egy esztendőre jutalmul — — — 64 fl. 4 x.

Öszvesen — 77 fl. 24 x.

A' jutalmul fizetett hetvenhét forintot, és 24 xrt egy esztendőre lefizetem; fél esztendő mulva, jól kitsinált intézetem szerint meggyújtom

gaz lelkűségből, példátlan büntetést érdemlő elfajultságból a' 3-dik, de általam bátorságosított szomszédom' házát, megég mind a' hat ház, enyim ment marad; a' Társaság (a' házak' meggyújtása' oka a' legsürgetőbb nyomozás után sem jó világosságra) természetesen nekem tartozik 64 ftért 8000 ftot, vagy annyit, a' menyi kárt a' felbetsülés értékéből elvesztettek az égettek, fizetni. Továbbá egy esztendő alatt a' nyomorultak felépülnek; ismét bátorságosítatom ezen házakat; történetből most jóval is távolabb ezen házaktól tűz támad, ezek velem együtt porrá égnek: — mit tehetek 1 $\frac{1}{2}$ esztendő elfolyása alatt a' nyereségből félre! Kereskedő lévén, van 500 mázsa fadgyúm, ezt felbetsültetem, megfizetem a' jutalmat egy esztendőre; de tsak hamarjában eladok 300 mázsát belőle; senki se tudja tettemet; most megég házam s' benne 50 mázsa fadgyu, 50 mázsát kihordok, 's ugy adom a' dolgot elő, hogy nem 50, hanem 450 mázsa fadgyú égett el; vagy az eladott fadgyú fele árrát ha felvettem, 's az alatt míg a' vevő elvinné megég mind, — ki vall kárt? De gondolatom szerint én volnék a' nyertes, 's több hasznot semmi uton se hajthatnék be, mint ezen feltételek ilyen megtörténésével.

Elbízsem én a' Társaságról, úgy az első mint a' második égés' okát legszorosabban kikeresni, kötelessége leszen; hanem semmi uton, a' mint mondám, jól kiszámolt plánom szerint, el nem éri nyomozásában tzeljät; — bizonyosan a' mások' háza' bátorságosíttatása többeknek megkárosításával van öszvelántzolva. Ha pedig teljesedett tzelja a' tűz okának kitapogatásában; jól tudom keresetem' elmúltát, és megérdemlett kemény büntetődésem elnyerését; de a' rossz lelkű ennyi nyereségért mindenét szerentsélteti. —

A' kereskedő plánjára tzelez ugyan az alábbi 21-dik §. melly világosan kívánja a' bátorságosított vagyonnak bizonyos meglétét a' tűz előtt. Hát illyen formán mindég hiteles Tisztviselelőket tartsak szállva, a' kik bizonyosságul legyenek káronnak előterjesztésére, 's szoros vi'sgálói munkálkodásimnak.

A' 6-dik §-ban mindent helyesen értek, kivéven ezen sorokat: Portékáknál, Fábrikai, mester-művi műszereknél, házieszközöknél, gabonánál, és barmoknál, mindenikét betsekben egyenként, 's azoknak tartózkodó helyeiket pontosan kell feljegyezni. Tegyük fel, — ez mind így eset meg, de én vagyonomat az égés előtt 3 esztendővel betsültetem fel, ezen idő alatt jóval is alább száll a' portéka, vagy más Jószág' árra, természetiben (in natura) adódik - e nekem meg vagyonom, vagy pedig a' betsülésnek pénzbeli öszvesége. Ne felejtkezzünk el azon esetről is, ha ez azon időben történnék velem, a' midőn nagy drágaság uralkodnék, mit reménylhetnék? Hallgat a' §.

A' 7-dik §. különös. Ha én mindent az előmbe írt módon véghez viszek vagyonom' felbetsültetésében, felküldöm a' Tűzkármentő Társasághoz a' betsülést, ez azt minden ok' előterjesztése nélkül vissza útasíthatja. De hogy miért? — azért — ki érti ezt? —

A' 25-dik §. szép gondolat, a' hol a' Társaság a' szomszéd házak minden kárait, akár bátorságosítottak, akár nem: vagy leszámolással, vagy különös tekintetből, ha azok bátorságosított házak oltalmára tevődnek, megfizeti. Reménylem, ezen kifizetés a' bátorságosított' keresetéből eshetik meg, de tsak akkor, ha az ő vagyona meg nem ég; ha pedig ez is megég, már akkor miből fizet a' Társaság? kivéven a' közös nyereségből.

A' többi §-sai nem szűlnék megütközést kivéven egyet, de ezt kinekkinek szabad eltalálni,

mert én tsak azért hallgatom el, ne hogy felhevüléssé váljon nyilvánzásom. —

Nem kívánok én a' jeles Társaság' jóltévé fogásaiban gántsokat keresni; tsak némelly homályosságokat vévén észre — az erre való felvilágosító magyarázatot örömmel látnám.

Javallatomban áll, minden ezen Társaság' védje alá magokat vonni kívánókat arra eszméltetni; hogy a' beállás alkalmával nagyon szelesen előterjesztessék magoknak a' kötelező pontokat, felvilágosítsák a' kifogásokat; ne hogy későbbben a' fonák értés *) szép reményeiktől megfossza **.)

Tóbi Antal.

*) A' fonák értés, a' rövid előadás miatt, szép.

**) A' tűz-kármentésnek hasznairól nem szóllunk; mert arról elvonva (in abstracto) ki ki meg vagyon győződve.— Ennek három neme vagyon: vagy

1-ször Az Uralkodás fizeti ki a' közönséges adó tárából a' kárt. Illyen tűz kármentés Hazánkban is vólt a' Szepességi XVI. Városokban, a' Lengyel Uralkodás alatt. — De mivel az Uralkodásnak minden Intézete sokkal többbe kerül mint a' privatusoké, 's könnyebben történhetnek tsalások, mint a' privatusok Intézeteiben, — mivel a' privatus a' maga hasznáért is kénytelen dolgára jobban ügyelni; — ez nem egészen tziel-rányos. Vagy

2-szor Privatusok hátorságosítják meg költsönösen egymás vagyonjait, 's így valamint a' haszon, úgy a' kár is a' Társaságnál marad. — Illyen az Austriai költsönösen hátorságosító Intézet, 's illyent akarnak Hazánk némelly Nagyjai is Hazánkban felállítani. — De mivel ehben nem minden ember vehet részt, 's könnyen tsizolódások is történhetnek: legjobb, ha

3-szor Egy Társaság bizonyos Jutalom mellett vállalja speculatióból magára a' hátorságosítást; mert akkor kiki vehet abban úgy is mint Actionarius, úgy is mint megbátorságosított, részt, — ki ki ügyel szorgalmasan a' maga javára, — az Igazgatás nintsen olyan nagyon össze zavarva, 's a' megkárosított legkönnyebben juthat pénzéhez, — és illyen az itt megítélt Austriai tűz kármentő Társaság.

A' Red.

4.

Erdő-mívelést tárgyazó Javallat.

Tapasztalván, hogy Hazánkban az erdők nagy rendetlenségben vagynak, kívántam a' Tudományos Gyűjtemény' olvasójival az erdők könnyebb 's hasznosabb miveltetése' módját tárgyazó tapasztalásaimat közleni. Hogy az erdöket, mennyiségekre 's növésekre nézve vágásokra kell osztani, azt kiki tudja; de ez magában nem elég az erdöknek jó rendben való tartására 's nevelésére; hanem még az is megkívántatik, hogy azok szint-úgy mint a'kertek, miveltessenek. Erre nézve szükségesnek tartom:

1-ör Hogy a' fennálló fák, akár melly neműek legyenek azok, inkább hold' fogytán mint töltén vágattassanak, és pedig minél alább, — még jobb, ha ezen munka gömbölyü fűrészek által hajtatik végre.

2-or Hogy a' tilalom' ideje alatt minden vágás körülárkoltassék.

3-or Hogy minden vadásznak 's erdő-kerülőnek kötelességében álljon, szapora növésű fák-ból, — millyenek a' topoly, platanus, kiváltképen pedig a' Gleditschia triacanthos, melly egyszersmind kemény-fa is — fa-oskolát plántálni és mivelni.

4-er Hogy a' vágásokban találtató pusztá föld nagyobb része felkapáltattassék, 's részint makkal, részint pedig fákkal beültetessék; mert tudva vagyon, hogy a' kapált földben kétszerte szaporábban nő a' fa, mint a' kapálatlanban.

5-ör Hogy a' vágások felnövések után is megkülömböztethessenek egymástól, szükséges azoknak széleiket topoly vagy gyümöls-fákkal beültetni.

6-or

6-or Hogy a' nevendék tser-fák' nyesése, mint ártalmas, megtiltattassék, a' tölgy-fáké ellenben, mellyeknek mint épület-fáknak egyenesen kell nőniök, megparantsoltattassék.

7-er Hogy a' nevendék erdőkben való legeltetés tsak akkor engedtessek meg, midön azok már jól megerősödtek. Erre nézve különös figyelemmel kell a' magból nőtt erdők eránt viseltetni, mert ezek lassabban és sűrűbben sarjadznak, mint a' tőkéből valók, — 's ennél fogva a' benne való legeltetés tsak hosszabb idő múlva engedtetetik meg.

8-or Hogy azon Földes Uraknak, kiknek vágásaik, a' legeltetés kora megengedése miatt pusztulásokhoz közelgetnek, szabad legyen ezeket megtilalmazni, úgy mindazonáltal, hogy légeltetésre más vágásokat tartozzanak rendelni.

9-er Hogy a' haszontalan harasztok vágásokra osztattassanak, 's ezek közül esztendőnkint egy egy kiirtattassék, 's újra beültetessék.

10-er Hogy a' homokokba topoly-fák ültetessenek. A' topoly-fa' vesszeji, 4 újnyira elvágatván, s 24 óráig marha-hugyban áztattván, eke után is ültetethetnek.

11-er Hogy az Ország és egyéb szekér-utak mellé fák ültetessenek. Erre nézve hasznos volna, ha minden új házas. köteleztetnék az Ország vagy egyéb út mellett 10 vagy 12 darab fát ültetni, 's azokat továbbá is mivelni.

Báró Prónay Kálmán.

5.

A' Vértésekben talált kővé-vált Fog.

Mi okozhatta az özönvizet? az eránt a' vélemények különbözök. Okozta üstökösnek farka-e, mellybe a' föld merült? a' tengelynek egy kevesé a' polár-tsillag felé hajlítása e? nem bizonyos; de valóságát a' hegyeken fen és ben, a' völgyekben, a' szigetekben, az egész száraz földön találtató jelek kétségen kívül teszik, 's a' pogány írók is erősítik. Per alatt vagyon az is, ha valljon a' száraz földet tsak egy ideig lepte-e viz, 's ismét letakarodott-e róla; és így mindég a' régi szárazon lakunk? vagy hogy a' tenger fenéke, talán földindulás által, feltolattatván, a' dombos száraz pedig lesüllyesztetvén: a' tenger elhagyta régi helyét, a' volt szárazra állandóul fekküdt, 's már szerentsétlen őseinket városaikkal, miveikkel, állatjaikkal együtt fedik tengereink, és késő unokájiknak gályáji felettök járnak e? mi ellenben a' hajdani tengerfeneket, a' Czetek régi honját szántjuk 's miveljük e? — De úgy látszik, nem tartozik per alá az az állítás, hogy a' föld akkori revolutiojában felturattatott, össze omlott, felső szine mélyen feloldoztatott, 's azután úgy üllepedett le; mert ezt kell hinnünk, ha gondolóra vesszük, mennyi sok kővé-vált, vagy kőbe nyomattatott tengeri 's földi állatok, fogak, tsontok, tsigák, gyümölsök, plánták 's. t. találatnak szárazunk gyomrában; mellyek ha nem így, miképen keveredhettek oda, helyesen alig lehet megfogni. A' Spectacle de la Nature, nálam Német fordításban Schau-Platz der Natur (8 Darab, képekkel): ezt mondja a' 3-dik Darabban egy helyen: „Diese versteinete, und dem Ansehen nach unnütze Dinge, legen

ihr Zeugnisz gegen jedermann ab. Sie sind eben so viele Denkmale, welche uns die göttliche Vorsorge von der aller merkwürdigsten unter allen Begebenheiten, übrig gelassen hat; sie thun am Rande der mosaischen Geschichte eben die Dienste, als die alten Münzen am Rande der römischen Historie". Ezen kövé-vált, haszontalanoknak tetsző kövek, mindenek ellen bizonysgot tesznek. Ők mind annyi emlékek, mellyeket az Isteni gondviselés a' történetek' emlékezetre legméltóbbikáról fenhagyott; ők a' Mósesi történeteknek azt a' szolgálatot teszik, a' mit a' Római históriáknak a' régi pénzek tesznek.

Én is bírok egy ilyen kövé válttal; hegyesen végződő nyelvet mutat, hosza $1\frac{1}{2}$, vastagsága közel $\frac{1}{2}$ hüvelyk, tőben 1 hüvelyknél szélesebb, két széle végig ráspolyos, és reszeli a' rezet is, belől tömött 's fehér, kívül barnás máj-szinű, sima, fényes; feljül domborúbb, alúl laposabb. Ezt ezredékig a' Vértes hegyeinek sziklái, az Oroszlányi mészkőbányában mélyen takarták; honnan 1811-ben most is élő Lachvicska Pál Oroszlányi lakos és mészégető akkor hozta fényre, midőn egykor a' bányában követ fejtene. Vallása szerint volt ott egy fej is, hasonló a' kigyó-fejhez; de az törés közben a' kövek egészen összezúzták, 's egyebet ezen darabnál meg nem menthetett. Lachvicska ezt a' ritkaságot adta Oroszlányi Ev. Predikátor', bold. Selmeczi Máté Ur leányának, most Nz. Raits Sámuel Csákvári Patikáros Ur' hitvesének; 's ugyan ő ajándékozott meg vele 1824-ben, Julius' 19-én, mint valamelly esmeretlen nagy kigyónak nyelvével.

De hogy ez kigyó' nyelve volna, az említett Schau-Platz der Natur tagadja. Ennek 3-

dik Darabjában, a' kövé-váltaknak első réztábláján két ilyen nyelvnek vélt kövé-váltat lehet látni, az enyimmel mindenben egyezőt. A' tábla' magyarázatjában erről így szól az Író: „Glossopetrae, Zungenteine. Es sind nichts weniger, als Schlangen - Zungen, sondern versteinte Zähne, aus dem Rinnbacken eines grossen Seehundes”. — Nyelvkövek. Ezek koránt sem kígyónyelvek, hanem egy nagy tengeri kutyának (Canis Carcharias) állkaptzájából való fogak. (Azon táblán a' Carchariasnak iszonyú feje is le vagyon rajzolva).

És a' textben: „Zu Malta, wo man dergleichen Steine verkauft, ist es eine Schlangen-Zunge, die bey Ankunft des heiligen Pauli in dieser Insel, zu Stein worden, und unter andern Tugenden auch diese hat, dasz sie den Goldschmieden Arbeit verschaffet. Hier zu Lande verändert diese Zunge ihren Stand, und ist nur ein blosser Zahn eines Seehundes, oder Hayen von der grössern Art, welches ein schrecklich Ungeheuer ist, das zuweilen mehr als vier tausend Pfunde wieget”. „Maltában, a' hol illyes köveket árúlnak, kígyónyelvnek tarják, melly, mikor szent Pál azon szigetbe érkezett, kövé-vált, 's egyéb virtusai közé tartozik, hogy az aranymiveseknek dolgot ad. (Sokan aranyba 's ezüstbe foglaltatják.) Nálunk nyelv létét-elveszti, és pusztá foga marad egy Tengeri-kutyának, vagy a' nagyobb nemű Czapának, melly olly ijesztő szörnyeteg, hogy négy ezer fontnál néha többet nyom”. — (A' fogmázból ki lehet magyarázni, miért olly szép sima 's fényes az én kövé-válttom).

Ha tehát akár Carchariasnak, akár pedig Czapanak foga ez: úgy a' mi Vérteseink is hajdan vagy tengerfenéki hegyek voltak, vagy az özön-víz őket is áztatta, vagy az özön-vízkor torlódtak; ha csak valakinek azt nem jöne kedve állítani, hogy ezen szörnyeteget, talán kitömve, látványságért hozták a' tengerből, és azután a' Vértés' kövei alá elásták, — a' mit valamint megmutatni, úgy elhinni is nehéz.

Holéczy.

6.

A' Vers-formákról.

Mivel a' vers formák három fő pemekre oszlanak: a' görög, a' metrumos, és metrumtalan rímes formákra; 's mivel mind eze formák nálunk divatban vagynak; tehát méltán illik kérdeznünk, mellyik szebb és jobb, mind magában, mind pedig reánk nézve; mert tudnivaló az, hogy minden különös nyelvnél különös szempontok adhatják elő magokat. De egyéberánt is tapasztaljuk azt, hogy a' Magyar korántsem figyelmez úgy a' példákra, mint egyéb nemzetek, hanem valamint mindenben, úgy a' Literaturában is, minden Magyar szabad Úr akar lenni, 's e' részben is nem bottal, hanem okkal móddal akar vezetetni.

Egész nemzetek egy két példára rímes verseiket metrumba szedték; a' németek pedig olly sentimentalís, olly ideális képzelt metrumot fogadtak el, a' millyent szem nem láthat, fül nem hallhat, még is festeni, mu'sikálni, tántzolni akar. De hogy a' Magyarra illy könnyen banni nem lehet, azon ne boszongdjunk, hanem inkább örüljünk; mert a' látni akaró érzi magában

a' látásnak tehetségét, a' rendetlen erőket pedig könnyebb elrendelni, mint az erőtlenséget erővé emelni. Ugyan azért ne dorongozzunk, hanem fejtsük ki a' dolog természetét, 's a' látni akarók látni fogják azt, a' nem akarók pedig hangítsálszanak, a' mint nekik tetszik; a' dolog egyéberánt is egyre mén, mert publicuma mindég lesz mind a' lantnak, mind a' dudának. De térjünk a' dologhoz.

A' Vers nem egyéb, mint az ének' vagy tántz' természetét követő beszéd forma; melly, mint külső része a' Poézisnak, egyenesen alája esik a' szép művészetek' legfőbb, legközönségebb törvényének, a' mi nem egyéb, mint a' régi Aristótelesi definitió: a' természet' szép követése.

Szép követése a' természetnek pedig az, a' mi az emberrel és természettel egyez, vagy magyarázólag, a' mi az embernek, és az emberiséget illető dolgoknak legfőbb caractereikkel és tzeljaikkal öszve illik. Mert az ember tsak magát szereti leginkább, 's tsak magát látja legfőbb szépnek, el annyira, hogy a' legfőbb ideákban az Istenekben sem láthat egyebet, tsak emberi szépet; de mivel érzi, hogy része mind a' Teremtőnek, mind a' természetnek, tehát magával együtt szereti az Istent, és természetet is; de hogy mindeniket jobban szerethesse, mindeniket részint megemberesíti, az az, megszebbíti, részint pedig a' magok valóságaikban hagyja, vagy azoknak természeteiket követi, mert a' szeretet nem egységet, hanem tsak öszve egyezést, vagy harmoniás különféleséget kíván; az az, az embernek és emberiséget illető dolgoknak nem minden, hanem tsak a' legfőbb caractereiket és tzeljaikat hozza harmoniába a' Poéta.

Ugyan azért, a' természetet szépen követni, annyi, mint azt részint szebbíteni, részint pedig követni, vagy rövidebben: szebbítve követni; 's innét látni való, hogy mind a' poétai szebbítés, mind a' poétai követés, nem minden, hanem csak főbb oldalú szebbítés és követés; mert a' minden oldalú szebbítés természetlenséget, a' minden oldalú követés pedig másolatot, prózai természetet, vagy igazában szóllván, másolatot ad; mert a' természet végtelen individualitásait egészen másolni nem lehet. Ugyan azért minden poétai szebbítésnek és követésnek egyik legfőbb, legközönségesebb törvénye az egyszerűség.

Az embernek legfőbb caractere a' józan ész, vagy okosság, legfőbb tzielja lelki természetének harmoniás kifejtése, emelése, szabadsága, 's ezen maga szépségének közlése, tovább terjesztése, 's ez által a' lelki teremtés munkájának örökös folytatása.

A' józan észnek legfőbb, legközönségesebb törvénye: a' józan közepszer; melly valamint az észnek, úgy az ízlésnek is legfőbb, legközönségesebb törvénye: mert az ember, valamint lelkére az Isten és a' többi állatok között középen áll, úgy testi természetére nézve is igen egyszerű és közepszerű a' többi állatok között, 's ugyan azért minden egyszerűben és közepszerűben a' maga legbelsőbb valóját látja és szereti.

A' Lélek' harmoniás kifejtésének és közlésének, valamint legfőbb tzielja, úgy legfőbb törvénye is a' szabadság, az az, az emberi közepszerbe szorított, részint véges, részint pedig végtelen szabadság; véges t. i. a' testiekben, végtelen pedig a' lelkiekben. Innét van, hogy olly kedves előttünk az énekben és tántzban, a' meg-

határozott hangokban, és mozdulatokban a' szabad könnyűség; érezzük t. i. mint uralkodik a' lélek a' testen, mint emeli felül azon magát, mint játszik azzal szabad könnyűséggel; érezzük, hogy a' legelevenebb, a' testen leguralkodóbb, legszabadabb lélek a' legszebb lélek; innét van, hogy az önszereteten, az az, a' magán felül emelkedő léleknek szabadsága olly isteni szépnek látszik előttünk.

Ezen principiumok lesznek tehát azon legfőbb szempontok, mellyek szerint aesthetikai vizsgálódásinkat a' vers formák körül intézgetni fogjuk, és pedig illy formán:

A' görög forma követi az ének természetét háromféle módon, úgymint: a' meghatározott számú szótagokból álló sorokkal, a' különféle nyug-pontokkal és a' metrum' tántzával.

Az ének külső természete áll a' hang' hullámos szállongásában, annak különféle megszagga-tásaiban, nyug-pontjaiban, és az egyforma hangok' vissza fordulásaiban. Hogy a' görög forma az éneknek három elsőbb caractereit nyilván követi, látnivaló; de követi az még az egyforma hangok' vissza fordulását is, a' metrum' egyforma contourjainak egyezetével, tsak hogy ez nem olly éles, nem olly másoló's minden oldalú követés mint a' cadentiáké; hanem tsak egyszerű, egy oldalú, középszerű, de épen azért aesthetiás követés.

Ez a' forma tehát megegyez az ének' természetével, de még az ember legfőbb törvényeivel a' józan középserrel és szabadsággal is; mert tudjuk azt, melly szabad természetű ezen forma, 's tudjuk melly nagy szabadsággal bántak és bánhattak azzal az okos Görögök.

A' metrumtalan rimes vers követi az éneket szintűgy háromféle módon, úgymint: a' meghatá-

rozott számú szótagokból álló sorokkal, a' különféle nyugtpontokkal és a' cadentziákkal. Ez a' forma tehát közelít a' görög formához, egyszer azért, mivel szintűgy tsak háromféle módon követ; másodszer azért, mivel szintűgy tsak egy nemű stylban követ; harmadszer azért, mivel valamint a' görög az egyenlő hangok' vissza fordulását tsak bizonyos aesthetiás távulatban követi, úgy ez is az ének hullámain nem meghatározott metrummal ugyan, de valami szép gördületű 's változatú hangokkal, bizonyos távulatban követi, vagy követheti. Ez a' forma tehát, a' maga nemében szintolly egyszerű természetű, és szép valamint a' görög; mert a' metrum' hijánosságát eléggé kipótolják az igen élesen követő, igen éneklő és pittoresk cadentiák, az igen meghatározott számú szótagok és nyug-pontok, elannyira, hogy ez minden metrum nélkül is sokkal élesebben követi az éneket, mint a' görög formának sokkal tsendesebb és szabadabb metrumba, úgy hogy épen az az aesthetiátlanság van benne, hogy igen élesen követ; de egyéberánt igen megegyez az emberhez illő józan közepszerrel és szabadsággal, 's tsak annyiban különböz a' görögtől, hogy a' metrum inkább a' tántznak, a' cadentia pedig inkább az éneknek typusa.

A' metrumba szedett rimes vers ezen egyszerű formáktól távozik kétféleképen, úgymint: a' követésnek számát eggyel szaporítja, és a' követésnek két különféle természetű styljait keveri öszve, úgy hogy ez nem tsak énekel, mint a' szabad rimes forma, nem tsak tántzol, mint a' görög, hanem egyszerre tántzol és énekel. Ez a' forma tehát mind azért, mivel a' követés számát szaporítja, mind azért, mivel két különféle stylokat kever öszve; látnivaló, hogy igen messze

távozik az aesthetiás közészerűtől, egyszerűtől és szabadságtól.

Ugyan is, a' Hellenek, úgymond Bouterwek, a' festett szobrokat és rimeket, az az, rimes metrumokat, ugyan azon egy okból nem szenvedhették. Nem szenvedhették pedig azok a' festett szobrokat, az én belátásom szerint, egyszerű azért, mivel a' contour' legfinomabb vonulatit az etset' színei eltakarták, a' színek' legszébb árnyékozatit ellenben a' contour feloldozta, semmivé tette; melly szerint egyik mesterség a' másikat elrontván, egyik sem jelenhetett meg saját tökéletében; másodsor azért, mivel a' különféle művészetek a' figyelmet megoszták, meggyengíték, megzavarák, 's ugyan azért sem egyik sem másik művészet' szépségét tökéletesen érezni nem engedék; harmadsor pedig azért, mivel a' Görögök igen jól érezték azt, hogy a' mesterségnek a' természetet tsak bizonyos közészerű, aesthetiás távulatban követni, nem pedig másolni, majmolni kell.

A' festett szobor már nem aesthetiás kép, hanem tsupa természet, vagy majmolat, melly azt a' határt, azt az aesthetiás közészerűt és távulatot, mellyeknek a' mesterséget a' mesterkéléstől és természettől meg kell választaniok, tsak nem egészen elrontja. 'S így mennél inkább elrontatnak ezen határok, annál inkább elenyézik a' művnek minden aesthetiás betse, elannyira, hogy ha a' szoborra még ruhát is aggatunk, 's azt még énekelni és tántzolni is megtaníttjuk, már úgy az egész művet gyermekes bábbá alatsnyítjuk.

Követheti az ének a' fülemile hangjait, de ha azokat egészen másolja, egészen fülemilévé válik, már úgy a' mesterség által megy a' természetbe, 's megszűnik emberi, vagy szép ének

lenni. Követheti a' Hilleri Symphonia az orkánt, mint a' Philidori a' menydörgést, de tsak bizonyos távulatban és középszerben; mert ha azok egészen másoltatnak, az aesthetiás gyönyör helyett igen aesthetiátlan rémülést adnak. Mu'sikába teheti Telemann a' kapu-tzédulát; de valamint Hillernek és Philidornak alúl kell az orkánon és menydörgésen szállaniok, úgy Telemannnak a' kapu-tzédulán felül kell emelkednie, 's mindeniknek bizonyos távulatban kell állani a' tárgytól, vagy a' természettől; mert a' harmonia' érzelme, az az, a' szépnek érzelme, nem egységet, hanem tsak valami középszerű, egyszerű, főbb oldalú öszve egyezést, az az, harmoniás különféleséget kíván.

Innét van, hogy a' Poezis mindenkor tsak egyszerű, középszerű, főbb oldalú követést és szebbítést kíván; mert valamint a' többszerű követés majmolatot, a' minden oldalú pedig másolatot ad: a' szerint a' többszerű, sok oldalú szebbítés feleslegvalót és mesterkélést, a' minden oldalú pedig természetlenséget szül, mellyek természet szerint mind annyi feloldási a' harmoniás különféleségnek, vagy a' poetai szépnek.

Minden harmonia közép szer t és különféleséget tesz fel magában; mert a' különféle, egymással ellenkező, tarkaságot adó individualitásokat, tsak úgy hogy hozhatjuk mind egymással, mind az emberiséggel harmoniába, ha azoknak élesebb sajátságait az aesthetiás középszerre szállítjuk vagy emeljük.

Innét van, hogy valamint minden szépnek legfőbb, legközönségesebb alkotóji az aesthetiás egyszerű és a' középszer; épen úgy minden szépnek legfőbb, legközönségesebb feloldóji a' szertelenségnek különféle nemei. Ez az aesthetiás közép szer a' Poezisban a' közép pout

és közép tető, hol minden szépnek concentrálódni kell; mert ez a közép pont és középtető maga az ember. Ez a principium szülte a Hellenikának örökös nagy harmoniáját, melly az embert magával, az istenekkel 's az egész természettel olly szép harmoniába hozta; innét van, hogy a Hellenek mindenben csak a józan középszert, a szép egyszerűt 's a legközönségesebbet szerették, 's minden szertelent olly igen kerültek, elannyira, hogy még a magában szép különösséget is távoztatták, úgy hogy Winkelman szerint ezen okból nem adák az asszonyi szép képeknek a magában szép ajak gödörkét.

Ezen principiumok szerint lett az, hogy valamint egész Poeziájok igen együgyű, úgy az översificatiójok is egyszerű 's olly szabad, a milyent mink próbálni sem mernénk; mert ők tudták, hogy az ember középszertűnél egyebet sem elő nem hozhat, sem el nem fogadhat tökéletesen; 's tudták, hogy mind a testi, mind a lelki világban az emberi természet kifejtődésének legfőbb törvénye és tzielja a szabadság.

Ezen principiumoknak elfeledése tette a Romantikát mind lelkére, mind kérgére nézve szerotelenné, 's ugyan ez szülte a rimes metrumot is, mellyre mind azok, a mik a festett szoborra mondva vagynak, reá illenek, 's mint különös művészetre többek is, úgymint:

1. Valamint a festett szobron a kétféle mesterségek egymást feloldják, 's az aesthetiás követés helyett majmolatot adnak; úgy a metrumos rimes versben, az igen éles, igen éneklő cadentiák a sokkal tsendesebb metrumot, vagy egészen eltakarják, semmivé teszik, 's akkor nem egyéb a metrum, mint szükségtelen, káros nyög, melly semmi szépet nem ad, de rútat sokat adhat,

ugyan azért tiltja azt az aesthesis, mert tiltja a' józan okosság és szabadság; vagy ha olly hágdózó és éles a' metrum, hogy azt a' cadentiák el nem nyomhatják, akkor figyelmünket a' kétféle stylok megosztják, zavarják, fárasztják, gyengítik, sem egyik sem másik styl' kellemeit tökéletesen érezni nem engedik; hanem ellenben éreztetik az ének' természetének nem egyszerű, nem közepszerű, nem aesthetiás követését, de felesleg való, szertelen majmolását, melly az ének' aesthetiás typusza helyett mesterkéltn majmolatot és gyermek-bábat ad; éreztetik, hogy minden styl' csak a' maga sajátságaiában jelenhetik meg tökéletes fényben és characterben, 's hogy a' különféle sajátságoknak összezavarása tarkaságot és szertelenséget szül; éreztetik, hogy az igen éneklő rimes vers olly igen élesen követi az éneket, hogy az már magában is inkább másolat, mint aesthetiás követés, a' metrum' tántzával együtt pedig tsupa tarka szertelenség; éreztetik, hogy az aprón lépdező jambusban és trochaeusban nem olly sikoltó ugyan ennek az iztelen *Leonicum* nak szertelensége és dissonantiája, mint a' hágdózóbb metrumokban, de még is a' *Leonicum* a' jambusban is csak *Leonicum*, 's nem egyéb, mint szertelen *caricatura*, 's a' rútnak kissébb grádusa; mellynek egész meséje csak az, hogy a' *Leonicum* nak dissonantiáját a' hágdózóbb metrumokban észre vettük 's elvettük; a' tsendesebb metrumoknál ellenben nem vettük észre és azt szépnek tartjuk.

2. A' kézi szép-művészetek nem igen egyebek, mint szép játékaink; de a' Poézis az emberiségnek leglelkiebb, legfőbb realitása, ugyan azért annak komoly méltóságával sokkal inkább ellenkezik a' gyermekes majmolat, mint a' festett szoboréval.

3. A' fül sokkal kényesebb érzőnk, mint a' szem, mert tapasztaljuk azt, hogy a' leghitványabb kép sem tesz egyebet szemünknek, mint azt, hogy azt nem gyönyörködteti, de a' mu'sikában minden szertelen hang igen sérti füleinket. Innét van, hogy a' rossz tántzost mosolyogva nézzük, de a' rossz mu'sikát boszongkodva halljuk; ugyan azért a' fület sértő vers sokkal rútabb, mint a' szemet eléggé nem gyönyörködtető festett szobor.

4. A' festett szobornál csak a' szobor' contourja mázolódik be; de a' versben a' léleknek contourja, mellynek csak egy jó ideáját bemázolni is nagyobb rút és nagyobb kár, mint a' világnak minden festett szobra, mert a' lélek sokkal kényesebb a' fülnél is, a' bemázolt ideával pedig nem csak egy két szem veszt, hanem az egész lelki világ.

5. Mivel ez a' forma igen mu'sikál, a' figyelmet a' lelki mu'sikáról igen a' külső hangmu'sikára vonja, melly mind a' Poétát elrontja, mert mu'sikussá teszi, mind a' hallgatónál a' lelkiebb befolyást megzavarja, 's az által az egész Poézist a' külső semmikre fordított figyelem üres hangitsálássá alacsonyítja.

6. Különösen pedig az igen rimetlen 's igen kényes természetű magyar nyelvben ezen formának igen szoros korlátai, a' Poézisnek legbájoőbb szépségét, a' beszédnek és gondolatoknak szabad könnyűségét, multhatatlanul megrontják, mellyre már is elég kietlen példákat láthatunk.

7. Ezen formának szertelenségeit a' legfőbb grádusra viszik az olasz *Sonettek*, mellyek a' leggyermekesebb mesterkélésnek, a' legtzeitálnabb artistai kötélen tántzolásnak igen eleven másolatjai, 's mellyek nem csak a' legkikeresettebb békókban és gyermekes össze vissza kerengésekben

énekelnek és tántzolnak, de Jean Paul szerint, minden bizonnyal elől hátul tele vagynak tsen-
gőkkel.

Ezek tehát az én jó szándékkal megfontolt gondolataim rimes verseink eránt; de mivel ezen verseink többnyire énekeink' formáji, 's mivel a' metrumtalan formára az mondatik, hogy az a' metrum nem léte miatt az éneklésben dissonantiát ad; tehát szükség e' részben is a' metrum' befolyását tekintetbe venni. Mellyre nézve tehát e' következőket jegyzem meg:

1. Azt az ellenkezést, melly a' metrumtalan vers és ének között látszatik lenni, nem a' szokott jambusnak és trochaeusnak igen szabadon változó 's határozatlan mértéke, de a' legszorosabban nótához szabott metrum sem háritja el; mert akár a' positiós, akár a' positiótlan vocalist nyújtja meg az ének, mindegy, úgy hogy, ha a' j e g e n y e helyett nem mondhat j é g é n y é t, tehát az e m b e r helyett sem mondhat é m b é r t, mert ha a' positiótlan rövidnek nyújtása rú t, a' positiós rövid vocalisnak nyújtása sem lehet egyéb, mint rú t. Következésképen az ének' mértékének egészen különbözni kellene a' szokott metrumtól, úgy hogy minden hosszú helyeket, nem positiós, hanem természetesen hosszú vocalisokkal kellene megrakni; mert ha szabad a' positiós vocalist az énekeknek nyújtani, természet szerint szabad a' positiótlant is; ha pedig az szabad, úgy én meg nem foghatom mire való a' metrum?

Ha tehát a' szokott metrum az ének' nótájával megegyez, akkor sem több a' semminél, ha pedig azzal ellenkezik, melly többnyire úgy szokott lenni, akkor rosszabb a' semminél, és valóságos dissonantia, olly dissonantia, a' millyent a' metrumtalan formáknál korántsem érzünk, mert ott nints a' metrumra függesztve figyelmünk.

Melly szerint, ha énekeinket tzeltalan metrummal terhelni nem akarjuk, tehát természetesen új metrumot kell készítenünk, 's valamint a' Poétát a' Compositornak, úgy a' Compositort a' Poétának olly szorosán alája kell vetnünk, hogy azok egymás nélkül meg se mozduljanak. De ki nem látja, hogy ez a' szükségtelen nyűg mindeniknek egyeránt ártana, és egyiknek sem használna; holott Teلمان szerint még a' kaputzédulát is mu'sikába lehet tenni.

2. De ha az új metrummal eleget tennék is az éneknek, hogy tennék eleget a' declamatióknak, holott ezeknek természeteikben ellenkezet is vagyon. Ugyan is a' declamatio természete egyenesen megkívánja, hogy a' rövid és hosszú, positiós és positiótlan, a' lágyabb és keményebb hangok valami egyerányuságban változassák fel egymást, hogy a' hangzat egyformaságát elkerüljük; az éneklést ellenben, minden kemény és positiós hangok nehezítvén, itt ezeket távoztatunk 's tsak lágy hangokat és könnyű articulatiókat kell válogatnunk, úgy hogy, Himfinek ez a' sora: Szer elem e' az avagy nem" a' declamatióra nézve hibás, az éneklésre nézve pedig igen jó, olly jó, hogy a' legszorosabban nótához szabott metrumnál is jobb, mert a' szokott metrum az egyformaságnak eltávoztatásáért positiót is kíván, a' positió pedig mindég nehezíti az éneklést. Valljon tehát mellyiknek te gyünk eleget? a' beszéd szépségének ártsunk e' vagy az éneknek? Igy szorít bennünket egész természetünk a' józan középserbe! Ugyan azért ha nem lehetünk egész mu'sikusok, legyünk egész Poéták, kedvezzünk a' fülnek mint lehet, de a' lelket a' fül - dobjának alája ne vessük, mert a' mi publicumunk a' Lélek.

3. De igen különös az előttem, hogy azon fűlek, mellyek előtt már a' cadeutiák úgy bemázolták a' tsendes metrumot, hogy ezen kétféle stylok' ellenkezetét meg nem érezhették, épen azok a' fűlek érzik a' metrumot az ének' orkánjában! Holott én azt érzem, hogy az ének' ereje, melly mindent elragad 's minden köz-hangokon, mint a' poétai lélek a' prózai világon, egészen felül emelkedik, nem tsak a' tsendes metrumot, de tsaknem az egész beszédet elnyeli 's magával ragadja. Hiszen ha ez így nem volna, hogy tudná a' német a' maga durva nyelvét énekre emelni, holott a' német metrum' medve tántzához képest, a' magyar kaputzédula is Pindaroszi daru-tántz? Pedig még is látjuk azt, hogy mind a' német, mind a' metrumtalan frantzia nyelveken elég szépen lehet énekelni; de ha úgy nem lehet, mint az olasz nyelvben, annak okát nem a' hijános olasz metrumban, melly tán rosszabb a' semminél, mert hijános, hanem a' nyelv' légységében és a' geniusban kell keresni.

Melly szerint látni való, hogy én akármint gondolkodom, a' rimes metrumokban semmi jót nem találok; hanem azt igen is látom, hogy azok azon iztelen időeknek és nemzeteknek caricaturáji, mellyek a' szépet mindenkor a' tsetsebtsében, a' hábokkal tömött épületekben, mázos pofákban, lisztes tornyos parókákban, bufánokban 's más illy példátlan iztelenségekben keresték és látták. De ha az olly nemzetek, kiknek metrumjok sints, még is metrumoznak, ezt az iztelenséget nem érezték is, kell azt a' Magyarnak az ő igen férjfi-as izlete és szabad geniusa szerint éreznie, 's ohajtom is hogy érezze. Mert ambár a' mi mu'sikátlan időnkben azt nem mondhatjuk Platóval és Aristotelelesszel, hogy a' nemzeti létel a' hurhangtól is függ; de tsak ugyan

mondhatunk annyit, hogy Poeziánkban a' nemzeti szellemre figyelmeznünk illik, mert a' nemzetiségnek nagy része a' nemzeti izlés.

Ugyan azért óhajtanám, hogy e' részben is azon az úton maradjunk, mellyre minket felserkent Geniusunk' első intése vezetett. Ez az út a' józan középsernek és szabadságnak útja vala, mellyen a' Genie szabadon szárnyalhatott, a' nem genie pedig legalább tsuffá nem lett; óhajtanám, hogy által látnánk azt végre, hogy a' művészi tökélet nem artistai kötélen-tántzolás, valamint a' Poéta nem mu'sikus; által látnánk, hogy valamint ezen különféle ideáknak öszve zavarása szülte ezen tzeltalan formát, úgy ezeknek elválasztása azt örökre eltörölné. De reménylem is, hogy valamint ezen ideákat elválasztjuk, azonnal látni fogjuk, hogy a' kötélen tántzólonak igen is legnagyobb mestersége az a' mi legnehezebb; mert mesterségének tzelja nem egyéb, mint tehetségeinek a' különféle nehézségek' meggyőzése által való tsudáltatása; a' Poétának ellenben egész tudománya 's annak minden tzeljai a' józan okosság' és izlés' törvényei által szorosán meglévén határozva, néki a' szükségtelen nyugöt a' józan ész, a' felesleg való piperét pedig az izlés egyformán 's igen nyilván tiltják.

Igy szintén a' mu'sika része ugyan a' Poezisnak, de azt a' lelki mu'sikának alája kell rendelni, mert a' mu'sikát is egyedül a' lélek teszi széppé; annyival inkább pedig a' Poezisban nem a' hang mu'sikája, hanem egyedül a' lélek a' legfőbb tzel, a' léleknek legfőbb tzelja pedig a' szabadság, mellyeket a' Poétának nem elfojtani, hanem emelni, szebbíteni illik. Innét van, hogy a' Lantosok Attya, Pindaros, numeris fertur lege solutis, és bátran megszegi a' törvényt, mihelyt a' lélek úgy kívánja; mert a' ki

a' lélek szépségét érzi, az azt semminek fel nem áldozza; 's ha a' mu'sikalis fülű Hellenek így tehettek a' metrummal, valljon mi szüksége van akkor a' mi cantilenáinknak arra, holott mink azoknak nótájikat se tudjuk? Vagy mi szüksége van arra a' Németnek, holott még a' consonans betűket is alig tudja megválasztani, 's holott még azt sem hallja, hogy nints metruma?

Legkevesebb a' félsiket és félvak emberi állatot még siketebbé és vakabbá tenni; de valljon illik é azt szükségtelen szükségekkel terhelni? Ditséretet érdemelnek a' Frantziák mind azért, hogy által látták azt, hogy nints metrumjok, mind azért, hogy által látták, hogy metrum nélkül is eleget énekelhetnek; 's által látták, hogy metrumot, a' hol nints, a' Németek szerint nem lehet, 's nem szükség fabrikálni. Roma már mesterkélte, mink pedig még csak a' góth iztelenség tsetsebábjaival vivunk; 's innét van, hogy a' Poeta mu'sikussá akar lenni, 's nem tudja, hogy a' mu'sikában a' legeggyűbb furuglya felmúlja Pindároszt, a' mu'sikus pedig csak úgy közelít a' Poetához, mint Marsias Apollóhoz.

Ber'senyi Dániel.

II. L i t e r a t ú r a.

A. H a z a i L i t e r a t ú r a.

1) K ö n y v - e s m e r t e t é s .

Solennia Memoriae anniversariae Bibliothecae Kis-Honthanae publicae, Senioratus Evang. A. C. Alsó-Székánokini celebrata. Pesthini, typis Nob. Trattner. (Kis nyolczad réthben).

Az Augusztai Hitvallást tartó Evangélikus gyülekezetek' Kis-Honthi Esperestsége *), egy nyilvános Könyvtárral ditsekszik, melly alapját még az Esperestség' első kezdekedésével látta le-tétetni, de tekintetre méltó Könyvtárrá emelkedését leginkább b. e. Császár András, ritka buz-góságú Hazánkfiának köszöni. Ez a' Nagy Magyar, könyvbeli saját gyűjteményét, fentartására és öregbítésére szükséges fundázióval együtt, ez Esperestségnek hagyta örökségül. Helye a' Könyv-tárnak az Alsó-Székánoki templom-épületben va-gyon, és őrzője is mindenkor ugyan azon helyi (tót) Prédikátor.

Az Esperestség' Egyházi Világi Elöljárói immár, úgymint azon Könyvtár' legközelebbi tulajdonosai és használói, 1800-dik esztendőben kezdve, azt a' dicsérendő és utánnozásra méltó szokást hozták divatba magok között, hogy a' Könyvtár' helyén és szobájában, esztendőnkint ősszel, jobbára Sept. 13. kán (1823-ban, 1824-ben Oct. elején) tudományos Gyűlést tartanak, mellyben a' tudós Tagok közül néhányan, szabadon

*) Régi oklevelekhez képest is a' kathol. és proteszt. Egyházakban, Vice-Archi-Diaconus az Esperesti vagy Seni-ori, Archi-Diaconus a' Superintendensi ranggal tartatik egyenlőnek. (Lásd Solennia XIV. Biblioth. Kis-Honth. Pest, 1823. l. 102.)

választott egyveleg tárgyakról, latán, tót, német, és — elvéve néha — magyar nyelven dolgozatokat olvasnak fel. E' dolgozatok a' többi Tagok által figyelmesen kihallgattatnak, és barátságos hozzá szözlások közben vizsgáltnak. Meghatározatnak egyszer'smind, mellyik munka fogna méltó lenni kinyomtatásra, mellyik nem.

'S e'féle munkák tehát azok, mellyek a' fent irrt czim alatt esztendőről esztendőre kibocsáttatnak. Nem eresztetnek pedig esztendőnkint ugyan azon mennyiségben; hanem hol többen, hol kevesebben, ahoz képest, mint a' jelesebb Értekezések, és a' költség-vállalásra Patronusok találkoznak. Ha történehből valamelly esztendőben az illy munkák nyomtatására Patronus nem találkoznék, magok a' Szerzők viselik a' költséget. Így p. o. (hogy tsak a' kezemnél álló példányokat idézzem fel), az 1822-diki Gyűlésnek Innepiségei (Solennia), mellyek 248 kis nyolczad rényi lapot foglalnak, Nagyságos Zádorházai Sturman Márton, Cs. K. Tanácsos Urnak; az 1819-dik esztendeiek 226 lapon, Tek. Nyáry Ignácz, kiszolgált Barsi Vice-Ispán Urnak vagynak ajánlva; az 1821-dik esztendeiek tsak 48 lapra terjednek és senkinek sem ajánltattak. A' példányok is kevés számmal, 's inkább egyedül intreszszált Jóakaróknak ajándékul kiosztogatás, mint boltban árutatás végett nyomtattnak.

Mellyek szerint azon Világi Urakból, Predikátorokból és Iskola Tanítókból álló Tagjait Kis-Honth Egyházi Vidékének úgy tekinthetni, mint kis tudós Társaságot, melly a' maga szűk körében tudományt terjeszteni és ápolgatni iparkodik; az esztendőnként bocsáttatni szokott Innepiségeit pedig honni tudományos Mintegy folyóírásúl vehetni. Mind a' két szempontból nézve, már megérdemli az Intézet, hogy a' két Haza, figyelmére

méltassa és esmerje. De még inkább érdemlik ezt azon megjelent munkák magok. Mert, noha nintsenek sovány tartalmu dolgozatok' hijával, fordúlnak elő bennök hellyel közel, minden Hazafit intreszszálható derék Értekezések, kivált mellyek Tek. Fejes János Ur tollából erednek, úgymint kinek neve az Innepiségekben leggyakortább is jön szem' eleibe. Illyen ditséret illet többek közt im' ez Értekezéseket is:

Az 1821-diki Innepiségekből: De Academiis Hungaricis, Holko Mátyás által; De Jesuitis, in Hungaria relinquendis, Instantia, Rakoczió Principi porrecta, et Responsum Statibus per Rakoczió exhibitum, olvasta Schrandio Péter Pál, jegyzetekkel; Diversa antiqua nomina Hungarorum, potissimum circa Andreae II. Regis Hung. (igy) in sic dicto Judicio Ferri Candentis obvia, in Rythmum redacta, olv. Krman János; —

Az 1822-diki Innepiségekből: de Dignitate Districtualis Inspectoris, Haluschka Mátyás által; Nagy-Röczén tartatott Districtuális Gyűlésről egy barátságos levélben, olv. Pekár István; allocutio triplex, qua Principibus Koháry et Cobourg, eorumque Consortibus, Ministri Ecclesiarum Vallis Balogh, ante hos tres annos, cultum suum contestatum ibant; beküldé Bartholomaeides László; Protectionales Literae, per Comitem Bercsényi Schüwetensibus datae, a' Könyvtár számára ajándékul nyújtá Bakulini Mihály, Pongyeloczi Iskola-Tanító; —

Minden e' két esztendei Innepiségekben folytatott leírása pedig Kis-Honth' földének, és névszerint Rima-Szombat Mező-városának, Kollár Sámueltól, olly Értekezés; melly rövidebben és magyarul adva méltó helyet fogott volna nemzeti Folyó-írásinkban is. A' munka minden oldalról rajzolni tudó tollra mutat; történeti része kivált

egyenesen kötfökből van merítve, mellyek' szíves közlése felől a' Rimaszombati Felsőség nyilván dicsérettel említetik.

Mi, ezen kis Tudós Egyesületnek és Innepiségeinek, midőn őket a' Hazának bejelentjük, szerentsét és tartósságot annál szívesebben kívánunk, mivel Egyházi Megyéinknek illy hasznos arányú öszve-gyülekezéseiket ő kivüle az egész Hazában *) alig mutathatjuk. Mindazáltal, ha Intézetje ellen némelly kifogásokat tenni, és itéletünket úgy megmásolni szabad volna, hogy se szarva se foga ne lenne, az következőkből állana. Ohajtanánk, hogy

1. Intézetjek egész miben létét, és Könyvtárjok' kincseit, önmagok a' Tudós Tagok, valamellyik nemzeti Folyó-Irásunkban a' két Hazával minél előbb környülményesebben 's igazabban megtudatnák.

2. Ugyan az Intézet' valamelly Tagja, eleitől fogva (1800.) legújabb ideig folytatott Innepiségeiből közölné, vagy tsak jelelné ki azon darabokat, mellyek akármiféle tekintetből a' Hazát érdeklik és bő tartalmauk.

3. Szereznének Világ eleibe adandó munkáiknak több nyilvánosságot, az az: nyomtatnának 's terjesztenének számosabb példányokat.

4. A' mindenkori beköszöntő Beszédben hálas említést érdemelne a' Könyvtár megfundálója, Császár András: kiről pedig sehol sinsen emlékezet.

5. A' sok hosszas Mottók is elmaradhatnának. De, mivel a' dolgozatok' vizsgálása nem czélunk, —

*) Németországban a' legújabb efféle Egyesület a' Neustadti Egyházi Vidék' Prédikátorai között állítottott fel. Munkákat is hotsát ki Super. Schwabe, mint Elölülőjének neve alatt, 1824-től fogva.

6. Végre és főképen, hogy írják munkáikat nemzeti nyelvünkön. Magyar nevezetű Helységben gyűlvén öszve, nagy buzgalmú Magyar Hazafinak hagyományi között, és magyar familiából származván jobbára magok a' Tagok is, kik, felteszem felölök, nem is jó néven vennék, ha őket más valaminek tisztelném mint Magyaroknak: megbotsáthatlan hiba, midőn dolgozásaik még is tsak merén latán, tót, német nyelven folynak, és az előttem felütve álló négy évi Innepiségek között tsupán egyetlenegy, öt lapnyi munkácskát talállok magyart, azt is ollyat, melly semmi figyelmet nem gerjeszt, t. i. Laurency János, volt Könyvtár őrző' halálára írtt rimes verseket, Mocsáry Antaltól. — Úgy is tselekedhetnének, hogy a' Társaság előtt olvasott, rostált, és helyben hagyott magyar munkát küldenék be honni Folyó-írásaink Redactiójához *), holott, mintegy egész tudós Társaság' szellemi termékei, és ugyan annak nevével beküldött dolgozatok, nem tsak örömmel felvételnének, hanem belölök mind az Intézetre több ditsőség, mind a' Hazára több haszon hárámlának.

E. I. P.

*) Bár tennék, így sok tekintethen derék 's hasznos dolgozásaik több nyilvánóságot nyernének.

A' Red.

B. Külföldi Literatúra.

Orvos-tudományi Egyvelegek.

(Berekesztése.)

Dr. Marcet tudósítása egy emberről, ki tiz esztendeig élt minekutánna sok bicskákát lenyelt volna.

A' beteg, ki Matróz volt, 1800-ben Guy's Ispitályban holt meg, 's Dr. Currie gyűjtötte össze a' következő faktumokat, mellyeket azonban önnön haláláig nem tett közönségessé. Maga ez a' szegény ember, igen világosan és egyszerűen beszélt elő ezen esetet.

1790-ben négy bicskát nyelt le, követvén ebben egy charlatánt. De ezek között három szék által elment tőle. Mártiusban 1805-ben egy nap 14-et nyelt el; mellyek miatt nagy alkalmatlanságokat szenvedett, de egy hónap alatt ezek is mind elmentek. — Decemberben 1805-ben ismét 12-at nyelt el 24. óra alatt, mind ezen alkalmatosságokkal ittas lévén. Ekkor rosszul lett, de még azután három hónapig egy sem ment el a' bicskák között, akkor érzette, mintha kihullottak volna beleiből, 's könnyebben lett, noha bizonytalan, hogy egy is el ment-e. Juniusban 1806-ban egy bicska nyelének felét kiokádta, 's Novemberben, és 1807-ben Februariusban sok bicska-darabok mentek el tőle. Sok szenvedések után igen kiszáradva megholt Martiusban 1809-ben.

Felnyittatván a' has, az egészen feketés ro'sdás színűnek találtatott, 's ilyen volt a' máj sistema is. A' gyomor vastag és nyavalyás volt, 's valami 30 vagy 40 bicska-darabok voltak benne, mellyek kisebb nagyobb mértékben voltak szétrágva. Egy a' bicska-vasak között azonban a' vég-

bélen keresztül volt fenakadva, egy végével a medenczének inas-húsos oldalába lévén szegezve; egy 4 és $\frac{1}{2}$ hüvelyknyi hosszú pedig a rúgó-vasak közül oldalvást, a balvesének ellenébe lévő vas-tag-bélt szúrta által, 's a has üregébe nyúlt ki, noha a sebesedés processusa olly szorosán oda nyomta a részeket a bicskához, hogy a has üregébe semmi kiömlés nem történhetett.

Dr. Marcet azt állítja, hogy ez az ember, ezeket a bicskákat minden baj nélkül nyelte le, mind addig, míg a gyomor azokat kiürithette; de utóljára ez megromolván, 's a kihajtásra való erejét elvesztvén, a bicskák fenmaradása adott okot azon symptomákra, mellyek az embernek halálát okozták. Dr. Marcet elbámult rajta, hogy az epe, melly a közönséges fekete színben részt vett, nevezetes mennyiségű vasat adott.

Ezen eset tehát azt bizonyítja, hogy ha idegen testek fenmaradnak az eledel tsöben, igen hihető, hogy azok a gyomron nem mentek által; mert mivel a beteg beleiben egy bicska sem találtatott, kivévén azokat, mellyek útjokban szerencsétlenül fenakadtak, hihető hogy mind az, a mi a belekbe útát talál, ezen részeknek peristaltikus munkálkodások által kihajtatik. (Medico-Chirurgical Transactions. Vol. 12. Part. 1. 1822.)

Hasonló esetet közöl Dr. Drake is, egy Amerikai Orvosi Folyóírásban, (New York Medical Repository for October 1822.) Dennis Shepherd, 27. eszt. ki sok ideig emésztetlen dolgokat szokott elnyelni, Junius elején egy nap 14. bicskát nyelt le. Más nap erőszakos fájdalmakat érzett gyomrában, mellyeket hányás és appetitus vesztés követtek. Azután két bicska elment tőle, de a symptomák nem múltak. 18-dik Aug. jelentette először magát Dr. Drake-nak. Ekkor igen nagyon gyenge volt; igen gyenge érverése volt; köhö-

gés kínozta, szüntelen sohajtozott, nagy fájdalomról panaszkodott egész hasában, kivált ha nyomták, 's csaknem szüntelenül hányt, mihelyt valamit lenyelt, vagy helyét változtatta. Ha felült, a' bicskák csörgése világosan hallatott, ha a' hasra ütöttek, és annyira lefelé, hogy az ember azt hitte volna, hogy a' belekbe által mentek. A' beteg megholt kiapadva, 25. Aug. — A' Sectionál, az ételcső a' természetesnél bővebbnek találtatott. A' bicskák mind a' gyomornak balvégében találtattak, kivévén egyet, melly az ételcsőben volt épen a' gyomor szája felett. A' gyomorban sok fekete 's épen olyan szagú folyam volt, mint a' mocskos puska-cső mosadékja. Hasonló fluidum volt a' belekben, de annak sem szaga sem rothadtsága nem volt. Az Oesophagus' alsó része meg volt vastagodva, 's inas-húsos része felpuffadva. Ugyan ez illik a' gyomor felsőbb részének hártáira is. A' tizenkét újjnyi bél is bizonyos gradusban hasonló állapotban volt. A' vakbélnek több hüvelyknyi része igen nagyon meg volt gyúladva. A' gyomor $13\frac{1}{2}$ unciát nyomott, és a' 12 bicska egy fontot. A' legnagyobb bicska 4. hüvelyknyi hosszú és egy és $\frac{1}{4}$ hüvelyknyi széles volt; csak ez maga harmadfél unciát nyomott. Ez az ember 15 esztendőskorában biliard golyóbisokat szokott lenyelni, mellyek 2—3. nap alatt minden alkalmatlanság nélkül elmentek tőle. Rendszerint 2—6. bicskát nyelt le egy hét alatt, 's ezek mindég hasonlóan elmentek. De midőn egészsége csökkenni kezdett, ezen rosz szokásról letett, 's három esztendeig egyet sem nyelt le. Ezen időtől fogva szüntelen emésztetlen dolgokat szokott elnyelni, hogy ez által pénzt gyűjtsön, mivel külömben igen mértékletlen volt. Egyszer, midőn Matrózi szolgálatban volt, 12 tallérért, egy aranyórát, lánczostúl, „petsétnyomostúl, és kulcsóstúl együtt elnyelt. Ő azt mondta, hogy nagyobb

alkalmatlanságára volt a' lántszemnek és petsétnyomónak darabossága, mint az órának nagysága. Mind ezek a' 9-dik napon feketén, de hiba nélkül elmentek.

Egy más alkalommal, csaknem egyszerre 34 puska-golyóbist, 's egyszer ittasan 10. 'sebkéseket és 41 golyóbisokat nyelt le. Gombokat gyakran markokkal nyelt le; 's a' rendkívül való esetekben külömbféle Orvosokhoz folyamodott, kik ezen emészthetetlen dolgokat hánytatókkal, hashajtókkal, kristélyekkel hajtották el. Ezen embernek halála épen azon ok miatt történt leghihetőképén, mint az elébbié. — Több hasonló eseteket hoz fel a' Journal Universel des sc. med. No 72. Jul. 1822.

Nuove esperienze ed osservazioni, sul modo di ottenere dal pepe nero il piperino, e l'olio acre, e su l'azione febri-fuga di queste sostanze, dal Caval. Domenico Meli. Milano 1823. 8-o.

Méli Úrnak ezen értekezése két részekből áll; az első, mellyet egy bevezetés előz meg, azon plántának botanikai leírását 's rajzolatját adja, mellyből a' fekete borsot nyerjük; közöl osztén némellyeket, annak Olaszországban való miveléséről. Azután több szakaszok ezen mag kémiai históriájának vagynak szentelve. Egy új organicus alkalinak felfedezését, a' fekete borsban, Oersted Úr által, (a' mit a' Journal de Physiqueben közlött) ugyan akkor annak tökéletesebb analyse követte, Pelletier Úr által Párisban, és Pontet Úr által Marseilleben, kik noha külömbféle úton, ugyan azon resultátumokra jöttek. Meli Úr kívánván a' nyers fekete bors helyébe, azon munkálkodó elemeket állítani, mellyéknek

keill az ő orvosi tulajdonságait tulajdonítani, egy pontos módot keresett a' piperinnek készítésére, hogy azzal tapasztalatokat tegyen. Az, a' melly mellett megállapodott, a' Gróf Paoli módja, ki a' Franczia chemicusok felfedezését megerősítette. Ezen Substantiát Meli Úr, következő módon nyerte meg :

Vesz az ember két font öszvetört fekete-borsot, mellyet gyenge melegnél 3 font 36°-os alkoholba digerál. — Ez után felforralja, félre teszi, 's meghűlni engedi, azután leszűri, 's az operációt új alkohollal ismétli, a' két folyóságot egyesíti; 's ezen tincturába két font destillált vizet, és három uncia acidum hydrochloricumot önt. — A' folyósság megzavarodik, 's egy setét szürke színű keveredék áll elő, mellynek része, kövér materiából áll. Elválasztván ezen ülepedéket a' szűrőn, és az edény oldalain, szép kristályokat kap az ember, mellyek nem egyebek mint a' piperin; addig öntvén vizet belé míg a' folyósság meg nem zavarodik, ismét új mennyiséget kap az ember. Ha az acidum hydrochloricumot megelégti az ember étető alkalival, néhány napok múlva könnyű és pelyhes szálladék áll elő, melly az edénynek alsó részét elfoglalja, 's melyben Paoli Úr czirkonföldet gyanít, de mivel még ezen föld nem találtatott növényekben, ezen felfedezés új vizsgálatot kíván.

A' 2-dik rész, melly sokkal bővebb, egészen a' borsnak, 's az ő izolált és munkás elemei orvosi tulajdonságainak van szentelve. Elő hordván mind azt, a' mit régiek és újak irtak, a' bors külömbféle nemeinek hasznairól, és azon nyavalyákról, mellyek ezen szerrel meggyógyultak, azon jó effectusokat, mellyeket tapasztaltak a' legújabb időkben a' Cubebától az undok folyás gyógyításában hosszasan értekezik ezen új gyógyító szernek munkálkodása módjáról. Azután leírja, a' Ravennai

kórházban gyógyított betegeknek historiáját, kiknek vagy piperin, vagy a' fekete bors csipős olaja adatott. Ezeket követik más orvosoknak tapasztalatjaik, mellyek megerősítik a' piperinnek hathatóságát, a' változó hideglelésekben, mellyek mocsáros és tavas tartományokban olly gyakoriak.

A' Meli Úr, és más Olazs Orvosok próbatételeikből az következik, hogy a' piperinnek munkálkodása épen olly gyors, mint bizonyos; hogy az ő hathatósága felül múlja a' quinquinát, és más esmeretes hideglelés-üzöket, hogy ennek hasznávétele könnyű annyiban, hogy igen kis dózisokban lehet adni, hogy ennek használatát nem követi egy is azon esetek közzül, mellyek a' kénsavanyu quinine-t vagy cinchonine-t követik.

A' mi kiváltképen kötelezheti az Orvosokat a' Meli Úr próbatételeinek ismétlésére, az, hogy ezen új hideglelés-üzöt igen csekély árron lehet venni, 's beszerezni, a' mi egy becses szerzemény lesz. Azon esetben a' hol quinquina nem volna, mellynek jó kvalitásai most már ritkák és drágák, ha egyszer a' piperinnek tulajdonságai megbizonyosodnak, ezt inkább lehet használni, mint a' kénsavanyú chinine-t és cinchonine-t, mellyeket nehezebb készíteni, 's mellyek sokkal nagyobb árúak, és a' kereskedésben nem mindég tiszták.

A' mi illeti a' bors csipős olaját, ennek is hideglelést üző ereje van, de kisebb mértékben mint a' piperinnek.

Meli Úrnak próbatételei, mellyeket nagy szorgalommal tett, egész bizodalmat érdemlenek, 's ennél fogva megérdemlik, hogy mások is vele új tapasztalatokat tegyenek. Azon könnyűség, mellyel a' piperint, és pedig mindég ugyan azon tulajdonságút, — a' mi essentialis feltétel minden patikai készítményekben, — kapni lehet, és sokkal oltsóbb áron, mint a' chinát és a' quinine v. cin-

chonin sôt, ezen orvosszert, a' falusi lakosok, 's munkások körébe teszik, kik leggyakrabban szenvednek változó hideglelésekben. (Bullet. des sc. medicales. 1824. Mars p. 262).

B. P.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

I n t é z e t e k.

Nem lehet nem örülnünk honni Literatúránk' virágzásán. Mielta kegyes Királyunk nyelvünkről szöllő czikkelyeket helyben-hagyása által szentelé meg, Őseink' egyik legszentebb örökje sebes lépéssel halad előbbre, 's hosszas szunnyadozásunk után tsak ugyan mutathatunk valamit, a' mi régi panaszaikat enyhítheti; — de kivált némelly derék Nyelv-Tanítóink ennek előmozdításán, összevetett vállal buzgón törekednek. Ezek' fénylő sorába méltán lehet helyheztetnünk Nagy Tiszteletű Tudós Bitnicz Lajos Urat, a' Szombathelyi Királyi Lyceumban Mathesis', és Magyar Nyelv-tudomány' Tanítóját, ki ritka tehetségének, fáradhatatlan munkásságának, 's szép hazafiúi tüzének tagadhatatlan jelét adja már három év óta esztendőnként. Ez a' valóban ditséretre és követésre méltó Férjfiú, a' mellett, hogy anyai nyelvünk' tanítása körül már hat esztendőttől fogva buzgón fáradozván, a' Tanulók közt egy magát magyar kidolgozásokban gyakorló Társaságot állított fel, azon felül még 1825-dikban kezdve évenként ezen általa felállított Társaságnak jelesebb tagjait édes honni nyelvünkből próbára (úgy nevezett Tentamen Publicumra) állítja ki. Ezen alkalmatossággal a' Philosophiának első évi hallgatóji magokat az állításokat védik, a' másod évűek pedig az általok készített munkájikat nyilván felolvassák.

A' ki illy szép áldozattal járúl a' Haza' oltárához, méltó, hogy megesmertessék, 's mint a' Magyar-Honnak igaz fia dicsérettel említessék. A' böles, igaz, érdemének jutalmát már ön' magában érzi, — következőleg nem szorúl hizelkedő dicséretekre; de ha a' példák leginkább ragadnak mindeneket a' jeles tettekre, az illy szükséges példa így legelőbb talál követőkre. Ha azért én a' Hazát illy valóban követésméltó példára figyelmetessé tenni kívánom: úgy hiszem, mind a' Nagy Érdemű Redactor Úr szíves tudósításmat kegyesen fogadja, mind a' tisztelt Professor Úr megenged, őtet különösen tisztelő, érdemeit becsülő néhai Tanítványja' bátorságának, mellyre ezt nem az alacsony hizelkedés' lelke, hanem a' Hazához és érdemekhez vonzó szeretet egyedül vitte.

Itt következnék esztendőről esztendőre Válogatott állítások neve alatt megjelenni szokott próbák, mellyeket, minthogy a' példányok kevés kezekben forognak, szóról szóra ide irni bátorkodom.

Válogatott állítások a' Magyar-Nyelv-tudományból,
1823-ban.

Ezen esztendőben legelőször látánk nyelvünköl
Próbát (Defenziót) Augustus hónap' 18-ikán.

a.) Motto.

A' kezdő mindent jönnek tart, könnyen elégszik;
A' böles tudja minő fáradozásba kerül.
A' művészi tökély, gőg szemmel nem szok itélni,
Keskeny hézagokat csak szoros elme vadász.
Kisfaludy Károly.

b.) Ajánlás.

Révai. Miklós.
Eredeti. Férjfiás. Hajlékony.
De.
Az. Idő. Mostohasága. Miatt. Rozsda.
Fogta. Nyelvünket.
Széles. Esmérettel.
Fáradhatatlan. Munkássággal.
Emelni. Bővíteni. Csinositani.
Törekedett. Nyelv-Tudósnak'.
Dicső. Árnyékának.
Emlékezetül. Tiszteletül.

Ezt.

Ezt.

A' jó'. Az igaz'. A' szép'.

Philosophiája'.

Különösen. Véve

A' Honni. Szószóllás'.

Gyönyörű. Pályáján.

Tett.

Lépésünk'. Zsengéjét.

Áldozzuk.

c) Állítások.

1. A' nyelv-tudomány a' nyelvnek történetét, szónyomozását, szó-kötését, íratását és literatúráját adja tudtúl. Fő dolga a' nyelvvel élésnek szabásait erős talpköre állítani 's elhatározni.

2. A' nyelvbeli vetekedések' megbirálásában a' nyelv' természetére, és a' józan okosságra figyelme-zünk, melly a' nyelv-szokás, hasonlóság, szó-nyomo-zás és hang-rend' segedelmével a' feleseléseket el-intézi.

3 Gyökér-szavaink, valamint ragasztékaink is, mind annyi jelentő nevek. Nintsenek tehát néma gyökér szavaink.

4. A' ragasztékokkal megtoldott gyökér-szavakból erednek az öszve alkattak, hol a' hangrend' szabásai különös figyelmet érdemelnek.

5. Nyelvünket új szavakkal bővíthetni a' származtatás, össze-tétel és költsönözés által. Mind a' háromnak szabásait kifejtgettük.

6. Nintsenek nyelvünkben a' neveknek eseteik olly értelemben, mint akar a' Római, akar az újabb Európai nyelvekben.

7. Különös figyelemmel kifejtettük a' személyes névmásokat, mellyeket a' nevek' birtokos állapotjában, és az ígék' hajlításában használunk.

8. Többféleképen élnek Iróink a' magam, magad, maga, és az összetett: ennen-magam, tennen-magad, önnön-maga névmással: ezen különbözést a' szó-nyomozás és régiség szerint elhatározzuk.

9. Hifejtvén az ige-hajtogatásban előforduló részeket, nyelvünkben három ige-hajtogatást állítunk, mellyek közül a' másodikat, vagy is az ik-es ígékét a' soha meg nem szakadott nyelv szokás által védelmezzük.

10. Némelylek tól, töl; ból, böl; ról, röl; mások pedig túl, tül: búl, bül; rúl, rül; utóljárókkal

élnék; mire nézve a' szónyomozás és a' nyelvszokás által az első véleményt oltalmazzuk.

11. Rútúl rongálják nyelvünk' nemzetiségét valamint azok, kik a' nevek' nemének behozását javasolni mérészelték; úgy azok is, kik a' névmutatót vagy kények szerint elhagyják, vagy szükségtelenül össze halmozzák.

12. A' birtokos nevekkel való élésben, jöllehet a' szónyomozás a' bírott fő névnek a' bíróval számára nézve megegyezését kívánja, a' meg nem egyezés' helyességét is azonban nyelvünknek egész alkotásában elterjedett természetéből kifejthetni. Honnan az első állítást általában ugyan nyelvünk' természetét egyenesen sértőnek nem mondhatjuk; de az ellenkezőt sem kárhoztathatjuk.

13. A' helyes írásbéli különösségek' elintézésében a' szónyomozást követjük ugyan főképen, de a' szokást és hang-rendet sem zárjuk ki.

14. Meghasonlottak Iróink a' j és y, úgy szinte a' es és cz vagy ts és tz betük iránt: mi az első esetben a' szó-nyomozás' útmutatásánál fogva a' j betűt védjük; a' másikkban pedig a' nyelv-philosophia' tanácsa utáp a' cs és cz-vel élést oltalmazzuk.

15. Az idegen tulajdon neveket és mivész szavakat úgy írjuk, mint eredetiségekben iratnak.

d) Az Írásmód' törvényei szerint ön erejüleg kidolgozott 's nyilván felolvasott munkák' tárgyai.

1. A' nyelvnek befolyásáról az ember' nemzetesítésébe. Beszédben beköszönt Ivány.

2. Galilei' álma, vagy az esmeret' örömei, Engelnek: Der Philosoph für die Welt nevű munkájából magyarázta Brenner.

3. A' Tatárjárás Hazánkban, 4-dik Béla Király' idejében. Történet-írás. Keöszeghi.

4. Hunyadi János, a' hazafiúság' és vitézség' példája. Élet-írás. Dongó.

5. Millyennek mutatják a' történetek I-ső Mátyás Királyunkat. Character festés. Gergác.

6. A' Poesisnak befolyásáról az ember' kimivel-tetésébe. Tanító értekezés. Takács.

7. A' lélek' halhatatlanságáról. Philosophiai beszéllgetés. Eöcsy.

Végre Keöszeghi Antal az öröm-ünnepet berekesztette az itt következő búcsúzó verseivel, mel-

lyel kedveskedni akartunk az ifjú Magyar Hölteknek;
az öreget kérni bátorkodunk: Candidus imperti.

Isten veletek!

Vigadjatok jó Társaim, a' Haza'
Véd Geniussa elközelite már,
Erette égő fáradatlan
Szívetekért koszorú kezében. —
Örülj Te édes Honn! jeles ifjaid,
Vének, Tanítók 's a' Tanuló sereg
Hév indulattól lelkesedve
Régi dicsed' kiderítik újra.
Áldás Tinéktek érdemes oktatók,
Árpád' 's Minerva' magzati! kik nemes
Tüztől hervult hű kebletekkel
Fá'ya gyanánt vezetétek érző
Szívünket a' szent Honn szeretetre. Ti
Serkentgetétek gyengé eszünk' dicső
Hazánk' dicső nyelvét tudósan
Szóllani, 's kellemeit köfejni.
Segéld nagy Isten! Hunnia' ifjait,
Buzdítsad, éleszd láng-kebelek' tüzét, —
Add: hogy kicsinyded fáradásunk
Példa legyen sokak' ösztönére: —
Majd, hogyha éltünk férjfiú korba lép,
'S emlékezésünk e' küszöbökre hoz,
Honnunknak áldozott erőnket
Hönybe úszó szemeink újítsák.

Említésre méltók még esmeretes Literátorunk' 's
kivált Szombathely' Éve i által köz kedvesség-
get és tiszteletet nyert Ügyvédő Horváth Jó'sef Elek
Úrnak ezen Öröm-ünnepre készített lelkes versei.

Az Öröm-ünnepet befejezte az ifjúság Énekekkel,
melly így kezdődik: A' Némzetnek teste a' nép. His-
faludytól.

II. Öröm Ünnepe,
melly
tartatott Aug. 21-dikén 1824.

a) M o t t o.

Régi gyalázattját, mellyet rá fogtak az álnok
Vagy buta emberkéek, mennyünk letörülni, lemosni.

Tudhatod, mestereink törzsökkel, szalma-kalappal
's több más tsúfsággal büntették édes Anyánknak
Nyelvét mi bennünk: és így mindenha homályban
Kellert felséges fénnének lenni.

Virág Benedek
Magy. Minerva. III. Köt. 142 lap.

b) Ajánlás.

Faludi. Ferencz.
Ritka. Tehetségü. Nagy. Elméjü.
Igaz. Tiszta. Szép. Velős.
Magyarságü. Irónk'
Édesdeden. Nyájias Pásztori. Költönk'.
És.
Rajnis. Jó'sef'.
Eles. Ertelmü. Széles. Esmeretü.
Ékes. Ajkú.
A'
Görög. És. Római. Mértékü. Verselést
Szerencsésen. Felserkentett.
Tudósunk'.
Szép. Nyelvünkre. Édes. Hazánkra.
Különösen.
Nemes. Magyénkre.
Hol. Bölcsőjök. Ringott.
Örök. Fényt. Hirt. Nevet. Derített.
Nekünk. Hiv. Onokáinknak.
A'
Nemes. Vetélkedésre. Szíves.
Iparkodásra.
Nagy. Ösztönt. Jeles. Példát.
Nyújtott. Hazánkfijai'.
Dicső. Arnyékainak.
Aldozva.

c) Allítások. (mint előbb)

d) Az Irásmód' törvényei szerint önn erejüleg kidolgozott, 's nyilván felolvasott munkák' tárgyai.

1. A' nyelv-mivelés' szükséges voltáról. Beszédben beköszönt Dirnpek.

2. Szapáry Péter' Nagylelküése Budán 1686. Történet-írás. Németh.

3. A' Hereskedés vagy Földmivelés érdemel elsőséget. Tudományos Értekezés. Slávicz.

4. Las-Casas' elragadtatása. Vagy a' lelki nyugalom' kútforrása. Engelnek: der Philosoph für die Welt nevü munkájából magyarázta Fridrik.

5. Zrinyi Miklós a' Hölty. Eletírás. Kremszner.

6. Az őszi időnek örömei. Erzékeny festés. Szalay.

e) A' Hazához *)

Szeressük a' Hazánkat! — Ellyünk, — hallyunk
Érette! —

Hisfaludy Sándor.

Édes Honn! vedd kedved'elve
Szívünk' zsenge lángzatját,
Hő érzéssel ömledezve
Nyujtja hála zálogát.
Életünk' nyiló tavasszán,
'S kezdők' a' mivézség pályán;
Szenteljük szívünk', eszünk'
Néked, édes mindenünk.

Eldődink a' harez' nehezzét
Elleniddel megvívtták,
Néked vér munkájok' bérét
Gyözve, halva áldozták.
A' veszélynek izzó síkján,
Hős nyomokba lépni vágyván,
Nagy tettekre gerjedünk
Érted, édes mindenünk.

A' mivézség' szép pályáján
Nyelvünk' dísze. kincse gyül,
Szólló 's Höltyő bájoló ajkán
Száz gyönyört, száz érzést szül,
Bájhangjától lelkesedvén,
Érte halván, érte élvén,
Adni újabb fényt égünk
Néked, édes mindenünk.

Táplálj Isten, kebleinkben
Forrtón forró érzelmet,
Adj erőt, adj míveinkben
Béható gyors értelmet,

*) Bitnicz Prof. Úrnak ezen verseit az Ifjúság az Öröm Ünnepe' alkalmával elénekelte.

Édes Honnunk' védelmére,
Szép nyelvünk' bölcs képzésére
Ért korban ha serkedünk,
Áldozván testünk', lelkünk'.

Végre a' nagy érdemű Hallgatóktól Németh János köszönő beszédével búcsút vett.

III. Öröm Ünnepe,
melly
tartatott Aug. 17-dikén 1825.

a) Motto.

Mint lobog Klio' fákhlyája!
Nézzük az ó's új világot,
Nyert-e csak egy nép' hazája,
Nyelvét megtapodván, halhatatlanságot?

Kis János Vers: I. KÖL.

b) Ajánlás.

Édes. Atyáinknak.
Tekintetes. Vas. Vármegye'.
Fényes. Rendjeinek.

A' Honni. Nevendékség'.
Kegyes. Pártfogójinak.
A' Nemzeti. Csinosodás'
Jó. Szívü. Szép. Lelkü.

Igaz.
Becsülőjinek. Gerjesztőjinek.
Hazánk'. Díszjeinek.

Fiúi. Bizodalommal.
Áldozva.

c) Allítások (mint előbb)

d) A' nyelvbéli előadás' törvényei szerint kidolgozott, és nyilván felolvasott munkák' tárgyai.

1. Melly változások alá vagyon vetve az élő nyelv? Beszédben beköszönt Vadász.
2. A' falusi élet' örömei. Erzékeny festés. Bertha.
3. Az eléggel bíró szegény Jakab. Engelnek írásból magyarázta Debóthi.

4. A' Nándorfejevári ütközet 1456-ban, Hazánk'
Hősének Hunyadi Jánosnak végső diadalma. Törté-
net-írás. Farkas.

6. Virágok és Remények. Hasonlat. Ágoston.
Végre a' nagy érdemű Hallgatóktól Bertha An-
tal rövid beszéddel búcsút vett.

e) Tekintetes Vas Vármegye'
Fényes Rendjeihez.

Tekints , óh Nemzetem ! neved' új díszére ,
Tekints hív munkásid' sérény erkölcsére.

Bacsányi.

Felhevült lelkünk' örömébe' Néktek ,
Ti Nagyok ! kikben hevesen buzog még
Vére Árpádnak , rebegő szavával

Hálaadást zeng.

Ti , kik a' szép' 's nagy' becsülőji lévén ,
'S a' tudatlanság' buta , vak homályit
Szélyvel oszlatván , deli fényt deríttek

Honni egünkre ;

Ti , kik a' felsőbb tudományos ágnak
Lakhelyet nyitván , atyamód ügyeltek
A' nevendékség' feselő eszének

Zsenge mivére.

Honni nyelvünket felemelni vágyván ,
Dúzs vagyontokból örömeist adóztok ,
'S büles szabásokkal keletet szereztek

Néki Megyénkben ;

E' falak' szentelt küszöbére gyűltök
Innepünk' fényét díszesíteni , 's szives
Izzadásunkért koszorút fejünkre

Tüzni akartok .

Új erőt adtok haladásra folyton
Szaggató félénk karainkba ezzel ,
Lelkesítvén hív kebelünket , édes

Mennyei lánggal.

Nem foly egy csep vér ereinkben , és nincs
Még csak egy percz is rövid' életünkben ,
Hála érzést melly ne rebegne fényes

Nagy neveteknek.

Gyenge lantunknak legyesen vegyétek
Erzeménnyel bő , kicsiny áldozatját ,
Majd nagyobbbat nyújt , ha megért korunkban

Dalra fakadhat.

Az Öröm Ünnepe mindenkor számos egyházi és világi férfiak' jelenlétében történik meg. A' jelesebb Hallgatók között különös figyelmet érdemel Mélt. Szerlecz Jó'sef Úr, Cs. H. Hamarás, ki nem csak jelenlétével, és az érdeemeseknek osztogatott dicséretekkkel ösztönözi az ifjúságot, hanem a' Philosophiának érdeemes Tanítójit, és a' nyelv' ügyében különös szorgalommal fáradozó ifjakat igazi magyar szívességgel és nyájassággal meg is szokja vendégszolgálni.

A' derék, lelkes, 's a' honni nyelvet különösen kedvelő Tanítót éltesse az Isten hosszú időkhig!

Németh János,
Szombathelyi Nevendék Pap.

2. Sapienti sat!

„Örülnie kell minden józan gondolkodású földes
„Úrnak, midőn az alatta megtelepedett idegenek ma-
„gokat betsületesen viselik, szorgalmasan munkál-
„kodnak, 's mind magok, mind a' hozzájuk tartozók
„emberségesen 's jó kedvel élnek világokat. Örülni fog,
„midőn látja, hogy az idegen fiatalság az iskolában
„valamit tanul, az estvéli szün-órákban és vasárnap
„'s innép- napokon öszvegyül, hogy magát énekel és
„muzsikával, tántzal és beszélgetéssel mulassa: mert
„— meg kell engedni az ifjúságnak az ő örömeit. Még
„rosz útszai dalaikat, nyomorúlt muzsikájokat, idom-
„talan tántzaikat, 's velőtlen tréfájikat sem veszi mind
„addig rossz néven, míg trivialis mulatságaikkal kö-
„rökön kívül nem ereszkednek, 's a' rend és betsüle-
„tes magaviselet' korlátjait által nem hágják; — még
„a' legalább való tisztelet' tzigányt sem üzi ki falu-
„jából, míg emberségesen és szerényen viseli magát,
„egy pár krajtzárjával megelégszik, és semmi ren-
„detlenséget nem okoz; — sőt még a' zsidó iskola'
„képtelen lármáját is elszenvedí, ha tsak illő távul-
„ságban tartatik tanuló-szobájától és háló-kamarájá-
„tól. De ha a' vfg pornép fenhéjjázóvá lesz, 's vad lár-
„mája által mind a' földes Úrnak, mind egyéb lako-
„soknak terhekre válik; ha az előtte által utazókat,
„a' kik matska-muzsikája előtt füleiket bedugják, 's
„ketske-ugrásaira fejeiket tsóválják, tsúfolódásokkal

„illeti, és sárral hajigálja; ha kiállhatatlan spectaculumaival lármázva nyomakodik a' Rastély felé, vagy pedig pletykasága által a' földes Urat rágalmazza, 's még azon feljül rosszaságaival az egész szomszédság előtt büszkélkedve dítsekedik? — ki tulajdoníthatja vétekül a' földes Urnak, hogy ezen illetlenségeket el nem szenved, 's a' tsendesség' háborgatóját érdemek szerint kiszidja és megbünteti.”

Mintegy ilyen főmán fejezte ki magát barátom Báro ** a' midőn öt-néhány napok előtt falusi jószágán meglátogattam, 's midőn épen azt beszéltte el, miképen kéntelenített nem sokkal az előtt sváb és tótjobbágai' ifjainak hasonló rendtelenségeiket megzaboláznai, kik között nem tsak zsidó-gyermekek és tzigányok, hanem még Austriából, Cseh-országból, 's minden Urak' tartományaiból való idegen mesterlegények is voltak.

„Barátom!” — folytató beszédjét — „te nem vagy ennyi boszszúságnak kitéve a' te literatúrai magányodban, mellyben Magyar Múzsáddal tetszésedre 's békességben élsz.”

„De hogy nem!” — felelék, és zsebemből egy tsomó szép nyomtatású papírost húztam ki — „Ime elhoztam számodra egy német folyó-írásnak, melly Magyar-országban jelenik meg, néhány leveleit, mellyek tégedet az ellenkezőről meg fognak győzni. Fel nem tennéd ezen finom papiros és tiszta betűk felől, hogy kellemetes külsejek alatt olly sok velőtlen, ostoba, goromba és sértegető darabok foglaltassanak. En nem vagyok tökéletesen jártas a' Német nyelvben, 's kiváltképen azon különös hang-nemekben, mellyekben az új Német Poétátskák, főképen pedig a' keleti tartománybeliek, magoknak olly igen tetszenek; de még is értem Schillert, Göthét, Vossot, 's a' legjobb Prosaicusokat is álnéztem, sőt még most is napról napra olvasom azon jó munkákat és folyó-írásokat, mellyekkel bennünket a' Német Literatúra olly gazdagon megajándékoz; 's így tehát igen jól megismerhetem a' költők és költőge-tők, az Irók és firkálók, a' kritikusok és kritizálók, az Aesthetikusok és Aesthetikontzok, szóval, az óriások és törpék, a' mesterek és kontárok közt a' kü-lömbiséget. Ámbár távul vagyok attól, hogy vétekül tulajdonítsam Magyar ország' azon lakosinak, kik a' hazánkban olly igen elterjedett Német nyelvet(melly

„magának majd nem felette való vendégi
 „szabadságot vett) értik és kedvelik, hogy ma-
 „gok' számára itten Német folyó-írást kezdetek: még
 „sem kívánom, hogy az barátink közül egynek (emlé-
 „kezz Pannónia' ki nem fizettetett nyomtatási köl-
 „tségeire) vagy épen a' mi literatúrai jó hírünk' kára-
 „val történjék. Mert ha olly kevésé tartozunk is felelet-
 „tel mi Magyarok, a' közöttünk lakó némét, tót,
 „és zsidó múzsa-fiak' helytelen magok visele-
 „tekért, mint te Barátom! a' te jobbagyaidéért; még
 „is így okoskodnék a' bennünket fájdalom! igen ke-
 „vessé esmerő külföld:

„Noscitur ex socio, qui non cognosci-
 „tur ex se"—s mi, mint tsendes szemlélőji az illyen
 „illetlenségeknek. nem állhatnánk elő azon mentő-
 „okokkal, mellyek nemzeti békességes-türésünket a'
 „szigány muzeikák hallásánál megigazolják. — De ne-
 „kem valóban úgy tetszik, hogy ezen, nálunk hon-
 „nos Ephemeris mindedig se a' Prózában se a' Poé-
 „sisben semmi hasznost nem adott ki, 's hogy még
 „az is, a' mit hazai tárgyáról közöltt, tsak fájdal-
 „mas óhajtást ébreszt fel bennünk, a' jeles Zei-
 „schrift von und für Ungarn" elmúlt ideje
 „eránt. Azomban nem gondolnék ezzel, mivel, a'
 „mint mi Juristák szoktuk magunkat kifejezni, Ne-
 „mo ultra posse tenetur: de benne Literatú-
 „ránknak szántsándékkal való kritizálására és fitymá-
 „lására, velőtlen tréfákra és pajkosságokra, 's végre
 „parasztos és goromba Antikritikákra is akadtam. —
 „De — mit mondok! nem Antikritikák, hanema' bosz-
 „szuállás' 's vad alatomosság' olly kitörései azok,
 „millyenekre tsak az utszákon lóto futó gyermekek
 „vetemednek, 's e' miatt felette szégyenlem magamat
 „azon jeles férjliak' helyébe, kiknek munkájikra 's ne-
 „veikre ezen mozkolódók és Sykophantok között ta-
 „láltam. — Egészen felháborítia az a' Magyart, midőn
 „Parnassusa körül az idegen szállók' ezen helytelen-
 „ségeiket szemléli, 's kintelen, hogy vendég szere-
 „tését 's Stoáját tőlök megtagadja; mert a' paraszto-
 „ság és gonoszság nem Magyar Nóta. De hihet-
 „néd-e Barátom, hogy a' felfuvalkodott fiúk még a' mi
 „folyó-írásunkat is moresre akarják tanítani, 's azt ve-
 „tik szemünkre, hogy mi abban egy tót Hypothesi-
 „s á r u l ó v a l illetlenül bántunk. *) Ime olvasd tsak"!

*) Mig a' Tiszteletre méltó Író, — a' kinek hogy
 saruji szíjjait kifűzzék, arra sem érdemsek az

Itt félbeszakasztott bennünket Barátom' kisebbik fija, a' ki újjai közt lepkét tartva ezen kérdéssel ugrott hozzánk: „Atyám! mitsoda madár ez?” Báró ** a' ki minden férget Linné által adatott nevének tud nevezni, felele:

„Ez Papilio Iris lutea, hanem egy igen, félre repült példány, mellyet a' Duna' bal partján, ma látok legelőször. E' lepkének az a' tulajdona, hogy igen örömet száll arra, a' mit az emberek, és barmok az utakon elpotyogatnak; — ereszd el, hadd repüljön! úgy is ki tudja, meddig él!”

A' gyermek engedelmeskedett, 's mi is félbe hagytuk beszélgetésünket, hogy ozsonnára menjünk a' kerti házba. Ut közben észrevételi velem Barátom, hogy heves beszélgetésünk alatt egy egész csoport Iris pu millát, melly egy ganéj-ágy' déli oldalán gazdagon kelt ki, öszvetapodtam. „Hisz' ez úgy nő mint a' gaz, a' gaz pedig nem vész el!” Így vigasztaltam Barátomat, ő pedig engemet mosolyogva a' boros-ásztalhoz vezetett, 's épen olly tisztá bort töltött nekem, a' millyent én nekie a' kertben töltöttem. — Végre a' bútszás' poharát így köszöntöttem rá:

„Barátság 's Egyesség a' vendég-szerető Magyar, „Múzsa, 's Német (de tsak emberséges és nemes) „testvérei között”!

3. Kőrösink még él!

Kőrösink még él; 's annak, hogy az ő életében nagy és fő emberek vesznek részt, bizonyos jelei itt következnek, mellyeket velünk alább irtakkal az Erdélyi Nagy Méltóságú Fő Igazgató Tanács közölt, mi pedig szoros kötelességünknek tartottuk, hogy ezen tudósításokat nagy örömmel közöljük a' Tudományos Gyűjtemény által a' két Magyar Hazával, a' mellynek Hőrösi köz fija.

egész világ' zsidó Journaljainak Redactorai 's Írói, — erre felelne; mi is fentartjuk e' tárgy' közelebbi érintését.

A' Red.

Az első Hertzeg Metternichnek a' Nagy Méltóságú Magyar Királyi Udvari Cancellariához küldött jegyzése, mellynek foglalatja ez:

„Nota”:

„A' Császári Királyi Internunciussnak 99-dik szám alatti, Augustus 10-dikén költ, 's ide mellékelt tudósításából örömmel értheti a' Nagy Méltóságú Magyar Királyi Udvari Cancellaria, hogy az ő hathatós és nyomos utánna járásának az a' sikere lett, hogy az esmeretes Magyar Utazónak Körösi Sándornak sorsáról, — a' kinek — azt hittük — halálát már már fájlalni kell vala, némelly további tudósítást szerzett.

„Ugyan is egy Anglus Katona Tiszt az elmúlt esztendő December' 10 dikén a' Himalája bértzein, Hindostántól éjszakra, egy nemzetére nézve Magyar Utazóval, a' kinek neve és személyes leírása a' fent említett fáradhatatlan vizsgálóéval szinte megegyez, találkozott, a' ki Bukharán keresztül érkezett volt oda, 's szándékozott Tibet felé tovább menni.

„Ezek szerint a' mint látszik, nem tűnt el minden reménység, hogy Körösi Hazájának és a' Tudományoknak még megtartatik.

„A' közöltetett egész betsülettel vissza kéretik, Béts. September 3-dik napján 1825. Hertzeg Metternich m. k.

A' második Báró Ottenfelsnek, Felsőleges Urunk' Konstantzinápolyi Követjének Hertzeg Metternichhez küldött német levele, melly magyarra fordítva így vagon:

„Kegyelmes Hertzeg”!

„Mind az engemet megelőzőhöz Gróf Lützow-hoz, mind pedig hozzám intézett külömbféle magas útmutatások nyilván bizonyítják azt a' részvételt, mellyel magasabb helyről a' Magyar utazónak, Körösi Sándornak sorsa eránt viseltetnek, a' ki már néhány esztendővel ez előtt hazafiai' segedelme által abba az állapotba helyheztedődött, hogy napkeletre, név szerint Per'siába utazna, a' honnan ő több ízben adott magáról tudósítást, míg nem utóljára minden hír erről az Utazóról elhallgatott.

„Noha már három esztendejénél több, hogy annak az útnak, mellyen Körösi elindult, minden nyoma elveszett vala, 's félni lehetett, hogy ő ta-

„Iám fáradhatatlan vi'ssgálódó indúlatjának áldozat-
„jává lett: még sem mulattam el, a' mint nekem
„1823-ban Julius' 25-dik napjáról költ 25-dik szám
„alatti igen alázatos jelentésemben szerentsém vala
„megbizonyítani, hogy az utánna való tudakozódáso-
„kat tovább is folytattam, 's nagy öröömökre szol-
„gál, hogy fáradságomat nem hiijában tettem.

„A' Per'siában lévő Nagy Britanniai Királyi
„Követnek, az ide való Anglus közönséges Consul-
„hoz Cartwright Úrhoz küldött levelének ide mellé-
„kelt kivonása, a' mellyet velem egész szívességgel
„közlött, nagy reménységet nyújt, hogy Hörösi Urat,
„veszedelmekkel teljes útazásából újra vissza jönni
„láthatjuk.

„Ezen levél szerint 1824-ben December' 10-ikén
„egy Morcroft nevü Anglus Katona Tiszt, egy Ma-
„gyar nemzethöl való útazóval, a' kinek neve és sze-
„mélyes leírása a' Körösiével tsak nem egészen meg-
„egyez, találkozott a' Himalája bértzein, Hindos-
„tánnak éjszaki részén; a' hová ez Bucharán keresz-
„tül jött vala, és a' honnan Tibet felé menni szán-
„dékozott.

„Minthogy ez a' tudósítás Hörösi Nemzetségé-
„nek és Barátljainak nagy örömére fog lenni; bátor
„vagyok kérni, hogy azt vagy a' Magyar Királyi Ud-
„vari Cancellaria, vagy pedig belső Titkos és Ud-
„vari Tanácsos Gróf Batthyány Vintze által, a' ki
„ez előtt a' Körösi utja' felsegállójinek Társasága'
„nevében nekie némü némü pénzbeli segedelmet
„küldött volt Peströl, azon útazó' Nemzetségének
„hírré adni méltóztassék.

„Fogadja él Hertzegséged az én mély tisztele-
„temnek kinyilatkoztatását.

„Ottenfels m. k.”

Harmadik a' Nagy Britanniai Biztosnak (Charge
d'affaires) Willock Úrnak Julius' 12-dikén 1825-ben
Anglus nyelven írt levele, melly magyarul így kö-
vetkezik:

A' Persiai Udvarnál lévő Britanniai Biztos Wil-
lock Úr' egy levelének kivonása:

„Khorim Derrech. Julius' 12-dikén 1825-ben.

„Az Austriai Internunciussal, köszöntésem mel-
„lett, közlöm ezt a' következő tudósítást, mel-
„lyet a' testvérem Bombayból írt Martius' 20-dik

„napján, a' melly nekem nagy reménységet nyújt,
 „hogy nem sokára újra meglátjuk Per'siában azt a'
 „nevezetes, figyelemre méltó és fáradhatatlan Erdélyi
 „Utazót, Körösi Sándort. — A' midön Morcroft Úr
 „a' Himalája' bértzein Sabatooban volt 1824-ben,
 „December' 10-dikén egy bizonyos Korusani
 „Czoma Sándorral találkozott (he met a certain
 „Alexander Czoma de Horusan), a' ki Nemzetére
 „Magyar, 's sok nevezetes Német országi fő osko-
 „lákban (Colleges) tanúlt, 's abban az időben szán-
 „déka volt elútatni, hogy a' Nagy Lámától tanuljon
 „(to obtain Information of the great Lama). Ő már
 „akkor megjárta volt Bucharát, 's a' mikor elvált
 „Morcrofttól, Tibetbe ment. A' nevének hasonla-
 „tossága előre nagyon megdöbbenett, de tartok
 „tőle, hogy az nem a' mi Barátunk. Morcroft azt
 „írja, hogy az egy igen egyszerű és nagy tudomá-
 „nyú (erudition) ember volt, a' mi Körösinknek tu-
 „lajdon caractere.

„Ezek a' környülállások, és még inkább külö-
 „nösen a' fen leirt személynek tulajdonságai és ma-
 „ga viselete olly tökéletesen megfelelnek a' mi el-
 „veszett Barátunknak, hogy azt kell hinnem, hogy
 „az ő maga”.

J e g y z é s. Az Anglus Tudósító annak a' Magyar
 Utazónak nevét, a' kivel találkozott Morcroft Úr,
 így írja: Czoma de Horusan. — A' ki ezt olvassa,
 kétségbe hozhatná, valljon Körösi volt-e az, vagy
 pedig más? de ezt a' homályt könnyű elűzni; mert
 Körösinek törzsök nemzetségi neve C s o m a; hanem
 inkább volt szokásban tanuló korában születése' helyé-
 ről felvett neve, mellyet ázután is megtartott. Ugyan
 is ő Háromszéken, Orbai Székben fekvő faluban
 Hőrösön született, 's itt laknak most is az ő Attyafi-
 jai, a' kiket Csomáknak hívóak; innen az ő valósa-
 gos neve Körösi Csoma Sándor, 's meglehet, hogy
 így nevezte magát Morcroft Úr előtt, a' ki azonban
 a' magyar hangokat nem tudván jól kiejteni 's meg-
 tartani, azokat úgy elváltoztatta, a' mint feljebb
 előadattattott. Ezen kívül Morcroft Úrnak leírásából
 is megismerte Willock Úr azon Magyar nemzetből
 való Utazót Körösinek lenni. Utja is, a' mellyen ment,
 arra mutat, hogy neki kellett lennie.

Az eddig vett, részszerint fennmilitett tudósítá-
 sokból bizonyosan ugyan nem tudhatni, de gyaníta-

ni lehet, hogy a' mi Utazónk Á'siában, Bueharában vagy másutt valahol utasítást kapott, hogy napkeletre tovább Tibetbe, a' Mógol és Sinai Birodalomba menvén, vagy oda közelítvén, ottan bizonyosabb nyomokra, utasításokra fog találni, feltett tzelja elérésére. Úgy is a' Dalai Láma lakhelyében népes tanuló műhely, 's számos kéziratok' gyűjteménye található, és oda Á'siából több, távolabb lévő helyekről is mennek 's gyűlnek a' tanulók vagy utazók.

Mind ezekből megtetszik, hogy a' Himaláya' bértein az Anglus Tisztel találkozott Erdélyi Mag ar Utazó valósággal a' mi Körösink.

Vagyon tehát reménységünk, hogy fáradhatatlan Hazánkfija Körösink, a' kinek utazásában minden jól érző Magyar, 's a' Tudományokat és Nemzetek' eredetének kivilágosodását kívánók buzgó szívvvel részt vesznek, még valaha — 's talám nem sokára — vissza jönni látjuk, és hazafiúi buzgósággal ölelhetjük, fogadhatjuk.

Kováts Jó'sef.
Baritz János.

4. Petrózai Trattner Mátyásnál 1826-ban készült Könyvek.

13) Munkás Lelki Pásztor (Catholicus) a' Beteggek, Haldoklók, és Rabok mellett, Pakróczy János, néhai Fő Méltóságú Ürményi Jó'sef, Ország Birájának Vályi Káplánja által. (Ezen jeles munkának második nyomtatása, 8-adrét, lap 340. az árra 1 for. ezüstben).

14) Tsudálatos Állatok Kabinetje, avagy nevezetes Anekdóták Gyűjteménye az Állatok országából. Az ifiúságnak tanító multságára készítelle Hovásznai Kováts István, nyoltz rézre metszett Réppel. Nagyobb 8-ad rét. lap 160. az árra 1 for. ezüstben.

15) Karaktert festő 's elmés' multságos Anekdóták, mellyeket öszveszedgetett D. G. Tábla Biró. 16-od rét lap 288.

IV. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Gorove László. Eger Városa' Történetei (Folytatás.) I. 3
- 2) Y. Kálmán Királyunk első Geyza, 's nem Sz. László' fia volt. I. 54.
- 3) Tóbi Antal. Az első Ausztriai Tűz-kármentő Társaság' törvényeiről Bétsben. I. 75.
- 4) Báró Prónay Kálmán. Erdő-mivelést tárgyazó Javallat. I. 80.
- 5) Holéczy. A' Vértésekben talált kövé-vált Fogról. I. 82.
- 6) Ber'senyi Dániel. A' Vers-formákról. I. 85.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv - esmertetés.

- 1) Solennia Memoriae anniversariae Bibliothecae Kis-Honthanae publicae Senioratus Evang. A. C. Alsó-Szkálnokini celebrata. I. 100.

B) Külföldi Literatúra.

- 1) B. P. Orvos-tudományi Egyvelegek. (Berekesztés) I. 105.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Jntézetek, I. 111.
- 2) Sapienti sat! I. 120.
- 3) Körösink még él! I. 123.
- 4) Petrózai Trattner Mátyásnál készült Új Könyvek. I. 127.

NB. Mivel a' Szép Literatúrai Ajándékba adott darab egy ívnél többet tesz: azért a' jövő hónapban két ív fog adatni.

NB. Elhagyta a' sajtót Aprilis' 30-dikán 1826.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 6.

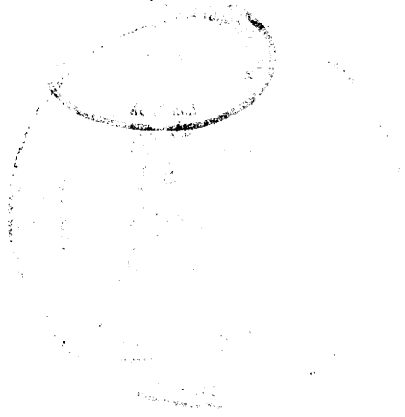
V. KÖTET.

Stuberle sc.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER MÁTYÁS' betűjével
és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

Szerzés az 1825-diki Tud. Gyűjt. X-dik
Kötetjéhez. A' Magyar Név 's Eredet
méltóságának kivívása *).

Nomen Achemenides; Trojam Genitore Adamasto
Paupere (mansissetque utinam Fortuna!) profectus
— — Vivo praetervehor ostia saxo
Pantagiae, Megarosque sinus, Tapsumque jacentem.

Virg. Aeneidos I, III.

A' Magyaroknak igazi Neve soha sem volt
sem Zavar, sem Závár, sem Zárt.**) C o n s t a n t i n
S a b a r - j á t erre, hijába! soha sem lehet
tsavarni.

Minél tovább nyomoztam ezen szót, annál in-
kább meggyőződtem arról, hogy az tsak ugyan még
is valóban S a b a r — S a b a e i r — S a b i r o - k a t,
S a b a e i k e t ***) az az, nap, hold, természet tisz-

*) Ezen Értekezés már kijött 1825-ben Sopronyban Kultsár
Katalin Asszony' betűjével, 's itt némelly változásokkal
újra adatik ki.

A' Red.

**) Dánkovszky, Hungarae Gentis avitum cognomen etc. és
Hungarae Constitutionis Origines etc. Posonii 1825.

***) Kleuker Zendavestájában az első lap, és Ehrmann 's Lind-
ner neueste Kunde von Asien II. a' 179 lap. Prag 1812.
és Funke Schul Real Lexiconjában Sabaei, Sabara, Sa-
harae, Sabarus, S a b a z i a, Sabira, Sabiri szavak alatt.

telőket; a' Magyarok vallásához Szitókat, Sátorosokat, *) katonákat, egy szóval Magyarokat jelent.

Meg engedem már most, hogy akaratosnak ne láttassam lenni, de más jó okokból is, hogy a' *Σαβαρτοι ἀσφαλοι*-nak *Σαβαρ ἦτοι ἀσφαλοι*-nak kell lenni. A' vége úgy is meg mutatja, kinek van igaza.

E' szerint hihető, hogy Constantin a' *Σαβαρ* szót *ἀσφαλοι*-val akarta magyarázni; noha maga sem tudta valóságos okát, miért neveztetek úgy, a' mint ezen szavaiból „*Ἐκ τινὸς αἰτίας*” (az az, valamelly okra nézve) nyilván ki tetszik.

Igaz ugyan, hogy *ἀσφαλός* szót én sem találtam sehol (de azért más még találhat ám!) 's megesmerem, hogy a' *Cyropaedia ἀφάλεια*-a reá tsavarásában én is hibáztam; azomban ebből nem következik, hogy az *ἀσφαλοι* hibás írás vagy alkalmatlan, noha nem épen *Classicus* szó; sőt inkább most is egyre azt állítom, hogy az a' tagadó *α* és *σφαλλω* vagy *σφαλω*-tól **) jön, és a' *s a b a d* mellett, fel nem forgatott, s itten el nem tért, non eversus, non aversus, és így a' szó-kásban lévő *ἀσφαλης*-sel, melly erőset, állhatatosat jelent, következőleg ugyan azon jelentésü.

E' szerint tehát, az én vélekedésem szerint, az igen alkalmas és értelmes szó, valamint nálunk is a' *Convertita* szó, mellyet hijába keresünk deák *Classicus*ainkban, és így *ἀσφαλοι* annyit tesz,

*) ἵο , soch m. הַיְדוּ f. szüchah, tugurium, tabernaculum, szék, székhely, sátor, mellyen az ászló függött, a' honnét az ászlós urak, vagy Zászlós Urak.

**) Erre tanút is találtam. *Manuale graecarum Novi Test. vocum editum a Georgio Pasore Herbornae Nassoviorum 1524. p. 66. 'Ασφαλῆς, εος, ό. ή. certus a lapsu, ex α priv. et σφαλλω supplanto, labefacto, everso.*

mint non Convertitae, non aversi a' Religione, quippe Magorum.

Igy egyez meg Fessler fejtegetése szerint is az ἀσφαλος-sal az Arabs sabar, az az, erős, állhatatos. Ezen értelemben vette azt, hihető, Constantin is.

De minthogy ezen szó így pusztán csak az Ár vagy Medus Nemzetet fejezné ki, nem pedig egyszer'smind a' Nemzetség nevének is, nem ok nélkül gondolom, hogy az a' Chaldaei vagy Zsidó צבא zabach, az az, áldozó, és Ár *) v. Medus szavaktól és ezeknek egybe forrásából ered, mert csak így jelent annyit mint Magyar, az az, a' Mag ***) Nemzetségből való Ár szorosabb értelemben, és a' Magok vallásához Sztító szélesebb jelentésben.

Ebből egyenesen azt következtetem, hogy a' Constantin Sabar-ja a' Régiek Zabaeit, ***) Sabarae — Sabaeir — Sabeir — Sabir-

*) Hogy az Ár szónak 's a' Chaldaei צבא ara, az az, erős szónak az Arabs sabarral egy jelentése van, nem lehet tagadni. De ez a' származtatás sem szükséges, ha épen nem akarjuk, mert a' magyar „ár” ma is sok 's nagy erejűt jelent, a' mint az ered és árad, érvíz és árvíz szavakból is észre lehet venni.

**) A' Mag szónak eredetét nem vitatom; elég az, hogy Herodot ugyan annyi betűvel ezen Nemzetséget mondja Papi v. Tudományos Nemzetségnek a' Medusok között. Ebből következtethetni azt is, hogy e' volt, mint a' régiség mutatja minden legrégebb népeknél, a' Kardos, ijas 's Katonás hadi vezér Nemzetség is, mint fő Nemzetség egyszer'smind. A' mi pedig e' szóban a' g-t illeti: nem tudjuk, ha vallyon a' g betű kemény g-nek, vagy gyenge gy-nek mondatott-e ki mind a' Görögöktől mind a' Latinoktól. Hihető, hogy a' Magyaroktól valósággal gy-nek mondatott, minthogy ezen hang még máig is gyengén maradt. Avagy még ma is nem mondják e, kivált a' Tótok a' g-t j-nek, sőt ugyan azok a' deák g-t gy-nek a' genus, germino szavakban, 's mi magunk Magyarok is néha, a' Frantziák és Angolyok pedig zs-nek?

***) Lásd Funke Schul Real Lexiconját e' szó alatt.

feit, az az, Magyarjait *) jelenti nem csak az Arabiai partokon, hanem mindenütt: annyival inkább, mivel a' Pacinaciták által tőlünk elszakasztott napkeleti Persiában lévő mintegy 12000 Atyánkfiai még máig is Sabaeeroknak neveztetnek, a' Bengalai tenger-öböl Sinus Sabaricusnak mondatott, és a' Caspiai tenger nyugot-déli gyántás környéke Baku (Békavár) mellett már régenten Sabaeae Arae-nak **) neveztetett.

Ugyan erről Ehrmann neueste Kunde von Asien Prag 1812. I. a' 376 l. azt mondja „Dieses ewige Feuer ist aber auch wegen der Verehrung merkwürdig, welche die Parsen (Gebern oder Feueranbeter) demselben erweisen, indem sie es für ein gewisses Heiligthum, für das schönste Sinnbild der Gottheit, halten. Sie haben deszwegen auch steinerne Tempel um diese Stelle her erbaut, von welchen aber nur noch Einer gebraucht wird; in demselben geht nahe bei dem Altare eine zwey Fusz hohe Röhre aus der Erde hervor, aus welcher, sobald man einen brennenden Halm hinhält, eine schöne blaue mit roth vermischte Flamme aufsteigt, die nicht den geringsten Geruch von sich gibt. Durch das Aufwerfen eines wollenen Lappens oder Filzes auf die Mündung der Röhre, wird die Flamme sogleich gedämpft. Bei diesem Tempel halten sich beständig drey fromme Parsen, als Derwische auf, denn von ihren Glaubensgenossen wird, um ihre Andacht bei dem hei-

*) Arabia Macina, Machorbe, a' mai Mascate, Macorabba, Macoraba, Macorata (Magyarád) a' mai Mecca, és Macoretæ nevek erre elég bizonyságok.

**) Lásd Funke Schul-Real Lexiconját ugyan ezen szó alatt. Nem ennek a' névnek mássa vagy ugyan azonja e' a' mai Sabaria, Szombathely?

ligen ewigen Feuer zu verrichten, stark, sogar aus Indien, hieher gewallfahrtet.

Ezen a' Caspiai kaputól napkeletre fekvő tájé-
kot értheti Justinus XLI. 5. a' Zapaortenon hegye
alatt, mellyre 1-ső Arsakes, az 1-ső Parthus Ki-
rály Dara várát, talán a' mai Taurist, építette.
Erre mutatnak az elrontsolt Zapa a' Zaba helyett
és az 'Ορδηνον talán az 'Ορδάνης vagy inkább a'
2-dik ejtésben 'Ορδάνου, genius, genii, (az az,
a' Magyarok' Istene hegyén) szavak,

Sabarátónak pedig neveztetik hihetőkép mai
napon, a' mint a' földrajza mutatja, a' Tiflisen
túl fekvő tájék, a' hol még talán ma is Magyarok
vannak.

Ha Nagy Laki Jaksits Gergelynek hitelt ad-
hatunk, a' Caucasus és Caspiai Tenger
nyugoti környékén még most is mint-
egy hét millió Magyarok tanyáznak.
T. T. Szabó Nazarius Ur Alvinczi Sz. Ferentz
Szerzetebeli Gvardian pedig Mogol Ország-
ban lévő több milliókról vett hirt. *)
Ezeknek, T. T. Perecsenyi Nagy László Urnak,
T. T. Horváth István Urnak, a' ki még többet
ígér, köszönöm, hogy eszelősnek nem hirdet-
nek.

Többnyire ha már Herodot V. 9. Thracián
v. Rátz Országon fellyül a' Dunán túl, a' mai Ma-
gyar Országban, már a' maga idejében az ott
régen megtelepedett Sigynnékről, mint Mediai
eredetű 's viseletű **) népről hallott 's tudott va-
lamit; ez elég arra, hogy a' Magyarok, mint Me-

*) A' Felső Magyar Országi Minerva 2-dik 4-djének 15. szá-
ma alatt 1825.

**) Tsudáalom, hogy tsak erről is, melly egész Ásiában a' leg-
pompásabb 's fényesebb volt, nem esmertünk, mint a'
madárra tollairól, magunkéra, mellynél drágábbat 's
díszesebbet még most sem mutathat elő egész Európa.

diai behizonyított eredetűek, voltak emberi emlékezet 's a' Historia leg régibb évétől fogva Magyar Ország lakosai, 's ez ad nekünk Magyaroknak örökös 's fegyvereinkel már 3-szor megerősített igazságot annak bírására.

Szavai, sok kintsuel többet érő szavai, édes Anyai nyelvünkre fordítva, ezek „Azt pedig ezen tájéknak (érti Thraciát) még inkább éjszaki részéről senki sem tudja meg mondani bizonyosan, kik azok az emberek, a' kik abban laknak. De már az Isteren túl lévő pusztá és határtalan tájéknak látszik. Tsak egyedül azt tudhatom, hogy az Isteren túl laknak emberek, a' kiknek nevek Sigynnék, *) Mediai öltözetet viselők; hogy lo-

*) Én ugyan ezeket Értekezésemben nem hirtelenkedésből neveztem Szegényeknek; mert már akkor úgy vélekedtem, hogy bizonyosan vallásokért nyomattak ide, és a' Felső Magyar Országi Minerva 2-dik 4-djében Herodot' ezen helyére még inkább figyelmetessé tétetvén, úgy találtam, hogy ezek valósággal Magyarok és pedig Scytha (Szakadt vagy igazában Szökött, mert a' Görög y - nek többnyire a' magyar ő felel meg) Ijász v. Jász Magyarok voltak. A' régi dolgokat régi nyelvekből kell magyarázni. A' *Σιγυναι* szónak megfelel a' magyar Szegények, ennek a' *סגנימ* szeganim, antistites, principes, ennek a' *סוכן* szoken, praefectus aulae, ennek a' *סן* zaken, senex, ennek pedig Herodotnál *Σαχαι* 's a' Latin Sacae. Kik voltak ezen Antistites, principes, a' Medusok között, ha nem Magyarok? Ezen ellenmondást pedig megfejtí a' *סרה* szarah, rebellis (szeretseny) és ugyan ezen szó chaldaeiül, eparchi, ergo Parthi és hazájokból való kinyomattatások után, az Oláh Szerátsi, szegények. Szegény az, a' ki vallásáért hazájából hazafiai számából kivettetik. E' nem ritka dolog — sok példát hozhatok erre — a' régi időben. Mi rajtunk is e' történt. Conf. Assaceni és Ehrmann II. 107. Asien a' *סרר* chazar, defecit, indignit, szóval. Azomhan ki nem látja tsak ebből is a' Szökények és Szegények között lévő hasonlatosságot? 'S ugyan erre nézve leghihetőbb, hogy ezen Jászok igazán magyarul még Pártosoknak, Szökőknek, Szökélyeknek és Szökényeknek

vaik kótzosak egész testeken, öt ujnyi hosszaságú szőrüek, kitsinyek pedig és roskadtak, és erőtlene-
nek férjfiak hordozására, de szekerekbe fogatva
igen serények; hogy szekereken járnak az ott la-
kók, és ezeknek határjaik terjednek közel azon He-
netokéhoz az Adriában; hogy magokat a' Medu-
sok szállítványainknak (Coloniae) mondják. Ho-
gyan lettek pedig ezek a' Medusok szállítványaik,
én ugyan nem tudom meg mondani. Mert történ-
het minden sok idő alatt. A' Sigynnéket pedig
azon Ligyek (Ligures, Iberiai — Szállók) a' kik
felfelé Massalia felett (Frantzia és Olasz Ország-
ban) laknak, kereskedőknek vagy iszákoknak, *)
a' Cyprusiak pedig durungoknak vagy dárdáknak
**) nevezik."

is neveztetek, 's az idegenek, velem együtt, tsak elvét-
ésből 's tudatlanságból nevezték őket Szegényeknek.

- *) Herodot Kάπηλος-sa Kereskedőt, horárost, iszákot jelent.
A' Magyarok' Chaldaei neve, mint előbb láttuk זַבְחִים
zabachim vagy זְבַחִים zabaim ('z apáim) áldozók lévén,
ezt a' Ligyek, mint Iberiai eredetűek egy két betű vál-
tozásával זְבַחִים zabhaim-ra, az az iszákokra forgat-
ták. Ezt akarja mondani Herodot. Lásd Reineccii Lexi-
con Hebraeo Chaldaicum biblicum Lipsiae 1748. p. 113.
זְבַחִים Sabaei זְבַחִים zabháim, in pl. potatores,
ehriosi, al. Sabaei. Conf Heeren Ideen I. 284. l. Curtius
VIII. 10. et sequ. Bopp Sanscrit Grammatikája I. 107-dik
és II. 216 lapj. Egyik sem tsúf név. Nem de nem talál-
juk e' fel a' mai Szerem (Szirmium) szóban a' Szerün-
nye, Dionysos, Bachus nevet, 's nem jelent e' Szerem
anyit, mint Szerüneyi Megye? Nem de nem e' volt e'
a' régi Singinudunum, nints e' itt Viminaceum, nints e'
itt Arcidava? Conf. Dacia et Moesia, Thracia, Macedo-
nia Vindobonae in officina Artium 1803. Nem voltak
e' itt tehát ők, Határ-örök, Székelyek, Katonák? Nem
de nem e' volt e' a' Magyar Hősök szüretelő lakhelye? ho-
lott az igazi szorosabb értelmű Magyar Nemzetség Da-
ciában tanyázott.

- *) Herodot' δόξατα-ja a' Cyprusiaknak (a' kik mint tudjuk
Poenok és így a' Zsidó nyelvűekkel atyafiasak voltak)

Herodot csak azt akarja mondani, „a' Dunán túl laknak a' Mediai eredetü Magyarok, a' kiiket a' Ligyek v. Iberiai Szállók Zabae-oknak, a' Cyprusiak pedig Jászoknak mondanak”, vagy „a' Dunán túl lakik azon Mediai Nemzetség, melyet a' Ligyek Zabae-oknak, az az, Magyaroknak, a' Cyprusiak pedig Jászoknak hívnek.”

Herodotnak ezen egy részéből e' szerint lehetetlen által nem látni, hogy a' Σκύθαι a' מִיָּדֹד szeganim, Zabae-ok, Jászok mind ugyan azon egy jelentésü 's Magyarokat nevező szavak; 's ha ez igaz, 's igaz az is, a' mit Herodot VII. 04. mond „ὅτι γὰρ Πέρσαι πανταὶ τὰς Σκύθας καλέουσι Σακας” az az, mert a' Persák minden Skythákat Sákáknak (az az, Elszakadtaknak, Elszökötteknek, Elszármozottaknak) neveztek” igaz az is, hogy minden Skytháknak a' Magyar név volt közöséges, közös nevek.

Itt többé nints 's nem lehet semmi kétség. Vége van a' Stari tatának! *) Mienk a' Jus a' régi Scythiához, nem a' Tótoké.

A' ki nekem nem hisz 's ne is' hidjen vaktában, hidjen Arrhiánnak, a' ki az Indiai Sákákat hazai honyi anyai Magyar nevekről αυτοκράτορες — Magok urainak, hivataljokról νομάρχαι — Megye Ispányoknak, és τέλη — Tisztviselőknek, tulajdonságaikról κρατιστεύοντες — Vi-

talán ugyan a' Zsidó יָדֹד géza, truncus succisus-sával egyez meg. Ezek tehát a' Jászokat, v. Ijászokat, Gézáknak nevezték: (יָדֹד darad, calcavit, tetendit de arcu)

vagy talán Darangoknak, Dardaniaiaknak is nevezték? A' Chinaiak az Indiai Skythákat Jue-Schinak (talán Jászoknak, Józanoknak) nevezték. Conf. Convers. Lexicon Lpz. 1817. Hindostán szó alatt.

*) Fragmente zur Geschichte der Völker ungarischer und slawischer Zunge. I. Heft. von Gregor Dánkovszky. Pressburg. 1825.

tézeknek, Tekinteteseknek mondja: hidjen az erre reá vezető, a' mai mivelte tudós Europa első Historicusának a' nagy 's éles eszű Heerennek, a' ki eredeti A'siai Hazánkat, a' világ legszebb 's áldottabb részét, a' honnét Ösefink, a' leghatalmasabb Birodalmat rengető Medusok, Persák, Parthusok, Új Persák és Chazarok szakadtak, ezen világ-szerte esmeretes Könyvének „Ideen über die Politik, den Verkehr und den Handel der vornehmsten Völker der alten Welt” 1-ső Darabjában a' Bétsi 1817-diki nagy kárára Utánnyomatás szerint (a' miért nekünk panaszkodott is) a' 250-dik laptól fogva a' 268-kig olly világos és szembe tünő festékekkel leirta, hogy arra lehetetlen reá nem esmerni. Az illyen Férfú méltó a' Magyar Nemességre.

Legyen szabad ezek meg bizonyításának zálogául azoknak kedvéért, a' kik talán nem jól tudnak magyarul, ezen tsekély próbát Herodot IV. 59. legnehezebb 's még eddig, a' mennyire tudom, senkitől meg nem fejtett Részére nézve ide helyheztetnem:

I. Demonstratio lingvam Hungaricam*) (et procul dubio Samscredicam**) Scy-

*) Hungarus, tsak annyi mint Unnyaköri, Vízköri, a' mire utóbb reá jövünk.

**) Én a' Pater Paulino de S. Bartolomaeo: Grammatica Samscredamica. Romae 1790. 4. megszerzésére még a' múlt ősszel tettem rendelést; de mind eddig meg nem kaphattam. A' másikat pedig: A Grammar of the Sangskrit language; composed from the works of the most esteemed Grammarians; to which are added examples for the exercise of the Student, and a complete list of the Datoos or roots by Will. Carey, D. D. teacher of the Sangskreet, Bengalee and Mahratta Languages, in the College of Fort William. (Price eight Guineas). 1808. én nyoltz Gvineen meg nem szerezhetem. De talán e' nélkül is etaláltuk a' valóságot, ha igaz az, a' mit mond Jones Works VI. p. 206. „The pracrit, which is

thicam et hodiernam Indicam eandem esse e Numinum Scythicorum explicatione.

1) 'Ισίη, hodie apud Indos Ischur *) vel sine dubio isch **), (inde in allocutione „Te is”! tüz! Ischur tantum ac Isch Ur; hebr. Jehovah vitam dans et el, Hung. Élő, Éltető.

2) Ζεὺς, Scythice Tánjo, alter, secundus Deus, quemadmodum id ex chaldaico 𐤆𐤍𐤅𐤋 tinjana, hung. tennen videre est, Herodoti Ἰαπταῖος ex πᾶω, Égető, Ég, Égkör, körös. Inde et ex hung. tanya, quia in singulo tugurio habuit focum, et qua talis Ischten dictus.

Herodoti 'Ισίη est Vesta junior s. Venus, Skythice non Tabiti, sed Tsábitó.

3. Οὐρανή Ἀφροδίτη, Scythice Ἀγρίμιασα ex ἄγριος v. ἀγρίσμος szer, et πᾶω v. βῶω, bögök; szarvas ökör, in Zendavesta Zeruane akherene, apud Indos Brama vel Darmadeve, hung. Barom vel termető, Apis vel aeque Barom Aegyptiorum, cum eadem utrique genti cultura, iidemque mores fuerint.

4. Γῆ Scythice Ἀπία ab ἀπέω seu ἐπι fictum vocabulum graecum, hung. vagyok, in 3-a persona vagy, olim vagy ő, apud Indos hodie Buddha, föld, I. föld.

little more, than the laugnage of the Brahmans melted down by a delicate articulation to the softness of Italian”: az az „a’ faragatlan, a’ melly valamennyire még leolvadtabb, mint a’ Brahmánok nyelve, gyenge hangzatja által az Olasznak kényességéhez”. Conf. Heeren Ideen I. p. 299.

*) Ehrmann és Lindner neueste Kunde von Asien, III. 141. I. Prag 1812.

***) Nyilván való, hogy a’ mai megrontott Isch, nem más mint az íves, íjas, vagy ős Úr, Jupiter Fulminator, a’ menydörgető, Ἀτρεσγαις a’ Poenoknál. Innét a’ görög ἰσχύρος, α, ον, fortis, potens.

5. 'Απόλων, Scythice 'Οιπόσύρος ex οίτος sor, szer et αίρος, Daba, Szerándok, Sarangi, Darangi, Dardani, Καππαδόκες, *) Herodoti αυχίται.

6. Ποσειδέων, Scythice Θαμισσάδασηθ θαιμιάζω vel θαιμίω vergödöm, verunya, verünnye, ind. Veruna, item hung. vihar, inde Bihar. Inde Várhungitae, εὐθάλασσαι, Herodoti παραλάται, Unnyaiak, Hunni, Bihariak.

7. 'Αρης s. Mars indice kartika, hung. kártekony, vel ind. karticheja, hung. kártévő.

8. 'Ηρακλῆς (Hercules, Erkalauz, az az, Erös kalauz, Erköltsös) indice Maha- Raja, hung. Maga Urája, Maga Ura, Magyar, rontsolva Mitras **). Hic jam desero etymologiam hebraicam: quia ea amplius non indigeo. Apparet enim ex his sufficienter hebraicam esse tantum neptim Indicae lingvae. Adest nobis Epos indicum Mahabarata fata nostra concernens, quod nos de Regno Magadae, hodie Madura, plura edocebit, ac hucdum edocuit Historia.

II. Demonstratio identitatis lingvae indicae et hungaricae e nomini-

*) כבד kabad et כבֿוֹת (követ) gravis fuit pondere, numero, honore, divitiis, honoratus, glorificatus fuit et Daba, itaque Ditsök, Daczok. Itt volt Mediában 's Perziában a' Magyar Nemzettségnek a' Fekete és Caspiai tenger közén 's déli környékén fő lakhelye.

***) Mithras vagy Mitras. Ennek képe a' Magyaroknak a' Barományokon vett győzedelmének a' jele. A' Magyar szoros értelmű Nemzettségnek szabásait 's gyakorlásait a' Mithras tiszteletének mondták a' régiek. Ezen igen nehéz 's veszedelmes testi 's bizonyosan elmebéli tudományos gyakorlások' megtanulása 's a' letett próba után vétetett fel a' Magyar ifjú (Herbed, gyermek) a' katonák közé. Azután, ha jól viselte magát az Erősek v. Vitézek közé. Azután lett áldozóvá, Pappá, maga urává (Mobed, Magad Ura,) Magyarra: azután Vezérré, Testvérré (Destur) 's végre Hőssé és Össé (Helios.) Conf. Art. Magi et Mithras in Funke Schul Real Lexicon.

b u s h o d i e r n i s Deorum et Dearum
genticis Indorum.

1. **V i s c h n u**, Deus conservator, hung.
Vésnö, ex véśni, quod sculptor sit naturae per-
petuus.

2. **S c h i v a** sive **R u t r e**, Deus malus,
hung. tsunya v. rút.

3. **P a r w a d i** vel **B h a v a n i**, Schivae
uxor, hung. p o r f ö d i l. porföldi vel f ö -
v é n y.

4. **P r i h i v i**, Dea telluris, hung. frigy-
tévő.

5. **C i a n d r a**, Deus lunae, Szendrő;
Szender. Ez a' Tsábitó a' szerelmesek Istennéje.

6. **P a v a k a**, Vulcanus, hung. Fuvóka.

7. **P a v a n a** vel **B a j u**, Aeolus, Fuvóna vel
Fujó.

8. **G a n d h a r v a**, engelschöne Knaben, gyöngy
gyermek. *)

III. **C l a s s i u m** Indicarum (Warna) ho-
die quoque hungarica nomina cogno-
scere licet vel ex his:

1.**) **B r a m a n**, Priester, hung. Baromány.

2. **S c h a t t r i e s** et **R a d s c h a s**, Kriegsleute
und Fürsten, Sátorosok (katonák) és
Uraságok.

3. **W a s s i e r s** et **V a n i j a**, die Kaufleute und
die Landleute, welche Acker- und Gartenbau und
Viehzeit treiben, Vásárosok és Vanigája,
Vonó-igájuk.

4. **T s c h u d r a**, Suder, Künstler und
Handwerker, tzudarak.

*) Ehrmann und Lindner neueste Kunde von Asien. III. a'
144 l.

**) Ugyan ott a' II. az 55—59 l.

5. Welager, Ackersleute und Arbeiter, világiak.

6. Schodscha Welager, Ackersleute, Tsoszogó v. dogzó dolgozó világiak.

7. Kerekatu Welager, andere Arbeiter, kerügető Világiak.

8. Nirupuschis Welager, Krämer und der gleichen, Nyerő pénzes világiak.

9. Duluva Welager, Diener, dulló világiak.

10. Parejer vel Nischa's Tsandolás, der Pöbel, Paréjok, vagy nints is szentelések. Alig ha nem a' mi Tzigányaink.

Vel ex his paucis ab Anglis et Germanis depravatis, iisque Praecriticis h. e. corruptis indicis vocibus sufficienter elucet, quid discriminis intersit hodiernam inter indicam et hungaram nativam nobis lingvam.

IV. Quoad Aegyptios, quorum cultura moresque Indicis proxime accessere, vel primo eoque levi solum obtutu sequentem similitudinem animadverti et quidem

1. In nominibus Deorum et Deorum:

a. Phtas, Opa, Eneph: Nabó Babiloniorum, cum aliqua verisimilitudine ex hung. Nagy Apó.

b. Osiris, hung. a' Szerüs, Szerünnység, Bachus, Hercules Aegyptius, hung. Maga Ur, Magyar, quippe qui secundum mythum etiam hodierni Caschemere Regionem amoenam in-visit et Macedoniam fundavit. Idem sub nomine Serapis v. Rhacotis, hung. Ragyogós, Deus inferorum.

c. Isis vel Thermuthi, hung. Termető, Termesztő, Domina frugifera, alias Methyer, Magyar.

2. In nominibus Regum:

- a. Sesostris v. Sisongos, Sithongos, hung. Szédengös ex szédelengeni, alias Mycerinus hung. Magyaros.
- b. Szethos hung. Szedös ex szedni, quod militibus terras ademerit.
- c. Sabakó, hung. szófogadó, quod consilio Sacerdotum Aethiops (Szerecseny, ex szerecsennyegő) existens Aegyptum occupavit.
- d. In nominibus urbium: Thymiaterium, hung. Tömjén termő; Soloë hung. facile Szerünnye; Meroë hung. Mara vára; Magador hung. Magyarád.
- e. In nominibus munerum: Piromis hung. Baromos; καλασιρίης, hung. Kalauzérok, Vezérek, a' Magyarok magok.
- f. Nomina alia: Kyphy, keverék; Proteus, Pharus, Cetes, hung. csészés; carmen patrium: manéros, hung. manéros; festum: papremi, hung. pap-rémítő.

Vége van a' Görög 's Romai Nemzeti dicsőségnek!

Azomban hogy ez nem Rege, bizonyítja az, hogy itt tanyáznak még ma is a' független Székesek (Seiks), a' hatalmas Magyaradiak (Maharattok). Ott van Caschemere v. Hösimer, Seringagur v. Serünnyekör, *) a' Sindságkur v. Szentségkör. Ott van ma is a' Badagschan, ott van ma is a' Badatsony; itt volt a' Paradjsom (Daedala Curtii), ott volt a' Vára dits' Öim'! Ide jártak az Indiai Császárok mulatozni. Azt mondja a' Rege, 's aligha nem mint valóságot, hogy Salamon is meg látogatta e' környéket, mint Ábrahám (Apám

*) Mindenütt a' hol Országokat (Erős székeket, Erösségeket) állítottak, reá tudok az ugyan ezen nevű tájékokra mutatni.

Uram) kebelét. Egy szóval Indiában minden város név, magyar név. A' ki nekem nem hisz, hídjen tulajdon szemeknek 's fürkészelő eszének. Most magyarázhatjuk meg miért sietett ide Nagy Sándor, mi az Ekasi Ekümük, Igazi Egyhitümük *)).

Ennyit használ az Etymologizálás, a' Grammatika, a' Syntaxis!

Mi volt hát itt a' Magyar Nemzettség? Nem más mint a' Tekinteteselek Nemzetsege. De nem csak itt, hanem Babiloniában 's Assyriában is. A' legrégebb idöben a' Király, a' kinek legvitézbbnek 's legtudósabbnak kellett lenni, volt az első Áldozó. Tudjuk, hogy a' Medusoknál még ebből választattak a' Királyok. Nem ugyan ezt akarták e tenni Persishen (a' Vértesben, Vértövésben) is Tanyoarxessel? És így a' mi Nemzettségünknek kellett lenni a' Vitézek, Tudósok és Hódítók, Foglalók Nemzetsegeinek. Ezért neveztetnek Gygansoknak, Gögöseknak, Dicsőknak.

Bizonyítják ezt világszerte Szállítványaik, mellyeket ezután ki kell keresnünk — 's reájok találunk egész Európában 's Africában, egyik tengertől fogva a' másikig. Nem nevetem már most T. T. Horváth István Urnak Africai Magyar Herculesét.

Ok lettek tehát Magok az Urak, midön Indiában a' Barományokon vagy a' Barom imádókon erőt vettek **).

*) Hinduk, az Indus vagy Sind, Szent víztől, mellynek folytában Sind v. Tatta, Tatárok.

**) Heeren I. 358. midön a' Mahabarát évéről szól: „Darf man bey Gegenständen, wo uns die Chronologie verläßt, noch von Zeitbestimmungen sprechen, so würde ich es in die Zeiten versetzen, wo nach der eigenen Sage der Indier die Priesterkaste über die der Ketris (Katiago) határ-örök, Ratzérok) oder Krieger und also auch der Rajahs, die zu dieser gehörten, den Sieg davon getragen hatte“. Conf. Mithras in Funke Schul-Real Lexicon.

Igaz az, hogy csak egy nyelv volt 's egy Nemzetség, 's ebből lett a' Cháldoké (Celtáké?) Phoeniciaiaké, Arabsoké, Zsidóké, Törököké!

Azomban ezt máskorra, jöbb időre! Mellyik volt ez az egy Nemzetség, mellyik volt ez az egy nyelv? Mi ne szálljunk a' magunk ügyében, szálljanak az idegenek.

Ehrmann neueste Kunde von Asien II. a' 64. I. (1.) Die Caschemirsche Sprache, die von der Landschaft, von welcher sie genannt wird, ihren Namen hat, ist derjenige Hinduische Dialekt, welcher dem Samscrit (Samscredam, Samskrutan, Szent kerületi, Szent köri) noch am nächsten kömmt, auch wird sie mit der alten Samscrit Schrift geschrieben.

Ugyan ó ugyan ott a' II. 45. I. Die Haupt-Landessprache, die Sprache der Ureinwohner ist die Hinduische, 'welche heut zu Tage in mehreren Dialekten weit umher gesprochen wird. Die Mutter aller dieser, zum Theile sehr verschiedenen Zweige ist das Samscrit oder Samskrutan, die heilige Sprache der Hinduer, in welcher ihre heiligen Bücher geschrieben sind.

Eredetünk olly régi 's olly ditső, hogy a' mostani Europai Nemzetek közül illy felforgathatatlan okoknál fogva egy sem ditselkedhetik, olly ősz régiségével 's ditsőségével Eredetének.

Nemzetségi 's Nemzeti nevünk, valamint bájoló nyelvünk is olly ditső, mint egy Nemzeté sem: az mindég a' Magyar név volt 's az marad, míg fenn áll polgári Athotmányunk 's ezzel szorosán egybe függő Lételünk.

Sopronban Nov. 12-dikén 1825.

Prof. Szabó Jó'sef,
a' Soproni Magyar Társaság'
munkás Tagja.

2.

Históriai Töredék Túr Mező- Városáról
Külső Szolnok Vármegyében.

Mező - Túr Városa Hevessel törvényesen egyesült Külső Szolnok Vármegyében, a' lassú Berettyó vize partján nagy rónaságon lévén helyheztetvé, Szolnoktól öt, és Török Szent Miklóstól negyedfel mértföldnyire napkelet felé fekszik. Nagy, népes, és egészen magyar város. Lakosságának száma tett 1811. eszt. ben 11134. — 1820. eszt. pedig rúgott 15947. lélekre, kik nagyobb részben Reformatusok, és egy templommal bírnak; de vagyon ezen felül benne egy Római Katholikus Szentegyház is. *) A' városnak határja a' többihez képest igen nagy, de annak laposabb része viz áradásoknak ki vagyon téve, 's gyakran történik, hogy Túrról Szarvasra tsónakon lehet menni; mert nem tsak említett Berettyó, de Tiszafolyónak Kis és Nagy - Szeg nevezetű ága is nedvesítvén lapos mezejét, az essős időben inkább tónak látszik, mint folyó-viznek, és a' mezőket néhol fertős helyekké változtatja 's egészségtelen levegőt okoz, mellyet mindazonáltal a' Lakosok, hozzá szokván gyermekségeiktől fogva, épen nem éreznek. A' határ körül vétetik Csorba, Sz. Tamás, Poó, Földvár, Külső Szolnok Vármegyében, Mester-szállása Nagy Runságban, Sz. András Békes Vármegyében fekvő Pusztákkal, Szarvas Békes Varmegyei Mező-Várossal, és ugyan oda tartozandó Bánréve pusztával, Körös folyóval, Ludas örvényes, Leskibalom, és Kis Decse pusztákkal; ezen utólsóban foglaltatnak Farkas Laponyag, és Nagy-állás nevű szállások. Azután Körös vize

*) Az 1811. eszt. ben számláltattak Reformatusok 10,500-an, Katholicusok 602-en, Görög nem egyesült 32.

választja az Endrődi határtól, ismét azt által hágván Sima pusztával határos, és Berettyót elervén, ennek vize egy darabig szélet mossa, el választván azt Túr — Pasztó Szabolts Vármegyében, és Pohomána Nagy Bunságban lévő pusztáktól.

Valóban φ ' Városnak nevezetességei, határjának kiterjedése, minémüsége, Lakosainak száma, életek' módja 's a' t. megérdemlik, hogy ezen Város, mellyet per excellentiam Kis Debreczennek hallottam több ízben neveztetni, bővebben leirattasek. Melly leirást mivel hogy én távul vagyok a' Túri Vidéktől, és az egész 1805. eszt. Julius 10. napján környülállásosan nem láttam, hagyom az ott lakó Tudósra, és tsak Történeteinek rövid töredékjét irom le és teszem esmeretessé.

A' Város' régiségét onnét lehet tsalhatatlanul kihozni, mivel annak mint falunak a' Nagy Váradí Káptalan Jegyzőkönyvében, mellynek tzimje: Ritus explorandae veritatis per Judicium ferri candentis — 190. és 250. §. elég világos nyoma találtatik, midőn tudniillik a' nevezett helyen 1214-től fogva 1255. esztendeig a' tüzes vasi ítélet követtetett vala, több Lakosokon kívül ott némelly Túri emberek is, nevezetesen Vok a, Keren és Bensa „de Villa Tura” említetnek, hogy meg ítéltettek légyen.

1411 eszt. Julius 12. napján 'Sigmund Király tsere mellett Belgrád helyett Wukovits Györgynek, Vuk' vagy is Volfgang' fijának, Brank' unokájának, Rácz Ország Uralkodójának és Albania Fejedelmének, nem külömben Helena hitvesének, és István, György, Lázár fíjainak a' Tisza partján fekvő több nevezetes Várat, Mező-Városokat, és Falukat adott által, mellyeket Bonfin. Lib. 3-o Cap.3-o elő számlál, és mellyek között voltak Thúr és Tisza-Vársány Mező-Városok.

De tsak hamar, úgymint 1412. Sept. 7. napján most nevezett György Fejedelem, magára vállalván feleségének és 3. fíjainak terheit, tulajdon rokonának Veronai Brini Pálnak, Boszniai Fejedelemnek, néhai Veronai Herczeg Mihály' fíjának, egy fíui osztály rész képeben a' Budai Káptalan előtt vallotta és ajándékozta Thúr és T i s z a V á r s á n y Mező-Városokat, és Zaránd, Szerém, Torontál Vármegyékben fekvő Zolnik, Ossor, Világosvár, Zalánkemen, Becze Várait. Melly adományi levelet közre botsátotta Timon Imago novae Hung. Cap. VII. pag. 40. és utánna közlötö Pray Annal. Reg. Hung. P. II. pag. 200.

Első Mátyás Király idejéből megmaradt egy igen nevezetes adományt erősítő Levél, mellyből kitetszik, hogy Thúr és Vársány Mező-Városok ama híres Beszterczei Grófnak Horogszegi Szilágyi Mihálynak birtokában valának: mert midőn az özvegye született Báthory Margit magtalan férjének halála után valamennyi Várakat, Kastélyokat, Városokat, és falukat, mellyeket ő birtvala, I. Mátyás Királynak verség szerint való örökösödés Jussának következésében visszaereszteni 's kezébe szolgáltatói megigérte volna; a' Király viszontag nekie, hogy az Urának méltóságához képest élhessen, Erdélyben helyheztetett Diód Várát hólta napjáig meghagyván, azon felül Világos várt, Thúr és Vársán Mező-Városokat, akár mi néven nevezendő adósságok, házassági jutalom, menyegzői ajándékok, és özvegyi járandóságok fejében, mellyek mind összesen általjában hét ezer arany forintokra mentek, lekötötte, és elzálogosította, engedvén neki mind addig birni azokat, míglen azon summa letételével amazokat ki nem váltandja. Az oklevél költ Budán Apr. 21-ken 1461. eszt. és közre

botsáttatott Kaprinay által Hung. Dipl. tzimü munkájának II. Része' 481. lapján.

Minekutána 1552-ben a' Szolnoki erősség a' Törökök által elfoglaltatott volna, azután apródonként egész külső Szolnok Vármegye amazoknak birtoka alá esett, és Szolnok egy kerületnek (Sangiakat) Fő városává, következésképen a' Kormányozónak székévé lett. Azon helyek közé, mellyek a' Szolnoki kerületben helyezettettek, számláltatott **Thúr Város** is Békés Tartományában. Azon irtóztató veszedelmeknek, mellyeket e' tájek a' Törököktől kiállott, régi emlékezetéből számunkra megtartattatott egy nevezetes Protectionalis Levél, mellyet ama' híres Török Bassa Murath, Eger Várának Fő Kormányozója, a' Thúri lakosoknak 1630. esztendőben magyar nyelven kiadott, 's mellynek valóságos mássát szóról szóra ide írnom nem láttam helytelennek, melly így következik:

„Mi Murath Bassa Isten engedelmeből az Hatalmas Győzhetetlen Török Császárunknak az Dunán innen lévő Végh Várainak, Tartományinak Gondviselője és Eger Várnak Helytartója.

Ti Turi Birák és Polgárok és ott lakozó több szegénység azt akarjuk értéstekre adnunk, mivel hogy eleitül fogvást egynehány száz esztendeiglen az melly földet, rétet, határt, Körös vizet éltetek, azután is a' szerint éljétek, és ott körül lévő falusiakk is hadjuk és parantsoljuk, a' megnevezett Túriakk békét hadjatok, semmi közötöket hozzá ne avassátok az mind eleitül fogva éltetek, ezután is úgy éllyék, úgy ha valamelly falusiak velek ellenkeznek, elhidjék azt, hogy az birságon kívül felhozatyuk, úgy cselekeszünk velek, hogy mindenek tanulnyanak. A' mint az hatalmas, győzhetetlen Török Császárunk Laistromában feltaláltatott Constantzinápolban elsőben,

azután Egerben, és törvényel nékik íteltetett e' szerint: A' Legény-határ egyik határ, a' Legény-éren túl egy darab földig, a' hoszú szemszeg végére, az által után mégyen elő a' kerék-dombra az Csugár köz élő föld, a' seres ér parton Túr felől, egy darab föld nagy Poy, ott az árkoson mégyen az seres éren az nagy Poy székre onnét az heg szegre, onnét az Karaposra, onnét elő az nagy Hékre az Mester-szálási határig, onnand az Gyilkosra, a' Hegyes Laponyagra, onnand által a' számár-érre, onnét a' Mester-szálási Berekre, a' Mester-szálási Berek határ, onnét az Körösre, az Csörgető fokra, onnét hasítja az Körös az Ráka-szegre, onnét az Gyűrő Telekre, onnét elő a' Lajt-fokra, onnét elő az Kun-Tamás fokára, egyik ez az utolsó víz határ; az Körösön innénd vagyon az két Halomtól az Körösön a' szege, onnét elő az Ludas örvényre, onnét mégyen az külső Rosás Laponyagra, onnét az Károlyerre. A' Károly ér hasítja az Leske rétére a' Ködy alá, mint a' Rödgyel együtt onnét az Borza Dombra, onnét alá az Kölkösre, ez a' felső víz határ, az ér Laponyagig vagyon által a' Körösön a' Simai fokra a' Simay határokon elő az Sz. Miklós Szegheleire, onnét által az Ürmös érre. Ezek az ő igazak és így lévén más falusiakk semmi közök hozzájuk, se halászó vizekhez, szántó-földjeikhez, kaszáló rétjeikhez ez szerént békét hadjatok a' Túriaknak. Eger várában 5. May 1630. számunk szerint ezer 30. esztendőben.

1753. Némelly nyughatatlan paraszt sorsú lakosok Mező-Thúr és Hold-mező Vásárhely városokban lázzadást indítottak a' közbátorság ellen; de az ideje korán felfedezett zendülés letsillapítatott, a' lázzasztók megfogattak, Buda várában tömlőtzebe tétettek, és Gróf Battyáni Imre, a' Hétszemélyes Tábla Birája,

ügymint Ő Felségétől akkor uralkodó M. Ther. Királynétől különösen kirendelt Biró által maga társaival együtt olly móddal megítéltettek: hogy 1754. eszt. Bujdosó Györgynek Buda várában lévő Sz. Gy. piartzán, Főrő Pálnak Mező-Thúron, és Bethő Ferentznek Vásárhelyen fejek vétetett; hatan belőlök hat esztendei fogságra a' Pétervárad-i erősségbe, 1. három, 1. két, és 3. egy eszt. tömlötz-re békóban az Eszéki erősségbe kárhoztattak, 54. katonáknak állítottak; Thúr és Vásárhely Mező városi községek pedig katonai Kaszárnyáknak felépítésére kinszerítették légyen.

Gyurikovits György.

3.

T. Téli Takács József Úrnak († Május 4-dikén 1821.) Észrevételei a' Magyar Orthographiáról *).

Elgondolhatni, hogy elejénten minden Nemzetnél 's minden nyelvben szakadások voltak az

*) E' jelenvalónak közlője esmeretes Tudósunk Nagy Tiszteletű Horvát Endre Téthi Plebános, hozzánk irt levelében még e' következőket jegyzi meg, melyeket ide kaptsoini jónak tartottunk: „Tudom e' tárgy felől a' „különböző felekezéseket és vitákat. Tudom azt is, hogy „egy kalap alá a' Magyart semmi Adelung, vagy Insti- „tutum Academicum nem hozza. De éppen ezért, hogy „az erős vagy erőtlen okok pro et contra, a' közönség- „nek bírálása alá vettetvén nyilvánban kitessenek, nem „lészen minden haszon nélkül e' kised munkát a' ma- „gyar világ elejbe terjeszteni. Kiki szólhat felőle, a' „mint akar, vagy a' mint meggyőződik; a' Szerző már „lelépett a' küzdő színről: jó vagy hal ítélet; ritka vagy „sűrű rosta; indulatos kifakadások őt már nem érdek- „lik. A' munkácska szerény hangon van írva. Nyomos- „ságáról nem szükség valamit szóllanom.

„Ezt a' szót Orthographia, valamint az ere- „detiben találtam, úgy írtam le aspiratio nélkül, De

Irók között az írás' módgyára nézve : míg végtére a' tudós vetekedések után majd a' felhordott okoknak szembetűnő fontossága, majd valamely nevezetes Iróknak, (mint a' Németeknél A d e l u n g n a k) nagy tekintete, alkalmasint öszve békeltette a' különböző értelmeket, és nagyobb részint megállapította az Orthographiát.

Azonban oily tökéletes megegyezés tsak ugyan még sem találtatik fel akár az élő akár a' kihalt nyelveken írtt könyvekben, hogy több vagy kevesebb különbséget ne vehetne benne észre a' figyelmes olvasó. Könnyű volna ezt mind régi mind mostani példákkal megbizonyítani, ha a' szükséges rövidség nem tilalmazná a' messzebb kiterjeszkedést.

Ki fogja tehát csodálni, hogy a' magyar írásnak módgyában is többfelé hasonlanak a' magyar Irók? Hihető, hogy senki közülök nem cselekszik vaktában; hanem részszerint másoknak példáját, többnyire tanítójokét követik; részszerint bővebb elmélkedés után önnön magok szabnák magoknak bizonyos törvényeket, mellyek tudniillik itéletök szerint leghelyesebbeknek lenni látszatnak. Okosan sem azokat sem ezeket nem lehet becsmérezni, minthogy senki nem kíván szántszándékkal hibázni: kinek pedig jó a' szándéka, bátor hibázna is, nem érdemel neheztelést, annál kevesebbé gúnyoló feddéseket; mert itt csak ugyan nincs helye a' dictátori hatalmaskodásnak. Kiki bátran kimondhattya vélekedését, annyival is inkább, mivel tudni való, hogy akárki is csak ember lévén, nem dicsekedhetik a' csalhatatlanság ajándékával, más részről pedig bizonyos az, hogy több szem

„utóbb azt találtam, hogy nem helyesen üt ki, ha az „idegen szókat megcsonkíttjuk; azért a' h-t belé tol- „dottam”.

többet lát, és hogy okokon épültt, 's illendőséggel járó vetekedések által szokott leginkább fényre jönni az igazság; az igazságnak pedig olly hathatós az ereje, hogy azt csak az nem szereti, 's követi, kiben megtompult a' józan értelem, vagy a' nemes érzés.

Ez volt, megvallom, egyenes, és igaz okom, hogy midőn Fleury Apátur' egygyik munkájának Kopácsy Professor Ur által szerencsésen készültt magyar fordittását meg akartam a' Magyar Literatúrában gyönyörködőkkel esmértni, mellesleg, 's mintegy futólag azt is érdekelttem, hogy ezen érdemes Irónk azok közé tartozik, kik a' magyar írás-módban az igaz és tiszta kimondást veszik fő regulának. Kivántam valójában, hogy ezen érintés által az egygyet nem értő Tudósainkat egy illendő vetekedésre felsekentsem; reménylven, hogy így a' köztárgyra való versent-törekedéssel szemlátomást fog e' részben is gyarapodni a' Magyar Literatúrának tökéletessége. El is értem már egy részről, a' minn szivből örvendek; buzgó szándékomat.

B. P. Professor' Ur, kinek szélesen kiterjedő tudományáról, és különösen anyai nyelve eránt viseltető szíves buzgóságáról már néhány tudós munkáji tanúbizonytságot tesznek, volt legelső, ki amaz Jegyzésem által indittatván, vélekedéseit a' magyar orthographiáról, egy jól nevelt és tanult Férjfiúhoz illendő módon, szelíden, velősen, világosan kinyilatkoztatta; olly kívánsággal fejezvé bē mindazonáltal szép és hasznos értekezését, hogy ha valaki még is különben gondolkodnék ezen tárgy felől, mint ő: ne sajnállyá szinte úgy egész illendőséggel közleni ellenkező okait. Akarván mondani, hogy kész volna ő is vele kezét fogni, ha okai által meggyőztetnék. Tudniillik: a' nyakas megátolkodás, és

a' megesmértt igazság ellen való makacs tusakodás szinte olly csúf 's utálatos, a' millyen jeles és dicséretes a' fontos okokkal támogatott szóra, akárkitől származzék is az, figyelmezni 's hajolni.

Éa ugyan előre kimóndom, a' mi utóbb ki fog tetszeni; hogy majd mindenekre nézve egygy értelemben vagyok B. Urral: de még is nem léssen talán éppenséggel haszontalan munka, ha a' kérdésbéli dolognak mélyebb fejtegetéséért, és a' más más ösvényen járó Iróink okaiknak megfontolásáért, az említett értekezésnek utmutatása szerint ide iktatom a' magyar orthographiáról némely észrevételeimet.

Meg kell esmérnem, hogy azon közönséges állítás, melly szerint minden további meghatározás nélkül, általlyában az igaz tiszta kimondás szabattatik a' magyar orthographia fő, és egyedül való regulájának: méltán kétséget támaszthat éppen azon nehézségek miatt, mellyeket B. Ur a' 86. és 87. lapon igen értelmesen és nyomosan előad. De csak valóság marad az még is: hogy, mivel az írás a' beszédnek rajzolatlya: mentől helyesebben kiejti az írás a' beszédnek igaz hangját, a' nélkül, hogy akármelley okból szükségképpen zavarodás származzék az értelemben: annál tökéletesebbnek kell az írás' módgyának is lennie, ha bátor a' gyökérszóban valamelly csekély változás esett is.

A' szóeredésnek módgyából vett bizonyíttás ritkán 's nehezen foghat ki azon bizonyíttáson, melly a' beszédnek megegygyező módgyából (mint-hogy ez bizonyos és fontos ok nélkül nem lehetett olly közönségessé) vétetik az írásra nézve. Mert szinte mint akár melly egyéb nyelvben, úgy a' magyarban is elég regulátlan nevek 's igék vannak, mellyek a' szóeredésnek közmódgyától

elhasonlottak. A' Grammaticus' kötelessége, kikeresni az okát és módgyát: miért, és mikor változik a' gyökér a' száberedésnek regulája szerint a' különféle származtatásban: de az nints hatalmában, hogy a' szónak a' származtatás után megváltozott hangját, mellyet a' jó kimondás elegendőképpen kimutat, a' gyökérnek épségéért az írásban tetemesen megkorcsosítsa. A' közönséges, mindenütt és mindeneknél egygyenlő nyelvjárásból, melly a' nyelv' természeti tulajdonságával nem ellenkezhetik, kell a' Grammaticusnak a' regulákat szabni; nem pedig a' nyelvet az ő regulájához csigázni. „Universalis consuetudo u. m. Versegi, etiamsi receptae ceteroquin analogiae vel etymologiae aut euphoniae adversetur, indubitatae legis vim habet. Sic in hac voce: Ho, si analogiam ac etymologiam attendamus, nominativus pluralis per unicum literam k formari deberet: Hók: sicut: a dók, bimbók. Quia tamen consuetudo per omnes linguae hungaricae dialectos recepta est, ut in nominativo plurali ha va k dicatur: Grammatico ab hac consuetudine recedere nulloatenus licet”. (Prolud. in Inst. Linv. hung. p. 75)*).

Nem is válhatik nagy ajánlásokra némelly idegen nyelveknek azon, már törvényyé vált szükség, hogy benne az írás annyira elüt a' kimondástól; vagy legalább, hogy a' betük olly változó és szabados hatalommal bírnak, úgy, hogy egyszer fejt, másszor feketét jelentsenek. Ezt látszott kétség kívül *Voltaire* is a' Francia nyelvben szívére venni, midőn az oi diphtongus helyett, melly ott majd úgy hangzik mint oa,

*) Ez a' hasonlatosság erőtlen. A' Magyar minden o-ban végződő neveket, mellyek egy taguak, egyféleképen másol. Igy: ló: lovak; tó: tavak; só: savak; szó: szavak; ó: avas. Igen is, a' több taguak csak egy k-t vesznek fel: mint: hajó, háló 's a' t. H. E.

majd mint e, némelly szavakban, és általlyában, az igéknek minden imperfectumiban az e hangot mindenkor megtartó a i diphtongust kívánt iratlatni.

Semmiben nem hasznosabb; sőt semmiben nem szükségesebb az egygyügyűség és meghatározott értelem, mint a' jegyekben; (milyenek kétség kívül a' betűk is), hogy egy bizonyos dolgot a' másiktól voltaképpen megkülönböztessenek.

Bizonyos az is, hogy nem tökéletesen egygyenlő mindenütt az egygyes szavakra nézve a' kimondás a' Magyaroknál. P. o. a' f e r d ö t, p e r t ' s a ' t. másutt f ö r d ö n e k, p ö r n e k mondgyák. Nehéz azt a' kérdést eligazítani: mellyik kiejtést kellessék tiszta 's igaz magyar ajakúnak tartani. De éppen ezen okból az a' vélekedésem, hogy senkit nem lehet oskoláznai azért, ha e' részben a' maga vidékén uralkodó szokást követi valamint a' szóllásban, úgy az írásban is. Noha ugyan a' taulltagnak azon kellene iparkodniok, hogy a' jobb könyvekben bévett szokáshoz, és a' kellemetesebb hanghoz tartsák, a' szép egygyenlőség miatt is, magokat. Így p. o. jól mondatik mind e s m é r e t, mind i s m é r e t. De már ezen szót: Conscientia, inkább íróm: lelki- e s m é r e t hogy a' két i öszve ne ütközzék így írván lelki- i s m é r e t.

A' fül, valamint a' muzsikában, úgy a' beszédben is, és következésképpen a' szavak helyes kiírásában is, sokszor jó utmutatást adhat. Hol a' fülnek sérelmére esnék a' monotonia az egygyenlő vocalisoknak öszvesereglése miatt, p. o. ezekben: t e k é l l e t e s s é g e k e t, i d v e z s é g e s e k, ö r ö m ö m ö t, T ö r ö k ö k ö t: ha a' nyelv' tulajdonával megfér a' több vidékbéli közönséges kiejtés, ezt követhettyük bátran és jól, így írván

tökéllenességet, perfectionem eorum, üdvözségesek, örömet, Törököket 's a' t. Tartsuk meg Verseginek helyes tanátságát: „si vocalem brevem ö, quae ceteroquin in formationibus et in flexionibus frequentissime recurreret, per medium ë temperemus. Indubium est harmoniae non tantum nihil decedere posse, cum ö et ë ad eandem acutarum classem pertineant, sed potius per alternationem earundem plurimum accedere”. (Prolud. §. 21.) *)

De távúl légyen, hogy ezt valaki arra magyarázza, mintha én azon igen is finnyás fülűekkel kívánnék tartani, kik a' kellemetesebb hangzásért, (a' mint ök vélik,) az ö és ü betűket erőnek erejével kitudnák nyelvünkből, még ott is, hol az onomatopaeia tekintetéből igen is természetesen és jól hangzanak, mint p. o. ezekben: pörög, pözsög, hóbög, zörög. 's a' t. Csoda, hogy az ilyenek a' szebb hangzásért az örömet emlének, a' Törököt Tereknek nem mondják és írják; a' mint némelyek valóban tükör helyett tiker, ümög helyett imég, hüség es helyett mindenkor hívség es kívánnják mondani, 's írni. — Méltó, hogy nyelvünknek mind kényes, mind katonás természetét megtartsuk, és eszünkben forgassuk, a' mit Versegi, ki mind a' magyar nyelvhez, mind a' muzsikához jól ért, megjegyzett éppen ezen tárgyról: „Sonos ü, ü, ö, ö. úgymond Prolud §. 20. per quos aliqui lingvam nostram exasperari perperam adserunt, e nativo rostro ser-

*) De éppen Versegi írja: örömet, törököket, ködököt, botokot, harmokot 's a' t. 's nála ez a' harmonia. A' pöttyös ë legyen akárkié, nem irigytem. Fel és leálló betűink, pont és nyárs jegyeink a' kellemetlenségig elegek; még csak az vagyon hátra, hogy minden betűt valamely sapkával vagy sisakkal megtiszteljünk. A' Római minden jegy nélkül tudta, melyik szótág hosszú, melyik rövid. H. E.

mone penitus eliminasse idem omnino foret, ac musicam e scala sua diatonica deturbatam ad imperfectionem enharmonicam, aut chromaticam relegare". És §. 22. „Per accumulationem peracutarum i et i pro acutis ű et ü, sermonis euphoniám nimio opere laedi, nemo dubitare potest, qui vel mediocri harmonices aesthesi pollet".

Nem lehet tovább tagadni azt is, hogy ha mindenkor a' kimondást követnének a' szavak kiírásában, némelly neveknék és igéknek származtatásaiban a' gyökér betű elcseréltetnék, vagy szinte tellyességgel elenyésznék annyira, hogy nehéz lenne a' szó' eredetét, kivált az Idegeneknek, egyszerűben kitalálni; 's így néha könnyen homályba keverednének. De úgy tetszik, lehet ezen nehézségen is segíteni, ha a' mi mindenkor, és mindenekben legtanácsosabb, a' két szélső, és ketes utak között a' középsőt, 's bátorságosabbat követjük az írás' módgyában is. Az az, ha a' mennyire a' nyelv tulajdonának és a' helyes kimondásnak sérelme nélkül megeshetik, figyelmezőnk a' szóeredésre, 's megtartjuk annak tö betűit a' származtatásokban. Azért nem csak hibának nem lehet tartani, sőt méltán ajánljatik, hogy p. o. a' hasonló szavakban, mint: s z a b a d, i g a z, e g é s z, k ö z, 's a' t. a' gyökérbetűk, a' tőlök származottakban, úgy mint: s z a b a d s á g, i g a z s á g, r a v a s z s á g, e g é s z s é g, k ö z s é g, megtartassanak, noha a' kimondás némű néműképpen ellenkezőt látszatik is parantsolni. Ugy nem különben írjuk ki a' gyökérbetűket ezekben is: ajánlás, jegyzés, hányni, hazudsz, áztam, hold, férjfi, reménytelen, 's a' t. annyival is inkább, mivel ezeket, 's ezekhez több hasonló szavakat, a' jobb 's tanulttabb Magyarok minden fogyatkozás, 's betű elnyelés nélkül tisztán ki szokták, és ki is kell mondani. De

ellenben nagyot hibáznék az, ki az etymologia kedvéért: a z ny i ez ny i írná azért, mivel ezen szavatskáknak gyökere az és ez.

Hitetszik már alkalmasint a' fellyebb mondatokból, minémű értelemben vagyok a' magyar orthographiára nézve. Azt ítélem t. i. hogy az az írás módgya legtökéletesebb, melly mind a' hangot igazán kiüti, mind pedig a' gyökérszót, a' mennyire lehetséges, a' maga épségében megtartya. Ugyan is az írásnak jó módgya vezérli az olvasót (kivált ha az még nem igen jártas a' nyelvben) a' jó kiejtésre. Csak az *ususra*, szokásra igazítani valakit, nem derék mesterség, nem elég fogatos oktatás. Alkalmatosságom lévén a' tanulókra nézve ezen nehézséget gyakrabban észre vennem, mindenkor óhajtottam, hogy vajha a' magyar Írók, a' mennyire a' nyelv' természete 's törvénye megengedi, orthographiájokat a' tiszta igaz kimondáshoz alkalmaztassák. Melly szavakat országszerte a' tudósok, tanulatlanok mindenkor egygyaránt mondanak ki, sőt ha különben ejtenek, a' magyarnak füle tüstént észreveszi, hogy a' beszéllő nem magyar anyától tanulta a' magyar nyelvet: nem lehet kétség benne, hogy az igaz 's tiszta kimondást meg lehet a' helytelentől különböztetni; és így azt is meghatározni, miként kellessék a' szavakat igazán, helyesen kiírni.

Ha már arról senki nem tehet, hogy a' gyökérszóból, kivált a' regulátlan igékben, a' nyelvnek tulajdona szerint, néha egy 's több végbetük egészen kimaradván, néha más betűkre átalváltozván, az Idegenek fáradsággal talállyák ki a' gyökérszót, (melly nehézségek más nyelvekben is előfordulnak, 's csak szorgalom által győzethetnek meg); bizonyára azon sokkal csekélyebb nehézség ellen sem méltó zúggolódni, ha az Írótól azt kívánnjuk, hogy azon esetekben, midőn
a'

a' j ragaszték a' gyökérszónak ezen végbetűjéhez: d, gy, l, ly, n, ny, t, ty, járulván, 's megváltozván, máskori természetes j hangja, ezen észrevehetőképpen megváltozott hangot az írásban is, mivel lehetséges, híven kiejtse; ne hogy valaki úgy olvasván írását, a' mint fekszik, a' valóságos magyar kimondás ellen hibázzon, 's füleket sértsen..

Ezen világos hibának meggátlását kívántam főképpen azon jegyzésem által eszközteni, melly a' mint tudva vagyon, a' Zeitschriftnek III. Kötettyébe a' 114 dik lapon iktattatott. És ugyan ez a' dolog teszi az ellenkezésnek fő tárgyát. Illendő tehát, hogy az iránt gondolatimat valamennyire bővebben, 's kitelhető világossággal előadgyam.

Semmiben nem olly szembetűnő a' magyar könyvekben az írásbéli különbség, mint a' j betűre nézve, midőn az a' nevekben és igékben ragasztékul szolgál e' következő végbetűk után, mint: d, gy, l, ly, n, ny, t, ty.

Némelly Irók az etymologia kedvéért, hogy a' gyökérszó el ne veszzen azt vitattyák, hogy a' j ragaszték, valamint egyébütt, úgy az említett mássalhangzók után is egész épségben megmaradgyon; így irván a' birtokos neveket, 's a' ragasztékos igéket: v á d j a, n a g y j a, s z e m é l y j e, k i n j a, r e m é n y j e, k ú t j a, a t y j a, a d j a, h a g y j a, t s a l j a, b á n j a, h á n y j a, l á t j u k, n e v e t j ü k, 's a' t.

Mások ellenben így okoskodnak: Nem elég csak az etymológiára vigyázni, hanem azon is kell igyekezni, hogy az euphonia kedvéért, melly minden csinos nyelvekben mérsékleni szokta az orthographiát, a' magyar írásban is az igaz és tiszta kimondásnak hangja kiejtessék. Ugyan azért, mivel minden Magyar, mindenütt a' fellyebb kitett mássalhangzók után a' j ragasztékot, a' szebb

's könnyebb hangzás végett a' kimondásban meglágyította, 's jobbára az előtte álló végbetűre változtattya: tehát a' jó kimondásnak ezen nyilvánvalóságos hangját, mivel lehetséges, az írásban is kiejtse. Azokáért az említett neveket és igéket így írják: vádgya, nagygya, személylye, kínnya, reménynye, kuttya, atytya's a' t. és adgya, hagygya, tsallya, hánnya, hánynya, láttyuk, nevettyük's a' t.

Ezen két ellenkező felekezet közül egygyik sem szűkölködik fontos okok nélkül, 's azért nem csoda, hogy mind a' kettőnek vagynak sok követőjük. Mi tagadás benne, hogy én is elejénten az első rendbeliekkel tartottam. De későbbben, mind saját elméltedésemtől vezéreltetvén, mind több, régi 's újabb magyar könyveket olvasván, 's egyszer'smind a' magyar literatúrában jól forgott némelly férjfiakkal e' tárgy felől értekezvén, végre meggyőztettem arról, hogy a' második rendbelieknek írások' módgya helyesebb talpkövnön épült légyen. Indító okaim e' következők:

I. Mivel ezen írás' módgya megfelel mind az etymológiának, vagy is szóeredésnek; mind az euphoniának, vagy is a' jobb 's szebb hangot követő tiszta igaz kimondásnak; azt a' törvényt tartván: hogy a' gyökérszó, a' mennyire csak lehetséges, csorbulás nélkül megmaradgyon, 's csak a' j ragaszték olvadgyon gy, l, ly, n, ny, t, ty, betűkre a' gyökérszónak végbetűjéhez képest *). A' d, végbetű után pedig a' j helyett gy té-

*) Tagadhatatlan, hogy azon írás' módgya, melly mind a' gyökér-szót megtartya, mind az igaz hangot kiejti, leg-tökéletesebb. Némellyek mindazonáltal, hogy azon egy betűknek többször való írását elkerülyék, rövidség okáért a' lágyító y-t nem írják kétszer, bátor az már a' gyökér-szóban is megvagyon, p. o. nagy, hagy, személy, tudomány, hánny, atya's a' t. Itéletem szerint ezt hibának tartani nem lehet 1) Mivel

tessék: mivel noha a' gyökérszónak végső d betűje ilyenkor nem igen hallatik is: de hogy az utánna következő ragaszték gy hangot üt ki, senki, kinek ép füle vagy on, nem tagadhatja, p. o. m ó d g y a, m o n d g y a, ' s a ' t. *).

könnyebben 's hamarább esik az írás és nyomtatás. 2) Mivel ezekben igen csak a' második betű olvad össze az y-al, 's így a' hang jól kiejtetik. 3) Mivel a' gyökériben igen csekély változás esik, 's azért a' zavarodástól nem tarthatni. 4) Mivel így leghibizonyosabban elkerültek azon gáncs, melly különben a' hangnak nem egygyenlősége miatt, kivált a' gyors írás közben könnyen 's gyakran megtörténik; hogy t. i. ott is kétszereztek az y, hol a' gyökér-szóban nincs jelen; p. o. ezekben: kín, kút, csal, hán, lát, nevet 's a' t. hibásan így írván: kínynya, kutytya, csalylya, bánynya, láttyya, nevettyük.

Azon szavakban mindazonáltal, mellyek kettős gy-t kívánnak, szükségesnek látom, hogy az y mind a' gyökériben, mind a' ragasztékban kiíratassék, p. o. nagygya, hagygya. Mivel 1) mind a' két gy-t nyilván megkettőztetve mondjuk ki így: nagy-gya, hagygya. 2) Mivel az ilyen össze kapcsolt szavakban, mint p. o. meggyalulom, meggyözöm, leggyengébb 's a' t igen hiányosan eshetnék az olvasás. 3) Mivel szintűgy hibás olvasást okozhatna, ha az őféle szók nagy-gya hagygya 's a' t. a' sorok végén így szaggatnának meg: na-g-gya, ha-g-gya 's a' t. Ezt a' törvnyt kell tartanunk azon szavak írásában is, mellyekben az sz kettőztetik meg, p. o. aszszony, iszszas 's a' t. a' fellyebb említett okokra nézve.

Itt a' helye azt is kérdéshe venni, (mert ehben különböznek a' második felekezetbeli Irók is) ha az olyan szavakban, mellyekben a' gyökér két mássalhangzóval végződik, mint p. o. sajt, tart, kert, hant, ront 's a' t. szükséges-e a' vég gyökérbetűt megkettőztetni, midőn a' j ragaszték járul hozzájuk? az az: így kell-e írni: sajtya tarttya, 's a' t. vagy így: sajtya, tartya 's a' t. Vélekedésem szerint az ilyen esetekben nem éppen szükséges a' vég t betűnek kettőztetése, noha igazság szerint úgy kellene írni, 's azért jobb is volna így írni. Okaim az engedésre ezek: 1) Mert a' kimondásban sem hangzik észrevehetőképpen a' t-nek kettőztetése. 2) Mert a' gyökérbetű amúgy is kettőztetik. 3) Mert az írás így könnyebb, és szaporább.

*) A' d betű ezen különösségének okát elmésen fejtegeti Versegi. Mert úgy mond a' gy inkább d-ből, hogy sem g-ből veszi származását. Többféle okai után §, 36. ezt is

II. Mivel a' magyar nyelv az euphonia kedvéért más esetekben is szinte úgy megkívánna ezen törvénynek szoros megtartását. Úgymint a) a' val vel postpositiókkal. Nem mondja a' Magyar p. o. kézvel lábval 's a' t. hanem kézzel lábbal, 's azért úgy is írja. b) A' vá vé particulákkal. Nem jól mondatnék p. o. urvá, szegényvé 's a' t. hanem: urrá, szegénynyé, 's azért így is irattatik *). c) Az az ez mu-

adgya: „Dum in forma demonstrativa ejusmodi mandativos, in quibus gy reperitur, abbreviamus, loco hujus literae, non gutturalis g sed lingualis d redit. Sic: tégyed, vígyed, igyad, égyed, higgyed, hagygyad, per syncopen: téd d, víd d, íd d, úd d, hí d d, há d d, dicuntur; quae tamen, si gy litera e gutturali g oriretur, sequenti ratione syncopari deberent: tég d, víg d, íg d, ég d, hí g d, há g d; sicut mandativi: dugjad, fogjad, szelylyed, lelylyed, fenynyed, únynyad, hoc modo abbreviantur: dug d, fog d, szeld, leld, fend, únd”. Tovább §. 39. Patet ex his Majores nostros multo melius acturos fuisse, si loco literae gy signum dy assumissent, quemadmodum reliquas derivatas palatales e lingualibus l n t ortas per l y n y ty designarunt. Sed postquam usus literae gy universim obtinuit, Grammaticus ille, qui hujus loco privata auctoritate signo dy uteretur, rem profecto risu dignam ageret”. Ebből meglehet talán magyarázni azt, hogy miért írták némelyek ezen szókat: egygy, meggygy így: ed j, med j: és hogy miért nem lágyul meg a' j ragaszték a' g után; p. o. tagja, nem tag-gya; és miért lágyul meg a' d után, p. o. tudgya 's a' t.

*) Itt megint az a' kérdés támad: midőn a' val, vel, vá, vé postpositiók olyan szavakhoz járulnak, mellyek két mássalhangzóval végződnek, p. o. társ, görcs, rongy, völgy 's a' t. szükséges-e azon végbetűt, mellyre a' postpositióhéli v a' szebb hangzás kedvéért által változik, kétszerezni? p. o. így kell-e írni: társ-sal, görcs-sal, ronggyá, völgygyé? Kétségkívül, hogy az etymologia' tekintetéből jobb a' végbetűnek kétszerezése, 's igazság szerint így is kell írni. De azon okokra nézve, mellyek miatt a' két mássalhangzóval végződő j ragasztékos szavakban nem ítélem éppen szükségesnek, hogy a' végső t betű kettőztes-sék: talán a' jelenlévő esetben is el lehetne a' kettőztestől állani; annyival inkább, mivel ha igen szorosan tartanák magokat az Irók ezen regulához, a' két egy-

tató pronomennel, hibásan mondaná valaki a z n a k
ez nek, aztól eztől, aznyi eznyi, amaz-
nyi emeznyi 's a' t. hanem a' jó kimondás
szerint írni kell: annak ennek, attól ettől,
annyi ennyi, amannyi emennyi.

III. Mivel az igékben a' parancsoló módot
formáló j ragaszték is, (melly rendszerint ezen
végbetűk után: b f g j k m p r maga épségében
meghagyatik) némelly esetekben a' könnyebb 's
jobb hangzásért — euphoniae causa — mint B. Úr is
a' 98. lapon megesméri, más más betűkre által
változik, úgymint: a) ha az igének egygyes számú
3-dik személye, mint nemző gyökér s betűvel
végződik, a' j ragaszték is s-sé változik, p. o.
ezekben: ás, vés, keres. b) ha a' nemző sze-
mély át at et it ot ut öt üt syllabákon megy
ki, mind a' vég t betű s-sé, mind a' j ragaszték
s-sé változik, p. o. lát, láss, arat, arass,

gyenlő mássalhangzóval kimenő neveket, mint p. o.
makk, toll, rozs, 's a' t. a' kérdésbéli esetekben
így kellene írniok: makkkal, makkká, tolllal,
tolllá, rozszzsal, rozszzszá; mely csúfos írás
kinek tetszhetnék?

Úgy de az efféle engedelmesség mellett nem leszze-
elkerülhetetlen a' zavarodás az ezen, és ezekben hason-
ló szavakban; mint p. o. rendel: ordine; szentel:
cum sancto; rendel: ordinat; szentel: benedicít?
Igaz, hogy kivált az ilyen esetekben sokkal tanácsosabb
a' végbetűnek megkettőztetése: de lehet még is az ellen-
kezőknek mentségök. 1) Mert az igaz Magyar másként
ejti ki ezen neveknek utolsó syllabájokban az e vocalist
rendel: ordine, szentel: cum sancto, és másként
ezen igékben: rendel: ordinat, szentel: benedicít.
T. i. amott az e-nek vastagabb hangja van; mint p. o.
ezen szóban: emeltem; imitt az e vékonyabban hang-
zik; mint p. o. ezen szóban: megyek. Qui habet aurem
audiendi, audiat. Ezt a' különbséget legkönnyebben ki-
ejtenénk, ha e' másolik nemü e betűt így jegyeznénk
meg: é. 2) A' ki valamelly írást, vagy könyvet olvas-
ván a' beszéd' értelméből nem tud különbséget tenni
a' név és az ige között, az ollyannaak kelvéért hijába
kettőztetnek a' betűk, mert azért még sem fogja a' dol-
got érteni; sőt még olvasni is nehezebben, 's talán rossz-
szabúl fog.

vet vess, nyit, nyiss, alkot alkoss, fut fuss, köt köss, üt üss. c) ha a' nemzö személy átt étt itt ütt syllabákon végződik, vagy a' vég t betű előtt még egy más consonans áll, az imperativust formáló j ragaszték ismét s-sé változik, p. o. tátt, táttts, vétt, vétts, tanítt, taníttts, fűtt, fűttts*), ejt ejts, dönt, dönts 's a' t. d) ha z a' nemzö személyben a' végbetű, a' j ragasztékból is z lesz p. o. vigyáz, vigyáz z. e) ha szt betűkön végződik, a' t végbetüből is sz válik: p. o. támaszt, támaszsz.

IV. Mivel ugyan azon j ragaszték a' következő betűk után is, mint s, sz, cs, cz, z, zs, nem csak a' birtokos nevekben, hanem az igékben is, a' szebb 's könnyebb hangzás végett ama' törvényhez szabja magát: p. o. roszzszúl mondatnék és iratnék sasja, lásja, lásjon, lásjuk, halászja, hajhászja, -jon, -juk, mécsje, kerítsje, -jen, -jük, mázja, rázja, -jon, -junk, paizsja 's a' t. hanem így kell mondani és írni: sassa, lássa, s' a' t. T. i. valamint ezen sziszegő betűk után más természettel bír a' j ragaszték, mint a' b, f, g, j, k, m, p, r, betűk után, mit is nyilván kimutat a' kimondás: úgy a' d, l, n, t. betűk is különös tulajdonságúak abban, hogy a' lágyító y örömet melléjek, 's csupán ő melléjek szegődik, és hangjokat meglágyítja; a' mi ismét nyilván kitetszik a' különböző kiejtésből.

V. Mivel nem csak a' régi Irók majd mindnyájan, 's majd csak nem állhatatosan, (a' mennyire t. i. a' magyar nyelvbéli hangok tellyes ki-

*) Ezen származtatásból is kitetszik, úgy vélem, hogy nem hibáznak azok, kik az efféle igéket, az igaz kimondás szerint is kettős t-vel írják.

ejtésére elégtelen deák betűk; az idegen könyvnyomtatók; a' nyelvnek akkori csöcsömös kora; magoknak az Iróknak tudományok' és szorgalmok' mértéke engedte); a' beszédnek igaz hangját igyekeztek a' j ragasztékos szavakban írásokkal kiejteni; hanem a' későbbi, 's mostani nevezetesebb Iróink közül is igen sokan ezen orthographiával élnek. Kik pedig az első felekezettel tartanak, csak kevesen, és nem mindenekben őrzik meg híven regulájokat; mert némelly nevekben és igékben az etymológiához ragaszkodnak; egyebekben pedig a' szokott kimondás szerint írnak. Hogy ezek nem pusztá szavak, megbizonyítják a' következők:

A) Már mi a' régi könyveket illeti: énként megesmérem, hogy a' helyes írásnak törvényeit csupán azokban keresni, csupán azokkal támogatni, igen gyarló és sikertelen iparkodás volna. Ki is dicsekedhetik azzal, hogy egygyáltallyában minden régi magyar könyveket olvasott? De azt már mondhatom, hogy majd mindenekben, mellyek kezemben forogtak, a' j ragasztékot a' kérdésbeli betűk után, nem egygyenlőképpen ugyan y-nal: de még is majd ponttal, majd vonással, majd i, majd j betűkkel meglágyítva találtam. Noha megengedem azt is, hogy ellenkező példákra is akadhatni ennek; de csak ugyan még is jobbára amaz történik meg. És így megvalósodik, hogy még ama' homályos időkben is figyelem volt arra, hogy az írás kijelentse, a' mennyire lehetséges, a' közönséges kimondást, melly a' jobb hangnak tekintetéből időről időre mindég jobban jobban tökéletesedett. Ugyan azért a' szokott kimondás méltán olly bírónak tartathatik, kinek szavát az írás' módgyára nézve bé lehet, bé is kell venni. *Usus, quem penes arbitrium est et jus, et norma loquendi.* Lám a' Magyar Régi-

ségeknek első Darabjából, mellyel Hazánkknak nagy érdemű 's nevű Tudóssa Révai Miklós Professor Úr, a' Magyar Literaturát meggazdagította, kitetszik, hogy hajdan a' sziszegő sz és z betűk után is helyvel közzel a' j ragaszték maga épségében megmaradott, így irván: szidalmaz-ja, isz-ja, vesz-jük, üz-jenek 's a' t. De bezzeg később a' szebb hangért mind ezek megváltoztattak; és már a' ki okos nem kívánja, hogy az etymológiáért azon durva írás módgya újra béhozattassék.

Ne álljunk el; magam is azt itélem, ok nélkül 's vaktában az etymológiától írásunkban: de hol a' nyelv tulajdona, 's a' valóságos magyar nyelvjárás mást, szebbet, tökéletesebbet javasol; midőn az etymológiának lehetséges kémellésével az igaz, tiszta hangnak kiejtéséről vagy a' szó: ne nehezteljük, ne törekedjük az ilyen igazítás ellen, ha bátor újság volna is, a' mi még is valóban nem az.

Becsület köszönet azon buzgó hazafiaknak, kik anyai nyelvök' tökéletesítésén munkálkodtak; ha ebben nem egy csapást követtek is. A' ki megakarná őket érdemöktől fosztani, méltán háláadatlannak és irigynek mondathatnék. De ellenben azt sem lehet vétekkül tulajdonítani, ha a' mi vélekedésünk az ő itéletekkel mindenekben meg nem egygyez. Ki veszi kétségbe, hogy T'sétsi tanult férfiú, 's jó magyar Literátor volt, ki orthographiai észrevételeiben velősen fejtegette 's világosította a' magyar írást; hogy annak több ágai-ban rövid és fontos reguláji által, nagy és szerencsés változást okozott, 's azért méltán sok követőkre is talált? De mind ezen szép érdemek mellett sem kívánhattya, 's úgy hiszem, nem is kívánta, hogy ámbár igen megállító hangon szokott is beszélleni: senki ne merjen ellenkezőt

vitatni; a' mint valójában idő' folytatával sokan sokban eltávoztak tőle; 's méltán *). Többek kö-

*) Nem a' hecsmérezés' és gáncs keresés' indulattya, hanem a' figyelemnek felébredtése, 's a' mélyebb vizsgálódás az ösztönöm, hogy Tsétsinek azon orthographiai észrevételeit itten röviden előhozom, mellyek iránt nem egygy itélettel vagyok vele.

1. Igazán mondja Tsétsi, hogy a' Magyaroknak a' hangra nézve több betűjök vagyon, (talán inkább azt kellett volna mondania: több betűkre van szükségök) mint a' Deákoknak. Ezt előre bocsátván, huszon kilenczre határozza meg a' magyar betűk számát illy renddel: a, b, d, e, f, g, gy, h, i, k, l, ly, m, n, ny, o, p, r, s, sz, t, ty, ts, tt, u, j, z, 'z, v.

Ezekre az én észrevételeim e' következendők. a) A' Magyaroknak ezen alphabetum szerint sincsen még több betűjök, mint a' Deákoknak, mert abból, hogy némelly hangok kiejtésére két deák betűk öszvetétnek; még nem szűnnek meg deák betűk lenni, hanem csak hangjok különbözik, mint ezt a' Debr. Grammatica is már előttem említette. b) Ha Tsétsi a' magyar nyelvben előforduló több hangok szerint akarta a' betűk' számát meghatározni: sokkal többre kellett volna azoknak számát tennie, mint a' mennyire tette, 's említtenie kellett volna e' szükséges betűket is: úgymint é, í, ó, ú, ö, ő, ü, ű, ds, dz; minthogy hangjokra nézve ezek is különböznek a' fellyebb említett betűk hangjaitól. c) Mint-hogy a' Deákoknak ö, ő, ü, ű, betűjik valóban nem voltak, mert nem is vala nyelvekben olly hang, mellyet ezen betűk jelentenek, *)ha már szaporítottani akarta az alphabetumot, ezekkel igazán megtoldhatta volna, 's meg is kell toldani.

*) Nem lehet ezt olly bizonyosnak venni, mint itt állítva vagyon. H. E.

2. Azt mondja Tsétsi, hogy a' Magyaroknak két diphtongussok vagyon: ö és ü. Az ö, úgymond, e, és o-hól; az ü, e és u-hól leszsz; 's ugyan azért, mondása szerint hibás az illyen írás: ö, ü; vagy ő, ű; vagy eö, eü, hanem így kell írni: oe, ue; mert a' miből valami öszve forc, úgymond, arra kell néki feloldatnia is. Ezen állittását pedig azzal próbállya; mivel, úgymond: a' nyomtatott könyvekben a' nagy ö és ü betűk illy formájúak oe, ue.

Ezen egész okoskodás előttem semmit nem nyom. Mert a) méltán kétségbe vehetni, ha valóban minden könyvekben az ö ü betűk így nyomtatva jelennek-e meg oe, ue? A' Debreczeni Grammatica p. o. így szól: „Az ö-t különbözőképpen írták a' régiek, 's írjá't a' maiak is, így: ew, eu, eo, oe, ö, ő, ő, az ü-t pedig így: eu, ue, ü, ú, ü, és y, söt, mind az ö-t, mind az ü-t

zött a' j ragasztékról szabott regulájitól is, noha ő a' kimondáshoz alkalmaztatott, és itt védelem alá vett írás' módgyát hibásnak állította is: „Hanc

némelly régi nyomtatásokban minden jegy nélkül való o-val és u-val található”. — Számtalanok erre a' próbák a' Révai Miklós által kiadott M. Régiségekben is. b) Ha az ő ü valóságos diphtongusok, két vocalishól egybe forrott betűk volnának: természet szerint mindenkor hosszsan kellene hangzaniok szinte úgy, valamint az á é ó hosszú vocalisoknak, mellyek Tsétsi szerint annyit tesznek, mint aa, ee, oo (holott ezen írás' módgya is csak azért vétetett fel, mivel a' régiek más jobb módot a' hosszú hangnak kiejtésére elejénten nem tudtak). Már pedig hogy igen különböző hangjok van az ő és ö betűknek, kitetszik Tsétsinek saját példájából: tör frangit; tör laqueus; 's ugyan azért okosan javallya, hogy emez második szót meg kell az írásban illy formán különböztetni: tör, melly különböztető jegy, megvallom, nékem sokkal jobban tetszik, már csak szebb formájára nézve is, mint amaz idomtalan két hosszú vonásos ö, mellyet a' Debreczeni Grammaticának semmi okon épültt ajánlására némellyek követni kezdetek, könyveik nyomtatáshéli csinoságának nem csekély rövidségével.

3) Annak, hogy a' C, Q, X, Y. betűket a' magyar alphabetumból kihagyta, e' következő okát adgya Tsétsi: „A' C, úgymond, csupa deák betű”. De ha ezen ok elég volna arra, hogy a' C a' magyar alphabetumból kimaradjon: egy betűnk sem volna: mert tudni való, hogy a' többi is csupa deák betű. Hanem azt már igen jól vette észre, hogy a' C az utánna következő vocalishoz képest, (hozzá adhatta volna: „és a' szó' végén”) megváltoztattya hangját. Ugyan is a, o, u, 's minden consonansok előtt, 's a' szavak' végén mindég úgy hangzik, mint k, nem csak a' deák, hanem más nyelvekben is. Azért méltán lehet csodálni, hogy némelly Iróink erre nem figyelmeztvén illy csúfosan írtak: arca, pakroccal arculatánca'sa't. Egyébaránt a' c felől egygyetértek Debreczeni Grammaticával. T. i. hogy kár volna azt kihagyni eleitől fogva bévétetett és szokásban volt betűjünk közül. Éltek azzal Elejünk minden írásokban és könyvekben; megmaradhat ma is, de csupán az idegen nyelvű szavakban, hogy azoknak eredete annál inkább kitessék, és főképpen az idegen tulajdon nevekben. A' Magyar sem szereti, úgymond Baróti Szabó David, midőn a' magyar tulajdon nevek más Nemzetek' írásaikban megrongáltatnak, p. o. Nejtaszi, Pattiani, Tekeli 's a' t. Nádasdi, Battyányi, Tököli helyett.

4. A' ts tz jobban íratattik, úgymond Tsétsi, mint cs, cz. Kétségkívül, mivel már a' c akaratja sze-

scriptionem, úgymond, perversa invexit pronun-
ciatio". De ő néki viszontag azt lehet mondani,
a' mit Adelung in der Einleitung in die deu-

rint számkivettette vagyon a' magyar alphabetumból. Elég helyes okát legalább nem adgya ezen változtatás szükségének. — Hogy a' tanuló inkább a' es és cz, mint sem a' ts és tz kapcsoltt betűk által találja ki az igaz hangot, melyet a' Magyar általok kijelenteni akar, a' tanítottok bizonyosan észrevehetik. Hogy a' régiek is inkább cs, cz-vel éltek, munkájik megmutatják. Egyéb-
aránt akár cs-el, akár ts-el írjunk, nem sokat tesz; noha ebben is szép volna az egygyenlőség. Az idegen eredetű szavakat pedig igen is illendő úgy írni, a' mint eredetök magával hozza, p. o. Cicero, vagy talán még Cziczero is inkább, mint Tzitzero, Curtius, nem pedig Kurezius. Így Császár, Prédikátzió, nem pedig Predikaczió.

5. A' következő szavakban előforduló első betűket, zseb, zsír; Tsétsi szerint így kell írni: 'zeb 'zír; noha mások, úgymond, így is írták: 'seb, 'sír; de nem jól, mivel a' hang inkább z-hez közelít, mintsem s-hez. — Ez iránt a' Debr. Grammatica éppen ellenkező itéllettel van. En úgy vélem, hogy mivel az említett szók' első betűjének kettős hangja, mint a' Debr. Gramm. is tartya, z-hől és s-hől olvad össze, miért ne írának ki inkább mind a' két betűt így: zseb zsír? csak azért is, hogy a' sok accentusokat, melyek azon kívül is terhesen megtarkittyák írásunkat, elkerülhessük. A' zavarodástól való félelem, melly ezen írás által az ilyen szavakban, p. o. igazság, község 's a' t. okozhatnék, sokat nem nyom; mivel ezen szavakat úgy is máskint mondja ki az igaz Magyar, hogy sem mint az etymologia kedvéért írva vannak. De különben is nem volna helyes, hogy azon egy jegy, majd kihagyás jele légyen, mint p. o. 's és helyett, majd ismét zs hangot üssön ki, és így igazán zavarodást okozzon, mint p. o. ezen már most jobbára összeírt szavakban: egyszersmind, ide'stova 's a' t.

6. Ezen szót egygy, Tsétsi szerint így kell írni: egy; a' mint kitetszik, úgymond, ezen töle szármozott szavakból: egyetemben, egyedül, egyebütt. — De hát vallyon mi tetszik ki e' következendő ugyan attól szármozottakból: egygyé, egygyet, egygyel, egygyek, egygyes, egygyezni, egygyütt? 's a' t. Tovább: vigyázzunk csak, mikint mondgya ki a' Magyar ezt: egy ember? nem de észrevehetőképpen keményen, 's kettősen hangzik szájában a' gy? Vélekedésem szerint tehát, mivel ezen szócska: egygy, az írásban igen gyakran előfordúl; rövidség, 's könnyehbség okáért, consonans előtt így lehet írni:

tsche Sprachlehre igen helyesen mondott; hogy t. i. a' Grammaticus nem ura a' nyelvnek, hanem csak magyarázója; hogy annak hibájit nem kell

egy; de azért a' mértékes versben, ha vocalis jó utánna, rövidnek ne vétessék, mert valóban hosszsan hangzik. Ellenben ezek: egy edül, egyébütt, egybe 's a' t. mivel mindenkor röviden mondatnak ki, rövidek maradnak a' versben is, és egy gy-vel irattatnak. De már ezeket: egygyé, egygyes 's a' t. egy gy-vel írni, valóságos megkorcsosítása volna a' tiszta kimondásnak, mellyet a' helyes írásnak híven kell kitennie. (L. Baróti Szabó Dávid Orth. és Gram. és zrevételeit. 31. 32. l.) Hogy az efféle kettős betűk' unalmas kírásából származott alkalmatlanság légyen oka a' szükséges betűk' kihagyásának, igen is hihető; 's ugyan azért dicséretet, 's elfogadást érdemel azon iparkodás, mellyel ama' kétszeres betűket bizonyos rövidített jelek által kívánnák némelly fáradhatatlan Tudósaink' kipótolni; csak hogy azok mentül együgyüebbek 's minden czikornya nélkül legyenek, és a' soron kívül nagyon ki ne nyúllyanak; mert különben szerfelett megtarkítyák az írást 's nyomtatást, és így a' szemeket kedvetlenül érdekelik.

7. Ezen szavakat: vala, volna, légyen, fogom, fogja 's a' t. Tsétsi szerint e' kötő jeggyel öszve kell kapcsolni, p. o. látom-vala, láttam-légyen, látni-fogja 's a' t. azon okból, mivel egy szóval mondatnak ki deákul is, úgymint: videbam 's a' t. De én szükségtelennek tartom ilyen esetekben a' kötő jegyet: mivel gyakran megtörténik, hogy az említett szavak az ő infinitivussoktól meszszebb eslesnek, p. o. nem fogom ötet ebben követni. Ha pedig éppen a' deákoktól vett próbára akar valaki építeni, akkor a' kötő jegyet is hagyja el, és írja öszve zavarosan: látom-vala 's a' t. Szinte úgy hibásnak vélem Tsétsinek ezen írás' módgyát is, p. o. meg-kell lenni, meg-vagyon írva 's a' t. mivel a' praepositio meg nem ezen igékhez tartozik: kell, vagon; hanem ezekhez: lenni, vagon 's a' t.

8. Jól mondgya Tsétsi, hogy a' jé possessivumot meg kell különböztetni a' kérdező e-től; p. o. atyájé patris, és atyae paterne? De ebben nagy kétség van, ha a' kérdező e betűt meg kell-e éles ékkel jegyezni? Legalább a' Duna' vidéke szép különböztetést tesz a' kimondásban ezek között: emberé hominis, embere homo illius, ember-e? homone? 's ugyan azért a' görög és római mérték szerint író jobb Poétáink ezen kérdező e betűt nem veszik hosszúnak, és azt az előtte 'évő szótól kötő jegy által szokták elválasztani. „Certum est, úgymond Versegi, é superautum genitivi flexionem

reformálni; 's a' reformáltakat nem kell az egész Nemzetre kötni, hanem csak felfedezni.

B) Minden Irókat, kik a' j ragasztékra nézve Tsétsivel nem tartottak, vagy annak regulájitól, ha valóban azokat tudták is elállottak, hosszú sorban elő számlálni nem akarom, nem is tudnám; mert időm sincs, de módom, sőt kedvem sem volna minden magyar munkákoak olly czéllal való olvasására, hogy ennek az orthographiát vizsgáljam.-- Azért csak egygyet kétőt említek; olyanokat, kik éppen a' magyar nyelvnek tulajdonságairól, a' magyar orthographiáról bővebb készülettel és tágosabb tudománnyal írtak.

1) Egygyik legyen Versegi Ferencz, ki 1703-dik eszt. illy czimű munkát adott ki: *Pro ludium in Institutiones Linguae hungaricae ad systema Adelungianum, genium item lingvarum orientalium, ac dialectum tibiscanum et transsylvanum exactas.* — Melly értelemben legyen ő a' kérdésbéli írás' módgyáról, kiki legjobban észreveheti, ha ezen tárgy iránt saját szavait adom elő.

esse: bőré, házé; e acutum suffixo possessivo: bőre cutis ejus, subvenire; é denique medium interrogationis vim habere. Prolud. §. 25. — Elöttem olly csúfosnak tetszik ezen kérdező e-nek megékezése, mintha valaki deákul beszélvén, ezen kérdést: homone? úgy mondaná ki, mintha az utolsó e magyarosan meg volna éles vonással jegyezve: homoné. Hallani pedig néha illyen fülsértő szó-nyújtásokat.

Éppen illy vissza tetszők előttem az illyenek is: fűvánd, jövénd. Ha ezek jól vagynak mondva, kétségkívül jól lesznek ezek is: adándó alkalmatossággal, imádándó Isten, Tisztelendő Úr, jövendő nap's a' t. Hogy hogy kaphatott fel, vagy csak némellyeknél is ez az idomtalanág?

§. 27. „Si verum est, úgymond, eam tantum scripturam scopo suo perfecte respondere, quae cuilibet distincto sono distinctam et semper eandem literam tribuit; persuadere mihi non possum, eos recte agere, qui ad exprimendos inter se nimio opere distinctos, ac ceteroquin propriis, et certis signis designari solitos sonos, in plurimis casibus litera j utuntur. — §. 29. Si scriptura hungarica literis ad sonos gyé, e ly, e ny, tyé exprimendos proprie destinatis careret, abusus iste literam j tam variis officiis onerans excusari fors posset. At eosdem sonos, in quibusdam casibus propriis suis signis gy, ly, ny, ty; in aliis vero litera j repraesentare, idem certo est, ac signis sonorum confusis, scripturae puritati obstacula ponere, atque exteris, praesertim linguam nostram e sola Grammatica condiscere volentibus, ejusdem studium sine sufficienti ratione molestam reddere”.

§. 30. „Quilibet enim exterorum vocem hanc: írja, sic in legendo discriminat ír-ja, et ja dum literae j ipsissimum sonum tribuit, quo suum j efferre solet, sine omni dubio recte pronunciat. Si porro vocem d alja simili ratione separet d al-ja, ac syllabam ja eodem sono, quo in voce írja proferat, pronuntiatio ipsius vere hungarica non erit. Contra vero, si eandem vocem dalja sequenti modo scriptam reperit: dalylya, vel dallya, praeter hanc discriminationem: daly-lya, vel dal-lya, nullam aliam facere poterit, ac sonum l y difficulter quidem, sed tamen longiori usu recte pronuntiabit”. — §. 31. Certum quidem est, regulas circa literam j adductas, extero communicari, ac per easdem cuiusvis erroneae pronuntiationi aliquatenus occurri posse; sed utrum consultius sit linguae studiosum mox initio Grammatices, huiusmodi non necessariis regulis onerare, atque opinionem illam inter externos adeo

proclamatam, quasi lingua nostra vagis tantummodo, et arbitrariis fundamentis inniteretur, confirmare, quam cuilibet articulo sono constanter idem signum tribuere? dijudicent ii, qui ordinem cujuslibet studii optimum moderatorem esse penitus perspiciunt”.

§. 106 „Quodsi particulae majoris vel minoris partis consuetudines alteri cuiquam universim receptae consuetudini adversentur: vim legis obtinere non possunt. Sic, quia natio quaelibet tacitum illud pactum init, ut quaevis alphabeti sui litera certum et constanter eundem articulatum sonum denotet; apud Hungaros porro vi similis pacti, universalis ille usus, qui literae j semper eundem atque illum ipsum sonum attribuit, quo syllabae ja je ji jo jö ju jü efferri solent, jam dudum obtinuerit: Grammatico, linguam hungaricam elucubranti nefas esset eadem litera j ad exprimendos sequentes duplices sonos: gy, lyly, nyny, tyty, abuti, etiamsi major nationis pars abusum hunc consecrare vellet”.

§. 110. „Sunt scriptores, qui aliis in scribendo literis utuntur, quam quae ad eos sonos, quos indicare volunt, significandos universim recepti sunt. Sic, qui literam j in his vocibus: tudja, látja, szánja, tolja, korlátja, módja, kalánja, czélja, fenje, védje, dédje, ab ipso scriptore, dum loquitur, ejusmodi sono pronunciari, quali in his: írja, kérje, tagja, férje, efferri debet, ac proinde hunc loquendi modum scriptoris dialecto, reapse communem esse arbitraretur: is certe a vero nimium aberraret. Siquidem hae voces universim per omnes dialectos, si quoad aliqua danubianam excipias: tuggyja, seu tudgyja, láttya, tollya, szánnya, korláttya, módgya, kalánnya etc.efferantur”.

2.) **Báróti Szabó Dávid**, egy fáradhatatlan, az okokra készen hajló, 's nagy érdemű Magyar Literátorunk, a' ki elsőbb munkájit a' j ragasztékra nézve **T s é t s i'** orthographiájával írta ugyan; de utóbb attól elállott. Melly okokra nézve változtatta légyen meg előbbi írása' módgyát, nyilván kifejezte: **Orthographia és Grammaticabéli észrevételeiben**, mellyeket 1800. eszt. Kómaromban nyomtattatott. Legjobb leszsz ennek is tulajdon szavait közleni.

§. 34. **A' d, gy, l, ly, n, ny, t, ty, ts, tz, zs**, betűkbe végződött, 's magokhoz birtokos ragasztékot vett szavak' leírásában igen szembeütő meghasonlás vagy on a' Magyarok között. Rendre kiteszem az írások különböző módgyait, hogy könnyebben megválaszthassuk a' jót a' rosszától.

Első mód. Hagyggya, nagygyya, írigygye, személylye, tolylya, folylyon, anynya, tudományya, hánynya, atytya, porontytya, áttsa, métsse, kanászsza, halászsza, malatztza, kóztza, paizsza, 's a' t.

Ezen írás' módgya az e' féle szókban legtökéletesebb: mert mind a' kemény hangot igazán kiüti, mind pedig a' gyökér szót a' maga épségében mindenütt megtartja. Azonban soknak nem tetszik, mert igen hoszszas, és azért felette unalmas is.

De az ilyen hoszszas írást követők is hibáznak így írván: **vigasztalylya, engesztelylyük, halylyuk, tsalylya, kinynya, bánynya, baráttya, szeretytyük, tuggyya, mögygya, agygya, engegygye, 's a' t.** mert ámbár fenn marad az igaz hang ezen írásban: mindazonáltal megrontatik a' gyökér. Nem mondatik: **vigasztaly, haly, kiny, 's a' t.**

Második mód. 1) Ad-gya-gyünk, enged-gye-gyen, gondol-lya-lyünk, vezérel-lyenek, akaratt-ya, kin-nya, 's a' t. 2) Egy egy, egygy betűt eltsipvén; nag-gya, hag-gya, eg-gyike, ús-sza, más-sza, gerjes-sze, kuvas-sza, osztál-lya, tudomán-nya, legén-nye, mêt-tse, kôt-tza, paiz-zsa 's a' t.

Itt az I szám alatt lévők az igaz hanggal a' gyöker szót is, a' mint illik, fenn tartják. A' II. szám alatt elé adottak közül pedig némellyek a' természetes hangot, némellyek a' gyöker szót, némellyek mind a' kettőt megzavarják.

Harmadik mód. Ad-ja-jo-n-janak; engedje-jen-jenek-jünk; nagy-ja, tsal-ja; toly-ja, hall-ja, kin-ja, bán-ja, erszényje, akaratt-ja, szeret-jük, kiált-ja, akaszt-ja, tsont-ja, poronty-ja, 's a' t.

§. 35. Az illy orthographiát követők többnyire azok közül valók, a' kik magokat legjobb Magyaroknak tartják, és azért is a' nyelvben legkényesebbek. Azonban tsak nem akarják észre venni, hogy nem magyar, hanem éppen idegen ajak szerint írnak.

Hogyan merhetnek ezek boszszonkodni, ha valamely más nemzetbéli az ő írásokat, a' mint fekszik, igazán olvasván németesen ejti ki: engedje, tud-ja, 's a' t. az az j, nem pedig gy hanggal? — A' gy, ly, ny, ty hangokat jól kimondani nem tudóknak még tágasabb útát kell-e nyitniok a' hiba követésre? Azt fogják tudom felelni, hogy meglágyítva kell kiejteni a' d l n t betűket, ha azon szóban j következik utáonok. De ezen száraz szóval való állításokat honnan bizonyították meg? az y igen is tsak tsupa lágyító a' magyarban; ellenben a' j ('I's é t s i Jánosnál is) valóságos mássalhangzó; hogyan viselhet azért

két kötelességet? s ha lágyító, (az az hang változtató is) volna a' j; vagy csak olyan puhán és gyengén változtatná meg az előtte álló mássalhangzónak hangját: tehát fogja, adja, öljük, kanja, forgatja, s a' t. éppen úgy fognak hangzani, valamint fogya, agya, ölyük, anya, atya s a' t. az igaz szóllás ellen. Ha pedig (az előtte állót meglágyító lévén is) magában erős hangú marad a' j: miért nem merik írni p. o. fagy-jú, bat-jú, fat-jú s a' t. fagygyú, hattyú, fattyú helyett? P

C) Azon Magyar Grammatica, mellyet Debretzenben egy magyar Társaság készítet, s mellyet a' M. Hírmondónak nagy érdemű Íróji 1795. eszt. Bécsben kinyomtattak, előszámlálván §. LV. az olyan magában érthetőket (substantiva), mellyek mindenkor, vagy többnyire j ragasztékot vesznek fel, többek között szóról szóra így tanít:

„Ide tartoznak a' gy-be, ly-be, ny-be, ty-be végződők is, mivel a' mint már megjegyződött, ezekben az y valósággal j helyett áll: mint mirigy, homály, bárány, báty, (a' Székelyek szerint). Az ilyen nevekben, a' kimondásra hallgatván, megkettőztethetjük a' ragaszték-
nak jelentésére a' vezér betűt, mint a' kettős sziszegőkben, így: homállya, báránnya, báttya. De alig ha jobb nem volna e' helyett kitenni a' j-t így: homályja, bárányja, és azért ezeket szintűgy a' szokás szerint mondhatnánk ki; de bizonyos legalább, hogy az igéknek 3-dik személyében azt ki kell tennünk így: hagyja; hogy a' gyökér el ne vesszen, vagy bizonytalan ne legyen”.

§. LXVIII. „Bizonyos dolog, hogy nyelvünkben nem az ly, annyival inkább nem a' gy, és ty, hanem a' j a' szolgálja betű, mellyel a' ragasz-

tékok mind a' nevekhöz, mind az igékhez szoktak járúlni. Az ly-t ha y-nal írjuk is, ez csak annyi, mint ha most is így írának, mint írták a' régiek lj. De akárhogy írjuk, minden látja, hogy más betű a' j, más ismét az ly, és így ezeket egymással feltserélni, és efféleképpen írni: hal y-tom, bul y-d o s o m, tanúlt emberekhez éppen nem illik. Nem illik a' ragasztékos nevekben is j helyett ly-t, g ý-t, vagy ty-t írni, így: ts a p l y a, pad g y a (annyival inkább pa g y g y a képtelenség!) pa rants o l a t t y a, ezek helyett ts a p j a, pad j a, pa rants o l a t j a. A' kimondása akár hogy esik, de a' leírásának helyesen kell lenni. Más mikor valamely név kettős betűn végződik, mint ho má l y, fé n y, 's a' t."

Tovább ugyan ott így folytatta letzkéjét: „Még illetlenebb tanúlt embereknek így bánni az igéknek ragasztékos formáival, és azokat így írni: ha l l y a, lá t t y a, tud g y a; kivált pedig így: tu g y g y a, hi g y g y e. Így a' gyöker idővel elvész. És erre nézve a' melly igék kettős betűn végződnek is, mint há n y, há g y; szükség hogy azoknak ragasztékos formáiban j írjunk így: há n y- j a, há g y- j a 's a' t. Annyival inkább az olyanokban, a' mellyekben híre sints a' kettős betűnek, mint fa l- j a, hí rít- j a, tud- j a, lát- j a, hí d- j e 's a' t. — Valamint ezek a' nevek: fé n n y e, mi rí g y g y e, mé t e l l y e, ragaszték nélkül: fé n y, mi rí g y, mé t e l y: úgy a' hibás írás miatt az effélék: pa rants o l a t t y a, ka p p a n n y a, pa g y g y a, za b o l á l y a, pa rí p á l y a, idővel ragaszték nélkül majd így mondódnak: pa rants o l a t y, ka p p a n y, pa g y, pa rí p á l y 's a' t. A' hibásan írott igékből is: tud g y a, hi g y g y e, szá n n y a, lá t t y a, fa l l y a, ha r a p l y a, idővel: tu g y o m, hi

gyem, falyom, haraplyom, szány, szányom, látty, láttyom, talál kerekedni” *).

Már ezekből természet szerint és okosan azt kell kihozunk, hogy a' Debretzeni Grammatica szorosán, és állhatatosan Tsétsi regulájához tartya magát. Millyen fontosak legyenek okaik, mellyekkel azon írás' módgyát fennyen támogattják, alkalmasint kitetszik már azokból, mellyeket feljebb mondottam, vagy másokból előadtam. De nem lészen talán még is haszontalan munka, ha a' Debr. Grammatica okoskodására némelly rövid jegyzéseket teszek.

1) Hogy ezekben gy, ly, ny, ty, az y j helyett áll, nem éppen olly bizonyos, mint állítatik. Azon ok, hogy a' régiek azon betűk után j-t írtak, csekély próba; mivel tagadhatatlan, hogy nem csak j-t, hanem i-t, y-t, vagy más jegyet is írtak; a' mint t. i. az Irónak tetszett a' g, l, n, t, meglágyíttását kijelenteni. Hogy a' j illyenkor csak lágyító jel lévén, nem birt természetes szokott hangjával, könnyen eltalálhattya, a' ki magában próbállya, miként esnék, ha ezen szokat: mirigj, báránj, báj, (az lj-ben nem olly igen észrevehető a' különbség) a' j betűnek igazi hangjával mondaná ki. 'S ugyan azért igen helyesen cselekedtek az utóbbiak, hogy a' j betűre olly különböző két kötelességet nem bíztak, mivel látták, hogy zavarodás nélkül egyiknek sem felelhet meg híven.

*) Nincs benne kétségem, hogy Pázmány Pétert kiki a' régiekhez számlálja. Kalauzát (Po'sonyban 1623) mint kezembe vöm, felnyitván, így olvasom p. 637. di CSekedGYenek, Attyok, Annyok, magyarázaTTYa. 638. mondGYuk, mutathatTYuk, telLYes, bontya, bonthatTYuk. 639. vaLLYa, kételkedGYél, völegényének 's a' t. így folyvást. A' gyökeret csak akkor lehetne féltetni, ha a' gyökérszót soha ragaszték nélkül ki nem mondanók. Pázmány P. 200. esztendővel előttünk élt, és attul fogva egy gyökérszó sem vészett el. H. E.

2) Nem láthatom által, miért lehessen a' nevekben, a' kimondásra hallgatván a' ragasztéknak kijelentésére a' vezér betűt kettőztetni, 's miért kellésék az igékben, 's éppen a' harmadik személyben, a' j ragasztékot kitenni? Mert valamint ezen ragasztékos nevekben: hadgya, ronggya, kítetszik a' gyökér: had, rongy; szinte úgy ezen igékben is: adgya, hagygya, kítetszik a' gyökér: ad, hagy.

3) Hogy nem az ly, gy, ty, hanem a' j légyen tulajdonképpen azon szolgabetéű, mellyel a' ragasztékok mind a' nevekhez mind az igékhez szoktak járulni, enként megismerem. De ellenben magából a' Debr. Grammaticából is bizonyos, hogy néha egészen kimarad nem csak a' nevek, hanem az igék mellől is a' j ragaszték, p. o. hasa, keze, szereti, gyűlöli, 's a' t. máskor pedig a' gyökérszónak végső betűjére által változik: p. o. sassa, vadászsa, tanácssa 's a' t. Már nem tenné-e az magát nevetségessé, a' ki ezen helyes okoskodásért azt fogná a' Debr. Grammaticára, hogy a' j ragasztékot egygyáltallýában eltíltya; vagy a' j helyett ezen sziszegő s, sz, ts, tz, z, zs, betűket tartya ragasztékolnak.

4) Igen is hogy más betű a' j és más az ly; ezt csak a' vak és süket tagadhattya. 'S ugyan azért valóságos hibát követne el, a' ki ilyen otrombául írna: halytom, bulydosom, tsaplya, zabolyálya, paripálya, 's a' t. Mivel a) minden Magyar, még a' legtanulatlanabb is ezen szókat így mondgya ki: hajtóm, bujdosóm, csapja, 's a' t. Mivel b) még a' félig tanult Magyar is tudja, hogy a' j és p betűk, és minden vocalisok után, valamint a' gyökér, úgy a' j ragaszték is a' magok épségekben megmaradnak. Mivel c) a' félig tanult ember is jól tudja, hogy semmi, vagy igen csekély változás esik a' kérdés-

béli d, gy, ly, l, betűk után is a' j ragasztékos gyökérszavakban, úgy hogy ezeket a' legtanulatlanabb ember is könnyen kitalálhattya. Mivel d) a' félig tanult ember is tudgya, hogy a' gyökérszavakat sokkal gondosabban meg szokták őrizni mind a' közbeszéd, mind a' szótárok, hogy sem más valaki, mint éppen csak egy nyúlszívű Magyar félhessen jövendőre az ilyen ijesztő vázoktól: parantsolaty, pagy, tuggyom, higye m, haraplyom, látyom 's a' t.

5) Minthogy a' Debr. Gramm. olly igen szükségesnek tartya a' gy ly ny végbetűk után a' j ragasztéknak épen megmaradását azon nagy okból, hogy a' gyökér idővel el ne vesszen: ki kételkedhetik, hogy Tsétsi' törvényt mindenütt híven megtartya? Ugyan is azt, a' mit valaki jobbnak vél, nem tsak illendő, hanem szükséges is megtartani. Már pedig igen sok ellenkező példákra található ezen Grammaticában. Tehát vagy nyilvánágosan hibázott, és készakarva a' meggyőződés ellen cselekedett; vagy regulájitól, mivel tökéletleneknek találta azokat, önként elállott. Hogy hogy is írhatta volna kölömben az egész munkában a' j ragasztéknak kihagyásával a' birto-
kot jelentő értelemben ezeket: személlye, személlyének, személlyétől 's a' t. Miként írhatta volna p. 55. Magyarok' Királlya és Királlyok? p. 59. az ő tudományok? 's utóbb p. 60. hogyan taníthatta volna, hogy ezeket így kell írni: Királlyé, Királlyéé vagy Királlyé-jé 's a' t. Mi módon mondhatta volna p. 66. hogy a' ragasztékokkal így vannak a' következő nevek: attya, annya, bátya, nénnye? Hogyan állíthatta volna p. 68. hogy a' következő nevek így veszik fel a' ragasztékot, mint: méte lye vagy mételleye, körtvélye vagy körtvéllye, sövénye

vagy s ö v é n n y e, s z ö k r é n y e vagy s z ö k r é n n y e, a' marháknak hitvánnya? Ezeknek 's több efféléknek valóban nehezen lehet más okát adni, mint: stat pro ratione voluntas. *) Nem különben

Olvadni még ezen Grammaticában p. 10. „ezt a' szótskát: e g y, ha a' kimondásra vigyázunk, úgy látszik, két g y -vel kellene írunk; de rövidségnek okáért csak egy g y -vel írhatjuk". Miért nem írták mindenütt egygyenlőképpen, hanem majd így majd amúgy? Az állhatatlanság gyengeségnek jele.

P. 11. Megengedik, hogy effele szavainkban: a z o m b a n, k ü l ö m b e n a' gyökérbéli n betűt m-re, ezekben: n y a g g a t, s z a g g a t, euphoniae causa a' k - t g -re változtathassuk. Tovább az n betűnek kettőztetését szükségesnek tartják nem csak az ablativusokban, hanem az adverbiumokban, (sőt még a' participiumokban is!) azon okból, mivel az 'n a' kimondásban megkettőztetve hangzik: miért ellenkeznek tehát, ha mások, máskor; jelesen a' kérdésbéli esetben az euphoniához és az igaz kimondáshoz akarják írásokat alkalmaztatni.

P. 12. A' szavaknak megszaggatásáról értekezvén, nem kötelezik az írókat, hogy a' szó' eredetére vigyázzon, hanem szabadságára hagygyák, hogy p. o. akár így szaggassa meg e' szót d a r v a s, akár így: d a r - v a s. Okul adgyák: „mivel ha mindenkor a' szóeredetre kellene figyelmeznii, nehézzé tennék a' tanulást a' gyermekeknek, a' tanulatlan embereknek pedig az írást. A' tanult emberek effele megszaggatás nélkül is tudhattyák a' szó' eredetét". Nem lehetne-e ugyan azt mondani az ilyen szoros Etymologistáknak a' kérdésbéli

*) Lehet. Az emlékezetet fellül muló kimondásnak, a' közönségesebb nyelvjárásnak hatalma olly nagy, olly békható, hogy az ez ellen alkotott regulákrul maga az alkotó is gyakran megfélelkezik. H. E.

esetben is? De már elég. Ki győzné a' több ilyeneket kiirogatni.

Csak ezen kevés példákból is kivilágosodik, reményilem, némünémüképpen azon állításom, hogy az első felekezettel tartó, 's mellette tüzesen buzgólkodó Iróink sem tartják meg mindenekben állandón és híven Tsétsi orthographiájának reguláját a' suffixumokra nézve. Igen könnyű volna ezt saját munkájikból többenél több példával megbizonyíttanom. Olly hatalmas ereje vagyok t. i. az igaz kimondásnak a' helyes írásra nézve, hogy a' tiszta ajakú Magyar talán akarattya ellen is ezt amahhoz alkalmaztattya.

Ezen mondásomnak megerősítésére szolgál B. P. Urnak értekezése is. Ugyan is, mint a' Zeitschrift IV. B. 2. Heft p. 100. olvashatni, a' j ragasztéknak meglágyíttását más esetekben nem nehezteli, csak a' d, t, l, végbetűk után azon okból, mivel a' j ragaszték amugy is az említett betűkkel éppen úgy hangzik, mintha y állana mellett. Vagy is, hogy dj úgy hangzik, mint gy, tj, mint ty, lj mint ly. — De tegyük, hogy igaz ez; mi következik belőle? Nemde az, hogy ezen szók: adjon, vádja, úgy hangzanak, mint: agyon, vágya? Ezen szók: bátya, kútja, úgy, mint: bátya, kútja? Ezen szók: öljük, süljön, úgy, mint: ölyük, sülyön? Már pedig ki nem látta a' nagy különbséget ezen hangok és értelmek között, melyeket az Iró akarna kiejteni?

Ezen nehézségeket kétség kívül észrevette B. Úr, és ugyan azért maga is megengedi, hogy ha a' j ragaszték olyan névhez, (miért nem ígéhez is?) járúl, melly gy és ty, vagy d és t betűvel végződik, és előttök nincs consonans: a' j bátran gyé vagy tyé-vé változtathatik. — De nem látom okát, miért lehessen írni: f a g y g y a, és miért

nem hagygya? miért kádgya, és miért nem okádgya? miért akarattya, és miért nem arattya? miért ronggya, kontytya, és miért nem ronttya, gondgya, mondgya? Mi szükség ilyen aprólékos kifogásokkal, elmefárasztó különbségekkel, és újdonúj törvényszabásokkal a' tanulást a' gyermekeknek, a' helyes kimondást az idegeneknek, a' tanulatlan embereknek pedig az írást terhesíteni, és egyszersmind által-lyában a' kívánatos és dicséretes egygyenlőséget a' magyar orthographiában akadályoztatni, midőn azon írás' módgya, mellyet ezen értekezésemben védelmezni, 's ajánlani igyekeztem: mind a' közönséges, igaz, 's könnyebb kimondásnak, mind az etymológiának; mind az értelemnek egygyaránt megfelel? Azért én is Horatiusnak ama' mondásával rekesztem bé legtisztább szándékú írásomat:

— — tu si quid nosti rectius istis,
Candidus imperti, si non, his utere mecum.

4.

Csabának leírása *).

Csaba, ez a' legnépesebb, legnagyobb kiterjedésű falu egész Európában, fekszik T. N. Békés Vármegyében, távul a' Körösnek folyásától, **)

*) Bár a' Tudós Szerző, a' kinek igen szép módja vagon a' Statistikai leírásokban, ekképen írná le mind geographice, mind statistice Békés Vgyének többi várossait és helységeit is.

A' Red.

***) Ritka helység Békésben, melly mellett ne folydogálna, vagy legalább mellynek határát igen igen károsan ne nedvesítené a' hármas Körös. — Innen vannak a' sok mocsárok, haszonvehetetlen földek. — Régen regulázzák már itten is a' Köröst, de tsak papiroson. —

merő róna síkságon *). Tartozik a' Nagy-Váradí deák szertartású Püspökséghez, Békési Al-Esperestséghez, tulajdon nevezetű Járás' első osztályához. — Határos: napkeletről Gyula várossával, és Dobozzal 2. délre a' Kigyósi pusztával, és Orosházával 4: éjszokról Békés várossával 2. nyugotról a' Nagy Kondorosi pusztával, és Szarvas várossával 5. órányi távúlságra. — N. Váradhoz 10. Aradhoz 7. Pesthez 18. mértföld.

Csaba népességének épen nem olly nagy idő' (110. esztendő) leforgása alatt olly szép, 's nagy elszaporodása (20,187 lelkek) nyilvánosságosan bizonyítja, mennyire megnevelkedhetik, nem mondom egy Országnak, Tartománynak, hanem tsak egy falunak is népesedése, ha hogy a' helybéli, politikai, 's egyéb ide vágó környülmények is öszve dolgoznak kedvezőleg ezen tzélra. — Az 1715-dik esztendő az a' bizonyos határ idő pont, mellyben a' mai Csaba lételének fundamentoma megvettetett. Ezen idő tájban, minekutánna az Osmánnok dühös embertelenségétől, a' szinte vadon pusztasággá által változtatott Békésben, a' félholdnak megalázása, a' pogány dölyfösségnek megtörése után, szabadabban kezdett lélekezni a' tsekély számra olvadt Megyei kereszténység, a' bölts politika is azt sugárolván, hogy ezen ál-

*) Észre vévén a' lakosok azt, hogy feles számokhoz, 's marháiknak sokaságához képest egykor vagy máskor az inni, 's itatni való vízben könnyen fogyatkozást szenvedhetnek; magok jó szántából tulajdon erejekkel 2. mértföldnyiről a' fehér Köröst egy Canalisha fogták fel, azt helységek alá vezették; a' melly minekutánna a' napkeleti részét a' falunak körül futja, a' Békési szőlők-nél az anya-vízbe ismét vissza esik. Ezen canalis, vizet, halat, elegendőt szolgáltat a' helységnek. — Az Uradalom, hogy a' Csabaiak szorgalmatosságát megjutalmazza, a' fűzesnek (19. jug. 1050 □ öl), 's a' nagy rétnek (1094. jug. 110 □ öl) használatát örökre a' lakosoknak engedte által, egyedül 20 fr. esztendei fizetés mellett, az Uri jus megesmerése végett.

dott földű tájék, a' mellyben nagy ereje feküdnék a' Hazának, minél előbb népesítették meg; az újdonna új kimutatott Csaba vidékére is Zólyom, Hont, Nógrád, 's egyéb felső Vármegekből szinte omlott a' Lutheránus tótság, annál is inkább, minthogy a' szűk élet helyett ezen Kanahán földjén, a' boldog lételnek kedvezéseivel ketsegtethette magát, jól tudván a' feltételekből: hogy földje lészen elég, és tartozásait tsekély áron válthatja meg jó új földes Urától*). A' Csabai Evangelika Ecclesiának eredetét, az itteni megtelepedésnek idő határára szükség tenni; azomban az 1751-dik esztendő az, a' mellyben ama' nemes szívű Birtokosnak B. Harucker Ferentznek a) hívására szállottak ide alá Catholicus tótok is, a' midőn az említett Uraságnak közben jövele, 's segedelmei által a' Cath. Parochiának fundamentoma megvetetett, ide Plébánus rendeltetvén. A' Catholicusok számokra azomban a' mai templom tsak 1760. esztendőben építettett, B. Haruc-

*) A' község, kezdetétől fogva majd nem a' jelen időkig benne volt minden regale, 's urbáriale beneficiumok arendalis birtokában, és minthogy az árenda tsekély volt, el lehet gondolni, hogy olly nagy térségű földön, mint a' millyenen Csaba fekszik, mindenben feles hasznokat hajthatott magának az iparkodó lakos.—Lehetett is Csabán valóban gazdag tótokat találni, 's még ma is lehet szemenként.

a) A' Harucker (a' köznép szájában Herock) Familiának ditsőséges mái nap is minden Rend, de különösen a' köznép előtt az emlékezete. B. Harucker János György, 's ennek egyetlen egy fija a' derék Ferentz, Békési Fő Ispány, nem tsak földes Urai, hanem valóságos atyai voltak minden birtokaikban a' Népnek, a' kik Titusként egyedül való gyönyörüségeket abban találták, ha jobhagyakkal jót tehettek, 's azoknak sorsokon javíthattak. — És sok jót is árasztottak itt' rend 's rang külömbség nélkül mindenekre, mellynek gyümölsét az unokák is aratják. — Egyéheránt ezen ember szerető Férjfiak' a' Haruckerek' eredetokról, ditsőséges Familiájoknak Genealogica táblájával egyetemben lásd T. Hellebranth János Urnak Szarvas Várossáról irt Fírtekezését lap. 10—16.

ker Ferentz' 's a' hívek' adakozásaiból, melly az 1817-dik esztendőben ékesített fel toronnyal.

Csabát birják néhai b. e. B. Harucker Ferentz' véréből a' leány ágon származott örökösök. Jelesen felét a' Gr. Károlyi linea birja, mellyen az osztályos leányok után Gróf Sztáray Albert, és Gr. Trautmansdorf Jó'sef, az első $\frac{2}{3}$ részben, a' másik $\frac{1}{3}$ örökösödtek. A' másik felét birja Gr. Stockhamerek lineája, jelesen Ferdinándnak 's Ferentznek örökössei; u. m. Gr. Bolza Jó'sef; és Gr. Eszterházy Mihály; mind ketten egy egy negyed részt tartanak.

Vagynak ezen faluban öszvesen 1023. házak, ezer és egynehány házzal 's földel bíró gazdák, — 683. házzal bírók, — 404. zsellérek, 's több jeles tekintetű, jó izléssel épült szabad épületek. Ékesítik ezen helységet a' köröskörül fekvő tágas, kies legelők, rakva szép ménesekkel, ökör, tehén tsordákkal, gulyával, juh, sertvés nyájakkal *); a' gazdagon termő szántó-földek;

*) Az ideí dicális felszámlálás szerint találtatik: öreg vonó szarvas-marha 790, — fejős-tehén 950. — meddő-tehén 500. — 3. eszt. tinó 800. — 2 eszt. 600. — borjú 600. — igás ló 3700. — heverő ló 400. — 3. eszt. tsikó 200. — 2. eszt. 120. — anya-sertvés 800. — malacz 300. — anya-juh, kos, ürü 17,000. öszvesen 29460. darab. — Fizet a' Contributionális Caszába 7533 fl. 2 1/8 xr. — a' domesticába 7649 for. 15 6/ xr. — Érdemes Barátom Omazta Zsigmond Úr, Uradalmi Fiskális, a' kinék azért is, hogy vélem több Csabát illető jegyzékeket egész készséggel közlött, itten köszönetemet teszem, egy calculust is mutatott elő, mellyben a' helybeli Uradalom esztendei jövedelme ekképen határozatlik meg: 1) 620 5/8 sessió, 683. házas zsellér, és 404. házatlan zsellér után jutó 81687. gyalog napokért, per 24 xr. számitván egy gyalog napot, beveszen az Uradalom 32674 for. 48 xr. — 2) 1900. (23. szabad épület) Urb. házakért füst pénz fejében 1900, — 3) 1620 5/8 sessió után kilentzed váltság fejében, 20 fr. vévén egy sessiót, bevehet az Uradalom 12412 fr. 30 xr. — 4) A' hosszú fuvarból per 10 fr. 1551 fr. 33 és 825/1100 xr. — 5) A' kilentzed alá tartozó szállókért, egy holdra 7 fr. tévén, 8110 fr. 22 76c/1100 xr. — 6) A' jobbágyok' kender földjeiért 2356 fr. 14 800/1100 xr. — 7) Az allo-

az említett tsatornának a' napkeleti részről a' helység körül kacsaringós folyása, ponty, tsuka, hartsa, keszeg halászáttal; ugyan a' napkeleti részen plántált szép fűzes; a' falut fél hold formára körül övedző kies szőlők; a' lelki Pásztoroknak, helységnek, itten lakozó Magistratualis, Uradalmi, 's katona Tiszteknek díszes házaik; a' patika tulajdon orvossal, pósta hivatal, és a' rendes derék vendégfogadó. — Továbbá, a' szép symmetriával, erős materiálekéből épült kő-keményű házaik a' lakosoknak, mellyek mind külső tsinos elrendeltetésekre, mind belső tisztaóságokra, de kiváltképen gazdagságokra nézve különös figyelmet érdemlenek! — Végre különös díszére szolgál Csabának a' benne fen álló derék templom, (1. a' Catholicusoké, kettő 2. Prédikátorral 's 1. segéddel az Evangelicusoké), 's ezek között különösen a' múlt esztendőben fényes pompával 's egyházi szertartással felavattatott roppant, fél millióba került Basilika, gazdag készülettel, gyönyörű oltár-táblával, derék 24. mutatójú orgonával. — A' három templom' tornyaiban öszvesen 68. mázsát nyomó harangok találtatnak. — Az ó Luth. templom' tornyában vagy az óra, lakik az éjjeli vigyázó, a' ki éjjel nappal a' fertály és óra számát trombita riadással adja tudtára a' népnek, 's szüntelen felvigyáz, a' kigyulladásokból támadható szerentsétlenségeknek mindjárt az első szikrában leendő elfojtására. — A' köz bátorságnak fentartására a' tanátson kívül figyel-

dialis Pusztákért, és allodiális kender földekért per 3 fr. 24359 fr. 13 940/1100 xr. — 8) A' Regale beneficiumokért, halászat, és vadászatért 12000 fr. — 9) A' Culinarekből 700 fr. — 10) A' mindég használható legelőnek fele része, vagyis 14142 hold, és 529 □ öl az Uraságot illetvén, a' rajta tartandó juhokból könnyen bejöhethetne 16000 fr. — E' szerint a' Csabai Urad. esztendői bizonyos jövedelme tehet: 112064 fr. 43 25/1100 xr.

meznek az útszakon éjjelenként szünet nélkül czirkáló útsza Kapitányok, a' melléjek rendelt örökkel.

Tulajdon határa Csabának, a' hozzá kaptolt pusztákkal egyetemben hosszában 5. szélességében 4. mértföld, 's szinte 7. □ mértföldeket foglal magában *). Határának ezen kiterjedése mennyit foglal magában, eléterjeszti a' következő tabella, melly az 1814-dik esztendei felmérés szerint készült.

Csabának intravillanuma :

	hold	□ öl
Az Uraság' épületjei foglalnak	— 2	917
A' Vármegye épületjei, az epres kerttel	15	809
Az Ekklesiák' fundussai	— 11	213
A' Község' fundussai	— 10	612
A' Colonusok' fundussai	— 336	1009
Az Inquilinusok' fundussai	— 162	1047
A' Gyümölsős kertek	— 26	318
Temető	— 17	472
Az útszak	— 198	352
A' Curialis fundusok	— 42	228
Öszvesen	— 824	477

Extravillanuma **).

A' kilentzed alá tartozó szöllök el-				
foglalnak	—	—	1158	688
A' jobbágyok' kender-földjei	—	—	471	274
Allodialis kender földek	—	—	23	952
dtto Erdő	—	—	16	825
dtto Puszták	—	—	8095	966

*) Ez a' factorok szerint 20 □ mértföld volna: de a' hólak száma szerint tsak ugyan nem tesz többet.

A' Red.

**) Holdját 1100 □ öllel számítván.

	hold	□ öl
A' jobbágyok' szántó - földjei, 's kaszállóji — — —	34757	557
Magistratualis, Parochialis, Recto- ralis, és Notarialis földek	1130	453
A' szántó-földek közt lévő utak —	487	142
A' mindég használható belső pascum	10010	471
A' kiöntések alatt lévő belső pascum	3829	1002
A' bokros, és zsombékos helyek	301	362
Székes földek — — —	1472	583
A' füzes — — —	19	1050
A' falu alatt folydogáló Canális	30	416
A' nagy rét — — —	1094	110
Sással benőtt posványok —	2544	207
A' belső legelőn keresztül menő utak	145	1002
A' külső legelő — —	18374	187
Az által menő utak — —	284	1084
	<hr/>	
Öszvesen —	85149	421

Ekképen állván Csabának Extravillanuma, ha hogy egy colon. sessióra 56 holdat számítunk, nyilvánlagosan kitetszik, hogy a' feljebb kitett 34757 hold 557 □ ölekből álló Urbariale tenu-tum $620\frac{5}{8}$ sessiókat, 2 holdat, és 557 □ öleket téstzen: — A' tanya földeken találtak házak, istállók, felszerek a' szarvas-marhák' 's lovak' számára; békerített aklok a' juhok' teletetésére, szénás kertek, kútak 's a' t. — A' Gléba, minéműségére résszerint fekete homokkal vegyes, résszerint fekete agyagos, résszerint pedig használható székkal 's iszappal kevert. Általában gazdagon termő. — Vagynak $\frac{2}{8}$ sessiótól kezdve 2. egész sessióval bíró gazdák is. — A' szántást közönséges magyar ekével végezik, 's épen nem ritkaság látni gazdákat, a' kik több ekékkel is

szántanak egyszerre, mellyeket tsak ökrökkel vonatnak *).

Az idei nép felszámolás alkalmatosságával úgy taláztatott, hogy ezen helységben öszveséggel vagynak 20164 lelkek. — Ezek közül 2719. Róm. Cath. — 5. u. Görög. — 590. n. u. Görög. — 16692. Evang. — 146. Ref. — 6. Zsidó. — A' lakosoknak tsak kisded része üzi a' kézi mestersegeket, 103. priv. Czéhbéliek. — A' többi része a' lakosoknak föld-míveléssel, barom, 's juh' tenyésztetéssel foglalatoskodik. — Azomban különös gyönyörűségeket találják sokan a' nép közül is a' kertészkedésben, 's a' gyümölcstös fáknak nemesítésében, úgy hogy nem tsak a' fentebb ranguaknál, hanem ezeknek jeles példájára a' köz embereknél is a' jól elrendelt kertekben a' nemes gyümölcstöt termő fáknak minden nemeit feltalálhatni. — Az asszonyoknál mintegy természetté vált a' takátsságnak üzése, kitsinyek, nagyok fonnak szüntelen. 'Tsak helyben a' Zsidóknak eladattatni szokott ponyvákért és zsákokért esztendő alatt 10,000 Rfirt. folyik be a' szorgalmatosságnak ezen útján. — Ben a' helységben is esnek jó héti-vásárok, azomban gabona terméseit a' Gyulai, Aradi, és Pesti piatzokon szokta elárulni, ugyan ezeken kelnek el sajtjai, 's vaja. Gyapját, ponyváit, zsákjait helyben adja el a' Zsidóknak. Marháit a' Békési, Gyulai, Túri, Aradi vásárookra hajtja eladni.

*) Ha más Nemzeteknek példái szerint, a' pallérozott mezei gazdálkodás itten dívatha hozatnék, 's ehez tsak valamennyire megfeszített szorgalom is járulna, tagadhatatlan, hogy nem tsak virágzóbb lenne mezei gazdálkodása Csabának, olly nagy kiterjedésű földjén; hanem könnyen két annyi hasznot is vehetne mint most **).

***) De hol adná el termését?

Ézen derék falunak nagyon jól organizált, a' nép savából, józan értelmű tisztos férjfiakból álló derék Tanácsa. — Ez egyet értőleg három tudományos pallérozású érdemes férjfiakkal, mint helység Nótáriussaival, végzi a' magát előadó egyes bajos dolgokat, a' polítiára felvigyáz, kormányozza a' helység' s árvák' dolgait, ezekről a' számadásokat az illető helyekre rendesen megteszi, végre hajtja a' N. Vármegye' s Uraság' parantsolatjait, a' helység' javaira felvigyáz, s a' t. — A' hosszú fuvarokban s köz-terheknek viselésében segít a' lakosokon, a' Bíró parantsolatjától függő válogatott lovakból álló 4. fogat lova a' községnek.

Csabán a' Róm. Catholicusoknak úgy, mint az Evangelikusoknak tulajdon lelki Pásztoraiknak felvigyázások alatt vagnak jól elrendelt iskoláik, mellyekben a' nevendék fiú s leány gyermekek az oskolai esztendőnek lefolyta alatt szorgalmasan oktattatnak a' hit s erköltsi tudományokban, hogy így idővel jó keresztények, s polgárok váljanak belőlök; valamint tanítatnak legalább azokra, a' mellyek nélkül az egyes polgár sem lehet el, ha tsak egészen kimiveletlen állapotban nem akar maradni. A' Catholicusoknál 2. az Evangelikusoknál 5. tanítók fáradoznak a' fiatalságnak oktatásában. — Azomban valamint másutt, itt is szembetűnő az az igazság, hogy a' moralis erőeknek, tehetségeknek kifejtése, (a' mi-ben áll pedig az embernek betse) épen nintsen egyenlő mértékben a' testi erőeknek kifejtésével. — Itt az 5. tanító alatt az íráson, olvasáson, számolásán, s valláson kívül egyebet nem tanul a' fiatalság. Pedig tizenhat ezer lélek valljon nem tarthatna e' legalább egy két tanítót, a' mellyek legalább a' természeti históriának, föld leírásnak, pallérozott mezei gazdálkodás tudományának, s

egyéb valóságos culturára tartozó ismereteknek köz hasznú titkaiba beavatnák a' tudni vágyókat?! 's ha ezen oktatás, ezen tsupa tót helyen, a' kedves hangzású, kellemetes magyar nyelven történnék, a' mit lehetne, 's kellene is itten kívánni, melly bokros lenne a' haszon *)!!! Mindazonáltal a' lelket felmagasztaló ezen nemesebb cultura elementáinak fogyatkozása mellett is, a' két felekezet a' legsz bh egyességben, 's barátságos szeretetben él egymás között.

A' Csabai férjfiú közép természetnél szálasabb, erős tömött test alkatással; piros, posgás, szembe-tűnő tót artzvonásokkal; komor, a' magyarból 's tótból vegyült characterrel. A' fehér nem silány, épen nem kellemetes képvonásokkal, tzifrálkodó, piperéskedő, 's majd igen is tetszeni vágyó **), tisztaságot szerető; a' ház körül határozottnak foglalatoságai. — A' magokat biró férjfiak magyar szijas nadrágot 's tsizmát hordanak, bő újjú inget viselnek, mellyet kék, vagy fehér posztóból készült réklivel szorítanak a' testhez. Fejeket kis kerek kalap fedezi. — A' nép általjában szóllva fel van ruházva szép religiósus érzésekkel, és erköltsös, vallását szereti, előljároi iránt engedelmességgel viseltetik. — Az aljas nép ugyan kitsapongó, káromkodó, (mert a' tanyákon elvadúl), de a' nagyobb rész emberséges, nyájas, vendég-szerető. — Gyakran vendégeskedik, és pedig rendes gazdag ebédeknél, és vatoráknál, a' mi különösen a' keresztelés, névnap,

*) Lásd Magda Pál Statistikáját lap. 103. §. 21.

***) Megjegyzésre méltó az Békés Vármegyéről: hogy ebben valamint általján fogva a' férjfiak derék test alkatású, szép formájú emberek: úgy a' fehér nem silány, nem szépen nőtt, képre kellemetlen. A' motsárokban, a' vízben, a' levegőben, vagy hol kellessék ezen épen a' természet rendje ellen való külömbségnek igaz okát feltalálni? meg nem határozhatom.

halotti tor', de kiváltképen a' lakadalmak' alkalmazosságával szembetünő. — Engedje a' Magyarok Istene, hogy az egész Vármegyében ezen csak egyedül még tsupa tót hely, minél előbb megmagyarosodják *).

Ágoston János **).

5.

A' Birka Elletésről.

Minthogy a' Birka elletés ideje jelen van, annál fogva a' Birka' tenyésztő Gazdák részére e' tárgyban öszve szerkeztetett Értekezés javaslat gyanánt, a' mennyire hozzá alkalmaztatást érdemel, köz tudomány és használtatás végett feljegyzetik.

A' tapasztalás bizonyítása szerint, majd nem minden kissebb majorokban, sőt néhol ott is, a' hol már a' birka seregek, nagy fáradsággal és tetemes költséggel megszerzett jó minéműségű kosokkal valamennyire megnemesítettek, az vétetik észre, hogy általjában, és talán mindenütt *)

*) Békésben, Sz. Andráson, Endrődön, Berényben, Óros-házán, a' lelki Pásztoroknak buzgó munkálkodások által a' tótok egészen megmagyarosodtak. — Szarvason szép folyamathban vagyon a' magyar beszéd, azomban Tót-Komlóson szinte mint Csabán még ma is tótul povedálnak. — Egyéb helységek tiszta magyar lakosokból állanak.

***) A' T. Szerző Arad Vármegye Tábla Birájának neveztetett ki Mgos Báró Venkheim Jó'sef Fő Ispány Úr által, nem pedig, a' mint a' II-dik Kötet 124-ik lapján hibásan jelentett, Ns. Békés Vgyéének; mert már 8 esztendő olta az:

A' Red.

*) Nints itt szó az afféle jeles és tsinos Majorokról, sem ama' takarékos és tsifra gazdálkodásokban igen rendbe szedett finom gyapjas birka-tartásról, melly nagy költ-

egyarányosan az egész Birka elletés a' Juhász-
nak fejére, eszére, foglalatoskodásaira bizattat-
tik, olly formán, hogy a' számadó Juhász, egy bárá-
nyosnak, és egynehány bujtárjainak segedelmé-
vel, tüstént midőn a' birka leellik, mind az an-
nyát, mind a' fíját valamelly bizonyos szurkos
kenőttsel egyforma jelre megjegyzi, és ezen je-
lelést mind addig míg az egész nöstény fal-
ka le nem ellik, folytatja: e' jelnek utasítása
szerint a' szoptatás végett a' gyenge bárányt az
annyához szoktatja, valameddig csak a' bárány
az anyját magának a' dajkálkodó természetnek
ingerlése szerint meg nem esmeri.

Mentől nagyobb számú a' nöstény falka,
annál bizonyosabb, hogy a' felmázolt sokféle
jelek, u. m. tsillag, fúró, balta, és az efelék
által a' Juhász eltéved, 's újabb újabb jeleket
nem találhatván, confusióba keveredik, avagy
egyik bajt kerülvén, a' másikba esik, egyféle jel-
lel több birkát is megjegyez, végre a' sok jegy
nem térvén a' birka fejére, öszve forr, és öszve
fut, annyira, hogy az egész birka fej tsupa me-

séggel jár ugyan, de hő jövedelemmel minden fárado-
zást kifizet: itt valamint minden ágazatai a' gazdaság-
nak, úgy a' birka tenyésztetést tárgyazó elintézésék is
kifogás nélkül a' legjobb karban találhatnak: itt eszten-
dönként jegyzék tartatik arról, mellyik nöstény és kos-
tól, mellyik hárány elletett; amott pedig az illy finom
birkák nyakába táblák akasztatnak, mellyeken a' szár-
mazás, osztály, és más a' minéműséghez tartozó tulajdon
környülállás felsüttetik: mások a' millyen a' szokás, kü-
lömbféle zsinór mérték a' szerint tartatik, egy szóval
az illy birkáknak sem tartózkodások helye, sem a' ta-
karmány, és eleség módja, sem az etetésben való rend,
sem kihajtatások eránt semmi sem hibázik, csak hogy
beszélni nem tudnak. Egyedül az ollyan birka színekhez
és majorokhoz van a' szándék, mellyek részszerint még
eredeti állapotban vesződnek, résszerint pedig a' mel-
lyek régi formájokból kivétettek ugyan, és a' nemesítés
útján jó előre hallagtak, de a' szaporodás környülállá-
sai, mint az álló víz mozdúlhatatlan megállapodtak,
sőt talán még visszafelé tántorogtak.

rő szurok: következik, hogy a' gyenge bárány fel nem találhatván az anyját, a' Juhász pedig a' sok jel között eltévedvén, nem segíhet, 's így csak a' jóltévő természetnek lehet köszönni, hogy ha a' gyenge bárány imitt amott, hol egyik hol másik anya birkánál szopogat, és nyalakodik, mert míg a' Juhász ezen sinlődést észre veszi és meggyógyítja, addig a' bárány tsets nélkül koplálásban elvész és eldöglik.

Azért némelly helyeken már látni lehet abéli szokást, hogy a' fias birkáknak bizonyos jelek, mellyek szorgalmasan fából kifaragtattak, erős zsinigre kötve, a' nyakokba akasztatnak, 's ennel fogva történik meg a' szoptatás.

De a' hol e' fából kifaragott jeleket láttam, azt is tapasztaltam, hogy a' szaporodás nem egyedül ezen kigondolás által rugtattatott előre, hanem az e' mellet feltett jutalom tsiklandoztatta a' Juhász iparkodását, és annak elnyerése az éjjel nappal a' gyenge fiasok körül való fáradhatatlan gondosságra ébresztette; és valóban ez a' jutalom kitétel a' Juhász' lomhasága ellen legfoganatosabb rúgó, t. i. ha bizonyos remuneratio tételik fel, mellyet a' Juhász, ha minden száz anyától mentől közelítőbb számmal való fiakat producál, (a' millyen lesz a' feltétel) a' legerősebb gerjedelemmel meg nyerni siet, 's ezen tzelra együtt lelkesítette az egész Juhászszág vetélkedni fog.

Más felé külömbféle más rendtartás erőszakoskodik, és az elgondolástól kifeszült iparkodáshoz tzelzett intézet remekesítetik: mindenek a' boldoguláshoz 's feltett tárgyban való sikeres előmenetelhez közelíteni törekednek.

Annál fogva ezen arányban én is a' többféle szokáshoz egyet adok, nem azért, hogy még egyel több légyen, hanem hogy ha nagyobb

haszna állana elő, szükségessé tétessék, hogy a' régi és alább való mód kiküszöböltessék.

Melly ekképen következik:

1-ször A' serialis vagy folyó számtól kezdvén, minden anya-birka, fiastól együtt sorban, a' mint leellik, megnumerizáltassék, p. o. ha egy anya falka, melly 900 numerusból állana, az elletésre felvételnék, az 1-ő szám alá a' legelőször leellett birka fiastól együtt, a' 2-dik szám alá a' másodszor leellett juh vétettessék, és így tovább, míg az egész falka le nem ellik, és az egész 900 numerus a' birkák hátára nem kerül, ezen numerizálás folytattassék. *) Továbbá, ha a' második falka is, és a' harmadik is ennyi, vagy több kevesebb numerusból állana, az előbbeni feltételhez képest elő adott mérték szerint az 1-ső numerustól fogva az utolsóig minden birka szám alá vétessék **).

*) Ezen számok' felpingálásában abbéli nehézség vetődik elő, hogy a' Juhász sem írni nem tud, sem a' numerusokat nem esmérni, következésképen a' birka mellett teendő gondviselésben hiba, és hátra maradás fog elő állani; más az, hogy sok helyen birka fészere sint, és csak a' szabad levegőn, kin a' mezőn ellik a' birka, 's nehéz az írással hánni. Ha az elsőt tekintjük, és a' régi juhászok szokást tovább is fen tartjuk, tovább is a' kész haszon mellett zsuGOROGNI fogunk; mert mintha nem volna könnyebb a' Juhásznak egy 30 vagy 92 numerust szemmel látva megismérni, mint ama fortélyos figurákon, mellyet a' Juhász kigondol, és sokszor maga sem tudja, mitsoda fán termett, tévedezni; hiszen nem kívántatik, hogy a' 30. vagy 92 numerust kimondani tudja, hanem csak hogy ilyen jel formát, vagy ehez hasonlót, valamennyi birka közül kikereshessen, különben is a' 3-dik pontban érintett mód szerint, a' Juhásznak más a' ki ehez ért kezére fog járni, ebbeli nehézség csak eleintem lesz tűrhetetlen, megorvosolja azt az idő, 's végre magától elenyészik. Arra, hogy sok helyeken nints birka fészere, elmarad a' felelet.

**) Valamint minden dolog, úgy az ellés is ritkán vagy épen nem eshetik meg kivétel nélkül. Megtörténik, hogy az egész numerus, mellyet az anya falka magában foglal, az ellés végével tökéletesen nem fog kiütni; ha tehát valamelyik anya-birka numerus nélkül marad (mert csak a' leellett birka jön numerus alá) annak vagy az

2-szor Ha ne talán a' hasas falkák több tsapatokra volnának felosztva, minden falkánál a' numerizálás újra a' numero 1-o kezdődjék, és ez azért szükséges, mivel a' zavarodásnak elkerülése végett könnyebb, és a' munka rendesebb; különben is minden jó rendbe szedett Juh gazdálkodásnál, minden falka, különös bárányosnak számadása alatt, különös csoportban vezetetik.

Hogy azonban a' falkák között történhető összevegyülésből valamelly zavar ne essék, annak eltávolítása végett jobb lészen, ha a' festékre kívántató költség nem kémeltetvén, minden falka különböző festékekkel, de még is a' numero 1-o kezdett felírással, számba vétetik.

Valljon ezen tzelra nem vétethetnek e', vagy egyik 's másik falkának megnumerizáltatására nem használtathatnak - e a' Romai számok? kérdés fordulhat elő, minthogy a' parászt előtt is a' Római szám esméretes, de mivel műhelyest a' Juhász emberségére bizattatik valamelly hasznos dolog, félni lehet a' keveredéstől, ezen kérdés magában megszűnik; mert akár melly esmeretes numerusokkal legyen is a' Juhász barátságban, ha ő az ő for-

az oka lészen, hogy valamellyik meddön maradt, vagy hogy valamellyik gondatlanság, vagy más ok miatt elvetélt; ennél fogva a' legutóljára feltett numerus fogja meghatározni a' bárány szaporodásnak mennyiségét. Mint hogy a' meddők száma, mint hogy az elvetéltek hányan voltak, szükséges, hogy különös jegyzékben tartassanak. A' melly bárány ellés közben eldöglik, a' dög bőrön lévő numerussal számol a' Juhász, tsak épen az elvetéltek nem jönnek numerus alá; de azonban hogy az ezeknek színe alatt a' Juhász az ő álnokságra mindenkor kész tselekedeteit ne követhesse, gondos figyelemmel tartassék. Ha pedig egy anya kettőt ellik, akkor az előre feljegyzetteknek értelméhez képest, mind a' három darab egyforma numerus alá jön, és ha egyike el is döglik, megmarad a' másik kényyén szopot bárány, amaz pedig a' mutató numerus szerint beszámoltatik. Mindazonáltal hány kettős bárány lett, szükséges azt jegyzékben tartani.

télyoskodásainak korlátját látja , maga magának szerez confusiót a' szerint , h o g y h a s z n o s a b b a' z a v a r o s b a n h a l á s z n i .

3-szor Ebbéli foglalatosságnak végbe vitelére meg kívántatik , hogy mivel a' Juhász a' numerizálást vagy nem érti , vagy épen érteni nem akarja , maga a' birkát-tartó gazda , vagy ha tehetsége van annak az Ispánnya , vagy akár melly íráshoz tudó jó barátja ezen fontos tárgy körül foglalatoskodjék , és ezt a' Juhászra épen ne bizza ; mert egyéberánt is a' Juhász okoskodásait , akár melly figyelmetes szemügyre vévén , néki ezer módja esik , hogy fortélyait a' düllőre kivezethesse.

4-szer Mind addig míg az egész elletés tökéletesen véget nem ér , ezen szám alá való vétel éjjel nappal egyeránt a' legnagyobb figyelmességgel vezettessék , arra leginkább vigyázzván , hogy minden birka tulajdon numerus alá vétessék , és a' numerus által ne ugortassék.

5-ször A' megjelelés hogy eshessen meg leg helyesebben , abban kinek kinek választása szerint fog ezen környülállás meghatározatni ; a' birka fején a' numerus leginkább tartósan megmarad ; vagy ha a' tetszés azt választja , jó leszén azt a' birkának háta közepére tenni , úgy hogy fele a' numerusnak egyik oldalára , a' másik fele a' másakra essék , 's az egész numerus a' hát közepén feküdjék ; vagy pedig a' mint a' hát gerintz tsont folyik hosszában a' szerint pingáltassék , azzal a' megjegyzéssel , hogy akár mint áll a' birka , a' numerus minémüsége vagy figurája , a' szoptatást esdeklő bárány numerussával megegyeztetessék , és kiesmértessék.

6-szor Ezen jeleléshez megkívántatik valamely bizonyos festék , melly a' gyapjúnak ne ártalmas , és még is látszatos légyen , és egy festő etset , melly által a' numerusok a' hová kívántat-

nak, felfestethetnek; ezen számok tartóssága elkerülhetetlen a' bárány elválasztásig, herelésig és fül bélyegzésig *).

Történvén hogy azilly formán szám alá vétett birkákon a' festék a' választás idejéig megkopnék, minekelőtte a' festék rozszasága végett hiba történjék, inkább ha a' szükség kivanni fogja idő közben a' numerusokat, de tsak a' bárányokon, reparálni lehet.

Ha ezen régi rendtartás olly erősen befészkelte volna magát, hogy némelly tekintetre nézve attól elállani nem lehetne, legalább tétessék próba olly formán, hogy a' hol több falka találkozik, az egyik vétessék numerus alá, és a' többinek az ellése a' régi szokás szerint menjen véghez, a' kiütő különbség fogja a' dolog miben létét bebizonyítani.

Mindazonáltal az is a' környülállástól fog függeni, ha ezen festékekkel felrajzolt numerusok helyett apró táblákra bélyeg vassal felsütött folyó szám minden anya birkának és a' fiának egyformán nyakába aggattatik, tsak azzal a' vigyázattal, hogy a' szoptatás végett ezen numerus egy tekin-

*) E' végre fordítandó festéket lehet tsinálni, vagy akár mellyik asztalosnál is tsináltatni, tsak hogy az asztalosnak meg kell mondani, hogy nem fára, hanem szőrré kívántatik ezen festék. Végy 2 lat Berliner Blau (kék festék) 1. font Venetian Bleiweisz (fehér Plaihaisz) ezen kétféle speciéseket addig törd, és keverd, mig ikrás lesz; végy 3/4 itte len-mag olajt. 9. lat Silber Kleet (az az verhenyeges sárga arany szín) ezen ismét kétféle speciéseket, az előbbeni keverékkel öntsd fel, azután főzd 2 óráig párázson. A' Frauendorfi Kertész Társaság kiadása szerint, von der praktischen Gartenbau Gesellschaft in Frauendorf Nro 50. den 10. December 1825. Mannigfache Benutzung - Art des Berberis Strauches. 2-tens zum Färben der Wolle's a' t. A' festék hibáznia nem fog, mert majd annyi féle találkozik, hogy nevezni is nehéz lesz, tsak a' fentebb elő hozott gyökeret kilentz féle módon lehet használni; tehát festék lesz, tsak az akarat mutasson készséget.

tettel felesmértessék és úgy köttessék a' birka nyakára, hogy inkább felfelé mint sem a' szügyére alkalmaztassék.

Ezen felvétellett munkának végre hajtásával következő hasznos kivonások fognak kinyilatkoztatni:

a) Minden néven nevezendő, és szin alatt előfordulható elidegenítéseknek az útja el záratatik.

b) Ki fog az egész falka szaporodásának calculussa tetszeni, még pedig a' legvilágosabb, és könnyebb mód szerint, úgy, hogy a' kandalló mellett is lehet tudni, hány numerust foglalt magában számadás szerint az egész nőstény falka? hány numerus ment a' birka hátára? mi a' különbség? melly is a' meddön maradottak, és az elvetéltek számával öszve fog ütni.

c) Minthogy a' numerus felírása végett minden birkának elmúlhatatlanul kézre kell kerülnie, arra legszorgosabban ügyelni szükséges, hogy az anyának az első teje épen a' leelletéskor kifejettessék, és a' gyenge bárány mindjárt az élet kezdeténél az ártalmas nedvtől megmentessék, melly nem egyéb, mint valamelly öszve gyült sűrű, zöld, feles matéria, melly a' gyenge báránynak gyomrában következő nyavalyáknak ágyat készít. Ezen kifejésnek szükséges voltát maga a' Juhász is elesméri, de még is ha tsak ezen idő pontban nem sarkaltatik, hogy utánna lásson, hol egy dolga végett, hol más veszödség örve alatt, végbe vinni elmulasztja.

d) Ez úttal valljon valamellyik anya birka nem rühes e? és hogy a' pásztor ügyes vigyázzattal viszi e reá bizott kötelességét, ki világosodik, és ha tsak ugyan a' rüh a' nyáj között imitt amott lappangana, minden mulasztáson kívül orvosoltassék meg.

e) Kijön, millyen vigyázattal és hűséges gondal ápolgattattak a' hágó kosok, és öszve eresztés előtt a' számokra kiszolgáltatni rendeltetett abrak, vagy más szemes eleség nem fordítatott e' más szükségre? ugy nem külömben a' nöstény birkákra nézve az ellés után kiütött reménytelen következés, melly szerint az elvetéltek száma sokra megy, 's öszve egyeztetvén az egészszel a' Juhásznak könnyü eszüségét, 's véle született telhetelenségét árulja el, hogy a' nöstények számára vagy poros, penészes polyvát, vagy dohos szemet és takarmányt lopva adogatott, melly az elvetéltetésnek közelebbről való oka lehetett.

f) Futólag a' vén nöstényeknek mustráltatása eránt is jegyzék tétethetik, mind a' gyapjára nézve, hogy valamelly szakál szörü nöstény, a' jófele kos alá ne eresztessék, mind idejére nézve, hogy az öreg vagy fogatlan birka inkább más haszonra fordítassék, miut sem döggel bőrrel fizessen.

Az előre bortsátottaknak következésében, és más számtalan, 's itt tsak az idő mivoltához képest rövideden felhordott okoknak tekintetéből tehát: minden birkát tartani kívánó Gazdának önön haszna külömben is szivére lévén köttetve, nem elegendő, hogy az egész elletést tsupán tsak a' Juhász hűségére, emberségére és betsületére bizza, hanem szükséges, hogy maga is két kézzel, és egy szivvel lélekkel annak idejében személyesen utánna lásson. Mert az egész birka tenyésztetés tzélja, egyedül az elletésen gyökereztetik, az elletés által eszközöltetett szaporodás pedig tsak a' rendes, és bizonyos zsinór mértékre felosztott intézeteken épül; más eszközökkel, mint sem a' fentebb elő hordott, vagy legfeljebb ezekhez hasonló módok által e' fontos tárgyban, melly a' mostani szorgos időkben leginkább a' mezoï gazdaságot a' végső elszenderedéstől tartogatja,

az előmenetelnek sikerét tapasztalni nem lehet: holott magával a' dolog minéműségével, és a' tenyésztetés természetével ellenkezik, hogy maga a' Juhász, a' ki döggel 's bőrrel számol, ugyan ő az egész szaporodást is maga kényne kedve szerint kormányozza, és innyéhez tulajdonítsa: vannak ugyan szoros mértékű majorok, mellyekben a' Juhászság kézen tartott zablára fogattatik, de wannak ellenben ollyanok is, hol azok szabadon tsaponganak; itten tehát lehetetlen, hogy a' fen álló birka sereg számához mérséklett szaporaság, ha tsak határ vagy bizonyos sorompó közé nem szorítatnak, előmenetelre kapaszkodhassék: hány szemre való nőtény bárány idegenitetik el tsak egy éjjeli elletéskor? hány szép kos bárány kerül más idegen kézre? hány gereben szőrű egyelitetik a' nyáj közé? hány bárány megdöglük, és idegen bőrbe beszámoltatik, és ugyan az más majorokban felelevenedik, 's ott fitzkádozik? még is tsak a' Juhász fakadoz panaszokra, és hogy azt a' szép kos bárányt el nem tserélhette, sajnálja. — Azon feljül nem elég, hogy a' Juhász tetőtől fogva talpig hibás tsalfaságok között nevedett, hanem büszke is a' hűségtelenségben, és egyik fogyatkozásból a' másik tökéletlenségre botlik, az ő szükségein segítő gazdájának 's Urának, gondatlanságával, veszedelmes helyekre való hajtogatásával, a' takarmányal tékozlóképen való bánás módjával kipótolhatatlan károkat okoz; akár merre fordítsa a' gazda a' szemét, a' Juhász telhetetlenségének nyomát mindenütt látja, akár mit éteszen, pazérlás nélkül nem lehet; telhetetlen a' Juhász, ha van ollyan mező is, hogy a' birka ki nem látszik belőle, de azért ha van mező döglük a' birka, ha nints mező döglük a' birka. — Tsak a' Juhásznak van fiatal nőtény birkája, ámbár a' Juhász drága pénzen kosokat nem vesz,

még is megtudja nemesíteni kisedek farkáját, néki még is van eladó kossa, ő tsal, tserél, pallérozva oroz, és kereskedik: észre veszi ugyan a' gazda a' maga kárával, hogy a' tseléd bizodalmatlansága végett semmiféleképen előre nem halad, zöld ágra nem kaphat, de ezen közmondással könnyebbít magán: Rosz a' roszzsal, de roszzabb rosz nélkül: évődik, tűnődik, sopánkodik.

Tehát minden rést, utakat, módot és alkalmazhatóságot, mellyek eddig a' birka tenyésztésnek ellenére miveltettek, berekeszteni, és eltörteni szükséges, vagy legalább oda kell törekedni, hogy az ezernyi ezer okok közül tsak egyet kettőt is kiírtani lehessen, — ezen tzelhoz kíván közelíteni, ha szárnyaira kaphat, e' jelenvaló utmutatás.

Dienes Imre.

6.

Oskolákat 's Tanítójikat érdeklő egyvelleges gondolatok.

Kedves Barátom!

Tsudálkozol, hogy nyelvünk' pallérozódását nemzetünk miveltségétől, ezt pedig a' kisedek' nevelésének jobb lábra állításától reménylem, 's azzal vádolsz, mintha azon véleményben volnék, hogy koros embernek már lehetetlen volna az igazságnak és valódi culturának szentségébe belépni. Én ugyan könnyen, minden szembe szállás nélkül vissza húzhatnám magamat drága Idvezítők ama' mondása megé: „Engedjétek, hogy a' kis gyermekek jöjjenek hozzám,

és őket meg ne tiltsátok; mert illyeneké az Istennek országa. Bizony mondom nektek: Valaki úgy nem veszi az Istennek Országát mint a' kis gyermek, semmiképen nem mégyen be abba. Sz. Luk. Ev. XVIII. 16. 17.

Félre hagyván szemre hányásodat — Cicero pro domo sua — tekintsük közelébb állításomat. Nem kétlem én, hogy koros emberek is a' pallérozódásnak feljebb való léptsőjére el juthatnak: hanem egyedül úgy, hogy ha az igazság elfogadására elkészültek. — Könnyebb a' veszzőt hajtani, mint sem valamelly ezer esztendő s tölgy-fát!

Már a' kisdedeknek tzélerányos nevelése is súlyos, — tudománya, az emberi pallérozódásnak felső pontja; jó nevelő — Istent látó: mustra példánk Jézus. Ennek nyomdokait követnünk kell, ha használni akarunk, — s ez nem tsekély dolog.

Az igaz ugyan, hogy sokan magokat nevelőknek 's tanítóknak mondogatják, a' kiknek a' neveléshez és az oktatáshoz belső indító hivataljók nintsen. „Mert sokan vagynak a' hivatalosok, de kevesen a' választottak”. Hanem, barátom, kontárok ezek, a' kik irányokat nem esmerik, s' a' feljebb említett igazságoknak elfogadására nem alkalmasok. 'S ezekhez mind azokat számlálom, a' kiknek a' nevelés és a' tanítás nem egyéb ténél, a' mellyet ők fejhetnek. Hogy legyen tehát az illyen napszámos munkának áldása, nem látom.

Nem tagadom ugyan, hogy igen ritkán lehet olyan emberekre akadni, a' kik nem kénytelen-ségből a' tanítói súlyos hivatalt vállalták fel magokra. Nagyobb része a' tanítóknak tsak azért foglalatoskodik a' neveléssel és tanítással, mivel hogy más élet módjára szert nem tehetett. De ezek közt is vannak olyanok, a' kik nemesebb lélektől ösztönöztetvén 's tzéljokat elevenen érezvén,

a' mindennapiság felett emelkednek, 's a' mennyire tőlök kitelhetik, minden erejekkel azon iparkodnak, hogy nevelői 's tanítói nevezeteket méltán viseljék. 'S mivel jövő sorsunknak elhatározása igen ritkán áll hatalmunkban, ezek is amazokhoz tsatolhatják magokat, a' kik szabad akaratjokból ezt a' pálya - futást választották. Az illetén tanítók munkájának áldása is vagyon; 's ámbár sok bajokkal minduntalan küszködniük kell, még is szerentséseknek 's böldegoknak mondhatjuk őket. Engedd meg Barátom, bogy itten a' tanítóknak gyötrelmeiről és örömeiről tovább szöjjak.

Már Melanchthon 's mások is előtte a' tanítóknak bajairól nagyon keservesen panaszkodtak, a' honnan amaz esmeretes latán példabeszéd származott: quem Dii odere, illum paedagogum fecere.

Buzogván azon ügy eránt, a' mellynek zászlóji alatt vitézkedni szerentsém van, könyörülve sóhajtozva tekintgettem azokra, a' kik a' tanítók' szerentsétlenségét üres erszénnyek 's az emberi társaságban való megvettetések szerint szokták megítélni! Szánakodva néztem ezekre az emberekre, a' kik tsak ugyan ama' felséges igazságot még nem esmerték meg — hogy a' tanítónak minden nélkül el kell lenni tudni, ha valamit munkálódni akar, a' kik még amaz igazságot meg nem fogták, hogy a' valódi tanítónak az igaz ember-tsinosodás 's formáltatás ideája a' világi javakat ki pótolja, — ama' felséges gondolat szüntelen fejében forogván, hogy magát amaz idvezséget hozó valóságokhoz tsatolhatja, a' mellyek az Isten arányit előmozditják.

„A' szülék, így panaszkodnak némelleyek, elhallgatván a' tanuló gyermekeknek pajkosságát 's háládatlanságát, annyit kívánnak az oskolától 's tanítójától, hogy azt teljesíteni lehetetlen. Az

egyiknek sokat, a' másoknak keveset tanulnak az iskolai gyermekek: neki magát az iskola' birájának gondolja, — ha csak valamitskét hall vagy olvasgat ezen tárgy felől, nem sokat ügyelvén azzal, hogy jól értette-e ő azt, a' mit hallott. 'S innen van az is, hogy sokan az iskola' arányát félre teszik, akarván gyümöltseit látni, — holott az iskolák nem gyebek, hanem az emberiségnek plántalmányi! mi ránk tanítókra, csak a' földnek elkészítése 's annak gyomlálása, és legfeljebb a' jó magnak elszórása van bizva. Mert alig kezd a' jó mag tsirázni, a' gyenge plánta mi tőlünk elvonatattik — 's mi nekünk nintsen a' szülék szemében érdemünk, mivel hogy fáradozásunknak gyümöltseit nem látják; — háládatlanok tehát erántunk, sőt még rosszul is bánnak velünk, minket sanyargatnak 's vádolnak fijaik' hibájiért, a' mellyeket talám ök gyermekeikkel való oktalan bánás által magzatjaiknak szivében gerjesztettek. — Hogy ha pedig némelly dolgokban előmennek a' gyermekek, az iskolának nintsen abban semmi érdeme — 's tehát jussa sints a' köszönet várásához; hanem részszerint a' kidedeknek szerfelett való talantomai, részszerint a' szüléknek értelmes és bölts gondviselése mivelték ezen tsudát: — a' tanító szerfelettvaló szerentséjének tartsa, hogy tisztességes és tehetős szülék gyermekeit oktathatja"!!

Már az igaz; hogy ezek a' bajok sokkal nagyobbak, mint amazok, mellyeket előbb említettem, és meg is sebesítik a' lelkes tanítónak érzékeny szivét, megtöltik azt némelly pillantatokban elkeseredéssel. De ha amaz istenes idea tisztán él benné, ezek a' sanyargattatások 's üldözések csak rövid ideig szomoríthatják meg amazt, a' kinek lelki esmérete e' tanúbizonyyságot adja, hogy ő minden erejével a' jót elő mozdítani igye-

igyekezett. — Arról a' gondolatrólle kell ugyan mondania, mintha valamely ember minden társainak eleget tehetne, — hiszen még a' mindenható sem akadályozza a' bölts gondviselését gyalázó 's mesterkéző embereket oktalan morgásokban.

Hogy sok emberek az oskolának tzeljät nem esmérik, 's ottan gyümölsöt akarnak látni, a' hol alig lehet a' jövendőség gyenge tsiráját észre venni, ez olyan közönséges nyavalya, hogy annak létét nem tagadhatjuk. De még az egészséges ész annyira meg nem ritkult, hogy ne lehetne emberiség' barátira imitt amott akadni, a' kik igyekezetünket, áldozatainkat érdemek szerint betsülik! — 's böl dogok, valóban böl dogok vagyunk mink, ha megszorított szivünknek belső szorongattatásit barátságos körökben közölhetjük, 's nem tsak vigasztalást, hanem megerősödést is súlyos bivatalunknak folytatásához nyerhetünk. —

Tekints a' jövendöbe, te panaszkodó tanító! figyelmezz ama' plántára, millyen szépen nevededik, mert a' földet jól elkészítetted. — Titeket kérdezlek én, ti igazságnak nemes vizsgálójil — 's ez mindegyik pallérozott ember — mit éreztetek, mikor valamely igazságot megfogtatok, vagy pedig feltaláltatok? mit éreztetek, mikor lelketek a' földieket megvetvén az ő mennyei eredetét gyantotta? mit értek akkor minden örömei 's gyötrelmei e' világnak? nem l ttek-e üres semmivé, 's nem éltetek-e ti ama' felséges Ideában, hogy ti, a' mindenható Isten magzati, ő benne élték, leheltek? — Ez a' mi érzésünk is, mikor észre vesszük, miként erősödnek a' kisdedek az oktatás' eleven forrásánál, 's miként nyomúlnak hátran az igazságnak és életnek országába. Hát ha a' jövendőség' fátyolát felemeljük, — millyen férjfiakat látunk, a' kik általunk a' jóra serkentettek; — örülj hiv tanító, örülj boldog atya, hogy egykor kényen elmond-

hatod: „én is elősegítettem ama' nagy characterű ember formáltatását, a' ki nem a' jutalom miatt szereti a' jót, hanem mivel egyedül a' jó szép; a' ki a' rosszat kerüli, nem azért, mivel a' büntetés nyomban követi azt, hanem azért, mivel azt illetlennek 's magában rútnak találja; a' kiről egyszer még az ellensége is elmondja, a' mit ama' híres Fabricius felől Pyrrhus mondott: előbb lehetne a' napot járásától, mintsem ezt a' férjfiút a' betsület, tisztesség és kegyesség útjától eltávoztatni”!

De ne tapsoljatok időnek előtte, ti jámborok! tüzes 's véres reményeitek semmivé válnak, ha a' szel plántálástokat éri, 's hosszas fáradozásaitoknak gyümöltsei eltűnnek szemeitek elől! ekkor poklbéli kínokat éreztek, mennél tisztábban akartátok a' jót elősegíteni. Ezek ám a' valódi gyötrelmei a' tanítványainak igaz javokat egész lélekkel kereső tanítónak, mikor látja, miként idegenítetik el tőle a' kisdednek szíve, és mikép' vesztegettetik meg azok által, a' kiket maga a' természet okos nevelésre ösztönöz, 's a' kiknek kötelességek a' tanítót segíteni. — Nem ön kára győtri ebben az esetben a' hiv oktatót, hanem ama' bal irányozása a' gyermeknek, melly az ártatlant veszélybe hozza! — mi vigasztalhatja őtet itt, 's mi adhat neki erőt súlyos és nagy munkájának folytatásához? mi békélteti meg őtet magával és keserves sorsával? Valóban semmi egyéb, mint amaz érzés, melly a' kötelességnek teljesítéséből ered, 's ama' vallásos maga megértető dőse, hogy a' mindent igazgató szeretetnek kezében vagyunk, melly tselekedetünknek betsét nem igyekezetünk' következése, hanem azon belső indító okok szerint veszi számba, mellyek által lelkesítve a' munkához fogtunk, 's azt végbe vittük. —

Van-e tehát, kedves bajtársaim, valamelly felségesebb kar mint a' miénk? Mikor a' világi

emberek előtt legnyomorúltabbaknak 's legszerentéltlenebbeknek tetszünk — a' mi ritkán a' mi sorsunk — épen akkor emelkedünk fel a' belső gazdagságnak apadhatatlan kútfejehez! — A' mi állapotunk 's hivatalunk nem csak felnyitja a' mennyeknek országát, hanem, ha bennünket mindenek elhagytak, abba be menni is kinszerít! 's mit kívánhatnánk ennél nemesebbet 's felségesebbet? Legyetek tehát bátrak hőldog társaim, kiket szent hivatalok mennyországba viszen! — örüljete! 's ismét mondom örüljete! — a' legfelségesebb böltseségnek gazdagsága a' tiétek. Mit nyujthat nektek ez a világ az ő kintseivel? — Hiszen mulandó ez; de azok a' javak, mellyekkel ti hirtok, örökké valók!! —

Efféle gondolatokkal megtelve, már régólta hiven eljártam hivatalomban, 's a' rám bizott kisdedeknek valódi javokat teljes szívemből kívántam előmozdítani, semmit sem ügyelvén Zoilus bal ítéletére, a' ki az én fáradozásaimat más valamelly indító oknak tulajdonította, mellyről az én szívem semmit sem tudott. — Soha sem tartván számot a' világi jutalomra, a' belső megelégedésben kerestem legnagyobb boldogságomat, 's az leginkább megszorított, hogy még olly igen távul vagyok tzelomtól, ámbár pedig némelly gúnyolódó emberek ezen viseletemet álortzának vélvén, 's azt letépní akarván, képemet megkarztolták is: — még is az illyetén tapasztalások annál buzgóbbá tettek a' köz jónak serény előmozdítására.

Hanem egy nagy történet öröme gerjesztí szívemet. Édes Hazánknak Posonyban öszvegyült atyai, a' súlyos sebeknek, mellyeket az idő mostohasága okozott, gyógyítása felől való tanáskozásaik közt, a' hazai nyelvnek 's a' közönséges nevelésnek jobb lábra állításáról sem felejtkeztek el, a' régi 's új bölts

törvény hozókkal abban megegyezvén, hogy a' jó nevelés 's oktatás minden nemzet' boldogságának talpköve!

Ezek a' mély tiszteletre méltó nagy lelkű hazafiak, a' nevelés és oktatás hijjánosságait, mellyeket már most is éreznek, majd elhárítják, és ezen tekintetben tzelarányos rendelkezéseket hoznak, mellyek által a' nemzeti és keresztény pallérozódást közönségessé fogják tenni. Látom már derülni ama' napot, mellyen nemzetünk valódi boldogsága megalapítatik! szem·m előtt fordulnak már azon intézetek, mellyekben nemzeti tanítók fognak formáltatni. Úgy nem lesznek kéntelenek a' községek, akár mitsoda éretlen vagy előítéletekben eltsontosodott embereket tanítóknak választani. Látok már ezen intézetekből olyan embereket kimeneni, a' kik érezvén, hogy az emberiség 's haza szolgálatjában vannak, 's az utolsóknak számot adni is tartoznak, a' jónak előmozdításában egymással vetekedni fognak, a' fáradságaikat meggesmérő haza' oltárján egész életüket a' közjónak szentelvén.

Hát ha boldog hazámnak bájoló képét nézem, elragadtatik gyenge tollam, — 's nem írhatom azt le; magad is elragadtatol, mert tudom, hogy hazáért élsz 's értte halni is kész vagy. Isten hozzád!

Kanya Pál.

7.

A' N e m r ő l.

1824-dik Évi Tudományos Gyűjteményünk 3-dik Kötetében megjelent Értekezésem a' Nemről (de genere) figyelmet gerjeszte, némelly nagy ta-

pasztalású Férjfiakban, a' kik közül kivált egykori nagy érdemű Tanítóm észrevételeire méltott. Ámbár megjegyzései az enyimekkel ellenkezni látszanak is, ámbár szemrevételem az övének általellenében áll is: még is mindazáltal mindkettőnk iránnya egybe forr ott, a' hol a' nyelvnek hangos külső alkatja (forma tonosa) mint jel, a' lélek képzeletével, mint jelentettel, mint azoknak közvetetlen (immediatus) avagy önkényesen választott jelők egybe olvad.

Azt állítottam én ott, hogy a' Nem a' nyelvben a' végzetek ürességéből a) (a' mennyiben azoknak egyéb grammatikai jelentéseket nem tudtak adni) támadott; azon Tudós Férjfi pedig, a' ki velem megjegyzését közölte, azt állítja, hogy a' képzelődésnek az eszközösséggel (Organismus) való szoros öszveköttetéséből támad az.

Én Értekezésemben a' Nemet grammatikai funkciójára nézve, 's ott is csak a' végzésekben keresve fogtam fel; azon érdemes Férjfi pedig a' Nemnek filologiai, 's filozofiai jelentését és származását fogta volt fel. Mennyire tévesztettem én tehát el a' Nem eredetét, könnyen által láthatni; de egyszer'smind mennyire eltaláltam azt, hogy ha a' Görög, Latán, 's Német nyelvekben b) a' részesülők, névmások, 's mással érthetők hajtogatásaiban a' puszta nemi különbségre szolgáló végzeteknek más grammatikai funkciót adhattak

a) Ezen üressége által a' végzeteknek nem azt akarom mondani, hogy azok vaktában támadtak, mert azok az eszközösségben alapúlnak; hanem azt értem ezen üresség alatt, hogy azon végzeteknek olyan egyéb grammatikai funkciót nem adhattak, a' millyent adtak p. o. az igék m u s többesének, vagy a' nevek os, as, o, u, orum végzeteiknek, a' mellyeknek grammatikai funkciójok vagyon.

b) Ide nem szímlálván az újabb Európai nyelveket, mert azokban a' Nem igen méltoslegesen roltét játszik.

volna, vagy már akkor a' képzelődés által a' nem-i külömbiség kijelentésére el nem voltak volna foglalva, és a' mellett a' nyelv is kidolgozva, 's kiegészülve nem lett volna, minden bizonynyal Nem bennök semmikép sem támadott volna, 's e' szerint, hogy a' Nem a' nyelvben ezen végzetek dologtalanságából is támad, — ezt hogy említett Értekezésemben eltaláltam, úgy vélem.

Most ezen két imént előadott és ellenkezni látszó állítás felfejtése, 's öszve egyeztetése szándékom.

A' természet alsóbb poltzain, a' hol még a' képzet ki nem fejtett, a' hol még az önérzés sűrű homályba burkolva gyengén jelentgeti magát az eleven emberben, 's az öntudatnak, öneszméletnek még a' külső természet benyomásaitól kell majd kifejleni, ott mondom az egymást váltó hangos érzemények tudtunk nélkül is hangokra fakadnak. Az érzeményeket az érzékeny ember érző löny nélkül nem képzelheti: a' lágyabb hangokban lágyabb érzeményt, a' lágyabb érzeményről lágyabb lönyt sejt, a' keményebb hangokban keményebb érzeményt, keményebb lönyt is képzel. Így képzel magának a' hangokban aszszonyt és férjfit.

A' Nemzet helyhezetétől, tartományja 's lak-helye természeti fekvésétől függött, ha valljon a' lelketlen tárgyakat, a' mellyeket forró képzelődése hevében mind feleleveníte, férjfi, vagy aszszony alkatban, kemény vagy lágy hangon, tsatogó zivatarral, vagy a' fül mellett nyájasan ellebegő zengzettel teremtse - e mind maga mind mások elejébe.

Állításomat bizonyítja a' két külömböző tartományban lakó Római, 's Német nemzet, a' melly közül az egyik ugyan azon tárgyat természeti fekvéséhez képest asszonyi, a' másik férjfiúi alkat-

ban tünteté maga elejébe. Bizonyítja állításomat az egész napkeleti mythusz (monda?). De hogy vissza térjek. A' német a' napot, zordon éghajlatja kemény hidegében annak jöltévő sugárai által felmelegülvén, a' kegyes asszony képében, annak a' nemén nevezi, holott a' Görög, a' Római, ugyan azon tárgyat, a' napot, égető 's perkelő heve miatt eltikkadván, egy heves ifjú alkatjában képzei, a' melly sárkány lovain szemet kápráztató ragyogással hordozza sütvé világító fáklóját, a' feltüzesegett ég boltozatjain. — Így a' német a' ropogó hidegekben a' höről vissza tsillogó holdban a' férjfiás keménység alkatját látja, holott a' Római, 's a' szelidebb érzésű Görög a' legnyájasabb legbájolóbb asszony formában tünteti elő, a' titkos tsendben lemosolygót a).

De menjünk tsak a' hang titkaira által. Nemde az érzékeny szív, ha tsak vagy a' mostoha természet, vagy önnön hibája meg nem fosztották ezen áldástól, ezernyi ejtésben képes indulat-

a) De nem elégedett ezen még igen érzéki nemzet azzal meg, (értem a' Görögöt) hogy a' lelketlen tárgyakat (nem lévén képes a' természeti erőket elvonva magának elő állítani) mind felelevenítette, még istenítette is azokat; innen támadtak a' sok Delinkék (Nymphae) Faunusok, a' vizek és romántosabb tájékok véd istenkéi. A' tudományosan kiművelt nemzet ellenben, a' melly a' természetet munkáihól mélyebben, az öntudatos tapasztalás után értelmesebben esmeri, a' műszeresség (mechanismus) törvényeit elvonva tudja, a' Chemica operatiókat mind széljel oszlásokban (in resolutione Chemica) mind öszve tételökhen nyomban követi, az illy nemzet mond, tisztább, 's nem olly érzéki képzeteket formál a' természeti tünemények okairól. Azért volt eleinte a' régi Görögnek 's Rómainak olly sok Istene. A' Magyar (Climája miatt a' Német sem) ellenben soha illy meszsze nem ment, ha volt is valaha érzéki képze a' természeti tüneményekről; de a' mi még bizonyosabb, igen igen régen ki kellett neki ezen érzéki burokból vetkeznie, 's tiszta értelmi ideákra jutnia, mivel a' Történetek nyomozása azon időponttól fogva, a' mellyben a' Magyarokra jövének, hőven megmutatja, hogy a' Magyaroknak több istenúsége soha sem volt (Panpolytheismus).

jait, érzeménnyeit 's lelkes felmagasztalódását önként megnyíló szívünkbe önteni? Nemde a' hang-változásnak emelkedését, vagy leszállását nyomban követi önnön érzeményeink emelkedése, vagy leszállása is? nemde a' borzasztó képeket feldagadt melyükből ordító zúgással döntjük ki, míg a' nyájas szelídség artza körül lágy zengzettel suttogva lengünk.

A' Görög hangejtése, leghívebb mássa az itt előadott képzeteknek, azon nyelvek között, a' mellyekben Nem vagyon. De a' Görögben is a' végzetek hangos alkatjának nem mindég felel meg a' felfogott idea, a' személyített képzet. — Igaz ugyan, hogy az *os* és *es* végzetek valamivel keményebbek mint az *η es is* végzetek a), 's ám-bár ezen szabást a' Görögök a' nemiségben elég szorosán megtartották, amazokat a' férfiu, emezeket az asszonyi nemre alkalmazván; de még is mindazáltal sok olly elvont képzetei vagynak a' Görögnek, a' mellyek az értelem köréből származván, nem testesülhetnek, ugyan azért az illy szókból a' nemi képzetiség kihal, és az egész nemiség száraz analogiává változik.

A' Latán, a' Görög szülöttje, 's hű utánzója, sokat megtarta eredeti képzetiségéből, (ideálitásából) de éghajlatja valamint nemzeti karakterének, úgy nyelvének is más szellemet költsönözött. Heve nem olly forró, képzelődése sem olly mennyei, innen mythusza is már elvontabb, nem olly fellengző, 's képzetű.

A' Német, a' ki bárdolatlan 's alig emberi hangjainak fület sértő tzikornyait sokáig kételkedé az unokák számára olvasható írásban által küldeni, nem mérközheték azon mennyei zengzettel, a' melly a' Görög kellemes hang-vegyületé-

a) Az *a* végzet egy kevésbé tompa.

ből ránk ömlik. Kopár földjét nyelvének csak szorgalma által vihette annyira, hogy képzelődése képeit, a' mellyek a' hangokban testesülve ajkain hangzottak, individuálisálva, megtestesülve állítsa maga elejébe.

Illy mélyen alapúlnak a' nemiség gyökerei az ember természetében, 's a' nemzet karakterében. Ám de a' fiatal képzelődés forró hevében csak érzeménnyeknek, 's az ezekkel szorosabb atyafiságba szövetkezett képzeteknek adhata hangot (közvetetlen jelet) szót, nyelvet. Gondolatjai, 's magába tért szellemének felsőbb képzetei nem hangosak, ezek eszmélődésének olly képei, a' mellyekre őt a' tárgyas világ ébreszti, ezek bennünk közlés, és kijelelés nélkül talán soha öntudatig nem is juthatnának a), ezeknek természetes jelök nints, ugyan azért kijelentésökre önkényes jeleket kelle választani.

Illy önkényes jele képzeteinknek a' nyelv. De valamint az ember soha sem vonúlhat annyira vissz-

Je g y z é s. Nem csak a' hideg gondolkodású Német a' vagy Latán, hanem még a' Görög sem tarthatta meg a' nemí képzetiséget, kivált a' mással érthetőkben. — A' nevekben is csak az első szó-ejtésben tarthatta a' Nem hangzó jelentését, a' többi ejtésekben (Casusokban) azt ki sem fejezhette, ha kivált minden betűjének már úgy megvolna az értelme mint nálunk az ó, s, t, n, st.

a) Ezen tárgyra illőleg szól Balog Sám. a' Tud. Gyűjt. 1825. IX. K. 56 l. így: 1) „Nyelvtudomány. — Legelső kifejtődzése az embernek a' nyelv, vagy az articulált (tzikelyezett) hang-ejtésekre való tehetség. A' nyelvnek magiája által nyilatkozza ki magát az ember, és ez által jut öneszméletre. A' legtökéletesebb állatok is, noha általjában eszmélettel bírnak, de öneszméletre nem juthatnak, mivel a' hangalkotásnak nintsenek hirtokában”. — A' mi nálam öntudat, az ő nála öneszmélet, de úgy gondolom, az eszmélet inkább azon állapotjára illik lelkünknek, a' midőn érzéki államánnyai alól fel kezd szabadúlni, 's magába térni, a' melly magába térésnek resultatuma a' tudás, az eszmélkedés pedig a' lélek tartós magába térése, 's önmagával foglalatoskodása, a' melly végre, ha közléssel tárgyasítatik, az öntudatra vezérel.

szá a' szellemi világba, hogy képzetei merő szellemiek, 's testetlenek legyenek; úgy nyelve sem lehet egészen ment minden érzékiségtől, minden testiségtől. És ezt az ember természetéből könnyen érthetni. Azon megfoghatatlan ellentétel, a' melly az alakos, (subjectív) és tárgyias (objectív) világ között helyt áll, akadályozza egyszerűsmind a' két világ tökéletes kijelentését is. — Ámbár egyedül a' tárgyias tünemények képesek bennünk alakosságunkat (subjectivitásunkat) felébreszteni; ámbár mi magunk is tárgyak vagyunk: mindazáltal se a' tárgyakat, a' mint magokban vagynak, (ut noumena per se) tisztán fel nem foghatjuk, se a' szellemet magát jelekben nem közzölhetjük egész kiterjedésében, a' szellemnek le kell előbb magas poltzáról szállania, hogy az érzéki képekhez közelebb szomszédságba juthasson, 's azokban érthetőleg megjelenhessen.

Tsak addig tarthatta meg tehát mind a' Görög mind a' Latán, mind a' Német a' végzetek képzetiségét, míg tsak merő érzéki, vagy legalább az érzékenység tárgyai körül foglalatoskoda. Mihelyt pedig a' lélek az érzékiségtől, a' mennyire tőle kitelhete, elvonúlt, azonnal kéntelen önkényes jelekkel kijelelni foglalatoskodása tárgyait. Tehette volna ezt a' lélek figurákban is, mint az Egyiptomiak, de mivel a' figurák igen távul atyafiságban vagynak gondolatinkkal, 's mivel gondolatink többnyire érzékenységeinkkel vagynak atyafiságban, érzékenységeink pedig jobbára hangosak: ugyan azért igen igen természetes volt az, hogy a' hang, a' szó, 's ezek őszvesége a' Nyelv, legtökéleteseb jelévé lett gondolatinknak. Az önkénynek tehát a' hangok tartományából kell olly jeleket választania, a' mellyek még is valami képes atyafiságban vagynak a' kijelelendő gondolatokkal, az az: a' tárgy természetére ügyelve önkényes vityázással

nyelvet kellett teremtenie. Ha ezen természetiség is megszűnik, a' már tikkelyezett hangelemek külömbfele öszverakásával más más szókat kell alkotni, 's itt már az alkotott szók még inkább eltávoznak a' természetiségtől. Innen, minél tudományosabban forgolódnak a' nyelv körül, annál több önkény, 's korlátolatlan választás vezet a' nyelvalkotókat. Innen az Analogia. De itt is eléri az emberi szellem határát, a' hol általlátván, mennyire eltávozott a' természetiségtől, lassan lassan vissza kezd térni, 's a' természetes képzelődés forráságának is befolyást enged ismét a' nyelvalkotásba, de eszméletét már többé el nem veszti, 's így viszi a' nyelvet ismét azon öszinte természetiségre, a' mellyen az előtt (t. i. minelőtte eszmélkedni, 's okoskodni kezdett) volt, megtartván mind hathatóságát, mind szoros öszvefűgését (philosophia).

Igy marada ki lassan lassan a' Nem képzetisége a' nyelvből, 's ha a' nyelv külső hangos alkotmánya már tökéletes, és a' nemzet ideái kifejlettek, azon végzetek, a' mellyek eddig csak egyedül a' nemi képzetiséget jelentették, és a' nemi külöbséget tették, megtartják ezen jelentésöket, és törvényt szabnak a' szószármaztatásban; de ha a' nyelv még folyton folyó tökéletesedésben vagyon, és a' nemzet el nem enyészik, úgy a' nemi képzetiség elenyésztével eltűnik a' formák jelentése is, és más valami functióra alkalmaztatnak,

Igy kihalhatott a' magyar nyelvből, (külső alkotjából) ha valalaha volt benne, a' nemi képzetiség, és helyette az üresen maradó értelmes jelentésű functiók adattak. Meg kell vallani, hogy ama' külső hangzása a' végzeteknek könnyen felébresztheti a' velek öszveforrott képzeletet, 's az illy nemiség a' költéssel szoros öszveköttetésben állhat; de azonban a' melly nemzet előbb elenyészik Diplomatiái tekintetben, mintsem eszmélkedés ál-

tal az öntudatnak azon poltzára hág, a' mellyen a' képzelődes játékaik nem olly hathatósan éreztetik magokat, 's az értelem bennünket az általán észhez közelebb visz, az olly nemzet mondom nyelvében, Literatori munkáiban fentartva adja ugyan a' nemi képzetiséget az unokáknak által; de onnan nem kövekezik, hogy tsak egyedül ő néki lett volna, 's nemi képzelődes szerint (a' melly minden tárgyat személyít) tsak neki lehetne költése; sőt azt lehet állítani, hogy az olly nemzet, forró képzelődes szerint még érzéki korlátjai között tartózkodik. Annyi bizonyos a' történetből, hogy azon nemi képzetiséget eredeti elevenségében a' Görög sem tartota meg a).

De hiszen mind a' Görög mind a' Latán nyelv nem is tartotta meg a' nemi képzetet szorosán, mert nem lehet az emberi képzelődesnek minden képzetet testesíteni, (kivált az elvontabbakat) számtalan példákkal terhelhetném értekezésemet, ha tsak legkevésbé ketelkednék is, hogy olvasóim magok is tudják azt b).

Ezen szurathból indulék én meg, midőn előlemlített értekezésemben a' Nem eredetét kerestem, 's a' nyelv külső hangos alkotmányában ítéletem szerint meg is találtam. Itt szünik megegyezersmind azon képzetiség is, a' melly a' nemiséget a' nyelvbe

- a) A' Görög 's kivált a' Római mythusz eléggé bizonyítják ezt, mert minél előbb haladott a' nemzet az okoskodásban, annál inkább merő tudományá (nálunk épen igen is azzá lett) vált az egész mythusz, annak jeléül, hogy az illy személyítés a' képzetet gyúllaszthatta ugyan, de a' Költéssel a' személyítésnek nem épen ezen neme volt szükségkép öszve kötve. Mert vagyon a' Persáknál is személyítés, vagyon a' Magyarnál is, de annak olly különös befolyása nints a' nyelv külső alkotmányába.
- b) P. o. a' Latánban a' Musa és Mensa közt 'mi közös képzetiség vagyon, vagy a' Musa és Auriga közt? ámbár a' száj-tátás mind a' kettőben szinte egy, sőt a' Musában még mélyebb és tompább mint az Aurigában, még is maza asszonyi, emez férjfiúi nemű.

behozta, 's azt mindaddig, míg a' nemzet érzéki kórlatjain belől tartózkoda, fen is tartotta.

Ment tehát a' Magyar mind nemzetére mind nyelvére nézve azon vádtól, a' mellyel helyyel helyyel érdeklük, hogy mivel nyelvében Nem nintsen, és mivel személyiteni (nem nélkül) nem képes, azért költeni sem képes.

Ha illy fontos következtetést nem vonnának a' nemiségből a' nemzet karakterére, e' tárgyat én sem fogtam volna fel olly szuratosan ; de sokkal inkább érdekle azon vád, mellyet tsak imént felhozék, mintsem hogy kifejlését elmellőzhettem volna.

Igaz, a' Magyar nem úgy költ, mert nem úgy személyít, mint a' Görög vagy Latán ; de épen azért is nints Nem nyelvében, 's mivel nem úgy személyít, onnan nem következik, hogy épen nem is személyít. Töltényi, Szonettjei előtt egy igen velős értekezésben megmutatta, hogy időnk szellemével egészen ellenkezik a' Görög vagy Római költés, mert személyítése köztünk helyt nem lel ; mert az tsak a' Görög és Latán nemzetiség ábrázolatja (Abbildung) nem pedig az általános természeté. Sőt azt is megmutatta, hogy idő korunk költését akadályozza is.

Eddig rövid Értekezésem annak megmutatására, hogy ámbár a' Nem képzete a' Görög és Latán képzelődése által kieszközlött személyítés következése, addig míg a' nemzet mind elvontabbá 's eszmélkedőbbé nem lett, mind diplomatiái lételével nyelvét szellemeivel egyirányban kiművelhette, mindazáltal, mivel a' nyelv külső hangos alkatja inkább önkényes mint természetes, innen azt következtetni, hogy ha valamelly nemzet az eszmélkedés és nyelv művelés azon poltzára ér, a' mellyen értelmes okoskodás által esze a' képzelet érzéki hathatósága alól felszabadúl, hogy

azon poltzon mondom nem úgy fog személyíteni mint a' Görög vagy Latán, hanem úgy mint a' Magyar, mérsekelt tüzzel, 's eszméletes képzelődéssel, nemzeti kifejlődése szerint, szóval: a' személyítést ha tárgyas nemre (sexusra) felosztja is, azt a' nyelv külső alkatjába, a' hangzásba nem helyezendi, hanem megtestesült, vagy megtestesített képzeiteit önkényes jelekben (a' hangban) fogja kijelenteni.

Simon.

II. L i t e r a t ú r a.

A. H a z a i L i t e r a t ú r a.

K ö n y v - v i ' s g á l a t.

A' felső Magyar - Országi Minerváról, és annak nyelvbeli hibáiról.

Elérkezék, tsak ugyan, szerentsénkre — ha mind késett is valamit — a' megigérkezett Minerva, és igen ékes egyszer'smind fontos Beszéddel köszöne bé hozzánk. Méltó valóban, hogy ezen óhajtvá várt új vendéget illendően fogadjuk, betsüljük, 's tanításaira figyelmezzünk. Mert ő, a' mint van, nagy előmozdítója 's hathatós eszköze leszsz nemzeti nyelvünk gyarapodásának 's művelésének; magunknak pedig olly derék oktatónk, mint vólt hajdan Mentorban az Uliszszes fíjának Telemaknak. Ímé tsak most lépe közinkbe, 's már is melly híven, melly böltsen oktat bennünket, 's be jól, be szépen beszél magyarul! Azonban, ha az igazat meg kell vallani, még az ő ékes Beszédei sem menttek minden nyelvbeli hibáktól, következésképpen nem egészen ollyan jók, a' mil-

Iyeneknek lenni kellene, és a' millyeket egy Minerva szájából hallani óhajtanánk. Mert az ige helyes hajlását néhol elvétí elhibázza; határozatlant teszen határozott helyett, vagy megfordítva; a' szenvedős, és a' fél szenvedős, meg a' deponens igének tselekvős hajlást ad; némelly nevet, tsak hogy kurtább legyen, megtsonkít; ellenben némelly igét megtöld egy szükségtelen betűvel, midön mást megfoszt szükséges betűjétől; az éseti jegyeket (signa casuum) elhagyogatja, még az el nem maradhatókat is; és olykor selypít is, sziszegősen ejtvén ki némelly szókat.

Hogy pedig valaki rá fogásnak ne vélje állításomat, a' hibákat — jó indulatból 's tzelből — majd kimutogatom, némelly rövid rájok tejendő világosításokkal. A' mit annál nagyobb készséggel tselekszem, mivel örömmel látom, hogy Minerva nem tart azon fijatal Tudósainkkal, kik nyelvünket sokféleképpen tsigázzák, idétlen új szókkal éktelenítik, természetes járásából kivesszik, deák, német, és frantzia ráhára feszítik, meg nem gondolván azt, hogy egygy Ásiai szabású nyelvet, annak kára, romlása 's veszte nélkül, ez vagy amaz Európai nyelv kaptájára ütni nem lehet; egygy szóval, a' kik majd úgy bánnak nyelvünkkel, mint a' fazekas egy darab keze alá vett lágy agyaggal, mellyből, rugván a' korongot, kénye szerént olly edényt kerekít 's formál, a' millyen neki tetszik 's jónak látszik. Mikor még böltsőjében gögitsélt a' magyar nyelv Ásiában, vagy abból kikölte után még tsak tördelte a' szókat, mint a' beszélni kézdő gyermek szokta: akkor (és így ki tudná meghatározni hány ezer esztendővel ez előtt) illettek volna bé nyelv-műveseknek némelly mai vitzkándozó Tudósaink; mivel azt még akkor kények szerént formálhatták 's módosíthatták, új meg új, és akárhogy származ-

tatott szókkal gazdagíthatták volna. De most későn állottak elő, 's későn fogtak a' dologhoz; mert nyelvünk már régen kinőtt a' gyermekeségből, felhúszakodott, és, úgy szólván, elérte az ember vagy férjfi kort; egész testtel, erős izmos tagokkal bir, éppen hogy idő-korához illendő öltözete nints; mivel, elhagyatott állapotban nevedvén fel — mint a' gyámoltalan árvaságra maradt gyermek — ruházatjáról nem volt kinek gondoskodni. Meg van ugyan még most is a' régi köntöse, mellyben minden nap forog köztünk, de az már szüketske neki, a' mellett nem is tsinos eléggé; és hihető azért zárták bé előtte az ajtót némelly nagy Udvaroknál. Látni való hát, hogy neki, természetéhez 's idejéhez képest, bővebb 's tsinosabb köntösre van szüksége. Minthogy pedig neki, még a' magyar ruha is, ha egészen új, vagy tarka-barka volna, annál inkább a' deák vagy Római tóga, a' német kaput, 's a' frantzia frakk, igen ellenére van: tehát tsak a' régi viseltes ruháját kell testéhez alkalmaztatni, egygyező színű eresztékekkel bővitgetni, gondosan kitesinosgatni, 's szép természetéhez illesztgetni (de a' hoz értő mester kezekkel ám; mert a' kontárok tsak eltsúfítanak azt), egy szóval, férjfi korához illő szép magyar öltözetté változtatni. Így osztán, reménylem, a' nagy Udvarokba is, a' honnan most ki van zárva, behotsáttatik, és érdemlett kedvezést nyer; sőt még azok előtt is, a' kik ötet eddig is szerették, sokkal nagyobb kedveségben leszsz mint volt az előtt.

Igen is, úgy van; bővítés, gyalulás, simítás, és művelés nélkül szükölködik nyelvünk tsak; egyébaránt meglett nyelv már ez; egész alkotmányja kész régen, melly, igen természetes, egyszerű, a' mellett olly okos alkotású, hogy mennél jobban vi'sgálja az ember, annál inkább

tsu-

tsudálja azt; én legalább nem győzők rajta elégé tsudálkozni; és, ítéletem szerént, el lehet nyelvünkről is mondani, a' mit egy Anglus Tü-dős a' Sánscritról mondott: „Philosophusok voltak alkotóji” *); bir minden tulajdonságokkal, mellyek a' nyelv állatjára megkívántatnak, kivéven a' névbeli nemet (mert természete ellen van az ennek is mint a' töröknek); vannak bizonyos rend-szabásai, réguláji, mind a' név-ejtegetésre, mind az ige-hajtogatásra, mind a' szószármaztatásra, mind pedig a' szerkeztetésre nézve; mellyekre az Irónak 's nyelv-művelőnek szint úgy szükség vigyázni, ügyelni, figyelmezni, mint a' kép-irónak azon személy artz-vonásaira 's egyéb minémüségére, mellyet le akar festeni, vagy már le felé fest; mert különben el nem kerülheti az olyan hibákat, a' millyeneket ejte Minerva hoz-zánk intézett első beszédeiben, úgymint: Lap. IV. sor 10. alólról: „Minden nemzeti literatúrát az Irók és Olvasók szülik (szülnek), de nem tsak szülik (azt), hanem ezek táplálják, nevelik; amazok pedig gazdagítják, és hírét nevét, szeretetét terjesztik”. Határozott ige-hajlást tsak határozott név kíván; a' név pedig vagy articulus, vagy suffixum (gyakran mind a' kettő) által határoztatik meg. De itt — a' két utólsó nevet kivéven — nints feltéve sem egygyik sem másik, 's éppen az okozza a' hibát. Ezt hát vagy articulus-sal kell vala tenni így: A' literatúrát minden nemzetnél, vagy pedig suffixummal így: Minden nemzet literatúráját az Irók és Olvasók szülik 's a' t. mert úgy, a' hogy most áll, éppen olly

*) Úgy vagyon 's majd nem egyáltalában tsak a' nyelv' nem tudása kinszeriti az Irókat idétlen Neologismusokra: azomban az egyszerű szók is Neologismus, de helyes, 's illyenek ezen munkában is találkoznak.

hibás, mint volna ez: én minden embert szeretem és megbetsülöm, szeretek, megbetsülök helyett. Kevéssel alább: „minden eredeti nyelv tulajdon bélyegű, az az típusú; ez e típusz nem tsak gondolatokban 's a' t.” (ismét lap V. sor 1. „tsak hogy ezt e típuszt nem kell olly szoros értelemben venni 's a' t.”) Nyelvünkben tsak egy articulus van, ez t. i. az, vagy mással hangzó előtt a; mellynek mulhatatlanúl ott kell lennie a' név előtt, midőn valamelly tárgyról határozottan szóllunk, kivált ha arra mintegy újjal mutatunk, p. o. ez az ember volt, ezek az emberek voltak ott 's a' t. ha pedig jelen nints vagy nintsenek a' kikről szóllunk, így: az az ember volt, azok az emberek voltak ma is nálam, a' ki a' kik 's a' t. Hibás hát: ez e típusz ezt e típuszt, a' jó: ez a' típus, ezt a' típuszt helyett; mert a' mutató ez vagy e névmás az árticulus képét nem viseli soha, 's nem is viselheti. — sor 8. alólról: „Ollykor legszebb a' legkeresetlenebb t. i. szó vagy szólás-mód, — szint' ez tellett (telt vagy tölt) némellykor legtöbb feje törésében (törésebe) az írónak”. Az ige telik, 's nem tellik, melly egy eredetű ezzel: tele vagy teli, 's ettől lett s által telis, vagy megmozdúlván a' nyugvó j: teljes. Ugyan ott alább: „De még más kút-fejet (kút-föt) is ösmér a' nyelv tökéletesedése és szépülése”. Legalól: „ahol a' tárgy és a' dolog lelke az övéjével (övével) leginkább egybe forr”. L. VII. sor 16. „leghiztosabb a' régiebbek közül (régibbek közzül) a' legújjabbakat, a' legújjabbak köz't (közt) pedig a' leg régi'bbeket (régibbeket) választani”. L. IX. sor 7—14. „A' singes-röfös szavak csoportozói (csoportoztatóji) 's a' t. Erről, meg a' ra, re, és más eseti jegynek is gyakori elhagyásáról, majd alább”. L. XIII. sor 10. „gyermeki esztendejiben

sokat betegeskedé (betegeskedék), t. i. a' Primás. — XV. sor 4. „a' mély értelmű mondáson elgondolkoda (gondolkodék)”. L. XVI. sor 6. „rende szedett artza - (artz-) vonásaiban lélek és szív uralkoda (uralkodék)”. Alább: „ilyen vala Ambrus Károly háborúkor pedig a' tsata piatzon — elhúlni (hullni); hull több személyről, vagy dologról mondatik, p. o. hull az ért szilva, alma; de egyről tsak esik, mint: Péter el esett — 's nem elhullott — az ütökötben”. L. 6. sor 14. „néha két dolog kapa egy nevet. . . . szél ventus, szél margo, homonymumok”. Ez, formájára nézve egygy, az igaz, amazzal; de, valamint jelentésére, úgy természetes hangjára nézve is különbözik egygyik a' másiktól; mert mikor ventus-t tesz, éles hanggal, mikor pedig margo-t, ekkor tompával jön az ki minden jó magyar szájából beszélgetés közben; és így szükséges volna ezt, 's több e' féléket — Frantzia szokás szerént — különböző hang-jellel írni is nyomtatni is, e'képpen: szél ventus, szél margo, latitudo; ég coelum, ég ardet; ék cuneus, ék elegantia; él acies, él vivit; fél dimidium, fél timet; szék sedes, szék vitellum, alcali, soda; mész calx, mész mel, 's a' t. Sok tompa hangú, következésképpen tompa hang jellel jegyzendő szók vannak nyelvünkben, millyenek p. o. ép, kèp, szép, vér, kész, lép, nész, tész, lész, jész, szész, tész, 's a' t. Figyelemre méltó itt az, hogy többnyire elvész az éles hang, midőn a' szó nevededik, és úgy nevededik, hogy annak végső betűje tőle elszakasztatik, 's a' nevededéshez foglaltatik a' ki-éjtésben és tagolásban, mint: szél, sze-let, szelek, sze-les, sze-les-kedik; ég, e-get, e-gek; mész, me-szet, me-szes; ész, e-szet, e-szes; kéz, kezes; réz, rezes 's a' t. A' tompa hang ellenben

állandó, és a' szónak akármí féle nevedezésében majd mindég megmarad, a' mint mutatják e' példák: szél, szè-lek, szè-les, szè-lesedik; ég, égek ardeo; méz mè-zet, mè zes, mè-zel; lép, kè-pet, kè-pek, kè-pes; kész, kè-szen, kè-szül, kè-szit; mèreg, mérget, mérges; fèreg, fèrget fèrges 's a' t. De a' nyugvó v mozdultával el vész mind a' kétféle hang ezekben: lò lovat, kő követ, tő tővet, jő jövök, sző szövök, lő lövök, rò rovok 's a' t. Söt. a' vocalis is némelly szókban megváltozik, p. o. hó havat, havas; só savak; ó avas, avúl, meg-avúl; jó javak, javúl, javall; szó szavak, 's a' t. E' két származott nevek is: érték és érték, különböznek egymástól mind eredetekre, mind értelmekre, mind származásokra 's hangjokra nézve. Az első közvetlenül lett, a' tompa hangú èk formativa által, ezen éles hangú tselekvős igétől ért, intelligit, mint: vezeték, haladék, maradék, a' vezet, halad, marad igéktől; a' másik pedig ezen tompa hangú közép igétől: ér, valet (ettől ik-vel, érik, valescit, id est, maturescit), praestat; item, tangit, adtingit, pertingit, t által származott éret névtől, így: éreték, 's öszsze húzva: érték; valamint a' mér, mensurat igétől, ugyan azon t által lett méret névtől, méreték, 's megkurítva mérték, mensura, modus. És így, érték majd annyit tesz mint: értelem, értés vagy inkább értet (de ez, 's más e'félék, többnyire csak a' l-n particulával vannak szokásban mint: értetlen, ártatlan, hallatlan, véletlen, 's a' t.) lelki tehetség; intellectus, intelligentia, facultas — ingenii; érték pedig — tompa hang jelekkel — bets, érdem; tehetség, vagyon, gazdagság; valor; facultates, opes. Nem vólnának hát, én úgy látom, rosszsz kitételek e' következők: minden Recensens a' maga értéke, de nem mindég a'

munka értéke szerint íté; a' szegény magyar Irók iparkodnak, ki ki a' maga értéke szerint, a' nemzeti nyelv 's literátura gyarapodását előmozdítani. Vajha a' tehetős — nem író — hazafiak is, az ő értékek szerint, azt tselekednék! Megemlítem itt még a' tompa hangról azt, hogy az ék formativa által származott nevek, tsupán tsak azzal különböznek ige annyoknak első, 's ha Deponens, 3-dik személyjétől a' Jelentő alig-multjában; p. o. boríték, tegebam, involvebam, boríték, involucrum, tegumentum; hasíték, findebam, hasíték, fissura arte facta; hasadék findebar, hasadék fissura per se facta; maradék manebam, maradék reliquiae, quod remansum est; keverék miscebam, keverék mixtura; származék oriebatur, származék progenies, ilyenek: haharék, vezeték, pótolék, nyomtaték, fogyaték, 's a' t. De hogy vissza térjek, hiba továbbá, lap 12. sor 2. „Tótoktól vevénk (vevők) ezeket: malaszt, brát”. Ama már nem tót, e' pedig még így, nem magyar szó, hanem barát, az. Egy Európai nyelvvel sinsenek olly sok közös szavaink mint a' tóttal; — az okát könnyű eltalálni; — de azért nem következik, hogy a' magyar nyelv a' tótból lett, mint Bochart tartja Phaleg et Chanaan munkájában (Libro 1. cap. 15.) mondván: ut ut lingvarum numerus hodie multum excedat, harum plerasque certum est non esse primigenias. Ex germanica quis nescit natam esse belgicam, anglicam, danicam, norvegicam etc. E slavonica polonicam, hungaricam, bohemicam, dalmaticam, croaticam. Ex latina gallicam, italicam, hispanicam? Et latina ipsa magna sui parte facta est ex aolica Graeciae dialecto”. Mert e' két nyelv közt legkissebb hasonlatosság sins; és a' közös szókat is, ki tudná

mind meghatározni, hogy melyik nemzet vette a' másiktól *)? Ugyan ott, sor 9. alólról: „Mi . . . ennek sok példáját hozhatnánk (hozhatnók) fel”. Ha a' példa ragaszték nélkül volna, így: mi erre sok példát, 's a' t. úgy illenék hozzá a' határozatlan hozhatnánk hajlás. L. 20. sor 21. „Minekutánna az izlést kimivelődése és tökéletessége ösvényén mutogatánk (mutogatók), talán nem fog ártani --- tévedéseit is érinteni”. A' határozott szó vagy is név, mindig határozott ige-hajlást kíván, és megfordítva. Hi-vétel nélkül való régula ez nyelvünkben. A' szót pedig meghatározzák a) ezen mutató névmások: ez, emez, az, amaz; b) a' ragasztékok vagy függelékek; c) az az articulus vagy ízetske **). A' vezeték és kereszt nevek pedig már magokban határozottak. A' legközelebbi ki-jegyzett helyben ott van az articulus; az előtte valóban a' ragaszték; a' harmadikban pedig a' mutató névmás; melyek határozott hajlást kívánnak; 's még is határozatlan van téve mindenütt. L. 21. s. 28. „megkérdeztetvén — t. i. a' Marokkói Hövet — ezeknek melyike tetszene (tetszenék) neki leginkább? Az ige nem tetsz, hanem tetszik; és így deponens, 's hajlásában a' szenvedő formát követi. L. 24. s. 5. „annak bizonyosan ennen (minnen, vagy inkább önnön) érzésünk mellett, az az oka, hogy 's a' t. L. 25. s. 8. alólról: „Innen van, hogy . . . a' klaszszikai munkák megtartják betsöket, és a' századok minde-

*) Nagyobb részint igen is, ha a' gyökérré és formatióra tekintünk; de akkor is kitetszik, hogy a' Tótok is sok szót loptak a' Magyarától.

A' Red.

***) És d.) az én névmással, a' harmadik személyben mind az egyesben, mind a' többesben őtet, őket, 's e.) a' magam mindenütt; p. o. magamat verem, 's a' t.

A' Red.

neket elmosó zápor a' (záporán) keresztül is példányul felmaradnak". Az n elválhatatlan utóljárót (postpositio inseparabilis) elhagyni nem lehet, mikor az által, vagy a' keresztül jön be a' szerkeztetésbe; mert másként homályos, sőt érthetetlen leszsz a' beszéd, p. o. ha ebből: az erdön keresztül szaladt 's a' Tiszán által - úszott egy farkas, kihagynám az n utóljárót, ki értene meg? Ugyan ott kevéssel alább: „de haladjon tsak a' tartóztathatlan (tartóztatbatatlan) idő". Ez: tartóztathat, ige, a' mint ki ki tudja; úgy de a' tagadó vagy fosztó rövidebb l-n részetske (particula negativa, privativa), nyelvünk geniussa szerént, tsak t formativa által igéktől származott nevekhez (ad nomina verbalia per t derivata) járul, — mint már feljebb mellesleg említém — nem pedig igékhez; valamint a' hosszabb t-l-n particula, rendszerént 's többnyire, tsak eredeti vagy törzsök állatos nevekhez (substantiva primitiva) szokott járulni. Példák amarra: tudat-lan, tanulat-lan, várat-lan, ártat-lan, engedetlen, vélet-lan, kellet-lan, kéret-lan 's a' t. Ha nevededik az ige, hosszabbodik természetesen a' tőle származott név is, mint: tudhatat-lan, tanulhatat-lan, engedhetetlen, vélhetetlen, 's a' t. És így, egy szóval, a' milyen rosszsz: tudlan, engedelten, éppen olyan: tudhatlan, engedhetlen, következésképpen tartóztathatlan is; mivel a' fosztó l-n mindenütt ige után áll, nyelvünk geniussa és szokása ellen. Az e'féle nevek között vagynak ugyan már számosan, magánosan is, folyamatban, millyenek: akarat, bánat, gondolat, indulat, parantsolat, borulat, kárhozat, vi'gálat, vigyázat; élet, ítélet, kezdet, üzenet, esméret, termet, kereset, készület, nevezet, 's a' t. de lehetne még többeket is felvenni. Példák erre, t. i. a' t-l-n fosztó particu-

lára: szám-talan; szó-talan, faj-talan, tsin-talan, szem-telen, bets-telen, isten-telen, embertelen, törvénytelen, 's a' t. Ezen párticulában, valahányszor az eufonia kívánja, által-tétel (metathesis) történik, az az, a' t után lévő vocalis, annak eleibe tétetik; 's annál fogva a' név végső betűjével özsze kaptoltatik mind a' tagolásban, mind a' kiejtésben, így: pá-rat-lan, tár-sat-lan, gondat-lan, é-let-len, ked-vet-len, ne-vet-len, ér-de-met-len; a' pár-talan, társ-talan, gond-talan, él-telen, kedv-telen, név-telen, érdem-telen, helyett. De szükséges is ez a' metathesis akkor, mikor az ilyen egész neveket: álmotalan, irgalom-talan, figyelemtelen, özsze-húzatja az eufonia, így: álmatlan, irgalmatlan, figyelmetlen. E' két származott, 's az imént felhordott példákhoz tartozó nevekben pedig: un-ta-lan, szüntelen, a' t formativa a és e vocalissa van által-téve; mert által-tétel nélkül, ez szünet-len, amaz unat-lan. Illyen a' nyugtalan is, nyugvatlan, vagy, nyugvó v-vel, nyugotlan helyett.

Lap 20. sor 14. alólról: „midőn minden más házi szükségleték ára nevededik”. Mi az a' szükséglet? Egy érthetetlen rossz szó. Én legalább annak tartom azt mind addig, míg valaki meg nem győz arról, hogy a' s-g formativánál fogva lett nevektől is lehessen, l által, jó és érthető igéket származtatni; millyenek vólnának már p. o. szükséglet, bőséglet, drágaságlet, hazugságlet, 's több száz meg száz ilyenek. De senki engem arról meg nem győzhet; mert nyelvünk szokása 's geniussa ellen valók az ilyen igék; következőképpen a' tőlök t által származtatható szükséglet, bőséglet, drágaságlet, 's hazugságlet nevek is. Nem jobb 's nem világosabb lett vólna é hát így írni: midőn minden féle szükséges dolgoknak, vagy egy

szóval: minden szükségeseeknek árok nevedik, kérdem. Ugyan ott, sor 12. al. „Egy hirtelen lárma felébresztett reggeli 6. órakor, 's tsudálkozék (tsudálkozám) szobámat világosságban látni”. Ez éppen olyan hiba, mint volna a' deákban mirabam, mirabar helyett. L. 27. s. 12. „Megvallom, hülledeztetett egy kevéssé, de nem nyugtata meg”. A' gyöker hül, 's nem hüll; hiba hát két l-vel írni; úgy ezeket is: ül, ülés, gyúl, gyúlad, lóg — nem: lögg — tsilapodik; ellenben egy z-vel ezeket: közzé, közzénk, közzül, közzülünk, mert itt szintúgy szükséges a' két z, mint ezekben: hozzá, hozzám, hozzád, hozzánk 's a' t. 's a' két n ezekben: benne, bennem, benned, bennünk 's a' t. L. 28. s. 7—8. „Ugyan ez történjen (történjék) az égő gyertyákra nézve; egy ház-népnek se engedessen (engedtesék) meg hetenként 1 font gyertyánál többet elfogyasztani; sor 13. „süttessen (süttessék) el minden utzában egygy ágyú”. L. 32. s. 10. „küszdj (küszdjél) a' ditsőség fényes nimbuszáért”. L. 33. s. 9. „Kriton meglátogatja Szókratest fog-házában, 's okokat terjeszt elébe (elejébe, vagy nyugvó j-vel, 's öszsze húzva: elibe), hogy szünjön (szünjék) meg”. L. 35. s. 7. alólról: „Hogy vizsgálának (visgálnók) meg hát — hát meg — legegyenesebben a' dolgot”. L. 38. s. 7. „Megállok, . . . tsak mond (mondj)”. Hiszen mond dicit; 's a' mondj, vagy mondjad, dic. — Sor 22. „Azt mondanánk (mondanók) é nekik, hogy megbántott minket a' város? sor. legalsó: 's a' hazát. . . viszont elveszteni igyekezz (igyekezzél)”. L. 40. s. 5. „azt tselekeszed, a' mit egy legroszszabb szolgál tselekedne (tselekednék)”. — sor 3. al. „mert ott — Thessáliában — a' legnagyobb rendetlenség 's büntetlenség (büntetlenség) uralkodik”. Az

ilyen helytelen kurtitásról szóllottam már feljebb; és a' mit ott mondtam a' tartóztathatlanságról, illik az ide is. L. 41. s. 9. al. „törvény van, hogy attól fogva tisztíttasson (tisztíttassék) meg a' város”. L. 43. s. 7. al. „Recensensnek (A' Recensensnek) pedig e' szerentséje meg nem leve”. L. 44. s. 2. al. „Hasonló hiba ehhez (ehéz), midőn 's a' t. A' keleti nyelvekben nem szokás a' h-t megkettőztetni. L. 46. s. 10. al. „Melly bódognak vallám magam, úgymond a' bénává (bénává) lőtt, bénává-vagdalt katonára, midőn kedves hazám határán által léptem”. L. 47. s. 5. „sajnáltatja velünk, hogy ez idén annak darabját nem vehetünk (vehetők)”. — sor 5. alólról: „de hallgatásunkat nem akarnánk (akarnók) idegenség jeléül vétetni”. L. 51. s. 20. al. „ki van téve a' fiatal aszszony a' tsalárdok tselének”. Hiszen már a' tsalárd mutatja, hogy nem tsel hanem tsal; tsalt vetni az ellenségnek. — sor 15. al. „azon kellemes tárgyak szemlélésével foglalatoskodó (foglalatoskodék), mellyek közt 's a' t. L. 52. s. 14. „Innen származa (származék) a' legelső köszöntő pilantat”. L. 53. s. 10. al. „könyvek (könyűk; vagy megmozdúlván a' benne nyugvó v könyvek) gördülnek szemeiből”. L. 54. s. legelső: „Emlékezz (emlékezzél) meg leányom, úgymond (az) atya” 's a' t. L. 55. s. legelső: „Szerentsénk volt . . . 's látánk (látók) hogy a' nap első arany sugarai a' szunnyadó természetet mint ébresztgetik”. L. 56. s. 7. „Nyugalomban látánk (látók) őket elmeni ama bértz romjai (romladékjai) mellett, hol 's a' t. — sor 8. al. „Egy tágas öbölben szállánk ki, melly két szirtok megett nyíla (nyilék) meg”. L. 61. s. 3. al. „Mátyás Szombat-falván tartózkodó (tartózkodék)”. L. 63. s. 6—10.” mert a' Rómaiak minden tartományt . . . Illiriának mon-

dották (mondottak vagy mondottanak) . . . de a' tulajdonbeli (minek itt a' beli?) Illiriát leg-
alább Augusztusz foglalá el". — sor 8. al. Ezt e'
(ezt a') fel-osztást az Arabó, az az a' Rába folyá-
sának hosszában 's a' t." L. 65. s. 4. „Krisztus
U. sz. után 374-dikben mentenek (nem jöttek?)
a' Hunnok a' Dón folyó vizén keresztül" — sor
9. al. „egy mért-föld jel-kő is, mellyet a' Bétsi
hostátok szőlő-hegyében találta k (találtak vagy
találtak)". L. 67. s. 16. al. „Ezt e' (ezt a') va-
lamivel homályosabb helyét Ammiánusnak bőveb-
ben magyarázgatja Schönvizner". L. 69. s. 4—12.
„a' narants lassan dagadoz léves (leves) éret'ség-
re (éret-ségre) . . . illatozó almát míg kitoll
(ki-tol) az égre, éltünk koszorúja úgy zseng,
úgy fakadoz. Mennyi kezdő remény tün-fel, (tü-
nik-fel), 's nem száll végre? . . . csak e' közé
(közé) szöni éretünk szálait . . . siet kedves
övéihez megtérni est'ére (estére)". Az éles han-
gú, 's consonanson végződő szót, millyen a' lév
is, megfosztja hangjától az s formativa, magához
vonván annak végső betűjét, így úr u-ras, víz
vi-zes, tűz tü-zes, szén sze-nes; ellenben a' rö-
vid vég-vocalist mindég megnyújtja, mint: duda
dudás, kapa kapás, mese mesés, béke békés, és
nem békés, a' hogy némellyek írják (a' s-g for-
mativa meghagyja rövidnek a' rövidet, így: ár-
va-ság, búja-ság, béke-ség, büszke-ség 's a' t.).
De a' tompa hang megmarad ez esetben is, mint:
vér vé-res, hér hé-res, kény ké-nyes, fény fé-
nyes, 's a' t. — Az éret-ség felett szükségtelen
a' ki-hagyás jele; mert annak egy betű híjja
sints; 's tsak az benne a' hiba, hogy kettőből egy
van tsinálva, t. i. ts. Pedig az olyan nevekben,
mellyek t végezetű szóktól s-g formativa által
lettek, nints ts tulajdonképpen; és a' t mindég
t, 's a' formativa első betűje mindég s marad a'

meg-szakasztásban vagy taglásban; hanem, már beszéd közben úgy ejtődik ki az az s, mint ts; mellyel eléggé ki-jelentődik, hogy az magában álló 's nem a' t-hez tartozó betű légyen, p. o. ezeket: barát-ság, rút-ság, tót-ság, siket-ség, esmeret-ség, nemzet-ség, követ-ség, szövet-ség, 's a' t. így ejtjük-ki: barát-tság, rút-tság, tót-tság, siket-tség, esmeret-tség, nemzet-tség, követ-tség; szövet-tség; következésképpen amazt is így: éret-tség; nem pedig így: ére-tség, barátság, rút-tság, tót-tság, sike-tség, 's a' t. Sőt még akkor sints az e'féle nevekben tulajdon ts, mikor a' s-g előtt két t, vagy lt áll, p. o. romlott-ság, veszett-ség, mentt-ség, feslett-ség, vált-ság, szorult-ság; és tsak az eufonia mondat itt velünk ts-t; mint ezekben is: mulatt-ság, segített-ség, nevelt-ség, lehet-ség, tehett-ség; mellyek, a' mulat, segít, nevet, lehet, 's tehet igéktől t által származott m u l a t a t, s e g i t e t, n e v e t e t, l e h e t e t, t e h e t e t (magokban szokatlan nevek) össze-húzza. A' d után is néha, ha pedig más consonans is van előtte, mindég ts hangot kap kiejtéskor az s; p. o. a' szelíd-ség, zöld-ség, bolond-ság, mord-ság, nevek így ejtődnek ki beszéd közben: szelidség, zöldtség, bolondtság vagy: bolontság, mordtság. Ellenben az sz, és z vég-betűt az ő hangjára változtatja a' nyelv; p. o. ezeket: gonosz-ság, ravasz-ság, egész-ség, köz-ség, igaz-ság, gaz-ság, így mondja ki: gonosság, ravasság, egésség, kösség, igazság; mivel amúgy nehéz volna. Megemlíteni itt egy úttal, hogy a' z s betűt jó, sőt szükség, z nélkül tenni, és a' zsák, zseb, zsúzsok, Zsuzsánna, helyett 'sákot, 'sebet, 'su'sokot, 'Su'sánnát írni; ne hogy az olvasni kezdők az elébb felhozott szókat így olvassák 's tagolják: kö-zség, igazság, ga-zság. „Éltünk koszorúja úgy z s eng”.

Mi ez a' z s e n g² mert, van ugyan nyelvünkben z s e n g e, primitiæ; de ebből, egy betű elvágással, szintúgy nem leszz, nem lehet, z s e n g i g e — ítéletem szerént — mint a' g y e n g e 's g é g e nevekből g y e n g, 's g é g, hogy nem. Itten az analogia okozta úgy látszik, a' botlást és rá-szedődést; mivel a' z e n, p e n, t s e n, hangoktól, g által származott z e n g, p e n g, t s e n g i g é k - h e z van alkalmaztatva a' z s e n g; de melly igen helytelenül! Továbbá

Lap 70. sor 2. „k e d v e s k e d e (kedveskedék) dallal a' Költés angyala”. L. 73. s. 9. alólról „de hogy a' ditsőségnek legfőbb pontján (pontján) fel-tűnhete (tünheték), Mihály tselvéké”. sor legalsó: „utjában egy gyermek-tábor szeméibe ötle (ötlék), t. i. Sigmond Királynak”. L. 74. sor 14. „gyors tűzü lelke Mihálynak olly következést szülő álmélatra ragadták a' Királyt, hogy 's a' t. Ha vólnának ilyen igék: álmél, hival, elmél, böltsek, 's t. ef. álmélkodik, hívalkodik, elmélkedik, böltselkedik helyett: úgy lehetnének tőlök által származott álmélat, hivalat, elmélet, böltselet nevek is. De, minthogy ollyan igék nintsenek nyelvünkben, ilyen nevek sintsenek. L. 76. s. 8. „Atzél mejjel vitt (vijt, vijt helyett, j-re változván a' v mint szokott) ezek ellen Mátyás”. L. 78. s. 5. al. „A' polgárság maga választá bírót, kit a' Király meg-szoka (szokék) erősíteni méltóságában”. A' szokik *) ige, elől 's utól-járókkal, millyenek: el, hozzá, rá, meg, azt teszi a' mit a' deák svescit, ad, vagy assvescit, és minden időben, számban és személyben lehet vele élni, 's élünk is, p. o. hozzá szokom, — szokol, — szokik, — szokám, — szokál, — szokék, valamihez; rá szokik a' roszra, el szokék Péter

*) Túl a' Dunán szok.

az italtól, 's a' t. Magánosan pedig annyit tesz mint solet; és csak az el-múlt időben élünk 's élhetünk vele jól; nem mondjuk p. o. én igazat szokom mondani; Pál gyakran szokik nekem levelet írni; Péter nem szokik el-venni az ajándékot, 's a' t. hanem: igazat szoktam, — szoktál, — szokott, — szoktunk mondani; Pál gyakran szokott nekem írni; Péter nem szokta el venni az ajándékot; én nem szoktam hazudni, 's a' t. A' ki-jegyzett mondás is hát így jó: kit a' Hirály meg szokott erősíteni. A' szóban forgó ige magánosan áll itt; mert a' meg, nem ahoz; hanem az erősíteni-hez tartozik, így: meg-erősíteni szokott; de tőle, nyelvünk géniussa szerént, el-választatik, 's a' s z o k o t t közbe tétetik, mint itt is: én meg szoktam mondani az igazat, vagy még távolabb vetve: meg szoktam az igazat mondani, e helyett: szoktam meg-mondani, vagy: meg-mondani szoktam az igazat, vagy: az igazat meg-mondani szoktam. Illyenek: ki kell mennem, elakarok indúlni, meg akar halni, rá nem akar állani, 's több e' félek. L. 70. s. 3-5. „Bár mint hányakodjon (hányakodjék, vagy inkább, hánykódjék) az öntagadást parantsoló Stoa, gúnyologjon (gúnyolódjék) a' szükölést javallgató cynismus, ritka lesz már ma, mint hajdan is ritka volt, az olly anticyras beteg, ki tenyeréből igyon (igyék), midőn pohárból ihatik”. L. 81, s. 7. „hogy just vivhasson (vivhassék vagy vijhassék) ki magának érettebb korára, a' midőn már okossat (okosat) irhatna, kritizálhatni”. — sor 15. alólról. „Hazájának fogad minden tájt, hol mestersége virágozhat (virágozhatik)”. alább: majd mosolyva (mosolyogva) forgatja jegyző-könyvét levélről levelre”. „Hat napokon munkálkodik, meg-szün (szünik) a' hetedikén”. L. 82. s. 2, 3. „nem egy betsüek a' kézi mivessé-

gek is; némellyekkel betegségek atyafiaszkodnak, másokban örök tusában (tán tusakodásban) áll az ember a' Sátánnal. Illyen név tusa, nints nyelvünkben — tudtomra — egy falu nevén kívül, Zemplénben; mellyről neveztetik a' Tusai nemzettség; hanem, van egy meg-avúlt tus gyökér; mellytől lett k-d formativa által tusakodik, mint a' bú, bús, búsal vagy búsol-tól búsolkodik 's öszsze húzva buslakodik, a' nő-től nevekedik, megmozdulván a' nyugvó v; mert különben nöködik volna az. És így, ha felvehetnők, a' tus lenne a' név, 's nem tusa; mert az a tsak segéd vocalis, az e is, az emlitém igékben, 's tsak az eufoniának szolgálnak. De, nem egy két származott szó van nyelvünkben olyan, mellyel nem élhetünk ha formativájától megfosztjuk; ezekből p. o. szoros, inség, virad, arat, lesznek — formativák nélkül szor — in, vir, ara. Hát élünk é, élhetünk é így ezen szókkal? 's jelentenek-e így valamit? Semmit se. Annygy pedig mind-egygyik majd azt teszi, a' mit a' 'Sidó szó, mellytől származott, jelent 's teszen, úgy mint: szor angustia, mellytől van s és l által szoros, szorúl; ón, miseria, calamitas; mellytől, i-re változván az o, lett s-g formativa által, inség; ór, lucescit, vagy illuxit; hol az ó nyugvó v-ből áll (רן); melly megmozdulván, 's i vocalist vévén fel, lett az ó r-ből d által virad — per metathesin —, mint ebből: maher cito, hamar; ara (ארא) metit, messuit; hozzá járulván a t, arat lett belőle semmi változással. L. 83. s. 12. al. „s ám szemeskedjen (szemeskedjék) a' vevő”. — sor legalsó: „Nyugodjon (nyugodjék) tsendesesen”. L. 87. s. legalsó: „ha pedig gyenge fülünket sérti a' k, írának (írók): Almanák”. L. 90. s. 16. alólról „mi, a' mi helyett nem mindég téendhető (tejeendő, vonás nélkül az első tag); mi,

ezt teszi: quid: a' mi, quod". Az igaz, hogy az sz-be kimenő régulatlan igéknek — millyen a' tesz is — végső betűjök, tsupán a' jelentő mód jelen-való időjében marad-meg a' maga mivóltában; de másutt sem vész az el — tsak a' v-n, v, h-t és t-t előtt; mint: híven, hive, hívő; véven, véve, vévő; hihet, vehet; alván, alva, alvó, alhatik; hitet, vétet, altat, — hanem más meg más betűre változik (és épen az okozza itt a' régulatlanságot); nevezetesen az alig multban v-re — ez pedig, némelly igének foglaló jövendőjében, eufoniából, j-re —; az el-multban, t-re; a' Parantsolóban d-re; a' foglaló alig-multjában n-re; így: hisz, hiszek, hiszsz, 's a' t. hívék, hittem, hidj *) valamit, hidd ezt, hinnék, hívé-

*) A' dj itt, 's másutt is, olly kemény hangú mint a' ketős gy; mert ezt: hidj, és ezeket; adj, maradj, tudj, módja, így ejtjük ki: higgy, agygy, maragygy, mógygya; de helyesen tsak amúgy írhatjuk. Azonban, mivel a' dj ezen parantsolóban: lédj, tédj, védj, vidj, edjél, idjál, épen olly lágyan hangzik mint a' gy, tehát szokásba ment, ezeket a' ki-mondás szerént írni, így: légy, tégy, végy, vígy, egyél, igyál. De már a' kemény vaskos hangú egy — hogy mellesleg megemlittsem — helyesebben íródnék dj-vel mint gy-vel, mind hangjára, mind kivált eredetére nézve; mivel ez, a' Zsidó ugyan azt jelentő ekhad (קח) szóból lett össze-vonás által így: ekhd, 's a' kh eufoniából d-re változván: edd, a' hogy azt mondják, ma is a' selyp gyermekek, p. o. „addon edd alymát, vagy: ámat”, az az, adjon egygy almát. 'S hihető, hogy eleinte egész nemzetünk így élt azzal, és idővel — húzomos vele élés után — módosította 's lágyította benne, ki-ejtés közben, a' végső d betűt gy hangra; mellyet a' j, öszve kaptsolva a' d-vel, alkalmatos adni, a' mint azt a' tégy, végy, és a' német Diamant-ból lett: djamánt, djémánt, gyémánt szók is mutatják. Egészen hát így van az: eddj; hol a' dj ad gy hangot, így: edgy, mint ebben: mondj, így: mongy; öszve húzva pedig, edj; de a' mellyben már maga a' j kap gy hangot, mint ezekben is: hidj, adj, tudj, így: hidgy, adgy, tudgy. Minthogy pedig nehézkén esik a' d-t gy előtt kimondani, tehát azt is, eufoniából, gy-nek mondjuk, beszéd közben kivált, így: egygy, agygy, higgy, tuggy, 's a' t. a' nehezebb ki-
del

dek vagy hijédek, hinni; veszek, emo, vevék, vettem, védj (eufoniából, végy) — valamit, vedd ezt, vennék, vejédek, venni; ezek helyett: hiszék; hisztem; hiszj; hiszd; hisznék, hiszéndek, hiszni 's a' t. A' régulás vész, perit, pedig minde-
nütt meg-tartja az sz betüt, mint: veszek, vesztem, veszz, vesznék, veszéndek, veszvén, veszve, vesző, veszhet. Látni való tehát, hogy az: lejénd, tejénd, ejéndik, ijándik, alvándik, nyugvándik, esküvéndik, tselekvéndik, 's más e' féle jövendöket j, meg v nélkül irni, hiba; szint olly hiba, mint volna ha az alig-multakat v, és a' jelen-valókat sz ki-hagyva írnök, így: leék, teék, eém, iám, alám, nyugám, eském; leek, teek, eem, iom, alom, nyugom, eskem, tselekem, ezek helyett: levék, tevék, evém, ivám, 's a' t. leszek, teszkek, eszem, iszom, 's a' t. Az első Participiumban is ott van még ez a' v, mint: lévő, ivó 's a' t. de már a' másodikból, és a' Gerundiumból, meg a' nevedett (aucta) Formákból örökre ki-zárta nyelvünk' geniussa mind a' v-t, mind az sz-t, 's ezek nélkül így hagyta szokásbau: tévén, vévén, iván, aluván; téve, véve, iva, aluva; tehet, vehet, íhatik, alhatik; tétet, vitet, itat, altat, vagy alat, össze húzva, kis változással, ólt, mint: alató, óltó, tej-óltó; innen, tejet óltani — nem ójtani, mint némellyek írják — annyi, mint: meg-tenni óltó által, hogy az édes tej össze-menjen, össze-álljon. Az óltott tej hát különbözik az alutt tejtől annyiban, hogy ez magában, eszközlés

ejtésü: edgy, adgy, hidgy, tudgy, helyett: mivel a' nyelv, ez vagy amaz szó kiejtésében, tsak a' könnyebb-séget nézi 's követi, és az orthographiára nem ügyel. Különös az, hogy a' Zsidó e k h a d otthon is szenvedett változást, és nagyobbhat mint nálunk; mert megtsonkítva, egyszer a' Bibliában így fordul elő: k h a d; másszor így: e k h, vagy is a k h. Lásd Ezék. 18. 10. és 33. 3. versét.

nélkül, készül, amaz pedig mesterséggel. Különös, hogy zsidóul is az alutt-tej khalallamut, melly tulajdonképpen: dormitum lac, mint a' miénk; az álon is khalom; 's melly kis különbséggel!

Lap 100. sor 4. alólrol. „Tsövár jól készült rege, eléggé futó festeléseket foglal magában”. Mi ez a' festelés? hiszen valamint a' ki-ható mond igétől nints l által más: mondolok mondolsz mondol ige, ugy nints a' fest ki-hatótól: festelek festelsz festel, hogy tőle származhatnék festelés, meg: festelet, név, 's amattól: mondolás; mondat. De, ha lehetnének is, mit tennének azok, 's mivel volnának jelentősebbek mint a' fest, és festés? én nem tudom. Igen sok ige lett ugyan, az igaz, l által, de csak nevektől, millyenek p. o. kaszál, kapál, sajtól, szolgál, tisztel, tsépel, térdel, mesél, beszél, 's a' t. Ez az utolsó a' régi Persa beze vagy besze (sermo), nálunk magában szokatlan szótól lett (gondolom a' görög βαλω loquor is); d által pedig, az épen azt jelentő beszéd, mint az avúlt sege névtől sege l, sege d. Igétől származott illyen ígét pedig nem tudok többet e' négynél: sujtól, forral, nevel (mozdult v-vel, a' nő-től), érel — ez is inkább: érrel, — és ezek közül is csak az első lett ki-hatótól; a' többi, bennmaradótól. Hanem, már z által nem csak egy kettő van, p. o. hordoz, öldoz, töldoz, küldöz, kérdez, kiáltoz, áldozik, öltözik, költözik, rejtezik, fáradozik, 's több eff. mellyek szerént, türhetőbb volna: festez, festezés, mint: festel, festelés. Ennek tsinálását, ugy látszik, a' képzelés okozta; de, nagy ám itt a' különbség! Ugyan is a' kép név, nem ige; 's tőle lett előbb z által képez — mint a' hím-től hímez —, azután ettől, de szokatlanul, l által: képez el, özsze-huzva: képez el, 's ettől származták: kép-

zelés, képzelet, mint amattól. képezés, képezet, 's öszve húzva: képzés, képzet. De ez, tudtomra, egygyetlen-egy példa nyelvünkben; azért róla hímet varrni nem lehet; mert külfömben ennek is így kellene lenni: festezel, festezeles. L. 102. s. 13. alólrol: „Mi történet (történhetik)? vagy az, hogy olvastassék, 's a' t. L. 103. s. 10. „meg-elég-szem. azon óhajással . . . ne tartozzak (tartozzam) azokhoz, kik tapasztalások truttzára is meg-maradnak a' tudatlanságban”. L. 104. s. 17. „igyekezni fogok, akármi történeten (történet-jék), vissza verni meg-támadómat”. — sor leg-alsó: Varró az így el-takarított gabonát 50. esztendeig el-tarthatónak állítja, sőt ő szerént e (szerént) Ambrázia barlangjában 's a' t. A' szerént utóljáróhoz nem járul ragaszték, mint az ált-al-hoz, ut á-n-hoz, ellen-hez, 's több e' félék-hez. Hiszen nem mondjuk, 's nem is mondhatjuk: én szeréntem, te szerénted, mi szeréntünk, 's a' t.; nem: törvény szerénte, Plátó szerénte, hanem csak szerént. L. 109. „hol igen sok terem, és fulladunk bővségünkben (fuladunk bőségünkben); hol pedig 's a' t.” A' törsök nem full, hanem fül; mellytől lett d által fulad. — sor 5. „ditséri Pethe azon Anglus feleletét, ki egy magát hánykolódó Magyarnek ezt mondta: miserrima vestra vita 's a' t.” Hánykolódik, benn-maradó (intransitivum) ige; azért, nem illik hozzá a' 4-dik magát ejtés, szint-ugy, mint a' tsufoldik-hoz hogy nem, így kell valahát az tenni: egy magát hánytató, vagy: egy hánykolódó Magyarnek, 's a' t. L. 110. s. 14. al. „látván az Istenek, hogy Mómus igen kívánona szóllani, hangosan kiáltozának (kiáltozák): halljuk, halljuk! L. 114. s. 17. „a' kit imád kebelem . . . imigy játszadoz (játszadózik) velem”. — sor 7. alólrol: „Ha a' 14-dik lapon kezdődő értekezés az izlésről vissza, nem tetszend

(tetszéndik), a' következő Negyedekben is készek leszünk 's a' t. Lap IX. sor 5—11. „A' gyakrabban megjelenő singes rőfös szavak tsoportozóji (tsoportoztatóji) ; mert tsoportozik benn maradó íge, a' sok vala imádóji, a' puhább sz helyett az élesebb a s es is os us ius végezeteknek a' görög és Római származású igékben és nevekben kedvellőji 's a' t. Itt sok volna a' mondani valóm, de rövideden tsak ezeket mondom : mivel az igék, még a' gyökerek is különbféleképen nevednek, mellyektől osztán nevek származnak különbözőféle formativák által, tehát nyelvüinktől a' hosszú szók elválhatatlanok ; p. o. hat, hathat ettől hathatós, amattól hatalom ; innen hatalmas, innen hatalmaskodik, ettől hatalmaskodás 's a' t. vág, vágat, vagdal, vágdalkozik, vághat, vágthat, vágás, vágthatás, vagdalás, vágdalkozás, vágdalkozhatás 's a' t. De vannak a' görögben is hosszú szók mint phleprosegoria, batrachomyomachia, a' deákban is, és olyanok, hogy négy szóból egy egész Dystichon kitelik, p. o.

Conturbabantur Constantinopolitani

Innumerabilibus sollicitudinibus.

Több félek a' selypek Magyaraink között, némelleyek az r, mások a' gy-t nem tudják kimondani 's ezeket: répa retek mögyoró, így ejtik, kivált a' gyermekek, lyépa, lyetek modolyó: némelleyek az s betűt sz-nek ejtik, mint vólt Patakon az én időmben Barkai nevű gazdának egy felserdült selyp leánya, kinek anyja, mint jó főző egynéhány Togatusnak főzött, 's neki kellett minden nap sokszor nagy sárban húsért járni a' piatzra, a' miért boszankodván a' deákokra zúgolódott 's így szólt: vigye ördög a' tentász deákjait hogy tsak huszt esznek mindég mint a' szasz, 'sz nekem kell miattok gázolni a' nagy szárt, az az: hogy tsak húst esznek mindég mint a' sas, 's nekem kell

gázolni a' nagy sárt". Ezétől sokat különbözik a' Minerva selypsége, mivel ő ki tudja mondani az s betűt és ki is mondja az igaz magyar szókban, 's tsak a' görög és Római eredetűekben ejti azt s z-nek az itt elő adott okon. De, hogy nyelvünk geniussához illendőbb volna az olyan szókban is sz betűt tenni 's mondani, azt méltán kétségbe hozzák velem együtt azok, a' kik köz beszélgetésben lámpászt, árkusz papiroszt, juszt, virtuszt, 's t. e'f. soha sem hallottak lámpás, árkus papirost jus, virtus helyett, sem Andrászt, Tamászt, András, Tamás helyett, pedig ezek is Római eredetűek. Végre a' vala 's való szók a' magok helyeken szint' olyan jók és szükségesek, mint akármelley szók, p. o. semmire való, sütni főzni való hús, még sok írni tanulni valóm van 's a' t. Nyelvünk geniussa ellen van ítéletem szerint e' helyett egy szóval, ezt tenni szóval, és ez Latinismus, a' verbo-nak követése; a' Német sem mondja a' mit einem Wort helyett, mit Wort. Az Irlandot pedig Ir-Országnak fordítani nem jobb, mint volná Hollandot Hol-Országnak, Seelandot Zé-Országnak 's a' t.

Beregszászi Nagy Pál.

B. Külföldi Literatúra.

Rivonás

A' Skótziában Glasgow városában lévő Dáma-Intézetnek Professor Garnett Tamás által készítettetett leírásából *).

Anderson Úr, a' ki a' Glasgowi Universitásban a' Természet' Historiája Professora volt, fun-

*) Takács Éva Asszony' ügyében, mellyben már több Értekezések is küldettek be, mellyeket későbbben fogunk közleni.
A' Red.

dálta ezen Akademiát 1706-ban, nem csak egész, nagy betsű készületjét, könyvtárját 's múzeumát, hanem minden vagyonját is kirekesztőleg ezen Intézet' javára hagyván. Igazgatja pedig ezt 81 Elöljáró, kik a' következő 9 osztályból állnak: 1) Kereskedőkből és Mesteremberekből; 2) Földmivelőkből; 3) Művészekből; 4) Rézművesekből; 5) Orvosokból és Seborvosokból; 6) Törvénytudókból; 7) Theologusokból; 8) Természet-vi'sgálókól; 9) Ollyanokból, kik a' Szerzőnek atyafijai, vagy vele egy néven neveztetnek.

Szabadsága van minden osztálynak arra, hogy a' lemondás vagy halál által kebelében megüresült helyeket voksok' többsége által kipótolja; ha pedig ezt bizonyos idő alatt meg nem teszi, úgy az üres helyeket a' legközelebbi közönséges Gyűlésben az Igazgatóság tölti ki, hasonlóképen voksolás által.

Négy ilyen közönséges Gyűlésnek kell esztendőnként tartatnia, és pedig a' nap-állási (soltitium) 's a' nap és éj-egyenlőségi (aequinoctium) napokban, — a' mikor fontolóra vétetik és a' voksok' többsége által elhatároztatik mind az, a' mi az Intézet' javát érdekli.

A' Truskesek minden esztendőben 9 közönséges Igazgatót választanak körökből, a' kik minden hónapnak első tsötörtökjén öszvegyűlnek, az Intézet' foglalatosságait elrendelik, és a' közönséges gyűlésekben tartoznak hivataljokról számot adni.

A' Szerző' akaratja szerint még 9. Universitásbeli vi'sgálók is rendeltettek, kik az Igazgatók' magok' viseletjeket tartják szemmel.

Mivel az Anderson által hátra hagyott fundus az Intézet' fentartására nem találtatott elegendőnek; azért némelly hazafiúi gondolkodású

polgárok öszveállván , pénz-gyűjtést kezdettek , melly által igen nevezetes summa gyűlt öszve .

A' másik tzel , mellyre ezen Intézet erányoz , még fontosabb , 's ennél fogva nem lehet említés nélkül hagyni . Ugyan is ez a' legelső közönséges Intézet , mellyben a' szép nemnek a' férjfiakkal egyenlő bejárás nyittatott a' tudományok' templomába . Ditsőségekre válik ezen város Dámájának , hogy az alkalmatosságot épen nem hagyják használatlanul . A' hallgatóságnak közel fele Dámák-ból áll .

Minden időben , úgymond a' Szerző , 's minden pallérozott Országban , egész a' pazérlásig terjedő adakozással fundáltattak és állítottak a' férjfiak' nevelésére a' legfényesebb tanuló-intézetek ; fáradhatatlan szorgalommal iparkodtak a' férjfiakkal mind azon tudományokat megtanúltatni , mellyek a' lélek' felemelésére , a' szív' nemesítésére , 's az ész' szélesítésére szolgálnak ; a' gyengédebb nemet ellenben , mellynek sokkal képezhetőbb indulatja a' lelki örömöknek legalább a' férjfiakkal egyenlő mértékben való érzésére alkalmas , tudatlanságban hagyták nyomorogni , 's ezzel arra kinszerítették , hogy idejét 's erejét hijjába való , haszontalan 's az emberi lélek' méltósága alatt lévő tárgyakra vesztegesse .

Ha a' társasági élet' haladását a' vadság' állapotjától fogva egész a' pallérozottig szorosán megvi'sgáljuk : úgy találjuk , hogy mennél emberiebbek lettek az erköltsök , annál közelebb lépett az asszonyi nem az ötöt illető helyhez . A' vadság' állapotjában a' despoticus férjfiú , a' hadakozáson és vadászaton kívül minden foglalatosságot méltósága alatt valónak tartott ; a' földmivelés , egyéb szolgálai munkákkal együtt kizárólag az asszonyokra bizattatott , kik , mint a' féle alább való teremtesek , még nem is ehettek parantsoló-

jikkal. A' hadakozó és a' vadász minden házi foglalatosságot megvetettek, egész napon által a' tűz mellett vagy a' napon nyújtózva heverték; -- a' gyönyörűség nélkül való általjános heverést a' had' veszedelmei és a' vadászat' nehézségei váltogatták fel.

A' mint az erköltsők nemesedtek: úgy javúlt az aszszonyok' sorsa is; a' pallérozott országokban minden rabszolgai munkák alól felszabadítottak, 's már megengedtetett nekik, hogy az uraskodó férjfiakkal egy asztalnál ülhessenek. — A' pallérozódás' előmentével nevededett az aszszonyok' tisztelete, míg végre a' Chevalierek' idejében azon nevetséges galanteria eredett, melly egyenesen az által ellenben lévő végponthoz tsapván ki, az aszszonyokat, mint okos teremtményeket, valóban nem tsekélyebb mértékben alacsonyította le, mint előbb a' velek való roszzúl bánás. Ezen tiszteletnek némelly neme még maig is fenmaradt, mellyet én nevetségesnek, 's nemünk' betsültetésre méltó feléhez méltatlannak nem ártallom még egyszer mondani.

Tegyük fel: az jutna egy férfiúnak eszébe, hogy egy másik férfiút épen olly oktalan hizelkedésekkel ostromoljon, mint a' millyenekkel az aszszonyokkal való társalkodásban szoktunk élni; nem ütnök-e ötet pofon, mint ollyant, a' ki bennünket bolondnak tart; vagy nem zárnök-e be mint örülltet? Miért nem szégyenljük tehát magunkat a' Dámák eránt illy lealatsonyítóan viselni? miért nem beszéllünk az ő társaságunkban épen úgy az izlés, a' tudományok' és az erköltsiség' tárgyairól, mint a' velünk egyenlőkkel szoktunk? Egyedül azért, mivel elmebeli tehetségek nem elegendőképen palléroztatott ki, 's mivel ezen környülállások között a' mulattatás' terhét egyedül magunknak kellene viselnünk.

• Talám alkalmatlan az asszonyi lélek a' tudományos pallérozódásra? Épen az ellenkezőt tapasztaljuk, hogy t. i. az asszonyok, egyenlő környülállások között, velünk férfiakkal legalább egyforma előlépést tesznek a' tudományokban. A' tudós asszonyok' munkájik elegendők ezen állítás' bebizonyítására.

Azon hijjába való foglalatosságokat, melyekre a' másik nem elítéltetve látszik lenni, nem neki, hanem nevelésének kell tulajdonítani. Lehet-e azt várni, hogy az asszonyi lélek, melly elevenségére 's indíthatóságára nézve a' férjfiút különben is megelőzi, egészen foglalatosság nélkül való tunya hanyélsbe merüljön? vagy marad-e reája nézve egyéb hátra, a' haszontalanságokhoz való leereszkedésnél? midön senki sem iparkodott azon, hogy vele a' hasznos tudományokat megízleltesse. Szoros vi'sgálódás után az sül ki, hogy az elbizakodott férjfiak, mihelyt foglalatossági körökből kilépnek, sokkal durvább 's oktanabb idő-töltésre adják magokat, mint az asszonyok.

Ezen Intézetben alkalmatosság adatik az asszonyi nemnek, mind azon tudományok' megtanulására, mellyeknek élete' jövendő helyheztetéseiben hasznát veheti; mellyek ötet olly karba helyheztetik, hogy üres órájít hasznosan 's kellemetesen tölthesse el, hogy minden okos mulatóságban gyönyörködtető részt vehessen, — 's a' mi legtöbb, hogy minden kötelességei közt a' legszentebhiknek, nevezetesen a' gyermeki léleknek a' virtusra, a' haza-szeretetre, a' vallásra és a' társaságra való formálásának eleget tehessen; mert igaz azon megjegyzés: hogy gyakrabban 's könnyebben hintetik el a' virtus' és az erköltségség' magva, az anya, mint sem a' tanítók által.

Bárj Prónay Kálmán.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

J e l e s s é g e k.

1. **Gieseke**, az ő korában Német országi híres költő, ki mint Quedlinburgi fő udvari Prédikátor 1765-ben halt meg, atyjáról magyar származatú volt. Mert atya valóságban Rösseg Sz. Kir. Városában született, és kiszármazván a' külföldre, magát Rösseginek nevezte, mellyből lett németes száj szerint a' Gieseke. Alkalmasint az ő maradékaik-féle amaz élő nagy nevű Gieseke is, ki most Dublinban a' természet-tudományok Professzora, Bánya-tanátsnok, Naturaliák Habinétje' Igazgatója's a' t. Köszegen lakozó Tudósainktól, vagy (ha léteznének) honnunki Köszegiektől's Giesekéktől nyerhetnénk e' felől leghitelesebb és bővebb világositást.

2. A' legújabb időkben felfedeztetett, das **Liet der Nibelungen** című híres ó-német költemény, melly annyi sok kritikusoknak és magyarázóknak dolgot adott, 's némellyektől éjig magasztaltatva Homérral is felérőnek betsültetett; kitől származzék eredetihépen, mind ez ideig nem tudták meghatározni bizonyosan. Sokáig (de hibásan) Eschenburgi Wolframot vagy Würzburgi Konrádot tartották Szerzőjének. Most már Schlegel Wilh. Aug. mellé állanak mindenek, úgy itélvén, hogy a' Nibelungen-lied' Szerzője vagy Ostendingen Henrik, vagy Klingsohr, a' ki pedig Magyar Hazánkíja. — Azon Költeménynek pergamenra írott három régi kézíratait esmerni: egyik vagyon a' Münchener Könyvtár' birtokában, második St. Gallenben őriztetik, a' harmadik (hajdan Hohenems-ett), most Lasberg Bátor' tulajdona Bodenseeben. Ez utolsó kézírathoz szabott nyomtatás szerint közlök itten, azok kedvöért, kik e' kikiáltott elme szüleménnyel még nem volnának esmerkedettek, és a' közép évi német sztil' magyarázásában erejüket próbálni kívánóak, néhány rendeket mindjárt a' kezdetéből:

Das Liet Der Nibelungen.

Uns ist in alten mären wunders vil geseit.
Von helden lobebeern von grozzer chuonheit.
Von fröden hochgeziten von weinen und von klagen.
Von chuoner rechen strite moget ir nu wunder hö-
ren sagen.

5. Ez wuochs in burgonden ein schöne Magedin.
Daz in allen landen niht chöners mohte sin
Chriemhilt was sie geheizen, unde was ein schöne
wip.

Darumbe muosen degene vil verliesen den lip.
Der minnechlichen meide truoten wol gezam.

10. In muote kuoner recken niemen was ir gram.
Ane mazen schöne so was ir edel lip.
Der junchfruowen tugende cierten aderiu wip.
Ir phlagen dri Kunige edel unde rich.
Gunthere unde gernot die recken lobelich.

15. Unde giselher der junge ein uozerwelter degene.
Die frouwe was ir schwester die fursten hetens in
ir pflegen.

Die herren warn milte von arte hoh geborn.
Mit krefte un mazen küene die recken uoz erkorn.
Daz en burgonden so was ir laut genant.

20. Si frumden starkiu wunder sit in ezelen laut.
Ze wormz bi dem rine si worden mit ir kraft.
In diende von ir landen vil stolzin ritterschaft.
Mit stolzlichen eren unz an ir endes zit.
Sit sturben si iamerliche von zweier edelen frouwen
nit.

25. Ein richin Huniginne frou uote ir muster hiez.
Ir vater hiez danchrat der in diu erbe liez.
Sit nach sime lebne ein ellens richer man.
Der auch in seiner iugende grozzer eren vil gewan.
Die dri Kunige waren als ich gesaget han.

- 30 Von vil hohem ellen in warn undertan.
Och di besten rechen von den man hat gesaget.
Stark unde vil chuone in allen striten unverzaget.
Daz was von trong hagene und ouch der bruodersin.
Danchwart der vit snelle unde von mecen ort win's a't.

Lásd: Sammlung deutscher Gedichte aus dem XII.
XIII. XIV. Jahrhunderte, (herausg. v. Myller) 1784.
H. B. in 4-o Berlin).

Mínthogy pedig ezen nagy kiterjedtségű Kőlte-
ményben régi magyar Elcink történeteiből is fordít-
nak elő különbséle nevek: figyelmes vizsgálása azon

tudós Hazánkfjainak különösen ajáultatandó, kik Eleink történeteik' felvilágításában fáradoznak.

Edvi Illés Pál.

Tatában e' folyó Év' Februáriusa 14-kén egy már századoktól fogva itt, de még máshol is igen nehezen vagy soha nem történt fényes Inneplés nemét tartotta az uradalmi Tisztviselő Kar. Ugyan is ezen nagy kiterjedésű, M. Gróf Eszterházy Miklós Ö Nagysága Jussaihoz tartozó Tatai és Gesztési Uradalmaknak fő kormányozója, Szentiványi Szent Iványi Antal Úr, több T. N. Vármegyék Tábla Birája, 37 esztendőig tartó fáradhatatlan munkásságaiban testi erejében elgyengülvén, diszes hivataljáról lemondott, hátra lévő napjait tsendes magányosságban eltölteni kívánván. Ámbár melly nehezen esett illy betses, érdemekkel 's Tudománnyal teljes Férjfiúnak elvesztése, de az erősen feltett szándéknak végtére még is engedni kellett. A' Méltóságos Gróf ezen tzelra küldött irásának foglalatjában nyilván kifejezetett, melly fájdalmasan, esik szívének egy olly férjfiutól való megválása, ki nek nem tsak Igazgatása hasznos módjával mindenkor megelégedett, hanem ezen kívül, a' véle való társalkodásban is édes örömet érezett. Megnyervén e' szerént önkivánságára a' fen tisztelt Igazgató Úr, Hivataljából való kiléphetését, a' Kormányozása alatt lévő Tisztektől való végső elbutsuzására, futó levelek által a' fen említett napon minden Tiszteket, és minden keze alatt lévő Helységek' Birájit meghívta. Reggel 10 órakor, egy a' Tatai várban ezen végre elkészítetett nagy Szalaban már minden Tisztek és helységek' Elöljáróji készen állottak, és magok között az előkelőbb Tisztviselőköl hármat, úgymint Böhm Ignátz Számvevő 's T. N. Komárom Vármegye Tábla-biráját, Pataki Ferentz Ordinárius Fiskális, és Toronyosi István Vice Fiskális Urakat kiválasztván, öket a' hivatalját leteendő Fő Igazgató Úr' Házához követségül elküldötték, hogy a' meghívott Személyeknek megérkezésekről tudósítanak. Fél óráig tartó várakozás után a' követségtől kísérve megjelentek a' Szalában fen tisztelt Igazgató Úr Szent Iványi Szent Iványi Antal, Assa és Ablancz Hürti Ghicz Ignátz N. Komárom Vármegye Tábla Birája, Nagy Alásonyi Baroza Ádám Pápai Uradalmi Praefectus, mind a' hárman hárdosan 's élkes honni öltözetben.

Megnyitotta először is ékes Magyar beszédjével a fenyves Gyülekezet tzeljät Tekintetes Szent Iványi Szent Iványi Antal Tábla Biró, és a' nevezett Gróf minden uradalmainak Elöljárója, elő adván okait, szükségese voltát a' jelen Gyülekezetnek. Ezeken által esvén, az alatta lévő Gazdasági Tisztektől vette vég bútsuját, ezt követte a' M. Gróf Levelének felolvagása, mellyben fájdalmas kifejezések között kedves Szent Iványi-jának barátságát nem tsak fentartani kívánja, hanem egy uttal azt is kikéri, hogy minden történhetendő esetekben, valamint Grófi személyétől, úgy a' választandó Fő Tisztektől is segítségét 's tanácsadását meg ne vonja. Béfejezi írásbeli rendeléseit azzal, hogy valamennyi uradalmainak Igazgatására legfőbb hatalommal Nagy Alászonyi Barcza Ádám Urat, eddig a' Pápai 's Devetseri Uradalmakban Praefektust, ezen uradalmaknak Praefektusává pedig Bézerédi Bezeredy Mihályt, N. Veszprém Vármegye Fő Biráját, a' Tatai és Gesztesi Uradalmak Praefektusává pedig Tek. Assa és Ablancz Hürti Ghiczy Ignác Tábla Biró Urat nevezte, melly Fő Hivatalokra választott uri Magyar férfiak, mindenik háromszori felemeltetéssel, az éljen kiáltást annyiszor megújítva, tiszteltettek meg.

A' nyugodalomra lépni kívánó Igazgató Úr beszédjét el végezvén, követte ötet a' beszédben Nagy Alászonyi Barcza Ádám Director Úr, a' ki először a' M. Grófnak eránta meg mutatott kegyelme magasztalását kinyilatkoztatván, ékes magyarsággal fen tisztelt Szent Iványi Szent Iványi érdemire intézte Beszédjének folyását, háládatosan meg esmérvén azt, hogy feljebb lépésének egyedül ő volna oka, mellyért háládatos köszönetét teszi, egyszer'smind ki kéri, hogy terhes hivataljában mindenkétől tapasztalt bölts tanátsival támogatni meg ne szünnék. Azután az új Praefektus Ghiczy Urhoz intézi szavait, ált adja néki az Uraság' petsétnyomóját, ált engedí néki a' vele való élésnek jussát, nyájasan kérvén, hogy minden dolgokban vele osztályos legyen, — a' terhet öszvevetett vállal a' rendelt tzele szüntelen vinni vele együtt törekedjék. — Innét a' Tisztviselökre alkalmaztatá beszédjét, kérvén 's serkentvén öket, állhatatos hűségre 's munkásságra. Ezekkel bevégezvén szöllását az ujonnan kinevezett Praefektus Assa és Ablancz Kürti Ghiczy Ignác Úr kezdé beszédjét, mellyben mind a' nyugodalomra lépett, mind az új Directornak benne való reménységeket megköszönte, megigérvén, hogy Kötelességeinek megfelel-

ni fő gondja leszen. — Rövid, de velős Beszédjét illyképen ez is végezvén; Pataky Ferentz Ordinárius Fiskális Úr kezdé beszédjét, első részét alkalmaztatván az előbbeni Fő Igazgatóra, annak az egész uradalmi Tiztség és körülállók nevében a' Kormányozása ideje alatt vett minden jöteleményeit megköszönvén, hálálván, nyugalomra szánt napjaihoz erőt egészséget 's minden mennyei áldásokat óhajtván és kívánván, 's azután a' fő hivatalu Férjfiaknak hivataljokhoz hosszú életet, egészséget, boldog uralkodást kívánván, magát pedig többi Tisztviselő Társaival együtt oltalmokba ajánlván az Inneplést feloldá, és a' Gyülekezetet szelt oszlatá.

A' siratott és sajnált Szent Iványi Uron és a' választott új fő rangú Tiszteken kívül, huszonnyoltz Tisztek, úgymint a' Tatai és Gesztesi uradalomból valók díszesítették ezen innepet, harmincz öt ezen nevezett két uradalmakban lévő helységeknek Biráji, három városok, úgy mint Tata, Tóváros, Várallya érdemesebb polgárjai, a' Kalmárság és 'Sidóság előljáróji könnyes szemekkel 's hallható zokogással vettek részt szeretett és tisztelt Praefektusoknak butszuzásában. —

2. Ú t a s í t á s.

A' Felső Magyar Oszági Minerva 1-ő Negyedjében, az Élet-veermekről kiadott jeles Értekezés utolsó tikkelyében, a' 100-dik lapon, ezt a' kérdést teszi fel a' tudós Szerző: Valljon hol, és mikor tanulták Eleink az Alföldön szokásban lévő gabona elnyomtatása, és eltakarítása módját, ha tsupán Nomadszek, az az, marha tartó, sátoros népválának ők Asiában?

Erre a' kérdésre alkalmasint megfelel azon Értekezés, melly a' Tud. Gyűjteményben, 1825-ban a' VII-dik kötetben, ilyen feljűlírás alatt találtatik: Magyar Régiségek nyomozása. Ezen Értekezés, (lap 20-27) nyilván megmutatja azt, hogy a' Magyarok gazdálkodása módja egészen Ásiái szabású, mellyet ők az Európai Tótoktól 's Németektől nem tanulhattak, 's nem is tanultak. Ide tartozik a' szabad ég alatt való takarodás, — a'

lóval való nyomtatás, — a' helységek körül lévő szál-
lások kertek — az életnek veremben tartása, 's a' t.
Igy tehát nem pusztá képzelődésen, vagy ingadozó
hozzávetésen, hanem valóságos factumokon építetik
ez az állítás: hogy a' mi őseleink, mikor Eu-
rópába jöttek, nem voltak esméretle-
nek a' mezei gazdálkodás és földmive-
lés mesterségével. Ugyan ott (lap 24) emlí-
tődnek a' Sir-vermek is, a' mellyek nem kerekde-
den, hanem a' temető-sirok formájára,
hosszszúkás négy szegletre, 's nem mélyen ásattat-
nak, leginkább olly helyeken, a' hol a' víz hamar
felfakad. Ezt a' Sir nevezetet, akár hol vette légyen
is, a' természet minden titkaiban buvárkodott, és az
idegen népek szokásait, erkölcsét, élete módját bá-
mulásra méltó szorgalommal felhajhászott Plinius:
de: hogy ez valóságos magyar szó, arról szempil-
lantásig is kételkedni nem lehet.

R. J.

3. Petrózai Trattner Mátyásnál 1826-ban készült Könyvek.

16) Az Úri Szent Vatsorához készítő
Katékhismus, mellyet az e'hez intézett Agen-
dával együtt az Úr vatsorájával legelőször élni
akaró Reformatus Gyermekeknek számokra készített,
és kiadott Tóth Ferentz, a' Pápai Reformata Sz.
Ekklesiának Prédikátora, 's ugyan azon nevezetű Es-
perestégnek Esperestje, és Superintendentialis Egy-
házi Fő Nótárius. — Ötödik kiadás.

17) A' Heresztyéni Hit' fő Ágazatjainak
Fundamentomi, mellyek az Öreg Katechismus-
ból rövid kérdésekbe és feleletekbe befoglaltattak.
3-o l. 40.

18) Flora Comitatus Pestiensis auctore
Josepho Sadler Medicinae Doctore, Musaei Na-
tionalis Hungarici, Zoolog. Mineralog. et Technolog.
Custode. Pars. II. Dodecandria. Polygamia. 8 o lap.
400.

V. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Szabó Jó'sef. A' Magyar Név' 's Eredet méltóságának kivívása. I. 3.
- 2) Gyurikovits György. Históriai Töredék Túr Mező-Városáról Külső Szolnok Vármegyében. I. 19.
- 3) Téli Takács Jó'sef. Észrevételek a' Magyar Orthographiáról. I. 24.
- 4) Ágoston János. Csabának leírása. I. 57.
- 5) Dienes Imre. A' Birka-elletésről. I. 67.
- 6) Kanya Pál. Oskolákat 's Tanítójikat érdeklő egyveleges gondolatok. I. 77.
- 7) Simon Florent. A' Nemről. I. 84.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv - vis'gálat.

- 1) A' felső Magyar Országi Minerváról, és annak nyelvbéli hibáiról. I. 94.

B) Külföldi Literatúra.

- 1) Kivonás a' Skótzliában Glasgow városában lévő Dáma-Intézetnek Professor Garnett Tamás által készítettetett leírásából. I. 117.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Jelességek. I. 122.
- 2) Útasítás. I. 126.
- 3) Petrózai Trattner Mátyásnál készült Új Könyvek. I. 127.
NB. Az általunk a' múlt esztendei Decembri kötethez mel-
lékelt Szép-Literatúrai Ajándékban jelentetett 'Útmuta-
tás a' Klavir vagy Fortepiano' helyes játszására, már
elkészült; az árra 8 forint Váltó tzedulában. Találhatni
Pesten a' Szerzőknél és Miller Károly Szép Mesterség-
gek' Műveivel Kereskedőnél. Későbbben bővebben fogjuk
érdekelni.

A' Red.

NB. Elhagyta a' sajtót Május' 30-dikán 1826.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 6.

VI. KÖTET.

B. Schardt sc.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N,
PETRÓZAI TRATTNER MÁTYÁS' betűjével
és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

A' Drámai Költés, és annak Históriája.

— — — fungar vice cotis acutum

Reddere qui ferrum valet exsors ipsa secandi.

Munus et officium nil scribens ipse docebo ,

Unde parentur opes, quid alat, formetque poëtam,

Quid deceat, quid non? quo virtus, quo ferat error?

Scribendi recte sapere est et principium et fons.

Horatius de Art. Poët. v. 304. et seq.

Mi a' Dráma? ezt a' kérdést teheti itt nékem kiki: minekelötte tehát a' Dráma' történeteire vagy históriájára mennék, szükséges erről röviden értekezniem. — Ez a' görög nevezet Dráma, ettől a' szótól δραω tselekszem, származik, és tselekedetet teszen; de közönségesen egyfórma jelentésűnek veszik a' néző-játékkal. — Nézzük meg tehát, mennyiben egyezik meg ez a' tselekedet megfogásával. — A' tselekedetek az okos és testi indulatokkal biró valóságok erejének szabad kinyilatkoztatásai, hogy az ahoz szükséges eszközöknek használása által valamelly tzélt elérjenek. A' tselekedetek előadattatása tsak a' rügóók és azon változások sorának kifejtése által eshetik meg, mellyek az elhatározás és véghezvitel ideje alatt állottak elő. Midőn a' kifejtődésnek pillantatjai az idő során folytattnak, és előadattatnak, a' mint azok egymásból következnek,

kétségkívül valami jelenvalósítás származik, melly mindazáltal még magasabb gráditsra lép, hogy ha a' jelenvalósított tárgy még nem maga a' jelenvaló. Valamit jelenvalósítani lehet az elbeszélésben is: de ha valamelly tselekedet az ő lassan lassan való kifejtődésében annak rúgóival és változásaival az elhatározás pontjától fogva a' tzel eléréséig úgy adattatik elő, mintha most történt volna meg, vagy valamelly tárgy egyáltaljában a' maga kifejtődésében következéseivel együtt terjesztetik elő, már egy ilyen előadást lehet drámai előadásnak nevezni, mind egy, akármelly formában legyen is előadva. Csak hogy nem kell azt gondolni, mintha ott volna tselekedet, Lessing szerint, a' hol a' béka az egeret a' lábára köti, 's vele ide 's tova ugrál. Nem mindenik tselekedet nyilatkoztatja ki magát valamelly külső történetben, mert a' tselekvés belőlről származik, és van a' léleknek olly tselekedete, mellyben az előálló változások csak a' lélek állapotjának változásai. Természetesen nem állanak ezek itt olly nyilvánosan elő, mint a' hol a' külső környüállások is változnak, és a' hol az előállított jelenések, külső történetek. Ha már a' tselekedeteknek, mint mostanában megtörténeteknek kell elő adattatniok, tehát ez másként nem eshetik meg, mint magok a' tselekvő személyek, vagy azoknak képviselőjik által, a' kik az ő akaratjokat, érzéseiket, és környüállásaikat beszéd által fejezik ki. Ez a' beszéllgetésbeli forma, melly által mindazáltal még épen nem származik Dráma, mint némelleyek vélekednek, mert a' tsupa beszéllgetésben, ha az p. o. vi'sgálódást vesz tárgyúl, lehet olly valami, a' mi azt hátráltatja, holott valamelly tselekedetnek előadásában, egy szüntelen való előre haladásnak, a' gondolatok menetelében való eleven mozgásnak, és a' kimenetelre függesztett

figyelmetességnek kell meglenni. A' hol tehát valamely beszélgetésben a' feljebb mondottak megvagyának, azt nevezük drámának, a' millyenek többnyire Plátó dialogussai, mellyek közt nevezetes Socrates beszélgetése ama' büszke Hippiással, egy Sophistával; ettől ugyan is kérdé Socrates, mi volna a' szép? amaz eleinten tsak imígy amúgy 's melleleg felel, azután pedig Socrates ellenvetései által kinszerítették elébbeni magyarázatjaival felhagyni, 's más megfogások után tapogatózni, végre megszégyenülve és az ötöt feljül haladó böltsre, a' ki az ő tudatlanságát megmutatta, megneheztelve elébb állani; e' szerint ez a' beszélgetés nem tsak filozofusi módon oktat, hanem egyszer'smind mulattat is, mint egy kitsiny Dráma. — Valamely tselekedetnek előállításában a' gondolatok elhatározások által formálódnak tettekké; az elhatározásokat bizonyos helyeztetések, környülállások előzik meg, mellyek által azok okoztatnak, ezek a' következésre, és több következések a' megnyugvás pontjára, vagy a' tselekedet kimenetelére vezérlik vágyódásunkat, és innen van a' tselekedet előre való törekedése, eleven mozgása, és a' figyelmetességnek reá való függesztetése, — innen van egyáltaljában a' drámai költésnek olly nagy ingerlő ereje: ez, úgymond Schlegel, felserkenti a' munkásságot, melly az életnek valódi használása, sőt maga az élet; mivel a' szenvedőleg használt örömök elaltathatják ugyan az embert valami néma gyönyörűségben, de mind e' mellett is, ha legkisebb ingerelhetőséggel birunk is, unalom követi azokat. Mi látunk tselekedni, és pedig az emberi munkásság legfőbb tárgyát, az embert: látjuk, hogy az emberek barátságos vagy ellenséges öszve-köttetésben, mint okos és erköltsi valóságok, gondolkozások módja, érzéseik és in-

dulatjaik által egymásra nyomos befolyásokat okoznak. Ennekokáért minthogy a' néző-játékok ilyen tselekedeteket terjesztenek elő, a' feljebb mondottak szerint pedig nyilvánosság, hogy valamely tselekedetnek beszéllgetés által való előterjesztésében áll a' Szín-játéknak, mint legtökéletesebb jelenvalósításnak fő tulajdonsága: tehát azért egyforma jelentésű szoros értelemben a' Dráma a' néző-játékkal. Ha pedig a' drámát még szorosabb értelemben vesszük, úgy az nem egyéb, mint az emberi telekedeteknek, mint most történeteknek poétai vagy költői módon való előadattások, — következőképen magoknak a' tselekvő személyeknek együtt való beszéllgetések, a' mellynek a' jelenvalósítás mentől tökéletesebbé tételére más személyektől, mint azoknak képviselőjiktől kell elő adattatni a' néző-játékban.

Mi tehát a' néző-játék? Néző-játéknak nevezetik, a' közönséges szóllás formája szerint az a' multság, mellyet a' Játék-színen való előadások szereznek: — tudományos tekintetben, szélesebb értelemben, valamely az előadásra határozottatott drámai költemény, akár minémű foglalattja vagy formája legyen is annak; szorosabban véve pedig egy olly közép neme a' drámának, melly a' víg és szomorú-játék között van, mivel a' nélkül, hogy a' szomorú-játék fellengőségét venné tárgyul, bennünket valamely komoly valódi történetnek kifejtése által gondolkodásba ejt és szánakodásra indít, végre pedig érzésünket szerentsés kimenetel által megörvendezteteli. A' víg-játéktól különbözik a' történetnek valódisága által, mellybe mindazáltal ottan ottan tréfák elegyitetnek; a' szerentsés kimenetelű szomorú-játéktól pedig az által, hogy ennek magassága 's fenjárósága a' néző-játékban hibázik, mellyet amabban vagy maga a' történet, vagy az örvendetes peripethiák, a' sze-

rentsétlen sorsnak szerentsésre való változási tsinálnak. Így Zrínyi, Iréné, szomorú-játékok, Szetsi Mária néző-játék, a' Kérők pedig víg-játék. A' Játékszini praxis nyelvén tágasabb értelemben a' néző-játékok elosztatnak elmondó v. beszédes (recitirend) énekes (Oper) és néző-tánczos (Ballet) játékokra. Amaz alatt olly theatrumi előadás értetik, melly a' maga tárgyát kiváltképen beszéd és történet által teszi a' fülnek és szemnek érezhetővé, a' mi az énekes-játékban éneklés, a' néző-tánczban táncz által (mind a' kettő tag jártatással egyesítetvén) vitetik véghez. — Az elmondó (recitirend) néző-játék nemei ezek: szomorú-játék, víg-játék, néző v. érzékeny-játék, vitézi darab, pásztori költemény, tündéres-játékok, innepi játék (többnyire példázoló allegorikai dráma) elő-játék, berekesztő v. másod játék 's a' t. — Tekintsük meg tehát ezeket egy kevésbé. Kinek kinek közönségesen fel van adva kötelességül, az emberi életnek valami képét előállítani, és pedig tselekedet által. A' tselekedet pedig ollyan változások sora, mellyek a' munkás valóságok tzélerányos munkásságából származnak. A' drámai tselekedet 's történet, mint tsak most történt, megszűnés nélkül folytatott, és végre magát kifejtő, úgy gondoltatik; holott ellenben az epikomi hősi versezetről már előre fel kell tenni, hogy elmúlt dolgot foglal magába, 's azt mint elmúltat adja elő. Első tulajdonsága a' drámai tselekedetnek 's történetnek az, hogy az, a' mi történik, azt megelőző okokból, és állandó feltételek alatt, ha szinte nem a' közönséges lehetőség v. valóságosság határai között is, következtetődjek. Ebben áll a' történet valódi természetessége, melly nélkül annak semmi vonzó 's gyönyörködtető ereje, interesséje nints. A' történetnek a' személyek gondolkodása 's tselekedete módjából, és

egymással való öszve köttetésekből kell eredni. 2-or A' történetnek szükségesképen vonszó erejűnek, intereszsátnak kell lenni az által, hogy az emberi méltósághoz illő gondolatokkal, ideákkal díszeskedjék, és e' szerint a' nézők lelke szüntelenül a' tárgyra legyen figyelmetes, és a' vára-kozástól elfoglalva. Mindenek felett pedig 3-or A' tselekedet 's történet egysége felette szükséges a' drámai költeményben. Tsak egy fő tárgynak kell lenni, mellyben a' kérdésben forgó 's megjelen-valósítandó dolog kifejtődik, 's a' mellyre minden mellékes történetek vitetessenek, hogy az Interesse több részekre ne oszoljék. Nem külömben egésznek kell lenni a' történetnek, ki kell annak kezdetének a' tselekedetek rúgójából fejtödni, mint szintén annak egész folyamatjának, hogy semmi, a' mi tsak a' dolog valóságát illeti, bizonytalanságban ne maradjon. Az idő és hely egységére való figyelmezést, a' mi hajdan olly szorosán megkivántatott, 's a' Görögöknél és Rómaiaknál az ő Játék-színeiknek alkotása és a' Karok (Chorus) mindenkori jelenléte miatt egyáltaljában szükséges is volt, mostan nem tartják meg olly szorosán, és a' mi játékszíneink alkotása több szabadságokat megenged a' Költőnek, mihelyt az elébbeni Jelenés megtartása, és az időnek szoros meghatározása, a' darab nagyobb szépségeinek útjában állának. A' jelenések helyének gyakori változásait a' Költő, a' mennyire lehet kerülje, legalább olly hirtelen és hihetetlenül ne történjék, hogy a' nézők figyelmét megzavarja. Hogy a' drámai egész egymásból függjön, annak egy jól megfontolt planum szerint kell készülnie, a' kivitelben minden ellenkezés, mester-ségesség, és hihetlenség, mint szintén az olly beszédek is, mellyek sem a' történettel, sem a' személyek characterével öszve nem állanak, ki-

maradjanak, mert semmi sem tesz a' drámai költemény hathatóságának 's foganatjának a' Játékszínen több kárt, mint a' mesterkelt, és kelletnél több beszélgetések, mellyek a' történetek folyamátját megakadályoztatják. — A' Dráma fő történetével ellenkező akadályokból ered az egész dolognak öszve bonyolódása, melly minden néző-játékban szükséges, a' nézők figyelmetességének felsekmentésére: — mindazáltal ez az öszve bonyolódás nem minden néző-játékokban egyenlő; a' szomorú-játékokban pedig jobb, ha együgyű az és természetes, mert a' nagyon öszve szőtt font tárgyak 's gondolatok annyira foglalatoskodtatnak figyelmetességünket, hogy a' megindítás vagy megilletés tzelja elhibázódnék, a' mennyiben a' gondolkodás és megindítás egymás mellett meg nem állhatnak. Az öszve bonyolódás feloldozásának, kifejtésének nevezetik azon akadályoknak elhárítása, mellyek a' fő történetnek útjában voltak. Ezen kifejtésnek nem kell erőszakosan megtörténni az úgy nevezett theátrumi tsapás*) (Theater-coup) által, hanem már magában a' fő történetben, a' személyeknek characterében, és azoknak körülállásaikban fundáltatni, — sőt az idegen kéz által való feloldattatás is, az úgy nevezett Deus ex machina is meghotsáthatatlan hiba a' szorosán vett Drámában. A' személyek száma a' fő történet kivitelére való szükséghez képest határozottatik meg. Több, mint a' mennyi ahhoz megkivántatik, felettébb való és hibás, mert a' nézők figyelmetességét megoszlatják, és elvonják a' fő tárgytól, melly által a' fő tzel elérése sem-

*) Coup frantzia szó, ütést, tsapást jelent, drámai értelemben pedig olly hirtelen, és minden előre való készület nélkül elő álló 's meglepő történetet teszen, melly által a' Költő az egész poétai tselekedetet egyszerre kettő vágja.

mivé tétetik; a' characterekben, gondolkodás 's tselekvés módjában a' Költőnek, a' ki valamely néző-játékban az élet valóságos képét költői módon le akarja rajzolni, különösen a' természetet kell követni, hogy a' személyeknek beszédjeik 's tselekedeteik, azoknak érzéseivel szorosán össze egyezzenek; mindenek felett pedig azon drámai fő tárgyra (Objectivitaet) törekedni, melyet a' felhozott személyek magok akarnak, hogy lássunk 's halljunk az ő érzéseik 's körülállásaik által, nem pedig a' Költő. Jöllehet mind a' jó, mind a' rosz characternek nagyobb erővel és élesebben kell kifejeztetni, mint a' közönséges életben 's a' valóságos történetekben, mindazáltal ha részvételt akar a' Költő szerezni, nem kell a' character rajzolatnak a' képzelődés világába 's a' fántáziák országába által menni. Ha a' Költő a' személyeket a' valóságos históriából vette, akkor azoknak históriai characteret ad; mindazáltal szabadságában van tzeljához képest némelly a' históriától eltérő vonásokat is tulajdonítani azoknak. — Azon körülállásoktól és helyheztetésektől, melyekbe a' Költő a' személyeket teszi, függ kiváltképen az ő charactereknek kifejtődése is; ennél fogva a' helyheztetéseknek állandó, igazi 's szükséges fundamentomra kell építtetniük. Nem tsupán az ellenkezés (Contrast), melyben a' különböző nemű Characterek egymás eránt állanak; hanem az, a' kiben azok helyheztetésekhez képest vagynak, ennek viaskodása és küzdése a' körülállások és maga a' sors ellen, teszi a' drámai költést olly magához vonszó erejüvé: azomban a' Characterek ellenkező állása is igen hasznosan munkálkodhatik a' tzelra, tsak hogy szembetünőleg ne különbözzenek egymástól.

A' minő gondosan 's szorosán kell a' drámai Költőnek a' Személyek Characterének pontos le-

rajzolására 's egymáshoz való állására figyelmezní, épen olly kötelessége neki az öltözetre is vigyázni, hogy az az előhozott személyek időkorával 's nemzeti szokásaival megegyezzen, kiváltképen ha a' tárgy igazi históriai történet, hogy valamiképen az Anglust turbánba 's káftánba, a' Magyarot pedig Spanyol köntösbe ne öltöztesse; egy szóval szemesen kell vigyázni mind azokra, a' mik az erköltsökre, gondolkodás 's tselekedet módjára, és szokásokra nézve az idő kornak 's nemzetnek tulajdonai voltak, mint szintén a' játékszín kiékesítésére is. — Minden néző-játéknak külső valóságára tartozik főképen a' drámai beszéllgetés, az az, midőn a' beszéllgetés ideje alatt 's által a' beszéllő személyek között az ő állapotjokon valami történik 's változik. A' magányos beszéllgetéseket, midőn t. i. tsak egy személy beszéll magában vagy másokhoz, de a' kik nintsenek jelen, vagy a' magános beszédben semmi közbevetetlen részek nints, tsak akkor kell a' Költőnek közbe elegyíteni, midőn a' beszéllő Személy olly nagy indulatosságba, vagy olly mély gondolkodásba jő magán 's állapotján, hogy érzéseinek 's szavainak kirontása, de a' mellyet tulajdonképen senki a' hozzá tartozók közül nem hall, észrevehető. A' tag-járatás mestersége által (ars mimica), melly a' beszéddel a' mozgást és a' játék-színen való tag-járatást köti öszve, a' drámai előadás sokkal elevenebb, 's nagyobb hényomást szül; ennél fogva ennek mindég a' Költő szeme előtt kell lebegni, a' ki munkája által a' nézőkbe benyomást akar tsinálni.

Egyébaránt minden néző-játéknak mind beszéllgetése, mind története felvonásokra, ezek pedig ismét jelenésekre osztatnak. A' vfg-játékban rendszerint 1. 3. vagy 5. felvonások vagynak, ritkán 2. vagy 4; a' szomorú-játékban 5. — a' ko-

moly tárgyú énekes-játékokban 2. v. 3. a' néző-játékokban pedig annyi mint a' vig-játékokban. A' néző-játékokban minden felvonásnak ki van az egészre nézve való része mérve; az első a' nézőket a' darab foglalatjával esmerkedtetni meg, nem különben a' fő személyekkel, 's azon eszközökkel, melyek által a' történet kivetetik. Ez a' tziel legjobban elérődik, ha magok a' személyek beszéllnek, kevésbé pedig tsupa leírások 's elbeszélések által. A' következő felvonásokban kell elkezdődni a' kifelé való fejlődésnek, 's ennek mindég jobban jobban a' fő tzielra törekedni, hogy a' nézők figyelmetessége mind inkább inkább nevedjék, míg nem az az utolsó felvonásban, a' hol az egész történet bevégeztetik, egészen kielégítetik.

A' szomorú-játék (Tragoedia) valamelly fellegős történetnek kidolgozása, mellynek fundamentoma egy vagy több részvevő személyeknek, az indulatok vagy a' környülállások öszveköttetése által okozott vagy előállítatott sorssal való küzdésekben van; mivel tsak az ilyen tárgyakban mutathatja ki az ember lelki erejét, és erköltsiségét. A' nézők érzése mintegy felemelkedik azon erő által, mellyet az ember a' sorssal és az indulatokkal való viaskodásban kimutat, és neki bátorítja a' hasonló esetben hasonló erővel való küzdésre a' külső szorongattatások ellen. A' szerentsétlen kimenetel épen nem elmúlhatatlanul megkivántató tulajdonsága a' szomorú-játéknak, hanem a' komoly kimenetel egyáltaljában szükséges, hogy a' nézőkben az aggodalom, szánakodás, és kiváltképen az érzés felemelkedése meg ne háborítassék, — a' mi minden szomorú-játéknak fő tárgya; — a' honnan következik, hogy a' tárgy választása a' legnagyobb fontosságú legyen. A' szomorú-játék-költő vehet tárgyat a'

históriából, a' vagy maga is költhet: az első esetben szabadságában áll, mint minden Höltnök, a' körülállásokat 's Charactereket másként elrendelni, mint a' históriában előadottnak, csak hogy a' valóságosan megtörtént dolgok megváltoztatásában, és az új körülállások hozzá költésében szemes legyen, hogy a' belső igazság vagy valóság meg ne sértődjék. Egyébaránt a' históriai tárgy, vonszóbb erejére 's hitelesebb voltára nézve mindég megérdemli a' költött felett való elsőséget. A' szomorú-játék tárgyára nézve leginkább atyafias a' hősi költéssel. Mind a' kettő fontos történeteket kíván; hanem a' hősi költés azokat úgy beszéli el, mint elmúltakat, a' szomorú-játék pedig, mint most és valósággal megtörténeteket adja elő, a' honnan ez nagyobb hathatósággal bír. A' hősi költemény valamely több történetekből és körülállásokból öszve tett tárgyat foglal magában, és a' Hóst többszörös körülállásokban 's helyheztetésekben adja elő; a' szomorú-játék pedig inkább egy történetre, és az abból következett szerentse változásaira határozta-tik. Nevezetes részei a' szomorú-játéknak a' Peripethia és Catastrophe; az elsőbb olly váratlan változás, melly valamely hősi vagy drámai költés, Román 's a' t. fő személyeinek szerentsés vagy szerentsétlen állapotjában történik meg, és azokat épen ellenkező körülállásokba helyhezteti; ilyen p. o. a' Schiller Orleansi Szüz nevű szomorú-játékában, a' könyörületességnek Lionelben, egy Anglus vezérben hirtelen történt felszerkenése, 's annak következései. Fő következése a' meglepettetés, t. i. a' tselekvő személy meglepettetésének a' nézőkre vissza ható ereje; ennek, valamint a' kimenetelnek, természetes és előre készített, nem pedig tsupa tsudálatos eszközök által kell elő adattatni. Catastrophának ne-

vezetik pedig a' szomorú-játékban azon idő pont, melly a' fő személyek sorsára nézve, valamely fontos és elhatározó változást szül. — A' mi a' személyeket illeti: ezek se épen tökéletes jó erköltsűek, se egyáltaljában vétkekkel teljesekek ne legyenek; mivel az elsőkre nézve a' hihetőség hibázik, 's tsupa hideg tsudálkozást okoznak, részvételt pedig épen nem; az utólsóbbak ellenben megútálással 's irtózással töltik el a' hallgatókat. A' tselekvő személyeknek első rendűeknek kell lenni, az az különös lelki erejűeknek. Az erköltsi nagyság, valamint a' jóban, úgy a' rosszban is, az erős és bátorsággal teljes elhatározásokban és tselekedetekben, mérész feltételekben, és fontos dolgokra tzelző indulatokban fejezi ki magát; mert nem tsak az indulatok hevessége teszi a' személyek nagyságát, hanem a' lélek ereje, mellyel azok a' tselekedet véghez viteleiben bírnak, és a' tzel, mellyre törekednek.

A' Vig-játék (Comoedia) valamely vig történetnek drámai előadattatása, melly, mint szintén a' tselekvőleg előadott személyek erköltse, szokása és characterere, a' nézők mulattatására szolgál. A' néző-játék ezen nemének tehát tárgya, az emberek magános 's házi (privát) életek, valamint a' legfőbb rangúaké, úgy a' legalatsonyabb sorsúaké, mindennemű ostobaságaikkal, hibájikkal előitéleteikkel es virtusaikkal együtt; a' honnan nem tsak a' nevetséges és gyűlöletes, hanem a' nemes, szeretetre méltó és tetszős tárgyakra is kiterjed az emberi életben a' vig-játék határa. A' Költő a' vig-játék történetét vagy magától is kigondolhatja, vagy pedig valósággal megtörtént dolgot választ a' kidolgozásra. Az elsőbb közönségesebb; de a' vig-játék sokkal érdeklőbb, vonzóbb és oktatással teljesebb, ha olly történetekre és személyekre vitetődik, a' kiket a' nézők

magokkal egy időbelieknek, 's a' történeteket a' jelenvaló időből vétetteknek lenni megesmerik. Minden népnek meg vagynak az ő tulajdon erköltséi, szokásai 's a' helyesről és helytelenről való vélekedései; a' honnan tsak úgy nyerhet a' Költő kedvességet, ha a' fő történet, személyek, és a' darab történetének helye (Scena) hazaiak. — Egyébiránt a' víg-játék elosztatik fenjáróbbra, 's alacsonyabbra; egy olly felosztás, mellyet nem az előadott személyek rangjához, hanem a' matéria tulajdonságához képest lehet meghatározni. Mindazonáltal ezen két elosztás határai gyakran öszve ütköznek. Ha az alacsonyabb víg-játék az épen közönséges és undorodást okozó dolgokra ki nem terjed, neveztetik tréfának (Posse, oder Farce). A' víg-játékban épen úgy megkívántatik a' történet egysége, teljessége és Interestéseje, mint a' néző-játékokban, ezekről tehát lásd feljebb. — A' mi fő tzeljét illeti, ez nem tsak a' gyönyörködtetésben és mulattatásban áll, hanem közbevetőleg az oktatásban, és az emberi jóságnak, boldonságnak és erköltstelenségnek eleven elő adása által való tanításban, 's az emberi szív elrejtett vonásainak felfedezésében és kifejtésében: a' melly tzel nem a' tsupa hideg, bár még egyszer annyira fényes, közönséges és erköltsi mondások, 's vi'sgálódások, hanem kiváltképen a' tselekedetbe 's munkásságba helyeztetett személyek példája által érődik el.

Az énekes-játék (Opera, Singspiel) szélesebb értelemben mu'sikai dráma. A' néző-játéktól a' mu'sika által különbözik, mellybe tsak imitt amott, a' mint a' drámai történet kívánja, szövődnek bele énekek. Az énekes-játékban a' mu'sika a' fő; de abból épen nem következik, hogy az a' költésen uralkodjék, hanem hogy mind a' kettő egymással a' legbelsőbb 's legszorosabb öszveköttetésben legyen; mellynél fogva egy felől a' Poésis énekké

lesz, más felől pedig a' mu'sika a' személyek indulatjának 's characterének eleven leábrázolása által költésre emelkedik fel 's változik által. Legelső kötelessége tehát a' Költőnek az, hogy olyan történetet találjon fel, melly által a' személyek olly helyheztetésekbe tevődnek, mellyekben magokat kiváltképen mu'sikai és költői, poétai módon fejezhetik ki, és sokféle indulatjaikat 's érzéseiket különböző mértékben válthatják fel egymással. Ez ugyan jóllehet egyfelől a' characterek szoros formáltatását és a' történet megszakadás nélkül való folyamatját akadályoztatni láttatik: (a' honnan az operának sem Characterei, sem története olly szoros értelemben nem lehet, millyeneknek nevezetesen a' szomorú játékokban lenni kell) mindazáltal az opera más részről bizonyostárgyak megvalósítására, mellyek drámai regulák alól kivétnek, sokkal alkalmasabb. Illyenek a' tündéres tárgyak, 's históriák, romános képek, mellyeknek belsejök tsak mu'sika által fejeztethetik ki igazán: — mivel az ének az operában beszéd helyett van, az illyen aetheri finom beszéd mód pedig legalkalmasabb a' tündérek, Gnomok 's a' t. nyelvének: innen önként következik, hogy a' históriai és vitézi tárgyak, a' mennyiben ezek tsak a' characterek szoros kifejtése által vitethetnek ki egy mindég előre törekedő történetben, és a' mellyeknek öszveköttetését inkább az értelem, képzelődő tehetség foghatja meg, az énekes-játékra épen nem alkalmaztathatók; — továbbá, hogy a' Költő a' mu'sika természetét értvén, minden kínszerítés, és a' nélkül, hogy magát idegen járom alá adná, mu'sikai módon költson, az az: mind a' drámai materiát, mind az egyes részeket úgy dolgozza ki, hogy a' mu'sika mesterségnek alkamatosságot adjon, annak, a' mi
a'

a' poésis által kimondhatatlan, és maga módja szerint való kifejezésére.

Ez a' drámai költés fő nemeiről: már most menjünk által ennek történeteire. — A' néző-játékok és a' Theatrumok feltalálása igen közel láttatik lenni egymáshoz. Az embernek igen nagy természeti hajlandósága van arra, hogy magát mások állapotjába, érzéseibe, és indulatjaiba által tegye. Már a' gyermekeknek sints kedvesebb multságok, mint a' meglelt embereket majmolni. De mind e' mellett is azon egyetlen egy, a' néző-játékok feltalálására szükséges lépés, t. i. ezen mimicum elementumokat, tsekély kezdeteket és töredékeket a' társaságos élettől külön választani, 's egy maszszába öszve szedve elő adni, sok népeknél meg nem történt. A' régi Egyiptom leírásában Herodotusnál; másoknál ennek semmi nyoma sints. Az Etruscusoknak ellenben, a' kik sokakban hasonlók voltak az Egyiptombéliekhez, voltak Theatrumi-játékaik, 's ezeknek nyelveken neveztetik deákúla' színjátzó histrionak. Az egész Ásiai napkelet, az Arabsok és Persák, minden gazdag poétai Literaturájok mellett sem mutathatnak néző-játékokat; mint szintén Europa sem a' közép idő szakaszban: a' keresztyenség bėjövetelekor a' Görögök és Rómajak néző-játékaik eltörültettek, részszerint mivel pogány tárgyakra tzeloztak, részszerint pedig, mivel erköltstelen-séggé változtak által, és mintegy ezer esztendeig fel se éledtek. — Az a' vélekedések némellyeknek, mintha a' néző-játékok feltalálása tsak egyszer történt volna meg a' világon, es úgy ment volna egyik néptől a' másikhoz, felette helytelen: mivel az Anglusok, a' kik a' világot körül hajókázták, írják, hogy a' déli tengeren lévő szigetek lakosainál, bár is a' lelki tehetség ki mivelésének 's a' pallérozódásnak legelső léptsőjén állanak, lát-

tak valami durva néző-játékokat; hasonlóképen az Indusoknál, a' kik talám az emberi nemzetnek minden mivelődése nélkül szülkölködnek, igen gazdag drámai Literaturájok van, mellynek ideje mintegy 2. ezer esztendőre megy fel. Ilyen darabjok a' többek között ama' kedves Sakontala, mellynek egész alkotása a' mi romános néző-játékainkhoz olly igen hasonlít, hogy ha több Tudósok jót nem állának, azt lehetne gondolni, hogy az Anglus fordító Jones, Schakespeare eránt való szeretetből dolgozta ki olly nagy hasonlottsággal, 's tulajdonítja az Indusoknak. India arany idejében ezen darabnak (az ő nyelveken Natak) előadása a' Delhiben lévő fényes Császári Udvar gyönyörködtetésére szolgált; de számtalan nyomattatások miatt úgy látszik, hogy az egész néző-játék mestersége elenyészett. — A' Rhinaiaknál ellenben virágzó nemzeti játék-szín van. — Európában a' közép időben a' XV-dik Században kezdett hajdani fénynek a' néző-játékoknak kiderülni, de ezek eleintén némelly példázoló (allegorikai), 's papi darabokban állottak, mellyek erköltsiségnek 's titkoknak nevezettek; és ezen tsekély kezdetekben volt a' romános drámának, mint tulajdonképen való találmánynak magva elrejtve.

Jóllehet olly nagy kiterjedésű volt legyen a' játék-színi multság, mindazáltal nem ok nélkül szembetűnő az a' különböző mérték, mellyel egyik nép a' másikat e' részben feljül multa. Így a' többek közt mennyire feljül haladták a' Görögök a' Rómaiakat? holott mind a' két nemzet a' régi világnak a' mivelődésre nézve fényre volt? — de ennek okát abban kell keresni, mivel a' Görög nemzet általjában művészi nép volt, a' Rómaiak pedig a' szép mesterségeket úgy nézték, mint a' mellyek a' luxusnak előljáró postáji, 's utóbb

is olyan idő pontban vették be, midőn a' pompázás 's a' bujáság igen elhatalmaztak, 's nem is egyébre, mint nemtelen gyönyörűségekre használták, — a' játék-színekre nézve főképen annyira eltértek a' fő tzéltől, hogy a' belső valóságára nézve való tökéletességet a' külső ékesgetések miatt tsaknem egészen elmellőzték. De Görög országban sem volt a' drámai költés közönséges; Athénében találták fel a' játék-szint, és itt is gyakorolták azt masokat kirekesztőleg, kivévén az Epicharmus Doriai drámáját. Minden nagy drámai költőjök a' Görögöknek Atticában született, 's Athénében pallérozta ki magát.

Hasonló nagy különbség van ama' két, mind származására mind nyelvére atyafias nemzet, a' Spanyolok és Portugallusok közt. A' Spanyoloknak igen gazdag drámai Literatúrájok van, melly termékenységre nézve a' Görögökhöz igen hasonló, mivel némelly költőknek száznál is több munkájik vagynak; a' Portugallusok ellenben, kik a' Költés más nemeiben a' Spanyolokkal vetélkednek, e' részben tsak nem semmi lépést se tettek; sőt nemzeti Theatrumok se volt, hanem a' Spanyol szín-játszók mentek által ottan ottan hozzájok.

Az Olaszoknál is, minden művészi talentumaik mellett is a' drámai költés épen nem kitérszö, melly hijjánosságot úgy látszik a' Rómiaiaktól vették által örökségül, 's valamint a' nálak olly divatjában lévő tréfás darabok, 's erre való nagy talentumaik is a' régi időből veszik eredeteket; így a' többek közt a' mai Carneval, melly az Olaszoknak tulajdon találmányok, hihetőképen a' régi Saturnaliákban fundáltatik. Az Olaszoknál az énekes és tántzos játékok a' fők; 's játék-színi gyönyörködtetésekben a' drámai Költés hathatósága a' mu'sikától 's énekléstől függ, az az inkább találnak örömet az utóbb mondottakban, mint a'

darab belső valóságában. — Ezen rövid észrevételek után lássuk legelőször is a' Drámai Költést, mindenek előtt pedig a' játék-színeket

A' Görögöknel.

A' Görögök játék-színeik feljül egészen nyitva voltak, és néző játékaik mindég fényes nappal és a' szabad ég alatt adattak elő. Ez nekünk igen alkalmatlannak látszik: de a' Görögök épen nem voltak a' puhasághoz szokva, azomban a' szép ég-hajlatot sem kell elfelejtenünk; a' Rómaiak már sokkal jobban szerették a' könnyebbséget, mivel játék-színeik valami kifeszített fedelekkel voltak bevonva, mellyek a' nézőket a' nap melege ellen védelmezték. — Ha égi háború vagy zápor esső volt, a' Görögök játék-színei azonnal félbe hagyattak, egyébaránt inkább szenvedtek valami kis alkalmatlanságot, mint sem valamelly gőzös-házba bereszkettve az ilyen nép innepeinek, mint a' millyenek a' néző-játékok nálak voltak, kellemetessége 's vidámsága legkissebb részben is megtsonkítassék! a' honnan a' játék-színek mindég a' legkissebb helyekre építették. A' Tauromeniumi (ma Taurmino) Sziciliában, mellynek omladékait még ma is lehet látni, úgy volt alkotva, hogy a' kilátás épen az Etnára volt. — A' régiek Theatrumai a' mieinkhez képest rendkívül nagyok voltak, hogy az innepekbe öszve gyülekező népnek 's idegeneknek elegendő helyek legyen azokban: mellyeknek már annyival nagyobbaknak kellett lenni, mivel az ott előadott néző-játékokat, mellyek, a' mint mondom, vallásos tzelből adódtak elő, azoknak méltóságokhoz képest, tsak távülről nézhették a' jelenlévők. A' nézők üléseik gráditok, léptsök voltak, mellyek hátrafelé fél circulus formában mindég magasabbak magasabbak voltak, úgy hogy mindenek egyformán láthatták a' játékot, — ez neveztetett

amphitheatrumnak, mellynek legalsó gráditsa sokkal magasabb volt az orchestránál (e' volt a' mu'sikások és tántzolók helye) és egyenlő magasságú volt a' játszó-színnel (Scena).

A' játék-szín maga (Bühne) egy olly darab hely volt, melly az épületnek egyik végétől a' másikig terjedt, és ezen szélességhez képest kevés mélysége volt. Ezt hívták Logeumnak a' Theatromban, mellynek közepében volt a' beszéllő személyek helye. Ezen közép hely megett ment a' játszó-szín (Scena) befelé négy szegletes formában, mindazáltal kevesebb mélységgel, mint szélességgel. Az ettől körül vett hely nevezetett prosceniumnak, a' hol a' darab eljátszattatott, és valamivel alacsonyabb volt a' Scenánál. A' Logeumnak többi része jobbról és balról valami együgyüen kifestett kőfállal véttetett körül, melly a' nézők legfelsőbb gráditsával egyenlő magas volt.

Az ékesítések (Decoratio) a' játszó-szín hátul-só részére voltak helyheztenve, 's inkább faragva, mint festve voltak; a' két oldalon lévő ékesítések pedig három szegletesek valának, mellyek egy alól megerősített tengelyen forogtak. A' Scena hátul-só falán egy fő és két mellékes bemenetel volt; a' fő rollát játszó játékos a' középső, a' mellékest játszó pedig a' más két ajtón mentek be a' játék-színbe. Ezeken kívül voltak még két bemenetelek; az egyik a' Logeum végén, a' hol a' város lakosai, a' másik pedig az Orchestra alatt, a' hol az idegenek jöttek be. A' nézők gráditsai alatt volt az úgy nevezett Cháron gráditsa, melly által a' holtak árnyékai elébb az Orchestra, azután pedig a' játék-színen jelentek meg. Azon Machinák is, mellyek által az Istenek lejöttek, vagy az emberek a' levegőbe felmentek, a' Scena két oldalán a' kő-fal mellé voltak tsinálva, és így a' nézők nem láthatták azokat. Már

Aeschylus használt e'féle Machinákat, midőn a' Prometheus nevű darabjában nem csak Oceanust hozza le a' levegőben, hanem az Oceanus leányainak egész Khorusokat egy rántásra egy szárnyas szekérben felrepíti. Elsüllyedések, mendörgést 's villámlást okozó Intézeteik is voltak, valamely háznak öszve döntésére vagy felgyújtására.

Kárpitjaik (Vorhang) is voltak, jóllehet nem ok nélkül lehet gyanítani, hogy az Athénébeli Theatrumon eleinte nem voltak szokásban, mivel Aeschylusnak és Sophoclesnek darabjaiban a' játékok elején és végén is üres a' játszó szin. Euripidesnek némely darabjaiban ellenben a' játék-szin mindjárt tele van, a' mi a' nézők szeme láttára egyszerre meg nem eshetik. Egyébaránt csak a' kicsiny proscenium volt a' Kárpittal elfedve, mivel a' Logeumot szélessége miatt el nem fedhették volna.

A' Karnak *) bemenetelei az Orchester alatt voltak, a' hol (az az: az Orchesterán) rendszerint tartózkodott is, és az egész Kar éneklései alatt szokott tántzát végezte. Az Orchesterában elől a' Scena közepével szembe állott valami oltár forma

*) Mi volt légyen a' régi Görögöknél a' Karnak (Chorus, Chor) fő tzielja? sokképen adódik elő. Funke azt mondja, hogy mivel a' Görög Theatrom soha üresen nem maradt, a' közbe való játék (episodium) ideje alatt a' Kar töltötte azt bé; Schiller az Istenek, Herosok és Királyok, u. m. a' kik voltak tsupán a' régi Theatrom tárgyai, kísérőjinek tartja 's a' t. Állott pedig a' Kar a' darab természetéhez képest férfiakból, asszonyokból, vénemből, ifjakkból, polgárokból, rabszolgákból, katonákból 's a' t. a' szomorú-játékban 15. a' vig-játékban 24. személyekből, a' kik alatsonyabb sorsúak voltak, mint a' fő személyek. Kötelessége volt énekelni és tántzolni, ha pedig beszélnie kellett, akkor a' vezetője szóllott (Coriphaeus) a' játszó személyekkel; néha két részre osztattak, 's mindenkinek volt egy vezetője; a' mu'sikáról, melly szerint énekelt a' Kar, bizonyosat nem lehet mondani.

magas hely, mellynek neve Thymele volt, mint a' Karnak öszve gyűlö helye, mikor nem éneklött. A' Kar vezetője ezen Thymelen állott, hogy nézze, mi történik a' játék-színen, 's a' személyekkel beszélhessen; mert az éneklés ugyan közönséges volt, de ha beszélni kellett, akkor csak egy beszélt az egész Kar nevében, 's innen van a' Karnak ezen különböző megszóllíttatása „te és ti”. Ez a' Thymele épen a' közép pontján volt az épületnek, 's innen mérték ki annak minden részeit.

Megjegyzésre méltók a' Görögöknél még az ál-ortzák, mellyek arra valók voltak, hogy a' személyeket herosi nagysággal, természet felett való méltósággal és idealis szépséggel adják elő, mivel szentség-törés lett volna nála, hogy egy Apollo, Hercules 's más Isten tsupa közönséges formában adódjék a' játszóktól elő. Az ál-ortzák által ábrázat-vonásaik, a' Kothurnusok (szín-játszói tsizmák) által pedig test-állások lett méltóságosabb 's szembetűnőbb a' játszó személyeknek, mint közönségesen, melly Kothurnus a' talpa alatt lévő sok pótlékok által igen magassá tette a' játszót; a' honnan az asszonyi rollákat is férjfiak játszották, mivel az asszonyi test-állás és szó nem volt alkalmas a' tragoediában előforduló heroínákat illendő benyomással elő adni.

Aeschylus (élt 525. esztendővel K. Sz. előtt) volt az, a' ki az ő idejéig lévő darabos kezde-
tekből a' Tragoediát *) óriási lépésekkel azon mélt-

*) 540. esztendővel K. Sz. előtt Solon ideje táján Thespis Atticában volt a' legelső, a' ki a' Bacchus innepein közép-játékokat adott, mikor t. i. a' Kar éneke az Istent tisztelni megszűnt. Játzó-szín helyett egy szekeret használt, 's jutalma egy Ketske (Τραγος) volt, mellytől 's az ὠδή (ének) szóból származott a' Tragoedia név, nemelylek szerint pedig, mivel Bacchusnak ketskét szoktak áldozni.

tóságra emelte, mellyben mi azt a' Görögöknél találjuk; a' honnan nem ok nélkül lehet ötöt a' Tragoedia attyának 's teremtojének nevezni. Ő szabott ki annak rendes néző helyet, ő találta fel a' játszó-színi pompát 's ékességeket, ő nem tsak tanította a' Chorust az éneklésben és a' tántzban, hanem maga is megjelent, mint játékos, a' játék színen, a' mit Horatius Art. Poët. v. 277. et seq. így ad elő:

— — personae, pallaeque repertor honestae
Aeschylus, e modicis instravit pulpita tignis,
Et docuit magnum loqui, nitique Cothurno.
Hetven öt, vagy talám kilentzven Tragoediáji közül tsak hét maradt meg, mindenikben felemelkedett gondolkodás vagyon, kivált a' Chorusok énekeiben, mellyek az olvasót indulatba hozzák. Megmaradt darabjai között kiváltképen vezetes egy tökéletes Trilogiája *). Ezen Trilogiának 3. részei ezek: Agamemnon, a' Coëphorusok vagy Electra, és az Eumenidések vagy Furiák. Az első darab tárgya az Agamemnon megölettetése a' felesége Clytemnestra által, midőn a' Trójai baborúból vissza jött; — a' másodikban megboszszúlja Orestes az atya halálát, megölvén az anyját; facto pius et sceleratus eodem. A' harmadikban, mellynek neve a' Furiák, az Orestes belső szorongattatása adódik elő, a' kit az atyára való emlékezés felszabadít a' vétek alól, az anyjának meggyilkoltatásáért pedig a' vérenek szava kárhoztat. Az Eumenidésekben jó elő tovább-

*) A' Trilogiákról azt kell megjegyezni, hogy a' régi időkben a' költők nem egyetlen egy darabhal vetélkedtek a' jutalomért, hanem hárommal, de a' mellyek nem mindég voltak egymással öszve köttetésben, 's még egy satyricum drámát is ragasztottak hozzájuk. A' Tragoediára nézve pedig, a' Trilogia több Tragoediáknak, a' benne elő adott történetek egymáshoz való hasonlóságánál fogva lévő öszve köttetések.

bá az Istenek perlekedése, kik közül némelyek Orestes tettét jóvá hagyják, mások pedig üldözik ötöt, míg végre az Isteni böltseség Minerva képében békességet tsínál az Istenek közt, és azon üldözéseknek, mellyek az Atreus házat, mellyből való volt Agamemnon is, pusztították, véget vetett. Ezen Orestiaja Aeschylusnak, minden bizonnyal egy a' legfelségesebb költemények közül, mellyre az emberi képzelődő tehetség valaha felemelkedhetett.

2-dik Egy ennél jókorábbi munkája a' Védett leányok, melly hihetőképen egy ugyan azon tárgyról kidolgozott Tragoediának Trilogiájához tartozván, más kettőnek a' közepében állott, mellyeknek neveik az Egyiptombeliek és Danaus leányai. Az első a' Danaus leányainak az ő rokonaikkal való házasságok miatt Egyiptomból lett elszaladásokat; a' második az Argos szigetében keresett és feltalált pártfogásokat; és a' harmadik férjeiknek, a' kikhez erőszakkal adattak, meggyilkolását adja elő.

3-szor A' Thebe előtt lévő hét vezérek nevű munkájának foglalatja ez: hét vezérek a' város veszedelmére öszve esküdtek, Eteocles egy Thebei hazafi, a' következő győzödelemmel előre büszke ellenséggel, mindenik kapuba egy egy vitézt állit szembe, neki a' hetedik, egy Polynices nevű, a' ki az egész bajnak szerzője volt, jutott, ez ellen kirohant, nem gondolván semmit is a' nyilvánosságos veszedelemmel; a' város megszabadul, a' két királyi-székre vágyódók költsönösen tulajdon kezeik által elesnek, 's ezek nényeinek és a' Thebeleri leányok Karjainak (Chorusainak) panaszkodásai rekesztik bé az egészt.

4-dik A' Persák nevű munkája, mellyet a' mint mondják Hiero Syracusai Király kedvéért írt, felette tökéletlen, — alig függesztetik fel a'

figyelmetesség az Atossa álm-képe által; a' legelső követséggel ott van az egész Catastrophe, 's azon túl semmi további folyamatról nem kell gondolkodni.

5-dik A' megláantzolt Prometheus, melly a' középső része a' tűzhozó, és megszabadított Prometheus nevű munkájának, melly egy Isten állhatatos és örökké tartó szenvedésének előadattatását, 's végre ettől való megszabadulását foglalja magában.

Sophocles, Görög országnak legnagyobb Tragicussa, a' ki Atticai Méhnek és Sirenek (munkájának kellemetességéért) is nevezetik; élt mintegy 490. esztendővel K. Sz. előtt. Ez a' természetnek mind külső, mind belső ajándékaival gazdagon felruházott Költő, a' dramatica poésist, mellyet Aeschylus elkezdett, ditsőségesen tökéletességre vitte. 130. drámáji közül tsak 7. maradt meg: 1-ső a' dühös, vagy korbátságos Ajax, mellyben a' férjfiúi betség érzés egész erejében: 2-ik Electra, mellyben az erő hathatósága (Energia) és az indulat (pathos): 3-ik Antigone, mellyben a' vitézség (Heroismus) a' legtisztább asszonyi természetben: 4-ik a' Tyrannus Oedipus, 5-ik a' Kolonosi Oedipus, mellyben a' legérzékenyebb megindulás, 6-ik a' Trachiniaiak, mellyben a' Dejanira asszonyi víz-eszűségének halállal való megbüntetése, és a' Hercules szenvedései igen szépen adódnak elő; 7-ik Philoktetes.

Euripides született 480. esztendővel K. Sz. előtt, 125. munkáji közül tsak 20. juthatott kezünkbe. Schlegel azt mondja róla: törekedésének legfőbb tzelja az, hogy tetszhesség, akárminémű eszközökkel, 's akármelly módon. Innen van, hogy gondolatjaira nézve nem egyenlő; néhol az elragadtatásig szép helyek vagynak benne, néhol pedig alacsony gondolatokra ereszkedik le. De

mind ezen hibáji mellett is tsudálkozásra méltó könnyűséggel, és magát beszélő kellemetességgel bír. Megjegyzést érdemelnek ezen darabjai: 1. Alceste. 2. Iphigenia Aulisban. 3. Jon. 4. Phaedra. 5. Medea 6. Hecuba. 7. A' Phoeniciaiak. 8. Orestes. 9. Iphigenia Taurisban. 10. Andromache. 11. A' bakoskodó asszonyok (Bachantinnen). 12. A' Hercules gyermekei, és a' védett leányok. 13. Helena. 14. Rhesus.

Euripidessel a' régi Tragoedia históriájának is vége van, jóllehet még sok ifjabb Tragicusok is voltak, u. m. Agathon, a' ki legelőször vett fel költött tárgyakat munkájának materiájául, egy az ő ilyen költött materiáú tragoediái közül, Virágnak neveztetett, és így hihetőképén sem megindító erejű, sem borzasztó nem volt, hanem valami idylliomos költemény.

Az Alexandriai tudósok is írtak Tragoediákat, de ha a' Likophron Alexandrájából (melly egyedül jutott kezünkbe) kell itélnünk, egy általjában haszonvehetetlenek a' játék-szinen. E' szerint a' költői lélek a' Görögöknél Euripidessel a' Tragoediára nézve egészen elenyészett, és meg kellett elégedniek a' régi remek munkák többszöri előadattatásokkal.

Mint hogy a' Tragoediák komorok voltak, 's a' hallgatóknak unalmat szereztek, hogy a' Költők nekik kedvet tsináljanak, némelly nevetséges személyeket, u. m. részeges Silenust, ketske-lábú és pajkos Satyrusokat állítottak elő. Az ilyen játékot hívták Satyricum Drámának, mellyről így ír Horatius:

Carminē qui tragico vilem certavit ob hircum,
Mox etiam agrestes Satyros nudavit, et asper
Incolumi gravitate jocum tentavit: eo quod
Illecebris erat et grata novitate morandus
Spectator, functusque sacris, et potus et exlex.

Illyen az Euripides Cyclopsa, több nints is, mind elvesztek.

Látván a' Költők, hogy az e'féle drámák nagy kedvességet nyertek, még neveltségesebben kezdtek írni, 's így szülte a' Satyricum Dráma a' Comoediát.

Víg-Játékaik

Voltak tehát a' régieknek, mellyek elosztattak régi, közép és új komédiákra *). A' régi komédiának tulajdonképen való tárgya, a' közönséges élet, és a' Status volt, a' magányos (privat) és familiai életet, mellyen feljül az újabb nem emelkedik, tsak melleleg és közbevetőleg, a' mennyiben a' közönséges étellel öszve köttetésben van, adja elő. A' Chorus, Kar, tehát itt is a' belső valóságra tartozik, mivel némű néműképen a' népet példázza; a' honnan lehet látni, hogy a' régi Komédia a' tragoediai formának gúnyoló himezése (Parodie) volt, melly hogy annál tökéletesebb legyen, a' Chorusok is behozattak; — a' tragica forma himezésén kívül, a' Komédiák a' régieknél a' nép és az Istenek innepén való örömeinek kifejezésére is szolgáltak. A' mi időnkre tsak egy comicus poéta juthatott el, mellynek munkájából a' régi görög komédiákat esmerhetjük; Aristophanes ez, a' ki Krisztus születése előtt mintegy 480. táján élt, Plátóval, Socratessel és Euripidessel egy időben. Tüzes eleven képzelődéssel birt, és főképen a' tsúfolódásra és gúnyolódásra nagy hajlandósága volt, úgy hogy a' legbetsületesebb férjfiaknak, sőt az Isteneknek sem kedvezett. Írása módja szép, kifejezései ékesek voltak, annyira, hogy Scaliger szerint az Atticai

*) Comoedia tulajdonképen ezen görög szóktól származik *κώμη* falu, és *ὠδή* ének, az az falusi ének.

nyelvnek szépségét ő benne kell keresni. Aristophanes előtt sok Comicusok voltak, u. m. Magnes Cratinus, Crates, 's mások; mindazáltal nem kell azt gondolni, mint ha ő benne mint utolsóban épen úgy alá szállott volna a' régi Komédia, mint az utolsó Tragicusban a' szomorú játék; mindenik alászállásának oka különböző, a' Tragoedia megszűnt, mivel az egész kimerítette lenni látatott, és félbe hagyatott; a' Komédia pedig felsőbb parantsolatlánál fogva fosztatott meghatártalan szabadságától, a' mint Horatius szóll:

Successit vetus his Comoedia non sine multa:

(itt értetnek Thespis és Aeschylus):

Laude, sed in vitium libertas excidit et vim

Dignum lege regi: lex est accepta, Chorusque

Turpiter obtulit sublato Jure nocendi.

A' Peloponnesusi had vége felé Athénében az végeztetett, hogy mindennek, a' ki a' comicus Hóltő által megbántatik, szabad legyen azt elvádolni, megtiltatott valóságos személyeket előadni, és azokat ál-ortzak által esmeretesekké tenni; 's innen származott a' közép Komédia, melly mind formájára, mind elő adtatására nézve tsak nem ugyan az volt, kivéven a' személyes kitsufolásokat, mellyek annak előtte a' Komédiák belső valóságát tették. Hogy az ilyen sértegető 's gyakran szemtelen és az erköltsel nem mindenben megegyező kifejezésekkel teljes Komédiákon voltak-é aszszonyok jelen? avagy nem? nem egészen bizonyos; vagnak némelly helyek, mellyekből az aszszonyok jelenlétét ki lehet huzni; lehets pedig azért, mivel Aristophanes azon Epochájában élt Athénének, midőn a' hazafiak közt való rendetlenség és erköltsök romlottsága Athéné szabadságának és virágzásának véget vetett. Munkáji közt nevezetesebbek: a' Békesség, az Acharnaiak, Lysistrata, az

Aszszonyok a' nép gyűlésében , a' darázsok , békák , madarak 's a' t.

A' közép Komédia szorosán véve művészi szempontból nem egyéb , mint az új Komédiára való általmenetel , és a' mint feljebb emlitem , a' régivel mind formájára , mind előadattatására nézve tsaknem egyforma volt , a' személyes kitesufolásokon , 's a' Khorusokon kívül , mellyekre , minthogy a' Komédia határa a' Statusra többé ki nem terjedhetett , hanem tsak a' privat életre határozatott , nem volt szükség ; azon kívül sok költségbe is került , elvesztvén pedig innepi méltóságát , és tsak közönséges mulatságra fordítatván , nem találkoztak olly gazdag pártfogók , a' kik a' ruhát 's más szükségeit a' Chorusnak magokra vállalták volna.

A' Görögök vig - játékainak ezen időszakasza olly termékeny , hogy a' Peloponnesusi hadnak végétől Nagy Sándor haláláig , és így mintegy 70. esztendőök alatt több ezerekre megyen a' Komédiák száma , de a' mellyek közt az idő olly pusztítást tett , hogy a' mi időnkre némelly az érhetetlenségig eltsonkolt töredékeken és a' Plautus 20. 's Terentius 6. görögből deákra fordított darabjaikon kívül épen semmi se juthatott. De ezen fordításokból se lehet a' Görögök ezen epochájoknak kedvességét illendöképen betsülni , mivel a' deák fordítók a' szótagok mértékével olly keveset gondoltak , hogy a' sok mértékbeli szabadság miatt alig lehet megfogásunk a' Görögök mértékeiről ; a' nyelv tsinosságára nézve is sok hibázik , kivált Plautusnál , a' mi talán onnan származik , hogy Plautus és Terentius mind ketten olly időben éltek , mikor e' tekintetben nem igen volt anyai nyelveken kit követni , hanem magoknak kellett az utat megtörni ; e' szerint a' Görög Költők szépsége a' deák himezés által elveszett. Ezen

kivül Plautus és Terentius az egésznek elrendelésében is sokat megváltoztattak, melly alkalmatlansággal nehezen javítottak azon; amaz néha a Scenákat ki hagyta, ez pedig két darabból egyet tsinált; tudatlanságból-é, avagy a' görögöket feljülmulni akarván tsinálták-e ezt? én nem tudom. Mivel pedig a' mint feljebb említém, az eredeti munkák után a' görög elmék ezen időbeli szüleményeiről ítéletet nem tehetünk, vessünk itt egy két tekintetet azoknak himezőjire, Plautusra és Terentiusra, jollehet értekezésem következő szakaszzába tartoznak, a' hol t. i. a' Római játék-szinről van tzelom értekezni.

Hogy Plautus és Terentius javításai 's változtatásai a' görög Komédiákat nem tökéletesebbekké, sőt rosszabbakké tették, felette hihető lesz, mihelyt a' Görög és Római Költöket öszve hasonlítjuk. Amazoknál t. i. a' Költök és művészek a' legnagyobb betsületben tartattak, sőt nagy hivatalokra is emeltettek, mint Sophocles Archonságra; a' Rómaiaknál ellenben a' Szép Literaturát a' legalatsonyabb rendü 's némelly szökevény Külföldiek, sőt rab-szolgák is gyakorolták *). Plau-

*) Polyklet egy Görög, Rómáról írt Leveleiben azt írja Crantornak: Aeschylus a' maga darabjaiban maga állott fel a' játék-szinre, Sophoclest tsak beszéllő tehetségének hibás volta akadályoztathatta meg attól, és a' Lélek nem volt a' lélek tehetségeinek rabja. Rómában egy Senator, sőt egy Nemes szégyenlene közönséges helyen egy szín-játszóval beszéllni, 's még kevésbé mérészené házába fogadni, a' honnan mintegy kinszerítettik maga magát megvetni. Itt kérhetőné valaki, mint lehet az, hogy azok az emberek, a' kik az ékesen szóllást annyira tudják betsülni, és az előadás betsére olly sokat tartanak, épen azokat vetik meg, a' kiktől azt haszonnal tanulhatnák? — Ez a' megvettetés talám a' Római szín-játszói mesterségnek belső valóságában áll: Görög országban ez tsak hamar felemelkedett a' Heroismus legméltóságosabb vonásaira, és a' hősi játéknak méltósága által ment annak előadójira a' Költökre is. Midön azután a' néző-játéki mesterség együgyűbb tárgyakra is leereszkedett, és a' nélkül, hogy megalatsonyíttatna,

tus és Terentius, a' kiknek életék a' 2-dik Káthágobeli had vége felé R. születése előtt mintegy 200. esztendőkkel esett, mind ketten illyenek voltak; az elsőbb napszámos, a' második Karthágobeli rab-szolga, a' honnan vette az Afer nevet is, azután lett Szabados (manumissus). A' szerentse is, mellyet tettek, különböző volt, Plautus a' Komédia írást a' kézi-malom forgatásával tserélte fel, a' hol mint a' barom bérért dolgozott; Terentius az idősebb Scipionak házi-barátja és Laeliusnak lelki testi barátja lett, annyira, hogy utóljára azzal vádolták, hogy ezek a' Rómaiak segítették öt munkáji kidolgozásában, sőt tulajdon magokét adnák ki az ő neve alatt. Akár hogy van, elég hogy írások módja elárulja mindeniknek élete módját; u. m. Plautus darabossága és alacsony sorsuakkal való tréfáji, a' kikkel társalkodot, az ő fent említett sorsát; Terentius darabjai pedig az ő Scipioval és Laeliussal való nemes társalkodását. Külömböznek ezek továbbá egymástól a' darabok kiválasztásában is, Plautus a' tréfára, a' rendén túl való 's gyakran botránkoztató mulattatásra hajlandó; Te-

a' polgárok szokásait és erköltséit adta elő, ezek, az illyen elmés képekben magokat örömmel megesmervén, a' festőnek az igazság eránt való tiszteletből hódoltak, és a' vig kedvű Thalia élt a' Melpomene jussaival. Rómában ellenben ritkán lép fel valamely Heros a' Theatrumra. Úgy látszik, a' Rómaiak az ő mindég tiszteletet parantsoló tartózkodásokat megúnván, tsak mulatságot keresnek a' játék-színen, a' vig-játék különösen kedves nekik, kevélységek, melly őket soha el nem hagyja, mindazáltal megfíltja őket a' vig-játék legillendőbb kellemeinek használatától. Nálunk leginkább tetszik a' mi szokásainkban neveléségek; Pericles és Socrates, amaz a' leghatalmasabb, ez a' leghöltsebb Athenebeli ember, a' nélkül hogy megbántódtak volna, önnön magok jelen voltak, midőn a' játék-színen elő adattak. Itt ellenben meg nem bocsátható hiba volna, ha egyik polgár, akár ki legyen is az, polgár társainak mulatságára szolgálna, jóllehet a' Status árendássainak telhetetlenségek, és a' hivatal keresőknek földön tsúszások egy jó Költőnek a' legszebb tárgyak volnának a' kidolgozásra.

rentius pedig a' komolyabb, és érzékeny nemüeket választotta. Plautusnak némelly darabjai Diphilus és Philemon szerint' vannak kidolgozva; honnan vette legyen a' többit, bizonyosan nem lehet tudni; Terentius kettőt Apollodorus, a' többit Menander szerint dolgozta ki.

A' fén említett Görög Költők, u. m. Diphilus, Philemon, Apollodorus és Menander voltak tehát a' többek közt a' legnevezetesebbek, a' palma pedig egy szívvel szájjal a' finomságért és kellemességért Menandernek adatik, jóllehet Philemon gyakran elnyerte a' jutalmat tőle, mivel ez inkább kereste a' közönség izlését; a' honnan öszve találkozáván egyszer így szollitá meg Menander ötét: képlek Philemon, nem pirulsz-e, ha győzedelmet nyersz rajtam? Menander Nagy Sándor után élt, Demetrius Phalaereussal, Athéné igazgatójával, K. Sz. előtt 317. esztendőkkel, egy idő tájban. A' Görögök játék-színe után lássuk

A' Rómaiakét.

A' Rómaiak a' néző-játékról való első megfogásokat az Etruscusoknak köszönhetik, a' kiket egy pusztító dög-halál alkalmatosságával az Istenek megengesztelésére hívtak magokhoz *), és

*) Livius így adja azt elő L. VII. c. 2. Quum vis morbi (i. e. pestilentiae) nec humanis consiliis, nec ope divina levaretur; victis superstitione animis, nova res bellicosa populo, (nam Circi modo spectaculum fuerat) inter alia coelestis irae placamina Ludi scenici instituti dicuntur. Caeterum parva quoque (ut ferme principia omnia) et ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine carminum imitandorum actu, ludiones ex Etruria acciti ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus, more Tusco dabant. Imitari deinde eos juvenus (i. e. Romana) simul inconditis inter se jocularia fundentes versibus coepere: nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res, saepiusque usurpando excitata vernaculis artificibus; et quia Hister Tusco verbo Ludio vocabatur, nomen Histrionibus inditum.

tsak ugyan ezen tántzosoktól (mivel ezek szóval semmit se tselekedtek, hanem tsupa tántzbeli mozgásokban voltak jártások) vették a' Római játékosok a' *Histrion* nevet, a' kik Etruriai nyelven *Histrion*oknak nevezettek. Az úgy nevezett *Fabulae Atellanicae*kat (így neveztetnek ezen apró darabok *Atella* nevű városoktól az *Oskusok*nak) az *Oskusok*tól vették, Olasz Országának ősi lakosaitól; ezek voltak a' legrégebb beszédes néző-játékok, melly *Saturák*kal (így nevezettek ezen játékok azért, mivel minden drámai öszve függés 's előre való készülés nélkül tsinált tréfa-játékok voltak) éltek a' Rómaiak *Livius Andronicus*ig, mintegy 240. esztendőekkel K. Sz. előtt. Voltak ezeken kívül a' Rómaiaknak *Mimusaik* (*theatromi versezeik*), mellyeket, jollehet görög nevére nézve a' görögök *mimusaikkal* egyformának lehetne gondolni, meg kell egymástól különböztetni; a' görög *mimusok* folyó beszédhen voltak irva és nem a' játék-színre; a' Rómaiakéi versekben adattak elő, és gyakran előre való készülés nélkül. Legnevezetesebbek e' részben *Laberius* és *Syrus*, *Julius Caesar*' idejében, mintegy 50. esztendőekkel K. Sz. előtt. Egyéberánt minthogy egy tökéletes *Mimus* se juthatott hozzánk, ennél fogva meghatározó ítéletet nem is hozhatunk róla.

A' Rómaiak játéakai többnyire görögök voltak (*Comoedia palliata*) az az görög öltözethen adódtak elő, 's görög szokásokat és erköltsöket foglaltak magokban (így nevezettek a' görög *pallium* nevű öltözetről), ilyenek a' *Plautus* és *Terentius* darabjai. De voltak nekik Római Komédiájik is (*Comoedia togata*, a' *toga* nevű Római ruházatról nevezetvén így), mellyek nemzeti öltözetben adattak elő, 's római tárgyaik voltak. *Afranius* e' részben legjobban ditsértetik, de semmi se maradt töle hátra, 's munkájiról olly kevés tudósítást vettünk, hogy ezen *togata Comoediák* újonnan feltalált vig

játékok - e vagy pedig görög darabok, 's római módra vagnak-e alkalmaztatva, bizonyosan meg nem lehet határozni. Az utolsó hihetőbb, mivel Afranius a' régiebb periodusban élt, midőn a' római elme új találmányokkal nem igen foglalatostkodott; azomban az viszont megfoghatatlan, hogy az Atticai Comoediák miképen alkalmaztathattak nagy erőltetés nélkül, a' helyeknek 's szokásoknak olly nagy különbözése miatt, a' római Theatumra. A' római élet általjában 's közönségesen véve komoly volt; jóllehet a' személyes társalkodásokban vig kedvűek voltak a' rómaiak. A' rendek különbözése polgári tekintetben felette szorosán meg volt határozva; az egyes személyek gyakran tsaknem királyi gazdagsággal bírtak; az aszszonyok sokkal nagyobb szabadságban éltek, és szembetünőbb rollát játszottak, mint a' görögöknél; melly függetlenségnél fogva azután az elhatalmazó külső finomosodással (fattyú culturával) együtt járó romlottságban is teljes mértékben részt vettek. Ezen különbözéseket öszve vetvén, egy a' maga nemében új Comoediá togata nevezetes tünemény volna a' tudományos világban; de hogy ez semmi sem volt, lehet a' régieknek róla való vélekedéseikből látni; Quintilianus nevezetesen azt mondja, hogy a' Deák Literatura a' vig-játékban legjobban sántikál, ez szóról szóra az ő kifejezése.

A' Tragoediákról azt kell megjegyezni, hogy a' görög, Rómába által vitt Tragoediáknak elrendelések felette megváltozott az által, hogy a' Chorus helye nem az orchestrán volt, a' hol a, főbb rangú nézők, u. m. a' Nemesek 's Senatorok ültek, hanem magán a' játszó-színen *). Livius

*) A' fén említett Polyklet így írja azt le: Apolló ünnepe alkalmatosságával játékok hirdettek. Rómában, vala-

Andronicus, egy görög születésű első költője és játékos a Rómában a Monodiákban (így neveztet-

mint Görögországban, a néző-játék Isteni tisztelettel rekesztetik be. Mivel Cnejus Octavius és a' fija kötelességeik miatt meg nem jelenhettek a' Theatrumban, tehát egy Szabados vezetett engemet oda. A' néző hely külső része hasonló az Athénéhelihez; az oszlop-közök (porticus) több sorai mind megannyi emeleteket formálnak, az épület belsejében egy bolthajtáson kell keresztül menni, melyet az oszlop-sorok tsinálnak, és alólról a' Senátorok ülő helyeire (Orchestra) visznek, a' honnan a' nézők az ő kirendelt helyeikre mennek. Valamint Görögországban, itt is az épület belseje három különbözőféle részre osztatik el: a' játszó-színre (Scena), a' hol a' játékosok játszanak, 's a' kiket egy kárpit takar el a' nézők előtt, míg az a' játék kezdetével el-kezdődik, és a' szín elején össze tűrődik: az orchestrára, mely a' játszó-színnel szemben van fél circulus formában, 's Görög-országban a' tréfa-üzők 's más beszéllő játékosok helye, itt a' Senátoroké és a' Vesta Isten asszony Szüzeié; az Orchestra megett van a' tulajdonképen való néző-hely (theatrum) a' hol a' nézők ülnek. Ebben circulus formában magasabban magasabban tsinált padok vannak, melyeknek számok bizonytalan. A' legfelsőbb oszlop-köz az asszonyok ülőhelye, a' hol a' szél 's esső ellen háttorsághban lehetnek.

A' mint bementünk, több embereket találtunk, a' kik a' jövőknek rangjokhoz képest helyet mutattak ki, mely helybeli különözés tsak a' néző-játékokban van, a' Circusban pedig kiki tetszése szerint ül. — Nevezetes itt a' Polyklet beszéllgetése Flaviussal, a' hol ez amannak így beszélli el a' Rómái játszó-szín históriáját: Az én ifjúságomban, úgymond, Rómában álló theatrom nem volt. Ha a' játék ideje eljött, hirtelen építettek valamely épületet, mely tsak úgy volt felállítva, hogy a' játék végével annak is vége lett. 608. esztendőben Róma építése után Lucius Mummius, Korinthust elpusztítván, az ott lévő Theatrom maradványit Rómába hozta, azon innepi játékok díszítésére, melyek az ő győzdelmi pompája végett tartattak, melyeknek tszélhoz képest való elrendelésekre épült ez az állandó játék-szín, melyben mostan vagy.

Mintegy 80 esztendőök alatt kezdődött, virágzott, 's végződött a' Rómái játék-színi művészség. Livius Andronicus, M. Livius Salinatornak egy szabadosa, a' kitől kapta nevét is, volt annak fundálója; első vitézi játékát R. é. után 514. esztendőökkel adta elő. Őt esztendőökkel későbbben C. Naevius víg-játékokat írt, melyek miatt a' nemesség előtt gyűlölséghe esett, és végre számkivettetett. Kevéssel azután ezt Pacuvius követte, a' kinek vitézi játékaik között Orestes legkitetszőbb. Ennek

tek azon énekek, melyeket csak egy személynek 's nem az egész Karnak kellett énekelni), elválasz-

a' művészség regulájira nézve jobb esmeretek, de kevesebb ész 's elmésség tulajdonítatik, mint vetélkedő társának Acciusnak Alló-képét a' Mu'sák templomában láthatod. Az utóbb nevezett írónak még életében állott elő M. Accius Plautus, és az előtte őket elhomályosította. Született R. é. után 529. eszt. Sarsinában Umbria tartományában, 's azt mondják róla, hogy mincutánna minden jószágát elvesztette volna a' kereskedés által, egy péknek kézi malmát forgatta, 's ha ezen foglalatosságától üres ideje maradt, írta vig-játékait. Mi közönsegesen azt szoktuk mondani, hogy ha a' Mu'sák deák nyelven beszélhének, a' beszéd-módot Plautustól költsönöznék. Plautust követte Terentius, született Kárhágóban 560. esztendőben, Terentius Lucanus rab-szolgája volt, a' ki ötet neveltette és szabadsággal ajándékozta meg. Első vig-játékát kidolgozván, egy akkori híres Római Költőnek Caeciliusnak megakarta mutatni, a' ki akkor épen asztalnál volt. Mivel igen szegényül volt öltözve, egy rab-szolga a' házi Ur nyugvó ágya mellé egy alatsóny széket hozott neki, leült, 's kezdte olvasni munkáját; alig olvasott pedig el egynéhány sort, Caecilius hirtelen felkelt, 's ötet kezénél fogva a' maga tulajdon ülő helyére vitte, 's vendégének marasztotta. Ettől fogva lépett Terentius a' Római legderekabb férjfiakkal öszve köttetésbe, u. m. Laeliussal és a' híres Scipióval, a' kik társaságának köszönheti a' munkájiban feltalálható ékes írás módját. 35. esztendő korában Görögországba utazott, 's vissza jöttében meghalt Stymphalusban Arcadiában. Munkái közül legnagyobb kedvességet nyert a' herélt (Eunuchus), mely egy nap (a' mi hallatlan dolog nálunk) kétszer is előadatott. Lucius Afranius Quintianus rekeszti be a' mi költőnk sorát, ezt mi Menanderrel hasonlítjuk öszve, egy olly vélekedés, melyet egy Görög aligha helyben hágy.

De tsendesség: már jel van adva, mindjárt kezdődik a' Terentius Androsi leánya (Andria), egy darab, melyet mi az ő legjobb munkájának tartunk. Ebben a' szempillantásban lehotsáttatott a' kárpit: a' nézőknek kihirdetettek a' játszóké nevei, 's kinek kinek a' rollája, és a' játék elkezdődött.

A' Költő egy elő-játékot mondott el, melyben igen ügyesen felel meg azoknak, a' kik ötet a' mi költőnknek Menandernek himezésével vádolják, a' nélkül, hogy a' dolgot tagadná, az előtte élt költőkkel menti magát, elég neki megmutatni azt, hogy egy Költőnek szabad akármelly kútfőből meríteni, ha az valamelly méltóságos társaságnak mulatságot szerezhet, és hogy egy szerentsés himező előbb való egy közepszerű Szerzőnél.

totta az éneket a' tántztól, annyira, hogy csak a' játékos tántzolt és helyette egy a' sípos mellett álló gyermek énekelt, melly két kötelességet a' görögöknél egy ember teljesített; de a' Rómaiak inkább szerették az egyenként való előadás remekét, mint a' harmoniai egységet, 's azért választották el a' tántzot is az énekléstől *). In-

En, folytatá Polyklet; nem akarom az egész darabot részenként elődbe adni, legyen annyi elég, hogy a' mit Terentius a' mi Költőunktől költsönözött, eredeti szépségéből legkissebbet sem vesztett el. — Kevéssel a' második darab elkezdése előtt egy tölem nem messze ülő Sénator kihúzott egy galambot a' kebeléből, 's elrepítette, minekutánna lábára egy levelkét kötött; a' madár egynehányszor körül repülte a' Szálát, 's azután sebésen elrepült onnan, a' mit több más galambok követtek. Ennek okát kérdeztem Flaviustól, a' ki mosolyogva azt felelte: Ezek Követek, mellyeket a' férjfiak feleségeikhez küldének. Ha a' játék a' szokott időnél tovább tart, ezen a' módon jelentik meg azoknak, a' mi őket fen tartóztatja.

Erre ismét leereszkedik a' kárpit, Mercurius elő állott, hogy a' darabnak, melly Plautustól volt készítve, foglalatját elmondja. Ebben az előjátékban lehet látni a' Rómaiak idegenségeket a' vitézi játékoktól; a' Költő Tragoediával fenyegeti a' nézőket, és egy víg vitézi játékkal vigasztalja. Hasonló tonuson megy az egész darab; tréfájival még a' legfőbb Istennek se kedvez. Melly vissza élésen elhámulván, így szólék Fabiushoz: hogy hogy! nyerhetnek kedvességet az illy tsipős tréfák annál a' népnél, melly az ő Istene előtt, a' ki itt kitsufoltatik, a' Capitoliumban földre borúl? — Fabius azt felelte mosolyogva: a' játékszíni tréfák nem árthatnak a' vallás eránt való igaz tiszteletnek, és a' mi fő papjaink az első, a' kik az elmés tréfákön jó ízűn nevetnek. Nem az igazi Jupiter, Rómának véd Istene, minden virtusoknak attya az, mellyel itt tréfát üznek; ez a' görög Zeus, ama' képzelt Isten. Ez nálatok sints másképen, emlékezz csak Herculesre Admetusnál, 's megfogod vallani, hogy Euripides épen nem maga-mérséklőbb, mint Plautus.

*) Buday Úr a' régi tudós világ históriájában ennek azt az okát adja: L. Andronicusnak a' sok declamatióban szava megsiketedvén, engedelmet nyert, hogy mást valakit vehessen fel, a' ki declamáljon, ő pedig csak ágált: így a' theatromen rendszerint 3. személy jelent meg, egy a' ki declamált, második a' ki ágált, harmadik a' ki sipolt. — A' sípos úgy látszik egyszerre két sippal sipolt; mindegyik sipnak két octávája volt; egyiknek felső,

nen származott a' Pantomimusok (tag-járatással, tántzal való játékok) nagy betségese, melly Augustus Császár idejében nagy tökéletességre ment. A' legnevezetesebbek, u. m. Pylades és Bathyllus, neveik után itélvén, görögök voltak, a' kik ezt a' néma ékesen szóllást gyakorolták, és a' hozzá való ének darabok is görög nyelven adattak elő. Végezetre Roscius, és hihetőképén nem egyedül, gyakran ál-artza nélkül játszott, a' mi a' görögöknél tudunkra soha se történt meg.

A' Római tragica Literatúrának két idő-szakasza van; az elsőben vannak Livius Andronicus, Naevius mintegy 240. Eonius 200. esztendővel K. Sz. előtt, továbbá Pacuvius és Attius, a' kik Plautus és Terentius után valamivel későbbben éltek; a' második az Augustus pallérozott századja. Ama' tsak a' Görög munkák fordítójit 's kidolgozójit szülte, a' mi hihetőképén a' tragoediában jobban elsült, mint a' comoediában; egyébaránt tökéletesen meg nem itélhetjük, a' mennyiben az eredetiek elvesztek; hanem egy beszéd a' megszabadított Prometheusból Attiustól tsak ugyan arra mutat, hogy sokkal méltóbban követte ő Aeschylust, mint a' deák comicusok az ő origináljaikat. Ez és Pacuvius annyira vitték a' szép írás módját, hogy Cicero idejéig, sőt azután is sok tsudálójik voltak. — Az Augustus idejebeli Tragicusok közt egy a' legnevezetesebbek közül

másiknak alsó, és ez az a' mi Terentiusnál a' Tibiae dextrae et sinistrae, Tibiae pares et impares nevek alatt értetődik. Mikor t. i. ugyan azon octavájú sípval sípolt a' sípos, ez volt tibiis paribus; ha pedig két különböző octavájú sípval sípolt, ez volt tibiis imparibus; a' jobb kéz felől való sípon a' felső, a' balkez felől való pedig az alsó octava, vagy a' Bassus fúvódott. Ebből tehát ismét láthatni, mit kell a' Terentius Andriájában ezeken a' szókön: Tibiis paribus, dextris et sinistris, és ismét a' Heautontimorumenosban ezeken: primum tibiis imparibus, deinde duabus dextris, érteni.

Asinius Pollio, egy tüzes indulatú férjfiú, a' mint Plinius mondja, és a' ki a' Szép-mesterségek munkájában is ezt a' vonást szerette; munkáji elvesztek. Ovidius is költött egy Medeát; mellyről és többi munkájáról azt mondja Quintilianus, hogy akkor mutatta volna meg (az az Ovidius), mit tehetett volna, ha magát inkább mérsékelte, mint sem a' kitsapongásra való hajlandóságának engedett volna. Az Augustusi Epochának minden szüleménye elenyészett, melly vesztesség nem rendkívül nagy. — A' mi a' Theátrumok kiékesítéseit illeti, Plinius tsaknem a' hihetlenségig rajzolja le. A' többek közt egy Római ember az atya temetési pompájára két Theátrumot építtetett hátulsó részével szembe, és mindenik úgy volt alkotva, hogy egy a' közepén lévő sarknál fogva a' néző-játék vége után a' rajta ülő nézőkkel együtt az első részével szembe fordult, 's azután fegyveres játékok adattak benne elő; ezt a' külső ékecsztést olly igen szerették, hogy a' szemek gyönyörködtetése a' fülekét egészen elnyelte; de semmit se is lehetett hallani, mivel Horatiusként az ott öszve gyűlt sok nép zúgása hasonló volt a' tengerhez vagy roppant erdőhez valamelly nagy szélvész idejében.

Tsak egy próba darabjok maradt meg a' Rómaiaknak a' tragoediákra nézvé, értvén azon 10. szomorú-játékokat, mellyek Seneca neve alatt esmeretesek; mellyik legyen ez a' Seneca? nem bizonyos; némellyek a' Philosophus, mások a' Rhetor Senecának tulajdonítják; mások ismét azt állítják, hogy egy tragoedia író Seneca is lett volna; egyébaránt akár mellyik Senecáé legyen is, a' Rómaiak ízlésének kevés betsületére szolgál; a' többek közt egy darabban Medea a' gyermekeit a' nép szeme láttára fojtogatja meg a' játék-színen; ezen 's több ehez hasonló, a' jó ízléssel ellenke-

ző jelenéseknek okát Róma' azon szerentsétlen állapotjának kell tulajdonítani, mellyben a' sok egymás után következő vér-szopó Császárok alatt volt, és ha a' finomabb ízlés Vespasianus, Titus és Trajanus alatt valamennyire helyre állítatott is, de csak ugyan a' régi romlott ízlés amazt viszont elnyomta. — Itt hagyjuk el a' régieket, 's menjünk által az újabb nemzetekre, 's legelőször az

Olaszokra.

Legelső rendes szömorú-játék az Olaszoknál a' Trissino Sophonioléje, a' XVI. Század elejéből, mellyről a' tudósok azt jegyzik meg, hogy egy költői lélek nélkül való holt munka. Megjegyzésre méltó a' régi formának a' Chorusig való megtartása mellett, a' Mythologia határából a' Római história tárgyaira való által menetel. Epochát formálnak Tasso és Guarini (a' XVI. Század közepe tájáról) pásztori játékaik, mellyek ugyan nem tragoediák, mindazáltal nemes és idealis munkák, egész elragadtatásig szép Chorusokkal fel vannak készítve, de a' mellyek személyesen nem jelennek meg. A' Pastor fido egy hímezhetetlen productum, eredeti és még is classicus munka, egy Költőnek sem sült el a' régi és új költés tulajdonságait így öszve kötni. De térjünk vissza a' Tragoediákra. A' Sophonisbe 's némelly azon időbeli darabok után, mellyeket Calabrigi Olasz-ország legelső tragoediai gyermeki gyagyogásának nevez, még számtalanok említetnek a' XVI. XVII. és XVIII. Századból, de egy sints köztök, melly nagy hírt nevet nyert volna. Ezeket követte a' Maffei Meropeje a' XVIII. Század elejéről, melly Olasz-országban nagy tekintetet szerzett. Lessing azt mondja erről a' Dramaturgiájában: hogy ezt a' tiszta és együgyű ízlés érdeme mellett inkább lehet valamelly tudós

Antiquarius, mint egy a' drámai művre született 's abban gyakorlott lélek szüleményének tartani. Ezután Metastasio (született 1698-ban R. Sz. után) lépett ki költői talentumával, és az újabb Olasz énekes játék teremtője lett. Írása módjának tisztasága, világossága, ékessége és kellemetessége által az Olaszok classicus írónak tartják. Soha talán egy Költő sem birt az érzéssel teljes helyzetetések rövid előadásoknak mesterségében nagyobb készséggel. Énekes játékaik közül az újabb műsíkai izléshez képest csak igen kevés tarthatta meg betségét. Utánna következett Gróf Alfieri (született 1740.) Olasz-országának első legnagyobb Tragicusa; Antigone, Filippo, Polynice, Virginia, Agamemnone, Oreste, Rosamunda, Octavia, Timoleone, Merope nevű munkái a' legnagyobb kedvességgel fogadtattak. Minden tragicus Költők Alfierit akarják követni, a' kinek munkájiról, jóllehet nem győzik eléggé tsudálni, azt vallják, hogy sokkal férjfasabban van elő adva, mint sem a' játék-színen elő lehetne adni; a' honnan minden munkájik olly Catoi keménységgel vagnak írva, hogy azok nem egyebek, mint egy minden finom megindító erőből kivetkeztetett Poesis.

Mivel minden gazdag jutalmakat az énekesek nyernek el, nagyon természetes dolog, hogy a' néző-játékosoknak, a' kik az ének és tántz közt jelennek meg, mint hézag pótlók, kevés tapasztalások van az ő mesterségekben, és sem kimondások, sem gyakorlott emlékező tehetségek nints. A' rollának könyv nélkül való megtanulásáról megfogások sints, a' honnan a' sugó annyira kiált, hogy a' darabot kétszeresen lehet hallani, u. m. a' sugótól és a' játszóktól.

Egy még talán most is életben lévő költőjök, Giovanni Pindemonti igyekezett több változást és természetességet behozni az ő históriai néző-já-

tékaiba; de azt tulajdonították a' Criticusok hi-
baúl neki, hogy a' költés fellengőségéről le-
szállott, tsak hogy a' környülállások hihetőségét
's valóságát elérhesse.

A' vig-játékokra nézve jóllehet eleintén a' régie-
ket kívánták az Olaszok himezni, utóbb tsak ugyan
külömbféle kitsapongásokra vetemedtek. A' XV.
Század közepe tájáról vannak Ariostonak és
Machiavellinek vig-játékaik; az első versekben,
az utóbbié egyen kívül folyó beszédben; de vala-
mint ezekben, úgy főképen a' többi Költők mun-
kájiban a' jó ízlés ellen számtalan hibák vagynak;
nevezetesen némelyekben az adódik elő, miképen
tsalódott meg valamelly feleséges ember, és ez 's
egy képmutató 's közbenjáró barát játszák a' fő
rollákat. A' Pietro Arretino vig-játékai is a' szem-
telenségről nevezetesek. — Tasso név alatt is van
egy vig-játék „gli intrichi d' amore”, de ezt inkább
egy hosszú Románnak lehet nevezni, mint egyéb-
nek; a' honnan nem is a' megszabadított Jerusale-
m írójának (a' ki hasonlóképen Tassonak nevezte-
tett) tulajdonítják, hanem más valami ilyen ne-
vű Szerzőnek. Számtalan darabokat szült ez az idő-
szakasz, de a' mellyekben felette kevés jó rend
és összefűzés van, teljesek botránkozásokkal;
egy tányér-nyaló, egy közben-járó vagy kerítő
aszszony, 's tiltott szerelem mindeniknek fő tulaj-
donsága 's vonása: az ezen rendű Költők közt
nevezetes Giambatista Porta. A' játék-szinnel va-
ló illy nagy nem gondolás annyival nagyobb erőt
vett az Olaszoknál, mivel az énekes-játék rend-
kívül nagy kedvességet nyert, a' nép pedig az
egyszerre (improvisirt) mondott tréfákat ál or-
tzákkal mindennél feljebb betsülte. A' XVII. Szá-
zad közepe táján Goldoni kezdette a' vig-játéko-
kat a' fen említett hibáktól megtisztogatni, és
valóban sok javítást is tett; a' honnan nagy ked-

vességet nyert, az ál-ortzás Comoediákat felette elnyomta, és tsak nem végképen kiküszöbölte. Részszerint azon kedvesség, mellyet Goldoni nyert, részszerint az ál-ortzák elnyomattatása adott okott későbbben a' Gozzi néző-játékaira, mellyek nem egyebek, mint drámai formába öntött tündéres merék, mellyekben az ál-ortzákat viszont elébbeni befolyásokba vissza helyeztette. Minekutánna képzelődő tehetségét a' napkeleti regéken legeltetette volna egy darabig, a' Spanyolok néző-játékaira fordítá figyelmetességét, kiváltképen Calderonra, a' hol még kevésbé érdemel ditséretet, mint eredeti munkájiban, mivel a' Spanyol poesis felséges gondolatait, 's finom izlését eltsufította.

A' vers nemére nézve Olasz Országban még semmiféle nemet sem találtak illendőnek a' vig-játékokra; az úgy nevezett verso sciolto, vagy rithmus nélkül való (rimetlen) versek nem arra valók, a' mellyek a' Tragoediákra nézve tsupán itéltetnek alkalmasoknak, 's e' szerint tsak a' folyó beszédnél maradnak. Általjában véve az Olasz publicum felette keveset láttatik a' drámai öszve füzésen törödni, a' honnan 3. 's 5. felvonások közül egy kettő ma, 's más alkalmatossággal ismét egy kettő öszve vissza adódnak elő, 's egy estve 3. 4. darabból is választanak ki egyenként felvonásokat; a' fen, bár röviden mondatokból tehát által lehet látni, hogy a' mennyiben az Olaszoknak a' drámai költés minden nemei felett leginkább az énekes-játékok és tántzok tetszenek, tehát a' néző-játékok általjában hátra maradtak, annyira pedig, hogy a' drámai költés ezen nemében tett előmeneteleiket egy nemzeti játékszinre még kezdetnek se lehet tartani.

Calsabigi ennek okát a' játszó-társaságok és egy fő város hijjánosságában keresi, melly utolsó nem épen fundamentom nélkül való ok, mert

az olyan Országban, a' hol vannak ugyan az egyes Statusoknak fő városai, mint Olasz és Német Országokban, de egy közönséges fő város nints, tsak ugyan sok nehézségeket talál a' játékszín felállása. A' nem igazi Theoriában, 's a' drámai költésről való hibás felvételekben lévő akadályokat Calsabigi tekintetbe sem vette, holott ez is sokat tett a' játszó-színek elpusztulására Olasz Országban.

A' Frantzia

Szomorú-játékok első kezdeténél hosszasan maradni, nints okunk; ezt a' frantzia Criticusokra hagyhatjuk, a' kik nem győzik Literatúrájuk régiségeit eléggé lealacsonyítani, tsak hogy Richelieu és XIV. Lajos Századját annál fényesebbé tehessék; — annyi ugyan igaz, hogy ebben az idő szakaszban kezdett a' frantzia nyelv a' barbarismus izetlenségeitől megtisztítani. Lássuk annakokáért Frantzia Országának három legnagyobb tragicussait, Corneillet, Racinet és Voltairet,

Corneille Péter (született 1606. Rouenben) az, a' kit a' frantzia szomorú-játékok teremtőjének méltán lehet nevezni. Költői talentumát egy barátja szeretőjének, a' kihez tsak ugyan a' barátjától vitetett, belé szeretése serkentette fel; ezt a' történetet versekbe foglalta és 1629-ben jelent meg legelőször a' játék-színen. Ezt több darabok követték, u. m. la Veuve, la galerie du palais, la Suivante 's a' t. Seneca szerint, de ezek, jóllehet minden az előtt élt Költőket feljül multak is, tsak közepszerű kedvességet nyertek. Költői legszebb pályáját Cid nevű szomorú játékkal kezdé, mellybe Chalonnak, Medicis Mária hajdai Titoknokjának tanácsára kapott (1636) melly mindenek előtt különös kedvességet nyert, tsak Richelieu

előtt nem. (Ezen hatalmas Cardinalis minden Költöket hatalma alá hajtott, e' szerint Corneillenek is ugy kellett darabokat készíteni, a' mint Richelieu akarta, mi tsuda tehát, hogy egyszer nem az ő planuma szerint adván ki egy darabját, ezen kevély Ministernek haragját magára vonta?) E' szerint a' Cardinalis az Academiának adta által megvi'sgálás végett, mellynek ezen munkáról való ítélete több betsületet szerez a' frantzia tudósok igazságosságának, mint belátásának. 1630-ben jelent meg a' Horace, Cinna; 1647. a' Pompejus halála, Rodogune, 1652-ben Nicomedes, Perharite 1653. mellyek közül sokak nem tetszettek, mellyen megindulván más tárgyakra kezdé fordítani figyelmetességét, míg Fouquet által ösztönöztetvén drámai pályájára vissza tért, és 1650. Oedipussát, 1662. Sertoriussát kiadta, mellyek nagy kedvességgel fogadtattak, 's későbbben a' Frantziáktól Nagynak nevezetett. Harmintzhárom darabjai közzül mintegy 8. jött a' játék-színre. Általjában véve ötöt illeti azon ditsőség, hogy a' Frantzia Tragoediának méltoságot és felemelkedést adott, ámbár azon békóktól meg nem szabadithatta, mellyeket arra az Aristoteles úgy vélt reguláji vertek (a' ki ezen Aristoteles regulájiról bővebben akar olvasni, nézze meg Schlegel Dramaturgiájának 1-ő darabját, pag. 148. nekem ezen Tudományos Gyűjtemény tzelja meg nem engedi, hogy a' Frantzia Költök' Aristotelesnek a' történet, idő és hely egyeségéről irt munkája felett való kotzódásokat leirjam).

Racine János, második 's legnevezetesebb tragicus Poetája a' frantzia nemzetnek, született 1639-ben. Több darabjai közt legelőször 1664-ben „la Thebaide ou les frères ennemis” jelent meg a' játék-színen, melly jóllehet nagyon messze van is a' többi darabjainak tökéletességétől, felette nagy kedvességgel fogadtatott; ezt követte 1660-ban Ale-

xander nevű munkája, mely Corneille nem kedvező ítélete mellett is nagy meglepedést nyert, 's még nagyobb 1668-ban *Andromache*; a' többi darabjai, mellyekre nagy hírért építette, ezek: *Britannicus* (1670), *Berenice* (1671), *Bajazeth* (1672), *Mithridates* (1675), *Iphigenia* (1675), *Phaedra* (1677), és *Athalia* (1691). — Racine mint frantzia tragicus méltán megérdemli a' halhatatlan nevet, ha a' frantzia drámai költés akkori epocháját tekintetbe vesszük. Ekkor volt az ugyan is, mikor az Aristoteles három egységeinek a' belső valóságra nézve hamisan értett és magyarázott principiuma miatt a' frantzia tragoediák felette hidegen adattak elő, melly hidegségtől 's érzéketlenségtől Corneille és Racine költői talentumok se szabadíthatta fel azokat. Továbbá az a' vissza fordult vélekedés hatalmazott el, hogy sem a' nemzeti, sem a' más azon időbeli nemzetek históriája méltó tárgyat a' Tragoediára nem szolgálthat, a' honnan a' frantzia Tragicusoknak a' római, görög 's más régi nemzetek történeteiket kellett tárgyul választaniok; minthogy pedig a' frantzia szokás azt kívánta, hogy minden a' leg-lehetősebb módossággal 's kisimítottsággal adódjék elő, innen számazik ama' nem ok nélkül izetlen különösség, hogy a' görög és római Herosok tsivirt tsavart beszéd módjával élnek, mellynél fogva inkább XIV. Lajos udvari embereinek, mint a' Granicusnál lévő győzedelmesnek, vagy Trója elpusztítójának látszanak *). Mind ezen nehézsé-

*) A' többek közt Voltaire leírása szerint Augustus egy a' XIV. Lajos idejében előadott darabban, következőképen beszélt Cinnával és Maximussal. Augustus egy tatoshoz (*Eisenfresser*) illő lépésekkel megjelenik a' játék-színen, a' fején egy négyszögletű paróka, melly elől az övéig lenyúlt, 's borostyán levelek voltak belé fonva, azon feljül egy nagy kalap két soros yeres tollakkal. Egy izonyú nagy karos székbe leül, Cinna és Maximus két

gek mellett is a' jól hangzó verselésre és a' kifejezéseknek kellemetességére nézve feljül mulhatatlan volt, és nagy mesterséggel tudta használni azon tsekély hézagot, melly a' frantzia Tragicusoknak nyitva hagyatott, az érzéseknek felébresztésére, mellyek a' szerelemnek remek festésével együtt méltó ditséretet érdemelnek.

Voltaire (született 1694-ben) írói pályáját a' Bastille tömlöztben, a' hová Satyrájiért vette, írt Oedipus nevü szomorú játékával kezdette el, melly munka 1718-ban felette nagy kedvességgel jelent meg, és szabadulását is ennek köszönheti. Artemire szomorú-játéka kevésbé tetszvé, ugyan ezt Mariamne név alatt újra kiadta, 's több ízben nagy kedvességgel jelent meg a' játzó-színen. Brutus nevü Tragoediája 1730. jött ki, melly bár is az ahoz értőktől nagyra becsültetett, de a' publicum nem igen volt vele megelégedve. Ezt követték több darabjai, u. m. Zaire, 1736-ban Alzire, 1741-ben Mahomet, 1743-ban Merope tizimü az indulatokat felindító erővel teljes drámája. 66. esztendő korában készítette Tancredját, 's még későbbén Irénéjét, melly rendkívül való öröm tapsok közt adatott elő. Általában véve munkái még most is legkedvesebbek a' Frantziáknak. Hoszszas crisisébe Lessingnek és Schlegelnek magamat nem avatom a' rövidség miatt, mellyet szemem előtt kell tartanom, annyi mindazáltal igaz, hogy drámái minden más munkáit feljül mulják, és ékes írás módjok által magokat különösen ajánlják, és hogy Voltaire egy azok közzül, a' kiknek drámai értelemben a' frantzia közönség felette sokat köszönhet. Voltairétől fogva a' frantzia Tragoediák álla-

kis székre. Ebben az öltözetben Augustus maga se esmerete volna meg magát; de hijjában a' Költők talentumaikat úgy használták, a' mint az udvari tonuskivánta.

potja

potja tsaknem ugyan az, még egy olly talentumú ember sem állott elő, a' ki a' költést ezen tekintetben egy lépéssel is feljebb vitte, és a' megrögzött előitéleteket szerentses próbáji által semmivé tette volna. Lássuk annakokáért

A' víg-játékokat. Ezek Molièretől, a' ki 1622-ben született, veszik lételeket, legalább Corneille példája által, a' ki alatt kezdett a' Frantzia játék-szín virágzásba jönni, lelkesítetvén, kezdett jobb rendbe szedett víg-játékokat készíteni: az elsőt Etourdi név alatt 1662-ben Lyonban adta elő, melly a' jelenések öszvefüggetlensége, a' személyek hidegsége és tisztátalan irás- mód mellett is, a' dialogusért és egy komornyiknak ügyességéért, a' ki szüntelen azon foglalatoskodott, miképen tehesse Ura ostobaságait jóvá? a' theátromon tsak ugyan megmaradt. Nagy kedvességet nyert azért is, mivel a' mesterséget, characteret és szokásokat a' víg-játékokban ő kezdete előadni, az előtt pedig egyéb nem volt a' Komédiák tárgya, mint holmi hihetetlen Intriguek. Igen sok víg-játékai maradtak, mellyek közül a' Plautus Aululariáját, mellyet Molière, L'avare név alatt külömbféle változtatásokkal kidolgozott, magyar nyelven is lehet olvasni, T. Döbrentei Ur által a' legszebb magyarsággal lefordítatván. Ezeket a' munkákat általjában úgy lehet nézni, mint a' Molière idejebeli szokásoknak, erköltsöknek, módiknak, és izlésnek históriáját, és az emberi életnek legjobban eltalált rajzolatját. Molièrenél régibb vagy vele egy idejű víg-játékok felette kevesen vagynak; a' feljebb említett tragicus Corneille egyet ugyan Spanyolból Lope de Vega után fordított, de ez nem egyéb, mint annak jele, hogy ő nem termett erre a' drámai költés nemére. Scarron egyebet nem tett, mint némelly Spanyol darabokat travestált. A' tragicus Racine

igen szerentsés próbát tett a' Perlekedők tzimü munkájával, és veszedelmes vetelkedő társa lett volna Molièrenek, ha a' Comicus pályát folytatta, 's a' tragoediákhoz vissza nem tért volna. Egy későbbi, Molièrelvel egy időben élt Költő, 's ennek vetelkedő társa volt Boursault, a' régi Mimusokhoz hasonló darabokat készített, mellyeket a' Frantziák piéces à tiroir, fiók daraboknak neveznek. Kevéssel Molière halála után, melly 1673-ban történt, Regnard állott elő, mint víg-játék költő, és a' legközelebbi rangot érdemli Molière után; ditséretre legméltóbb munkái között a' Játékos, mellyet mivel írói pályája előtt a' világot öszve kóborolta, maga tapasztalásából készített. Regnardal egy időben élt Legrand, egy a' legelső víg-játék írók között, a' ki ha többet nem írt volna is, mint a' „le roi de Cocagne”, megérdemlené a' művész nevet; ez egy tsuda tréfa (Wunderposse), teljes a' Frantzia-országban olly ritkán találtató phantasiai elmésséggel, és bár is a' tréfának legfelsőbb póltzára fel van emelve, minden illetlenségtől és sértéstől tiszta.

A' XVIII. Század igen sok víg-játék-költőket szült Frantzia-országban, de egy se volt köztök, a' ki a' fen említettek talentomával feljül multa, és a' költés ezen nemét tsak egy lépéssel is tökéletesítette volna; a' honnan a' Frantziák vélekedése Molière feljül mulhatatlansága felől igaz lett. Rövidség okáért egyenként elő nem adhatom, légyen elég egy két jegyzést tenni a' víg-játékokról a' Frantziáknál. Más nemzetek víg-játékai a' polgári életet tárgyazzák, a' frantziáknál pedig a' felsőbb rangúakat, nem az életet, hanem a' társaságot adja elő, 's az egész tárgy a' hiúságok perlekedése, de a' mellyel soha meg nem békélnek, mellyből a' kivarrt ruha, hón-alatt lévő kalap, 's egyenes kard (Degen) ki nem ma-

radhat; a' character rajzolat a' férjfiak szelességekben, és az aszszonyok tetszés - vadászásokban (Coquetterie) áll, mellyet gyakran az erköltsi törzsök reguláknak romlottsága fűszerszámoz, 's kiváltképen XIV. Lajos halálától fogva XV. Lajos uralkodása alatt módi tónus volt, — és tsak Marivaux és Destouches vétethetnek ki ezen vád alól.

A' mi a' játszó mesterséget illeti, a' néző-játékosok kiváltképen a' szomorú-játékokban olly rendkívül való ügyességgel, készséggel és gyakorlottsággal bírnak, mellyet feljül múlni valóban igen nehéz volna; mellynek okát a' Párisi publicum finnyás ízlésében és a' theátrumi - újság íróknak, Journalistáknak, észrevételeikben kell keresni, a' honnan a' játszó rendkívül való igyekezetet fordítanak mesterségekre, tsak hogy tetszhessenek. Párisban a' játék-színek száma gyakran változik, a' revolutióban mintegy 30. volt, később 8-ra szállott le; most nevezetesebbek, melyeket az Igazgatás maga is azoknak lenni megemert: 1) a' nagy énekes-játék-ház (Académie royale de Musique), mellyben a' leggazdagabb Decoratiók, tündéres Ballet, a' legpompásabb öltözetek, meglepő Maschineriák és egy 200 muzsikusból álló Orchester gyönyörködteti a' nézőket; a' Frantzia vitezi énekes játékok, mellyekbe tántzok (Ballet) vagynak belé szöve, a' kisebb Frantzia Opera seriák és szebb néma játékos tántzok (pantomimische Ballets) előadására épült: 2) a' Theatre français (első Frantzia Theátrumnak is neveztetik). Ennek első származása 1518-ra esik, és a' Hôtel Bourgogneben állítatott fel, 1689-ben a' Fossés St. Germain utszában, 1770-ben a' Tuillieriákban, 1782-ben az Odeonba, és minekutánna 1790-ben leégett, tétetett a' mostani épületbe által. Az ezen a' Theátrumon játszatni szokott dara-

bok, tsupán a' classicusoknak megesmert drámai
 remek munkáji a' frantzia Litteraturának, mind
 a' tragoediában, mind a' fenjáróbb Comoediában;
 5) a' víg Frantzia énekes-játékok színje, Comédie
 lyriquenek, 's azon útszától, mellyben van, Jeydeau
 Theatrenek is neveztetik. Kétségkívül egy a' leg-
 kellemetesebb Párisi játszó-színnek közül. 4) Odeon
 (Théâtre de l'Odeon), épült 1791-ben, 20. Mar-
 tiusban 1799-ben leégett, és egy második játszó-
 társaság számára rendeltetett, innen second Thé-
 âtre françaisnak is neveztetik. 1818-ban ismét ha-
 mumvá lett, és 1819-nek 1-ső Octoberén viszont
 felnyittatott; mind külső, mind belső alkotása
 igen gazdag és izléssel teljes; a' benne előadan-
 dó darabok ugyan azok, mellyek a' feljebb emlí-
 tett Theátrumban, és a' két Theátrum vetélkedik
 egymással. 5) az Olasz énekes-játékszín, melly
 az első Párisi társaságnak, a' nagyobb világnak
 öszve gyűlö helye; belső alkotása épen olly al-
 kalmatos, mint izléssel teljes, a' muzsikái Kar
 a' legtökéletesebbnek tartatik a' maga nemében.
 Ezen 5. nagyobb theatrumok után következnek 3.
 kisebbek, mellyek alkalmasint egy nemre tartoz-
 nak, és a' köznép theátrumainak lehet nézni, u.
 m. 6) Théâtre du Vaudeville, (nép dallaival ele-
 gyes játékok színje), a' Chartres útszában. 7) Gym-
 nase dramatique (drámai Gymnasium), és 8) Thé-
 âtre des Variétés; ezen játék-színeken lehet ki-
 váltképen látni a' Frantziák kimeríthetetlen víg
 kedvőségeket, elmésségeket 's talentomaikat egész
 fényekben, és sem a' szív, sem az érzés gyö-
 nyörőséget nem találhatnak az itt elő adandó mun-
 kákban, tsupán az elmésségért (Witz) iródtak. 9)
 Théâtre de la Porte St. Martin. 10) Théâtre de
 la Gaïeté (a' vígság, jó kedvűség színje). 11)
 Ambigu comique (elegyes darabok színje) Melo-
 dramák, Pantomimok és Balletok adódnak elő mind

a' háromban; a' két utólsóbbak inkább az alatsonyabb sorsuak számára vannak. Az első ezen 3. közül 1781-ben egy Louis nevű építő mestertől 75. napok alatt épült, a' mit, ha valaki ezen pompás épületet megnézi, alig talál hihetőnek. 12) a' Nov. 10-kén 1821-ben felnyitott Panorama dramatique; az itt játszani szokott darabokban csak két játszó és beszélő személyeknek kell lenni. 13) Cirque olympique-je Franconi Úrnak; ezen 1817 ben felnyitott Circusban a' lovak játszák a' fő rollét, belső alkotásának szépsége tsudálkozásra méltó. Franconi Circusának nevezetik, mivel ez a' familia a' nagy attyától kezdve itt mutogatta magát a' lovaglás mesterségében. 14) 's utolsó a' Soirées de Mr. Comte (Soirées magyarul estvéli multság), Théâtre de Magie, vagy hűbájos színek is nevezik, itt ördög üzéseket, physicali mesterségeket, hasból beszélőket 's a' t. lehet látni.

Az Anglus játék-szín

Valamint minden más európai népeknél, a' valáshból származott, 's ahoz is kaptsolta magát; innen vették eredeteket a' Moralities és mysteri-es (erköltsiségek és titkok); legelsőnek tarják a' Sz. Katalin tsudájit. VIII. Henrik alatt 1520. táján adódott elő a' legelső darab, Every man név alatt, mellyet többek követtek, a' többek közt VI. Eduárd alatt (1540) Justy Juventus. 1551-ről J. Still már a' Gurton Komám-aszszony tőjéről tesz említést, mellyben minden alatsonyasága mellett is, sok comicum van. A' régi Tragoediára nézve is tettek némelly tsekély próbák; de némellyek érzetlennül voltak irva, mint a' Forrex és Porrex, Ersébet Királyné idejéről 1560. tájáról; mások minden mesterség nélkül együgyüen, mint a' Marlow II. Eduárdja, egy szóval mind az Anglus

Theatrum gyermeki korára mutatnak. A' régi Anglus Theatrumnak voltak ugyan maschinériái, de szorosán vett Decoratiói nem, hanem a' falaktól bizonyos távulságra Kárpitok voltak függesztve. A' Theatrum hátulján volt egy az elsőnél magasabb játszó-szín, mellyben nappal játszottak. — A' föld-szint lévő néző hely (parterre) a' szabad ég alatt volt; az öltözetjek, a' mellyben közönségesen jártak, 's csak ritkán tettek a' kalapjokra tollakat és a' tiszmájokra rő'sákat; az aszszonyi rollákat gyermekek játszották; — a' felvonások közt mű'sika nem volt, -- így találta az Anglus játék-szint Shakspeare az Anglus Theatrumnak atya, (született 1564) a' természetnek ama' legnagyobb Költője. Munkájának hosszas megvizsgáztatását lásd Schlegel Drámaturgiájában, a' hol azok egyenkint előadódnak; légyen elég itt röviden azt megjegyezni, hogy az ő munkájában általában a' világ és az emberi lélek vonásai a' legszebb öszve egyezésben harmoniában ábrázoltatnak le. Az emberi szív legtitkosabb vonásait is jól esmerte, Characteristicája mélyen beható és igaz, — tsudálkozásra méltó az indulatoknak, barátságos tréfának, gnyolódásnak, szerelemnek, gyűlölségnek, a' rendkívül való öröme, megrémülésnek, dühösségnek és kétségbe esésnek elő adásokban, egy szóval a' léleknek minden kisebb nagyobb mértékben és gradusban lévő állapotját remek módon írja le. Némellyek azt tulajdonítják neki hibául, hogy a' vétkek otsmányságát felette is kiméllés nélkül festi, 's ez által az érzést megsérti, de ennek okát nem ő benne, a' ki a' természetet követte, és így a' vétkeket úgy kellett előadnia, a' mint azok valójában voltak; hanem a' mi elkényesedésünkben és elfinomsodásunkban kell keresni. Ez ugyan megbáthatatlan hiba, ha a' Költő maga költi a' személyeket, de ha a' históriából vette, tsak ugyan Nerot nem

adhatja Titusi rajzolatokkal elő. Ha hibázott volna is ebben a tekintetben Shakspeare, minthogy az erőnek bőségéből származott, a' legnevezetesebbek között való. Egy szóval Shakspeare volt az, a' ki a' nélkül, hogy az előtte élőknek valamit köszönhetett volna, a' drámai költést annyira vitte, hogy ötet az utána következők is soha méltóképen nem követhették abban, és az Anglus Theatrumnak első Epochája, ama' híres Er'sebet Királynénak, a' ki ötet felette b' tsülte és darabjait udvarában adatta elő, a' Thronusra lett lépésével általa vette lételet, melly EPOCHÁ 1645-ig I. Károly uralkodása végéig tartott, és úgy lehet nézni, mint a' vele egy időben és utána élők közép pontját. Ifjabb követői voltak Ford, Dekkar, Marston, Werbster, Field, Rowley tsupa himezők, de tsak a' külsőre nézve, ellenben az ő mustrájok virtusait elmellőzték, 's teljesek azon hibákkal, mellyek az akkori környülállásokból, 's mindent az akkori időhöz alkalmaztatni kívánásból származtak. Chapman „az özvegy könyeit” nem comicus talentum nélkül írta; Heywood polgári szomorú-játéka, a' jóság által megölt aszszony trizme alatt mesterkélés nélkül való 's könnyű. Egyébaránt ez a' Költő igen termékeny volt 's 220. darabokat írt. Ben Johnson, a' ki Shakspearetól igen b' tsültetett, segítettet, 's lelkesítettet, szorgalmatos, criticus és munkás volt, de munkájiban hibázik a' kellemetesség és az indulatoknak rajzolatja, a' mit Catilinája 's Vejánusa megmutatnak A' víg-játékokban nevezetesebb volt, jóllehet itt valamelly Római gunyolódó vonás, az Intriguekben való fogyatkozás, hihetetlenség és elő adásbeli szószaporítás a' főbb tulajdonságok. Beaumont és Fletcher, a' kik már Shakspeare életében 50. darabokat írtak, igen termékenyek, és munkájik könnyen folyók; de a' víg-játékban

még is kitetszőbbek, kifejezéseik igen természetese-
tesek. Ezekhez igen hasonlók Massinger és Shir-
ley. Ezen régi Költők munkái igen természetese-
's írások módja általjában véve pallérozott.

1647-től fogva 1660-ig a' Puritanusok *) ösz-
tönözésére a' játék - színek bezárattak. 1660-ban
II. Károly udvari tonusa lett módivá, melly a'
művekbe is bétsúszott, és ez a' tonus erköltste-
len 's illetlen volt. Ez alatt a' Király alatt enged-
tetett ugyan is meg a' Szép - mesterségek szabad
gyakorlása, a' Theatrumok is tehát elébbeni te-
kinteteket vissza nyertek, de a' mennyit nyertek
a' külső ékességben, annyit vesztek belső be-
tsekre nézve. Ezen 2-dik Epochájában az Anglus
Theatrumnak Sir William Devenant volt az első,
a' ki a' Decoratiók Olasz - országi systémáját, 's
az öltözet módját, énekes - játéki muzsikát 's az
Orchester hasznát behozta. Ő utánna Dryden lett
a' játék-szín héraosa, 's az is maradt egy ideig,
a' ki a' vers alkotásra nézve, főképen a' rimes
versekben nagy ditsőséget szerzett. Drydennek
legifjabb követőji Otway és Lee, de a' kiknek
munkájokban sok hibázik arra nézve, hogy jóknak
lehessen azokat nevezni. Azután Wicherley és
Congreve tettek magokat esmeretesekké, de a'

*) A' Puritanusok az Angliai Ekllesiának egy felekezete:
Angliában ugyan is a' Reformátusok két részre szakadtak,
az egyik Püspöki (Episcopalis) nevet visel, azért, mivel
azon vélekedést, hogy a' Püspököket az Isten tette, és
hogy az Ekllesiának ezek alatt kell lenni, bévette; a'
Puritanusok törzsök regulájok szerint pedig az Ekllesiá-
nak az öregebbek által kell igazgattatni, a' kik világiak.
Ezen utólsóbbak Presbyterianusoknak is neveztetnek,
mivel öreg görög nyelven Presbytert teszen. Jóllehet ez
a' két Secta egymástól tsak külső dolgokra nézve kü-
lömbözik, még is sok versengésre adott ez okot, mind
addig míg a' Puritanusok III. Wilhelm alatt (1695) tö-
kéletes vallásbeli szabadságot nem nyertek. Ez időtől
fogva lett uralkodó a' Püspöki vallás Angliában, és Ír-
landiában, a' Presbyterianusoké pedig Scotiában.

víg-játékokban lévő erköltstelen illetlenségeken kívül semmit se hagytak követőjükre; ezek közé tartoznak Farquhar, Vanbrugh, Cibber, Steele 's a' t. Illendőbb 's az effele hibáktól tisztább lett a' víg-játék Anna alatt (1702-ben lett Királynévá). Colman, a' ki 1768—1773-ig a' Coventgardeni Theatrumnak segéd igazgatója, és 1777-ben a' Haymarketi játék-színnek tulajdonosa lett, tette magát mint nagy characteristicus esmeretessé, és az Anglus víg-játékok újabb periodusa ő vele kezdődik, 's ő általa tisztított meg az erköltstelen vonásoktól, formájára nézve pedig ugyan az maradt, a' mi régen volt. A' XVIII. Században Angliában sok tragicus Költők voltak, de egy első rangú talentum se állott elő. Rowe (meghalt 1718-ban), Shakspearenek tsudálója, érzéssel teljes 's megindító volt. Addison Catója egy hideg elfrantziázott darab, mellyben semmi Római sínts. Thomson minden hiba nélkül ír, de inkább az olvasóknak, mint a' nézőknek való. Épen olly kevésbé kitetsző Young. Lillo házi és polgári életbeli scenákat ad elő mesterkéltséges írás móddal. Mooreban, a' „játékos” szerzőjében a' characteristicus és helyheztetések, — Brooke darabjaiban a' heves beszéd, — Claron Hillben a' jó rend és hibátlanság ditsértetnek, a' ki mindazáltal indulatbeli erő nélkül szűkölködik. Horne, Glover, Mallet, Robinsons nem sok befolyást tettek a' Drámára. Angliában is az újabb időkben a' drámai költés alább szállott, a' mit onnan lehet gyanítani, hogy egynéhány esztendőktől fogva némelly német szín-játszók szoktak Angliába bemenni, és az ollyan darabok is, mellyek az ahoz értőktől a' Literaturába se számláltatnak, és a' kitetsző játékosok szégyenlenek benne fel is állani, felette nagy kedvességet 's meglegedést nyernek.

Nevezetesebb Theatrumok Londonban, Angliának fő városában: 1-ör) a' Királyi vagy az Olasz énekes-játékok színje; a' mi nagyot Frantzia és Olasz-ország a' tántzra 's énekekre nézve mutat, itt talentumának néző helyét találja. 1700-ben leégett, de 1818. igen pompásan felépítetett, a' Logek elő függővel vagynak behúzva, mint Nápolyban, belé fér 2500. ember. Játzsanak benne Januariustól fogva egy héten kétszer Augustusig. 2-or) A' Drurylane Theatrum felálloit I. Jakab alatt, és 1662-ben az azon játszó 'Társaság a' Királytól privilegiumot nyert, tagjai a' Király szolgájinak nevezettek, a' mi még most is úgy van, és esztendönként 10. réf skárlát-posztót káprnak, hozzá való paszomántal együtt. 1771-ben leégett, 1793. ismét felépült, 1811-ben ismét a' tűz prédája lett, és 1811-ben kapta mostani együgyü, de szép formáját; 2800. embernek van benne helye. Riváltképen a' beszéllő játékokra (recitirendes Schauspiel) van határozva, — mint szintén a' 3-ik is, melly a' Coventgardeni Theatrum; épült 1662-ben, a' rajta játszó társaság a' Yorki Hertzeg szolgájinak nevezetett (a' ki utóbb II. Jakab név alatt Király lett); 1808-ban ez is elégett, de 1809-ben ismét felépült, és Machéthel (egy darab Shakspearetól, németül lehet olvasni Schillernél) nyitattott fel. Egy az Európai legszebb játszószínek közül, az Athenebeli Minerva temploma formájára van építve; 3000. embernek van benne helye; a' bevétel, ha tele van, reá megy mintegy 1000. font Sterlingre (mintegy 10,000. forint). — Minthogy az illy nagy Theatrumok nyárban be vannak zárva, tehát egy új épült 1702. melly a' 4-ik, Haymarket theatrum név alatt, a' nyári időre, mellynek Foote ama' híres Comicus nagy hirt nevet szerzett. Mostani formájában 1821-től fogva van. Hasonló tzelből állott fel az 5-ik, 1810-ban

English Opera-house név alatt. Vannak még több apróbb Theátrumok is pantomimokra 's más lo-
vagszínházbeli 's egyéb mulatságokra, mellyeknek
számok a' fent említettekkel együtt 11-re megy,
mellyek Londonnak egy milliomon feljül lévő né-
pességéhez képest kevesek; talám a' nemzetnek,
a' kereskedésre lévén minden figyelmetessége,
nem igen nagy hajlandósága van a' theátrumi mu-
latságra, 's a' kereskedésbeli foglalatosságok nem
sok időt engednek a' játék-színre.

Spanyol országban

A' drámai mesterség előmenetele a' XVI.
Század utolsó felére esik, 's virágzása a' XVII.
Századdal elenyészett. A' XVIII. Századból, a' Suc-
cessio felett folyt háborútól fogva, mellynek, 12.
esztendeig tartván a' Frantziák és Spanyolok közt,
ezen utóbbiak Literatúrájába felette káros be-
folyása volt, egy valamire való darabjok sintse a'
Spanyoloknak, mindegyikben az elvadás, a'
régie finom izléstől való hátra lépés, a' régie darab-
ok formalitásának értelem nélkül való megtartá-
sa, a' fő vonás.

A' drámai költés II. János Király és a' leánya
ama' hires Isabella alatt kezdett felelevenedni 1458.
esztendő táján. Még ama' hires mu'sikus Juan de
la Enzina előtt, a' ki a' pásztori költeményekből
a' 15-dik Század vége felé valóságos néző-játéko-
kat formált, adott példázoló (allegoricus) néző-
játékokat Marquis de Villena, és egy esmeretlen
Szerző amaz esmeretes satyricus pásztori dialogust:
Mingo Rebulgo, írja hálául a' Királynak költői
Udvaráról. Ezt követte egy drámai Roman Callistus-
ról, melly tragi-comoedianak is neveztetett. Mind
ezen próbatételek mellett is valamint mindenütt,
úgy Spanyol-országban is a' drámai költés ere-
detiképen papi 's bibliai darabokból vette szár-

mazását, a' görög Tragoedia és Comoedia elosztás helyett a' Spanyol darabok Comedia divina y humana-kra, az elsőbkek a' Szentek élete leírására (vidas de Santos) és autos sacramentales-re (az az olly darabokra, mellyek Urnapja innepjén adódtak elő, 's tzeljok a' Sacramentumok magasztalása volt) osztattak el, az utolsóbbaknak pedig három osztályok volt: az 1-öbe tartoztak a' vi-tézi (tulajdonképen históriai), a' 2-ikba a' kö-pönyeg és kard-darabok (comedias de capa y es-pada) a' főbb rangu élet köréből, 's teljesek a' legősveszöttebb 's fonttabb Intrigueekkel; a' 3-ik-ba a' Comedias de figurum, mellyben szeles sze-rentse kísértök (Glücksritter) vagy Dámák játszák a' fő rollát. Ezen kívül voltak még elő-, (Loes), közép-játékok, többnyire tréfásan, nevetségesen (entremeses), és közönségesen mu'sikával 's tántzal előadva (saynetes). Már ez megmutatja, hogy a' Spanyol Dráma az oda való Költök tulajdon szülemények, mivel ezen tulajdonságok egy nem-zet Drámájiban sinsenek meg, és Schlegellel leg-helyesebben lehet azt romános, vagy Tieckkel a' Shakspeare históriai romános darabjainak el-lenébe poétai néző-játéknak nevezni. Ennek a' valóságos Spanyol Comoediának, minekutánna a' XVI. Század első felében a' tudósok hijában ipar-kodtak a' görög és római drámát a' nép nyaká-ba tolni, fundamentomát Torres Naharro vetette meg, a' ki után a' Cervantestől nagynak neveztetett Lope de Rueda, a' ki maga is néző-játékos volt, folyó beszédben irt darabjaival következett. De a' Spanyol Theatrum akkor még igen szegény volt, és Cervantes szerint egynéhány deszkából és padokból állott, a' Garderobe (ruha gyűjtemény) pedig egy 'sákban is eltért, a' Decoratiók-kal együtt.

Ezen tsekély kezdetből vitetett a' drámai költés a' Spanyoloknál a' legfelsőbb poltzra Cervantes, Lope de Vega és Calderon által. Cervantes Miguel Saavedra született 1547-ben, szomorú-játékai közt legnevezetesebb Numancia, melly a' henne lévő felemelkedett, bátor pathosra és genialis erőre nézve Aeshylüssal vetekedik. Őt követte Lope de Vega (született 1562-ben) a' ki olly felette termékeny Költő volt, hogy vig-játékainak egy kis részetskéje szám szerint 205. és huszonöt négy rét kötetekből álló gyűjteményt formál; a' Spanyol tudósok szerint (a' mi ugyan nem igen hihető) 400. vallást tárgyzó és 1800. részszerint vig, részszerint szomorú játékokat írt. Schlegel azt itéli róla: „Némellyekben, nevezetesen historiai darabjaiban az előadásra nézve valamelly durva darabosság uralkodik, mindazáltal nem minden character nélkül való, és úgy látszik, hogy az a' tárgyaknak természetekhez képest önként választatott, annyival inkább, mivel némellyekből, a' mellyekben az akkori időnek szokásai festetnek le, felette pallérozott és társaságos tonus tetszik ki”. — Calderon (született 1601.), mint IV. Filiep Királynak költője 's barátja volt az, a' ki a' Spanyol Theatrumot a' legfőbb ditsőségre emelte, és Schlegel ditsőségesen megmutatta, hogy Calderon a' romános drámai Költők koronájában a' legdrágább gyöngy. E' mellett a' termékenység se hibázott benne, mert 127. Komédiáji, és 95. Autosai vagynak, az ő elő és közép játékein 's más költésein kívül. Az Autos sacramentalesével (Ürnapi darabok) olly hírt nevet szerzett, hogy Spanyol-ország nagyobb városai ezeknek készítése végett ötöt megkeresték, és valóban ezen tekintetben minden előtte élt költöket feljül múlt. Ha talám Lope de Vega több is a' találmányok gazdagságára nézve, mint ő, de a' kivitel finom.

ságát ha tekintjük, csak ugyan utánna van Calderonnak. Több darabjai közt a' Budai Theátrumon is több ízben előadattatott egy darabja német fordításban, ezen cím alatt: „das Leben ein Traum” és nagy kedvességgel fogadtatott. Ezen nagy Költőt, a' ki ezen nevet, ha valaki erre érdemes volt, valóban és ezen névnek tökéletes erejében megérdemli, sokan követték, kik hozzául Solis, Moreto, Roxas megjegyzésre méltók; sőt egy Királyi Költőt is tud Spanyol Ország mutatni, IV. Filep Királyt, a' kit feljebb is említettem, a' ki nek sok név nélkül való darabokat tulajdonítanak ezen feljül-írással: de un ingenio de esta corte. Nem kevés befolyása volt a' Spanyol költőkre nézve annak is, hogy a' többi Európai tartományokban a' költők udvari emberek, tudósok vagy valami polgári élet neméhez voltak köttetve, a' Spanyolok pedig többnyire nagy születésűek voltak és katonai életet éltek; a' honnan a' kardnak és pennának forgatása, a' fegyvereknek és elme műveknek gyakorlása volt sorsok, 's egyszer'smind a' legnagyobb tetteknek szemmel látott tanúji lehettek, a' mi a' költésbeli elragadtatást inkább nevelte ő benne, mint azokban, a' kik azokat csak hallották vagy olvasták. Így Garcilaso, a' Spanyol poesisnek egyik fundálója V. Károly alatt, a' Perui Yncasoktól származott, és Tunis falai alatt esett el mint katona, Cervantes ama' híres Lepantói ütközetben Don Juan d'Austria vezérsége alatt vitézkedett, és egy kezét el is vesztette; Lope de Vega II. Filep meggyőzhetetlen hajós seregének sorsát élethen érte; Calderon táborozott Flandriában és Olaszországban, és mint Santjagói vitéz katonáskodott, míg végre pappá lett.

A' Frantziák uralkodásával (melly II. Károly Spanyol Királynak 1700-ben történt halála után, a' Bourbon Frantzia Királyi familiára szállott) V.

Filep Bourbon familiából lévő Spanyol Király alatt a' Játékszíne is a' Frantzia ízlés tsúszott be, és tsak a' XVIII. Század második felén próbálta Vincente Garcia de la Huerta a' régi Spanyol theatrumot ismét felállítani; hihetőképén az újabb időkben sem fog Spanyol-ország a' költökre nézve szűkölködni, mihelyt a' népnek a' régi szokások megtartása mellett való buzgósága, melly a' szomszéd tartományok pallérozódását oda bemenni nem engedi, alább fog szállani.

A' Német Játék-szin

Az ő kipallérozott formájában sokkal ifjabb, mint a' feljebb előszámoltak; első kezdetei pedig azokkal egy idősek. A' legrégebbi drámát, melly írásban van, egy Norimbegai fi Haus Rosenpluet írta a' XV. Század táján. Ezt követték két termékeny költők, ugyan tsak Norimbergaiak, Hans Sachs és Ayrer. Hans Sachs munkáji közt igen sok szomorú, vig-játékok, pa-i és világi históriák vagynak, mellyekben mindég egy hirmondó (Herold) mondja el az előljáró beszédet és berekesztést, továbbá mulatságos farsang utolsó napi játékok találatnak. Mind ezeket pedig nem néző-játékosok, hanem betsületes polgárok adták elő minden theatromi készület nélkül, multság végett. A' farsangi darabok valamennyire darabosak, de az enyelgések általjában gyakran mulattatók. A' néző-játékok előadásában kevés tzeremonia van 's igen természetes, a' személyek az atya Istentől kezdve a' legutolsóig, egyenesen kimondják, a' mi sziveken fekszik, és a' miért bójöttek, 's hasonlók azon képekhez, mellyeknek szájokból tzedulák jönnek ki, a' nélkül hogy a' tag-jártatás a' szók értelmét kifejezné. Formájokra nézve hasonlók a' más népek erköltsi darabjaikhoz, gyakran példázoló (allegoricus) személyek is jönnek elő.

A' XVII. Század első felében jutott a' polgári körből a' Tudósok kezébe a' német költés. Opitz, a' kité' költés újabb formája alkotójának lehet nézni, több darabokat fordított a' régi íróból, de a' mellyek a' népben kevés benyomást szültek, 's elő sem adattak soha. Ezt követte Gryphius András, a' németek első drámai költőjök (született 1616-ban), a' kinek darabjai, ha szinte gyakran elvesznek is a' dagályos írás-módban, mindazáltal teljeseek phantasiával, és a' character-rajzolatokra nézve nem kevés érdemeik vagynak. Lohenstein Drámáji az unalmas dagályosság miatt épen olly kevéssé alkalmasok a' Theátromra, még is nagy kedvességet nyertek, és a' német játékszín kárára ez az írás mód igen elhatalmazott.

A' német theátrom állapotja a' XVII. Század végén és a' XVIII-dik első negyedében, a' mennyiben más játék-színek általjában nem találtattak, mint bábos játékok, és kóborló tréfa-üzök, kétségkívül felette siralmas volt. Ez időben állott elő Gottsched, a' kinek írásairól Schlegel azt mondja: hasonlók azon viz italhoz, a' minémüt hajdan a' gyógyuló betegnek szoktak ajánlani, azon vélekedésben lévén, hogy semmi erősebbet meg nem emészthet, melly által pedig a' beteg gyomra még inkább elgyengült. Ez a' Gottsched megesmerkedett egy bizonyos Neuber nevű asszonygyal (született Weiszenborn Johanna), a' ki egy akkori legjobb Theátromnak igazgatója és középszerű fordító volt, és ő ösztönözte ezt az asszonyt az ő és barátjai fordításaiknak eljátszására. Hanswurstot *) Lipsiá-

*) Ez a' Hanswurst nem egyéb mint az Olaszok Harleckinja, és egy bizonyos Straunitzky nevű szüleménye, a' ki 1702-ban legelőször vitte be Bétsbe a' német darabokat, és a' Harleckinhől Hanswurstot teremtett. Az előtt Bétsben tsupán Olaszok játszottak.

ban 1757-ben nagy pompával eltemették, melyről azt mondja Schlegel: elhiszem, hogy a' Hanswurst rolláji, mellyeket most tsak a' bábos játékokból lehet megítélni, nem mindég egyforma elmésséggel kerültek hevenyében (aus dem Stegreif), vagy minden előre való készülés nélkül mondva, és hogy néha parasztos beszédek is tsúsztak közibek; de kétségkívül több esze volt mind e' mellett is Hanswurstnak a' kis újjában is, mint Gottschednek egész testében. Hanswurst, mint allegoricus személy, halhatatlan marad, és ámbár eltemettetett is, még is ottan ottan új meg új formákban véletlenül megjelenik. — Gottsched és az ő oskolája elborították a' német Theátramot holmi hoszszas és gyenge frantzia fordításokkal. Némelly nagyobb talentomú férjsiak elkezdettek eredeti darabokat dolgozni, de a' mellyek nem egyebek, mint a' frantzia izlésnek sikertelen 's rozsz himezése voltak. Ilyenek p. o. Gellert pásztori játéka, mellyekben a' ró'sa és alma-szín pántlikákkal feltzifrázott pásztorok és pásztornek mindenfele izetlen és balgatag beszéd módjával 's maga viselettel adódnak elő.

A' Frantzia vig-játékokon kívül még a' Holberg által Dánus nyelvből fordított darabok is nagy kedvességgel fogadtattak. Ennek az Irónak valóban sok érdemei vagynak; erköltsi, szokásbeli rajzolatjai, helybeli (localis) igazsággal teljesekek, a' bolondoskodást és ostobaságot helyesen adja elő, és a' comicus helyheztetésekre nézve sints benne hijjánosság, tsak az Intriguek részéről bir kevés találmányossággal. A' Dánusok igen ditsekesznek tréfájának finomságával, de a' mostani izléshez képest még is botránkoztatók, a' mennyiben egymást érik a' sok botozások. Az újabb időkben ismét próbálták előadni, de kevés szerentsével.

Schlegel Illésnek és Gellertnek némelly akkori és nemzeti szokásokhoz képest írt darabjaik nem minden érdem nélkül valók, tsak azon egy hihájok van, hogy a' bolondoskodás és ostobaság rajzolatjai közé az unalom is betsúszott, a' mennyiben azok nagyon mindennapi formában adódnak elő. Némelly frantzia ízlés szerint készült szomorú játékokban nem kevés szerentsével tettek próbát a' fén említett Schlegel, azután Cronnegk és Weise. Tehát némelly rosszszúl fordított víg 's szomorú frantzia darabok, és tsekély foglalatú 's rosszszúl készült himezések a' német játékszínnek repertoriuma ez idő tájban, midőn végre Lessing, Göthe és Schiller egymás után elő állottak, és a' német Theátrumot hosszas középszerűségéből megszabadították.

Lessing (született 1729-ben) volt az első, a' ki a' tudományoknak és nemesebb mesterségeknek Német-országban való elalljasodásoknak idő pontjában, azokat Criticája által a' magok valóságokban előterjesztette, és a' németeket azoknak helyesebb isméréterére vezérlette. Ifjúságában írt darabjai tsekélyek, még az ő Misz Sara Sampson tzimű, 1755-ben készült munkája sem egyéb, mint egy siralmas lankadt menetelű polgári szomorújáték. 1767-ben egy Hamburgi játszó-társasággal való öszve köttetése, és egy drámai hónapos írás, mellyet ő adott ki, közelebb való okot szolgáltatott neki a' Theátrum critizálására, mellynek a' lett a' következése, hogy a' Frantzia ízlés a' tra-goediákból egészen eltűnt. Ő beszellt legelőször a' legnagyobb hathatósággal Shakespearéről, és az ő munkájának megjelenésekre az útát megtörte. Mindazáltal Aristotelesbe való hite, Diderot írásaival együtt a' drámai mesterségbeli Theoriájában valamelly különös keveréket állított elő. A' poétai himezésnek jussait elesmerte és minden-

ben a' természetnek valóságos mássát, mintha ez a' szép mesterségekben általában megengedhető avagy lehetséges volna, kívánta meg. Sándor *) versei (Alexandriner Verse) ellen igazsága volt, de ő minden verselést el akart törölni, és ő az oka, hogy még a' mostani Szín- játszók is nehezen tudnak a' versek megtanulására és előadására reá szokni. Ez által közbevetőleg oka némelly német írók darabos természetességének is, melyet a' verselés közönséges használása némű néműképen korlátok közé szorított volna. Lessing maga tulajdon szája vallása szerint nem volt Költő, és csak idősebb korában dolgozott egynéhány drámai munkákat, azokat is nagy munkával. Nevezetesebb munkáji Minna' von Barnhelm, Emilia Gallotti; az első vig, a' második szomorú játék, mellyek közül amaz sokkal jobban megfelel a' vig-játék megfogásainak 's regulájának, mint ez a' szomorú-játékokéinak; a' drámai mív reguláji szerint pedig leghelyesebben van a' Nathan der Weise nevű darabja kidolgozva, jóllehet, a' mint maga mondja, ezt tsai azért készítette, hogy a' Theologusokkal, a' kikkel perbe keveredett, egy kis tréfát üzzön. Ezen darabjában az az előtt megvetett verselésre ismét vissza tért, jóllehet nem a' Sándoriakat, hanem a' rimetlen Jambusokat használta.

Lessing tanítványa volt Engel, a' kinek a' Lessing módja szerint írt kitsiny másod-játékai

*) Ezek a' Sándori Versek (Alexandriner Verse) hat jambus lábblól (pes) állanak, mellyeknek egy fő tulajdonságok a' közepeken való caesura: igen egy hangúak, a' honnan a' németeknél ki is ment a' szokásból; az újabb időkben Müllner kissebb theatromi darabjaiban még is szerentsés próbát tett velek. A' Frantziák Drámájikkban 's hősi verszeteikkben ezen vers nemével élnek. Nevét vette egy Frantzia Epostól, melly a' 13-dik Század elején Nagy Sándorról irattatott.

(Nachspiele) általjában tsekélyek, hanem a' Mimi-cájában vagynak némelly használható dolgok a' tag-jártatással való beszéd első kezdeteire nézve.

Göthe (született 1749-ben) a' drámai költésnek tsaknem minden nemében adta jeleit költői talentomának. Tragoediáji, mellyeket más más lélek lelkesít, olly sokféle 's különböző neműek, hogy alig hiheti az olvasó, hogy egy Szerzőtől készítették volna. Götz von Berlichingen teljes ösi német egyenes szívűséggel, erővel, egy Shakspearei compositio, valamennyire vad, de teljes egységgel; Egmont annyira bujálkodik a' déli tulajdonságokkal, hogy minden igazság és a' természet hűséges követése mellett is a' phantaziák országában jár; Clavigo egy Frantzia szomorú-játékok formájokra készült polgári szomorú-játék; Iphigenia görög ideákkal, képzeletekkel 's gondolatokkal; Tassó olasz nyájassággal 's melegséggel, mind a' kettő pedig érzékenységgel és kellemetességgel teljes, 's mind e' mellett is a' belső erőtől és méltóságtól nem üres; Eugenie az ő pallérozottságával, a' Groszkophtha, ez a' pszichologiai kifejtődés, és Faust, melly mellé egy nemzet se állíthat hasonlót, épen nem mutatnak egy és ugyan azon költőre. Épen olly különbözők víg-játékai és drámáji is: a' köz bűnösök (die Mitschuldigen), die Laune des Verliebten, egy a' Frantzia Komédiák szerint készült darab; Stella az ő déli hevességével, a' Testvérek az ő belső buzgó indulatjokkal, Erwin és Elmire az ő romános képzelkedésekkel (Schwärmerei), a' Plundersweilerni vásár, az érzékenység győzdelme (der Triumph der Empfindsamkeit) az ő neveltséges kedv változásával (Laune) és még is az igazságnak tudálatos erejével, a' mi épen az a' comicumra nézve, a' mi Faust a' Tragoediában; ezekhez tévén még az ő énekes játékait, a' kép-

zelkedő (phantastisch) Lilát, a' különös von Villa Bella Claudinét, az idilliomos Jeryt és Bätelyt, 's a' t. ezek a' sokféle darabok szinte azt hitetik el velünk, hogy nem egy ész szüleményei. Götzben és némelly víg-játékaiban Göthének Shakspeare, a' madarak nevű darabjában Aristophanest, Iphigeniában a' Görög Tragicusokat ki nem esmeri meg? — Egy szóval Göthének érdemei a' németeknél a' drámai költésre nézve igen nagyok, de még nagyobbak volnának, ha magát tsupán erre szentelte, 's a' Tudományoknak majd minden ágaiba belé nem kapott volna; Schlegel azt mondja róla, hogy Göthének véghetetlen sok drámai, de nem annyi théatromi talentoma volt, sokkal több munkát fordított az érzékeny kifejtődésre, mint a' külső lármás mozdulatokra.

Ezen környüállások között lépett Schiller a' drámai költés pályájára, mind azon tehetségekkel felruházva, mellyek által mind a' nemesebb lelkekre, mind a' sokaságra hathatós benyomást szüljön. Elsőbb darabjait még igen ifjan és olly idejében készítette, mikor még a' világgal esmeretlen volt, és ámbár maga törzsök régulájától függött, és a' vakmerő bátorságig merész költő volt is; mindazáltal Lessing és Göthe eltévedéseinek, és Shakspeare eredeti munkáji nem helyes esméretének nyomait lehet látni elsőbb munkájiban. Illyen ifjai munkáji: Die Räuber, Cabale und Liebe, és Fiesco. Az első rendkívül irtózatoss és borzasztó vonásokkal teljes, melly darabjáról önnön maga e'képen ír a' többek közt: „esmeretlen lévén az emberekkel és az emberi sorssal, festő etsetemnek az angyalok és ördögök közt való közép lineát szükségesképen el kellett hibáznia, 's valami iszonyatosat (Ungeheuer) szülnie, melly szerentsére a' világban soha se volt, vagy meg nem történt, 's a' mellynek én

hathatatlanságot csak azért kívánok, hogy egy olly szüleménynek példáját örökké valóvá tegyem, mellyet az iskolai kemény fenyíték, és az időkor tulajdona hoztak a' világra". A' Cabale und Liebe, az érzékenységnek túl a' renden erőltetett tónusa által nehezen indíthatja meg, ellenben kínos benyomásokkal győtri a' nézőket. Fiesco a' planumra nézve legviszszafordultabb, a' benyomásra nézve leggyengébb. De mind ezen a' tapasztalatlanságból és világ esmeretlenségből származott hibáji mellett is, a' fent említett 3. szomorú-játékok a' Szerzőnek poetai talentomáról ditsérettel tesznek tanúbizonyságot, és az elő forduló némelly személyekben olly psychologiai remek vonások vannak, mellyek arra mutatnak, hogy ha Schiller előtt akkor a' világ idegen volt is, az embert még is esmerete, és annak belsejét, ha gyanítás után is, már mélyen kitanulta. — Egy illy nemes lélek nem maradhatt sokáig ezen kitsapongásokban, és Schiller költői életének második epochája Don Carlossal kezdődik, melly maga is elég ugyan arra, hogy a' maradék előtt ditsőségessé tegye, mindazáltal a' tökéletességnek azon pontjára még se jutott, mellyet, ha eredeti gondolatjai mellett maradt volna a' Költő, elérhetett volna. Ő maga azt mondja Don Carlosról: „azon idő alatt, míg azt kidolgoztam, a' melly a' gyakori félbeszakasztások miatt meglehetősen hosszú idő, én bennem magamban is nagy változás történt. Ennek kidolgozására nézve fő hibám a' volt, hogy véle nagyon késtem, egy drámai munkának pedig csak egyetlen egy nyár virágjának kell lenni". Ezen munka, jöllehet nem theatromra volt készítve, és Schiller maga is egy Királyi-házból való familia festésének nevezte, nagy kedvességet nyert még is ezen formában is, 's a' Német játék-színnek disze fog maradni. — Don Carlost követte

Wallenstein, melly tsaknem minden munkáját feljül mulja: az egész könnyen megérthetőleg van elrendelve, a' fő személyek characterere a' közönséges életből van merítve és fundálva; mindenek felett pedig felségesen van Wallenstein előadva; mint nagy és mérész bajnok rajzolatik le, a' ki az ő rendkívül nagy lelki erejének, az általa tsak most gyűjtött hadi seregének, a' barátságának és a' tsillagoknak felette hívén, ön hatalmának áldozatjává lesz. Igen gazdag és pompás ezen nagy Characternek rajzolatja, melly az őtet körül vevő bajnokoknak characteraik által tökéletessé lesz. A' Wallenstein tábora távolról van tsak vele öszvefűzésben, és a' sereg characterét, annak a' vezérről való vélekedését és várakozását terjeszti elő. Wallenstein rajzolatja az ő familiai környüállásaira nézve, a' Max és Thekla közt való szeretetnek közbe jövele tökéletességre viszik a' képet; egyszer'smind a' nyelv, és az egész külső forma nagy szorgalmatossággal van a' tökéletességnek magas poltzára emelve. — Poé'aságának harmadik periodussában nemzette Maria Stuart és a' Jungfrau von Orleans nevü költői szüleményeit. Nagy művészi jártassággal van Stuart Máriának fundamentoma megvetve, és kidolgozva; minden böltsen meg van fontolva, a' kimenetele a' dolognak felséges, Mária utolsó jelenései valóban egy Királynét illetők, az ő méltóságos komolyságával vallásos érzések egyesülnek, egy szóval az indulatok tsendessége, könnyen megérthetőség, öszvefűzés, szerentsés törekedés a' poétai igazságra, mellyben az idealitás a' valósággal öszve van kötve, sehol se tündöklök oly szépen, mint Stuart Máriában. — A' Jungfrau von Orleansban Johanna megátalkodott hallgatását, és a' fekete vitéznek megjelenését gyalázták Böttiger a' Minerva nevü 1812. esztendei

Zseb-könyvében, és Apel a' Jénai tudományos Újságban kiadott Recenziójában. — A' die Braut von Messina nevű drámájában, melyet egyszer'smind úgy lehet nézni, mint egy próbatételt a' Görögök Chorusainak a' német theatromra való hozására, a' költői tüzzel legforróbb szeretet és a' legrettenetesebb bosszúállás rajzoltatik le; de ha már a' vallásnak közbe elegyítése rontva munkálkodik, úgy a' sorsnak előadása, mely nem mint igazságos büntető Isten-aszszony, hanem mint irtózatós Furia jelenik meg, mely a' legszebb lántzot tsak azért köti öszve, hogy azután gunyoló nevetéssel ismét elszakassza, az egész' benyomásának még ártalmasabb. Az egészet úgy lehet nézni, mint arra való törekedését, hogy a' régi formát a' románossal öszvekösse. — Legutolsó Schiller munkáji között Tell Wilhelm, melyet Schlegel legjobbnak tart; ez a' dráma hathatós vonzó erővel teljes azon igazság által, mellyel egy szabad gondolkozású és meg nem romlott népnek, melly egy boldog magányosságban mintegy szugolyban távol él a' többi nemzetektől, együgyű erköltseit rajzolja le, és az istentelen elnyomattatás ellen való viadalban győzedelmesnek adja elő. Ezek Schiller eredeti drámáji, és ha jókori halála életének 46. esztendejében el nem ragadta volna munkás életét, mit nem tehetett volna ez a' Genie a' német theatrumra nézve? — Schlegel azt mondja, hogy Schillert úgy lehet nézni, mint a' német játék-szín fundálóját, — munkáji crisisét pedig ezzel rekeszti be: Schiller volt tulajdon értelemben véve virtusokkal teljes művész, a' ki az igaznak és a' szépnek tiszta indulattal hódolt, és a' fáradhatatlan iparkodásnak személyességét is feláldozta, távol lévén az alacsony ön-szeretettől és a' híres művészek közt olly gyakori irigy vetekedéstől (Eifersucht).

Valamint a' nagy talentomú Férjfiak rendze-
rint számtalan majmolókat hoznak magok után,
úgy Göthe és Schiller is többnyire tulajdon hibáik
nélkül, sok hibás és korts munkákat okoztak a'
német játék-színen. Götz von Berlichingent ár-víz
módra követték a' vitézi néző-játékok (Ritter-
schauspielen), mellyekben semmi históriai sints,
mint a' név és más külső tulajdonságok, semmi
vitézi, mint a' sisakok, tzimerek és kardok,
semmi ős német character, mint a' rozsaszűl értett
nyersség (Rohheit), külömben az érzések épen
olly új módiak, mint közönségesek. A' vitézi da-
rabokból valóságos lovas darabok lettek, mel-
lyek végre inkább megérdemelték volna, hogy
lovak, mint emberek adják elő, a' honnan egy
ilyen darabról azt mondta Schlegel:

Mit Harsthörnern und Burgen, und Harnischen
pranget Johanna;
Traun! mir gefiele das Stück, wären nicht Worte
dabey.

Nagy kedvességet nyertek ezeken kívül a' fá-
miliai rajzolatok (Familien-gemähle), és az ér-
zékeny Dráma (rührende Drama), két korts ne-
mek, mellyeket nem kevésbé mozdított elő Les-
sing az ő tanítása és példája, Göthe és Schiller
pedig az ő ifjúi munkájik u. m. Stella, Clavigo,
die Geschwister, Cabale und Liebe által; ezek
közül az elsőbbnek tzelja a' közép sorsúak min-
dennapi életek folyamatjának rajzolatja, mellyben
egész a' kínzásig híven lerajzolt nyomorúságain
és szorult állapotján kívül a' házi életnek, semmi
vonszó erő sints; a' millyenek a' többek közt, a'
hűségesen véghez vitt hivatalbeli kötelesség, 's
a' gyermekek nevelése mellett való bosszúság,
a' férj 's feleség közt való perlekedések, a' tse-
lédnek rosz maga-viselete, mindenek felett pedig

az élelemre való gondoskodás; a' nézők igen is jól értik az efféle rajzolatokat, mert kiki érzi, hol szorítja ötét a' tsizma; az illyen darabokban kevés örömet lehet találni, mivel a' játék-színen kiki tsak azt látja, a' mit oda haza reggeltől estig lát. — Az érzékeny Költőnek közönséges tanítása oda megyen ki, hogy egy úgy nevezett jó szív minden hibás lépéseket és kitsapongásokat ismét jóvá tegyen, és a' virtust ne vegye a' törzsök regulák szerint szorosan. Mintha mondaná, tsak engedjeteK szabad futást természeti ösztöneiteknek, nézzéteK melly szépen áll az én mesterkéletlen leányomnak magától mindent megvallani: 's ha osztán illyenkor valamelly nagy lelkű jöltévő előáll 's tele marokkal szórja a' pénzt, ez sokak előtt olly kedves, 's olly jól esik, mintha ezen nemes tettet önnön magok vitték volna véghez, a' nélkül, hogy a' zsebjekbe nyúltak volna. Ez sokkal veszedelmesebb, mint a' vásott vígjátékok, mivel az erköltstelenség a' szép név által elpalástoltatván, a' tapasztalatlan szívbe észrevehetetlenül betsúszik.

Újabb költőji a' német nemzetnek Kotzebue, néző-játékainak legfőbb tzélja az újság, meglepés, külömbféleség és érzékenység, továbbá Klinger, Werner, A. Müllner, Oehlenschläger, Kleist Ferrentz, Fouqué, Körner Tódor, Klingemann, Grillparzer, Kind, Clauren, Steigentesch, Stoll, Contessa, Castelli, Wolf, Weisenthurn Aszszony, Vogel, Vosz, Holbein, Schink, Houwald 's a' t. Az utóbbi esztendőKben történt polgári zürzavarak a' német theatrumot felette megrázkódtatták, annyira, hogy most tsak a' réGINEK megújítása mellett kell maradnia.

Mintha hallanám hazámfijai szájokból ezt a' kérdést, hát

A' Magyar

Drámák mikor jönnek sorba? Mint hazafiak legelső helyre kellett volna tennem, de mint részre hajlástól üres írónak, utóljára kell elő adnom, mert a' fen előhozott mivel nemzetek drámái költéseknél a' miénk sokkal ifjabb. Drámáinkat rostálgatni nem tzelem, mert sem a' hízkelkedés bélyegét magamra sütni, sem ha hibákat fedeznék fel, azon vádat magamra vonni nem akarom, hogy a' költöket az írástól elrettentetem; reményilem tiszta szívből származott mondásokat nem veszik rossz néven azon érdemes férjfiak, a' kik a' drámái költésre fordították figyelmetességeket, és a' Nemzeti Literatúrát e' részben előmozdítani kívánták. Háládatos érzéssel elfogadta nemzetünk nevezetesen Kisfaludy drámái munkáit, és minden hazafi köteles is ezekről tisztelttel szólni, 's megvallani, hogy egy olly időben, midőn nemzeti literatúránknak ezen ágában még alig volt út törve, a' fenemlített érdemes hazánkfija óriási lépéseket tett, és bizonyosan lehetne reményleni, hogy ha a' magyar előidőbeli felséges drámái tárgyak kidolgozásában ezen ditsőséges pályára más érdemes hazafiak is fellépnének, kevés esztendőök alatt drámái tekintetben is más nemzetekkel mérközhetnénk. De fájdalom! mit lehet várni a' jövendőtől, ha ama' legújabb theátrómi darabot, a' Kenyér-mezei viadalt megtekintjük, a'vagy nem azt gondolhatjuk e', hogy a' drámái izlés, épen midőn azt némelly érdemes költőink a' tökéletesség poltzára feljebb vinni törekedtek, mint egy levegőbe felhajtott kő, a' magasság pontjáról már is lefelé száll. Tudom, hogy sokan olvasóim közzül gondolatjokban erre azt felelik, nem is lehet az másként ott, a' hol nemzeti játék-szín nints, — ez helyes ellenvetés, 's ellene semmit se szóllok; de figyelmetessé teszem ezen hazámfiáit még egy más fundamento-

mos okra is, úgy mint a' deák nyelvnek hazánkban való felette nagy elhatalmazására. Tudjuk ugyan is a' mindennapi tapasztalásból, hogy senki, a' ki a' deák nyelvben nem jártas, közönséges hivatalt nem kaphat, törvényeink, 's polgári alkotmányunk is ezen a' nyelven van írva, következésképen ennek a' holt nyelvnek megtanulásával, a' különben is már a' tanítással az unalomig jól lakott Tanítók annyira elkinozzák a' szegény tanuló gyermekeket, hogy a' nyelv tanulástól megundorodván, mellyel ifjúi esztendejüket megemésztették, későbbben a' magok nyelveknek pallérozásával általjában semmit se gondolnak; a' miért talán, ha a' dolgot helyesen vesszük, senkit se lehet vádolni, mert ha valaki életének legszebb részét az oskolai szoros korlátok közt eltöltvén, a' nagy világba kilép, 's az élet terheit kezdik nyomni, bizony már akkor elég, ha a' hivatalára megkivántató deák könyveket ottan, az egész napi mezei munkától eltikkadva, kezébe veszi. Ez a' magyar ember tudományos pályájának rövid rajzolatja, mellyet nem szükség folytatnom, úgy is eléggé érzi minden hazafi: — már most mondja meg nekem, a' ki ne talántán szavaimban kételkedik, honnan vehet a' Magyar Szerző drámai ízlést? a' római írótól, a' kik magok is csak himezők, 's azok se a' legjobbak voltak, nem szerezbet, és így a' nélkül, hogy a' legjobb drámai talentumokat a' remek munkák felébreszthetnék, örök szunnyadozásban maradnak; az idegen nemzetek drámái pedig az oskolai hosszúság pályának elvégzése után gyakran olly idő pontban serkentik azokat fel, mikor már a' költői ifjúi tűz fogyatékján van; a' honnan az ilyen korból került munkák rendszerint hidegek. Ne gondolja azt pedig senki, mintha más nemzetek a' római és görög nyelvet, mint szükségte-

lent, a' világhól kiküszöbölnék; épen nem, sőt úgy nézik ezeket, mint a' jó izlésnek kútfejeit, a' hounan különös figyelmetességet fordítanak azokra, de nem úgy ám, hogy a' tanulók a' quae maribus solum-ot az útszán is pergéssék, 's azomban hic mensához hasonló szarvas hibákat ejtsenek, és a' sumtól is fuitust formáljanak, hanem a' nyelvnek megkedveltetése végett a' tanuló talentomához képest már eleintén kezdik a' Lieteratúrát 's a' régi írók finom izlését a' gyenge elmékbe betsepegtetni. Más nemzeteknél ezek a' nyelvek mint tudós nyelvek, nálunk pedig mint az életre megkívántató dolgok megszerzésének eszközei, szinte mint a' kasza kapa, úgy nézettetnek, 's tanítatnak; mennyit vesztenek tehát eredeti betsek-ből, illy két különböző szempontokból nézettevén? — és vajmi kevés előmenetelt lehet az aestheticára nézve várni, a' hol inkább a' has, mint a' fő 's az ész a' rugó? hazánkban az uadorodásig kalapálják a' gyermekbe a' számtalan regulák segítségével a' deák nyelvet, 's mi a' fő tzel? valami hivatal; erre nézve pedig nem Terentiust, Plautust, 's más dramaticus auctorokat, hanem Cicerót, Tacitust, Livjüst, 's másokat adnak az ifjak kezébe, Theátromba menni épen nem szabad, és nagy része az ifjúságnak felnő a' nélkül, hogy tudná, millyen az igazi theátrom. — A' protestans oskolákban különös figyelmetességet fordítanak a' görög nyelvre, de valljon adják-e a' tanulók kezébe Sophoclest, vagy más görög Költőt? épen nem, hanem tsak a' theologiára tartozó munkákkal kinozzák, úgymint a' mellyek után kenyeret kereshet. Illyen principiumok követésével telik el az életnek már a' természettől a' költésre rendeltetett ideje, 's alkalmasint a' többi része is annak így repül el egymás után, mert tsak ugyan igaz az többnyire, a' mit Hora-

tius mond: quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu.

Van még egy nevezetes oka a' drámai Literatúrában való hátra maradásunknak, úgymint Iróinknak és Olvasóinknak (a' ki nem olyan ne vegye magára) abbeli büszkeségek, hogy amazok tsak eredetit akarnak írni, a' mit nem tsak hallani, hanem némelly előljáró beszédekben olvasni is lehet, inkább akarok, úgymond, középszerű originál lenni, mint első rangú fordító, — ezek pedig tsak eredeti munkákat kívánnak az Iróktól, 's mihelyt fordítás, elvetik. Mind az Irók feltétele, mind az olvasó közönség kívánsága veszedelmes a' Literatúrára nézve; amazok épen úgy gondolkoznak, mintha valamely gyermek nem akarna inas lenni, hanem önnön magától szándékoznék valamely mesterséget feltalálni, melly régen megvan, 's annyira mennyire tökéletesítetett is; valamint ebből tsak úgy lehet a' maga mesterségében alkalmas embert várni, ha mestere esméreteit megtanúlja, 's egyszer'smind azt is hinni felöle, hogy ezeket már tulajdonaivá téven, azt még nagyobb tökéletességre viszi; úgy a' drámákra nézve is tsak attól a' Költőtől várhatunk tökéletes munkákat, a' ki a' talpra esett fordítások által költői talentumainak jeleit adván, ez által a' más nemzetek költésbeli előmeneteleket, tökéletességeiket vagy hibázásait megismeri, 's amazokat követni, ezeket pedig elkerülni igyekszik, a' mit sok nagy talentomú férjfiak tselekedtek; a' többek közt Schillernek is vagynak illy fordításai Gozzitól, Shakspeare-től, sőt Euripidestől magától is „Iphigenia in Aulis” cím alatt. Reményilem, nem veszi rossz néven Döbrentei Úr, ha itten például felhozom, tsak nézze meg kiki a' Vetek súllya, és a' Fösvény cím alatt lévő remek fordításait, a' végén

lévő tudós jegyzésekkel, mellyeket a' fen tisztelt Úrkiadott, a' vagy nem több örömet érezhet-e ebből a' figyelmes olvasó, mint némelly eredeti munkáinkból, kiváltképen a' Kenyér-mezei viadaltól? valóban követésre méltó példa, és ha a' külföldi jelesebb költők munkáit illy remekül lefordítják azok, a' kiknek a' sors módot adott több nyelveknek megtanulhatására, az illyen mind originálban, mind fordításban tökéletes munkák a' költői pályára sokakat felserkentenének. De talán erre azt mondja valaki, hogy ezen tzeletra, az az a' külföldi írók ízlésének megismerésére elég a' tsupa olvasás is, 's jobb ha ezen az úton is elérhetvén a' tzelelt, azok helyett originálokat ír? — Igaz az, hogy az út rövidebb, de a' haszon se sok benne; mert ha az ember olvas valamelly idegen nyelven írt könyvet, 's a' szem repked a' sorokon végig, itt is amott is ért egy két szót, úgy látszik érti a' velejét a' könyvnek, 's ha reá szoritják, el is mondja, a' mi kivált a' Románokban 's a' drámákban majd mindennapi eset, de parantsolják tsak, hogy az aetheticai regulák szerint tekintse meg, egy szót se tud felelni, 's így tsalják meg többnyire önnön ítélő tehetségeket az olvasók; ellenben mikor a' jó fordító kinszeritetik minden szavát a' könyvnek a' maga igazi értelmében anyai nyelvére által tenni, ekkor mind született nyelve pallérozódik, mind pedig költői talentoma tökéletesitetik; az illy tökéletes fordításokat már most hány olly emberek fordíthatnák hasznokra, a' kiknek nintsen módjok külföldi nyelveket tanulni, 's az azon írt könyveket olvasni, a' kikben talám a' legtzelesebb költői tehetség szunnyadozik, 's tsak a' nints, a' ki annak szikrát adjon? — Semmi a' mi erőltetett nem jó; maga a' természet, melly a' maga útján igen lassan megyen, 's tsak lassan

viszi tökéletességre a' benne lévő valóságokat, tanítja ezt; miért vetnök meg tehát ezen hűséges anyának tanítását, 's miért akarunk egyszerre a' drámai költésnek azon poltzára ugrani, a' mellyre más nemzetek több századok alatt jutottak? — Kövessük a' német nemzet példáját; nints olly derék munka a' tudományok akármelley ágában is, mellyet német nyelven olvasni nem lehetne, a' legjobb Spanyol, Olasz, Frantzia, 's Ánglus darabok le vagynak németre fordítva, 's tsak mi szégyenlnök ezt? és mi szégyen az, ha én valami jót 's szépet talállok más nemzetnél, 's azt magamévá teszem? így szégyen az oskolabeli tanítók-tól is valamit tanulni? és ha utól vagyunk, avagy gyafázat- e azt megvallanunk? nem kiment- e bennünket a' história, melly nyilván megbizonyítja, hogy azon epochában, midön más nemzeteknél mind a' drámai költés, mind más tudományok fel kezdtek éledni, hazánk majd a' Török iga alatt nyögött, mellytől 1686-ban szabadult meg 145. esztendei szenvedése után, majd a' pártosok dühösködtek kebelében, majd más háborúk terheltek; az illy veszedelmes időkben elég ditsősé- günkre szolgál, hogy a' közönséges életre szükséges tudományok annyira virágoztak, 's virágoz- nak is nálunk, mint a' mai időkben tapasztaljuk, mert vajmi nem szenvedhetik a' Mu'sák a' kard- tsörgést! futnak ök az ollyan helyről boldogabb tartományokba, a' szelíd érzések hazájába.

Nagyon hibáznék az, a' ki azt vélné, hogy ezen vélekedésem által drámáinkat akarom leal- tsonyítani; vagynak nekünk igen szép eredeti darabjaink, mellyeket enthusiaszussal fogadott a' közönség; én a' fordítást tsak a' drámai költés- ben járatlanok felserkentésére 's magok tökéle- tesítésére ajánlom. Tapasztalták ezen vélekedésem jöltévő következéseit más nemzetek íróji is, így

a' Német dramaticus Höltyök sokáig küszködtek a' Frantzia izléssel, míg nem Lessing és Göthe ama' híres Anglus Költő Shakspeare munkájival meg nem esmertette hazafijait; ekkor kezdett a' költés a' Németeknél a' tökéletesség poltzára feljebb feljebb emelkedni, hozzá járulván ehez a' régi Görög dramaticusok izlésével való megesmerkedések.

Egy fő dolog hibázik még hazánkban, melly drámai költésünket akadályoztatja, az az egy nemzeti théátrum, melly nélkül fájdalom! hazánk fő városa szükölködik. Méltó volna itt érdemes hazánkfiának Kultsár István Urnak arany betűkre érdemes szavait, mellyeket ezen tizim alatt „Buzdítás a' nemzeti Théátrum felépítésére” meg 1815-ben a' hazához intézett, ide ismét beiktatni; de legyen elég rövidség okáért tsak a' berekesztést olvasóimmal közleni: „Legyünk, ugymond, Magyarok! és ha Árpád örökségében élven magunkat az ő maradékainak büszkélkedve nevezzük, betsüljük meg Árpád nyelvét is, 's annak virágoztatására a' magyar műsáknak már valahára egy illendő templomot állítsunk”. — Ha ez a' buzgó kívánság valahára beteljesednék, és a' nemzeti játék-szín 's a' játszó társaságok igazgatása a' Drámai költésben jártas 's azt gyakorló férjfiakra bizódnék, akkor lehetne annak virágzását reménylenünk. Megmutatták ezt Engel, a' ki a' Berlini, és Göthe, a' ki a' Weimari theatrumot hihetetlen tökéletességre emelte, a' kik jöllehet különös talentomokat se nem teremtettek, se azokat meg nem jutalmaztatták, de a' játszó személyeket legalább jó rendhez szoktatták, mellyről ezek többnyire semmit se akarnak tudni, hanem mindegyik úgy játszik, kivált a' nagyobb játék-színeken, a' mint eszébe jut. Ezt azon ditséretes rendtartásnak kellene követni, melly Frantzia-országban és

Angliában van; itt ugyan is valamely darabnak a' Szerzője, ha munkája kedvességét nyer, a' bejött pénzből bizonyos részt veszen; ha pedig nem tetszik, semmit se kap. Melly hathatós eszköz volna ez a' drámai költés művelésére 's tökéltetésére!!! — Lássuk már végezetre

Az Énekes Játékokat.

Mi legyen az énekes-játék (Opera)? Értekezésem elején előadtam, itt hát csak a' históriáját rajzolom le röviden. A' XVI. Században Vincenzo Galilei és Giulio Caccini, két azon időbeli híres műsikusok tették a' legelső próbát, a' verseknek valamely húros műsika együgyű követezése mellett szóval való elmondásokra nézve. Ezen próbatételek, mellyeket az Opera eredetének lehet nézni, egy egészen műsikára tett drámának nyitottak útát, mellynek neve Daphne volt, és egy Ottavio Rinuccini nevű költőtől készítettett, a' műsikát pedig Giacobbo Peri szerzette. Ez legelőször 1597-ben Florentziában adattott elő, 's felette nagy kedvességet nyert. Két más pásztori játékok, Aegle Giralditól, Arethusa pedig Lolliotól, azt mondják, ez idő tájban adattak elő a' Ferrarai Hertzeg udvarában, valamint azt is mondják, hogy a' Guarini Pastor fidoja már a' XVI. Század közepén műsikái módon adatott elő. A' műsika ezekben a' néző-játékokban többnyire olly előadásban állott, melly a' mi mai ének - beszédünkhöz (recitativ) *) hasonló volt,

*) Ének-beszédnek neveztetik valamely beszédnek szóval való előadása a' műsikában. A' beszélléstől (declamatio) az által különbözik, hogy a' recitativ valamely műsikái hangon, a' fő tonusoknak egy vagy több műsika eszközön való kísérésével 's hozzá alkalmaztatásával adólik elő; a' tulajdonképen való énekléstől pedig az által különbözö, hogy semmi nótája, melodiája nints a' recitativnak, a' hangokat se nyújtja sokkal tovább, mint a' helyes declamatio azt megengedi. Az Oratoriumokban, Cantatekban és Operákban gyakran elő jó.

melly a' Chorusok által ritkán szakasztatott félbe, a' honnan a' Görög Tragoediák előadásához igen közelített, mivel ezeknek dialogusaik hasonlóképen együgyű mu'sika kísérésével mondattak el. A' recitativnak feltalálója, úgy a' mint az most van, Emilio del Cavaliero (1570-ben Florentziában fő mu'sika mester volt), a' kitől Florentziában 1590-ben két pásztori játékok, il Satiro, és la Disperazione adattak elő, és a' ki épen ezen módon egy oratoriumot, Anima e Corpo, mu'sikára tett. (Oratoriumnak nevezetik valamelly lautos versezet, mellynek tárgya a' Szent Irásból van véve, 's mu'sikával kísértetvén nagy innepekben az Isteni tiszteletre használtatik). Több ezekhez hasonló próbatételek után 1600-ban a' IV. Henrik Frantzia Király házasságakor készült Euridice nevű énekes-játék, mellyet Rinuccini készített, Peri és Cocconi mu'sikára tettek, Florentziában közönségesen előadatott. Mások vélekedése szerint pedig már 1480-dik esztendő táján egy bizonyos Sulpitius János, a' kinek vezeték-neve Verulamo, a' Római piatzon, sőt a' Pápa és Hardinálisok előtt is adott néző-játékokat mu'sikai beszéddel. Az első Opera buffa (víg vagy tréfás énekes-játék) azt mondják Venetziában adatott elő 1624-ben, ugyan tsak ott állítatott fel a' legelső énekes-játékszín is 1637-ben. 1646-ban, a' meddig t. i. az énekes-játék hazája tsak Olasz-ország volt, hívatott legelőször Mazarin Kardinális énekeseket Frantzia országba, a' kik ott először az Orpheus és Euridice nevű Operát adták elő. Ez idő tájban tett Perrin próbát egy Frantzia Operával, mellyre 1669-ben Királyi privilegiumot nyert. A' komoly foglalatú (Opera seria) énekes-játékokon kívül, melly Királyi mu'sika Akademia nevet viselt, más is hozódott be, melly a' St. Laurenti és St. Germaini vásároknban adódott elő,

és a' melly tréfás, víg Opera nevet kapott 1715-ben, ennek pallérozására Le Sage az ő vásári theátrumokra készített munkáji által (Théâtre de la foire) sokat tett. Az Operák Frantzia - országban fényes tántzokkal és pantomimokkal ékesítettek fel. — Német országban már Hans Sachsen idejében (1507) voltak énekes fársángi darabok. A' legelső tulajdonképen való énekes-játéki textust készítette Opitz Márton 1609-ben, mellynek neve Daphne, és a' fenn említett Daphne tzimű Olasz Operának himezése volt. Azután Thiemich Pál írt egy Operát Alceste név alatt, melly az első, és a' Lipsiai Husvéti nagy vásárban adódott elő. Némellyek a' der Teufel ist los tzimű Operettet (így neveztetnek a' rövid énekes játékok) tartják a' legelső víg énekes-játéknak Német országban; Flögel ellenben azt állítja, hogy a' németeknél a' víg Operák épen olly régiak, mint a' komolyok. Augsburgban 1607-ben játszottak legelőször német Operát, Norimbergában pedig 1607-ben épült énekes játék-szín, mellyben 1697-ben Arminius adta elő az első német Operát. — Svécziában 1774-ben adatott elő az első eredeti Opera, Birger Jarl tzim alatt, született Svekusoktól. Nevezetesebb Opera seria költőjik az Olaszoknak; Apostolo, Zeno, és kiváltképen Metastasio, a' víg operára nézve pedig Goldoni's mások; mu'sika szerkeztetőjik pedig: Sachini, Piccini, Cimarosa, Salieri, Paësiello, Zingarelli, Martini, Rossini, Generali's a' t. — A' frantziáknál Opera Költők voltak: Quinault, la Fontaine, la Motte, Marmontel, Favert, Sedaine, Etienne, Jouy; mu'sika szerkeztetők: Gretry, Monsigny, Dalayrac, Isouard, Boyeldieu, Catel, Mehul és a' megnemzetesített Spontini és Cherubini. Anglus Költők: Addison, Gay, Fielding, Kenrich's a' t. mu'sikai szerkeztetőjik nem esmeretesek. Német

Költők: Göthe, Gotter, Bretzner, Stephani, J. G. Jacobi, Herclots, Huber, Michaelis, Kotzebue, Bürde, Schikaneder 's a' t. mu'sika szerkesztők: Mozárt, Winter, Weigl, Reichardt, Kunzen, Wölil, Beethoven, Weber M. K. 's a' t. Legnevezetesebb német romános énekes-játékok: a' Tündér-síp (Zauberflöte), Don Juan, das unterbrochene Opferfest, der Freischütz 's a' t. mellyek, a' Pesti játék-színen is már gyakran elő adattak.

Lassú István.

2.

A' hólyagos-himlő és Vakczina.

Nem született az Orvosi Tudomány találós, köréből szerentsésebb férjfiú Jennernél; nem kööltetett a' szenvedő emberiséggel jóltévőbb találmány a' vakcinánál. Az érzéketlen értz oszlopokra metszett érdem-betüket az idő az egészszel együtt megemésztí; de Jenner Eduárd neve, 's a' vakczina jóltévősége a' szülék érzékeny sziveikben metszés nélkül élven, elkerülík ezt a' sorsot.

Emlékezem ezen alkalmatossággal vissza hogy midőn 1800-ban a' Bétsi nagy Oskola-Ispotályban ama' nagy tudományú Orvos Cons. Frank Úr alatt a' természeti hólyagos-himlő oltattatnék, és midőn tudós hazánkfija n. Dr. Decsy Sámuel Úrnak két gyermekei a' Cons. Professor Úr felvigyázása alatt reám volnának bizva, emlékezem mondom, hogy Dr. Aloysius de Careno Úr, ezen tudós, és az emberiség java mellett buzgó Orvos ki húza 'sebéből egy könyvet, és abból beszéllé az Angliában akkor feltalált himlőt, mellyel a' természeti hólyagos-himlőt elkerü-

lik az emberek ; erre magamban ezt mondtam : „én bizony nem hiszem”. De emlékezem azon időre is , hogy dívatjába jöven köztünk is a' vakcinálás , az ellen sokféle ellenvetések , sőt rágalmozások is tétettek , 's ezek között nem fájt nekem inkább egy is , mint az , hogy a' már vakcináltak is hólyagos-himlőben meghimlőznek , mondtam erre is : „én bizony nem hiszem”. Imé miként mégyen az ember egyik végséghől a' másikba , 's ellenkező nem hiszemekbe által. Melly sok nagy igazságnak nem kell így közben rejtve maradni !

Városunkon 1825-ben vakcináltak , és vakcinálatlanok a' közönségnek nagy botránkoztatására hólyagos-himlőben elegyesen holtanak meg. Ezen esetben kötelességemnek tartottam előbb is a' vakcinálatlanok járvány hólyagos-himlőjökre fordítani figyelmemet. A' hová magam nem juthattam , hiven utánna tudakozódtam. Úgy találtam , hogy a' városunkon lévő járvány hólyagos-himlő külső formájára , szintén mint minden stadiumjaira , 's megfelelő febriseire nézve ugyan az , a' mi volt ez előtt 25 esztendővel. Ezután egybevetőleg figyelmeztvén a' vakcináltakban kiütött hólyagos-himlőre , úgy találtam , hogy e' kettő ugyan azon egy a' vakcináltakban tudniillik és a' vakcinálatlanokban , úgymint 1) Stadium infectio nis. Székely Agnes szép leány maga mondtotta nekem , hogy látogatni lévén himlős szomszéd aszszonyának , annak ivó edényéből ivott , 's azonnal belső borzadás futotta el , és harmad napra roszzúl lett. Réti Sámuel Lakatos mest. legény abból kapta el , hogy gazdája olly mosatlan ágynémübe fektette , mellyből az előtt két héttel egy Lakatos legény himlőben megholt volt. 2) Stadium eruptionis. 3) Stadium suppurationis. 4) Stadium Exsiccationis , és

a' megfelelő febrisek egy formán, 's a' szokott módon, nem maradt el a' szag, és szemfájás is; mindeniken többnyire ónos himlő volt (*variolae confluentes*). A' vakezina védelmére találom, hogy ez állítatik: „Vagynak himlők, mellyek külső formára hasonlók ugyan a' hólyagoshoz, de hijánozik a' Stadium suppurationis”. A' mi hólyagos-himlőnk suppurált, láttuk, és szaglottuk; tehát kívül belől a' volt, a' min k lenni kell az igaz hólyagos-himlőnek.

Honnan jött légyen városunkra, nem tudhatom; ragadóságát pedig két izig nyomozhattam, t. i. a' vakezinálttakban. Feljebb vala, hogy Sz. Agnes a' szomszéd aszszonyától kapta, (kiről apró gyermekeire nem ragadott el) holott azt is mint Agnes volt vakezinálva. Ennek nem tsak testimoniumját, és a' vakezina négy nagy helyeit láttam; hanem még a' belőle vakcinált Nagy Thérézia, és Rozália testimoniumjokat is olvastam, vakezina helyeiket láttam. Ágnes ágyára leány barátjai, 's apróbb testvérei elegeyesen ültek, senkire nem ragadott himlője. Horváth Ferentz n. Dr. Horváth Mátyás Úr fija, egy vasárnapon hozzám jövéen panaszkodot az ábrázatján 's testén is két napólta igen alkalmatlan pattanásokról, 's himlőtől való félelméről. Erre levetkeztettem, 's karjain a' vakezina öt nagy helyeit megkapván, a' pattanásokat játékosan szerelem fakadékoknak mondtam (mivel ezen esetig még mind kételkedtem). Nem leve játék Horváthnak, mivel hétfőn omlani kezdte ki a' himlő ábrázatján 's egész testén, 's gyógyítottam *methodo antiphlogistica leniter diaphoretica*. Horváthról nem ragadott tovább, reá pedig hihetősen Hintsről a' Contubernalisáról — ('s' itt sem többre), ki az előtt néhány héttel terhesen feküdt hólyagos-himlőben, ámbár volt vakezinálva 's helyeit magam láttam. De ki merné mondani, hogy

Dr. Horváth kedves fiába Ferentzbe fattyú vakcinát oltatott, vagy azt az igaztól rajta megkülömböztetni ne tudta volna?

A' vakcinált hólyagos-himlősökben maradott himlő-hely nem olly setét piros, 's talám nem is olly mély; az elvakarás épen olly disztelenséget okozott mint régen.

Láttam tehát minden kételkedésen kívül hólyagos-ónos-himlőt, minden külső és belső tulajdonságaival az igazi vakcináltakban. A' világ előtt esmeretes nagy érdemű vakcináló Dr. de Carro Urnak is két vakcináltjai 1806-ról hólyagos-himlőben meghimlöztenek Erdélyben; az egyik a' vakcinálás előtt nem sokkal rühes volt. Ezt ollyan ember beszéllete nekem, a' ki jelen vólt mikor vakcináltattak, és mikor meg is himlöztek, és a' ki valósággal ért is a' dologhoz. Nem fogadhatom el a' „variolaë” mellett ezen mellékletet (adjectivum) „modificataë”; hanem el inkább ezt „mitiores” a' febris tekintetéből is, melly elején typhus mitior a' mint én találtam. Mikor a' vakcinált, de még is meg himlözött Huber tetemes hibájira, mellyek rajta ejtettek sub stadio eruptionis, esős hideg időben hozattatván be Ispotályunkba, és a' Magyarói Oskola-mesternek 15 esztendő fiajára Sámuelre vissza emlékezem, kiben háromszori vakcinálás után is a' vakcina meg nem foganszott, 's a' ki magát bátorságban lenni vélvén, a' himlőt elkapta 's benne megholt; midőn egybe hasonlítólág vissza emlékezem: vagyon okom az igazi hólyagos járovány himlönkről legalább kezdetében a' vakcináltakban ezt mondani: „Vakcina által szelidített hólyagos-himlő”. Megjegyzem, hogy közönségesen ritkán szokott a' köznép a' betegség első pe'sgésében orvoshoz folyamodni, 's még ritkábban Ispotályban menedéket keresni. Midőn ezeket így látám,

a' mit eddig hirdettem, most teljesedésbe vettem, és a' régi vakcináltakból már 24-et újra vakcináltam. Imé kinevezem közülök, M. Gub. Tanácsosné özv. G. Teleki Jó'sefné Aszszony ö Nagyságának három gyermekeit, Károlyt, Domokost, Borbálát; M. Tab. Assessor Zeyk Dániel Úr három gyermekeit, Jó'sefet, Borbálát, Károlyt. Ugyan azon tökéletes jó materiával az nap vakcináltam T. Professor Antal János Úrnak négy gyermekeit, Máriát, T. Hegedüs Lajosnét (kinek karjaiba fektettem volt legelsöbben vakcinás fonalakat; de akkor meg nem foganván, újra kellett vakcinálnom) Ferentzet, Lászlót, Katát. Fogadják el T. Prof. Barátom itten köszönetemet, mint a' ki kedves Mariskáját 1801-ben Oktob. 14-kén legelől vette karjaira, 's a' Vakcina próbájára nekem kitevé; fogadják el T. Makf. Dósa Gergely, Borosnyoi L. János, Szöllösi Péter Urak, kik a' jó példát nyomban követték.

Az újra vakcináltakban némellyekben meröben elszáradtak a' vakcinák; másokban felesekben nagy viszketegséget, tüzesedést, hēfelé tsonót, hónall-fájást, forróságot okoztanak (conamen vaccinae), végre is zápon maradtanak hatodik napra; viszont kevesekben tökéletes fattyú vakcina költ ki (gradusai ugyan azon nisusnak a' kiformálódásra) nevezetesen T. Hegedüs Lajosné Aszszonyban febrissel, T. Bolyai Farkasné Aszszonyban, ugy hogy könnyen további oltásra vehették volna az embert; úgy Dósa Imre Úrban is, ki most általam harmadikszor is vakcináltatott, mivel a' legelsöt 1801-ben elvakarta, és noha helye jól látszott, még is esztendő múlva újra vakcinálni jönak tartottam, de akkor elszáradtanak oltásaim, most pedig igen tökéletes fattyú vakcinája lett. Feltehetem azt a' kérdést, hogy ezen régibb vakcináltakban a' vakcinálás korossága

szerint nem éledez-e újabban a' meghimlőzhetés? olyan formán tapasztaltam, hogy igen. Nem tartom indifferens dolognak az effele fattyú vakczinát 's kivált febrissel. Erdélyben legelőbb én kezdettem a' vakczinálást a' fen írt esztendőben, 's napon, melly a' szerentsés vakczinálásnak az epochája hazánkban, 's a' személy, kibőn legelőbb megfoganszott a' vakcina, Dósa Imre Úr. Szerentsésnek mondám magamat, nem tsak azért, hogy legelső, 's számos úri házakban 's egy egész fő iskolában tanuló, 's arra való gyermekeket vakczináltam; hanem azért is főképen, mivel tudtomra egy is azok közül meg nem himlőzött. Háborúban járt katonák, külső Universitásokon tanúlt Papok, hólyagos-himlősök között forgott emberek lettek belőlök, 's nem ragadott el egyre is. Kötelezem pedig magamat, hogy ha vakczináltaim, vagy újra vakczináltaim életemben meg találának himlőzni, közönségessé tenni el nem mulasztom. A' vakczináltak nyoltz hónaposok 's azon feljül valóok voltak többnyire (ennek sokat tulajdonítok); mint azt Hazánkfija Orv. Dr. T. Váradi Sámuel Úr anyai nyelvünkön Bétsben 1802-ben kiadott Vakczinájában meg lehet látni. Sokkal tartozik Erdély Dr. Váradi hazafiúi buzgóságának; ez az Úr küldött Bétsből nekem is, másoknak is legelőbb vakczinás fonalat; mellyet ezennel közönségesen köszönök; ez írt anyai nyelven Hazája és Nemzete számára elején mindjárt hasznos, még is óltsó könyvet, melly még ma is megérdemelné, hogy minden Ekklé'siában oktatásul tartassék.

Ime két egymással ellenkező tapasztalások ugyan azon Orvos által egy tárgyról. Megpróbálom ezen practica contradictiót elenyésztetni. Illyen pontból kimenvén azt mondom, hogy „a' vakcina nem tsalhatatlan védelmező

a' hólyagos himlő ellen". Megtsalattathatunk a' következő környüállásokban:

1) Az időkorban (aetas), mellyben vakcinálunk, és vakcinálni kénytelenek is vagyunk a' hólyagos-himlőtől való féltünkben. Ugyan is a' tsetseinőknek bőrök sokáig rongyos, hámló, tisztult, varadzik, pattogzik, 's kiformalódásban vagon; undokítják különösen némelly fekélyek (herpetes). Meggyőződött ezeknek hűfolyásáról a' feltaláló néhai Jenner Úr is, még 1804-ben és 1810-ben. Illyen hőrön az állandóság nem fészkelheti meg magát. Továbbá azon tejes massa sokkal kotsonyásabb, mint sem az alterans febris állandót alterálhasson: azért állittatott is, hogy mennél kisebb a' tsetsemő, annál kisebb a' febrise. A' formálásában megállapodott vagy tisztult bőr fő dolog. A' tudós Walthor szerint (mert a' régiiek másként 's hosszabb időre tették) hét esztendőre merőben új bőrrel, hússal, inakkal, tsontokkal, nervusokkal, velőkkel tserélődik ki testünk, melly által némelly betegségek, u. m. a' Scrophula elnövdnek. A' tej-fogak kitserélődése tudatik közönségesen. Igy tizenöt esztendőre kétszer esik meg az észrevehetetlen tsere, mellyben ki és feltserélhetetlen egyedül a' személyesség. Ha lehet ez a' betegséggel, miért ne lehetne elnöni a' prophylaxist, melly olly lágy fundamentomra, mint a' tej hús, építetett. De szólljon egy élő példa, T. Tompa Ádám Úr, kit mintegy 15 esztendős korában vakcináltam 1802-ben Karátszon havában, 's maga napról napra jegyzette vakcinájának regularis lefolyását. De Tompa Ádám Úr az előtt tizenegyedfél esztendővel hólyagos himlőben lévő testvérei közé fektettvén, azt megkapta vólt, himlőhelyei most is látszanak. Itt az erősebb nem szolgálhatott praeservatívául a' gyengébb ellen, és még is a' szelid.

vakcina szolgáljon minden korra a' hólyagos-himlő ellen? A' Theseus hajójától vett hasonlatossággal csak képzetek közt hajókázhatunk. Még ezt teszem ide, hogy csak egyszer próbáltam az elkeseredett atya kívánságára három hetes tsetsemőt vakcinálni, 's azt is megbántam, nem magáért a' vakcináért, hanem az individualitásért.

2) Az individualis Constitutióban és haereditaria dispositióban. E' két okból találunk és látunk mostan is a' múlt századból sima és himlő-helyes ábrázatokat. E' két eredeti sajátságok befolyanak feles betegségekre. Így láttam 1817-ben Febr. nevezetes Uri házban, hogy az ifjú Grófné idő nap előtt nyoltzadfél napra lebetegedvén, szült hólyagos-himlőben in stadio suppuracionis lévő leánykát. Jelen voltak néhai Dr. Mátyus György, és a' Grófnének feles Melt. rokonai, kik közül ma is némellyek élnek. Az anyját régen magam vakcináltam. A' vidékben nem hallatott hólyagos-himlő; de volt közönséges bálokban a' Grófné. Ha ez idejére született volna, mitsoda relatióban lett volna mind a' hólyagos-himlőhez, mind a' vakcinához? hihetesen sokáig el nem fogadólag, 's véletlenül meg lehetőleg. Ugyan ott láttam 1819-ben Septemb. hogy a' hat hetes Kisasszony önként meghimlőzött, 's in stadio suppuracionis meghalt. Ekkor sem hallatott híre a' hólyagos himlőnek, de szállott reájok az apai, nagy-apai ágon örökségül. Ez a' nagy apa első unoka vala Melt. V. J. Úrral Magyar országban, kinek terhes felesége himlős gyermekeihez látván, azokéhoz hasonló változásokat érzett, és emlőjin néhány hólyagos himlők kiütötenek. Ekkor mondá az Orvos: „most a' Nagyságod terhe is himlőzik”. Eljövén a' szülés rendes ideje, himlőhelyesen született a' gyermek, V. A. ki most közép idejű férjfi, és nagy Hazafi.

Ezt a' néhai Mélt. Asszonyságnak édes leánya be-
szellé nekem testvéréről, mint a' feljebbi esettel
mindenképen atyafiságos történetet. — T. Tompa
Ádám Úr rendre mindeniket elfogadta. Úgy va-
gyon, hogy némelly színtelen gyermekek meg-
színesednek, gyengék megerősödnek, környado-
zók megegyeszednek; de ha igen sokféle avi-
talis dispositio jó pe'gésbe, forrásba, épen az
alterans febris alkalmatosságával, mint láttam va-
riolosa, scrophulosa, scorbutica haereditást, 's
ahoz jöhet még gelesztá 's egyéb is, története-
sen rosszul üthet ki, melly mind a' vakezinára
rovattathatik, holott meg vagyok győződve, hogy
a' tiszta vakezina-processus senkít el nem vitt,
egy épet is meg nem nyomorított.

3) A' Vakezina materiájában. Tsak
az igazi vakezinától, 's legitima aetassát elért ma-
teriától várhatjuk a' védelmezést. Napját és órá-
ját, és így a' perfecta aetassát minden személy-
ben meghatározni nem lehet. Én 7. nap előtt nem
vettem, mivel nem elég élesztősnek tartom, de
a' 8-dik és 9-dik napokat legjobb 's legbizonyo-
sabb stadiumnak hiszem, mikor tudniillik kristály
tisztaságú levét vehetek; mert tsak abban lako-
zik az impraegnáló bal'samos erő. Az elért záká-
nyos lé nem securisál, és még a' legjobb lé
is fattyú-himlöt hoz elő a' már vakezináltakban.
Itt már a' test conditionálja a' materiát; szükség
két conditióknak barátságosan egybe találkozni.
De láttam az első rendbéli vakezinát tizenegy
napi lethargiájából a' második vakezinálásra fel-
ébredni 's kikelni Tttes Sándor Mihály Úr leá-
nyában Anikóban.

Meddig tartson a' Vakezina élesztős ereje,
meghatározni nem tudom. Kivánnám részenről min-
den öt esztendőben újabbat, nyersebbet, ele-
venebbet hozatni hazájából. Befolyik a' Climának

tsendesen formáló ereje a' plántákra, állatokra, emberekre, betegségekre, úgy pathologicum productumokra is. A' ló-körme első gyöngyháza a' vakcinának Jenner után, a' tehén tölgye második nemesítő fészek, harmadik pedig az emberi test melege, mellyben kotoltatik. De hányadik generatióban van tsak mi közöttünk a' Vakczina? meddig marad ereje az emberi testben? határozatlan: mert újabb materiálénk új elegyedéses fermentáló temperaturája, új fermentumot kíván tőlünk, hogy másféle fermentatióba ne menjen.

4) A' vakcinátorokban. Az esmeretlen vakcinátorokról nem szóllok, az esmeretesek türjenek el. A' szülék hibáznak, midőn a' vakcinálás elől duggatják gyermekeiket, 's hogy kicsiny készülettel adják, némellyek kicsiny dolognak is itélik. A' vakcinálók hibáznak, midőn abban járnak, hogy sokat, nem pedig hogy tökéletesen vakcináljanak. Hányan mutathatnának elő olly protocollumot, mellyben a' volna feljegyezve, hogy a' legszegényebb ember gyermekét is négy ízben 5, 7, 9. 12-dik napokon meglátogatták, és hogy másod vakcinája volt-e, feljegyezve találtassék? 'S mit mondjunk arról, a' ki gonosz nyerekedésből kelés mérget inoculált Vakczina helyett? Politia kezébe való! Szükség a' Vakczina saját caractereit esmerni, úgy a' különbözöttöket a' késői fattyú vakcinától. Ettől való féltében sem engedhetném meg közönségesen a' hetednap vakcinából való vakcinálást; 's ebben tsalódhattak meg felesen; ezt a' napot nagyon foganszónak tartják, de tsalhatónak én is tartom. Megesmertető jelei a' fattyú vakcinának: oltás után hamar viszket, másod, harmad napra piro-sodik, negyedre hólyagzik, ötödre gyöngyellik, ekkor a' teteje béhorpad, leve kristály tisztaságú, mellyből soha nem oltottam, de mások olthattak;

hetedikre elszárad rendszerint, de láttam kilentzere is kiynulni; udvara keskeny, vara tsak lentse-nyi, lehullása határozatlan, helye nem mély, idővel kitelik, 's hogy fattyú vólt megbizonyítja; de a' víz és zápor himlővel nem vétetődhetik egybe, mellyek nem suppurálnak. Szükséges a' protocolum genealogica rövid deductióval. Mikor vaccinationis Director voltam, a' testimoniumokat illyen formán adatni rendeltem a' jelen lévő időre alkalmaztatva: „Tisza László, Lajosnak fija, hat hetet hétöltvén kevéssé száraz óltvarú ábrázattal vakcináltatott 1-a Januar. 1816. Hegedűs Márianak R. Pap Hegedűs Lajos Leányának épen 8. napos vakcinájából, 5 szúrásokkal, mellyekből három megfoganszott, tökéletességre ment, minden stadiumjait megtartotta, másod vakcinájai nem vóltanak, a' varak lehullottak 21 napra, 's mély gödreik maradtak. Sig. M. Vásárhely 25. Januar. 1826”. Ezen formularéről a' következőket jegyezem meg magam: a) principiumom ellen, (felvén a' hólyagos himlőtől) vakcináltam a' kedves Lászlót; javallom azért, hogy 1832-hen November 20-a tájatt másodszer és 1850-ben harmadszor vakcináltassék 's vakcináltathassék!! b) Bőre még nem volt tökéletes, hanem formálódásban. c) Igazi vakcinából; tanátslom minden vakcinálónak, egy gyermekből többet vakcinálni. d) Igazi vakcinája vólt, mellyről a' kinőhetetlen gödrös vagy öblös helyek fognak bizonyítani.

5) Az esztendő járásában és himlőgeniusában. Tenyésztet az időjárás embert, állatot, plántát, betegséget, ugyan az enyésztet, elenyésztet mindeneket. A' himlők mint a' Cométák eltűnnek, 's mikor nem vélnök, jó vagy rossz geniussal megjelennek (benignae, malignae). Mi is hiszszük vala, hogy többé hólya-

gos-himlőt nem látunk. Tele vannak minden tudósításaink panaszszal a' pusztító hólyagos-himlőre, és a' nem védelmező vakcinára; az orvosi írások teljeseek külömböztetésekkel. Én módosított hólyagos-himlőt nem láttam, hanem Vakcina után szelidebben lefolyó hólyagos-himlőt láttam Kallerben, Horváthban, Hubertben. Némellykor oly erős a' himlők geniusa, hogy meghódolja még a' legerősebb természetet is (későbbi materiálénk elegyedését új állati forrásra disponálja), által tör a' praeservatívák sorompójin, és az amuletutumok nimbusán. Említem a' mi időnkől a' mi iratott 1822. Február. 28-ról Dr. Frick Úrtól Báltimoréból: „Minden külöbség nélkül a' hólyagos-himlő olly individuumokra is elragadott, a' kik vakcinálva vóltanak, de azokra is, kik a' természeti himlőt magokra régen, vagy inoculatio utján kiállották: ezekből hóltanak is meg, amazokból nem”. Igy volt és van most is városunkon, a' végét kivéve. Nem jöve olly eset elé, hol a' Vakcina mérgesítette volna a' jároványt, sőt szelidítette azt. Ne kívánjuk, hogy skárláttól, veres himlőtől 's jüh-himlőtől is védelmezzen. Hazámban úgy tartották ez előtt, hogy a' himlő olly adója emberi természetünknek, mellynek lefizetését ha valaki elmulatná életében, még a' sírban is után kell fizetni. Mi köszönjük meg az Isteni gondviselésnek, hogy olly mérgű hólyagos-himlők nem látogatnak gyakrabban.

Maradjon a' himlő nevezete a' pusztító járovány bőrkiütéseknek (exanthemata febrilia); mi pedig tartsuk meg az igen' együgyű nevet: „Vakcina”, ezen jóféle gyöngy szemek (gumma hydatica), melly annyi ezereknek salvus conductust osztogatott.

Ezen vi'sgálódások után is állítom, hogy a' Vakcina nem tsalhatatlan találmány a' hólyagos-himlő

himlő ellen. Tsalhatatlan tsak úgy és akkor lehetne, midőn az időkornak, a' személyességnek, a' a' haereditaria dispositionának, az időjárásnak, a' himlő geniussának az emberi testre való hatalmasan változtató befolyását a' föld golyobisán mindenütt megsemmisithetné: illy sokat és nagyot foglal magában a' tsalhatatlanság. A' mi nints a' vakcinának természetében, azt mi se kívánjuk tőle. Vagyon-e olyan szer orvosi kintstárunkban tsak egy is, melly a' legkissebb szenvedés 's nem betegség ellen — inconditionate használjon? Bizonyára nints tsak egy is. De a' vakcina más pontból is fontoltatva, nem áll a' hólyagos-himlőhöz sem ugyan azonságban, mint az inoculált hólyagos-himlő, sem ellenkezőségben mint a' száraz-betegség és elhízás; hanem áll szenvedési hasonlóságban, Homojopathiában, ha inkább tetszik, az az: valamiképen a' hólyagos himlő elementumi erejével az emberi testet maga, és a' vakcina foganszása ellen alterálja: épen úgy a' vakcina animalis erejével maga és a' hólyagos-himlő elragadhatása ellen alterálja, 's elevenen bébal'samozza. A' vakcina cultura útján artificialiter fészkeltetik az emberi test bőrébe, melly ott koltotván, ki kél a' gyöngy-szem hólyag (gemma hydatica), mellybe leheltetett az állati finom balsam, mint pathologicum productum; ez, beszivattatván a' circulatio útján, a' szükséges febris erejével minden részeket, kívül belől bébal'samoz, két napig tartó ifjúi elevenése után vénül, fonnyad, 's ki hal, var formában kitaszítatik, hagyván maga után soha ki nem nőkető gödröt, 's ez is száll alább alább a' növéssel.

Nintsen szándékomban ezekkel a' vakcina jöltévőségét kissebbíteni, midőn már felditsekedtem, 's midőn még azt is hozzá tehetem, hogy hasonlíthatatlan nagyobbssággal 's többséggel va-

gyon a' bántatlanul maradt vakezináltak száma, a' meghimlőzött vakezináltak száma felett; a' mi jároványunkban, 's ugyan azon házban meghimlőzötenek a' vakezinálatlanok, bántatlanul maradtak a' vakezináltak; nintsen szándékomban a' szü- léket is elrémíteni, hanem arra inteni, hogy gyermekeiket vakezináltassák szorgalmatosan; de legyen tökéletesen, 's nem immel ámmal akár- mint, és akárkivel, hanem ahoz értő jó lelkű emberrel, 's még így is, a' járovány himlők ide- jén ne szunnyadozzanak, a' hírelt praeservati- vákra, titkos amuletumokra gyermekeiket ne bízzák: mert az egész homojopathia valósággal az orvosi rengeteg tudomány épületei közt tsak nyári zöld leveles szín, melly alatt az Orvos téli hidegben megfázik, nyári záporban megázik, a' szülek szeme sós forrássá válik.

Magam részéről tanátslom, 's ajánlom, hogy minden individuum két versen is vakezináltassék; előbb ha tsak lehet a' tej fogzás előtt kevéssel, de a' járovány himlő más időt is határozhat; másodsor a' serdülés ideje tájatt, mikorra úgy is minden inak, húsok 's más részek a' jövendőnek munkájira megtömődtek, keményedtek, 's ál- landóbb alteratiót kaphatnak; ugyan is egy napi hólyagos-himlői szenvedés sokkal terhesebb, azon kívül, hogy kétségesebb, mint huszonnégyszeri vakezináltatás szenvedése. Már 24. esztendei pró- bát kiállott hólyagos himlő ellen való immunitás, szép praerogativa e' nyomorúság völgyében.

Erdélyből, Maces-Vásárhelyről

Sz. Szotyori Jó'sei
Orvos Doctor.

3.

Hrabowszky György egynehány Kézírásai.

Néhaj Hrabowszky György Úr Lajos Komáromi Prédikátor, és Hazánk Tudósai közül egy igen érdemes tagnak emlékezetére való némelly jegyzései ollyannak, a' ki tsak egynehány leveleiből és kiadott munkájiból esmerhette meg, de mindazonáltal nagyon tisztelte, nem lesznek talán a' 'Tudományos Gyűjtemény' rendszabásai ellen.

Hogy Hazánk számos Tudósainak azon szerentséjek nintsen, melly más országokban, de főkép' Angliában századoktól fogva ezeknek Tudósainak vagyon, olly világos, hogy arról senki nem is kételkedhetik. Ritka ugyan még Angliában is azon különös megbetsültetése Lord Byron híres Vers-szerzőnek, kinek Murray Úr minden versért két Guineket fizetett, de mindazonáltal kiki bőven megnyeri érdemlett jutalmát fáradságának, a' mellyet Magyar hazánkban igen kevés íróink nyernek, a' kiknek számában a' mi időnkbeliekből megnevezhetem néhaj Császári Királyi Tanácsos Kelemen és Schwartner Urakat, a' Magyar Anya oskolánál lévő híres Tanítókat, kiknek kétszer kiadott honi Törvényről, Diplomatikáról és Statistikáról írt remek könyveik ezeket hoztak be ezen Tudósoknak.

Hrabowszky György Urat mindazonáltal, ámbar ő is sok jó könyveket 's értekezéseket dolgozott ki, szintúgy mint Brassói Miller Ferdinánd Jakab, 's Kovachich Márton Urakat, a' mint magok megemerték, nem olly szerentsésen és gazdagon áldotta szorgalmatos és Hazánk díszére télző iparkodások.

Miller Ferdinánd Úr tudniillik 1820-ban Juliusnak 7-dikén hozzám adott Levelében több effélek között a' következőket írta: In nostra Patria Literae colendae fallendi temporis non promovendae fortunae causa adhuc sunt. Jam nunc deponatus sum, annum aetatis 15-a Decembris septuagesimum secundum implebo, per varios officiorum gradus transivi, per quadraginta octo annos in militaribus, politicis, iudiciariis et literariis muniis consenui, et longa experientia doctus sum occupationes literarias esse ingratissimas.

Kovachich Márton György Úr levelei ezekben sokkal nagyobb panaszokkal teljesek. 1820-ban November 5-dikén írt levelében, mellynek dátumát így teszi ki: Budae die 5-a Nov. natali mihi, 1820. aetatis meae 76-o finito, sok nyomtatott könyveinek sorsa leírása után másokról írván utóljára e' következő szavakkal él fájdalma' kinyilatkoztatására: Quid ego dicam de me, qui a 55. annis tot operibus editis, paucissimis, magis per adversa fata, quam per celebrationem, innotui. Sed id parum curarem, quia puto iudicium melioris posteritatis erit; damna tamen patriae causa passus, et deceptus in senio deplorare debeo. Más levelében pedig, mellyet 1821-ben Májusnak 3-dik napján írt, ezeket írja: ego jam tremula manu parum lucubrare possum, ideo saepe taedio temporis afficior, secus nec animum ad id haberem, cum videam Nobilitatem nostram rerum domesticarum studio non tangi, et Exemplaribus oneratus sim.

Ezekből elegendőképen észrevehető, hogy sorsok e' két jó hazánkfiainak 's honi Literatúránk oszlopainak nem volt reménységek szerint!

Majd tsaknem hasonlókat írt Hrabowszky György Úr 1825-ki Juliusnak 25-dik napján hoz-

zám bocsátott levelében, azzal a' külömbséggel mindazonáltal, hogy a' Magyar Iróknak bal sorsát a' mostoha idő folyamatjának tulajdonítja. A' pénz szükülésének ostora (így ír) tsapdoz minket Irókat is úgy, hogy ez előtt költhettünk jobban reménység fejében Könyveink kiadására; az emberek között sints igen könyvre való költség; tsak ruhát 's más legszükségesebbeket győzzenek venni. Ennek a' mostoha idő folyamatnak, nem is egyébnak tulajdoníthatom, hogy megrekedtek a' köz jóra intézett több szándékaim. Nem mondom ditsekedésből, (folytatja Levelét) volna vagy ezer árkus körül való kidolgozásom hasznos tárgyakról, mellyeket sajtó alá adhatnék. Példának okáért: (itt elő számlálja e' következő munkájit, melléje tévén az árkusok számát is).

Magyar Mecenások betű rendben. 12 árkus.

Dudith András Cs. Kir. Lengyel Követ, belső titkos Tanácsos és Pétsi Püspök élete. 10 árkus.

Gymnasiologia Evang. A. C. Trausdanub. 30 árkus.

Tudós Aszszonyok, a' kik szinte nyomtatott munkák kiadásával külömböztették magokat az ő idejekbeliektől. 8 árkus.

Pásztori Levél, mellyet Hay János Leopold Cseh Püspök, a' maga Megyében lévő Papok és Szerzeteseknek küldött 1781. $2\frac{1}{2}$ árkus.

Lexicon Irenicum: Béke szótár, vagy azon Fejedelmek, Tudósok, Városok, és Helységeknek neveik, a' kik és a' hol a' kereszténység közé be-tsúszott szomorú és káros hasonlóságokat szívekre vévén, tettek azoknak megszüntetések, legalább gyengülésekre némelly jó lépéseket, vagy tsak tenni is akartak; betű rendben 65 árkus.

Jóltévő Intézetek, árva, dolgozó, fenyíték házok, Ispoták, Convictusok, Alumnatusok, Tu-

dós Társaságok és más végső akarat szerint való hagyások. 74 árkus.

Megjutalmaztatott Tudósok és Kézmivesek. 25 árkus.

Memorabilia Aug. Confessionis in Hungaria Transdanubiana 1517—1817. mintegy három kontz.

Fenyíték Törvények mint a' Pesti Egyházi fő Zsinatban 1791. készítették és deákból fordítottak. $2\frac{1}{2}$ árkus.

Túl a' Dunai kerület, úgymint Baranya, Fehér, Győr, Komárom, Moson, Somogy, Sopron, Szala, Tolna, Vas és Veszprém Vármegyék' Iróji 68 árkus.

Presbyterologia Evang. Aug. Conf. Transdanubiana. 100 árkus.

Pál Orosz Császár Simultaneuma 2. Sept. 1794. 1 árkus.

Brutus Mihály Cs. Kir. Historiografus élete. $1\frac{1}{2}$ árkus.

Külföldre szakadott 's ott megholt Magyar Tudósok betű szerént. 8 árkus.

A' Jésus Élete minden Vallás betsülő keresztény Ifjak és nevendékeknek javokra Fedderson szerint. 10 árkus.

Krisztus Urunk kinszenvedése és halálának leírása mind a' IV. Evangelisták szerint a' Böjtnök 40 napjaira felosztva. 29 árkus.

Keresztelő János élete, Adventi olvasás. 12 árk.
Annales sui temporis. 85 árkus.

Ezek elszámolások után így folytatja szíves Levelét: Átallom a' zörgetést. Könyörögtem immár Levelimmel szinte nagy Házoknál, de fájdalom, vagy semmi vagy mentő feleletet vettem!

Életében ezen szorgalmatos Irónknak, kinek nyomtatott könyvei az Ország könyvtárja Lajstromába felvannak jegyezve (Catal. Bibl. Széch. Tom. II. p. 507—509.) nem lehettem szószóllója, tse-

kély befolyásom lévén Hazánk tudós dolgaiba; halála után mindazonáltal nem tartom előhozását olyanoknak, a' mellyeket tudok 's hasznára alkalmazatosoknak vélem, haszталannak, megesmervén Hazánk' Nagyjainak mind a' hasznos intézetekre, mind a' jó 's hasznos könyvekhez különös szeretetét és tehetségét.

Most is sok Tudósok irhatnák Horatiussal: Exegi monumentum aere perennius, regaliqne situ pyramidum altius; Non omnis moriar. — (Carm. III. 30.) és talán ez által esmeretesekké lennének; mert kiki, ha nem is hitelből, legalább tsudálkozásból és annak megvi'sgálására: hogy mi okból tartja magát olly büszke, 's fenyeen reá tartó Író illy remek munka alkotójának, kezéhez venné ezen jel vagy akár minémű munkát; és bizonyos, hogy más országokban sok Író tsak az által lett esmeretes és utóbb híres is, hogy Munkájiról maga is mert szóllani, 's szépségeit, hasznos mivoltát a' tudós világ eleibe terjeszteni, mellyeket más sokszor fel sem talál egy olvasással, 'és így jóvóltáról 's szépségeiről olyan Munkáknak vagy nem egészen, vagy talán épen nem írja azokat, a' mit írni lehetne 's kellene.

Hrabowszky György Úr számos Munkáji között vannak bizonyosan olyanok, mellyek, ha ezen Tudós Német országból való volna, nyomtatlan Irományok számában meg nem maradnának. Mi nálunk pedig még Beliüs, Pray, Kovachich, 's Miller kézi maradványai is vannak.

De talán tsak lesznek pártfogóji hazafiúi szeretettel megelékesített Nagyaink számából, a' kik egynehány ezereket esztendőnkint, ha nem is ajándékképen, legalább előre való fizetés fejében arra fordítanak, hogy Hrabowszky György és mások, részszerint Hazánk hővebb megesmertetésére szolgáló, részszerint remek munkáji is nyom-

tató sajtó alá mehessenek; melly által négy szerentsés következeseket nyerhetnénk: Hazánknek tudniillik nem tsak e' kiadandó munkák által sokfele megvilágosítását, hanem még azon hírét is az egész világ előtt, hogy a' tudományokat különös pártfogással előmozdítja; azon Tudósoknak, kiknek munkájit meg nem érdemlett setétségből kihúznánk, érdemlett ditsőitését, és megjutalmaztatását; végtére pedig másoknak is, kiknek ez által reménységek lehetne, hogy iparkodások nem lesz hijába való, mindenféle munkák készítésére való ingerlését 's biztatását.

Cs. F.

4.

Észrevételek, S. G. menyből jött kirekesztő Privilegiumára.

Sebestyén Gábor, annak mutogatására, hogy az aszszonyi nemnek nints jussa irni, 's a' mit irtt, bár melly érdemes volna is az arra, ki nyomtatni, — két Sz. írásbeli helyet is felhoz, mint a' mellyek az ő gondolatja szerint, az aszszonyi nemet, a' tudós írástól örökre el záró, — ezt a' just egyedül a' férfiaknak engedő menyből jött kirekesztő Privilegiumok; az egyik 1. Kor. 14. 34, 35. a' hol e' van: a' ti aszszony népeitek a' Gyülekezetekben hallgassanak, mert nem engedtetik meg nekik, hogy szóljanak, — éktelen dolog aszszonyi állatnak szólni a' Gyülekezetekben; a' másik 1. Tim. 2. 12. Az aszszonyi állatnak nem engedem meg hogy tanítson, — hanem hogy tse nedességben legyen. De kár volt ezen Sz. írásbeli helyekhez illy esetben nyulni; mivel bizonyos,

hogy az Apostolnak szíve gondolatjában se volt, ezen szavaival, a' szép Nemnek a' Tudományokkal való társalkodást, vagy a' tudós írást megtiltani. Ő csak a' templombeli tanítástól tiltotta el az aszszonyokat, a' mi megtetszik onnan, hogy az eredeti textusban, a' Gyülekezet mind a' két helyen így van kitéve *εκκλησία*. Ugyan ezen tilalmát újítja meg a' másik említett Sz. írásbeli helyen is, — a' mint ez az előtte való 8-dik versből megtetszik, a' hol e' van: akarom, hogy a' férfiak imádkozzanak akar melly helyen, felemelvén tiszta kezeiket minden harag nélkül 's a' t. a' mellyel nyilván a' keresztyéni közönséges Isteni tisztelet iratik le. Már minthogy a' Hermeneutica egyik rendszabása ez: a' Sz. írók szavait igaz értelmekből ki nem lehet venni; látni való, hogy S. G. a' felvett Sz. írásbeli helyekkel semmit sem próbál.

Egyébaránt, ha valaki ezen dologban a' férfiak részére keres menyből jött kirekesztő Privilegiumot a' Sz. írásban; — épen nem talál, de megtalálhatja azt, hogy az aszszony, a' férjfiúval egyenlő személyességgel (personalitas) és méltósággal, — és így egyenlő természeti jussokkal is bíró valóság; — megtalálhatja, ha akarja azt is, hogy az aszszonyi nem, szintűgy vehet magának szabadságot a' tudós írásra, mint a' férjfi: — ugyan is, elmellőzvé azt, hogy az Ó Testamentomi Sz. könyvek közt aszszonyokról kettő neveztetik, u. m. Rúth és Eszter könyvei, — hogy az apocryphusok közé tartozó Judit aszszony könyvéről ne szóljak, — a' Példa b. könyv 31. 26 versében e' van a' bölts aszszonyról: az ő szájját böltsen nyitja meg, és kegyességnek tudománya van az ő nyelvében; — ha szabad egy aszszonynak böltsen szólni; szabad hát az ő bölts beszédét le is írni. A' 18-ik versben ugyan arról így szól: meg nem aluszik éjel is az ő vilá-

ga; az égő-világ (v. méts) eleitől fogva a' tudományokkal való társalkodást emblematisalta. — Joël 2. 28, 29. ezt olvassuk: kiöntöm az én lelkemet minden emberre, és profétálnak a' ti fiaitok és leányitok, — sőt még az én szolgálóimra, és szolgálóimra is kiöntöm az én lelkemet. Pál. 3. 28. e' van: Nintsen többé sem a' férjfiú sem az aszszonyi-állat közt különbség.

De azon állítása is S. G. hogy „egy jó feleség, egy jó anya, jó házi aszszony, mindég talál az övei közt elég foglalatosságot, ha pedig nem talál, kár volt annak férjhez menni” mint hogy igen sokat próbál, ugyan azért semmit sem próbál. Ugyanis itt minden a' személy tehetségétől függ; — egy okos és serény aszszony nem tudja-e azt két óra alatt elvégezni, a' mit egy másik talán négy óráig sem végez el; és így az ő illy módon nyert idejét nem fordíthatja e' ártatlanul a' könyv-olvasásra, vagy írásra? Hát az olvasó közönségre nézve nem mind egy-e az, akár hajadon, akár férjhez ment aszszony, akár Mária Schurmannna, akár Dacier Anna közöljön vele valamely jeles darabot.

„De a' tudós munkák készítésére tudomány kívántatik”, azt mondja S. G. „az aszszornynak „pedig sem természeti sem political helyheztetése „nem engedi, hogy ő hosszas ideig tanulgasson, „s tudományos életet éljen” igaz ugyan az első állítás minden kifogás nélkül, de nem az utolsó, legalább a' pallérozottabb nemzeteknél, a' hol már a' férj feleségét nem úgy tekinti, mint az Oláh, ki a' házának egész terbét és gondját tsak az aszszonyra rekeszti, míg maga az árnyékban vagy slivovitzát hörpölget, vagy pedig alszik. — Ha az aszszonyoknak nem lehet, 's nem szabad

tanulgatni, 's tudományos életet élni, mi jusson kívánják hát a' férjfiak tőlök, hogy olvassanak? hiszen az olvasgatásban áll a' tanulgatás, 's a' tudományos életnek egyik fő része; — a' kinek van jussa olvasgatni, van az ez által szerzett tudományának hasznát is venni, és ha jónak látja, irásával másnak is használni igyekezni.

Jaj! de azt mondja S. G. „hogy az aszszonyok tudománya tsekélyebb, mint sem ők tudós, tónt adhatnának, politizálhatnak, 's critizálhatnak, egy szóval, a' Tudósokkal versen futhatnának”. Hogy e' sem minden kifogás nélkül való állítás, már sok régibb és újabb aszszonyok megmutatták, — azomban, ha valamely aszszony olly tárgyáról ír, mellyekhez ő ért; ha úgy' ír, hogy akármely okos ember is gyönyörűséggel 's haszonnal olvashatja munkáját, nintsen-e akkor ő neki annyi tudománya, a' mennyi kell? — tökéletes tudománnyal a' férjfiak sem ditsekedhetnek, bár mint emlegessék az aszszonyok felületes és félszeg tudományokat; a' pedig bizonyos, hogy mennél inkább szeretne valamely férjfi Polyhistornak tartatni; az ő tudománya annál részszerint valóbb, 's annál felületesb.

Hogy a' férjfiakban is vannak sok gyengeségek, a' többek közt a' hirre vágyás, nem mutatja-e csak az is, hogy készek néha ama' Fáy András Úr nagy májú Lúdja-kint moecenaskodni, — és a' szép mesterségeknek egy olly neme által keresni magoknak hirt nevet, a' mellyhez ők semmit sem értenek.

Végre azon 1595-diki M. Tővény 34. tzikelye ellen, mellyet S. G. felhoz, elég legyen ezt az egyet említeni, hogy ditső emlékezetű Mária Theresia Körmötzi arannyain, az aszszony mind e' mai napig kardot hord az oldalán, és

azért ezen pénzt a' mi Törvényeink nem ana-
thematisálják.

A.

5.

Palota várának

1500-diki Sz. Iván Havában a' Török környül
táborlás alól felszabadulásai.

(A' katonai Folyó-írás után.)

A' véletlen történetektől gyakran hogy men-
nyit függjön a' legfényesebb hadi tetteknek végbevi-
tele, milly' hasznos légyen az előre nem látott ese-
teket közelebből a' háborúban megvi'sgálni, ellen-
ben milly' káros azoktól valamelly jól meg nem ért
határozatra elcsábitatódni, jeles példát ad e' kö-
vetkezendő, az 1500-dik évi török-háborúban esett
történet, mellynek egy azon kori kézírás szerint
(Summari Auszug ober das Kriegswesen, so sich
in verschinen sechs sechszigisten Jar verlossen)
rövid foglalatja e'képen vagyon:

Minekelötte a' Császári Királyi Seregek 1500-
dikban Hazánk védelmére öszvejöttek volna, a' Tö-
rökök a' had-évet már kinyitották. Oroszlán Basa
a' Budai Helytartó egy erős hadi-testel Junius
5-ikén megjelent Székes Fehérvártól két mértföld-
nyire fekvő Palota vára előtt, a' környültáborlást
azonnal a' legnagyobb szorgalommal elkezdette,
árkolásokkal, nehéz ágyúk tüzeléseivel, és a'
megsértegetett falak ellen rendelt ostromlásokkal
a' várat keményen vitatta; de mind ezek ellen
a' bátor őrizet Túry György Kapitány kormányo-
zata alatt magát vitézül, és halhatatlan eltökél-
léssel védelmezte.

Hogy a' hely magát a' nagyobb erőnek elnyomásától sokáig menten nem tarthatja, áttallotta a' hős Kapitány; kémeket küldött tehát, kik életek veszedelmével is az ellenség' táborán által suhantak, a' mentől előbbi segítség küldetésért Maximilián Császár Királyhoz. Meg volt ezen kémeknek Turytól parancsolva, hogy néki a' kért segítség megígérését, továbbá annak közelgetését, a' várból látható dombokra rakott tüzek' lángjaival tudtára adják.

A' Királytól azonnal parancsolat adatott, hogy a' Palotának megszabadítására határozott sereget Győrnél öszvejöjjen; több mint 100 szekerek rendeltettek az eleségnek a' sereg után vitelére. Ezen szekerek pedig, minekelőtte a' katonaság Palota felé indulna, Győr városának tüzelő fahéli fogyatkozásának kielégítése végett elegendő őrizet alatt az erdőbe küldettek. Az ide 's tova száguldó török csoportok a' szekerek hosszú sorától száraz időben okozott rendkívül nagy port, Palota' megmentésére küldetett sereg közeledésének vélték, nyakra före nyargalának a' Basához, kinek a' por meszsze elterjedésében egy igen nagy seregnek ítelt jöttét idő halasztás nélkül megjelentették.

A' Basát tsupán ezen hír is már nyughatatlanságba hozta, de midőn az értekezést szerint a' Turytól elküldetett kémek a' seregnek megígért bizonyos jövetelének jeléül meggyújtott tűzrakásokat a' Törökök éjjel véletlenül meglátták volna, azokat a' közelgető sereg tábori-tüzének véltén Oroszlán, annyira megrémült, hogy még azon éjjel felszedetvén táborát, legnagyobb sietéssel, több sátorok, és tábori szerek visszahagyásával Palota alól elhúzódott. Tury a' megrémülve hátráló ellenségre ütven, sokakat közüle öszvevagdalt, sokakat elfogdosott.

Palota így, mellynek köfalain már általhágható rések törettek volna, és a' jövendő első ostromnak kiállítására elégtelen lenne, egynehány tűz - jelek' lángjától, és a' felszálló portól a' bizonyos eséstől megszabadítatott.

Kiss Károly.

II. L i t e r a t ú r a.

A. H a z a i L i t e r a t ú r a.

K ö n y v - e s m e r t e t é s e k.

- 1) A. B. C. Oskola, vagy is: Betű esmerést, olvasást és helyes kimondást tanító Táblák. Az oskolák' közönséges hasznára készítette Balássovits Lajos. Kőre edzette Schmid János. A' Pesti Ágostai vallású gyülekezet' oskolájának költségén. Pesten 1826. (Az árra 1 for. Conv. pénzben) 10. Tábla regál folio.
- 2) Tsudálatos Állatok Kabinetje, avagy nevezetes Anekdóták' gyűjteménye az Állatok' Országából. Az Ifjúságnak tanító mulatságára készítette Chimani L. után Kovásznai Kováts István. Nyoltz rézmetszéssel. Pesten 1826. Petrózai Trattner Mátyás' betűjével 's költségén, (Az árra kiszínelve 3 for. a' nélkül 2 for. 30 xr. V.Cz.)
- 3) Útmutatás a' Klavir vagy Fortepiánó helyes játszására; gyakorló Muzsikai Darabokkal együtt. Készítették és kiadták Malovetzky János, és Dömény Sándor. Találtatik Pesten a' Szerzőknél, és Miller K. Művészi Kereskedőnél (fol. 80 lap; az árra 2 for. V.Cz.) Nyomtatta Strausz Antal Bétsben.

Felséges Királyunknak neve már csak ez által is örökké áldott emlékezetben fog maradni, nem csak a' Magyar Nemzetnél, hanem az emberiségnek minden Barátjánál is, hogy az ő hegyes Uralkodása alatt még is valahára 800. esztendőknék el-

folyta után a' Nemzeti nyelv a' maga méltóságába vissza helyezettett, és mind a' közönséges, mind a' polgári életbe beiktattatik; — de épen akkor, midőn ezen szerentsés lépésnek örvendünk, szomorúan tapasztaljuk, hogy magyar oskolai 's tudományos Könyvek nem léte miatt, ezen szent tzelnek elérése még némelly akadályokat szenved; azért jótéteménynek kell tekintenünk minden könyvet, melly ezen nagy hijányt kipótolja, 's illyenek az általunk most megesmertetett Könyvek, mellyek egyszer'smind arról is tesznek bizonysgot, hogy sokkal tzelérányosabb, ha az oskolai 's egyéb kézi-könyveket különözött Férjfiak dolgozzák ki, szabad tetszések 's belátások szerint, mint sem ha azoknak kidolgozása némelly Tudósokra kötelességből bizatik.

Az A. B. C. iskola ugyan első tekintetre nem igen sokat mutatna; — mert magyar A. B. C.-és Könyveink voltak az előtt is, és vagynak: de ha azokat figyelemmel vizsgáljuk, minden kétségen kívül tapasztaljuk, hogy nem tsak egymástól sarkalatosan különböznek, hanem egyéb tzeléránytalanságaik mellett is, a' gyermeket hibás olvasásra szoktatják, 's a' gyenge elméket megzavarván, a' tanulást szerfelett nehezítik. — Illyen bajokkal küszködtek a' Németek is, 's számtalan próbatételek után Schletznek A. B. C. iskolája legszerentsésebben sült el, melly szerint e' jelenvaló A. B. C. iskola is, a' magyar nyelv természetéhez alkalmaztatván, készült.

Vagyon ugyan egy A. B. C. Tábla, illy tzm alatt: „Betüket öszve foglaló tellyes Tábla, mellynek józan alkalmaztatásával a' nyilvánvaló iskolákban lehet a' gyermekeket mindennemű szótagok' és szavak' betűinek öszve foglalására tanítani, a' nélkül hogy a'hoz ábétzés könyvök legyen, 's következendőképen, a' mint már közön-

ségesen szokott lenni, a' könyvet se szaggassák széllyel a' szükölködő szülei'nek nehezekre tsak betű-foglalás közben is. „De már ezen hosszúság és igen hijános Constructiójú Titulus is kevés bizodalmat gerjeszt maga eránt, ezen kívül pedig az annyira megditsért Táblában a' hosszú nagy Á. a' Cz. Cs. mind a' kicsiny mind a' nagy, a' nagy Zs. a' j. egészen hibáznak, ellenben a' nagy Sz. kétszer fordul elő, 's felesleg való a' Q. q. RSZ. ksz. Y. y. W. w. X. x. azon kívül pedig ezen Tábla 34. garasba kerül, holott itt tíz tsinosan 's szép papírosra metszett Táblát 1 frton ezüst pénzben kaphatni.

Minekutánna tehát e' jelenvaló A. B. C. oskolát Hazánk' tiszteletre méltó Újság Íróji Hultsár és Rösler Urak érdeme szerint megditsérték; — mi nem tartjuk feleslegvalónak ezen oskolát a' közjönök tekintetéből olvasóinkkal bővebben megemertetni. — Az olvasásra két út, két methodus vezet; — az egyike a' betű foglalás, syllabizálás methodusa (buchstabir Methode) a' másika a' hangoztatás methodusa (lautir Methode); itt főképen az utóbbira vagyon tekintet. — A' methodus rövideden ez: a' gyermek legelőször a' magánhangzókat, mert ezek a' vezér-betűk, — tanulja megemerni 's kimondani. — Ezeknél a' név és hang egy; — tudniillik az á-nak a' neve tsak á, és a' hangja is tsak á. — Másképen vagyon a' dolog a' mássalhangzókkal; mert ott p. o. a' b-nek neve bé, a' hangja pedig tsak b minden é nélkül. — Ezt tanulja tehát a' gyermek, 's nem mondja bé á bá, hanem tsak b á bá 's a' t. — Sőt, hogy a' gyermek teljességgel meg ne zavarassék, még a' megnevezésben is külömbséget tesznek, 's a' gy-ét nem mondják gé ypsilonnak, hanem tsak gyének, az sz-et nem es zének, hanem tsak esz-nek 's a' t. — Ha tehát a'
gyer-

gyermek a' magán-hangzókat tökéletesen esmeri 's hangjokat tudja, által megyen azokat mással-hangzókkal öszve téve egyszerre kimondani tudni, 's legelőször is a' tündő hangokkal, elsőbben h-val, az után jével; — de nem mondja há a' ha, hanem megtanulván a' h-nak hangját, egyszerre mondja, az az olvassa, ha, he, hi 's a' t. így ja, je, ji, de mindég más más renddel. — Így következnek azután az ajak, fog, torok, nyelv és nyelv-íny, vagy is lágyított hangokkal a' gyakorlások, úgy hogy a' gyermek minden syllabizálás nélkül tanulja az egyhangú szókat egyszerre kimondani. — Ezek után tanulja a' magyar ab c-ét szokott rendjében megnevezni, megesmeri a' lágyító jelet y-nt, a' formára hasonló, a' kettős 's az idegen betüket, és az elosztó 's egyéb jeleket. A' Táblák végén vagyon a' gyakorlások rövid visszont előadása (Repetitioja). — A' Táblák egyike, mellyen minden betük külön állanak, arra való, hogy a' betük külön vágatván, a' gyermek játék képen tanulja a' rövid szókat öszve rakni. — Schletz a' maga Tábláit még tovább folytatja, úgy hogy a' gyermek olvasni tanulván, egyszer'smind rövid megfogásokat is tanul, 's így a' nyelvnek grammatikai főbb esmereteit is megtanulja; — de ezt a' magyarban tsak akkor lehet folytatni, ha a' jelenvaló Tábláknak, úgy a' mint tzélerányos 's oltó voltak miatt megérdemlik, jó keletek lészen.

A' mi a' tsudálatos Állatok Kabinétjét, vagy is inkább a' tsudálatos Állat-Kabinétet illeti; (mert nem mondjuk lónak patkója, hanem lópatkó 's a' t.) az is az oktatás eszközeinek egyik nevezetes hijjánját pótolja ki. — Vagynak ugyan egynehány kevés számú olvasó könyveink, mellyek közt legjobb Superintendens Kis Jánosnak

Iffjúság Barátja, melly hasonlóképen Trattner nyomtató Intézetben készült; de ez inkább a' felserdülteknek való; gyermekek számára, mellyben ezek örömmel olvashassanak, ez a' legelső kézi-könyv. — Ha tehát meggondoljuk, melly sebes előmenetelt tehet a' gyermek, ha azt a' mit olvas érti is és gyönyörködtetik is benne; a' tudálatos Állat-Kabinétet a' leghasznosabb könyvek közzé tehetjük, annyival is inkább, hogy ez által a' gyermek tudni vágyása felgerjesztetik, 's így többféle esmereteket szerez magának, ezen kívül pedig mindegyik elbeszélletnek erköltsi iránya nagyon. — Mindazonáltal jó lett volna egy két nem igen hihető darabot kihagyni. — A' 14-dik lapon a' színezés hibás; mert a' tárgy téli időről szől, még is a' fák zölddek. — Egyébaránt a' nyomtatás is tiszta és hibátlan, a' nyelv pedig egyszerű 's könnyen érthető, 's így a' könyv a' gyermekek számára ajánlható.

A' melly Nemzet a' Képzésnek csak közepeszerű léptsőjére is akar számot tartani, az Muzsikai Nemzeti Intézet nélkül el nem lehet, annál kevesebbé szűkölködhetik tehát Muzsikára oktató nemzeti Kézi-könyvek nélkül, — Ezen nagy szükségét pótolta ki e' jelenvaló Útmutatás, mellyet bár a' Muzsikához értők jobban esmertetnének meg a' Hazával, mint sem ez tőlünk kitelhetik. — Ekkoráig csak német könyvekből kelle a' Muzsikát tanulnunk, 's ezt is gyakran melly hibásan 's hijjánosan, mivel tulajdon 's szép nemzeti Muzsikánk lévén, erre legkisebb figyelem se fordított, 's idegenek lévén a' Tanítók, nem is fordíthatott; hanem a' mi egész szép Muzsikánk, vagy a' Czigányok kezében maradt, vagy az a' hoz nem értő idegenek által végképen elkortosítván, nyaktörő ugrándozásokból álló 's fülbotránkozató tizntzogássá vált. — Hát ha meg-

gondoljuk, hogy már valahára Nemzeti Theátrumunknak 's így nemzeti Operáinknak is kellene lenni; — holott minden kérésünk, minden biztatásunk után ekkoráig még annyira se mehettünk, hogy valaki a' magyar Muzsika Characterét 's természetét megmagyarázta volna?! — Mindenek felett ezen Útmutatás tzélerányos és oltsó volta által is ajánlja magát; mert 20. igen tsinosan nyomtatott, 's szorgalommal, a' Nemzet szükségéhez alkalmaztatva készült ivért 8 for. V.Cz. valóban nem sok, midön a' legközönségesebb Muzsikai darabért is szívesen fizetünk 30. xrt. V.Cz. — Egyéberánt a' Munkának foglalátja ez: Bevezetés. A' Lajtorjáról, (Scala, Systhema) Kulcsokról és Kóták neveiről. A' Kótáknak, Nyugtatóknak, (Pausa) formájiról, mennyiségekről, hosszszabbító és rövidítő jegyekről, A' váltóztató jegyekről. A' Közökről, Hangnem-Lajtorjákról, Módokról, vagy Hangnemekről, és ezeknek Elő-Jegyeiről. A' Mellesleg való Jegyeiről. A' Tactusról és Tempórol. A' Módosságokról, mint muzsikai Ékesítésekről. Az Applikaturáról, vagy újjak helyes rakásáról, és elrendeléseiről. Gyakorló Darabok a' Kezdők számára.

Thaisz.

B. Külföldi Literatura.

Kivonás

A' „Bulletin Universel des Sciences et de l'industrie, Publié sous la Direction de M. le Baron de Ferussac” tizimű folyó írás' 1825-diki Octoberi Füzetéből, az Orvosi Tudományok' szakaszából (l. 105).

De evolutione et vita Encephali, Dissertatio inauguralis medica, quam — in Universitate Hungarica Pestinensi eruditorum examini submittit Paulus Ba-logh de F. Almás in 8-o, 115. p. Pestini 1823. typ. Trattner *).

Sajnáljuk, hogy ezen értekezés olly későn érkeze hozzánk, mivel megérdemli, hogy megessmertessék: magában foglalja ez mind azt, a' mi mondatott az Érzőinrendszernek kifejtődzéséről, 's ezen rendszernek életéről, azon időszakig, mellyben a' Szerző irt. A' Wenzel testvéreknek dolgozásaik, az Arsaki munkája a' halaknak erzőinrendszerökről, az Ackermann, Döllinger, Carus, Reil, Meckel, J. F. Tiedemann, Fr. Gall, és

*) Ezen jeles Munka egy általjában magára vonta a' Külföldi Tudósok figyelmét 's Hufelandnak „Bibliothek der practischen Heilkunde Nro 4. Berlin 1824. S. 208.” nem különben „Medicinisches Chirurgische Zeitung fortgesetzt von Dr. J. N. Ehrhard, Inspruck, 29-ter Ergänzungs Band S. 268. tizimű folyó-írásokban is bővebben 's ditséretesen recenseáltatott. Ocken pedig az Isis 3-dik Füzetében 826. a' 327-ik lapon ezeket mondja: „Ezen nagy Dissertatio az említett tárgynak bő és alapos megfejtése, mellyben a' Szerző minden írásokat egybe hasoulitott, mellyek kivált az újabb időben ezen tárgyról megjelentek, még a' Serres Munkáját is. — Ezek éles eszüen itéletettek meg, 's számos új és szerentsésen eltalált Nézetekre használtattak, mellyeket a' Szerző itten közöl, 's mellyek által a' Tudomány ezen homályos tágyra nézve valóban sokat nyer, 's a' t.” 's alább: Hogy kevésben az olvasó tökéletes megfogást szerezhessen arról, a' mi az Érzőin rendszeréről és a' Kaponya' Jelentéséről ekkoráig gondoltatott, nem szükség egyéb, tsak ezen valóban tudós értekezést olvasni”.

Spurzheim, Burdach és Serres vizsgálódásaik, az érzőinrendszernek kifejtődzéséről, teszik a' főbb forrásokat, mellyekből merített ő. Rendre tanulta és öszve hasonlította, ő az említett bontzolók' és Physiológok véleményeiket, úgy hogy az ő értekezése a' legtekellatesebb monographia mind azok közt, mellyekkel birunk; mindazáltal nem bir ez, a' Tiedemann szép munkája eredeti érdemével, mellyet én mindenkor örömetst kívánok említeni, mint követésre méltó mustrát azon physiológok által, kik az embryogéniával foglalatostkodnak. Imhol egyéberánt az a' rend, mellyet a' Magyar physiológ követett.

A' munka két részre van osztva. Az első de *Metamorphosi Cerebri*, és a' második de *vita cerebri*. Az agyvelő nevezet alatt érti a' Szerző az egész érzőinrendszert (*systeme cerebro-spinal*); először is arról értekezik, miként fejtődik ki az óldaltsont-közi érzőin (*le nerf grand sympathique*). Vetélkednek az írók, ha valljon a' *triplanchnicus* érzőin jön-e első elő a' *vérsystemából*, vagy pedig az agy és hátgerintz-velő. — Ackermann és Reil az elsőbb; Meckel, Carus és Wéber az utóbbi vélekedésben vagynak. A' Szerző az alsóbb rendü állatokon, az *insectumokon* s *crustáceákon* tett önnön észrevételei szerint, közép vélekedést választ.

Az ő vélekedése szerint úgy látszik, hogy a' legelőször észrevehető érzőinkötél a' hátgerintz-velő, és ganglionok rendszere funkziójit, egyszerűsmind tölti be. Tudva vagyon, hogy a' hátgerintzsigás állatoknál, az érzőinrendszer az állati és növény élet érzőinrendszereire oszlik. Ezen elválás, melly a' halaknál kezdődik, az embernél a' tökéleteségnek utolsó léptsőjét éri el.

Az embryónak első élete, a' nagy *sympathicus* érzőin kifejtődzésével kezdődik, de a' *foetus*

életének utolsó idejében, az 5-dik és 6-dik hónapokban, az élet a' hátgerintz, és agyvelő kifejtődzésüktől függ, a' honnan következik, hogy a' Szerző úgy tekinti a' nagy sympathicus érzőint, mint a' melly legelőször fejtődzik ki. — Balogh Ur szerint, az emberi életnek utolsó idejében, a' sympathicus érzőinnak befolyása a' hátgerintz és agyvelő radszereinek alája van vettetve; az ő folyton folyva való munkálkodása az előmives életben az agyvelő funktziójinak van ellenébe tétetve. — A' Szerző ezen tekintetben öszve hasonlítja a' Bichat, Meckel, le Gallois, Wilson, Philip, Wutzer, Soemmering, Reil 's mások vélekedéseit, és ezen öszve hasonlítás után, a' két érzőrendszernek antagonismusokat igyekszik felállítani az állati organiszmusban.

Leirja azután, a' hátgerintz-velő formálódását 's kifejtődését, ez embrió lételének első pillantataitól fogva az ő későbbi megéréséig.

Balogh Ur hajlandó azt hinni, hogy az érzőrendszernek ezen része, a' tulajdonképen való agyvelőnek kifejtődzése előtt kezdődik.

Az embrió lételének első hónapjában, a' másodiknak elején, a' hátgerintzvelő tsak egy tiszta folyóssággal tele hártya kanálist ábrázol.

Ezen folyósság tsak hamar megalszik, és valóságos velő substántziává változik, melly két egymással által ellenben lévő lapok közé van zárva, 's mellyek hátul egy könnyen kinyitható kanálist hagynak magok között. Ezen kanális az embrióban, az agyvelő negyedik üregével van öszvefüggésben, későbbben ezen kanális lassanként a' piamater által elválasztott szürke substántziával töltődik be, és a' felserdült embernél többé nints meg, de minden egyéb hátgerintz-tsigás állatoknál kivétel nélkül megvan.

Ezen elválasztás a' hátgerintzvelő bizonyos nyavalyájiban némelly változásokat szenved. —

A' Szerző, minekutánna a' hátgerintzvelő kifejtődésének külömbféle léptsőjit előadta volna, szemügy alatt tartván mind azt, a' mit a' leghiresebb bontzoló és physiológok arról mondotak, által megy az érzőrendszernek harmadik részére, a' Medulla oblongátára. Ez, az ő kifejezése szerint azon himbó, mellynek kifejlése formálja az agyvelőt.

Tovább leírja egymás után az agyvelő más részeinek, mint a' négyszeres dutzoknak, (*tubercula quadrigemina*) a' kis agyvelőnek, a' Varól hidjának 's a' tulajdonképen való agyvelőnek kifejtődésöket. Szóll azután az *opticus* dombotlkákról, a' tsikos testekről, a' *hemisphaeriumok* ról, a' gyűrűforma dutzról, a' nagy agyvelő tekervényeiről és barázdájiról.

Az agyvelő ezen egymást felváltó állapotjának studiuma, annak megállapítására vezérlik ötet, sok más Physiológokkal, hogy a' foetus az életnek első periodusától fogva, teljes megnövéséig, a' kifejtődésnek mind azon léptsőjin általmegy, a' mellyeket az alsóbb és felsőbb klasszisú állatok mutatnak; akkor pedig az emberi agyvelő, az alsóbb klasszisokétól főképen a' következő tulajdonságok által külömbözik: 1-ször ez legnagyobb a' belöle származó érzőinalkhoz való arányban; 2-or a' hátgerintzvelőhöz, az olajbogyóforma testekhez, a' kis agyvelő pyramisaihoz, és a' négyszeres dutzokhoz való arányban is legnagyobb. 3-or sokkal mélyebb 's számosabb tekervényei vagynak mint az állatok agyvelejének. 4-er Az agyvelő tekervényeinek sem számában sem öszveköttetéseiben, sem figurájában 's a' t. nem lehet legkissebb symmetriát is észrevenni, mint az alsóbb rendű állatok klaszisaiban. 5-ször Az emberi agyvelő eleje

sokkal jobban ki van fejtődzve mint minden más állatoké, és egyáltaljában legtökéletesebb az egész állatok országában.

A' Szerző, munkájának ezen részét a' kapcsoljának mint agyvelő boritéknak kifejtődzését tárgyozó interesszáns elmélkedések sorával rekeszti be, 's által megyen osztán az agyvelő, az az, az érzőinrendszer életére. Ezen homályos részéről a' Physiologiának tsák röviden lehete értekezni: a' Gall agyvelő tudományának rövid méltatása rekeszti be ezen interesszáns monographiát.

Defermon.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Előlépések és Megtiszteltetések.

Nagy Mélt. Horompai Gróf Brunsvik József, Magyar Ország' Birája, 's Ts. Ns. Nógrád Vgye' Fő Ispánja Ó Excellentiája, mint a' hazaiú jelles érdem' 's igyekezet' mindenkori hiv. betsülője 's felsegállője, méltóztatott T. D ö b r e n t e i G á b o r Urat, a' Budai Kerület' Tartománybeli Al - Biztosát, a' nemzeti nyelv' 's literatura viráztatjának előmozdításában, — 's T. S t a h l y I g n á t z Urat, az Elementaris Anatomia' rendszerint való Rir. Tanitóját, a' Magyar Rir. Universitásnál az orvosi pályán — szerzett jelles érdemeiknél fogva, a' fent tisztelt Ns. Megye Rendeinek különös ajánlásokra, ugyan tsák azon Ns. Megye' Táblabirájivá kegyesen kinevezni.

P. Sz. A.

2. J e l e s s é g e k.

A' múlt 1825-dik esztendőben még a' következő Férjfiak is innepelték 50 esztendő's Jubileumokat :

Höz öröm és megújult tisztelet lepte el Sz. Benedek' Szerzetének minden tagjait, midőn a' múlt 1825 dik esztendei Aprilis' 18-dikán Fő Tisztelendő Horváth Pál Úr, Tihanyi Apátur, és a' Magyar Országí Szerzetnek Regense, szerzetes beesküvésének 50 dik esztendejét innepelte Sz. Mártonban, Pannonia' hegyén. Az innepnek díszesítésére megjelentek Győrből Fő Tiszt. Berghoffer Mihály Úr, a' Győri Ns Káptalannak Nagy Prépostja, és Fő Tiszt. Dresmiczer Jó'sef Úr, ugyan a' Győri Ns. Káptalannak Hanonokja, és a' Győri Tudományos Herület' Fő Igazgatója, több jeles egyházi és világi Urakkal. A' tisztelt Prépost Úr tartá a' nagy Misét, melly alatt az egész Conventnek jelenlétében a' példás életű Apátur Úr első szent fogadását igaz lelki buzgósággal megújítá az oltár előtt. Erre Nagy Tiszt. Engelhardt Anzelm Úr, a' Sz. Mártoni Conventnek Priorja, velős értelmű szép beszédet tartott hozzá, tiszta deáksággal és válogatott díszes kifejezésekkel a' köz tiszteletnek okait, az örömmek nagy voltát, és a' ritka érdemű Apátur Úr eránt való buzgó óhajtasokat helyesen kifejtette, úgy hogy minden jelenlédőkben megtartóztathatatlan forró örömet gerjesztene. Ezen tiszta érzést a' Convent Magyar versekben is kiöntötte, mellyek az ebéd után az egész nagy gyülekezet előtt felolvastattak, és mindenekben a' tisztelt Apátur Úr eránt a' tettetés nélkül való igaz szeretetet még inkább meggyökeresítették. A' jeles érdemű Férjfi most tölti 73-dik esztendejét, Pappá szenteltetésének pedig 47-dikét; és mivel szelid és jámbor erköltsei minden heves indulatoktól, és ezekből származható testi megrongálásoktól mind eddig megőrizték, az az örvendetes reménység ketsegteti az ötet tisztelő Szerzetes gyülekezetet, hogy papságának Jubileumát is hasonló friss egészségben megéri.

Pesten, a' múlt 1825-dik esztendei Augustus' 21-kén nevezetes inneplést tartott az Ajtatos Iskolák' Collegiuma, a' midőn Fő Tisztelendő Bolla Márton Úr, ezen Kegyes Szerzetnek Magyar és

Erdély-országi Kormányozója, betses életének 75-ik esztendejében, papi felszenteltetésének 50-dik esztendejét ülvén, örvendetes második áldozatját mutatá be a' Mindenhatónak. — Ezen egyházi innep az egész Tisztelendő Szerzetnek óhajtásait különös örömmel tetézte; mert Fő Tisztelendő Kormányozójokban bölts Igazgatót és kegyes Atyát tisztelnek. E' hóduló indúlatnak ditsőséges jeleit adták az által, hogy ezen papi Jubilaemura szinte 70 esztendősnél idősb nagy érdemű tudós Férjfiak jelentek meg az oltári szolgálatra, úgymint: Nagy Tiszteletű Alber János, a' Pesti Királyi Universitásnál a' Zsidó nyelvnek, és az Ó Testamentom' magyarázatjának Kir. Professora; Nagy Tiszteletű Strobl György, a' Philosophiának Doctora, és a' Vátzi Collegiumnak Rectora, és Nagy Tiszteletű Dany 'Sigmund, a' Retskeméti Gymnasiumnak Directora. Az úgy nevezetett vezető Nagyságos és Fő Tisztel. Fejér György, Uj-Pesti Hegyi Prépost, a' Theologiának Doctora, és a' Kir. Universitás' Bibliothekájának Praefectusa volt. Így végbe menvén az oltárnál az Isteni szolgálat, a' tisztos öreg mind Szerzetes társaira, mind a' tanuló ifjúságra, és számos jelenlévő Hívekre buzgó áldását reá adta. Az egyházi innepet díszes vendégség követte, melly alatt az ő jeles érdemeinek buzgó hirdetésével teljes verszetek olvastattak fel, mellyeket a' Pesti Gymnasium, a' Kalotsai, Selmetzi, a' Szegedi és Kolosvári Collegiumok, T. Páles Henrik, és Elenyák György Szerzetbeli érdemes tagok készítettek, 's így a' tudományokban megöszült, 's Kormányozásának érdemei által ditsőségesé lett Férjfiúnak szép hírét örökösítették.

Sz. Benedeken a' múlt 1825-dik esztendei October' 9-dikén Fő Tiszt. Dr a z s á n s z k y J á n o s, a' Po'sonyi Káptalannak Custosa és Hanonokja, Papi felszenteltetésének 50-dik esztendejét ülte meg.

Haplonban, Szatmár Vármegyében, a' múlt 1825-dik esztendőben Nagy Karátson napján Tisztelendő P. M a g ó t s i E l e k, Idvezitönkről neveztetett Szerzetes, megújítván először Szerzetes fogadást, papságának jubileumát egyházi rendtartással üllötte. Ő Nemes Abaúj Vármegyében Csécsen született 1784-ik esztendőben; a' Szerzetbe felvétetett 1767-dikben; 1778-ban pedig papságra emeltetett. Iskolájit igen jeles előmenetellel elvégezvén, életét Szerzetes fog-

lalatossági mellett egészen a' köz jönnek szentelte. Szerzetének diszét először ugyan külömbféle klastromi hivatalokban, azután Kenyhecezen és Czékén nagy szorgalommal nevelte; mert amott 29. imitt 15. esztendőkh' effolyása alatt Lelki Pásztori hivatalának mindeneknek megelégedésére 's számtalan keresztények' vigasztalására tökéletesen megfelelt; sok ártatlan kisdedeget nevelt, és a' szép tudományokban majd maga tanított üres órájiban, majd tulajdon költségén tanítatott, kik már külömbféle egyházi 's világi hivatalokban lévén, áldják nevelő attyokat. Illy haláadó N. T. Provincialis Magótsi István, az ő András testvérjének fija, a' ki nem gondolván a' téli idő' alkalmatlanságival, Gyöngyösről Haplonba törekedett, hogy tisztelt nevelő Battyának kettős örömeiben részt vehessen, a' megújítatott Szerzetes fogadásit egy rövid fontos deák beszéd után az Isten' és a' Szerzet' nevében által vévén, Jubileumi Sz. Mise áldozatjában pedig egyházi Vezetőül szolgálván. A' Mise közben Tiszt. P. Dubecz Tamás, a' Sz. Theologiának Gyöngyösön Tanítója, a' környülállásokhoz alkalmaztatott ékes Magyar beszédet tartott.

A' Po'sonyi Deák Újság, mint a' hosszú életnek egy nevezetes példáját úgy említi, hogy a' vároosi Lazaretumban Eminger Jó'sef nevű Szolga, a' múlt 1825-dik esztendei Aprilis' 1-ső napján, életének 105-dik esztendejében meghalt, késő korában is olly erőben lévén, hogy még a' múlt esztendőben is folyvást fát vágott.

A' Magyarok Hágártól, és a' Mohagerin nevezet Muhamed' idejéből.

Sigoniusnak a' De Republica Hebraeorum című Zsidó Antiquitásában, ilyen jegyzés alatt: ex Agar suscepit Ismaël, emlékezet vagyon a' Magyarokról. Ezen jegyzésnek rövid, de hív kivonását, azokért, kik a' Nemzetnek és nevének eredetéről újságokat örömezt hallanak, itten közlöm Magyarúl.

Ábrahámnak Hágártól vagy Ágártól született egy Ismael nevű fija, 's ennek maradékai az Ismaeliták elfoglalván Arábiát, abban Ismaela tartományja tölők kapta nevét. De némelly Arabsok Ismaeltól csak a' pusztá Arábiában lakó Sachinokat és Hille-

leket származtatják, a' mint ezt ezen két nemzetiség maga is úgy hiszi; a' boldog Arabiai Machilokról pedig azt mondják, hogy eredetüket Sábától veszik, 's a' Muhamedánusoktól kevesebbre betűltetnek. Ennél fogva az Arabs és Ismaelita nevezet sok Iróknál sokszor csak Synonymia; 's az Arabs nyelv' szerzőjének is ugyan Ismaelt tartják. Továbbá a' Rabbinok írásaiban Ismael' neve alatt értetődnek közönségesen a' Muhamedánusok, kik Nomadesek, Sceniták a'vagy Sátorozók is; a' Jeruzsálemi Targumban pedig Szaraczenok' neve alatt jönnek elő, melly nevéket nyerték vagy Szarakától. Arábiának tartományjától, vagy megszokott rablásaik miatt a' Szarak szótól, a' mi Chaldaei és Siriai nyelven lopást tészzen. Neveztetnek még Agarenoknak vagy Agraeoknak, kikről Solt. 85. 7. emlékezik: Chaldaeus Hungaroknak fordítja, 's innen a' mai Zsidók a' Magyarokat Agaroknak nevezik. De a' Hagarenokat más férjüával nemzette Hágár, nevéket is nem az anyjoktól Hágártól vehették, mivel a' Zsidó Canon szerint, az anya familiát nem tesz. És ámbár Sealiger kyonni akarja magából az Arabsból, kik Elhagiarok vagy Elmagarinok; még is abból a' Hágártól való elnevezés alig lesz megmutatva. Ugyan is tudva van, hogy Muhamed' idejében mind azok, valakik inkább készek voltak elhagyni hazájukat, mint sem az új vallást bevenni, Mohagerinoknak kezdtek neveztetni különbség nélkül, és Elmagarinoknak, az az: vallás miatt bűdosóknak.

Holéczy.

1. A' mi Hazánkbeli hosszú életűek' (macrobi) lajstromába méltán iktathatjuk bé azt a' jó öreget is, a' ki a' múlt 1824-dik évi December havának 12-dik napján halálozott meg Kajáron, T. N. Győr Vármegyeri helységben. Ez egy ottani hegybeli zselér ember volt, Pék János nevezetű, és 95. esztendőket ért. Teljes életében mértékletes életű, dolog szerető és jó kedvű ember volt. Soha senki nem látta őtet részegen avagy csak ittason is; két pohár bornál többet soha sem ivott egyszerre, akár mennyit kínálta is az ember. Mikor már fogyott is az ereje, mindég szeretett mozogni és valami hasznosat tenni; hogy ha kin nem dolgozhatott, a' szo-

bában kaptzát kötött. Búsulni nem tudott, valamint haragudni sem: ha valamely szomorúság vagy boszszúság érte is, mindenkor kész volt ő nála a' vigasztalás; 's e' részben valósággal olyan nemes egyenlő elműséget mutatott, a' millyent csak egy valódi keresztlyén Philosophustól lehet várni; valamint áltáljában is buzgó Heresztyén ember volt. Eetében egyszer volt beteg valami három hétig. Utolsó esztendejében látó és halló tehetsége valamennyire gyengült, és olykor olykor valamely kólíka forma fájás járta. Halálos nyavalyája tiz napig tartó hurut volt. Békével nyugodjanak tetemei!

2. Egy Német országi Újság tavál arról tudósította a' közönséget, hogy a' Würtembergi Királyságnak Biblia-gyűjteménye 4000-nél több darab könyvekből áll, mellyek részszerint az egész Bibliát, részszerint annak egyes részeit foglalják magokban. Előadta azt is, mellyik nyelven hány példány találhatik abban a' Gyűjteményben. Ebben az előadásban kiváltképen két dolog vonta magára figyelmemet: az egyik az, hogy a' 4000 Biblia között hét magyar is számláltatik fel; a' másik pedig az, hogy a' Magyar példányok legutóljára említetnek, és azoknak még a' Horvát, Cseh és Vandalus nyelveken irattattak is eleikbe tétetnek, noha pedig kevesebb számúak. Ez az utóbbi környűlmény nyilván arra való emlékeztetés, hogy a' Magyar nyelv és magyar Literatúra Európa előtt legkevesbé esméretes, és mint-hogy „ignoti nulla cupido”, legkevesebbre betsűltetik is.

H. M.

3. Emlékeztetés.

A' Hálai közönséges Tudományos Újság 185. száma alatt Augustus' hónapról 1825. a' 632. lapon ezt olvas-uk: „Majus' 9-dikén mint Schiller' elhunytá' napján, a' ki első mívelődését Stuttgardban a' Károly' fő oskolájában vette, ugyan itt a' halhatatlan Költőnek emlékezetére a' Stuttgardi Dall-Roszorúnak (Eneklő Társaság) szabott törvényei szerint, ezen esztendőben tartotta először az ezután minden esztendőben előforduló Innépet a' Dall-Koszorú és számos gyűlekezet. Schillernek Danecker Udvari Faná-

tsostól faragott colossalis márvány-képe, borostyán és czyprusok (Cypressen) közé helyheztetve feltéte-
tén, Prof. Schwab, az esmeretes Románz-Költő kez-
dette az Ineplést versekbe foglalt Előbeszédben, az-
után Schillerről több Beszédék és Elmékedések
tartattak, Schilleri új szabású énekekkel és harmo-
nia darabokkal közben felváltva.

Ezen alkalmatossággal pénz-szedés is határozta-
tott egy a' nagy Költőhöz illő Emléknek építé-
sére, a' mivel a' Daneckertől faragott remek-képnek
köz helyen való felállítására van az intézet. Nem volt
tsékély a' foganat, és a' Költőnek mind honi mind-
külföldi barátjaihoz és tisztelőjéhez meghívás küldet-
tetett ezen Intézetnek foganatos előmozdítására".

S z é p i n t é s e z a' Magyarnak Schiller'
lelkét 's lelkesedését sokkal feljül múltó Nemzeti
Költőnek, Tekintetes Egyházas Ber'se-
nyi Ber'senyi Dániel Urnak érdemeire nézve.
Kinek adjuk, ha nem ő neki, még éltében az arany
almát? Vagy egészen elhalasztani, 's csak elhunyt
után akarjuk Ferentzyny' vésűjire méltatni képét.

4. Petrózai Trattner Mátyásnál 1826-ban készült Könyvek,

19) A' Tisztbeli Irás módjának saiat szavai, úgy-
mint a' Hivatalbeli Levelezéseknek tizimjeik; Hiteles
Kiadások, Esküvések formái, a' köz dolgozó folyta-
tásokban előforduló Szavak és Hifejezések, a' Törvény
Reguláji, némelly Egyházi és Világi Tiztségek ne-
vezetei. A' Magyar nyelvnek közönséges felvétele
eránt hozatott törvénynek teljesítésére T. Pest.
Pilis és Solt t. e. Vármegyéknek Rendeléséből össze-
szedettek 's kiadattattak. 1826. 8-o lap. 192.

20) A' Magyar Neologianak Rostálgattatása, Vi-
dovics Ágoston, Veszprémi Megyebeli Pap ál-
tal, 1826. 8-o lap. 187.

21) Dissertatio inauguralis medica de Glossi-
tide, quam annuentibus Magnifico Domino Praesi-
de et Directore. Spectabili D. Decano ac Clarissimis
D. D. Professoribus pro Doctoratus Medicinae Lau-

rea rite consequenda in alma ac celeberrima Universitate Hungarica Pestiensis publicae practicum Medicorum Disquisitioni submittit **Basilius Athanasievits**, Beschenova-Syrmiensis, die 22-a Aprilis 1826. 8-o lap. 36.

22) **Societas Conjugalis** a parte Sanitatis considerata. Dissertatio politico-medica, quam annuentibus Magnifico Domino Praeside, ac Directore, Spectabili D. Decano, ac Clarissimis D. D. Professoribus pro gradu Doctoris Medicinae rite consequendo in alma ac celeberrima Regia Scientiarum Universitate Pestana publicae Eruditorum disquisitioni submittit **Alexander Csurgovich**, Philosophiae Doctor, Hungarus Unghváriensis. 8-o lap 52.

23) **Preces et Hymni** in usum Studiosae Juventutis apud Scholas Pias. 1826. 12-o lap 558.

24) **Dissertatio Inauguralis medico-chirurgica de Orchioneo Hydropico**, eiusque historiarum calci operis adnexarum cumprimis una, proprio in organismo omni opera nuperrime observata. Quam annuentibus Magnifico Domino Praeside et Directore, Spectabili Domino Decano, et Clarissimis DD. Professoribus pro Doctoris Medicinae Laurea, summisque in Medicina honoribus legitime consequendis in Alma ac Celeberrima Reg. Scientiarum Universitate Hungarica Pestiensis publicae Eruditorum disquisitioni submittit **Franciscus Fögel**, Hungarus Bereghszázino Bereghiensis. 1826. 8-o lap 52.

25) **Scherlein** aus dem Gebiete des Witzes, und der Laune, von **Leon Stark**. 1826. 12-o lap 72.

26) **Blumenakkorde**. Ein lyrisch-didactisches Mosaik-Gemälde in fünf Abtheilungen von **Carl Austerlitz**. 8-ad rét lap 96.

27) **Dissertatio Inauguralis medica de Hectica Febri**, Consensu et Auctoritate Magnifici ac Spectabilis Domini Praesidis et Directoris, Perillustris ac Spectabilis Domini Decani, nec non Clarissimorum DD. Professorum pro Doctoris Medici Laurea rite impetranda in Alma ac Celeberrima Regia Sci. Universitate Hung. Pestiensis Medicorum Epicrisi subiecta a **Paulo Rosenman**, Nobili Hungaro-Neogradiensis. in 8-o lap 24.

VI. Kötet^o Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Lassú István. A' Drámai Költés, és annak Históriaja. I. 1.
- 2) Sz. Szotyori Jó'sef, A' hólyagos himlőről és Vakczináról. I. 85.
- 3) Cs. F. Hrabowszky György' egynehány kézírásai. I. 99.
- 4) A. Észrevételek, S. G. menyből jött kirekesztő Privilegiumára. I. 104.
- 5) Kiss Károly. Palota Várának 1566-diki Sz. Iván' havában a' Török környül táborlás alól felszabadúlása. I. 108.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv - esmertetések.

- 1) Balássovits Lajos. A. B. C. Oskola 's a' t. I. 110.
- 2) Chimani L. Tsudálatos Állatok' Kabinétje, 's a' t. I. 110.
- 3) Malovetzky János és Dömény Sándor. Útmutatás a' Hlavir vagy Fortepiánó' helyes játszására 's a' t. I. 110.

B) Külföldi Literatúra.

Kivonás

- A' „Bulletin Universel des Sciences et de l'industrie 's a' t. t. zímü Folyó-írás 1825-diki Octoberi Füzetéből, az Orvosi Tudományok' szakaszából. I. 116.

III. Tudománybeli Jelentések.

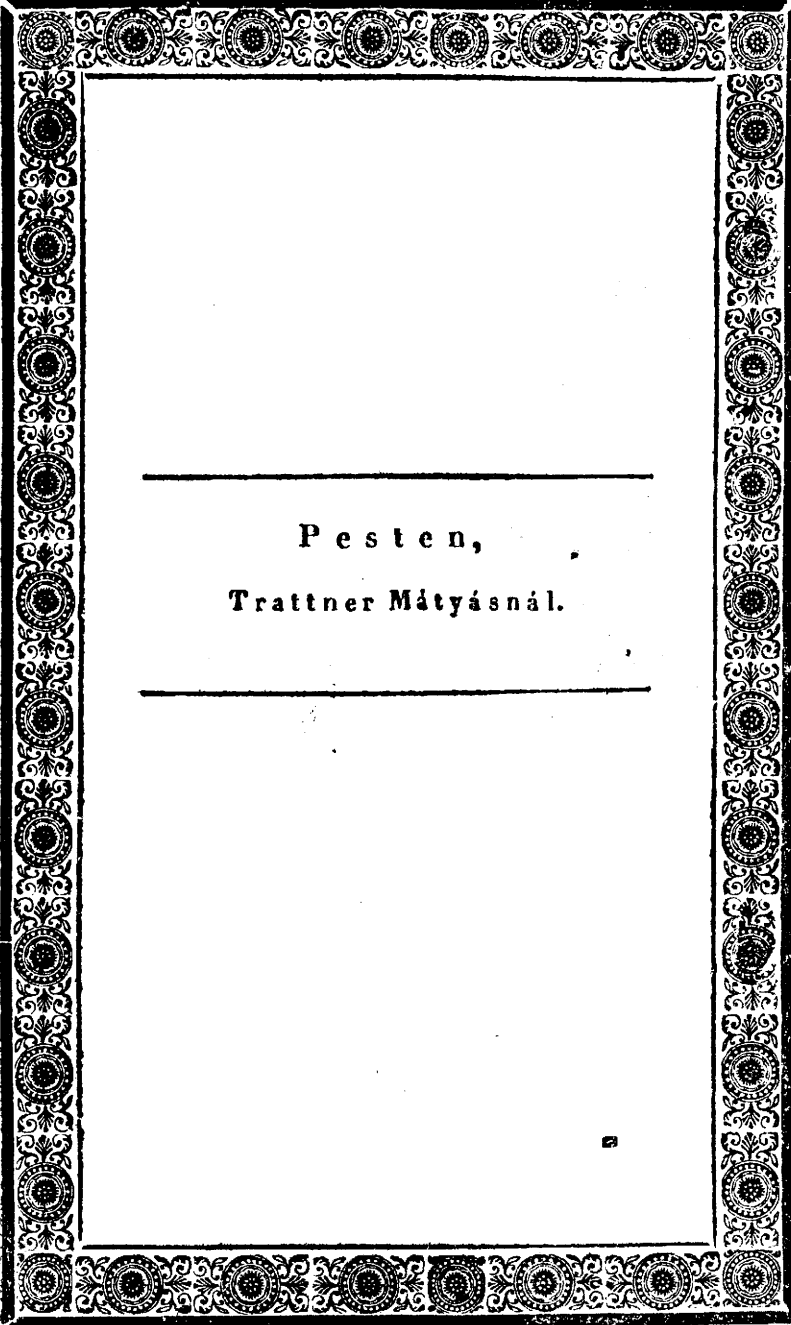
- 1) Előlépések 's Megtiszteltetések. 120. l.
- 2) Jelességek. I. 121.
- 3) Emlékeztetés. I. 125.
- 4) Petrózai Trattner Mátyásnál készült Új Könyvek. I. 126.

NB. A' Redactor Thaisz András, elébbi kinyilatkoztatásainak következésében, mivel sok haszontalan költéségekkel 's munkákkal terheltetett, kinyilatkoztatja, hogy senki Levelét se fogádja el, ha tsak az franco nem küldetik, kivévén egyenes Levelezőjinek Leveleit, a' kiknek kezek-írását úgy is esmeri.

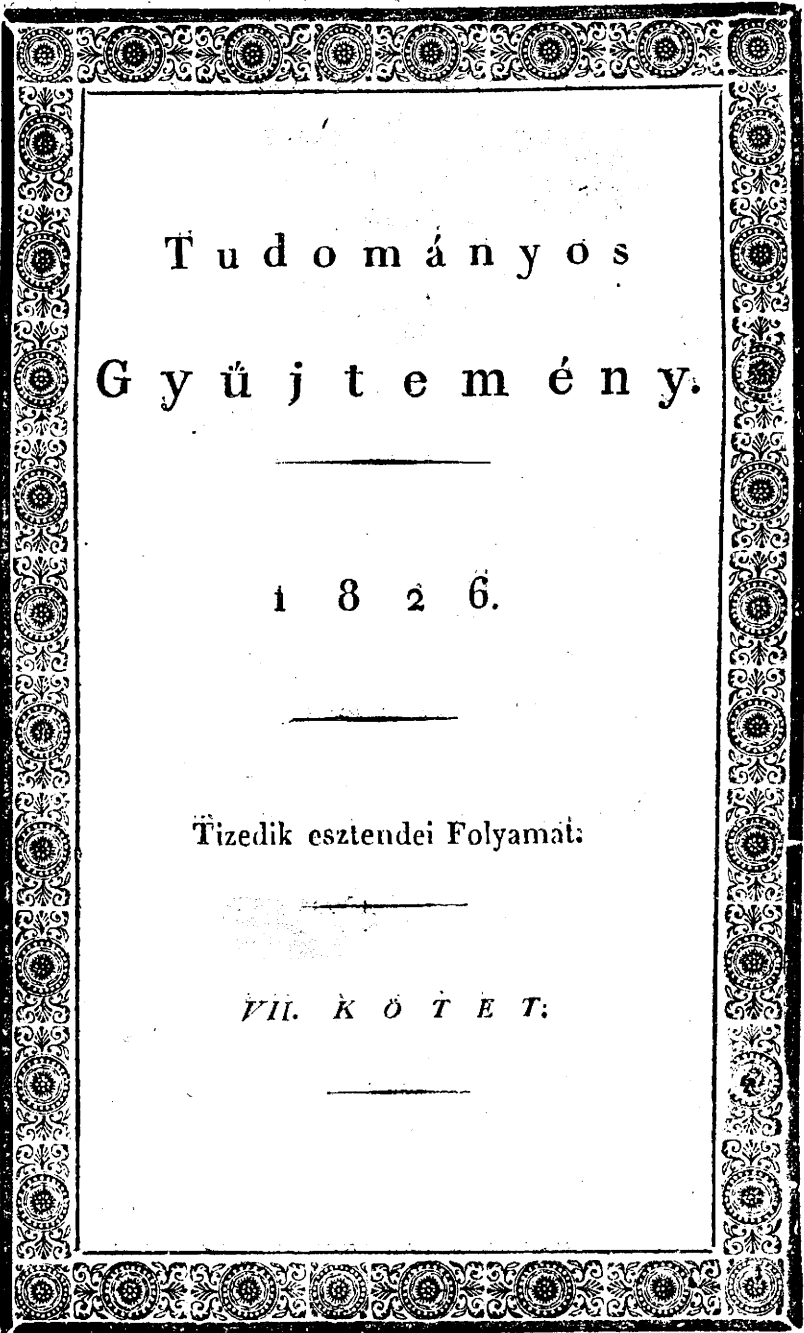
Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkájikkal elősegítik, tőlem mindenik ívnyitől 4 forintokkal tiszteltetnek meg ezüst pénzben; tsak arra kérem a' Tudós Irókat, hogy a' beküldendő Munkák közhasznú tárgyat foglaljanak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, tsinosan és hibátlanúl leirattassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7 — 8. ívnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adatik ki; mellyre itt helyben 14. forintok, a' postán elküldetéssel pedig 18 forintok fizettetnek elő Bécsi érték szerint.

Petró zai Trettner Mátyás.

P e s t e n ,
T r a t t n e r M á t y á s n á l .

T u d o m á n y o s
G y ű j t e m é n y .

1 8 2 6 .

Tizedik esztendei Folyamat:

VII. K Ö T E T :

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek:

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország' physikai, geographiai, természet-históriai, történetbeli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, historiai, philosophiai, mathematicai (mennység tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi mesterségeket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's elő mozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Asszonyoknak élet' leírásit magokhan foglalják;
 - II. A' Magyar országban kijött, vagy akarhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek esmertetései és vi'sgálatai, 's a' külföldiek' vi'sgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' Tudományok' 's Mesterségek' előmenetelét, 's ezzel a' köz hasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik;
 - III. Tudománybeli Jelentések: megtzáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásaik, jutalom-tételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékeztetések, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's t. e' félék eránt.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 6.

VII. KÖTET.

Schubardt scul

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

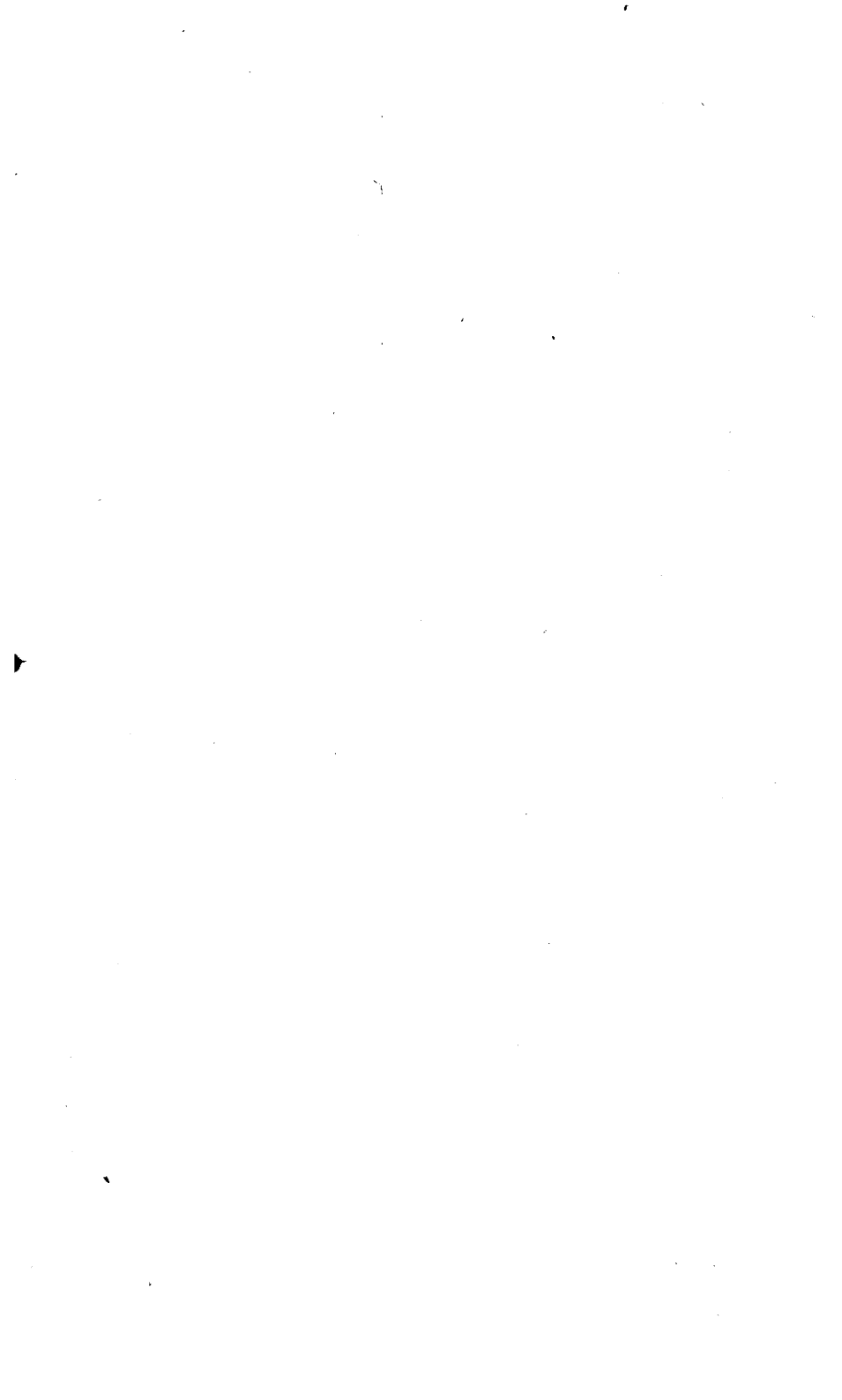
PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER MÁTYÁS betűjével
és költségével.

Péterőzai
TRATTNER JÁNOS TAMÁS,

*Ts. Ns. Krassó és Szathmár Várm. Táblabírája,
és a legelső hazafiúi lelkü magyar Könyvnyomtató,
szül. 1789. Decemb. 5^{di} megholt 1824. Mart. 14^{ken}.
Emlékezetül méltózták Barátai.*

I. É r t e k e z é s e k.

Némelly Észrevételek K. J^o. Pedantismu-
sáról *) és S. G^o. Menyből jött kire-
kesztő Privilegiumáról **) ***).

Az aszszonyok általján fogva képviselői a' szeretetnek, valamint a' férfiak a' hatalomnak. — Az aszszonyoknak nyilvánvaló és házi állapotjuk szabta régenten, 's szabja még ma is legigazabb mértékét a' valódi Culturának nem tsak az egész Statusban, hanem a' familiákban szint' úgy, mint az egyes emberekben is; de ha szinte ezen tekintetből néha szerfelett ditsőitetett is, majd ismét ugyan azon szép nem a' legnagyobb bolondságból eredhetett méltatlanságok' sorsára jutott. — Széles kiterjedésű munkákban feszegettetett azon kérdés: ha valljon az emberi nemhez tartoznának - e igazán? — majd angyaloknak, majd ismét ördögöknek tartattak. — Ezen ellenkező ítéletek méltó vagy méltatlan eredetét itten közelebbről megvi'sgálnom sem tzélom sem időm; e' tekintetben elég legyen előre megvallanunk azt: hogy az aszszonyok valóságához minden illik, benne minden d i s z e s és szép, 's nem is ok nélkül hivattnak szép

*) Tud. Gyűjt. 1824. Köt. XII. L. 69. és k.

**) 1826. Köt. II. L. 124. — 126.

***) Ezen jeles Értekezést ajánljuk T. Olvasóink figyelmére
A' Red.

nemnek, mert a' férjfiúi erő meghódol az aszszonyi kellemeknek és hajlandóságnak.

Igaz ugyan, hogy minden esetre tiszteletre méltó dolog, ha a' szép nem eredeti rendeltetését szíven hordozván, magát gazd'aszszornynak, házas-társnak 's anyának formálja és mivel; mindazáltal méltó jussunk van tőle azt is kívánni (ne hogy még tőlök eltiltani, vagy épen benne elfojtani iparkodjunk) hogy a' tsupa gazdasági tzéltől szabadon, az életet szebb 's szabadabb oldaláról tekintvén, a' belső életre is felemelkedjék.

A' mi elméleti tehetségeiket a' férjfiakéival egybe vetve illeti, annyi bizonyos: hogy a' férjfiak és aszszonyok egészen különböző módon ügyelnek a' dolgokra, 's színt' úgy különböznek egymástól észrevételeik' előadásokban is. — Az aszszonyok' észrevételeik, egyéberánt hasonló környülállásokban, mindenkor hivebbek, helyesebbek, élesebbek, finomabbak 's különőbbek, mint a' férjfiakéi; az utóbbiak, idején korán intvén a' vigyázatlanságtól való őrizkedésre, azon kívül, hogy igen nehezen esik nekik a' szűség' idején figyelmeket megkettőztetni, még a' természettől is sokkal kissébb mértékben bírják ezen adományt az aszszonyoknál, kik azt azon feljül ifjúságotól fogva a' mindennapi gyakorlás, 's tulajdon nemü tapasztalás által pallérozzák 's tökéletesítik. — Tudva lévő dolog, hogy az aszszony az ifjúság' 's kellemek' idejekor képes ugyan azon időben, minden legkissébb megerőltetés nélkül, több néki tisztelkedő férjfiakra is ügyelni; ő semmit, a' mi figyelemre méltó, el nem mulaszt, az egyik szemével őrizi a' férjfiút jobbjáról, a' másikával balról, 's még is marad neki annyi látó tehetsége, hogy még maga előtt is láthassa azt, a' mit látni akar: — ám de — a' mit bizonyára

az ügyesség' remekének mernék mondani, — mind ezt gyakran lesütött szemekkel is végre hajtja.

Ha a' férjfiú az első időpertzet a' látásra, a' másodikat a' tapasztalásra, a' harmadikat pedig a' megfontolásra használja: akkor az aszszony mind ezt ugyan azon egy időben teszi, és nem elég, hogy pillantásait a' körülötte lévők' legkissebb balgatagságai is el nem kerülik, de még azt is látja, a' mit a' többi jelenlévők' tselekesznek 's gondolnak. — Nem egyedül a' Szerelem az, a' mi az aszszonyok külső 's belső érzéseiket pallérozza 's élesíti; az aszszonyiság az a' természeti ösztön (Instinct) — a' mellyet ök, mint született ellenmások, a' férjfiak ellen szolgáló leghathatósabb védfegyvert velek születve hordoznak.

A' férjfiú a' természettől munkára 's tetekre van alkatva, azért is az ügyelésben és észrevételekben gyéren halad olly meszsziire, mint az aszszony, kivéven mindazáltal a' Szerelmeseket, ha bár legokosabbak is, de nem a' Szeretőket, ezen állitástól; mert nem bízhatni már a' szerelmes aszszonyhoz, minekutánna tsak azt látja, a' mit maga kíván látni, a' szerető ellenben -bir még a' léleknek annyi szabadáságával, hogy mások mellett megszerettét is méltán 's helyesen megítélje. — Azon időkorba jutván, a' hol a' szerelentől, vagy ez tőle hűtsút vesz, más tárgyakra fordítja a' hosszás 's külömbféle nemű tapasztalások által kimivelt ügyelés mesterségét, a' bohó tsekélységekre, az okos tetekre 's történetekre. És ha ez utolsó észrevételeit felirván a' világgal közli, olly erővel 's bájjal hat minden olvasójára, hogy azt, ha bár századok után születnék is, a' maga időkorába bájolja, és azt nem tsak szemmel látott tanúnak, hanem olly ügyelőnek is teszi, a' mil-

lyen, ha valóban jelen élt volna, aligha lett volna. Esmerek tsak én is Hazám Leányai között többeket, kik éles elméjéknél, ügyes lelkeknél, helyes, és részre hajlást nem esmerő ítéleteknél, tántoríthatatlan igazság szereteteknél, 's azon öszveköttetéseknel fogva, a' mellyben ők ifjúságok ólta tölték idejeket, képesek volnának a' legderekabb 's leghasznosabb emlék-könyveket (Memoires) adni, ha bár nem a' férjfi, de a' magok nemén lévő ifjúságnak kezébe; — mellyet ha elmúlasztanáknak, méltán érdekelhetné őket azon vád, hogy az idétlen felelem, szemérmetség, vagy tán ön szeretetektől is eltsábitatván, egy fontos eszközt fogták legyen meg a' jövő maradék lelki pallérozódásának.

Illy derék elme és lélekbeli adományokkal lévén az aszszonyi nem a' természettől már elejétől fogva felruházva, azon tehetséget, mellynél fogva az aszszonyok olly gondolatoka:, 's ítéleteket ébreszthetnek, és érlelhetnek magokban, a' mellyeket a' világgal közleni nem tsak hasznos, de szükséges is, bizonyára semmi józan ítélettel bíró tőlök meg nem tagadhatja: 's ugyan ezen aszszonyi természet a' világ elejétől fogva változatlan ugyan az maradván, egyedül a' nevelésben, és az akkori státus állapotjában lehet keresni okait annak, hogy a' régi világban sokkal kevesebbé betsültettek érdemeiknél, és hogy az aszszonyi természetnek ketsei 's hatalma kevesebbé tűnhettek ki. — Elmellőzvé a' Zsidó népet, a' mellynek Culturája más nemzetekhez vetve tsak a' középszerűség' grádsát is alig haladá meg, vessük tsak a' pallérozott 's finom izlésű Görögökre figyelmünket: ezeknél az igazság' kiszolgáltatása aszszonyaik eránt épen nem volt olly kedvező mint az újabb időkben; mert őket az életnek tsinosítására, 's a' férjfiaknak kellemes

társaságára nézve épen semminek sem tartották, szint' úgy nem vala érdemek, ha a' társaságos körökben mint elmés szóllók mulattatni akarának másokat. Ezt a' férjek benne betsülni nem tudták, vagy tsak talán általok megtörténni nem akarták; inkább tulajdoníták ezt a' leány rabszolgáknak, vagy a' nyilvános rimáknak kötelességül. Fő kötelességek mint házastársaknak tsak abban állott: hogy a' gazdaságra ügyeljenek, mint köztársaság' tagjainak pedig az: hogy minden nyilvános, 's az Országot érdeklő dolgoktól végképen el lévén rekesztve, a' státus' számára gyermekeket szüljenek, leányaikat pedig kötelességek' szük köréhez képest neveljék. — Az Athenabeli aszszonyok még szorosabb korlátok közé voltak szorítva; ezek a' háznak távol lévő részében (Gynaikeion) rabszolgálójik' társaságában, aszszonyi munkákkal foglalatoskodva tölték idejeket, 's még tsak a' játékszínben is nem vala nekik szabad megjelenni. Ezen hijjánosságát a' gyönyörködtető miveltebb aszszonyi kellemeknek, a' nyilvános rimák (hetaerák) pótolták ki, kik kellemetesebb tulajdonságaikat 's talentumaikat kiváltképen iparkodtak kimivelni. — Igy terjede hire az akkori nevelésen feljül Aspasiának, a' ki Perikles által egész Athenán uralkodott, 's a' ki tanítványának még Sokrates is gyönyörűséggel vallá magát; a' Korinthusi Laisznak, a' ki amaz esmeretes deák közmondásnak: *n o n o m n i h u s l i c e t a d i r e C o r i n t h u m*, keletbe vételére szolgáltatata alkalmaztosságot, és a' kinek idejebeli mind philosophusok' esze, mind vitézek' szive egyaránt meghódolt; és még hány más jeles férjfiakat nem hódítanak meg lelki kellemeikkel Thaisz, Phryne' és más hetaerák! — Voltak tehát már akkor a, miveltebb elméjü szépeknek tsudálójik, 's imádójik,

jöllehet a' még R. J. és S. G. ként előítéletekkel teljes közönség előtt kevesebbre betsültettek.

Valamivel kedvezőbb vala sorsok a' Római aszszonyoknak a' Görögökéinél: megjelentek ezek a' játékszínen és vendégeskedéseken, 's általján fogva inkább társaságos életet éltek. — Jöllehet ezeket a' törvények nem szoriták is olly szük határok közé, még is igen megtartóztatva éltek, míg nem Róma' hódolásai az aszszonyok' fényüzésre való hajlandóságokat is felebreszté: mindazáltal egy nemzetnél sintsenek az aszszonyi méltóságnak annyi 's olly felséges példái, mint ennél, 's ki előtt is volnának esmeretlenek a' Veszta szüzei. — Azomban a' Római aszszonyok is a' férjeik' gyakran igen szoros fenytéke alatt állottak, sajátot nem birtak, kiházásítások alkalmatosságával tsak egyedül attyokkal kelle erántok megalkudni.

A' Nemzetek' erköltsét tárgyazó história szerint a' kereszténység derité boldogító hajnalát az aszszonyokra is, kik mind eddig a' férjeik' rabjaik, szolgálóik, rimák, vagy áltortázott tisztas aszszonyok (Matronák) valának. Tsak a' kereszténységnek köszönhetjük a' világnak mostani, a' régítől egészen különböző állapotját, és formáját: a' két nembeliek' jussok egyformaságáról, az aszszonyok kellemeiknek szabad kifejléséről és hatalmokról a' régiek még tsak nem is álmodtak; valamint' még a' pallérozottabb nemzeteknél is, a' Görögöknél 's Rómaiaknál a' Haza volt minden erköltsöknek közép pontja, úgy vala tsak egyedül a' házi-gazda az egész familiája' figyelmettségének fő tárgya. — A' keresztényen vállásnál fogva kezdődött a' szeretetnek, 's egyszer'smind a' patriotismust is meghaladó igazságnak (le droit) szentsége; — megesmerte az ember a' személyes jussokat, és inkább mint világ' polgárja kezdett

gondolkozni, 's ennél fogva az aszszonyok is jussaikba vissza helyheztek, és ezen vallásnak lelkével, melly az emberben az érzékiséget (testiséget) elnyomván, egyedül a' véghetlent tárgyazza, az aszszonyokra is lelkiképen ditsőbb méltóság háramlott. — E' tekintetből tehát S. G. nem csak méltatlanságot, hanem példa nélkül való igazságtalanságot is követett el azzal, hogy kirekesztő privilegiumában készantag egészen el-mellőzvéen Idvezitőknek Luk. XIX. 12, 26. a' Gírákat osztogatott nemes emberről mondott, és épen ellenkezőt parantsoló példabeszédét, a' melly méltán inkább illetve bennünket mint keresztyén hiveket, mint a' már majd két ezer évek óta el-avúlt Mo'ses' törvénye, a' mellynek követőji az egész emberi nemzettől megvetve világszerte el-szórva tsak vándor életet kénytelenek élni. — Valóban kár, hogy ugyan S. G-nak a' hosszabb ideig Indiában, nevezetesen Missourban tartózkodott frantzia Missionarius Dubais-nek az Indusok' szokásaikról irt munkája nem került kezébe, különben minden bizonnyal 's méltán lehetett volna tőle várni, hogy az Indusoknak azon törvényeit, mellyek a' Padma Pourana nevű szent könyvökben a' szép nem eránt foglaltaltatnak, el nem mulasztotta volna a' magyar szép nemre általjában alkalmaztatni. — (Főbb pontjait lásd az 1826. Hasznos Mulatságok' 21. száma alatt lap. 164—166).

A' Németek (die Germanen) voltak az elsők a' kik aszszonyaik' betsültetésekre 's érdemeik méltó megesmerésekre például szolgáltanak más nemzeteknek, a' mellyet már Tacitus is tisztelettel említ rólok. Ezek után következett a' közép időszakazi német vitézi nemesség (Ritterthum) a' melly az aszszonyok' érdemét, méltóságát és tekintetét tsak nem a' hihetlenségig magasztalá;

— nem kevéssé eszközlötte az aszszonyok magasztaltatását a' XIV. században a' Brabanti (Provencali) költés mestersége, a' melly Olasz, Spanyol, déli Német-Országban és Angliában elterjedett.—Azonban, hogy a' nemzetek korokban haladván, az érzékenykedésnek mintegy álmából felébredtek, 's inkább aszszonyaikról megfelejtkézvén, a' vallás' és Ország' dolgait feszegették: mi vala természetesebb, mint hogy ezek, magok' meguntokból a' fényüzésre, tsinoskodásra 's a' feszült udvariságra adták magokat, míg nem a' Frantzia Országban felderült észbeli mivelődés és pallérozódás által ök ismét a' férfiak figyelmettségére méltattak. — Itt találjuk már első nyomát annak, hogy a' kimivelt eszű, tudománnyal vagy természeti elmésséggel biró aszszonyok tsekélyebb értelmű társaik felett megkülömböztetvén, a' férfiak által még tudós gyülekezeteiknek is előlölőjökké választattak. Nevezetesek e' tekintetben a' Frantzia Szép Literatúrában a' halhatatlan Voltaire' gyámannyának (tudományos kimiveltetésére nézve t. i.) *Ni non de l'enclos*, a' kinek társalkodása és mulattatása általján fogva a' főbb rangú ifjúságra nézve a' legjobb oskolának tartaték, el annyira, hogy még a' legjámborabb erköltsű anyák sem állották tőle kellemetes társaságát a' fijaik számára kikérni; *Serigné*; *Maintenon*; későbbben a' *Geoffrin*, *L'Espinasse* és más többek' neveik. — Nem tagadhatni köreik' jobb 's a' pallérozódást hathatósan eszközlő befolyását nem tsak a' felsőbb rangú 's miveltebb lelkűekre, hanem más karbeli emberekre is, jóllehet azt sem lehet tagadnunk, hogy a' tsak felületes miveltséggel és észszel gyakran tsak tetsziséget üztek (*coquet-térent*) mindazáltal annyi bizonyos, hogy az aszszonyok nem tsak az elébbi időkorban, — a' hol tudjuk, hogy több nevezetes Literátorok közül

nevezetesen *M o l i è r e* elkészítvén *Theatrom-*
darabjait, azokat, minekelőtte közre hotsátotta
volna, eleinte *B é j a r d* jó barátnéja 's sorsosa,
annak utánna pedig ennek leánya mint felesége
előtt olvasá fel a' végre, hogy tőlök a' rólok teen-
dő itéletet megértvén, azt, a' mi tetszések vagy
izlések ellen volna, megmásolná, vagy épen el-
hagyná. Izlések helyességének pedig bizonyosága
az: hogy munkáji mint az akkori időkor' remek-
mivei még most is mind a' tiszteletre mind a'
követésre egyeránt méltóknak tartatnak, — ha-
nem még a' legújabb időkben is a' frantzia Lite-
ratúrának előmenetelét, 's virágzó állapotját nem
kevessé eszközlötték. Világ szerte esméretesek e'
tekintetben, hogy többeket ne említsek, *S t a ü l*,
Genlis és *Montigni* aszszonyoknak neveik.

Európa végső tsutsán ragasztékképen, 's Ma-
gyar Országtól igen távol lévő Angliát elhallgat-
ván, terjünk a' Magyarának legközelebb szomszéd-
jára a' Németre; ez is nem kivánván a' hova to-
vább előre haladó Culturában hátra maradni,
tsak hamar a' Frantziák' példáját követte; ennél
is a' Szép Literatúrának hajnala hasadtával kezdé az
aszszonyok' vidám napja derülni: mert általjában
tsak egyedül a' Költők viszik tökéletességre a'
szép nem' kimiveltetését, szivbeli értelmek által
hatván az értelemre. Ez is eleinte szint' úgy mint
a' jelen időben nem hogy rossz néven vette volna
azt, hogy egyik vagy másik a' szép nem közül,
arra való tehetségét 's ügyességét érezvén magában,
magát a' szép mivekben 's Tudományokban gyakorlá,
és merészle ez vagy amaz nemű munkájával a' világ
előtt megjelenni; sőt örvend rajta, 's ditsőségé-
nek tartja, ha közöttök az aszszonyok közül is
válík olyan, a' kik lelki tehetségeire nézve a'
kimiveltetés' 's tökéletesedés' magasabb léptsö-
jére jutván, bátorodik a' férjfiakkal ugyan azon

tzél eránt versent futni; mondom: nem hogy mind ezt idétlen gúnyyal, megszórással, 's pirongatással gátolni 's elnyomni igyekeznék, sőt inkább minden módon azon volt, és van ma is, hogy szunnyadó talentumait a' környüállásokhoz képest serkentse, 's a' serdülöket gyámolítsa 's tökéletesitse. — E' végre állitattak többféle nevelő Intézetek, a' hol az aszszonyi nem' alkatásához, természeti rendeltetéséhez, és elmebéli tehetségeihez képest nem tsupán a' természeti (physica) és erköltsi (moralis) hanem a' lelki (psychica) és tudományos nevelés re is a' legnagyobb gond fordítatik. — Fájdalom, hogy Hazám (legalább tudtommal) tsak egynek is hijjával van az egész Országban, holott más nemzetek tsak egy egy városban is többekkel ditsekedhetnek. — Számítalanon törekedtek, és törekednek még ma is a' férjfiú Tudósok közül, még pedig vetélkedve, azon tzelra: hogy a' tzelnek megfelelő munkájik által az aszszonyi nemnél az észnek derítését, és a' szívnek nemesítését, egy szóval: az emberiséget (Humanitát) eszközöljék és előre mozdítsák. — Hogy Hazám' szépjei ilyen munkák nélkül, legalább anya nyelven szükölködnek, és hogy kéntelenek, ha tsak kedvezőbb környüállásoknál fogva vagy a' Német, vagy a' Frantzia nyelv' birtokába nem jutottak, olyanok nélkül egészen el lenni; valóban kevés betsületekre válik Hazám' Tudósainak 's Literátorainak.

De nem is maradott a' Német Tudósok' e' béli fáradozások siker nélkül; mert azon kívül, hogy a' Német aszszonyok általján fogva a' pallérozottságban 's lelki kimiveltetésben Hazám' Leányainak nagyobb részét jóval feljül müljak, az írói pályán is annyira és olly ditsőségesen haladtak, hogy ök is a' Német Literatura' előmozdításában 's virágoztatásában nem kis részt vesznek, a'

nélkül, hogy azért akár házi gazdaságok tsak legkisebb hátra maradást is szenvedne, — mert ez is, mondhatom, legalább azoknál, kiket szerentsém van személyesen közelebbről esmernem, sokkal jobb lábon áll, mint néhol Hazámban, a' hol az aszszony udvarából vagy majorjából tsak templomba menés végett is alig merészel eltávozni; — akár az által az aszszonyi szép tulajdonságokat, a' szeméremetességet 's a' t. mint K. J. véli, megsértené; szinte olly kevésbé jutott majd 500. esztendőök óta akár mellyik itt említett nemzetből — kiknek józan ízlésekről és helyes ítéletekről minden bizonnyal kevesebb okunk lehet kételkedni, mint a' K. J — éről, — és S. G — éről valakinek eszébe, őket azért pedantismussal vádolni. — — Elmelőzvé azokat, a' kik tsupán a' költés' (versszerzés') mesterségével foglalatostokdakt, tsak néhányat említek azok közül, a' kik különösen a' nevelést, szívnesesítést, az erköltsiséget és Országok' esmeretét tárgyazó munkájikkal érdemlettek koszorúkat: vajha Hazám is ditsekedhetnék egy Schoppenhauer', Pikhler', Wallenburg' (Grófné) Weiszenthurn', Meyner' (Luise) 's többek birtozával! ne hogy még azt tartaná illetlennek, a' mi mind a' nemzetnek, mind az Irónénak magának válik ditsőségére.

Hogy mindazáltal egyedül a' Magyarok közül, a' kik már több tizedek óta énekelik fenhargon a' magyar hajnalhasad-ot, válnak ollyanok, kik fonák képzeiteiknél 's ítéleteiknél fogva a' pallérozódásnak és a' lelki tehetségek' kimiveltetésének a' szép nemre leendő terjedését nem tsak hogy nem eszközlík, hanem azt irígy szem. el nézvé, minden módon, sőt személyt sértő gúnnyal is gátolni igyekeznek, tsak az 1825. évi Hebenben foglalt Kálmán és Emelka nevű történetben előforduló következő versek igazságát állapítja meg; t. i.

„A' Magyaroknak már akkor is
A' volt a' veszedelme,
Hogy köztök soha sem volt egy
Szív, egy lélek, egy elme:
Mindég volt olly eszveszett
Magyar, — a' ki mást terjesztett,
Mint honnya haszna kívánt”.

hogy ennél fogva, tán tudtok nélkül (mert ezt gondolnom rólok az emberi szeretet javalja) a' külföldieknek, a' kik a' nélkül is nem a' legjobb véleményben vannak a' magyar cultura felől, annál nagyobb okot 's alkalmat szolgáltatassanak a' Magyarok bárdolatlanságokról általján fogva tett előítéletek megerősítésére: mert már ezen bolondság is (a' mennyből jött kirekesztő privilegium) nem kissé zavarta meg tsak itt is (Párisban) azon tiszteletet, mellyet Kiestéri Vilma, Takáts Judit, Ujvári N i n a bájos költeményeik 's kellemetes leírásaik egy részről, más részről pedig Takáts É v á n a k az 1825. Tud. Gyűjt VIII. köt. közre bocsátott, a' házasságban lévő a sz szonyok' kötelességeikről szolló értekezése; az 1824. T. G. VI. köt.-ben közlött Barátságos Beszélgetése a' földmivelő nép állapotjáról; — és az 1825. évi XI. köt.-ben foglalt Neme' ügyében írt Levele, szerzettek e' tekintetben a' Magyar szép nemnek.

Míg az ember beszélni nem tudott, addig ő tsupán tsak látott, hallott, érzett, és izlett, de épen nem gondolkodott. A' mindig pedig írni, addig igen keveset gondolkodott, és igen hibásan beszélt. Nyelvének 's író-tollának köszönheti tehát egyedül azt, a' mi végre leve, 's a' minnek kelle neki lenni. — Répzetei (Begriffe) az által világosodtak meg, hogy azokat másokkal igyekezett közleni; rendesekké

(methodiques) is váltak, mihelyt azokat marandandókká, 's ugyan ezen állapotban osztán egyszer'smind jobbíthatókká és kimiveltethetőkké is tette. — Ezen eszköz volt az az egyetlen egy, a' mellyel az egész emberi nemzet élt értelmességének elérésére, és mind eddig is egyedül való marad még az egyes emberre nézve is, kimiveltetése' és tökéletesítése' munkálkodására.

Illő tehát mindenhez, a' férjfiúhoz szint' úgy mint az aszszonyhoz, ha külömben a' butaság' s tudatlanság' alacsonyágából a' kimiveltetés' és tsinosodás', ha bár nem olly magas grádítsára is felemelkedni kívánkozik, hogy környülményei 's tehetségeihez képest értelme' 's esmerete kintseinek gyarapítása végett beszéljen a' a' böltsekkel, az az: olvasson, gondolkodjék és írjon.

Az emberi lélek ezen tekintetben nem egyéb egy festőnél (peintre), a' ki a' természet szerint vagy eredeti képeket vagy jó eredetiek után másolatokat fest. Amazok: tulajdon érzelmei, önnön észzrevételei és következtetései; ezek: mind azon képzetek és esmeretek, mellyekhez vagy tanítás, vagy olvasás által jutunk. A' valódi mester a' másolatokat tsak mint gyakorlási darabokat azért készíti, hogy általok mind szemének mind kezének ügyességét fentartsa, 's öregbitse, 's tsak a' Kontár marad ezek mellett, és keresi benne minden ditsőségét.

Am de ehez képest az aszszonynak még kötelességével is jár a' maga e' beli kimiveltése 's tökéletesítése, egy szóval, tsinosodása; mert minden miveltebb érzésű látja és érzi azt: hogy mint feleség koránt sem tesz még eleget kötelességének azzal, hogy egyedül tsak derék gazdaszony, és hogy azzá lenni iparkodik; nem elég neki tsak egyedül a' gazdasághoz értőnek lenni, hanem szükséges még az is, hogy Férjének hiv

társa legyen, a' ki neki az életnek ösvényén életét nyájas társasága által kedvessé és kellemessé tegye, munka után fáradt lelkét felvidítsa, komolyságát 's búját oszlassa; különösen pedig beteges állapotjában, vagy más terhes környülműléseiben vigasztalja, szenvedéseinek és fájdalmainak sullyát enyhítse, gondjait és unalmait elűzze, egy szóval: létét ne csak szerentséssé, hanem boldoggá is tegye. — De hogy tehesse mind ezt, ha a' jámbornak elméje kimiveltetésére és némelly benne rejtve heverő tulajdonságainak ébresztésére soha legkisebb gondja se volt? — A'vagy tán férjét szüntelen a' konyhát, tselédet, vagy a' gazdasági tárgyakat illető beszélgetésével akarja felvidíteni? a'vagy beteg agyában neki városi újságokkal, a' módival, napi történetekkel 's mendedmondákkal szerezni kellemetes mulattatást 's időtöltést? — Ám de észbe kell itt azt is vennünk, hogy annak, a' ki a' szép nemnek csak imént említett elme 's szívbéli tsinosodásában gyönyörűséget 's ditsőséget akar keresni és találni, elmúlhatatlanul szükséges: hogy ő is szinte azon, ha nem magasabb léptsőjén, álljon a' lelki pallérozottságnak; mert ellenkező esetben épen úgy leszen ő a' pallérozottsággal, és elmehéli tsinosodással, mint egy otthon négy fal között nevelt, még a' harmattól is megörzött kis leányka van testvérével, — a' ki atya házatól távol neveltetvén, a' több testi gyakorlások között az úzás mesterségében is nem tsekély ügyességre teve szert, — akkor, midőn ez, egy a' kertekben lévő tóban vagy folyón ladikázzván, amannak úzásbéli ügyességének probáját adni kívánván, könnyűleg ugrik tsónakjából a' vízbe; — megijed a' szegény tudatlan, 's abbéli félelmétől, ne hogy a' vízbe füljön, megréműlvén, az egész környéket segítségére riasztja. — Nem úgy van-e, R. J. is azt vitatván, hogy

a

a' szép nem az aszszonyi szép tulajdonságokat, a' szemérmertességet, a' jó rendbe szedett kelleme-tes maga- tartást, az erőltetés nélkül való szép- módot 's a' t. tetemesen megsérti, vagy a' mi any-nyi: bárdolatlan lesz azonnal, mihelyt a' tsak egyedül férjfiakat illető pennához merészel tsak nyúlni is?

Erre nézve már tsak ugyan érdemes dolog lett volna, hogy K. J. mint a' Deák Classicusok' oskolázott imádója, ne tsak mindég Horatiusnak a' költés' mesterségét illető rendszabásaiból, hanem már Ovidiusból is hozott volna fel valamit, és ne mellőzte volna el, talán készantag is, ennek nevezetesen a' I. I. de Ponto El. VII. előforduló, mind férjfiakra mind aszszonyokra egyaránt illő versét, t. i. *artibus ingenuis — pectora mollescunt, a speritasque fugit.* — Még Ovid a' maga idejében épen nem félt, hogy a' szelíd Tudományok a' Nemek' kü- lömségénél fogva bárdolatlanságot is terjeszse- nek tisztelőjükre! 's annál inkább sajnálkodásra méltó dolog, hogy a' XIX. század' első negyedje végén támadhata ilyen vád, holott számtalan ta- pasztalások, és a' miveltebb nemzetek' élő pél- dájik egészen ellenkezőt tanítanak.

Épen nem vagyok én az olyan nemű tudós Aszszonyoknak's szépeknek pártfogójok és védőjök, a' kik inkább értenek tudományos mint gazdasági dolgokhoz, kik előbb képesek akármi tárgyról verseket koholni, mint a' legegyszerűbb ételeket megkészíteni: vagy a' kik a' házi gondot méltósá- goknál alább való dolognak tartják: — de hogy egy aszszony, szíve' és lelke' kimiveltetésében an- nyira hátra maradjon, hogy képes se lehessen férje' bizodalmanak megnyerésére méltóvá lenni, és ennek egy két a' nyugalomnak szánt óráját nyá- jas mulattatásával eltölteni segítni, hogy ennél

fogva osztán a' jobb és nemesebb érzésű férj is kéntelen legyen a' tudatlan, minden más, nem a' házi vagy mezei gazdaságot illető bezélgetések-nél részvétetlen elnémuló feleségének unalmat okozó társaságát kerülni, és az az által támadott hijjányt, a' mások, kellemetesebb tulajdonságokkal ékeskedők' társaságával pótolni, vagy kedvtelését 's mulattatását tsapszékben, kávéházban, a' kártyánál, vagy a' tiltott fánál, mind egészségének, mind javainak veszteségével, néha egész házának is kipótolhatatlan kárára keresni, — valóban síralmas állapot! így válik osztán a' házas életnek a' mennyeihez hasonló boldogsága már itt a' földön valóságos pokollá!

De épen nem szándékom azt is vitatnom, a' mit minden bizonytal a' szörszálhasogató pedantok el nem mulasztanak ellenem vetni; hogy t. i. tsak egyedül a' tanult, irástudó, a' költés mesterségében jártas, politizáló, kritizáló és tudós hangú aszszony lehetne jó feleség, nyájas házas-társ, és értelmes anya; — azon tekintetben: ha valamellyik mind ezt hányakodásból, másokat megvető gögből, lelki dagályból, dítsekedésből, és büszke maga-mutogatásából, házi foglalatosságai-nak is elmulasztásával tsak azért tselekszi, hogy másokat, azok előtt nagyobbnak láttatván, tsudálkozásra 's bámulásra ragadja, ugyan azt minden kétség kívül magam is megítélni, és szint' úgy mint R. J. ha épen úgy tetszik, még a' pedantok közé is számlálni, lelkem esmérte szerint el nem mulasztom. — De tsak azt neheztelem, hogy általjában tiltassék a' szép nemnek a' szép Tudományokból és mesterségekből annyi részt venni, a' mennyi ötlet mind magával, mind a' magán kívül lévő világgal megismeresse, elmébéli tehetségeit, és némelly benne szunnyadó talentumait költhesse, ébreszthesse, 's mivelhesse, és szíve érzéseit nemesithesse; hogy ez által a' körülötte lévő dolgokról helyes ítéletet

tehessen, házi dolgait 's foglalatosságait annak rendje szerint elrendelni, és kötelességeit ne felelemből, kéntelenségből vagy haszoniesésből, hanem meggyőződésből teljesíteni tudja. — Továbbá mint anya, gyermekei' nevelését ne csak az által vélje bévégezni, hogy testi szükségéiknek tesz eleget, és reájok csak gondot visel, hogy kár vagy veszély ne érje őket; hanem a' inaga lelki kimivel-tetése és tsinosodásánál fogva sikeresen hathasson kisdedei' lelkére, értelmére és szívére is; hogy ne legyen kéntelen — ha külömben a' még tsirában rejtett lelki érejeket 's tehetségeket gondatlanul el-henyélni, kimiveléseket elmulasztani, vagy egyedül a' bal esetre bízni nem akarja, lelki és erköltsi neveléseket, néha még a' dologhoz sem értő ide-genekre bízni; vagy, ha már ez utolsót helyhez-tetése, vagy környülménye elkerülhetlenné teszi, legalább képes ne lehesen, ne tsak vaktában en-gedni, hanem szükséges belátással bírván, a' ne-velésre felvigyázni, és azon, a' szükség idején, még igazítani is. — Ha ez tanátsos a' fiai' nevelé-sére nézve, — a' mi bizonynal kétséget nem szenved, — mennyivel inkább leszen ez, még pedig el-kerülhetetlenül szükséges, leány magzatjaira nézve, holott ezek igen ritkán részesülhetnek más neve-lésben az anyyokén kívül; és még is pedig a' házi boldogságnak és a' házas élet' méltóságának fundamentoma általján fogva egyedül tsak a' leá-nyok' jól vitt nevelésében vettetik meg.

Már ha az aszszonyoknak ennyire mehető lelki tsinosodását tőlök méltán meg nem tagadhat-ni; tehát tsak azt kérdem, ha valljon van - e jus-sunk nekik azt tiltani: ha öök a' természettől nyert jelesebb elmebéli tehetségeiknél fogva, mellyeket ifjabb korokban a' tudományok és szép művek által palléroztak, a' későbbi komolyabb életben pedig a' minden napi, külömbféle helyhezetekben

szerzett tapasztalásaik által tökéletesítettek, figyelmetesekké tétetvén, ügyelő tehetségeket ez vagy amaz, az életben már előfordult, vagy még előfordulható tettekre vagy környülményekre fordítván, azokról eszmélnek, 's gondolkodnak, azokat egybevetik, ítéleteket és hasonlításokat formálnak, és következéseket húznak, — vagy ha ők az életben az elég gyakran előforduló, a' munkától üres, 's a' nyugalomra szánt órákat esmeretek' gyarapítása végett jobbféle könyvek olvasásával töltvén, az azokban foglalt idegen gondolatokat és képzeteket (ideákat) felfogván megtartják, és ezek' segítsége által tulajdon, a' gyűjtött idegenektől egészen különböző gondolatokat és képzeteket ébresztenek magokban; — minekutánna az emberi lélek, egyszer mozgásba jöven, a' gondolkozás' fonalát hatalmába keríté, igen könnyen juthat az idegen képzetek' követéséről a' tulajdon és még mind eddig esmeretlen képzetek' formálására, a' mellyek magokban a' gerjedésre gyengék, a' Szerző képzeteinek segítsége által gerjesztetnek lételre, a' képzetek úgy gyűjtván és gerjesztvén egymást, mint a' villámtűz szikrát. — Mondom, van-é jussunk tiltani azon szent szándékot, mellynél fogva amazok az életben szerzett tapasztalásaikat 's észrevételeiket, emezek pedig önszülette gondolataikat 's képzeteiket Hazájok fijaival 's leányival, polgártársaikkal, egy szóval a' közönséggel (publicummal) — szívekre vévén nemek' elhagyattatását — ennek palérozódása' előmozdítása, és ha a' szükség úgy hozza magával, mint nálunk, a' Hazai Literatura' gyarapítása végett is közleni kívánják? — Úgy vélem, épen nints! 's nem kételkedem, lesznek igazabb Hazám fiai között olyanok is, kik velem

együtt az illyes igyekezetet ditsőségesnek és még halára is méltónak fogják tartani. *)

Igaz ugyan, hogy általján véve az aszszonyok a' szorosabb tudományok' megtanulására, és az ezekben való Szerzőségre (Auctorschaft) rendeltetve nintsenek, — jöllehet ezen tekintetben sem szü-
kölködünk példa nélkül, hogy a' hol egyszer más-
szor alkalmatosság szolgáltatott reá, ezekben is
a' tökéletességnek nem tsekély grádsára emel-
kedtek; arra való nézve az ezekben való gondo-
lataik' 's képzeteik nyilvános kifejezéseket és köz-
léseket sem tilthatnók nekik okvetetlen; mindazál-
tal szorosabb kötelességeknek esmerjük érzelme-
ik' kintsét, azon a' természettől beléjekoltott szent
tüzet, ki v á l t k é p e n az úgy nevezett szép mi-
vek, a' poesis, a' muzsika, és társalkodások által
megtartani és gyarapítani, hogy ennél fogva a'
férjfiú nemnél is a' szívnek nemesítését annál na-
gyobb sikerrel eszközölhessék 's munkálkodhas-
sák. —

K. J'. a' pedantismusról írt értekezéséről lé-
gyen elég tsak ezen észrevételeket közlenünk:

1) Hogy ezen frantzia szó pedant, melly
hibetöképen a' paedagogus szóból száрма-
zott, a' mint K. J. is helyesen véli, mind a' mel-
lett is, hogy a' pedantnak megesmertető jele (cha-
ractere) a' f e n h é j á z á s, f e s z e s k e d é s, g ö -
g ö s s é g, szünet nélkül való d o r g á l á s, f e d -
d ő z é s, tsak ugyan az oskolából vette eredetét;
minekutánna a' frantzia szó-könyvekben értelme
e' szerint tétetik ki: qui fait sotement le docte —
Schulfuchs — insulsus doctrinae ostentator, in-
sulsus magistellus — innen: pedanterie, — do-

*) Minden kérdésen kívül, 's ezt bizonyítják az aszszonvi
Nem védelmére készült 's hozzáunk beküldött több rend-
beli Értekezések is.

etrine pedantesque, — pedantisme, — Frahlerey mit Schulpossen, Schulfüchsererey; — insulsa literatura, — és csak olyanokra ragadhat egyedül, a' kik ott forogtak vagy forognak, a' hol a' tudományokat vetik és aratják, az az: az oskolákban, akár nyilvánosok (publiques) legyenek azok, akár pedig csak magányos oktatásokból (privées) álljanak.

2) Hogy ezen hitvány nyavalyától, a' pedantismustól ment minden igazi bölts és valódi philosophus, édes örömet megengedjük, sőt maguok is ugyan azon hiszemben vagyunk; de itten csak azt kérdjük: ha valljon minden oskolába jártból kivétel nélkül válhatik-e bölts? lehet-e, mindenikéből valódi philosophus? — Mind annak, a' ki oskolájának bevégezése után nem az, minekutánna az oskola magában épen nem teremthet a' nem lévő, hanem csak mivelhet a' természettől adott jelesebb tehetségeknél fogva olyakat, kistsiny lelkiségénél fogva legnagyobb hajlandósága van a' pedantismusra; mert csak az ilyen kívánhat félszeg tudományával fényeskedni, ne hogy mások előtt minden oskoláztatása mellett is tudatlannak láttassék. — Így tehát csak ugyan nagyobb jussa 's érdeme van ezen nevezetre a' büszkélkedő, fenhéjazó, másokat feddő 's a' maga rámájára vonni kívánó oskolázott félszeg tudósna, mint akármelleyik természetes, világos értelmű; józan ítéletű, és a' tapasztalási élet által oktatott egészséges lelkű akár melly nemen 's állapotban lévő embernek.

3) Ha megengedjük is K. J.-nak, hogy a' pedantismus szélesebb értelemben véve annyi mint affectatio, lelki dagály, büszkélkedés, és maga mutogatás; 's azt is: hogy e' szerint számtalanon keverednek a' pedantismus' mételyébe; mindazáltal, hogy azért mindjárt minden, elméje' 's ér-

telme' megvilágosítása, és tudományos vagy politicus esmereteinek gyarapítása végett tanulni kívánó, olvasó, vagy az e'béli dolgokhoz értőkkel beszélő 's értekező mesterember, vagy akárki, — vagy ha már valaki tudományát 's szerzett esmereteit a' tökéletesedés' magasabb léptsőjére vivén, az ezekben tett tapasztalatait, gondolatjait, ítéleteit 's észrevételeit, egyedül használni kívánó szándékból (mert ki fogna mindjárt ellenkezőt gyanítani!) közre botsátja, pedantismussal vádoltassék, valóban igen erőltetett következtetés: — mert e' szerint épen azon megszűrt 's hétszer megtisztított izlésű, a' Görög és Római remek írók munkájiban, és más a' lélek' felvilágosodását, a' szépet, jót, igazat, egy szóval: az emberi nemnek pallérozódását, nemesítését 's tökéletesítését hathatósan eszközlő, munkálkodó és előmozdító tudományokban búvárkodók K. J.-vel együtt legkevesebbé menekedhetnének meg a' pedantismus mótelyétől; sőt minden a' jobbra törekedő szülők, előljárók, 's tanítók háromszorosan esnének azon hitvány nyavalyába. Egyszer: magokra nézve az imént említett okból; másszor: hogy a' tanulni kívánó gyermekeiket, alattvalójikat, 's tanítványaikat az azon nyavalyára való törekedéstől meg nem tartóztatják; 's utóljára: hogy még szent kötelességeknek is esmérük a' tanulni nem akaró könnyelműjük' fejébe a' pedantismust, ha különben intéseik és javallásaik sikeretlen maradnának, még bottal is belé verni.

4) Valljon K. J. a' pedantismus' megesmertetésére felmutatott Tableaujának mellyik tájjára mázolná azon különös gondolkozás módját: hogy t. i. a' szép nem közül a' tollhoz, könyvíráshoz, gondolatainak, képzeleteinek, tapasztalatainak, ítéleteinek és észrevételeinek nyilvános kijelentéséhez csak azért ne fogjon senki, mert St a ü l Asz-

szöny és Anna Schurmanna nem lehet? — Valljon ezt fiván megfelejtkezett - e a' természetnek azon örökös törvényéről, mellynél fogva saltus in natura non datur! — 's hogy maga K. J. sem született — tudja ezt az egész világ — egyszerre pedantismusról értekezőnek, hanem lelki tehetsége kimívelése 's gyakorlásánál fogva tsak lassan lassan emelkedhetett ama' tökéletességre? — Külömben még is valóban képtelen maga meghittség K. J-től, hogy ő is mert a' tollhoz, 's a' pedantismusról költött gondolatainak közönségessé tételéhez fogni, holott belőle Baco, Hume, Kant, Richter (Jean Paul) Rousseau, Voltaire 's a' t. még mind eddig nem vált.

5) Hogy azon állítása: hogy a' szép nemnek a' pedantismustól való megmenekedésre elég, ha a' pennát a' férjfiakra bízván, követi Corneliát, és ha fegyvert oldalára nem kötvén, inkább nevel a' Hazának Gracchusokat, — mint hamis, épen meg nem állhat: mert épen az által, ha Corneliát követte, és Gracchusokat is nevelt, lesz a' pedantismushban vétkessé: mert mihelyt azon meggyőződéssel van, hogy ő ezt tette, elkerülhetetlen az, hogy magát másoknál, a' kik ezt nem tselekvék, vagy nem tselekedhették, jobbnak ne tartsa, és magában büszkeséget ne érezzen, a' mit neki még az irigység sem tulajdoníthat vétkül; atqui — ; ergo. —

A' kirekesztő privilegium - gyártó S. G-t pedig privilegiuma eránt a' következőkre kívánjuk figyelmetessé tenni: t. i.

a) Hogy tsiklándós kérdésének megfejtését az eddig mondottak lefolytában olvashatja.

b) Hogy azon inductiója, mellynél fogva azt vitatja: hogy a' jó feleség 's a' t. ha pedig

nem talál; kár is volt annak férjhez menni, egy értékű lévén a' következővel t. i. *baculus stat in angulo; ergo pluit*, tsak arról tesz tanúbizonyságot, hogy bizony az oskolázott *philosophus* sem ment az argumentatióban való bak-lövéstől, még pedig annál kevesebbé, mennél több helyet ad szívében az indulatoskodásnak és elöitéleteknek. — Mert, véljük, a' természeti *philosophia* szerint, pókhálózatlan értelemmel tsak ezt lehetne szükségesképen következtetni: ha talál 's a' t. ; jó feleség, — ha pedig nem talál; — nem jó feleség, — nem pedig azt, hogy: ha pedig nem talál; kár férjhez menni; mert ezen utóbbi két rész között a' *nexus causalis* épen olyan, mint a' bot és esső között.

c) Ha az aszszony házi körétől meszsze tsapong, hogy igen is szenvedhetnek akkor szentebb kötelességi, általján fogva. — De S. G. elmulasztá azt megmutatni, legalább fontos okoknál fogva, hogy minden úgy nevezett tudós hangú aszszony meszsze tsapongjon házi körétől; és ha tsapong, hogy szükségesképen szenvedjenek szentebb kötelességei. — Hogy ez utólsó néha viszonyosan megtörténhetik, épen nem tagadom; de hogy ez T. E.-nál történjék, vagy történt legyen meg, a' mint S. G. követelni látszatik, fontos okoknál fogva tagadhatom: mert hiteles kütöből van tudtomra, hogy a' S. G. vígjátékjaira való recensiót (lásd 1822. Tud. Gyűjt. X. Köt. l. 110—113.) beteg ágyában fekvén, — Barátságos beszélgetését pedig a' földművelő nép' állapotjáról (lásd a' n. e. Redactionak róla tett ítéletével 's ajánlásával együtt az 1824. T. G. VI. Köt. 71—88. l.) gyakran házi foglalatosságának végeztében, 's nevezet szerint, a' mint ekkor magam valék szemmel látott tanú, a' tészta gyúrás közben dictálta az azt író fíjának tollába.

d) Hogy tudós munkák' készítésére Tudomány kivántatik, a' bizonyos; de hogy minden munka iskolai tudományossággal fényeskedjék, és hogy minden Tudománynak, az emberi elme' kimiveltetésének, és értelme' felvilágosodásának, csak egyedül és kirekesztőleg a' 3. esztendeig rendszeren által járt normális iskolából, — 0. eszt. tartó Gymnasiumból, — a' 3. eszt. Philosophiából, — és ennek utánna vagy az 5. eszt. orvosi, — vagy a' 4. eszt. Törvény-tudományból, — vagy az ugyan 4. eszt. tartó Theologiából kelljen lege artis kikerülni, -- valóban igen pedant követelés, a' mellyet csak az ollyantól lehet várni, a' ki nem tudja, hogy az a'beli iskolai tanítások magokban még távolról sem Tudomány, hanem csak út és mód-mutatás arra, hogy hogyan juthasson az ember iskolája után a' tapasztalati életben az addig szerzett esmeretei' gyűjteményének tökéletesítésére. — Erzi azt minden, 's nálunk még a' paraszt is (NB. ha nem egészen buta) hogy nem mind tudós és Philosophus az, a' ki valamely iskolának az ablakán kinézett; jóllehet Hazánkban itt ott, nevezetesen Veszprém környékén szokásba jött tréfás argumentum a' valami dologhoz értőség megbizonyítására; — sokak a' hivatattak, de kevesek a' választattak, — és Philosophia, — igen, ha ez alatt S. G. épen a' jozan észt, a' szabad, t. i. előitéletektől és indulatoktól ment gondolkozás módot, helyes ítéletet, az az: a' természeti Philosophiát érti; külömben mit tehet a' tsupán iskolai Philosophia a' természeti nélkül, láttuk tsak imént b) alatt.

e) Sok időt elvesz a' holtakkal való társalkodás, sokat az író-toll: tökéletesen igaz (elannyira igaz pedig, hogy sok tudósnak ideje sem maradván osztán a' magával, vagy is önnön eszével való társalkodásra, ha megszorul, mindjárt a' holtakhoz kéntelen

az ész' dolgában is folyamodni); de mitsoda oknál fogva tsak egyedül az aszszonytól, és nem egyszerűsmind a' férjfiaktól is? minekutánna ezek között is nagyobb rész más hivatalbeli, még pedig épen olly, ha nem fontosabb foglalatosságok mellett, mint a' jó aszszonyokéi, üzi az írás-mesterségét, a' nélkül, hogy amazok ez által tsak legkissebb hátramaradást is szenvednének. — Vannak az aszszonymnak is szint' úgy mint a' férjfiúnak, munkától üres, 's nyugalomra szánt, és mind a' két részről tudományos foglalatosságban és írásban haszonnal eltölthetendő óráji, a' nélkül, hogy szükségesképen kéntelen volna vagy az egyik, vagy a' másik rész azért az ideális világban me-rengve Kotzebue' elmerültjeinek rollejokat magára venni.

f) Hogy az okos és tsupán tsak tanúlt aszszony között nagy légyen a' különbség, bizonyos, 's tsak arra nézve is, hogy az okos szület-hetik, a' tanúlt pedig tsak miveltehetik; de mind-azáltal épen nem képtelenség az okosságot tudomá-nyos műveltséggel, és ezt amazzal párosítva együtt találni; hiszen a' férjfiak közül igen sokan tsak azért tanúlnak, hogy okosak legyenek; mi-ért kellene tsak egyedül a' tanúlt aszszonymnak, könnyelműjü eszelősnek lenni? okát ált' nem láthatom.

g) A' tudós hangú Aszszony a' tudós világ planétáji között úgy bukkanik elő, mint valami üstökös-tsilag? Ezen sorsa a' jámbornak a' férjfi tudósokéval közös; mert mind ennek, mind amannak eszeszült munkája, és ennek értéke választja meg: ha az üstökös-tsillagokhoz, vagy pedig a' planétákhoz tartozzanak-e!

h) A' bölts aszszonyok önként lemondanak azon hiúságról: hogy az Istennék közé emeltessenek; 's nem kétlem, érdemek jutalmaúl és vigasztalá-

sokra elégnek fogják tartani azon érzést: hogy a' nemzeti tsinosodást; és a' literatúra előmozdítását eszközlötték, a' mennyire tehetségekben álla; a' mit reményilem minden jó Hazafi is kötelességének megismer.

i) Személyt sértő gúnyjára nézve S. G.-nak mint jó 's a' Sz. Írásban jártas keresztyénnek javallanám ugyan Sz. Pálnak a' Rómaiakhoz írt levelét, nevezetesen XII. 16. — Sz. Ján. XV. 10, 12, 17. — Máté. XXII. 39. — és még Salamon péld. III. 3, 4. — XXXI. 9, 10—16. — XXIV. 23. megolvasni, és megtartani. — — Jóllehet Móses 5. XXII. 5. tiltja az aszszonyoknak a' férjfiú fegyver' viselését; még is az egekig magasztalá az egész Zsidóság Juditot, azon tettéért, hogy merészlé a' törvényé' ellenére is nemzetét a' Holofernes hadjától megszabadítani. — A' Magyar Törvény pedig, jelesen 1595. 35. Tzik. épen nem tiltja azt, hanem tsak nem javallja; mindazáltal a' Magyar históriában sehol sem olvashatni, hogy az ilyen javallás' ellenére is támadott Amazonok nem ritkán a' férjfiakat is megpirított tetteikért valaha tsak a' legkissebb gúnyal is illettettek volna, annál kevesebbé pedig, hogy ők zsákba köttetvén vízbe merítettettek volna.

k) Hogy igen sietve, és idő előtt tapsolva hiteti el magával S. G. a' T. E'. a' menyből jött kirekesztő privilegiumot tárgyazó kívánságának meglehetett betöltését: mert szorosabban vévén a' dolgot, az általa felhozott Sz. Pál' szavai (1. Kor. XIV. 34, 35.) látszatnak ugyan a' menyből nem jött, hanem erővel húzott, és értelme tsikart kirekesztő privilegiumát annyira a' mennyire megállapítani; de tsak olyanok előtt, a' kiknek a' szenes tuskó is medvének tetszik, 's a' kik nem tudják, hogy azon letzke egyedül „a' Korinthusbelieket” korántsem az egész keresztyénséget „il-

leti, az ugyan ott való gyülekezetben indúlt a' vallást illető vétkes szokásoknak 's tévelygéseknek eltöröltetések végett" (1—4 R.) a' mellyeknek támadásán hihetőképen a' Korinthusi aszszonyok az elpuhúlt férjfiakra hatott befolyásoknál fogva nem tsekély részt vettek; következésképen a' Magyar tudós aszszonyokra, a' kik írásaikkal, és ezeknek a' publicummal való közlésekkel a' vallás' dolgába épen nem avatkoztak, sem pedig azok által szakadásokat nem okoztak, 's minthogy a' vallásbéli gyülekezet, a' mellyben Egyházi Törvényeinknél fogva az aszszonyok részt sem vehetnek, — még nem publicum, és legkevesebbé literatus publicum; épen olly kevéssé illik, mint illhetik ugyan Sz. Pálnak Timotheushoz küldött 1. Lev. II. 11, 12. verse: minthogy a' szóbeli levél „sok külömb-külobm tanúságokat és intéseket foglal he a' lelki tanítóknak és egyéb híveknek tisztekről". (6. R. II.); tehát annál fogva, hogy a' nemzeti tsinosodás és Literatúra körül fáradozó Aszszony sem nem lelki (az az vallási) tanító, sem pedig nem „ollyan aszszonyi állapot, a' ki az Isteni szolgálathoz kötelezte magát" (Pál. 1. Timoth. II. 10.) ha külömben a' Múzsák' szolgálata nem igaz Isteni szolgálat: — épen nem erőltetett a' következtetés, ha azt mondjuk: hogy S. G-nak eszközlése által a' mennyből levont kirekesztő privilegiuma, jóllehet Sz. Irás' szavai, a' tudós világ' planétáji között még üstökös-tsillag sem, hanem tsak futó-tűz, melly tsak egyedül a' babonás vélekedésü tudatlanokat rémítheti.

Továbbá a' beli hitét, hogy Bölts Salamonként (Péld. XIV. 1.) „az ollyan Aszszony a' házat nem építheti, a' kia' Péld. XXXI. 10 és több következő verseiben elő adott kötelességeket elmellőzván a' publicum előtt tudós hangon szólal meg", T. E. a' kinek környülményeit és ál-

lapotját S. G. még csak távolról sem esmeri, önnön személyében táfolja meg: mert épen ő az, a' kiből a' Péld. XXXI. 10—15, kiváltképen pedig a' 16-dik verse betű szerint való értelemben teljesedett be. — Ne tselekedjél hamisságot semmi itéletben, ne nézzed a' szegénynek személynét, és a' hatalmast is személy válogatással ne betsüljed: igazat itélj a' te felebarátodnak. — Boszszúálló ne légy, és haragot ne tarts a' te néped ellen, hanem szeressed felebarátodat mint magadat. (III. Mós. XIX. 15, 18.)

Régi Magyar közmondás: farka' vágását a' kigyó nehezen felejtí! Ez alkalmatossággal jut eszembe: hogy a' múlt 1825. esztendőben Bétsben volt mulatásom' alkalmatossággal valamellyik magyar újság-levelemben olvastam egy jelentést egy remek satyráról, mellyet ugyan S. G. egy a' munka értelmét szem eleibe terjesztő tsinos réz metszéssel ékesítve magyar és német nyelven adánd ki, ha nem hibázom vig-játékjai' (épen nem olly sértegető *) (mint S. G. véli) Recensensének T. E-nak, mint a' szép nem fogadatlan prokátorának ajánlva. — Tehát nem a' Haza, nem egy keresztyénhez, 's annál inkább egy vig-játékjai által is morált? tanítani kívánó philosophushoz illő igazság szeretet, hanem csak a' szóbeli recensio által meg-

*) Sőt igen is kímélő: mert T. E. recensiójában nagyobb részt csak az Illendőt tartván szemügyön, mi lenne mind két vig-játékjából, ha azt egy a' Dramaturgiával meghitt finom ízlésű valódi philosophus az Aestheticának kívánná kaptárára vonni? — aligha azon könyvek' sorára nem jutna, a' mellyekben a' papiros ér legtöbbit.

Az emberi lélek általjában csak az igazat szomjúhozza; innen minden szerzőnek, ha nézőjít 's olvasójít bájolni, és drámai előadásáiban való szives részvételre gerjeszteni akarja, fő kötelessége arra ügyelni, hogy ábrázolatait a' valónak (igaznak) legalább fenyeébe (species) öltöztesse, a' mit S. G. hogy a' többi szó nélkül maradjon, a' Katszki Pál' 1. felv. 8. Jelenésében tetemesen elhibázott.

bántatott irói büszkesége, és ennél fogva ingereltett haragja szolgáltatott neki okot azon személyt sértő 's gúnyolódó privilegiumának a'sátyra helyett való koholására?! — — Fejezzük be észrevételeinket a' Tud. Gyűjt. T. Redactiojának ama' bár szívre hatható jegyzetével: „A' Tudósok Respublicája nem tsata-hely, 's pennáink nem öklök. Betsüljük, szeressük 's világosítsuk fel egymást viszont, és a' helyett hogy egymást elnyomjuk, állítsunk fel közösen egy épületet, melly az igaznak legyen szentelve, és reánk bízva a' közönség' boldogságára” *).

—ff.—

2.

A' Majki Klastrom időnkben.

A' Camalduli Szerzetet, mellyet Romuald 1012-ben fundált az Apenninok alatt, a' Camalduli mezőségen, honnan a' Szerzet nevét is költsönözte, Magyar hazánk, ha jól tudom, a' XVII-ik Században kezdte esmerni, 's legelső klastroma Nyitra mellett a' Zobor hegyi lehetett. Ezt, köz-hír szerint, Sz. Benedek' Szerzeteseinek építette Sz. István; a' Mohátsi romlás után birták a' Nyitrai Püspökök; végre 1692-ben Jaklin Balás Püspök az említett Camalduli Szerzetnek ajándékozta. Polgári jussát III-dik Károly alatt, az 1715-diki Országgyűlésen nyerte, miről így szól a' 102-dik Art. „Ad demissam Ordinum infrascriptorum coram Statibus et Ordinibus, super Receptione sui in Regnum Ungariae, partesque eidem annexas, fa-

*) 1826. Év. II. Köt. I. 126—127

tam instantiam — — determinatum est, §. 1. ut Religiosi Ordines, Fratrum Camaldulensium — — in regnum istud Ungariae, et partes eidem annexas, voto tamen et sessione absque omni, pro receptis ac stabilitis habeantur. §. 2. Bonaque Fundationalia, pure secularia, et liberae Fundatorum dispositioni subjecta, Jure et Titulo duntaxat pignoris possidere valeant”.

Ez a’ Szerzet, akár azért, hogy rendszabásait és sok hallgatását a’ hazafiak meg nem tudták kedvelni; akár pedig, mivel egész század is rövid talán egy szokatlan szerzet’ kiterjesztésére: lassú előmenetelt tapasztalt Magyarjaink között; ’s nem is volt 1783-ban, az eltörlés’ évében, három klostornál több, úgymint a’ már szóban forgott Zohori, Lanséri Sopron Vármegyében, és a’ Majki. Én itt a’ Majkit írom le, nem annyira históriai, mint inkább topographiai tekintetből, a’vagy a’ Majki klostornak időnkbeli állapotját rajzolom. Ez által maradjon fen a’ Magyar valóság’ egyik emlékének virágzásakori ’s mostani képe, melly különben akár a’ másképen való forgatásból származható nagy elváltozás, akár pedig épen teljes özszedöntés ’s omlás miatt egészen is elenyészhetne.

Majk, elébb az Átsi Grófok Eszterházyak’, most pedig 1825-től fogva Hertzeg Lichtenstein’ praediuma, fekszik Komárom Vármegyének délkeleti részében, a’ Gesztesi Járásban, közel a’ Vértes-hegye’ nyugoti tövéhez, a’ Vértesi erdők’ szélén belől, ’s rajta megy által a’ Komárom Fejérvári út.

Majk körül általjában is nagy darabon kies a’ föld: de Majknál mesterség által szelidült vad táj

táj legkieesebb, és az országnak kellemes vidékei között méltó helyet foglal. Ez egy Angol izlésű kert nagyban, 's illyen már a' természettől, de mesterség által még inkább lett azzá, 's annyival gyönyörűbb, hogy nagy terjedtsége miatt az emberi kéz rajta nem észrevehető. Az utas, ha külömben nem iszonyú neki a' rablók' felelmetől a' rengeteg erdő, 's nem is épen érzéketlen a' természet' szépségei eránt, egész megelegedéssel utazhat itten. A' lehetséges jó út majd setétebb 's világosabb árnyék alatt megy, majd ki ki tsap a' téres nyílt mezőkre, mellyeket szép renddel vágott erdőpartiak kerítenek; hol mivelt földek mellett vonódik, hol virágos ligetben kanyarog; itt egy tiszta patak folydogál, hangos tsergéssel esik le egy kis magasságról, a' partjain illatozó füvek jó szaggal töltik meg a' levegőt; vize majd lejjebb a' völgyesben egy tóban szaporodik öszve, melly olyképen hoszszú kerekded, hogy egészen a' természet' munká'ának láttatik. *) Amött egy természetesebb fa hid, majd egy mesterségesebb kőből épült; emitt vadász-ház, tovább a' tó-gát felett a' dombon a' tsendes kápolna, idébb a' zörgő malom, kiljebb a' vendégfogadó, mellette a' szür és pakrótzsárítás; mind ennek koronája a' két felől erdővel rejtett, két felől kinyílt klastrom. Ez Majknak öszszeséges épülete, 's mind meg annyi Angol kerti meglepés, a' mit sokasít azon szép róna föld, melly fél délre 's éjszakra, 's egészen nyugotra szinte határ nélkül kiterjed, 's róla ide látszanak a' gyalog fél órányi Oroszlánynak és Ketskédnek diszes tornyai 's házai; más fél éjszakon 's délen pedig, és egészen keleten a' magas Vértes, melly zöld fáji felett

*) Ez az a' hajdani halas tó, a' minek halait, rákjait és teknős-békájit ditséré Korabinszky; de ma már ezekről tekintetbe nem jöhet.

természeti szikla-rakásokat is mutogat. A' néma tárgyakba vig életet öntenek a' mindenütt éneklő madarak. De közelítsünk a' klastromunkhoz.

Éjszak nyugotról a' tó mellől, kelet-dél felé visz az út a' klastrom elejébe, két sor nagy leve-
lű méltóságos szilfák között; komor setétes út, valamint az az elzárt élet, mellybe hajdan veze-
tett. A' klastromnak homlokát egy emeletű épület teszi; jobb szárnyának szeglete fél készülékben maradt, 's ebből és a' bal szárny' szegletéből
kő-kerítés nyúl, mintegy 40. lépésnyire előre, a' mi a' homlok-épületet bekeríti. Igen szép szabású 's faragású kapu készült ezen előfalon veres márványból, melly felett falba illett kő táblán, Magyar Ország' tziemerének kereszties fele látható domborában. A' kapu' márvány ívén (arcus) ezen vers van:

Absit ab hac porta sacrae turbator
eremi,

Odit enim turbas turba sacrata Deo.

's ez úgy, hogy a' Hexameter az iv' hajlásának jobb vége 's a' tető-pont közé esik; ott az építés' ideje, 1746; ez után a' hajlás' bal végéig a' Pentameter.

A' kapunak mind a' két szárnyán márvány oszlopok felig gömbölyödnek elő, 's közülök a' jobb szárnyon valón áll feljül Romuald, jobb tenyerén tplomot tart, bal-kezének feje letört, 's alatta az oszlopon ilyen írás:

SANCTUS
ROMUALDUS AB
BAS DUCALI —
STIRPE GENITUS
ORD. CAMALDUL:
FUNDATOR VIXIT

ANNIS CXX. ET IN
RELIGIONE INTEG
RUM COMPLEVIT
SAECULUM. OBIIT
ANNO MXXVII.

A' bal szárnyon való oszlop felett áll Ser-
gius, jobbján feszület fekszik, bal keze' feje en-
nek is letörött, 's alatta ez:

BEATUS
SERGIUS DUX EX
REGIA LONGOBAR
DORUM PROSAPIA
ORTUS ROMUALDŪ
CUJUS TANDEM
DISCIPULUS FAC
TUS MUNDO PRO
GENUIT ANNO
DCCCCVII.

Kőből mind a' két Statua, és kékre festett.

Ezen kapuval egyenes ellenben áll a' hom-
lok épületnek közepén, gráditstsal emelt, 's a'
klastrom' belsejébe botsátó ajtó, Sz. Dávidnak
áldásával:

Dominus custodiat
introitum tuum,
et exitum tuum.
Psal. 121. vers. 8.

Belől rajta terül el az első udvar, a' mit a'
homlok - épület, annak két hátra nyúló szárnya,
's ezen két szárnyat öszszekötő közfal kerit. Itt
vagyon egy mély, jó vízzel szolgáló vedres már-
vány-kút; az udvart sok kékre festett 's falakra
állított kő Státuák ékesítették, de a' mellyeket
többnyire lehánytak; sokat már nem is találhat-

ni, mások megtsonkúltak. Egy alatt jól kitetsző ezen írás:

Justus
Ord.
Camald.

kettő alatt pedig csak ez: Episcopus — — —

Ebben a' homlok-épületben rendelték el a' Cs. Kir. priv. pakrótz és szür fabrikát négy székre, a' min hetenként körül belől 27—30 véget szövettet a' mostani Zsidó bérlelő. A' jobb szárnynak hátulsó végében vagy a' jelesen festett Refectorium. Ebben, a' Szerzetre tartozó több historiai képeket hallgatással illetvén, szép 's elandalító a' Végvatsorának falba iktatott nagy képe, a' bemenővel szemközt. Továbbá egyik oldalon Sz. István Királyunk égszín nemzeti ruhában, sárga topánnyal saruzva, koronával ékesítve ül széken; fija Imre, bizonyára bölts attyának tanításaira figyelvén, világos kék dolmányban 's nadrágban, fejr köpönyeggel terítve, lábaira börszin topányt vonva, áll attya előtt. — Más felől Sz. István, egészen a' mint Székes Fejér Vármegyének tzi mere mutatja, térden állva nyújtja be Máriának a' koronát. — Köröskörül a' padok mentében tsinosan megvagy a' még ma is a' falaknak fa-bellése, 's rajta holmi historiai tsoporozásokat nagyon jelesen faragott ki a' mestere domborában.

Ezen első udvarból megy az ember által egy másikba, a' miben a' Cellák három sorral két útszában, és a' templom állanak. Romuald úgy akarta, hogy mindenik lelki fija külön Cellában lakjék; itt is azért a' Cellák annyi más más házat mutatnak, mindenik külön tető alá vétettetett, mindegyiknek saját rekesztett udvara, ajtaja, 's elől két ablakja vagy a'; az ablak' párkányjai,

valamint az ajtó ragasztók, veres márványból valók. A' Cellák belől első és hátulsó részre, 's mindenik rész két osztályra vagyon szelve. A' hátulsó résznek egyik osztályja házi kápolna volt, oltárral ékesítve, a' minek nyomát időnkben még csak egy Cellában láthatni. A' Cellák száma 17, 's benne mostan a' Fabrikában dolgozó familiák laknak. A' két szélső sor közül mindegyikben hat 's hat, a' középsőben három, és keresztben a' két udvart választó közfal' mentében, mind'egyik végen, egy egy találtatik. A' templo az a' közép Cellák' sorában állott, a' Cellák és az emlegetett közfal közé ragasztva. Az utszák' végei fallal rakkattak be.

A' Cellák általjában épek, 's mindenik, Fundátorának tziemerét és nevét 's rangját kő-táblába vágva, homlokán viseli. A' tziemereket rajzolgatni feleslegnek tartván, csak a' felirásokat közlöm.

1. A' nyugot éjszaki szélső sor, a' bemenőtől jobb felől.

1.

Familia Boronkay de Bodorfalva. — Az ajtó felett: Cella fundata S. Pauli Ap.

2.

EX. III. a c. R. nis. D. C. S. B. de K. B. P.
In B. E. DE. CI. B. et TPS. CS. R. MA.
I Con.

3.

Ladislaus Szörényi, Episcopus Sirmiensis. 1746.

4.

Cella

III. Dnae. C. Josepho
Erdődianae Natae Co
mitissae de Berény.

M. D. CCLVI.

5.

Joannes
Nepom. L. Baro Hunyady
de Kethel.

6.

sanCto
JoannI nepoMV Ceno
De VotVs JosephVs
HartVig eXstrVXI.

A' 7-dik Cellán olvashatatlan betűk vagynak.
— A' Hartvig' fundációja a' hátulsó falkeleténél
vagyon, melly falon egy berakott ajtó látszik ke-
reszt alatt, 's körülötte sok festett históriai ké-
pek, felette pedig ezen írás:

Mater dolorosissima
Hartvigianam Benefi
centiam isthanc uni
genito Tuo redde
acceptam.

II. A' közép sor, hol a' Cellák homlok-
jokkal a' harmadik sorbeliekkel
állanak szem közben.

1.

Fundatio
Spectab. D. Ludovici
Lengyel de Tóti.
MDCCLIII.

Az ajtó felett: Cella fundata S. Ludovi-
ci R.

2.

Ugyan azon felírás, de az esztendő, MDCCLIV.
Az ajtó felett pedig: Cella fundata S.
Emerici.

3.

Ismét azon felírás, de az esztendő, MDCCLV.

Az ajtó felett pedig: *Cella fundata B. V. Mariae.*

III. A' keletdéli szélső sor, a' bemenőtől bal felől.

1.

III. D. C. Jos. Cziráky de D. F. S. C. R. M. Con. — Az ajtón: *Cella fundata S. Barbarae.*

2.

Emer. e Com. Eszterházy de Gal. S. R. I. Princ. Archi Eppus Strig. et Primas Hungariae.

3.

E' tzi meren az írás nem látszik. Az ajtó felett: *Capella S. Franciscæ Rom.*

4.

A' tzi mer's írás nem látszik. Az ajtón: *Capella SS. P. N. Benedicti.* (Igy magyarázom: *Sanctissimi Patris Nostri Benedicti*; azon időkben, 1740—1758, XIV-dik Benedek volt a' Pápa).

5.

Franciscus E. Comit. Eszterházy Cancell. Reg. Hungariae.

6.

Cella Exc. et R. D. C. Emer. Eszterházy de Galantha, Eppi Nítrien. MDCCLVI.

Az ajtón: *Capella S. Emerici Dni. H.*

Ennek az utszának hátúlsó kő-kerítésén is egyberakott ajtó, kereszt alatt látszik, felette Jeremiásból:

O vos omnes qui
transitis per viam
attendite et vi
dete si est dolor
sicut dolor meus.

A' millyen jó állapotban vagynak az eddig leirt Cellák, olyan rozszban vagyon a' templom, a' mihöl időnkben semmi több, tsak az omladékok közül kiemelkedő magas torony áll fen, az is fedél nélkül. Még 1807-ben egésznek és pajtának esmertem, azután nem sokára fejteni kezdették köveit, ha nem tévedek, 'a Komáromi várhoz. Belső készülétei, a' mik mind szép ízléssel és drága munkával készültek, már az előtt sok esztendőkkel adattak el. Nevezetesen a' prédikáló és egyéb székeket, a' falak' falbeléseivel együtt, (a' Refectoriumban lévőkhöz egészen hasonlók) a' Komáromi Óhitűek vették meg, 's azokért templomjok belsejét méltó megnézni; az oltár fal, de nem a' kép, ezen felirással, De o, qui omnes homines servari vult. 2. Tim. 2. 4. az Oroszlányi Ev. templomban találtatik; a' torony' harangjait, oráját Gr. Eszterházy Ferentz Átsra vitette.

A' klastromnak kelet-déli oldala megett vagyon az az igen tágas és emeletekre vágott kert, a' miben mondja Korabinszky, hogy a' legszebb Áloesek zöldellettek. Ma már nagy részében krumpli terem, a' többi is tsak közönséges zöltséget ad, a' szépnek 's jó ízlésnek színe eltűnt. Annak a' Római kö-koporsónak sints semmi híre, mellyről a' Succincta Medicor. Hung. et Transylva. Biographia emlékezik, 's mellyet e' szerint Környén, Komárom Vármegyében, Majktól valami 1 órányira, 1746-ban ástak ki tsonatokkal, és aszszonyi köntösnek darabjaival, ezen felirással:

D.

M.

VICTORIAE. VERINAE. CONJUGI. PIENTIS-
SIMAE.

DOMU. FORO. HADRIANENSI. PROVINCIA.
GERMANIA. INFERIORI. VIXIT. ANN. XXX.
AEMILIUS. DECIMINUS. MEDICUS. ORDI.
NARIUS. LEG. I. ADI. MARITUS. BENE. ME-
RITAE.

FAC

CUR. *)

Hogy a' Majki Barátok, minek előtte Majkra általszállottak, Oroszlányon, Majkhoz gyalog $\frac{1}{2}$ órányira, különösen a' már mostan Falu' házában laktak; valamint azt is, hogy klastromjokat egy régiebbi öszszedült Templárius klastromnak téglájából 's köveiből, és annak szomszédságában építették: minden Oroszlányi tudja, vallja, 's erősíti hitével. Bizonyára, a' szántó földek között, a' klastrom' kertje alatt, ma is látni a' földben nagy fal-rakásokat.

Holéczy.

3.

Lankaszter intézetű Tanítás Lemberg-
ben *).

Az elmetehetségnek, tudományos esméretnek,
es a' tett előmenetelnek tekintetbe vételén szor-

*) Lucernam ardentem perpetuam — folytatja szavait a' Biographus — quae medicorum forte opera parabatur, rusticos thesauri inventores e monumento eduxisse, et improvida manu in harenam praecipitasse, constanter ab incolis hodieum superstitibus adseritur. — Környén erős, vastag, 's meszsze terjedő fundamentumokat, földszint, időnkben is lehet látni, a' mikről sok fenálló falak ez előtt nem épen sok esztendővel döntettek le. Közönségesen Római maradványnak tartják.

*) Doktor' Bell, és Lankaszter intézeteik szerint felállított iskolákban milly hasznos következtetésekkel oktattatik az

galmatosan megállapított rendekre (Klaszszisokra) osztásában a Tanítványoknak, áll ezen tanító intézetnek legfőbb tulajdonsága. A' czél-arányos elosztása a' tanítandó tárgyaknak határozza meg a' különbféle Klaszszisokat. Egy Klaszszisbéliék, mihelyt a' tanítványok észrevehető előmeneteleket tettek, nagyobb értékű tudományokra lépnek által. — Ha ezen talprendszabások szorgalmatos figyelembe vétetnek, úgy mindegyik tanítvány talál magához hasonlót, és mindegyik az előmeneteléhez alkalmaztatott tudományokban foglaltos-

ifjúság Angliában, az Orosz katonai szállítmányokban, és más Európai országokban, az Éjszak Amerikai egyesült Státusok milly helyes készüléttel vették az említett intézetet használathá, Bolívar most legújabbán Déli Amerikának Kolumbia és Peru köztársaságaiban Lankaszter Úr' ön felvigyázatja alatt milly temérdek költséggel kezdi felállítatni az illy szisztémájú tanításokat, a' külföldi tudósítások elég osmereteket nyújtanak. Targyam nem is az, hogy a' Lankaszter oskolák' hasznát, és belső alkotmányát fejtegessem, mivel amazt kiki megismeri, emezt pedig az intézet' bölcS Szerzőjétől írt útmutatások elég világossá tették: e' jelenvaló értekezett' tárgya tehát nem egyéb, mint az intézet' főbb rendszabásainak czélarányos következéseivel megismerkedés, és annak megmutatása, hogy miért hibáztatik el olykor a' tanítás tárgya, u. m. annak oka nem magában az intézetben, hanem az intézet' rendszabásainak eltévesztésében, és azoknak tekintetbe nem vételében van. 1818-ban Lemberghen Gallicziának Fő Hadi Kormányozója Lovas Hadi Vezér Gróf Fresnel, köz hasznóra munkálkodó igyekezettel az említett tartományba szállítódott katonaság' javára Lankaszter oskolát állított fel, mellyhen eleinte a' Báró Máriássy 37-dik Gyalog Ezerednek Magyar katonáji is német nyelven az olvasásra, írásra, számvetésre tanítottak, de mivel a' nyelvnek különbsége a' tanításban nagy akadályt okozott, az említett Ezered' számára Hadnagy Sz—gh, és E—l (Magyar Haza-fiak) felvigyázatok alatt különös magyaros oktatású, de még is inkább a' német nyelv' megtanulását tárgyazó oskola állítatott fel. Idővel mind ebben, mind az anya oskolában hijjánosságok tapasztaltatván, az egész Intézet megszünt. — E—l Úr tehát, hogy mind az Intézet' hasznát, mind pedig a' Lembergi oskolában a' feltett tárgy' el nem érése' okát megmutassa, a' Hadi Kormány-nak ezen értekezettet benyújtotta, mellyet én most az olvasó közönséggel közleni nem haszatalannak találtam.

kodhatik. Ezen talprendsabások' használata mellett lehet egyedül a' rendet, az egybefüggődest minden fenyték nélkül elérni, 's a' tanítvány mindenkor olly olvasásokban foglatoskodhatik, mellyeket ő ért; így ő észrevehetetlenül figyelmeztességre szokik.

Ezekből nyilván kitetszik a' felvett rendszerabásoknak meghatározott haszna, u. m. mindegyik tanítvány (ügyes, vagy gyenge elmével birjon is) a' nélkül, hogy egyik a' másikat előmenetelében akadályoztatná, elmefoghatóságához képest kimiveltetik, a' mi másforma oskolákban közenségesen meg nem történhetik, mivel az említett rendszerabások elegendő figyelembe nem vétetnek; mert ha a' gyengébb tanulók szorosabb foglatosságban tartatnak, az alatt az ügyesebbek unatkoznak, ha pedig csupán az ügyesebbek kimiveltetésére van a' gond, akkor a' gyengébbek a' megkívánt értelem fogyatkozása miatt tudatlanságban maradnak. — A' közönséges oskolákban egyedül egy tanítóra bizattatik a' tanítványok' egész száma, a' melly között természet szerint némelleyek több, mások kevesebb elme- tehetséggel birnak, ezen nem egyenlőség a' Tanítót tétovázatba hozza, mert nem tudja, melly mérték szerint ossza hasznos következássel tanítása' módját. Ha mindenikét egyenkint tekintetbe venni, és oktatni akarja, úgy a' tanítás módját az elme- tehetségek külömbségéhez alkalmaztatva külömbféleképen kelletik neki elrendelni, a' mit, bár ha ő még olly szorgalmatos légyen is, úgy végbe nem vihet, hogy mindegyik tanítványban a' kívánt hasznót tapasztalhatná, és az időből egészen ki ne fogyna. Ha ellenben oktatásait csupán az egyenlő elmetehetségű tanítványokra fordítja, akkor a' többiek, kik talán számosabban vannak, tekintetbe nem vétetvén, a' tanításban vagy kevés, vagy épen semmi részt sem vesznek.

Ezen nyilván való, gyakran az oskolákban nem is vélt, akadály okozza csupán azt, hogy a' Tanító' szorgalma a' kívánt következéssel nincsen egybekapcsolva, de ezt egy jól elrendelt Kلاسزsisokra osztással el lehet távoztatni.

Hogy tehát az oktatás helyes légyen, a' hasznos vigyázat alatt mentől jobban gyarapodjék, a' Tanítón kívül szükséges több altanítókat állítani; ezek Lankasster szerint Moniteur (Monitör) nevet viselnek, és ők a' többi tanítványok' számából választatnak.

Ezen jeles tulajdonságú rendszabás a' tanítványok' hasznokra egy helyes belső alkotódást hozott be az Intézetbe; így lett a' Tanító alkalmas, nagyobb számból álló tanítványokat kívánt következzettel igazgatni, mivel a' Monitörök' számát a' tanítványok' megszaporodott vagy megfogyott számával egyeztetbe hozhatja. — Szükséges azonban, hogy a' tanítványokból választott Monitörök az ő reájok bízattandó oktatás tárgyakban legügyesebbek legyenek, és szorgalmatos viseletők által magokat az egész Kلاسزsisban megkülömböztessék. Ezen rendszabástól semmi tekintetből legkevesebbet sem lehet eltávozni, mert másképp attól lehet félni, hogy helytelen oktatások történnek, és a' tanítványok az ő közülök választott Monitörök eránt elkerülhetetlenül szükséges bizodalmodkat egészen elvesztik.

Az altanítók kétfélék, u. m. főmonitör, kire a' felvigyázat bízattatik, az almonitör, ki az elsőnek gondviselése alatt a' Kلاسزsis' oktatását folytatja.

Lankasster Úr' útmutatása szerint az öt alsóbb klaszsisok számára Monitöröket elkerülhetetlenül a' felsőbb Kلاسزsisokból kellett adni, p. o. a' II-ik ad az I-sőnek, a' III-dik a' II-iknak's a' t. Ennek az a' haszna is van, hogy a' Monitör az alsóbb Kلاسز-

szis tanításának alkalmával a' már megtanult tárgyakat újra ismétli, emlékezetébe mélyebben nyomja, és a' módot, miképen lehessen a' magának már megszerzett tudományt másokkal is közleni, tulajdonává teheti. A' felsőbb Klaszszisok önnön magok közül nyernek Monitőröket.

A' Monitőrök' száma egy egy Klaszszisra nincsen meghatározva, rendszerint van három, az az mindegyik oktatás tárgyra egy egy.

De hogy a' tanítás, és a' tanulásra semmi némű kár ne háruljon, és hogy mindegyik tanuló egy bizonyos lelkesítéssel a' tanulásra ösztönöztessek, szükségesnek találták a' bölcs Szerzők, a' Monitőröknek időről időre meghatározott felváltódásokat. Így a' felváltattak képesek lesznek a' tudományokat szakadatlanúl, mint tanulók, tovább folytatni, a' többi pedig az illy megkülömböztetett hivatalra lépéssel ösztönt nyer. A' Monitőrré választódást kiki úgy tekintse tehát mint érdemet, arra való juthatásra iparkodjék, 's nyert hivataljában voltaképen eljárjon. A' Monitőrré választódás ösztönül szolgáljon a' tanulásra, azért tehát csak a' legszorgalmasabbak tarthatnak arra számot. Főmonitőr csak a' lehet, a' ki tökéletesen érti az egész tanítást, 's kinek jó, komoly, szerény vi-seletére a' tanító magát mindenkor bizhatja.

A' Tanítónak fő gondja a' Monitőrök czélarányos választásában, és a' tanítandó tárgyaknak egyarányos felosztásában áll. A' Tanító ad tökéletes oktatást a' Monitőröknek, miképen lehessen legkönnyebben ezt, vagy amazt a' tudományt a' tanítványokkal közleni. A' Tanító Monitőrjeit hivatalos foglalatosságaikban minden módon segítse, a' megállapított tanítás' rendtartásait legkisebbet is általhálni ne engedje, a' Monitőrök szorgalmatosságaira, és haszonvehetőségekre figyelmezzen, hogy őket jutalom tekintetbe vehesse, vagy az

ellenkező esetben a' tanítást érdeklő kár' elbáritására hasznos módokat mentől hamarébb alkalmaztathassa.

Az intézet' bölcs feltalálója kétségkívül jól tudta azt, hogy az ifjakban a' mimezés egy hasznos következésű, a' tanulók egyesületében fenálló tulajdonság, és több gyors előmeneteknek általános oka legyen. A' tanuló ifjúság mindent, legyen az bár nehéz vagy könnyű, a' mit lát, szeret tenni, mindenre, a' mit hall, szeret figyelmezeni. Ezen mimezés megtörténik a' nélkül, hogy az ifjak elméjüket megerőltetnék, a' nélkül, hogy akaratjokat kinszerítenék. Az ifjúság úgy szólván észrevehetetlenül egy mimezésből a' másikba könnyen által lép, kivált ha ezen természetes együgyű szorgalmatos tulajdonságnak a' hasznos arány megadatik.

Az egymás ösztönözetét, a' tanításra olly hasznos rugó-tollat csupán egy jól elrendelt egyesületében számosabb tanulóknak lehet megállapítani's használni. A' Klaszsisok ugyan egymástól különböznek, de azért még is egymással szoros együtt függésben maradnak, egyik a' másiknak tanulásánál jelen van, és soha meg nem szünő foglalatosságokban lévén, egymás ösztönözetét elkerülhetetlenül munkálkodja. A' gyengébb tanuló minden szempillantásban látván az ügyesebbnek szorgalmát, azzal egyenlő előmenetelben lenni, vagy még azt feljül is haladni, teljes igyekezetét arra fordítja. A' szóhangnak hajladozása, a' kiejtett tónusnak minéműsége és tartandósága, a' szillabáknak, és szavaknak helyes kimondása, olly tanulando tárgyak, mellyek a' tanítványok között a' mimezést, 's egymás ösztönözését szülik.

Ha ezen természeti szorgalmatos tulajdonságokat a' tökéletes módosítással fentartjuk, akkor

azoknak mind a' tanulásra, mind pedig a' példás jó viseletre tárgyazo hasznai nyilván valók lesznek.

A' szorgalomnak és előbbmenetelre kívánatnak lelke a' megjutalmaztatás, légyen ez bár még olly csekély is; de hogy az a' tanítványoknál ösztönnek lelkesítője maradjon, annak kiosztása mindenkor igazságos, és a' tapasztalt szorgalomhoz alkalmaztatott légyen.

Minden összevgyűlt tanítványok' számában vagy on egy bizonyos Minimum, vagy Maximum. Az első esetben valóban kevés időt, és költséget lehet megkémélni, mivel az intézetnek felállítására, kivált a' szükséges Mobiliákra megkívántató költségek, (legyenek bár a' tanítványok nagy vagy kevés számmal) mindenkor egyenlők szoktak lenni. Így vehetjük a' szükséges időt is tekintelbe. Időt és költséget kémélni tehát egyedül egy bizonyos, a' tanító helyhez alkalmaztatott tanítványok számával lehet. A' második esetben ellenben azért lehet a' kártól félni, mivel abban a' megkívántató rendet, csendességet, egyességet nem olly könnyen lehet fentartani. A' tanítványok' számát tehát a' hely' alkalmához, és a' Tanító ügyességéhez kellek szabni, mivel gyakran egyik Tanító 500 tanítványt legjobban kormányoz, és azon arányt könnyen eléri, a' mellyhez a' másik ügyetlenebb sokkal kevesebb tanítvánnyal csak alig tud közeledni is.

Az említett tulajdonságokból áll a' Lankaszeri tanító intézetnek methodusa; hibázik azok közül csak egy is, már változást szenved az egész mechanismus, mellyből hogy annak munkálkodása meg ne akadjon, a' legcsekélyebb kerekecskének sem lehet hibázni. Azon oskolák tehát, mellyekben csak egy is az említett tulajdonságokból hibáznék, legkevesebbet sem hasonlítana azokhoz, mellyek az említett talp rendszabásokon épültenek.

Hogy a' Lankaszter intézetű oskolákban a' tanítványok tinta, toll és papiros helyett kő táblán tanulnak írni, azt a' gazdálkodás sziszthémája hozza magával. A' tanítványok addig papirosra nem irnak, valameddig folyvást, hibátlanul, 's jól írni nem tudnak; azért az illy oskolákban egy tanítványnak alig kelletik egész tanuló korában annyi papiros, mint a' másféle oskolákban egyedül az A. B. C. írásának megtanulására szükséges.

A' könyvek helyett a' gazdálkodás végett kemény papirosra nyomtatott táblák vannak használatban. Az olvasó, az író, a' számvető, a' klaszsisok' külömbségének természete szerint, illy táblákból tanulnak, mellyek öszvevéve egy nagy tanuló könyvet tesznek.

A' könyveket kipótoló tábláknak haszna épen olly bizonyos, mint azoknak feltalálása bölcs, és czélarányos; a' tapasztalás tanítja azt, hogy a' nem csekély árrú könyvek a' mindennapi használattal, kivált a' gyermekek kezeiben, elmocskólnak, elszaggatódnak, 's elvesznek; a' függőtáblák ellenben a' tanítványoktól soha nem érintetnek, a' monitörök által gondviselésben tartatnak, 's így sokáig épségben maradhatnak.

Az 1818-dik év vége felé a' Gallicziai Fő Hadi Kormányozó Lovas Hadi-Vezér Gróf Fresnel Ő Fő Méltóságának kegyes rendeléséből Lembergben egy Elementáris katona-oskola állítódott fel, az oktatás Bell és Lankaszter útmutatások szerint Gránátos Hadnagy Úr H—ra bizattatott. Az említett városban fekvő két Lengyel Gránátos zászlóalljak Stohr és Bilharz, és a' Báró Mariássy Magyar 37-dik Gyalog Ezered kiválogatott lelkes reménységű fiatal katonákat küldöttek a' felállítatott oskolába, mellynek nagysága csak 120 tanítványokat foghatott. Az apródonkint felvétetett Legénység, minekutánna ügyességökben, elmetehetségökben,

gőkben, szorgalmatosságokban megvísgáltatott volna, a' tanítás' sziszthémája szerint Klaszsisokra felosztatott. E'képen mivelődött ki az 5 első Klaszsis, ezekből az elmésebbek, tanultabbak, a' Monitörök' szolgálatjokkal megismerkedtek, azoknak hivataljokban tanítást nyertek, 's azokká lettek. Az egész Masina az egy időbeli felváltható tanítás, és a' Klaszsisokra osztás által egy akadálytalan mozgásba jött. A' tanítványokkal való helyes bánás, a' szorgalmatosak megkülömböztetése, a' nyilvános ösztön, az igyekezetek megjutalmaztatása lelkesítették az iparkodást. Kiki általlátta a' tanítványoknak előmeneteleiket, különböző korú, és elmetehetségű legények könnyen megtanulták az írás', olvasás', számvetés' első rendszabásait.

Több rendelkezések helyben hagyták az egész intézetet, a' mellynek megtanulására Gallicziában fekvő minden Ezeredek több ifjakat Lembergbe küldöttek. Ezek, ha bár közülök többen nem a' legjobb elme-tehetséggel bírtak is, többen a' rendkívül való haszon reménysége mellett, az intézet sziszthémája ellen Monitóri szolgálatra használtattak. Így azon belső inger, mindent jobbítani akarni, elvesztvén a' valóságos arányt, a' reménylett haszon helyett orvosolhatatlan kárt okozott. Azon új, a' Monitóri hivatalokba helyeztetett Individuumok nem voltak az intézetnek tanítványai, az oktatás sziszthémáját nem értették, a' közhaszonra lelkesítve nem voltak, a' nyakokba vetett hivatalra alkalmatlanságokat magok esmervén, őket szolgálatjoknak végbe vitelére kényszeríteni kellett; némelylek pedig közülök, ám-bár tudományaik csekély, és öszvezarodott rendtelenségben lévén, még is a' hasznos oktatást szükségtelennek vélték elfogadni, egészen tudatlanságban maradtak.

Az egy időbeli 's felváltható tanítás módja ezen újítás által végképen elveszett, így minden azzal szoros egybekapcsolódásban lévő haszon visszahozhatatlanul eltévesztetett. A' tanítványok nem tartottak többé számot a' Monitörök' megkülömböztetett szolgálatajokra, és látván azoknak észrevehető ügyetlen tétovázatajokat, nem is igen vágyakodtak többé a' sok alkalmatlansággal teljes hivatalra, még inkább azt vélték, hogy a' Monitörre lételek által a' további tanulásban megakadályoztatnak.

Egy más, az intézet' egész sziszthémáját felbontó, és megakadályoztató ok onnét eredett, hogy a' jobbítani akaró inger nem akarván többé a' Klaszsisoknak egyszerre megtörtendő feljebb léptekkel a' már kimiveltetett tanítványt a' többi még ki nem tanultakkal fentartóztatni, azt az értéke- sebb tudományok' megtanulására a' feljebb lévő Klaszsisba egyenkint általtette; innét azon hiba származott, hogy többé egész Klaszsisok feljebb léptetések nem, csak egyenkint eshető előmenetelek történhettek. A' tanítás' sziszthémája így szörnyű akadályt szenvedett, mert vagy újra kellett ismét kezdeni azon Klaszsisal a' tanítást, a' melybe az egyenkint fellépő jutott, így a' többiek egy miatt a' tanulásban hátráltattak; vagy pedig ha ezt eltávoztatni akarták, úgy az egyes fellépő előtt esmeretlenek maradtak azon gyakorlások, melyek a' Klaszsisal az előtt történtek.

A' tapasztalás tanítja azt, hogy nem ritkán a' legjobb elméjű tanítványok, gondatlanságok vagy tunyaságok miatt a' tanulásban hátra maradnak; hogy tehát az ilyenekkel a' Klaszsisok gyakorlásokban ne hátráltassanak, szükséges a' szorgalmatlan tanítványt az alsóbb Klaszsisba vissza küldeni. Az illy hátratevődés hasznos fog lenni, mert a' többi a' tanulásban meg nem akadályozta-

tik, a' hátra-téetett pedig a' szégyentől gyötörtetvén nyakas szorgalmatlanságát elhagyja, 's a' többivel egyenlő maradni igyekszik.

A' sziszthémától harmadik káros eltávozást okozott a' hely' szüke; az egész tanító intézet egy más épületbe téetett által, hol az ür' szüke miatt az iskola két emeletbe jutott, így a' Kلاسزsisokat két részre osztani volt szükséges, melly által a' tanító sziszthéma' hasznával olly elkerülhetetlenül egybekapcsolódva lévő közös és egy időbeli tanítás megakadályoztatott.

A' tanítást előmenetelében meggátoló akadályt okozott, és a' felváltható oktatást lehetetlenné tette a' tanítványoknak nyelvbeli kölömbsegek. — Magyarok, Csehek, és Lengyelek egy szálában voltak, hol nékiek német nyelven írni, olvasni, és számot-vetni tanulni kellett. Több Monitőr nem értette azon nyelvet, mellyel magát tanítványainál értelmessé tehetette. Az író, 's olvasó táblák német nyelven voltak, azoknak tolmácsolói a' szavak értelemét magok sem tudták, annál kevesebbé azokat a' tanítványok előtt megfoghatóvá tenni; így nem csuda tehát, hogy a' felváltható tanítás egészen megszűnt. Eleinte, míg a' tanítványok az A. B. C vel, szillabizálással, az írás' első rendszabásaival foglalatoskodtak, a' jövő akadály nem volt annyira észrevehető; hanem mikor már több szavak öszve szerkeztetése, azoknak olvasása és írása következett, jött csak kérdőbe, „hogy valljon lehet-e az irással, és olvasással egyenlően a' német nyelvet is megtanulni”? A' tapasztalás megmutatta, hogy nem; a' minek oka természetesen az intézet alkotásában állott; úgy látszott, hogy azon akadály, melly a' különböző nyelvű tanítványok öszvekeveréséből szokott eredni, nem is vétetett tekintetbe. A' Monitőrök anya nyelve

külömbözött a' tanítványokétól, mi módon tehették tehát azok magokat értelmessé. A' kölcsönözött közlekedés elkerülhetetlenül megkívánja az egymás érthetőséget; németek, magyarok, csehek, 's lengyelek miképen tanítsák egymást, ha egymást nem érthetik.

Egy idegen nyelvnek megtanulása más tanító sziszthémát kíván; Lankasztér útmutatása szorosan az írás, olvasás, és számvetés tanítását, a' tanítványok anyai nyelveken tárgyazza; még eddig semmi ollyas tudósítást nem hallottunk, hogy ezen sziszthéma nagyobb tudományok oktatására használtatott volna. Tudjuk ugyan, hogy 1812-ik évben J. Russel Úr a' Charter-Housei iskolában Lankasztér és Bell sziszthémája szerint a' Latán, és Görög Grammatikát tanítani elkezdette, szintűgy Pillars Úr Edimburgban, de hogy minő következással, és mi módon történt meg ezen oktatás, hírért sem hallottuk.

Ámbár a' meghatározott tanítás sziszthémától véletlenül a' Lembergi Lankasztér iskola, a' jobbitani igyekező inger miatt, olly annyira eltávozott is, hogy már csak némelly módosításban lehetett annak valami kicsiny nyomát észre venni; ámbár a' tanításban annyi hibák történtek is, még sem lehet elhallgatnunk, hogy abban több tanítványok igen szép előmeneteleket tettek: minő haszonnal, milly hasonlíthatatlan következással lett volna a' tanítás, a' sziszthéma talprendsabásai mellett való maradás mellett, egybe kapcsolva! *).

Kiss Károly.

*) Valóban óhajtjuk, hogy Földes Uraságaink, jószágaikban illy kevés költséggel a' köz hasznot előmozdító, a' pór nép gyermekeinek elegendő kimiveltetést osztogató Lankasztér iskolákat állítanának fel. A' Földes Uraságok' ember szeretetekre tekint a' köznép, tőlök várja boldogulását, méltán is, mert ő nekik áldozza mindenét.

4.

T. T. Hrabowszky György' rövid Élet-
írása.

Si quid inest nobis, — — —

Hoc furtim taciti me docuere libri.

Nicol. Olah. in Epist. ad Emer. Kálnay.

Elhúnyt Tudósunk méltán megérdemli, hogy bővebben közöltessek annak fáradhatatlan élete, mind hivatalára, mind nemzeti literatúránk gyarapítására nézve, nagy érdemű olvasójival a' Tudom. Gyűjteménynek.

Hrabowszky György született Nemes Veszprém Vármegyében, Homok Bödögén, 1762-ben 8-dik Mart. — Nemes eredetét vette Fő Tiszt. Hrabowszky Sámuel Superintendenstől, 's ennek élete párjától Szakonyi Katalintól. Tanulni kezdett Téthén, annak utánna pedig Sopronban tizenegyed-fél esztendeig. Az ő tudományra vágyó lelke meg nem elégedett a' Sopronban hallottakkal 's tanultakkal, külföldi Akademiák látogatására határozá el magát, és épen midőn az ehez szükséges levelek megnyerésével foglatoskodnék Győrött, 1784. 7. Jan. megkérettetett az Uraj-Újfalusi Gyülekezet' küldöttjéitől: hogy tsak egy ideig is foglalna helyet nálók Tanítói hivatalban; — 's minekutánna ezt felvállalta volna, 's tisztségében tökéletesen eljárna, újra megkéretteték: hogy a' Predikátori hivatalt is venné magára az említett gyülekezetben; ezt is felvette H. G. de tsak ad-

dig míg szabadságot nyerhet a' kiköltözésre. Ezen állapotját tudtára adta édes atyának, kinek akaratjával 1784. 13. Feb. Perlaky G. Superintendenstől szokott szertartások közt az Isten ígéje hirdetésére alkalmasnak találtatott, 's ugyan arra választatott, rendeltetett. — Uraj-Ujfaluban harmadfél esztendeig viselte szolgálatját, buzgón iparkodván a' templom építésén, — a' hol egyszer'smind nevelői hivatalt is viselt Tek. Barcza Úr házánál. — 1786. megnyerte szabadság levelét, és Németh Ádám akkori Meszlényi Predikátorral Pünkösd után elment Vittembergába, innét pedig nagyobb tapasztalás végett a' Hálai Akademiát is meglátogatta. — Itt elkezdette már nagy számmal a' könyveket gyűjteni, 's tett észrevételeit feljegyezgetni, hogy midőn honjába vissza tér, sorsosinak használhasson.

A' Palotai Evang. Gyülekezet emlékezetben tartotta Györgyünket, 's ugyan azért meghivta Hálából 1788-ban, illendő uti költséget küldvén nékie, a' mit ő — később szűkölködött — nagy részint a' Múzsák oltárán tett le. — Minő buzgósággal és szorgalommal, minő szelidséggel és jámborsággal; ellenben minő kemény 's állhatatos megtartásával az igazságnak, viselte legyen hivatalát, hálával beszéli a' Palotai nép; annál is inkább: minthogy az ő eszközlése, iparkodása és egyszer'smind segítsége által új iskola, Predikatori lakás, és árva ház épitetett. a) 1791-ben részt vett a' Pesti Evang. Fő gyűlésben, a' hol harmadik Vasárnap igen fontos beszédet tartott.

Kis Somlóra hivatott H. G. 1795. 1-ő Mart. a' hol nyoltz éveket töltvén, 's ez idő alatt 1800-ban a' Vadosfai kerületbeli gyűlésen második Levéltárnoknak neveztetvén, 1803-ban ismét

a) Tudom. Gyűjt. 1817. II. köt. 165. lap.

viszsa tért Palotára, 's mint alsó Veszprém Vidéki Senior, és Komárom Vármegyei Administrátor hitezetett fel a' Kis Somlai Superintendent. Gyülesén.

Palotáról — a' Lajos Komáromi Gyülekezet hívásának engedvén — elköltözött, nem tsekély hazafuságtól vezéreltetvén; minthogy a' Lajos Komáromi nép magyar, német és tót, reménylél, hiv szorgalma által azoknak mind magyarra fordítását, — 's ugyan ebben nem tsekély előmenetelt is tett. a)

Már most más tekintetből esmerkedjünk meg Hrabowszky Györggyel. Nemzeti Literatúránk legnagyobb pártfogója 's előmozdítója volt ez, az ő akaratja szerint az egész világ magyarul szóllott volna; sokszor ezen nemzetiségből, 's literatúránk szeretete elragadtatásából által hágtá az illendőség' tzikkellyeit, midőn ezekről hosszas beszédet kezdett olyan férjfiak előtt, kik ezt nem értették, sőt érteni nem is akarták; valamint nem kémelte ő a' szép nemet is ezekben, 's kész volt hallgatójinak óránkint beszélni literatúránk komoly tárgyairól, 's azokat tsaknem álomra ringatni.

Ha hivatalos foglalatosságai engedték, — nem sokra tartván más mulatságokat, — tsaka a' Mú-

a) Ezen ügyben, úgy hallom, a' mostani Predikátor Ur igen buzgón foglalatoskodik, és hogy meg is tagadta légyen már Tótjainak nyelveken szolgálását; a' mit ugyan H. G. sem tett, de e' végre még is segédet tartott. Ha igaz a' Tótokról, hála Isten! — De még Németek is vannak! a' kiket, akár mint okoskodjanak mások, sokkal nehezebbnek gondolom megmagyarosítani, tsak ezen egy tekintetből is: hogy a' Német Magyar leányt el nem vesz, a' Magyar pedig Németet zsák aranyért is alig, a' mi a' Tótok 's Magyarok közt nem áll. A' köznépről vagyon ez mondva. *)

*) 'S épen eza a' baj; — mert a' Német legalább nem tsinál pro-selytákat, a' tót Aszszony pedig, vagy Férjfi eltótositja az egész helységet: — de erről máskor bővebben.

zsáknak temjénezett, jóllehet már előre látta is annak méltó jutalma nem következését. Gyakran elméjében forgatta 's egyszer'smind napról napra igazabbnak tartotta, N. érdemű Tudósunk Versegly Ferentz verseit:

„A' tudományoknak bő kéz kell, 's elme szabadság:
E' kettő nélkül sílnenek a' nagy Eszek.
A' kiket a' szükség szomorú gondokba lesülleszt,
Nem visznek Mú'sák' tiszteletére teményt.
A' ki pedig, mihelyest jobban godolkodik és ir,
Mint a' kába tsoport, érzi nyomatni magát;
'S látja leirt okait nem tafoltatni okokkal,

— — — — —
Látja szelid tollát idomatlan görtsösök által,
'S tollával hatszáz részre töretni fejét;
Látja jutalma gyanánt agyon üldöztetni személljét”.

Mind ezeket igen igen érzékenyen tapasztalta H. G. minekutánna elkészült hasznos munkájit sok fő rendű embereknek ajánlotta volna; mellyekért ő személyjére nézve semmit nem várt, tsak hogy szülöttjeivel kedveskedhessék honjának, volt reménnyel tölt várandó jutalma.— Talán senki sints magyar hazánkban, a' ki annyit kért, keresett Pártfogókat, a' ki annyit futkozott és irkált, hogy Meczenást kaphasson, mint H. G. — Levéllel és személyesen több Magnásokat megszóllított, sőt talán némellyeknél unalomig is alkalmatlankodott, készebb ő, mint egy tag szemtelenkedni, — tsak az egésznek használhasson. Mind ezek mellett sem érhetette el tzelját; kedvét azért el nem vesztette, sőt kettőztetett szorgalommal iparkodott azok ajánlására munkálódní, a' kik őt nagy urakkal született udvarisággal fogadták ugyan — bátor semmivel sem segítették is. Látá ő, hogy a' világi méltóságoknál semmire sem megy kéréseivel, — az Egyháziakhoz fordult, a' kiktől tsak azért is re-

ménylheté meghallgattatását, hogy mint Lutheránus legfőbb bizodalommal fordul hozzájuk; a' méltóságos ígéretek jöttek ugyan, de a' segítség jobb időkre halasztatott. — Haszontalannak látván minden fáradozásait, gyakran szánakodó mosolygással mondá: hár tsak Verseghy verseinek valamint egy része elevenen érdekelt — a' feljebb mondtak, — érdekelné e' másik is:

„Oh! ez az írástól bútsút fog venni legottan,
'S egy holtig tsendes szögbe rekeszti magát;
Honnan az ész nélkül pösögő hebehurgya világra,
Mig önnön szívét jobbra tanítja, nevet”.

Ö ezt nem tehetette, mert mind a' mellett is, hogy Mecenást nem kaphatott, nem veté el pen-náját, — mivel már lelkében volt a' tudni 's másokat is örömmel tanítani vágyó kedv; — a' mit annál is inkább tehetett volna: hogy naponkint gyarapodó tudománya sok ellenségeket szerzett neki; de ezek sem tántorithatták el igyekezetétől, — kiknek ő, kivált Elöljárójinak minden szerénységgel, és alázatossággal, nem tsekély fáradságú levelekkel megszokott felelni, — jöllehet néhányszor a' megbántásokat tollával torlani is tudta. — Sokféle viszontagságait, 's elhunyt Tudósunk üldöztetéseit, minthogy a' Publikumot nem érdeklik, kész akarva elhallgatjuk, — annál is inkább: minthogy a' felvilágosodtabbak üldöztetése — jutalom helyett — tsaknem közönséges nyavalya volt eddig kedves hazánkban! — De már eleget forgott jóltévő napunk a' föld körül; ideje, hogy egyszer a' föld is elkezdje forgását a' nap körül!

Hrabowszky György nyomtatott és nyomtatatlan munkáinak tsak rövid tzimjeit fogom elő számlálni, minthogy azok' kivonása több ivateket töltené, hogy azok bírálását elhallgassam, — melly bírálás, bátor minden részrehajlás nélkül történjék

is, gyakran hijjános szokott lenni; de még is itt ott néhány jegyzés tételére veszek szabadságot, — bátor azt se vélje senki Diktátori hangon történetnek. *)

Nyomatásban megjelent munkátskái ezek a' mint gyanítom 's nem többek:

1. Jobb Egyházi embernek kevés tudománnyal birni, de a' kevéssel használni. Pest. 1787. Ezen munkáját ő még ifju korában írta, és pedig sorsosira nézve harapódzva lángoló tüzrel, 's kinyomtatatta Hálában, nem Pesten.

2. Jeles Innepi kérdések Seilerből. 1789. Mellyről az Író így ítél Quintilianussal: „supervacaneus foret in studiis longior labor, si nihil liceret melius invenire praeteritis”.

3. A' Haza szeretete. Egy Protestáns Prédikáció, mellynek olvasása után ama' jó Hazafi Magyar Dániel, jobb ember, jobb keresztény, jobb magyar hazafi lehet. Veszprém. 1790. Igen helyesen, de még igazabban függeszti ezen munkája' homlokára, Petz Jó'sef ezen derék szavait: „Mi vallás szolgálja, mi vagyunk az okai, hogy a' nép között olly kevés látatja vagyon az igaz Haza szeretetnek. Mert ha mi nyomos tanítá-sunkkal, 's építő példánkkal, más forma gondolatokat, 's érzékenységeket igyekeznénk hallgató-inknak szivekbe plántálni: megteremnék ezek a' valóságos Haza szeretetnek gyümölsét is”. a)

4. Háláadó Predikáció, mellyel második Leopold megkoronáztatásának Innepét ülte a' Palotai Evang. Ekkle'sia. Béts. 1791. Ezen alkalommal két

*) Az egésznek voltáért közöljük az előbbeni Kötet' 99-dik lapján álló feljegyzését is H. G. kéziratának, azon szomorú megjegyzéssel, hogy a' T. Író szives kívánságai nehezen fognak valaha teljesedni.

A' Red.

Éneket is készített, mellynek egyikét Predikátzió előtt, másikat után, énekelte a' buzgó gyülekezet.

5. A' szolgálatra való készség. T. N. és N. Szakonyi János Urnak 's a' t. kora halálát így siratta egy igaz vére. Veszprém.

6. A' szegényekkel, kivált a' jó reménységű szegény tanulókkal való jótételre serkentő Predikátzió. Ezt elmondotta elhunyt Tudósunk a' Palotai Alumneum felállítása alkalmával. 1791.

7. A' Sz. Lutzai új szállóknak eredetek 's szaporodások, azon törvényekkel együtt, mellyekkel virágzásokat eszközli negyedik Ferdinánd, a' két Szitziliai Országok Királya. Ezen munka a' most nevezett Felségtől magától iratott Olaszúl Nápolyban; — 1789. Németre fordítatott Bétsben; 1791. Magyarra Palotán; 1792. Veszprém. a)

8. Fő T. Fock Bétsi Evang. Superintendensnek az igaz Hazafiságról mondott sz. beszédjei. 1793. Veszprém. b).

9. Evangyéliomos könyv, mellyben a' Vasárnapok és jeles Innepekre rendelt Evagyéliomi szakaszok magyaráztatnak. 1793. Veszpr.

10. A' Palotai Evang. árvaház felszenteltésekor tartatott Isteni tisztelet' rendi. — 1793. Veszprém.

11. A' Szegényekhez, kivált a' gyámoltalan árvákhoz való irgalmasság' édes gyümöltseire emlékeztető Predikátzió. Ezt a' Kis Somlai Alumneum felállítása' alkalmával mondotta. Veszprémben van nyomtatva 1795.

12. Zakariás Bőjtje, mellyet Zakariás napján boldogult N. N. Szabó László árvák' atya fe-

a) Lásd: Seilers Gemeinnützige Betrachtungen 1793. 436—38. l. Annales Evang. A. et. H. Conf. 1793. IV. 129. l.

b) Seiler (mint feljebb) 438—40. Annal. u. o. 131. lap.

lett tartott halotti Predikáció után leírt. 1797. Szombathely.

13. Szomorú halotti Ének, melly Egyházas N. N. Nagy Berzsenyi Julianna Aszszony felett mondatott. 1797. Szombathely.

14. T. T. Perlaký Dávid Fő Senior felett mondott Ariák. a)

15. Papi Tükör, vagy a' Dunántúli Evang. August. Conf. Superintendentia Predikátorai; kiknek rövid leírásokkal, a' L. Pásztori hivatalnak ötvenjét békével megért Fő Tiszt. Tudós N. és N. Nagy István Superintendens és Sz. Lörintzi Predikátor Úrnak kedveskedett Hrabowszky György, Palotai Predikátor, Senior a' Veszprémi Alsó, Administrátor a' Komáromi és Fehérvári Megyékben. — Ezen munka a' most nevezett Nagy István Superintendensnek van ajánlva, a' kinek ezen munka kinyomtatására ajánlott segítségét nem lehetett nem örömmel olvasnom az 1804. 21. Mart. irt levelében, mellynek kivonását a' fen forgó könyv tábláján találom így jegyezve: „A' Dunamelléki Papok Tükörét felküldöm, melly méltó léssen a' kinyomtatásra, a' mihez én sem fogom meg segítségemet; — ha pedig prés alá nem menne, a' Mssmot örök emlékezetül vissza kérem”. — Ezen sorok után találtam a' teljesítést is, apróbban H. G. tulajdon kezével írva így: „Kiadtam magam költségén, de semmivel sem segített, sőt üldözöm lett az említett Fő Pap”. Így fizet a' világ!

Ne légy böltsebb mint más, ne félj, nem üldöznek,

Mert így mások toled kitsint különböznek;

Ha pedig többet tudsz másnál valamivel:

Annál inkább vigyázz, ne kérkedj semmivel.

Egy darabig igaz hogy ditsérni fognak,

De majd abrakja léssz a' martzangló fognak,

a) Lásd: Bachich: a' véletlen halálnak 's a' t.

'S a' mit benned előbb mint virtust, tsudálnak,
Abból kárhozatra méltó bünt tsinálnak. a)

Nyomtattatott a' Papi Tükör Veszprém-ben,
ha nem tsalatkozom 1805. b) Ezen könyvben 125
Predikátorok rövid életirása találtatik, valamint
azoknak nyomtatott munkájik is — a' mennyire le-
hetséges — előszámláltatnak. Ez illyenekben
való foglatoskodás ditséretes, a' mit kivált a'
késő maradék igen kedvesen foghat venni.

16 A' gyilkosul megölettetett XVI. Lajos
Frantzia Királyról tartott gyász beszéd. Béts. 1815.
Ezen beszédjét Gróf Zichy István Ó Nagysága
nyomtattatta a' Palotai árvaházban nevelkedő gyer-
mekek' számára.

Ezeken kívül vagynak még nyomtatott ma-
radványai, többféle Gyűjteményes iratok közt: a)
Perlaky Dávid Fő Senior élete, és kiadott mun-
kájinak lajstroma. (Schedius Zeitschrift. 1804.
II. B. 262.) — b) N. Tomka Zsuzsánna Kisasszony
felett mondott Ének. — (Lásd: Sikos verseit) — c)
N. Hrabowszky Istvánné Asszony felett mondott
Ének. — (Lásd: Németh Pál verseit.) — d) Prágai
Fő Rabbi Ezekiel beszédje, midőn huszonöt Zsi-
dó ifjak adattak a' Katonák közé. — (Lásd: Magyar
Kurir 1808. 10. Maj.) — e) Orgona szentelő be-
széd. Kis Somlón. — (Lásd: a' Pred. Tárház. III.
400. l.) -- f) A' Siketek és némák eránt való tisztünk-
ről mondott Prédikátzió. — (Lásd ugyan ott 383.)

Tudományos Gyűjteményünket e' következő
darabokkal gazdagította: A' Palotai árvaház leírása.
— Tudom. Gyűjt. 1817. II. — Vietoris Jonáthán
Soproni Professor Élete. — Tud. Gyűjt. 1818. I.
Köt. — Sopron Vármegye Tudósai. — Ugyan

a) Lásd: Gellert Tántzos Medvéjét a' Magyar Mú'sáb. 271. l.

b) Ezen munka ditséretes emlékezetét lásd: Magyar Kurir
1807. 10. Apr.

ott: III. Köt. — Vas Vármegye Tudósai. 1818. VI. Köt. — Máday Dávid Hálai Fő Orvos élete. — Ugyan ott XI. — Észrevételek Nitra Vármegye Irójira. 1819. XI. Köt. — Győr Vármegye Iróji — Tud. Gyüjt. 1820. III. Köt. — Idősb Deccard János Kristóf, Soproni Evang. Rector Élete. — Tud. Gy. 1820. X. Köt. — Brutus Mihály János Cs. Kir. Historiographus Élete. — Ez már holta után jelent meg 1825. VII. Köt. — Vagynak még több kevesebb sorú tudósításai, javallatai, mellyeket azonban itt öszvehalmozni szükségtelen.

Nyomatatlan munkáji mind meg annyi tanúji fáradhatatlan szorgalmának, sokkal többek és fontosbak — nagyobb részről legyen mondva — mint az elő adattak; mellyeket itt előszámlálni kötelességünknek tartjuk, részint hogy elhunyt Tudósunk nemes példája követésére felbuzditassunk, részint ha valaki találkoznék — ezer tsudáknak egyike! — ki valamelly munkáját pártfogása alá venné, 's az olvasó közönséggel nagy lelküséggel közölné.

1. Pásztori Levél, mellyet Hay János Leopold Königrázi Cseh Püspök, a' maga megyéjében lévő Papok' és Szerzeteseknek küldött, 1781. Fordítás.

2. Heresztény hitre vezető rövid oktatás, mellyel D. Luther Márton Kis Katekizmusa, vagy más vallásbeli könyv mellett, mind a' Tanítók, mind a' Tanulók haszonnal élhetnek. — Fordítás Berliini Dietrichből.

3. Száz jutalom kérdések. — Németből fordítottak, 's a' mennyire lehetett honnunkra alkalmaztattak.

4. Mire valók a' Symbolikus Könyvek? a)

a) Ezen jegyzést találtam H. G. Irományai közt, a' most nevezett munka felől: „Pesten 1791, Zsinati alkalmazatos-

5. Jezus Élete. Minden vallás betsülő keresztény ifjak és nevendékeknek javokra. — Feddersen Altónai Prépost szerint van fordítva Németből. — Ezen munka kinyomtatását felvállalta Mélt. Gróf Eszterházy László Rosnyói Püspök, de minekelőtte teljesíthette volna akaratját, az Egek Ura magához szállítá. — A' kéziratok most is ott heverhetnek Rosnyón, mellyek' vissza küldését ezennel kéri az örökösök. *)

6. A' Zsoltárok. — D. Seiler nagyobb munkája : Biblische Erbauungs Buch, szerint való fordítás; 78. árkusból álló munka. — Ugyan D. Seilerből való fordítás ez is: Krisztus Urunk kinszenvedése, és halálának leírása; a' böjtnök negyvenhat napjaira felosztva. 23. ár. — Valamint ez is D. Seilerből: Heresztelő János Élete 12 árkus.

7. Szent Irásbeli magyarázatokra készített Dispositiók. — Két Rötetre osztva; első az Ó Test. melly ismét két részre oszlik: 1-ő Móses — Sámuel. 2-dik Királyok — Zsoltár. A' második az Uj Test. melly hasonlóképen kétfelé oszlik: 1-ő Ap. Tsel. — Timotheus. 2-dik Timotheus — Judás. Ezen feljül négy Evangelisták harmonice előadva. Az egész munka 82. ár.

8. A' Palotai árvaház élesztésére tett rendelések, mellyekbe megegyesültek a' belől nevezett Evang. Gyülekezetek.

9. A' Büki, és Ostfi Aszszonyfái Evang. Ekl. Régiségei.

10. Karátsonyi ostya helyett való ajándék: a) Simon Jó'sef His Somlai Iskola Mesternek. — b)

sággal által adtam B. Prónay Gábor Gömör Várgyei Fő Isván Ó Excellenzájának, kinek maradéka kértetik aláztatosan, hogy sajátomat a' M. Muzeum, vagy az Evang. Fő Consist. Gyűjteményébe adni méltóztassék".

*) Ezen Kéziratok hozzánk küldettek vissza, 's mi akar mikor is vissza fogjuk adni az örökösöknek.

A' Red.

A' Kis Somlai Evang. Ekkles. régi is újabb Lelki Pásztorairól szóló tudósítás. — c) A' Kis Somlai, és szomszéd Evang. nyájoknak régi látogatóiról. — d) A' Kemenes allai régiebb 's újabb Seniorokról szóló tudósítás. — e) A' Kis Somlai régiebb 's újabb Iskola mesterekről szóló tudósítás.

11. Némelly betesebb Magyar könyvek leírása, 's megitélése.

12. Memorabilia August. Confes. in Hungaria Trans Danubiana 1521—1817. van hetven árkus, és még négy illy tzim alatt: Tabula chronologica memorabilium August. Confes. in Hung. Trans Danubiana.

13. Az utolsó tizedben — a' mult Században — meghalálazott tiz érdemesebb Evang. Urnak sirhalma.

14. A' Kis Somlai Evang. Ekkl. történetei 1783-tól 1806-ig, 46. árkus. — Nem különben húsz árkust töltött illy tzim alatt: A' Somlai árvaház eredete, nevelkedése, és pusztulása.

15. Mutató Tábla Túl a' Dunai August. Confes. lévő Evang. Superintendentiát illető, Királyi parantsolatok, és megyebeli végzésekre 1781 — 1810. Ezen tiz árkusból álló irományt, a' most nevezett Megye tárába adta a' Farádi Gyűlésen, 1810.

16. Veritas odium parit. Mondj igazat betörik fejedet. 34. Egy nótára megy a' következendővel.

17. LXXXV. Documentumok : mellyekkel megbizonyítatik, hogy nem jó ember F. B. M. 's a' kik olly igen pártját fogják, vétének az Isteni és Egyházi Törvények ellen, azon közmondás szerint: ha orgazda nem volna, tolvaj sem lenne, 's a' ki a' rosznak kedvez, a' jönnek ált. Irta az igazságból való szeretetből Palotán a' megsérte-
tett.

tett. Ezen munka elhúnyt Tudósunk Apológiája, a' mint a' hosszú tizből is kitetszik. 36. árka. Itéletem szerint, ha minden Mező városban lesz Könyv-nyomtató műhely, kinyomtatathatik.

18. Dudith András Cs. Kir. belső titkos Tanácsos, és Pétsi Püspök élete. 10. árka. — Ez Györgyünknek nagy szorgalommal és fáradsággal készített munkája. A' mint először elkészítette, a' Kir. Censúrán — méltán — által nem mehetett, de a' szembetűnőbbektől már most meg vagyonsodatva; jóllehet még most is elárulja: hogy inkább sokat kétségessé, mint keveset igazat akart írni, és hogy ezen írásában igen igen kijelentette vallásos buzgóságát, sokat lehúz a' munka érdeméből; mert ez illyesnek a' történet és élet íróban nints helye. Ha kritikus körmök közé szorúlnak ezen Dudithról írt, 's nagy szorgalommal gyűjtött jegyzései Hrabowszky Györgynek, — bőven használván Kollert a) és Horányit is, b) — egy, a' maga nemében tökéletesen lehet belőlök készíteni. Ugyan azért bár végre hajtotta volna Tudósunk akaratját, midőn ezen Jelentést közre bocsájtani szándékozott, a' mit itt csak azért is alkalmasnak vélek a' közlésre, hogy Dudithról tett íratái' történeteit bővebben tudhassuk. „Bizodalmas Hazafiúi jelentés”.

„Tudtomra senki se tett ama széles tudományú, és nagy tapasztalású, a' maga idejében igen jeles és érdemes ember H. Dudith András Cs. Kir. belső Titkos Tanácsos, Pétsi Püspök és Lengyel Követnek emlék követ a'képen, hogy környülállásos életét, úgy jeles nyomtatott és nyomtatatlan írásainak helyes Lajstromát közölte volna a' maga nyelvén legörömestebb olvasni szerető két

a) Histor. Episcop. Quinque Ecclesiensis.

b) Horányi Memoria Hungar.

Hazával. E' hézagnak pótolására dolgozgatok H. D. A. életén Wittembergai és Hálai Akadémiai pályámtól (1786.) fogva, 's minekutánna utóbb negyedszer tisztáztam le Palotán vagy tíz árkusokon D. életét, beküldöttem onnét Pestre, Mart. Hónapban 1817. a' Tudományos Gyűjtemény akkori nagy Érdemű Kormányosa, Fő T. Fejér György Úr, most Prépost 's a' t. Ő Nagyságához, kitől 3-dik Apr. azon esztendőben ilyen betses választ vettem: — „A' derék munka a' Királyi Censura „által akadályt szenvedett — — tsak úgy nyertünk „engedelmet a' F. M. H. H. Tanástól annak ki- „adására, ha Fő T. Censor Úr jegyzeti szerint „egyik kifejezés kihagyatik, a' másik és harma- „dik megváltoztatik. — Ne terheltessek rendelkezését „kézfírata eránt tudtunkra adni. — Ha Tiszteletes „Úr ama tsekély alkalmaztatásokat elfogadja, mi „azon Biographiát közölni fogjuk, ha bár más „Dudith életét is, melly Pétsről küldettetett bé, „tekintetbe venni tartozunk a). — Megvallom hi- „zelkedés nélkül, hogy T. Úr munkája emennél „nagyobb tudománnyal készült 's a' t.” Ez a' be- tses Levél nagy ösztönt adott arra énnékem, hogy ne hagyjam heverni, 's Bód Péterként holtom után a' nyulak után lödözni, sok fáradsággal, gyertyázás, részszerint költséges utazással készült munkámat. Kihagytam belőle a' Királyi Censura által kiszemelt kifejezést, módosítván a' másik két kijelelt helyet alattvalói engedelmességgel, 's Pesten hagytam mind e' mai napig a' tudva lévő Nagy Érdemű Uraknál, kik nékem azt ígérték, hogy ki fogják adni, 's adatni. — De már annak negyedik esztendeje lészen, hogy Dudithom több érdemes Olvasóknak szobáikban rejtez, legottan, és szabadabb levegőre kívánkozik, be vannak

a) Lásd Tud. Gyűjt. 1817. IV. Köt. 36. 1a.

azomban előtte még is zárva az ajtók, mintha valami nagy kárt tett volna a' jámbor, nem merik a' jó Urak kiereszteni. — Lakatost hívatok szégyennek szabadulására én költségtelen, 's jelentem a' két Tudós Hazának kész kötelelességgel, hogy ez a' nagy dolgokat tett Nagy Lélek Dudith megjelenik még az idén, nagyobb nyoltzadrében mintegy nyoltz árkuson, mihelyt annyán találkoznak az alul írók, hogy kivéhetem könyvemből a' nyomtató költséget, lévén annyi bizodalom a' két Haza Tudomány szerető 's érdem betsülőihez, hogy a' nagy lelkű férjfiúnak honnyi emlék követőtl nem tiltják segedelmeket. Tek. Petrózai Trattner János Tamás Úr fogja nyomtattatni, kihez, vagy ha közelébb esnek, a' Szerzőhöz egyenesen méltóztassanak az alul írók érdemes neveiket küldeni mennél előbb. Jelentem azt is minden esetre, hogy Dudithom sírköve magyar készítőinek neveik nem fognak a' munka elejére vagy végére nyomtattatni, tsupán magam bátorsága, 's gyönyörködtetésére kívánom megtudni, kik és hányan legyenek a' vevők 's a' t. Metastasius Péter Római Polgár' és az Olasz Dráma mesterének, a' ki külföldön holt meg, sírkövet tett szülőtte földén Rinaldi Cardinális 1787. a) többek között illy kifejezéssel: „Viro ubique gentium clarissimo, ne Honor in Patria deesset”. Dudith András Tudós Hazánkfija Boroszlóban Szleziában halván meg 1580. betsültetik minden Tartományokban, de Hazánkban 2 $\frac{1}{3}$ századtól fogva nintsen még érdemlett sírköve, és így Magyarjaink által nem adattott még meg Pannoniában Dudithnak holta után illendő betsülete. Nem annyit téssen ez, mintha én gondolnám magamat végső tisztessége legnagyobb megadója, és gyümölcstöző élete legérde-

a) Mindenes Gyűjt. I.

mesebb rajzolójának, csak próbáját akarom adni annak, 's mintegy kezdetét, hogy azokat, a' kiktől e' részben több telik ki, többekre és nagyobbakra miként hívjam, kérjem, 's emlékeztessem. — 'S vajha előljáróban is olly Meczenás támadna a' két Hazában, a' ki Dudith Andrásnak rézre metszett képét tenné munkám eleibe a' szerint, a' mint Stiefben találtatik a), a' Boroszlói igaz rajzolat szerint; de magyaros, és viszontagságait kimerítő homlok írással, nyertesnek tartanám igen magamat". Végre béfejezi jelentését, há t. i. a' képre Meczenást kapna, így: „ha merjem-e ezen esetre a' jóltévő Nagyságnak ajánlani munkámat, a' mit tselekedni kötelességem és olyan öröömöm lészen, a' minővel Horányink fejezi bé Dudith Deák rajzolatját ekképen: „de colli-
 „gendis in unum corpus edendis Dudithii scri-
 „ptis, magnorum jam olim virorum Consilia fuere
 „— — és ismét: utinam plura ingenii Dudithi-
 „ani monumenta proferret Cel. Schvartzius, nae
 „ille doctissimorum vota expleret" b). Irtam Lajos Homáromban, Veszprém Vármegyében, az Enyingi Uradalomnak nem régi falujában, Sz. András napján 1821. Hrabowszky György". — Több tekintetekre nézve hoztam fel csak nem egész jelentést, mellynek ha kivonását tulajdon jegyzéseimmel közöltem volna, még több papirost késztettem volna panaszra. -

19. Clerogamia, a'vagy néhány Magyar és külföldi Cath. Papok, kiknek azért többnyire bajok lett, hogy megházasodtak. — 8. árkus. Helyesebben lett volna — a' munka foglalatja szerint — illy tizmet adni: Azon Kath. Papok előadása, kik a' Katholika hitet elhagyván megháza-

a) Cath. Bibl. Nat. II. 373.

b) Memoria Hung. Tom. I. 607. és 609.

sodtak. A' jegyzések szépek, kár hogy nagy részre hajlással vagynak letéve.

20. Gymnasiologia Evang. Aug. Conf. Trans Danubiana, az az: Túl a' Dunai A. C. lévő Evang. kerület Professorai, Akademikussai, és Iskola Tanítói betű rendbe. 30. ár. Ugyan ilyen betű rendbe szedett gondolatok és vélemények vagynak négy árkuson, illy tzim alatt: Papi szó tár.

21. Presbyterologia Evang. Aug. Confes. Trans Danubiana; az az: Túl a' Dunai Aug. Conf. lévő Evang. Superintendentia Prédikátorai, Luther és Devay Reformatiójoktól fogva a' mostani időkhig lehozva, betű rendben 100. árkus. Sorsosinak tudom ezzel kedvét nyerte volna H. G. ha a' világ eleibe bocsájthatta volna.

22. Veszprém, Somogy, Tolna, Szala, Baranya, Győr, Moson, Sopron, Vas, Romárom, Fejér Nemes Vármegyék Irói. Ezen nevezett Vármegyékben született, élt, vagy írt, Iróknak rövid élete, 's készített munkáji számláltatnak elő, pedig olly szorgalommal, hogy az egy két lapos sőt ennyi soros verselők is bőven ben találtassanak. Tölt az egész 70. árkust.

23. Lexicon Irenicum. Béke szó tár, vagy azon Fejedelmek, Tudósok, Városok, és Helységeknek betű rendbe fűzött neveik, a' kik, és a' hol a' Kereszténység közé bétsúszott szomorú és káros hasonlóságokat szivekre vévén, tettek azoknak megszüntetések, legalább gyengülésekre holmi jó lépéseket, vagy tsak tenni is akartak. — Ezen jele Györgyünk bő olvasásának 60. árkusra van írva.

24. Pál Orosz Császár simultaneuma, költ Gatschinában 23. Sept. 1704. — Henke Gyűjteménye szerint Németből van fordítva.

25. Fejedelmek, Nemzetek, Városok, és Uraságok által megjutalmaztatott Jöltévők, Tu:

dósok, és Kézmívesek. Betű rendben 21. árkus. — Fel vagynak ugyan ezek már mind jegyezve, és a' halhatatlanság oltárán, mind a' külföldi, mind honni könyveinkben tsillagként ragyognak; — de örvendetes volna őket még is egy tsopron szemlélni!

26. Az Esperesti Megyétet illető első bíróság. Erről a' Vanyolai Templomban tartatott Veszprém Megyei Esperesti gyűlés alkalmával szóllott. — Koldús bíróság az, hol az önkénytől függ az engedelmesség, — hol a' fenytő páltzáért szomszédba kell menni! azonban: Charta est patiens.

27. Jóltevő intézetek, Árva házak, Ispiták, Tudós Társaságok, és más végső akarát szerint való hagyások. 64. árkus. Találkoznak itt az előadott tekintetben sok Hazai és Külföldi jelességek, a' régiek ugyan szerteszt az erre tzelző könyvekben, vagy mellesleg említetnek, vagy bőven leíratnak; az utóbbiak találtatnak az Újság levelekben, és folyó-írásokban; de hányadik veheti mind egyikét kezébe? azért igen ditséretes volt e' tekintetben is H. G. munkálkodása, a' ki ez illyesekre felettébb ügyelt. Örülne most ha élne, midön M. Király József Pétsi Püspök halhatatlan Intézetét, mellyet Komárom Vgyében, és más helyeken tett; nem külömben Fő T. Paffán Ignázt Pétsi Kanonok nemes rendeléseit, és sok másokét iktathatná kedves gyűjteményébe. Dagaдна kebele, nem kétlem, olvasván H. Tudósításainkban a' Honni nyelv terjesztése, a' Nemzet nagyobb boldogsága, és fényve végett ajánlott halhatatlan áldozatokat. Öreg betűkkel írná Széchényi, Rárolyi és sok más Naggyaink neveit, velem együtt édes reménnyel várva azon örvendetes Innepet, melly Nemzeti Akademiánk felállításának lészen szentelve. Ő nem hinné, én

se: hogy azon önkénti nemes ajánlások sikeretlenek legyenek, tudván, hogy a' valódi nemes tealekedetnek nem lehet nemtelen következése.

28. Magyar Meczénások, vagy Tudós Magyarok, és nyomtatásban kiadott magyar munkák pártfogói. Betű rendben, 12. árkus. Ez is kis tsuda! én tán fél árkust is alig tudnék Meczénással bétölteni. Hálá Isten! tesz még is hosszú előadásokkal tizenkét árkust!

29. Tudós Asszonyok, a' kik szinte nyomtatott munkák kiadásával különböztették magokat, az ő idejebeli Nemektől. 8. árkus. — Nagyon ritka lapon lehet Magyarot találni, pedig olly szorgalommal vagynak gyűjtve: hogy Borossay Agnest is köztök találtam, a' ki nem e' Nemhez való — értem a' szép nemhez — mert János be-tsületes neve az Ágnest írónak *).

30. Külföldre szakadt, 's nagyobb részint ott meghalt Magyar Tudósok. 7. árkus. — Ezek, mellyekben foglalatoskodott H. G. tsak tzimjeit adtam jobban munkáinak elő, a' mint ígértem; naggyából a' mint öszve számláltam kéziratban maradt 965. árkus munkája; — ide számlálván kalendáriomi jegyzéseit is, illy tzim alatt: Annales sui temporis 1784—1821. — Ennyit írni önként, szabad akarathból, tsak de papiro ad chartam is elég ditséretet érdemelne, hogy az íráshoz szükséges szemezgetést, rendelgetést, és tisztázást elhalgassam, elmetörést is oda kellene tennem, de Györgyünk minden elő adott munkáiból kitétszik: hogy azok készítésére — né-mellyek kissebbítése nélkül legyen mondva — inkább szorgalom mint elme törés volt szükséges.

*) Úgy vagyok.

Sok szép jegyzései, 's tudós levelezései maradtak ezen kívül H. G. nek Levelezett ő több Fő Papokkal, Hertzegekkel, Grófokkal, 's Hazánsak nem minden nevezetesb Tudósaival, kiknek vagy tulajdon, vagy Titoknokjaik által írt sorai mindenkor tőle legfőbb betsben tartattak, és tsnos kötetekbe öszve szerkeztettek, 's nagy reménységű fjától emlékezet okáért máiglan is tisztelethen tartatnak.

Tsekély jövedelmeit — a' mint házi környüllállásai 's gyermekeinek tisztességes nevelése engedte — mind Tudományokra szentelte, a' mit megmutat közel két ezer kissebb nagyobb kötekből álló könyvtára.

Hrabowszky György természetére nézve közép alkotású, külömben szép, kövér, piros ember volt. — Lajos - Komáromban nyoltz esztendőket töltvén, mint nyugalomra lépett Esperest, 's egyszer'smind kerületbeli könyv. vizsgáló az Ágostai Vallást követők közt, munkás életének 64-dik esztendejében 1825-ben 12. April. elköltözött e' mulandóságból, nagy szomorúságára szeretett élete párjának Gayer Rozinának, 's négy élő gyermekeinek; két leányát ezek közül még élteben szárnyra hotsájtá; T. T. Hrabowszky János Hites Ügyvéd Úr lett örököse Hönyvtárának, 's tudós iratainak, mellyet ő mind igaz követője attyának, reménylheti a' Haza, gyarapítani is fog; negyedik magzatja György, fegyverrel szándékozik érdemeket gyűjteni, most szolgál a' Császár Huszárok közt. — Szüljön édes Hazám, szorgalomra 's Nemzeti nyelvünk gyarapítására nevez sok Hrabowszkyakat, de szerentsésbeket!! *).

*) Némelly kézíratait talán a' Tud. Gyűjteményben is ki lehetne adni.

II. L i t e r a t ú r a.

A. H a z a i L i t e r a t ú r a.

K ö n y v - v i ' s g á l a t.

Zalán' futása. Hősköltemény tíz énekben. Pesten, Trattner' bet. 1825. 245 lap.

Cserhalom. Hősköltemény egy énekben. (Az Auróra' ötödik évében, 1826.) 52 lap.

András és Béla. 2 lap, és Árpád' emeltetése. 1 l. (Ugyan ott).

Aesthetikai Levelek Vörösmarty Mihály' épikus munkájáról, némelly bevezető észrevételekkel. Irta Toldy Ferencz.

Első Levél.

Hedves barátom! Vevém leveled', 's különös örömmel, a' mint szokom. Új époszunkat, a' mint értem belőle, gyönyörűséggel olvastad, 's derék recensenst kívánsz neki, ki minden szépségeit kielmeje, 's nemzetünknek megmutassa hogy nemzeti kincsét bír benne. Ezen kívánságod egyszer'smind az enyém is; de azt, hogy engem buzdítasz vizsgálatára, csak barátságodnak 's ebből eredő bizodalmodnak merem tulajdonítani: mert különben nem tudnám, mi adhata just azt tőlem kívánnod. Én még nem irtam recenziót, 's nem is fogok — principiumból nem fogok. Az újítás felette istentelen dolog, 's nálunk recenziót írni olly nagy újítás volna, millyent különben épen nem szoknak megkimélni. 'S minden csapástól, mellyel magyar polémiánk illet, az az öszvezúz, ójon meg jó génusom. A' böles más' kárán tanul; 's ha e' mellé azt tennéd is, hogy az sem épen nem böles ki a' maga kárán tanult, csak tanult legyen: én még is az elsőbbek közzé kívánok tartozni — kivált a' recenziók' dolgában. Mindazál-

tal, kedves barátom, ne hasonlíts azon rókához, ki az orosz lány' üregébe bémenni átalott, mivel hogy minden lépésnyomok befelé szolgáltak, ki pedig egy sem — mert róka nem vagyok, 's bizonyos emberek sem épen orosz lányok. Nem pulyaság tart hát vissza. De minden ember tudni akarja mért fárad, 's fájdalom, mindnyájunkat annyira meglepett az úgy nevezett interessze, hogy azt, mintegy új Tantalost nevetjük, ki, noha sikeretlen fáradoz, még is azt véli hogy célját már elérte. Emlékezel-é arra a' minapi két jámborra! Víg-játékkal, 's holmi „észrevételekkel” fáradtak szegények, 's a' legélesb elmésséget kíméletlenül pazarlották; 's a' gonoszok, kik illetve voltak, az előttök ismeretlen „új szellem” miatt, melly az egészet áttlehellé, még szánva mosolyogták. *) Ez pedig olly keserves díj, mellytől a' becsületes ember nem kevesebbé irtózkodhat, mint Göthének anathémájától. Nem irok hát recensiót. Továbbá, hogy őszintén megvalljam, kedvellem a' csendességet, 's nem szeretnék akként járni mint a' bús de szelíd lelkű Közsej, kit szigorú csendéből élők és holtak felriasztanak: mert őt semmi fény meg nem vakíthatá, 's az embert csak embernek nézi, 's felöle azt hiszi, hogy hibázhat.

Második Levél.

Nem úgy, barátom! Én másként vélekedem az époszi korról, a' mint nevezéd. Mivel pedig erővel is kénytetsz, hogy kinyilatkoztassam

*) Némelly gonoszok ezekben holmi czélzásokat keresnek egy Tiszamelléki postalegényre. Én protestálok *).

*) Meglehet; mert az érdeklött darab embertelen, goromba, 's egyébaránt is minden Crisisen alól való, 's így épen Pósta Kotsishoz illő.

magam e' tárgy felől, engedd hogy bővebb lehessenek. A' hős kort öszve ne zavarja a' mi vé sz et' korával. Más koré a' hős, másé a' mív; ezt a' történetek is mutatják. Ossziánt ne vessd elémbé, mert ő reá ebben bátran nem építhetünk. Az én képzetem szerént csak egy bizonyos idő s z a k van a' nemzetek' életében, melly a' tiszta époszi lelkesedést, mint valamelly perennáló növevényt neveli: 's ez azon kor mellyben a' nemzet' csapongó ifjuí tüze szünetedez, 's forró vére lecsillapodván, nyugtalan ifjuság után, komolyabb férfilet áll elé: melly buzgó mellel ugyan, de esendes lángú 's nyílt szemmel néz vissza első korába, 's veszély 's szenvedélyeken túl, magasb örömmel éli annak szépeit. Fel 's alá hullámzó szívvel festi küzdéseit az ifju, reá ragasztván a' hallgatóra is e' nyugtalanságát; de midőn magával számot vetett 's magával egyességre jutott férfi szól, szabadok lévén ama' kedvetlen háborgástól, szeretve és mindég készen hallgatjuk őtet. A' zivatarban zengő hang tépdeltetik, 's bizonytalan pályákon oszlik-el; szelíd szellőben zendül-meg Osszian' hárfája. A' tenger' viharja csak akkor poétai 's szép, midőn óvtan a' veszély elől, bátorságos révpartról nézzük csatájit 's hallgatjuk dörögtét. A' görög mívészet' egyik elválasztó (distinctivus) karaktere az objectivitas; egyike ismét a' nyugalom: 's ama' nélkül Homéros nem maradna a' legnagyobb épikus, 's e' nélkül a' Zeüs Olympios magas, felséges nem volna. De ezt arra ne magyarázzad, mintha a' nyugalmat egyáltalányos és okvetetlen requisitumnak állítanám az épikusnál: én a' genialitásnak 's poétai igazságnak (Wahrheit) nagy tisztelője vagyok, 's tudom hogy Achilleus' brutalitása Homérnak elérhetetlen szépségei közzé tartozik. Phantasiában az épikus legyen hasonló ahhoz, ki bátran, félelmen kívül nézi a' vihart; az éposz pe-

dig hasonlítson egy festett képhez, de olyanhoz mindazáltal, melly merész kéztől származik.

Álláspontomról úgy látszik, hogy nemzetünknek most virít époszi lelkesedésű kora, de természetesen csak a' magasb lelkekben: mert a' művészet csak ezekben él. Midőn Zrínyit megítéljük, jól észre kell vennünk, hogy midőn ő irt, mind azon körülmények, mellyek a' Zrínyiásban festetnek, befolyássokat szüntelen rajta is gyakorlották, 's azért Zrínyi' phantasiáját a' külső valóság szorongatta; 's én poétai tekintetben mindég felebb fogom becsülni lyrai munkáját, noha époszának valódiabb tisztelője nem lehet nálamnál. Ezen észrevétel pedig minden régi épikusainkat egyiránt éri *). Minden nemzet' történeteinek voltak egykorbeli éneklői is, és Homér nem az első, ki a' Görögöknél hősöket énekle: de eze énekek csak határozatlan mozgásai a' költői tehetségnek, 's a' poésisnak elégyakorlásai — a' mint Schlegel Friderik nevezi, maga pedig a' poézis még nem existált: mert a' mi valamelly szükségnek kielégítésére szolgál, nem tartozik a' szép művek' országába. Erre nálunk a' beteg lelkű Tinódinak énekei szolgálnak például.

A' tizenhatszadik század' utóbbi tizedjeiben a' testőrseregbéli íróink franczia ízlést hozának literaturánkba 's noha nem esupán ennek kell tulajdonítanunk, hogy ekkori épikusaink az éposz' valódi szellemétől távol estek, tagadni még sem lehet, hogy egyfelől gátolták vagy legalább erőltették klasszikus műveltségű íróink' törekedéseit, másfelől pedig a' középkorbéli ízlést mintegy sanctionálták. Meglehet azonban, hogy ezen környül-

*) L. Schedels Historische Übersicht d. ep. Literatur d. Ungern. (Az 1825-diki Iris' 47, 49, 50, 51, 52, 53. számaiban).

állásnak kelletinél többet róvok-fel az époszra nézve, mert a' valódi Génius áttöri kívül lelt grátait. Hízássz tehát, midön csak a' nyelvben keresed okát, hogy a' franczia literatura valódi éposz nélkül szükölködik: mert nem a' nyelv teremti a' mívét, hanem a' mívész teremt magának nyelvet; 'serre nézve a' Stáhl' dynamikus systémáját védem, melly szerént a' lélek formálja magának a' testet — de nota bene! ezen systémához csak a' mívész-philosophiában ragaszkodom, 's nem az anthropológiában is — mentsen isten! De ezzel ismét nem azt akartam mondani, hogy a' franczia nyelv most, a' mint' van, épikus nyelv (ut cum plebe loquar), nem az — mivel még semmi mívész nem tette azzá, mivel Voltaire és Madame du Boenge épikusok nem voltak: de ma szülessék a' francziáknak Homér lelkű költőjök, mingyárást tapasztalnad, hogy a' nyelv épikus nyelvvé lön: mert mívész' kezében a' márvany is életet nyer — csak hogy plus minus! 'S épen ez a' plus minus az, mellynek szemügyre vétele által a' világon sokkal kevesebb hibás ítélet hozatnék. A' mi nyelvünk is Horvát Ádám 's Dugonics' kezeiben bizonynal nem épikus nyelv — de a z, 's mennyire az, Horváth Endre', Czuczor', Vörösmarty' kezeiben!

Harmadik Levél.

Egy fő okát tehát, hogy a' tizennyolczadik század' vége felé nincs klasszikusunk az époszban, a' geniek' híjánában kell keresni. 'S valóban, felette ritka tünemények az antik, vagy a' mint mások nevezik, a' komoly époszi *) talentumok, 's ritka nemzet mutat egynél több

*) Az újabbak az époszt természetire nézve komoly, széles (launig) és románosra osztják.

athletát fel e' nemben. Graeciának, az épikus Graeciának, csak egy Homérja van; Rómának egy Virgilje, Albionnak egy Miliona; 's Klopstock is hazafijaitól mindedig el nem éretett még. Csak az Olasz tesz kifogást dualismusával: Dante 's Tasszóval — 's alig ha nem fogunk mi is nem sokára ezt tenni. De ismered azt az époszt melylyet nemzetinek hívunk. Ez a' poézisnak culminációja. Ez t a' költőt nemzete' repraesentánsának nézzük; tőle egy bizonyos populáritás kívántatik, melly persze ne hasonlítson Bereiéhez — hanem egy profétáéhoz; 's ha nemzete, multát, jelenét 's jövődjét a' mivben mint egy tündér-tűkörben, azon valósággal nem találja mellyel önnön érezi, örökké késik a' koszorú. Ebben keressd a' nemzeti-hösköltök' ritkaságának okát. Angliának ilyen van — de más formában *)! Angliának t. i. Shakespearje van, Shakespearje, ezen leghatalmasb lelke minden lelkeknek, kik előtte 's utána jöttek, 's talán még jövődjök; Germániának úgy e' nincs klasszikus höskölteménye? A' német Nibelungen-éneknek megvan ugyan tagadhatatlan becse, de hihetőleg nem omnibus numeris absolutum; a' Portugallok' Camoense pedig, 's a' Spanyolok' d' Erzillája nemzetiek ugyan, de koránt sem olly jelesek! 'S ezen tehetetlenség teszi, hogy azok is, kik époszi ihletést éreznek, jobbára már-használt, 's kivált görög elékorból választott tárgyakat fognak-fel: mint Valerius Flaccus és Statius tettek a' Rómaiaknál, az Angoloknál Wilkie és Glover — sőt Wieland is a' Németeknél. Igen ám, mert ezeket tanulni lehet. De a' mit Homér — 's főkép Shakespear nyújtott, azt ők nem tanúlták, hanem szel-

*) Shakespear' Henrikjeit és Richardjait egy dramatisz ált éposznak nézheted.

lemi szemekkel látták, óriási erejökkel felfogták, 's profétai ihletéssel az emberiség' bámuló tekintetei elébe merészen kiállították. Illy keblek' ömlése szabad és geniális!

De mind e' mellett igaz marad, hogy a' csekély adományu Barótinak fáradozásai által a' mostani költő, legalább a' formára nézve, kész pályát és biztatást talál. Azon kívül, a' Magyar most nemzeti életének egy nevezetes szakaszát éli, mellyben önmagáról eszmélkedven, ezt az elmúlttal egybevetvén, az emberi szellem' örök változhatatlan törvényei szerént, a' multat a' jelennel öszvekapcsolja, az objectivitásnak subjectivitást ad — 's hasonlón a' tükörhöz, melly a' magába felvett tárgyat ismét vissza ragyogtatja, a' subjectitásnak objectivitást kölcsönöz. Ezen két szerencsés környülállás' öszvetalálkozásában kelhetének - fel Horvát Endre, Vörösmarty. Várva várom megigért szempontjaid', mellyekből az utóbbiknak míveit tekinted.

Negyedik Lével.

Hm! te hát Herderrel tartasz. A' történet (vagy is bevett műszóval mondva, a' fabula) neki 's neked feljebb rendű a' karakternél, mivelhogy világ nélkül más lényeket képzelni nem lehet. E' szerént hát a' fabulát mintegy azon játékszínnek tartod, mellyen a' charaterok fel 's alá mozognak. De elmésen észre vevé Jean Paul, hogy valamint a' valóságban, úgy a' költeményben is a' szellem elébb munkálódott az anyagnál (materia): tehát a' karakter is megelőzi a' fabulát; 's Jean Paullal ezt hívén, Stahl' physiológ systémáját ismét áthozom a' psychikus világba. Herder, a' mint vélem, elfelejté, hogy a' fabula sem egyéb mint több illy karakter proflúviumok' öszvegyülése: 's maga magából értetik, hogy minden

egyéb, 's így ezen vegyülésben is minden egyes tárgy egy keveset megváltozik a' többiek' viszonyos behatásától, 's hogy épen ez az öszveütkezés híja elé mindegyiknek erejét, cselekvőségét. Valamint tehát minden tárgy magában lomha, 's csak mással való öszveütkezésben nyilatkoztatja ki erejét: úgy bizonyosan a' karakter is, magában alvó anyag — 's így fabula születni nem foghat. Herder tehát egyebet nem monda, hanem hogy több karakter többet nyom egynél: 's a' böles férfi csak a' szóokban vétette - el.

De mármost, a' karakterek ismét három félek, vagy inkább, minden karakternek három fő oldalai vannak: t. i. mellyet a' nemzetiségtől, másadszor mellyet a' hitvallástól kölcsönze, végre azon oldala melly az individuum' saját személyes karaktere. Ezen utóbbi kétség kívül igen fontos módosításokat vesz az előbbi két tekintettől. Melyekhez még számtalan egyéb külső tekintetek járulván, a' karaktereknek egy átláthatatlan sokfélesége származik, melly a' karakterek' stúdiómát a' legtágasb, 's noha nehéz, de mindazáltal egyszer'smind legméltóbb 's legkellemesb studiummá teszi: 's nagy erőt, mély észet, 's vélünk született ihletet kíván. Ezen pontján az emberi tehetőségnek fog kezét a' bölccsel a' költő, 's nála nélkül ez is, amaz is költő és böles lenni megszűnik. Nélküle igaz plasztika lehetetlen, lehetetlen a' klasszikus miv. Nálunk e' studium sokáig parlagon fekütt — miglen t. i. az orthodoxusokhoz, a' római írók' scholastikus commentátoraihoz 's a' francziákhoz jártunk iskolába. Innen vagyón, hogy olly kevés origináljaink vannak, 's egyáltalában, kevés íróink — mert mindent hamarébb kimeríteni, csak az embert nem. 'S innen egyszer'smind, hogy; ezt nem keressük, literatúránk' némelly e' részben valódi remekjei eléggé nem becsültetnek. Annyival inkább megérdemli

tehát Vörösmarty minden figyelmünket, mivel a' karakterek' kifestésében nem kevesb ügyességgel, mint szorgalommal, járul vala el.

Noha pedig a' karaktereket minden elbeszélő költemények' fő alapjának tettem, még sem vagyok olly egyoldalú vagy prózai, hogy mellettök még más alkotó vagy segítő pontokra ne higyek. Illyenek az isten, istenek, lelkek, sors, 's tb, mellyekben bizonyára nagy poétai tekintet fekszik, ha a' Deus ex machinát gyűlöljük is. Mind ezen factorokhoz kapcsolja magát végre az úgy nevezett külső motívok' nagy serege is: 's annyi kútfők bizonyosan mély és okozott (motív) történeteket fognak adni. 'S imé, ezekre szálltak fő tekinteteim, mikor ezen új époszuunkat olvastam.

Z A L Á N' F E J T É S A,

Ötödik Levél.

Zalán' meggyőzetése hazai évkönyveinkből vétetett, 's egyik fontos része azon nagy munkának, melly Árpádot országunk' szerzőjévé tette, Egy régi nagy nemzet napkelet' tájairól hont keresni indul, a' nyugattal síkra száll, és sok századokig állandó országnak veti gyökereit. A' tett tehát magában is. már nagy, de nagy indító okainál és czéljánál fogva is; nagy azon férfiúra nézve, ki a' történet' lelkét teszi; nagy, következéseinél fogva, mert magyar-ország' teljes megbírását vonta maga után: 's mind ezek miatt olly tárgy, mellytől a' közép év' föliánsai 's a' klastrom 's iskolabéli Múzafiak sem tagadhatják meg az illustritást, mert — „sit illustris ut principes ad praeclara facta incitet” — ökö mondják. Tartotta-e szemei előtt ezt a' czélt költőnk, nem tudom; de én úgy tartom, jobb

ama' régi volúmenek' sérélmébe incurrálni, mint a' mivészet' istenébe, ki csak azért van, hogy legyen, 's teremt hogy teremtsen. Elmúlt már azon kor, mellyben az utilét szük mellet vadászták nem vevén észre, hogy a' valóban dulce már magában utile is, ha nem hangzik is úgy, mint egy leczke.

Itt veled a' költemény' skeletonját közlöm, a' mint azt könnyebb átnézés végett, magamnak kivontam.

Első ének. Mindenfelől vevén Zalán Árpád' elfoglalásainak híreit, Kladnit azonnal hozzá küldi azon parancsolattal, hogy tüstént hagyná el a' tartományt, ha ostorától ment akarna lenni. Kladni elindúl. Hozza azonban Sthenelos hírét a' közelgető derék segédhadaknak, mellyre Zalán szívében mind inkább felbátorodik. Kladni közelget a' magyar táborhoz. Ennek leírása. Vevén a' büszke követséget Árpád, hírszeket küld szerte a' megbirt földekre öszve hívatván azoknak hadivezérit, Tarczalt, Etét, Tast, 's tb. E p i z ó d: Ete Árpádhoz mentében, alkonyatkor betér az agg. Hubához, ki Bodroglöz' szigetén több ösz daliákkal együtt éli hátra lévő napjait. Huba' leánya, Hajna, azonban fürdeni volt a' Bodroglóban. Itt a' délszaki tündér, fija Hajnalnak leszáll hozzá szerelmet kérni, de mellyet Ete' kedvese tőle megtagad. Ez alatt keresik kisedet öccse Bodor, húga Szömér 's Ete. A' Tündérfi eltűnik. Haza érkeztek után Hubánál vacsora tartatik. Ármány, a' Rémisten, a' boldog Etére bűt és gondot hoz, de mellyet ez maga meggyőzésével szét üz. A' vacsora felett egy dalos-gyermek éneket mond Huba' ifjonti tetteiről, melly a' hősöket mély andalgásba ejti. Bucsúznak, 's Ete nyugonni megy, más nap útját folytatandó.

Második ének. A' Philo' fővezérsége alatt Zalánhoz érkezett görög és bolgár segédhadak' leírása. — Akközben az Árpádtól meghítt magyar seregek haladnak Bodrog' mentiben. De Ármány, ki mindenkor romlásán ügyekezett a' magyar népnek, itt is sokféleképen üldözé, míg Ete magát neki áldozatul nem igézné a' harczban, 's ennek jeléül legott lovát meg nemölné. A' hadak nyugalomnak erednek, csak Laboreczán küzködik kedvese után való búvában önmagával 's kétségében Ármánynak szenteli gyűlölt életét, áldozatul a' népért. Reggeledik, 's a' hadak tovább indulnak, Árpádhoz kapcsolni magokat. Leírása az ebbéli jelesebb hősöknek.

Harmadik ének. Kitudódván Zalán' kémje által a' magyar sereg' jötte Bodrog' mellett, Csernát nyugtalan elméje önhalalmas ütközetre izgatja, 's e' célra Viddint, Izácsot 's Antipatert magával elcsalja. Így ezek megtámadják az imént jövő magyar seregeket. Véres csata ered a' Bodrog' partján. Ete vitéz elszánása szerént, hihetetlen bajnoksággal küzdve keresi halálát. Széptettiben itt sem késik Ármány gátolni Etét, rémeivel ijesztgetni, 's a' hős már több ízben halálos veszedelemben forog, de Hadúr mindannyiszor megtartja. Végre nagy munka után a' Magyarok nyertesek lesznek, elvesztvén sok jeles vitézt, mint Tarczalt, Edömért, Hábort, Laborczánt; Ete megsebesítettett. A' Bolgárok' részéről Izács dült-el. A' Magyarok diadalmi éneket harsogtatnak.

Történt pedig a' csata' folytában, hogy Laboreczán Antipater' hölgyén győzödelmeskedvén, sisakát megnyitá. — Cserna ezt távolról látta, 's a' szép asszonyt megkívánta. Ezért Antipatert felhíja, hogy szégyenök' eltörlésére támadnák meg hadaikkal a' Magyaroknak egy csapatját,

melly zsákmánnyal elülve lakoz egy közel völgyben; 's azon színnel, hogy elébb Antipater' bizodalját megnyerje, azt javasolja hogy mennének ketten kevesed magokkal kikémlelni a' dolgot. Megy Antipater gyanútalan, őt hölgye (pánczélba rejtve), Bellerophon 's még egynehányan kísérik. Csernának húsz katonája, kik a' sűrűben rejteztek, elérohannak elragadni a' hölgyet. Kemény viadal támad. A' férj vitézen küzd Csernával, de Emár' dsidájától megdül, utóbb az asszonyát védő Bellerophon is. A' hölgy azonban megfutamlík jó lován. Félvén Cserna, ne hogy a' seregek a' zajt észre vegyék, boszúsán vissza tér a' táborba tettetett búsongással, a' miért hogy Antipater önnönivel az ellenség' keze által elveszett. A' Görögök szerencsétlen vezérök' tetemeit eltemetik; de meg nem lelvén az asszonyt, némmelleyek gyanítják a' történetet, 's boszút esküsznek a' tevőre. Azonban a' vadonban megpihenő hölgy egy mérges kígyó által elvész.

N e g y e d i k é n e k. Zalán felette megbúsúlt veszteségein a' bolgár hadnak, mellybe fő bizodalját helyheté. Philo gyűlést rendel a' szabadban, hol azon tilalmát hirdeti, melly szerint senkinek sem vala szabad ezentúl a' fővezér' engedelve nélkül csatát kezdeni; 's e' mellett ravaszán Viddint mondja első hősnek a' harcban: mellyre az ősz Notaras nevezi Schediost, Hermest, kik, úgymond, mindketten felebb állanak amannál, 's tüzeli Philót, hogy parancsát keményen megállja. Erre dühösen megszólal Viddin, de csak szitkok jönnek ajkairól; mire felindúlnak a' fő Görögök mind; 's Antipaternek egy csapatja egyenesen Csernára fogja vezére' halálát, 's neki is halálát kívánja. Kilép Antipater' gyámfija Lamias; 's a' történetet elbeszéli. Cserna erőszakkal fenyegeti, ha el nem hallgatna. Rá zúg most a'

Görögség, Viddia halált ígér mindennek, ki Csernát meg merné támadni. Itt Schedios áll elé, 's Csernát magával kettős viadalra híja-ki. Zalán, félvén hadai' összeveszésén szomorún megintvén vezéreit, hirtelen elhagyja a' gyűlést, Philo ezt feloldja; Kladni meghozza Árpád' feleletét. Szomorúság van a' fejedelmi házban. — Utána legott megérkezik Árpád az Alpári téren; 's nem soká rá a' segédhadak. Árpádnál tanácsra gyűlnek a' daliák, 's elvégeztetik hogy Ete, ki sebesedten a' harczban jelen nem lehet úgy sem, viselné gondját csapatával az elhulltak' temetésének. Hálát adva Hadúrnak, hogy Ármányt megalázta, üle sátorában Ete, mikor barátai Árpád' parancsát hozák meg neki. Búsúl hogy nem harczolhat. Csongort magánál tartóztatja hogy véle menne temetni. Árpád azonban az ütközetet a' másik napra halasztja. — Bors az erdőben egy üntöt üz, melly, mikor már jó tova csalta a' hőst. Táborától, lyánná változik 's szerelem' hangján híja; 's Bors, elcsábúlva, már öleli Ármányok e' teremtését, midőn Hadúr azt megbünteti miért hogy el akarta vitézet csaloit a' seregtől. De Bors valóban vissza sem is juthata többé. — Árpád azonban félre vonúltan a' táborból imádja Hadúrt, 's harcz szerencséért könyörög. Beéjjeledik, 's vissza térve rendeléseket tesz a' seregben.

Ötödik ének. Epizód. Megtudván aközben a' Bodrogi földlakók, hogy a' főtábor az Alpári síkra vonúlt-le, az ott maradt (agg, nő és gyermek) Magyarok ellen feltámadtak. Huba futott önnönivel, de a' futamban elveszté kedves Hajnáját, kit a' hű Szakadár keresni indul. Hadúr vigasztaló álmod küld-le az öregre. — Csongor az alatt és Ete katonáikkal az elhullt vitézeket temetik, 's épen mikor Ete a' jeles Izácsnak is vég tisztességet adni készül, távolban katonákat

vesz észre közelíteni hozzájuk. A' kevés Magyarság kerülni szándékozá a' sokaságot, de a' vezérek azt határozzák, hogy bevárják, 's a' vitézket szerte a' holtak közzé fektetik. Csongor is hozzájuk vevé magát. Ete most Izács' fejetlen tetemét a' tűz mellett testeken feltámasztotta, annak sisakát kelevézre szögzi, 's maga a' holtakan ülven várja-bé a' jövőket. Cserna volt, egy csoportjával. Lamias tudniillik halálát forralta, 's ő maga nyughatatlan vétke' tudásában, ennek dühét kerülte. Ete felkél és visszaintve ötet, dárdájával Izács' tetemére mutat, mellyen a' Bolgárok megrémülnek ugyan, de Cserna hátorítja, 's maga Etét megtámadja. Viadal. Csongor is feltámad az egész Magyarsággal, és Cserna' embereit pusztítja. Közönséges az ellenség közt a' rémület. Kemény tusa után Cserna is megfutamlik, de Ete megelőzi, 's rettentő küzdésben megöli. Ott veszett a' Bolgárok' nagy része is, megakarván vinni ura' holt testét. A' többiek futnak. — Zalán azonban Melitta és Ino kedveseit Alpárvarából Nándorba küldi-le mentségül. — Árpád' bada áldozatot készít Hadúrnak 's tőle az ellenség' vesztét kéri.

Hatodik ének Megtétetik az áldozat, mellyet lakozás vált fel és ének. Apor és Habilán' yászos történetét Kárel zengi-el; Lebel ő utána Ügek' győzedelmét Hurunon, mellyen felbuzdulva Árpád, lelkesítő szavakkal biztatja vezérit. Epizód: Hajna a' Bodrog mellett tébolyog keresve önnőneit. Egy lágy siphang a vadonba csalja veszni. De Hadúr egy mennyei nemtöt küld-le hozzá, 's álomba merítvén ötet egy patak mellé viszi kinyugonni, hogy ott Ete meglelné. De leszáll a' délszaki tündér szerelmi kívánságban, a' nemtöt távozásra kiszti, Hajnát megváltandó, 's az övéihez visszaviendő. De Hadur ötet e' mulatásá-

ért a' földön megsemmisíti. Ete azonban a' mult éji fáradságot Bodrog' partján kipihen. Tomboli pedig a' délszaki tündérnek tündérlova ide hozza Hajnát hősének ölébe. Hajna tudósítja Etét atyjának sorsáról, 's a' hős tüstént felkészül, társaival a' pórságra ütni.

H e t e d i k é n e k. Alpár' mezején kezdődik a' harcz. Bojta megsebesítették Krallin' nyila által. A' zavar közös. A' görög Hermes nagy károkat ejt a' Magyarokon dardahajítással, Zoárd és Csörsz viszont a' Görögségen. Philo úgy rendeli-el a' seregeket, hogy Árpád' hadait bekerítenék. Árpád észre vevén a' görög fővezér' fortélyát, keresztül szaguld hadain, követeket küldöz szerte a' vezérekhez azt parancsolván, hogy mindenfelül szemmel forduljanak az ellenséghez, egymásnak vetvén hátokat a' dandárok; Kadosát futni parancsolja, hogy a' bekeríteni siető Görögöket kívülről ronthassa, belől pedig a' bekerített Árpád. Vérengző lesz az ütközet. Sok jeles bajnok hull minden felül. A' görög Schedios csodákat mivel. A' Magyarok közül Zoárd, Tas, az öreg Und dicsőségesen vinak. Reményvitában Kadosa leveri Schedios' sisakját 's elbámulva a' hős' felséges képén, más sisakot nyújt neki 's heve gyúlván illy férfin győzedelmeskedni, kettős viadalra hívja félre a' csatahelyről. Philo Viddint kéri, csatáznék. Árpád az iszonyú Alkest megdönti, 's népét újdun bátorságra hevíti.

N y o l c z a d i k é n e k. Kallimachos és Krantor testvérek Árpádot teszik csatájok' céljává; 's általa halált halnak. De Alexis tőle ótalmat kér és nyer. Lebő erősen küzdve megdül Timon által, ki legott Árpád kardja' által elvész. Philo vezérkedve repülgeti által sergeit. Másfelől Viddin személyes vitézségével rontja a' Magyarokat; de Und elől hatalmas csata után, megvonul. Dalma ötöt mármár halálos veszedelembé hozza. Sche-

dios és Kadosa az ütközet' helyétől jó 'tova megállapodnak, egymást elébb éltök felől értesítik, 's így csapnak össze. A' szerencse egyikét sem látszik jobb' szeretni; de Schedios' lovásza nem várhatván már a' harcz' végét, Kadosára irányozza nyilát, 's ön urát találja-meg. Kadosa könnyez felette, 's visszarohan a' harcz' zajába. Viddint Dalmáról leveri, de tőle tetemesen megsebesítették, 's legott halna, ha barátjai meg nem mentenék. Elérohan most a' Tótság is Preheszkával, ennek hat fijával 's Zalánnal; elé két felől Viddin és Hermes. Ármány rémeivel ráborúl a' magyar seregre, de Hadúr megsemmisíti. A' csata forrtan forr.

Kilencedik ének. Epizód: Szakadár visszatér Hubához azon bús hirrel, hogy Hajnát meg nem találá. Hajlékaik felé haladván Huba Tüziával 's egyebekkel ismét megtámadtának egy kalóz pórsereg által. Az agg vitézek erősen védlik magokat, mire Csongor és Ete közelitének a' temető haddal. Megpillantván a' történeket Tomboli, Hajnát egy halomra viszi-fel, hogy a' harcz' veszedelme ne érje; a' vitézek pedig Huba' segédjére szállongnak, a' pórokat elszélesztik 's a' tündérmén lehozván Hajnát önnönihez, urának egy hajszálát hagyja neki emlékül, 's eltün. A' hounenőkre egy fíja-vesztett paraszt nyilaz a' csálétból, kit Ete nagy szirtre felkergetvén, ott egy szikladarabbal összezúz. A' sok baj után víg lakozás lön Hubának sértetlen maradt házá-nál.

Tizedik ének. A' fő cs'ata hely. Zalán és Hermes erősen küzdenek Kunddal és Csörsszel. Kadosa azonban Viddintől vett sebeiből haldoklik, de még végső szavaival is Zoárd öccsét harczra buzdítja; 's Zoárd Ronkát, ki Viddinneki adá - ki magát, megöli. Másfelül Preheszka, Philo, Vid-

din dühöngenek. A' Magyarok lankadnak. De Árpád most Viddint leverni magáról, hadaiba buzditása által új lelket fú, Lehel kürtjét harsogtatja, a' nemzeti zászlót Bulesú magasbban viszi, most vala hogy Hadúr Ármányt megsemmisíté. Kund, Csörsz' Tas, Und, Zoárd versengő vitézséggel rohannak az ellenségre, a' lankadt Bojtába Hadúr új életet lehell. Viddin dül Árpád által, Lehel által Hermes; Philo megszalasztatik Görögjeivel együtt Árpádtól, 's Preheszka hat fija' halálán elbőszülve, több mint emberi erővel küzd, míg végre ő is az általa viszont halálosan megsebesített Televértől veszi halálát. Zalán kevesed magával Nándor felé veszi futását.

Azokról, a' miket én a' fabulában kevesbbé helyeseknek tartok, értesíteni foglak a' karakterek' áttekintése után. Azonban élj ezekkel is!

Hatodik Levél.

Költőnk elég nagy kiterjedésű munkájában is, kedves barátom, felhagy a' sok propositio invocatio 's több effele tündérekkel; de érzésem 's értésem szerint az ő bemenetele majdnem a' legszebbik, — vagy legalább a' legsajátságosb — melly a' művészet' fenlététől fogva épikusoknál elékerül. Nem mondja ő: Árpád' fegyvereit éneklelem — (a' mit sokan halál vesznek); de nem, mintha ő e' kezdés' módját, mellyel Homér óta csaknem minden épikus élt, kicsinylené vagy gáncsolná, vagy mintha szokatlant hajhászna: de mivel géniusa mást sugallott, 's ez ritkán csal. Ó bennünket egy, talán száraz, locus communis helyett, gyenge oldalunknál ragad-meg, 's már óhajtja velünk hogy énekeljen, előbb hogy sem rá adá magát. Nemes büszkeséggel megveszi bizodalunkat, szerénységgel szeretetünket, mesterkéletlen tüzével részvételünket, 's mintegy

nem keresve bennünket is az érzésnek azon pont-
jára ragad-fel, melyen a' gerjedelem könyvvé
olvadoz — 's vele együtt kiáltjuk - fel:

„Zászlódat látom, Bulcsú, 's szemem' árja megindúl”.

l. 2.

Melly természetes, önkényes fejlődése az érze-
ménynek, mely gyermeki bizodalomú ragaszkodás
a' felfogott tárgyhoz, mely való 's eleven képe
a' lelkesült erőnek! Ekkor szólíthatja már fel
magas önérzéssel a' megindított olvasót;

„Ó hát halljátok, ti hazámnak gyermeki, szómat”!
's tb. Ott.

Felkészülve így már mi is a' költővel egy
tűzzel tekinteni az eléidő' képeit, hallani hangjait:
ötet legelőször is Zalánnak Alpári várába kísérik.
Itt szomorú csend uralkodik, mert a' hír Árpád'
győzödelmeit vivén szárnyaiban, napról napra mind
inkább tenyészté a' félelmet, aggodalmat. Azonban
bizva Zalán a' görög és bolgár segédhadakban,
Kladnit, agg hű szolgáját büszke követséggel Ár-
pádhoz küldi:

„Mondd, fejedelmi Zalán Árpádnak küldi parancsát.
Mondd, takarodjék el földemről még ma, 's ne merje
A' csendes folyamok' hullámait nyomni hadával,
Mert ön népemmel, görög és bolgári sereggel
Rajta ütök, 's leverem végkép, hogy nem marad, a' ki
Társai' romlását hírül vigye Volga' vizéhez”.

l. 4.

Kladni óvta ugyan urát a' győző elöl: “

„— de Zalán komoly intésével elüze.

Mint a' csillapodó tenger, hogy látta megindúlt
Hű követét, enyhüle Zalán; de haragja helyett most
Félelem és bajos aggodalom szállt gyenge szívébe,
'S már kezdé sajnálni, hogy olly fenyegetve beszé-
lett”.

Ott.

Millyi plasztikus vonás e' habozó karakterben ;
melly eleven és igaz. Mikor pedig a' segédhadi
fovezér' követe jöven, jó szerencsével biztatná —

„— lelkében eloszlék

A' bajos aggodalom kezdett büszkülni magában ,
És báná hogy Kladni' szavát nem tette vadabbá".

l. 5.

Ez Zalán ! De lehet é egyes kiszakasztott helyek-
kel az egész lélekképet eléd állitanom ; hol min-
den szó mindannyi szükséges, az egésztől elvál-
hatatlan szín és hang. Az indulatok' leggyengébb
fordulatit, módosulását, változva változó külső
motivok' befolyását kiemelni, és egy képpé ol-
vadtan szét-tagoló 's ismét öszve-szövő itélettel
vizsgálhatni, leveleim' szűk körét túlhágja ; 's én
személyes öszvejöveteleinkre halasztom.

Elénkbe vezetvén főhősének Árpádnak ellen-
hősét a' költő, tüstént amannak táborába visz.
Lehetetlen hogy a' kontraszt Árpádot ne emelje.
Igaz ugyan hogy gyarló mellett a' nagy nagyobb
nem lesz ; de azért láttuk már az első scénában
(lap 5.) Sthenelost a' segédhadak' sokaságát, a'
vezérek' derékségét magasztalni. De ez közönséges
fortély. Másban fekszik költőnk' művészete. Sthe-
nelos' szavaiból a' hadaknak buzgóságát is észre
vesszük, 's utóbb Zalánnak nyughatatlan
örömét 's mintegy erőlködéseit, mely tulajdonok
a' pulyát szokták festeni. De most fellép Árpád
hasonlíthatatlan erejében, méltóságában, 's azon
nyugalommal, melyet képzésünk olyan férfi-
akra szokott ruházni, kiket az ég' küldöttjeinek
tartunk, 's kik bátran bizhatnak a' jövendőben,
mert magasb hatalmak pártfogolják ügyöket. Köl-
tőnk rend szerént igen pompásan lépteti-fel fő sze-
mélyeit, mind Zalánban, mind Cserhalomban —
sőt Cserhalomban pompásabban még, mert a' köl-
temény szűkebb korlátiban több fócuszokat kívánt ;
Zalánban kinek kinek tagabb mezeje nyílik. Mert

erre nézve is az egyes czélok más más módosítást kívánnak. Azon hősök, kiknek kisebb cselekvő-kör vala rendelve, mintegy hirtelen 's egyszerre egészen elé állittatnak, mint p. o. Alkes, Tűzima; és sebtén elmuló villámhoz hasonlítanak; mások lassúbb menetellel húzódnak-el a' színen, mint a' nyári felhőkhöz hasonló Hábor és Laborczán, ismét mások — a' fő hősök — gyakran jelennek-meg, míg minden oldalakat láttuk, 's így jobbra több objectivitással és nézhetőséggel (Anschaulichkeit) bírnak, igen ám, mert életök mélyebben tapad-bé az egészbe. Így Cserna, Viddin, Lehel, Ete. Árpád pedig, a' többiek közt legegyszerűbb, de legnagyobb karakter is, kinek tulajdonkép csak egy oldala van, vagy jobban mondva, ő csak egy elementumból áll; 's épen azért ment minden belső küzdéstől, magával mindég egy: 's innen nyugalma, innen fensége. Festése a' „felemelésben” kezdődik:

„A' mint lelkében végig' pillanta tömérdek
Hunnia' térségén, láng lett egyszerre szeméből,
És rettentőbben rezegett buzogánya kezében”.

Vers 9—11

'S ez karakteréhez a' kulcs. Országot állítani neki-álló gondolatja, ezen csügg mint az égnek egy mozdulatlan csillagán. E' körül forog ereje, 's lelkesedése; 's ő csak lelkesült erőnek látszik. Ilyen karakter pedig a' legnehezebb, mert könnyen vagy parlagságra vagy kelletlen szélességre téveszt. Vörösmarty ritka szerencsével vivé-ki, 's én véled együtt azt hiszem felőle, hogy Árpádot többé festeni nem fog.

Hetedik Levél.

Árpád' ckarakterében két főpontot kell fel-fogni, melly alá minden belső és külső cselekvéseit (Handlung) lehet rendelni. Hősi-érzetét 's célját: amavval jár vitézsége, nagy lelkütsége, bizodalma

az éghez, büszkesége, nyugalma; evvel csendesége, magányt-keresése. De a' költő azon férfinak képét, ki feje költeményének, egyszerre nem adhatá: kiterjedése miatt, hogy felfogó tehetségünket meg ne terhelje; 's azon figyelem miatt melyet folyvást megkíván a' főszemély, hogy képzeletünket mindég nevelkedő fogékonyságban találja, szüntelen függőbe váróba tartsa; 's bőven kimerített hőseivel egész lelkünket betöltse. Itéletem szerint Árpádnak költője ezt tökéletesen elérte azon kényességgel járulván-el plánumában melly a' tárgynak eleget tesz a' nélkül, hogy az olvasónak unalmat szerezne.

Már az első énekben el látjuk ömleni a' magyar hadat a' Zagyvai sikon:

„Árpád pedig álla magasbban

Egy kis domb' tetején. Vala ékes *párducza* vállán,
Rendítő *buzogány* jobbjaiban 's oldala mellett
Ősei' harczaiból maradott nagy *hardja* világolt,
És *könnyű* süveg álla fején 's toll reszketé ormán:
Mint Űgeké szép apjáé nagy *termete*; *könnyen*
Mozdul a' *súlyos* fegyverrel; karjai, válla
Mint a' *Mátra*-tető és *bérczei*, *izmos erősek*.
Így állt-meg *komolyan* 's végig pillanta *hatalmas*
Szemmel szép hadain, *intett és nyomban elálltak*
A' rohanó csapatok”.

I. 7.

Emlitém már, barátom, hogy az épikust leginkább festőhez lehet hasonlítani; a' festő ugyan képét egyszerre adja mert lapon fest (auf einer Flaeche), az épikus pedig egymás után mert időben fest: de külségekre az egyik úgy szorúl mint a' másik. Mind a' kettőnek le kell rajzolni embereiknek testeit is, mert ez ötlük elsőben is szemünkbe. Ezt adja tehát költőnk is legelőbb a' felhozott helyen. Ő mindenek előtt megnevezi a' személyt; nem úgy mint néha

a' dramatikus tesz, ki nézőjét függőben szereti tartani 's a' karakteristikából akarja vele a' személyt megismertetni. Igen ám! mert a' dramatikus valamint a' philosophus is (a' kit embervizsgálóval synonymnak szeretnék tartatni) combáló, abstraháló tehetségünkre apellál azonban, hogy az épikus épen mint a' képiró, csak felfogó tehetségünkhöz szól. Itt eszembe juttathatnád ugyan azt a' módot mellyel Cserhalomban Salamon király vezetetik-fel: de erről még utóbb szándékozom veled értekezni, 's azonban csak arra teszek figyelmetessé, hogy Árpáddal és Salamonnal a' költőnek igen különböző czélzása volt.

Megnevezvén hőset, siet külsejét leírni. Már a' párducz kaczagány elválasztja őtet világának minden többi alakjaitól, a' buzogány a' daliára mutat, az ősi-kard nemzetségére emlékeztet mellyre az, a' mint sajdítani szabad, még Etelétől maradt; termete fejedelmi, erő izgatja izmait*), 's így könnyen forgatja súlyos fegyverét. Hogy ezen leírásban a' természeti rend valamennyire fel van dűlva, azt ugyan nem tagadhatom, 's igazad van mikor elébb Árpád' természetét kívánod látni, hogysem ékességeit mellyeket amarra kell aggatnod. De ez könnyen megjobbítható hiba, noha hiba, 's nem olly csekély, hogy jobbitást nem érdemelne, nem kívánna. Illyetén festésekben Homér apa hasonlíthatatlan mester, 's azon könnyűség is mellyel képeit által látjuk (megnézhetőség, Anschaulichkeit), megmutatja, hogy néha mikrologiának látszhatik magában, a' mi effectusában valóban nem az; 's hogy a' természeti rend a' költő' képeiben elmel-

*) Szükséges é az orvos-írókat arra emlékeztetni, hogy izom musculus, valamint mirigy glandula, 's hogy a' kététes és alkalmatlan inas és ikráshús, tudományokba illetlen.

lőzhetetlen, mert az ő képei még is csak successivus képek 's időben existálnak.

Látjuk tehát a' fejedelmi férfiút a' mint van magában. De most hadaira pillant hatalmas szemmel int, 's nyomban elállnak a' rohanó csapatok. Íme már ezen hadaihoz való relációjából psychikus oldaláról is kezdjük ismerni 's pedig még nagyobbnak erről mint külsejéről. Mert a' költő mindég azzal a' fortellyal él, hogy egy nagy vonás után tüstént még nagyobb ad: hogy ezen hasonlító öszveállatásból annál nagyobb factum jön ki, mint ha a' két factor megfordított rendben adatott volna. A' képiró ezt a' törvényt nem ismeri, de igen a' dramatikus, a' lyrikus, a' hangköltő: 's az épikusnak, a' mennyire lehet, ezektől kell kölcsön venni a' manier' elevenségét, mert színei arra nem elegek.

„Ő pedig egy terepély bükk' árnyékába kitérve
Nézi kemény hadait 's iszonyú lelkében öröm kel”.
ott.

Ismét egy epitheton, melly lelkéről támadt megfogásunkat igazolja 's öregbíti — 's az öröm! melly szebbíti. De „lelkében öröm kel”, melly egyszer'smind a' nyugalom' képzetét zárja magába, és semmi külső mozgások által magát nem nyilatkoztatja.

Megértvén Zalán' büszke üzenetét a' Magyarok, feldühödnek a' követek ellen, 's bosszújokban halálra mérik:

„De nincs bántások: 's hogy ezen félelmök elálljon
Árpád' hadkötöző fejedelmi tekintete ört áll”.

l. 11.

Itt ismét minden mozdulatok nélkül 's csak tekintetével uralkodik rajtuk, mint Zeüs az Olympos-

son. — 'S milly nyomos, bátor, önézésű 's innen indulat nélkül való is felelete Zalán' dőlyfős és indulatoskodást eláruló üzenetére, mellyel a' követeket haza küldi!

„'S a' hadat intéző szép méltósággal imígy szól:
A' fejedelmi Zalánt Árpád nem kérdezi többé
Merre mehet 's menjen, földet foglalni hadával?
A' hajdanta dicső Etelének hős unokája
Merre utat nyithat kardjával, menni fog, és az
Ösi hazát, ha különben nem, megszerzi erővel.
Hogy pedig a' Görögöt 's Bolgárt nem rettegi népem
És hogy vesztünknek Volgánál hirt ne lenne,
Bátran elő állunk. Te azonban menj-el uradhoz,
Mondd-meg mint leltél bennünket Zagyva' vizénél,
'S még tán szólani fogsz, mikoron meghalod eminnen
A' zúgó tábort 's pusztító fegyveré' hangját.”

l. 11.

Ő ismeri népét, 's tudja mit ígérhet.

'S milly magát-kedveltető alakban jelent-meg ez a' hadintéző azon tanácsban, hol az elhullottak' temetéséről értekeznek a' vezérek (IV. Ének.) Ő a' tanácskozást nem töri félbe egy deszpóti mennydörgéssel: hanem megadja a' daliáknak, hogy mindnyájan bölcsen szoltak, de hogy tanácsosb a' holtaknak vég tisztességet tenni, mint Hadúr istennek botorúl elvárni haragját. 'S e' szerént megmondja, hogy mit tart a' végbevitel' módja felől; 's észre vevén beszéde alatt, hogy a' hősök mind megnyugszanak tanácsán, el is rendeli egyben a' cselekvendőt: a' mit amazok parancsolatként tisztelnek kegyes és bölcs uroktól. (Olvassd-meg erre a' 95 lapot).

De most, fel! hazám' képiróji! Nagyobb 's méltóbb tárgyat poézisunk nektek alig nyújtott még. Horvát István' Árpádja (az Auróra' 1. évében) 's Vörösmartyé a' Zalán' 7. lapja szerént
(melly

(melly lócuszt fel is hoztam) egészen képfaragói manierban vagyon, mely a' legsajgóbb fájdalomtól égő Laokoonra is a' nyugalomnak 's isteni türésnek egy bizonyos mázát önti-el. De azon jelenés, mely a' IV. éneket fejezi-bé szép grouppja miatt és a' fő hős Árpád' képében gyöngén össze olvadó nüanszaira nézve, inkább a' festőt látszik megkivánni.

„Áll egyedül Árpád egy csendes *kis halom' ormán,*
Nézi körül a' sík tájéket, az elleni tábort
Melly sokaságával mozog a' nagy téren előtte.
Lelke magas képzésekkel forog a' nagy üdőben,
Annak *előbbi 's jövő tüneményit látja lebegni*
'S titkos imádságot mond hála-buzogva Had-
— — — — —
úrnak.

És *ragyogó arcán forró könyecseppje* lecsordúlt,
Hír égett hevülő kebelén 's *új honja' szerelmé*”.

l. 101. 102.

Itt az égtől kedvelt és védett bajnokot látjuk, tiszta emberiségében lelkét meghajtani a' nagy Úr előtt, hozzá esdekelní harczi szerencséért, melyet nem magáért kíván, hanem népéért (a' dicsőség' szomja egy mellékes rúgó, de mely nélkül nincs nagy tett) 's a' hír-ohajtás könnyé olvad-fel. A' legremekebb vonás Árpád' fenséges képében.

Értetek, óh új hon' keresői, fohászokdik ő most
Már *született hősök 's születendők!* értetek ég ő
'S harczi vitézséget kér a' hadak' istenurától.

Ott

Így kiált-fel a' költő, hogy hősét úgy fesse, mint az ég és föld' közbejáróját, öszvekapcsolóját, 's nemzete' egész szerencséjének kútfejét, vitézsége' szerzőjét.

De a' fejdelemnek bizodalma az éghez, mellyből egész nagysága származik, meg is jutalmaztatik, mert:

Meghallgatja Hadúr, és ád hadi szörnyü szerencsét

— — — — —
'S a' mint szikrázó karddal rá inte — —

Reszkete ég és föld 's a' földnek büszke lakói,
Csak maga Árpád nem, nagy erőt érezve szívében".

I. 105.

Igen is, mert ő közelebb áll istenéhez 's érti intését ott is; hol mások bizonytalanságban bolyongva, haragja' jelének sejtik. E' részről Virgil' pius epithetonát viselhetné.

De hogy ama képhez vissza térjek, lássuk milly benyomást tehete Árpád ezen állásában ellenségeire, 's olly perczben, mikor keble céljától, istenétől 's ön erejétől buzogva be vala töltve.

„*Barna haját 's vállán tarkuló párduczsa' szélét
A' siető szellő kapkodja 's arannyal elöntött
Fegyveré' szép fényén haloványan reszket az
alkony.*

Néz *iszonyodva* reá a' pezsgő elleni tábor:
*Egymást kérdi heven, 's a' kérdés közben elámúl
A' mint látja felén rettentő kardja' világát,
És daliás tetemét magasan fölnyulni toronyként".*

I. 101.

Milly tableau, barátom! Ha festő volnék, mennyi időt, gondot és munkát fognék erre szánni! Hiszen ez képirónak van festve! Árpád a' kis halom' ormán áll — igen ám, mert neki, mint főszemélynek, a' kép előlső részén (Vordergrund) van helye, az estveli szél ingatja a' deli hősnek barna fürteit, 's kék szemében köny ragyog („mint kék levelen szép reg-

geli harmat" l. 127) 's tb. Hátuljában (Hintergrund) mintegy átellenében a' halomnak, felhős esti homályban az Alpári vár látszik táborával: milly élet zsibong ebben 's az a' figyelem a' főszemélyre! Árpád' halmának megette egy kis távolságban a' magyar hadak örtüzeik körül sűrögnek. De a' világitás! a' halmot, mint az egész prospectusnak concentráló-pontját az ezüst hold tölti-be fényével, kivált pedig a' hősnek arczáját, fegyvereit mellyeken az arany a' hold' halavány csillámival vegyül. Alparra csak gyöngye világ esik a' felhők közül: kiváltkép pedig a' vár' falaira honnan Zalán Kladnival kémli Árpádot. A' magyar tábor világitását részint a' holdtól, részint a' tüzeiktől kapja, 's így kettős tónja van. — A' festő itt mind a' compositió, mind a' karakterek, mind a' tónusok körül magának sok érdemet szerezhetne 's végtelen hathatós képet adhatna. De olvassd-meg a' következő helyt is, melly egyer'smind Zalán' festését is neveli. Zalán mond:

„Kladni, te megjártad seregét a' büszke magyarnak,
Szólj, ki az a' ki amott egyedül áll a' halom' ormán?
Párducz inog vállán's ide látszik fegyvere' fénye.
Olly daliás képet mutat ez, mint hírnek utána
Gondolom Árpádot, kit nemze Ügek' fia Álmos,
És kire mindenek azt mondják *buta vélekedéssel*
Hogy daliás iszonyú képét ki nem állja halandó.
Én pedig utálok, mint a' lator éjjeli tigris!”
Ott.

'S midőn Kladni mondá: „reánk vad lesz mert meg van sértve szavunkkal” felel boszúsán Zalán:

„Hah remegő öreg, és vadsága ijeszthet e' téged?
A' delelő napot az többé nem fogja megérni,
'S népe szelidebb lesz, mint a' füves éjjeli-sírdomb.
Így szólt és büszkén végig pillanta gyülvöngő

Bajnokain 's tenger bolgár 's görög ezredek' árján,
'S állhatlan lelkén félelmit előlte haragja".

Milly valósággal festetik ismét ez a' gyenge fejedelem, ki félelmét mindég mesterkéltséggel haraggal igyekszik elűzni 's maga 's mások előtt betakarni. Mások' jelessége ellen azzal pánczélozza fel magát, hogy azt kétségbe iparkodik hozni 's fenyes indulatos beszéddel magával az ellenkezőt elhíttetni. 'S ez minden gyávák' fortélyá 's asyluma. — 'S ezen felve-haragvó Zalánról a' költő megint a' bátran, csendesen bízó Fő-Magyar szökik által (l. 102) hogy a' kontrasztot ismét 's annál mélyebben éreztesse.

Itt még egy észrevételekre kell felelnem, mellyet azon leírásról tevél utolsó leveledben, hol Kladni ezt mondja urának:

„Láttam rettenetes karját kardjával emelve,
Mellyel népének mikor int vala könnyű lováról,
Azt véltem hogy csattanik a' levegőben utána,
És beszakad földünk, valamerre dobogva lenyargalt.
Csendes egyébkor 's a' kegyes égre hasonlatos arca:
Népe vadabb 's egyedül ő tartóztatja haragját".

Azt mondod tudnillik, hogy magával ellenkezni látszik a' költő mikor a' könnyű lónak alább olly nehéz séget tulajdonít, hogy a' föld tőle majd majd beszakad. A' könnyű ló, a' sebes nyargalás igen is szittyai vagy inkább napkeleti! a' mint mondod; de e' sebességgel épen nincs öszvekapcsolva a' nehéz fellépés is: ha t. i. igazán könnyű a' mén. Ezekben tehát veled egy véleménynyel vagyok. De én, ném tekintvén ezen ellenkezést, főkép azt találom szükségtelennek, hogy a' matéria' tulajdonságának legmateriálisabbja még auxesissel is festetett: melly magában is képtelen a' fenségest emelni, sőt gátlani látszik annak röptét.

Nyolczadik Levél.

Legkitünőbb, legsajátabb 's bizonyára legszébb oldala Árpádnak az, melly lelkesedésében mutatja. 'S a' lelkesedés is erővel jár. Így láttuk ötöt a' IV. Ének' végén, így látjuk az Vnek végén a' nemzeti áldozat felett könyező szemmel de rettentő hangon imádkozni népével (l. 127); így szemléljük (a' VI. Énekben) lángolni, hol a' daliák énekeket mondanak: míg végre Lehel' énekén annyira felbuzdúl, hogy maga is dali szózatra fakad:

„Párduczos Árpádot fellengző képzet emelte,
'S dallá lett ajakán a' szittyai szózatok' árja.

I. 140.

's foly a' hatalmas és erős szózatok' árja, 's mindigárt hymnuszi hangot és emelkedést vészen-fel. Ezen ének Árpád' religióját egész tiszta magaságában ejti-ki. A' ki így gondolkodik, illy szellemtől van általhatva, magában viseli már a' győzödelmet, 's így ennek eddig való reménye hitté vál bennünk. Zalán porhanyós alapra építi szerencsését: 's világos, hogy költőnknel a' karakterek szülik és igazgatják a' fabulát, 's nem ez ragadja magával a' karaktereket.

'S milly szépséggel van a' viaskodó fejdelem felruházva. A' költő nem öltött rá pánczél: például a' népnek, hogy a' bátorság tesz esodát a' harcokban, hogy ő éltét el nem rejti a' hial előtt, hanem ezt karddal várja-bé, 's végre hogy népe annál inkább féltse vezérét.

„Lomha tévére való a' terh, nem bajnoki testre,
Kard nekem a' pánczél; szabadon viszi homlokom
a' nyilt
Rönnnyü kalpagot; és mikor eljő vég napom, a' szép

Föld' színét 's ragyogó eget meglátom utólszor".

l. 183.

Milly mosolygó képe a' végveszélynek! 'S így Árpád bátorító szavaival, bölcs tanácsival, rendelkezéseivel mindég egy célra igazgatja az egészszet. Könnyen fordulva, a' harcmezőt villámlként átröpüli:

„Mint a' mennykövező isten ment közben, erősebb Földi halaadóknál a' győző párduczos Árpád".

l. 191.

Maga is személyes viadalokba ereszkedik, a' rettenetes Alkest ő víja-meg, az ellenhad' lelkének Viddinnek csillagát ő borítja-bé; Ármány' Rémei rajta ki nem foghatnak:

„Csak maga nem rettenve megállt a' párduczos Árpád,
A' dühödő Réznek helyt nem hagyta büszke szívében".

l. 226.

Így lön bús-angyala a' Görögöknek. Milly eleven 's ünnepélyesen van adva azon percz mellyben a' görög zászlót víja-meg; és az, mikor Philót az elleni fővezért! De a' költő ezeken kívül egy más leventei virtussal is felékesíté, melyet már ott látánk, hol a' dolyfős-követséget hozónak megengedi a' beszéllést, 's az ellenségben is becsülván a' hűséget — valamint a' népek' természeti jusát is — mond:

„követ és hű szolgálja ne féljen".

l. 10.

'S milly szép nagylelkűséget követ-el Alexison, ki bizodalmasan életért eseng előtte:

„Még is hasztalanúl ne remélj Árpádnak előtte".

l. 189.

Ebből egyszer'smind a' kegyes igazgatáshoz szokott fejdelmet látjuk. 'S valamint ő vala lelke a' csatának folyvást, úgy öneki vala eltéve Zalán' személyes meggyőzése, mellyel az épikus történet bevégeződik. A' csomó — ha még is az é p o s' katastróphját annak nevezni lehet — oldva van, 's ekkor látjuk először lelkét a' siker' örömétől izgattatni; harsogó szavakban önti-ki azt a' mit hányt vetett „a' nagy üdőben“, 's által engedi magát zajló gyönyörűségének. Zalán gyászos állapotja e' perczben annál kitünőbb.

Meghatóbb bevégezést, mint Zalán' futásáét, nem ismerek.

Kilenczedik Levél.

Az én véleményem, kedves barátom, egészen különbözik a' tiédétől, melly szerént te Árpádnak szerelmet tulajdonítottál volna. Sajnálod, hogy a' költő elmulasztá ezt a' nevezetes nagy charaktert ezen legemberibb szenvedelem' labyrinjába bevezetni; ezen oldal felette intereszszás volna, mondod, 's ezen a' mezőn a' leggazdagabb zsákmányt reményléd. Kiváltkép pedig azon relátióra volnál kíváncsi, mellybe Vörösmarty Árpád' szerelmét nagy céljával illette volna. Én azt hiszem, hogy tévedésben vagy. Tagadhatatlan, hogy a' szerelmes Árpád igen intereszszás jelenés volna; 's hogy felette sok romantós és meglepő situatiókat szolgáltatathatna. Igen! de más költeményben, ebben semmikép sem. Ebbéli karaktere olly tulajdon, olly magában elvégzett, olly egy-célra törekedő, hogy lehetetlen vala más szenvedelemmel még felruházni a' nélkül, hogy maga a' karakternek egysége ne szenvedjen. Öszve kellett volna kapcsolni ezen indulatot többjeivel; mert ha magányosan oda veted, a' legbotránkoztatóbb dualismust hozod-be

lelkébe. De mily relációba tennéd fő plánjával melly nem más mint országot állítani? Motivnak lehetne használni, de csak mellékesnek, alrendűnek (subordinálnak), mert fő motiv soha és semmikép sem lehet, 's ha mellékes is, célja vesztett volna nemességéből, a' végbevitel pedig nagyságából. Különben is Árpádnak csak egy motívja lehet. Illyetén mellékes czifraságok által tehát, 'a' nagy dolog' egyszerűsége 's ez által méltósága is szenvedne. Árpádnak, karakterénél fogva gyöngéd, nagylelkű és állhatatos szeretőnek kellene lenni, ki kedvesének mindent a' mi ő, 's a' mi őtet illeti feláldoz: mert ő csak óriási szerelemre képes; így tehát lehetetlen, hogy szerelme mindúntalan munkájába be ne vágjon, céljával össze ne ütközzék. 'S mellyik indulat' költségén fogna aztán a' kettőnek összeegyeztetése történni? Akár mellyikén, Árpád itt, vagy amott fogyatkozást szenvedne, 's így már nem az az Árpád, a' ki most. Ha Árpád' kedvesének pedig hasonló karaktert tulajdonított volna, a' mint akarnád, akkor is a' dolog csak úgy ment volna mint a' nélkül, 's a' költeménybe egy szükségtelen és henye alak csúszott volna be, annál nagyobb kárával az egésznek, mert a' főszemélyhez; kit a' költő annyival feljebb lebegtet mindeneknél, olly közel állt volna. A' költő úgy tartotta Árpádot, hogy a' nagy feltétel keblét egészen betölti, 's másnak többé helyt nem adhat. Még az az idő nem jött-meg, hogy magának élhessen. Az ő szerelme „népe' 's új honja' szerelme”. — Azt említed még, hogy a' legtöbb époszokban a' főhősnek szerelem tulajdonítatik, 's nagy magadnak-tetszéssel Achilleust hozod-fel. De csak gondold-meg, barátom, Achilles' alapos vonásit: azt az érzékenységet, izgáthatóságot; az ő tendenciáját, jelentését — 's Ár-

pádét. Költőnk magát bevett vélemények által soha el nem hagyja tévesztetni.

Tizedik Levél.

Árpád után a' Magyarok közt leginkább Ete voná figyelmemet magára. Ő, a' fővezéri Undnak fija, születése sével annyit, szépségével mindeneket felülhalad a' Magyarok közt (l. 11. 21.); gyors (l. 22.) bátor 's erőre hatalmas a' harcban (l. 11. 55. 73.), bátran csap Ármányra (l. 42.), Csernát már már agyon sujtja, Ármány által meggátoltatik, de ő ettől nem irtózik (l. 69.); Izácsot óriási erővel megdönti (l. 70), meg végre még vad Csernát is (l. 117), 's kik ennek testét vissza akarják szerezni (l. 119, 120); álnok erővel öli-meg Bodroglközén a' láz pórt (l. 219), 's keservesen panaszkodik, megértvén hogy a' fő ütközettől távol kell maradnia (l. 94). De ő nem csak bajnok, hanem a' legnemesb hazafi is. Ő az első, ki áldozatul szánja életét Ármánynak, hogy nemzetétől a' kártékony istenség' hatalmát elfordítsa (l. 45). De a' költő az emberről sem feledkezik-meg, 's mély igazsággal lefesti belső háborgásait, mert ő háborog még is: el kell hagynia egy kedves atyát, egy kedves leánykát, szive' barátit, az egész egész szép világot, melly olly bájosan mosolyg elébe, ő pedig mind ezeken olly igen csügg. Azért is, noha eskét mindenkor be iparkodott tölteni, soha iszonyú bűvától meg nem válhatik. A' szerelem benne mindég eleven, minden tetteibe vegyül: de még is mindég úgy, hogy hátra hagyja lépni hol a' nemzet' java kívánja; 's elébb meg nem nyugszik szerelmében, míg hősi kötelességeit be nem tölti. Így öregbiti hősének érdemét a' költő; 's azért részvételünk mindég teljes mértékben kíséri. De az ő szivét erősíti azon gyermeki bizodalom is,

mellyel istenén csügg: azért nem foghat-ki rajta Ármány' hatalma; 's maga Hadúr örje 's pajzsa veszedelmi közt. Mi szép ekkor látni a' deli ifjút mint örül éltenek, 's mint ad érte buzgó hálát iladúrnak (l. 96); 's ismét, midőn Hábor barátja után való sajtó fájdalomában, sebeit nem tekintve, újdontan harcza akar rohanni őt Viddinen megboszúlni; 's milly magasan áll-be tiszteletünkbe, midőn nemes ellenségének, Izácsnak megteszi végső tisztességét.

Nem annyira szívünket megvevő, mint hájoló, más színeinél fogva, L e h e l; ki boldog ég alatt születve anyjától, Tündértől neveltetett: kitől vevé az ének' nemes adományát. Az agg Tündér bájsípót ad a' g y e r m e k e k, melly az ifjú' ajkain harsány kürt leve, 's „égi

Dörgésként zeng táborokon; 's vérharczi mezőkön, Szívet emel, majd szívet aláz a' bajnok ajakról”.

l. 12

Lehel a' Bárdok' szép mesterségével bír, mellynek eredete a' napkeleti romantikának legelmésb fortélyaival a' gyermek' bájsípjában 's az ifjúnak hasonlókép titkos hatalmú kürtében festetik; 's ő az egyetlen egy a' hősök közt, kinek ének adott (l. 136). De az ének nála hősi erővel (l. 52) 's hajnoksággal (75, 180) párosúl; 's ő a' győzödelmes Hermes' meggyőzője.

E' tündér oldal nincs - meg bátyján Há b o r o n, de ez sajnáló részvétünket bírja 's szeretetünket midőn megholt kedvese után való bűvában, új életörömet többé nem táplál, 's noha a' gyenge Dalamér forrón szereti, ő már rá nem gerjed; de leventei gyöngédségből még is elfogadja szép ajándékát (l. 52) 's emlékezetéül viszi harczaiban. Magas természet nemes bátor lélek lakja, 's Ete barátját Viddintől élte' feláldozásával menti-meg (l. 72).

Rönnyen induló vérével mindnyájoktól különbözik Zoárd, kinek individualitása egészen ki van merítve ez egynehány versben :

„Hozza hadát deli tündérként a' nyalka Zoárdis.
Nyugtalan ez mind harcaiban, mind tettiben; egyre
Változik és majd üz, majd megszalad a' csatatéren,
A' hadat üzönnek kártévö, mert iszonyú-gyors
Megfordúltában, 's a' gyözöt porba teríti”.

l. 8.

Így ö vérmezön mindenhol ügyesen, bátran 's erősen forog (l. 159, 162, 171, 225, 238), 's egészen megszeretteti magát midön gyöngéd testvéri búval látjuk a' mélyen sérült Kadosa felett állani (l. 224). De midön Orontes' élete az ö hatalmába' van, 's ez magáért könyörög 's a' gazdag Graeciával kecsegteti, akkor hiu lelke megfeledkezik a' harczról, néperöl, 's szép görög országot heven megkivánja. A' költö azonfelül itt Zoárdnak honjától való utóbbi elszakadásáról is megemlékezik (l. 171), 's így gyölölségünknek, 's majdnem megvetésünknek is kiteszi. De még sem tudja egészen kitörülni keblünköl azon gyönyörüséget mellyel minden lépteit követjük, mert kényes nyalkaságával ö a' legborongóbb scénákra is lágyabb világot hint.

Kadosa férfiasabb 's állhatatosb lelkü öccsénél. Születésére, mellynél fogva olly közel rokona Árpádnak, 's gyözetellen karjára büszke; hazáját mindenek felett szereti, 's érte népét 's édes gyermekét oda hagyja; kettös viadalba bocsátkozik a' görög Schediossal, kit meggyözni ég, mert tiszteletre kénytelen iránta, 's hatalmától félti nemzetét. És valóban érdemes is vala gyözöje lenni, 's mikor Schediost ön lovásza szerencsétlen történetből Kadosa elől elejti, könynyeket hullajt felette 's szelid vigasztalással enyhíti halálát. Utóbb maga is, Viddinnel való di-

csőséges csata után halálos sebein sínlödvén, Zoárd öccsétől magát el nem hagyja vitézni a' harcmezőről 's ápoltatni, hanem még akkor is viadalra 's boszúra buzdítja öccsét 's a' késkedőt avval hajtja-el magától hogy megigéri neki, még maga is megfogna jelenni a' csatában: noha veszedelmes sebjeinél fogva már kellett érezni halálát.

Az ifjak közt még sok egyéb jeles karakterkép közül leginteresszansabb Laborczán. Ez orosz nemzetség, dicsőség után szomjúzva, kedvesét elhagyván a' Magyarok' hadához csatolja magát, de utána való búvában vissza készül térni, 's a' szép Bellira nincs többé! Vég eltökéllyel Árpád' zászlóji alá vissza tér 's elmerülve kétségébe nagylelkű lesz, 's Ármányt kéri, ötöt rontaná-el a' nemzetért. Így bizonyos-halált való ke-restében, Antipater' gyönyörű hölgyére akad kemény hadi viselet alatt, 's ott, hol ilyen jelenést legkevésbbé sejtethet. Új életöröm gerjed keblében — de órája megjött: Antipater által megdől. Laborczánnak az anyatermészet szép és erős testet, meleg 's fogékony keblet ada, de egyszerűsmind könnyen indulhatót 's mellynek nem vala elég ereje a' kedvet a' kötelességnek feláldozni, vagy a' kétséget okokkal, a' bűt türelemmel meggyőzni. Ő szereté kedvesét, de a' magyar ifjak' dicső pályafutása szívét elcsábította, 's ő a' szempillantatnak hódúlva képes volt a' leánykát elhagyni — de nem egészen el is felejteti: az első szenvedelem erőt von rajta; későn! a' sors megbüntette már, 's ő az önkészített bűnnek minden ellenállás nélkül helyt ad, 's így maga készíti magának kora veszedelmét. Lakol tehát cselekedetiért, 's így a' költő bennünket azzal, kit nem szerethetünk, mert honától, hitétől 's kedvesétől elszakadt, megbékéltet. Azon felül menti ötöt

ifjúsága is, sőt kénytelenek vagyunk szeretni azt, kit mindnyájan szeretnek, sajnálni, kit mindenek sajnálnak. Zoárddal van analógiája, de ez hűtelenségében boldog lesz, amaz szerencsétlen, 's ez teszi a' nagy különséget. Laborczánt sajnos érzésünk követi 's tiszteletünk is, mert a' harcban bajnok, 's emberül vitézkedik. A' lépcsökként fejlődő 's forduló érzemények' festésében a' költő egyforma pszichológiai mélységgel, szeretettel 's szerencsével járult-el; 's példát nyújt, mint kell consequensnek lenni a' karakterek' kivitelében.

A' vének közt kik még harcokon forognak, Etének apja tűn-ki leginkább: a' komoly U n d. Korra 's bölcseségre nézve a' magyar hadnak Nestora, de Hómérénál bajnokságra feljebb, 's agg koráig megörözte ifjúsága' erejét 's lelke' férfúságát. A' dicsekvés mellyet amaz olly igen szeret, rajta nincsen-meg, mert még erőt érez inaiban; nincs-meg a' csevegni-szeretés, mert ő cselekszik. Mindazáltal hatalmas szóló is a' tanácsban, 's a' bölcs Árpád az ő véleményéhez szítt, midőn a' temetésről tanakodnak (l. 95). Maga Hadúr, kinek szakadatlan hódul lelke, védi Viddinnel való csatájában; 's a' nép' szája mindég i s t e n e s n e k nevezi, mert olly férfiúnak nézi, ki istene' kedvében 's védjében áll. Orczájának bélyegei méltóság, nyugalom 's komolyság; igen, mert bizodalom tölti keblét, és sok emléket, fájdalmat, örömet és gondot hordoz szüvében, mióta Ügek' Álmos' és Árpád' katonája. De mi szép, midőn Árpádtól hízelkedő szavakkal illetetvén, arczai kividámúlnak, 's önmagára levén emlékeztetve, önérzése elélep rejtekéből (l. 9). 'S méltán: Theophilt, a' miért hogy gúnyokkal illette a' Magyarokat, serényen halálnak adja (l. 174); 's Viddin, ki látván a' tiszte-

letes férfit felé közelíteni, őt a' veszélytől ója, de a' mire ez nem felel 's némán, férfiúi erővel kezdi csatáját.

Huba. Undnál nem öregebb, 's hajdan rettenetes ő is a' csatában, most sértett karja miatt hadi munkára tehetetlen, Bodroglközén éli napjait. Gyöngéd és boldog atya, ifjúl gyermekei' körében, majd szeretve andalog szép fiatalságán, majd búsul hogy nem vitézkedhetik többé, 's hősül nem halhat-meg a' csatatéren. De Ete és Hajna' szerelmök felvidítja, 's épen mivel Etét vejének óhajtja, harczra 's szép harczy tettekre buzdítja. Milly érdeklőn szól szívünkhez az istenes öreg iszonyú fájdmában, midőn kedves Hajnáját futásközben elveszté; 's ismét midőn vissza nyervén ötét, az ég' urát buzgósággal áldja. — Lehetetlen itt meg nem emlékezni Hubának tíz évű kisdéd fijáról is a' fürge Bodorról! Benne egy második Ete alszik; csak hat hét esztendőt neki érlelőül! Kedves gyermek! Az a' tűz, az a' szenvedély a' fegyverek körül! majd apja' pajzsát döngeti, majd buzogányát emelgeti; ideg, iv, nyil játéka (l. 13). Milly figyelem Ete' fegyvereire 's vitézi külsejére (l. 21)! Milly gyöngéd neheztelés, midőn apja Etét fegyverei közöttől választani hagyja:

„Ó de, atyám, ha te mind od' adod, mi marad
nekem? Én hát

A' hüvös erdőben heverésszek e bújva naponnan,
Vagy csak kurta parittyával harczoljak e? Távól
Én fejöket könnyen beverem hajigálva kövekkel;
De ha közel jönnek, megmetszik torkomat! akkor
Tagjaimon madarak harczolnak pusztá mezőben”.

I. 24.

'S midőn Ete egy láz pórt kergetne, a' fiú is utána fut nyugtalan ésszel, a' miért midőn Hubától

megintetnék, hogy oktalanul veszélybe szalad
nem bírván még a' dárdát 's lába még kengyelig
nem érvén, fürge Bodornak

„beborúl vala képe.

Síra, hogy a' dárdát nem bírják karjai, 's lába
Még kengyelbe nem ér”.

I. 220.

De nem csak a' „hösök' szikráját” (I. 24.) látjuk
benne, hanem a' nyájas kedvű fiút, a' nénéit
gyöngéden szerető öcsét is (I. 13), ki jól tudja,
hogy Hajna Etét szereti, 's midőn Ete' jöttékor
Hajnat keresvén, megleli, „heven pihegő mell-
ből édesdeden” 's bizonyos csintalansággal hozza
hírét 's nénjét találgatni hagyja: „Rulpon' mag-
zatja vagy Undé 's tb”? De ebből öröme is kitű-
nik mellyet érez midőn Hajnája örvend. 'S ez a'
szívbeli melegség nem fog e utóbb, ha egyetlen
egy tárgyat meglelé, olly szerelemmé válni, a'
millyen Etéjé? Bodorban Etének gyermekkorá
vagyon festve.

Különös, hogy Vörösmarty a' Magyarok köz-
zé egy álnok ferfiút sem vegyített. Részrehaj-
lás e ez? Vagy talán ebbéli erejét a' bolgár Cser-
na' rajzolására akarta eltenni? Én az elsőt gya-
nítom. Gyávát sem találni köztök. Ha ezen két
charakter-nemet nem átallotta volna használni köl-
tőnk, lehetetlen hogy sok új és interesszáns situ-
átiókra ne nyert volna motivokat. Azonban Attól,
ki ennyit adott, nincs jusunk azt kívánni, a'
mit, úgy látszik, nem akart adni.

(Folytatása következik.)

B. Külföldi Literatúra.

1) Könyv-esmertetés.

Pater Abraham's a Santa Clara sinnreiche Gedanken und scherzhafte Einfälle. Aus dessen Schriften gesammelt. Mit einem Kupfer. Wien, 1826. gedruckt und verlegt bei Schräml. 2. S. 100.

Ábraháma Santa Clara másként **Megerle Ulrik** született Sváb-országnak **Krähenheimstädten** nevű falujában, Jul. 4-dikén, 1642. És utolsó familiai, az elsőbb pedig csak szerzet neve volt. Tizennyolcz évűkorában meztlábú **Augustinus** barátta lett Ausztriában, azután prédikáló pappá Felső-Bajorországban, végre Cs. Kir. Udvari pappá Bécsben, hol ő harmincz évekig nagy hírrel prédikálván, **Definitor Provinciae** rangot nyere, 's 1709-ben, Dec. 1-sőjén meghalt.

E' nevezetes Tudósnak igen jeles Predikázióin kívül még több munkájit is bírjuk; nevezetesen ezeket: **Judas der Erzschem** (ennek új kiadása jöve ki Luzernben, 1822); **Merk's Wein**; **Lösch Wein**; **Wohlangefüllter Weinkeller**; **Huy und Pfuy der Welt**; **Die Todtenkapelle geistlicher Krämerladen**; **Ganz neu ausgehacktes Narrennest's a' t.** — Most legújabbat pedig az elől nevezett munkája Bécsben adatott ki, melly csupa eleven gondolatokból, erkölcsi leckékből, 's néhol csípve gúnyoló rövid elmés mondásokból, mesékből és anekdotokból áll. Felleleg volna e' kis munkát ditsérni, mivel a' régibb német Literatúra' lelkesebb termékeit ismerők **Ábrahám a' Santa Clara**' génuszát úgy is forrón szeretik; 's munkáji' mindenkori becsének az is csálhatlan bizonyága, hogy azokat a' viszont kiadásra másfél század után is méltónak ítélik.

A' józan gondolat és az erköltsi nyomos character olly paizs, melly magáról a' romlottság' minden nyilait hatalmasan és seb nélkül vissza pattantja. Nints tehát az emberre nézve semmi olly igen ajánlható, mint az említett tulajdon. Ennek bírása pedig leginkább a' jó könyvek' olvasása által magokat tökéletesíteni vágyóké szokott lenni, 's épen ezen okban találjuk ma nálunk az erköltsi pallérozottságban való hátra maradást. Esmerjük és valljuk meg ezt a' köztünk nagyon szembetűnő fogyatkozást, melly vajha minél előbb orvosolva lenne!

Ha valaki a' törvényt, a' mennyiség vagy egész-tudományt, a' természet-föld-és történetírást, a' hadi-tudományt, a' sok nyelvet, az orvos tudományt, a' kereskedést, a' polgári tudományokat 's a' t. még olly igen megtanulta is: egyedül azok után még sints egyebe, mint kenyere. De minden tudomány, minden hivatal semmi, ha vele nints erkölts és jól képzett lélek. Minő sokan vannak azonban, kik az őket illető hivatalhoz szükséges tudományok' megtanulásával egészen megelégedvén, a' könyvek' és tudományok' esmeretében fachjokon kívül egy lépést sem tesznek, mintha az erköltsi műveltség nem tartoznék egyaránt minden embernek hivatalos tudományához. Kilentz tíz évet töltünk iskolákon, hol tsak a' különféle hivatalra kijegyzett tudományok' betűnként való felmondásával fárasztanak minket, 's el lehet mondani, hogy az alatt az erköltsi pallérozás' és szívképzés' drága mezeje majd nem egészen parlagon maradván, ennek kövér tápláló erején buján tenyésznek a' sok haszontalan és földet vadítva soványító kartzoló tövises és gyomok. Fő iskolákon egészen neki adjuk magunkat azon tudományok' megtanulásának, mellyekből — hogy hivatalra léphessünk — Censurát kell

adnunk. Ez alatt a' mi kis üres időnk marad, nem lelki tsinosodásra szenteljük, hanem veszélyt hozó társalkodásokra vesztegetjük, mivel itt már szabadabbak vagyunk. E' pályánkat is elhagyván, utóbb ősi jószágotskánkra vagy hivatalokra megyünk. Itt jól esik a' függetlenebb és nyugalmasabb élet. A' sok tanulást már elébb megünvén, általában minden könyveknek indúlatoz elleneivé válunk. E' módon valamikor üres időt enged a' hivatal vagy a' gazdasági gond, mind annyiszor beteljesedik az, hogy a' henyeség az ördög' párnája. Így van vége ifjú pályánknak, mikor erköltsi pallérozódásunknak kezdete sem vala még. A' mit pedig fiatal korunk' órájiban elmulasztánk, azt helyre ritkán, bajosan, vagy soha nem hozzák tsak félig is, utóbbi éveink; 's így boldogtalank maradunk.

Mind ez nem így van-e? sőt, fájdalom! tökéletes igazság ez; 's bár ne volna! De tsak esmerjük és valljuk meg azt voltaképen. A' ki ma megesmeri, hogy tegnap vagy akármikor ezelőtt gondatlanul tselekedett, arról tesz bizonytságot, hogy ma már eszesebb; mint tegnap vagy az előtt volt. Répezzük azért szíveinket úgy, hogy jó érzésűek, jó erköltsűek és józan gondolatúak lehessünk. Ajánljuk erre nézve buzgó megolvasás és hasznóvétel végett a' lelket pallérozó könyveket, különösen a' szóban lévő munkát is, mellyből legyen szabad itten mutatványúl néhány jeles darabokat felhozni, hogy az egésznek tartalmáról kiki jobban ítélhessen.

Die Wahrheit ist ein Brod, das starke Zähne fordert; eine Braut, die ein Jeder scheut; ein Buch, in welchem Niemand gern liest; eine Lanze, die schwer verwundet; eine Speise, die Niemanden schmecken will.

Die Welt ist ein Wald, dessen Schönheit verschwindet, wenn er von wilden Thieren bewohnt wird.

Was nützt es dir, wenn dein Vater eine schöne Leibesgestalt hatte, du aber einem Aesopischen Affen gleichst? Der Essig ist ein saurer Geselle, obgleich sein Vater ein vortrefflicher Tokayer war. — Ein offener Helm adelt nicht allein, auch eine wurmstichige Nuss hat einen offenen Helm. — Hochgeboren ist auch der Storch, er bauet sein Nest auf Kirchenthürmen. — Von gutem Hause, wie man zu sagen pflegt, ist auch die Schnecke und die Schildkröte; denn beide tragen ein gutes Haus auf dem Rücken mit sich herum. — Ein saurer Holzapfel ist auch von einem hohen Stamme. — Die Tugend muss den Adel erhöhen, wie der Edelstein einen Ring erhöht, der Kern eine Nusschale, das Heiligthum ein goldnes Gefäss.

Die Fabel erzählt, dass einst der Wind, der gute Name und die Jungfrauschaft in vertraulichen Gesprächen beisammen waren. Die Zeit der Trennung kam. Lebt wohl! sagte der Wind -- auf Wiedersehen! denn in einigen Tagen werde ich wieder kommen; und ging lustig davon. Lebe wohl Schwester! sagte der gute Name. Wer weiss, ob wir uns jemals wiedersehen; denn von wo ich einmal mich entferne, dahin kehre ich selten zurück. So lebe denn wohl, auf ewig! antwortete die jungfräuliche Ehre; denn ich, habe ich mich einmal entfernt, kehre niemals wieder.

Jungfern sollten den Taucherenten gleichen, die immer untertauchen, um sich vor Nachstellungen zu schützen.

Baue dir mit dem Brudermörder Kain eine Feste, und verschliesse dich darein: so wird dich doch das stumme Wer da (das Gewissen) erschüttern. Alle deine Brustwehren, Basteyen, Schanzen, Thürme, Thore nützen dir nicht. Der Feind ist in der Stadt, du trägst ihn in deinem Busen: Du kannst dich durch die Flucht nicht retten; überall ruft dir das stumme Wer da? zu. — Verkrieche dich, wie Caligula, unter die Bettstätte, verbirg dich unter das schussfreie Schild des gottlosen Artemnon, ziehe dich in eine verschlossene und wohlbefestigte Insel, wie der Tyrann von Syrakus: das stumme Wer da ist immer an deiner Seite. Lass in eine Kiste dich verschliessen, wie der pöetische Tyrann Elearchos, und dein ewiger Begleiter ist wieder bei dir.

Manche Menschen sind den Apothekerbüchsen gleich, welche äusserlich oft einen schönen Titel haben, inwendig aber höchstens ein Spinnweben enthalten; andere wiederum gleichen den Kinderdocken, auswärtig stolz, inwendig Holz.

Die Schönheit gleicht einer Blume, heute vor dem Busen, morgen vor dem Besen.

Das schwerste Holz ist der Bettelstab. Es ist kein Wunder, das manches Armen Bettelstab ihm Wasser aus den Augen treibt. Die Armuth ist gar ein bitteres Kräutchen, das nirgends besser als in den Hütten der Landleute gedeiht; die Reichen haben dafür auf ihren Pallästen und Häusern Habichte.

Der Mensch ist ein Buch voll Druckfehler.

Wenn man heute zu Tage zu einer jeden Lüge pfeifen wollte, müsste man stets einen gespitzten Mund machen.

Die Gelbsucht ist eine sehr üble Krankheit, aber die Geldsucht ist noch übler, und diese lässt sich fast nicht curiren, ausser mit Münzkraut. Wir ärgern uns mit Unrecht über die Israeliten, dass sie ein goldnes Kalb anbeteten, denn man verehrt ja sogar goldne Esel.

Der Ausschweifende sucht Vergnügen; hat er es gefunden, so kömmt er bald darauf, dass er sich übel gebettet habe. Die Venus Vulgivaga sagt einen muntern Prolog, aber einen desto traurigern Epilog.

Lustig, aber belehrend ist folgende Fabel: Ein Schuster hatte eine weisse Katze, welche die geschworne Feindin aller Mäuse war, und sie grausam verfolgte. Die armen Verfolgten berathschlagten sich, wie dem Uebel abgeholfen werden könnte, und kamen überein, mit dem Haushund in ein Schutz und Trutzbündniss einzugehen, damit er die Katze in Respect erhalte. Während das Sendschreiben aufgesetzt wurde, und die Gesandten sich zur Reise rüsteten, begegnete der Katze ein Unfall. Sie fiel in das Gefäss, in welchem der Schuster die schwarze Farbe aufbewahrte, und ihr schöner weisser Pelz wurde ganz verdorben; als nun die Abgesandten die Katze ganz schwarz umher treten sahen, kehrten sie eilig zur Versammlung zurück, um den Vorfall zu berich-

ten. Die Kunde verbreitete grossen Jubel unter den Mäusen, welche glaubten, die Katze sey ein Mönch geworden, habe eine schwarze Kutte angezogen, und dürfe fortan kein Fleisch mehr verzehren. Sie wagten sich also sorgenlos aus ihren Löchern hervor, und siehe! die schwarzbekuttete Katze verzehrte sie alle. Nur wenige entkamen, und daher kommt das Sprichwort: Die Katze lässt das Mäusen nicht.

Die Gelegenheit ist der grösste Dieb, ein Teufel über alle Teufel. Sie bethört die Stärksten, befleckt die Keuschesten, hintergeht die Behutsamsten, und verführt die Heiligsten.

Das Echo ist ein seltsamer Schwätzer, und muss allemal das leizte Wort haben. Sogar kann es das Maul nicht halten im Beichtstuhl, denn wenn der Beichtvater ganz eifrig das Beichtkind ermahnt, es soll sich hinführo bessern, und nimmer Böses thun, nimmer; so antwortet das Echo: Immer, als wisse es schon, wie geschwind und leicht die Adamskinder wieder fallen, und bald nach der Beichte immer fortfahren zu sündigen.

Ein reicher Mann hatte einen schönen Pallast bauen und denselben fürstlich ausschmücken lassen. Es schmeichelte seiner Eitelkeit, die innere Einrichtung dieses herrlichen Gebäudes allen Neugierigen zu zeigen. Ein Reisender bewunderte einst diese Schönheiten, und äusserte, dass er doch einen bedeutenden Fehler entdeckt habe. Mit Erstaunen erkundigte sich der Herr nach diesem Fehler. „Man hat vergessen“, sagte der Reisende, „die Thür zuzumauern, durch welche der Tod sich einschleichen wird“.

Hasonló tárgyakról versekben is írt P. Abraham a Santa Clara, mellyekből e' kis könyv is mutat a' végén néhány darabokat. Ezek — valamint a' próza is — avult ízlésű sztillel vannak írva, 's több helyei nem egyeznek meg a' mai Aestheticával, de ez a' visszatetszés el fog enyészni, mihelyt azt gondoljuk meg, hogy a' munka XVII-dik századi természetű, 's az itt ott eléforduló dudvák közt tsak ugyan sok remek virágokra talál az olvasó. Jól festi a' szerző az emberi bolondságok' külömbféle nemeit, 's a' letzkéket úgy adja elé, hogy az illető személynek azokon el is lehet pirúlni. — Árra Bétsben a' Kiadónál 30 kr. ezüst.

N. A. Kiss Sámuel.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

I n t é z e t e k.

A' Pozsonyi Evang. Lyceumban lévő Magyar, 's Magyar Nyelv mellett buzogó más nyelvű ifjaknak Magyar Egyesületek ez idén — ámbár semmi üllepedétt korú vezetőhez nem júlhatott — ismét szifkrát vete hamvaiból, önnön hevétől indítatva, 's a' múlt Jun. 24-kén tartotta ez évi kisdéd öröm-innepét. A' Helicon egy dallal nyitattott meg, melly Benczúr József első Könyv-Tárnoknak szerzeménye, 's Badvánszky Antal által (a' ki a' komoly tudományoknak 's a' szép művészségeknek egyenlő szerentsével 's ditsérettel hódol) négy hangra alkalmaztatott. Ennek eléneklése után az ifjú Társak' illy roudel léptek fel a' szép pályabér megérdemlésére:

- 1) **Radvánszky Antal** (Radván Zólyomi) A' Tudományos Társaságoknak felette hasznos voltokról. Folyó beszédben békőszönt.
- 2) **Benezúr Jó'sef.** (Vanyarcz Nógrádi) Egy ártatlan', bevádolásból kétségbe esett' kesergéseinek vég-kitörése. Hatos Jambusokkal elegyes vég-hangosokban.
- 3) **Gzisper Dániel.** (Csab - Rendek Szalai) A' Balaton' tájéka. Vég-hangosokban.
- 4) **Dedinszky Jó'sef** (Maskova Nógrádi) Többnyire tapasztalás által bővíthetjük esméretünket. Rövid értekezés, f. b.
- 5) **Fekete János.** (Kis-Kőrös Pesti) Mária Therezianak a' Magyar Rendekhez tartatott beszédje f. b.
- 6) **Heutschy Sámuel.** (Dobsina Gömöri) A' szánakozás, az ember méltóságának legfőbb jele. f. b.
- 7) **Jezerniczky Mihály** (A. Szügy Nógrádi) Zrínyi Miklósnak Szigethi katonáihoz intézett beszédje f. b.
- 8) **Helemen György** (Hőhalom-Széki', Halmágy Erdélyi) Fohászkodás az Istenséghez f. b.
- 9) **Hirály László** (Pomáz Pesti) A' mezei élet gyönyörjei. Vég-hangosokban.
- 10) **Koller Gábor** (Nagy-Györi) A' Tudományok' célja az emberi nemre nézve f. b.
- 11) **Hosztza Jó'sef** (Brassó Barszai, Erdélyből) Gondolatok a' sir felett f. b.
- 12) **Hosztolányi Péter** (Ns. Hosztolán, Barsi) Gyakran egy percz, egy személy, és a' legcsekélyebb környül-állás annak okozója, a' minnek malasztját vagy súlyját századokig érzik egész Nemzetek f. b.
- 13) **Leng Adolf** (Keresztúr Nógrádi) Szép a' hazának élni, halni. Hatosokban.
- 14) **Melczér Lajos** (Osztrólúka Zólyomi) Ilona, II dik Béla hitvesének a' Magyar Rendekhez, a' Hirály vaksága okozói megbüntetésök végett tartatott beszédje f. b.
- 15) **Michalko János** (Pilis Pesti) Az emberi életnek szakaszszai f. b.
- 16) **Párniczky Mihály** (Várallya Árvai) A' bokor' tövisei között lappangó Rózsa, Egy. hasonlatosság f. b.
- 17) **Schmidt Viktor** (Rosnyó Gömöri) Honvágy a' Po'sonyi várról. Vég-hangos Verseken.

18) Molnár Gábor (Szepezd Szalai) Serkentés a' Magyar Ifjakhoz, a' már olly sok viszontagságokon győzedelmeskedett hazai nyelvnek művelésére. Hatosokban. Az Örömm-ünnepet béfejezi, mellyet végtére egy dallnak élénklése vált fel.

A' kis árva Társaságot Molnár János, Theol. Hallgatója mint Elölülő, 's Radvánszky Antal mint Jegyző, vezették, kikre a' vélek többnyire egykorú Tagok példás megegyezéssel ügyeltek, legbizonyosabb jelöl a' köz jó előmozdítása eránt buzogásoknak.

Hazánknak Országosan egybe gyűlt Rendjei közül számosan megtisztelték jelenlétekkel az Örömm-ünnepet, 's minden igaz Hazafi örvendhet, hogy ez által megtzáfoltatik azon bal vélemény, mellyel a' „Nolumus Hungarica audire” *) Költeménynek élesztője a' Pozsonyi Ev. Lyceumot olly rossz hírbe kívánta keverni. Sajnálni lehet, hogy az egyéberánt Tudományos érdemeiről esmeretes Férjfiú boszszuállás vágyától ragadtatva, ennek kitöltésére illy költött vádhoz folyamodott. Sajnálni lehet annyival inkább, mivel utánna ezen vád másutt is felvétellett *), sőt már Országos Gyűlésünknek egy ülésében egy igen tiszteletre méltó Rövet Úrtól is hallatott. A' Tudósító, szent kötelességének tartja ezen vádat megtzáfolni, felszóllítatva az igazság eránt ragaszkodástól, Haza szeretettől, 's ezen kis egyesületnek Tagjaitól, annyival inkább, mivel így ezen ügy országossá lett. A' Tudósító, ámbár R. Úr tudományos érdemeinek betsülője, kéntelen megvallani, hogy ezen vád tsupa költemény, 's hogy jelen volt légyen azon letzkén, mint még akkor mind a' Lyceumi ifjúságnak, mind az Egyesületnek Tagja. Az egész dolog ebben állott, hogy midőn R. Úr, mint az akkor meghalálozott Stanislaides Prof. Cathedrájának Supplense, 45 Theologus előtt, (kik, hármat kivéve, mind született tót 's német ifjak voltak) a' letzke helyett tulajdon Biographiájának töredékjeit említene, 's a' többek között az Egyházi Értekezé-

*) L. az 1825-dik eszt. Tud. Gyűjt. II. Röt.

**) Minerva 1825. IV. Negyed. Szerentsétlen új Iróink Apologiája.

sok" tizimű betses folyó Irásból egy Ő tőle származott Értekezést olvasni kezdene, az ifjak közül néhányan azt találák említeni: „Non intelligimus Hungarice”, 's ez is nem a' tárgy, hanem a' tárgyazó miatt történt, mert tudjuk, melly sok befolyással birhat a' tárgynak megkedvelt vagy meggyűlölt előadója a' tárgyra; 's ebben áll a' Po'sonyi Ev. Lyceumnak R. Úr által igazsággal ellenkezőleg kihíresztelt vizsgálása a' Magyar Nyelv 's Literatura ellen.

A' Tudósító 5 éveki tanúja volt azon buzgóságnak, mellyel a' Po'sonyi ifjúság a' Magyar nyelv eránt viseltetik, ámbár ennek nagyobb részét idegen nyelvű Anyáknak böltsőjében ringatták. Hosszú Apologia helyett az Erdemes Olvasó közönséget Papp József Úrnak esmeretes „Öröm Ünnepe” 's az évenként megtartatott Öröm- innepi tizim levelekre utasítja. Hogy pedig ezen buzgóság nem kinszerítés által éledett hev, bizonyosságul csak azt említem, hogy ez idén maga, minden köz auctoritás, minden élemedett korú vezető nélkül tudott lenni, tudta maga magát fen tartani, 's igazgatni, nem tekintve terhes kötelességet, melly az ifjú Társakat az egyéb oskolai letzkéknek más foglalatosságokat kirekesztő elégtételre szorítja.

Végezetre a' Tudósító azt kérdezi R. Úrtól: hol vagyon másutt Hazánkknak számos oskolájiban, Sopronyt 's Szombathelyt kivéve (a' hol Bittnitz Prof. Úr' jelentése szerint ugyan csak a' Sopronyi Társaság vétetett mustrául, 's követő például a' nem rég felállított Egyesületre nézve) Magyar Nyelvet mívelő ifjak Egyesülete? — Mig ezt R. Úr meg nem mutatja, addig Tudósító minden igaz Hazafiakkal együtt a' Pozsonyi Evang. ifjúságnak a' Sopronyi 's Szombathelyi után, Hazafiúi buzgóságra nézve első helyet fog tulajdonítani. A' Pozsonyi ifjúságot pedig nem buzdította, mint amazokat, egy halhatatlan emlékeztető Széchényi, 's egy tiszteletre méltó Skerletz.

H. D.

2. Előlépések és Megtiszteltetések.

Ö C. Kir. Felsege, kegyelmes Királyunk, méltóztatott Tek. Tudós Hoffner József Urat, az Orvosi Tudományoknak Doktorát, a' Pesti Kir. Egyetemhez a' Baromorvosi Oskola Igazgatójának, és az abbéli Tudományok Tanítójának, Szent Iván havának 2-kán kinevezni. A' tisztelt Ur Veszprémi fi, nagy reményű Hazafija, és a' Magyar Nyelvnek és Literatúrájának különös barátja és tudója.

3. Kihalt Tudósok és Irók.

Bétsben Junius 7-kén kimúlt az élők számából Tek. Igaz Sámuel Ur, a' kit rövid ideig tartó betegsége Literatúránknak kárára (mivel a' külföldön is azt előmozdítani törekedett) elragadtott. A' boldogult Miskoltzi fi, Hébének kiadója volt.

Dr. Cs. M.

4. J e l e s s é g e k.

Ezen folyó Esztendei Tudományos Gyűjteménynek V-dik Hötetjében, a' 124—126-dik oldalakon le volt írva az a' Tatában, Febr. 14-ikén tartott Innepnap, mellyen Tekintetes Nagy Alásónyi Bartzs Adám Ur, Méltóságos Gróf Eszterházy Miklós Ó Nagysága szélesen kiterjedő Uradalmainak Fő Igazgatójává, Tekintetes Szentiványi Szentiványi Antal Ur, mint a' Méltóságos Grófnak, ezen Fő Tiszti Hivatal' betöltésére kinevezett képviselője által kikiáltatott, és Directori Hivatalába bé állítatott. Ezen Tatában elkezdett Solemnitás, a' Pápai Várban végződött el, — szükséges lévén ezen Hivatalbeli változást, és Intézetet, a' Méltóságos Grófnak Pápai, Ugodi, Devetseri, és Mező Laki Uradalmi előtt is kijelenteni. Februárius 20-dik napján tehát Tekintetes Szentiványi Antal Úrnak, mint a' Méltóságos Gróf' Képviselőjének Elölülése alatt, a' közelebb említett Uradalmakban lévő minden Tisztek, — a' Tisztségi Hivataloknál gyakorlásban, a' oktatásban lévő Ifjak,

's a' Helységekben küldött két két Elöljárók öszvegyülekezvén, egy jeles kiküldöttség által meghivatattak a' Gyűlésbe Tekintetes Nagy Alásonyi Bartzá Ádám, és Tekintetes Bezerédi Bezerédy Mihály Urak, hol Tekintetes Nagy Alásonyi Bartzá Ádám Úr, a' Méltóságos Gróf Jussaihoz tartozó minden Uradalomnak Directorává, Tekintetes Bezerédy Mihály Úr pedig, a' Pápai, Ugodi, Devetseri, és Mező Laki Uradalomnak Praefectusává, a' fent tisztelt Répviselő Úr által kinevezettek, és sok Eljen kiáltások között hivataljokba beállítottak, — itt is hasonló szép Magyar Beszédek tartatván, mind a' Hivatalától elbútszott Tekintetes Szentiványi Tábla Bíró, mind a' 19. Esztendeig viselt Praefectusságot letett, és azt Directorsággal feltserélt Tekintetes Bartzá Ádám, mind az új Praefectus, Tekintetes Bezerédy Mihály Urak által, kiknek a' Tiszttség, és jelenlévőknek nevében szép Válasz beszéddel felelt Tekintetes Karátsony Gábor, Veszprém Vármegyei Tábla Bíró, és Uradalmi V. Fiskális Úr. — A' Pápai Reformátum Collegiumbeli Tanulóknak tudokra esvén ezen öröme hívó innep nap, azok közül Ángyán Mihály jeles versezzettel tisztelte meg a' Tekintetes, és sok érdemekkel tündöklő Director Urat, magasztalván abban egyszersmind a' nagy Bezerédy Regens, és azt követő Szentiványi Uraknak érdemeit. Ezen Versezet így következik:

Nem réz-oszlopok, és Praxiteles mive,
'S Quitó kintseitől meszzire tsillogó
Márványok, viszik a' föld köde közt futó
Lételt a' nagy Olympra fel.

Széljel romlanak a' kö Monumentumok,
Elvesznek; 's az örök semmibe tüntetik
Khronos Angyali szét szórt poraink' velek,
'S tsendes Lethe rohan reánk.

ERDEM! tsak te neked van diadalmad, a'
Borzasztó Erebus rettenetes helyén,
'S a' gyász sír fagyain túl örökítheted
Eltűnknek rövid éveit.

BARTZÁNH! ah! Te is így élsz magas Érdemid'
Hörébe' az Idők nagy sorain túl is, —
'S a' késő maradék virtusid oszlopja
Majd látándja Neved' soká.

Plátó karjai közt már fiatal korod'
Legszebb napjaiban égisz emelkedél, —
'S a' Jussok' koszorús Asszonya' Astrea'
Szent Házába nevelkedél.

ESZTERHÁZY mivel Lelkedet esmeré,
Ügyvéd dé nevezett, — 's hogy jeles Érdemid
Délszin fényibe meglátta, Praefectusi
Rangal tisztele tégedet.

Itt is megmutatád, mint birod a' nehéz
Kormányt; mert az erős kart, 's Palinúri ész
Önn hasznot szerető sziv' hiú vágyai
Benned nem vezetétek soha. —

Óh nagy GRÓF! Te ki azt, kit az Érdemek
'S a' szebb Lelkek' örök Myrtusa díszesít,
Elhunyt hős Eleid' módja szerint szokod
Betsben tartani, 's esmered

A' Virtust szeretők égi jutalmait,
Mert önn szived' is sirt kitörő — Nemes
Tettek' Laurusiért gyulladozó tüzek
Forró lángjai verdesik:

Jól választva tevéd Góseni Birtokid'
Közjóért dobogó szivü DIRECTORÁT.
BARTZÁDBANN arany év rendje következik,
'S köz Jöllét születik, — mivel

SZENTIVÁNYIVAL a' Nagy BEZEREDY él
Ebben újra, kiket szorgalom, Argusi
Szem, 's Lélek' jelesebb tettei viitlenek
Fényes poltzra; de — im, — de im

Innep fényt lövell a' meszsi vidékbe egy
Oltár, — lángja körül a' szeretet lebeg, —
Es a' Tisztelet, a' számtalan Éljenek'
Vig zajgásival áldozik. —

BARTZÁNK! Pápa kies síkjai zengetik
A' Jobbhagy örömet, míg Tata édeni
Táján hallom azok tapsait, a' kiket
Bölts Hormányod' alá vevél,

'S ezt éneklük öröm közt: „Megelégedés,
'S a' jó sors violás Angyali bársonyos
Szárnyakkal vigyenek Flora virágain;
Boldog révbe vezesd Hajónk”.

Én is társul adom Lantom ezüst szavát,
'S a' ró'sás Helikon' lenge virányain

Kis Palládiumunk' Tiszteletét Nehed

Im így pengeti el Glíóm:

Tágos kört nyere szép Virtusod: ám de sok
Terht kell vinni erős karjaidon, Nemes
Hormányos; — de tövis közt nyilik a' piros
Rózsák' hajnali bíbora.

Mind azt, a' mi derék — a' mi nagy, —és jeles,
Terhes pályafutás nyerheti el, — 's tsak az
Ért jó tzélt, ki erős karral elúzheti
A' pályán akadályait.

Bátran kezd el azért futni Olympiád,
Izzadj, 's majd az avult Századok' éjjelin,
És a' bús Temetők néma homályain,
Túl szálsz, — Nagy Neved élni fog.

Haplonban, Szatmár Vármegyében, a' múlt 1825-dik esztendőben Nagy Karátson napján Tisztelendő P. Magótsi Elek, Idvezitőnkéről neveztetett Szerzetes, megüjítván először Szerzetes fogadásit, Papságának jubileumát egyházi rendtartással üllötte. Ő Nemes Abaúj Vármegyében Csécsen született 1748-dik esztendőben; a' Szerzetbe felvetetett 1767-dikben; 1773-ban pedig papságra emeltetett. Iskolájit igen jeles előmenetellel elvégezvén, életét Szerzetes foglalatossági mellett egészen a' köz jónak szentelte. Szerzetének díszét először ugyan külömbféle Klastromi hivatalokban, azután Kenyheczen és Czeken nagy szorgalommal nevelte; mert amott 29. imitt 15. esztendők' elfolyása alatt Lelki pásztori hivatalának, mindeneknek megelégedésére 's számtalan keresztények' vigasztalására tökéletesen megfelelt; sok ártatlan kisdedeket nevelt, és a' szép tudományokban majd maga tanított üres órájiban, majd tulajdon költségén tanítatott, kik már külömbféle egyházi 's világi hivatalokban lévén, áldják nevelő attyokat. Illy haláadó N. T. Provincialis Magótsi István, az ő Andrástestvérjének fija, a' ki nem gondolván a' téli idő' alkalmatlanságival, Gyöngyösről Kaplonba törekedett, hogy tisztelt nevelő Battyának kettős örömeiben részt vehessen, a' megüjítatott Szerzetes fogadásit egy rövid fontos deák beszéd után az Isten és a' Szerzet' nevében által vévén, Jubileumi Sz. Mise áldozatjában pedig egyházi Vezetőül szolgálván, A' Mise közben Tiszt. P. Dubecz Tamás, a' Sz. Theológiának Gyöngyösön Tanítója, a' kör-

nyúlállásokhoz alkalmaztatott ékes Magyar beszédet tartott.

A' Po'sonyi Deák Újság, mint a' hosszú életnek egy nevezetes példáját úgy említi, hogy a' városi Lazaretumban E m i n g e r J ó ' s e f nevű szolga, a' múlt 1825-dik esztendei Aprilis' 1 ső napján, életének 105-dik esztendejében meghalt, késő korában is olly erőben lévén, hogy még a' múlt esztendőben is folyvást fát vágott.

5. Petrózai Trattner Mátyásnál 1826-ban készült Könyvek.

28) Élet és Literatúra 1826. Első, második, harmadik, negyedik Rész. (Folyóírás. Szemere Pál és Kőlcsey Ferencz Szerkeztetők.) 12-ed rétt.

29) Nemes Nógrád Vármegyének Historiai, Geographiai és Statistikai Esmertetése. Rézre metszett Rajzolatokkal. Négy Kötetben. Boesári Moesary Antal, Ns. Nógrád, 's több Vármegyék Táblabírája által. n. 3-ad 1826.

Első Kötet: Városok, faluk, puszták leírása, lap 576. kilentz Rajzollattal.

Második Kötet: Különösségek 's Ritkaságok. lap 64. egy Rajzollattal.

Harmadik Kötet: Várak történetei. lap 256. tizenhét Rajzollattal.

Negyedik Kötet: Nagy és Fő Emberek Emlék-Oszlopa. lap 260. két Rajzollattal, 's Nógrád Vármegyének Mappájával.

30) Was ist der Ablasz? — Ist es der Mühe werth, selben zu gewinnen? — Beantwortet bey Gelegenheit des feyerlichen Jubiläums 1826. zu Pest, in der innern Stadtpfarrkirche von J. Stanislaus Albach, Priester aus dem Orden des heiligen Franz von Assis. 1826. 8. lap 32.

31) Ázaél Halála, a'vagy Dina' Elragadtatása. Dugat D. P. után kiadta Szeder Fábrián. 1826. 8. lap. 480.

VII. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) —ff— Némelly Észrevételek K. J. Pedantismusáról és S. G'. Menyből jött kirekesztő Privilegiumáról. I. 3.
- 2) Holéczy. A' Majki Klostrom időnkben. I. 31.
- 3) Kiss Károly. Lankaszter intézetű Tanítás Lembergben. I. 41.
- 4) T. T. Hrabowszky György' rövid Életírása. I. 53.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv - vi'sgálat.

- 1) Zalán' futása. Hösköltemény tíz énekben. Pesten 's a' t.
- 2) Cserhalom. Hösköltemény egy énekben 's a' t.
- 3) András és Béla, és Árpád' emeltetése 's a' t. I. 73.

B) Külföldi Literatúra.

Könyv - e smertetés.

- 1) Pater Abrahám' 's a' Santa Clara sinnreiche Gedanken und scherzhafte Einfälle, 's a' t. I. 112.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Intézetek. I. 119.
- 2) Előlépések 's Megtiszteltetések. I. 123.
- 3) Kihalt Tudósok és Irók. I. 123.
- 4) Jelességek. I. 123.
- 5) Petrózai Trattner Mátyásnál készült Új Könyvek. I. 127.

NB. Elhagyta a' sajtót Julius' 31-dikén 1826.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 6.

VIII. KÖTET.

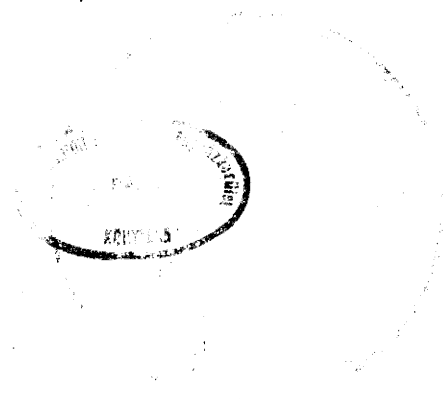

Stohardt sc.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER MÁTYÁS betűjével
és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

A' Poésis betséről.

Ha a' Poétáktól magoktól kérdezzük az ő mesterségeknak eredetét, az ő fényes képzelődések a' földet elhagyván, felrepül az égbe, 's úgy hozza le onnét a' Poésist, mint a' virtusnak minden kellemeivel ékeskedő jóltévő Istennét, ki a' vad-ságba elmerült világon rendet akarván alkotni, az emberekhez való szeretetből hagyta el előbbi hazáját. Az ő vélekedések szerint a' poésis gyűjtötte össze az eddig vadon és szilajon elszéljedve élt embereket, az szelidítette meg erköltseiket, az formált legelőször polgári társaságokat, az dik-tált törvényeket, 's az találta fel a' mesterségeket. A' Görögök, kik természetek szerint ditsőség szeretők voltak, 's minden tudományók és mesterségek feltalálását magoknak tulajdonították, a' poésist is az ő Orpheusaiktól, Linusaiktól 's Musaeusaiktól szármoztatták, melly nevek talán szint olyan mesések, mint az Apolló' és a' Mú'sák nevei. Hasonló költemények által szentekké tették a' Helicont, Parnassust, 's Hippocrenét is. De ha a' dolgot a' történet-írás fáklájánál vi'sgáljuk is, meg kell vallanunk, hogy a' poésis' eredete a' legnagyobb régiség' éjtszakájába rejti el magát. Nem tsak a' Trójai háború előtt, hanem Cadmusnak Boeotiába érkezése előtt is, az az, még minekelötte a' Görögök írni tudtak, már

volt a' Zsidóknak kimívelt Poésisok, melyet eleiktől vettek örökségül. A' Poésissal szintén úgy van a' dolog, mint egyéb mesterségekkel; ez is vagy a' szükségnek, vagy a' gyönyörűségnek köszöni születését. Akár a' vallás fordította azt legelőször maga hasznára, akár a' szükség próbálta vele elűzni az unalmat, mellynek legrégibb eleink úgy ki voltak tevé, mint mi, a' nélkül, hogy gyötrelmeit kevesebbé érezték volna. Valamint hogy a' Poésisnak egy tzelja van a' muzsikával, úgy kétségkívül eredete is egy volt; a' mi annyi-
val hihetőbb, minthogy az érzésnek szózáttal való kifejezését hárfának, zimbalomnak 's más muzsikai szerszámoknak hangjával szokás volt kísé-
sérni, 's egyszer'smind a' lábokat is taktus szerint mozgatni, 's minthogy a' legrégibb időkben a' Poésis énekléssel párosítatott. Moses és Debora Énekei 's Dávid' Zsoltárjai eléggé megbizonyítják ezt.

A' történet írók és a' görögöknek fenmaradt legrégibb költeményei, millyenek a' Pindarus Odáji és a' Hesiodus Theogoniája, kétségen kívül helyheztek, hogy a' Poésis legelső tárgya az Istenség' ditsérete volt. Az sem kevesebbé bizonyos, hogy utóbb eredeti méltóságáról elfelejtkezett. De nem vi'sgálván most ezen változásnak esmeretes okait, tsak azt jegyezzük meg, hogy az emberek a' Poésis' bájait minden időkben 's minden nemzetek között érezték, 's egész mester-
séget tsináltak belőle, melly most lassúbb, most sebesebb lépésekkel haladott a' tökéletesség felé, a' szerint, a' mint azok, kik azt gyakorlották, jobb vagy rosszabb utat választottak, 's több vagy kevesebb akadályokkal küzködtek.

Nem szándékozom itt a' Poésis történeteit írni. Tudva van, hogy Görög országnak voltak Homerusai, Pindarusai, Anakreonai, Sophocle-

sei, Euripidesei, 's hogy Róma nem kevesebbé dítsekszik Horatiusával és Virgiliusával, mint Scipiojival és Caesarjaival. Esmeretes dolog, hogy nem sokára Augustus' halála után a' Poésis, melly ezen fejedelem' uralkodása alatt olly nagy fényel ragyogott, következőjének idejében kitsinyenként meghomályosodott, utóbb, azon vadság' éjtszakájában, tsak nem egészen elenyészett, mellyet az éjszaki bárdolatlan népeknek víz-özöne árasztott. Mindazáltal ezen vad népek között is fenmaradtak a' Poésis' némelly szikráji, a' Balticum tenger' partjainak lakosai között is találtak verselők, valamint azon Amerikai vad népek között is, mellyek minden egyéb mesterségekben tudatlanok voltak. Valóban nagyon tévelyegnénk, ha azt hinnénk, hogy a' Poésis, a' Muzsika és a' Répírás tsupán a' kimivelt nemzetek tulajdonai, sőt mind ezek, valamint a' természettől veszik eredeteket, úgy minden idővel 's minden helyekkel közösök, tsak azzal a' külömbséggel, hogy némelly éghajlatok alatt jobban kimiveltettek, mint másutt, némelly századokban nagyobb tökéletességre jutnak, minthogy ezen éghajlatok alatt és századokban a' levegő' mivolta, a' nyelvek' minéműsége, a' fejedelmek ápolgatása, egy szóval külömbféle természeti és erköltsi okok egyesülése az elmét jobban kifejtette és előmozdította. El lehet mondani, hogy ezen három mesterség mély éjtszakába volt eltemetve, míg a' XVI. század annak a' nappalnak hajnalát el nem hozta, mellynek világa most minket örvendeztet.

De térjünk vissza magára a' Poésisra. A' tudatlan köznép úgy nézi azt, mint ollyan játékot, melly a' társaságra nézve haszontalan, azokra nézve pedig, a' kik azt gyakorolják, ártalmas volna. A' sanyarúbb Philosophusok figyelmet nem érdemlő tsekélységnek tartják. Mind a' két rend-

beliek hibáznak, 's nem a' dolgot magát, hanem a' vele való visszaélést veszik tekintetbe. Kétségkívül másképp itélnének, ha az okosságtól kérnének tanácsot. Én ettől költsönözött fegyverrel fogom itt a' Poésist védelmezni, a' nélkül, hogy pompásan magasztalnám. A' Poétákra bizom az effele gyanú ditséretet, ők ha tetszik szépítsék azt fel, képzelődéseknek minden virágival, nekem csak az igazsággal van dolgom.

A' Poësis eleintén a' vallásnak volt szentelve, az Isteni tiszteletnek egyik részét tette, a' teremtő' ditséretét zengedeztette, 's következésképen az embereket az Istenségnek meghódolni tanította. Lehet-e ennél nemesebb és tiszteletre méltóbb foglalatosságot gondolni? még a' pogányok között, 's a' tudatlanság setétségében is a' Jupiter, Mars, Neptunus és más nevek alatt az Isteni hatalmat, jóságot és böltseséget magasztalta, 's ha néha a' vétkeket is Isteni méltóságra emelte, azért sem ötöt kell vádolni, hanem azon indulatokot, mellyek az uralkodó szokás ártjától elragadtatott Költőket megvakították, bár azután a' Poësis a' fél Isteneknek, hősöknek, hazatalmazóknak, sőt a' győzedelmes Athletáknak ditséretére is lebotsátkozott: lehet-e tagadni, hogy az elsőbbség tselekedetei erköltsi tekintetben a' társaságnak hasznosak; az utolsókéi pedig a' régiek' értelmében ditsőségesek voltak? Az ilyenek magasztalása tehát nem ellenkezett az igazsággal: a' ditséret olly adó, mellyel kiki tartozik a' virtusnak; az említett tselekedetek legalább külsőképen virtusoknak látszottak lenni, 's feltéven is, hogy belsőképen vétkes indító okok dolgozhattak, a' poétát nem lehet vétkesnek tartani, azért, hogy azokat szépeknek látta, és mint olyanoknak tisztelettel hódolt. Ez által egyszer'smind a' nemes vetélkedésnek lelke is élesztetett, melly a'

polgári társaságokban olly igen szükséges. Ha némelly Költők a' vétkes gyönyörüségeket szép színnel festették, azzal ők vétettek 's méltán vádoltatnak. De ha némelly Poéták' vétkéért az egész mesterséget számkivetéssel akarnánk büntetni, szintén úgy hibáznánk, mintha minden képirók remekeit el akarnánk égetni, azért, hogy némel-lyek otsmány képeket festettek.

A' Poésist tehát magát némelly gyakorlójinak vétkes indulataitól külön választva kell vizsgálnunk, ha hasznos voltáról egyenes ítéletet akarunk hozni. Akár az Isteneket akár a' Hősöket énekelte, mi vólt tzelja? nem egyéb, hanem a' virtust ditsérni, mellyet az emberek, az elsőben imádtak, az utólsókban tsudáltak. 'S hogy azt szeretetre méltóbbá tehesse, szépségét a' legele-venebb színekkel 's legmosolygóbb képekkel fes-tette. Ebből könnyű általlátni, hogy az ő igaz tzelja nem más, hanem gyönyörködtetve oktatni: miscere utile dulci. Vetkezzék le tsak el-lenségei egy ideig balvélekedéseiket, 's tekintsék őket ezen igaz szempontból, menjenek vissza a' ré-giségbe, a' legnagyobb Költők munkájiban sok je-les és szép mondásokat fognak találni, az igazság' szeretetéről, a' haza eránt való hűségről, a' tsalárd jók' megvetéséről, 's a' jó és bal szerentsé-ben való nagy lelküségéről, egy szóval ollyan er-költsi tudományt fognak lelteni, mellyet a' Grá-tziák megszépítettek, a' nélkül, hogy ellágyítot-tak volna. Ezt lehet igazságosan állítani a' leg-jobb ódák' írójiról, 's még inkább a' Theátroni legjobb darabokról, mind a' régi mind az újabb időkben. Méltán következtetjük tehát az eddig volt tapasztalásokból, hogy azon jeles poétai munkákban, mellyeket az emberi nemzet Biblio-thekájának lehet nevezni, a' szép és a' hasznos egyesítve vagyon, és hogy az a' mesterség, melly

ilyeneket szül, nem csak nem alávaló és megvetést érdemlő, hanem inkább igen betses, és a' Polgári társaságra nézve igen hasznos.

De valljon az a' gyönyörűség, melly ezen munkák' olvasásából származik, igaz-e és ártatlan-e? Hogy igaz legyen, annak megbizonyítására nem tartok szükségesnek többet mondani, mint a' mit Aristoteles mond: A' szörnyeket, így szól ezen Bölts, a' holt és haldokló embereket, ezen tárgyakat, mellyeket különben vagy nézni sem mernénk, vagy irtózva néznénk, gyönyörködve nézzük a' Képirók' festéseiben, 's mennél jobban levannak festve, annál nagyobb kívánsággal nézzük. Már pedig a' Poésis is Képirás, 's festése szintén olyan benyomást tesz, mint ezé. Menjünk keresztül annak különböző nemein, vizsgáljuk meg részre hajlás nélkül, miképen hat szívünkre az Epigramma' elméssége, az Elegia' szelidsége, az Ecloga' egyszerűsége, a' Szatira' elevensége, az Oda' merészsége, az Epopea' méltósága, a' szomorú-játék komolysága, 's a' víg-játék' tréfasága, 's meg fogjuk vallani, hogy nem képzelt, hanem igaz gyönyörűség az, a' mit mind ezek velünk éreztetnek.

Nem kevesebbé igaz az is, hogy ezen gyönyörűség egyszer'smind tiszta és ártatlan, jóllehet indulatok által gerjesztetik. Jól meg kell különböztetni a' valóságos megindulást, mellyet bennünk a' látott tárgyak szülnek, azon szempillantatnyi és siker megindulástól, mellyet ezen tárgyaknak mimelése okoz. Az első elszomorító, kedvetlen és néha gyászos benyomásokat is tehetne, de a' második nem jár efféle alkalmatlanságokkal. Egy példa megvilágosítja a' dolgot. Az attyát megölő, az annyával paráználkodó, azután kétségbe

eső és szemeit kivájó Oedipus, irtózást okozna, ha szemekkel látnánk, 's hónapok 's talán esztendőök kellenének, míg azon fekete képeket elfelejthetüünk, mellyeket az ilyen történet bennünk támasztana. A' Sophocles és Voltaire szomorú játéka, mellyek ezen történetet mimelik, megilletik ugyan szívünket, de nem hagynak benne tartós és terhünkre való szomorúságot, könnyeket hullatunk, de ezen könnyhullatás titkos gyönyörűséggel jár, 's hamar elszárad. Ha Oedipus után mindjárt hamar egy jó víg-játék mondattatnék előttünk, tüstént megnevetetne az bennünket, 's elfelejtené előbbi sírásunkat. A' mi eléggé bizonyítja, hogy a' Poésis mimelése által okozott benyomás, ha szintén eleven érzést gerjeszt is, tsak szempillantatokig tart, 's következőképen nintsenek elkedvetlenítő következései.

Plátó a' maga köztársaságából számkivetésbe küldi a' Költöket, mint haszontalan, sőt ártalmas polgárokat, úgymint, a' kik megindulásokat okozván, a' szívet az indúlatok' hatalmába adják, mellyek ha tsak mesterségesek is, még is kitsinyenkint meggyengítik azon hatalmat, mellyel az okosság az érzéseken uralkodni kell.

Ezen ellenvetésre elégséges azt felelni, a' mit egy jeles Frantzia Író mond: Minthogy a' Poésis, így szól ez, a' maga természete szerint szintén úgy tud olyan tselekedeteket festeni, mellyek az emberekben nemes gondolatokat szülnek, mint olyanokat, mellyek őket a' rossz hajlandóságokban megerősíthetik; tsak az kívántatik, hogy jó végre fordítassék. A' jó tselekedetek' festése felbuzdítja lelkünket, 's mint egy magán feljűlemeli. Ditséretes indúlatokat támaszt bennünk, millyen p. o. a' hazának

és a' ditsőségnek szeretete. Az ilyen indulatok alkalmasakká tesznek bennünket a' virtusnak és a' bátorságnak olyan mértékére, mellyet az okosság magára hagyatva el nem érhetne: 's valóban a' társaság' java sokszor olly nehéz szolgálatokat kíván a' polgároktól, hogy igen jó, ha az indulatok segítségére jönnek a' kötelességnek. A' jó Költő pedig úgy festheti a' vétkeket, úgy gerjesztheti az indulatokat, hogy olvasóji a' böltsességét és a' virtust jobban megszeressék. A' mi engemet illet, én midőn a' Poésist ditsérem, tsak az illyen Költőket tartom szemem előtt, tsak azokat, kikről Virgilius azt mondotta:

Quique pii vates et Phoebus digna locuti.

Az illyeneket nem érdekelheti Plátó' vádolása.

A' Poésis' bájoló ereje, így szólnak még tovább ennek ellenségei, ártalmas mind magoknak, kik vele foglalatoskodnak, mind a' társaságnak; magoknak azért, mert sokszor az ollyan vétkeseknek, kiket festenek, helyekbe helyezettvén magokat, utóbb azoknak vétkeit felveszik és magokévé teszik, 's lelkeket a' megromlott emberek gondolkozásának utánozása által megvesztegetik; a' társaságnak pedig azért, mert igen gyakran természetekké válik egy bizonyos gúnyoló és mardosó indulat, tsufolódásra való hajlandóság, melly előbb vagy utóbb elszenvedhetetlenné lesz azoknak, kiket tárgyaz. Ezen ellenvetést azok, kik azt teszik, számtalan példákkal vitatják a' tapasztalásból. De ha szintén valami volna is a' dologban, tagadhatatlan mindazáltal az, a' mit a' felsebb említett Frantzia Író mond, hogy a' magában hasznos és szükséges mesterséget nem kell a' társaságból számkivetni azért, hogy a' vele visszaélők' kezében ártalmassá lehet. A' polgári társaságból tsak a' magokban ártalmas és felesleg való

mesterségeket szükség kitiltani, a' hasznosokra nézve pedig csak olyan rendelkezéseket kell tenni, hogy ártalmasság ne lehessenek. A' fegyver, melly az Ország' védelmezésére az igazságtalanul megtámadó ellenség megtámadására szükséges, a' tolvajok és zsitányok által a' köz bátorság báborgatására fordíthatatik; még is esztelenség volna azon mesterembereket, kik azt készítik, az Országból kitiltani. Plátó maga sem tiltja a' szőlő hegyek' művelését a' maga köztársaságában, jóllehet a' borral való visszaélés sokszor nagy rendetlenségeket okoz. Egyéberánt is a' Poésisban olly sok kösziklák vagynak, hogy az azok miatt való hajótörés minden okos embert elijeszthet annak gyakorlásától, ha csak reá erős természeti hajlandósága, elégséges talentuma, 's úgy szólván, belső hivattatása nintsen. Igen sok kívántatik ahoz, hogy valaki ezen mesterségben magát egyebek felett megkülömböztethesse; a' középszerűség pedig soha sem volt, most sint, benne megengedve.

A' mi a' Költők' olvasását illeti, az a' jó ízlés formálására felette szükséges. A' legjobb régi és új Költők munkájival való társalkodás az Irót és az ékes szóllás' gyakorlóját gondolatjainak 's érzéseinek helyesen, hathatósan, elmésen és ékesen való kifejezésére szoktatja. De ha valaki ezen telt el akarja érnei, elmúlhatatlanul szükséges, a' remek munkákat okosan olvasnia. Következésképen kell bizonyos regulákat tudnia, mellyek szerint a' szépségeket a' hibáktól megkülömböztethesse, az elsőket a' maga írásába 's beszédjébe felvehesse, vagy legalább az elme' szüleményeiről fundamentomosan okoskodhassék.

2.

Révai Miklós igaza a' magyar ige-haj-
togatás harmadik formájára nézve

Verseggy Ferencz okoskodásai el-
len, mint ezeket Budai Biographusa
1825-dikben közölte *).

1.

Ezen Értekezés czélja.

Kik honni litteraturánk folyamatjával halad-
tak, tudják, melly grammatikai czivódások tör-
téntek légyen boldogult Révai, és Verseggy
grammatikusaink között. A' villongásnak ugyan
több tárgyai voltak, mellyeket Verseggy bi-
ographusa rendről rendre felhord, el nem hagy-
ván, Verseggy mentésére, az okokat, mel-
lyektől fogva ez magát Révai állításainak áll-
hatatosan ellenek szegzé. De valamint a' biogra-
phus Úr leginkább kiterjeszkedik az ik végzésű
igéknél, mellyeknek Révai új formát adott lé-
gyen; úgy a' villongásnak tárgyai között egy
sincs olly fontos, mint épen ez: úgy hogy ezt
Révai buzgó tanítványi mindjárt a' pör kezdetén
látnák, imigyen szólván közülök egyik (Bo-
dogréti Vig László) „Nem szállunk egyéb

*) Ezen jeles 's valóban a' legnagyobb figyelemre méltó Ér-
tekezés még jóval elébb küldetett hozzánk, mint sem az
idei Tud. Gyűjt. III. Kötetjének 61. 's következő lap-
jain lévő Értekezés kinyomtatott volna; — de mi ezt
mint kiterjedtebbet ezen kötetre szántuk.

hibákról, mivel most csak a' helyes igehajtogatás mellett buzgódnak: a' mellynek elzavarodásával károsabban bomlik nyelvünk épsége, hogy sem a' többi apróbb botlásokkal". — Versegghynek egyéb különösségeit a' czivódni nem szerető tudós hazafi bizvást elnézheti, mint olyanokat, mellyek a' nyelv természetével tellyességgel nem ütköznek; 's mellyek közül többről, tekintvén alkalmatlan voltokat is, bizvást elmondhatni már is, hogy követőket nyerni nem fognak. De az ige-formálásban tett, 's most grammatikája által folyvást terjedt szakadását, kinek a' honni nyelv szívében fekszik, hideg vérrel nem nézheti; annál inkább nem, mivel az ő ajánlása a' nagy szám előtt igazságosnak, törvényesnek, követésre pedig könnyűnek, és szépnek látszhatik *).

Annak okáért, bátor grammatikai vetekedésbe nem szívesen elegendem; bátor az olvasni, tanulni kívánóknak, mind maga Révai a' magyar nyelv Régiségeiben, és úgy nevezett elaborator grammatikájában, különösen az ehez ragasztott Vindiciájában; mind közelebbi tanítványi Versegghy ellen írt dolgozásaikban; mind legközelebbi Beregszási Úr az 1825-diki Tudom. Gyűjt. VIII. kötetével közölt tudós Értekezésében, eleget tettek: még is, minthogy ez utolsó Versegghy okoskodásaira épen nem ügyelt; a' közelebbi Révaiék pedig, mint legalább a' biographus mondja, mind eddig meg nem feleltek; eltökéllém magamat a' dologhoz, úgy mint magam meggyőződése hozta magával, szállani. Ezt annál bizodalmasabban teszem, mivel a' biographus kívánsága szerint magamat részre nem

*) Mivel a' rest a' könnyűt szereti.

hajlónak érzem, ki sem egyiknek, sem másiknak nem csak tanítványa, de még személyes ismerője sem voltam. Hanemha ön-meggyőződésből egyikhez állani, a' másiktól különözni, részrehajlás: de ekkor nincs egy tanult ember is, a' biographust épen ki nem vevén, a' ki részrehajló ne legyen.

2.

Révai, és Verseggy.

Mi a' két grammatikus érdemét illeti, valljuk-meg, hogy Révai nagy tanultságú, mely behatású, fáradhatatlan szorgalmatosságú férfiú lévén, a' magyar nyelvet, épen akkor, mikor sok részben korcsosodni, hanyatlani indúlt, honni 's rokon forrásokból, a' nyelv történetéből, 's belső alkotásából, hová a' philosophia egy általjában utasítja a' grammatikust, eredeti, tökéletes tisztaságára iparkodott vissza-vinni, száműzvé a' közelebbi kor fattyu, idétlen szokásait. És annyit teve, a' mennyit sem előtte, sem eddig utánna senki nem. — Az a' szeretet, tisztelet, hódolás, mellyel eránta tanítványi viseltettek, nyilván jele tudóshoz illő nagy kharakterének; az a' kész követés, mellyel a' tudós hazafiak nagy megeggyezéssel tették grammatikáját irások alapjává, tagadhatatlan tanúja, hogy nem homokon épült nyelvtanítása. — Ha epés volt-e? nem tudom; 's ez nem jöhet, nem jól jö ott kérdésbe, hol litteratori érdemről van szó. Hogy tüzesen védelmezé állításait, azt tapasztalni munkájiban; de ez csak arra mutat, hogy azokról nagy volt meggyőződése. 'S ki volt valaha nagy, tűz nélkül? Azonban úgy tapasztalom, hogy Verseggy ereiben sem csupa ambroszia folydogált. (Boldogréti Víg Lászl. több helyeken.)

Valljuk - meg, hogy Verséghy nem különben szép tudományú férfiú volt; és ha ő Révai val kezét fogva indult volna a' nyelv csinosításának pályáján, sokat fogott használni. De neki tetszett a' különözés *), 's a' helyett, hogy a' nyelvet honni, az az, a' nyelvnek tulajdon principiumiból, fejtegetné; idegen, sokszor önkényű maximákat állita-fel, nem tekintvén a' nyelv történetét, 's annak belső alkotását. Ő nem azt hozta fényre, 's rendbe, mi fő kötelessége a' grammatikusnak, mi a' nyelvben röjtve, 's még reánk nézve homályosan feküdt; hanem maga kívánt nyelvet alkotni **). Innen történt, hogy a' régiséget, melly eleve feltett czéljának nem kedvezze, megvetné; a' jó szokást rossznak, a' rosszat jónak tartaná: 's így a' nyelvben valóságos szakadást szerezne. Melly most már annál nagyobb zavarodást fog okozhatni, hogy grammatikája az egész hazában iskolai könyvnek sanctionáltatott ***). — Ezért, mint maga vallja a' biographus, többen vádolák Verséghyt; ki ha vagy egészen elhallgatna, vagy másképen szállana; ma már csekély volna a' nyelvbéli különözés; legalább a' mik historice, 's etymologice bizonyosok lettek Révai fejtegetése után, azokban szépen eggyeznénk. A' vád, itéletem szerint, csak annyiban igazságos, a' mennyiben sajnos. Különben Verséghynek úgy szabad volt felszóllalni, mint Révainak; meggyőződése szerint pedig szállania, kötelessége is volt. De úgy tet-

*) Ezen hamis hetsület szeretet, vagy is inkább éretlen nagyravágás, mételye sok Tudósnak.

A' Red.

***) Ez teljességgel senkinek se szabad.

A' Red.

****) Vajha ez ne történnék!

A' Red.

szik, Versegghynek nem volt elég kritikája a nyelvtudományra; nem elég aeszthetikája a szép tollra (L. Kazinczy levelét Révaihoz, Boldogréti Vig Lászlónál a' 15-dik l.) nem elég elszánása anya-vidéke szokásától magát elszakasztani. De a' tudományos körben nincs dictatura, nincs veto, nincs kirekesztő jus. Azt az egyet kívánjuk meg azoktól, kik a' magyar litteraturát teendik foglalatosságokká, hogy minelőtte megindulnak, a' régít az újjal, Révait Versegghyvel, vessék össze; 's abban alapodjanak - meg, mit jobbnak, pontosabbnak lenni tapasztalnak; 's úgy kövessék azt, hogy választásoknak okát adni, azt védelmezni is tudják, ha kívántatik *).

Mind Révai, mind Versegghy megérdemlik a' nemzet háláját; mind erről, mind arról fel kell tennünk, hogy nyelvünk 's litteraturánk szeretetéséből, 's nemzetünk dicsőségére munkálódtak. A' nemzet talán még sokáig fog a' kettő között habozni; de a' vi'sgálódó nyelvtudós Révai mellett fog maradni; Révaival tovább nyomozni dicső nyelvünk gazdag, kimeríthetetlen kincsei körül. Nyugodjék mind a' kettő békével a' jók között, míg mi itt alatt hátrahagyott emlékeket tisztelvén, maradványaikat vi'sgáljuk, 's tehetségünk szerint használjuk.

3.

Révai rendszabása az ik végzetű igék hajtogatások eránt.

Révai három formát különböztet-meg, melyek szerint hajtogattassanak a' magyar igék:

*) Igen helyes és szükséges kívánat (Forderung, postulatum).

A' Red.

meghatározatlan első; meghatározatlan második; és meghatározott formát.

Az első formához tartoznak mind azok az igék, melyekhez személyes (névpotoló) ragaszték nem járul, az úgy nevezett pusztá gyökerű művelő (activa) műveltető (factitiva) és sok köz (neutra) igék, p. o. szeret, amat; szeretet, facit amari; jár, 's a' t.

A' másodikkhoz tartoznak mind azok, melyek a' harmadik személyben ik végzetűek: különösen minden szenvedők, szerettetik, olvastatik; némelly művelők, eszik, iszik, cselekszik; igen sok közösök, játszik, fekszik, aluszik; tűnik 's a' t. Minden vissza hatók (reflexa) vevődik, tevődik, csukódik, tűnődik; mind azoka' ható igék (potentialia) melyek ik végzetű igéből származhatnak: olvastathatik, ehetik, cselekedhetik, játszhatik, verődhetik, olvasztatik, eszik 's a' t. igékből.

A' meghatározott formához tartoznak azok, melyek művelők lévén, egyszer'smind bizonyos meghatározott tárgyuak: szereti, várja p. o. a' bátyját. Ide tartoznak a' közösök is, valamikor meghatározott tárgyuak, az az, művelő értelműek; így a' meghatározott szenvedők is, és hatók: játszhatja, p. o. a' csittet; olvastatja, olvastathatja, p. o. Himfit.

Itt csak a' meghatározatlan második formáról, vagy is az ik végzetű igékről lévén szó, csak ennek a' formának adjuk Révai után példáját; ezt is csupán a' többtől különböző, egymással rokon időkben, mind a' három személyben, és csak az egyes számban, miúgy a' többesben semmi különbség. Általában csak azt jegyezzük-meg, hogy Révai szerint, a' régiséggel tellyesen meggyezőleg, az ik végzésű igék öt rokon időben

az első személyek állhatatosan m, a' másodikok l,
a' harmadikok k végzetűek. A' rokon idők a' kö-
vetkezendők:

J e l e n t ő m ó d

Személyek.

J e l e n i d ő.

3. Olvastatik. Eszik. Tetszik. Záródik. Ehetik.
2. Olvastatol. Eszel. Tetszel. Záródol. Ehetel.
1. Olvastatom. Eszem. Tetszem. Záródom. Ehetem.

F é l m u l t i d ő.

(imperfectum)

3. Olvastaték. Evék. Tetszék. Záródek. Eheték.
2. Olvastatál. Evél. Tetszél. Záródál. Ehetél.
1. Olvastatám. Evém. Tetszém. Záródám. Ehetém.

P a r a n c s o l ó.

3. Olvastassék. Egyék. Tessék. Záródjék. Ehessék.
2. Olvastassál. Egyél. Tessél. Záródjál. Ehessél.
1. Olvastassam. Egyem. Tessem. Záródjam. Ehessem.

Ó h a j t ó.

3. Olvastatnék. Ennék. Tetszenék. Záródnék. Ehetnék.
2. Olvastatnál. Ennél. Tetszenél. Záródnál. Ehetnél.
1. Olvastatnám. Enném. Tetszeném. Záródnám.
Ehetném.

J ö v e n d ő i d ő.

(Futurum exactum)

3. Olvastatandik. Eendik. Tetszendik. Záródan-
dik. Ehetendik.
2. Olvastatandol. Eendel. Tetszendel. Záródan-
dol. Ehetendel.
1. Olvastatandom. Eendem. Tetszendem. Záródan-
dom. Ehetendem.

A' dolog e' szerint elég világos az ik végzetű igéknek hajtogatásokra nézve ; 's ha van valami nehézség, hát ez egyedül abban fekszik, hogy különösen melly igék végződnek ik ragasztékkal? A' szenvedő, és visszaható igékben nincs semmi nehézség, mert ezek minden kivétel nélkül ik ragasztékuak, valamint az ezektől származott ható igék is. Csupán tehát a' neutrumokban nincs tellyes bizonyosság. Ezekről tehát a' következőket jegyezzük-meg: Némelylek közülök bizonyosan csak az első meghatározatlan formához tartoznak, pusztá gyökerüek lévén, mint: jár, kél, száll, kereng. Ezek, valamint a' határozatlan mivelők is, állhatatosan az első személyekben k, a' másodikokban, különösen a' jelentő mód jelen idejében, és az össze foglalónak jövődjében, sz; a' félmult időben, és az óhajtóban l; a' parancsolóban, de illő változással, j végzetüek; így járok, jársz, jár; járék, járál, jára; járj, járjon; járnék, járnál, járna; járandok, járandasz, (járandsz) járand. Így kelek, futok 's a' t. — Mások bizonyosan csak ik végzetüek, p. o. játszik, fekszik, tetszik, vérzik, fénylik, 's a' t. Ezeket senki sem merné, senki nem tudná ik nélkül mondani: játsz, tetsz, feksz, vérz, fényl. Mások végre bizonytalanok, úgy hogy ik-vel is, ik nélkül is helyesen mondatnak: hajlik, 's hajol; lépik, 's lép; bomlik, 's bomol; botlik, 's botol. *) Ezen utolsó rendüek tehát mind a' két formában jól hajtogattatnak; jóllehet a' régiek ezeket is többnyire ik végzettel irták; 's én épen nem kételkedem, hogy a' későbbi zavarodásra ezen bizonytalanok adtak alkamatosságot.

*) Igen helyesen.

Itt sem nagy tehát a' nehézség: mert csak arra kell vigyáznunk, mondhatni-e, vagy nem mondhatni a' gyökér-személyt, a' harmadikat, ik nélkül? Ha jó magyar létedre, füled botránkozása nélkül, mondhatod; hajtogasd az első forma szerint, p. o. lép, lépsz, lépek; lépék; lépj; lépnek; lépendez; ha nem mondhatod, tarts a' második formával, p. o. játszik, (minthogy nem mondhatod ik nélkül) játszol, játszom; játszám, játszál; játszánám; játszandom.

4.

Révai rendszabásának okai.

Fő, 's egyetlen oka Révainak: az állhatatosan megégyezett régi 's közelebbi szokás. Ez a' halottas beszédektől fogva (Révai Antiquit. Litterat. Hung.) egész a' mult század közepéig annyira állhatatosnak, annyira megegyezőnek találtatik e' dologban, hogy ellenkező példát felhozni mind eddig senki nem tudott; azolta pedig, noha a' beszéllők itt 's ott talán valamivel korábban is kezdék (mert a' rontás is csak lassan terjed) már zavarva találjuk a' dolgot, de úgy még is, hogy az íróknak ugyan nagyobb, 's litteratori tekintetben jelesb részek állhatatosan a' régiséggel tartana; midőn a' beszéllők, és a' gondatlan írók majd minde'hol annyira zavartak, hogy ugyan az a' személy ugyan azt az igét most így, majd úgy hajtogatja; majd tessék, majd tesszen; eszem, eszek; játszának (én) játszánám 's a' t. *)

A' mi gondos Révaink, ki magának azt a' szabadságot tulajdonítani nem merte, hogy a' nyelv

*) Úgy vagyon.

formáit akár fogyasztaná, akár bővitené, akár változtatná (mit a' már kész nyelvben tenni tellyeséggel nem szabad) *) ki a' nyelvet korcsaitól megszabadítva az ő valódi, természetes állapotjára törekedett vissza vinni: látván e' nagy zavart, mindenek előtt a' tiszteletes régiség drága, 's elég bő hagyományait dulta-fel; 's azokból annyi példát hozott fényre (Élaborat. Grammat. p. 880—919.) hogy maga Verseghy megsokallaná, a' régiség pusztítójának nevezvén ezért Révait. Ezekből látá ő, és az egész magyar világ előtt nyilván megmutatá, hogy az ik végzetű igéknek az első határozatlan, vagy is a' pusztá gyökerű forma után kezdett hajtogatások a' mult század közepéig az egész irott régiségben ismeretlen volt. Az írókhoz adja az előtte élt grammatikusokat: Erdösi (Sylvester) Jánost; Molnár Albertet; Pereszlényi Pált; Böjti Antalt; Szent-Páli Istvánt, kik a' régiség példájival megegyezőleg taníták ezen igéknek hajtogatásokat. Ohajtnom kell, hogy minden tanulni szerető hazafi, kinek különben sem ideje, sem tehetsége a' régiség maradványit tulajdon forrásaikban olvasni, legalább ezen példákat olvassa által, 's tapasztalni fogja, melly igazságtalan Verseghynek azon vádja, mellyel dicső őseinket terhelni merészlé, kik e' dologban magok magokkal csúfosan ellenkeztek. légyen. Melly rágalmazását ugyan ő csak egy példával sem tudá bizonyítani. — Én, hogy a' régiség megegyezéséről magamat annál bizonyosabban meggyőzném; megforgattam mind azokat, kiket kezeim közé keríthettem: Telegdit (1578.)

*) 'S nem is lehet többé; mert új nyelv lenne belőle, mint az új Magyarok nyelve.

Vásárhelyit (1618.) Pázman Pétert (1624.) Prágai Andrást, Ráldit; és csak egy példára sem találtam, melly ellenkezést mutatna.

Az újabbakat, mint mondám, zavarba találta Révai, de úgy, hogy még akkor is Magyarországnak ugyan nagyobb része, Erdély pedig egészen, a' régi formát követné. Innen természetes volt Révainak azt a' törvényt, melly a' grammatikusoknak fő törvények, követni, hogy a' két ellenkező szokás közzül azt alapítsa-meg, melly mind időre, mind helyre nézve közönségesebb; hanemha az etymologia vele nyilván ellenkeznék*). Már pedig a' harmadik formában (harmadiknak e' formát Verseghy után nevezem ezentúl, hogy értsük egymást) öt századon által bizonyos az eggyértelem; az ellenkező szokásról nem különben bizonyos, hogy ez az utolsó század közepén felül nem emelkedik; 's ettől fogva is mind eddig annyira nem közönségesb ama' réginél, hogy az még ma is jóval közönségesbnek taláztatik, ha kivesszük azon beszéllőket és írókat, kik mind a' kettőt összezavarják.**)

Látván ezt a' régiségnek tisztelője, Révai, ne talán vakon kövesse a' nagyobb részt, vi'sgálat alá vette mind a' két szokást; a' millyennel valóban birt, nagy philologiai munkálódása után azt tapasztalá, hogy az ik végzetű igékben az ik, al, el, és m, nem különben, mint a' meghatározottakban az a, i, ed, m, p. o. olvassa, olvasod, olvasom; szereti, szereted, szeretem — valóságos személyes ragasztékok. Ki-

*) Igen helyesen.

A' Red.

**) Tökélletes igazság.

A' Red.

tetszik ez különösen a' szenvedőkben , mellyek meghatározott mivelőkből szármozván , szinte ugy nem lehetnek személyes ragasztékok nélkül. — Igy tehát a' régiség állhatatos szokását megszenteli az etymologia. A' mi pedig e' két oszlopon nyugszik, az a' nyelvben mozdíthatatlan, hanemha a' nyelvet önkényen zavarni, 's így megrontani akarjuk. A' személyes ragasztékokat elég nyilván megmutatá Révai a' nyelv történetéből, 's a' rokon keleti nyelvekből.

Minekelőtte tovább menjek , az ifjuság kedvéért , melly most szívja Versegghy grammatikájából a' jöendő még nagyobb zavarnak cseppjeit, feljegyezek egynehányat mai jelesb íróink közül, kik a' harmadik formát állhatatosan követik: Virág Bened. Kazinczy Ferencz; Kiss Ján. Berezsenyi Dán. Kisfaludy Sánd. és Károly; Horvát Endre, és István; Kultsár Istv. 'S ki nem tapasztalja, hogy folyó írásainkban: a' Gyűjteményben, Minervában, Erdélyi Muzéumban, Aurorában, Hébében a' harmadik forma uralkodik? Kik ellenben az ik végzetű igéket állhatatosan a' pusztá gyökerű, vagy az első határozatlan forma szerint, mint Versegghy kívánja, hajtogatnák, Versegghyn, és Biographusán kívül csak kettőt sem tudnék mondani; azt azonban megvallom, hogy a' habzóknak számok itt is könnyen legnagyobb. De azt is észre kell vennünk, mit már fen mondtam, hogy több neutrumaink vannak, mellyek ik-kel is, ik nélkül is jól mondatnak: honnan az következik, hogy gondosb, jelesb íróink sem eggyeznek, 's eggyezniek nem is kell, minden igére nézve. Adjuk hozzá, hogy a' Röltők, kivált a' rimesek, gyakran engednek itt is valamit magoknak, mint ezt már Révai észrevette Faludi Ferenczben, ki egy helyen

így énekelt: „Rút forgó szél indúla, —
 Csak álom volt, elmúla. Nekem legyen
 szabad a' még élő, nemzetünk gyönyörű költő-
 jét, Kisfaludy Sándort említnem, ki bátor
 Kesergő szerelméhez írt Előszavában úgy
 adja jelét a' régiséghez ragaszkodásának, hogy
 attól egyszer sem térvén el, állhatatosan vele
 tart ezekben: Vajha Himfy boldog sze-
 relmének Gyeniussza minden házas-
 ságban uralkodhatnék (XIII. l.) Én úgy
 vélekedem (XVI.) Bátor verseiben is közön-
 ségesen ezzel a' formával él, mint Keserg.
 Szer. V. Ének. Mély csendesség ural-
 kodék — 's a' mint a' völgybe sodródék.
 — (IX. É.) 's a' porba leheveredem, — 's
 az egekbe emelkedem. — — Az élettel
 tusakodom — Fájdalmammal nyájas-
 kodom. — (CXL. D.) Akármiként cselek-
 szem, soha ki nem menekszem. —
 (CXLVII. D.) Bátor miként tünődjem,
 Hogy ebből kivergődjem. — (XVI. É.)
 Emlékezem még erre. (CLVI. D.) Ő egy
 híves zöld ernyőben Feküvék ott a'
 szellőben. — Még is (CXXXVI. D.) így éne-
 kel: Semmi sincs a' teremtésben, a' mi
 nekem tetszene; a' miben, ha bár ke-
 vésben, egy kis kedvem tellene. —
 (CLXXIII. D.) Jó állapot ne haragudgy rám!
 (CLXXXI. D.) Hogy áldozok, és éneklek,
 álmodozom és írok; hogy könyörgök
 és esdeklek, imádkozom és sírok. Melly
 utólsóban keverve a' két forma. — De mi itt nem
 a' poetai szabadságról, millyennel minden nemzet
 költőji éltek, hanem a' grammatikai pontos rend-
 szabásról szözlünk, mellynek nem csak nem sza-
 bad a' poetai szabadság után indulnia, sőt köte-
 lessége azt állhatatosan belebb szorítania. Ha

Versegghy mint poeta vette volna magának e' szabadságot, talán senki ellene szólni nem fogott volna; de midön úgy lépett-fel mint grammatikus, 's a' csupa szabadságból törvényt kívánt alapítoi az örök formának kivetésével: a' dolgot fontosbbá tévé, hogy sem hallgatva el lehetne azt nézni. Minekutánna tehát a' régiség által megszentelt, 's Révai által jól elrendelt harmadik formát az ik végzetű igékre nézve alapjaival együtt láttuk, lássuk Versegghy dolgát is, mentő 's ellen okaival együtt, szorosán követvén a' Biographus előadását.

5.

Versegghy állítása, mentő és ellen okaival együtt.

(Ezen cikkelyben úgy fogom a' dolgot előterjeszteni, hogy az egészen személyes beszélgetésben jelenjék-meg Versegghy és Révai között, rövidség és nagyobb világosság kedvéért).

Versegghy.

Nem csak a' hosszabbító ik szótaggal végződő, hanem a' másféle, és mind eddig közönségesen a' rendkövetők közé számláltatni szokott igékre nézve is, találatnak a' régi könyvekben, és még most is a' köz népnél egy két hibás ragasztékok, mint: méltóztassék, adgyék, mennyék, tessék, a' törvényes méltóztasson, adgyon (adjon) mennyen (menjen) tesseny helyett; vagy: férkezem, adakozom, öltözöm, a' törvényes férkezek, adakozok, öltözők helyett. Az újabb időkben egynehány írók és nyelvművelők, e' hibákat törvé-

nyes rendhagyásoknak avagy úgy nevezett kivételeknek nézvéen, és a' hibás ék ragasztékból azt gondolván, hogy az ik hosszabbítónak kedvéért kell a' harmadik személyeket k végzetű ragasztékokkal formálni; felállították végtére erőnek erejével nyelvünkben a' harmadik formát, melly a' törzsökösből és mutatóból van össze vegyítve.

— Én a' régi könyvekben szemeimmel látván, és magának a' harmadik forma legfőbb és legbuzgóbb védelmezőjének nyilván való vallásából megmutatván, hogy a' régi írók a' harmadik formát állandóképen olly annyira nem követték, hogy sokszor tőlök ugyan azon egy ige ugyan azon egy személyben már a' harmadik forma szerint, már a' regula szerint ragasztatott; tudván tovább azt is, hogy a' harmadik formával a' magyar nemzetnek csak egygyik része, és még az is csak tétovázva él; tapasztalván végtére, a' szörnyű képtelenségeket, mellyek a' harmadik formából nyelvünkre hárultak: a' philozophiának vezérlése szerint ama' philologiabéli fő törvényhez folyamodtam: „hogy az ollyan nyelvben, melly a' műveltnék, rendbeszedettnék és csinosnak nevét meg akarja érdemleni, a' közönségesen bevett rendhagyásokat ugyan, mellyek a' nyelvnek gyermekségétől fogva erőben vannak, mint a' rendhagyó neveknek ló, só, kő 's a' t. vagy a' hasonló ige'eknek, mint hisz, eszik, sző 's a' t. ragasztásai, szentül meg kell hagyni; de a' nem közönséges, nem állandó, hanem csak imitt amott, vagy még a' nagyobb résztől is elfogadott r i d e g szokásokat ellenben a' közönségesen bevett egyformaságnak állhatatos törvényei alá kell szorítani”, és így a' harmadik formát a' művelt, rendbeszedett és csinos magyar nyelvből számkivettem, a' nélkül, hogy ez által a' vele élni aka-

ró íróknak vagy beszéllőknek kényeket igazni akarjam. (Vers. Fer. Élete 157. 158. l.)

Révai.

Versegghy a' jót rosszal keveri, hogy gyanussá tegye: a djék, menjék a' régi nevezetes könyvekben, valamint az újakban is ismeretlen. Ha itt ott a' beszéllőktől hallotta Versegghy, bizonyosan nem máshol hallhatta, mint épen ott, hol hallani nem akarta volna, a' Debreczeni vidéktől Tiszáig, 's Tisza mentében Pestig, 's így a' Szolnokiak között is. De ha bár az egész országban hallotta volna is, a' miatt a' visszaélés miatt a' jót megutálnia épen nem kellett. Én is hallottam nem egyszer lo a, só a, lo va sa va helyett, a' nélkül, hogy eszembe jutott volna ezeket a' közönséges formára huzni, 's mondani: ló ja, só ja, mint mar há ja, ha zá ja. Ellenben a' tessék, méltóztassék mind a' régiségben állhatatosan, mind az utóbbi jó könyvekben leggyakrabban, feltalálatnak. 'S nemde ezek amazoktól természetek szerint különböznek, midőn azok ik végzés nélkül, á d, m e g y, ezek ik végzéssel, t e t s z i k, méltóztatik, állanak a' képző személyben? Nem igaz tehát, hogy újabb írók állították fel az ik végzet kedvéért a' harmadik formát, melly a' mult század közepéig állhatatosan megvolt a' magyar nyelvben; hanem Révai mutatta azt ki, 's világosította fel a' régiségnek számtalan példájival, az etymologia csalhatatlan fátylójánál, hogy így a' későbbi zavart eloszlassa, mellyet Versegghy haláláig nem szünt nevelni. Hogy a' régiség állhatatosan minden időben, és személyben a' nevezett formát követte, azt Révai bőven megmutatta, több mint ezer példával. Hamisan fogja tehát Vers. reá: hogy a' régiséget állhatatlanságáról ő is vadolta legyen; csak azon igék-

ben mondja ő, hogy a' régiek sem eggyeztek, mellyek minden időben kétféle gyökerűek, 's azért mind a' két forma szerint jól hajtogattnak, u. m. omol, és omlík; romol, és romlík; hajol és hajlík 's a' t. mellyek épen ugy vannak a' mi nyelvünkben, mint a' latánban adsentio, és adsentior; partio és partior; impertio és impertior; reuerto és reuertor, 's a' t. Nem támasztott ellensége szavait kelle tehát Versegghynek maga részére magyaráznia, mit az soha meg nem engedhetett; hanem, szinte mint az, a' régiségből, a' nemzet valóban dicső íróiból, Pázmánból, Káldiból, Telegdiből, 's egyebekből felhordott példákkal támogatnia vádolását; mit midőn nem tesz, nem is tehet, mert példákra nem talál; vádolása csupán reáfogás marad, 's annál disztelenebb, hogy dicső eleioket általlában érdeklí; valóban az illyenről nem elég mondani, hogy szemével látta, hanem nyilván ki is kell azt mutatni. — A' nemzetnek pedig nem eggyik része, hanem jóval nagyobb része, az Erdélyi magyarokkal eggyütt, ma is, állhatatosan él a' harmadik formával; tétovázva pedig csak azok élnek, kik nem tudják hányadán vannak. De épen ebből a' tétovázásról tett tapasztalásból kellett volna Versegghynek azon resultatumot következtetnie, mellyet Révai következtetett: t. i. hogy mivel ez a' tétovázás nem régi, sőt igen is új, mintegy 50. 60. esztendő; az ik végzésű igéknek pedig a' harmadik forma szerint tett hajtogatások litteraturánkkal egykorú: ezt a' formát helyre állítani, és világosan kitenni elkerülhetetlen kötelessége a' grammatikusnak, hogy a' nemzetet tétovázásából kiemelje, és az igéknek valódi formájokra tanítsa. — Mint nevezheti Vers. a' harmadik formát rideg szokásnak, melly valamint literatúránkkal, ugy bizonyosan

nyelvünkkel is egy korú? különben első írónk tellyes megegyezéseket megfogni lehetetlen. — A' képtelenségeket majd megtekintjük, 's meg fogjuk mutatni, hogy azok koránt sem olly szörnyűek, mellyek miatt a' harmadik formát a' művelt, rendezett és csinos magyar nyelvből számkivetni kelljen; sőt látni fogjuk, hogy azok Versegghynek valóban rideg szokására pattannak vissza. 'S Pázmán, Ráldi, és a' fen tisztelt új írók nyelve nem művelt-e, nem rendezett-e, nem csinos-e? Vagy hát kiktől tanuljuk a' csinos beszédet, mi szegény magyarok? Versegghytől? csak egyedül Versegghytől! De hát Versegghy kitől tanulta, nem mondom a' csinos magyarságot, melly valóban benne sem épen olly kitünő, minttalán maga hitte, de csak a' magyar nyelvet is, a' magyar nyelv valós tulajdonit, annak megkülönböztető formáit? Valljuk meg, hogy nyelvünk férfias korában, melly tagadhatatlanul a' tizennegyedik században már kezdődött, és tartott Telegdin, Pázmánon, Rárolyin által a' múlt század közepéig, mikor egyéb korszakkal együtt ez a' Versegghy által védett korszak is megkezdé szállani nyelvünket. Ha talán orthographiánk ma már tisztább, bizonyosabb, mint volt az a' régieknél; bizonyosan maga a' nyelv, a' szóllás-mód tisztább, bizonyosabb, pontosabb volt ezeknél; mint nálunk még ma is. De az orthographia, melly minthogy nincsenek saját betűink, talán soha sem fog mindenre bizonyos lenni, nem tartozik a' nyelv valóságához, mint a' szavaknak formáik, mellyeket változtatni annyi, mint a' nyelvet sarkából kivetni. Példánk van az olasz, franczia nyelvekben, mellyek nagyobb részben latán szavakból állanak; de ha egészen ezekből állának is, latánok lenni nem fognának, minthogy formájuk egészen mások. — A' józan philozophia

koránt sem parancsolja az egyformaságot, különben egy nyelv sem tenne neki eleget; hanem azt parancsolja egyedül, hogy a' nyelvet, valamint mindent a' világon, a' maga, tulajdon, és saját principiumiból fejtsse-ki a' philologus, és úgy rendelje azt el a' grammatikus, mint azt a' nyelv története, alkotása, természete kívánja: egy rend alá gyűjtven az eggyenlőket, és gondosan megválasztván a' különbözőket. (Révai Vindiciae p. 1010. 1027—29. 1011—12. 1014. 1026. 1023—24. — Miklósfői Ján. 65. l. 66—71. Kardos Adorján: 122).

Verseghy.

Arról nem kételkedtem én soha, hogy a' nemzetnek egyik része a' harmadik formával él; sőt tudom, és Révai is megvallotta, hogy a' köznépe' formával sokszor még a' regularis igékben is vissza-él, mint álljék, v egyék, szóljék; a' rendkövető álljon 's a' t. helyett. De mivel tudtam, nem csak a' születésem helyének környékében szokott eleven (élő) beszédből, hanem több Ts N. Vármegyéknek magyar repraesentatiojából is, hogy az országnak némelly részeiben a' harmadik forma szokatlan; mivel tapasztaltam tovább azt is, hogy még ott is, a' hol szokásban van, szinte olly tétovázó és állhatatlan, mint a' régi könyvekben; mivel végtére égy Uri embernek, ki született Székely, magyar literaturánknak tudós tisztelője, bizonyításából értettem, hogy a' Székelyeknél a' harmadik forma tellyességgel ismeretlen: mit volt mit tennem, egyebet, hanem hogy itt is a' (tótos) harmadik formát valóságos hibának nézsem, és nyelvünknek rendbeszedésében a' mindenütt szokott regulához ragaszkodjak. (Vers. élet. 100. 161).

R é v a i.

Hogy a' köznép e' formával sok helyen és gyakran vissza él, különösen ott, hol Versegghy legkevesbé akarná, senki sem tagadja; de mivel nem élt és él vissza a' köznép mindehol és minden időben? Ad-e just ez a' vissza élés a' jó élésnek megszüntetésére? Vagy nem épen ez a' vissza élés nyilván jele-e a' harmadik formának? Valóban ha valahol, itt van helye a' philozophia általános hagyásának, hogy elnyomván a' vissza élest, ettől a' jót gondosan megválasztva, csak ezt törekedjünk közönségessé tenni. — De a' harmadik forma nem csak Versegghy születése helyének környékében, hanem több Vármegyében is szokatlan! Ha egészen igaz volna is Versegghynek ezen állítása, törvényül még sem szolgálhatna, mellynek az egész nemzet hódoljon: mert a' Tisza melleki vármegyék, és Szolnok vidéke csak provincia, és szöllumódja provincializmus. De Révai maga is Tisza melleki lévén, és Szolnokon is gyakran átmenvén, 's több Tisza melleki Vármegyéket bejárván, 's ugyan ezen részekről, a' pörnek folyása alatt több tudósításokat véven, azt találta, hogy ott sem újság hallani, sőt gyakrabban, 's némelly helyeken állhatatosan hallani: dicsértessék, eszem, iszom, alszom, dicsértessen, eszek, iszok, alszok helyett. De nincs is az egész hazában csak egy Vármegye is, mellyben ne hallatnék: ehethém, ihatnám, kenyeret eszem, vizet iszom; ehethnék, ihatnék a' jámbor 's a' t. — Annak az uri embernek (becsület a' jámbornak, kár hogy nevét nem tudjuk!) egész Erdélyt állítja ellenébe Révai, ki Erdélyben mint Piarista tanított, 's ott van Böjtő Antal, Szent-Páli Istv. grammatikusok; ott az Erdélyi magyar tár-

saság: tekintse-meg ezeket, ki Révai szavának nem hisz. — Már ezekből eléggé kitetszik, hogy e' részben a' nyelv ugyan zavarodást szenvedett; de egyszer'smind az is, hogy régtől fogva több analogiát követett az igehatogatásban; 's hogy a' gondos nyelvtudós illyent hármat talál a' leg-régibb időktől fogva. Kötelessége tehát meghatározni, melly formához tartoznak; 's a' mai zavart úgy osztalni-el, hogy a' régiség által megszentelt, 's ma is fenálló formák között ki egyet se vessen; hanem ezeket hiven megtartván, a' különböző ige-
ket ossza-meg közöttök. — A' harmadik forma tó-
tossága csupa mese, hihetőleg azért költötte ezt
Vers. hogy a' tudatlanok előtt nemzeti előítélet-
ből annál gyűlöletesebbé tegye azt. Vannak-e a'
tótoknál ik, ék végzetű igék? 's hogy m vég-
zetűek vannak, nem fognak-e a' mi határozott
igéink? hallom, szeretem 's a' t. mind tó-
tosok lenni? Vagy mellyik, nemzetét, dicső őseit,
tisztelő hazafi fogja azt hinni, hogy azok nyelv-
eknek saját formáját eltótosítatni olly megegye-
zéssel engedjék? a' tőlök az előtt nem hallott
tót formát eggy akarattal ellenmondás nélkül elfo-
gadják? 's ezt csak Verseg hy vette légyen észre
a' századok végén? (Vindic. 1004--1021.
1003. 1005. 1011—12. 1014. 985—996. Miklo s-
fi 27—33. Bővebben B. R. Vig L. 193—203).

Verseg hy.

De még ezeknél is többet mondok. Mai na-
piglan, nem csak a' mértékletes könyvszerzők,
kik inkább a' tárgyra, mellyről írnak, mintsem
a' nyelvnek tisztaságára vigyázzván, a' harmadik
formát csak azért követik, mivel czivakodni nem
akarnak; hanem még az ollyan írók is, kiknek
a' harmadik formának védelmezésében legnagyobb
indulatjuk van, mind a' közbeszédben, mind
nyom-

nyomatott írásaikban, e' formától olly gyakran és olly szembetűnőképen eltávoznak, hogy saját szájokból és munkáikból világosan látni, hogy a' harmadik formát tökéletesen nem is ismerik, vagy hogy a' regulákat, mellyeknek fentartásokért viaskodnak, magok is megtapodják. Valljameg akárki, ha olvassa-e, vagy hallja-e a' harmadik formának pártfogóitól, vagy a' beszéllő magyar nemzetnek színétől, az e'féle második személyeket: bánol, bomlól, botlól, döglől, fénylel, hajlól, hazudol, illel, lakol, sinlel, ugrol, töröl, válól 's a' t. a' bánysz 's a' t. helyett. Vi'ssgálja meg tovább, ha valljon az ék végzésű imperativusokat olvassa-e, vagy hallja-e a' harmadik formának védelmezőitől olly közönségesen, a' mint tölök a' mellette buzgó harczokhoz képest méltán megvárhatnánk, mint: bomoljék, döggöljék, fényljék, fürdjék, hajoljék, kétljék, lakjék, ötljék, sinljék, tojjék, ugorjék, váljék; a' regularis bomoljon, tojjon 's a' t. helyett. Pedig a' harmadik formának rendtartása szerint mind ezeket ék, azokat l ragasztékkal kellene ám mindenkor mondani. (61. 62.)

R é v a i.

Ha vannak olly mértékletes (jobban gondatlan) írók, kik a' nyelv tisztaságára nem vigyáznak, az ilyenek sem Révai ügyének nem ártnak, sem Verseghyének nem használnak. Ha pedig csupán a' czivakodni nem akarásból követik a' harmadik formát, sajnálom kell őket, mert hiszen hát Verseghyékkel kell czivódniook. Különbén Révaiék sem támadtak-meg nyilván senkit azért, hogy nem a' harmadik formát követik akár beszédjekben, akár írásokban; csak a' ma-

gát hatalmasan ellene szegzett *Vers eg h y t* ille-
te kemény kikelések. De már fenmondám, hogy
sok író, és beszélő van, kik nem tudják, hánya-
dán legyen a' dolog: ezek tehát ha nem *Vers eg h y é k*, bizony *Révai é k* sem lehetnek. 'S
nemde ellenmondás van *Vers eg h y* vádolásá-
ban, midőn azokat nevezi a' harmadik forma leg-
nagyobb indulatú védelmezőjinek, kik egyszer-
's mind azt vagy nem ismerik, vagy még meg is
tapodják? Sőt a' felhozott példák azt mutatják,
hogy a' dolgot maga *Vers eg h y* vagy nem a-
karja érteni, vagy valóban nem érti, midőn ol-
lyanokat is kever közikbe, mellyek szinte olly
jól hajtogattatnak a' puszta gyökerű, mint a'
megbővült gyökerű forma szerint, ilyenek: bán,
és bánik, bomol, és bomlik, botol és
botlik, hajol és hajlik; hazud, és ha-
zudik, vál és válik; sőt egy, a' kétleni
(összehuzott a' kételkedemből, és csak az
első személyben, kétlem, gyakorlott, 's inkább
mívelő, mint köz értelmű) ide nem is tartozik;
valóban valamint nem hallotta *Vers eg h y* kétl-
jék, úgy én sem hallottam, kétljen, valamint
nem, kétlik, vagy kétel. A' sok példa között
tehát be kevés marad! de ezen keveset több szám-
talanokkal a' tudós *Révai é k*, hanemha vigyázat-
lanságból ollykor szunnyadoznak, állhatatosan
a' harmadik forma szerint hajtogatják: d ö g l ö l,
f é n y l e l, i l l e l, l a k o l, s i n l e l, u g r o l,
t ö r ö l (t ö r i k - b ö l, m e r t t ö r - b ö l, m e l l y m i v e -
l ő, t ö r s z) 's í g y: d ö g ö l j é k, f é n y l j é k 's
a' t. f é n y l i k a' p a r a n c s o l ó b a n v a l a m i v e l n e h e -
z e b b n e k l á t s z i k; d e h á t k ö n n y e b b - é *Vers eg h y*
szerint: f é n y l j, é s f é n y l j e n? n e m a' v é g -
z e t t e s z i a' n e h é z s é g e t, h a n e m a z n y l j ö s s z e t e -
t v é s e. A z o n b a n m i n t t e h e t t e e z e n p é l d á k k ö z z é
Vers. a' l a k i k í g é t, h o l o t t h a z á n k b a n n i n c s k ö -

zönségesebb eme' kérdésnél: hol lakol? hol laksz (?) ellenben abajdocz gyanánt vétetik? De hát olvasta-e gondos íróban Versegghy ezeket: tess, játsz, egyj, igyj; tessél, játsszál, egyél, igyál helyett? pedig úgy kellene ám ezeket a' közönséges forma szerint mondani, mint mondjuk: szóllj, harapj, taníts, rikkans. De még többet mondok, melly jeles magyar könyvben olvasta Vers. eszek, iszok; egyek, igyak; egyen, igyon; játsszon; vagy fekszesz, eszesz, iszasz; eszem, iszom; egyem igyam; egyék igyék, játsszék; fekszel, eszel, iszol helyett? Itt Révait 's tanítványit nem szállíthatom, mert az ellenvetés újabbakat érdekel; de közvetőleg csak ugyan ennek is eleget tettek: mert az egészből csak az következik, hogy még is zavarban vagyunk; 's hogy a' némelly személyben 's időben közönségesb hibás szokást olykor akaratumk ellen is követjük. Így van a' dolog egyéb hibás szokásokkal is, mellyektől magunkat eléggé nem óvhatjuk. De azért a' hibát, ha bár magunk elkövetjük is, ne védelmezzük, sőt iparkodjunk azt magunkból szinte mint másokból kiírtani.

Versegghy.

Arra tovább, a' mit a' mai könyvszerzők szememre hánynak, hogy egy olly sok auctoritásra épült, ő tőlök már szinte köz akarattal lábra állított, es szokásba vett grammatikabéli törvénnyel nekem, majd nem egyedül magamnak, nem kellene ellenkeznem: én viszontag azt felelem, hogy a' mai nyelvművelők gyülekezetének, mellytől a' magyarok a' tudományokban való járatosságot annyival méltóbban megvárhatják mivel ezekben őket könyvei által oktatni akarja, nem

kellene az egymással ellenkező rideg szokásoknak, és a' habzó auctoritásoknak kedvéért, mellyeknek tekintetek a' nyelvművelésben annál csekélyebb, mennél régiebbek, a' philozophiának józan vezérlése ellen erőszakoskodni, melly az emberi nyelvekben az egyformaságot, avagy analogiát méltán úgy nézi, mint az értelmességnek elkerülhetetlenül szükséges talpfalát; a' rendet pedig úgy, miht minden-némü szépségnek kuffejét; nem kellene mondom, e' gyülekezetnek magát, ha a' tudományoknak országokban ezerszerte nagyobb tekintetű volna is, mintsem a' micsodás, a' nemzeti nyelv urának nézni, mellynek az egész nemzettől az igeragasztásban régen felállított, és a' hosszas gyakorlás által megerősített törvényeit, úgymint az egyformaságnak szent reguláit, fel-dulhassa, és összezavarhassa; nem kellene tovább magát jobban szeretni, mint a' hazát, mellynek nyelvét saját előitéleteinek feláldozásával is csinosítania kellene, nem pedig csinosítását a' fellegek tartományából költsönözött hypothesziseknek méltatlan jármába szorítani, melly alatt naponkiat tikkadni látjuk, és talán nem sokára el is hervadni sirva tapasztaljuk. (162. 163.)

R é v a i.

Itélje-meg a' dologhoz értő olvasó, ha mind ezek a' vádok nem magának a' vádolónak fejére reppennek - e vissza? A' dolog olly méltatlan, hogy méltatlansága miatt méltatlanságra nem fakadni valódi magán vett győzödelem! Nem tagadja a' jámbor, hogy majd nem ő maga egyedül ellenkezik valamint a' régi megegyezett írókkal, úgy a' mostani nyelvművelő gyülekezettel is. Még is ennek a' nagy megegyezésnek tárgyát, a' harmadik formát, nevezi rideg szokásnak! Ugyan kell-e már valami több arra, hogy egy dolog ne legyen rideg, mint ha az nyilván megmutattatik, hogy

benne az egész régiség, a' később kornak pedig nagyobb, 's jelesb (az iróké) része tökéletesen megegyezik? Hiszen ha a' mai magyarság is egészen megegyeznék, már az ekkor nem csak rideg nem volna, hanem legtökéletesebben közönséges. Ezért mi Verseghy szokását sem nevezük rideg szokásnak, mellyet ő ujjából szoptott légyen, 's csak egyedül ő kövessen; de hibásnak annál bizonyosabban nevezük, mennél inkább ellenkezik a' régiséggel, a' nyelv történetével, és természetével, 's a' mai terjedtebb, és jelesb szokással. — Habzó auctoritás! Megolvas-ta-e Vers a' magyar régiség hagyományait, vagy legalább a' fáradhatatlan Révai által felhordott ezer példát? 'S ő hozott-e csak egyet is fel, melly ennek az auctoritásnak habzását bizonyítsa? Legyen ennek az auctoritásnak tekintete annál csekélyebb, mennél régibb az, az orthographiában, mellyel sokáig kelle apáinknak vesződni az idegentől költsönözött betük miatt; de a' nyelv formáiban ez az auctoritás annál nagyobb, mennél régibb; azon formára nézve pedig, mellyben a' későbbiek megoszlottak, tellyesen elhatározó, mihelyest a' nyelv történetéből bizonyos, hogy az a' forma egészen épen megvolt a' régiségben, 's csak későbbben történt benne megoszlás. Ha még ilyen esetben sem bír meghatározó tekintettel a' régiség, úgy szabad lesz akarmi új korcsot megszentelni; szabad lesz, elvetvén a' régieket, új formákra csigázni nyelvünket. 'S midőn ez egyszer szabad lesz, a' nemzet köz vélekedése szerint akkor fog igen is nem csak tikkadni, nem csak elhervadni, hanem elhalni is kedves nyelvünk; mellynek lelkét nem a' pusztá szavak, nem is az írásmód tartják-fen, hanem az örök formák, mellyek szerint változtatnak a' szavak. — A' philozophia vezérlése! Némelly embernek szüntelen

szájában a' philozophia, 's benne annyira büszkélkedik, hogy másoktól azt tellyesen megtagadni látszik. Én még egy jó mesterembertől sem merném megtagadni a' józan philozophiát, legalább mesterségének philozophiáját; mert meg vagyok győződve, hogy bizonyos philozophia nélkül csak egy gyűszű sem készülhet el. *) Mint tagadhatja-meg ezt Vers.: a' kétségbe sem hozható nagy tudományú, mély itéletű Révai tól? Mint az egész régiségtől? Mint a' ma is nagy számú magyar tudósoktól, kik a' harmadik formát követik? 'S ez a' józan philozophia kívánna-e egyformaságot az emberi nyelvben? holott mindehol, magának a' legbölcsebb teremőnek csuda munkájában, a' nagy természetben, különféleséget lát, mellyet tiszteljen az egységben! 'S hol az a' nyelv, mellyben ez a' szoros egyformaság meglegyen? Be messze estek, ha Verseghyt hallgatjuk, ama különben nagy Hellenek a' józan philozophia világától, midőn nyelvekbe azt a' nagy különféleséget oltották, mellyet ma is csudálunk! Nálók a' három formán kívül van még egy negyedik is; 's mennyen vannak azok az igék, mellyeknek mindegyike majd különös formát csinál? 'S Verseghy maga is mért minden magyar igét nem csigázott egy formára? Hiszen ha csak kettőt is megenged, már oda a' kedves egyformaság. Nem egyformaságot kíván tehát a' józan philozophia, hanem rendet, melly igen jól nevezteték, jóval már Vers. előtt, minden szépség 's nagyság kufejének. De most már szabad legyen kérdezniem, hol a' rend? Ott-e, hol a' dolgoknak különbségekre nem lévén tekintet, minden összehalmoztatik, egy rá-mára vonatik, legyenek azok össze illők vagy nem? Vagy in-

*) Igen nagyon igaz.

kább ott, hol az össze nem illők gondosan élválasztva úgy osztatnak külön fel, hogy csak az össze illők, a' rokon dolgok legyenek egy osztályban? Hol a' szükséges rend törvényének kényszerinti feldulása? Ott-e, hol a' vissza-élések a' helyes éléstől szorgosan megválasztatnak, 's úgy nyomatnak vissza, hogy a' helyes élés sérelmet ne szenvedjen? Vagy inkább ott, hol a' vissza-élés a' helyes éléssel együtt kúrhozta'tik; vagy az ezzel, vagy e' nélkül is megtartatni parancsoltatik? Ki teszi magát a' nyelv urává? Ki szereti magát jobban mint a' hazát, ennek nyelvét saját előítéleteinek áldozván-fel? Ki költsönöz a' fellegek tartományából hypothesziseket, hogy a' nyelv csinosítását ezeknek méltatlan jármokba szorítsa? Az-e, ki tisztelvén a' szent régiség hagyományát, a' haza legdrágább kincsét, és a' még ma is terjedtebb nemzeti szokást, 's a' nyelvnek rendíteni vakmerőség nélkül nem szabad alkotmányát, mindent e' szerint rendel-el; vagy inkább az, a' ki mind azokat megtapodván, egy nem rég támadott, csak némelly vidékeken inkább tudatlanságból, vagy gondatlanságból gyakorlott szokást, melly ellen a' régiség és a' nyelv alkotmánya, a' mai nyelvművelőkkel együtt nyilván felemeli szavát, törekedik megszentelni, 's három nyelven irt, köz olvasás alá bocsátott nyelvtanításával terjesztetni, még idegeneket is, ha magyarul kedvek eredne tanulni, elhíttetni? — Emberek, emberek! mikor szüntök-meg egyebeket azon vétékkal mocskolni, mellybe magatok legmélyebben esétek? *)

*) Fájdalom! fájdalom!

Verseghy.

Ha én a' régi könyvekben nem különben mint a' most élő egész nemzetnek eleven (élő) beszédjében, és legújabb irásokban a' harmadik formát allandónak, mindenütt és mindenkor szokottnak, és bizonyosan meghatározott regulákra épültnek találtam volna; — a' harmadik formát ama rendhagyások avagy anomaliák mellé tettem volna, mellyek még most is közönséges szokásban vannak, mint ló, só, kö, neveknek, 's az eszik, iszik, alszik, hisz, nő, szö's a' t. igéknek némelly ragasztékaik. De így, a' harmadik formát csak rideg és tétovázó szokásnak ismervén, vétenék bizonyára a' józan ész ellen nem különben, mint ama' tisztelet ellen is, mellyel mint hazafi nemzetemhez viseltetni köteles vagyok, ha anyanyelvünkben azt, a' mit eszem és szívem hibának ismer, rendnek, és szépségnek hirdetném. (103.)

Révai.

Itt nyilván vallja Vers. mind azon vétkei, mellyekkel csak előbb terhelte a' harmadik formának barátit. Nem, ha az egész régi 's mai magyar nemzet megegyeznék is; ha bár ennek az egyezésnek tárgya bizonyos meghatározású regulákra volna is építve: Vers. el nem áll felvett szokásától, mellyet nem csak ész, de szíve is rendesnek, szépnek talál! Nagy elszánás, csudálatos állhatatosság! de hát nem mindent feláldozó önkény - e ez? 's még is Vers. tiszteli a' józan ész, ő a' nemzetet, a' többi tapodja mind a' kettőt!! Az anomaliákról csak azt jegyzem-meg, hogy a' szenvedő és visszaható igék minden kivétel nélkül eggyüleggyig i k végzetűek; hogy a' szenvedő igéket azért, mert a' mivelőktől külön

formát követnek, semmi nyelvtudós mind eddig anomaliáknak nem nevezte; hogy az eszik, iszik igen is anomaliák, mert művelők lévén, a' szenvedő, az az harmadik formát követik, szinte mint a' latában az úgy nevezett művelő értelmű deponensek; vagy még inkább ellenkező esetben a' v a p u l o, szenvedő értelmű, és művelő végzetű's formáú ige. Nevezze e' szerint valamennyi ik végzetű neutrumokat anomaliáknak, ha kinek úgy tetszik, csak magát a' formát, mellyet a' szenvedők állhatatosan követnek, és azért szenvedőnek mondunk tulajdonképen, hagyja-meg a' maga épségében, lételeiben.

Verseghy.

Ama' hypothésisre, melly az ik hosszabbító szótagot névpótólónak nézi, és azt hiszi, hogy a' harmadik személyt szint úgy jelenti, mint a' k m, nk, uk, az elsőt ezekben: irok, iróm, irunk, írjuk; vagy az sz, l, tok, tök, tek, a' másodikat, mint: írsz, ásol, írtok, törtök, kértek; azt felelem először, hogy így az olyan igékben, mellyek ik szótaggal nem végződnek, annyi harmadik személyt jelentő névpótolókat kellene gondolnunk, valahány igeképző, és igevégzés van; a' minő az akad, szárít, ezüstöz, igékben az ad, it, öz képzők, és a' szab, öl, üz igékben a' b, l, z, végzések. De hagyjuk meg a' hypothésis szülőinek még ezen örömet is, és csak azt az egyet kérdezzük-meg tőlök: mi okra nézve nem függeszti a' magyar nemzet az ő ik pótológokhoz az ige ragasztékokat illyképen: ázik, áziksz, vagy ázikol, ázikunk, 's a' t. a' mindenütt szokott ázok, vagy ázom, ázol, ázunk, helyett? minekutánna a' többi harmadik személyt jelentő vélt névpótolókkal ad, it, öz, b, l, z, 's a' t. ezt

szüntelen és közönségesen cselekszi: akad, akadok, akadsz, akadunk, 's a' t? Tagadhatatlan igazság tehát, hogy az ik szótag nem tartozik, az igéknek mivoltjokhoz, hanem csak olly hosszabbító függelék, mint az on, en ezen igékben: vagy on, hiszen, viszen, teszen, 's a' t. vagy az an, on, en, lan, len, ezekben: mostan, azon, ezen, addiglan, míglen. Ez az oka, hogy mihelyt az igéhez képző, vagy ragaszték adatik, az ik szótagnak el kell esni. Így támadnak ezen igéből esik a' következő szavak: eshet, esek, esel, estem, esnél, ess, 's a' t. Ha gyanakodni szabad, elejente az ik paragogika az egy szótagból álló személytelen igékhez tétetett, hogy azoknak mintegy gyámol gyanánt szolgáljon, mint esik, válik, az es, és vál helyett; vagy hogy a' kimondást megkönnyítse, mint ezekben: rémlik, tetszik, villámlik. Így azután lassankint a' magyarok a' személytelenség jelének nézhatték; 's mivel sok középrendű és szenvedő igével személytelenül is lehet élni, az ik hosszabbítót ezekhez is oda ragasztották, mint: barátkozik, aggódik, hengeredik 's a' t. a' barátkoz 's a' t. helyett. (164. 165.)

R é v a i.

Hogy az ik, 's ennek felelő m, l, ragasztékok, az ő illő hangzójokkal, valóságos névmások (pótolók) nem csekélyebb világossággal, mint tudományal megmutatá Révai (Antiqu. litt. Hung. §. 83. 's a' köv.) Én csak azt jegyzem meg, hogy ennek igazsága a' szenvedő igékből elég világosan kitetszik, mellyeknek ez a' forma különösen sajátjuk. 'S azt, hogy: akad, szárit, szab, öl, üz, gyöker-végzetek, 's nem ragasztékok. Vagy ha a' végső betűk, vagy tagok

ragasztékok, kérném Verseghyt, adjon értelmet az: ak, szár, sza, ö, ü gyökereknek, és formálja az első 's második személyeket így: akok, szárok, szaok, ök, ük 's a' t.; 's aksz, vagy akol 's a' t. — De Vers. meghagyá még ez egy örömlököt, azonban nagyobb keserítésünk végett azt kérdi tőlünk, miért nem függesztjük ik névpótolónkhoz az igerasztékokat illy képen: ázik, áziksz, 's a' t.? Ezen szerentsélen tréfára Révaink így felelt (Antiquit. §. 86.) „Ázik nem csak annyit tesz, mint általában madescit; hanem: madescit ille. Tehát csak ugyan az analogia szerint így kellene ezt az igét hajtogatnunk, áziksz, ázikok, ázikunk? Hisz adok is végzés, tehát az analogia szerint ezt is így hajtogassuk: adoksz, adokok 's a' t.? Nem tudom talán, hogy az adokban az ok már első személyt formál? De mit eszelösködöm? ezt (az ok-ot) el kell előbb vetnem, 's azután intézmem a' hajtogatást. Te is hát előbb az ázikból vessed-ki az ik végzetet, melly a' harmadik személyt jobban meghatározza, 's azután ragaszd a' kívánt személyeket az áz puszta gyökérhez”. — De én megfordítom a' dolgot, mint azt épen az analogia kívánja, 's osztán lássák Verseghyék, ha az ik nem névpótló ragaszték-e? Hogy a' meghatározott igékben a' személyeket formáló ragasztékok névpótlók, Vers. sem tagadja: szereti, szereted, szeretem, annyi mint: szeret-ö, szeret-te, szeret-én. Miért hát nem mondja Vers. szeretiem, szereted, meghagyván t. i. a' harmadik személyben az i pótolékot, mint tőlünk kívánja az áziksz, 's ázikomban? Nemde, mert a' személyek puszta gyökértől formáltak, 's a' harmadik személy pótolékja nem lehet az első és másodiké egyszer'smind? Így pedig ki

nem látja, hogy valamint a' szeretiben az i, úgy az ázikban az ik névpótoló, harmadik személyes ragaszték? Ha az ik csak olyan hoszszabbító, mint az on, en, ezekben: vagy on, hiszen 's a' t.; vagy mint az an, on, en, lan, len, ezekben: mostan, azon, ezen, addiglan, míglen: kérem Verseghyéket, hagyják-ki olly sérelem nélkül az ik-et ezekben: tetszik, látszik, eszik, iszik, 's különösen a' szenvedőkben, mondatik, hallatik, olvastatik; mint én kihagyhatom a' felhozott toldalékokat: van, hisz, visz, tesz; most, az, ez, addig, eddig. Nemde valamint ezek tisztán, jól vannak mondva magyarul; úgy nevetéségek volnának amazok: tetsz, látsz (videtur) esz, isz; mondat, hallat, olvastat, ugyan jók, de már nem szenvedők, hanem míveltetők: elannyira a' nyelv mivoltjához tartozik az ik végzet, hogy nélküle nincs szenvedő formánk. Gyanakodni tehát itt, hol a' dolog bizonyos, épen nem szabad. Ha a' régiak csupa gyámolúl adták az ik végzetet az egy szótagból álló személytelen igékhez; p. o. esik, válik; mért a' többi egy taguakhoz is nem adták, mint: fut, rug, bök, szur, tur 's a' t.? 's ha a' könnyebb kimondás végett mondták: rémlik, villámlik; mért inkább nem mondták: rémel, villámol, mint mondták: omol, oszol, hajol 's a' t. annál inkább, hogy ik-kel ezeket is mondták? Botorkál t. i. az, ki a' nyelv honni, természetes principiumit félre-vetvén, maga kényét követi. De lássd a' ragasztékok értelmességekről Kardos Adorjánt 140—150.

Versegly.

Forduljunk másodszer az emberi nyelvnek philozophiájához, melly e' hypotheszist egy lehelletével felemészti. Azt mondja ez nekünk, hogy a' neveknek pótolóji csak későbbben támadhattak a' nyelvekben, mint magok a' nevek; mert csak előbb kell talán a' Királynak lenni, hogy sem helytartója támadhasson. Azt mondja tovább, hogy mihelyt valami emberi nyelvben nevek voltak, voltak igék is, mellyek nélkül a' pusztá nevetet emberi beszédnek tartani nem lehet. Sőt ugyan azon philozophia sükeres okokból azt állítja, hogy az igék még a' neveknél is régiebbek, mert az ige már magában valóságos emberi beszéd, mint mikor azt mondom: irok; azután pedig, mivel sok emberi nyelvben magok a' nevek igékből eredtek, a' minek a' magyarban számtalan példajit látjuk, mint fogó, ásó 's a' t. Ezekből tehát ugyan azon philozophia helyesen következteti, hogy az emberek a' nevekhez igéket illy formán függesztvén: a' szél fú, a' fa m'ozog — valóságosan és igazán sokkal előbb beszéltek, hogy sem névpótolókat gondoltak volna ki, mellyek a' beszédben a' nevek helyett álljanak. Ne tegyük tehát magunkat ez által nevetségessé, hogy a' ragasztékokat vélt névpótolókból szármoztassuk. Az a' magyarban sokkal hihetősebb, hogy az igéknek egynehány ragasztékai, mint m, d, a, uk, tok, tök, ak, ek, az illyen igékben: vágom, vágod, vágja, vágunk, vágtok, vágna, néznek 's a' t. az egyformaságnak természetes ösztönéből példázatok gyanánt szolgáltak a' birtokos és a' többes számú képzőknek választására, mint: tagom, tagod, tagja, tagunk, tagotok, ágo, méhek, 's a' t. mellyek azoknál ifjabb vagy legálább velek egy idős lelemények. Ha meggon-

doljuk, hogy Amerikában a' vad emberek önnön magokról, szinte azonkép mint Rotzebue Komédiájában „az Indusok Angliában” Gurli magáról, a' harmadik személyben beszélnek, és hogy a' névpótolóknak szükséges voltát az emberek csak a' hosszabb beszédekben tapasztalhatták, mikor a' nevet mindúntalan ki kellett mondaniok, mint: a' fa mozog, és a' fáról a' gyümölcs lehull, és a' gyümölcsöt megesszük, e' helyett: a' fa mozog, és a' gyümölcs róla lehull, mellyet megesszünk; ha, mondom, ezeket meggondoljuk, el nem hitethetjük bizonyára magunkkal, hogy az igéknek ragasztékai valaha névpótolók lehettek. (165. 166.)

Révai.

Versesghy, hypothesisnek keresztelt legbizonyosabb állítását Révainak, philozophiájának egy lehellelével felemésztí! Ez ugyan nagyítva volt mondva, mert egy lehellel helyett több fuvalmakat ereszt. De mik ezek? kicsinált, tagadhatatlan igazságai-e ezek, a' philozophiának? Csak meg mind annyi hypothesisiek, mellyeket egy ellenkező, a' nyelv történetéből bizonyos factum képes semmivé tenni; mivel tehát Rév. állítása, a' személyes ragasztékokról, a' nyelv történetéből, alkatásából, a' keleti rokon nyelvekből bizonyos; következik, hogy Vers. philozophiájának hypothesisiei, ha ugyan csak vele ellenkeznek, csupa lehellel minden erő nélkül. Nem mondja, csak gyanítja, nem bizonyosnak, csak hihetőnek állítja a' szerény philozophus, hogy a' névpótolók későbbben támadhattak, mint magok a' nevek; 's hogy a' neveket megelőzték az igék. Tudta e' Vers. mi a' névpótoló? tagadhatatlanúl tudta, 's tudnia kellett,

hogy ez nem a' világ minden nevének megkülönböztetője, hanem csak a' három személyeknek én, te, ő, mi, ti, ők. Már mondja-e a' józan philozophia, hogy előbb volt ige, előbb voltak személytelen nevek, mint én és te, és egy harmadik valaki, ő? Nem előszer kellett-e az embereknek magokat egymástól különböztetniük? Mint járultak osztán ezek az igékhez és nevekhez szükségképen, szépen magyarázza Révai (Antiquit. §§. 27. 51. 59. 87. és Elab. Grammat. p. 555. sqtibus.) De ha tellyesen igazaknak hagyjuk is a' philozophus gyanításait, Révai ügye épen nem veszt, ki, különösen az igék elsőbbségeket a' nevek előtt, maga is vallja Herderrel; ha későbbben lettek is a' névpótolók, mint a' nevek, 's ezek még későbbben mint az igék; elég hogy lettek azok is, és az igékkel 's nevekkel összeragasztattak, és igen hasznosan, igen philosophice ragasztattak össze, különböztetés és rövidség végett. Tehát megvannak ma is, 's meg kell nekik maradniok, hanemha az Amerikai vad emberektől akarunk nyelvet költsönözni. Rár volt Verseghynek magát a' tudós világ előtt nevetségessé tennie, azt tagadván, mi a' keleti nyelvekben olly nyilván szembetűnő, 's olly gyönyörű, hogy, ha a' nyugoti nyelvek irigyelhetnek valamit a' keletieknek, ezt valóban irigyelhetik.

Verseghy.

Amaz állításra, hogy az ik szótagnak kedvéért, ha mindjárt nem névpótoló is, a' harmadik személyeket k betűvel kell jelenteni, az elsőket pedig, mivel ezek a' regularis formában k végzésűek, a' mutató formából költsönözni: azt felelem előszer, hogy e' szerint a' mult időben, mellynek első személyét, mint ittam, et-

tem, á z t a m, c s e l e k e d t e m, a' k b e t ü t ö l
 nem is kellene megfosztani, a' harmadik személye-
 ket mind így kellene formálni: e v e t t i k, ' s a' t.
 a' törvényes e v e t t h e l y e t; másodszer,
 hogy az i k szótagnak tiszteletére, és a' harmadik
 formának egyéb regulái szerint is a' jövendő időt
 imígy kellene ejteni: á z n i f o g o m, f o g o l,
 f o g i k, nem pedig, mint az egész nemzet mondja:
 á z n i f o g o k, f o g s z, f o g: h a r m a d s z o r,
 hogy ezen igékben is hiszen, veszen, és v a-
 g y o n, az e n é s o n szótágok miatt, mellyek a'
 harmadik forma szülőinek ítéletek szerint ezen im-
 perativusokban: h i g g y e n, v e g y e n, t e g y e n,
 l e g y e n, világosan megtiszteltetnek, a' többi har-
 madik személyeket is, ugy mint a' felmult időben,
 h i v e, v e v e, l e v e, és a' kívánó módban h i n n e,
 ' s a' t. imígy kellene formálni: h i v e n, v e v e n, l e-
 v e n; h i n n e n, v e n n e n, l e n n e n. (106. 107.)

R é v a i.

Gyönyörű philozophálás, és philologálás!
 már csak az ilyenekből is átláthatja az értelmes
 ember, „melly rossz renden álljon V e r s e g h y szé-
 nája. Ő az egyformaság kedvéért az illő meg-
 különböztetésről, ' s így az ő philozophiájában is
 megkívánt jó rendről gyakran megfelejtezik. A'
 fő ok, mint mondám, hogy R é v. az i k végzetű
 igéknek a' rokon időkben névpótolókat tulajdo-
 nít, ugy hogy a' harmadik személyek k-val, az
 első k-m-mel, végződjenek, a' m e g e g g y e-
 z ő r é g i s é g, mellytől kell, ' s lehet egyedül
 a' nyelv formáit vennünk. A' többi, mit e' forma
 helyes voltának megmutatása végett hord-fel R é v.
 csupa philologiai vizsgálódásának resultatuma,
 hogy így igazolja a' formát, ' s részünkre fel-
 világosítsa. E' szerint Vers. gyönyörű okoskodá-
 saira imígy felelünk: E l ő s z e r, a' mult időben

ezt a' régiség nem tette, azért mi sem tesszük, tennünk nem szabad; 's épen abból, hogy a' régiek ezt az időt nem úgy formálták, mint a' többi, méltán kövekeztetjük, hogy ez az idő a' többivel nem rokon, vagy hát miért Vers. is az egyformaság kedvéért meg nem hagyja az első személy k-ját, és a' harmadiknak hangzóját a' mult időben is? ő tudniillik így hajtogat: eszek, evék, ennék, eendék (én) eszik, eve, enne, eend (ő) mért a' multban is nem mondja: evettek (én) vagy ettek; evette vagy ette (ő kenyeret)? Nálunk még is az első személy m-je a' multban is megmarad, de nem azért, mert rokon idő, hanem, mert a' mult időnek az a' saját tulajdona, hogy az eggyes számú első személy állhatatosan m-mel végződjék, akár határozott, akár határozatlan formában legyen az ige, a' mi nem történik a' többi időben. Másodszor: Méltó-e ilyenre felelni? Mért nem kívánja tőlünk azt is, hogy az infinitivust így ejtsük: ázikni? hogy a' latánban, minthogy a' szenvedők minden időben r-rel végződnek, utor, utebar, utar, uterer, mondjuk a' mult időben: ususur, eris, estur? De tudták dicső eleink, tudta Révaink, tudják a' mai tudós magyarok, quid distent aera lupinis. — Harmadszor, ezeket hisz, vesz, van, Vers. is megtiszteli az imperativusban en végzettel: higgyen, v egyen, legyen, (vagy ugyan hát miképen formálja)? Így pedig nincs mit akár egymástól kérdeznünk, akár egymásnak felelnünk, különben is ezek nem az ik végzetű igékhez tartoznak.

Verseggy.

Ha a' harmadik forma az egész nemzetnél közönségesen szokott volna is, megérdemlené bizonyyára, ama tetemes és nyelvünknek

legszebb és legmivoltiabb nemzetiségeit vesztegető rendetlenségei miatt, mellyeket okoz, hogy a' tudós, csinos és művelt író nyelvből köz akarattal számkivetessen (ék). — — — A' kétféle forma a' magyar nyelvnek legkényesebb, legkülönösebb és legkellemetesebb, de egyszer'smind az idegenekre nézve, kik nyelvünket tanulni akarják, legnehezebb nemzetiségei közé tartozik, és a' törzsökös és mutató formáknak ragasztékaik egymástól, nem csak külső formáikra, hanem még értelmeikre nézve is olly szembetünöképen különböznek, hogy a' mutató formának ragasztéka még az igének szenvedőjét is (substantivum verbi) magában foglalja, az az, szenvedő tárgyra mutat. Innen van, hogy mihelyt a' magyar ezen igéket hallja: mondják, írják, heszéllik, azonnal hozzájok érti az azt accusativust is: azt mondják 's a' t. Hogy a' törzsökös formának hasonló személyei, mondanak, irnak, beszéllenek, magokban semminemű accusativust nem foglalnak, kitétszik abból, hogy a' szenvedő tárgynak nevét mindenkor nyilván kell melléjek tenni, mint: sok jót mondanak felőled. Mihelyt tehát bizonyos, hogy a' harmadik forma a' két törvényesnek ragasztékait összezavarja, következik, hogy azoknak határozott értelemét is, sőt mind a' két formát megvegyíti, és így a' magyar nyelvnek fő egy nemzetiségét lábbal tapodja. Lássuk ezt világosabban: a' harmadik forma az első személyeket, mint: álmodom, álmodám, álmodnám, álmodjam, ugy szinte átszököm, átszökném 's a' t. a' rendkövető mutató formából kölcsönözi, mellynek ezen első személyeiben az m ragaszték szenvedő tárgyra mutat, és így magában accusativust foglal. Mivel tehát a' harmadik formát az ik végzésű igék követik, ezek pedig mind neutrumok, és passivumok lévén, a' józan Logika szerint az accusa-

tivustól irtóznak, következik, hogy a' harmadik forma ezen igéket olly ragasztékokkal ruházza fel, mellyek természetekkel egyenesen ellenkeznek. P. o. a' mutató formában még a' harmadiknak pártfogói is az egész nemzettel így beszélnek: ha én terólad azt álmodnám, hogy katoná lettél, hol az álmodnám ige az azt accusativusra mutat. A' harmadik formának pártfogói az álmodnám igét akkor is mondják, mikor a' beszédben az accusativusnak tellyességgel semmi helye sem lehet, az az, mikor ezen ige nem active, hanem neutraliter vétetik, mint: szeretném ha egyszer rólad álmodnám; vagy mikor a' beszédben határtalan accusativus áll, mellynél a' magyar nemzet az igének mutató formájával soha sem él, mint: szeretném, ha rólad valami jót álmodnám, melly mondás hasonló ehez: szeretném ha magyarul tudnám, a' helyes tudnék helyett. Nem természetesebb, nem értelmesebb, nem rendesebb, és így nem tökéletesebb és csinosabb beszéd-e valljon azoké, kik minékutánna az első példában: ha én terólad azt álmodnám, hogy katoná lettél, az álmodnám igének m ragasztékával az azt accusativust mutatják, a' másik kettőben, mikor már accusativust mutatni nem lehet, vagy nem kell, így szóllanak: szeretném, ha egyszer rólad álmodnék, és: szeretném, ha rólad jót álmodnék; az az, a' rendkövető törzsökös formában, melly accusativusra nem mutat.

Révai.

Hogy mind ezeket a' régi tudós, ma is nagy nevű magyarok észbe nem vették! De Vers. is mit beszélt itt maga ellen? csak ez előtt az egyforma ságot, mint philozophiajának világos

parancsolatját, s sürgető, 's most a' legkényesebb megkülönböztetéseket fejtegeti; pedig mi szül legnagyobb zavart értetlenséget, mint épen az egyformaság? De lássunk a' dologhoz! Verseglynek minden okoskodása azon alapszik, hogy a' mutató formának mindenik ragasztéka, még az igének szenvedőjét is magában foglalja. Ezen hallatlan állítást Révai imigy czáfolja-meg (Vindic. 997—1004.) „Ha az m végzés accusativust foglal magában, nem különben a' többi végzetek, és személyek mind azt foglalnak magokban, t. i. az egyes számban ezek: d és a e i; a' többesben: uk, ük, átok, étek, itek, ák, ék, ik; mert ezek épen olyanok a' többi személyekre nézve mind a' két számban, mi az m az első személyre nézve az egyes számban. Ki nem tudja pedig, hogy ugyan ezen végzetek, különösen az egyes számban, meg vannak a' nevekben is, midőn ezek, mint birtok alatt lévők, mondatnak: kalapom, süvegem, kalapod, süveged; kalapja, süvege. Ezekben is accusativusok lesznek hát a' mondott végzetek? Csupa kábaságok ezek. A' mi nyelvünkben csak végzete van az accusativusnak, t. i. a' t, vagy inkább et, illő változásával a' hangzóknak, at, ot, öt, melly szócska valóban tárgyat (szenvedőt) jelentő. Ez az accusativust formáló ragaszték hozzájok járul a' birtok alatt lévő nevekhez is, mellyek nyilván nominativusok, mihelyest accusativusban akarom azokat mondani: kalapom-at, süvegem-et; kalapod-at, süveged-et; kalapjá-t, süvegé-t. Azok az előbbi végzetek ezekben a' nevekben személyeket jelentnek, mellyekhez a' nevek által jelentett dolgok tartoznak, a' régi még rendetlen kimondás szerint: kalapén, kalapte, kalapó. A' tökéletes hasonlóság mutatja, hogy ugyan azon végzetek az igékben is személyek,

mellyekhez tartoznak az igék által jelentett cselekedetek, valóságos névmásai azon személyeknek, mellyek az igék által jelentett cselekedeteket teszik, és nem szenvednek. Nominativusok tehát, mellyek cselekesznek, és nem accusativusok, mellyek az ige által jelentett cselekedetet szenvedjék”. — „Ezeket előre bocsátván már keményebben sürgetem *Versesghyt.* Hasztalan mondja ő, hogy az *m*, *'s a'* többi végzet, vagy is maga *a'* mutató forma, melly ezen végzetekből áll, *'s* különbözik általok *a'* határozatlan formától, accusativust foglal magában; kétség kívül *a'* meghatározott accusativust, melly magokban ezekben *a'* végzetekben legyen elröjtve, értvén. Én pedig azt mondom, hogy nyelvünk titkát itt is tisztábban látom, mint az valóságosan magában vagyon. Nem foglal tehát az *a'* meghatározott forma accusativust magában, melly különben is nyilván ki van téve mellette, vagy ha kitéve nincsen, magától értetik, *a'* beszéd rövidítése miatt. — Osztan az *e* végzetű igék nem azért mondatnak meghatározottaknak, mert accusativust mutatnak, hanem hogy *a'* kimutatott accsativus vagy ki van téve mellettek, vagy alattomban mellettek lenni értődik. Ebben az esetben (accusativusban) vagy ezzel az esettel van az, *a'* mi mutat, t. i. *a'* mutató névmás: *ez, az, ő; amaz, imez, és azon, ezen,* mellyek *a'* név előtt állanak: *h a l l o m a' h a r a n g o t; a m a r é s z t v e s z e m m a g a m n a k; e g y e d ű l t é v e: a z t h a l l o m, e z t é r t e m.* Eme példákban pedig: *j ó l t u d o m m i t a k a r; m e g i r o m, h o g y e l j ö v ö k; a r r a k é r e m, h o g y h a l l g a s s o n; a z i g e m e l l e t t a l t o m b a n é r t e t ö d i k a' m u t a t ó n é v m á s: j ó l t u d o m a z t ' s a' t.* — *A'* dolgot tovább sürgeti Rév. megmutatván azt is, melly rosszul nevezi *Vers.* ezt keleti szokásnak. Ellenben keleti szokást, különösen *kszidét*, mutat eggyetlen egy személyben,

hol mind a' személy, mind a' tárgy (nom. és acc.) az igében foglaltatik: szeretlek, szeretélek, szerettelek, szeresselek; hol az első személyü nom. és a' második személyü acc. az igében foglaltatik. De ennek egészen más oka van. (Elab. Grammat. 326. 626. 971. pp.) Én még csak azt kérdezem Versegheytől, ha ez a' megkülönböztetés olly szükséges tulajdona nyelvünknek, mért a' mult időben is meg nem tartják azt? mért mondják állhatatosan, még a' passiváknál is és neutráknál, mellyek a' józan logika szerint irtóznak az accusativustól, m végzés-sel az elsőszemélyt: szerettem, álmodtam, jártam, keltem, verettettem; atyámat szerettem; valakit szerettem; azt álmodtam; jót álmodtam; valamit álmodtam; hegyen jártam; hegyet jártam? — Jobb lett volna e' helyett az álmodott tulajdonság helyett, nyelvünknek egy valóságos tulajdonára vigyáznia Versegheynek, 's nem írnia: katoná lettél, katonává lettél helyett.

Verseghy.

Minekutánna a' rendkövető törzsökös igéknek rideg számú első személyeit a' jelentő módnak félmult idejében, a' törzsökös formában, ék ragasztékkal, mint: olvasék, kérdezék; a' kívánó módnak jelenvaló idejében nek ragasztékkal, mint: olvasnék, kérdeznék; a' parancsoló módnak jelenvaló idejében pedig ak, vagy ek ragasztékkal, mint olvassak, kérdezzek; az egész nemzet világosan és értelmesen jelenti: a' harmadik formának szerzőji az ék és nek első személyekből harmadik személyeket csinálnak, valamint az ak és ek ragasztékból is, minekutánna mind a' kettőt ék végzésre változtatják, a' váljak, tessék első személyekből

így formálván harmadik személyeket: válljék, tessék. Míg tehát a rendkövető magyarok így szóllanak: egész éjjélig ülék, és ivék, de azután rosszul aluvék, mert szüntelen álmodék; addig a' harmadik formának szerzőji így beszélnek: egész éjjélig ülék, és irék, de azután rosszul aluvám, mert szüntelen álmodám 's a' t. — Tegyük már most ama nagy kérdést: valljon a' kétféle szőejtés közül mellyikben találunk jobb, szebb, igazabb, és tökéletesebb rendet; abban-e, melly az egyforma végzésű ragasztékokkal mindenkor egyforma személyeket jelent, vagy abban, melly egy és ugyan azon ragasztékkal már az első személyről a' harmadikra, már erről az elsőre ugrik; itt az eggyikét jelentvén vele, amott a' másikat? Nem zavart nyelv-e valljon az, melly határozott ragasztékokkal még csak a' személyeket sem szokta megkülönböztetni? szükséges-e valljon, mikor a' nyelvet rendbe szedni, művelni, csinosítani, regulák alá venni, egy szóval tökéletesebb emberi nyelvnek tenni akarjuk, azt vizsgálgatni előbb, és sokáig nyomozgatni, a' régi írók zavarták-e így össze, vagy a' mostaniak? a' hazának némelley részeiben a' köznép-e, vagy a' szomszéd tótok, németek, oláhok, magyar deákok, kik a' coniugatzióinak kétféle formáját nyelveikben fel nem találják? Legyen az nekünk untig elegendő, hogy meg van zavarva, és hozzuk legalább az iskolákban és újabb könyvekben rendbe. (109. 170.)

Révai.

Fájdalom! meg van nyelvünk zavarva, 's ez nekünk elég arra, hogy a' zavarból e' drága kincsünket kiemeljük; ezt tette fáradhatatlan munkálódásával a' derék Révai, 's vele vállvetve több

derék hazafiak. De, 's ez még nagyobb fájdalom, ennek az egyesített szent akaratnak, buzgó munkálódásnak, melly különben hamar és jól érte volna célját, magát egy rídeg személy ellene szegezé, olly erőlködéssel harczolva anyaföldjének provinczializmusa mellett, hogy azzal három nyelven töltene el a' hazát, 's a' külföldet, ha ennek is kedve volna a' magyar nyelvet tanulni; oda is vitte a' dolgot, hogy végre, kiszorítván azon systemát, melly eddig alapja volt a' magyar nyelv 's litteratúra tanításának, a' magáét vetetné fel, hogy a' zavar még tovább is tartson, és napról napra terjedjen. 'S ez a' rideg személy Verseghy volt, egyedül maga, mint fen tulajdon szája' vallásából értették. Ő csúfolta egyedül a' régiektől megszentelt, 's a' nyelv természetében gyökeredzett harmadik formát tótosnak, 's így kényszeríté Révait a' zavar eredetének fejtegetésére. De vizsgáljuk e' jelen okoskodását. — Szeretem az igazságot, 's nyilván kimondom, hogy Verseghynek ez az eggy észrevétele, a' két különböző személy eggyenlő ragasztékairól, többet nyom, mint a' többi valamennyi összevéve; és óhajtja velünk, hogy bár ez másképp' volna nyelvünkben. De van-e nyelv, mellyben minden a' legnagyobb pontossággal meg legyen különböztetve, és semmi óhajtani valót ne hagytak legyen a' nemzetek és nyelvek szerzői? ki ne óhajtsa, hogy valamint a' személyek, úgy az esetek a' nevekben; a' számok, az idők az igékben; az igék a' nevektől, 's ismét ezek és azok egymástól, és a' nemek mindenhol pontosan meg legyenek különböztetve? Eggyik nyelv egyben, a' másik másban tökéletesebb: de egy sincs legtökéletesebb, egy sincs fogyatkozás, kellemetlenség nélkül. Csak kettőt vizsgáljunk röviden, a' latánt, melly köztünk legisméretebb, és a' maguakét: amaz

szépen különbözteti a' nemeket, ez a' szerencséje nincs a' miénknek; bővelkedik particulákkal, beszéd függesztőkkel, mellyek a' latán beszédet olly szép folyamuvá teszik, ezekből a' miénk keveset bír; a' participiumok, a' supinumok, gerundiumok, kellemetes változásokat, 's rövidséget nyujtanak a' latán beszédnek, a' miénk ebben szegény. De ellenben a' magyar nyelv dicsekszik olly tulajdonságokkal, mellyek nem csak a' latánban, de semmi nyugoti nyelvekben sem találtnak-fel: személyes ragasztékokkal, és az igéknek majd nem megszámlálhatatlan különféleségekkel a' tárgyoknak különféleségekre nézve. Ki ne óhajtsa, hogy bár nyelvünkben is megvolnának a' latán tökéletei? 's viszontag, mellyik Latziumi nyelvtudós nem fogta óhajtani, hogy a' magyar nyelv szépségei a' latánnak is sajátjai legyenek, ha a' magyar nyelvet ismerte volna? De szabadságában áll-e ezt megtenni, nem mondom egyes tudósoknak, egy rideg személynek, de az egész későbbi nemzetnek is? Nem, ez nem szabad, mert épen ezek a' tökéletek, azok a' fogyatkozások, különböztetik-meg a' nyelvet más nyelvtől. Szabad, sőt szükséges a' nyelvet csinósítani, szépíteni, mindenre alkalmatossá tenni; de saját tulajdonítól, örök formájitól megfosztani nem szabad. Jól mondá Révai, jól mondák annak tanítványi, a' mit Adelung is mondott, hogy nem a' nyelvet (mint az magában van), hanem nyelvünket (kiki a' magáét) tökéletesíthetjük, és kell tökéletesítenünk, nem önkényes, a' levegőből hozott principiumok szerint, hanem a' nyelvben magában fekvő, csak munka által kifejtethendő principiumok szerint. — Nem szabad tehát a' nyelv örök formáit kivetnünk; az össze nem illőket erőszakosan egy rá-mára huznunk; csupán azért, mert ha az egyes szavak vétetnek minden kötés

nélkül, egy kis értetlenség támad azokból; hanem kötelességünk, beszédünket, irásunkat úgy intéznünk, hogy az értetlenség megszűnjék. — Ezeket előre bocsátván, és semmit nem kételkedvén arról, hogy az értelmes olvasó, ha semmit nem felelnék is Vers. jegyzésére, magától is átlátja, hogy ez a' jegyzés, bár mi fontos legyen is, just nem adhat az örök formának megszüntetésére, melly forma különben is szükséges, mind általlában az ik végzetű igéknek a' nem illyenektől való megkülönböztetésekre, mind különösen a' szenvedőknek a' mivellettöktől: Révaiék a' szenvedőket imígy hajtogatják: olvastatom, olvastatol, olvastatik; olvastatám, olvastatál, olvastaték; olvastassam, olvastassál, olvastassék; olvastatnám, olvastatnál, olvastatnék; a' mivellettöket pedig a' határozatlan formában így: olvastatok, olvastatsz, olvastat; olvastaték, olvastatál, olvastata; olvastassak, olvastass, olvastasson; olvastatnék, olvastatnál, olvastatna. Verseghyék ellenben a' két ellenkező neműeket egy forma alá szorítják, 's nálók mind eggy akár szenved, akár parancsol valaki: olvastatok, (legor, és curo legi) olvastaték (legebar, és curabam legi) 's a' t. Egy két időnek ugyan egy két személyét a' szenvedőben meg akarják különböztetni (Vers. élete 150.) de nem önkény-e ez? — Ezeket mondám előre bocsátván, lássuk, ha gyengíthetünk-e valamit Vers. jegyzésén. Azt mondja ő, hogy mi az első személyekből formálunk harmadik személyeket; nem, mi ezt nem cselekedszük, csak hogy a' harmadik formában a' harmadik személy ragasztéka eggy az első forma első személy ragasztékával; úgy, hogy az ék végzet, melly a' pusztá gyö-

kerekből formált első személynek ragasztéka, a' megbövíült ik végzetű igékben a' harmadik személy ragasztéka is. És ez nem újság nyelvünkben, melly a' birtok alatt lévő neveket épen azon ragasztékokkal formálja, mellyekkel formálja a' határozott formának személyeit, mint: kalapom, kalapod, kalapja; hallom, hallod, hallja; valamint ezekben más értelműek az om, od, és ja ragasztékok az igékben, és nevekben, úgy más értelmű az ék végzet az első és harmadik személyekben; és valamint minden egyformaságok mellett is meg tudja a' tanult vagy született magyar különböztetni a' neveket az igéktől; úgy megtudja különböztetni az egyforma végzetű személyeket is egymástól. — Épen hasonló eset van a' második és harmadik személyek között az egyes számban: igen sok igénk vannak, mellyek a' harmadik személyben a' puszta gyökerű formában ál, ol, öl, ül végzetűek, mint: talál, karol, töröl, feszül; de nem különben igen sok igében (Révaiéknál csak az ik végzetűekben, Versegyéknél még egyebekben is) a' második személy nem különben ál, ol, öl végzetű, mint: állal, iszol, töröl. Itt is nemde tehát a' harmadik személyek a' másodiktól, vagy viszontag formáltatnak? Épen nem, hanem ugyan az a' ragasztékjok sok igében a' második személyeknek, mi a' harmadikaknak. Vagy hát változtatta volna meg ezeket is Verseghy a' nagyobb megkülönböztetés végett, vagy hagyta volna meg azokat is, mint a' nyelvben találta; ezek épen úgy a' nyelv tulajdonához tartoznak, mint azok. — Végre, ha olly szükséges a' személyeket egymástól különböztetni, bizonyosan épen úgy szükséges megkülönböztetni az eseteket a' nevekben. Hol találunk pedig ilyen nyelvet? a' görög, a' latin nem ilyen; több eset

épen egy végzetű, különösen a' latánban a' negyedik és ötödik declinatio-ra menendő nevekben: *sensus*, *dies*, mind a' két számban. Melly szegény nyelvek tehát ezek a' legtökéletesebbeknek tartott nyelvek is, mellyek az esetet sem tudták az esettől megkülönböztetni; valóban kár, hogy ezeknek a' nemzeteknek is egy egy Verseghyiek nem támadott! Kétséget nem szenved, hogy az e'félék nem tökéletek, sőt hogy fogyatkozások, de csak tulajdonaik a' nyelveknek, mellyeket sérelem nélkül ki nem irthatni, 's azért kiirtani nem szabad.

V e r s e g h y.

Ha a' hosszabbító ik végzésű igék mind változhatatlan középrendűek, az az, olly neutrumok volnának, mellyekkel művelő értelemben, a' vagy active élni soha sem lehetne, mint ázik, férgesedik; akkor az imént előadott rendtelenségek csak eggyügyűek (talán egyszerűek?) volnának, mellyek ellen ama regulát lehetne felállítani, hogy az ik végzésű igékben a' mutató ragasztékokat soha sem kell mutató értelemben venni. De minekutánna bizonyos, hogy az ik végzésű igéknek nagy részével az egész nemzet, nem csak mint neutrumokkal, hanem azon kívül művelő (active) és kivált viszontagos értelemben (reciproce) következendöképen a' mutató formában is él: a' rendtelenségek azzal szaporodnak még, hogy a' harmadik formának szerzői a' mutató formát, a' mint nyelvünknek nemzetisége megkívánja, elegendöképen meg nem különböztethetik, mivel, a' törzsökös formától eltávozván, a' mutató formának néhány ragasztékival mind a' határozott, mind a' határozatlan accusativusnál, mind accusativus nélkül, egyaránt élnek; szinte miként a' magyarul beszélő idegenek, kik e' két forma között különbséget ten-

ni nem tudnak: p. o. Budán lakom; Budát lakom; düledékeny házat lakom; melly mondásokat a' rendszerető 's a' nyelvnek nemzeti tulajdonságait tisztelő magyarok így ejtik: Budán lakok, Budát lakom, düledékeny házat lakok.

R é v a i.

Mind ennek okát adtuk a' két közelebbi válaszban. Itt csak ezeket jegyezzük-meg röviden: előszer, Versegghy Révait, 's követőit, szereté a' harmadik forma szerzőjinek mondogatni; mit németül irt. grammatikájában mondott Révairól, a' harmadik forma attyának nevezvén őt (der Vater der dritten Form) azt mondogatni soha meg nem szüöt. Ez nagy tévelyedésbe hozhatja mind azokat, kik a' magyar nyelv történetében járatlanok; azért nyilván kikelt ez ellen a' megtiszteltetés ellen Révai (Vindic. 1015.) szerényebb volt Révai, semmint a' reá nem illő dicső nevet elfogadhatta volna; nem mint attya, csak mint védelmezője kívánt ő a' harmadik formának tekintetni, mellyben az egész régiség megegyezett legyen, meg az előtte élt grammatikusok, kiket fen említünk. 'S minthogy Versegghy új provincializmusának kedvéért ez ellen a' nemzeti nagy megegyezés ellen kikelt, méltán nevezhetjük őt a' harmadik forma' nem lerontójának, mert le nem rontotta, le nem ronthatta; hanem, állhatatos vivójának. — Másodszor: mi jussal tulajdonítja Versegghy, az ő, még nem egészen százados szóllásmódjának, melly utóbb is, és ma is igen szük határok között szorult-meg, a' nemzetiséget? Vagy hát nyelvünk csak illy csekély idő óta bir a' nemzetiséggel, 's a' mi több, épen azon idő alatt lépett e' méltóságra, mikor épen legszegényebb állapotban sinlett? Valóban a' nyelvét, nemzetét szerető, tisztelő ha-

zafinak ilyeneket hallani, botránkozás; a' tudós-
nak pedig bosszúság is. — H a r m a d s z o r :
mondtam már, hogy nincs olly tökéletes nyelv,
mellyben minden meg legyen különböztetve; a'
különböztetés, melly az értelmességhez megki-
vántatik, szépen kitünik a' kötésből: ha én azt
mondom, B u d á n l a k o m, kiki érti, hogy az
ige közrendű; ellenben, ha accusativussal mondom,
B u d á t l a k o m, jele, hogy az mivelő értelmű.
Mért tesz V e r s e g h y olyan ellenvetést, melly-
re, mihelyest a' példát mult időben adom, maga
sem tud megfelelni? Nem gyermekes, tudós férfi-
hoz illetlen, czivakodás-e ez? Ha meg kell eléged-
nünk a' mult időnek változatlan m-mével B u d á t
l a k t a m, B u d á n l a k t a m, d ü l e d é k e n y
h á z a t l a k t a m; mért nem elégedhetnénk meg
ugyan azzal a' jelen időnek első személyében is,
mert már a' többi személy a' meghatározottban
nálunk is különböztetik: B u d á t l a k o d, B u d á n
l a k o l; B u d á t l a k j a, B u d á n l a k i k? a'
meg nem határozott mivelőt pedig a' köz rendü-
től, V e r s e g h y é k sem tudják különböztetoi: va-
lamint én így szólok: B u d á n l a k o m, és d ü l e d é k e n y
h á z a t l a k o m; ugy V e r s e g h y é k
is így szóllanak: B u d á n l a k o k, és d ü l e d é k e n y
h á z a t l a k o k. De hát V e r s e g h y szól-
lasmódja szerint mi különbség marad a' szenvedő,
mellynek különösen saját formája a' V e r s e g h y t
ő l ü l d ö z ö t t h a r m a d i k, és miveltető igék között,
mellyeket R é v a i é k olly szépen tudnak külön-
böztetni? E' pedig nem különben fontos kérdés
ám, sőt fontosabb V e r s e g h y é n é l.

A' jegyzésben (171 l. *) az sz második sze-
mélyű ragaszték ellen kel-ki V e r s. különösen
mikor ez s, és sz végzetű igékhez járul, mint:
o l v a s, v i s z, o l v a s - s z v i s z - s z; R é v a i é k
itt is csak a' régiséget, és a' nyelv örök formá-

ját követik: tagadhatatlan, hogy az első határozatlan formában ez a' ragasztékjok a' jelentő mód, jelen idő, egyes számú második személyeknek, így: szeretsz, jársz, haladsz, olvastatsz (curas legi) megmutatja ezt is szépen Révaink mind a' történetből, mind az etymológiából (E l a b. g r a m m. 623—629). Hát kétséget nem szenved, hogy ez a' ragaszték a' törvényes, természetes ragasztékja ennek a' második személynek, ennek kell tehát a' gyökerhez járulnia, hanemha az euphonia közbevetést parancsol némelly esetekben; de ol, öl, vagy al, el ragasztékokat, valamint az etymologia ezekben soha nem engedhet, ugy az euphonia sem kívánhat. Mind erről elég megkülönböztetve szól Révai a' felhozott helyen, hol példákkal bizonyítja, hogy a' régiak ezt a' ragasztékokat állhatatosan megtartották, még az s, sz, és z végzetű igékben is, mellyek közül egygyetkettőt felhozok én is: Telegdi: magadnak vermet ássz. Pázmán: Keressz minket, ki semmi nélkül nem szükkölködöl. Károlyi: Mit futkossz olly igen gyakorta, változtatván a' te utaidat. Komjáthi: Ki hirdeted, hogy nem kellene oroszni, tenmagad oroszsz. Ezeket olvasván, ki ne bosszonkodjék méltán, mikor ezt a' szokást Verseghytől irtóztató dolognak hallja neveztetni, melly csak néhány grammatikákban, és más új magyar könyvben találtassék; holott ellenkezőt kellett volna mondania, hogy t. i. az ő szépségei: olvasol, költsönözöl, viszel, a' régiségben, 's az előtte irtt grammatikákban ismételtenek lévén, csak néhány új könyvekben, 's az ő grammatikájában diszlenek.

Verseg hy.

Még egy tetemes rendetlenség abból is támad, hogy a' harmadik formának szerzői meg nem tudtak még ennek tárgya eránt egyyezni, t. i. az ik végzésű igék eránt. Az eggyik felekezet ik szótaggal mondja az ilyen igéket: szopik, mászik, úszik, hazudik, habzik, dobányozik, virágozik, vétkezik, lépik, ellenkezik, 's a' t. a' másik pedig ik nélkül: szop, mász 's a' t. Amazok tehát az ilyen igéket a' harmadik, ezek pedig a' rendkövető forma szerint ragasztják. Az illy tarkaságnak a' rendbeszedett és csinos nyelvben helyt adni nem lehet.

Révai.

Mínthogy Verseg hy maga is némelly igéket ik végzettel mond, p. o. játszik, tesszik, fekszik, nyugszik, baragszik; másokat ismét ik nélkül, méltán kérdezzük tőle, és követőjítől, ha nálok meg van e már határozva, melly közrendű igék végződnek különösen ik ragasztékkal, és mellyek a' nélkül? Ha ez meg nincs nálók határozva, beszédjek, bár mi rendbeszedett legyen és csinos, csak ugyan tarka lesz, valamint a' miénk, azzal a' különbséggel, hogy nálók a' tarkaság a' jelen időben akad meg, nálunk ellenben folyton folyik a' többi rokon időkön által; 's így mi legalább a' tarkaságban, minnekutánna kezdtük azt, állhatatosak maradunk, midőn ők alig kezdik, ismét leteszik, mintegy megbánván cselekedeteiket; a' tarka köntöst. Révaiék azonban itt is otthon vannak, 's imigy világosítják a' dolgot: harmadik forma különösen formájok a' szenvedő igéknek, mellyek eggyül eggyig ik végzetűek; de e' szerint a' forma szerint hajtogattának igen sok közösök is, 's azok ugyan,

ugyan, mellyek állhatatosan i k végzetűek, egyedül csak a' szenvedő formát követik; mellyek ellenben i k-kel, i k nélkül is jól mondatnak, azok mind a' közönséges mind a' szenvedő forma szerint jól hajtogattatnak; a' dolog épen úgy van itt, mint a' latán nyelvben több neutrumokkal, mellyek mind a' mivelő, mind a' szenvedő forma szerint egyformán jól hajtogattatnak. Lásd a' fen felhozott példákat. Tarka-e tehát azért a' latán nyelv, hogy én így szóllok: Hoc tibi gratiae libenter impertio, ut mecum reuertas; Verseghy pedig így: Hoc tibi gratiae libenter impertior, ut mecum reuertaris? Ha nem tarka, a' magyar sem fog az lenni; ha tarka az a' szép, kimivelt, csinos latán nyelv, hát szabad a' kimivelt csinos nyelvnek tarkának lenni.

Verseghy.

Végre, a' ki mértékes magyar verseket írni próbált, minden bizonnyal tapasztalta, hogy nyelvünkben a' rövid szó-tagoknak nagy szüke van, és hogy a' sok hosszú szótag miatt a' beszéd gyakorta huzósabb, hogy sem azzal eleven indulatokat rajzolni lehetne. Az olyan nyelvművelőnek tehát, a' ki az érzéstudományban nem járatan, méltán nem kis gondja van arra, hogy a' hosszú szótagokat, a' hol a' nyelvnek járása megengedi, annyival inkább, a' hol még törvényesen meg is kívánhatja, rövidítse. A' mu'sikából bizonyos tovább az is, hogy az i, í, és é éles hangzók ama rövid és eggyügyű (egyszerű) lengések (oscillationes) miatt, mellyekből támadnak, legkellemetlenebbek; a' nyelvszépítőnek tehát azon is kell egyszer'smind iparkodni, hogy az i-mént meghatározott esetekben az é hangzót tehetősége szerint kerülje. Melly huzós és kellemetlen e' beszéd: bélépék hozzá, búcsút vévék

tőlle, mert messze földre ménendő valék; ehez képest: belépék hozzá, búcsút vevék tőle, mert messze földre ménendő valék; mellynél a' kövekezendő még kellemetesebb, és férfiasabb: beléptem hozzá, búcsút vettem tőlle, mert messze földre menendő voltam, hol az egész mondásban csak egy é. találtatik. — A' harmadik formában az ék végzés a' harmadik személyekben, álmodék, átszökék, álmodnék, átszöknek, álmodjék, átszökjék, mind hosszu, és ezek melletta' két elsőben is az ám és ém végzések, álmodnám, átszökném 's a' t. hasonlóképen hosszúak. — A' törzsökös formának e' két első személyében álmodék, átszökék 's a' t. az ék végzés hosszú ugyan, de rövidek ellenben a' harmadik személyekben az a és e végzések: álmoda, átszöke, es ha hangzó kövekezik utána, rövid lehet azon, en, ön végzés ezekben is: álmodjon 's a' t. És csak e' három végzéssel is, mint: a, e, azután na, ne, és on, en, ön, hány ezer rövid szótagot nyer nyelvünk az ik végzésű igékben! — A' kellemetlen ék végzés a' harmadik formában csak eggyel több, mint a' törzsökösben, az álmodjék, és átszökjék parancsoló harmadik személy, t. i. melly a' törzsökösben kimondhatatlanul kellemetesebben ejtetik imigy: álmodjon, átszökjön: Ámde, valamint a' félmult időben, az ék végzést még a' harmadik formában is el lehet kerülni, ha helyette az elmult idő mondatik; ugy a' kívánó és a' parancsoló módban nincs e' kellemetlen hangtól semmi szabadulás, ha a' harmadik formát követjük, álmodnék 's a' t. a' parancsolóban azon kívül az ék végzés még sokkal kellemetlenebb is ezekben: álmodék 's a' t. mert ha előtte ly, ny,

gy, vagy j betű áll, olly nyifogást okoz, melly a' fület irtóztatóképen hasogatja. Az tehát tagadhatatlan igazság, hogy nyelvünket a' harmadik forma a' neutrumra hasonlíthatatlanul alkalmatlannak, az érzékenyítésre pedig a' sok kellemtelen é miatt tehetetlenebbnek teszi.

R é v a i.

V e r s e g h y mindent mozdit, csak hogy a' neki gyűlöletes formát mindenekkel meggyűlöltet hesse: még a' musikának is meg kell a' szegény forma ellen csendülnie, hogy legalább általa a' musikát kedvellők megutálják ezt. — De ha mind igazak volnának is azok, miket itt V e r s e g h y beszéll, mind arra nem elegendők, hogy a' régiségtől megszentelt, a' nyelv alkotmányában alapzott szenvedő formát megrázzák. A' nyelvnek sem a' poészis, sem a' musika törvényt nem szabhat, sőt ellenkezőleg ennek is annak is a' nyelv törvényei alá kell hódolniok. Még nem zendült meg musika, még nem énekeltek Orpheuszok, mikor már beszélltek az emberek. Igaz, hogy a' poészis sokat csinosit a' nyelven, de formáiból a' nyelvet kivetnie nem szabad, ha azok nem épen kedveznének is neki. Ha a' nyelv alkalmatlan mértékes versezésre, a' poéta énekeljen rímekben; ha a' nyelv ezeket sem szenved, énekeljen folyó beszédben: elébb voltak folyó beszédű költők, mint akár rímes, akár mértékes versezők. Több nemzet van ma is mértékes költemények nélkül, kiknél még is a' poészis a' legnagyobb virágzásban volt, és vagyon; másoknál, különösen a' németeknél, sír a' nyelv a' mérték korlátiban. Az még is egynek sem juta eszébe, hogy a' mértékes versek szeretetéből nyelveket természetes formáitól megfosszák. — De hát igaza van-e V e r s e g h y nek, midőn azt mondja, hogy a' magyar

nyelvben a' rövid szótagoknak nagy szüke van; 's hogy a' sok hosszú szótag miatt a' beszéd gyakorta huzósabb, hogy sem azzal eleven indulatokat rajzolni lehetne? Szólljanak nemzetem dicső Költőji, kik Rómának 's Hellásznak legnagyobb poétájit szerencsésen követék, ha igaza van-e ebben Versegghynek? Az a' nyelv alkalmas mértékes versekre, mellyben, valamint magában a' poészisben, a' hosszú rövid tagok helyes arányban váltják-fel egymást; ilyen pedig tagadhatatlanul a' magyar nyelv, mellyben minden hosszú hangnak, meg annyi rövid felel meg, mint szinté a' görögben, mellyen az első, a' legjobb értékes versek készültek. Mihelyest ilyen valamely nyelv, abban szembetűnőleg nem lehet nagyobb számok a' hosszú, mint a' rövid tagoknak. hanemha a' rövideket a' helyezés (positio) felette gyakran akadályoztatja; de ez az eset nincs a' mi nyelvünkben, melly a' mássalhangzók gyakor összeütközéseket természetesen utálja, hanemha Versegghy orthographiáját vállalják-el Költőjink, melly szerint a' mássalhangzók minden etymologiai ok nélkül kettőztetnek. Ide járúl még az is, hogy, ha a' természetes beszédet követjük, igen sok hangzót, mellyeket eddig hosszaknak vettek Költőink, de már szerencsésen kezdik közösöknek venni, megrövidíthetünk, p. o. az í, ú, ü hangzókat az ilyenekben: szívem, vizet, sűrű, gyűrű, örülök, búsulok, tanulok; így: szívem, vizet, sűrű, gyűrű, örülök, busulok, tanulok; mennyi ezer rövid tagot nyerünk csak már így is, pedig minden sérelme nélkül nyelvünknek! 's ha még hozzá adjuk azt is, hogy, nyelvünk keleti természet szerint, mint szaporodnak, úgy rövidülnek is a' tagok ezekben: szél, szelet, szeleket; tó, tavat, tavakat 's a' t. és hogy még eze-

ket is tól, től, ből, ből minden nyelv és fül-sértés nélkül megkurtíthatni, p. o. atyámtól, nénémtől; templomból, kertből; ha még ide vesszük az aposztrophálhatókat: ba', be', se', a', e': annyira fognak szaporodhatni rövid hangzóink, hogy jóval is felül mulhatják a' hosszúkat. Nincs szerencsésebb költői nyelv, mint a' mellyben sok a' közös hang. Illyen volt a' görög, illyen, 's hálá érte az ő geniuszának, a' mi szép magyar nyelvünk is. Nincs tehát a' nyelvét hatalmában tartó Költőnek semmi szüksége Verseghy tanácsára, tud ő, nyelve sérelme nélkül is, magán segíteni. De nem is szabad, mint már mondám, a' grammatikusnak valamit a' nyelv formáin tágitni a' Költőknek kedvéért; sőt köteleessége ellene szólni, ha szabadságát a' nyelv sérelmével követi. — De kellemetlen az é hang! hogy Verseghynek kellemetlen, azt veszem észre, minthogy annyira tör ellene; hogy más nem különben jó ízlésű magyaroknak is kellemetlen legyen, nem hallottam, nem is hiszem; azt tudom, hogy a' valóban szép ízlésű Helleneknek az igen is kellemetes volt, kik nem csak az igéknek több idejeket, hanem a' legszebb neveket is hosszú e-vel (η) képzették: Aphrodité, Szeléné, Helené, Melpomené, Euphrosziné, szóval a' femininümoknak nagyobb részekét. Mi tehát ettől a' Hellenek előtt is kedves, előttünk pedig még azért is kedvesebb hangtól szabadulni nem akarunk, mert a' nyugoti nyelvek között vele csak a' miénk dicsekszik. Végre ha a' mult idő férfiasabb-e, mint a' félig mult, nem merem meghatározni, mert tapasztalom, hogy mind régi, valóban férfias magyaraink (L. Rumi Károly Monumentájit, és Káldi Sz. írását) mind a' mostaniak a' félig multat igen is kedvelik. De ha igaza van Verseghynek, úgy a'

félíg mult időt ajánlhatjuk a' gyengébb nemnek, 's így mind azon írónak, kik ennek a' nemnek gyönyörködtetésére dolgoznak *).

Guzmics Iszidor.

-
- *) Minthogy némelly igen tiszteletre méltó Hazánkíjiai a' philologiai Értekezések eránt tett észrevételeinket bal értelemben vették; — a' kétség eloszlátására bátor-kodunk e' következőket kinyilatkoztatni:

Mivel tapasztaltuk

1-ször Hogy az Olvasók' nagyobb része a' Grammatikai fessegetéseket 's vitatásokat nem szereti, rész-szerint azért, mivel azok szárazak lévén, az olvasót nem mulattatják, részszerint pedig azért, mivel hozzá szoktunk a' Grammatikával, a' törvényesebb, a' szebb, a' díszesebb kifejezéssel, 's így magával a' nyelvvel nem gondolni, elégnék tartván azt, hogy Magyaroknak szü-lettünk, 's így arról is tagadhatatlanul meg lévén győ-ződve, hogy a' mi írásunk módja leghelyesebb, legszebb, legdíszesebb, ha mind ezeknek okát sem tudjuk is adni; — mivel tapasztaltuk 2-or hogy azok, a' kik Gramma-tikai Értekezéseket küldenek, gyakran avtodidaktoszok, 's még azt sem olvasták, a' mi e' részben a' Tudomá-nyos Gyűjteményben régen ki vagyon nyomtatva, és így a' mire ők minden tudomány nélkül reá akadhattak, mint az avtodidaktoszok közönségesen új felfedezéseknek tart-ják; — mivel 3-or sajnáljuk, 's a' Literatura' igen nagy hátramaradása' jelének tartjuk, hogy még most is Gram-matikai izékeken kell rágódnunk, 's szégyeneljük, hogy a' régebben mult kor, valamint a' vallásban úgy a' Grammatikában is, némelly idegen ahoz nem értőket kivévén, megegyezvén, mi még az utólsón is fanatikai megátalkodottsággal tzivakodunk; — 4-szer mivel óhaj-tanók, hogy hetses Iróink azon időt, melyet Gramma-tikai tzivakodásokra fordítanak, inkább egyéb nevezetes munkák' kidolgozására fordítanák, 's azokban tseleke-dettel mutatnák meg azt, a' mit elvont okokkal hijjá-ban igyekeznek hebizonyítani, és a' midőn írnak, ma-gok se tartják meg azon törvényeket, mellyeket mások eleibe parantsoló hangon szabnak; — 's végre 5-ör mi-vel szomorúan tapasztaltuk, hogy akár mint vitattassék is a' dolog, mindegyik felekezet megátalkodottan marad meg a' maga igaz 's nem igaz vélekedésében, 's így az egész vox clamantis in deserto — mikor még

legjobb Iróink is tele vannak nyelvbéli nem gondolásokkal, hibákkal, és inconsequentiákkal, a' mit a' Tudós Értekező igen helyesen veszen észre, 's teljességgel nem szégyen, még nagyobb Gyűlésekben is, igen igen roszzúl beszélni magyarul, holott pedig a' Magyar Grammatika olyan bizonyos, olyan helyes, olyan könnyű, olyan megállapodott, hogy mássa egy nyelvben sintsen, mert a' természetén alapodik, — és tsak egy jövendőbeli józanabb időtől, midőn a' Magyar nyelv illő méltóságára fog emeltetni, 's tsunyaság léssen roszzúl írni magyarul, — mint ez előtt deákul — várhatjuk a' jobb lelkek' megegyezését, a' mit az Isten minél előbb adjon érnünk: — azért egész bizodalommal kérjük a' T. Irókat, hogy bennünket 's Olvasóinkat ezentúl, legalább egy darab ideig, Grammatikai Értekezésekkel megkémélleni méltóztassanak.

Mi ugyan a' Philologiai vizsgálódásoknak nem tsak nem vagyunk ellenségei, sőt azokat szeretjük és betsüljük is, 's több betses Olvasóink' kinyilatkoztatásai-ból tudjuk, hogy több rendbeli philologiai Értekezéseket nem tsak kedvesen olvastak, hanem azokból tanultak is; de részünkről tsak azt óhajtanók, hogy azok a' dologhoz értőktől származzanak, 's inkább egy a' Magyar Ifjúságnak vezér-könyvül szolgáló, külön, tökéletesen öszveszerkeztetett munkában adattassanak ki.

Azomban egyenes kinyilatkoztatásunkat nem akarjuk arra értetni, mintha kedvesen vennők, ha a' Magyar nyelv a' Frantzia Akademia' példájára meghatározatnék, — attól a' Magyarok' Istene mentse meg kedves Hazánkat! — mivel ez, ha a' legjobb részre hajlanék is, a' nyelvnek, 's ez által a' Nemzetnek lelkesebb kifejtődését örökre elzárná, mint Frantzia országban: — inkább hibázzanak az Irók ezerszer — szabadon — mint sem tetszőleg írjanak mindenkor — rabúl.

A' Red.

3.

Bajnoki Hartz,

Takáts Éva Asszony ügyében az Asszonyi Nem érdemei 's Jussaiért.

A' hadi életben nincs annál boldogabb szempillantat, mint midőn a' meszsze külföldön Nemzete dicsőségéért küzdő Haza' bajnokja hosszas távolléte után vissza térvén, rég nem látott anyaföldére lép, 's magáéit, és a' közönséges egészet szerencsés állapotban, 's virágzó tenyészetben ismét feltalálja.

Illy boldog szempillantat volt az, midőn az alábbírt Bajtársak az utolsó hadévek alatt, 's utána, Német országot, Helvéciát, Francia országot, Italiát, 's a' Lengyel földeket keresztül járván, vagy lakván, egy pár évek előtt Honnok fő városába érvén, a' Nemzet' munkás lelki életét vették észre, melly magát nem csak a' Magyar Literatura' bimbójinak kifejtődzésében, hanem főképen azon köz iparkodásban is kinyilatkoztatja, mellyel a' Nemzet minden idegent, és idegen neműt, az ő politika, és tudományos életéből kilökné, 's azon régi szennyet végre letörteni igyekszik, mellyet reája mázolt a' nemzeti tulajdonság', 's karakter' romlására a' külföldiségnek felesleg megkedvelt majmolása, és a' honni nyelv', 's literatura' megtérithetetlen kárára számos holt 's élő nyelvek' példa nélkül való tarka zavarékja. — Az ez eránt való tudományos tanácskozásokra mentül nagyobb részvétellel fordították ök figyelmekét, annál nagyobb volt örömeik, midőn a' szózatok közt asszonyit is hallának, 's emliteniek se kell, hogy ezek között Takáts Éva é vonta magára legnagyobb figyelmeket.

Mindenkép tehát váratlan volt előttök Sebestyén Gábor Úrnak az idei Tud. Gyűjtemény' II-dik köt. 124-dik lapján megjelent Menyböljött kirekesztő Privilégiuma, mellyel ő a' Biblia, és a' józan ész szerint nem csak az említett Aszszonytól, hanem az egész nőnemtől minden szabadságot, és illőséget a' tanúlt világgal együtt szóllani egyáltaljában megtagad, ötet, 's a' nőnemet minden jussaiból a' felségesebb kimíveltetésre kirekesztvén, — a' mint ebből szükségképen következik, egyedül a' közönséges házi élet' körébe, az az azon kötelelességekre útasítja, hogy a' legmélyebb alázatossággal a' férjfinak gyermekeket szülni, ötet, 's ezeket ápolgatni, 's a' belső gazdaságot folytatni tartozzék.

Az említett Privilégium' foglalhatja, mint látjuk, nem kevésé idegenséget szülő, sőt veszedelmes nemü. — Ezer éveknél régebben áll országunk, 's a' nemes Aszszonyok velünk egyenlő szabadságban éltek; ők még a' legfelségesebb fejedelmi jusból sem voltak kirekesztve: 's imé most kel fel Sebestyén Gábor Úr, és egyszerre nem csak a' Tudósok' republikáját, hanem még a' házassági constitutzionális Monarkhiát is egy nemnek Despotziájává szándékozik által változtatni. Azt gondolja talán Sebestyén Gábor Úr, hogy az aszszonyok nem esmerik önjussaikat? Nem Fejes János Úrnak kellettett őket előbb felvilágosítani *); már ők régolta cselekedve éltek jussaikkal, sőt azokat még féltékenységgel is örzötték, és a' ki a' magyar történeteket olvasta, tudhatja, hogy jussaik' védelmezésére még fegyverben is megjelentek. E' történe a' közép korban, egy, a' mi mostani napjainkkal öszvehason-

*) Lásd ennek Ungarische Staatsbürgerin című munkáját.

lítva, csendes időben: de milly következései lehetnek az Aszszonyok' megtámadtatásának a' mi mostani revolutzíós időnkben, Huber Théréziának, a' liberális Stael Holsteinnak 's a' még liberálisabb Lady Morgánnak század évében? Oh bár csak Sebestyén Gábor Úr, minekelötte a' Mennyből leesett Privilégiumát közhasznóvá tette, egyszer'smind egy surrogatumot is ajánlott volna, melly bennünket a' Nönem' szükséges lététől felmenthetne; de mivel ő azt elmulasztotta, és mivel mi azt el nem kerülhetjük, hogy ő tőlök ne születessünk, felneveltessünk: így ök minket egészen 's tökéletesen markaikban tartván, épen most, midőn az ő együtt munkásságokra, a' tárgyalt megnevezetésre legnagyobb szükségünk vagyon, méltó bosszújokat teljes mértékben fogják velünk éreztetni.

De legyenek nyugodtan tisztelt Dámáink! mert azon fortélyocska, valamit az együtt függéstől elszakasztott citátumokkal bebizonyítani olly gyakran gyakoroltatott 's elkoptattatott kegyetek szemei' láttára, hogy ennek ismétlése már kegyeteknek különösnek nem is látszhatik, 's legkissebb aggódásba se hozhatja; hiszen ilyenkép próbálta Kotzebue is a' legnevezetesebb német Literátornak Göthének azt megmutatni, hogy ez németül nem tud *). A' Biblia is kegyetek előtt Aszszonyaink! kétségkívül annyira tsak ugyan esmeretes, hogy az kereszténységet nem pedig törökséget foglal magában; miképen tartanánek tehát kegyetek minket olly könnyen hívő félszegeknek, hogy mi az említett Privilégiumot, mint a' Mennyből hozzánk jutottat használni, és azon-

*) Lásd Kotzebuenek e' munkáját: Beweis dass Hr. Göthe deutsch nicht versteht.

nal Szerail és Szultán kormányt házukba behozni akarnánk. Illy gondolatra minden bizonnal Sebestyén Gábor Úr sem vetemedhetett, mint okos ember. Ő Takáts Éván csak egy kevéssé bosszút állni akart, mivel ez egy pár évek előtt, midőn Sebestyén Gábor Úr az épen akkor elkészült „Aszszonyi Praktika” czimű munkáját előtte olvasná, a' nőnemnek tulajdonított szép erkölcsi festésektől elragadtatván, vigyázatlanságból kötötűjével a' Szerző' oldalát egy kevéssé érzékenyen megbökdöste.

Mi többi férjfiak azonban legkevesebb részt sem veszünk Sebestyén Gábor Úr előfogásában, sőt inkább azt igen kárhoztatjuk, és a' mint azt a' Galanteria' kötelessége kívánja, magunkat lekötelezzük, hogy kegyetek' jussait minden hasonszületésű megtámadók ellen, nyílt sorompók között, régi bajnoki módon életre 's halálra védelmezni fogjuk. 'S imé harsognak a' tárogatók, és a' Dámák fényes köre előtt, hol Sebestyén Gábor Úr' méltatlanító viadal kesztyűje hever, megjelenik egy helyett két lovag a' csata mezején, mind a' kettő felnyitott sisakkal, tudtára akarván adni az egész világnak, hogy a' felek eránt se kedvezések se gyűlölségek (mivel személyesen egyikét sem esmérük), hanem egyedül a' jó ügy eránt való részvételek, 's a' nemesebb galanteria' kötelessége készteni, magokat, 's fegyveröket a' megtámadtatott Takáts Eva', és a' nőnem' jussainak védelmére, megmentésére felajánlani. A' párbajnok tisztelettel végezvén fegyveres üdvözlétét az érdemes Dáma kör előtt, a' viadal kesztyüt felemeli, a' védelmet pedig Sebestyén Gábor, és mind azok ellen, kik vele megegyezni látszanak, a' dolog' fenekéből kezdvén, nyilván kinyilatkoztatja:

1-ör Hogy az embernek rendeltetése, következképen az ebből származó kötelességek, és jusok mind a két nemnél egyenlők, és közösek, 's hogy egyedül a munkásság' körében legyenek azok különbözők.

2-or Hogy a két nemnek eredeti, tehát elválaszthatatlan viszonzatása által egyik a másikára az egyik nem munkássága a másik nem munkásságát szükségesen meghatározza; így tehát valamint közönségesen az emberiség' rendeltetését, úgy a nemzetiség' különös célját tekintvén, a nő nem munkásságától épen úgy, mint a him nemétől függ a nemzet' életének kiterjedtebb kimiveltetése, 's ezen kiterjedtebb kimiveltetésnek minden időben, minden népeknél a nőnem' független és szabad grádusával, tehát az ő érdemei', és jussai' megvalóságosodott megismerésével egyenlő lépést kell tartani.

3-or Hogy a nőnem' felsőbb lelki kimiveltetése egyszer'smind feltétele az ő rendeltetésével megegyező felsőbb munkásságának is, 's hogy az írói foglalatosság hivatalos kötelességeivel szükségképen nem ellenkezik: ellenben, ha az helyesen gyakoroltatik, jóltévéleg hat a nagy egészre, különösen pedig, a védelmünk alá vett Aszszonyság írói érdeme olly nemű, hogy általa az egész Haza' figyelmére, és köszönetére méltán számot tarthat. Ezeket kinyilatkoztatván, 's előre kijelentvén, hogy mi a jelenlévő viadalban egye-

dül a' józan okosság' kardját, nem pedig a' gúny' nyilait, vagy az ócsárlás' törét használni szándékozunk; a' valóságot, és igazságot egyedül szemünk előtt hordván, részünkről is a' viadal kesztyűt oda vetvén, léptetünk a' bajnoki küszködésre.

I. Az olly világban, mellyben az isteni rendnek törvénye uralkodik, mindennek azzá kell lenni a' mivé öntermészetétől rendeltetett, 's a' benne lévő erőnek célerányos munkálódása által. Ezen kérdésre tehát, mi az ember' rendeltetése? az ő eredeti természeti tulajdonságából, az az : munkássága' képességéből, és igyekezetéből kellek a' feleletnek jönni. — Az ember egy érzelményes eszes valóság; e' két természet ő benne egybe van kapcsolva. Mint érzelményes valóság, szükségképen kedvet kíván, a' fájdalomtól pedig irtózik. Az érzelményes (u. m. az inger, kívánat, és szenvedvény) oldaláról tehát igyekezetének tárgya a' jóllét. Mint eszes valóságnak ellenben néki a' szép, jó, és igaz után kellek esdekleni; az ész, és lelki ismeret mulhatatlanul lekötelezik őtet arra, 's pedig úgy, hogy az ő érzéki, tudományos, és művészi igyekezete az erköltsiségnek alá legyen vettve, hogy így ő minden tudását, tehetőségét, és akaratját az erkölcsiség tárgyazatja megvalósodására szentelje. Hami az ember' öszvevett érzelmi, értelmi, aeszthetikai, és morális képess gének az erköltsiség' törvényeivel öszveegyeyztetését tökéletes ségnek akarjuk nevezni, úgy a' tökéletes ség az emberi nemzet' tárgya; de meg nem határozott, mivel az ész az eredeti igyekezete szerint határtalanságra, a' boldogság', igazság, szépség, és jó ság véghetetlen ideáljára törekszik; azért a' valóságos kinyilatkozott

eszes tehetségű ember soha meg nem elégszik későbbben a' jelenvaló állapotjával a' boldog létnek, tudásnak, tehetőségnek, 's akaratnak, hanem maga magából 's állapotjából mindég felsőbb lépcsőre törekszik, és így ez alapítja meg az ö'tökéltetesedését, és a' tökéltetesedés' kötelességét, mivel önmagát, és a' természetet önmagán kívül (az ő, és a' természet' törvényeit) mindég tökéltetesebben általlátni, az önmaga munkássága által az erkölcsiség' tárgyát mindég tökéltetesebben megvalósítani az, mit az ö'tökéltetesítendő természete lehetségesnek, az ő eszessége, és lelkiessége kötelességnek állít.— A' boldogság', igazság', szépség', és jóság' ideáljaihoz igyeksző határtalan közeledés tehát, vagy más szavakkal: a' végzetetlen tökéltetesedés, az embernek legfelsőbb, soha el nem érhető célja *).

Ezen rendeltetésnek megvalósodása a' közönséges kötelesség — vagy inkább: a' szabad, tökéltetesíthető, és erkölcsös valóság' kötelességeinek tartalékja, a' melly, mint már

*) Ezt nem úgy kell érteni, mintha mi az emberiségnek rendeltetését valamely elérhetetlenségben, tehát valósíthatatlanságban helyeztetnénk. Minden magát megnemesítő ember egy lépéssel tovább halad elrendeltetése útján előbbre, és azt ugyan abban a' szempillantásban h e i s teljesíti. Minden magát megélcstelenítő ellenben eltávozik rendeltetésétől. Minden szempillantásban tehát képes az ember rendeltetését megvalóságosítani, de magát a' cél ellenben, mellyet mintegy az időben elérhetetlent képzelünk kelljen, soha sem; mivel egy sornak végzetlensége épen abban áll, hogy azt sem mi hozzátétel által végrehajtani nem lehet. — Ha tehát Grävel az ő köztünk is elterjedett könyvében „Der Mensch" a' mi rendeltetésünket határtalan tökéltetésedésnek válóságos elérésében, az Istenesedésben helyezfeti, úgy mosolyogva emlékezünk a' paradicsomi s t á k i g y ó sziszegésére „Eritis perfecti sicut Deus".

láttuk, az ész' és lelkiismeret parancsolatinak beteljesítéséből ered, mellyek alól magunkat elhúzni se nem lehet, se nem szabad. A' religió ad azoknak legfelsőbb szanktziót, mivel az minket embereket, mint az Isten legbölcsebb gondja alatt lett és élő valóságokat úgy tekint, és az erkölcs' parancsolatait, (mellyek bennünket valamint egyedül az ész' parancsolatai leköteleznek) egyszerűsind a' legbölcsebb, és legkegyesebb valóságnak parancsolataivá emeli, bennünket intvén, hogy ne csak az ideire tekintsünk, hanem már itt alatt is az Istent, és az örökéletet tekintetbe vévén, a' véghetetlen megneemesedésre törekedjünk, 's így valahára az Isten' könyörületesége által az idvezülésben, úgymint a' virtus' boldogulásában részesülhessünk.

Valamint a' kötelességek, úgy a' jusok is az emberi nemzet' eredeti törvényeiből, és rendeltetéseiből erednek, mivel minden jus eredeti kötelességből származik.--Ha nekünk kötelességet kellek végbe vinnünk, ha mi azokhoz okvetetlen tartozással lekötelezve vagyunk, és magunkat ezen tartozás alól elvonnunk se lehet se szabad, úgy nekünk azt kellek tennünk, hogy azoknak végbe vitelek lehetségek, az az: nem csak belsőképen szabadoknak kellek lennünk, hanem külsőképen is az emberi társaság' körében szabadsággal kellek birnunk. Tehát szabadoknak kellek nekünk lennünk mind azt tenni, vagy elmulasztani, a' mit a' mi rendeltetésünk megkíván, a' mennyiben mi ez által mások rendeltetési munkásságoknak útjában nem vagyunk, 's azt nem akadályoztatjuk. Ez a' jusnak a' sphaerája, mellyet a' társaság-

ban a' polgári törvény meghatároz, és a' büntető törvény' végrehajtása oltalmaz.

Most menjünk által az itt mondottaknak alkalmaztatására! Az emberi nemzet két nemből, az az: him, és nő nemből áll, mind a' kettőnek valóságában az emberi természet és ész ugyan az, tehát valóságokban minden kétségki kívül ugyan azon törvények és rendeltetések alatt lenniök, ugyan azon közöséges emberi rendeltetéssel, kötelelességekkel, és jussokkal birniök kellek. A' ki ezt tagadni akarná, az tagadja egyszer'smind, hogy az aszszonyi nem észszel erkölcsiséggel, és szabadsággal bir, mint azt több vadember csoportok valójában teszik, kik a' nőnemet a' tisztátalan állatok közzé számlálják. De ezen vadak csak azért nem esmerik egy erkölcsös valóságnak bősét, mivel az ő lételök az erkölcsiségben még nem, hanem csak az állati életben fejtődött ki. Azon vadak még magok sem esmervén az erkölcs' méltóságát, tehát másokban sem tisztelik az abból eredő jusokat; az állati természetnek ösztönét még inkább követvén, az erősebb' törvényét gyakorolják (mi az erkölcsiséget esmerő valóságok között igazságtalanság, és morális törvények is vannak ellene) öök csak azért nyomják el a' nőnemet, mellynek életeket, 's gyenge korok' fentartását köszönhetik, mivel annak a' természet erőtlebb testet adott. A' föld egyik szélétől a' másiki az aszszonyi nem állapotja mindég legbizonyosabb mértéke a' nép humanitásának. Hol az aszszony házi állatnak tartatik, ott a' férjfi Hannibal, erdei ragadozó állathoz hasonló, barbarus ő, hol a' nő rabszolgaságban sinlödik; de ellenben, hol a' polgárosodás, és a' humanitás már kifejtődött, ennek legelső fogantaja az, hogy a' férjfi azon nem' becsét, jusát meg

megesméri, kinek anyjai emlőin, gyámoló karjain ő ember lett.

De ha ugyan a' két nem rendeltetések, kötelességek, jusok ugyanaz, abból ám még nem következik, hogy azoknak az életben alkalmaztatások is ugyan azon egy légyen, sőt a' nemi különség, és tulajdonság szerint mindegyiknek a' társasági életben az ő tulajdonságához alkalmaztatott munkásság köre van, hogy ők így egymás tulajdonos munkásságok' körén keresztül ne törjön's egymást ne akadályoztassák.

A' társaság az embereknek egyesülete a' rendeltetések' előmozdítására, az emberiség' céljai tehát egyszersmind céljai az emberi társaságnak. Ha tehát az emberek' rendeltetésekhez a' humanitás közönséges tárgyán kívül még a z emberi nem' közös fentartását is oda számláljuk, így a' társaságban két sphärák találatnak. A' belső az az a' familiai, melly az emberek' házi és társasági életet foglalja magában, az emberi nemzet' fentartását, és nevelését tárgyazza, az individuumok' rendeltetések szerint különös igyekezeteket öszvekapcsolja. Második a' külső az az a' Státusi, melly a' már felnevelt individuumok' közönséges polgári, és tudományos igyekezeteket a' társaság' céljának előmozdítására eligazgatja. Emlitenünk aligha kellek, hogy a' nemek' testi, és szellemi tulajdonságok szerint a' férjfi munkásságának sphärája a' Status; a' familia pedig a' nőnemé.

A' férjfi testere nézve erősebb az aszszony-nál, ő tehát az erőt kívánó dolgokban kitartósabb, a' veszedelmekben bátrabb, rettenhetetlenebb, általjában eszessége által a' legerősebb teremtése a' földnek, és ha mi a' földet az emberi nemzet' uralkodása' körének tartjuk, köz-

vetetlenül a' férjfi a' világ' Ura. A' férjfiának kelletik tehát a' státust védeni, a' familiák' táplálásokra gondot viselni, 's a' t.; a' testiképen pedig gyengébb időszerént gyámoltalan, 's oltalmat kívánó asszonymnak kötelessége a' státustól megőriztetve otthon, a' férjfitől szerzett vagyont kíméléssel gazdálkodással fentartani, a' fiatal magzatokat nevelni; az asszony' befolyása tehát a' világba a' férj által mint hitves, és a' jövő generatio által mint anya csak közvetéses. A' férjfiában szellemikép a' felsőbb, az az: az észierők vannak kifejtödvé, innét nyeri a' valóságra töreksző komoly igyekezetét; az asszonyban ellenben inkább az alsóbb erők, u. m. érzelmény, érzékenység, képzelet, munkálkodnak, innét jön az ö szép re töreksző igyekezete. A' Tudományok tehát inkább a' férjfi munkássága' köre, az asszony ellenben szépítő természetét az erkölcsben társalkodásban, és a' műben gyakorolja. A' Nemek' tehetsége a' morális világban is az ő tulajdonságok, és az ezekkel közlekedésben álló sphärák által határozatik meg. A' Státusban az igazságnak kelletik uralkodni, és hogy az a' nemzet' szabadságával, és függetlenségével együtt el ne süllyedjen, a' férjfiának kötelessége a' z erős karral, bátor szívvél, önfeláldoztatásával fentartani. A' Familiákban pedig az erkölcsiségnek kell megotthonosodni; házasság élet ennek szent tüzhelye, és ez az erkölcsös asszony házassági hűségéből ered; az ő szíve alatt nyer életet a' jövő nemzetség, az ő ölében alapítatik meg az emberiség' legmélyebb valósága.

A' nemek ezen munkásságok' sphärajokból könnyen láthatni az ő egymásra, és a' közönséges világra való befolyásokat. Mentől előbbrelátó, igazság' szeretetével bírőbb, mérészebb, és szereznit tudóbb a'

férjfi, annál nagyobb bece vagy az asszony előtt, 's annál jöltevőbb befolyása vagy on neki a' társaság' egészire, mentöl ta ka ré k o s a b b: ellenben az asszony, mentöl nagyobb tehetség-gel tudja szépítő természetét szem-betünövé tenni, annál nagyobb, 's hasznosabb befolyása vagy on neki a' férjira, a' világra, 's a' jövendő generációra. A' morális rész valamint közönségesen az elrendeltetésekben, úgy itt is legnevezetesebb, ha a' férjfi gyáván az igazságot védetlen hagyja, úgy a' státus a' merészebb népek prédája lesz, és azon gyáva, ki tulajdon hibája végett önszabadságával együtt a' nőnem is elvesztette, méltán megutáltatik az asszonytól; ha az erkölcstelenség az asszonyinemben elhatalmazik, és ha az a' társaság' élet' gyökereit a' házasságot, és a' familiai életet keresztülhatja, úgy az elrothadás — mivel az ember valamint a' familiai életben kimívelödött, úgy lép által a' Státus-életbe — szükségképen az egész egyesületben széjjel terjed, annak minden gyámolait megingatja, végre így az egészet magában öszveomlatja. Azért a' férjfi elveszti becsületét a z i g a z s á g' megsértésével, a z a s s z o n y p e d i g a' szerelem', és hűség' megfertéztetésével.

A' két nem kölcsönös tehetségek', állapotjáról, és értékéről tovább fogunk szölli, itt csak azt akartuk megmutatni, hogy a' két nem' valóságának rendeltetése, kötelessége, jusa ugyan egy, ha bár különböznek is munkásságok' sphärai.; más egyébb már nincs hátra, mint azt bizonnyítani, hogy valjon a' kereszténység nincse ellenére állításunknak? mivel Sebestyén Gábor Úr' Privilegiuma magát épen a' Bibliára támasztja, a' melly ellen még Kant' híres cathégorikus imperativuma se

maradhatna győzhetetlen a' harcmezőn. Közönségesen már megmutattuk miképen alapítjameg az ész, és a' religió egyenlően az emberek^{személye} rëndeltetéseit. Mi a' kereszténységet illeti, azt gondoljuk, hogy annak foglatatját legfőkép az ő egész szellemiből, nem pedig az őszvefűggés' egynehány elszakasztott részeiből kelletik kijelelni. Ha pedig mi annak szellemét jól esmérjük (Sebestyén Gábor Ur mint Lajkus nincs nálunknál az Exegesben felyebb szentelve) úgy a' keresztény religió leginkább humanitásával, és universalitásával különbözteti meg magát más religióktól. A' rendek', és nemek' egyenlőségét az Isten előtta' kereszténység nem csak kimondotta, hanem a' nőnem' jusait a' társaságban meg is alapította; nem kell azt mondani, hogy ez a' felsőbb polgárosodás' következése — mi is ugyan megismerjük a' felsőbb polgárosodás' ebben történt befolyását, de épen ezen pogárosodás — kivált mi az emberiség és erkölcs' érdeme' megismerését illeti — leánya a' kereszténységnek. — Görögök, és Romaiak klasszikus kimíveltetések mi a' Státus' álladalmát, és a' szép tudományokat illeti, hasznos talpítéleteket hagytak nekünk hátra, de az individuális, és társasági élet' erkölcsös tökéletességére megkivántatott eredeti magot, azt az erkölcs' érdemének megvilágosításával, és religioi tartalommal keresztülhatván, a' kereszténység tette elégségesé, ő tisztogatta meg, 's ő kötötte az emberiség' helyes törvényeihez. Tehát a' kereszténység nem csak az Istent, és az istenes dolgokat illető, hanem a' mi tisztább, erkölcsös, és igazságos értelmünket is megalapította, 's így nyert a' mi polgárosodásunk a' régiekénél előbbséget. Minekelötte kereszténység lenne, valamint a' familiákban egyedül rab-

szolgáló, és elfágyolt matronák voltak, úgy a Státusokban is számos Sklávok tartattak, kik a' szabad polgár' eledelme véget dolgozni kén-
telenítettek; de mihént a' kereszténység földünket megvilágosította, az asszony is megszabadult a' rab járom alól, és a' keresztény hit ért rajoskodó lelkesedés napjai (a' lovag, a' keresztesháborúk' kora) egyszer'smind az asszonyi kegyért, és szerelemért rajoskodás ideje is volt, mellyben az asszonyok' felmagasztaltatása' a' legfelsőbb emeletre jutott. A' kereszténység eképen tanításaival közvetlenül, közvetve pedig a' polgárosodással az asszonyok' polgári állapotjokra is áthatott; kinek még ebben kétsége volna, az bizonyosodást szerezhethet a' nem keresztény világban fenmaradott asszonyiném' méltatlan állapotjában, hol vélek a' férfiak mind rabszolgálókkal, vagy mind házi állatokkal bánnak.

És ezen felséges tanítással, mellynek mi az emberiség' érdemének megismerését köszönhetjük, vallyon szabad lehetne e' az emberi nemzet' egy felének megbecstelenítésére vissza élni? ki nem látja által, hogy Sebestyén Gábor Úrtól előhor-
dott Biblia citációkban az Apostolok az asszonyokat a' férfiak' munkásságok' spharájában kö-
zvetlen beavatkozástól (tellyes igazsággal) tiltják egyedül el.

Vélekedésünk szerint ezen tárgyról eleget szözlöttünk, most sietünk a' keresztény világban lévő asszonyi tehetség' jelességét előterjeszteni, azt bebizonyítani, hogy a' hol a' férjfinem a' kereszténység, és az ész ellenére a' nőnemet elnyomja, ott a' nemek kölcsönös tehetségek elválaszthatatlansága végett, a' népek' emberi, és nemzeti kifejtődések meg van akadályoztatva.

II. A' természet összszevett élete (az ő eszes, és oktalan sphärájában) hijeleli magát az ellenkező (poláris) erőknek kölcsönös munkássága által, és valamint minden, mi csak fenn áll a' durva matériákban adatott, Isten az által felélesztetett erők' kölcsönös vetélketéseivel fejtődik, képződik ki, úgy jeleli az eképpen alkotott mindenség lételét az egymással ellenkező egymást kölcsönözve ébresztgető, és meghatározó erő által. P. o. magához vonzó, és magától lökö erő által képzeltek a' test; — a' nehezség és a' lökö erő által hajladoznak kerengésökben az Ég' világi; — érzelmény, és ész egymással vetélkedve határozzák meg az emberi akaratot. 's a' t.

Az emberinem' élete nem más kezdetében, 's további képzetében, mint a' nemek', és az ő munkásságok' sphärai' ellenkező erejeknek kölcsönözött szüleménye. A' Férfi (az emberiség mágnesszőének positivus pólusa) az asszony eránt tehetőségét, nem csak közvetlenül mint férj és atya, hanem közvetve magát mint a' familialételnek minémüséget, a' másnemnek just határozó törvény hozó is kijeleli; az asszonymnak ellenben (negativus pólusként) mint nemzótársnak, és a' fiatal generacziók anyának, befolyása van a' férjira, a' familia által pedig a' Státusra; mivel tehát ezen kölcsönös munkássága a' nemeknek elválaszthatatlan, mind a' kettőnek munkásság sphärája egymásból ered, és ismét egymásban szakad, úgy tehát minden a' mi az eggyfélnek czélarányos munkásságát elősegíti, vagy megakadályoztatja, szükségképpen a' más részt is, és így következőleg az egészset segíti elő, vagy megakadályoztatja. Itt ezen kérdés szükségkép támad: Micsoda befolyása van az asszonyminemnek a' népélette további kimíveltetésére, valamint a' humanitás, úgy a' nemzetiség' tár-

gyaira nézve, és kicsoda követke-
 zéseket hoz az egészre elkerülhetle-
 nül, ha a' nőnem vagy elnyomattatik,
 jussaitól megfosztatik, vagy pedig ha
 az szabad tehetsége birtokában meg-
 hagyatik.

A' nevelés a' keresztény világban nem a'
 Státus' dolga, mint a' Rómaiaknál, leginkább a'
 Görögöknél volt, hanem a' familiának kötelessége;
 ha tehát az említett nemzeteknél a' nép élete' ki-
 fejtődésének, és alkalmaztatásának közép pontja
 a' Státus volt, most a' nálunk a' familia. A'
 családi nevelés által vetődnek meg a' karakter'
 és a' jövő munkásság' talplineái részszerint az
 elme, még inkább a' társalkodási tehetségre, leg-
 inkább pedig, a' mi legfőbb, az erköltsiségre
 nézve. A' családi nevelésben elszorgalmatlaní-
 tott, a' házból már kinyölt ifjú az elmulasztotta-
 kat helyre hozhatja ugyan a' nyilvános intézetek-
 ben, a' társalkodás között ő magát külsőképp' a'
 világ tonjához, szokásaihoz ragaszkodva kimível-
 heti, de jobbnak a' világ őtet soha sem teheti;
 ha valaki ugyan megjobbult, őn magát jobbi-
 totta meg, nem pedig a' világ. Hogy miképp' hasz-
 nálja a' familiából kilépett ifjú az ő physikai, és
 elme tehetsége mértékét? hogy egoista módjára
 ön hasznát, vagy pedig a' közönségét munkál-
 kodja-e? ez legjobban az othoni nevelésnek bé-
 folyásától, következésésképp a' nőnem' tehetségétől
 függ, a' kinek közvetlen munkásság sphärája a'
 familia. — Sokat mondunk-e valjon, ha azt állít-
 juk, hogy a' keresztény világban a' népek huma-
 nitásokra a' szép nemnek véghetetlen befolyása
 vagyon? — Egy hasonlító tapasztalás szolgáljon
 itt tanításul: A' Kereszténység az asszonyokat jus-
 saikba vissza állította, a' keresztény házasság a'
 szeretetet, és hűséget nem csak lehetsé-
 gesé, hanem polgári kötelességgé is tette;

midőn illy móddal a' társasági élet' kezdő pontját és gyökerét erköltsiséggel kiképzettük, és az asszonyok' erköltsi munkásságoknak szabad játékíért adtunk volna, úgy egyszer'smind a' nép élete humanitásra való kifejtődését annak kútfejében, és az emberi erköltsi természetéhez alkalmaztatva állapítottuk meg. Egy a' maga férjéhez, magzatjaihoz erköltsi-hűséggel, hittel, és feláldozó szeretettel ragaszkodó asszony gondviselete alatt erköltsiséggel felnyölt ifjú a' nyilván való életben is igazságosan fogja magát viselni (mert valamint a' jus kötelességből, úgy az igazság erkölcsiségből ered, a' büntető törvény végrehajtása azt nem kéntelenítheti). Az oskola az ifjat csak tanultabbnak, a' világ okossabbnak és ügyesebbnek teszi, ha a' kereszténységnek a' humanitásban, és civilizációban minden más népek előtt elsősége van, nem köszönhetjük-e ezen elsőséget jobbára a' mi familiai alkotmányunknak, és abban az asszonyok erkölcsös befolyásoknak *)?

A' kételkedő tekintse meg a' napkelet' familiai alkotmányát, és az ebből eredett nép' életét. Mit lát' ő ott? Nem de egy a' szerelem' skláv-szolgalatjában megbecstelenítetett jussaitól megfosztatott nőnemet, féltést, bosszút, az elnyomók ellen gyűlölséget — a' Haremnek állati bu-

*) Mi itt az optimaie interpraetationis jusát vesszük használatban: Vélekedésünk szerint kiki olly igazságos lesz, 's gondolni fogja, hogy mi a' nép életének kifejtődésében, előbb mozdításában a' klima', religio', törvényhozás, tanítás' befolyását is megismerjük, de valamint azon szempillantat; melly az embernek az életet adja, és azoknak testi 's elmebeli állapotok, kik akkor munkásságban vannak, a' leendő teremtés' természeti tulajdonságában megválasztó befolyást okoznak, olyan móddal munkálkodnak a' gyermek' első esztendeiben az anya' behatóságainak első benyomásai a' természeti tehetségek' további kifejtődésére nézve.

jaságai közt csalárdságot, csalfaságot, alacsony hízelkedést — annak kivületén pedig felfuvalkodást, alacsonyságot, préda szeretést, megvesztegetődést, gyávaságot, kegyetlenséget, és durva kevélységet. A' rabszolgaság' minden ocsmánysága beundokítja az olly népet, kinek bölcsőjét az igazság, és erkölcsiség elhagyta. Valjon az illy befolyások közt felnevekedett ifjú az igazságnak oltalmazója, vagy elnyomója lesz-e? A' napkeleti despocziákba sehol sem uralkodik az igazság, hanem az erőszak, és önkény. Még egy napkeleti nép sem emelte fel magát a' civilizációra, és humanitásra a' durva barbaruságból. Így boszúlja meg a' természet a' szerelem' megfertőztetését, és azon nem' elnyomattatását, a' kinek szive alatt, és anyai emlőin az emberi nemzet lesz, és felnyöl.

Nézzük ellenben az asszonyok' tekintetben lételők, az ő méltóságok', és jussok' megeszmérésének következéseit!

Melлык keresztény népnél leginkább othonos tulajdonság a' felvilágosodás, és az erkölcsiség? melлык megyen, a' világ polgárjának szemlélését magára vonván, a' kereszténység előtt a' humanitás pályáján legelöl? Ha nem hibázunk a' Németek *). — De valjon ők azon felvilágosodásra, és erkölcsiségre a' religió, törvényhozás' és a' Státus' tanításai által csak külső képen művelődtek-e ki? vagy ezen nemes tulajdonság a' társasági élet legbelsőbb magjából, a' familiákból, nyöve-e ki? — Tacitus korától fogvást ezen nemzet. asszonyai a' fentar-

*) A' Németek alatt nem csak a' volt sz. Római német Birodalomban élő népeket értjük, hanem az ezen törsokből eredett nemzeteket is: u. m. Angolokat, Svajczereket, Svédákat 's a' t.

tott becsek' jó hírében maradtak, ők ez által magoknak megszerzették ugyan azon tekintetét a' férjfi nemnek, melly az ő történetjek' első kezdetétől a' lovag időn által egész a' mostani korig ezen nemzet' fenálló karaktere' tündöklő jegye volt. De ha a' német asszonyok a' népelete' kezdő, és közép pontjában szabadon, és erkölcsiséggel munkálkodtanak, nem kellete azoknak szükségképen magokat lételek legbelsőbb magjából erkölcsösen kiképezni, és művelni? akárkinék itéletére bizzuk.

Mi azt hisszük, hogy ezen példákkal két dolgot hiteles okokkal bizonyítottunk meg, u. m. nem csak a' kiszámíthatatlan lefolyását az asszonyoknak a' népek' humanitására, hanem azt is, hogy ezen befolyás miképen jár mindég az asszonyok becsek; és jussok' megesmértetésével. A' nem szabad ember, kivált ha ő még el is vagon nyomva, nem tud, ha akarna is igazságos, és erkölcsös lenni, de rendszerint nem is akar, mivel az elnyomatás utóljára karakterét is felforgatja. Ebben mindenkör, 's népek' története elegendő példákat ad.

Vi'sgálatunk második része azon részvételről fog szólni, melly a' népek' nemzeti kifejtődéseket a' nőnem elősegíti.

Azon, már gyakran, kivált a' németektől a' legújabb korban nyilván megállapított állítás, hogy senki sem lehet nagy csak egyedül nemzetének, és korának lelkében. Ezen állítás nekünk is elég világosnak tetszik. Ha valaki valamelly szokatlant akar végbe vinni, annak az ő tulajdonos talentumait nem csak az ő tulajdonos természetere szerint kikelletik fejteni, és művelni, hanem önéki ezen szokatlanul kifejtődött, és al-

kalmaztatott tehetségeket a' munkásságra fel is kell szokatlanul ébresztgetni, és lelkesíteni. De az ember erejének mentől feljebbi emeletére önmagától nem ösztönözthetik, hanem csak a' vele közlekedésben élő emberek' költsönös tehetségek által, tehát csak akkor, ha a' nemzet', és kor' lelke az ő lelkére is hat. Azért hoz a' megmozdított idő nagy lelkeket a' jelenlétre, nem mintha azok másképp nem születnek, hanem mivel azok fel nem ébresztetnek, és a' munkásság' alkalmával szűkölködnek p. o. A' Trójai háború, a' Görög nemzet' abban közönséges részvétele, melly rege ajakról ajakra jutván ébresztette fel Homéert; a' közép kornak a' keresztes háborúkat lehetségessé tett, a' religióért rajoskodó lelkesedése teremté Tassó megszábadult Jeru'sálemét, és Ráphael' Madonáit. Egyedül mint Olasz, csak Rómában, csak azon időkorban lehetett Ráphaelnek ezen Madonákat teremteni; ha azon religiói lelkesedés nem isméltetik, azon remek munkák' tulajdonos szépségét soha többé el nem érhetjük. A' Zrinyi nemzetség hogy gyulladott fel azon munkás erőre, melly őket a' Török pusztító idejében a' többen felyül annyira emelte? A' Magyar haza akkor az Európát ostromló Török ellen védfallúl szolgált, a' Zrinyi nemzetség' a' Török határokon fekvő jószágai, a' Bán méltóság tette őket a' nemzet, vallás, az egész kereszténység' első védbajnokjaivá, mind az, mit a' Haza szeretet, vallás, és a' kor lelke az emberiségben nagyot szülhetett a' Zrinyi Nemzetségben fellobbanva, lelkesedve feltalálni kellett. Törököt gyűlölés' Patriotismus ezen familiának öröksége lett, valamint a' Barcas nemzetségnek a' Rómaiak gyűlölése. Így nemzete', vallása'

és időkorá' szellemétől fellelkesítve felségesen halt meg Miklós Szigeth-nél.

Több individuumok' egyesülete teszi a' Nemzetet, mi amazokat illeti, illetni kelletik ezt is; tehát egy nemzet sem lehet máskép nagy, mint az ő nemzeti tulajdonsága által az idő lelke' költsönös munkásságában. Minden nemzetnek, valamint minden individuumnak, vannak különböző tulajdonságai, ezen különböző tulajdonságok szerint minden nemzetnek különböző módon kelletik kimívelődni, és különböző úton az emberiség közönséges célja felé — a' humanitásra — haladni, ha a' környülfállások' lehetősége', és önereje szerint mentől előbbre érni akar; és mivel' semmifelé erő önmagától munkásságban nem jöhet, hanem csak az ellenerőtől felélesztve: úgy egy nemzet sem (melly az emberiség nagy társaságában elválva egyedül nem ál) munkássága' mentől nagyobb lelkesedésére önmagától, vagy magában fel nem élesztetődhetik, egyedül a' más (kivált véle határos) nemzetek befolyásai által. Illy módon ébresztette a' Persáknak Görög országban rohanása a' Görögök' hős erejét, így történhetek meg az örök emlékü Marathon, Salamis, és Plathea ütközetek. — A' német literatúra tulajdonosan a' klasszikus görög, főkép a' Római literatúrából kifejtette magát az Angol, és Franczia literatúra befolyása által.

De ha egy nép csak önnemzeti tulajdonságában, és általa lehet nagy, úgy tehát annak megörzete, és kimíveltetése legszentebb kötelessége légyen mindegyik Polgárnak. De miképen lehet ezt megörzeni, 's kimívelni? — A' nemzetiség tartalékjai: a' Státus' álladalm, és nyelve, amazt mondhatnánk nemzet'

testének, emezt lelkének, az álladalom, és nyelv fentartása által tehát fentartatik, és kimiveltetik a' nemzetiség. Tegyük fel álladalmunk' és nyelvünk', vagy egynek ezek közül elenyésztét, úgy elenyészik a' mi nemzetiségünk is, és megszűnünk történelmi nép lenni, megszűnünk mint a' Hunnok, és Avarok, kiktől származásunkat véljük.

De valjon miképen tarthatja fel magát a' Státus álladalmi függetlenségével együtt tulajdonságában is? felelet reá lesz: Haza szeretet által. — De ez honnét ered? hol hajtának ki ennek gyökerei? — A' Patriotismus nemzeti tekintetben az, mi az emberiség' közönséges tekintetében az erkölcsiség, ez (practicus oldalról tekintve) a' privatus interessének az emberiség' interesszéje alá, amaz ellenben a' privatus interessének a' nemzet interesszéje alá vetődése. De lehet-e ezen alávetődést (a' vagyonnak, magának az életnek a' nemzet' javáért feláldoztatását) az iskolában kiképezni, vagy a' Státus' törvényei által kényszeríteni? vagy valjon ezen a' nemzet' függetlenséget viselő, és őrző virtus, úgymint általában az erkölcsiség magát kifejtheti, megállapíthatja-e másutt, mint a' gyenge gyermeki korban, a' familiai életben, egy a' nemzeti lélektől fellobbant anya' ölében, és oldala mellett?

Magyarok! a' mi álladalmunk fenmaradása egy nevezetesség a' világ' történetében, egy fenmaradandó emlékoszlopa Haza szeretetünknek, de ha ezt az egész világ' megismeri, 's magasztalja, ha ez titeket gyakran nagy tettekre ösztönöz, ha ez még bennetek munkálkodik, kinek köszönhetitek? valjon nem azon nemes aszszonyoknak-e, kik mivel Európában a' legnagyobb szabadsággal bírnak, már régolta azon álladalom eránt a' legnagyobb szeretettől vannak fellelke-

sítve, melly az ő jussait megesmérte. Az aszszonyinem szívéből tehát, melly alatt az emberi, és nemzeti létel eredetét vészi, a' kiknek befolyások által az élet' fundamentoma megállapítatik, ered ezen a' ti függetlenségteket századévektől fentartó virtus. Ezt elég világossá teheti egy a' sklávéktól született Törökökre vetett pillantat. Midön még őket a' Muhamedtől felingerlett vallási lelkesedés lobbantaná, addig ők, valamint az ő elődek, az Arabsok, egy hódító népek voltak, de mihént azon tűz kialudt, elvesztették minden energiájokat.

Most forduljunk a' nemzetiség második fő tartalékjához: a' nyelvhez. A' történet tanít bennünket, hogy vélünk együtt a' többi Európai népek is a' kereszténységgel a' latán nyelvet nem csak az anyaszentegyházban, hanem az oskolákban, és politikus életekben is felvették, a' mi akkor nem volt helytelenség; a' keresztény kultúra' eredeti kezdete magát jobb móddal, mint az őszkor klasszikus kultúrája által ki nem fejthette, melly csak az által, mintegy hidon juthata hozzánk. De a' többi népek, mihént az őszkor' tudományai nálók megothonosodtak, ezen holt nyelvet mind politikus, mind pedig tudományos életek' köréből számkivetették, jól tudván ők azt, hogy a' kultura a' tudósok rendjéből, (az oskolákból) az őszveségben (a' közönséges nemzeti életben) által nem mehet, hogy ha a' tudósok tudományokat egy holt nyelvben különözik; továbbá, hogy az írók egy idegen nem tulajdonos nyelv által, és a' nemzet lelkétől fel nem lelkesítve azt nem tehetik, mit ők eredeti tulajdonságokban munkálkodva képesek volnának tenni. — Miolta az Olaszok, Francziák, Brittanusok, Németek ezen nemzetiségtelen helytelen-

ségnek véget vetettenek, kezdették csak a' nemzeti literatúrát kimivelni, állapították meg felvilágosodásokat, kulturájokat, és olyan férjfiak állottak fel közöttök, kik az ő idő korokban fénylettek, arra tudományosan hatottak.

Továbbá a' történet olly nemzeteket is mutat, kik mint mi, eredetiképen több különböző nemzeti törzsökökből állottak öszve, p. o. a' Frankok meghódították az Ógallokat; az Angol Szászok a' Brittanusokat; a' Normánnok az Angol-Szászokat 's a' t. de mihént a' győző a' meghódítottak egyenlő just, törvényt adott, lassan lassan egy szokású, nyelvű, karakterű nemzetté öszve olvadtak. — Nálunk se ez, se amaz megtörténni nem akar!

Nyakasan, mintha a' világon uralkodó ó Lácziumnak nyelve a' Magyar föld' termékeny vidékiben egy új honyt akarna magának felállítani, fentartja magát, 's távozni nem akar; épen mint ha a' hódító Magyarok táborozó Törökök lennének, kik, mivel a' meggyőzetett népeknek magokéval egyenlő polgári just nem engednek, az öszve olvadást lehetetlenné teszik, úgy állanak köztünk az ó Pannokok, ámbár mi nékiek a' magunkéval egyforma szabadságokat adtunk. — Mi több, a' külföldi felsőbb kultúra béhat a' mi nevelési, és társalkodási körünkbe; a' Francia, kivált a' Német nyelv mind inkább bétör közünkbe.

A' tárgy' nevezetes léte kénytelenít valami erőset mondani: Schütz, az ő elterjedett világtörténetében valahol (sokért nem szeretnénk ismét a' könyv lapját megtekinteni) ezt állítja: „A' Magyaroknak az újkorban nagy emberei nem voltak”. Ha ő a' többi új történet-frókkal az új kort a' tudományok' helyre állításától, és a' Reformátziótól kezdi számítani, az nekünk valóban igen hosszúnak tetszik! Ne hagyjuk ma-

gunkat a' nemzeti büszkeségtől megvakítani, mert csak a' híjjánosságok' világos megesmérésével párosodott önerőnk' érzése valamint az egyes embert, úgy a' nemzetet is segítheti csak a' tökéletesség' ösvényein előbbre. Kínai balgatag képzelet ezer évi megátalkodással bosszúlja meg magát.

A' mi him fiataljaink latánul, a' nő pedig tudunkra minden nevelő intézetekben németül, vagy francziául műveltetik, ha tehát a' mi családi, és társalkodási lételünk, és ezekkel különös neveléseink csak részint nem nemzeti, de ellenben mind a' két nem', tehát a' nemzet' kimíveltetése egészen nem nemzeti. Ha tehát az, a' mit a' nemzeti kimíveltetésről, és kifejtődéséről mind eddig mondottunk, mind igaz, miképen is jöhetett volna az másképp? tekintsük csak meg a' tudományos életet, valjon a' nemzeti literatúra ingatlan lábón ál-e már? — van-e előmenetele? kifejtődött-e már a' nyelv? kimíveltetődött-e? mutathatunk-e olly férjfiakat, kik nem csak a' nemzetre, hanem a' század év' kimíveltetésére munkálkodva béhatottak volna?

De a' dolgok' állapotja bennünket el ne csüg-gessen, a' kimíveltetés' kezdete mindég a' külföldi kultúrának befolyása által fejtődik ki. Ha nálunk az ó klasszikus nyelvek a' mostani kimívelt népek' nyelveivel megothonosodnak, úgy nálunk még még annyi kultúra csatornyák nyitatódnak fel, így a' mi literatúránk mindenféle oldalakról felvilágosodást nyer, a' mivel az előbb kimívelt népek szűkölködnek. Ebben a' német azért jeles, mivel ő legfiatalabb, az előbbenieket használhatta. De hogy nyelvünkkel együtt nemzeti kimíveltetésünk, ennek jövőjére kiterjedő virágzása,

zása, nemzeti létünk, és magyar nevünk is a' világ' történetében el ne enyészsen, elkerülhetetlenül szükséges végtére a' köztünk fetrenkedő antinacionális helytelenségeknek véget vetni. A' Nemzet' szívében most egy nagy érzés élede fel, 's mozog; orgánumjai a' politikus és tudományos életbe a' nemzeti nyelvet akarják behozni. Ennél szükségesebbet nemzetiségünk' fentartására nem gondolhattak. Ha ök a' nemzeti nyelvet a' Státusba, és az oskolákba behozzák is, de míg nemzeti nyelvünk familia nyelvvé nem válik, addig az be nem hat a' nemzet' belsőbb és mélyebb élete körébe, mind addig csak megtanúlt, nem pedig anyai nyelv fog maradni; tebát csak az Aszszonyok, kiknek anyai szívek alatt veszi a' nemzeti élet kezdetét, kiknek ölében kiképeztetnek az élet' eltörülhetetlen fenék formái, csak az Aszszonyok tehetik a' mi nemzeti reformátzió'nk' épületére az utolsó mindent béfejező követ; ellenkező esethen épületünk örökre tökéletlen marad. Ne is kételkedjünk, hogy ök azt meg ne tennék, mihelyt mi férjfiak nékiek példásan útát nyitunk; hol a' férjfi tisztelettel és bizakodással viseltetik a' szép nem eránt, ott az ő véle minden szépben és nagyban vetelkedik, ott a' nemzeti lelkesedés őtet is fel fogja gyullasztani. Ugyan azon oltárnál, mellynél a' szűz szíve kedvesének örökös szerelmét esküszí, ott a' Hazának hűséget ígér, 's mint a' Haza' derék leánya hallgatva magát lekötelezi a' Hazának egy gyermeket sem adni, ki mint körcs, a' nemzet' lelkét érthető orgánum' hijánosságával semmi nagyot végbe ne vihetne. Így a' két nem öszve karolva egymást, elvégzi a' nagy munkát, így fog a' jövendő kor tudományos óriásokat szülni, valamint a' munkáság' erejében az ó kor óriás hősöket teremte.

III. De ha mi azon dicsőséges tárgyhoz a' lehetőségig közelíteni akarunk, úgy lábainkra önterheket azzal ne akaszszunk, hogy mi a' nőnemet a' felségesebb kimiveltetéstől kirekeszteni akarjuk, és őket megbántásokkal akaratosokká teszszük. — A' véghetetlen tökéletesedés célja mind a' két nemnek; a' szép nem sem mondhat le az igaz, jó, és szép megesmerése határtalan előbbmenetelének kötelességeiről, és mi férfiak, őket jussok' megsértése nélkül igyekezeteikben meg nem gátolhatjuk. A' mi eszes munkásságunk valósága hozza azt magával, hogy nekünk mind azon jót, szépet, mellyet tennünk kellene, előbb állt a l l á t n u n k k e l l e t i k ; mentől hibátlanabb és elevenebb ezen általlátás, annál több erejének kelletik lenni akaratumkat jóra mozditani, 's annál kevesebb módok' hijjánosságával fogunk lenni akaratumk' végbevitelében. Az aszszonyi nem felsőbb kimiveltetése tehát az ő felsőbb munkálkodásának kútfeje, kiváltképen a' mi a' jövőndő magzatok' jobb nevelését illeti, és ez így egyszer'smind az egész nemzet felsőbb kimiveltetésének feltétele *).

*) Már köztünk is, mint az előtt a' külföldön az a' szó hallatszik, hogy az embernek e' világhoz alkalmaztatása légyen az igaz nevelés célja, épen ellenkezőleg azon Kanttól felállítódott tárgy, hogy az ifjait az emberiség' ideája szerint kellene kimivvelni. Sajnálók, ha ezen, a' szomszéd német országban már elvégzett vetélkedés, nálunk ismét elkezdődnek. A' Kanttól kijegyzett tárgy magát az ész törvényétől parancsoltatik, tehát eredetileg megvan határova. Nem is lehet az individuális, és az emberi élet nagyobbra miveltetését csak képzelni is, ha annak mértékéül a' világ' mindenkori állapotja (minden hijjánosságaival, félszégeivel együtt) szolgálna. Hogy az emberi nemzet előbbre lépjen, úgy annak értelmi és morális tekintetben nagyobb tárgyra kellitik törekednie, a' mostani kor jelesebb lelkeiben már a' jövőndő kor' lelkének kellitik élni. De ha még is valaki ezen per' új megv'sgálását kívánná, kérjük, nézze által e' következendő peraktákat: K a n t s P a e d a g o g i k . — F i c h

Úgy de ha az aszszonyi nem a' mindenkör előbbre törekedő kimíveltetés kötelessége szerint, tapasztalása, gondolkozása, és költése által olyas valamit szerzett, melly által az igaz, jó, és szép előbb mozdítatik, megakadályoztassuk-e ezen nemet ilyenkor? Mi azt gondoljuk, hogy azt mind a' közhasználatra hocsájtani, az ő polgári és emberi, kötelessége legyen. Közönségesen ugyan igaz az, hogy az aszszonyi elme, mivel benne többnyire csak az alsóbb erők munkálkodnak, a' tudományra nem annyira alkalmas, mint a' férjfié; az aszszonyi nem' sphaerája inkább a' miv: de azonban valamint a' természet nem ritkán aszszonyos férjfiakat szül, úgy aszszonyokat férjfi elmével is. Egy Stael ön természetében viselte, nemének szűk határait általlépni meghatalmazó szabadság' levelét; nem jelentek-e meg, még pedig foganattal, aszszonyok is fegyverben; nemzetek állapotjait nemde némelly Aszszony milly jelesen kormányozta *); a' nőnem szerzői munkásságának pedig sokkal nagyobb behatása vagon a' köz kimíveltetésre, és literatúrára, mint talán sokan gondolják, mivel 1. Az Aszszonynak van tulajdon munkásság-

tes, und Niethammers Journale für Philosophie und Erziehung. — Niemayers Grundsätze der Erziehung, und des Unterrichts, — kiváltképen az ebben találkozó értekezést: Über die Erziehung der Jugend für die ideale Welt, leginkább: Niethammers Streit des Humanismus, und Philantropinismus um die Methode der Erziehung, und des Unterrichts unserer Zeit.

*) Magunk közt legyen mondva, a' szám' proportziója szerint, a' történet több jeles Monarcha - aszszonyokat, mint férjfiakat mutat, ámbár ezen tekintetben sem tagadjuk, hogy itt a' legnagyobb mértéket (valamint a' physikai erőben, az élet tartósságában, a' lélek' kiterjedőségében, magasságában, és mélységében) csak a' férjfiak érhetik el.

sphaerája, úgy vannak az emberi esmertetésben több olly tárgyak, mellyekben csupán ezen nem tehet tapasztalásokat, megfejtéseket, és tanácsokat adhat; az ő tudományos munkálkodása nélkül tehát tökéletlen és hijjános maradna az emberiség minden tudománya. 2. Ha ezen nem, elméjének tulajdonsága szerint, a' tárgyakat külömbféle oldalakról, és külömbfélekép' felfogja, ez által az emberi tudományt félszegségekől oltalmazza meg. Olvassuk csak Genlis, vagy Schopenhauer Aszszonyságok' Románjait, olly helyezettéseket találunk azokban, a' társalkodási élet' olly környüállásairól fogunk ott felvilágosodást nyerni, mellyeket csupán az aszszonyi nem' szemei láthattak és képzelhettek. Az aszszonyi nem, mivel néki a' társasági életnek minden környüállásaihoz magát alkalmaztatni kellett, a' mi csak a' familiai, és társasági élet' helyezettéseit illeti, valamelly tulajdon éles, és hirtelen tekintettel mindent inkább felfog és általlát. 3. Az emberi tudomány nem csak objectumok', hanem subjectumok' (az az magának az embernek, és elméjének) meg esmertetését is foglalja magában; de az emberi elme magát csupán csak külömböző individualitással öszve hasonlítva esmerheti meg. Ez így van az individuumokkal, így mind a' két nemmel, így az egész emberi nemzettel. Az aszszonyok' tudományos munkássága nélkül tehát az emberi elme' tulajdonságait egyáltalában lehetséges tökéletességgel ki nem fűrkészhetnök.

Valamint minden az emberiség' életében, úgy az emberi esméret is a' két nem költsönös nemzése, ez pedig nem juthatna mindennemű tökéletesedésre, ha az aszszonyok is abban részt nem

vennének. Ezek elég okok az aszszonyok' tudományos munkálkodásainak szükségét megbizonyítani.

De Sebestyén Gábor Úr azt mondja, hogy a' nönem tudományos munkássága ellenkezik házi kötelességeivel. Nékünk úgy tetszik, hogy ezen állítás mind a' két nemnél egyformán alkalmaztatható. Valljon mindegyik férjfi író professzor-e, kiknek hivatalos szolgálatjok a' literatura földjét művelni? — valljon a' kik nem professzorok, hivatalos kötelességek ellen vétének-e, a' midőn részt vesznek a' literatúrában? — segíts Isten! így Sebestyén Gábor Úr is Ügyész lévén, hivatalos szolgálatja ellen vétett volna, midőn literatúránkat egy pár dráma és lyrikus darabokkal megsziporitotta. Mi sokkal igazságosabbak vagyunk, hogy sem azt állítani akarunk; hanem kérjük, légyen ő is igazabb ítéllettel az aszszonyok eránt. — Valamint mi nálunk férjfiaknál a' hivatalos, úgy az aszszonyoknál is a' házi kötelességek nem tarthatnak örökké; — a' szülésnek, és nevelésnek is valahára vége szakad, — a' gazdaság gondviselése is (a' vagyonosoknál — a' szegények feleségei a' táplálás szükségével küszködven, a' literatúrával nem foglalatostkodnak) enged gyakran pihenő szempillantásokat, miképen lehetne ezeket jobban használni, mint az ideák' vidor világában? Adná Isten, hogy ez mindenhol megtörténnék, úgy az idea-hijjánosság's unatkozás' bohóságainak (piperézkesedésnek, pletykaságnak, koketteriának) napról napra kevesednie kellene. Való ugyan, hogy a' literatura miatt némelyek aszszonyaink közül elfelejtkezhetnének házi és familiai kötelességeikről, de nem történhet-e ez meg velünk férjfiakkal is? Ha nem hibázunk, a' veszély a' mi nemünknel még nagyobb! mivel az anya' és házi gazd'asszony' kötelességei szív-érzékenységekkel, és öninteresszéekkel vannak egybe kapcsolva, a' mi nemünket

ellenben a' hivatalok' mechanizmusa és egyformasága nem ritkán magoktól elidegenítik. Ha tehát általában még mi nálunk igen korán nem volna, magunkat a' felesleg' kimíveltetés' következtetésitől ójni, úgy könnyen általláthatjuk, hogy mellyik nemet kellene e' tekintetben előbb meginteni.

Végtére, a' mi a' védelmünk alá vett Aszszonyságot illeti, az eddig mondotakból elégségesen kitetszik, hogy az eredeti emberiség' jussa megsértése nélkül tőle azon hatalmat senki el nem veheti, melly által ő is gondolatjait és érzéseit a' közönséggel közölheti. Ő ezen just csak az által veszthetné el, ha a' nemzeti literatúrában való munkás részvétele mellett a' felsőbb házi kötelességeit elmellőzné, vagy ha tudomány és elme tehetség nélkül volna, vagy jól meg nem választott tárgyakban foglalatzkodnék. A' mi az első feltételt illeti, ámbár ön tapasztalásból nem, de a' közönséges ítélet után megvallhatjuk, hogy ő valamely más kötelessége megsértése nélkül háromszor többet adhatna, mint eddig tőle szerencsénk és gyönyörűségünk volt olvasni; írásra termett, kimíveltetett elme tehetségét ő maga bebizonyította; Tudományos Gyűjteményünkben megjelent értekezéseit az érdeemes Redakciónak tapsoló helyben hagyása mindenkor nyomban követte, és ezen helyben hagyást vélekedésünk szerint mindenkor az egész Publikum' helybenhagyása is követte; az egész Publikumé, melly ezen Aszszonyságot első írónénak megismeri; de különös interesszéval is voltunk azon tárgyak eránt, mellyekkel ő eddig a' közönséget figyelmetessé tette, — tekintsük csak munkáji' nevezeteit: Egy két szó a' házaságban élő Aszszonyok kötelességeiről, — Barátságos beszélgetések a'

földmivelő nép' állapotjáról. — A' leányok' neveléséről 'sa't. valljon czélarányosabban, igazabban választhatott-e magának tárgyakat? Milly érzékeny és beható részvétellel beszél szívekre az anyáknak, hitese-társaknak, földes-aszszonyoknák, igaz kötelességek eránt! Milly győzedelmes ékes szózással vetélkedik nemének jussairól, és nemzeti felsőbb kimíveltetéséről! Milly kedvetlenséget, milly méltó bosszankodást mutatnak minden sorai, midőn nemének mostani neveléséről beszél, és bennünket azon jól tekintetbe nem vett leányaink' külföldi, guvernántos, antinationális neveltetésekből eredett, a' nemzeti testben kiterjeszkedett dögleletes betegségre figyelmetessé tesz! A' mit ő mond, az nem valami a' Publikum előtt már többször megrágott könyvtudóság, hanem magából az életből vett, józan észszel, lélekkal, eleven érzéssel írt előterjesztések, mellyek a' szívet épen úgy érdeklik, valamint hogy a' szívből jöttek.

És ezen irónét, ki magát, önsphaeráját, és azt, a' minek hijjánosságában még a' Haza szenved, olly igazán, tisztán esmeri 's érdeemesíti, lustán elnémulva hagynánk-e hallgatásra intetni? — Nem egyetlen egy-e ő a' maga nemében, a' ki a' tudományos közönséges tanácskozásban a' nemzet' figyelmét olly tárgyakra fordítani törekszik, mellyeket, mivel a' férjfi munkássága' sphaerájának körén kívül vannak, csak aszszonyi szem láthat világosan, és tisztán kinyomozhat. De eddig egyedül ő munkálkodik e' tárgyban, nemde épen azért ő legszükségesebb, kipótolhatólanabb a' mi literatúránkban? nem hallgatást tehát, hanem közhasznú munkásságának folytatását kívánja a' köz jó. Mi ötet az egész

közönség nyilvános hallatára kérjük erre, 's gondoljuk egyszer'smind, hogy ezen kérést az egész nemzet szívére veszi; az egész nemzet, melly Európában az azszonyi nem jusait legfényesebben megesmerte, melly egy Aszszony' fejedelmi jussainak védelmében nemzeti hirét, becsét legmagasabb fényében megbizonyította az új idő korban az álmélkodó világ előtt.

Ezzel a' védők fegyvereiket a' Dáma - kör és az ellenfél előtt meghajtván, tudván azt, hogy minden küszködésnek béke légyen a' vége, Sebestyén Gábor Úrnak a' megbékülésre kezet nyújtanak; de ha még ez igen koráninak tetszenék, és az ellenfél a' viaskodást folytatni szándékoznék, (a' mit mi rossz néven nem veszűnk, 's nem is vehetűnk), csak arra az egyre kérjük, hogy velünk hasonló fegyvert viselvén, minket nehéz házi Bibliájával, vagy folio quadrupartitumával sárba lökni ne igyekezzék.

Szontágh Gusztáv,
Kiss Károly,
Gránátos Hadnagyok.

II. L i t e r a t ú r a.

A. H a z a i L i t e r a t ú r a.

K ö n y v - v i ' s g á l a t.

(Folytatása).

Zalán' futása. Hősköltemény tíz énekben. Pesten, Trattner' bet. 1825. 245 lap.

Cserhalom. Hősköltemény egy énekben. (Az Auróra' ötödik évében, 1826.) 52 lap.

András és Béla. 2 lap, és Árpád' emeltetése. 1. l. (Ugyan ott).

Aesthetikai Levelek Vörösmarty Mihály' épikus munkájiról, némelly bévezető észrevételekkel. Irta Toldy Ferencz.

Tizenegyedik Levél.

A' többi nemzetek' fő személyeire jövök most, barátom, mellyek ismét új oldalokat mutatnak a' vizsgálónak. Vegyük a' három fő Bolgárt. Viddin és Izács férfinúságra 's erőre hasonlók: de amaz vad, rohanó; ez elmélkedő, nyugodt: azért is, amaz vakmerő, ez bátor; amaz jobb vívó, ez jobb vezér; amattól irtózunk, ettől félünk; amaz dölyfös, ez büszke: 's ezt tiszteljük és szeretjük.

Cserna mind kettőjöknek átellenében áll. Bírja ugyan Viddin' erejét 's vakmerőségét, de őt más ösztön űzi: Viddin vad katona, Cserna egyáltaljában vad ember, 's mint ember a' költeménynek minden többi hőseinél is annyival alább való, mennyivel feljebb mindnyájoknál s z é p s é g r e .

„Teste magas, karcsú; haja hosszú, barna; setéten Verdesi fürteivel vállát, és szinte leányi

Lágy szépség mosolyog hóképén. Majd hihetetlen
Hogy lakik ennyi erő 's vadság illy gyenge te-
temben".

l. 34.

Fija a' tiltott szerelemnek, az álnok szerencse'
nevendéke — dölyfös, szilaj, kegyetlen, vért
szomjúhozó, nyughatatlan, buja; 's mivel a' ter-
mészettől, rényen kívül mindent nyert, senki-
hez sem érzi magát lekötöttnek; 's azért neki
semmi sem szent, csak önkénye!

„Mindent karjával méreget". l. 34.

„Kit keze megbírhat, mind ellensége". l. 34.

De egészen e' hat szóval van kimerítve:

„Sokfélét gondolá, többet

Érze: akart mindent". l. 76.

Így ő a' világban maga egy világ, status in statu,
vele örök ellenkezésben, vivásban. De azért pu-
lya is ott, hol maga elégtelen, hol kevesbet re-
ménylhet a' világtól, hol életét valódi veszedelem
fenyíti, mert drágábbja még sincs az életnél.
Ez mindene a' nagy gonosznak. Azért némül-meg
midőn a' görögök ellene fellázzadnak (l. 90); meg,
midőn Schedios kettős viadalra hívja-ki (l. 91);
meg, Ete' dühössége előtt (l. 117). Az emberi
társasághoz ő olly irányban áll, mint valamelly
idegen test az élő emberi testben ehez: 's azért
ez magában soká nem tűrheti: vagy maga bele
vész, vagy köréből kitúrja, mert vele össze nem
forrhat. Természetes, hogy az utóbbi-
knek kell történni. Magában fekszik tehát kora
vesztének eldönthetetlen szüksége is, a' mit a' költő már ott
elmonda felette, hol először vezeti-fel ötét.

A' szerencse:

„öt felvitte kevélyen

Vak bizodalokkal töltvén, hogy veszne korábban
És nyomorútabban”.

I. 34.

Mindazáltal ő hadi ellensége által vész, nagyobb
szégyenére, mint ha talán orozva öletett volna
meg. Örömmel látjuk, hogy vitézségre is van ki
nála feljebb, 's hogy a' sors ezen halála által
a' horostyántól is megfosztá. Ete által vész tudni-
illik, kihez szépségre és erőre ugyan hasonló,
de lélekre épen ellenkező. Mennyi erkölcsi érte-
lem fekszik e' történetben! Apológiája a' rény-
nek. Más felől pedig hogy dicsőíthette volna
Etét fennebben a' költő, mint mikor ezt a' tig-
rist hányja néki martaléklul.

Ezen kemény Bolgároktól milly igaz és mély
vonásokkal különbözik a' görög had, melyet
Zaláná segedelmére küld vala Leo:

„A' ki vizsontságok közepett nagy tengereket bír
'S földeket, és félénk népének félve parancsol”.

I. 5.

's alább:

„A' jó császár”. I. 35. Ezen kevés, 's mintegy
mellesleg oda vetett sorok is az ügyes charak-
ter-festőt bélyegzik.

Philo, a' segédhadak fővezére, egészen
annak született, hogy nagy hadat kormányozzon;

„Elmés ez pedig; és ravaszabb nincs napkeleten,
mint

Ő, ki hadakban és békében már forga sokáig,
'S érti kivált a' két értelmű udvari nyelvet.

Nincs nagy erő már karjaiban, de eszére hatalmas,
Sergeket ér maga”.

I. 35.

de ezen tulajdonokkal még nem elegendő ezt a'
hadat kormányozni, 's egy célra összekötni. Nem
elég durva, nem elég erős a' bolgár vezéreken

kifogni, 's ez Zalán vesztének egyik oka. A' tizedik századbéli görög karakter benne híven van festve: forgott 's gyakorlott ész, ravaszság, udvariság, tettetés és haragot elnyomni vagy legalább rejtteni tudás, de mind ezen eszközeit ő a' célra 's közjóra fordítja, és soha nemtelenül nem jelenik-meg előttünk. A' gyűlésben, mellyet tart, keményen megfeddi a' vezéreket, kik tudta nélkül csatára mentek a' Magyarok ellen, 's itt a' józan kormányzó, a' jeles szószólló fejti-ki magát; kemény, positivus (l. 86—93); noha büszke, feláldozza büszkeségét a' nép' javáért 's Viddinnek enged (l. 180). De a' harcban is jó vitéz, de kivált jó vezér (p. o. 161)'s mindenek felett kész ékeszóllása' hatalmával buzdítja, tüzei, biztatja népeit (180. 236). De végre, midőn seregei hátrálni kinszerítenének, szét szóratnának, vesztetnének: ő maga is, ki annyiszor dicső vala a' csatában, nem reménylhetve már hasznot az ellenálásból, a' futást választja inkább mint a' halált, mellyet keresni siker nélkül, hiúság. De ezt nem keresve is eléri a' magyar fejdelem' kezéből.

A' Spartai Hermes, a' legbátrabb görög csapatnak vezére, magas, izmos; sebes a' harcban, dárdavetésre első mindenek közt (l. 160), kemény vívó is, és:

„Nemzete' régi keménységét hordozza szivében;
Tartja szoros rendben katonáit, tartja magát is”.
l. 38.

Azonban még sem elég individuális karakter; közönséges egyszerű 's hatalmas vitéz; keveset nyújt a' vizsgálónak.

Legmagasb, legnemesb karaktere a' bolgár, görög és tót seregeknek az Athénei Schedios. Fő görög nemből származott, de erre kevésbé büszke, mint önmagára. Atyja korán avatta már be nemzetének régi történeteibe, a' gyermek' tüzet

Athéne' romjain és Marathon' mezején éleszté; 's fegyvert ada kezébe, 's azt forgatni tanítá. Csüggve a' régi dicsőségen, 's ön lelkébe felfogadván a' rég elhunyt nagy lelkeket, szomorún nézi mint távozik-el nemzete mind inkább dicső elei' virtusától, mellyhez ő maga már vissza nem vezetheti, 's lelke komor lön. Kedves nője elsőszültével elhalt, 's ez „örömét elzárta szívének örökre” (l. 107); így rokona nem maradván, a' világtól többé semmit sem várva, követi Leótól frigyésének küldött seregét. Csendesen halad közte, feketés fegyverzetében, nem ragyogva, de a' legerősb lelket vive keblében, nem rettegve semmi veszélytől, hanem veszélyt 's halált szerzendő az Ellennek. De nem áttall ő időnek előtte is, a' harczon kívül meghalni, csak hasznot hajtson ez által pártjának; 's így minekutánna a' gyűlésen a' seregek egymás ellen látszának felkelendeni, fegyvertelenül és bátran kilép a' fegyveresek 's dühösök elébe, 's kevesebb sikert várhatván az észől, mellyre appellált, bátran kettős viadalra híja Csernát: hogy egy élet veszne csak a' sok helyett (l. 91). 'S óriási bajnokságát a' harczmezőn még is kényére nem fordítja, sőt vezérét is meginti, ne vétene a' fővezér' parancsa ellen, a' mit a' köteles tisztelet 's ennek felette az ész is kíván (173). Kadosával való ütközetében, sisakjától megfosztottan, a' sok rá rohanók közt egyedül 's mezítfü állván, bátran 's rendülhetetlen lélekkel várja halálát (l. 179); de kettős viadalában vele talán örökké kétes maradt volna a' győzödelem, ha ön lovásznak elvetett nyilától nem készítetnék halála (l. 200). De így is győzetlen hala-meg, sőt nem csak tiszteletünk, hanem szeretetünk is teljes mértékben követi. Tagadhatatlan, hogy e' fenséges karakter-kép objectivitása' nagy részét a' jobbára drámai előadásnak köszöni.

Antipater nemes lelkű férjfiú, szerető nőjétől kísértetik a' csatába, 's gondos szerelme bajnokságával egyesítve igen kedveltető színt ölt reá. Mint vezér bölcs, és seregétől szerfelett szerettetik; 's még sem vala elég szemes, Cserna' csalárdóságától megmenekedhetni. Ázsia' hév tartományából jöve, 's forró szenvedélyt hozza magával, a' féltékenységet, melly miatt Laborczán az ő keze által hull (l. 67.). Szerencsétlensége 's másoknak utánna való gyakor keserve, kivált nevendékéé Lamiasé sajnós érzetünket egészen elfogja érette.

Az agg Notarasnak szűk határkör engedtetett csak a' Költő által; de lehetetlen elismérni a' festés' igazságát, midőn az öreg és erejéből kifogyott férfi, dicsekedve szeret csevegni, 's ifjusága' szép tetteit öntetzséssel 's minden takarékoság nélkül elbeszéli, 's azoknak, kik jelenvaló situációjokban, lehetetlen hogy figyelmes füleket kölcsönözzenek néki. Ennyiben ez a' Notaras engem mindenkor Homer' Nestorára emlékeztet, noha minden oldalaknál fogva sokkal alább látszik járni imennél.

Zalán azon karakter lehetett, mellynek meghatározásában a' Költő tétovázott 's nehezen vergődött. A' mint egy elébbeni levelemben hozzád megírtam, Zalán' lelkének alapvonásai a' habozás és pulyaság. Motív ide nem kell; a' természet pulyává tette, jó! Sejti hogy országából ki fog esni, midőn Árpád' mind inkább erősebbülő hatalmának híret veszi, és könnyez (l. 3.), ez nem csoda. Ő buja is — 's igen okirányosan; de szerelmét, mint leventához illik, nem oltalmazza: helyesen, mert benne nem a' szent és erős láng lobog, melly hőssé tehetné (l. 121—3.). Azon szempillantástól fogva, hogy a' Bolgárok megverettek, bátorsága annyira elveszett, hogy soha többé

egy reményszikrát sem látunk többé csillámlani szívében; 's ezen túl mindég úgy beszél, mintha veszése már elfordíthatatlan volna. Így a' seregek' gyűlésében (l. 91); így midőn Kladni szomorú hírével tér vissza (l. 92); így sopánkodik akkor is, midőn kedvesei mentséget 's bátorságos lételt könyörögnek tőle (l. 122). Mikor tulajdon katonája Preheszka feddi, mintha csak nézni jött volna a' csataterre, maga lelke' hanyatlását kesergi 's megvallja, hogy Viddin tilalma tartóztatta mind eddig a' csatától, különben ő nem nyugodnék! (l. 203), 's megy, ezt mondván:

„Jer te is, és villám kardoddal nyissd-meg az út!”

Kundra rá csap ugyan, de mikor ez ellent hány, nem látjuk őt magát védeni, hanem csak mások által védetni (l. 223). Ezek tehát, ha részint szerfelettlalóknak látszhatnak is, megegyeznek még is az első képpel. De utóbb a' henyeségnek ezt a' masszáját, mellynek semmi vonófontjai nincsenek, csak tulajdon nehézségére bizza magát, még is Preheszkával együtt „az erőt nyomni bizodalmas erővel” látjuk (l. 240). Másutt meg Tassal küzd, ámbár nem tudjuk, milly szerencsével (l. 230). Ott rohanni is látjuk, de, a' mi több két magyart is megöl (235); pedig mindég azt hinnök még, hogy fegyvert sem tud mozgatni, ha már korábban nem olvastuk volna, hogy elbírja, 's ismét hogy azt forgatva járt sergei előtt (l. 156). De hogy az utóbbik helyen a' Költő még oroszlyánhoz is hasonlítja, melly hosszú nyugalom után kijő körmeit köszörülni 's t., ezt ugyan soha Zalánnal meg nem fogom egyeztetni tudni. De végre aztán csak ugyan megfutamlík, minekutánna két ellenséget megölt. — Én azt tartom, hogy illy végtelen gyávaság nem lehet tárgya a' mivésznek; 's ha a' hisztóriai hit ennyit parancsolna is hin-

ni Zalánról, a' Költő nem historikus, hanem teremő, és senki sem foszthatja-meg attól a' szabadságtól, hogy szüksége, czélja, sőt geniusza' tetszése szerint is ne változtasson az elementumokon.

A' Tótok közül a' Költő még Preheszkát nevezi-meg; ez erős, sebes és bátor katona, jellesen vitézkelek a' csatában; hat fija' halála vad oroszlyánná változtatja, 's önhalálát, megölőjenek hasonlókép halállal fizeti-meg (l. 244). Míg Preheszka él, Zalán is áll még, de halálával nincs többé ennek bátorsága maradásra.

Kla dni, vén, bölcs, hű és biztos szolgája Zalánnak. Ha Zalán indulatjában az éltes emberismerő férjfi' szavaira hajtott volna, talán nem fogta volna maga magának tökéletes vesztét készíteni.

Ha Költőnk a' férjfi nem' gyermeksege', ifjúsága', férfiúsága', vénsége' festésében valóban szerencsés mívész; ha ő az, az indulatok' azon pontjától fogva, mellyen még tiszta, csendes és síma folyamt képeznek, azonig, hol ön medrét dúló, gátot törő, mindent elárasztó, égig sodródó 's örvényeket nyitó világtengerhez hasonlók; — nem kisebb mívész ő az aszszonyi kebel' mindenféle mozgásainak, heveinek, remegéseinek odalehelésében. Mennyi varázs omlik-el itt az aetheri Hajján, ki egy elementumból állva, Etehez való szerelméből atyját, testvérit, a' nagy anyatermészetet benne 's csak benne öleli! Milly vétségtelen őszinteség minden szavában, tettében! milly egyszerűsege 's gyöngédsége az érzeménynek, — 's még is milly erős és dúsz érzemény, melly minden próbának ellent áll, 's még is mindennek ad, mert épen ebben kimeríthetetlen. Úgy látszik, maga az istenség mosolyog nézve magát keble' tükörében. 'S milly mennyei bú és panasz!

Lehe-

Lehetetlen vala az égi Tündérnek ezen angyal' boldogításáért létét fel nem áldozni. — De milly emberi szépség ragyogtatja Antipater' gyönyörű hölgyét! ki veszélyekbe követi férjét 's hűsége' díjául csak azt kívánja, hogy az nélküle ne haljon. Gyenge szerelmével ápolja folyvást kebelét, 's édesíti bajait! (l. 40). Mikor pedig Bors veszedelmet hoz férjére, remegve a' drága életért, örzőji közt maradást nem talál, elszagúld segédül híni ura' bajnokait (l. 64). 'S mint fogódik-el szívünk azon képen, mikor az orosz ifju őt megvíja, sisakát felnyitja. Mint van itt arczain lelke szive lefestve (l. 66). — De más felől ismét Ino - és Melitta, Zalánnak görög országból elorzott kedveseitől sem tagadhatjuk meg tapsainkat. Bennök a' csupa asszonyiség van lefestve, és olly való, olly lágy, olly tapadó színekkel! De őket a' sajnós részvét', a' könyörülés' indulatjával szeretjük: kikben tudnillik a' buja fejdelem által még zsenge korokban más irányt vett a' szerelem, mint vett volna anyjok' körében; 's a' nemes érzés mind kettejéből kiviláglik; a' virító Inónak meleg szerelméből, mellyel Zalánon csügg; 's Melittának hervasztó buvából ifjusága' szépe 's leányi szemérme után. Abban féltékenység lángol, ezt szelid önfeláldozása teszi kedvessé.

Studiumom' resultatívuma az lön, hogy Vörösmarty epikusaink közt mindedig a' legnagyobb karakteristikus. Zrínyinél, kinek karaktereit jó részint Tassóban megtalálni, eredetiebb; erőre nézve hozzá hasonló; különféleségre nála nagyobb. Nála a' művészet az erőtől el nem vész, a' szenvedelem a' poetai igazságot soha fel nem áldozza; 's még is, senki több erővel több szenvedelemmel, sem több igazsággal 's művészettel nem fest, Ő merész, de lelkismeretes; tékozló a' nélkül hogy gazdagsága' kimerítésétől félnék. Bár meny-

nyi személyt vezet is fel a' színre, 's ha csak egy percze is hogy megjelenjék 's ismét eltűnjön mint egy meteor, mindeniknek van annyi sajátsága, hogy minden másoktól különbözzék, hogy szoros individuum legyen. A' közös pontokon költőnk soha meg nem nyugszik. Fogd a' könyvet, 's meg fogod látni mindenhol.

Tizenkettődik Levél.

De hagyj értesitselek némelly egyes pontokról is, mellyeken meg találtam botránkozni. Ismered már Etét, a' nemes hőst és szeretettel teljes embert. Mit mondasz tehát arra a' mit a' költő szájába tesz — szivébe nem fér — midőn Csernát a' viadalban kivégzé? Ete Cserna' fejét bolgár társainak odaveti „rettentő szóval kiáltván”:

„Ihol van

A' magasan költ fej, feketítő porba keverve!

*Bánatos anyjának nyújtsátok vissza, hogy őtet
A' zajogó tenger' habjában mossa fehérre”.*

l. 119

Honnan egyszerre ez az iszonyú boszúság? e' vérengező harag, melly nyert prédájával meg nem elégedvén, a' legirtózatosb gúnnyal a' legszentebbet öntetsző gonozsággal (Bosheit) szaggatja? Vagy csak szó, nemde? De a' szó, a' gondolatnak vagy érzésnek, tehát belső tettnek külső jele! Cserna Etével más relációban nincsen, hanem hogy ellenségének ellensége. Ha Cserna hatalmas és vitéz volt a' harcban, Etének becsülését érdemlé; mert a' mit a' nemes lelkű hős magában 's a' magájiban megbecsül, azt az ellenségben is tiszteli. Egészen másképp veszi magát Izács, midőn a' jeles Edömért elejti. Sajnosan tekint haldokló szép ellenségére, ki midőn nem árthat többé, nem is ellensége, 's mond:

„Így fizet a' véres hadak' istene minden üdőben,
Bátor bajvió! boldog legyen a' te nyugalmad!
Megjö majd napom is, mellyben, mint szinte ha-
nyatló
Testedet, engem is a' förtelmes férgek elesznek”.
l. 63.

Ete ugyan ezt nem mondhatá, 's nem így; de annál kevésbé azt a' mit mondott. Más volna, ha atyját, testvérét, édes kedvesét, vagy szive' barátját ölte volna meg Cserna; mint mikor Hektor Achilleüs' lelkefelét Patroklost öli-meg: de ekkor is Ete nem Achilleüs, és megelégszik ellensége' halálával. Tarczal ugyan Cserna' keze által hullt a' csatában; de Tarczal és Ete közt nem látjuk azt a' barátságot, melly e' tettet menthetné. Továbbá, Ete nem ismeré Cserna' erkölcsi veszettségét, 's ha is, ő rá nincs annak megbírállása bizva. Én mindég iszonyodom e' sorok' olvasásától, 's példányomban azokat kihúztam. Bizonyos, hogy Ete itt kiesett karakteréből, vagy inkább, hogy a' költő tévedt-el zajgó lelkesedésében, mellyben Cserna' végét festette.

De nem látom azt sem, mért fut az oroszlyáni Viddin a' bajnok, de öreg Und elöl!

„Viddin hogy látta erőtlen ütését
Mérgében megrázkódott, 's *nem merte bevárni*
Hogy — kit előbb gúnyolt — *másodszor vágja*
sisahját.

Káromkodva vevé dárdáját, és tova zúgott.

l. 104-

Hiszen nem kelle neki fegyvertelen bevárni Und' csapását. 'S elzúgása egyéb semmivel sincs motiválva csak ezen második ütessel. Még kevesbé javallhatom, hogy Árpád Viddint, ezt a' hatalmas ellenségét (l. 227) elfárasztván 's csapá-

sival annyira megszedítvén, hogy élete teljesen hatalmában volt „ott hagyta azonnal”, a’ szaladó seregekhez sietve. Hiszen Viddin’ megölése most már sem erőbe sem időbe többé nem került volna. Utóbb ugyan megöli, ’s így kétszerre teszi azt a’ mit egyszerre lehet ’s kell vala tenni.

Minap megtagadtam magamtól azon just, költőknek felróni azt, a’ mi talán error per omissionem; ’s azért Tarczalnak, az ijászok’ viruló ’s híres vezérének kora haláláról csak azt mondom, hogy általa a’ költő maga magát egy nevezetes és gyönyörű személytől megfosztotta. De mit mondasz vallyon Borsnak elenyésztére? Borstól a’ szerént, mint először vezetett szemek elébe, még dicső tetteket vártunk. Vadásztában pedig egy tünemény-leány (hihetőkép Ármány istentől küldve) tova csalja a’ táborozás’ helyétől, hogy többé oda vissza nem juthata. Hadúr ugyan azt a’ szellem-leánykát megbüntette „ki vitézét csalta hadaktól” l. 100. de az ismét csak Bors becset láttatja velünk, ’s azt kérdem: nem tudá Hadúr isten bolygó vitézét ismeretes utakon vissza vezetni?

Antipater’ hölgyének elveszténél (l. 83) pedig, a’ deus ex machinát nem lehet meg nem ismérni, noha a’ physikus lehetőség megvan. Azután a’ kigyó, vadász ifju, virágos sir, köny — ezen a’ romángyártó sereg’ kedvenceit nem vártam ’s nem kerestem. Javallatot adni nekem dilettansnak ’s nem-költőnek nincs jusom, de óhajtanám, hogy a’ lelkes, bátor és szerető Görögné önöléssel mentené-meg magát egy elviselhetetlen élettől — ’s még Cserna’ szemei előtt. Milly ragyogó nagyság szállt volna ezen kedves alakra! ’s mi mélyen le volt volna alázva Cserna önmaga, társai, ’s a’ hölgy’ elreppenő lelke előtt! ’S ezen elégtételt a’ görög nő bizonyosan megérdemlette.

Tizenharmadik Levél.

A' mi a' machinák at illeti, kedves barátom, nem vitatom, hogy elkerülhetetlenül szükségesek az éposban. A' kisebb hőskölteményekben legalább, a' millyenek nálunk p. o. Czuczor' Augusztai ütközete *), Vörösmarty' Cserhalma **), azok feltünő gyengülés nélkül elmaradhatnak, ámbár másfelől ismét tagadhatatlan hogy Székely, Hadúr' behozása által, kiseded époszának ***) nem kevés méltóságot szerzett. A' régi klasszikusok' machináját ismerjük, 's belső szükségökről (Nothwendigkeiten) csak a' nincs meggyőződve, ki a' görög istenek' jelentését 's relatiójit az emberiséghez nem ismeri, 's nem tudja hogy az a' religio a' görögök' belső életébe minden környülállások alatt 's folyvást, elválhatatlanul bé vala szöve: De mennyire különböz a' görög polytheismus a' keresztyén monotheismustól! mennyire ismét mind e' kettőtől a' napkeleti parsismus! 'S e' három különféle systemánál fogva melly igen változnak a' machinák' szükségessége 's formáji. A' machinákat a' religióval együtt fogom tekintet alá venni, mert amazok ebből erednek, 's mindég együtt járnak ugyan evvel.

A' szittya-magyar nemzet' mythológiáját nem ismerjük, mert annak Európába jövele után az elhatalmazó keresztyénség azt csak hamar elfojtotta — milly következesekkel a' nemzeti életre és poésisra? azt itt nem vizsgálom. A' költőnek tehát, ki a' históriából nem meríthete, szükséges volt, azt az emberiség' (humanitas Herderi) phi-

*) Auróra, 1824.

***) Auróra, 1826.

****) Hébe, 1823.

losophiájából kifejtteni. Nemzetünk napkeleti, 's minden többi napkeleti mivelt és miveletlen nemzetekkel szoros contactusban élt, a' mit, nem szükséges hogy előtted a' nyelv' philosophiájából kimutassam. Lehetett e' hát vallyon religióját okkal más kútfőből meríteni, mint az orientalis-musból; 's kell e' itten a' historiai igazságért nagyon szorongódnunk, holott a' philosophiai megvagyon. A' pantheismus igen egyszerű systéma, és terméketlen a' költő' céljaira; 's nemde, mikor a' Magyarok ősi lakjaikat odahagyták, napkeleten a' parsismus már tökéletesen ki volt fejteve? 'S e' szerént nem hihető e, hogy az ő religiójok is ezen fő principiumból folyt? Az Indiai Parzok és Perziai Gueberek, tudjuk, hogy négy év-ezred óta Zoroaster' Zend Avestája szerént két istenséget vallanak, mellyeknek egyike, Ormuzd minden jónak, Arimanes pedig vagy is Ármánd minden rosznak kútfeje — mert az ember nem igen hajlandó hinni, hogy ugyan azon lény a' jónak 's rosznak is egyszersmind kútfeje — 's azért ezen idea majd nem minden religiókban feltaláltatik. A' görög polytheismus is végre ezen dualismusba választja- el magát az Elysiion-és Tartarosban. Ossziánban is megvan nyoma, de egészen kiképezve leginkább a' napkeletieknél találtatik. Krisztus' religiójában is megvagyon az isten' és ördög' képei alatt. De hogy költönkhöz térjünk: nála Hadur egyéb e alapos ideájában mint a' Parzok' Ormuzdja, 's Ármány nem egy e ezeknek Ármándjával? 'S nem volt az bölcsen és philosophikus igazsággal gondolva, hogy a' Jóisten a' szüntelen csatázóknál 's a' hont keresők-nél Hadistenné lön, 's hogy ennek ellenistene is hadi alakban jelenik-meg? Ha a' hasonlíthatatlan Horvát István meg is fogja mutatni, hogy a' Szitytyák napimádók voltak, Vörösmarty' költemé-

nye az által nem szenved, mert az ő Hadurát a' régi Szittyák' napistenével épen úgy öszve lehet egyeztetni 's végre ugyan annak is tartani, valamint a' Parzok is végre Ormuzdot a' legfőbb 's megfoghatatlan egy- istennek vallják, 's a' tűz' alakában imádják, mint a' Szittyák a' magokét a' napéban, a' mi végtére egyre megy-ki. De ez a' Napisten Vörösmartynál az említett oknál fogva harcizstenné módosított; 's emlékezem még, hogy valamikor egy tudós oktatóm, egy közép-évi görög író után az Európába jövő Magyaroknak Márszot tulajdonított — 'S valmint Zaroaster szerint Ormuzd hatalmasb Ármádnál, úgy Vörösmarty' Ármánya is a' hatalmasb Hadurától megsemmisítették. Észre vehetd innen, hogy minden systemák végtére csak Monotheismusra mennek-ki 's ennek csak mindannyi formáji — a' görögöt sem zárván-ki egészen. Továbbá Ármány alatt is egyéb nem értetik, a' mint már is érintém, mint az emberben gyökérezett gonosz sugallás, melly ötet, folyton izgatva, szüntelen el igyekszik vonni a' jónak pályájáról: 's így egészen hasonló a' (hasonlókép napkeleti) zsidó Sátánhoz, kinek ebbéli jelentésére az ó-testamentomban is olly mélyen rá vagyon mutatva; 's a' keresztyén-ség által olly czifrán kimiveltetett. De minden illy személyesítések lassanként több több magán-állóságot (Selbständigkeit) nyernek, úgy hogy végre személiek lesznek. Ezt kivált Ármányra nézve kellett említeni.

Lássuk most Hadúr' képét. Árpád' himnuszában (27 Ének) ezt olvasni:

„— Isten' keze van rajtunk. Ez *akarja*, 's ropogva Megrendül a' sziklafenek a' föld' közepében,
És vele megrendül az egész nagy földi kerekiség.
Ez *pillant*, 's a' tengereket kifogyasztja szemével

Ő i n t, 's a' rohanó daliának karja hanyatlik.
Jö szele, 's száz ezerek' lelkét viszi, hozza magával".

l. 141.

Itt 'csupa akaratjával, pillantatával, intésével, szelével űzi hatalmát, mint egy mindenható nagy isten. De (III. Én. l. 71 's VIII. Én. l. 206) elhagyva fényhajlékát, leszáll Ármányal megizni, 's (a' VIII. Én.) eleinte foganat nélkül küzd vele, még csak egy nagy sziklával váltig le nem sujtja, Gyöngíti Hadúr' nagy képét ezen vonás is:

A' hadak' istene most rá hága, 's tiporta *boszúsan*".

l. 206.

Haragot, boszút minden, 's így a' zsidó költők is tulajdonítanak isteneiknek. Mint bírása a' tetteknek haraghatik a' megszegett törvények miatt: de ez az indulat nem szenvedély, melly mindég hijány, 's hijány a' nagy istennel össze nem fér, 'S mért haragunnék a' büntetés u t á n? Ezen határozó: *boszúsan*, levonja Hadúrt az isteni körből.

E' pedig:

„magas égi leányok

Megtörlék kezeit 's *izzadt* szép homloka' térért".

l. 207.

bajra 's fáradságra mutat, mellynek távol kéne lenni a' hatalmas istentől. Ezek, a' minél inkább emlékeztetnek a' görög közép rendbéli istenségekre, annál inkább távoznak az orientálistus-tól; noha ismét azt a' finom magasságot itt nincs jusom keresni, mellyel a' görög művészek ruházták-fel Zeüs nagy istenöket, ki szemöldjeivel űzi hatalmát az i s t e n e k e n, 's fürtei' rázásával Olymp' tetőjít megrendíti *).

„Hadúr rá inte n a g y é g i kezével." l. 228.

*) Ilias, l. 528—30. Mennyit veszt ez a' kép Ovidnál, ki azt így adja (Metam. I. 179.) *Terrificam capitis con-*

Tudom, hogy a' görög epikus istencit mind kolosszális nagyságban festi; 's ezt tevé, nagy s-kerrel, Vörösmarty is a' magáéjival: de ha érzésem nem csal, e' helyen a' nagy kéz annyival kevésbbé van helyén, mivel úgy látszik, hogy motivúl tététt.

Hogy Hadúr, a' mindenható, Ármánnyal v ív, azt azon képpel mellyet róla Árpád ada himnuszában, öszve nem tudod egyeztetni? Pedig lehet. A' költő Árpád' himnuszában el nem tévedt — a' mint mondod — a' görög vagy keresztyén systémába; hanem Árpádnak 's a' népnek gondolkodása' módja közt azon finom különséget festi, melly szerint Árpád, maga is magasabb, 's közvetetlenül Hadúrtól ihletett ember, a' nagy Lényről magasbban gondolkozik a' népnél. 'S milly poétai igazsággal van továbbá eléadva Hadúr' lejtötte az égből:

„Az égben

Fényhajlékából lát a' hadak' istene mindent,
És megszánja Etét 's a' Rémre haragja kilobban.
Gyorsan elő ragyog a' felső levegői határból,
Villám-sujtásként látszik nyoma, 's messze világos
A' tájék, mellyen földrázó fegyverivel megy.
Nap ragyog arczában, de szemölde haragra huzódik.”

Továbbá:

l. 41.

Kalpagján magasán szikrázik szép lobogója,
És hamvas kaczagánya' körét aranyozza verőfény;
Kardja pedig nyugaton végig csillámlik.”

Ott.

Az ember mindent, a' mi körül veszi, az emberiség' körébe szeret vonni: nem csak a' nálánál alacsonyabb teremtésekét egészen a' köig — maga

cussit terque quaterque caesariem. Homér ambróziás fürtekről szól, 's bájjal testvéresíti az erőt, hol a' Római költő a' rettentő üstök' megrázását számlalgatja.

Kant egyszer azt találta barátjai előtt mondani, hogy úgy látszik a' virágok is jelentenek valamit — minden lelketlen teremtményekre emberi bélyegeket ruház, p. o. a' holdnak emberi arcját, a' szélnek zajgó indulatot 's tb. ad; de így felfelé is minden szellemeket egészen az istenségig az ember az anthropomorphismus' mérőpálczájára vet. Azért a' legsubtilisabb 's legorthodoxusabb költőknél is az isten' képe nem egyéb mint a' legtökéletesebb emberi kép, vagy az emberi ideál. 'S ez nem csak a' belső bélyeget, de kivált az alakot 's magát a' ruházatot is, illeti. E' szerént Vörösmarty kalpagot és kaczagányt ölt Hadúrra — mélyen 's igazsággal.

Rülönben Hadúr a' sors-intéző, élet-adó 's vevő; a' nép csak őtet imádja, de féli is mert kemény lelkű férfiúnak képzei. Görög derűtség nem mosolyog homlokán. Árpád' pajzsán így festetik,

„Fenn pedig álla Hadúr a' föld' harczára lenézyén.
A' nagy eget befogá iszonyító termete; a' nap
Mélyen alatta fekütt, lángját mind visszaszorítva —
'S békesugár nem jött sok üdöig az emberi nemre.
Ekkép álla Hadúr, ki előtt barsogva letűntek
A' komor esztendők, mellyek' nyoma vér vala 's
romlás”.

l. 158.

Itt világosan ki van tárva istenöknek mellyik oldalát fogták-fel mindenek felett a' Magyarok; 's értésére ez a' leghívebb kulcs.

A' Hadúrt uralló 's szolgáló Szellemek, mind inkább mosolygó színt viselnek 's állhatatosan napkeleti eredetökre 's jelentésökre visszamutatnak. Első szemre azt vélnéd, hogy a' költő a' közép-évi Európának romantikájába tévedt-el. De, kérdem, mellyik földrésze az a' máguszi kosmo-

lógia? az a' bájoló tündér-világ? Nemde napkeleté; nem napkeleti e a' keresztyén vallás is, nem az é ennek egész angyal-országa is? Az a' ragyogó tündér-élet, mellyet költünk ezen époszban elének idéz, egyik legsajátabb érdeme közöttünk, 's poézisunk' legkényesebb produktumai közé tartozik. Az ősz Meótisz-tavi tündér; a' délszaki aranyfürtű tündér, ki létét feláldozza, hogy a' déli Hajnát megölelhessen; ennek szellemi szolgálója Tomboli, ez a' szépséges teremtes, mellynek sohol analogonját nem lelem Shakespear' Arieljén *) kívül; ugyan a' délszaki tündér' atyja Hajnal, anyja a' fátyolos Éjjel; azon mennyei nemtő **) kit Hadúr maga küldött Hajna' őrizetére, 's kinél naivabb teremtményt nem ismerek — mindnyájan a' leglighőbb phantasiának véghetetlen gyönyörű születményei, 's általjában napkeleti hévtől keresztülhatva, a' boldog Arábiának minden fűszer illatit lehellik. Kár hogy relatiójok Hadúrhoz nem elég határozott 's világos. Ide látszik tartozni a' személyesített Álom is, ki költünk' szokott igazságával 's kellemeivel van festve. Azonban a' kelleme's epitheton, mivel az absolutus elészócskával (articulus a') használtatik, 's így minden ellenkező tulajdonságot kizár, egyoldalú és helytelen.

Tizennegyedik Levél.

Ármány, „a' gonosz”, „a' dühös”, „a' szűtelen”, „a' Rémisten”, vagy antonomastice „a' Rém” ***); kinek nyoma, de csak nyoma már

*) The tempest.

**) Nemtő: genius. Baróti Szabó Dávid.

***) Rém, váz, valami ijesztő; több igéinknek gyökerül szolgál. Rém-ül-ni = erschrecken; rém-ít-ni = jemanden

Székelynél megtalálhatik N e m e z e R é m név alatt; Hadúrnak antithésise, minden rosznak eredete, kútfeje. Jelentése, a' mint érintém nem egyéb mint hogy személyesített alakja azon bal indulatnak, melly minden emberben megvagyon, és, ha csak néha is, kisebb nagyobb mértékben, homályos forrásból a' szívben kél, 's leggyakrabban a' szenvedelmek' képe alatt nyilatkozik. Ezt érzi 's ki is akarja jelenteni az ember, midőn arról szól, hogy rosz géniusa sugallta ezt vagy azt, hogy akarátja ellen tette, valamelly belső ösztön' izgatásából 's tb. 'S ezen felkiáltásokban: ejnye ármányos! ármányos fiú! az ármányosnak legjobb fordítása: fatalis! 's így a' gyöker valóban fátumot 's pedig bal fátumot jelent *). Mind ezért, mind pedig a' perza névvel való lehetséges rokonságért azt tartom, hogy költőnk ezt a' nevet igen helyesen választotta. De, hogy a' dolgra térjünk! A' költő az említett gonosz indulat' társait a' félelmet, lélek-zavart, átkot 's tb. személyesítve, mint mindannyi udvarnokit a' Rémistennek, mellé adá; 's így egyfelől költeményének mély pszichológiai igazságot adván, másfelől azt a' napkeleti mythoszok' analógiájára építvén, poétai valószínűséggel (Wahrscheinlichkeit) ruházta-fel; 's ekkép a' romantikának két fő törvényeit egész mértékökben betöltötte.

De a' költőnek ezeken kívül egyéb szempontjai is voltak. A' Magyaroknak változó környülményei, valamint Hadúrt, úgy Ármányt is

schrecken; rém-l-ik előttem — es ahndet mir, es schweht mir dunkel vor. Innen írónk a' tiszta gyökérrel is így élnek: rém = ijesztő lélek, Gespenst, p. o. éjjeli rém; továbbá rém-kép = Schreckenbild; rém-isten = Schreckengott; rém-alak = Schreckengestalt, 's tb.

*) Az újabbaknál K a b a l e értelemben is előkerül, 's így ármányos 2-szor) intriguantot is jelent. Ármányt forralni — Kabale schmieden; ármánykodni — intrigüiren.

harci jelekkel adbaták-körül. 'S azon sivatag és kietlen tájékok, mellyeken a' nemzet lassudan keresztül haladt, képeztették Ármány' lakhelyét is (II. Én.), vagy legalább módosították. Ármány felleg-dárdával jelenik-meg, ördögei kardokkal, kopjákkal, ívekkel. Ezen oldalát a' Rémistennek festve találni a' 41, 42 lapokon. De mért épen felle g-dárdával? azt kérdéd minap, 's Osszián' Kruthlódájával hasonlatosságot keressz. En azt nem talállok. Lódának lakja, ruházata 's fegyvere igen is felleg, de ezen felleg-fegyver valóban csak ékesség és erőtlen, 's magát Kruthlódát sem látjuk soha anyagot (materies) venni magára. Ármánynak vas tagjai vannak (l. 204), dárdájával barlangot nyit (l. 41); 's felleg-dárdájának, az én véleményem szerint itt más értelme vagyon, tudnillik, hogy Hadúr által árthatatlanná leszen, villámlik ugyan 's szikrázik, de ez által csak ijeszt 's egyebet semmit sem. Tehetetlen boszú.

De lássuk a' bélyegző helyeket!

„Ete hős pedig ége szivében,
És iszonyú gond nyomta fejét: a' Rémnek alakja
Megjelenék neki és örömét kebelében előlte”.

l. 23.

Laborczán

„Most már élni kívánt, de — —

Bús komor árnyékban, szédítő rémi jelekkel
Csak neki látszólag lebeg Ármány' képe fölötte,
'S élete' szép örömét sanyarún elfogta szivétől”.

l. 67.

'S mikor Laborczán haldoklik is :

„Néz iszonyodva, szemét a' tágas egekre szegezve,
És nem lát egyebet, mint Ármány' ördögi képét,
Ott.

Etét pedig veszélybe, sőt a' halál' örvényéhez
ragadja, mindenütt gátolja szerencséjében, 's tb.

(l. 69. 70. 71). Mind ezekből láthatd a' motivumot is, mellynél fogva Ármány a' nagy ütközetben is (VIII. Én.) kísérti a' magyar hadakat. Ki kérdezné, miért sötét az.éj? miért vesztő a' tűz? Azonban a' költő e' belső okon meg nem nyugodott, 's egyik külső okát is adja (VIII. Én.):

„Hogy kaczagányos Etét megtartá kardja Hadúrnak,
Ármány megdühödött, 's titkon forralta boszúját”
l. 204.

Mindent látok csak Ármány' elveszése' szükségét nem. A' viadalnak itt is olyan lehetett volna kimenetele, mint vala a' III. Énekben (l. 71, 72); 's noha Ármány:

„Nem vala még soha rettentőbb, nem kárhozatosb
még”
l. 204.

még fel nincs téve annak szüksége, hogy látván erejét hanyatlani, vissza ne vonúljon poklába Hadúrnak hatalmas boszúja elől. Hiszen a' III. Énekben is tette azt; így másutt is, a' mint Televér' pajzsán látjuk:

„És pajzsán látszott az *iramló Réznek* alakja
A' kit erős isten hajdan megaláza Kióvnál”
l. 242.

Meg nem nyughatom Ármány' elveszésén azon pszichológiai értelemnél fogva sem, mellyet benne felteszek. Elvesztével az emberi szívnek egy húrja elszakad; 's megvagyok győződve, hogy, ha a' költőnek még tíz éneket kell vala írnia, bizonyonnyal meg nem semmisítette volna. Így a' kereszttyén mythoszban is, a' szűz a' kígyó' fejét csak a' világ' végén fogja öszve taposni. Neki addig kell létét folytatni, míg ember él. Kereksegré ez által a' költő nehezen célozott, mert Ár-

mány nem epizód, hanem machina, 's így katastrophot nem kíván.

A' felhozottakból Ármánynak Hadúrhoz való relációját is láthatod, barátom.

„de Hadúr emléke letörte negédét.” l. 42.
Minden mythológiákban az ördög hátrál a' Jóisten elől. Különben azt tartom, hogy Ármány mind több határozottsággal mind több consequentiával is van tartva általjában.

A' machinákkal költünk igen kényesen él, 's egyszer sem azon szabadsággal, mellyet a' romantika adna. Etét karakterénél 's környüllállásainál fogva semmi vissza nem tarthatá az ütközettől (l. 73), de Hadúr feltette már is megsebesedett hősét, 's így nem lehet neki az esdeklő Hajna' képét Ete elé nem bájolni, 's Ete is csak e z által birathatott arra, hogy éltét nemzete' javára megkímélje. 'S mennyi poétai szépséggel bír a' X. Ének' végén Bojta' felelesztése, kinek Hadúr azért önt uj éltet keblebe, hogy „sorsa, a' hogyan kéré, harcz 's harczi halál legyen” (l. 228). Ezt a' buzgó kérését méltó hősének „ki hadnak örül, 's a' nélkül nem tud örülni” (l. 8), lehetetlen vala hogy Hadúr bé ne teljesítse.

(Bérekesztése következik).

B. Külföldi Literatúra.

H i v o n á s.

Garnett Tamásnak, Londonban a' Physica' és Chemia' Professorának Skótzia' felső tartományain keresztül utazásából.

Útmutatás a' sárrétek' és posványok' haszonvehetővé tételére.

Tudva van, úgymond Garnett Úr, hogy a' plántáknak legfőbb tápláló elemek a' szén, melyből a' sárrétek főképen állanak. A' szénnek természetesen bizonyos gráduşig olvaszthatóvá kell lennie, előbb mintsem a' plánták' gyökerei beszívhatják, 's plánta-rojtokká válhatnak. Ezen olvaszthatóságot többféle módok eszközlik, p. o. ha a' sárrét gipszel kevertetik, rövid idő alatt a' legszebb trágyává változik; melly mód, ha nálunk kevéssé esmeretes is, Frantzia és Németországban annál közönségesebben gyakoroltatik. A' gipsz nem szántatik a' föld alá, mint más egyéb trágya; hanem mintegy Februariusban a' szántófölddé vagy rétté változtatandó parlagra hintetik; ekkor az ó fű azonnal kezd rothadni, a' szén olvaszthatóvá lesz, a' plánták könnyen beszívhatják, 's táplálásokra fordíthatják. A' gipsz még a' torfát is, melly a' növényi testek' egyszerre való elenyészéséből származik, hirtelen megrothasztja, 's a' plánták' táplálására alkalmatossá teszi.

Ha gipsz nem talátnék elegendő mennyiségben, van még más földnem is, mellyhez könnyebben juthatni, 's még is ugyan azon szolgálatot teszi; a' mész t. i. mély hasonlóképen előmozdítja a' növényi testek' rothadását, ha velek kevertetik, 's alkalmatossá teszi azokat a' plánták' táplálására. Smith Úr' vizsgálódásaiból

kitet-

kitetszik, hogy a' sárrétek' haszonvehetővé tételére nem kívántatik egyéb, azoknak kiszáritásánál, 's felső színeknek friss mészszel való meghintésénél, a' mi nem tsak tsudálkozásra méltóképen megsűrűsíti a' felső színt, hanem bő krumpliszüretet is eszközöl mindjárt az első esztendőben, melly a' kiszáritási 's egyéb költségeket bőven visszafizeti; ezután pedig egymás után több esztendőig minden hijjánosság nélkül épen olly gazdag gabona aratást okoz; sőt ha a' szén' rothadása', 's erre következő eloslása' siettetése végett minden hat vagy hét esztendőben egyszer újra meghintetnék mészszel, az illyen föld, mivel egészen szénből, a' plántáknak fő tápláló elemekből áll, talám kimeríthetetlen lenne, 's a' sárrétek, mellyek külföldben minden más földek közt a' legterméketlenebbeknek 's legháládatlanabbaknak tartatnak, termékenyebbek 's hasznosabbak lennének minden egyéb földeknél. Tudva való, hogy a' vegetatio nem egyéb, mint a' szénnek, a' víz és savanyelemnek, a' növényi eszközösség és ingerelhetőség által fákká és plántákká való változása; hogy tehát a' növények díszeljenek, tsak elegendő mennyiségű eloszolható szén-elemmel kell őket ellátni; — 's ezek szerint a' földművelés' nagy munkája végtére két pontokba olvad össze:

1) Hogy a' plánták szükséges eledelkkel elláttassanak.

2) Hogy az eledel illendő mennyiségben szolgáltatassék ki nekik.

Az elsőt a' trágya- nemek használása által érhetni el, mellyeknek szén és víz az alap részeik; a' második pedig a' földtől függ, mellyben a' plánták nőnek, 's mellynek ollyannak kell lennie, hogy szükséges mennyiségben szolgáltatthasson eledelt.

A' posvány, mészszel való behintés által, olly hirtelen 's olly tökéletesen megsűrűdik, hogy azon föld, melly a' javítás előtt egy kutyát sem tartott fen, gyakran már a' második esztendőben, a' harmadikban pedig mindég, lovakkal szántathatik 's boronáltathatik, és a' rajta termett gabona szekereken takaríthatatik be. Ha már vagy hat aratás történt rajta, felső színe szép 's gazdag fekete földdévált, mellyen magától a' legédesebb 's leggazdagabb fű terem. Mivel ezen földben igen sok vegetabilis föld szokott lenni, ennek egy részét, mészszel keverve más földekre lehet hordani, a' hol az a' legderekabb trágyával egyenlő szolgálatot fog tenni. Azt tartják, hogy a' sárrétben termett krumpli sokkal hibátlanabb, 's az ültetésre sokkal alkalmasabb minden egyébült természeteknél; a' honnét Hiberniában közönségesen sárrétbe 's posványba ültetik a' krumplit.

Még meszes agyagot is szoktak a' kiszáritott posványos helyekre hinteni, melly a' benne lévő meszes föld által a' szén' eloszlását előmozdítja, midőn az agyag a' földszin' sűrűsítését eszközli. — Világos ezen tapasztalások után, hogy nem szükség a' víz' letsapolásánál a' termő földet elmosatni, tsak azért, hogy a' föld' színe agyag legyen, melly minden föld-nemek között egyenesen legalkalmatlanabb a' vegetatióra.

Báró Prónay Kálmán.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

I n t é z e t e k.

Az idén Majus 25-dikén délután tartotta a' Soproni Nemes Magyar Társaság T. T. Odor István Professor Úr Elölülése alatt Öröm Ünnepet, számos a' Magyar többre törekedő lelket 's szívet becsülő Uraságok' 's Aszszonyságok' tisztelt körében, a Lyceum új palotájában először. Az ifjú munkás Társok közül

Kis János beköszöntőleg ezen tárgyról „a' nemes lélek a' jót félben nem hagyja“ elmélkedett folyó beszédben.

Prépost Ferentz a' Pártfogó Sirjánál Erzeményt festegette Jambusokban.

Hajas Gábor Ulászlót képzelte Varnánál, felváltó versekben.

Mód Mihály azt, hogy a' szerencse csak azt veszi el, a' mit adott, vitatta foyól beszédben.

Perlaky János egy vár omladékait 's itt támadt rémjait himezte felváltó versekben.

Tamaska István az emberi méltóságot fejtegette folyó beszédben.

Illés Jó'sef az égi háborut rajzoltavitézi versekben.

Horváth Jó'sef Felséges Urunk betegségén és meggyógyulásán töprenkedéseit 's örömeit emlegette folyó beszédben.

Zmeskál István a' Szeretet mivét enyelegte regelep' felváltó versekben.

Horváth Dániel az öngyilkos leicásából kerített hasonlatosságnak helyes alkalmaztatásával az Öröm Ünnepet bérekesztette vitézi versekben.

Emelkedett a' szív 's lélek ezen zsenge munkák' elmondása alkalmával minden Hazafiban, inkább, mint a' rakott asztal 's tajték pipa' tekerengő füstjénél. Éljenek az ily' Ifjak! Éljenek a' Haza díszére. Éljenek!

Tekintetes Ihász Imre Táblabíró Úr harmad napra ezen Társaságot, az Időre Társokkal 's Lyceumi Professorokkal együtt, gazdagon megvendégelte a' híres ernyök árnyában, érzékenyítő muzsika hangzata közt, a' Deákok', ezen túl Magyarok' (mert a' keresztelés közt így kereszteltük ezt is akkor) kutjánál.

Méltó, hogy ápolgassuk ezen édes anyainyelvünket mivelő, 's a' Nemzeti lelket mind Könyvtárával mind Munkájival élesztő Társaságot.

Sz.

2. Előlépések és Megtiszteltetések.

A' Pesti Kir. Magyar Universitás' Böltselkedési Tehetsége derék Hazánklíjait, Nagy Tiszt. Tudós Radetzky Pál Urat, az Egri Érseki Megye Áldozó Papját, a' Böltselkedés Doctorát, az Egyházi Nevelékek Vice Rectorát, 's az Egri Sz.Szék 's szegények Ügyvédjét, nem különben Nagy Tiszt. Tudós Babits József Urat, ugyan azon Megye Áldozó Papját, Böltselkedés Doctorát, az Érseki Lyceumban a' Mennyiség-tudomány Professorát, Julius 10-kén tartatott ülésében a' maga Collegiátus Tagjai közzé iktatta.

Thaisz.

3. R é g i s é g e k.

Egy hazánkat illető történetnek emléktét, melly itt Európának legdélibb szegületében sok más számtalan monumentumok között mintegy elrejtve fekszik, méltó hogy Magyar hazánk közelebbről esmerje.

Hogy Nagy Lajos Királyunknak testvér öttse András millyen erőszakosan ölettetett meg 1345-ben Johanna gonosz feleségétől az Aversai akkori Királyi Kastélyban (most Haszárnya), azt minden tudja. Az is esmeretes, hogy az ablakon kihányt holt testét Ursus Minutulus Nápolyi Kanonok tisztességesen eltemette. De hová? mitsoda emlék és sir-írás fedí hamvait ezen szerentsétlen ifjú fejedelemnek? az talán hazámban még esmeretlen.

Ezen Magyar Királyi Hertzegnek hamvai fekszenek az ide való Sz. Januárius püspöki templomban,

a' sekrestye ajtaja mellett jobbra. Emlék - köve négy szegletű fehér márványból van szépen kifaragva. Közepet egy párkány, szegeleteit négy tzi mer - mező ékesíti. A' felső két mezőbe, melly tojás kerekű, 's mellyet egy gerenda balról jobbra két egyenlő részre oszt, négy lilium vagyon kivágva. Az alsó két tzi mer - mező karika formájú, egyikben balról egy koronázott — a' másikkban egy pikkelyes oroszlány van.

Ezen emlékkő' felső részébe a' két tzi mer között ezen sir - irás vagyon nagy római betűkkel tisztán bevágva:

Andreae Caroli Uberti Pannoniae Regis Filio
Neapolitanor. Regi
Joannae Uxoris Dolo et Laqueo necato
Ursi Minutuli Pietate hic recondito
Ne Regis corpus insepultum sepultumve facinus
Posteris remaneret
Franciscus Berardi F. Capycius
Sepulcrum Titulum Nomenq.
p. (posuit)
Mortuo annor. XIX.
MCCCXLV.
XIV KL Octob.

NB. A' Capycius familia máig is él, és most olaszul Capecce a' neve. Capycius Ferentz is Nápolyi ananok volt.

Ezen emlék előtt a' földön egy vizerányú párkányos fehér márvány táblán még e' következő újabb irást lehet olvasni:

Andreae Pannoniae Regis ossa
Proximo in tumulo jam quiescentia
Ut parieti terrae motu concusso
III. Kal. Decembres MDCXXXII
Reficiendo Locum darent
Franciscus Cardinalis Pignatellus
Sacri S. B. E. Cardinalium Collegii Decanus
Archiepiscopus Neapolitanus
Hic decenter componenda mandavit
X. Kal. Mart. MDCXXXIII.

Ugyan tsak ezen Templom fő ajtaja felett belőlről még ezen emlékirás vonja az idegen' figyelmét magára :

Carolo I. Andegavensi Templi hujus Extractori
Carolo Martello Hungariae Regi
Et Clementiae ejus Uxori Rudolphi I. Caesaris F.
Ne Regis Neapolitani ejusque Nepotis
Et Austriaci sangvinis Reginae
Debito sine honore jacerent ossa
Henricus Gusmanus Olivarensium Comes
Philippi III. Austriaci Regias in hoc Regno
Vices Gerens
Pietatis ergo posuit anno Dom. MDIC.

Ezen emléket, melly elébb a' fő Oltár mellett volt helyheztetve, az említett két Hároly és Clementziának fejez márványból faragott oszlop-képei ékesítik.

Nápolyból, Aprilis 10-dikén 1826.

Hözli Goro Lajos,[†]
Cs. Kir. Ingenieur Kapitány. *)

*) A' Pompeji Vándorlásoknak, mellyeket későbbben még bővebben fogunk megismertetni, ezen tudós Szerzője, Olaszországban egy hatalmas idegen Országi pártfogójára akadt a' Magyar nyelvnek. Ez Károly Lajos, Spanyol Országi Infans és Luccai Kir. Fő Hertzeg, fíja a' volt Hetruriari Királynak és Királynénak a' Bourbon Dynastiából, kihez Nápolyban mintegy három hónapig tartott mulatása' alkalmatosságával a' T. Kapitány Úr mint Ordonnantz Tiszt és Társasági Cavalier volt rendeltetve. Ezen ifjú Kir. Fő Hertzeg igen palérozott, és nemes lelkű; a' Magyar nyelvet 's nemzetet megkülömböztetve szereli, 's meglehetősen beszéll magyarul, a' magyar könyveket egymásra hordatja és olvassa is; még az imádságos könyve is magyar. Megismertetvén a' T. Kapitány Úr Ö Hertzegségével a' Tudományos Gyűjteményt, parantsolatot adott neki, hogy ezt a' folyó-írást a' számára megrendelje. Ezen Kir. Fő Hertzeg szándékozik a' Magyar Hazát meglátogatni.

A' Red.

4. Betsület. Mentés.

Tekintetes Cserghő Ferentz Úrnak, a' Dunántúli Kerületi Tábla Assessorának, a' ki a' Tud. Gyűjt. számára is némelly jeles darabokat küldött, egyenes meghagyására tartozunk jelenteni, hogy az idei Tud. Gyűjt. II. kötetének 90-dik 's következő lapjain érdeklött, 's a' Po'sonyi német Újság 1825-ki 101-dik számú Toldalékában álló Czikkelyt, nem a' gyanúba vett T. Cs. Professor Úr, hanem T. Cserghő Ferentz Úr írta.

A' Red.

5. Petrózai Trattner Mátyásnál 1826-ban készült Könyvek.

32) Érdem-oszlop, melyet néhai Méltóságos és Főtiszteletű Nagy-Daróczi Kovács Flórián, Szatmári Püspök és Szent-Jobbi Apát Úr Emlékeztének 1825. Dec. 19-én pompás temetelésé' gyász-ünnepén, az egész Püspök-megye' nevében, a' Szatmári Székes-Egyházban tisztelet-'s hála-zálogúl szentelt Lázár János, a' Megyebeli Szent Szék' Jegyzője, Lajstromozója, 's Levél-tárnoka, a' Püspöki Könyvház 's Árva-Nevendék Intézet' Gondviselője, 's a' helybeli Liceumban a' Magyar nyelvtudományak rendes Tanítója. 1826. 4-o lap 12.

33) Ecloga Honoribus Reverendi Patris Constantini Eschner, Presbyteri Scholarum Piarum, in Regio Majori Gymnasio Pesthiensi Poeseos Professoris, occasione Diei Onomasticae oblata a II. Humanitatis Alumnis. 8-o 1826. l. 12.

34) Magyar A. B. E. C. E. a' Fiú és Leány Oskolák számára. A' Helvetziai Vallástételt követő Superintendentziák' Rendeléséből készült 1805. esztendőben, és most némelly hozzáadásokkal és igazításokkal ismét kiadódott. 1826. 8-o l. 40.

VIII. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) A' Poésis' betségéről. l. 3.
- 2) Guzmics Iszidór. Révai Miklós' igaza a' magyar ige-hajtogatás harmadik formájára nézve, Versegly Ferencz o-koskodásai ellen. l. 12.
- 3) Szontágh Gusztáv, és Kiss Károly. Bajnoki Hartz Takáts Éva Aszszony' ügyében, az Aszszonyi Nem' érdemei 's Jussaiért. l. 72.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv - vi'sgálat.

- 1) Zalán' futása. Hösköltemény tíz énekben. Pesten 's a' t.
- 2) Cserhalom. Hösköltemény egy énekben 's a' t.
- 3) András és Béla, és Árpád' emeltetése 's a' t. (Folytatás) l. 105.

B) Külföldi Literatúra.

Kivonás

Garnett Tamásnak, Londonban a' Physica' és Chemia' Professorának Skótzia' felső Tartományain keresztül való útazásából. l. 128.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Intézetek. l. 131.
- 2) Elölépések 's Megtiszteltetések. l. 132.
- 3) Régiségek. l. 132.
- 4) Betsület Mentés. l. 135.
- 5) Petrózai Trattner Mátyásnál készült Új Könyvek. l. 135.

NB. Elhagyta a' sajtót Augusztus' 25-dikén 1826.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1826.

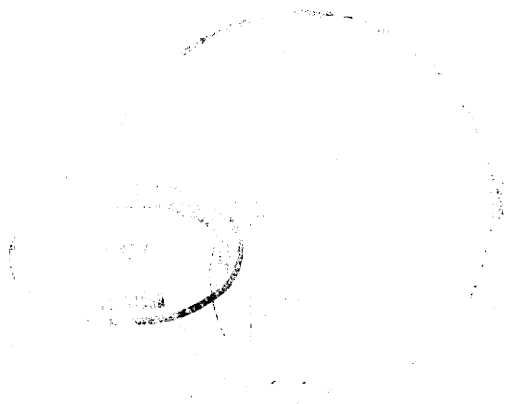
IX. KÖTET.

L'Ankerle scul.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER MÁTYÁS betűjével
és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

A' S z é p s é g r ő l.

Első Levél.

Szellemi Hényeknek.

A' szépségnek ellenállhatatlan ereje nagyon rajtunk. Úgy hálójába vonja ő az érző szívet, hogy tudta nélkül, sőt önnön feltételeinek ellenére is, meg hódol az neki. Honnan? — Az igazság, azt mondják a' böltsek, ha bár pusztá meztelenségében terem is előnkbe, magához von, vagy maga alá hajt. A' kellem, a' vigasság, kedv, öröm, azt mondják a' világ kedventzei, hatalmasan hartzolnak sokszor az igazság ellen is, és győznek; az élet balzsamának ezeket tartják, ezeket vélik. De bár hány imádót számlál az igazság, bár hány rab tsörgeti az érzékiség bilintseit, a' szépség hatalmát kétségbe még sem hozzák, hozzá barátjait hütelenekké még sem teszik. Ám itéljenek magok két rendű ellenkezőink, a' midőn a' szépség magával ragadó bájairól, ígöző kellemeiről, mennyei tökéletességéről nagyon a' szó; ám itéljenek ők magok, ha nem mind a' ketten fellelik-e a' szépségben imádott istennéiket? Bár mi hatalmas az igazság szava, bár mi édesgető az érzékiség ingere, a' szépség hájaival egyik sem mérközhetik. E' két istenné, ha megegyez, szépséget alkot; a' melly, mosolygó artzának mindenható

bájai, nyájas szelidsége, kegyes pillantati által édesdeden inti az érzékeny halandót rendeltetése végponjára, az Emberiségre. — Ó Sokrates! bened személyesede a' természetnek ezen remek ideája!

Jer, kövess barátom, keressük fel azon nyilását lelkünknek, a' mellyen a' szépség olly ellenállhatatlanul, olly igéző erővel szokott benyomulni. Vizsgáljuk meg a' szépséget, hogy megmérhessük erejét.

A' természet fija, az áldott alak, a' kinek minden tehetségei, egyetértőleg olvadnak öszve egy közös életbe, öszveséges erejinek boldogító érzésében öntudat nélkül halad földi pályáján; élete álm, mellyet, öszvehangzó tehetségeinek ösztönétől izgattatván, édesdeden szunnyad ált, a' nélkül, hogy a' néha néha meghasonlott erők által okozott ébredés pertzei állandóul tartanának. Minden visszatérés (reflexio) nélkül engedi magát a' természet bájainak által. De mihelyest tehetségei meghasonlanak, az egyesség felbomlik, a' szellem kötelékei alól, mellyekben az érzékek fogva tartották felszabadúl, megmásúl az ember is. Szellemünknek ezen törekedése a' megszabadulásra (tendentia rationis in absolutum) az esmerkedésbe megy által, a' mi valója minden szellemnek. Mind önnön magát, mind kivüles tárgyait megesmerni óhajtja. De tárgyas esmérété csak a' tiszta értelemnek, a' tiszta szellemnek lehet. Mihelyest pedig az értelem anyaggal (materia) egyesül, annak korlátjai által is akadályoztatván, többé szabadon nem munkálhat, tiszta esmérétekre számot nem tarthat; míg nem az egyesület felbomlásával azon korlátokból kiszabadulván, a' szellem nagyobb tüzzel munkálhat. De ilyenkor az élet lankad, a' szellem feltartóztatlan repdesssel kereng a' lehetőség tartományában, míg az

értelemnek az anyagtól végső elválása be nem köszönt, 's az individuum a' mindenség zavarába süllyed. Ezen végső pontig pedig, ha a' szellemnek ezen ébrenlétele alatt az érzékek is meghívattak a' munkára, értelmeskedik; ha nem, ábrándozik az ember, az az, egy szóval: eszmélkedik. Ha eszmélkedésének resultátumai az embert a' vita után megnyugtatták, 's nyugalom tér a' vita helyébe, böltselkedés a' neve; ha nem, ábrándozás.

A' böltselkedés állapotjában, a' visszatérés útján, a' magátatért bölt elöbbs önön magát, azután a' külső tárgyakat veszi böltselkedése ötleteül; 's a' mennyire erejeinek kiszabott korlátjai engedik, azokat meg is esmerni törekszik. — Áldás rád ó bölt férfiú! a' ki szellememet az önnemesméret ezen poltzára emelted. Neked ó! ditső lélek, neked köszönhetem belső nyugalomamat!

Jer, barátom, lépjünk a' természet belső rejtekeibe, mellyeket Sch. mint annak meghittje már felvilágosított; esmerem nyomdokait, bizonyos irányán tzelunkhoz jutunk. Kényei nem fogja megvetni barátjának esdeklő kérését.

Második Levél.

Kényei Szellemfinek.

Barátságot lehellő nyájas unszolásaid, 's a' tárgy fontossága arra vittek, hogy ezen tárgyat, mellyet ezer nehézségek nyomnak, mellyet kiemelhetetlen akadályok terhelnek, mellyről már szinte lemondottam, ismét elővegyem. De bár újra, megindulok, szokott ösvényemből még sem térhetek ki. Azon véleményem, hogy a' szépséget bizonyos alaptételre (Grundsatz) vonni nem lehet, eldönthetetlen nyugszik az ezer évű tapasztaláson. A' szépség nem lenne szépség, ha annak mindég egy kütsőből kellene erednie. — A'vagy nem tudod-e,

mennyire ellenkeznek a' böltsek ezen alaptétel megállapításában? Bár emlékezz rájok sorban.— Plató képzeleteinek szerentsés előállítását; Aristoteles a' természet hü utánzását; Baumgarten, az érzéki tökéletességet, vallak szépségnek. Ugy látszik, Krug mély itéletének szokott szerentséjével őket mind egybefoglalá, a' midön azt mondá szépnek, a' mi alkotja (forma) által az észrevevő' értelmét 's képzelő tehetségét könnyü, de még is törvényes módon foglalatoskodtatja. — 'S hogyan? Ennyi férjfiak tekintete, állításaiknak olly nagy megállhatósága nem tartóztatnak-e fel hevesen kezdett utadból?

A' szépséget megítélni nem lehet, mert az az izlés külmbiségeitől függ. Tapasztalhattad, mennyire különböznek az ugyanazon tárgyról hozott itéletek. Kiki önnön ízét, műveltségét tartja a' szépség mértékének, a' mellyhez méri annak hathatóságát. Hagyj fel tehát munkáddal; nehogy önnnyugalmad feláldoztával kelljen félig futott pályádban megállapodnod, 's veszteséged felett szomorkodnod. Hiszen magad mondád, az eszmélkedés az ember tehetségeinek meghasonlásából ered. Igyekezz tehát erejeidet öszveszedni, 's elveszett nyugalmatat visszazszerzeni.

A' szépség formájának esmérere nem tudomány. Érzékenységünknek, a' szépség ezen egyedül való befogadójának, sem szabásait, sem természetét nem esmerjük. Olly tétovázók, olly önfejűek vagyunk a' szépség kiválasztásában, hogy sokszor önmagunknak is ellenmondunk. Annyi igaz, hogy a' szépség mindég tökéletes tárgyakban tűnik elő; de ki tagadhatja azt is, hogy a' legnagyobb tökéletlenségnek eleven előadása szép? Im látod, mi öszveszött, mi öszvekeveredett a' szépség esmérere. Homályain tsak érzékenységünk vonszódása vezérünk.

Harmadik Levél.

Szellemti Kényeinek.

Nem elegendők okaid válalkozásom megmásolására. Mind a' böltsek, — mind a' tapasztalás részemen vagynak. Fejtegetésünk rendében bőven ki fog tűnni, mennyire jutottak azok a' szépség' esmeretében. Az ítéletek külömbsege sem szédíthet meg, sőt azon állításomban, hogy minden embernek tulajdona a' szépség' érzése, épen megerősít. A' következés meg fogja mutatni, ha időnket elvesztegettük, nyugal munkat feládoztuk-e?

Ahoz, hogy a' szépség' esmerete állandó talpköveken épüljön, szükséges annak még a' filozofióban megvetni' fenekét, a' mit iróink, Krúgón kívül elmulasztottak. Innen származott természetesen az, hogy épületeik, mellyeket bizonyos alap nélkül raktak, azonnal összeomlottak, mi helyest a' kételkedés szele feléjek fűtt.

Különös, 's megfejthetetlen az oka azon renyheségünknek, mellynél fogva az érzékenység theoriája fenekestől nem leheté mind eddig kimerítve. Az érzékenység, (érzés, sensus, das Gefühl) azon közép szurat, a' mellyben az embernek mindennemű erejei 's tehetségei összeformnak. A' ki nem érez, nem ember. A' ki érzését világosan tudja, abban az erők meghasonlottak, és szelleme szabadabban munkál. Az érzékenység azon forgó pont, a' melly körül kell az egészjmindenségnek megfordúlnia. Alapja ő az emberi szellem esmereteinek, 's munkájának. Tsak arról raizonirozhatunk, tsak arról okoskodhatunk, a' mit már belsőkép érzettünk. Belső érzésünk eszközei az érzékek. Ki nem látja tehát, hogy minden esmereteinknek alapjai az érzékek? Ezek közvetlen kaptsolnak bennünket a' világhoz; ezek nélkül belsőkép sem érezhetnénk. Az érzékek pedig mind

magok, mind azon tárgyak, a' mellyeket befogadhatnak, tért 's időt töltenek be egyszerre. Tehát az érzékek esmerete, a' tér 's idő' esmeretével szorosán együtt jár.

Alig vagyon egynehány esztendeje, hogy az időnek 's térnek esmeretébe mélyebben beereszkedénk. A' térnek háromféle kimérethetősége, az az kiterjedése vagyon; (extensio, Ausdehnung) az időnek egyetlen, az az: előterjedése (proten-sio, Vordehnung). Ezen mindenség tehát mind kiterjed, mind előterjed végetlenül, ha a' tér, és az idő végetlen. Annak pedig végetlennék kell lennie; ha ugyan, ha valahol megszűnne, annak határaitra jöhetnénk, 's mit képzelhetnénk, mit gondolhatnánk azon határokon túnnan? Nem de tsak ismét azt, hogy a' hol korlátolt időnk 's térünk megszakad, ismét új kezdődik. Szóval, a' mennyire tsak elménkkal 's eszünkkel felérhetünk, mindenütt találunk időre 's térre. — A' tér az idővel egyesül a' jelenlétben. A' természet az időben 's térben vagyon, azt mindég egyszerre betölti, tehát mindég jelen vagyon, tehát örökké való, ha ugyan sem az időnek sem a' térnek vége nints. Meg ne rettenj barátom! esmerem lelkedet, 's tudom mi buzgósággal viseltetsz ellenkező vélekedésedhez. De bár gondold meg, ha nem önkéntes, ha nem természetes-e a' következés, és ha következetetésem erőltetett-e?

Az ember, míg tehetségei öszve hangzanak, míg közös öszvetartások egy hathatós életbe olvad öszve, a' Jelenlétben, 's a' Jelenlétnek él. De midőn tehetségei meghasonlanak, szelleme az érzekiség igája alól megmenekszik, a' jövődönnek, 's múltnak él. A' szellem természeti törekedése után (tendentia) magába tér, önmagát érezi, a' belső Ént a' külsőtől megkülömbözteti, 's önnön magát megismeri. De minekelötte az önes-

meretre juthat, külső ötletekkel kell megvívnia. Azok ébresztik őt fel; a' mi azokban vagyon, benne is az vagyon. Vigyázz az előítélettől ment gyermek munkájára, melly tsudálatos újságokat fogsz felfedezni. A' figyelmes gyermek, midőn a' tsermelyt altató susogással hallja, 's habzó buborékokkal látja a' követsen lefutni, igen rajta vagyon, hogy azon titkos lönyt, melly a' különben álló vizet lefutasztja, szemügyre vehesse. A' félnék gyermek, a' teljes hold halavány fényénél retteg a' némán ingó árnyékoktól, mert felébredt figyelme azon kívül a' mit szemeivel lát, 's kezeivel tapogat, más titkos lönyt is vél az árnyékban lappangani; 's mivel nem képes azon lönyt, azon homályos érzést kellemes valóságba (Wirklichkeit) öltöztetni, retteg, ijedez attól. Ezen megjegyzésből folyának a' Görögöknél magokkal ragadó költeményeik az istenekről; innen a' bárdolatlan népeknél a' lidértzekről 's tündérekéről szólló mesék.

Az emberek ezen megjegyzést szüntelen észbenfogván, mindenütt fellelvén, meg nem nyughattak mindaddig, míg ama' láthatatlan Mit természetökhöz illő alkatokban (forma) elő nem állíták. Meg nem szüntek mindaddig, míg a' férjfiás kornak ért ideje, a' mélyebben ható fesszegetés, azon sejdítést, mellynél fogva az érzéki tárgyakban, érzéken túl valókat is vélünk lappangani, Ieronthatatlan képzetté nem változtatta, 's tartós figyelme, mély eszmélkedése, velős meghányása után abban állapoda meg; hogy mind bennünk lakozik olly löny, melly önnön magát, 's a' külső tárgyakat érzeni képes; mind a' tárgyas világban lappang olly valami, a' mire tsak gondolatunkkal jöhetünk, a' mire tsak munkájából esmerhetünk. — Szóval: abban állapoda meg, hogy az egész természet (és így mi is)

két elemekből áll össze, ugymint: az anyagból (materia)-s értelemről vagy erőből (Intelligentia vagy vis).

Mellyike elsőbb? úgy vélem egyike sem, mintegy láthatatlan varázsló körül előidézett lelkei az alvilágnak, úgy kerengünk mi ezen megfoghatatlan szúrat körül. Az Idealismus, a Realismus, mint annyi egy oldalú esmérteit 's tökéletlen vizsgálatait ezen két elemnek, magokban elégtelenek e' mindenség' magyarázatjára. Krug Synthetismusa, Imre' Frigye (Foedus) össze foglalák ugyan ezen elemeket az emberben, (a' tudás 's létel neve alatt, das Wissen und das Seyn) de nem a' természetben, mert azon egyesületet ott nem is keresték; holott ezen elemek egyesületének az emberben, az örök egyesülete ugyan azoknak a' természetben szolgál alapul.

Innen következik azután az, hogy mivel mind az ember, mind a' külső tárgyak ezen elemekből szerkezülnek, csak olly tárgyakat vagyunk képesek egész kiterjedtségökben érzeni, 's csak olly tárgyak töltenek bennünket egészen el, a' melyek ezen elemekből egyenlő mértékkel részesültek.

Negyedik Levél.

Kényei Szellemeinek.

Irányzott tzelodtól mi igen eltávoztál, magad is tsudálhatod. A' szépség megfejtése helyett esmérteink körét, kórlátjait, szóval, a' filozofia alapjait feszegeted. Mi befolyások lehet mind ezen állításaidnak a' szépség esmeretébe, ha azok mind igazak is? által nem láthatom; hanemha azt következteted innen, hogy a' szépség olly tárgyban jelenik meg, a' mellyben a' materia az erővel párosul. Am de gondold meg kedvesem, mire vezet állításod. Hiszen úgy minden

tárgy, minden test szép lesz, mert matériából 's erőből áll; a' mit magad sem engedhetsz meg. Ha igaz állításod, úgy a' művészségnek, a' költésnek semmi szépsége sem lesz, úgy a' helyett, hogy a' szépséget felfedeztük, tisztábban megismertük, 's felvilágosítottuk volna, azt inkább sűrűbb homályba burkoltuk, 's szinte a' világból is kitudtuk.

A' művészségnek minden hatalma, a' szépségnek egész bája, a' képzelő tehetségtől függ. Megszűnik mindegyik azonnal, mihelyest a' dolgot vizsgálat alá vesszük. Avagy, midőn Phidiás remek szobrának mindenható pillanatán, midőn a' felséges idea szerentsésen felfogott pertzenetének még szerentsésebb kivitelén andalgasz, és azon materia, azon erő ötlük elmédbe, a' melyből az isteni munka készült, nem háborodol-e meg édes képzelődésedben! épen azon tudomány, hogy szépséged alakja, hogy a' tudált remek csak márvány, nem zavarja-e meg érzeményedet? Sőt a' legelevenebb ember-artz' sem képes ezen kellemetlen zavarodást letsillapítani *), ha elegendő hideg vérünk lehet azt feltagolva szemügyre venni, 's megvizsgálni. Mit mondasz a' tántzhoz, mit a' muzsikához, ezen mennyei adományhoz? melly egész valónkat igéző hatalma alatt tartja. Flóra pompáját a' rózsát, a' rétek ékességeit a' virágokat, hideg szemmel nézlelheted, mert esmered nedveiknek tulajdonságait, esmered leveleiknek szárait? Mit mondasz Sokrates életé-

*) Hüte dich, anstatt feuriger Augen, die Beschaffenheit der Säfte im Auge, und anstatt reizender Mienen, eine leichte Bewegung der Gesichtsmuskeln zu gedenken, den Augenblick würde dein Vergnügen sterben, und du hättest anstatt einer süßen Wollust eine Menge trockener Wahrheiten. Moses Mendelsohn Briefe über Empf. S. 12. 1 Brief.

hez, a' hol semmi materiára sem akadsz? — szépnek vallod-e azt? ha úgy, ellenmondasz alaptélednek; ha nem, önnön magadnak.

Teljesebb Krug systemája. Azon nehézségektől, azon terhektől, mellyek theoriádat nyomják, ment az ő alaptétele. Gondold meg tsak, a' képzelő erőt, az érzékiséget, nem rekeszti ő ki a' szépségből, sőt mindegyikét foglalatoskodtatja vele. Gondold meg tsak, mi bátran mondhatni azt szépnek, a' mi az egész embert foglalatoskodtatja, a' mi őt játékba vonszsza, a' mi őt erejeinek harmoniájára bírja. Hiszen magad is azt tartod: az erők harmoniája (őszve hangzása) az emberben szépség. Gondold meg tsak, hogy ezen harmoniának előadása (az az: a' Művészség, die Kunst) tsak ezen alaptétel mellett nyerheti vissza, általad elragadott itjeit (jussait) azon méltóságra, a' mellyen különben a' való művészség áll.

De ezen alaptétel sem ment egészen egy nyomos nehézségtől. A' szépséget egyes szemlélők fogadják be. Az olly szemlélőnek vagy képzelő tehetsége, vagy értelme, vagy érzékisége, a' műveltségnek nintsen azon léptsőjén, a' mellyen a' Költésből (általjában) kisugárló értelem, érzékiség, vagy képzelet volt, 's akkor a' szépség nem íze szerint lesz. A' ki maga a' műveltségnek, az igazságért égő szeretetnek azon fenségére nem hágott, a' mellyen Sokrates tündöklött, megindulás nélkül hallgatja az ősz böltset halála végső pertzenetében, méreg italát kezében tartva, a' lélek halhatatlanságáról a' belső meggyőződés győzedelmi hangján beszélteni. Tsak az mondom, a' ki képes emberi természetét annyira megtagadni, tsak az fogja ezen látományt száraz szemmel 's meg nem indult szívvel képzelni! Pedig kitagadhatja, hogy vagynak magunknak is olly pillan-

tataink, a' mellyekben az illy jelenésekre hidegen emlékezünk.

Nem! kedves barátom! nem bizonyos alapokra, de önnön érzésünkre sem építhetjük állandóan a' szépség esmeretét. Olly annyira függ az műveltségünk léptsőjétől, és személyes helyheztüntől.

Ötödik Levél.

Szellemi Rényein.

Meszsze előre futamodtál indulatod hevében, 's széljel nem nézván könnyen eltűnhettek szemeid elől állításaim egyéb oldalai, a' mellyek a' szépséghez közelebb vezetnek. Onnan, hogy tsak olly tárgyak képesek bennünket betölteni, millyek a' fenérdeklett elemekből egyenlő mértékkel szerkezülnek, ámbár azt kövekeztethetni is, hogy a' szépségnek is ugyan azon elemekből kell állania: mindazáltal épen nem következik az, hogy minden, a' mi körülöttünk vagyon, szép; mert nem mindenik tárgyban vagynak mind a' két elem részeiből az egymásnak költsönösen megfelelők együtt.

A' művészségnek minden hatalma, a' szépségnek egész bája, a' képzelő tehetségtől függ — nem tagadom; de épen oda irányzanak feltett állításaim, hogy a' képzelőtehetségnek a' szépségben ezen hathatós befolyását megfejtsek. Emlékezhetsz még azon mondásomra, a' mellyel az érzést azon közép szúratnak nevezém, a' mellyben együtt munkál az ember minden tehetsége. Az érzést tsak az indíthatja meg a' mi jó, a' mi igaz, a' mi szép. Az érzés fensége 's finomsága a' képzelődés' felemelkedettségeivel 's izgathatóságaival igen szoros egyességben vagyon. Ugyan azért a' mi képes képzelődésünket felemelni, a' mi képes lesz érzésünket betölteni, az minden bizonynyal szép is

lesz. Innen azon különbség a' szépség közt, a' melly a' képzelődés felemelkedettségének különböző poltzaitól függ. Továbbá, a' művészség művei nem szépek magokban, 's azon szépség, a' mellyet előállítanak nints meg benne valóban, annak tsak alkatjait (formájit) viselik, 's tsak azon benyomásnál fogva, a' mellyet a' szemlélő alakban (in subiecto intuente) okoznak, mondhatni azokat szépeknek. A' feszegetés, a' vizsgálás tehát árt az érzésnek, mert a' szépséget nem vizsgálni, hanem érzeni kell. Mindazáltal hogy a' szépséget megfejthessük, az emberbe való befolyását 's hozzá való tartalmát megérthessük, 's helyes szempontból nézhessük, szükséges azt vizsgálat alá venni. Ez által esmérteinket nevelvén tisztább örömmel adhatjuk magunkat a' felfedezett szépségnek által.

Eltaláltad ugyan tehát, hogy a' szépség anyagból 's értelemből áll öszve, de öszveállításának módját még által nem láttad, pedig attól függ a' szépség. — Vigyázzunk a' szépségre, 's azonnal által fogjuk látni, hogy mindenik állat valamit elő, a' mit külső érzékeinkkel meg nem foghatunk, a' mit tsak érezhetünk; valamint minden szépség, azon belső kép érezhető valamit külső kép adja elő. Az az: minden szépség egy képzetet (értelem idea) állít tökéletesen valami érzéki jel által (az anyagban, in materia) előnkbe. Tehát minden szépségnek vagyon képzete, (Ideája), a' mellyet külső jel által (az anyagban) tüntet előnkbe, azt tökéletesen előnkbe adja, mint természeti jegye azon képzetnek, a' melly előállítására választatott.

A' szépség részei tehát 1) A' képzet, (Idea, értelem) 2) A' jel, (anyag, signum, materia) a' mellynek a' felvett képzetet kell előállítania, 3) Az előállítás tökéletessége.

1. A' képzet, erő, értelem, azon elemje a' természetnek, a' melly mindég volt, vagyon 's minden időben leszen. Elválható részei nintsenek, mert a' tért bennem tölti, 's mivel önnön erejénél fogva tselekszik mindent, törvénye az önkény (szabadság, libertas). — Jegyei tehát a) a' mindenkori létel, b) a' résztelenség 's c) erő.

2. A' jel, anyag (materia) azon elemje a' természetnek, a' melly mindenütt vagyon, az az: valamint az értelem az egész időt betöltötte; úgy az anyag az egész tért tölti be. — Innen elválható részei vagynak, 's a' mennyiben az értelemnek ellenvetettje, ereje sintsen. Jegyei tehát a) a' részesség, b) az egy idő-pontbeli létel, c) erőtlenség. Mivel pedig az anyag maga semmit sem művelhet, hanemha az értelem vele egyesül, törvénye a' kénytelenség, (szükség, necessitas).

Ne véld pedig kedvesem! hogy a' természetben valahol tiszta értelemre akadhatsz; egyesülve vagyon az az anyaggal a' teremtéstől fogva. Ugyan azért a' tapasztalható értelmet annyiban mondhatjuk értelemnek, a' mennyiben feljülhaladja jegyeivel a' vele egyesült anyagnak neki megfelelő jegyeit. Illyen tapasztalható értelem mind az, a' mit belső kép érezhetünk. Illyen az emberi gondolat, az indulat, az érzékenység.

Ugy szinte ne keress többé tiszta anyagot se, mert már öszve-szövetkezett az is az értelemmel. Ugyan azért a' tapasztalható anyagot annyiban mondhatni anyagnak, a' mennyiben feljül haladja jegyeivel a' vele öszveállott értelemnek neki megfelelő jegyeit. Illyen tapasztalható anyag mind az, a' mit külső érzékeiddel befogadhatsz. Márvány, fa.

3. Az előállítás tökéletessége azon megválasztásban áll, a' mellyel tsak olly jel járúl valamely képzet előadására, a' melly annak természete

tes 's közvetetelen jele. A' természet ezt legtökéletesebben teszi.

Az ember önmagánál magasabb képzetet nem teremthet; heves buzgósága felmagasztalódásában önnön magából meríti gondolatjait, 's önmagáról veszi gondolatjainak alkatjait (formájit). Az emberi tökéletesség ideája is tehát így származott, 's azon Idea (képzet) a' való szépség fő példányja, a' mellyhez igyekezünk jutni egész életünkben. Azon felséges egyessége, egybehangzása (Harmonia, Einklang) mindennemű erejeinknek, a' mellyet magunknak ezen Ideájában alkantunk, egyetlen tzelja 's rendeltetése az embernek. Az ezen poltzhoz közelebb jutottnak nyájas méltósággal járúl elejébe a' Religió, kegyes artztzal az Igazság, áltengedő szelidséggel a' Jóság. — Felderült vidékein ezen fenségnek a' békés nyugalom legédesebb örömei buzognak, 's ezen mennyei ital táplálja az oda jutott boldog halandót. De meg ne rettenj Édesem! — soha mi egészen oda nem juthatunk, sem állhatatosan ott nem maradhatunk, 's bár mindég azon magasságra törekedünk, haladásunkban a' veszélyek árjai vissza süllyesztenek állásainkból. — A' kívülünk dühösködő szélvész belénk is behatván, feldúlja sokszor nyugalmunkat, kormos felhőkkel borítja el a' derült eget; 's ha ama' mennyei szűznek a' Religiónak néhány sugárjai által nem világítanak a' setét rengetegen, örökre ide lenn, rendeltetésünktől örökre elválva, a' dühösködő veszély örvényében jajogva fetrengenénk.

Az ember minden szépségnek példányul szolgál, a' mennyiben minden tárgy (tehát a' szép tárgy is) bennünk alkatjával bizonyos képzetet ébreszt fel, 's ezen képzet emberi képzet. Nints a' teremtett ég alatt olly tárgy, a' mellynek alkatja nem volna, nřnts olly alkat, a' mellyel valami képzetet egybe nem kötnénk, ha mindjárt tudtunkal nem is,

de érzésünkkel minden bizonnal; bátor meg eshetik, hogy mi nem épen azont kötünk velek egybe, a' mellyet mások azokkal talán már egybe is kötöttek. Nézd el a' mord tekintetű Oroszlányt, fordítsd ábrázatodat borzas bajszára, megfeszült állkaptájában rejtett erejére, villámló szemekre, 's valld meg, mi képzetet gerjeszt fel benned az egész? — Nem de a' szemérmes rózsabimbó, midőn zöld héjai alól kipillant, 's gyengén pirosuló levelkéji titkon illatoznak, legtökéletesebben hasonlít a' szelíd szemérmű szüzhöz.

Allítsd az eddig mondottakat öszve, 's megtalálod a' szépséget: mert az az értelemnek (képzet) 's anyagnak (jelnek) tökéletes és egyenlő egyesüléséből származik.

Mint a' természet remekének, az Istenség hasonmássának egyedül az embernek tulajdona a' szépség érzése, a' szépség alkatása; 's mint a' szépség kimeríthetetlen teremtője, véghetetlen alkatokban képes előadni benne rejtett isteni szikrájának villámsugárait. Már Krug is tudálta ízlés tudományában, (mi pedig méltán büszkélkedünk bennök) Himfynek énekeit, a' szerelem kifogyhatatlan formájának fenséges gyűjteményét. — O! neveljük bennünk azon mennyei szikrát, hogy egész valónkat eltöltvén, földi pályánk darabos ösvényein általa lelkesítve, rendeltetésünk poltzára juthassunk.

Hatodik Levél.

Szellemi Kényeinek.

Hallgatásodat nem egyébre magyarázom, hanem hogy újabb állításaimat, esmért itéleted mélyen ható élével előbb keresztül járván, vagy elfogadhasd, vagy megtzáfolhassad. Minekelötte végső szavad adnád, olvasd utóbbi elmélkedéseimet.

Az emberi tökéletesség erejeinek 's tehetségeinek barátságos egyességében áll. Az ember két egymással ellenkező elemből szerkeződik. Egyik az értelem (erő, szellem), a' másik az anyag, (a' test). Az ellentétel legszembetűnőbb az értelem törvénye, a' melly a' korlátalatlan önkény, 's az anyag törvénye közt, a' melly az államánytalan szükség (kénytelenség, unbedingte Nothwendigkeit, necessitas absoluta). A' szellemnek korlátot önmön ereje szab, munkássága a' lehetőség tartományain végig terjed, tzelja az öntudatú munkásság; az anyagot az értelem ereje elfogadására ítélte az örök végzés. A' két fél egyesül a' lelkes emberben.

Azon ember, a' ki az érzéki (testi) világban él, 's baromi vagyonságának*) tettei tanúji, elragadtatván érzéki tehetségeinek tsiklandó ingereitől, a' jelenlét pertzeiből iszsza szédítő örömeit, a' nélkül, hogy azok tartósságát értelmi tehetségei részvételével kieszközleni vágyakodnék. De a' megsértett fél kemény bosszút áll jussai rablóján; mert a' testi emberben a' felébredt belső ember szava érzékeny szemrehányásokkal nyugtalanítja az elrugaszkodottat, 's ha barátságos intéseire meg nem tér, vég-veszedelmébe, a' kétségbeesés örvényébe süllyeszti.

Nem kevesbé sajnos az értelmi világban élő állapotja, a' ki érzéki tehetségeit megvetvén, (mintha azok alacsonyabbak volnának) az érzéki ember ösvényének ellenszegezett irányt tart. — De ezen az uton sem érni el az emberiség végtzeljät; mert a' belső élet illy felmagasztalódása ábrándozásba merül, 's az individuum alkottatása

*) *Vagyonság (a' vagyomból) annyit tesz, mint a' németeknél das Däsein; mert a' létel még nints, hanem tsak lesz 's annyit tesz mint a' Deákoknál az existentia, a' németeknél das Werden.*

felbomlását kétszeresen sietteti. O! vigyázz kedvesem, ne hogy ezen két végső irány közt hányattatva, vagy tsillogó fénye, szenderítő édessége az egyiknek, lelked szemét megvakítsa, jobb érzéseid ébresztő szavát elaltassa, vagy diktátori hangja 's hódoltató keménysége a' másiknak érzékenyebb feled önn megtagadására készítse.

A' természet végtélja az általános öszvehangzás, öszveillés; az általános egység, (harmonia universalis, unitas absoluta). Léptsönként látjuk a' munkás természetet ezen egységre emelkedni, az élet nélkül való agyagtól fogva a' legtökéletesebb emberig. Mindenütt egyenlőleg igyekezik az elemeket párosítani, a' tökéletesebb 's nemesebb erővel nemesebb organismust (eszközösséget) 's többszerű öszvetételt is köt egybe.

Amaz két ellenkező elem némelly tárgyokban önként barátságosan öszvesimül; a' honnan a' szelidség, a' szorosabb értelemben vett szépség (venustum). Némellyekben az ellentétel igen is szembe-tünő, 's mintha mindegyik fél külön válva fenállani kívánkoznék, hathatósan érezteti magát a' szemlélővel; 's ha azon tárgyat, a' mellyben befoglaltatnak, ellenkezésök által megsemmisítik, avagy a' tárgy önmegsemmisedése előtt öszvesimülnek; sőt ha szinte a' tárgy megsemmisítésére törekednek is, de ha annak elenyésztlével minden tusa megszűnik, úgy a' látomány, az elenyésző tárgy fenséges (sublime, Erhaben).

A' természetben tehát a' szépnek két külön nemeire akadunk. A' szelid, — a' szorosabb értelemben vett szép, — (venustum) 's a' fenséges (sublime).

Számtalan példák unszólnak állításom elfogadására. — Emlékezhetsz még kedvesem, a' midőn lügosunk árnyékos lombjai alatt Milton énekei majd az égig ragadának, majd az érzés édes özö-

nével zszibbadozó szunnyadásba meritének; emlékezhetsz még azon külömbségére érzéseinknek, a' mellyet bennünk első 's második éneke ébreszte? — Ott az élet hathatósága, itt annak gyengédsége; ott az indulatok vadsága, itt az érzések szelidsége; ott a' telhetetlen kívánságok nyughatatlan törekedései, itt a' megelégedés tsendes nyugalma; ott kifárad az elme, öszverogyik, itt édes álomba merül. Nagy tehát a' külömbség a' két érzemény közt; következöleg nagy a' külömbség tárgyai között is.

Nem kevés példákat nyujt Kisfaludynk regéje e' két nemére a' szépnék, mindég külömbözö érzést gerjesztve, a' hol Kálmán a' Lantos

Hol szagatván hol tüzelvén
A' nyilt magyar lelkeket,
Ezerféle indulatra
Ragadozza ezeket.

A' fenségesnek szintén elválhatatlan következése a' tárgy elenyészése, a' mellyben az öszveütközö elemek dühösködnek, akár eleven az, akár élet nélkül való. De leginkább azon tárgyak fensége érdekel bennünket egészen, a' mellyekben az ellenkező elemek törvényei tusakodnak egymással, mint az önkény a' kénytelenséggel; e' pedig az emberben történik meg, a' kiben mivel mind a' kettő hajthatatlan, 's végetlen, ott látszanak egyesülni, a' hol az általok rongált individualis szellem önként hajtja magát a' végzés vas páltzája alá, minekutánna mindenét feláldozta; az az, 's visszaadja a' végzésnek azt a' mit neki adott, — ugymint a' testet, — 's maga határtalan szabadságába viszszalép. — Ellenben a' test, 's annak törvénye a' szükség is megtartja a' magáét, mert a' külső történet egymásra tódulásának engél, 's a' test eloszlik.

De a' fenséges érzésével, a' tárgy mivoltához 's természetükhöz képest, sok mellék érzemények is egyesülhetnek, úgymint a' megrémülés, az iszonyodás, 's az utálat; — másfelől a' visszafojtott, vagy meg is győzött fájdalmak dühösködésének szemlélése, vagy szinte köz-érzése — a' 'szánakodás.

Azonban ezen érzemények nem tsak az alakban magában, hanem nagyobb részről a' tárgyakban is alapúlnak. Szükséges tehát előbb a' tárgyakat felfejtenünk, azon érzeményeket is említve, a' mellyeket bennünk gerjesztenek.

Ritkán szemlélünk mi a' természet kebelében, a' közönséges élet körén belől fenséges tárgyakat; ritkábban egész kiterjedtségökben, az öszveütköző elemeket egész erejükben, az ellenkezést egész elevenségében; legritkábban pedig minden részvétel, az az fájdalmas érzemény, sőt félelem nélkül, nehogy a' zivatar rajtunk üssön, és semmivé tegyen; — mondhatta tehát Lukrétz: „quibus ipse careas malis quia cernere svave est”, — de nem úgy értve, mintha a' szenvedő szenvedése okozná a' gyönyörűséget, hanem úgy, hogy gyönyörködtető látomány az emberre nézve az illy fenséges bár önmagát megemészto tárgy, ha a' veszély, a' melly benne dühösködik, hozzánk nem juthat, 's az enyészet lehellete bennünk a' látomány szemlélésére szükséges életet el nem fuvallja; 's akkor is tsak az öszveütköző erök erőlködéseit tetszenek. a)

Annál számosabb példányokra akadunk a' művészség korlátjain belől az előállatott fenségekben; a' hol mind a' felvett individuum, a' kiből a' kénytelenség az önkénynyel viaskodik,

a) Igen helyesen jegyzette ezt meg a' Rezzentő érdemes szerzője. Tud. Gyűjt. 1825. II. K.

ment a' veszedelemtől, 's állapotja csak köf tött, mind én (a' szemlélő) gond nélkül 's rettegés nélkül hotsátkozhatok a' fenséges tárgy közelségébe, a' hol részszerint magát a' tárgyat, részszerint annak előállítását szemlélgetem.

Innen erednek kedvesem a' különböző ítéletek a' fenségről. Lehet-e fenségesebb látomány a' nap felkelésénél 's eláldozásánál, — az égzengésnél 's villámlásnál, — a' verengző tsatáknál, — a' tengeri szélvésznel, — 's még is mi különböző érzeményekbe riasztanak, vagy emelnek ezek.

Azok, a' kikben az individualizált szellem képesebb az általános szellemisséggel való egybeköttetését 's a'hoz való vonzódását érzeni, mint individualis vagyonságának államányait, azok képesek lesznek egyszer'smind mindennemű elszánásra is (Resignationa).

Mind azon fenséges tüneményei a' természetnek, kedvesem, a' mellyeket csak imént olvasát, bár igen is érdekelnek bennünket, soha mindazáltal legérzékenyebb részünket a' szívet meg nem illetik, — a' szívet szív illetheti meg.

Azokban az előforduló erő érdekel ugyan, 's meghat, de mivel bennök az önérzésnek, az öntudatnak semmi nyomaira sem akadunk, annyira meg nem illétnék, mint azok, a' kikben az önérzést, öntudatot észreveszszük. Egy város öszveomlása, öszveégése nem fog annyira érdekelni, ha a' veszedelemben forgók sikoltásai füleimbe nem hatnak.

A' közönséges élet szük körében, az ugyan annak örök vissza kerülése 's egyalkatúsága (Einförmigkeit) elaltatja a' szellem legnemesebb erejét, és tehetségeit elfojtja, munkásságát mindig ugyan azon tárgyakra irányozván, azt megsemmisíti, az embert végre egészen szokásállattá, műv-

szerré (machina) teszi, ha vagy az életben 's körülötte, vagy különben képzelődés által olly tárgyak elő nem fordulnának, a' mellyek részvételt kinyervén, erejeit munkásságban tarthatják fen. Innen belsőkép ösztönöztetve némelleyek, mások a' mindennapi dolgozás által elfoglalt szellem' ezen szükségét által látván, vagy mulattatói, vagy haszon-kereső szándékból olly jelenéseket koholának 's állatának elő, a' mellyek a' szellemnek mindennapi foglalatosságában elmulasztott erejeit is foglalatoskodtatják, 's így erede a' Költés (Poesis, Dichtung).

A' Költés tehát általjában véve azon tehetsége az emberi szellemnek, a' mellynél fogva ő magát, 's a' közlés által mást is minden oldalilag betölt. Fő törvénye az emberi egység; részei a' többféleség; segédje, 's felfoghatásának útja az érzékek, 's fészke a' képzelődés.

A' Költemény az, a' mit a' költői erő teremte. A' költés tehát mindég azon egységet, vagy azon egységre való törekedést, vagy annak el nem érhetését adja elő, 's ott legérdeklőbb, a' hol ő emberi egységet, vagy az emberi erők harmoniáját, az az karaktert, szóval: szívet költ, 's állít előnkbe.

Ezen egy szúratra annyi úton járúl a' Költés, a' mennyin az magát az életbe szállítja által, az az, a' mennyi tárgyas érzékünk vagyon, úgymint a' látás, a' hallás, és tárgyas tapintás a). Eönyi

a) Szántsándékkal mondám ezen érzéseket tárgyasoknak, mert nem az erő ránk hatását vesszük általok észre, (mint az izlés, szaglás és alakos tapintás által) hanem az anyagnak az erővel való egyesületét, az az a' tárgy alkatját (forma). Azonnal megszűnik az érzék a' tárgy alkatját a' szellem elejébe vinni, mihelyest az erő az alakot (subiectum) keményen érdeklőleg hatja meg; a' tárgy megszűnik szép vagy fenséges lenni, mert a' szellem a' tárgyból semmi egyesületet, hanem csak merő erőt vonhat ki.

ágokra szakad a' művészség, vagy is képzetí költés valóítása is.

A' művészség a' költés valóítása, és a' művész költő is egyszer'smind, de tsak akkor, a' midőn költést valóít; valamint a' költő is művész akkor, a' midőn képzetéit való alkatokba önti.

A' való alkatok, a' mellyekbe képes a' Költő képzetjeit önteni, az említett érzékek közűl mindég tartoznak valamellyikre közvetetlen, vagy közben vetve, egyedűl, vagy más érzékekkel öszve foglalva, 's öszve-olvadva.

Meg ne botránkozz kedvesem, midőn a' költést a' művészségtől megkülömböztetem. Együtt jár a' mind a' kettő elválhatatlanul. Mert nem láttunk, de képzelnünk sem lehet olly Költőt, a' ki egyszer'smind Művész ne lett volna; valamint lelket test nélkül nem láttunk még. Tsak annyiban különböznek ők, hogy az egyik előbb fejlik ki, mint a' másik, 's emez szokta amazt ismét viszsza munkálólag kifejtteni.

Hetedik Levél.

Kényei Szellemfinek.

Nem tsudálkozhatok eléggé azon változáson, a' mellyen keresztül ragadott utolsó leveled. Annak olvasása mintha rég hallott dolgokat hívott volna ismét emlékezetembe viszsza, olly esmereteseknek tetszettek állításaid. De nem elég, hogy állításaid ennyire egybe illenek megváltozott tekinteteimmel, (Ansichten) hanem önelmélkedésem által egyszer'smind azon következéseket is ellát szok érteni, a' mellyek eddig közlött értekezésedből önként folynak.

Mintha egyedűl tsak a' művészségnek akar nál bókolni, a' természetet egészen elmellőzni

látszol. Azon irány, a' mellyet utolsó leveled végén vettél, egyszerre elhagyja a' természet tágas vidékeit, 's a' művészség szűk körébe akar vonúlni. De minekelötte ezt megengedném, gondolatjaim közlésével félbe szakasztom leveleid folyamát.

Harmadik leveledben azt állítád, hogy a' természet anyag és értelem (általán vett erő) egyesülete, öszveolvadása; a' nagy természetet értvén, mert részeiben egyik a' másikat feljül haladja időről időre, 's épen ez, az anyagnak az értelemmel való szüntelen egyesülete, változó alkatokban a' természet munkássága, — a' mellyben az előforduló tapasztalható értelem (erő) mi ránk nézve mint képzet jelenik a' tárgyokban meg, 's az anyag, mint ezen képzetnek vagy önkényes vagy természeti jele. Egyenlő mértékű megjelenése mind a' kettőnek szépség, a' mi valóban az élő tárgyokban, úgymint az emberben, az állatokban, és növényekben történhetik meg, előállítva pedig a' művészségben a' költés által.

Azon szépség, a' mellyet a' természet alkot, tárgyias, mert a' tárgy valóban magában szép, benne való értelem és való anyag egyesül, szóval a' tárgy élő. A' mellyet a' művészség előállít, valóban nem szépség, mert benne tsak alkatjai egyesülnek a' való szépség elemeinek, — ez tehát tsak képzeti, tsak alakos (subiectiva).

A' tárgyias (obiectiva) valamint az alakos (subiectiva) szépség, a' mint magad is említéd, vagy szoros értelemben vétetik, és akkor szelid (venustum), vagy a' legszorosabban, és akkor fenséges, (sublime, Erhabene). Mind a' szelid mind a' fenséges ama' három értekek közül tartozik valamelyikre, azok szerint tehát három szakaszra oszlik.

A' mit az ember tesz, azt két okért teszi, vagy boldogságért, vagy tsak lételcért. Az em-

bernek, hogy boldogúlhasson, előbb lennie kell. A' hol a' boldogulásnak sok akadályai vagynak, vagy a' hol a' boldogság képzete még nem egészen fejlett ki, ott már a' létel is boldogság; ha a' létel kedvéért az értelem szárazon adja elő tzélját, akkor száraz alkatban munkálkodunk (in forma prosaica), 's ha előadásunkhoz kellemet is kaptsolunk, tettetés lesz.

De ha nem tsak szárazon közöljük értelmünket, ha nem tsak szárazon 's hidegen visszük végbe lételünkre szükséges dolgainkat, ha épen nem a' lételre, hanem erejeink egységére tzelozunk tselekedetünkkal, 's ezen egységből ered munkálkodásunk: úgy nem elég, hogy nyersen oda mondjuk vagy véghez vigyük a' dolgot, hanem abba életet is kell öntenünk, az az nem egyedül az értelemmel, hanem a' szívvel is kell azt közlenünk. Ha ezt teszük, akkor a' költői alkatban mutatunk (in forma poetica).

Nem akarom vitatni, ha azon tettetői alkat természeti volt-e, nem akarom fejtegetni, ha az emberiség képzetével öszvébb illik-e, mert ellen állhatatlan ösztönöztetvén a' boldogság elérésére, 's ezen ösztönnek örömet hódolván, amaz természetesebbnek látszik. Erejeink öszvehangzó kifejlése azon egységet alkatja bennünk, a' melyet a' természet önnön munkája tzéljává tett. Hogy ezen boldogság ösztöne bennünk lassan lassan ki is fejlik, ha tsak ellenállhatatlan akadályok nem tartóztatnak fel bennünket, a' tapasztalás eléggé bebizonyítja.

Nem emlékezek rá, hogy ezen két különbözö alkatot Szépség-tudományaikban feljegyzették volna Esztetikusaink, noha szinte mindennap tapasztaljuk azon kellemetlenséget, a' melyet bennünk némelly asszonykák vagy legénykék tette-
tése (affektálása) okoz, 's a' mit közönségesen

ízetlenségnek nevezünk. Ellenben észrevehetetlenül elfog bennünket érzeményünk, midőn valahol akar a' felzúdult indulat hatalmas, akár a' nyájas részvétel szelíd hangján hallunk valakit szóllani.

Az egész emberi nem ezen szemszúratnál fogva két igen különböző osztályra szakad, az egyik az érzékenyeké, (a' költői osztály) a' másik a' hideg értelem embereké a), 's ha kellem is járul hozzá, a' tettetőké, — vagy ha rossz szív, 's elrejtteni vágyó tzel, a' színeskedőké.

'S úgy vélem kedvesem, ez az élet Esztetikája, ez annak szépsége, a' mellyről olly kevesen, sőt a' mellyről még senki sem szólla Szépség-tudományában. Ez az, a' melly forrása minden költésnek, következésképp' a' művészségnek is; ez végre a' mellyet a' művészség felebresztteni tzeloz. Ezt előállítani, ezt tökéletesen felfejteni az emberben, a' művészség feladása.

Míg mi tsak azt akarjuk valakinek tudtára adni, a' mi értelmünkben tetsz, a' szókat tzelunkhoz szabjuk, egyenesen szárazon kimondjuk értelmünket, tzelírázat, szépség nélkül, a' tzelírázatot vagy szokásból vagy tzelítésből kötjük előadásunkhoz. Ellenben midőn egész emberi valónk felébred, 's hangokra fakad, a' tárgyat magát is a' mit zengeni akarunk felmagasztaltságunkhoz szabjuk.

Nézd el azon Udvarit, barátságod után ásítóz, de nem szeret; közbenjárásodat használni, de azt belsőkép megérdemlteni nem akarja; segedelmet ajánlja, hogy azzal lekötelezhessen. Igazat mond, ha bár árt is néha azzal magának, tsak hogy hiteled megnyerhesse akkorra, mikor

a) Megjegyzésre méltó az, hogy a' száraz értelem ember dolgaiha szívet tsak be nem avatta, a' tzelítő abból azt kizárta, a' színeskedő pedig tsalni akar rossz szívvvel.

jól meg akar tsalni! Jól tesz, hogy a' midőn haszonkeresésből roszzat tesz, hidj neki. Nézd, boszszonkodva nézd el, mi módon tettetü magát annak, a' mi nem; azt vélnéd, hogy ezeket mind tzifraság, pompa 's pipere nélkül teendi. O! nem. bemázolja ő azt olly vastagon, hogy tzéljához jutnod nem lehet. De vigyázz, mert minden édesége mellett meg akar tsalni.

Emlékezhetsz még kedves, azon magános völgyre, a' mellyben elválásunk előtt olly édesdeden andalgánk, a' hol a' kinyilt természet egyszerűségét el nem fajult tiszta ösztön izgatja, a' hol minden fűszál szerelmet lehell, minden bokor barátságos menedékkal kínál, minden növény élelmet nyujt; itt a' tettetés mirigye még el nem hullatta mérges magvait; itt óhajtkák barátságodat, mert szeretnek; élnek közbenvetésseddel, mert megérdemlették; ajánlják segedelmöket, mert féltenek a' veszedelemtől; megmondják az igazat, mert úgy szöllanak a' mint gondolkodnak; szóval, testestől lelkestől azok, a' miknek látszanak, mert többeknek látszani sem akarnak. Futnak és irtóznak olly helyhezettől, a' melly ezen hangzatot megzavarhatná; nyájasan szelid, 's nem erőltetett kellemmel társalkodnak ök az ártatlanság mellett, 's éltök földi menyország.

De ne véld, hogy tsak a' magános völgyekbe szorúltak illyen emberek; találkoznak ök a' városokban is itt ott elszéljedve, tsak hogy a' nagy világ zajos lármája elnyomja szavokat, 's nem hathatnak azok a' lármához szokott fülekbe; a' világ ragyogó fénye megvakítván a' közönséges szemeket, nem engedi az ő szelidebb fényöket láttatni. Tsendes önméltóságok érzésében boldogabbak, mint sem hogy boldogságok nyilvánítása által nevekedhetnék az, vagy arra szükségök volna.

Bele elegyednek a' zajba, hogy ama' pompás nyomorúságokat közelebbről megismerjék, annál inkább megutálhassák. Betekintenek a' nagy világba, hogy azon szerentsétleneket, a' kiket annak szédítő gőze lábokról leejtett, feligazítsák, a' fenyegető veszély torkából kiragadják, őket az emberiségnek 's önnön magoknak visszaadhassák. O! Egek, bár soha se tsüggednének el az illyek, vagy magokat soha se vonnák vissza önizletű életre.

Nyoltzadik Levél.

Szellelmi Kényeinek.

Nem vesztettem én el szemem elől azon irányt, a' mellynél fogva te utóbbi leveledben az élet Esztetikáját fő szúratjaiban adád elő; azt is jól tudván, hogy a' természeti renden annak kellett vala előbb jönni, minekelőtte a' művészség metafizikájába kezdetem volna. De útamba vágál leveleddel, 's én köszönettel tartozom, hogy előmbe kerülvén olly világosan és melegen elő adtad azt, a' mit én azon forrósággal és képpel tele elő nem birtam volna terjeszteni.

A' természet mint tárgy egészen véve szép, de az ő egészes (totalis) szépségét mi kitsinységek nem vagyunk képesek szemlélni (anschauen) hanem csak sejdíteni (ahnden). De e' temérdek híven letükrödzik saját képét kisebb részeiben is, a' mennyire mind azon kisebb részek is anyagból és értelemből állanak öszve. Nekünk (érzékeinkhez mérve) csak ezen kisebb részek lehetnek szépségek, 's ha bennök az elemek egyesülete egyenlő, szükségkép is szépek.

A' művészség az életet állítja elő, az élet a' természet remeke, ő életet nem gyűjthet műveiben, azokat fel nem élesztheti; de szemes vizs-

gálat által kitsalhatja a' természetnek azon titkát, a' melly szerint az a' képzzettel jelet öszveolvasztja. Nézz végig kedvesem a' természetnek mind a' háromszerű életén, 's látni fogod azon ezer évű titkot, a' melly minden tárgyból figyelmes szemünkbe ötölhetik. A' titkon élengő érzektől fogva a' hatalmas emberig minden képzzetnek bizonyosan megfelelő jelet is felleled, ha mindenütt szorosan rá vigyázol. A' részek öszveillése, kiterjedése, színe tartóssága minden tárgyban bizonyos szabások szerint jön elő. Tsald ki ezen szabásokat a' titkolódzó természettől, 's azonnal művész vagy; szóval: hiven utánnozzad a' természetet, de tsak a' képzzetnek jegyével való egyesítésében. Mivel a' természetnek örök munkásság és örök nyugalom a' tzielja a), azért a' részekben a' munkásság által az elemek nem jöhetnek mindég egyenlő mértékkel elő. Ezen egyenetlenséget (disharmonia) ha a' művészség műve tárgyává teszi, ha bár az egyenetlen elemek szoros természeti egyesületét tökéletesen előadta is, felét érdemének még is elveszté, mert maga a' tárgy már a' természetben sem volt szép. — Itt az előadás tökéletessége tölti el szellemünket, a' kit a' tökéletesség mindég érdekel.

Innen lelkelem barátom legfontosabb tárgyára térek mind az életnek, mind a' művészségnek.

Az értelem, a' képzzet, az idea, a' gondolat, az erköltsi helyhezet, az indúlat, a' nemi karakter az élet lelke; ez éleszti fel a' holt anyagot, ez világosítja fel a' homályos jelenéseket és tüneményeket, és végre mind ezeket szellemünk velek egytetértő öntudata éleszti fel szemünk előtt. Minden helőlünk megyen tehát ki, 's minden ismét belénk folyik vissza, és ezen ki 's befolyás-

a) Örök munkásság a' részekben, örök nyugalom az egészben.

nak és alkotjának tudata, az ember való értéke 's belső betse, — Élete; a' mit ő szerentsés és finom eszközösségének (Organismus) köszönhet a' természet mindenható keze után.

Ezen ki 's befolyás a' közösülés a' külvilággal (Commercium cum Mundo obiectivo). Ez által nyílik fel előttünk a' belső világ, 's ez nyitja fel előttünk a' külsőt is. Mi mint individualizált tárgyak önmagunkra nézve a' középben állunk, 's a' két világot önmagunkban egybe kaptsoljuk.

Ezen közösülés mivoltához képest fejlenek ki bennünk a' képzetek, és azoknak mind természeti, mind választott jelei, és ezekkel az élet felemelkedettsége.

A' tisztán kifejlett képzetnek tisztán kifejlett a' jele is; önként, akaratunk, sőt tudtunk nélkül még bennünk öszveolvadnak azok, 's innen a' lelkes forráság az életben. A' szerentsétlen kifejtés vagy egyikét vagy másikat ébreszti fel előbb, 's akkor a' másik tsak mellé köttetik, nem pedig hozzá simúl. Szóval: a' képzet a' jellel nem egyesül, 's ha még is egyesítenék, az egyesület erőltetett, tettetett.

Az ügyes Művész meglesi a' természetet ezen egyesülés szabásaiban, 's kifejlett képzetét természeti jelekben adja elő.

Innen a' művészség műveiben ezen háromra kell ügyelni, 1. a' képzetre, 2. a' jelre, 3. az egyesítésre a).

1. A' képzet a' józan észszel egybeilljék, aból folyjék, igaz és méltó legyen. Tehát az értelemmel, az emberiség képzésével ne tsak ne ellenkezzék, hanem azzal azonnal öszvesimuljon, 's mint atyafi egygyé váljék.

a) A' természetben egyesül a' képzettel a' jel, a' művészségben pedig egyesíteni kell azokat.

2. A' jel, mint a' melly az érzékekre hat, természeti 's az érzékeszközök szabásaival meg-egyezzen, (legibus organorum sensuum) sőt azon eszközöket kellemes zsibbadozásba merítse.

Az egyesítés szerentsés leszen, ha a' lelkes művész felmagasztalódásában köti azokat egybe; az az: minél közelebb járúl az egyesítés az egye-sülethez, annál tökéletesebb az.

És ennyit az általános szépség-tudomány ál-talán vett igazságairól. Nem kétlem ugyan, hogy azok, a' miket ezentúl mondani akarok, már ki-fejlettek benned, 's hogy én azokat tsak ismétlem, de mivel már elkezdtem, még e' keveset levelem végéhez toldom.

Azon jeleknél fogva, a' mellyekben képzete-inket, 's ugyanazon szépséget előadni képesek vagyunk, 's a' mellyek érzékeszközeinkhez vagy-nak szabva, három fő osztályra szakad a' szép-művészség is; noha a' szép tsak egy.

A) Az első a' Tapintásé, — a' mellynek a' kiterjedtség felel meg. Az ez osztályba tartozó tárgyak ismét alosztályokra szakadnak, úgymint I. a' merő pepetselés (gesticulatio, Gebehrden-kunst) vagy néma-játék. Ez ismét vagy holt a) a' rajzolt képekben, és b) a' metszett faragott szob-rokban, vagy eleven a) az életben b) a' né-ző-színen. II. A' szinnel öszvetett tapintás, szí-nezett tapintás a' kertészségben (in arte topica).

De meg kell jegyeznünk, hogy merő pepe-tselés ritkán fordul elő magánosan, hanem több-nyire a' hangos és színes művészettel, azért is

NB. A' rajzolt képek 's metszett vagy faragott szobrok ámbár a' tapintásra tartoznak, a' látás szabásai szerint készítettek el, és ítéltetnek meg is.

NB. A' tapintás által észrevett tárgy után való vágyó-dás, valamint ezen vágyódás kielégítése is az ölelés által történik meg; így terjeszti ki a' buzgó kebelű Hazafi édes hon földje felé karjait, ha attól messze elesett.

B).

B). A' Hallásé , a' mellynek a' hang felel meg , 's ez a' rugós tón rezgésében áll (in oscillatione corporis elastici) a' rugó 's rezgő test szerint vagy

1. Tzikkelyezetlen , ha merő rezgés , vagy 2. Tzikkelyezett , ha arra termett eszközök által ejtetik ki , mint az ember hangzó eszközei — innen a' beszéd.

A' Tzikkelyezett ismét vagy magános vagy egybe kötött a' tzikkelyezetlennel ; az éneklésben.

C). A' látásé , — ennek egyedül a' világosság (Lux) és ez általa' szín felel meg ; azért is legszűkebb volna , ha a' tapintás helytartója nem volna.

Mind a' természet , mind a' művészet remekei ezen osztályokba oszlanak el , 's jeleikre nézve azon érzék szabásainak kell megfelelniök , a' mellyre tartoznak , vagy ha együtt többekre , mindazoknak , a' mellyeken a' lélekbe hatnak. Világosan következik innen , hogy minél több osztályból szerkezől öszve valamely szép műv , (Jelenés) annál hathatósbabb az. Így a' tsak figurában előadott rajzolatól fogva az éneklő színjátzóig mindég nevededik a' művészség hathatósága.

Én pedig ugy vélem Kedves Barátóm , tett ígéretemet betöltöttem. Itt megállapodok , 's a' többit szerentsébb főre bizom. Tudod , mi szűken ruháza fel a' természet művészi tehetségekkal , tudod mi igen tsak a' tsendes elmélkedésre hajlik nyugodni készülő szellemem , míg ismét szendergéséből felébresztetvén új pálya nyiland meg előtted , 's utánnad vágyó szívem forrón ölelhet karjai közé.

Simon.

2.

Serkentő próba a' Magyar Fűvészkedésre.

Mintegy fél századja már, hogy a' halhatatlan emlékezetű Linne rendbe szedte a' Természet országait, különösen pedig a' növények országát. Ennek esmerete az ő születése előtt tsak nem egészen homályban volt, de ő keresztül bűván az egész nagy természet szövevényein, rendbe szedte a' rendetleneket 's világosságra hozta azokat, mellyek az előtt homályban voltak. — Így vitte tökéletességre először is Vaillantnak *) azon tapogatását, hogy a' virágokban kell lenni nemző részeknek, mellyek nélkül nem tenyészhetnek, annak utánna pedig el is osztotta ezen nemző részeknél fogva bizonyos seregekre a' plánták országát. — Ezen ő tőle felállított Botanica Systema lett 's volt a' természet búvarjainak az az út, mellyen azolta ő utánna mentek minden Fűvészek, 's a' mellyet, mind az ő tőle felvett mester-szavakkal, mind pedig azokat honni nyelvekre ált téve, gyönyörködve 's haszonnal egyengettek. Hogy melly betshen légyen tsaknem minden paléozott nemzeteknél a' Fűvész-tudomány, 's mi óriási lépésekkel haladnak naponként elébb a' szebb izlésű Nemzetek a' fűvészkedésben, már tsak az 1825-diki Octoberi Tud. Gyűjteményben előszámlált nagy betsű Botanikus könyvek is eléggé mutatják, mellyeknek árrok tsaknem hitelt feljűl műló. — De fájdalommal kell még is megvallanunk, hogy édes nemzetünk e' szép Tudományban, és talán tsak épen ez egyben még ez ideig né-

*) Vaillant volt egy Frantzia Tudós, ki már Linne előtt kezdte felfedezni, hogy a' plánták nemző részek nélkül nem tenyészhetnek.

melly Europai pallérozottabb nemzeteknél hátrább maradt volt. — Mi lehet már ennek az oka? Talán növényeink vagynak szűken, mellyek hazánk szebb izlésű ifjait a' velek való esmerkedésre készíthetnék? vagy talán nem elégítheti őket egészen ki az a' gyönyörűség, mellyet a' természet ezen országa vizsgálásából vehetnek? épen nem ez az oka. — Mert a' mindennel bővelkedő kedves honunkat akar melly más növényekkel gazdag tartomány sem előzi meg azoknak bőségében: azonban hazánk is szült már Lumnitzereket, Diószegieket, Fazekasokat, Földieket, Kerekeket, 's a' t. kik nem kevésbé gyönyörködtek e' szép Tudományban, 's nem kevésbé fáradoztak körülte mint Persoon, Kitabel, Waldistein, Wildenov, 's mások. Hogy hát még is kevesebb kedvelői voltak ez ideig hazánkban mint másutt a' Fűvészkedésnek, 's hogy annál fogva kevés honi Botánikus könyveink is vagynak, 's hogy a' Posonyi és Szepesi Florán kivű Deák nyelven *) valamire való több alig, 's az egy b. e. N. T. Dioszegi, 's n. e. Fazekas Urtól kidolgozott Magyar fűvész könyvön kívül pedig több, nemzeti nyelvünkön egyetlen egy sints, talán egyedül való oka az, hogy mind ez ideig oskoláinkban a' Fűvész tudomány, melly út-mutató nélkül szövevényes, Tudomány formában vagy épen nem tanítatott, vagy ha tanítódott is, tsak melleleg. A' felsőbb mult 1824-dik esztendőben leve már Debretzen az a' szerentsés, hogy ott a' régen várt T. Professor Kerekes Ur megérkezével a' b. e. Dr. Cseh Szombatitól fundált Botanica Cathedra felállott, 's benne a' fűvész tudomány a' M. F. könyv sze-

*) Ide számlálhatjuk a' Flora Pestiensist 's a' fáradozatlan Dr. Szadler több rendbéli munkáit is.

rint nemzeti nyelvünkön tanítódni elkezdődött, 's így kezdte köz-hasznúvá lenni hazánban is a' természet tudománya egy ágának azon faklyája, melly már más nemzeteknél a' nagy Linne ólta honi nyelveken is világít, itt pedig szinte 20 esztendő ólta t. i. a' M. F. könyv kijövele ólta véka alatt égett. Nékem e' szép tudomány kultsára magától Fő Hadn. Fazekas Úrtól vala szerentsém szert tenni, 's az ő könnyen érthető előadása, melly a' plántákkal való esmerkedés módjába kevés mutogatásra belé vezetett, annyira megszerettette velem azt, hogy már néhány nyáron minden töle való meg unatkozás nélkül benne nemes gyönyörűséget találtam. Reménylven azért, sőt el is hívén azt, hogy az esméretre törekedő ösztön kisebb vagy nagyobb mértékben meg van mind a' két nemen lévő nemesebb érzéssel születettekben, kivált a' természet körül, melly akaratunk ellen is kínálkozik érzéseinknek önmagával: bátorkodom hazám ifjait, 's minden szépben gyönyörködő szép nemeit, ezen gyönyörködtető tudományra tán még nem elkésve egy két szóval serkenteni; nem azért, mintha én akarnám előttök a' már külömben is égő lámpást meggyújtani, hanem tsupán azért, hogy én is tölthessek rá, ha tsak egy két tsepp olajat is, azon sz. áldozatra vágyó buzgóságból, mellyel hazánkknak minden igaz fiai egyformán tartoznak. Sajnálni lehet, hogy midőn nemzetünk a' természetnek több ágaira tartozó tudományból már szerentsés előmenetelt mutathat, a' Fűvészkedésben talán még leghátrább maradt: de ha azt meggondoljuk, hogy többnyire minden emberrel vele születik, vagy egy siots a' a' kívül vele ne születnék a' természetnek ez az állandó törvénye, hogy a' gyakori unalmat, a' ritka gyönyörűséget okoz,

„Omne rarum charum, vilescit quotidianum” — hogy p. o. ha valamely ritka és különös tünemény jelenik meg az égen, nem győznek mind magok vele betelni, mind másokat bétölteni a' természet vizsgálók, 's más gyakori szemek előtt lévőkről pedig, ha mindjárt szint' annyi, vagy több figyelmet érdemelnek is, szinte megfelejtkezni, vagy azokat fel se venni láttatnak, noha amazokról minden vizsgálódás után is egy nagyon bizonytalan hypothesisen kívül keveset tudhatnak mindjárt nem lesz tsuda, hogy hazánk tudományos egén is a' ritkább jelenetek nagyobb ösztönül szolgálhattak mind ez ideig ifjainknak a' természettel való esmerkedésre, mint a' mindennap szemek előtt 's lábok alatt lévő plánták; kivált midőn az azokat esmertető nélkül a' virágoknak tsak színekben, szagokban találhatták fel mindössze is a' gyönyörűséget, 's nem vonhatta őket magához az a' benne lévő szép rend, melyet Linne felfedezett. — Most már van velek esmerkedtető Professorunk készen, van a' nagy munkával kidolgozott betses M. F. könyv, melly eddig tsak némellyeknek, még a' sok tudományban jártasok közül is, a' közönségesebbek közül pedig annál kevesebbnek forgott kezében: mutassuk meg azért, hogy mint más tudományban, úgy a' fűvészkedésben sem marad meszsze nemzetünk azoktól a' pallérozott nemzetektől, kiknél ez a' tudomány már régen divatjában van; vegyük hasznát azoknak a' hazánk jó földjén termő számtalan sok nemű 's fajú növényeknek, mellyek minden lépünkön magok kínálnak bennünket magokkal; mutassuk meg, hogy barátja nemzetünk a' szépnek, a' gyönyörködtetőnek még akkor is, midőn annak nem épen haszon a' rugója.

Alig van egy egy tudomány, akár széles értelenben véve minden tudományokat, akár tsak

a' természet három főbb országait illetők közül, olyan, melly kiváit a' mindég több több esmeretre törekedő ifjúi kort szebb, ártatlanabb, 's nemesebb gyönyörűséggel vonhatná magához, 's elégíthetné ki, mint a' Fűvész-tudomány. Mert ámbár nem lehet tagadni, hogy fő fő gyönyörűséget okoz az, ha az ember egy tiszta estve feltekintvén a' sok ezer tsillagokkal ragyogó Égre, azok közül sokakat néven nevezhet, de még is minthogy a' távollét miatt minden rólok való tudomány tsaknem tsupa bizonytalanság, mindég marad abban valami olyan fen, melly egészen ki nem elégítheti, 's annál fogva némünémű töle való megunathozást szerez a' mindent fundamentosan tudni törekedőnek. Ki az, a' ki, ha egy esmeretlen állat jó elébe, azzal mindjárt megismerkedni, annak nevét 's természeti tulajdonságait tudni 's esmerni ne kívánná? de minthogy az állatok rendszerint félénkek 's vadak lévén, magokhoz közel bennünket nem eresztene, szabadon velek nem bánhatni, az ezekkel való esmerkedés sem elégítheti ki tökéletesen a' természet-vi'sgálót. Már az ásványokkal való esmerkedésre, nem tsak a' természet titkainak felfedezéséből származható gyönyörűség vonhat, hanem a' haszon 's nyereség szomjuzása is: de mélyen lévén azok a' hegyek' gyomrába elrejtve, 's annál fogva, minthogy nagy munkába 's élet veszedelmeztesébe kerülő a' hozzájuk jutás, ritka a' ki a' velek való esmerkedésre egész ösztönt érezhetne magában. De ha egy Fűvész megáll egy virágokkal rakott réten, vagy hegyen, vagy erdőben, 's ott szemével végig futja azokat a' sok ezer külömb külömbféle plántákat, mellyek néki színekkel szagokkal kínálkoznak, 's vele mintegy nyájas barátságot akarnak kötni, már tsak maga az azoknak szemlélése is egy olly egészen ki-

elégítő öröme, egy olly édes érzésre ragadja őtet, mellyel mintegy magáról megfelejtkézve tsak nem bételhetetlen: midön pedig könyvét kinyitja, 's végig menván a' seregeken, nemeken, fajokon, a' plántáktól rendre tudakozhatja neveket, 's velek mintegy bővebb esmeretséget köthet, több örömet érez a' baráti szeretetből származó édes örömmel. Azonban a' Fűvészt soha sem kedvetleníti az az unalom, mellyet más akár tudományos, akár műves foglalatosságokban, a' tsak nem mindenkori ugyan azonosság szokott okozni, ő mindég több több gyönyörűség forrására akadhathat; ha egy plánta unatja a' fűvészkedéstől, más magához vonja, ha a' mérges „Bolondító tsalmatok” (L. Hyoscyamus niger) kedvetlen szagával idegeníti magától, mindjárt magához édesgeti a' „Szomor Estike” (Hispris tristis) 's több e'féle balsam illatja: ha a' tsipös fulánkú tsalán fajok nem engedik magokhoz nyúlni szabadon, mindjárt mintegy magok kínálkoznak magokkal a' külömb külömbféle szép szint játszó kellemetes ibolyák, 's mások, mellyek mintegy vetélkedve mulván feljül egymás szépségét, soha magoktól a' velek bánót megunatkozni nem engedik.

De minthogy régi köz vélekedés ez, hogy „nisi utile est, quod feceris, stulta est gloria”; hogy ne tsak épen a' gyönyörűség legyen a' fűvészkedés mottója, ne tagadjuk a' hasznót is meg attól, elhallgatván most azt, melly annak gazdasági hasznát nézi. — Noha már azért is felette szükséges volna a' fűvész tudománnyal való esmerkedés, hogy osztán elkerülődhetnék az a' sok zürzavar, mellybe sokszor a' plánták természeti tulajdonsága nem esmerése miatt tsaknem 'a' babonáságig tévelyegnek mind a' gazdák, mind a' kertészek, hogy t. i. némelly plántákat egészen más nem alá tartozókká által változni állítuak,

mint p. o. a' búzát ro's'sá, sőt a' ro'sot sokszor konkollyá, holott még tsak nem is abba a' seregbe tartozó a' konkoly, mellybe a' ro's; hasonlóképen hogy többnyire minden kertészek és kertészkedők a' minden him nélkül való teljes ibolyának tulajdonítják azt, hogy ha mellőlök vesznek magot több teljes ibolyájok lesz, mellyeket ha a' fűvész tudománnyal esmeretesek volnának, magok is kinevetnének: — tsak ezt mondom, hogy minthogy az Orvosi Tudomány a' Fűvész Tudománnyal szoros atyafiságban van, ezért magáért megérdemli a' fűvészkedés, hogy kivált az Orvosi tudományra készülők azt honi nyelven tanulják 's gyarapítsák, hogy osztán az Orvosi tudomány is, (mint már más több tudomány) melly eddig többnyire a' Görög és Deák nyelvből költsönözött mester szavakat, naponként magyarosodnék, és így lenne a' M. fűvész tudomány mint egy alapja a' szélesen kiterjedő Orvosi tudomány' több ágai' magyarul való kitételének. — Dr. Földi ezt mondja a' M. fűvész tudományról írt kritikájában: „Boldog nyelv, mellyen az egész „emberi nemzetet ostromló minden nyavalyák el„len név szerint kinevezett tulajdon orvosló füve„ket találni”. Melly boldog lenne hát akkor nyelvünk, 's melly nagy hasznunkra lenne az, ha az eddig tsak a' holt deák nyelven esmert füveket, ez élő 's naponként elevenedő magyar nyelvünkön, helyes és megállított néven nevezhetnők, azok helyett a' tsúfos neveik helyett, mellyeken eddig azokat egyik falu bábája egy, másiké más bitang névvel bizonytalanította. Lehetetlen ugyan is némű némű szégyen és tudományos miveltségünk fogyatkozásán való elpirulás nélkül nem hallgatni azon Isten, Ördög, Szentek, 's több e'féle botránkoztató nevekkal nevezett plánta neveket, mellyek azokra holmi habonás vén aszszonyoktól

raggatódván, mindeddig az Isten méltóságának nagy megkissebbítésével a' köz nép. szájában megmaradtak *), a' honnan ha van valamely tudománynak szüksége a' tisztogatásra, a' M. fűvész tudomány az, hogy hozzá mentül több tisztogató kezek nyúljanak, 's mentül többen kövessék a' Diószegi 's Fazekas Urak példáját, hogy osztán e' mondódhassék azon régi fűvészeknek fűveikkel együtt: „Procul oh! procul este profani!” — Még pedig minthogy a' szép nemé mindenkor a' jó ízlési elsőbb jus, óhajtani lehetne, hogy azon motsokból, mellyel babonás elejik ezen őket is sokakban érdekelhető szép tudományt bémotskolták, segítnének fűvészszeinknek kitisztogatni, 's az által édesítnék nekik a' körülte való fáradozásaikat, mellyért is illő lesz, hogy magunk jó előmenetelt tévén benne, a' szép nemmel is a' hiú 's sokszor bűnre vezető idő vesztegetés helyett ezen minden tekintetben szép tudományt megízleltessük; el lehet binni, hogy ha az ő virágokkal bajmólódní szerető természetek őket mind az önként növő, mind kivált kis kertjeikben lévő virágaiknak illendő megállított nevek megesmerésére vezetí, abból több gyönyörúséget fognak venni, mint a' vers-írás mestersége tanulásából, kivált midőn sem nem olyan unalmas, sem nem olyan terhes a' fűvészkedési mester-szavaknak megtanulása, mint a' bő pogány Mythologia, 's a' helyt állható Poémák készítésére megkivántató Historiai, Geographiai 's több e'féle szélesen kiterjedő tudományokkal való megesmerkedés. — Azonban, minthogy a' fűvészkedés olly egészen kielégítő gyönyörúség forrása, hogy a' ki azt

*) Illyen hotránkoztató régi fű-nevek a' többek közt ezek: Isten-fája, Ördög-szekér, Menyország-kultsa, Boldog-Asszony-haja, köldöke, 's több más számtalanok.

egyszer igazán megizelíti, belőle tsaknem kiterhetetlen, 's minthogy a' virágok illatosabbak, 's több bájjal birnak nap feljötte előtt, mint a' tikkasztó hévségben, 's annál fogva mintegy tsalogatják akkor a' fűvészt magokhoz, talán ez a' haszna is lehet, mind magunkra, mind a' szép nemre nézve annak, ha velek a' fűvészkedést megismertetjük, hogy így egy nemes gyönyörűség elvonván őket az idő vesztegető Toilette mellől, némű némű gazdaszszonyi szorgalomra is szoktatódhatnak, — mert a' fűvészkedés a' kertészkedéssel, a' kertészkedés pedig a' jó gazda-asszonszósággal határos, — 's így osztán nem tsak gyönyörködtető, hanem valóban hasznos is lesz a' fűvészkedés.

Ha más pallérozott nemzeteknél régen nagy betsben van e' szép tudomány, miért nem lehetne nálunk is abban? holott a' plántákkal való esmerkedésben szinte annyi módunk van mint másoknak. Ha ezt más nemzetek már régen anyai nyelveken tanulhatták, miért ne tanulhatnók mi is úgy? most kivált, a' midőn örök halhatatlanságra méltó hazánk nagygyai naponként emelik honi nyelvünket, 's számlívetik a' holt deák nyelvet. — Már van előttünk megtört út, a' M. fűvész könyv, melly régen egyengető kezekre vár. — Induljatok el hát rajta szebb izlésű hazánk ifjai, 's szép nemei! fonjatok ott koszorút önnön magatoknak! öszveszedvén, 's helyesen leirván önként termő növényeinken kívül, azon kül-országi plántákat is, mellyek a' M. fűvész könyv kijövetele óta számosan jöttek hazánkba a' nagyobb Uraságok kertjeibe *), 's ott a' többnyire nem is

*) Azon idegen országi növények közül, mellyek a' M. fűvész könyv kijövetele óta számosan jöttek bé hazánkba az uraságok kertjeibe, kívánok a' fűvészkedésben gyö-

esmerő, vagy holmi bizonytalan provinciális nevekről nevező kertészeknek kezek alatt tévelyeg-

nyörködőkkel a' N. M. Gróf Cziráky Antal Úr Ő Excel. gazdag virág-tárából, itt próbára egyet kettőt közleni, mellyeknek leírásokban részszerint a' Linne Syst. veget. 1797-diki Göttingai kiadásával éltem, részszerint a' plánta karaktereit a' mennyire lehetett megvizsgálván, igyekeztem, ha egész természet-tzimereikkel nem is, mint-hogy velek olly szabadon mint az önként növékkel nem bánhattam, legalább választó tzimereikkel a' mennyire lehetett hőven leírni. Bátorkodtam pedig a' magyar fűvész könyv után bizonyos tzimereiktől vett, mind nemi, mind faj neveket nekik tulajdonítani, noha kivált a' megállított nemi név tsak akkor lehetne helyes, ha az, az ugyan egy nem alá tartozó minden fajok megegyező külső tzimereiből vevődhetnék, ebben pedig nekem módom nem volt: azért is, ez egy két plántát ajánlom n. e. fűvészeinknek bővebb megvizsgálások alá, 's ha tőlök legalább tsak igyekezetem is helybe hagyást nyerhet, serkentő ösztönöm lesz az nekem arra, hogy ezután többeken is próbát tchések!

Illyen tehát 1-ször a' *Musa Paradisiaca*, Linne szerint a' Nősözvegy (*Polygamia*) a' magyar fűvész könyv szerint pedig az Egylaki (*Monaecia*) sereghől. Minthogy ez ritkán virágzik, virágját nem láthattam, hanem az Linne előadása szerint illyen:

Him virágja Csész: hurok, bok: 2 szirm egyik felálló 5 fogú, másik pilis forma boltos rövidebb, himszáb öte ép. Any. sz. 1.

Anyá virága Him sz. Anya sz. nősök, him sz. közt tsak egy van ép, bogy: hosszúdad, alsó, 3 étű, torsi: konya, vir: állandók, termete fa nagyságú, levelei nagy labodások.

Ennek talán magyarul is jól fog hangzani egy kevéssé lágyítva a' Deák neve, így t. i. *Paradisiomi Musa*, mint a' M. F. könyvhen, a' Deák *Nympheából Nympha*, a' *Cactushól Kaktus*, 's a' t. 2-dik az öthimes (*Pentandria*) sereghől *Plumbago Rosea*; bok: gyertya-tartó forma 5 has: Csész: szines, egy tagú, szőrös, szár: elágadó; virágai az ág-hegyen hosszú ritka füzérbe váltogatók, pirosak, lev: alig nyelesek, tojásdad lántsások, simák, murv: a' Csész alatt hármások, magv. 1. réteges hosszúdad.

Ennek szára nagyon hasonlítván a' Lóroméhoz (*Rumex*) azt tartom nemi nevének nem helytelen lesz a' *Lóromszár*, faj-nevének pedig szép róza szín virágáról a' róza szín, és így róza színű *Lóromszár*. 3-dik a' Kéthimes (*Diandria*) sereghől *Justicia Echolium*. Tok: 2. rekeszű, szár: tserje, tzikkelyes, ellenes, lev: nyelesek, tojásdad lántsások, kopaszok, bok: 4 szegű füzérbe az ág hegyen toboz forma, murv: lántsások, szemszőrösök, egymást hátalók, apróbb murv: a' 4 szegű virág csoport közt egyszeres sorral tövis he-

nek. Én bizonyossá tehetek róla akarkit is, hogy egy illy jó igyekezettel a' b. N. T. Diószegi Úr hamvaira áldozatot, a' N. É. Fazekas Mihály Úr barátságára pedig szert tehet, 's ha munkájában nehézségek jönnek elébe, tőle, 's más érdemes tanult hazánk Fűvészszeitől is eligazítást várhat!

Tatai Ferentz.

3.

Zrínyi Miklósnak, a' vadkan által elesettnek Lélek-képe, 's halál-évóben tettei.

Nagy férjfiakat nemzettek a' Zrínyiek hazánkban, kik nemzetünk ditsőségével a' külföldet megesmertetni, magoknak pedig a' halhatatlanok' koszorúját elnyerni tudták. Nagy volt, hogytsak egyet említsek, a' kiről szóllok, Zrínyi Miklós, a' Sziget alatt örök hírrel elesett Miklósnak unokája, 's őtet nem tsak a' hon, hanem nagynak hitte a' külföld is, melly az idegennek érdemeit rendszerint hidegebben vizsgálja, 's rajta tsak azon fényt engedi világolni, a' mit el nem olthat. Tehát a' külföldtől Nagynak tiszteltetni, annyi mint igazán Nagynak lenni. Szóban forgó Zrínyiket esmerjük meg mi is a' külföldtől, 's attól tanuljuk meg: ha Nagy volt e' Zrínyi? E' végre felhozom ezen régi Német történetes írást:

„Der Neu-eröffneten Ottomannischen
Pforten Fortsetzung”.

gyük, bok: nyaka görbe, tsöves, 5 has: a' murvánál nagyobbak.

Virág fűzérje hasonlíván az Erdei Mátsonyá-hoz (Dipsacus Silvestris) jó lesz talán nemi nevének a' Mátsonyfej, faj nevének Tobzos, és így Tobzos Mátsonyfej!!!

Kiadák Kroniger Lörintz, és Göbel Gottfrid' maradéki, Augsburgban 1700-dik évben, in folio, sok fő emberek', városok', ütközetek' 's más egyéb jelenések' képeivel*). Azok között van Zrínyink kimetszett képe is; az öltöztetés hasonló ahoz, a' mit Kazinczy' reze mutat, Zrínyinek munkáji előtt, Miklóson; de nálam dolmány gallér vagyon, a' felső köntös nem himezett, 's a' nyaknál szélesen prémes, a' physiognomia szelidebb, vékonyabb az artz, szeme gonddal figyelőnek szeme, szája mosolygóbb, talán hogy bajusza nem fedi be az egész szájt, 's alatta szakál nints, valamint fülénél sints szőr; haja leeresztett és sok.

Mi ezen írásban Zrínyinek Lélekképét rajzoljuk le, 's egyszer'smind halálévében, 1664-ben tetteit számláljuk elő, mivel ezek amannak világoztatására fognak szolgálni.

„Valóan, — úgy mond a' felvett német író, *) — Gróf Zrínyit (Graf von Serin) az ő ditső tettei, minden keresztyén fejedelmeknél nagy tekintetbe hozták, a' Pápa emlékpénzzel, a' Frantzia király 10,000 tallérral ajándékozta meg, hogy kitüntethesse, mennyire betsülje vitézségét; a' Spanyol király az Arany gyapjas rend' tziemerét küldé meg, és Barberini Cardinalis neki 800 tallér hónapi penziót rendelt. Idvezlek szerentsés hadjaiért a' többi keresztyén fejedelmek is, hős lelkét pedig és erényjeit magasztalták, 's az egész Európának minden újságai tsak az ő ditséretével teltek el. A' Császárnak (Leopoldnak) kegyelmét is könnyen megtarthatta, ha hogy a' Grófnál meszszebb néző akaratjának engedett, 's inkább a' Haditanáts' böltsességét, mint sem a' maga' különben felséges eszét követte volna; a' miből lett, hogy mint engedentlentől a' Császár megvonta maga kegyelmét; a' többi Generalisok gyűlöltek,

*) Első könyv, Lap 15.

mivel mindnyájoknál okosabb akart lenni, 's a köz-ember az új Török háború miatt ötet vádolta, mivel hogy Zerinvárát építette". — A' Császári kegyelmet eljátszó vétek, Zerinvárának építése volt. Így lett a' mi történet írónk szerint: **) „Az új Török háborúnak színes oka Zerinvárának építése volt. Ez ugyan az utolsó békekötésnek egyik pontjával ellenkezett: mindazáltal mentségül szolgálhatott, hogy először a' Törökök szegvén meg a' békességet Nagy Váradnak megszállásával, az erőszakot visszazonozni kellett. De mivel a' Császár nem örömet kezdett új háborút: intette Zrinyit, tenné el láb alól az ütközet' követ, jobbnak látván a' várt lerontani, mint megtartásán a' békesség' vesztével bizonytalan szerentsével igyekezni. A' Gróf erre készülni sem látszott, a' mi a' kegyelem' vesztét hozta, 's bizonyos tekintetben magának a' Grófnak hibájából; 's ezt a' miképen a' Császár' részéről igazságnak lehet tekinteni: aképen okozhatták nagy irigységből és gyűlöletégből a' Grófnak némelly roszakaróji. — Nem is maradt meg Zerinvár, és van színe, mintha Montekukuli, talán készakarva vesztette volna Török kézre. Így erről a' szóban forgó történet-írás: *) „A' Nagy Vezér egész Zerinvárig utánnok ment a' keresztyéneknek, **) 's nem győzte köszönni, hogy magok viszik azon helyre, hová minden óhajta volt, 's elnyerése volna kezdete 's vége a' háborúnak. Volt az erősséggel által ellenben egy domb, a' természet maga erősítette meg körül vitt árokkal, nem szélessel ugyan, de ló még is is által nem ugrotta, se meg nem gázol-

*) Első könyv, Lap 15.

**) Első könyv Lap 12, 13, 14. Itt egyszer'smind megtetszik, miért gyűlölték Zrinyit a' Generálisok.

***) Kanizsa alól t. i. melyet Zrínyi ostrom alá vett, de oda kellett hagynia.

tathatott a' mély víz miatt. Zrínyi figyelmeztette Hohenlohe és Spaaren Grófokat, hogy a' seregek alkalmas helyet fognának azon dombon; mivel a' víz felől nyitva levén, segítséggel könnyen lehetne szolgálni; az erősségnek pedig, a' hova vonnák magokat szükség' idején, Redoute gyanánt lenne. De méltán tekintetbe vették a' Generálisok a' nágy útát, a' török erőt, 's legjohbnak találták a' két tábor között folyini, hagyni a' Murát. Ütközetre sem engedték magokat vetetni, mivel hogy még fáradtak, és a' tábor ütésben volnának foglalatosok. Ekképen Zrínyinek egyik ajánlása sem tetszett: a' mit ugyan ő, maga esze szerint, jó szándékból javallott, de másoknak lehetetlennek látszott. A' gyenge sereget, nagy merészségnek mondották, az erős ellenségel megütköztetni; jobbnak vélték bevárni Montekukulit, kivel megerősödvén, a' győzödelmet bizonyosabbnak hitték. A' keresztyéneknek ezen okos tartózkodását félenkségre magyarázta a' Török, 's neki bátorodván, általment a' Murán, ellentállás nélkül Zerín eleibe szállott, haladék nélkül a' Tranchéest megnyitá, 's már tizenheted napra, serény munka után, a' vár' árkaí alatt is bátorságba tette magát. Boszorkodván Gróf Strozzi, hogy az ellenség akadály nélkül kel a' vízen által: a' nagy erőnek egy maroknyi néppel állott.ellent, 's vigyázva hartzolva 500 Törököt a' tsata' helyén marasztott, míg végre mága is homlokán egy szerentsétlen lövést kapván, elesett ez a' keresztyén földért 's vallásért vitézkedett hős, kit egy derék Horvát kapitány is, Chiffareas nevű, követte. — „Azonban Montekukuli és serege, megérkezett Zrínyihez, 's ez amazzal mindenképen éreztette, miként nagyra betsüli, és jelenlétén mint örül. Tetszett ez Montekukulinak, külsöképen szép egyetértésben is látszottak lenni, a' men-

nyiben nem az ütközetről volt a' szó, mert azt egyáltalában ellenzé Montekukuli, 's azt mondá, hogy arra már elmúlt a' jó alkalmatosság. Addig kellett volna, úgy mond, a' Törököt megtámadni, míg erejét össze nem vonta, 's akkor sem rendes tsatázással, hanem tsak száguldozva; most pedig már bizonyos 100,000 emberből áll az ellenség, azért késő. Zrínyi ez ellen azt a' kifogást tette: hogy a' kereszténység' megmaradását, és az ország' határainak őrizését nem olyan katonákra kell bízni, kik tsak könnyebbséget keresnek, vagy kik gyönyörűségben és hőségben akarnak szüntelen élni. Nem a' fejedelmi jövedelmek' megemésztésére, se nem a' tartományi kintstárok' kiűritésére állítatott ez a' sereg lábra, hogy a' rája tett költséget szolgálatjával még tsak valamennyire se pótolja ki. A' meg nem ütközés pedig nem az ő vetke; mert ő mára' Kanizsai táborban ütközni akart, 's ha jobbnak nem találták a' Generálisok ötét Montekukulit megvárni, meg is ütközött volna. De most, minekutánna szerentsésen egyesülhetnek a' seregek, múlasztani nem kell, mivel az ellenség sem olly nagy, sem nem olly rettenetes, a' mint el akarnák hitetni, alig áll az 30,000, többnyire új szedett katonából, kik a' fegyverben nintsenek jól gyakorolva, fel fegyverkezve még rosszszabbúl vagynak, úgy, hogy egy győzni szokott, nagyobb, bátrabb, tapasztaltabb sereg előtsoha meg nem állhatnak. — Hogy ezen fontos okok még foganasabbak legyenek, és mondását a' Gróf megbizonyítsa: írt a' Török táborban lévő Német Residensnek, kérvén tőle az ellenség' állapotjáról és számáról tudósítást. A' levelet biztos személy vitte, 's ezen válasz hozta:

„Ha szeretitek életemet, többet hozzám ne írjatok. Alig van itt 30,000 ember, 's hitvány nép.

nép. Mi tartóztathat őket megtámadni? Az ágyú sokra megy”.

A' levelet mutatá Montekukulinak a' Gróf, 's amaz megígérte, hogy mihelyt megérkezik Sporck Generális a' népével, nyomon ütközik; minekutánna pedig ez megérkezett, a' Bádeni Marekgrofra várakoztatott. Látván Zrínyi, hogy az ütközetet Montekukuli napról napra csak halogatja, 's azzal a' Töröknek időt enged magát a' föld alatt egész a' vár' árkáig beásni; azon feljül bemenvén Zerinvárba Montekukuli, a' Gróf által oda rendelt Várigazgatót 's őrizetet onnan kiharantsolta; ezeken annyira megboszoszkodott a' Gróf, 's megsértettnek tartotta magát, hogy haragjában a' tábornok oda hagyta, szokott lakásába Csáktornyára *) ment, és onnan készült a' Császárnál panaszt tenni Montekukulira, mivel előtte titok volt az okos Generális' tettének oka. — „Használt ezen egyenetlenség a' Töröknek, mert az alatt egészen a' sántzokig ásta minájit, 's egyet Junius' 9-én (1664) olly hathatósan 's félelmet támasztva lobbantott fel, hogy az őrizet nagy zavarodással futott el egy kis kapun, a' tolakodás közben öszszetörte a' hidat, sokan a' vízbe fúladtak, mintegy 350-ent, kik még a' hidra nem mehettek, levágtak a' Törökök, és illyen módon vesztettek el a' keresztyének egy várt, mellyet a' mesteriség tsaknem megvehetetlenné tett. Esztendővel ez előtt tsak 100 magyarból és 20 németből állott az őrizet, még is a' Töröknek egy kemény ostromát kiállotta; most pedig 1900 ember' őrizete alatt úgy sem állott ellent, a' mint ellent állhatna akármi rosz palánk **). Sőt beszéllék, hogy tsak

*) Chi acaturno, úgy mond a' Német író.

***) A' palánkot Magyar sáncznak nevezi a' mi Német írónk 's külömbözik a' német sántztól.

egy katona sem merte puskáját kilőni, 's ha némelly Volontaireokat és egynehány idegen tiszteket kivesszünk, kik halálok 's vitézségök által halhatatlan nevet szerzettek magoknak *), tsak egyetlen egy kard sem rántatott ki. Nem találtak a' Törökök többet öt kis táborágyúnál (Feldstück), egy egész Karthaunnál, egy nagy és két kicsiny mozsárnál, a' mik mind Zrínyiéi voltak; és ezeken feljül még két Császári tábor-kigyót (Feldschlangen, ágyú' neme), egy mozsárral együtt. A' többi használható ágyúkat már elebb eltakarították, mivel a' mint mondák, a' várt úgy sem tarthatják soká; vagy jobban szóllván, **) mivel el volt végezve, a' várt az ellenségnek hagyni. Mihelyt birtokába vette Zerint a' Nagy Vezér, nyomon lerontatta, 's fundamentomából kiforgatta, vagy azért, hogy betöltse fogadását, vagy hogy itt ott őrizetet ne kelljen hagynia, mivel tábori seregre látott szükségét".

Közelítsünk a' Gróf' karaktere' pontosabb festéséhez, ide foglalván, a' mi a' festést közvetlenül megelőzi. Békességet kötvén Leopold a' Törökkel 1664-ben, a' Frantzia segéd sereg haza botsátatott. — ***) „Azonban a' Frantzia Generális, Gróf Coligny, és a' többi főbb tisztek, nem akartak úgy elmenni, hogy a' vitéz Gróf Zrínyitől butsút ne vennének; egy szép lovat is ajándekoztak neki, mint tisztetbéli adót a' betsületben és hírben magasan álló hősnek. Titkolódzás nélkül megvallották előtte, hogy a' Rábánál ****) inkább a' Zrínyi rettenetes név, mint sem a' fegy-

*) Kár, hogy neveik nem említetnek.

**) Így jegyzi meg a' német író.

***) Második könyv, lap, 30, 31.

****) Mi Magyarok ezt a' Szent Gothárdi ütközetnek nevezzük.

ver és vitézség vivott ki Montekukulinak győzödelmet a' Törökökön, kiket a' megütköző Svadronok úgy meg nem ijesztettek, a' mint az ő nevének pusztá említése megrémítette". — Már ezen ütközet előtt, a' mint láttuk, a' Gróf Csáktornyára vonta magát, 's ezen Szent Gothárdi ütközetben sem volt jelen; miként ijeszthette meg a' Törököket, arról így szölli a' mi Német írónk *) : „A' hartz' dühében híre támadta a' Német seregek között, hogy túl a' folyón **) Gróf Zrínyi a' Török Vezér' táborába rontott; melly hírre meg-elevenedtek a' Keresztyének, az ellenség pedig elrémült, és gyalázatos futásnak eredett".

De nem sok idő múlva ***) ez a' vitéz Gróf gyászosan végezte életét; mert a' midőn egykor a' vadászaton messze távozott embereitől, 's mélyebben botosátkozott a' sűrűbe: rája rohant egy vad kan, melly már egy seb miatt felmérge-sedve lévén, a' Grófnak térdébe kapott, lováról lerántotta, 's elébb hogy sem magát öszszeszedhetné, a' Grófnak fejébe halálos sebet harapott, a' mi miatt nem sokára, egy pagejának karjain fel is adta lelkét. Az a' nagy hírű hős, kit betsült a' halál minden veszedelmekben, a' miket a' hős soha sem került, így veszett el utoljára egy alá való állat miatt. De titkosak, és halandónak végökre mehetetlenek az Isteni gondviselésnek utjai, 's még is minden ember önvéleménye, 's beszívott tévelygése szerint magyarázza azokat. A' Törökök Isten' igazságának, és vallások' szentségének tulajdonították halálát ezen legnagyobb ellenségöknek, 's úgy hitték, hogy Zrí-

*) Második Könyv, lap. 24.

**) A' Rábán.

***) Azután tudniilik, hogy a' Frantziák elbutsúztak, nem sok idő múlva.

nyinek olyan állapot által kellett vesznie, millyentől a' Muhamedánusok undorodnak, mert nem volt méltó, ember' keze által meghalni".

Nyomban ez után áll a' szoros értelmű karakteri festés, a' következő. — „Ő különben a' Töröknek esküdt ellensége volt, 's úgy halálban Hannibal a' Rómaiakat soha sem gyűlölte, a' miképen gyűlölte a' Törököket Zrínyi. A' veszedelmektől nem távozott, az ütközetekben vitéz, a' munkában fáradhatatlan, a' békességben szelid, mulatságaiban közép utat tartott. Mértékletesen élt, 's így inkább természetéből, mint sem orvosok' tanásából, mert józan maradt még a' vendégségekben is, hol nemzeti szokás szerint igen szabadon vagynak. Muzsikát és tánczot nem kedvellett; legnagyobb gyönyörűsége volt a' vadászat és erdő; mivel az a' háborúval legjobban egyezett. Egyébkint elméje éles, általható, beszélgetése még is tréfás és igen kellemes sajátágú volt, 's mellette nemes tekintete tiszteletre hódított. Sokat beszélt, de mindig helyesen és idejében; nagy lelkű volt, leginkább a' katonákhoz, kiktől a' a' nyereséget soha el nem vette, sőt közöttök serényen 's igazságosan felosztotta. Szóval, a' keresztény vallásnak egy legbuzgóbb oltalmazója volt ő; 's vitézsége, hátorsága, ditső tettei méltóvá teszik, hogy a' história legnagyobb hősei közé írja be".

Illyen volt annak okáért Zerinvári Gróf Zrínyi Miklós; a' szorongatott Magyar hönnek erős védelme, a' Török fél holdnak kemény ostora, *) az akkori Európának közönséges tsudája; illyen volt ő egy idegen Történetírónak vallástétele sze-

*) Már a' Törökök közönségesen tsak Serin Oglinek hívták, úgy mond a' mi Német Történetesünk, az az: tavasz, vityázó, előrelátó Generálisnak.

rint, Nagy érdemeit a' Császár, Leopold is es-
 merte, azokért betsülte, még halálévének elején
 bizodalmit helyeztette benne; kegyelmét is, ke-
 véssel halála előtt, nem annyira Zerinváranak
 építése, mint inkább ditsősége' irigyjeinek prak-
 tikáji miatt vesztette el. Ugyan is, nem 1664-ben,
 az az: nem Zrínyinek halálévében kezdődött az
 új Török háború, az ütközes' kövének mondatott
 Zerinvár sem abban épült; ellenben még azon
 1664-ben költ a' Regensburgi gyűlésen Lopold-
 nak levele Zrínyihez, mikor tudniillik a' Gróf
 röviden, a' Haditanáts bővebben alázatosan je-
 lenté a' Császárnak, mit végzett a' Gróf a' télen,
 miként vett bizonyos hírt Adrianopolból, hogy
 a' Törökök az azon évi táborozást Horvát- or-
 szágba teszik, 's ott akarnak keresztül törni Fri-
 aulba; miként sietett ezen szándékot semmivé ten-
 ni, a' miért Januarius' 16-án 25000 emberrel
 Zerinvárból kiment, hogy az Eszéki posvány-
 ságon lévő hidat *) felégesse, 's annál fogva leg-
 alább azon évre a' Töröknek utját vágja Hor-
 vát- ország felé; miként valósággal, szerentsés
 hartz után, a' hidat el is égette. Továbbá mint
 pusztította el a' tartományt Dráva és Zerinvára
 között; miként ment Péts alá, hol az ellenség,
 mintha egyezne, fejer zászlót tűzött ki, azért a'
 keresztyének félelem nélkül mentek a' sántzok felé,
 de mikor a' golyóbis érhetett, az ágyúk elsüttet-
 tek, és sok más tisztekkal együtt Hammeling
 Generális is, Gróf Herberstein is elesett; ekkor
 a' megboszszonkodott Zrínyi, Februárius' 5-én, a'

*) Azt mondja ezen hidról a' mi Német történet - írók,
 hogy hossza több 2 óránál, 500000 tallérba került, 's 6
 esztendeig épült. Ezen szoktak a' Törökök általjárni, 's
 a' mi jó Zrínyink úgy vélekedett, hogy elrontván a'
 hidat, azon esztendőben meg nem épülhet, de hitel felett
 való gyorsasággal 6 hét alatt most megépítették, a'
 mire máskor 6 esztendő kellett.

várost erőszakos ostrommal bevette, az áruló Törököket az utolsóig lesabdaltatta, prédának oresttette a várost, 's azután tövig leégette. Tovább miként kezdte meg Péts után az ő Nagyatyjáról emlékezetes Szigetvárat, 's oda egy se reggel Gróf Hohenlohét előre küldé a várost felkérni, egyszer'smind utat készíteni: hová minekutánna Zrínyi is megérkezett, más nap közönséges ostromot futtatott, de mikor már szinte utólja volt a városnak, jött a hír 12000 Töröknek vagy Tatárnak közelítéséről, és a miatt Szigetet elhagyni kellett, mivel a Császári nép fáradt és kevés volt, 's eleség és hadikészület nélkül szükkölködött. Hogy most már Kanizsát megszállotta, hol a hely' megvi'sgálásakor nagy veszedelemben forgott, mert a Tisztek közül tizenegyed, tizenötöd magát 500 lesben álló Török megtámadta, és csak jó futó Horvát lova szabadította egy szomszéd ligetbe. A Török lármára tüstént sietett 300 Zrínyi huszár a Gróf' mentésére, az ellenség megfutott, sok fogságra esett. Az elhulltak között találtak egyet, kinek teste körül tarka selyem kötél volt fonva, a miről a foglyok azt vallották, hogy azzal akarták Zrínyit a Nagy Vezér' elejébe kötözve vinni. Miként hogy ezen fontos helynek szerentsés megvételéről kétség sem lehetne, ha 7000 lovat, és 13000 Muskatért segítségül kaphatna.

Mind ennek hallására hogyan viselte magát a Császár, halljuk erről a szóban forgó történetírás' szavait, és magának a Császárnak, Regensburgból, a birodalmi gyűlésről, Zrínyihez utasított levelét.

Valamit Gróf Zrínyi eddig végbe vitt, — igy szöll tehát a történet-író *), — mind azt a

*) Első Könyv, lap 6.

Császár helyben hagyta, tetszett azon szándék is, hogy egy olyan fontos hely, a' minémü Kanizsa, hatalmába jöjjön. Parantsolt azért a' Haditanátsnak a' kívánt hadi és élelembeli szükséges dolgok felől; maga pedig a' Császár éreztetni kívánván Zrínyivel, melly igen betsülje vitézségét 's érdemeit, a' következőt írta neki:

„Böven értettük de Vasse mbo Ingenieur-tól Kegyelmed' fegyvereinek boldogulását a' télen által, 's a' ditső tettet, tudniillik az Eszéki hidnak elégetését, és más több történeteket. Legközelebb Februárius' 10-éről vettük kegyelmed' Levélét, mellyből azokról, a' miket már hallottunk, bizonyosokká lettünk, noha olly röviden irattatott, hogy abban Kegyelmed' derék tettei alig voltak illetve *). Ez a' szerentsés munkálkodás az ingadozó Magyar országot egyszer'smind gyámoltotta, hű alattvalóinkba új bátorságot öntött, epesztő félelmeikből felszabadította, 's jövődöre is hasonló szerentsével bíztat. Valamint ezen ditső tettek kegyelmed' nevét halhatatlanná teszik, 's emlékezetét a' késő világnak örökre megmarasztják: azon képen bizonyos lehet kegyelmed a' felől, hogy mi mind azokat nagy gyönyörűséggel hallottuk. Vigasztaló remény táplál bennünket, hogy Isten' segítségével a' kegyelmed' vitéz 's okos maga-viselete még egy új győzedelmről, 's az által az ellenség' elvesztéről való szándékunkat fényesen végre hajtja”.

Ha Zerinvára építése miatt veszté a' Gróf a' kegyelmet, miért ez a' levél az építés után olly sokára? miért el nem veszteni a' kegyelmet mindjárt? Hogy inkább ditsőségének irígylöji ásták alája, világosan láttatik a' mi Német írónk értés-

*) Zrínyi tehát ditsekedő sem volt.

re adni feljebb, a' hol a' kegyelem elvesztésnek okáról beszél.

De! szép, a' mit mond Cicero: *Invidia, virtute parata, gloria, non invidia putanda est.*

Holéczy,

4.

Az Értelemnek Gyakorlásairól *).

(Paedagogikus Értekezés, Niemeyer szerint)

§. 1.

Közmondás volt az a' régi Rómaiak között: „*Poëta non fit, sed nascitur*”, az az: senkit sem lehet úgy poétává tenni, hanem születni kell annak. Ezt általában az emberre 's az emberi természetre alkalmaztatván, megfordítva ekképen kell ejteni: „*Homo non nascitur, sed fit*”, az az: embernek senki sem születik magában, hanem mindenkit úgy kell azzá tenni. Az ember, a' mint születésekor a' világ' piatzára fellep, az egy ábrázatján kívül, semmi nyomát sem mutatja az emberi méltóságnak. Azok a' felséges elmebéli tehetségek, mellyek a' tökéletesen kimivelt emberben olly ditsően tündökölnék, 's azt a' látható Terem-

*) Ezen derék Értekezést főképen a' Szüléknek és Nevelőknek ajánljuk, valamint meg nem tartóztathatjuk magunkat, a' Nemzet' izlésén való ezen örömiinket kijelenteni, hogy Horváth 'Sigmundnak a' múlt 1325-dik esztendei XII. Köt. 45 's k. lapjain kinyomatott Értekezése, a' házi nevelésnek hibáiról és azoknak orvoslások módjáról érdeme szerint közönséges helyhe hagyást nyert.

tésnek remekjévé teszik, a' most született kisedben teljesen szunnyadnak: hogy felsejelenek, munkálkodásba eredjenek, 's az érző, gondolkodó, akaró erő kinyilatkozzék, a' végre külső segedelem nélkül szükkölködik az ember.

§. 2.

Ezt a' segedelmet pedig leginkább magához hasonló teremtésetől, emberektől várja. Mert bár melly nagy befolyása légyen is az embernek testi és elmebeli formáltatására az élő és élet nélküli való természetnek, az éghajlatnak, az Ország' alkotmányának, a' társaságnak, az életbeli egymást szüntelen felváltó történetek' változandóságának: mindazáltal mindjárt születésének szempillantásától fogva legtöbb segítséget emberektől vár az ember. Hogy ha emberi társaságon kívül nevelkednék fel, emberi testbe öltözött barom válnék majd belőle: emberré emberek között kell formáltatnia. Mellyre elég bizonyságok az olly szerentsétlenek, a' millyeneket az emberiség' Culturájának évkönyveiben több rendbélieket is találunk; a' kik is neveletlen korokban vagy szülőiktől lett lélekesméret nélkül való kitétetetés által, vagy más valamelly szerentsétlen eset által az emberekkel való társalkodás' köréből kiragadtván, megfosztatva maradtak attól, a' mi az embert az oktalan állatokon feljül emeli; sem testeknek tagjait mindennemű hasznos munkák' megtevésére, sem értelmeket és okosságokat az igaznak, a' jónak, az erköltsi szépségnek megismerésére és megítélésére, sem akaratjokat annak követésére nem tanúlták alkalmaztatni. Még a' szólásra való tehetség sem fejlődött ki az illy emberi nevelés nélkül hagyatott teremtésekben; hanem az erdőkön a' farkasok között farkasok módjára

ordítottak, a' juhok között bégettek, a' vizekben úgy mint a' rákok 's halak úszkáltak *).

§. 3.

E'hez képest nevelés és tanítás nélkül szükölködik az ember, a' mellynek munkálkodása a' természettől vett minden erejire és tehetségeire behatván, azoknak idejében való észrevételére segíti ötöt, 's azokhoz képest formálja 's képezi.

§. 4.

A' nevelésnek tárgya tehát az ember, az ő egész természete és minden tehetségei szerint. Ezeket testiekre és lelkiekre szokták felosztani, 's az utóbbi rendbelieket vagy a' megemérvő vagy az érző vagy a' kívánó tehetséghez szokták számlálni. Hogy ha tehát a' nevelés az egész embernek kifejtődését 's kiképeztetését tartozik előmozdítani: részről testinek, részről pedig lelkinék kell lenni a' nevelésnek, 's ez utóbbi tekintetben az értelemnek, az érzékenységnek 's az akaratnak kimívelésére kell néki iparkodását intézni. Innét származik az értelembéli, az aesthetikai és az erköltsi nevelés között való különbség.

§. 5.

Az értelembéli Nevelésnek az a' tzelja, hogy a' nevendék gondolkodni tanuljon, tudjon magának a' dolgokról helyes megfogásokat képezni, és igaz itéleteket tenni. 'S ennek a'

*) Az újabb időkbéli példák között leginkább elhíresedett e' részben a' legközelebb múlt századnak elején egy leány, a' kit valamelly Frantzia országi erdőn találtak, és egy fiú, a' ki az Eszterházi várnak árkából ugyan a' legközelebb elmúlt századnak 6-dik vagy 7-dik tizedjé táján fogattatott ki.

gondolkodó érőnek kifejtődésére, megerősítésére és tökéletesítésére erányzott értelembéli nevelésnek egy különös ágát teszik az értelemnek gyakorlásai.

§. 6.

Akár mi leend is jövendőben a' tanítványnak rendeltetése, állapotja és hivatala; bár melly nagy vagy kicsiny leend is az ő tudományának és munkálkodásának köre: figyelmes észrevétel, józan gondolkodás nélkül, és annak, a' mit észrevett, látott, hallott, érzett, 's a' miről gondolkodott, helyes kimondására való ügyesség és abban való gyakorlottság nélkül tsak a' legközelebb való tzel sem fogja elérni. Szükséges tehát, hogy mihelyt a' gyermekek' ideje és lelki 's testi ereje megengedi, tulajdonképen való, bizonyos meghatározott időhez köttetett oktatást vegyenek, és olyan gyakorlások tartassanak velük, mellyeknél fogva arra szoktattassanak, hogy minden körülöttök találtató és megtörténő dolgokat észre vegyenek, azokat gondosan és világos öntudattal megszemlélni, megjelelni és szóval kifejezni tudják. E' végre különös letzkéket is lehet rendelni, mellyek egyebek felett gondolkodás, értelem, és nyelvbéli gyakorlásoknak neveztetnek, 's a' mellyeket bizonyos előre kitsinált plánum és meghatározott rendszabások szerint kell folytatni.

§. 7.

Ezen értelem' gyakorlásai a' Nevelőnek és Tanítónak következő foglalatosságait foglalják magokban:

I. Az érzéki tárgyakra való figyelmzésnek ébregetését.

Ezen foglalatosságával legjobban boldogul a' Nevelő az olyan nevendékek körül, a' kiknek figyelmeket már az ő édes anyjaik és legelső dajkájik is mind tsak való (existáló) dolgokra, mellyeket hallottak, láttak, éreztek, igazították; ez által az ő érzékenységeik megnyilatkoztak, magok pedig ébrékeny, fürgentz, mindenre ügyelő, mindent tudni kívánó, képzeteik' megvilágosítására igyekező gyermekek lettek; azonban, hogy a' néma, lusta, tsak a' könnyebbséget kereső anyák és dajkák körül, a' kiknek egyedül tsak arra vagyon gondjok, hogy jól tsendesek és vesztéglők legyenek az ő gyermekeik, mind az érzékenységeik mind a' többi lelki erejik hosszas szunnyadozásban maradnak, és mindenek eránt, a' mellyek őket környékezik, egy bizonyos törődetlenségre szoknak.

De akár jól elkészülten akár készületlenül kerüljenek a' gyermekek a' Nevelőnek keze alá, azokat gondolkodó erejeknek használására vezetni akarván, az azokkal való legelső beszélgetése i minden esetben olyan tárgyakat illessenek, mellyek közvetlen a' gyermekeknek érzékenységeikre hatnak, mellyeket látnak, hallanak, szaglás, izlés és illetés által éreznek. Ezeket mintegy tsak újjával kimutatván, mondassa el 's adassa elő azoknak neveiket. — Annakutánna távol lévő, de egyszer'smind olyan tárgyra menjen által, mellyekről már nézlelhető (intuitiva) képzeteik és esmérteik vagynak a' gyermekeknek, a' mellyeket most ugyan nem látnak, nem hallanak, nem éreznek, de már ez előtt láttak, hallottak, éreztek; 's gyakorolja képzelődő erejeket eszólló tehetségeket egyszer'smind, az által, hogy fel kell nekik számlálni, mi maradtott meg abból, a' mit láttak, hallottak, éreztek, az

elméjekben. E' dologban rajzolt és festett képeket is haszonnal lehet alkalmaztatni.

Az illy elementaris beszélgetésekre materiát szolgáltathatnak mindenek, valamelyek az embernek élelmére, ruházatjára, élete' könnyebbségére tartoznak, mellyek a' mezőn, a' szőlő-hegyekben, gyümölcstösökben, veteményes-keretekben, a' ház körül, az udvaron, a' szobában, iskolában találkoznak; az állatok, növények, a' mennyire esméretesek a' gyermekek előtt; a' gyermeknek saját teste, annak főbb részei szerint.

A' hol több gyermekek vagynak együtt, majd csak hamar vetélkedni fognak azok egymással. Gyakrabban is hallani ott illyen szót: „Áh, én még valamit tudok”! ezt a' Nevelő kedvesen fogadja és ne unatkozzék meg, ugyan azon dolgokat többször is elmondani és neveken neveztetni. A' gyermekek nem únják el magokat olly hamar, mint a' tanítójik *). Azonban könnyen roszszúl is lehet őket szoktatni, midőn az ember fellette hamar egy dologról a' másikra ugrik. Nem lesz abból pontos, jó fundamentomú tudomás.

§. 8.

II. A' részeknek és megesmertető jeleknek kikeresését.

A' második értelem béli gyakorlás abból áll, hogy az érzéki tárgyaknak egyes részeit és megesmertető jeleit kerestetjük ki és neveztetjük meg a' gyermekekkel. Itt is a' könnyebbiken kezdjük 's úgy megyünk által a' ne-

^{b)} Épen az a' legnagyobb baj! — De nem is lehet tsudálni, mivel nálunk csak az szánja magát tanítói hivatalra, a' ki más különben el nem élhet; — mert egy jó szakátsnak több a' fizetése, több a' betsülete, mint a' legjobb Tanítónak.

hezebbikre : elsőben nagyon szembetűnő tárgyaknak fő részeit, azután a' részek' részeit; elébb a' legkitetszőbb esmértető jeleket, annakutánna a' nehezebben észrevehetőket számláltatjuk fel. — Ezen megesmertető jelek' leírásához sokszor olyan praedicatumok is kellenek, mellyek azoknak számokat, formájokat, tulajdonságait, és minéműségeiket fejezik ki. Ezeket a' gyermekek eleintén a' szerint, a' mint szemekbe ötlenek, nevezhetik meg; utóbb figyelmetességeket az által lehet élesíteni, hogy a' praedicatumokat azon érzékenységek szerint, a' mellyekre hatnak, kell nekik rendbe szedni. — Eleintén megengedjük nekik, hogy a' tárgyat megnézhessék, annakutánna pedig, hogy azt magoknak tsak képzelhessék. Ez által a' gyermekeknek beszédjek meggazdagítatik, az ő megfogásaiknak világosság és meghatározottság szereztetik, képzelődő erejek felindítatik és emlékeztető tehetségek gyakoroltatnak.

Ezeknek megvilágosításául imé e g y k é t p é l d a :

T a n i t ó. Itterányunkhan egy ház áll előttünk. Mit vesztek észre ezen a' házon? Tanítványok: Falakat, ajtókat, ablakokat, házfedelet, kéményeket, gerendákat 's a' t. Olvassátok meg a' falakat, az ajtókat, az ablakokat 's a' t. A' háznak van három ajtaja. Van a' háznak egy, két, három, négy, tizenkét ablakja. — Nevezzétek meg nekem az ajtóknak tulajdonságait. Azok négyszegeletűek, magasak, alacsonyak, fából valóak, barnák, sárgák, feketék. — Nevezzétek meg énnékem az ablakok' tulajdonságait. Azok hosszúkások, kerekesekek, általlátszóak, vagyon 4, 6, 8 szemek 's a' t. Nézzetek oda még egyszer, és tartsátok fejetekben, valamit láttok a' házon. Most vegyétek le róla a' ti szemeiteket, és mondjátok

el újra, mit vettetek észre rajta. Én majd egy húzást tsinállok a' táblára, mikor valamellyitek valamit roszzúl mond, egy keresztet (†) pedig, mikor valamit elhagy.

Nézzétek ezt az asztalt! Mitsodás olyan tulajdonságai vagynak néki, a' mellyeket láthatatok? „Kerekessége vagy négy szegeletű, hosszúka, kimetszett szélű, barna, feje, tiszta, motkos, van három, négy lába; fából, kőből készült. — Mitsoda tulajdonságait az asztalnak tudnátok illetés által érezni, -ha bár vakok volnátok is? „A' kerekességét, a' szegeletességét, simaságát gyalulatlanosságát, hogy fából, kőből való, hogy négy lába van”. Egyebet semmit sem? — „Hogy barna”. Nem jól van (†). — Hiszen, a' szint nem lehet érezni! Vagy talán azt hiszitek ti? Hunyjátok bé mindnyájan szemeiteket, majd tarka festett papirosokat tesztek elötökbe. Tapogassátok meg, mellyik levél kék, mellyik piros? — A' hallásnal fogva is vallyon tudjátok-e ennek az asztalnak valamely tulajdonságait megkülönböztetni! „Hogyha megkongatjuk, meghalljuk, há fából vagy kőből való-e? De hogy ha azt sem nem láthatnátok, sem nem hallhatnátok, sem nem érezhetnétek, valljon a' szaglásnál fogva tudnátok-e valamit észre venni rajta? „Semmit sem”! — Miről különböztetik meg rendszerint az anglus plájbájt a' közönségestől? „A' szagáról”. Megújítom tehát a' kérdésemet. „Tudnánk bizony. Hogy ha az asztal valamely jószágú fából készült volna”.

§. 9.

III. A' dolgok' származásáról és használásáról való értekeződést.

Az eddigelé felhozott gyakorlásokkal egy harmadik rendbéli lehet egybekötni, melly

által amazok még mulattatóbbakká és kedvesebbekké lesznek. Beszélgetni kell a' Tanulókkal azon dolgoknak származásokról és használásokról, mellyeknek természetével őket megismerkedtettük. Illyest sokat tanulhattak már a' közönséges életheben is. A' mit még nem tudnak, arra meg kell őket tanítani; a' mit hijjánosan tudnak, vagy a' miről semmi világos megfogásaik nintsenek, azt ki kell egészíteni.

Erre is egynéhány példát közlök.

Itt fekszik egy könyv. Mitsoda részekből áll ez a' könyv. Levelekből és a' kötéséből. — Fa' leveléből-e? Tehát papiros' leveleiből? Ezek a' papiros' levelei is fán teremnek-e? Tehát úgy készítettetek? És pedig ki által? Mi kell a' hoz a' papiros-tsinálónak? Malom? Így tehát a' papirost elébb megörlik? Mit örlenek meg? azt, a' miből tsinálják a' papirost? Miből tsinálhatni papirost? — Tehát rongyból? Miből lesz a' rongy? Avét vászonból? Valljon miért vesznek a'hoz avét vásznat; én azt gondolnám, hogy jobb lenne az új vászon? — Igen is, hogy nagyobb okosság, hogyha a' jó vászonnak elébb más valami hasznát veszik. — De hogyan lehet a' vásznat a' malomban megörlení? Talán tsak liszt lesz belőle! Liszt tehát nem lesz? Hát mitsoda! Mikor immár a' vászon a' kallózás által jó apróvá lett és olyan folyóvá mint a' kása, akkor mit tsinálnak vele? De hiszem, ezt ti még nem tudjátok. Figyelmeztetek! Majd én azt néktek elbeszéllem 's a' t. — De még egyet! Hogy ha a' papirost avét vászonból tsinálják, tehát ugyan azon materiából kellett annak készülni, mellyből a' vászon készül? — Tsak már azt tudnók, miből tsinálják a' vásznat? Gyapjúból-e vagy szörből? Hát miből? Lenből, kenderből. Mitsoda a' len és a' kender! Növény?

vény? Tehát úgy terem a' len és kender? Láttatok-e immár lent vagy kendert a' mezőn 's a' t.

Vagy pedig: Miből áll ennek a' könyvnek a' táblája? Bőrből. Hát ugyan csak azt gondolod, hogy tsupa bőrből áll? Miért nem állhatna tsupa bőrből? Hiszem vagyon kemény bőr is? — Hát a' talp-bőr nints-e szinte ilyen vastag, mint ez a' tábla? — De hát azt láttatok-e valaha, hogy a' könyvkötő tábla-papírost bőrral borított bé? — Miből lesz a' bőr? 's a' t. — A' bőr úgy-e bizony nagyon hasznos portéka? Mi hasznát lehet venni p. o.? Mindenitek nevezzen meg nékem háromféle olyan dolgot, a' mellyre a' bőrt használni lehet? Hárman vagytok; mindenitek háromfelét nevezett nékem meg! Hányféle olyan dolgokat tudunk már most, mellyek bőrből készítették? Tudna-e mindenitek még egyet megnevezni? Így tehát tizenkettő volna! — Előbb azokat nevezétek nékem meg, mellyeket már tudtok. Majd felírom a' táblára. Nevezétek meg nékem azon betűk szerint, a' mellyekkel kezdődnek. Volt-e egy A-ban? Hát B-ben? 's a' t.

§ 10.

IV. Öszvehasznítás és megkülömböztetés.

Az egyenlőségnek és egyenlőtlenségnek, a' hasonlatosságnak és különbségnek felkeresése és előadása, vagy is az öszvehasznítás és megkülömböztetés, negyedik nagyon hasznos gyakorlását teszi az értelemnek. Ez egyszer'smind az elmésséget is gyakorolja és gyarapítja. Ezt a' gyakorlást 1.) érzéki tárgyakon kezdje a' Tanító, és előbb azokat a' tulajdonságaikat és esmértető jeleiket kerestesse ki a' Tanulókkal, mellyek mindnyájokkal közösek; annak utánna pedig azokat, mellyek mindeniknek sa-

ját tulajdonai. Ezek után következhetnek 2) erköltsi tárgyak is, p. o. jóságok és vétkek, jó és rossz erköltsők, hanem valamely különös személyben gondoltatva. Nehezebb lesz a' gyakorlás 3) a' Synonymákon, vagy is atyafias értelmű szókön.

1) Érzéki tárgyak; eleintén könnyebbek vetetődjenek elő, azután nehezebbek. Hasonlítsuk össze egymással a' Lovat és az élőfát. Semmi egyforma tulajdonságaik sintsenek-e nékik? — Most meg a' Kakast és a' Juhot! Hasonlók egymáshoz: tápláltatásokra, növényekre, érző orgánumaikra, és a' gazdaság körül való használatosságokra nézve. Nem hasonlók: testeknek takaródzójára, lábaikra, szárnyaikra, szavokra nézve. — Most a' Tsukát és a' Nyulat. — Hát a' Legyet és az Elefántot vajjon össze lehet-e egymással hasonlítani? vagy pedig a' Tzethalat a' Matskával? — A' Tzethal tojik-e mint a' Ponty? vagyon tehát valamely olyan tulajdonsága, melly közös a' Matskával? De hát a' Tseresnyefa és a' kis viola? Ezek között úgy-e bizony semmi hasonlatosság sintsen?

Igy hasonlításának össze egymással a' természeti és mesterségbéli természetek, a' mester-mívek, és az állati mesterség-ösztönnek készítményei; méhek' celluláji, a' madarak' fészkei, és az embereknek lakásaik's a' t.

Ide tartozik olyan egymástól különböző dolgoknak előmutatása, mellyek egyféle neműek, úgy hogy egyszer'smind megneveztessék mind a' faj (species), mind a' nem (genus); p. o. öszvehordok mindenféle villákat és késeket, és kikerestetem a' nevendékekkel a' villa és kés között, vagy pedig a' szénahányó, ganéjhányó és evő-villa között való különbséget.

Ugyan ide tartozó gyakorlás az is, hogy majd egy majd más dolognak érzékenységek által megismerhető tulajdonságait számláltatjuk fel. Ezt játékképpen is lehet folytatni, p. o. tégy kilentzféle tisztességet a' kályhának.

2. Erköltsi tárgyak:

Miben különbözik a' rendetlen ember a' jó rend-szerető embertől? — Miben hasonlók egymáshoz a' takarékos és a' fősvény? — a' jó és a' rossz erköltsü?

3. Hasonló értelmű szók. Minthogy a' gyermekek beszéd közben a' szókat sokszor öszvezarják és helytelenül alkalmaztatják: arra nézve nagyon hasznos dolgot tselekszünk, és a' helyes szóllást előmozdítjuk, hogy ha őket arra idején teszszük figyelmetesekké, p. o. hibásan szólott, hazudott, nem igazán tudósított; szép, tsinos, tzifra; mentség, fogás; — ajándékozni, megfizetni; — megfogni, kezével elméjével; — általlatni, valamelly általlatszó testen, megérteni 's a' t. *).

§. 11.

V. Figyelmeztessük a' gyermekeket a' dolgoknak egymással való egybe függésekre. Ide tartozik a' jel és a' jelettetett, az ok és az okoztatott, a' fundamentom és a' következés, a' tzel és az eszköz között való egybeköttetés. Eléintén nem is élünk ezekkel a' szókkal, annyival inkább azokat nem definiáljuk; hanem elébb sok eleikbe terjesztett példákból magokat ezeket a' megfogásokat kerestetjük velek ki, 's így osztáu

*) Jó volna; de hiszem ezeket grammatizáló 's a' Neologismus ellen sivalkodó Iróink se tudják megkülömböztetni, sőt e' tárgyról még nem is álmodoznak, — 's még most is az álmat az alvással egynek tartják.

mondjuk nekik meg, miképen lehessen ezeket rövidebben kifejezni.

§. 12.

Ezzel VI. bizonyos közönséges (universalis), de a' köz életben sokszor előforduló megfogásoknak megmagyarázását is lehet egybe kötni; a' minéműek p. o. igaz és nem igaz (hamis), szükséges, történet szerint való, tünetes, hihető, hihetetlen, lehetséges, és lehetetlen, 's több e'félék. Hogyha a' gyermekeket abban gyakoroljuk, hogy ezekre példákat találjanak ki, minekutánna magunk több példák által is azokat velek megértettük; úgy ez ismét egy jeles gyakorlása lesz az értelemnek.

Jegyzés. A' két utolsó tizikkelynek megvilágosítására egynéhány jeles példákat találni Fő Tisztelendő Ris János Superintendens Úrnak „Protestáns közemberek' olvasó-könyve” tizimű munkájában, a' III-dik Részben.

§. 13.

VII. A' megfogások' rendbeszedésében való első gyakorlások.

Az ifjúi elmének eddig való gyakorlásai készületek voltak a' hetedikre. Tudniillik, minekutánna az egyszer olly sok materiálékat gyűjtött, és mind a' többekkel közöset mind a' külömbözöt meg tanulta esmerni, a'hoz is lesz néki tehetsége, hogy azokat a' materiálékat elrendelni, classificálni és osztályokra tudja hozni. Az illy classificatiók külömb külömbféle gyakorlásokra szolgáltatnak alkalmatosságot, és még a' nevendékeknek érettebb korokban is kellene azokat gyakorolni.

Itt is külömbféle módokat ajánlanak a' Paedagogikusok, mellyeket sokféleképen lehet változtatni:

1. Beszélgetésképen. A' Tanító megnevez több vagy kevesebb egymástól egészen különböző dolgokat, de a' mellyek bizonyos tekintetben hol nagyobb hol kisebb mértékben hasonlítanak egymáshoz; 's a' gyermekekkel kitálatja, mellyikek legyenek inkább vagy kevesbé öszvevalók. Mennél hosszabb a' szók' sora, annál inkább szolgál ez egyszer'smind az emlékeztető erőnek is gyakorlásául. — Mellyitek tudja nékem természeti renddel elmondani e' következő szókat: kutya, könyv, nyúl, fa, toll, tseresnye? de akadozás nélkül ám! „kutya, nyúl, fa, tseresnye, toll, könyv! — „Miért így természetesebb”? „— Hadd lássam, tizenkét szót meg tudnátok-e fejben tartani? arany, ló, Sz. György virág (Gyöngy virág), béka, viola, ezüst, ón, ökör, oroszlán, rózsza, vas, tulipán”. „Még kétszer is elmondom! — Már most próbáljátok meg, szedjétek rendbe”: ló, ökör, oroszlán, béka, gyöngy-virág, rózsza, viola, tulipán, arany, ezüst, ón, vas. — „Igen jól van”!

2. A' Tanító sok szókat ír fel a' táblára minden rend nélkül; mindenfelét öszvevesz, neveket, tulajdonságokat, mind testieket mind erköltsieket, számbetüket 's a' t. A' gyermekeknek öszve kell állítaniok azt, a' mi öszvevaló. A' Tanító számokat ír felébe, vagy pedig az öszvevaló dolgokat egymás alá írja. Egy másik gyermeknek meg kell itélni, ha vagyon-e még benne valami

	18	8	2	5	10	
hiba.	P. o.	almárium,	kutya,	orr,	kéz,	hal,
11	14	19	25	22	12	
tsuka,	tseresnye;	szék,	vörös,	egészséges,	fetske,	
15	17	7	26	27	6	16
szilva,	liliom,	oroszlán,	kék,	sárga,	láb,	fül-
	20	5	23	21	13	9
virág,	asztal,	fül,	beteg,	fiatal,	veréb,	egér,
24	4	1				
nagy,	fog,	fej,				

Emberhez tartozandó: fej, orr, fül, fog, kéz, láb. Állatok: oroszlán, kutya, egér, hal, tsuka, fetske, veréb. Növények: tseresnye, szilva, fül-virág, liliom. Házi eszközök: almárium, szék, asztal. Tulajdonságok: fiatal, egészséges, beteg, nagy, veres, kék, sárga.

Hogyha fő-mellék- és idő-szók kevertettek egymással össze, olyankor azt is ki lehet kerestetni, hogy melyikeket lehet egymással öszvetenni. P. o. azt lehet mondani: az egészséges kutya, fog's a' t.; de nem mondhatni: az egészséges almárium, szék. Miért nem lehet? — A' veres almárium, asztal? — Miért nem mondhatni: a' kék kutya, veréb, a' veres liliom?

3. Nagy számú nyomtatott vagy kézzel írott szókat ragasztunk tábla-papírosból vagy kártyából metélt kis négyszegű darabékokra, melyeket a' gyermekeknek rendbe kell szedni. Egy illy szó-szekrénny igen derék segítő eszköz lehetne az elmének gyakorlására a' hosszú téli estvéken. Még feljül reá a' szók bőven szolgáltatnának materiát a' beszélgetésre.

4. Mindenféle szókat diktálunk minden rend nélkül. Azután systematicus rendbe hozzák azokat a' tanítványok, és az értelembéli Exercitiumot annakutánna a' Tanító szinte olyan formán, mint egyebeket szokott, megigazítja.

§. 14.

VIII. és IX. Az ítélő erőnek egyes mondásokon való gyakorlása.

A' gyermekeknek ítélő erejek nyoltzadszor mindenféle, a' megítélés végett eleikbe terjesztett, vagy szinte előre betéve megtanult mondásokon is gyakoroltathatik; a' miben

ismét tehetségeknak mértékéhez képest grádítsonkint való rendszert kell követni. Érzéki tárgyakról való ítélet-tételeken kell kezdeni, 's így osztán erköltsiekre kell által menni. Eleintén egyedül tsak a' mondásoknak minémúségek (qualitas), annakutánna mennyiségek (quantitas) is vétetődik tekintetbe; lassankint a' munka mind nehezebbé tétetődik, hogy az elme mind jobban élcsítessék.

Ugyan ezen tzelra szolgáló eszköz kilentzedszer az is, mikor a' szók' külömb külömbféle nemekre intézzük a' figyelmetességet, a' mi által jól idején már a' grammaticai nyelv-tanításra is utat készíthetünk, és minthogy annak, a' mi minden nyelvekkel közös, a' gondolkodásnak közönséges regulájiban vagyona' fundamentoma, a' természeti Logicának első gyökér értelmeit (princípiumait) is socratica methodus szerint kifejthetjük.

1. Az ítéelő erőnek eleibe terjesztett mondásokon való gyakorlása.

Azt mondjuk p. o. vagy pedig a' táblára felírjuk:

Az asztal négyszegletű. — Igaz-e?

Az asztal lehet négyszegletű. — Igaz-e ez is?

Az asztalnak négyszegletűnek kell lenni.

— Ez is igaz!

Az asztal előbb talám négyszegletű volt!

— Ez a' hosszszukás asztal négyszegletűvé tétethetik 's a' t.

Vagy pedig: Itéljétek meg a' következő mondásokat:

Minden emberek megbetegedhetnek.

Némelly emberek soha sem betegednek meg.

Némelly emberek soha sem egészségesek.

Némelly emberek soha sem betegek.

Minden rossz emberek gazdagok. Minden jó erkölcsű emberek szegények.

Némelly jó erkölcsűek gazdagok.

2. Nyelvbeli gyakorlatok. Ezeket azon kezdjük, hogy:

A' Főszóknak, Mellékszóknak, Időszóknak egymástól való megkülönböztetésére tanítgatjuk a' nevendék ifjúságot. Ezt mindjárt az olvasás közben lehet megtenni, mihelyt egyszer a' gyermek az olvasás-tanulásnak elsőbb nehézségein általesett. A' természetesebb tanítás módja itt is az, hogy kérdéseknél fogva észrevetetjük a' gyermekkel a' szók' logikai különbségét. P. o. a' gyermek ezt olvassa: „Friss és jó kedvű gyermek volt Ferentz. De nem volt engedelmes az ő atya, anyja és tanítója eránt, és az öttsevel soha sem tudott megférni”. Tanító. Itt vagnak több olyan szók, mellyek hasonlítanak egymáshoz. Mellyikék azok? Tehetem-e némellyek eleibe ezt a' szótkát: az vagy a' ? Mellyikék eleibe tehetem? Az illyen szót Főszónak (magában érthető, substantivum) nevezzük. Mikor azt mondom: friss, engedelmes; tudom-e azonnal, hogy ki vagy mi légyen friss, engedelmes? Az férfi gyermek is lehetne, leány is, tseléd is. Tehát főszónak kell hozzá járúlni. Az illyen szót Mellékszónak (mással érthető, Adjectivum) szokták nevezni. Hogy ha olyan szóra találunk, melly az időt jelenti meg, a' mellyben valami történt, azt Időszónak (Verbum) nevezzük, a' melly is külömbféle időket tud kifejezni, valamint p. o. itt: nem volt engedelmes 's a' t. nem tudott megférni 's a' t.

§ 15.

Ezek tehát egynéhány olyan pedagógikus fogások, mellyeknél fogva a' gyermek-ne-

velő annak, a' mi a' látható teremtésnek koronája, az okos, gondokodó elmének kifejtődését a' a' nevendék Emberiségben elősegíti és idejében valóságra hozni igyekezik. — Az értelemnek és elmének ezen gyakorlásait mindennemű jól elrendelt iskolákban, még a' falusiakban is, a' rendszerint való letzkék közzé kellene felvenni. A' haszna szemlátomást való lenne; a' mint azt szív-gyönyörködve tapasztaltam, midőn magam is ifjuság-tanítói hivatalokat viseltem.

De azon kívül minden egyes letzkéket is úgy kell alkalmaztatni, hogy legalább mellesleg a' gondolkodó és ítélő tehetségnek gyakorlásul szolgáljanak. Ez miképen lehessen meg, annak megmutatását más alkalmatosságra kéntelenítetem hagyni.

Halasy Mihály.

5.

Barátnémhoz írt második. Levelem ismét
Nemünk' ügyében.

Míg más érdemit a' köz lélek alázni törekszik,
Fényre deríteni azt a' nemes elme buzog;
Míglen epés vádat nyomoz a' tehetetlen irigység,
Nyújtani szép példát a' nemes elme buzog.

Zordy.

Kedves Barátném!

Ugyan bohó kis Menyetske volnál, ha elhinnéd, hogy az 1826-dik esztendei Tudományos Gyűjtemény II. kötetének 124-dik lapján lévő Értekezés, Menyből jött kirekesztő Privilegium. Ne hidd kedvesem egy szempillantásig is: én már kitanúltam, hogy nem a' Menyből jött, ha-

nem kedves Hazánknak egy olyan városából, a' hol nevezetes Kollegiummal ditsekszünk, a' hol a' Szép Tudományok, nem tsak a' Hazafiak, hanem a' Haza-leányok jóltévő adakozásából is gyakoroltatnak, a' hol nem kételkedem benne, hogy a' természeti Jus (Jus Naturae) mint legszükségesebb Tudomány fundamentomosan tanítatik. De az ezen Városban készült kirekesztő Privilegium bizonyítja annak igazságát, hogy hijjában plántál Pál, hijjában öntöz Apollós, ha az Úr nem ad elömenetelt. Tsudáalom kedvesem, mikor egy férjfiú, a' ki előtt nyitva van az ajtó a' tudományok minden ágaira; még is olly kevésbé esmerős a' régi idő szokásaival, és a' közép idő történeteivel: az illendőség neve alatt semmi babonás korlátok nem akadályoztatják tapasztalását; még is olly kitsiny körben határoztatik meg, a' mit alig hinne valaki, ha a' Menyből jött kirekesztő Privilegium nem bizonyítaná. Hogy a' régi szokásokkal kevésbé esmerős a' Menyből jött kirekesztő Privilegium Tudós Irója, alább meg fog tetzeni azon Sz. Irásbeli helyekből, a' mellyekből a' kirekesztő Privilegiumot öszvefértzelte. Ha a' közép idő történeteivel esmerős volna, nem hiszem azt az igazságtalanságot felöle, hogy Nemünket az írói pályáról el akarná tiltani. Hogy többször illyen hibába ne essék, annak eltávoztatására nem fárasztom meszsze, tsak ott közelihen ajánlom Pápai Professor T. T. Tóth Ferentz Úrnak a' Protestáns Ekklé'siák Historiája nevezetű munkájának olvasását, a' melly tömve vagyon azzal, hogy mennyire ápolgatták a' tudományokat hazánkban Nemünk sorsosi, a' Mohátsi veszedelemtől fogva az újabb időkig elfolyt keserves körülállások között. Nem állhatom meg, hogy ne említsek egynehányat azon érdemes Aszszonyságok közül. Nádasdy Anna, és Nádasdy

Judith, amaz Majlátnak, ez Révaynak felesége, a' hazabeli Tudósokat, és Akademiákon tanuló ifjakat segítették. Anna, Jaksit Péter özvegye, az ő halála után Jaksit Anna, külső Országokon több jó reménységű ifjakat önnön költségeken taníttak. Homonnay Euphrosina, férjével Etsedi Báthory Istvánnal önnön költségeken nyomtatóműhelyt állítottak Vizsolyban a' magok Jóságában. Bethlen Katalin II. Apafy Mihály felesége a' Fehérvári Kollegiumban tanulók számára esztendőnkint való szép jövedelmet rendelt. Bethlen István felesége Kristina sok tanulókat tartott külső országi Akademiákon a' maga költségén. Dobó István felesége Sulyok Sára nagy jól-tévője volt a' Sáros Pataki oskolának. Salgay Katalin férjével Pirinyi Gáborral minden jövedelmeknek $\frac{1}{10}$ részét a' tudományok előmozdítására fordították, külső országokon több ifjakat taníttak. Lorándfi Zsuzsanna, I. Rákóczy György felesége, azon kívül hogy maga is írt, sok Tudósok munkájit önnön költségén kinyomtattatta, Magyar és Erdély-országban a' tudományok virágzását jótéteményeivel segítette, a' Váradi Kollegium számára olyan szép summát ajándékozott, hogy a' Város valamit hozzá tévén, rajta egy Falutskát, és a' Körösön egy négy kerekű malmot vehetett. A' Sáros-Pataki Kollegiumot virágzó állapotba helyeztette 's a' t.

Soha sem hittem volna, hogy olyan tévelygően ítéljen Nemünkről egy férjfiú, ha tsak Crezentinivel valami atyafiságban nints, mint a' tudós Író; a' ki azt állítja, hogy az Aszszonynak természeti helyheztetése nem engedi a' tanulást. A' tudós embert ezen tévelygéséből a' Természet tudománya által is ki lehetne gyógyítani; de rövidségnek okáért tsak azt említem, hogy ha természeti helyheztetése akadályoztatná az Aszszonyt a' Tudományok körül való forgolódásban, mi

módon tehetek volna olyan szép előmeneteleket számos Aszszonyok a Tudományok több ágaiban, a' mit világra bocsátott több rendbeli és különböző időszakokban készült munkájik bizonyítanak. Hazánkban legyen szabad ezen egy példát említeni, hogy egy Nagy Méltóságú Ászszonyság, egy esztendő alatt végbe vitte azt, több Dominiumokból álló Jóságaiiban, hogy minden dolgok Magyar nyelven folyjanak, abban az időben, a' mellyben a' férjfiak harmintz esztendőnél tovább tanátskoznak az ilyen forma tárgyak felett.

Azt is állítja a' Todós Iró: „hogy a' jó házi Aszszony, jó Anya talál az övéi között elég foglalatosságot; a' könyvekkel való társalkodás és az írás sok drága időt elvesz”; de azt nem említi, hogy mellyek a' jó aszszonynak, jó feleségnek, jó anyának foglalatosságai, a' mellyeket nem kell elmulasztani, pedig ennek megtanulása végett még nemünk számára egy mákszemnyi Intézettről sem gondoskodtak. Azt is mondja, hogy a' ki sokat ír és olvas nemünk közül: „háza népéről megfelejtkezve mindúntalan idealis világban „mereng, nem érdeklík az illyent a' körülötte „lévő tárgyak”. Bizony kár a' férjfiaknak olyan munkákat írni, a' mellyekre kár a' drága időt vesztegetni, és a' mellyek tsak idealis világot teremtenek az aszszonyok körül. De tudjuk mi azt édes Barátném, hogy ez az elavúlt vád nem írni és olvasni szokott aszszonyokat illet. Ezt a' Tudós Iró nem is önnön tapasztalásából merítette; hanem némelley férjfi Tudóst érdeklő munkából írta ki, de az aszszonyok talán a' tapasztalásból a' tudós férjfi Irók mentségére is előhozhatnák azt, hogy a' legnagyobb elmerülésekben is vagynak olyan kellemetes tárgyak a' mellyek érdeklík. Alázatosan jelentem, hogy azon váddal, mellyel szokták vádolni az aszszonyokat, hogy semmiben sem

állandóbbak mint a' változásban, ellenkezésben van a' nagy mértékben lévő elmerüléssel való gondolkodás. Én pedig mint aszszony, tsak elhiheti, hogy tudom, melly ritkán esik meg aszszonyokon az olyan elmerüléssel való gondolkodás, hogy ne érdekeljék a' körülöttök való tárgyak, kivált ha kellemetesebbek. Hogy semmi sem lehet kellemetesebb, mint ötet szerető férje, és háza népe eránt való kötelessége, arra tanújink lehetnek azok a' férjfiak, a' kik velünk nyílt szívű bizodalommal társalkodnak.

Minekutánna minden veszedelmet elszámlált volna a' Tudós Író, a' mi tsak következhetik az aszszonyokra az írásból és olvasásból, arra kéri a' Publikumot, vallja meg, hogy „aszszonyhoz politizálni, critizálni, tudós hangot adni nem illik”. Én úgy gondolom, sokkal jobb lett volna a' Publikumot ennek igazságáról meggyőzni, mint valatni. Én ugyan, ha politikus volnék, nem sürgetném nagyon ezt a' dolgot, hogy illik-e aszszonyoknak valamelly publikumot illető dologba avatkozni? attól félvén, hogy az aszszonyok azt találják kérdezni: hát a' férjfiakhoz illik-e a' tzukros sütemény készítés, aszszony ruhák varrogatása? 's a' t. Kérlek szépen édes Barátném, írd meg nékem, millyen jegye van a' muzsikában a' tudós hangnak; mert ha nem szabad is aszszonyoknak ezt a' hangot adni, még is tsak megsúgom valamellyik Fő Aszszonyságnak azok közül, a' kiknek a' Tudós Író az általa kiadatott szép Magyar muzsikai darabokat kegyes pártfogásokba ajánlotta *); mert én illendőnek tartom, hogy a' minek az aszszonyok pártját fogják, azt esmerjék is. Már most azt kérdem kedves Barátném, mit mondasz hozzá, hogy ha aszszonyoknak nem illik írni, olvasni, a' dolgok-

*) 1825. Tud. Gyűjt. III. kötet, lap. 76, és a' többi.

ról ítéletet tenni; hát könyveket, és holmi szép mesterségekhez tartozó munkákat p. o. muzsikai darabokat, 's más ilyeneket, illik-e nekik mint pártfogóknak ajánlani? Én úgy gondolom, hogy ha abból a' tekintetből veszedelmes az olvasás, hogy a' miatt házi foglalatosságaikban akadályoztatván férjeikre szorúl a' házi gond — — Itt meg kell állapodnom; mert mióta a' Paraditsomban ezt mondotta az Ur Isten Ádám atyánknak: a' te ortzádnak verejtékével egyed a' te kenyeredet, azóltá én mindég azt hittem, hogy a' férjfiaké a' házi gond. A' Papok sem mondanak többet, tsak azt, hogy mi segítő társak vagyunk. De akárhogy van ez a' dolog, ha miénk is a' házi gond, legyen, mi azon nem törődünk sokat, ha ránk szorúl is az elsőség, majd tsak hozzá szokunk. Ugye kedves Barátném, mi nem tartunk azért valamit rosznak, hogy még eddig szokásban nem volt. De hogy az előbbeniekre vissza térjek, azt mondom, hogy ha káros az olvasás az aszszonyoknak abból a' tekintetből, hogy sok drága időt elvesz, bizonyosan a' muzsika sem hasznos, mert annak gyakorlása sem vesz el kevesebb időt, és így a' miatt is szentebb kötelességei szenvednek az aszszonyoknak. Nem kellene tehát sem könyveket, sem muzsikai darabokat ajánlani az aszszonyoknak; mert meg vagyon írva, hogy jaj a' botránkozónak, de még jajabb a' botránkoztatónak.

Azt is említi a' Tudós Író, hogy „nem mind Tudós és Literátor az a' ki ír”. Ebben igazsága van. Én még azt is mondom, hogy ezen állításnak megbizonyítására alig van alkalmasabb munka, mint a' Menyből jött kirekesztő Privilégium. Az is okosan vagyon mondva, hogy a' tudós munkák írására tudomány kívántatik; mert a' tudomány kipótolására még semmi surrogatum nintsen feltalálva. Néked édes Barátném sűgva tsak meg-

mondok, hogy egyikért azért írtam én a' tapasztalásból és szívemből merített munkátskákat, de a' mellyeket soha sem szégyenlek azért, hogy nem tudós munkák; mert a' tudós munkák írásához tudomány kívántatik. Ha a' tudós munkák írására elvolnék készülve, akkor olyan munkákat készítenék, mellyek nélkül igen nagy fogyatkozást szenved kedves Hazánk, p. o. írnék született nyelvünkön Ázsiából lett kijövetelünktől fogva e' mai napig tartó, a' leghitelesebb kútfökből merített egész kiterjedésében való historiát, olyant, a' mellyből látná a' Nemzet, mennyi áldozatokkal szerették atyáink ezen gazdag földet, és milyen terhes viszontagságok között tartották meg számunkra. Írnék egy olyan bő Geographiát, a' melly megmutatná Hazánk fekvését, hegyeit, folyóvizeit, mocsárjait, homokjait, erdeit, törvényes elosztását, városait, helységeit. Készítenék hazánkat illető Természet Históriát, a' mellyben mind azokat a' kintseket leírnám, a' mellyekkel bir hazánk földje az ásványokra, plántákra, szárazon és vízzen élő állatokra nézve. Írnék Hazánkat illető Statistikát, a' mellyben leírnám egyenes lélekkel minden rendü lakosainak számát, erköltsi charactereknek főbb vonásait, helybeztetését, élet-módját, több rendbeli Törvénszékeit, a' mellyek által igazgattatik, tudományokra, mesterségekre, kereskedésre nézve való állapotját 's' a' t.; mert én úgy gondolkodom, hogy minden polgári kötelességeink között első Hazánk esmerése, és míg erre érdemlett figyelmet nem fordítunk, addig méltatlan unokáji vagyunk ditső atyáinknak, a' kikkel ditsökszünk, a' kik nekünk ezt szerették, és számunkra megtartották; és míg nem esmerjük hazánkat historiái, geographiai, és polgári tekintetből addig Polgári alkotásunkat ingadozhatatlan fundamentomra nem állíthatjuk; lakosaink

erköltse megjobbításához ügyesen nem foghatunk; kereskedésünket, gazdaságunkat olyan állapotra nem állíthatjuk, hogy ne tsak a' fáradság legyen a' miénk, hanem a' haszon is.

A' Tudós Író, minekutánna a' Gratiákon kívül minden idegen Isteneket segítségül hívott volna annak megbizonyítására, hogy a' férjfiú erősebb mint az aszszony, még a' Sz. Írásból is cizálja azt a' verset, a' mellyben a' vagyon megírva, hogy Éva anyánk szakasztott a' fának gyümöltsehből, és ada az ő férjének. Ugyan mit gondolsz édes Ba'rátném, az-e az erősebb, a' ki leszakasztja a' gyümöltsejt, vagy a' ki tsak helyébe várja? Én külömben nem sokat törödöm, akármelleyik Nem légyen erősebb; már most úgy is nem az erő a' fő érdem. Azzal gondolom furtsát akart a' Tudós Író mondani, mikor kereszt nevetet háromszor kiáltván, azt mondja, hogy Ádám Atyám emlékeztet rá: ki által jött a' bün e' világra. Vagy talán azt gondolja, hogy én a' nevetet szégyenlem. Ez fundamentom nélkül való gondolat; mert nékem nem vólt szükségem, sem vezeték, sem kereszt nevetet megváltoztatnom. Hogy Ádám által jött a' bün e' világra, azt mondja Sz. Pál I. Rom. Rész. V. Vers 12. 13. 14. (Nézd Károli Gáspár Váradi kiadás 1660.) Külömben ezen való törödést azokra bizom, a' kiknek a' Sz. Írás magyarázása hivatalbeli foglatosságok.

Annak megbizonyítására, hogy a' Magyar aszszonymnak nem szabad fegyvert viselni, előhossa a' Tudós Író V. Mozs. Rész XXII. Vers. 5. ezen szavait: „Az aszszonyi állat ne viselje a' férjfiú fegyverét”. De egy öreg Pap azt mondotta nekem, hogy az eredeti nyelven ez úgy van, mint Károli Gáspár fordította az 1660-diki kiadásában, t. i. az aszszony ne viselje a' férjfiú ruháját, a' férjfiú ne öltözzék aszszony ember ruhájába. De
ha

ha fegyverről volna is a' szó bizonyosan olyan fegyver értetnék, a' mivel a' földet mivelik, p. o. ásó, kapa, sarló : mert nem szokatlan dolog, hogy a' Magyarok a' gazdasághoz való szerszámokat fegyvernek nevezik. De hogy az eredeti nyelven valósággal nem fegyver-viselés értetik, szabad előhoznom azt, hogy a' czeremóniás törvényekhez nagyon ragaszkodó Izraeliták között sem jött ez a' törvény ususba: megtetszik abból, hogy alig telt bele legfeljebb is 50 esztendő, mikor az Izrael fiai Debora Aszszony nélkül Sisera ellen nem mervén menni, ezt mondja a' fő Vezér Báruk, Deborának : ha eljövendesz velem, elmegyek; ha pedig nem jövendesz, nem megyek. (Lásd Birák könyve Rész IV. Vers 8, és a' többi). Én pedig édes Barátném, egy szép szava hihető Prókátortól azt hallottam, hogy ha a' Törvény ususba nem jön, elveszti erejét. A' tapasztalás pedig azt tanítja, hogy sokszor az usust veszik törvény helyett. Hogy ezt jól teszik-e, vagy nem? arról máskor fogok értekezni; de még sem állhatom meg, hogy ne emlékeztessen a' Tudós Irót arra, hogy ugyan azon részben, mellyből az aszszonyoknak törvényt. ezítál, a' férjfiakra nézve ez vagyon: „a' te ruhádnak négy szegletén tsinálj sallangokat”. Nem bántatik talán meg ez által a' tiszteletre méltó férjfi Nem, ha azt emlitem, hogy mi tőlünk aszszonyoktól tsak akkor kívánhatják a' Tudós Irók, hogy a' Mózsés tzeremóniás törvényeihez alkalmaztassuk magunkat, mikor ők a' Mózsés első könyve XVII. Része' 10, és azt követő verseihez} fogják magokat alkalmaztatni.

Az 1825-dik esztendei Tudományos Gyűjtemény XI. Kötetének 72-dik lapján lévő azon szavaimra, mellyben azt mondom, hogy Patóty Zsófia, Bebek György hitvese, és Zrinyi Ilona elég bletsülettal tudták oltalmazni Szádvárát és

Munkátsot, azt feleli a' Tudós Iró: „de a' Magyar Törvény, jelesen az 1595-dik esztendei 34-ik tikkely szerint nem is tanátsos az aszszonyok táborba menni, ne hogy zsákba költessék, és a' vízbe meríttessék”. Én pedig azt kérdem a' Tudós Irótól, hogy hát Perényi Imre özvegye, Kanizsai Dorottya Aszszonyság, a' ki a' Mohátsnál elesett vitézeknek önnön költségén való eltemettetésében foglalatostkodott, közéjük tartozik-e a' zsákba kötni valóknak? Mellesleg azt is megemlítem, hogy Zrinyi Ilona és Patóty Zsófia nem mentek váraikkal együtt a' táborba; hanem a' tábor ment oda, a' hol ők voltak, az is kötelességből, és így valljon ki érdemli a' zsákba kötést a' szóban forgó három rendbéliek közül? — Az Isten mentesen meg, hogy tsak kettő is légyen az egész Hazában olyan nyomorúlt, a' ki meg ne tudja küloböztetni Zrinyi Ilonát és Bebeknét azoktól, kiket vízbe vetésre ítél a' Törvény. De hogy abban az időben emberségesebben gondolkodtak ezen érdemes aszszonyok felől, megtetszik abból, hogy Bebeknét Szádvára oltalmazása után 16 esztendővel 1583. a' Rüküllővári templomba temették el. Zrinyi Ilona érdemei mennyire esmertettek a' külföldön is, hozzá lehet vetni a' többek között ezen sir-írásból, mellyel a' világ más részében tiszteltetett, mellynek Magyar értelme ez:

Itt nyugszik a' Herosi munkátsól, egy férj-fiú lélekkal birt aszszony, az ő nemének, és százdjának ditsősége, Nagy Méltóságú Zrinyi Ilona, a' Zrinyi és Frangepán nemzetségnek utolsó ékessége; a' Magyaroknál, Erdélyieknél, Székelyeknél, Horvátoknál nagy méltóságokat viselt Rákótzynak és Tökölynek méltó hitvese. Öt tettei nagyobbra emelték minden világi méltóságnál; soha sem változott lélekkal viselte a' szerentsének változását; elég volt a' kedvező szerentse

elfogadására; nagy lelke meggyőzött minden nyomorúságokat. Keresztényi kegyességgel megkoszorúván hadi ditső tetteit, erős lelke testétől elválasztatott halhatatlan tetteinek folyása közben, Bythiniának Nikomediai öblénél.

A' ki a' Históriai Tudományt csak felületesen érintette is, és a' kinek a' dolgok felől való ítélet-tételre egy kevés dispositiója van, alkalmassint hozzá vehet, hogy Zrinyi Ilona és Bebekné nem tartoznak azon zsafrák közé, mellyeket zsákba kötéssel, és vízbe meritéssel fenyeget a' Törvény. Itéletedre bizom édes Barátném, mennyire érdemi a' hazai levegőt, a' ki a' vitéz, és a' tudományoknak pártfogó aszszonyát Patóty Zsófiát, a' Frangepán és Zrinyi, magokat hazánkért feláldozott familiáknak hozzájuk méltó leányát Ilonát, a' zsákba kötni valók közé számlálja. Nem hallgathatom el, hogy az a' jeles Magyar Törvény nem annyira az aszszonyokat, mint a' férjfiakat érdeklí; mert nyomorult állapotban kell az olyan férjfiak között az emberi méltóság eránt való tekintetnek lenni, a' hol az erős és teljes szabadsággal bíró embereket csak úgy lehet megtartóztatni attól, hogy az emberiséget le ne vetkezzék, ha tőlök az alkalmatosságot elzárják.

A' Tudós Író azt híven, hogy már a' feljebb mondottakkal eléggé megbizonyította, hogy aszszonynak nem illik sem kritizálni, sem politizálni, sem valami dologról ítéletét kimondani, vagy leírni (melly ezen szavaiból kitetszik: „Már feljebb láttuk, hogy illik e' aszszonyhoz a' Publikum előtt tudós hangot adni) most lássuk, szabad-e? A' szóbeli levelében a' 70-dik lapon így ír Takáts Éva, hogy úgymond aszszonynak ne volna jussa valamelly dologról ítéletét kimondani, vagy leírni, azt én addig nem hiszem, míg a' Menyből jött kirekesztő Privilégiumot nem

„látom. Nagy ugyan és negédes a' kívánság, de
„be lehet tölteni. Hogy tehát lássa és hidje Ta-
„káts Éva a' Menyből jött kirekesztő Privilegiu-
„mot, imé itt következik": 's a' t.

Azt mondja Bölts Salamon (Péld. XIV. Vers I.) a' bölts aszszony építi az ő házát, a' bolond pedig önnön kezével elrontja azt. Mit gondolsz kedvesem, mellyik a' bölts, az-e, a' ki a' dolgokról való ítéletét ki meri mondani, vagy leírni, vagy az a' ki vagy nem tudja, vagy nem meri? az építi-e az ő házát, a' ki a' dolgokról nem tud, vagy nem mer ítéletet tenni, vagy az a' ki tud, és mer? azt is állítja a' Tudós Író, hogy „Bölts Salamon Péld. XXXI. 10, és azt követő „versekben foglalt kötelességeket elmellőzi az „ollyan aszszony, a' ki írni, vagy olvasni mer”. Hogy szükségesképen el kellene mellőzni Férje 's háza népe eránt való kötelességeit az ollyan aszszonynak, a' ki egyszer másszor ír, vagy olvas, sem hiteles kútfőből merített okokkal meg nem bizonyította a' Tudós Író; sem az író aszszonyok meg nem vallották; már pedig az okosság regulája szerint nem tartozunk valamit elhinni, akár ki mondja, ha tsak az okosság által elfogadható okokkal meg nints bizonyítva. A' Törvény szerint pedig, ha tsak elegendendő tanúkkal meg nem bizonyítja a' vádoló a' vádat, hamis vád-rá-fogónak neveztetik. Nem bántom meg a' Tudós Írót, ha emlékeztetem arra, hogy a' tíz parantsolatok közül egy így kezdődik: Ne mondj a' te felebarátod ellen hamis tanúbizonyyságot. Azt mondja a' Tudós Író, hogy a' Menyből jött kirekesztő Privilegium Sz. Pálnak ezen szavaiban foglaltatik (I. Kor. Rész XIV. Vers. 34. 35.) „A' ti aszszonyi né- „peitek a' gyülekezetben halgassanak; mert nem „engedtetett meg nékiek, hogy szólljanak, hanem „hogy engedelmesek legyenek; mint a' Törvény

„is mondja, hogy ha valamit meg akarnak tanul-
 „ni, otthon kérdjék meg az ő férjeket; mert ékte-
 „len dolog aszszonyi állatnak szólni a' gyüleke-
 „zetben. Nyilván parantsolja tehát Sz. Pál Apos-
 „tol, hogy az aszszony a' Publikum előtt halgas-
 „son. Timotheushoz küldött I. Levele II. Részé-
 „nek 11. és 12. verseiben még világosabban mond-
 „ja: hogy az aszszonyi állat tsendességben tanul-
 „jon minden aláztatossággal; mert az aszszonyi
 „állatnak nem engedem, hogy tanítson, sem hogy
 „a' férjfiún birodalmat vegyen; hanem hogy le-
 „gyen tsendességben”. „Mind ezek a' Sz. Irás
 „szavai, 's kereszttyén aszszony előtt kétséget nem
 „szenvedhet a' Menyből jött kirekesztő Privile-
 „gium”.

Hogy ezek a' Sz. Irás szavai, az igaz, és
 előttem sem szenvedhet kétséget, de hogy kire-
 kesztő Privilegium volna az eránt, hogy nem
 szabad aszszonyinak a' dolgokról való itéletét le-
 írni, vagy kimondani, ha több okokkal meg nem
 bizonyítja a' Tudós Író, tsak olyan kevés ítélő
 tehetséggel bíró aszszonyok hiszik el, a' kik a'
 férjfiakat is tsak a' nadrágjokról tudják egymás-
 tól megkülömböztetni *). A' többek közt szabad-
 ezt a' jegyzést tennem, hogy Sz. Pálnak ezen
 szavai, a' mint belölök elég világosan kitetszik,
 tsak a' Korintusi és Efezusi Sz. Ekklé'siabeli
 aszszonyokat illették, ezek közül is tsak azokat, a'
 kik a' templomban fetsegni szerettek, vagy leg-
 feljebb azokat, kik mint papok tanítani igyekez-
 tek. Sz. Pálnak ezen szavait épen nem lehet arra
 magyarázni, hogy az aszszony a' Publikum előtt
 hallgasson; mert tsupán tsak azt teszi, hogy a'
 templomban hallgasson; mert Sz. Pál is tudhatta
 azt a' Magyar példa-beszédet, hogy elég egy pap

*) Nézd Katski Pál II. Felvonás XII. Jelenés.

egy templomban. Ha most élne Sz. Pál, én tökéletesen hiszem, hogy nem adná ezt a parantsolatot; mert látná, hogy a' mostani időben az aszszonyok épen nem vágnak a' papságra; sőt ha valamelly pap nem tetszések szerint viszi hivatalát, tudják azt az emberséget, hogy a' templomban hallgatnak, s nem mondják szemébe, hogy biz a' nem úgy van. Ha Sz. Pál Apostolnak feljebb említett szavai azt tennék, hogy az aszszony a' Publikum előtt hallgasson, mi módon állithatott volna a' Tudós Író, mint kereszttyén, az általa kiadatott víg és érzékeny játékaiba több számú aszszony személyeket a' Publikum elébe beszéllés végett *)?

Ezen szavai Sz. Pál Apostolnak: „nem engedem az aszszonyoknak, hogy tanítson, tsak a' többször említett Ekklé'siára tartoztak. Megtetszik ez abból, hogy a' keresztény aszszonyok közül többen a' rendes tanító székekből is tanították a' szép tudományokat, a' mit a' férjfiak szívesen hallgattak tőlök. A' mit a' Tudós Író sem tagadhat, mert megvallja, hogy ötet magát is Tubája tette Poétává **). Az igaz, hogy azt is mondja Sz. Pál Apostol, hogy az aszszony a' férjfiún birodalmat ne vegyen; de úgy kell lenni, hogy ez is tsak az Efezusi és Korintusi Ekklé'siabeli aszszonyokra tartozott; megtetszik ez abból, hogy a' keresztény országok sokszor választottak aszszony Fejedelmeket; már pedig a' ki a' Statistikát egy kevés vizsgálja, meg fogja látni, hogy legalább van az Országban annyi férjfi, mint aszszony. De ha minden keresztény aszszonyokat illetett volna is ezen parantsolat, akkor sem az aszszonyokat lehetne vádolni ennek megszegésével; mert a' férj-

*) Nézd Sebestyén Gábor Víg és érzékeny Játékait, Kátzki Pál, és Aszszonyi Praktika.

***) Nézd Tuba LI. Ének. 90 lap.

fiak kezdetek az aszszonyoknak így köszöngetni: alázatos szolgája, alázatos szolgája. Ezen kívül még ilyen forma tselekedeteikkel is tsorbígtatták ezen parantsolatot, hogy sokszor nagy jószágú Familiákba házasodván, feleségeik vezeték neveit vették fel. Sokszor olyan alkudozásokat tévén, a' mi nékik károkra vólt, feleségeikkel protestáltattak, mint olyanokkal, a' kiknek ők tartoznak engedelmeskedni. A' férjfiak egymáshoz való bizodalombokat elvesztvén, semmi alkudozásaiknak teljes ereje nintsen, ha tsak feleségeik keze irásával meg nints erősítve. És így az aszszonyoknak a' férjfiakon való uralkodása azoknak megegyezésével szokott történni; tehát nem törvénytelen. Ezen dolgot én említettem egy Poétából lett szép, okos, fiatal Prókátornak, s ő azt kommandálta, hogy se ne háborúskodjunk, se ne processuskodjunk a' férjfiakkal az elsőség felett; mert a' háború sok alkalmatlansággal jár, és sokszor az is szenved miatta, a' ki nem vétkes; a' processusnak is igen bizonytalan a' kimenetele. Próbáljunk megegyezni, az okosabb félnek úgy is illendő engedni; olyan forma feltételeket kommandált, mint Virgilius megegyezettette Augustust Jupiterrel ezen verseiben:

Nocte pluit tota, redeunt spectacula mane,
 Divisum imperium cum Jove Caesar habet.
 Éjjel esik mindég, szépen reggelre derül ki,
 Caesárral Jupiter osztva uralkodik így.

Mit gondolsz édes Barátném, illik-e egy férjfihoz azon való disputálás, hogy szabad-e aszszonynak lelki szabadságával élni, a' mivel ötöt a' Teremtő megajándékozta. Én úgy vélekedem, hogy a' férjfihoz az illik, ha rendeltetését be akarja tölteni, hogy a' Tarsaság javára munkálódjék. Nem állhatom meg, hogy ne említsek némellyeket

azok közül, hogy milyen forma dolgokra való figyelmezés illik mostanában a' férjfiakhoz, p. o. bányáinkra, mezei gazdaságunkra való figyelmezés; hazánkknak utak, tsatornák, és Fabrikák által való elkészítése arra, hogy productumainknak illendő hasznát vehetvén, hazánkat az elszegényedéstől megmenthessük; a' mesterségek előmozdítására Polytechniai, Mechanikai Intézetek felállítása, a' végett, hogy önnön hazánkfijai elkészülhessenek sok olyan mesterségekre, mellyeknek gyakorlása végett még eddig kéntelenek voltunk idegenekre szorúlni, és hazánk jövedelmének nagyobb részét más Nemzetek kezébe adni. Félő, hogy olyan formán fogunk járni, mint a' Nagy Sándorral mindég győzött, az ő halála után is az ütközetben győzhetetlen ezüst paizsosok, kik önnön butyoraik elfoglaltatása által győzettek meg. Olyan büntető tömlöztök felállítása is hozzá illik az erősebb Nemhez, mellyek egyszerűsmind jobbitó, és dologra szoktató eszközök is legyenek; a' nyomorúttak számára gondviselő, a' gyengébbek vagy munkát nem találó szegények számára dolgozó házak felállítása, p. o. olyan formán, mint a' millyenre példát mutatott a' Pesti Aszszonyi egyesület *) hogy a' nyomorúttak ne légyenek kéntelenek házról házra való koldulás-sal tengetni nyomorútt életeteket, vagy ha annyi erejek nints, magokat az útszákra vitetni, és ott könyörögni alamizsnáért. Nem szokatlan dolog, kivált a' nagyobb városokban, hogy az atyáktól el hagyattatott, vagy halál által megfosztatott éhező kisdedeknek nyomorútt anyjai, a' legkeményebb téli napokban is kisdedeikkel együtt kéntelenek

*) Ezen jóltévő Intézetről kevés idő múlva bővebben fogunk szólnani.

az útszákön ezeknek számára alamizsnáért könyörögni. Köztünk légyen mondva, nem példa nélkül való az is, hogy a' mellettek figyelem nélkül el-kotsikázók adtak életet ezen elhagyattatottaknak. Az árvák, és elnyomorodott szülék gyermekei számára való Intézetek felállítására való figyelmezés is hozzá illik a' férjfiakhoz; megérdemli mondom a' figyelmet az, hogy sok árvák, vagy elhagyattatott gyermekek, a' gondviseletlenség miatt a' legnyomorúltabb módon vesznek el; vagy a' mi a' társaságra nézve felette káros, ide 's tova hanyattatva minden erköltsi érzésre való figyelmeztetés, és dologra szoktatás nélkül nevedkévén fel, terhére lesznek a' társaságnak azok, kik a' rájok való figyelmezés mellett hasznos tagjai lehettek volna.

Itéld meg kedves Barátném, megérdemlené-e az egész aszszonyi Nem, ha hatalma volna is rá a' Tudós Irónak, az írói pályáról való eltiltást 1-ör azért, hogy Takáts Éva a' Tudós Irónak egy kis éretlen munkáját, a' melly nemünket illetve, kritizálni merte (Tud. Gy. X. Kötet 1822. lap 110) 2-or hogy a' Nemünk nevelésére való figyelmezést kérte (Tud. Gy. XII. Kötet 1822. lap 36.) 3-or hogy az aszszonyok némelly kötelességeiről mert írni (Tud. Gy. VIII. Kötet 1823. lap 68.) 4-er hogy a' földmivelő nép állapotja körül tett tapasztalásait beszélgetésekben merte említeni (Tud. Gy. VI. Kötet 1824. lap 71.) 5-ör hogy a' tenéked irt első levelében némelly jegyzéseket mert tenni egy nem egészen kidolgozott munka töredékére, melly tsak ugyan Nemünket illetve (Tud. Gy. XI. Kötet 1825. lap 62.). Meg kellett volna bizonyítani, hogy az itt előszámlált, vagy házánkban a' több aszszonyok által készült munkák olly veszedelmesek, a' mellyek miatt megérdemlik az aszszonyok, hogy az író, vagy olvasó Privi-

legium tölök elvétessék. Nem fényleni való vágyásból írtam én ezen apró munkáimat, a' mivel méltóztatik a' Tudós Író vádolni. A' földmivelő nép állapotjáról írt munkámat azért írtam, mert szívem és fejem arról győzött meg, hogy míg ez a' nép olyan állapotba nem tétetődik, a' milyent érdemel: addig Polgári alkotásunk mindég gyenge lábon fog állani. Nem is adtam e' felől való gondolatimat olyan büszkén elő, mintha azt hittem volna, hogy ez által olyan állapotba tétetődhetik, a' milyent érdemel; tsak ideig óráig való környülállásokhoz képest rajta segíthetés végett, de azt is olyan szívvvel, hogy ha a' Tudós Író, vagy más akárki olyant ír, a' melly e' nagy és hasznos tzelnek megfelel, örömetst általengedem a' fénylésből származott gyönyörüséget, magamnak megtartom az abból származottat, hogy az egész Hazát boldogító tzel elérettetett. Nemünk nevelésére figyelmeztetés végett a' mit írtam, az által nem tsak a' magam Nemének, hanem mind a' két Nemnek igyekeztem használni; mert én arról vagyok meggyőződve, hogy ha minden nevelő egy Pestalozzi, vagy Salzmann lesz is, a' ki a' férjfiak nevelése körül szives gondoskodással foglalatoskodik, fáradozásainak érdemlett jutalma az erköltsök és gondolkodás módja megjobbítása által nem lesz addig, míg az aszszonyi Nem nevelésére olyan figyelem nem fordittatik, a' milyent ezen Nem emberi méltósága érdemel, és a' milyent a' másik Nem maga és ez eránt való kötelessége parantsol. Tegye tsak félre valaki az előítéletekhez való ragaszkodást, akkor meglátja, mennyi haszon származik a' társaságra, az aszszonyok rendes neveléséből, a' melly most tsupán tsak a' külső módosságban határozttatik. Ez szükséges, de nem elég: ha a' külső módosságot a' kifejtődött lélek tehetségei, az erköltsöt és

emberi méltóságot esmerő szív érzései fogják igazgatni, nem lesz-e ez hasznosabb a' társaságra, nem lesz-e boldogítóbb a' férjfiakra nézve, ha a' kellemetes aszszonyban a' módossággal egyesülve leszen a' világosodott elme által szerzett tapasztalás, a' tiszta erkölts betse eránt való tekintet; ha a' nyájas és kedveskedő maga alkalmaztatás a' barátságos bizodalomra érdemes szívből fog származni. A' II. parantsolatban lévő ezen fenyegetés: meglátogatom az atyáknak álnokságokat a' fiakban harmad és negyed iziglen, szembetünöbben alig teljesedik be valahol mint a' férjfiakon, a' kik Nemünk nevelése eránt való kötelességeket elmulattván, ön magok kéntelenek e' miatt legtöbb kárt szenvedni. Mi az oka annak, hogy nem akarják elfogadni azt, hogy Nemünk őket ne tsak gyönyörködtesse, hanem boldogítsa is? azt én nem tudom, tsak azt látom, hogy még eddig alig voltak valamitől idegenebbek, mint attól, hogy Nemünk ő velek a' szív formáltatásában, és az értelem kifejtődzésében egyformán osztozzék. Az újabb időkben ugyan találkoznak, a' kik megesmerik azt, hogy az aszszonyoknak is volna jussok arra, hogy a' lélek szebb foglalatosságaiban is részt vegyenek, és némelly tudományok tanulását nem tartják az aszszonyokra nézve szükségtelenek. Ez is jó, kedves Barátném, úgy-e; de bizony ha meg kell vallani kevés; mert a' mi Nemünk épen olyan alkalmas a' lélek akarmelly munkáját is végbe vinni, mint a' férjfiaké, és valósággal emberi méltóságunk ellen való véték nélkül nem eshetik meg, Nemünk lelki tehetségei kifejtődzésének valamelly határt szabni. Engem boldogít az a' reménység, mellyben meg fogják a' férjfiak esmerni azt, hogy Nemünk nevelése melly igen szükséges az ő boldogításokra. Ha elhallgatom is azt,

hogy ha az aszszonyok nevelésére olyan kedvező intézetek vólnának, mint a' férjfiakéra, vagy ha nem tartatnék vakmerőségnek, azt mondanám, hogy ha az aszszonyoknak a' babonás illendőség nem tiltaná a' férjfiakat nevelő intézetek boldogításában részesülni, akkor reményilem több tudományok egészen új szint vennének magokra, kivált a' Psychológiára, Poesisre, és a' természet tudományra olyan világosság jelenne meg, mint Kopernikus és Newton által az ég systemájára nézve. Ha az aszszonyi Nemnek hasonló pallérozódása léssen a' férjfiakkal, akkor meg fogják ezek az ő érdemeik betség esmerni, és ez eránt való hajlandóság és tisztelet fogja őket lekötelezni, nem az ő szerentsés helyheztetésekből származható kedvezések, vagy körülöttök való magokat és ezt alatsonyító hizelkedésekből származott gyönyörűségek : akkor a' férjfiak az aszszonyokban nem tsak játszó társakat, vagy gazdaságbeli segédeknek fognak találni; hanem az ő teljes bizodalombokra érdemes barátokat is, és a' vélek egyforma lelki pallérozódással 's rokon érzéssel bíró aszszonyok társaságában fognak érezni, és azokkal is éreztetni olyan boldogságot, a' mit másutt a' nap alatt fellelni nem lehet. Ezeknek társasága többet tehet a' gondolkodás módja megjobbítására, a' társaság boldogítására, mint más eddig folyamatban lévő leghasznosabb eszközök; akkor nem lesznek kéntelenek a' férjfiak az aszszonyi Nemnek tsupa külső szépségében való gyönyörködéssel megelégedni, ezen igen mulandó örömet, magokat és ezt alatsonyító hijjábólaválószkodással, vagy szerentsés környülállásaik fiitogatásával nyerni meg, és sokszor magok, hazájok, felebarátjaik eránt való kötelességek elmulasztásával megtartani; mert ha az aszszonyi Nemnek értelme, a' nevelés által meg leszen világositva,

szíve formálva; teljességgel nem kívánja azt, hogy valaki ő eránta való kedvezésből maga, felebarátja, vagy hazaja eránt való kötelességet elmúlaszsa: semmi esetben sem; mert az ilyen aszszony előtt az ezt tevő férjfiú tekintetben nem lehet, és tsak a' szíves és lelkes aszszonyok tudják érezni és éreztetni a' másik Nemmel is azt a' fájdalomból származott gyönyörüséget, mellyet érez a' szív ön kényje megtagadásában, ha a' kötelesség úgy parantsolja. Ha mind a' két Nem egyformán fog osztozni az értelem kifejtődzésében, és formáltatásában, akkor a' másik Nem eránt való hajlandóság felfogja emelni az ifjui lelket, és elkészíti a' legterhesebb munkák végbe vitelére is. A' világosodott, és értelemmel bíró Anyák által neveltett gyermekekből lehet munkás és hasznos embereket várni; mert ezek tudják megkülömböztetni a' jó szívet a' tsupa betanúlt módosságtól, az érdemet a' fénytől, a' munkásságot a' szerentse adományaiból szerzett fényeskedéstől; gyermekeiket nem tsak fénylő báboknak, rangra ásítózó gyermekeknek, hanem munkás és hasznos embereknek igyekeznek nevelni. Akkor a' megaggott aszszony, a' ki most zsémbelődéssel, és a' régi boldog idők emlegetésével kinozza a' körülötte lévőket, irigyelvén azoknak ifju örömöket, és teszi elevenségeket, a' mi néki egyedül való tulajdona volt, lelki erővel bírván, gyönyörködve fogja nézni azt, hogy mi módon váltják fel ezek őket az életben, és mintegy tükörben györnyörködve nézi ezekben a' maga ifjúságabeli örömeit, és édesded kedveskedéssel fogja nyújtani nekik azon hasznos tanátsokat, mellyek által kikerülhetik az élet utján nőtt töviseket, és használhatják az ott termő virágokat.

Már elmúlt harmitz esztendeje, miolta emlegetik Poetáink, hogy a' Magyar hajnal hasad. Én

nagyon sajnálnám, ha még csak annyira viradt volna meg ránk nézve a' világosodott nemzetekhez képest, a' kik a' kézi mesterségekre nézve is eltörlötték a' tzeheket, mint a' mellyek az ön haszon-keresés által, a' köz haszonra való munkálódást akadályoztatják. Nagyon sajnálnám mondom, ha mi nálunk még a' tudományokra nézve is tzehek állítatnának, a' mint a' tudós Iró kívánja. El lehet gondolni, millyen jó volna ez némelly olyan henye tudósokra nézve, a' kik egész életekben tanultak, még is igen kevés, vagy semmi közre bocsátott munkájikkal sem kedveskedtek. Millyen jó volna mondom ö kegyelmeknek, ha tudós műhelyeikbe munkás legényeket és menyetskéket fogadhatnának, és ezeknek hasznos munkájik az ö nagy tekintetű és tudós neveiket diszesítve használhatnának a' társaságnak, olyan formán, mint most az öltözetek, házi eszközök, mellyek Giergl vagy Vogl műhelyeikből kerülnek ki, a' nélkül, hogy ök abból egy darabot is készítettek volna.

Ne haragudjunk édes Barátném a' férjfiakra azért, hogy közülök némellyek magokra nézve nem tartják jónak a' velünk való igazságos bánást, mert tudod te azt, hogy millyen szép virtus az ellenünk vétőknek való megengedés; sőt ezen virtus gyakorlását önnön hasznunk is parantsolja, mert csak gondold el, ha a' férjfiakra haragudnánk, akkor el kellene lennünk az ö ránk nézve igen kedves és hasznos társaságok nélkül. Elgondolhatod, mennyi fogyatkozást szenvednénk, ha kikerülnénk a' szíves és lelkes férjfiakat. Csak legyünk hát békeeséges türéssel ezekért a' gyengébbek eránt is. Emlékezhetsz rá, mikor egy tudós azt mondotta, hogy az aszszonyok kellemeit igen nagyon neveli az a' kis hijjábavalóság, a' mi karaktereknek egyik vonása. Mi is el mondhatjuk azt kedvesem, hogy a' mi

hatalmukat nem kevéssé nevelik a' férjfiak gyenségei.

Ismét kérlek szépen édes Barátném, tsak vigyázva mutasd ezen leveletem, nem foglalatra nézve; hanem azért, hogy a' Menyből jött kirekesztő Privilegiumnál fogva az aszszonynak nem lévén szabad írni, én ezt titokban a' padláson elhújva, szüntelen attól való félelmek között irtam, hogy ha jönni találnak a' tudós mesterek a' Commissariussal együtt, író eszközeimet el fogják venni, mint a' nagyobb városokban szokás, hogy a' munka nélkül élő tzebbeli-mesterek elveszik a' munkás, de tzebb nélkül dolgozó szegény mesteremberek szerszámain, azért hogy ezek oda haza nem az ő pompájokra, hanem tulajdon házok népe táplálására dolgoznak. Még egyszer kérlek egész Nemünk hasznára, ne boszszonkodj azokra a' férjfiakra, a' kik egyszer másszor igazságtalankodnak Nemünk jussai meghatározásában; mert látod, ha a' Rómaiakkal való alkudozásban nem igazságtalankodtak volna a' Gallusok, nem lett volna oka Ramillusnak a' társaságot győzői igájától megszabadítani. Szánakozzunk kedvesem inkább az olyan férjfiakon, a' kikhez még annyira sem jutott a' megvilágosodás sugára, hogy az aszszonyi Nem betsét megismerhették volna nála fogva, kivált kedves Hazánkban, a' hol már ez előtt több századokkal, akkor mikor a' külföldön még a' várakkal bíró nemesség is úgy bánhatott az aszszonyi Nemmel mint rabjával, olyan állapotban volt a' megvilágosodás, hogy az aszszonyok mint Földes Urak ingatlan jószágokat birhattak, a' mivel a' külföldön rendszerint ma is tsak az első szülött férjfi ditsekedhetik. Hogy a' mostani időben is megismerik Nemünk betsét a' tsinosabb nevelésű férjfiak, megemlítem a' többek közül az élete

tavaszzában elhunyt nagy reménységű Német
Jó'sefnek ezen verseit:

Minden tanult Nemzeteknél
A' szép Nemet tisztelik,
Ha bár a' durvább népeknél
Rigunyolják 's megvetik;
De egy Nemet mennél nagyobb,
Érdeme is sokkal nagyobb
Közötte a' szép Nemnek.

A' Nemzeti boldogságra
Szép Nem planumot szerez,
Örök hirre 's maradásra
Nékünk éltet fűszerez:
Ő tüzel fel oltalomra,
Ő ad utat hatalomra
Sok világi baj ellen.

Hogy szép mivek 's tudományok
Vagynak, és virágoznak,
Ezek az ő hagymányjok,
Kik már bennünk lakoznak:
Ők buzdítanak szép elmére,
'S az egeknek félelmére
Ők tanítanak bennünket 's a' t.

Takáts Éva,
Karats Ferentz' Hitvese.

6.

A' Kis-Honthi Esperestség' Könyvtárának Históriája.

Rülönös öröm-érzéssel olvasta az Augusztai Hitvallást tartó Evangelikus Gyülekezetek' Kis-Honthi Esperestsége, a' honni Tudományos Gyűjteményben, a' tizedik esztendei Folyamat' negyedik kötete' 100-dik lapján, a' Kis-Honthi Könyvtárról tett Eszrevételeket; 's e' mellett betsüli és magasztalja az érdeemes Redaktziót, hogy ennél fogva néki, azon tudományos Intézetről környülményesebb és bizonyosabb Tudósításra, melly is itt következik, szolgáltatott alkalmat.

A' Kis-Honthi Könyvtár és tudományos Intézet, épen nem a' Gömöri Esperestségnek, annál kevésbé pedig Császár András Urnak Könyvtárja; 's ezen b. e. tudós Hazafi a' Kis-Honthi Bibliothékának a' mint Szerzője nem, szintugy nem volt Előmozdítója is; nem is vettetett meg annak talpköve az Esperestség' első kezdekedésével, hanem az eltűnt század' haldokló éveiben.

A' Kis-Honthi Esperestség első származásától ólta, melly 1506-dik esztendőben, midön a' Murányi Esperestségtől elvált, történt volt *), táplált ugyan a' maga kebelében több nagy tudományú, a' Literatúrát kedvelő, és több Historiai Theologiai és Philosophiai munkákat szerző Predikátorokat **): azok mindazonáltal tudományos Egyesületbe soha, sőt még olvasó Tarsaságba sem léptek.

Az első Olvasó-Társaság, az elszunnyadt század' utolsó esztendejiben, főként Holko Mátyás'

*) Lásd Solennia XVI. Bibl. Kis-Honth. 1824, 20.

***) Lásd Solennia IX. X.

akkori Kis-Honthi V. Esperestnek köszönheti felállítását; mely is, mind ez ideig divatjában lévén, egymással költsönösen külömbféle tartalmú könyveket közöl, nem csak, hanem a' Tudományos Újságokat, és a' derék Folyóiratokat megszerzi, olvassa, és osztán a' Könyvtárba lerakja.

A' ki Indítója volt az olvasó-Egyesületnek, u. m. Holko Mátyás, most már Kis-Honthi Esperest, ugyan az lett a' Bibliothéka szerződésének is fő eszköze. Ő volt az, a' ki 1795-dik esztendőben a' Tiszt. Esperestséget, egy nyilvános Könyvtár (mellynek sem nálunk sem szomszédságunkban nyomma nem volt) megfundálására, olly hathatósan és szerentsés előmenetellel buzdította és ösztönözte, hogy az ő szent törekedését nem csak jóvá hagyták mindnyájan, hanem azon áldott Intézet elővitelére tüstént, folyópénzben, könyvekben, emlékpénzekben, physica és mathematica műszerekben szembetűnő ajánlásokat és áldozatokat tettek.

Annak helyéről eleinte több vetélkedések támadtak volt; némellyek Osgyánba akarták azt által szállítatni, és ott Ő Nagyságok Luzsnai és Réglitzi Báró Luzénszky Ferentz és Borbála Kastélyjokba helyeztetni, kik is a' Könyvtár elfogadására önkint kegyesen ajánlották magokat, azon szempontból tekintve, hogy akkor az Osgyáni Gymnasium, Tiszt. Kollár Sárueel Fő Tanító és Kormányozó alatt, legteljesebben virágzott; mások Rima Szombath Városát, mint nyilvánosabb helyet tanátslották, 's ott a' Vármegye házába gondolták letéttetni, azon okból, mint-hogy ezen tudós Intézetet mindnyájan, a' kik csak Múzsák Kedvelői, minden tekintet nélkül helybe hagyták és elfogadták. A' Ts. Vármegye is helybe hagyása által megszentelte azon tzeozást, midőn különös végzése által a' Kis - Honthi

Könyvtárnak a' Vármegye épületjében alkalmas helyet és szállást rendelt ki. Azonban, minek-előtte az újonnan építendő Vármegye háza elkészülhetett volna, a' régi eladattatván, szállás nélkül maradt a' Könyvtár, 's ennél fogva annak felállítása' is elenyészett.

'S majd hamvaiban elaluva maradt volna a' Literaturának ezen sz. szikrátkája, hogyha azt annak különös Imádója Holko Mátyás 1808-dik esztendőben Sz. Mihály Hava 13-dik napján, a' Tiszolton tartattott Esperestség köz Gyűlésén fel nem gerjesztette volna; ott ő ama' régi nemes kívánatot ismét felelevenítette, és a' Bibliothékanak olly móddal való felállitattatását sürgette, „hogy az Esperestség által fundáltassék, ápolgatassék és fentartattassék”. Ezt mindnyájan helybe hagyván, annak végrehajtását az Esperest Ur bñltseségére és gondoskodására bízták. Ki is szemesen és serényen a' dologhoz fogván, alig bñtsátotta közre az Intézet Plánumát, menten vetekedve ajánlottak mindnyájan folyó pénzt, könyveket, emlékpénzeket és más holmit; 's mindenek felett a' Ts. Uraságok írásba foglalt kötelező leveleket adtak ki magokról, hogy a' könyvtár számára élték' fogytáig, esztendőnkint bizonyos summát fizetni, vagy pedig az önkint megállapítatott tökepénzt fogják letenni; a' mit valóságosan meg is tselekedtek.

Akkor Ts. Fejes János Ur *) az Esperestség Inspectorá, a' maga Alsó-Szkálnoki Uri épületjében örömet szállást adott azon könyvtárnak, 's ennél fogva egy esztendőnek elfolyása alatt annyira kelt a' dolog, hogy midőn Nagyságos Kubinyi Péter Császári Királyi Tanátsos, és Ts. Fejes

*) Lásd Solen. VII. Bibl. 1815 p. 24. és Fejes János életről 's Tudományáról lásd Solen. XV. 1823. p. 61—78.

János öszvevetett vállakkal segítenének és munkálódnának e' tágyban: az Esperestség Ts. Fejes Jánost a' Bibliothéka Igazgatójává, és annak Örzőjévé Tiszt. Szabó Mihályt, A. Szkálnoki Prédikátort kinevezvén, már 1809-dik Esztendőben Sz. Mihály Hava 18-dik napján, a' Könyvtár' helyén és szobájában első tudományos Gyűlést és Innepiséget tartott.

Az időtől fogva esztendőnkint ugyan ott, néhai Fejes János, most már ennek örököse Tek. Szontagh István Úr' épületjében tartattatnak azon Innepiségek, melly alkalommal, a' kinek melly tárgyról és millyen nyelven tetszik, olly munkákat olvasnak fel; mellyek kihallgattatván, megvi'sgáltatnak, és ha méltók a' kinyomtatásra, sajtó alá botsátatnak, vagy pedig ha a' Szerző kívánja néki vissza adattatnak. Ezen Innepiségek, ha Patronusok találkoznak, azoknak, ha pedig nem lennének, a' Szerző költségén nyomtatattatnak ki; 's néha, hogy ha a' Pátronusoknak nem tetszik az egész költséget viselni, a' Szerzők, akkor is ha a' fele kívántatnék, magok fizetnek tulajdon munkájokért, mellyeket azután jó barátjaiknak, esmerőseiknek 's más tanult Idegeneknek kiosztogatnak.

A' mint kedve tartja, azon nyelven ír mind-egyik, jobbára pedig deákul, minthogy azon nyelv az egész tudományos Világban esmeretes, és Magyar Országban bevétetett, azon feljül Diplomatikus és egyházi nyelv is, sőt más több nyelveknél az írásra és tudós munkákra sokkal alkalmasabb. Azonban meg nem vettetnek, hanem inkább méltán betsültetnek és gyakoroltatnak, egyéb honni nyelvek is; mert 1809-dik esztendő-től számlálván 1824-dikig, az Ajánlásokat elmélőlvén, latán nyelven 92; magyarul 14, németül

13, töt nyelven 33 külömbféle tartalmú dolgozatok olvastattak fel, 's ezekből 60 deák, — 6 magyar, 5. német, és 22. töt nyelven nyomtatás által tétettek nyilvánosakká.

Mostanában Igazgatója a' könyvtárnak és a' tudományos Intézetnek Nagyságos F. Kubinyi és Demianfalvai Kubinyi Péter, O Császári Felsége' 's Apostoli Királyunk Tanácsosa, és a' mi Esperestségünk Inspectorá; 's annak Örzője Tiszt. Czóner András Alsó-Székálnoki (több nyelveket igen jól értő) Predikátor.

Ez rövid rajzolatja a' Kis Honthi Esperestség Könyvtárának es tudományos Intézetének.

Toldalék. A' Gömöri Tiszt. Esperestség Könyvtára, mellyet a' Kis Honthival majd nem egynek vélt lenni a' Tudományos Gyűjtemény, 1816-dik esztendőben Sz. Iván hava 26-dik napján Betlér Helységében szenteltetett fel; a' hol is Méltós. Gróf Csik Sz. Királyi és Kraszna-horkai Andrási Leopold, a' tudományok tisztelője, azon Könyvtár számára a' maga kertjében, tulajdon költségén, egy különös épületet állíttatott fel, és azt szükséges szekrényekkel és almáriomokkal felkészítette *). Melly is néhány esztendő előtt Csetnekre, a' templom épületjébe áttálvitetett, a' hol mindekkoráig tartattatik. Egyébaránt a' Gömöri Esperestség' tagjai mind eddig sem tudományos Társaságba nem léptek, sem esztendőnkint tudományos Gyűlést nem tartanak.

Néhai Császár András Úr, a' maga derék Bibliothékáját 1815-dik esztendőben Sz. György Hava 6-dik napján a' Gömöri Esperestségnek Testamentomban hagyta; melly is a' Jólészti Parnasszus Kertben volt mind addig, mig nem

*) Lásd Solenn: VII. anno 1815. p. 28.

1817-dik esztendőben Bőjt más hava 26-dik napján onnan Rosnyóra hozattatván, ott az Ekklesia egyik épületjébe letéttetett.

II. L i t e r a t ú r a.

A. H a z a i L i t e r a t ú r a.

Könyv-esmertetés.

- 1) Felső Magyar Országi Minerva. Folyó Irás 1826. 1-ső Negyed. Januáriusz, Februáriusz, Mártziusz. Kassán, Ellinger István, Cs. Kir. Könyvnyomtató és Áros betűjével és költségén.

A' Felső Magyar Országi Minervának, melly ez idén nagyobb formátumban 's zöld borítékban adatik ki, ezen 1-ső Negyede a' következőket foglalja magában: Pázmány Péter' Római Sz. Egyház' Kardinálisa, Esztergomi Érsek', 's Magyar országi Primás' képe, D. B á r á n y Á g o s t o n t ó l. — 1) A' Régiek' feleledéséről, 's annak hasznairól, S. K. J.-tól. — 2) Az Irás és a' Könyvnyomtatás (Herder utan) K. J.-tól. — 3) VI-dik Károly Császár' és azon a' néven III-dik Magyar Király' deák Versei, 's némelly vissza emlékezések a' Poésisről, vagy csak a' Vers-írásról, 's annak becsületéről, Professor Kövy Sándortól. — 4) Statisztikai Észrevételek az észak Amerikai szövetséges Státusok' nevezetesen az Új Yorki Oskolák' állapotjáról, Balajthy Jó'seftől. — 5) A' Győr Vármegyei hegyek, Kiss Jó'seftől. — 6) A' szerencsés Menyhő, Jakab Istvántól. — 7) A' Culturáról, Professor Magda Páltól. — 8) A' Vi-

lág' alkotmányáról egy lépéssel feljebb, mint Cartész és Newton (Folytatás) Dohovits Basiliustól. — 9) Példák Shakespeare Szin-Játékai' fordításából, Döbrentei Gábortól. — 10) Garvénak némelly kifejezései a' Német nyelvről, Professor Magda Páltól. — 11) Az emlékezet, Makáry Györgytől. — Az új módi Werther, Kiss Károlytól. — A' Szöllőmivelők (Balláda) Sédel Ferencztől. — 12) Észrevételek a' selyem-juhok' nemesítéséről, a' classificálás által, Balásházy Jánostól. — 13) Miklósi, Kiss Jó'seftől. — 14) A' gradusokról, vagy izekről, és a' lineákról, Czövek Istvántól. — 15) A' Régiek és Ujjak, Balogh Páltól. — 16) Eszes mondások Graciano Boldizsár után (Spanyol nyelvből) R. J.-tól. — 17) Az 1526-dik évi Mohácsi vésznek 3-dik századi gyász-emléke, Debreczeni Bárány Ágostontól.

A' legnagyobb figyelmet e' következők érdemlik meg:

Pázmány Péter Életírása igen tisztesen 's egész tüzzel vagyon írva, 's reá ruházva a' halhatatlan érdemű Hazafira mind azon ditséret, mellyre érdemessé tette magát. — Azt tagadni láttatik a' T. Író, hogy Pázmány ifjúságában Protestáns volt volna; azonban, hogy Pázmány Péternek szüléji Protestánsok voltak, bizonyítja ötödik Pál Pápnak 1616. Nov. 10-dik költ Levele, mellyet Práy (Specimen Hierarchiae Hungaricae Posonii 1776. in 4-o Pars I. pag. 185.) felhoz: — „Cum igitur charissimus in Christo filius noster Mathias Romanorum Rex in Imperatorem electus, ad quem, vi Regis Hungariae, nominatio personae idoneae ad Ecclesiam Strigoniensem pro tempore vacantem ex privilegio Apostolico, cui non est hactenus in aliquo deroga-

gatum, spectare dignoscitur, te ad dictam Ecclesiam nunc pastoris solatio destitutam per suas literas nominavit; tu vero, qui ex parentibus haereticis natus, et in haeresi, quam tamen sicut fidedigna relatione accepimus, in XIII. aetatis tuae anno, convictus abjurasti, educatus fuisti, dictae Ecclesiae absque Nostra et Sedis Apostolicae dispensatione praefici non potes". — és még alább: „non obstante, quod ex parentibus haereticis (Reformatusok voltak) natus, et in haeresi educatus fueris". —

A' mi VI-dik Károly Császár' Verseit illeti: itt talán a' t'zím keskenyebb, mint sem lennie kellene, — mivel az Értekezés szélesebben terjed ki; külömben ezeket Variatióknak Textus nélkül lehetne tartani. — A' sok jeles, sok mulatságos 's valóban genialis közzül tsak ezeket jegyezzük ki: lap. 543. „Továbbá a' jó írás, csak a' tudomány', a' sok gondolkodás, sok gyakorlás, 's kiváltképen pedig a' jó ízlés' szüleménye". — Lap. 545. a' hol a' régi Irók Munkájiból kieszedett 's chronostichonoknak használt Versekről szól: „Azt mondja valaki: ezek gyermekségek és igen nagy apróságok! bizonyosan azok; de ha e nugae in seria ducunt, az ilyen játék mellett sok jót tanul a' gyermek; — én is gyermek koromban tanúltam ezeket, 's most se tudom mit tudtam volna akkor jobbat tanulni. — Lap 549. „Szövjenek az iffjú emberek Centót, fordítsanak, imitaljanak, lopjanak, — mennél tovább űzik azt a' mestérséget, annál derekabb Poétáká lehetnek", 's a' t. Ezen utóbbi tanátsot Poétáink hála Istennek igen nagyon követik. —

A' Culturáról írt Értekezés igen derék, 's tagadhatatlan igazsága van a' T. Szerzőnek, hogy a' lélek Culturája a' lélek három tehetségeihez képest, Érzés, Esméret és Kívánás az az

A k a r a t, három ágazatokra oszlik; úgymint: a. aesthetikai, b. elméleti, c. erköltsi Culturára.

A' többi Értekezések is mind stylusokra, mind tárgyakra nézve olvasásra méltók. — Miklósi annál kedvesebb költemény, minthogy szerentsésen végződik. A' szerentsés menykömulattató kis tréfa, de annál szomorúbb, ámbár jelesebb az 1526-dik évi Mohátsi-vésznék 3-dik századi gyász- emléke, melly napot ha már nem is minden esztendőben, legalább minden században, a' Nemzet Méltóságához illő gyász pompával ünnepelni kellene. — Shakespeare Macbeth-jének általdolgozásában megmutatta a' T. Író, millyen fenségre emelheti a' nyelvet az ahoz értő tökéletes képzésű Tudós, a' nélkül, hogy új szók 's constructiók erőszakos koholására szorúljon. A' munka senarius, de többnyire quinarius 's meglehetősen tiszta jambusokból áll.

Pázmán Péter képe a' szokott tsinossággal készült, tsak az kár, hogy alája nyomtattatott: „ged. im lith. Institut in Wien”.

Thaisz.

B. Külföldi Literatúra.

☛ Egy Erdélyi fi' utazásai Tibetben.

(„Quarterly oriental magazine” tzmű Kalkuttai folyó-írás' 1825-diki Martiusi füzetéből)

Körösi Csoma Sándor Úr, a' ki születésére nézve Magyar, 's Erdély - országból való, Európából Tibetbe ért, és egy darab idő ólta Morcroft Úr' segítségével Ladakhyban folytatta tanulását.

Körösi Csoma Sándor Úr', a' mint hallottuk, 1815 és 1818-dik esztendő között végezte philo-

logiai és theologiai cursusát, részint a' N. Enyedi Collegiumban, részint a' Göttingai Universitásban. Mivel főképen a' hazai régiségek' vi'ssgálására érezett magában vonzódást: azért 1810-ben Temesvárra ment, hogy a' Slavoniai nyelvet megtanulja; sőt Zágrábban, Horvát-országban is mulatott egy ideig, ezen nyelv' külömbféle dialectusainak megesmerése végett. Ez alatt kedve támadt vi'sgálódásait meszszebbre kiterjeszteni, 's e' végre elhatározta magában hazáját elhagyni, és a' Kelet' legtávolabb fekvő tájékait megjárni, hogy a' Magyarok' Á'siai származásokra, úgy nem külömben a' tót nyelv' Á'siai eredetére nézve is közelebbi tudósítást vehessen.

Ezen tzélből az 1810-diki Novemberben N. Enyedről Bucharestbe Oláh-országba utazott, Bolgár kereskedők' társaságában Rudschuknál által ment a' Dunán, és Sophiába, Bolgár-ország' fő városába érkezett; a' honnét Romániába, Philippopolisba utazott, azon szándékkal, hogy Konstantinápolyba menjen; azomban a' pestis' elterjedéséről való hírek miatt ezen szándékával felhagyott, 's félre fordúlván Enosnál hajóra ült, és Alexandriába hajózott. Ide Februariusban ért; de mivel akkor ott pestis uralkodott, hirtelen elhagyta Alexandriát, 's Palaestinába hajózott, Latakíában kiszállt a' szárazra, 's Aleppoba ment gyalog, a' hová 1820-ban Aprilisben jutott.

Aleppoban sem sokáig tartózkodott; együ-gyü Á'siai öltözetet vévén magára Május' 19-dikén újra útnak indult gyalog. Külömbféle Karavánokkal utazott Urfán, Mardinon és Mousalon keresztül, 's Juliusban Bagdadba érkezett, a' hol épen azon időben az akkori Anglus Residens Rich-Kurdistanba utazván, — nem volt otthon; de Titoknokja Bellino Úr általvette Csomától azon leve-

leket, mellyeket ez Aleppoból hozott, — a' mellyek szerint ezen utazó' szándékát elő is mozdította, lehetőségessé tévén neki, hogy Teheranba utazhasson, a' hová Octoberben el is ért. Négy hónapig maradt a' Persa Király' lakó városában, Willock Úrnak, a' Nagy Britanniái Residensnek segítségével; melly idejét arra fordította, hogy magának a' Persa nyelvben némelly esmereteket szerezzen. Willock Úr' bőkezősége lehetőségessé tette utazásának tovább való folytatását: annakokáért Mártiusban 1821-ben elhagyta Teherant Persa öltözetben, 's Örménynek adván ki magát.

A' midőn Meschkedbe, Khorasan' városába ért, a' szomszéd tájékok' nyughatatlan állapotja nem engedte meg, hogy tüstént tovább utazzon; ennél fogva October' 20-dikáig ezen városban kellett maradnia. Ekkor Bokharába utazott, 's oda Novemberben ért. Mivel pedig azon költött hír, mintha az Orosz sereg ezen vidék ellen nyomúlna, az egész várost zúgásba hozta: tanácsosnak tartotta Csoma Úr egyszeriben tovább utazni. Egy karavánhoz tsatolta magát, 's azzal Balkyn, Khulmon, 's innét Bamianon keresztül Kabulba utazott; itt volt az 1822-diki Januariusban.

Alkalmatosság adván magát ismét elő egy karavánnal való utazásra, Csoma Úr Rabulból Peshawerbe ment. Deckában Runjeet Sinh' szolgálatjában lévő két Európaira akadt, 's elkísérte őket Lahoreig. Itt tsak tíz napig maradt, mert alig várta, hogy olly közel lévő tzélját már valahára elérje. Jamun keresztül ment, Május' 24-dikén Kashmirbe ért, innét négy személlyel tovább utazott gyalog, 's elérte Leit, Ladakh' fő városát Junius' 9-dikén 1822-ben.

Csoma Úr onnét Yarkandba szándékozott menni; de várakozásában megtsalattatva találta magát, 's fel kellett szándékával hagyania, részint

a' terhes utak, részint pedig azon veszedelem miatt, mellynek a' Chinai Igazgatóságok' felté-
kenysége az Európai utazókat kitette. Még Lei-
ben sem volt neki szabad tovább maradnia; te-
hát nagy keserűségére eltökéllette magában, hogy
Lahoreba visszatér. Már útban volt visszafelé,
a' midőn Morcroft Úrral Himbatban öszve ta-
lálkozott, a' ki el magát azonnal megesmer-
tette. Morcroft Úr' bőkezűsége felbuzdította 's
olly állapotba helyeztette őtet, hogy eredeti
szándékát munkába vehette. Az Anglus utazó is-
mét visszavitte őtet Leibe, 's a' midőn ő maga
ezen várost elhagyná, ellátta Csoma Urat a' Ti-
bet nyelv tanulására szükséges segéd-eszközökkel.
Későbbben ismét felkereste Csoma Ur Morcroftot
Kashmirban, 's újra kapott tőle pénzt és ajánló-
levelet a' Lei-i első Ministerhez 's a' Tanglai La-
mahoz; így tehát visszatért ismét Leibe. A'
Tibeti Minister hasonlóképen ajánlotta őtet azon
Lamanak, a' ki Tanskarban, Ladakhnak kelet-
nyúgoti részében lakott. Ennél tartózkodott tehát
Csoma az 1822-diki Juniustól fogva egész Octo-
berig 1824-ben, hogy magát annak vezetése alatt
a' Tibet nyelvben gyakorolja.

Igy ezen nyelvnek grammatikai esmeretére
jutott Csoma, 's a' számos Tibet könyvek' gyűj-
teményének foglalatját álnézte, nevezetesen azon
320 kötetekét, mellyek a' Tibet Literatura' és
Vallás' egész systemájának alapját teszik. Úgy
látszik, ezek mind a' Sanskritből fordítottak, 's
tudva van minden munkának eredeti neve, a'
Szerzőével és fordítóéval együtt. Vannak benne
foglalat-táblák is, mellyeket Csoma Ur leírt; to-
vábbá foglalnak magokban Sanskrit és Tibet szó
lajstromokat; ezek között a' leghosszabbik,
melly 154 oldalt tesz, leíratott az ő számára.

Az utolsó tél' elején Csomá Úr Tanskarból Sultanpurba Kulluba ment, innét pedig Mendi Suketin és Belaspuron által Subathuba utazott, 's az a' hír, hogy még ott tartózkodik, és hogy azon esetre, ha váratlan akadályok nem hátráltatják, Tibetbe szándékozik visszamenni, 's szerentséesen kezdett vizsgálódásait folytatni. Melly kívánatos legyen, ötet ezen szándékában buzdítani és segíteni, kiki általlátja. Tibet' nyelve és Literatúrája mind eddig kevéssé, vagy épen nem esmeretes előttünk, 's ennél fogva annak vallását és történeteit is tsak felületesen esmerhetjük. Nagy hasznúak lesznek-e az ez által szerzendő esmeretek, azon méltán kételkedhetünk; a' Tibet grammatika és szótár mindazonáltal betöltene egy hézagot a' Nyelv-tudományban, 's megkönnyehbítné a' Tibettel való kereskedést. A' Tibetiek' vallási systemájoknak, úgy nem külömben mesés vagy igaz történeteiknek felvilágosítása hasonlóképen nevezetes hézagot töltene be a' Nemzetek' és az Emberiség' történet-írásában. De ha még olly kevés hasznót reménylhetnénk is ezen új kütöböl, már egyedül annak bizonyos tudása is sok, hogy Tibethöl, a' hová néha néha minden tudásnak forrása helyheztetik, keveset lehet hozni, 's hogy a' Tibetiek épen úgy mint más nemzetek, szomszédjaiktól költsönöztek".

(Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst. Wien, 1826. Julyheft).

Ez által elhárítatnak némellyeknek kételkedései Körösy utazásának haszna felöl; — mert ha többet nem is, legalább annyit fogunk tudni, hogy Á'siában semmit se kereshetünk, semmit se találhatunk tzélunkra nézve, és a' Magyar Kurir 1826-dik esztendei 39-dik számja alatt lévő okos-

kodásai is megtáfoltatnak. — Mi azomban Tek. Tudós Horváth István betses Rajzolatainál *) fogva, mellyekről majd máskor bővebben, reményljük; hogy Körösynek Hazánk' Históriájának felvilágosítására nézve is nevezetes hasznot fog tenni.

Thaisz.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

I n t é z e t e k.

Az alól írt nagy lelkű 's halhatatlan nevű Hazafiak, hogy Hazánk gazdaságbeli tökéletesítése se maradjon parlagon, jól tudván azt, hogy csak ott virágozhatnak a' Tudományok 's Szép mesterségek, a' hol a' Nemzet gazdasága is virágzó állapotban vagyon, ennek előmozdítására Pesten minden esztendőben tartandó Ló-futtatást rendeltek, melly minthogy megengedettett, 's az Újság levelek által is hirdettetett, meg lévén annak állandóságáról győződve, nem kételkedünk azt, mint Nemzeti Intézetet e' f. irásunkba feljegyezni.

Hazafiui Jelentés és meghívás.

I) Az Austriai Monarchiabeli Ló tenyésztésnek előmozdítására, 's az arra fordítandó fáradozásnak felserkentésére, több nagy tiszteletre méltó Férjfiak nem csak a' folyó 1826-dik esztendőnek tavaszán, Béts városa alatt tartatott lovagos Pálya-futás alkalmával, nevezetes Jutalmakat osztogattak-ki, a' nélkül, hogy azoknak megnyerhetésétől valamelly a'

*) Rajzolatok a' Magyar Nemzet legrégiebb Történeteiből. Figyelem gerjesztésül kiadta Horvát István, a' Széchenyi Országos Könyvtár Örzője a' Magyar Nemzeti Muzeum mellett. Pesten, Petrózai Trattner Mátyás betüivel 1825.

Monarchiában neveltetett lónak neme vagy faja kizárattatott volna, de még a' jövő 1827-dik esztendőre is hasonló adományt szántak ugyan azon' tzelra. Ezen példától serkentetvén, és tudván azt: hogy a' Magyar, és hozzá tartozandó Országokban a' lovaknak nemesítése és tenyésztése méltó figyelmet érdemel, sőt azt, hogy előmozdúljon a' legkegyelmesebb Kormány is mindenkor különös gondal elősegíteni kívánja: a' közjóhoz vonzó hajlandóságtól buzdítottván, egynehány Hazafiak hasonló tzelra önkényes ajánlásokat tettek, mellyekből kerekedett sommát több részekre osztván, azt jövő 1827-dik esztendei Junius 4-dikén, és következő napokban Pest városának gyepén tartandó lovagos Palya-futásra Jutalomúl ki fogják tenni. Ezen ló vetélkedést, hogy minden az Austriai Monarchia, és a' Magyar Korona alatt lévő Tartománybeli Polgárok és Hazafiak részvételekkel fényesítsék, szíves barátsággal ezennel meghívattatnak.

Mint hogy a' Jutalmakat ajánló Hazafiaknak egyes tzelja tsak az volna, hogy a' ló fajaknak, és azok' nemesedésének jó következésű gyarapodása eszközöltethessék, erre való nézve a' Javitásnak léptsőit széljel szerkeztetvén, a' Jutalmaknak elnyerhetését is azokhoz szabták, 's e' következő feltételeket állapították meg.

I. Az 1-ső Jutalom elnyerésére, melly egy 100 Császári aranyat érő Billikomból áll, futhasson minden ló, melly az Austriai Monarchiának határain belől a' világra jött, és nevelkedett, 's mellynek származását megmutatni, vagy megesmerni lehet.

II. A' 2-dik Jutalomért, melly 100 darab Császári aranyokból áll, futhatnak hasonlóképen az Austriai Monarchia határain belől a' világra jött, és nevelt lovak, melly futástól mindazáltal olyanok ki vannak zárva, mellyek teljes vérű Napkeleti, avagy Angoly Ménlótól 's Hantzától, vagy tsupán illyeneknek költsönös fajzásából a' Monarchiának határain belől a' világra jöttek, és nevelkedtek, 's mellyeknek tiszta származása tudva van.

III. A' 3 dik Jutalomért, melly 60 darab Császári aranyokból áll, futhat minden a' Magyar Korona alatt lévő Tartománybeli ló, légyen az Mén, Paripa, Hantza; tsak hogy az, az ezen Országokban nemesített ugyan, de nem teljes vérű Méneses lovaktól szármozzék; a' mit bélyege által, vagy másképen

is a' futtatás alkalmával meg lehessen mutatni; ennek természetes következésében ezen futtatástól kizárattatnak a' második §-phusban kivetettekén kívül, mind azon lovak, mellyek vagy tsupán attyokra, vagy tsupán annyokra nézve tiszta, teljes vérü Napkeleti, vagy Angoly lótól erednek, és az Austriai Monarchia körében jöttek a' világra és nevedtek, mellyekről is, hogy nem egészen teljes vérből származtak, bizonyíthatatik.

IV. A' 4-dik Jutalomért, melly 50 darab Császári aranyokból áll, és az első három a' tzelhoz legelőül jutó lovakra van szánva, úgymint 50, 12, és 8 arany, futhatnak mind azon a' Magyar Ország és hozzá kaptolt részekben származott Mén, Paripa, vagy Hantza lovak, mellyek közönséges eredetűek, 's akár melly Ménes nem tartó Tulajdonosok által neveltettek, de mellyeknek származását esmerni lehessen.

Ezen Pálya-futásnak egyéb feltételei e' következők:

a) A' pályának hossza az első három rendbéli Jutalomért két Angoly mértföld, vagyis 1732 Bétsi öl kerekded formában, melly látható oszlopokkal ki léssen jelelve. A' 4-dik rendbélire pedig egy Angoly mértföld, vagyis 866 Bétsi öl egyenes lineában.

b) A' lovasnak nyergestől kantár nélkül való nehézsége, (azon tapasztalásból meritett jegyzéssel, hogy a' Ménló mindég három fonttal több terhet vinni tartozik), e'képen határozottatott meg:

Egy 4 eszt. nézve	⊙⊙	℥	116.
Egy 5 eszt. nézve	⊙⊙	℥	130.
Egy 6 eszt. nézve	⊙⊙	℥	156.
Egy 7 eszt. nézve	⊙⊙	℥	138.

c) Ezen terheknek megállapítása úgy értetődik: hogy valamint annál kevesebbel egy ló sem mehet bé a' Pálya-futás helyére, és annak lovassa a' híjjánosságot magára venni köteles, úgy több teherrel futni senkinek sem tiltatik.

d) Az 1-ső, és 2-dik Jutalomért futandó lovaknak tulajdonossai ne terhelteessenek jövő 1827-dik esztendei Martius 1-ső napjáig; a' 3-dik rendbéliek, ha az előbbeni Terminus nem tetszenék, legalább 1-ső Májusig; a' 4-dik rendbéliek pedig 3 nappal a' futtatás előtt, futtatni való szándékjokat kijelenteni,

's lovaiknak nevét, színét, korát, fajtát, 's eredetét az alól nevezett Jutalombeli Biztosságnak beadni, — melly bėjelentés a' lovak tulajdonosainak valamely véletlen megakadályoztatása esetében szinte az utolsó napokban sem fog megtagadtatni.

e) A' pálya-futásnak bizonyos napja, melly minden esetre ha Junius 4-dikén nem eshetnék meg, az azt követő napokban okvetetlen meg fog történni, jóval előbb köz hírül fog tétetni, hogy a' lovak tulajdonosai lovaikat, mellyekkel futtatni akarnak, a' kinevezendő Biztosság előtt bémutathassák, hogy az, azoknak származásáról, és eredetéről megvilágosíttatván, melly lovak mellyik Jutalomért futhassanak, kimondhassa.

f) A' futtatásban a' lovasoknak millyen rendszabásokhoz kellessék magokat tartani, egy az előtt kihirdetendő napon fel fog olvastatni, a' mint azok úgysis jóval előbb köz hírül lesznek adva.

g) Ha valakinek ezen tudósításra nézve kétségei volnának, további világosítást nyerhet levél által, vagy személyesen Bétsben Gróf Szécsényi István, vagy Gróf Károlyi Lajos; — Pesten pedig Bárá Wenckheim Jó'sef, vagy Bárá Orczy Uraktól, kik e' tárgyra nézve a' Biztosságot viselvén, szerentséseknek fogják magokat tartani, azzal szolgálni.

A' Jutalom adók nevében: Gróf Andrássy György, Gróf Berthold Antal, Gróf Eszterházy Mihály, Gróf Eszterházy Háróly, Gróf Károlyi Lajos, Gróf Károlyi György, Bárá Orczy Lőrincz, Gróf Pejachevich Péter, Gróf Szécsényi Pál, Gróf Szécsényi István, Bárá Vesselényi Miklós, Bárá Wenckheim Jó'sef.

Thaisz.

E' folyó 1826-dik esztendei Mártzius 29-dik napja nevezetes és örvendetes napja vala Gyönknek, T. N. Tolna Varmegyei Helységnek, a' mikor itten az úgys nevezett Centralis Oskolában tanuló gyenge Ifjuság' Examene, Egyházi és világi Előljárájónak, számos úri hallgatóknak, 's külömb külömbféle személyeknek jelenlétekben, — azzal az édes megelegetéssel, a' mellyet lehet várni a' jó Tanítóktól, és Tanulóktól, végbe ment. Az ott' jelenlévők kedves érzéssel telve látták ezen még kevés éveket látott Oskolában ennek Nagy tekintetű 's Nagy tisztelgetű fundálójinak, Gyámolítójinak, 's Pártfogójinak ezen kedves oskoláért a' Haza' Oltárára tett

szives áldozatainknak esztendőről esztendőre nevekedő kedves gyümöltseit.

Valójában nem tekinthet senki ugy ezen virágzó Oskolára, hogy mind annyiszor annak egyik nagy fundalóját, Gyámolítóját, Nagy Tekintetű Magyarai Hossa Sámuel Urat, több T. N. Vármegyék Tábla biráját, és T. N. Tolna Vármegye Fő Biráját, és a' Helvétziai Vallástételt követő Külső Somogyi Egyházi Megye' Curátorát — ezen Oskola' fundálloji, jóltévőji, és Pártfogóji közt első helyen tündökölni ne lassá: a' ki nagy és fényes származású Elejiről mintegy örökségképen reá maradott bő adakozásaival, külömb külömbféle szivességeivel a' több Tekintetes Gyönki Közbirtokossággal, és még a' külső Somogyi Nagy tiszteletű Egyházi Megye Papi felvigyázójival, előjárójival, gyenge kezdetétől fogva a' mostani időkig ezen hasznos Oskolát nevelni, ápolgatói meg nem szünek.

Mikor ezen virágzó Oskola derék Professorait rendről rendre szemléljük: annak hasznos volt Professorai közt T. T. Fördös Dávid Urat, most a' Körös-hegyi Ekklezsia kedves Lelki pásztorát, a' Nemzeti Litteratura Barátját, a' mostani derék és jeles készületű Professorával Nemzetes és Tudós Kiss Antal Urral örömmel lehet szemlélnünk. Kiknek nagy lelkeségből származott buzgó adakozásokat, a' tanításban tett példás iparkodásokat sok ezerezen háládatos tisztelettel emlegetni fogják, és ezen oskola nevendékei, ezen nagy lelkeknek még porrá válandó tetemeikre is áldást kívánnak!

Hazay Hároly.

Lefolyván a' közelebbi Oskolai Esztendő, és községes Examenek tartásával rekesztetvén be Augustus 30. és 31-dik napjain a' Helvétziai Vallás-tételt tartó Ketskeméti Gymnasiumban is: számot ad ennek Rectora a' Publicumnak azokról, a' mellyeket annak tudni szükséges. Úgy mint: az oskolai Lajstromba beíratott Tanulók egész száma volt 647 főből álló. Ezek közzül 253-an a' Deák, 394-en a' Magyar Oskolákban tanultak. Nagyobb Deák volt 44. kik közzül az Oratoriában Bitskei István Mouori, a' Poeticában Vasvári Károly Hetskeméti, a' Rhetoricában Darányi Ignátz Hetskeméti származású Ifjak érdemelték első Eminensi Gradust magoknak. Seniori hivatalt viselt az említett Bitskei István. A' Tekintetes Balásfalvi Kiss Pál Úr fundatiojából való elsőbb

jutalmat Nagy 'Sigmund Ketskeméti, a' másodikat Madarász László Czecei fi nyerte el, leg-helyesebben kidolgozott munkátskájával. A' többi Classisokban is kiosztattak azon Examen jutalmak, mellyek mind az itt lévő Consistorium határozásából, mind Néhai Búza Kis János Hazánkfiának kegyes Hagyományából kiosztatni rendeltettek azon Tanulóknak, kik szorgalmatosságok után szerzett szembetűnő előmenetekkel és jó erköltsökkel magokat megkülönböztették.

Nagy István.

2. Előlépések és Megtiszteltetések.

Ha szerette Hazánkfiái közül valamelyik tudományos fáradozásáért imádott Fejedelmünk által megjutalmaztatik, nemde öröm-érzet fogja el minden őszinte gondolkodó Hazánkfiáit; vagy ha tsak a' midőn ditső emlékezetű Marczibányi fundatiojából kész pénzbeli jutalmat kapnak is Tudósaink, nem tsekélyebb lehet örömünk, meggondolván azt, hogy Hazánkban se hijánosak már az olly Férjfiak, kiknek világító fátyájoknál minden távolabb lévő részei fényeskednek Hunniának. Kétszeres öröm foghatja el tehát Hazánk érdemes fiait annak hallására, hogy M. Theresiopolis (Szabadka) Szabad Királyi Városának Muzsika Har igazgatója Arnold György Úr e' folyó esztendő Julius hónapja' 10-kén Ő Szent-ségétől, XII. Leo Római Pápától Arany Erdem-pénzt nyert tudományos fáradozásáért. Vannak tehát mint mondám, Hazánkban is olly Tudósok, kiket külföldi Uralkodók is érdemesitenek jutalomra, tudományok tekintetéből. Ezen, a' Muzsika nemében fáradhatatlan tudós Férjfiú már olly szerentsés vala, hogy boldogult VII. Pius Pápától is két hízelkedő's köszönő levelet nyerne, a' mostani pedig ezen ide behozott levelet és egy arany Erdem pénzt küldene néki. A' levélnek foglalatja ez:

Dilecto Filio Georgio Arnold, Theresiopolim in Hungaria.

Leo P. P. XII.

Dilicte Fili salutem et Apostolicam Benedicti-onem: Redditum Nobis est Offertorium a te

modis musicis aptatum, in Missa Electionis et Coronationis Nostrae canendum. Audiemus illud libenter, si Deus dederit, atque ingenium tuum gratulantes admirabimur. Interim gratum habemus donum, gratiorem animum in Nos, et in hanc S. sedem tuam, qui ex tota epistola plenum sincera fide ac devotione se ostendit. Religio sane hujusmodi meritum compensabit pro eo, quo teneris desiderio illius in Nobis coram venerandi, cujus personam indigne gerimus; quem Nos enixe orantes, ut te corpore animoque sospitem servet atque incolumem, Apostolicam Tibi Benedictionem amantem impertimur. Datum Romae apud S. Petrum Die 22 a February 1826. Pontificatus Nostri III. S. Gasparini SS. D. N. ab epist. Latini.

Ezen levél Rómából Bétsbe a' Nagy Méltóságú Magyar Hirályi Udvari Cancellariához egyenesen küldetett, a' honnan is Nagy Méltóságú Gróf Almásy Ignátz Al-Cancellár egy kíséző levelet hozzá mellékelvén Szabadkára leküldötte, melly levél említett Hirályi Város Birájához e'képen szóllott:

Perillustris Domine!

Isthic acclusam Pontificis Epistolam, ad Georgium Arnold Cittis M. Theresiopolis Inhabitorem in contestationem Complacentiae pro transmissio per eundem Suae Sanctitati Litterariae cujuspiam Elucubrationis suae Exemplari exaratam una cum adjecto Aureo Numismate Ptta D. Vra. eidem Georgio Arnold erga Apocham ejusdem consignandam, hancque horsum submittendam habebit. Qui in reliquo cum propensione maneo Pttae Dvrae. benevole addictus. Viennae 16. Juny 1826.

G. Ignatius Almasy m. p.

Judici Civitatis M. Theresiopolitanae.

Ennek következésében fen említett Julius 10-kén ezen tudós Férjfiúnak a' küldött arany Erdem pénz, (mellynek egyik lapján Ő Szentségének mely-képe ezen körül irattal: Leo XII. P. M. — a' másik felén pedig a' Megváltó, kezeiben kelyhet 's kettős keresztet tartván ezen felirattal: „Sedet super Univer-sum”, nem különben a' Művésznek neve is, ki által ezen pénz készült, melly mint egy hét arany nehézségü*)

*) [A' Nemzeti Újságban a' Tudositó hibasan adta azon arany Emlék pénznek nagyságát 12 aranyra.

valamint Ő Szentségének Levele is a' Városi Ns. Tanács által kézbe adatott. Az örömtől szinte részegedve kapván az író-tollat Arnold György, azonnal Felsőleges Urunkhoz annak hordozhatásáért kérelem levelet küldött. Mind eddig semmi válasz nem jött, mindazáltal óhajtani lehet, hogy nekie annak hordozhatása megengedődjék, melly másokat is hasonló tettekre gerjeszthetne, mindazáltal teljes reménységgel lévén Felsőleges Urunknak Honunkban a' Tudományok előmozdítása eránt mutatott Felsőleges tetteiben, reménylhetni, hogy ezen érdemes Férfit kívánt válaszszal fogja megörvendeztetni.

Díánovszky János,
Rir. Pósta Ügyelő ugyan ott.

3. J e l e s s é g e k.

To teach!goodnes is the 'greatest praise, to learn
goodnes the greatest profit.

A' Tudományos Gyűjtemény tudós kedvelőjével közölni óhajtottuk, hogy Mária Thereziopolis Szabad Hírályi Városában ezen folyó esztendőben egy nemzeti Magyar Játékszin minden hozzá tartozandó eszközeivel együtt felépítetett, és tökéletesen elkészült, 's ugyan a' folyó esztendei His-Asszony Havának 24-dik napján az itt egybe gyűlt Hazafiak kész örömére ki is nyittatott, 's ez alkalmatossággal az eddig Székes Fehér Vármegyében volt Magyar Szín Játészó Társaság, Horváth József kormányozása alatt, honni darbjait előadni el is kezdette, 's naponkint a' számosan öszvegyülekező Magyarságnak teljes megelégedésével hazai buzgósággal, ditséretes tulajdonsággal folytatja.

A' most említett 's most hevenyében készült Játék-*) szin tsak a' legközelebbi múlt Junius hónapban

*) A' Játékszin alkotása ez: az úgy nevezett nagy Hávéházban, a' Farsangi mulatságra és tántzra használni szokott Szála a' Játék alkalmatossággal az egybe gyülekező nézők és hallgatók számára fordítatik: ennek folytában a' muzsikáló személyek rakesztékje (Orchester) következik; ez két

volt egy nagy-lelkű gondolattal olly formán elhatározva, hogy az még a' folyó esztendei His-Asszony havában fel is építtessék, melly meg is történt, és a' legkészebb gyorsasággal, 's eltökéllyessel végbe ment.

Ebbéli Nemes magyar hazafiságot, nagy lelkű pártfogást, a' magyar nyelvnek tsinosítására intézett tzelzást (mert külömben a' szelidebb mivésztségnek, tudományos állapotnak tágas és gazdag mezei parlagon fekszenek, 's többnyire a' pártfogás szükségét tapasztalják) Tekintetes Nemes Bács Vármegye Tisztviselőinek, nevezetesen pedig: Bajsai Vojnits Mátyás Tábla Biró, Almási Rudits Dániel Fő Szolgabiró, és szinte Almási Rudits József Jegyző Uraknak, és több a' Tudományok eránt nagy lélekkel, és ápoló törekedéseinek tulajdonithatja minden a' szépben, finomabb ízlésben gyönyörködő, részt vevő, és mivész hazafi.

A' Magyar Színjászó Társaság örömmel fogadtott a' Városhéliektől, de ellenben ezen Társaság is mindjárt az elöadott darabban ezen tzim alatt: „A' Haza Oltára” mind a' Kar-énekekben, mind pedig a' folyó szép Magyar beszédben, érzékeny, és a' gyakori pallérozás által kifejlődött előadásaival a' hallgatóknak kész szivességeket, és ebbéli háládatosságokat nyilvánságosan megköszönte, úgy nem külömben az ezt követő második darab Játék, melly egy Drámából énekekkel, tsinos magyarsággal, és a' muzsikának *) különös jó alkalmaztatásával vitettet

veti egy végben a' tulajdonképen' neveztetni szokott szín, vagy is a' Jászó személyek piartza; oldalt jobb kézről két öltöző szobák, mellyek közül az egyik a' fehér személyek felkészülésére, a' másik a' férjfiak öltözködéseire, és tsinosgatásaira használtatik.

*) Ezen Játék darabhoz a' muzsikát Arnold György Városhéli muzsika és chorus Igazgató szerzette, kiről nem régiben a' hazai Tudósítás, úgy nem külömben a' Magyar Kurir e' folyó esztendőnek második felében hiradással volt, hogy t. i. az említett hazafi 12-dik Leó Pápa Ö Szentsége által némelly az Egyházi szertartáshoz alkalmaztatott Muzsikára szabott szerzeményeiért egy arany

végbe, ezen nevezet alatt: *Hemény Simon* *), melly által az egész Játszó Társaság nagy meglepé-
dést nyert.

Egy általjában ezen Társaság a' Város hebelében mind maga fedhetetlen jó erköltsi viseletével, mind alkalmas, és serény iparkodásával kedvezést nyert, és innét is eredt ama bizottsága, mellynél fogva pártfogást gyanítván, nagyobb Úri házaknak szárnyai alá ajánlotta magát, mellynek következésében sem az ő folyamodása nem volt sikeretlen, sem a' nagy Jótévőknek pártfogása el nem késett; mert a' Játékszín olly hamar felépült, melly hamar el volt gondolva, e' jótéteményben egyedül azon nemes tzél forgott fen, hogy a' magyar tulajdon hazájában zselléri nevet viselni ne kéntelenitessék; azért is méltán lehet elmondani e' törött példái szóllást: *Qui cito dat, bis dat, nil dat, qui munera tardat.*

Honnunk *Flaccusa Virág Benedek* a' hasonló hazafiúi Jótévőknek e' tziemet írja:

Igen hasonlók illyek azon ditső
Tsillagzatokhoz, mellyek alá reánk
Nézvén haszonnal tündökölnék,
'S emberi tiszteletünkre méltók.

Ugyan a' most említett Magyar *Horácz* a' követhető szinte *Alcaicus Verseiben*

Igy szóll azokról is, kiket a' haza
Áldása kísér, mert néki éltenek,
Áldozni készek mind világos
Mind komoran beborúlt napokban.

Mi ugyan nem mutathatunk a' Hazában egy helyen annyi *Theátromot*, a' mennyit mutat maga egy *London* magában **).

Numismával, és hajlandóságának kijelentését megajándékozott *).

*) Ez is közöltetik ezen Kötetben.

A' Red.

*) *Kisfaludi Kisfaludy Károly* Hazánk érdemes Írója által valamint több remek munkáji, úgy *Kemény Simon* nevezetű Játék darab is *Dráma* formába alkalmaztatva, a' Haza előtt nagy tekintetet érdemlett.

***) *Hazai Tudósításokhoz* függő *Hasznos Mulatság*: második fél eszt. Nro 4. a' *Londoni Theátromok* ról tett kivonás.

De már most valóban még is ezen régen elhagyatott környülállásra nézve a' jótévő Egek derülni látszatnak, noha mindekkoráig epedve várjuk, hogy majd valahára Pest 's Buda Magyar Fő Városainkban ez előtt egynehány esztendővel sok buzgó Hazafiui hozzá járulás után megigért szin Játék felépítetik; tsak puszta hang volt, melly a' levegőben eloszlott, ha tovább is nem teljesítetik. — Széjjel szalangott ugyan e' hir a' hazába, mint a' fellengező sasnak szárnyai, 's még a' vég határokat is tsapdosta, de semmi sem lett mind; ekkoráig belőle, tsak egy óhajtás!

Addig is megelepszünk e' kis Pantheonnal, míg fényesebb következik; ez ki fogja elégiteni sok jó hazafiaknak tüzes kívánásait. De a' jó tévőknek nemis tetteit az önnön érzés megjutalmaztatja; mert ditső nevek sok jók szive alatt fen fog maradni.

Dienes Imre.

4. Figyelmeztetés.

Est aliquid quo tendis, et in quo dirigis arcum?
An passim sequeris Corvos, testaque, lutoque
Securus quo pes ferat, atque ex tempore vivis?
Helleborum frustra, cum jam cutis aegra tumebit,
Poscentes videas: — venienti occurrere morbo. —

Aul. Pers. Sat. III.

Tudományos Gyűjteményünknek még 1825-dik évi III. Kötetében, a' 113, 's 114-dik lapon; Régiségek' tzime alatt egy különös Tudósítás jöve ki, melly noha magában haszontalanság ugyan, de még is a' netalán jövendőben előfordúlható illeten esetek miatt, minden megjegyzés nélkül nem hagyathatik *). —

*) Ezen darabnak megjelenése után azonnal küldetek be egynehány rendbeli feleletek, mellyeknek mindegyikében a' Tudósító tzélja el volt ítálálva; mi e' jelenvalóhoz tsak a' következőket kaptsoljuk, annak bebizonyítására, hogy ezen tréfára nézve a' Publicum szava tökéletesen megegyez.

A' Red.

Ide iktatjuk azt ismét szórul szóra, mind azért, hogy a' magának tetsző Tudósító mivében kétszer gyönyörködjék, mind pedig azért is, hogy az olvasó közönség, a' ritka elme szüleményt maga egész mivoltában, kellőképen megismérhesse.

Az érdeklött tudósítás így hangzik: — „Alábbirt az 1824-dik esztendőben, Julius havának 15-dik napján, Nedeczen Tek. Ns. Trentsin Vármegyében, egy cddig udvar gyanánt szolgált helyen fundamentomokat ásatván, egy minden oldalról letöredezett márvány-kőre talált, 5 láb mélységre a' földben, melyen, a' könek megtisztítása után elég tisztán olvastak e' betűket:

CAI. JVL. CAES.
AS. LIB. ER. SPAR.
GEL. VND. AVST.
ERN. ALS. GOL. VND. CV.
CAES.

Az alább irt örvendeni fog, ha hazánk' tudósai históriai esmereteiktől vezetettve, ezen betűk értelméhez vetni fognak, mellyeknek megfejtésére neki se ideje, se tudományja nints. Modvai András.

Úgy hiszem, hogy Hazánk' Tudósai ezen ingerkedő felszólításra igen helyesen meg tudnának felelni, ha az illy éretlenséget figyelmökre, 's közelebbi vizsgálatjokra érdemesnek tartanák: de én, ki ezt jegyzem, Tudós nem lévén, a' helyett, hogy a' Lapidaris Inscriptiónak egyenes magyarázgatásába ereszkedném, 's arról hosszú Értekezést készítenék, tsak néhány kérdést akarok Modvai András' részére ide tenni; — talán lesz majd annyi ideje, 's osztán tudományja is, hogy kérdéseimet magának megfejtse. — És pedig:

I. Tudja-e Modvai András, mi egy Publicum?

II. Hogyan vélekedik, kell-e a' Publicumot betsülni, vagy nem?

III. Van-e a' Magyarorságnak Publicuma, 's kell-e nevezetesen a' Magyar Publicumot betsülni?

IV. Kinek van szabadsága egy egész Publicummal tréfát — vagy épen tsúfot üzni? (NB. ide nem értvén a' kötélen tántzoló' hegyes kalapú, 's bő ruhájú kaszagtatójit (*ἰσχυρταί*).

V. Hiszi-e Modvai András, hogy a' két Magyar Hazában találkoznak olly Tudósok is, kiktől fiatal ember akár magyarul, akár deakul, akár görögül 's a' t. tanulhat, légyen az bár.

„A' szörny-ölőknek szörny-ölő fija”. — ?

VI. Isméri-e Hazáját? — isméri-e történeti-statistical - geographiai tekintetben is? Volt-e valaha Trentsény Vármegyében? (én tsak egy tsekély részét jártam ugyan meg, de Nedeczről semmit se tudok, geographusainknál pedig Nedecza helységét találom. — Lásd Görög és Herekes' földképeit az illető helyen. — Vályi András II. Köt. 669. lap. 's a' többieket.

VII. Meg tudná-e mondani: mi a' plagium, és plagiarius, avagy magyarosan gondolat-orzó? 's olvasta-e ama' szép mesétskét, melly szerint az egyszeri Szajkó - *ψιττακος*- más madarak' tollaival piperézte fel magát, 's midőn osztán a' sok madár reá esvén, mindenike megtzibálta volna, a' dölýfös tsevegő szégyen-szemre meztelen, megkoppasztva, vagy mint egy felső Magyar országai dialectus fejezi ki, tzi bakon maradt? és hogy sokat ne kérdezsek

VIII. Gondolja-e Modvai András, hogy kivüle mások is olvasnak 's valamit tudhatnak? — Én magam ugyan sem nagy olvasottságú, sem tudálékos nem vagyok; de még is igen jól emlékezem: hogy 1818-dik esztendőben egy furtsa anekdotont olvastam a' Budai német úisággal járó úgy nevezett Gemeinnütziges - Blätternekben, Nro XIII. ddto 12. Febr. pag. 104. mellynek foglalatja ez: —

„Ang eführ t. — Alles lässt sich übertreiben; aber am leichtesten übertreibt es die Liebhaberey. Um einen leidenschaftlichen Freund alter Inschriften zum Besten zu haben, gab ein Spottvogel einem Stein das Ansehen des Alterthums mit folgender Inschrift:

C. I. CAES.
AS. LIBER. AVST.
ER. N. V. ND. IX. AVG.
EN. A. L. S. SA. VR. CO. L.
V. N. D.
CV. CAES.

Er machte dann jenen Antiquar darauf aufmerksam, und der zerbrach sich lange den Kopf über diese Inschrift bis der Spass verrathen ward. Die Inschrift heisst buchstäblich nichts anders, als: Cajus Julius Caesar ass lieber Austern, und Neunaugen, als Sauerkohl und Rukhäs”.

Hogy a’ most előadott Német darabka mulattató tréfának, ’s bohózatnak beillik, nem tagadhatni; — tsakhogy annak helyét a’ környülállások válaszszaak meg: — tsakhogy azzal egy tiszteletes Publicum, ’s egy egész Nemzetnek érdemes Tudósai gúnyba ne vonassanak, vakmerőn ne kísértessenek. — Disce virtutem verumque laborem. —

Mit kell Modvai Andrásnak szóba vett izetlen tudósításáról itélni, az érintetteköl kiki elgondolhatja magának. — Ha Modvai Andrásnak viszketege volt azzal nevettetni, kár! hogy legalább ügyesebben nem intézte dolgát; sokkal elmésebben el volt volna az palástolva, ha Lapidaris Inscriptióját C ö r ö g ü l adá, ’s még magát a’ talált követ is, töredezett alakjában, rézre metszeté vala jeles Monumentum gyanánt, ’s melléje a’ bölts Istenné ΒΡΑΣ-sát: — így válhatott volna abból talán valami derék.

Meglehet, hogy a’ Tudósítónak igen fontos oka van magát Modvai Andrásnak nevezni: — meglehet, oka van azt is kívánni, hogy megállapodott férjfiúnak tartassék: — én azonban igen hajlandó vagyok, — és szinte nem ok nélkül — felöle ellenkezőt hinni, — tsintalan tette pedig épen köny-elműségre mutat; ne vegye tehát rossz néven, ha soraimat, jó szándékból, Juvenalisnak ime’ versével zárom be:

Quaedam cum prima resecentur crimina barba.

Ειρηνοποιός. *).

*) Az az: Békeszerző: igen tisztes, igen derék név, bár minden Tudósra illenék ezen nevezet,

Am 1818-dik esztendőnek September hónapjában Szala Vármegyében Szent - Békallyán lévén, az oda való Ispány Úr' szölejébe kísértáltunk. Tsinos szobátskájában egy régi emlék - könek formája volt a' falra rajzolva, ezen felírással:

C. I. CAES.
AS. LIBER. AVST.
ERN. V. N. D. IX. AVG.
EN. A. L. S. SA. VR. COL. !
V. N. D.
CV. CAES.

melly szemeinkbe akadván, az említett Ispány Úr' biztatására külömbféle módon iparkodánk, a' tudja Isten melly réginek vélt írást magyarázni, a' nélkül, hogy annak igaz értelmét tsak gyaníthattuk volna is. Látván az Ispány Úr erölködésünket, 's magát elnevetvén, a' titkot megfejtette. Mindnyájunknak bámulására ez lett értelme: C. J. Caesar as liber Austern und Neunaugen, als saur Col und Cucaes. — El lehet gondolni, a' fejtörést melly jó ízű nevetés váltotta fel.

Egészen más érzést gerjesztett bennem azon könek felírása, mellyet a' Tud. Gyűjt. utolsó darabjának (1825. III. Köt.) 113-dik lapján Modvai András Úr az olvasó Magyar közönséggel közöl, 's melly im ez:

CAI. JUL. CAES.
AS. LIB. ER. SPAR.
GEL. VND. AVST.
ERN. ALS. COL. VND. CV.
CAES.

melly betűknek megfejtésére neki se ideje, se tudománnya nem lévén, hazánk' tudósait, história esmerőjit meghívja. A' ki ezeket folyvást olvassa, igaz értelmeket azonnal általlátja; de a' ki minden félbe szakasztott szavakat különösen akar azonnal fejtegetni, az a' lappangó értelmet nehezen sejdíti, melly ez: Cai. Jul. Caesar as liber Spargeln und Austern, als Col, und Cucäs.

Minő szándékkal közölte ezt az olvasókkal Modvai Úr, által nem látom; hogy a' föld alatt találtott, el nem hiszem; tehát tsak tréfált talán; de illy módon tréfálni a' Publicummal, illetlennek vélem.

Meglehet, hogy mások a' dolgot más szempontból nézik, én csak véleményemet jelentém ki. Pétszett, Aprilis' 8-dikán 1825.

T. J.

Trencsény' neve hasonlítván hadvezér Terentius' nevéhez, 's némelly Római felírású kövek is találtatván benne, vagynak a' kik 'Trencsény' eredetét a' Rómaiakra viszik fel. Mások azon okoskodásból indulván, hogy ez az állítás nem lévén a' 'história' fáklyájával megvilágosítva, nem egyéb vélekedésnél, a' minek magában nints arra lekötelező ereje, hogy hidjuk valóságnak, és tsalhatatlanságáról vagy nem lehetne, vagy szabad nem volna kételkednünk; különben pedig egy két Római köről nem lehetvén tsalhatatlanúl következtetni, főképen az északi Harpatok alatt, a' nemzetnek ottan laktára, Trencsénynek a' Rómaiaktól való eredetét nem hiszik. A' név és nehány szóban való hasonlóság, 'história' tanú nélkül, nagy dologban keveset, vagy semmit sem is nyom. Hát valljon a' Rómaiaknak Trencsényben lakatok nélkül nem vetődhetett-e több Római kö is azon városba szintűgy, valamint az Arundeli márványok napkeletről elébb Arundelbe, utóbb Oxfordba, a' mi ket Angliába Howard Henrik, Arundeli Gróf hordattott?'s ha valamelly természet' revolutiója ezen márványokat földbe takarná, és nagy későn kiásattatnának, ezért Angliát Oriensnek tarthatnák-e utóink? Trencsénybe és Vármegyéjébe tudományos öszsze hordás nélkül is juthatott Római kö.

Illyenről tudósít Modvai Úr a' Tud. Gyűjteményben, 1825. H. III. lap 113, 114. A' felírása ez:

CAI. JVL. CAES.
AS. LIB. ER. SPAR.
GEL. VND. AVST.
ERN. ALS. COL. VND. CV.
CAES.

De ez épen nem Római kö; a' Rómaiaknál sok századokkal későbbben élt tréfás Urak voltak vésetőji 's elásatóji, akarván tréfájokat még koporsójikból is 'a' keső tudósokkal üzni; mert az a' felírás nem egyéb, hanem tréfa, német nyelven deák színben, 's illy értelmű:

CAI. JVL. CAES.
ASs. LieB. = ER. SPAR =
GEL. VND. AVST—
ERN. ALS. ROHL. VND. KVh—
HAES.

Az az: Cajus Julius Caesar ass lieber Spargel und Austern, als Hohl und Huhkaes. Magyarúl: Cajus Julius Caesar inkább evett Spárgát és Ostreát, mint sem édes káposztát és tehénsajtot.

A' kö, hogy régeinek gyanitassék, szántsándékkal töredezett oldalú. Ha különben akarátja volt a' készítetőnek bele rejteni az esztendő számot, 1777-ben, vagy ha számnak vesszük az első sorbeli I-t is, 1778-ban készült, mert a' számot jelentő betűkből ennyi jön ki. E' szerint a' Nedeczi márványt tudományos vesztesség nélkül lehet a' tsepegő alá elkopni tenni.

Holéczy.

5. M u z s i k a.

A' Muzsika világban ezen minket közelebb illető darabok jelentek meg ezen esztendőben.

- 1) A' már esmeretes Magyar Fortepiano Oskola.
- 2) Veszprém Vármegyei Magyar Nóták 8-dik és 9-dik Fogás.
- 3) Pannónia vagy válogatott Magy. Nóták. 2—3-dik Füzet.
- 4) Rondeau à la hongroise pour le Pianoforte', composée par François Weber. Oeuv. 13.
- 5) Orphea 12-tes Heft; oder Rondeau à la hongroise par Joseph Czerny.
- 6) Carnevals Belustigung; mellynek nagyobb részét Magyar nóták, de már többnyire esmeretesek teszik.
- 7) Divertissement à la Hongroise pour le Pia. For. à quatre mains par François Schubert Oeuv. 54.
- 8) Deux Allegri di Bravura pour le Pianoforte, composées par Franç. Liszt. Oeuv. 4.
- 9) Zwey Ungar. Maersche mit Trio für's P. F. comp. v. Resnitschek Kapellm. beym k. k. Inf. Reg. Ign. Gyulay.

10) Nemzeti Tántzok 's a' t. szerzette 's kiadta Tömösvári Rácz Mihály. — Itt két lassú Diatalis Magyar közöltetik; a' 2-dik különös szépségü, kár hogy a' Szerző a' hang nemét nem b-vel, hanem keresztelkekkel jelelte ki, mert ez által a' játszást igen megnehezitette.—Nyomatatása tsinos, 's méltó Mechetti műhelyére. Árra 30 xr. Conv. Pénz.

11) Bátskai Magyar, Hlavirra készitè Angyal Bandi. I. és II. Füzet. — Ezeknek stylusa nem felel meg a' tzélnak.

12) Trois Hongroises 's a' t. par I. Bapt de Hunyady. Oeuv. 6. — Ezen szép nóták méltán ajánlatnak.

13) Trois Hongroises pour le P. F. 's a' t. par Jos. M. Tsukly. Oeuv. 3. — Ezek jobbára Rondeau formában vannak öntve, 's eltávoznak az egyszerű nemzeti nóták nemétől; különben pedig a' Szerzőnek szép hangmivészi tehetségeit bélyegezik.

Verbegyi G.

6. Petrózai Trattner Mátyásnál 1826-ban készült Könyvek.

35) Aurora. Hazai Almanach, kiadá Kisfaludy Károly 1827-dik esztendőre, 6-dik év. Részre met-szett képekkel, 16-od rét, lap. 352.

56) Vallás-Türedelem' Példáji a' leg-ujjabb idökböl, mellyeket e' folyó Század második Negyede kezdetére ajándéku gyüjtött és szerkeztetett Edvi Illés Pál. 8-ad rét lap. 112.

57) A' Gyümöls-hozó Ösz, írta Ferentzy Jó'sef 8-o lap 80.

38) Magyar Practicus Tenyésztetö. Nagyváthy János, T. N. Zala Vármegye Táblabiraja által, harmadik kiadás 8-o.

59) Disquisitio Critica Dissertationis Historicae Bajero Besserianae de ortu et nativitate Joannis de Hunyad, ab Elia Georch de Etre-Karcha 4. lap 40.

IX. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Simon. A' Szépségről. l. 3.
- 2) Tatai Ferentz, Serkentő próba a' Magyar Fűvészkedésre. l. 34.
- 3) Holéczy. Zrínyi Miklósnak, a' vad-kan által elesettnek lélek-képe, 's halál-évében tettei. l. 44.
- 4) Halasy Mihály. Az Értelemnek gyakorlásairól. l. 56.
- 5) Takáts Éva. Barátnémhoz írt második levelem Nemünk ügyében. l. 73.
- 6) A' Kis-Honthi Esperesség' Könyvtáranak Históriája. l. 97.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv - vi'sgálat.

- 1) Felső Magyar Országí Minerva. Folyóírás 's a' t. l. 102.

B) Külföldi Literatúra.

Könyv - Kivonás

- 1) A' „Quarterly oriental magazine” tzmű Kalkuttai folyóírásból Körösi Csoma Sándor' útazásairól. l. 105.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Intézetek. l. 110.
- 2) Elölépések 's Megtiszteltetések. l. 115.
- 3) Jelességek. l. 117.
- 4) Figyelmeztetés. l. 120.
- 5) Muzsika. l. 126.
- 6) Petrózai Trattner Mátyásnál készült Új Könyvek. l. 127.

NB. Elhagyta a' sajtót September' 30-dikán 1826.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 6.

X. KÖTET.

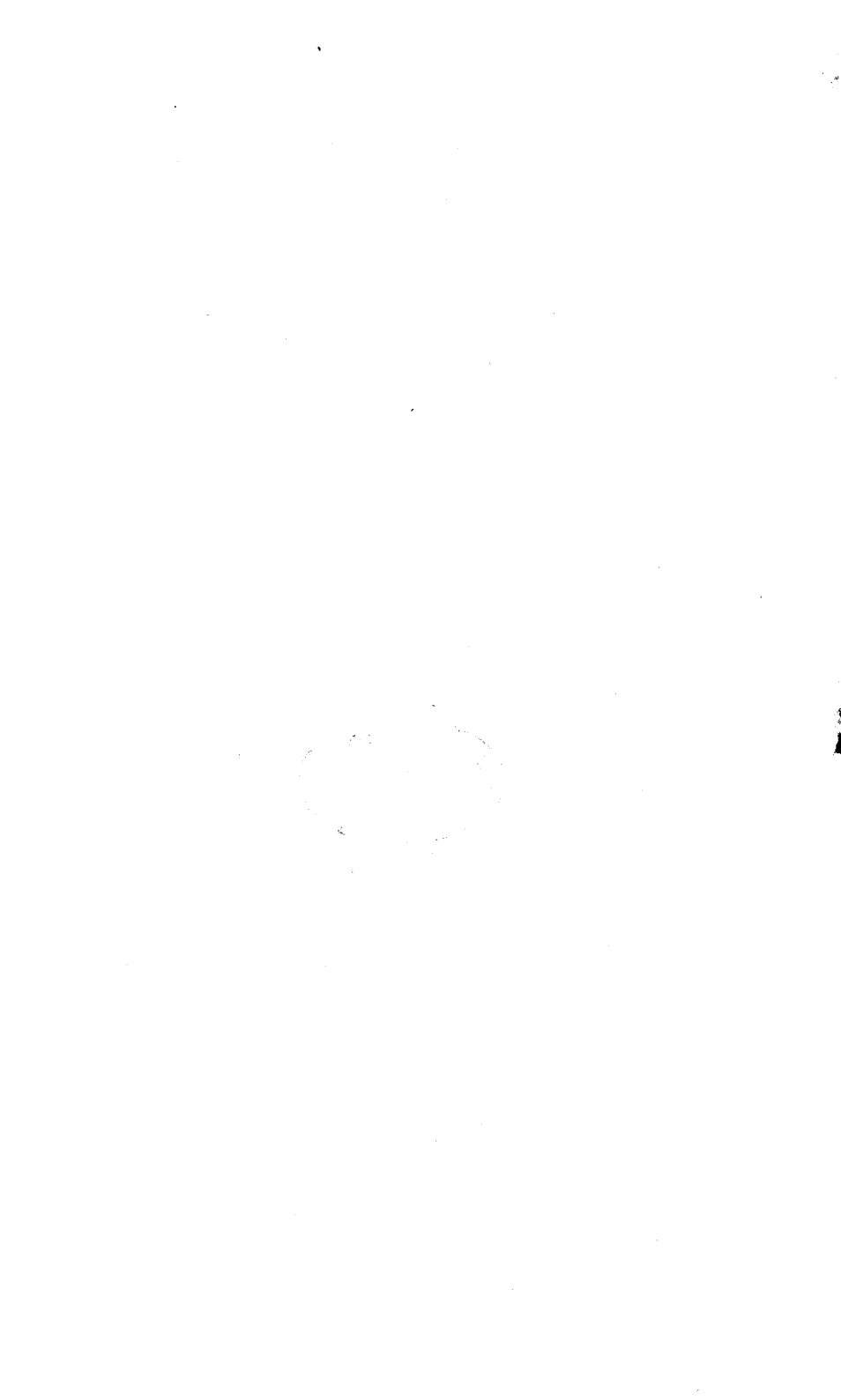

Léonbault del.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N,

PETRÓZAI TRATTNER MÁTYÁS betűjivel
és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

Eger városa történeteinek 3-dik folytatása.

Minekelőtte az Egri történeteket tovább folytatnám, szükségesnek találtam jelenten, hogy szemeim hirtelen gyengülni kezdvén, lehetetlen vala a' két első szakaszokat magamnak személyesen elolvasni, 's a' mi még gyalulást kívánt volna, jobban megegyengetni; következésképen a' superrevisiót másra, a' ki ezen történetek folyamatjába annyira beavatva nem volt, bizni kénlelítettvén, némelly apró, véletlenségből azokba betsúszott hibák igazítatlan maradtak, mellyeket, noha a' dolgok rendjét meg nem tsonkítják, de mivel némellyektől, főképen a' kik soha semmit sem írtak, azok nagyító üvegen nézettethetnének, tanátsosnak tartottam itt felhozni. — Illyen az első szakasznak 24-dik lapján Maklár mező-városának birtokosa iránt igazítatlan maradtott hiba, mert Maklárnak az Egri Érsek a' tulajdonosa, nem a' Kis Prépost, de mivel Kis Tályá mellett fekszik Maklár (per errorem calami) Novai helyet, melly második faluja a' Kis Prépostnak, ez is nékie vala tulajdonítva. — Ugyan azon szakaszban, és lapon, ha a' munkát által olvashattam volna, Budai Ferentznek a' Prényi Miklós élete leírásában ejtett tsekély félszepségét abban kellett volna helyre hoznom, hogy azon ott elé

számlált, és 1321-ben élt Kanonokoknak vezetékek nevei, tulajdonképen nem vezetékek, hanem az Esperestségekről szöllenak. Így Pétert, nem Zemplini Péternek, Benedeket, nem Borsodji Benedeknek hívták; hanem Péter Zemplini, Benedek Borsodi, István jHevesi Fő Esperestek valának. Így kell a' többiek vezetékek neveit is az Esperestségekről érteni, és azokra alkalmaztatni. — Illyenek végre a' 30-dik lapon (ugyan azon szakaszban) meg nem igazítva nyomtatott kitételek: „21 Egri Kanonokok” — — „Az Egri székre meghívták” mind a' két helyen Egri helyett **V e s z p r é m** it kellett olvasni.

Azomban szemeimnek bádjadozása folyton tartván, nem felelek róla, hogy más illyen aprólékok is, mivel irásomat nem superrevideálhatom, igazítatlan ne maradjanak, noha az illyen tsekélységek, valamint a' történetek valóságát meg nem sértik, úgy a' dolog rendjét se zavarják meg, a' mit az egésznek öszvevetéséből még világosabban lehetne által látni, ha az egészet befejezhetném. — De menjünk által Eger városának további történeteire.

C) Eger sorsa a' Töröknek a' Hazában léte alatt.

Nem szünt meg a' Török Szultán Szolimán ezután is Eger ellen agyarkodni. Ezt Ferdinándnak Konstantinápolyi Követjei Verántz Antal; és Zay Ferentz (ugyan tsak a' valahai Szolnoki, 's későbbre Egri Kapitány) 1555-ben, nevezetesen 8-bernek 10-dik és 9-bernek 1-ső napjaiban írott leveleikben, sőt még 1557-ben is gyakran tudtára adták Ó Felségének, olly hozzátétellel, hogy a' Török Császár nem tsak Eger, hanem Pápa, Palota, Nagy Szombat, 's több Magyar-országi városok, sőt Béts ellen is feni a' fogát.

Ugyan azon 1555-dik esztendőben, midőn a' fenn említett két Követek az Á'siában táborozó Szolimán kívánságára Ainázán városába érkeztek volna, oda jöttek a' Csepeli szigetből 2 Rátzkevi Török Követek, a' kik a' Császár előtt arról panaszolkodtak, hogy a' feljebb való esztendőkben az Egri Magyarok nékiek sok károkat okoztak, sokat érő portékájikat és jószágai'at elfogdosták, 's embereiket legvagdalták, kivált pedig magok káraik' okának Zayt vetették, mivel ő volt akkoriban egyik Egri Kapitány: azért tele torokkal azt sürgették a' Basák előtt, hogy őtet mindjárt ott fogják perbe, és mind a' kárért, mind a' vér-ontásért vele tétessenek eleget. — Szolimán csak ugyan sarkalta Zayt, hogy a' károkat fizesse meg, 's ezen panaszért nékie sok baja lett. (Budai Ferentz, Zay életében).

1555-ben az Ország Rendjei a' 15-dik törvény tikkely tartalma szerint újonnan sürgették az Egri Püspökséget (melly most üres vala) illető dé'smáknak a' vár' fentartására leendő fordítását, újabb bizonyosságára annak, hogy ez a' több okokra nézve jeles erősség a' köz figyelmet mindenkor megérdemlette. Ugyan azon tikkelybe foglaltattak a' Sárosi és Murányi várak is, mellyeknek erősítése is, hogy a' dé'smákból tétetődjék, rendeltetett.

1556-dik esztendőben 18-dik Septemberben Bétsben költ petsétes levele által Ferdinánd az Ujlaki Ferentznek (1555-ben Februariusnak 1-ső napján történt) halálával üresen maradt Egri Püspökségnek Igazgatójává, vagy Administrátórává a' Csanádi Püspököt Bodi Györgyöt tette, azért, mert noha ez a' Szék Verántz, vagy Igaz Antalnak volt szánva; de ennek még bizonyos ideig a' követséget kellett a' fényes Portánál folytatni, azomban az Egyház Fő nélkül nem maradhatott, mivel a' mint az adott királyi útasítások-

ből kitetszik, el kezdett a' környékben hatalmazni az eretnokség, (Verántznak kinevezése előtt már, a' mint későbbre írt saját levelei erősítik, Maklárig és Tályáig elterült volt az új vallás), következőleg mind magának kellett hirdetni hatósággal az Isten igéjét, mind azt mások által hirdettetni. Továbbá ugyan azon útasítások foglalatajához képest köteleztetett Bodi az Esztergomi Érsek (Oláh Miklós) parantsolatának engedelmeskedni, és ha valamelly Plebanus vagy hibás életet viselne, vagy Luther' tudományához állana, azt szabadságában állott megfenyíteni, sőt hogy végbe mehessen a' büntetés, meg fogná a' Király a' Várnagyoknak parantsolni, hogy a' Helytartó Püspök Úrnak elegendő erőt és segédelmet nyújtsanak.

A' Királyi útasítások értelmében továbbá Bodi Vicáriust tetszése szerint tehet, de Kanonokokat nem; hanem az érdemes tagokat eleibe terjesztheti kinevezés végett a' Királynak, tisztjévé tétetvén egyszer'smind, hogy minden Fő papoknak az otthon való ülést szívekre kösse, valamint az Isteni szolgálatnak buzgósággal való végbe vitelét is. — Egyébaránt köteleztetett az igaz hitet oltalmazni, 's a' Luther tanítását hintegetőket felkeresni, megbüntetni, és ő maga személyesen mind Egerben, mind Kassán, mind más Királyi városokban prédikállani. — Lészen pedig az Egri Püspökség jövedelmeiből a' Helytartó Úrnak esztendőnkint 400 Magyar forintja, léssen 200 tseber közönséges bora, 200 báránnya, azon kívül a' kíséretéhez szükséges 10 lovagok tartására való költsége; de minthogy ezen zürzavaros időkben, és Török világban 10 lovasok az ő bátorságára nem volnának elegendők, meghagyja Ő Felsége az Egri Kapitányoknak, hogy a' mikor valahová induland a' Püspök, elegendő számú hadi embe-

reket rendeljenek mellé. — Azon kívül, minthogy ő az Egri Püspöknek suffraganeussa, különösen kapjon még 200 forintokat. — Minthogy pedig nagy részét az esztendőnek Egerben kell nékie tölteni (lehetett is, mert az ő Csanádi Megyéjét 's lakhelyét a' pogányság birta), meghagyá Ő Felsege a' Kapitányoknak, és Tisztviselőknak, hogy nékie, 's hozzá tartozandójinak illendő szállásokat készítsenek a' várban. — Végezetre inti a' Várnagyokat, hogy a' Püspökségi Helytartó Úrral az Ország és a' Fejedelem javának élémozdításában egyetértőleg munkálkodjanak, következtetés-képen a' nehezebb tárgyakban, és a' várat érdeklő dolgokban úgy tegyenek határozást, ha érzéseiket 's véleményeiket előbb egymással közölték.

Azt mondja Schmitt Miklós (Episcoporum Agri. T. II-o p. 20-a), hogy Újlaki halála után 3 esztendőig azért hagyattatott üresen a' Püspöki Szék, hogy a' jószágok jövedelmeiből Egernek bástyáji, 's többi épületjei (mellyek az ostrom alatt tsaknem egészen öszveomlottak) helyre tétessenek, de azért is főképen, hogy bőséggel lehessen katonákat a' várban tartani, kik mind Egret, mind környékét védelmezhessék.

1557-dik esztendőben, Harátsony havának 28-dik napján Prágából botsátott diplomájával Ferdinánd a' Török országi követségből visszatért Verántius, vagy Igaz Antalt ez előtti Pétsi Fő Pásztort nevezte ki Egri Püspöknek, ugyan azon feltételek mellett, mellyeket 1548-ban Oláh Miklós eleibe tett, és a' mellyeket mi azon évi viszontagságok eléadásában már eléhordván, itt nem tartjuk szükségesnek megint ismételni. A' pontoknak veleje tsak oda üt ki, hogy a' Püspök jövedelmeinek harmad részéből, a' vár, a' templom, a' püspöki palota, és több a' Törökök

dühe, 's vivása alatt megégett épületek felépítesenek, 's mivel a' vár a' Török birtokainak határ szélén fekszik, azt mind eleséggel, legalább fél esztendőre valóval, mind őrzőkkel, mind hadi eszközökkel meg kell tölteni. Ha a' püspökségi $\frac{1}{3}$ rész jövedelem elegendő nem lenne, a' Király kintstárából pótolná a' költségeket: az élelemre valókat, ha nem volnának szükségesek, el is lehetne adni, és megint maga idejében mást lehetne szerezni. — Az is világosan kitétetik ezen petsétes levélben, hogy a' mit a' Jászok, és Kunok, kik a' korona jobbágyai, nem különben Heves, Pest, Szolnok, Csongrád, és Zsolt Vármegyéknek parasztjai, mind Török alatt lévők, a' többi Török alatt lévő falukkal, és városokkal együtt fizetnek, úgy a' Tárkányi völgyben feküdt, de a' pogányok által elpusztított Cárthusiánus szerzetesek jószágaiból, malmaiból, és szőlőjökből járó jövedelmeket is a' mi Számtartónk szedje, akár pénzben, akár borban, akár eleségben legyenek azok, 's ezekből gabonát, 's egyéb szükségeseket szolgáltatson az Egri vár számára is. — A' Király Számtartója, 's a' Püspök Tisztartója, mindent egyetértőleg rendeljenek el. Hely pedig a' két Kapitány alatt a' várban lenni 200 lovasnak és 300 gyalognak most tsendesség idejében, 's ezt, ha egészen megköttetnék a' békeség, a' költségekkel együtt kevesíteni lehetne; hogy ha pedig csak gyanú volna az elkövetkező ostrom iránt, Ő Felsőge legottan fogna gondoskodni a' szükséges hadi szerekről, 's a' t.

1556-dik esztendőben 10-dik Januáriusban Bétsben írt diplomájának erejével Ferdinánd azon jószágokat, mellyeket ez előtt a' Tárkány mellett volt, és a' segedelem völgyéről neveztetett Cárthusianus néma szerzetesek birtak, az Egri Kanonokoknak ajándékozta, mivel ezen Frantzia eredetű, 's S. Bru-

no által a' legszorosabb módon fundált szótalan remetés papokat, lakhelyekkel együtt, Akmetnek Egret megszálló tábora elpusztította volt. — Ezen, és a' következő évben még több adományokban is (a' mint Schmitth Miklós a' 3-dik Kötetnek 21-dik lapján elszámolja) részesített a' kegyes Királynak nagy lelkűsége által az Egri Káptalan.

1558-ban az új Egri Püspök, ama' tudományos leveleiről, ékesen szölgésáról, 's munkás életéről elhíresedett Verantius, vagy Igaz Antal, egy Bétsből az akkori Pápának 4-dik Pálnak Septembernek 12-dik napján tett felírásában keseredve panaszkodik, hogy ámbátor most alig hozná be egy ötöd részét régi jövedelmeinek a' Püspökség, még is annak nagy része az Egri várban lévő tisztek, és ezer főnél többre menő örzök tartására fordítatik, mert úgymond 3 oldalról a' Török, negyedik oldalról a' pártosok (nem tudhatni mit ért a' rebelles szó alatt, ha tsak nem az Egyháztól elpártolt új vallásukat, vagy talám Zápolya 'Sigmond embereit) olly közelről ólálkodnak, hogy tsaknem mindennap szemléltetnek. A' pártosok kegyetlenebbek ö Fel-ségének hivei iránt, mint a' pogányok, a' kikkel együtt dulják a' jószágokat. — A' pénznek nagy része e' mellett a' vár erősítésére, és a' megrongált épületek helyre állítására fordítatik. — Melly okoknál fogva a' Püspökségben való megerősítését az Annának, vagy első esztendei jövedelmének (melly akkoriban a' helyben hagyásért a' Szent Széknek szokott volt adattatni) elengedése mellett magának megküldtetni kérte (olvasd ugyan azon könyvnek 23-dik lapján).

Ugyan azon évben a' Püspök Jákusits Ferentzet tette vala Egri Kapitánnyá, de ez az engedetlen vitéz Elöljárójával öszve nem férhetvén,

tsak észtendeig viselte hivatalát. Nevezetesen egykor a' Törökre kitsapván a' várból jó kövér martalékot nyert tőlök, mellynek egy harmada a' szokás és törvény szerint a' fő pásztort illette volna, de Jákusits a' sürgetések után sem akarta azt kiadni; mellyre Verántz, hogy tisztességesen válhasson meg tőle, általengedte ugyan a' maga jussát, de őtet a' szolgálatból elbotsátotta, és már 1559-ben Zelemeri László volt az Egri várnak gondviselője. Egyáltalában ezen évben igen sokféle foglalatossága volt Verántzknak, mert Ferdinánd Augsburgba hívta őtet magához, hogy vagy Romába, vagy Angliába küldje a' derék férjfiut követségbe. Junius 24-kén Augsburgba érkezvén nagy örömmel hallotta a' Felsőgtől, hogy a' követség elhalasztódik. — Azon közben míg ő haza tért, a' Budai Basa és a' Törökök sokat rontottak, és raboltak az Egri vidékeken, ugyan azért nagy tüzzel siettette az építéseket, és erősítéseket, de e' mellett még se állhatta meg, hogy a' Basához 28-dik 7-bris egy feddőző levelet ne küldjön a). Nints külömben, többféle az alább következő levelekből kitetsző munkálkodásai nem engedték, hogy ő bár az ezen évben tartatott Országos gyűlésben megjelenhessen.

Mivel pedig Egernek az ellenség által leendő megszállásáról újabb hírek támadtak, a' gondos Ferdinánd azt írta a' Püspöknek, hogy azt hallotta, hogy lovasság nem is hál a' várban, 's alig van 40 gyalog fegyveresse, sőt az öreg katonák el akarják hagyni a' szolgálatot; inté azért Verántiust, hogy a' várat jó állapotban tartsa. — Ő Egerből O-

a) Így irt ezen évben Augustus hónapnak 24-dik napján Telekesi Imréhez a' Kassai Kapitányhoz, hogy ne engedje Balassa Zsigmondnak a' Püspökséget illető d'és mákat elragadozni.

ctobernek 15-dik napján (1559) következő módon felelt a' Királynak: „Igaz, a' mint az itt vizsgálódó Biztosok is bizonyították, hogy nints a' várnak elegendő gyalogsága; mert a' parantsolat szerint rendelt 300 gyalogoknak a' várost is őrizni kell, mivel a' város csak árokkal (vallo) van körül fogva; így ezek a' strásák mind a' két helynek oltalmára elégtelenek. Dobó és Zárkándi idejében, de Deáki Gergely alatt is még 300 gyalog csak a' várban, és 200 a' városban tartott, mellynek 4 kapuja volt (Tinódi is 4 kapukat említ), most pedig a' városban csak 100 áll strását, 200 a' várban; de minthogy ezek is, hol Felséged' táborozó népének segedelmezésére, hol a' désmák beszédésére a' lovasoknak egy részével kiküldettetnek, de a' vár' szükségei megszerzésére is széljel mennek, innen esik, hogy kevesebb számmal maradnak ide haza. Azért ha a' mondott 300 gyaloghoz még 200, vagy legalább 150 hozzá adattatnék, melly a' város kerületét szemmel tartaná, úgy ez a' szám tsendes időben mind a' város, mind a' vár' oltalmára elegendő lenne. — Addig míg ez meg nem történik, 100 Legénynek le kell a' várból jönni, 's így teljes számmal 300-zon oda fen nem lehetnek, hogy nappal a' 4 kapunál strásáljanak, és éjjel az ároknál viraszszanak, mert mindent nem bizhatunk a' polgárokra. — Mihelyt Egerbe jöttem, a' gyalogságot megolvastam, de mivel negyvennégyvel kevesebbnek találtam, a' hijjánosságot kipótoltam, és csak harminztat hagyván a' városban, hetvenet a' várba vissza parantsoltam, sőt hogy a' várban sor szerint strásáljon a' lovasság is, elrendeltem, parantsoltam, addig is míg felséged a' kért szaporitást meg engedné. — Az öreg lovas katonák nem csak el nem mentek, vagy el menni nem akarnak, sőt inkább sokan Prényi Urtól (talám Gábortóla' Péter fíjatól)

és Bebektől, meg más Uraktól elszakadván, többed magokkal és pedig lovasokkal Egerbe jöttek, 's ezek ugy oltalmazták bér nélkül a' helyet, mint a' fogadott embereink. — Jöllerhet pedig a' 400 zsoldos lovagoknak száma némelly legények elmentekkel apadna, kiket Hatonáknak nevezünk, de teljes az öregek száma; a' mi apad, az a' máshonnan jöttekkel kipóltatatik, ugy hogy Egerben 200 lovasnál kevesebb soha sintsen, még pedig a' gazdákon kívül, kik most hatvanhatan vagynak. — Szeretem, hogy Felsőged mástól is hallja, mitsoda állapotban legyen a' vár 's más dolgok itten. — A' némellykori fogyatozásnak az az oka, hogy a' Püspökségnek harmad rész jövedelméből nem tsak 400 lovas nem lehet esztendeig tartani, hanem még a' 300 gyalogoknak, 's tisztviselőknék fizetések sem telik ki. — A' 400 lovas, ha tsak Felsőged kegyelmes ígérete, 's vélem tett egyessége szerint más pénz-tárból nem nyújt segedelmet, lehetetlen igazán kifizetni; de mivel két esztendők óta a' segedelmek nem érkeznek; a' köz-legénységnek morgása 's elmenetele innen származik. Azonban, hogy azok, kiknek feleségeik, gyermekeik itt vagynak, 's háboru idején nyereséget reménylenek, itt nem hagyják a' helyet, képzelter Felsőged. — Én a' Kamarát illető fizetést is az egyességem tartalmához képest megttettem; nem külömben a' 200 lovasoknak zsoldjokat is a' dé'smáim jövedelmeiből, tsak hogy el ne illantanának, megadattam, és a' mennyiszer tsak lehetséges, tselekedni fogom ezt olly reménységben, hogy Felsőged tudván, hogy én erre az egyesség szerint köteles nem voltam, ezen áldozatom iránt tekintettel léssen. Bár több tehetségem volna, hogy Felsőged javáért többel áldozhatnék, annyival inkább, hogy a' Hazának is egyszer'smind költsönözném azt. De minthogy az ennek a' vég

várnak őrizetére, és jó karban való tartására megkivántató költségek feljűmulják az én javaimat, méltóztassék Felsőged ezen erősség iránt bővebb adakozóságot mutatni. Én ugyan mind a' katonák megmaradására, 's táplálására, mind a' várnak mennél buzgóbban lehető megőrzésére a' lehetőségig mindent elkövetek, de tehetetlen vagyok olly nagy tehernek elviselésére, a' ki 's a' t. (e MSS. Agriensis Bibliothecae Tomo 2-o pag. 498).

1500-dik esztendőben, a mint Verántznak Februarius 21-dik napján Egerből a' Királyhoz írt levelében említetik, Reghi Kelemen, és Zsoltai István voltak már Egerben a' Vár Kapitányok, az a' Zsoltai tudniillik, a' ki 1552-ben Dobóval olly vitézűl óltalmazta a' helyet az ostromló pogányságnak vad dühe ellen; az a' Zsoltai, a' ki Bornemisza Gergellyel együtt esett a' Hatvani Begnek Velinek a' fogságába, a' mellyből kiszabadulván, ismét szerentsésen forgatta fegyverét a' Törökök ellen. Verántz több leveleiben ditséri a' a' Király előtt ezen magyar Hősnek bajnoki tüzét, szemeségét, gyorsaságát, maga mérséklését, 's más elékelő tulajdonságait. — Ugyan azon fen érdekllett irásában panaszképen jelenti a' Felsőgednek a' Fő pásztor, hogy ő ugyan kikel mint az egyház Feje a' Luther tanítóji ellen, de az új vallás mind e' mellett széljel terűl, és az újítók Jász-Berényt is eltöltötték. Javasolja azért, hogy ő Felsőged távoztassa és tiltsa el 20 mértföldnyire Egertől az új Predikálókat. Hozzá teszi még, hogy egy Bernatsky Farkas nevű Ifjat, a' ki azzal ditselkedett, hogy nem sokára Zápolya 'Sigmondé lészen (vagy inkább az anyyáé Isabelláé, kinek seregei Munkáts környékén, és a' felső Várme gyékben táboroztak, 's Hassa és Eger védékét ijjesztgették) Eger vára, elfogatott 's a' t.

Novembernek 22-dik napján írott leveléből ugyanazon Főpásztornak kitetszik, hogy most ugyan az építési munkák szűnnek Egerben, de a' köveket most is vágják. Decembernek 7-dik napján Bétsbe a' Modrusi Püspöknek küldött levelében arról tézesen jelentést, hogy még Kápolnában tartják (még a' Kanonokok is) az Isteni szolgálatot, hozzá téven, hogy az öreg templomnak tágitására elköltött már 100 forintokat, de tavaszkor még többet fog költeni's a' t. — Futólag tsak az méltó még itt a' megjegyzésre, hogy itt a' Sz. Mihály Kápolnáját kellessék érteni, melly a' várban fekküdt, és a' mellyet, hogy légyen még is hova járni, megbövitett. Azután 1564-ben, a' mint Ferdinándnak ezen évben benyujtott esedező leveléből kitetszik, tsak ugyan az öreg templomot is jó karba hozta, pedig minden segedelem nélkül, a' mint ezeket Schmitth Miklós (Tomo 3-o pag. 95) elészámlálja. — Az is tagadhatatlan, hogy ő négy esztendőknék lefolyása alatt 28,500 forintokat költött az omladozott várnak felépítésére, a' mi az akkori idők' felvetése mellett álmél-kodást gerjesztő summa.

1560-dik esztendőben Verántz kérésére Ferdinánd, a' többi Királyoknak az Egri Püspökség részére adott petsétes leveleit Juliusnak 6-dikán Bétsben kiadott írása által megerősítette a).

1561-ben az iránt küldött az Egri Fő pásztor Ferdinándnak egy panaszos levelet, hogy Keresenyi László a' Gyulai várnak kapitánya az egész

a) Nagy kedvességben volt Verántz még a' Törököknél is, a' mint a' Hatvani Sandsjáknak 1561-ben Aprilisnek 14-dik napján ő hozzá irt leveléből kitetszik, mellyben Mahumet a' Sandsják ötet Attvának nevezi. — Ellenben Bebek Györgyel, ki a' Püspöki dé'smákat maga számára foglalgatta, sok visszálkodása vólt; ugyan azért 1560-ban October 8-dik napján Egerből írott levelében Bebeket bevádolta Ferdinándnak, hogy az a' Budai és Fileki Törökökkel barátkozik.

nagy Hunságot, 's több városokat is arra kényszerített, hogy azok ezentúl nem az Egri Püspöknek, hanem nékie adjanak katonát, nékie szolgáljanak, nékie is dé'smáljanak, hozzá tévén azt, hogy ha ő így megfosztódik a' segedelem kutsfejeitől, Eger várát a' Törökök ellen védelmező állapotban nem fogja tarthatni. Ezeket az igazságtalanul kitsikart szolgáltatásokat 's dé'smákat a' Gyulavári kapitánynak is egy levele által szemére lobbantotta; — a' Király azonban azt válaszolta, hogy Debretzen, és Szeged várossinak, nem különben a' nagy Hunságnak is kell a' Gyulai várnak erősítésére esztendeig szolgálatot tenni.

1562-dik esztendőben Ferdinándnak kívánságára a' Tridentinum-i Egyházi Gyűlésre azért nem akart menni, mert félt, ne hogy az újítók, kik ellen egész méltóságával kellett hartzolni, távul létében az egész Megyét elöntsék. Nem is tsuda, mert már az Egri várbeli Tisztek, és fegyveresek is, befogadván a' Luther tudományát, szövetséget kötöttek egymással, és hitet tettek le arról, hogy ők az Evangéliomi vallástól soha el nem állanak, sőt annak főbb tikkelyeit Ferdinándnak, a' kinél már be vóltak vádolva, mentségeikkel együtt Egerből Februariusnak 6-dik napján írt levelek mellett bemutatták, a' mint ezt a' *Historia Diplomatica* (de statu religionis Evangelicae, period I. §. 39-o pag. 7-a) világosan eléterjeszti. — „Azok a' vádok (így fejezték ki magokat az említett írásokban a' várbeliek), mellyekért a' mint ők mind a' Comissariusoknak adott parancsolatokból, mind Bétsből haza érkezett saját Követjeiknek tudósításaikból értették, Ő Felsége reájok neheztel, koránt sem igazak. Mert ők sem a' Haza, sem a' Felség ellen öszve nem esküdtek. Ő nékiek se pártot ütni, se az őrizetjekre bizott Egri várat az ellenségnek kezébe adni szándékjok

nem volt, sőt inkább készek, valamint eddig úgy ezután is utolsó tsepp vérekig Ő Felsege ellenségeivel viaskodni; következésképen örálló helyeiket védelmezni fogják mind éjjel mind nappal. — Minthogy pedig az eretnekségről is igazságtalanul vádoltatunk (így folytaták mentségeiket), holott mi vallásunkat, és tudományunkat a' Sz. Írásból, a' Zsinatok, Sz. Atyák' és Római Püspökök bizonyításaiból merítettük, hogy kitisztuljunk a' hamis vád alól, jónak tartottuk a' mi vallásunknak, és tudományunknak summáját Felsegednek megküldeni, sőt beajánlani is, hogy tisztán általlátaná ártatlanságunkat, és hívtségünket".

Mi választ adott erre a' Király? az Írók fel nem jegyzték, annyi bizonyos, hogy ők Luther elhagyván a' Tisza körül terjedő Calvinus oktatásihoz állottak, vagy azért, mert az követőjinek még szabadabb életet engedett, vagy inkább azért, hogy nem akartak 's mintegy szegyenlettek a' Szászokkal, és Németekkel egy vallást tartani, mivel ezek Lutherhez hívek maradtak, a' Magyarország pedig seregesen Calvinushoz hajlott, kinek tanítását Magyar vallásnak nevezik vala, már nevéért se óhajtván a' német vallást követni (olvasd Schmitthnél az említett könyvnek 37-dik lapján).

A' vitézséget azomban az Egri várbeliektől most sem lehetett megtagadni, a' mint erről Forgáts Ferentz a' Várad Püspök (libro 12-o p. 290) egy nevezetes példát hoz elő. Gémesi Ferentz tudniillik az Egri várból 150 lovasokkal a' Rosályi várba vette magát, hogy onnan a' Szatmár alatt táborozó Törököket tsapkodhassa, 's gyengíthesse, 's tőlök prédát nyerhessen; annyival inkább kötelesnek érezte magát ez a' derék Vitéz Rosály várát oltalmazni, mennél több nemesek, 's parasztok vették volt magokat vagyonaikkal,

és

és házok népével Rosályra a' Törökök dühe elől, 's mennél több arany és kints vala a' némű némű bátorságot ígérő várban elrejtve. Hogy ezt a' Szatmár környékén fekvő Budai és Temesvári Basák megtudták, legottan két ezer Musulmánokat küldöttek Rosály felprédálására. — Gémési a' több ott lévőkkel nem tsak derekasan oltalmazta a' helyet, hanem Baksai Tamást 50 válogatott legényekkel valami kis ajtón az ellenségre kibotsátotta, ki reménytelenül reá tsapván a' Törökökre, olly rettegésbe hozta őket, hogy azonnal megfutamodnának. Segítették a' várból helyesen arányozotti ágyúzások a' győzödelmet, más részről öregbitették a' rémülést a' kergető Magyarok a' karóba húzott Török fejeknek fitogtatásával. Rövideden, az Egri lovasságnak rettenhetetlen bajnoksága a' veszedelemben forgó várat, 's abban lappangó népséget megszabadította.

Ugyan ezen évben Zsoltai István Egri Kapitány száz lovasokat küldött a' várból Matyus Demeter Hadnagyának vezérlése alatt Balassa Jánosnak a) a' Bánya városok igazgatójának, a' ki a' Sásvár nevű fő Török hatalmában lévő Szétséni erősséget ostromlotta; hanem Hászszán a' Fileki Beg Sásvárnak hívására 800 lovas Mahomedánusokkal Szétsén alatt teremvén, hirtelen támadta meg Balassa táborát, úgy hogy annak maga elsorozására időt sem engedett. A' következés megmutatta, hogy az okos gyorsalkodás gyümölcös szokott lenni; a' magyar lovasság legottan hátrálni kezdett, Balassa, 's következőképen az Egri segéd sereg is megverettetett. Matyus Demeter a' Hadnagy szaladása között lovastól az Ipoly vizébe

a) Valaha Zay Ferentz mellet volt 2-dik Kapitány a' Szolnoki várban; Hont, és Zólyom! Vármegyéknek Fő Ispánnya is volt, és a' régi Zólyomi várnak Kapitánnya. Ez a' Balassa János testvére volt a' híres Menyhártnak.

ugrott, 's nem tudván a' tulsó meredek partra kivergödni, abba elmerült. Haszszán a' tsatának reája nézve szerentsés kimenetele után 650 keresztény fejeket szedett öszve.

Olvasásra méltó még ezen 1562-diki évből Verantius Püspöknek azon levele, mellyet a' Budai Basának Rustánnak Egerből Sz. Mihály havának 26-dik napján az iránt írt, hogy jószágait ne háborgassa fegyver nyugvás idején, és a' Törököket tiltsa el a' foglalásoktól, a' kik most is kéri birtokait általadni. Másodszor Magótsi Gáspárt, Serényit, Sárközit, és Bebek Györgyöt, kiket az ő Al-Basáji tsendesség idején fogtak el, adja vissza; így ő maga is az Egerben lévő, és Fok-tónél Aprilis 26-kán elfogott Kalotsai Török Kádit, (Birót) pénzért, 's váltságért kiadandja, (Lege in MSS. Agr. Bibliot. Tomo 4-o folio 42).

Minthogy ezen időkben a' kóborló Törökök miatt veszedelmes volt a' hazafiaknak hiteles levél készítés végett Egerbe járni, tehát az 1563-ik esztendei 53-dik törvény tikkelyben országosan az rendeltetett, hogy az Egri Püspök a' jövő Dietáig két Kanonok Urakat a' maga Káptalanjából Gyulára rendeljen, kiknek egyike egyszerűsmind Gyulai Plébánus legyen, hogy ezek előtt tétetessenek az Ügyészi bevallások.

Minekutánna belőlről az új vallást követőknek visszálkodásai, kívülről a' fenyegetődző ellenségnek intselkedései elég soká nyughatatlantották a' fő Pásztort, végre 1563-dik esztendőben kérte a' Fejedelmet, hogy bizonyos ideig, míg az ellenségtől való félelem megszűnnek, Egernek igazgatását, és oltalmazását venné által, és nékie bátorságosabb lakhelyet rendelne, mivel egyébaránt is nékie sok papi foglalatosságai lévén, a' várnak jó karban tartására elégtelen volna; de inkább is illeti a' Királyt a' hadi seregről való

gondoskodás, mint a' Püspököt; most főképen, midőn a' veszély nőttön nő. — Melly kérésnek és javallatnak nyomosságát a' böltz Ferdinánd állaltván véle egyességre lépett, és a' várat a' várossal, 's a' Püspökségnek jószágait, minden ahoz járuló jövedelmeivel általvette, azon petsétes levélnek erejével, mellyet Bétsben ezen 1563-dik esztendei Karátson havának első napján 13 pontokban adott ki, és a' melly maga eredetiségében Pesten Ts Vadassi Jankovich Miklós Táblabíró Úrnak kézirati gyűjteményei között most is látható.

Ezen a' hazai történetekre nézve igen betses diplomának foglalatja szerint, általvette a' Felség addig a' meddig mind az Egri, mind a' Szarvas-kői várakat, ezen veszedelmes időknek tekintéből, az ahoz tartozó falukkal együtt, de úgy, hogy Verántznak lelki és egyházi hatalmá mindenekben fenmaradjon, annyira, hogy még a' várba helyheztetendő Igazgatók is köteleztessenek a' fő Pásztornak bátorságosító segedelmet nyújtani. E' mellett a' Püspöknek kiváltságairól szolló petsétes levelek adattassanak őrzés végett a' Pos'onyi Káptalannak. — Hogy pedig biztos lakhelye legyen Verántznak, és a' Püspökségből az ő részére járt jövedelmek helyett némű némű pótlást kaphasson, általadódik nékie a' Turótzai Prépostság, minden haszonvételeivel, legkissebb teher nélkül, mellyet addig, míg Egret alkalmasabb időben vissza lehetne adni, szabadon birhassa. Mellynek birtoka mellett fizessen még a' Zempléni Harmintzad hivatal nékie esztendőnkint 8000 Rforintokat, 's ezen fizetésnek ideje az idén múlt első Augustustól számítassék. — A' Felség a' Kapitányoknak, és tiszteknek kinevezése előtt Verántznak vélekedését és tanácsát meg fogja hallgatni, hanem a' kinevezendőnek mind a' Borsod, mind

a' Heves Vármegyei Fő Ispányságot is által fogja adni, ne hogy a' többféle kormányozások zürzarokat szüljenek, és ha eddig az lett volna a' szokás, hogy a' mondott két Vármegyének Al-Ispánnyai a' püspöki jövedelemből fizetődjenek, most is abból fognak kielégíteni. Azon feljül a' Püspöknek dé'smájiból veendő negyedjei az oltár mestereknek, és Plébánusoknak, úgy azok szőlőjinek szabad mívelése, 's termése kihagyattatnak; egyébaránt az idei bor, búza, 's minden más termést az Egri várnak tartására úgy kellett engedni, mintha ez az egyesség még aratás előtt kötődött volna. — A' Püspöknek, és kísérijinek azomban valahányszor Egerbe jön, szabad lészen szokott lakkelyébe a' várban beszállani, de a' melly szállást jelen nem létében a' vár Főtisztjei is használhassák. A' diplomának 15-dik pontja arról nevezetes, hogy abban az uralkodó megparantsolja, és útasításába is beiktatja a' Vár kormányozójának, hogy az Egri megyebéli papságnak, különösen pedig a' Háptalannak, és a' Fő pástornak 's egyházának, valamint az egész katholica hitnek oltalmazását kötelességének tartsa, és minden jussait 's birtokait Verántznak úgy védelmezze, hogy annak semmi jószágába, de az Egri völgybe, várba, vagy városba se szenvedje bemenni az eretnek prédikállókat, vagy oskola-mestereket, 's a' t. a' mint ezek a' Magótsi Gáspárnak adott Királyi, 's alább előhozandó útasításokból bővebben ki fognak tetszeni.

Azon közben a' Király nem sokára a' Verántznak adott Turótzai Prépostsághoz terheket is kötött, tudniillik, hogy ő Sellyei jobbagyaival az Érsek-Újvári erősséget őriztesse, hogy a' Turótzai Conventet 's templomot megújítsa, és ott Szerzeteseket, 's tanítókat tartson, hogy fizessen esztendőnkint a' Jesuitáknak 400 forintokat, 's a' t.

Mellyeken a' fáradhatatlan Püspök megérzéke-nyülvén Po'sonyból December hónapjának 8-dik napján azt válaszolá a' Császárnak, hogy nékie feltételek nélkül adatott a' Prépostság; ő ugyan a' Klastromot és szerzeteseket helyre teendi, de se a' Jesuitáknak adózója nem lészen, se embereit Újvárnak őrzésére, lévén elég népre az Esztergomi Érseknek, oda nem adja a). Ő ugyan az ígért 8000 forintok helyett 7000 forinttal is megelégszik, de a' Zemplini harmintzad ezt sem fizeti; tehát tétessen a' Felség kielégítése iránt jobb rendelést, mert nagy és az országban halhatatlan áldozat volt a' Hazának, és Felségednek javára az Egri Püspökséget így általadni 's a' t.

Zsoltai után Forgáts Simon, a' Váradai Püspöknek Forgáts Ferentznek testvérje viselte kevés ideig az Egri várnak gondviselését, melly idő alatt igen gazdag prédát nyert a' Törököktől, mellyből későbbre Verántz Antal is kívánta magát részeltetni; de a' Király 4-dik Majusban (a' következett 1564-dik évben) hozott végzése által a' martalékot egészen Forgátsnak hagyta.

Mihelyt Egret a' Király a' Püspöknek hatalma alól kivette, legelső gondját arra fordította, hogy a' helynek egy tapasztalt, szemes, és bátor kormányozót adjon; a' választás Magótsi Gáspárra, a' Gyulavári Kapitányra esett, a' ki a' Császártól Bétsben 1564-ben Böjt elő Havának 9-dik vagy némelly Irók szerint 10-dik napján költ levele által kineveztetvén, egyszer'smind következő útasításokat is kapott a' Felségtől: — 1-ször Hiszszük, hogy Magótsi ezen mind a' Hazának, mind a' kereszténységnek fentartására alkal-

a) Lakásul a' Püspöknek Érsekújvár volt rendelve, és ő az Érsekújvári lakosokkal sok jót is tett, a' mint erről való ditséreteit Schmithnél a' 3-dik résznek 94-dik lapján olvashatni.

matos fekvésű várat, mellyet mind a' Törökök, mind a' mi ellenzőink nyughatatlanítanak, épségében megtartandja, mivel Gyulai Kapitánysága alatt, de több táborozásokban is bajnokságának nem kis jeleit adta. 2-szor Hivségében és erköltszeiben bizakodva nem tsak az Egri, és Szarvaskői váraknak őrzését, gondviselését, és kormányozását; hanem az egész püspökségnek birtokait, 's jövedelmeit, mellyek nem tsak a' püspökséghez, hanem a' mi koronánkhoz is tartoznának, a' milyenek a' Jász és Kun kerületekből való bevételek, teljesen, és minden határ-tétel nélkül általadtuk nékie, hogy azokról tetszése szerint rendelhessen, mindazonáltal ezen szokásba jött feltétel mellett, hogy 3-szor Az egyházi 's lelki dolgokba, valamint a' hit, 's szertartások tárgyába magát bele ne avassa, hanem azokat, mellyek úgy se tartoznak ő hozzá, azon férjfiakra bizza, kiknek tisztjek az azokról való gondoskodást megkívánja. Ő tsak a' váraknak őrizetere, 's a' katonai rendnek fentartására ügyelvén, tartsa magát hivatalának határjai között, 's így 4-szer Az egyházi jószágok egészen 's magok épségekben Verántz Püspök számára meghagyatván, nem léssen szabad Magótsinak azokból sem valamit elajándékozni, se elidegeníteni, se a' jobbágyság alól valakit feloldozni. 5-ször A' szegény népnek szerfelett való dolgoztatásától, és zsarolásától eltiltatik, hanem a' szokott munkák mellett maradjon. Ne is merészeljen a' jószágokból valamit a' katonáknak szolgálatjok fejébe kiosztani, a' honnan úgy is a' jobbágyoknak sanyargatása, és a' birtokoknak pusztítása következhetnék; hanem a' Tisztek a' régi szokás szerint zsoldjoknak kiadásával elégítessenek ki; sőt 6-szor A' Püspöknek a' maga jussainak fentartásában, és valakinek kibetsülésében, meggyéjenek határjában oltalmára,

és segítségére legyen, és a' Fő Pásztort tisztelje. 7-szer Mivel Verántz a' Püspökségről le nem mondott, se mi ötet kimozdítani nem szándékozunk, sőt minden jussait épségekben akarjuk megtartani, tehát megengedjük, hogy a' vár Kapitány nékie is tegye le a' hitet arról, hogy ötet a' hely Fő Patronusának, és Püspökének lenni megesmeri, és nem tsak mihelyt parantsoljuk a' várat nekie visszaadandja, hanem annak jussai ellen soha sem fog semmit mozdítani. 8-szor Akarjuk, hogy a' Püspökség jószágaiban a' jobbágyok szintugy mint ez előtt, földes Uroknak esmerjék Verántzot, tsak hogy ő a' várbéli szolgálatok, és jövedelmek dolgába bele ne avassa magát. Szabad legyen nékie, ugy a' mint esedezett, szállójét a' maga költségén miveltetni, de a' várnak minden kára nélkül: a' melly szállók pedig régtől fogva az erősséghez tartoztak volna, azt akarjuk, hogy azok most is a' várnak birtokában maradjanak. 9-szer A' Püspök azon Vármegyéknek, Borsodnak tudniillik és Hevesnek a' Fő Ispánságát, mellyet eddig maga viselt, egész tekintetében úgy engedje által, hogy ő szolgáltatson azokban helyette igazságot, mit a' Püspök a' sokféle igazgatasokból eredhető zavarok elhárítása végett megigért. 10-szer Minthogy a' Püspöknek tizedjeiből erednek a' Plebanusoknak, ol-tár mestereknek, és más egyházi személyeknek negyedjei, ezeknek számokra, ne hogy szolgáló papok nélkül maradjanak az egyházok, azok fenhagyatnak; a' melly hely megüresednek, oda helyheztesen legottan a' Püspök a' negyedeknek (quartáknak) és őket illető szállóknek általadása mellett más egyházi személyt. 11-szer Mikor Egerbe jön a' Fő pásztor, nékie lakás, 's többféle szükségére több házok rendeltessenek a' várban, mellyeket az ő elmente után a' várbéli tiszték is

használhassanak. 12-szer Azt rendeljük, hogy az oskola - mester, a' Püspökségnek ügyészse, a' 4 Káplánok, és Al-Ispányok (a' Hevesi és Borsodi) a' Level-tárnok, a' harangozó, sekrestyés, a' Püspökség jövedelmeiből fizettenessenek, ha az hajdanában is szokásban volt. 13-szor A' Püspöknek, 's az egész Egri megyének oltalmazását Magótsinak megparantsoltuk, azon szerint a' Catholica hitnek, a' Püspök, és Káptalan birtokainak védelmezését is reá biztuk, 's megint kimondjuk, hogy a' mennyiben lehetséges leend, az eretnek predikálókat és tanítókat, sem Egerben, sem az Eger völgyében, se a' várossal határos faluban meg ne szenvedje, és se tartatni, se ápolgattatni (nec teneri, nec foveri) meg ne engedje; szóval az Egriek sorsát annál, a' mellyben általvette, rosszszabbá ne tegye, hanem inkább jobbítsa. 14-szer A' Püspöknek abbéli kívánságára, hogy a' dé'smák széljel ne szaggatódjanak, és más embereknek ki ne adódjának, rendeljük, hogy azok magok egészségekben a' fizetésekre, és Egernek szükségeire fordíttassanak, sőt ha maga a' Püspök némelly dé'smákat által akarna adni, vigyázni kell, hogy senki maga örökségévé ne tehesse azokat. 15-ször Minthogy a' Sárosi, Kassai, Szendrői, Szatmári és más várakat az Egri Megyének désmájiból kellene élelemmel megrakni, tehát a' majd Egerbe jövendő Királyi Biztosainkkal egyetértőleg határozassék meg a' nevezett véghelyekben eszten-dönkint megkívántató eleségnek mennyisége, mellyet Magótsi oda behordatni, és berakatni engedjen. — Ezen a' dé'sma mennyiségen túl a' többiről szabadon rendelhet Magótsi, és az erőszakos foglalásokat eltilthatja. 16-szor Ha mi, vagy következőink feloldoznók ötet a' vár kapitány-sága alól, vagy önkint letenné azt; az Egri és Szarvaskői várakat mindennemű gabonával, borral, szénával, liszttel, szalonnával, juhokkal adja által,

hogy a' ki utánna Kapitány leend, a' vár megtartását könnyebben eszközölhesse; nem külömben a' hadi készületeket, bombákat, puska-port, ágyukat, taratzkokat, apróbb fegyvereket, golyóbisokat, 's a' t. azon szám és mérték szerint szolgáltatassa vissza, a' mint azok jegyzék mellett fognának nékie általadódni. 17-szer 400 lovasokból, és 300 gyalogokból álló sereget tartson, és amazok között 150 lovas légyen az ő vezérlése alatt, százat pedig a' második Kapitány vezessen, 150 lovas három vagy négy élemedett, 's a' hadi tudományt értő férjsiaknak hadnagysága alá adattassék. Minden száz gyalogoknak is alkalmas vajdája légyen, minden tsorportnak légyen zászló tartója, dobossa, trombitássai, 's a' t. Hogy ez a' rend megtartódik-e? minden három hónapban a' mi Biztosaink által megvi'sgáltassék. 18-szor Minthogy ő térszen minden al-tiszteket 's azokat hivataljoktól meg is foszthatja, sőt mind ezeket, mind a' közkatonákat megbüntetheti; akarjuk, hogy kit, 's miért változtatott, 's büntetett meg, nekünk mindenkor megírja, reménylén, hogy se káromkodókat, se tévelygőket, se tolvajokat a' mult 1563-dik esztendei Po'sonyi Dietának tilalmai ellen nem fog befogadni. 19-szer A' Törökkel kötött békességet tartsa fen, 's ha alattvalóji között az ellen vétene valamellyik, büntesse meg; ha pedig nem várbéli, hanem külső a' tsendesség felbontója, azt adja fel nekünk irásban. Ha a' Török rohanna az Egri Megyének parasztjaira, és adót zsarolna, álljon eleikbe, 's a' szomszéd Kapitányoktól segítséget kérvén, igyekezzék őket elkergetni. A' prédának harmadrészét magának tarthatja, két részét katonáji között oszsa fel. A' Basákat, Begeket, és SÁNGJZIAKOKAT (ló fark nélkül való kissebb Török Igazgatók) ha elfogná, küldje fel hozzánk. 20-szor Egernek erősítését, és szükséges épületeknek

felrakását, az Ország Gyűléseiben teendő határozások szerint a' Püspökségnek jobbjágyaival, 's a' fő Papok, Bárók, és Nemesek segedelmezésekkel, de azoknak megeröltetése nélkül, minden szorgalommal tegye meg. Az épületek dolgában kövesse a' mi Biztosainknak, és Kőmives mestereinknek, kiket oda küldendünk, tanácsokat, 's minden hozzá valókat kész pénzel szerezvén meg, a' költségeket számadásaiban mutassa be nekünk minden esztendőben. 21-szer Ha az ágyú golyóbisokban, kötelekben, vagy a' só eszközökben fogyatkozás támadna, ő ezeket a' vár jövedelmeiből vásárolja, és pótolja ki. — Kivánjon adó helyett salétromot a' Debretzeniektől, és azt háboru idején illő mennyiségben tartson Egerben. Ha salétromja (hihetőbben kész puska-pora) a' szükségén feljül is volna, azt adja által nekünk más várainknak oltalmára. 22-szer Az ostromnak megtörténhetését eszében forgatván 6 hónapra való eleséget mindenkor készen tartson a' várban. Ha az enni valók megavasodnának, azokat eladhatja és idővel frissebbeket szerezhet, de csak úgy, ha nem látja az ostromot közelíteni, melly veszélyt, ha mi elébb megtudnók, Egerbe nékie hírül adjuk, 's akkor mind Egernek, mind az Orzágnak védelmére több foganatos rendeléseket teszünk. Ő maga is azomban hív kémekeket tartson, ne hogy a' hazug hírekkel, az előre való készületekre teendő nagy költségekbe keverjen bennünket. 23-szor Valamint néhány évvel ez előtt, úgy most újlag megirtuk a' Vármegyéknek és Városoknak, hogy a' veszély' közelgetése idején mennyi számú népet szállítsanak, és tartsanak is az Egri várban addig, míg a' mi katonáink oda elérkezzenek. 24-szer A' mi Kiralyi Helytartónknak (Várdai Pál volt az) tisztjébe bele nem elegyedvén; Magótsi úgy fog annak rendelkezéseitől függeni, mint a' többi kapitányok. 25 ször

Mint hogy olly sorsra jutott Eger vára, hogy az Kapitány nélkül el se lehet, azért ő állandóul, de főképen ostrom idején ottlakjék. 26-szor Ezen feltételek mellett határozatlan, 's a' mi tetszésüktől függő ideig adtuk által Magótsinak Eger vára' gondviselését, mellyeket ő által ne hágjon, hanem úgy viselje magát, a' mint egy jó, 's vitéz férjfiuhoz és szemes Kapitányhoz illik, 's a' mint letett hite, és tisztje kívánja. — Ha szövevényesebb, és nehezebb ügyek adnák elé magokat, mellyek az ő belatását feljül múlták, azokról minket, vagy az Ország Kapitányait további utasításának vétele végett idő haladék nélkül tudósítsan". (Ex Manuscript. Agrien. Bibliothecae Tomo II-o pagina 103 's a' t.) — Ugyan ez az utasítás a' Püspöknek is saját kérelmére kiadatott. Hasonló értelmű utasítás adatott a' fenemlített 1564-ik évben Böjtelő havának 9-dik napján Bétsben az Egri, és Szarvaskői várak általadására kirendelt Királyi Biztosoknak, úgymint a' Csanádi választott Püspöknek Bornemisza Gergelynek, és Bethlenfalvi Turzó Ferentz Tanácsosoknak.

Mind ezek mellett még is e' vala az az esztendő, mellyben a' Luther vallása valamint a' környékben, úgy Egerben is leginkább harapózni, és terülni kezdett. A' buzgó katolikus hívek, 's pásztoraik azt vélvén, hogy ha a' kehellyel való élést, 's a' papoknak megházasodhatását a' Római Széktől kinyerhetnék, mind a' magok felekezetek hitekben megerősödnének, mind az eltévelyedettek az Anyaszentegyház kebelébe visszatérnének, nem szüntek meg kérelmeikkel a' Pápát az íránt nyughatatlanítani, míg végre IV-dik Pius a' Lelkipásztorok házasodhatásának pontját hallgatásával elmellőzvé, megengedte, hogy a' hívek az Úrnak szent testét két szín alatt vehessék. Mellynek következésében Egerben, Nagy Szom-

batban, Győrben, Zágrábban és másutt már Juniusban 1564-ben borral is kezdetek áldozni, 's ez által sokan az újítók közül az igaz hitre vissza is tértek.

Azomban a' Luthertől nem irtódzó Magótsi behozván az új prédikállót, 's annak Verántius intő levelei ellenére is kedvezvén, Egerben mindent elrontott. Mert az így pártfogolt újításnak hirdetője, bal magyarázatot adván a' Sz. írásnak, mindent a' maga részére hajtott. Már Turótzról Octoberben többfelé írott leveleiben panaszolkodik a' Püspök, Magótsi ellen, hogy ez a' Várnagy a' Királytól vett útasításokról megfelejtkézve, a' hitet nem oltalmazza, sőt gyengíti, a' vár kapujit reggeli időkben is tsukva tartja, hogy a' hívek az oda fent lévő Szent János templomába ájtatoskodni be ne járhassanak, 's a' t.

Igy nem tsuda, ha az igaz útra vissza lépett keresztények, az új prédikállónak hathatós szóllása is oda járulván, megint attól elbolyongottak, és a' következett Pápa a' siker nélkül maradtot kehellyel való élest eltörlötte.

1565-ben azomban Magótsi a' Várnagy szokása szerint kirándúlt az Egri várból 500 lovasokkal, Hasanes Basa ellen, a' ki Zápolya Zsigmond társaságában Szathmár vidékét pusztította: — Azon időkben a' várakból való kiszáguldozás igen divatban lévén, az Egriek is gyakran kémlelőds kedvéért, vagy préda keresés végett a' várból kitsaptak: 1567-ben nevezetesen egész Mező-Turig kinyargaltak, 's ott egy Török híromdót, vagy Csaust elfogtak, és Maximilián Királynak Bétsbe felküldötték.

1566-ban második Solimán Császár azonnal, hogy nagy seregével Magyar Országba berohant, legottan eltökéllette magában, hogy Eger várát, melly azzal, hogy Achomát Begnek, 's Ali Basá-

nak meg nem hódult, nagyon beszenyezte a' fényes portának győzödelmeit, 's a' mit annál könnyebben képzelt végbe vinni, mivel Gyuláról is, mellyet már Pertáff Basa birt, segítséget lehetne parantsolni, e' mellett Eger Szigetnél sokkal gyengébb is volna, új ostrommal támadja meg; hanem ebbéli feltételét azért másolta meg, mert a' Szigetvári őrzők Alapi Gáspár és Paprotovits Hadnagyok alatt ezer gyalogokkal, és 400 lovasokkal megtámadták Mehemet Bosniai Basát, a' ki hazájába szándékozott visszatérni, 's öt Siklósnál, éjjel reá rohanván, fíjával együtt megölték. Így fordította haragját, és boszszúját Sziget ellen; de el volt végezve, hogy ez a' kereszténység ijesztője is Sziget alatt szünjön meg élni. Melly ditsőségesen esett el ezen vár-vivás alatt a' méltán híres Zrinyi Miklós, régen, 's elegendőképen kikürtölték a' Történetek' Íróji. — 1567-ben is volt szándékjok a' Törököknek Egret ostromolni, a' mint Bizarrus bizonyítja; de több okokra nézve nem ment teljesítésbe ez az akarat.

Solimán Császárnak Sziget alatt történt halála után kormányozó, 's következésképen fenyték nélkül maradván a' táborban volt pogányok, nevezetesen a' Tatár tsordák széljel kezdettek az Országban kovályogni, 's mint a' sebesen terülő ár víz mindent a' mi elejekbe akadott, elpusztítottak. Sokat szenvedett tőlök Eger és Kassa vidéke, sőt egész környéke a' Tiszának, mellyben mindent a' mit tsak lehetett felper'seltek, az embereket leöldösték, a' Káptalan, és Püspökség' falujit fel-dúlták, az embereket fogságba hurtzolták, 's minden vagyonjaiktól megfosztották.

1566-ban Verántz Antal akkori Püspök azon felírásában, mellyet 27-dik Decemberben küldött Maximilián Császárnak, lefesti könnyezésre méltó sorsát Eger városának, melly nem tsak a' pogá-

nyok kártételeitől, hanem Magótsi Vár Igazgató-
 nak visszás maga viseletétől is naponkint többet
 többet szenved. — Hijjába panaszolja már 3 esz-
 tendő óta (így ír a' Felsőghöz a' Püspök) mióta
 tudniillik Magótsi vár Kapitánnyá lett, hogy ez
 Ferdinándnak útasító diplomáját megszegte, 's
 mindjárt az új prédikállót behozta: kéri tehát a'
 Császárt, hogy a' Magótsi által eltaposott anya
 egyházat felsegélteni parantsolni méltóztassék,
 hogy az Isteni szolgálat abban helyre állhasson;
 egyszer'smind pedig ötlet az ilyen visszaélések
 gyakorlásától hathatósan tiltsa el. — Mert mind
 ezeket a' visszaéléseket, 's az Egri híveknek
 sanyargattatásait a' Káptalan bejelentette Verántz-
 nak, a' ki ekkor nem Egerben, hanem, a' mint
 már eléadtuk, Érsek-Újváron, Turótzon, 's más
 helyeken tartózkodott, a' mint alább említeni fog-
 juk. — A' Káptalan levelének, mellyet a' Püspök
 maga felírásához mellékelni szükségesnek tartott,
 foglalatja e' vala, a' mint a' Manuscriptorum
 Agriensium Bibliothecae Tomo 3-o pag. 27-a ta-
 láltatik: „Hogy noha a' Káptalanbéliiek már gya-
 kor ízben elnyomattatásaikról általjánosan panaszol-
 kodtak, de a' Tatároknak gyakori betsapásai,
 mézárásai, és tulajdon holmijeknek általok tett
 elrablásai, 's gyújtogatásai nem engedtek időt,
 's alkalmatosságot, hogy Fő pásztorjoknak a' dol-
 got voltaképen eleibe terjeszthessék; de most a'
 Tatár tsordáknak elmenetele után már valamen-
 nyire szabadabban piheghetvén, az Isteni tisztelet-
 nek kiöltését, 's az egyházaknak több mint po-
 gány módon lett megszeztelenítését keserve-
 sen siratjuk, mert csak ez áll hatalmunkban. Mint-
 hogy nints kinek a' melyben felgyúlasztani, és ápol-
 gatni az Isten iránt való tiszteletet, megvesztege-
 tődvén a' nép, szinte azt kezdi hinni, mintha
 nem is volna Isten, a' ki az emberektől imádtatni

kivánna. Az Úrnak szentelt templomai be vagynak zárva, 's erő hatalommal foglaltattak el; a' Miskék, és az Isten ditséreteinek folytatása meg vagynak tiltva, eltörültetett a' Szentségek' kiszolgáltatása, a' harangok megnémúltak, és meg is vagynak tsonkítva. Kiásattak az oltárok alól a' Szenteknek teste, 's széljel daraboltattak. Az oltárok mind a' fő, vagy öreg templomban, mind a' Szent Mihály egyházában, nevezetesen a' feszületnek, Boldogságos Szűznek, és Szent Jánosnak képei a' nagy oltáron vassal vagynak ált lyuggatva, 's disztelenül megrongyoltattak. A' templom könyvei elszaggattattak, és eldobattak. A' zászló ellopattatott, a' prédikáló-szék, keresztelő medentze, szentelt-víz-tartó öszve rontattak, 's kivágattak: a' maga püspöki széke felett volt tzi-mere Főtisztelendő Uraságának levakartatott. A' Káptalan gyűlése helye betsukatott; rövideden: tsupán egy, de igen nyakas embernek esztelensége, 's hitetlensége által úgy megrontattak, formátlanítottak, 's megzavartattak mindenek, hogy az ide való nép kereszténységét semmivel se tudja megmutatni, 's tsupa nevével ditselkedhetik, az újatos katolikusok gyűlölségben lévén, minden tsékélyiségért bosszúsággal illetetnek, 's az ellenkező fél mi rajtunk kevés papokon, Fő Tiszt. Uraságodnak Káplánjain végzi a' szomorú játékját; de mivel látják, hogy az ijesztések nem használnak, és hogy az ellenségek Gyula és Tokaj alól is eltávoztak, nyugodtabbak lettek, 's a' vezéröljök, tudniillik Magótsi Gáspár, azt is hirdeti, hogy a' papságnak vissza fogja borait adni, a' ki hijjábavaló italát, a' megszüretelt derék bor helyett el akarná fogadni; mert sem ollyant, sem annyit, mint a' mennyit tett volna a' mi szüretelésünk, nem ajánl; keres mindazonáltal a' papoknak okozott szenvedésére módokat, de azért

rongáltatik mind az Úrnak temploma, mind a' Káptalan, mert nints hit az emberekben. — Ennyit szenvedvén, Fő Tiszt. Uraságod pártfogásától várjuk megszabadításunkat. — Egerben Octobernek 6-dik napján 1567-dik esztendőben.

Ugyan ezen évben, noha már ez előtt 5 esztendőket töltött a' követségben Verántzius, még is Maximiliántól újra a' Török udvarhoz Követnek küldetett Tiefenbachchal együtt, mind a' kető Tanátsnoki ranggal ékeskedvén.

Szomorú még ezen 1567-ki évnek emlékezete arról, hogy ezen időben hívta ki Zápolya Zsigmond Erdélyi Vajda Hassánt a' Temesvári Basát öt ezer Törökkel, reá bizván, hogy a' Tiszának, és M. Országi felső városoknak környékeit pusztítsa; a' ki meg is felelt hivatalának, mert mindent felprédált, 's elégetett, valami Eger, Kassa, Szendrő, Torna, és Regézt környékeiben feküdt, sőt 12 ezer embert fogságba hurtzolt el.

1570-ben a' Chronica Leibitzeriana szerint (apud Vagner Scep. par. II-a) a' Törököknek széljel kóborlásainak eléadása között azt hozza elé, hogy Augustusban az Egriek Debretzen mellett, a' Szendreiek pedig Murány mellett megverték a' Törököket, és továbbá azt írja, hogy December hónapjában az Egri katonák verették meg a' Törököktől; így nem volt a' Verántz által Konstantinápolyban kötött ideig tartó békességnek semmi nyugasztaló következése.

Ugyan ezen idő tájban, vagy inkább kevésel ez előtt kezdődvén a' fekete ember, vagy Karátsonyi György' támadása, mellyet bővebben leírtunk a' Szolnokvári viszontagságokban, a' Tudományos Gyűjteménynek 1820-dik esztendei folyamatjában (jelesen a' 10-dik Kötetnek 41-dik lapján), az Egri őrizetnek nagy része hozzá készült, 's erejét a' pártoskodóval öszve

akarta tsatolni, főképen midőn ezt az egyesülést a' vitéz lovas Bári István a' többieknek tanátsolná, ha Magótsi a' Fő Kapitány fenyegetéseivel, 's keményebb bánása módjával, sokakat megvasalván, 's tömlőtzőkre vetvén, őket kötelességeknél korlátjai között tartani, 's heveskedéseket zabolázni nem tudta volna; mert még ezen 1570-ki évben Magótsi igazgatta a' várat, hanem 1572-ben úgy látszik nem ő vala az Igazgató. Katona István bizonyítása szerint ad (annum 1580) Magótsi után Ungnad Kristóf lett Egri Vár Igazgató, a' ki után Kolonits Bertalan következett.

1575-ben Mustafa a' Budai Basa elfoglalván Dévén várát, 's meggyőzván a' Magyarokat, sokan a' szerentsétlen tsata után Egerbe vették magokat, mert ezen várban legtöbb bátorságot ígértek magóknak.

Azomban az Ország Rendjei Eger várának még jobb karba való hozásáról gondolkodván, az 1578-dik évi 28-dik törvény-tzikkelynek erejével annak további erősítését Heves, Borsod, Pest, Hülső Szolnok, és Zsolt Vármegyékre, 's az Egri Háptalan két mező-városaira, Polgárdira, és Szent Margitára bizták, hozzá adván még a' 7-dik és 8-dik §-ban azt „hogy mivel magát „Eger városát szükségesképen erősíteni kellene, „ezen évben Heves Vármegye minden munkálkodásával tsupán tsak a' várost, azután pedig úgy „mint máskor a' várat támogassa, — Egernek „lakosai pedig hasonlóképen férjfiasan az erősítésben segedelmezni köteleztessenek”.

1570-ben Radetzi István Püspök Lelesz János Jesuitát a' Catholica hitnek helyre állítására Egerbe küldötte, a' kit Kállay János a' maga városotskájába behivott, hogy ott az új vélekedéseket kiírta; de Lelesz az Egri Megyében, a' hol mélyen begyökerezett az új vallás, a' hit ja-

vát minden buzgólkodása mellett nem munkálkodhatván, Erdélybe utazott, 's ott több foganatját látta fáradozásinak.

1580-ban Sásvár a' Szolnokvári Beg kiindulván helyéből, falunkint prédálni, és Rudolf katonáját elfogdosni kezdette, hogy ez által az Egri őrzőket a' várból kitsalná, kiknek lest vetni szeretett volna. — Már a' Törökség Nádudvarhoz érkezett, a' mikor meghallotta, hogy Kolonits Bertalan, az Egri őrállók Kapitánya 400 lovasal, 's szinte annyi számú gyalogsággal a' Tiszán általment; Onodból is kilovagolt 200 lovasokkal Batori István (Ifju Györgynek a' fja) 's magát Kolonitsal öszvekaptsolni igyekezett, ugyan ezt mivelte Gesztesi Ferentz a' Diós-Györi várból, nem külömben a' Szendrői várból is kiindulának a' német lovasok, kik mindnyájan Sasvárral a' Nádudvári mezőkön öszvetalálkozván, a' boszszú kívánástól égve, véle megütköztek, de Kolonits és Batori az ellenségnek nagy számától megrettenvén, lovaikat megfordították, noha eleget biztatta őket Borbély András, de ők tsak váraikba visszaszaladtak. Mind e' mellett Borbély András, 's Rátz István, Raibitz Alberttel, a' vasas-németek Kapitányával helyeket megtartva, az ütközetet, noha alig volna 800 lovassok, megújították, és a' 2000-nél többre menő pogányokat megverték annyira, hogy a' megsebesedett Szolnokvári Sasváresnek is el kelle szaladni, az alatta való nép pedig nyakra főre Szolnokba, Gyulára, 's ki hová lehetett szét futkosott. — Levágtak 300 Törököt az egyesült bátor vitézek, 's 400-at elfogtak. Borbély maga népével 13 zászlókat nyere. — Végre a' győzödelmeseknek egy része Egerbe eljutván, visszaadták nagy váltságért a' foglyokat, 's mind a' pénzt mind a' nyert prédákat szokás szerint magok között felosztották.

Radetzi Püspök látván, hogy a' várban a' fegyver zörgések között Isteni szolgálat nem tartathatnék, annyival inkább, hogy fő fészke az Eretneknek itt volna, 's már Magótsi néhány esztendővel ez előtt betsukta az Egri, 's más szomszéd ájtatoskodni oda járni szokott hívek előtt a' várban lévő Szent János templomát; egyébaránt is a' várnak gyakori építése miatt a' szent épületek is rongáltatnának, 's a' vár oltalom helyeivé változtatnának, a' miket a' Kanonokok a) se szívelhetvén a' városba költöztek le lakni: mind ezen okokra nézve mint a' kereszténység javát kebelében hordozó buzgó Pásztor a' városban fekvő Szent Mihály tiszteletére fenálló, 's Verántz által 1560-ban megtágasított templomot, mellyet a' Török 1552-ben a' már éléhozott ostrom idején megrongált, 's elpusztított volt, a' Káptalannak ajándékozta, melly a' közelebbi időben úgy is a' Szent Mihály Kápolnájában gyakorlotta ájtatosságát; 's ezen egyháznak a' Kanonokok, 's Isteni szolgálatra lehető fordítását, 's elajándékozását Rudolf Király Prágában 1580-ban Februarius 26-dik napján költ petsétes levelével megerősítette. — Ezt a' Patronatusa alatt volt templomot a' nagy lelkü Püspöknek adakozása új fénybe hozta; de nem tarthatták a' Fő papok, és Catholicus hívek sokáig nyugodalmasan Isteni szolgálatjokat abban, mert a' mint a' Káptalannak a' Jászói Conventelőtt 1580-ban Junius hónapjának 11-ik napján tett ellenmondásából kitetszik, az Egri Birák, 's lakosok előbb magok között öszveszövetkezvén, 's ezen tzelra Ungnad Kristóf házába seregelvén, azután pedig az Augustiniánusoknak Sz. Miklósról nevezett Klastromjokban öszvejövén, onnan Ur

a) Kétséget nem szenvedő dolog, hogy kezdetben a' Kanonokok szerzetesek módjára Klastromokban, vagy Monostorokban együtt laktak.

napja után való szombaton kitörtek, 's reá rohantak a' városban fekvő fentebb érdeklött Szent Mihály Arkangyal templomára, és az Isteni szolgálatban foglalatoskodó Kanonokakat az imádkozásban megzavarták, úgy hogy tőlök egyszerű'smind az oltárokat elfoglalnák, táblákat, feszületet helyéből kimozdítanák, 's a' képekkel együtt kivetnék, a' templomnak ékességeit leszednék, 's a' sekrestyébe vetnék. A' templom kultsait ez uttal magokhoz vették, a' magok prédikátorokat bevitték, és prédikáziót tartattak, azt mondván, hogy végre akarják azt hajtani, a' mit magokban régen eltökéllettek; holott ezt a' templomot a' Káptalan nem tsak mint Radetzi Püspöknek, Tanácsosnak, és Kir. Helytartónak a' Király által is meg erősített adományát igazságosan birta, hanem sokáig tartott pusztulásaiból Radetzi segedelmezése mellett fel is építette; még is a' mondott fegyveres polgárok, nemesek, és katonák a' Kanonokokat halállal fenyegetvén, őket a' templomból, mikor éppen a' Solo'smákat ájtatosan mondanák, kiutalták. — Azért (igy folytatják ellenmondásokat a' Fő papok) ők többé se az Ország lakosainak biteles leveleket nem adhatnak ki, se az Istennek az egyház elfoglalása 's nem léte miatt illendően nem szolgálhatván, papi kötelességeknek nem tehetnek eleget.

A' Katholikusok ellent állottak ugyan az erőszakos elfoglalásnak, de meggyőzték őket Calvinus követőji, 's azon szín alatt tulajdonították magoknak 's meg is rongálták a' templomot, hogy nekik mint polgároknak, 's nem másnak legyen ahoz Patronátusi jussok. — Kevéssel azután vakmerőbbek lévén, falunkint jártak templomokat foglalni, 's azokba az új tanítókat behelyheztetni. — Nevelte az inséget és sok rosszat a' Püspök-

nek a' maga székétől való távul léte, de leginkább az, hogy üres volt ekkor az Esztergomi Érseki szék is, mely az újításoknak gátot vethetett volna.

1582-ben Sasvár Szolnokból megint kitsapott, 's sok falukat elégetett, de ugyan azon vitézek, kik 1580-ban ellene kikeltek volt, újra fegyvert ragadtak, 's Onodnál a' pogányokra reá rohanván, azokból 1500-zat részint elfogtak, részint levágtak. Sasvár tsak egy köz lovag Töröknek ruhájába öltözve, 's titkolódva szaladhatott el a). A' várbeliek 18 zászlót nyertek, több aranyos, 's ezüst kardokkal, 's tzfira lovakkal együtt, mely zászlókat Borbély András az Egri lovasok' vezére felvitte Bétsbe Ernestnek, Rudolf Király' testvérének; tsak ugyan nagy részét a' diadalomnak Borbély András vitézhedésének lehetett tulajdonítani. — Ugyan ezen évben 9 bernek 11-dik napján a' Budai Basa Ali Budáról levelet írt az Egri Vár Kapitánynak Kolonits Bertalannak, hogy mivel már O s t o r o s is a' Töröknek birtoka alatt van, tehát azt K o p p i Sándornak ostromlása alól szabadítsa fel, hogy a' fényes Portával való békesség fentartódjék. Ezen levél eredeti valóságában feltaláltatik a' Pétsi Püspökségnek kézirati gyűjteményében.

1588-dik esztendőben a' Szikszónál, mely Abaújban fekszik, történt tsatában Rákótzai 'Sigmund Egri Kapitány jelen volt 1500 emberekkel, kiket az Egri várból hozott, véle lévén Balás (Deák) István, és Bartsi János Hadnagyok, mint segédek, kik ketten a' győzelem megnyerését nagyon eszközlötték, noha maga a' Kapitány Rá-

a) Ez a' Sasvár Beg Konstantinápolyban a' szerentsélen Kanisai tsata után 1587-ben, félvén a' sinórtól 's mintegy előre érezvén a' reá következendő erőszakos halált, maga magát megétette.

kótzai hátrált a' tsatában. Olvasd ezt a' szép győzödelmet Istváni Miklósnak 26-dik könyvében a' 355-dik lapon.

1589-ben Leibitzer szerint (apud Vagner Scep. part. II-ae pag. 63). Egeren alól a' puszkaporos malom iránt kettős viadal volt. Két Egri Hadnagyok, tudniillik Segnei magyarosabban Sennyei Jób, és Partzoltth András (ennek is más magyarosabb neve lehetett) lóháton megvittak két Törökkel, a' hol nagy sokasága jelent meg, mind a' Török, mind az Egri nézőknek; mind a' két vitéz ellenkezőit megölte, 's pogány fejét levágta. — Azután pár szerint többen is viaskodtak, úgy hogy egész garmadát lehetett gyűjteni az eltört dárdákból és buzogányokból. — Azért kellett pedig Sennyeinek, és Pártzoltinak viaskodni, mert ezt a' vár igazgató Rákótzai 'Sigmund hüntetésül, mivel ők vonták el a' Kapitányt a' Szikszói ditsőséges ütközetből, 's beszéllették reá a' visszavonulásra, mérte ki reájok.

1591-ben Árnath Kis Hássán Beg, a' Füleki várnak parantsolója, az Egri várbelieket ugyan tsak Szikszónál igen megverte, a' hol a' Törökök Deák Balást, és Sennyei Miklóst elevenen elfogták, és Szigetvárra hartzolták, a' honnan 1593-ban Balás mind magát, mind sok főrabot kiszabadított.

1591-ben Böjt más hava 20-dik napján felső M. Országból Zakoly Miklós, és Kelemesi Mihály több tárgyak 's nehézségek, nevezetesen az Országban fekvő német katonák' sértegetéseinek előterjesztése végett követségbe küldetve lévén Rudolphhoz, Prágából a' Király azon kérésekre, hogy Eger városának kerítését engedné az országosan oda rendelt munkások által elvégeztetni, azt adá válaszul, hogy azt megtenné, ha a' várból nem kellene, 's pedig kécsedelem nélkül

nagyobb erösséget alkotni, mint volt eddig, annyival inkább, mert az eddig a' város falaira fordítatni engedett munkások majd már tökéletességre vitték azokat, 's úgy érti, hogy nem is sok van a' kerítésből hátra, a' mit azok elvégezhetnek, kik parantsolatja szerint még munkájokat le nem töltöttek, 's ezeket kész O Felsége sürgetni parantsolatja által; tehát a' várnak még jobban lehető megerösítésére fordítatott a' nagyobb erő.

1501-ben az Egri Vár Kapitánya Rákótzsi 'Sigmond (későbbben Erdélyi Fejedelem) kétszer sürgette Rudolfnál, hogy ötet ezen terhes hivatala alól szabadítsa fel; de a' Király mind annyiszor Prágából azt írta vissza, hogy mivel alkalmas voltában szik, kívánja, hogy Kapitány-ságát folytassa. — Mindazonáltal 1504-ben már (Budai Ferentz előadása szerint) Prépostvári Bálint volt az Egri várban kormányozó.

Az 1506-diki Országos végzés' 34-dik tzikelyének foglalatja szerint könyörögtek az Ország Rendjei Rudolfnak, hogy mivel az Egri vár rozkarban vagon, és a' jövedelmek, mellyek a' katonák tartására fordítattak, igen megvékonyodtak, tehát méltóztassék O Felsége ezen kétes környülállásokban, és veszedelmekben, a' várat illető szükségekről gondoskodni. Mintha előre érezték volna, hogy Eger elveszésének közelget az órája.

1500-ban 3-dik Mahomet (Mahumedes vagy Mehemetes tertius), kivel nem tsak Giáffár herélt Basa előljáró, harmincz ezerre menő seregével, hanem a' Szolnokvári őrizet is öszvekaptsolván erejét, 200 ezerből álló táborral elhagyván Szegedi állását, jelent meg Eger alatt, és a' várat, némelleyk szerint ez nap, mások szerint 21-dik, megint mások szerint 27-dik napján Septembernek ostromolni kezdette, 's legelőbb is a' városnak

bástyájit lövette, 's döntögette. Az örök látván, hogy a' várost megtartani nem lehetne, 's a' Törökök már a' falakon általmásznának, tehát a' polgárok házaít, hogy az ellenségtől ne használathassanak, felgyújtották, 's így a' várost csak hamar porrá égették, magok pedig a' várba fel-takarodtak.

A' Török Császár elfoglalván a' pusztá várost, az erősségnek fordította ágyújit. Az Egri vár Kapitánya Bedeghi Nyári Pál, kit Maximilián Hertzeg, Rudolfnak testvér öttse, jó előre sajdítván a' veszélyt, Hatvanból a' maga táborából Egerbe előre (a' mint ezt az 1820-dik évi Tud. Gyűjteménynek 10-dik kötetjében, a' 48-dik lapon leírtuk) beküldött, a' véle lévő Német vezérrel Thurn Jakabbal, a' ki Juriánininak is íratattik, és a' Tsehek Tábornokjával, Teretsko (Terezka) Vilhelmmel kezdetben vitézül oltalmazta magát, 's még többet tehettek volna, ha a' Maximilián Hertzegtől küldetett 800 magyar, 's német gyalog katonák a' vár vivása előtt Egerbe érkezhettek volna. De minekutánna a' Törököknek gyakori lövései sok réseket ejtettek a' falon és a' pogányoknak azokra lett reá rohanása sok sebet ejtett volna a' védelmezőkön, kik közül 400-at már le is vagdaltak a' pogányok, a' külső Országi katonák, nevezetesen a' Belgák legelőször el-tsüggedtek, és a' várnak feladásáról kezdettek tanátskozni. Azt mondja Palma (in notit. rerum Hricarum, part. 3-a pag. 160) hogy Nyári Pál térden állva kinszerítette a' Német 's Belga örzöket, hogy kötelességek szerint a' várat oltalmazzák, 's a' fegyvert le ne rakják. Hijjába intette, 's fenýtette őket Tersko, vagy Teretsko vezér is; a' külföldieknek pártütése elkészült, sőt halállal fenyegette mind azt, a' ki a' feladást ellenzené, és a' magyar katonák közül Balog Mi-

hály a' hástya nyilásához küldetett, hogy a' Törökökkel a' feladás iránt alkudozásba eredjen. Az Ozmán Vezérek, úgymond Decsy Sámuel (az Osmánográphia 3-dik részének 558-dik lapján) kiknek kevés reménységek volt a' várnak erőszakos megvételéhez, kaptak a' jó alkalmatosságon, 's nem tsak szabad elmenetelt, hanem é mellett arany hegyeket is ígértek a' Balog Mihály mellé csoportozott Német 's Vallon katonáknak. — Ezeknek hallására nőttön nőtt a' várbán a' zendülés, végre a' pártosok kiküldötték Paksi Jónás Márton Kanonokot, és Bessenyei György Al-vezért Mahomet Császárhoz, és Ibrahim Nagy Vezérhez, hogy azok az ígért szabadságokat írásaikkal erősitenék, kiknek a' Szultán arany betűkkel írt, 's ígérteit magában foglaló petsétes levelét kiadván, October 14-kén, és így 18 napokig tartott ostromlása után Egret elfoglalá: de szavát a' Vezérek, és seregek szabad elmenetele iránt megszegé, és a' Törökök a' vár' vigyázóját Korlát Kristófot, a' mint berohanani akarnának a' kapuban találván, keményen megostorozták, 's ruhájit a' testéről levonván, a' várból kivetették, továbbá a' mint az őrizők a' helyből kitakarodtak, azonnal körülvették a' Jantsárok által, 's vagy levagdaltattak, vagy rabságba hurtoztattak. Tersko, Kinszky, Gróf Thurn, Bártzi János, Besenyei György, 's más fő Tisztek a' Császár eleibe vitettek, a' ki őket Nándor Fejérvárra fogságba küldötte. Tsak ugyan Tersko, és Thurn szívbéli bánatjokban a' fogházban múltak ki a' világból. — Besenyei György még Eger alatt elszökött a' Jantsároknak kezeikből. Bártzi és Kinszky is találtak a' fogságból való kimenetelre módot, és hazájokba visszatérhettek. A' vár Kapitánya Bedeghi Nyári Pál Ibraim sátorában 10 Jantsároktól őriztetett, hanem szerentséjére

kevés ügyelet lévén reá, a' nevezetes Keresztési tsata alatt kiszabadítá magát, az alatt, míg Maximilián katonáji a' Törökök drága sátorait fosztogatnák. Későbbre a' Nagy-Váradi Vár - kaptányságot nyerte Rudolftól a).

A' Törökök szavok meg nem tartásának azt az okát adták, hogy a' keresztények is a' Hatvani Törököket a' helynek elfoglalása után kardra hányták. — Maximilián Hertzeget is ótsárolják a' Történet-Írók, hogy Hatvani táborából Egernek szabadítására nem sietett. El volt tudniillik végezve, hogy azon vár, mellyet 1552-ben a' tsupa Hazafiakból álló vitéz őrzők nagy erőlködéssel megtartottak, most a' gyűlevész külföldi katonáknak gyáva felénkségek és pártütések által elveszszsen. — Egernek elvesztét hogy az egész Ország felette sajnállotta, kitetszik az 1507-dik esztendei 29-dik törvény-tzikkelyből, mellyben az rendeltetik: „hogy Eger várának feladóji „megbüntettenessenek”. Könnyebben rongálhatták már ezen fészkekből a' pogányok a' Hazának több környékeit; ennyi véd fala nem volt már a' kereszténységnek. — El kellett már Egerből mind a' Kanonokoknak, mind a' Szerzeteseknek, mind a' buzgó keresztényeknek bujdosni. A' Szent Mihály Arkangyalnak nem rég megújított temploma, úgy a' várbéli Szent János Evangelista tiszteletére épült régi egyház Török Moscheákká változtattak b). — Voltak azután Egerben még más Moscheák is, ilyen volt az, a' mellynek Metsetje,

-
- a) 'S noha külömbféle módokon meg jutalmazta ötet Rudolf Prágában, még is ő a' Császártól elállott, 's Botskait követte 1605-dik esztendőben.
- b) Állítódhattak a' pogányoknak Egerben volt tartózkodások alatt több Moscheák is. Katona István Kalotsai Kanonok Ur is azt írja magáról, hogy ő gyermek korában egy még a' Törökök által épített házban lakott, és az oskolája egy valahai Török Moscheában volt.

vagy Török tornya ma is az irgalmas Barátok, vagy Misericordianusok temploma mellett jó karban látható. — A' Pater Franciscánusok mai templomának éjszaki oldal-fala, a' valahai Török Moscheának töredékjeire rakatott. — Sőt a' mint a' Historicusokból kitetszik, magok Derviseit is, a'vagy pogány szerzeteseiket behozták Eger városába, 's azoknak azon a' tájon, a' hol most az Érseki Residentia, és udvari kert fekszik, templomot, 's Klastromot építettek, a' melly hely Bolondvárnak nevezetett. Egyedül az Augustinianusok templomát hagyták meg, de a' mint Fuxhoffer Demény (in Monasteriologiae pag. 281) erősíti, azt is a' Rätzoknak adták, melly ma is az ő birtokjokban vagyon; Szent Ágoston fiai pedig kéntelenítettek Egerből kiköltözni. — A' Káptalannak az 1597-ki 38-dik törvény-tzikkely értelmé szerint is Kassára kellett menni, a' hol kissébbre változtatott petsétje alatt (mert a' vár elfoglalása alkalmatosságával előbbeni petsétnyomója elveszett) kiadhatja bizonyság' leveleit. — Cserödi János, a' helynek Főpásztora, a' ki 1596-ban 10-dik Juniusban nevezetett volt Egri Püspöknek, mivel 4 hónap mulva feladatott a' vár, a' maga városát nem is láthatta. Azomban a' Kanonokoknak sok versengéseik voltak az új valláson lévőkkel Kassán, az igen diszes Szent Ersébet temploma fellett, mellyet az újítók a' Catholicusoktól elvettek vala, 's tsak 1604-dik esztendőben adatott az egyház Rudolf parantsolatjára által a' Kanonokoknak. — Minthogy pedig a' Káptalannak jószágait is elfoglalták a' pogányok, a' fentebb előhozott törvény-tzikkelyben a' tizedeknek és negyedeknek a' föld terméseiből leendő beszedése megengedetett a' Fő papoknak, hogy légyen miből élniek. Ez a' désmák meghagyása tárgya

1598-ban is országosan újra felvételvé, a' 32-dik törvény-tzikkelyben megerősítetett.

A' Törökök alatt Egerben alig maradott a' Catholica hitnek valami nyoma, mert az ott maradt kevés keresztények is a' pogány vallásra állottak. Hasonló sorsra jutott az Egri Megye is, mellyet a' pogányokon kívül az újítok is rongáltak.

Nem sokáig pihenhetett a' hatalmába ejtett Eger Várában Mahomet Császár, mert Maximilián Hertzeg, a' ki Eger várának elvesztését nehezen szenvedte, Bátori 'Sigmond Erdélyi Fejedelemmel egyesülve, Keresztes alá indult, a' kívül szembe kelle a' Szultánnak szállani, és Egerből, egy Basára bizván a' vár'kormányát, kiindulni. A' Keresztesi, Mindszent havának 26-dik napján történt tsatának környülállásos lefestése nem ide tartozik, annyi bizonyos, hogy abban 60 ezer pogányokéletekkel adóztak, de a' Keresztény tábor is 20 ezer emberét siratta, azokat is ide értvén, a' kik Egerben a' vivás alatt elhullottak. Azt írja Istvánffy Miklós 30-dik könyvében, hogy az ütközet után a' Császár, és Ibrahim Egerbe vették magokat, ezen szavaival „tantus in hostium castris exortus, est pavor, ut ipse Szultanus, cum Ibraimo Basa effusa fuga se se Agriam receperint”. — Hogy szaladott innen a' Császár Szolnokba, 's tovább be Serviába, bővebben lerajzoltuk a' Szolnok-vári viszontagságok előadásában a' már fentebb érdekllett helyeken.

1599-ben békességet ajánlottak a' Törökök Rudolfnak, de a' Király tsak úgy akart megbékélleni, ha Egret, Sirokot, Tserepet, és Hatvant vissza adnák. Rudolfnak a' békességben munkálkodó követjei ezek voltak: Kutasi János Eszt. Érsek, Pálffy, Nádasdi, és Pétsi, kik a' Török részéről még nagyobb számmal küldetett Biztosokkal egy, Buda és Esztergom között fekvő szi-

getben jöttek össze. — A' pogányok Nógrádot, Györt, és Fileket kivánták magoknak visszadattatni. Eger iránt úgy nyilatkoztatták magokat az Ozmánnok ezen összejövetelben ki, hogy maga Mehemet Császár vévén be Egret, a' szomszéd helyekkel együtt, azt öök iszonyúl, és botosáthatatlan bűnnek elkövetése nélkül vissza nem adhatják; következésképen semmi sem lett a' békesség alkudozásokból.

Örvendettek Eger birásának a' Törökök, és már 1500-ben Mahomet képzelt Prophetájoknak tiszteletére Kápolnát állítottak a' várbán, valamint ezt feljebb is említettük, de Katona István (in Hist. Crit. Tomo 27-o pag. 614) még bővebben léterjeszti, midön azt mondja, hogy a' régi templom felett egy Török felírás látszott, melly így magyarosítatott meg:

„A' midön mi ebbe a' faluba jöttünk, egy nagy roppant keresztény templom állott itt, mellyet nekünk az Isten adott, mellyért ezer hálákat adunk. A' Jantsárok quártélyt készítettek benne. — A' várnak Ura Abelhámit, és építő mestere Memleket volt. — Bolondok voltak a' Keresztények, hogy olly nagy munkával, és sok költséggel ebben a' kis faluban olly nagy templomot építettek, a' mellyet mi most elrontottunk, és belöle kis házakat építettünk, és benne sok embereket megöltünk. Ali Basa abból nekünk egy imádkozó házat tsináltatott 99-dik esztendőben (1500-ben).

De volt a' várnak külső kapuja mellet még egy másik márvány köre vésett Török irás is, mellynek e' vala magyar értelme: „Itten a' hol ez a' kö vagyon, mu'sika ház volt ennekötte, most azonban ez egy erős bástya, melly 30 ágyukkal megkészítve vagyon. Azomban sok Keresztény Nemzetek ide jöttek. Ezen várat laká

„Ali Basa, ki Konstantinápolyba irt a' Vezérnek, es könyörgött, hogy innét elmehessen. Ezt ő megnyerte, és helyébe más jött, nevezetesen Vernáut Basa (talán Arnáuth). Ez idővel egy szép fürdő házat építtetett. — A' várat 4500 Jantsárok megszállották, melly várban a' kereskedők is építettek boltokat. Eleintén mi sok bajt szenvedtünk, és sokan közülünk megölettek. — A' városban egy kis templomot imádságunk elvégzésére építettünk. Azomban a' keresztények a' várban lévő templom iránt alattomban Konstantzinápolyba egy levelet küldöttek, mellyre a' Császártól olly felelet jött, hogy a' Commendáns a' Keresztények templomát ne bántsa, mert ottan szent testek fekszenek, és a' Keresztények neheztelik, hogy a' Törökök a' szent testekhez nyulnak, 's azon időtől, hogy ők a' templomhoz kaptak, napról napra sokan meghalának; ezért mi innen elmentünk, és a' templom a' Keresztényeknél megmaradott”. — Ez a' feljül irás foglalatja újongatása szerint későbbi az előbbinél, és arról térsen bizonyágot, hogy a' keresztények Sz. János templomát, noha már Török babonák által megszentésgtelenítve, tsak ugyan visszszakapták.

Azomban az öldökléseknek és rablásoknak nem volt szünete; tsak ugyan 1500-ben Révai és Leibitzer eléadásai szerint, Husvét és Pünkösöd között Egertől Fülekig mindent tüzzel, vassal megemésztettek a' pogányok, és 70 helységet, a' városokat is ide értve, porrá tettek 's 3000 embert kínos fogságba hirtzoltak, a' mit az 1600-dikban hozott 3-dik tikkely is erősít, mellyben ezen pusztításokról, 's az ezen időben dühösködő nagy dög-halálról is vagyon emlékezet.

Az Egri pogányok tsatázás, és prédálás kedvéért igen meszsze eljártak, Bethlen Farkas (in

hist. rer. Transyl. ad annum 1601) azt említi, hogy Ismael az Egri Basa, és Bectás a' Temesvári Igazgató, Erdélybe is bementek, Gyúla Fejérvárnak visszavételére, mellyet Basta elfoglalt volt. — Ugyan ezen 1601-ki eszteudőben Mihály, Oláh országi Vajda, Bethlen Farkasnak eléadása szerint levelet irt Sinán Sophis Egri Basának (gyakran változtak a' Basák) hogy Augustusnak 27-dik napjára bizonyos, a' Konstantinápolyi udvarnak bejelentendő dolgok iránt jönnö ö hozzá Lippára, de minthogy az utak båtortalanok, Lev ág á lovasság vezérjét eleibe fogná küldeni. Hanem ezen levelet Basta elfogta, 's késöbben maga mentségére Rudolfnak fel is küldötte.

1604-ben a' Törökök tanátsosnak tartották Hatvant újra felépíteni, melly építésben a' többi vár örzök között sokat fáradtak mind a' Szolnokí mind az Egervári Mahomedánusok. — Ezen időben újra próbálta Achomát Császárral III-dik Mahomet fíjával Rudolf a' békességet úgy, hogy ha a' Porta Eger és Kani'sát visszaadná. De ezen feltételről halani se akarván a' Török, az egyesség meg nem köttettetett. Azomban, ha 1605-ben Botskai István háborogni, és a' hazát seregével elönteni nem kezdette, 's ezzel a' tsüggedö Törököket bátrabbakká nem tette volna, a' pogányok tsalhatatlannúl minden kötésekre reállottak volna, mert nem tsak a' Persák nyughatatlanították, hanem a' belső zenebonák is erőtlenítették őket. Tsakugyan el is volt végezve a' Török részről a' titkos tanátsban, hogy Egernek visszaadásával is a' békesség elfogadtassék. — De ez Botskainak támadása hírére elmaradott, söt a' pogányság lelket kapván, új sereggel betört Magyar Országba, 's Esztergomot is elfoglalta. Sinán Egri Basáról azt jegyzi meg Bél Mátyás, hogy ez szép sereggel, és 2

ágyuval jött 1605-ben Augustusnak 31-dik napján a' Nagy Vezérnek Mehemetnek táborába, melly Esztergom Vármegyében feküdt.

Bethlen Farkas továbbá az 1604-dik esztendei történetek leírásában (Tomo 0-o pag. 197) azt jegyzette meg, hogy az említett Egri Bassa Sinán Sophis, Bectás Budai Basával a' Magyar Országi részeket foglaló Erdélyi Fejedelem Botskai Istvánnak seregestől segítségére jött, és minekutánna Basta György Edelennél Botskait a' vele tartó Basákkal együtt megverte, Sinán a' Fejedelmet az Egri várba olly végből hivogatta, hogy ott magát kipihenhesse, 's öszveszedhesse; de minthogy kérésére nem hajlott, hanem táborának maradványait Miskoltznál gyűjtötte egybe, tehát mind az Egri, mind a' Budai Basák a' Török Császártól küldendő újabb segedelemmel biztatván ötet, tőle elállottak, 's örzések alá bizott váraikba viszzatakarodtak.

Ezen zavaros időkig az Egri Káptalan Kassán telepedett meg; de az említett 1605-dik esztendőben, a' mint Smidt Miklós (Tomo 3-o pag. 157) eladája, Lippai Balás Botskai követőjinek a' Vezére elfoglalván Kassát, az ő Katonáji a' Catholicusoknak, de nevezetesen az Egri Kanonokoknak házaikat kirabolták, sőt a' Főpapok Eperjesen szándékozván menedék-helyeket keresni, őket a' Botskai követőji utjokban körülvették 's minden bűtorjaikat elszedték. Ugyan ezen történetről Palma is (a' 3-dik kötetnek 184-dik lapján) tézsen említést. Még ezzel sem elégedtek meg Botskai emberei, hanem azt kívánták, hogy Rudolf Király Szuhai István akkori Püspököt küldje számkivetésbe, a' kit már magok ki se hallgatván ötet, számkivetettek, de erre a' szelid és igazságos Király reá nem állott; az még is elvégeztetett, hogy míg az ő ügye el nem láttatik, Magyar Országba be
ne

ne jöhessen. — Azomban Rudolf azzal vigasztalta Szuhai Istvánt, hogy nékie adta a' Nyitrai Püspöki széket, sőt 1607-ben a' Kalotsai Érsekséget is, pedig előbbeni méltóságának megtartása mellett. — Az Egri Kanonokokra nézve azomban a' Bétsi béke-kötésbe (in pacificatione Viennensi A-o 1606) ez a' kitétel iktatódott be: „De Capituli „Agriensis intertentione Sua Caes. Regia Mattas „et Regnicolae in futura R. dieta, de securo, et „opportuno loco providebunt, si Cassoviae non „poterit esse”. De hogy Kassán többet nyugaldalmasan meg nem maradhattak, kinyilvánosodik az 1613-ki 3-dik törvény tikkelyből, mellynek értelmében, a' Jászói Prépostságnak következhető kár-szenvedése nélkül Jászó rendeltetett a' Fő papoknak lakhelyül, pedig ugy, hogy onnan is tēhessenek törvényes végre hajtásokat a' megyében; Ő Felsége pedig a' Káptalannak élelméről gondoskodjék. Mi történt későbbre a' Káptalannal, alább elé fogjuk adni; most tsak azt teszszük hozzá, hogy a' fent érdeklött tikkelynek következésében a' Káptalan 1614-ben Martius hónapjának 2-dik napján valósággal le is tette magát Jászóban.

Az 1606-dik esztendei béke-kötésben azt is megengedte Rudolf Botskaynak, hogy az Egri Megyéhez tartozó, de túl a' Tiszán fekvő falukból ő szedhesse a' Királyi dé'smát.

Azt is feljegyzették a' történet-írók, hogy Rákótzý 'Sigmund Erdélyi Fejedelemnek segítségére küldetett Egerből Begles Basa egy tsoport Tatárral, annak bebizonyításául, hogy az Egri várban Tatárok is feküdtek.

1613-dik esztendőben Pünkösöd havának 31-dik napján Mátyás Király a' Káptalannak kérésére egy környékelő parantsolatot adott ki; de a' melly leginkább azoknak szóllott, a' kik a' Káptalan jószágait birták, azt rendelvén abban,

hogy valakik tsak a' Káptalannak jószágait elfoglalták, legyenek azok bár Botskay' követőji, vagy akár kik, haladék nélkül adják vissza azokat, és az arról szölvő irományokat is mutassák be a' Szepesi Kamara igazgatásának, melly azok iránt Betsböl vett is már utasítást. — Ezen kegyelmes Királyi levélnek kiadatását leginkább eszközölte az Esztergomi Érsek Forgáts Ferentz, kinek a' következett 1614-ben a' Káptalanhoz irt szerentse kívánó leveléből kitetszik, hogy már ezen évben vissza is kapta volt az Egri Főpapság jószágait. — Schmidt szerint 36 esztendeig nyugodott a' Káptalan Jászó városában, tsak hogy azon mostoha, 's visszás idökhöz képest kevés tagokból állott.

Bethlen Gábor elöntvén hadjaival felső M. Országot, nem tsak elfoglalá Heves, Gömör, Borsod, Torna, Abaúj, 's más több Vármegyéket, hanem a' Káptalan jószágait is, söt azokból zálogkép el is adott, a' mint ezt Hassán 1620-ikban Aprilisnek 5-dik napján kiadott adományi levelével bizonyítja, mellynek erejével a' Borsod Vármegyében fekvő Galgótzból néhány telkeket a' Szendrei várbéli lovagok' Hadnagyának, Katona Tamásnak 400 forintokban elzálogosít. — Ez magában sérelmes, de az az elötti (1610-ki) esztendőben nagyobb tsapást állottak ki az Egri Fő papok; mert, Bethlen seregeinek vezérje Szétsi György Jászt elfoglalván, mérgét 's boszszuját a' Kanonokokon fakasztotta ki, 's azoknak lakhelyeiket feldúlta, némelleyeket megölt, másokat tömlötzbe vetett (lege panegyricum Praelatorum, et Magnatum Hriae edit. Tyrn. par. 2-a). Annyira is hágott Bethlen Gábornak a' papok ellen viseltető gyűlölsége, hogy az Egri, Jászói, Leleszi, és Szepesi leveles tárokat nem papokra, hanem világi személyekre bizni, magában eltökellené; söt 1520-ban Besztertze Bányán taná-

tsot tartván, azt határozatná, hogy elég lenne a' Catholicusoknak 3 Püspök, az Egri tudniillik, Nyitrai, 's Győri, kik 2000 forintokkal esztendőnkint beelégedhetnének; a' többi jövedelmeket az Ország határ széleinek megerősítésére kellett-vén fordítani.

1622-dik esztendőben Gróf Monyorókeréki Erdödi János Egri Püspök, az akkori Királynak második Ferdinándnak kegyes voltát abban érezte, hogy ez nékie azon dé'smákat, mellyeket addig az ideig a' Szepesi Kamara szedett be, visszaadatta, úgy hogy ezentúl azokat a' nevezett Püspök maga emberei által szedettethesse a' föld terméseiből. — Hanem új teher háránlott Pyher János Püspökre 1627-ben, mert ennek a' Tiszán túl lévő falukból szedendő dé'smák váltsága fejében 2000 magyar forintokat kellett az új egyesség szerint Bethlen Gábornak fizetni. Egyáltalában igen szomorú sorsban valának azon korban a' Püspökök. A' fen említett Pyher János is hol Jászóban, hol Bétsben, hol Nagy Szombatban lakott, a' hol tetemei is nyugosznak. Ugyan azért panaszolá az akkori Pápának 8-dik Urbánnak az Esztergomi Érsek Pázmán Péter, hogy az egész Országban tsak két Püspök ül a' maga székeben, a' többiek a' pogányok által (kik most lakhelyeikben táboroznak) mind ki vagynak megyéjékből szoritva. — A' Királyok azomban mind ez ellen nem állhatván, tsak úgy kinevezték a' Fő Pásztorokat, mintha a' Hazában semmi ellenség nem volna. — Könnyű képzelní, hogy Pásztor nélkül igen nagy szabadságban, vagy inkább elhagyatásban élvén a' hivek, sőt az istentelen Törökök által naponkint jobban jobban vesztegetődvén, erköltsiségekben szerfelett megromlottak légyenek; ugyan azért szükségesnek találta Lósi Imre Egri Püspök 1633-dik esztendőben, nagyobb részé-

ben a' pogányoktól biratott megyéjét, kísérőket vévén maga mellé, meglátogatni; a' mire azomban az arannyal megnyert Egri Basától kelle előbb engedelmet kapni, de úgy, hogy a' Püspök semmi ollyast ne rendeljen, se el ne kövessen, a' mi a' Mahomet vallásának ellenére volna. Tudta azomban Ló'si a' gyengélkedő Keresztényeknek sziveiket és hiteket úgy erősíteni, hogy abban a' Mahomet tanítása gyökeret ne verhessen, sőt az ő hathatós szavaira, 's jó példájára sokan a' Luther és Halvinus tanítását elhagyván, a' Catholica hitre tértek a).

1625-ben Achmet, vagy Amhát volt Egri Basa, ugyan az, a' ki több Begekkel együtt irá alá a' Porta részéről azon kötést, melly a' Zsitvatoroki békességet erősíti, és ugyan ő volt különösen Eszterházy Miklóssal kiküldve, a' Török által elfoglalt Eger környéki faluknak hogyan lehető taksáltatások' dolgában.

1640-ben a' 38-dik törvény-tzikkelynek erejével az Egri Káptalannak lakásúl Kassa városa rendeltetett, a' hová a' Fő papok 1650-dikben Jászóból által is költöztek, kiknek Mosdósi Imre, a' Kassai Királyi pénztárnak szedője, és fő gondviselője, az oda való Barátoknak szenthelyét (Sanctuariumát) és Sekrestyéjét, mellyek a' hit ellenségeitől visszafoglaltatván fegyver házzá változtattak vala, a' toronnyal, és udvarral, vagy inkább a' mellette lévő temetővel, Aprilisnak 29-dik napján, a' jelen volt több Királyi tisztek és papok előtt általadta, elolvastván az ez iránt költ kegyes rendelését a' Felsőnek, és az ott lerakott

a) Ugyan ezen Lósi 1635-ben Sz. János Evangelista napján Megyebéli Zsinatot tartatott Jászóban, a' hol a' mint láttuk, laktak vala a' Kanonokok. Erről olvasd bővebben Péterfi Károlyt in Sacris Conciliis Regni Hriae (partis 2-ae pag. 336) a' hol a' Gener. Vicarius, 's egyszerűsmind His Prépost Czeglédi Albert, Custos Kálmán-tzi Sámuel 's a' többi Fő papok is megnevezve találtnak.

ágyúkat ez uttal onnan elvitette, a' nélkül, hogy valaki ellent mondott volna; a' miket a' Káptalan az Uralkodónak az általvétel után meg is köszönt. De ugyan ezen 1650-dik esztendőben, a' mellyben Hérdi Benedek volt Egri Püspök, a' Péter Franciscanusok is visszaköltöztek Kassára, Pálffy Pál Nádor Ispánnak eszközlése által, és elpusztított lakhelyeket elfoglalták; de hogy ment az Isteni szolgálat a' Káptalan által már előre elfoglalt templomjokban, nem találok feljegyezve; annyi bizonyos, hogy 1671-ben általmentek a' Főpapok az öreg templomba, melly Sz. Er'sébet tiszteletére volt építve, 's a' mellyet a' mondott évig a' Lutheránusok birtak, — 's így ekkor az előbbeni templom sanctuariumostól, sekrestyéstől egészen a' Sz. Ferentz fiai tulajdona maradott. — A' Sz. Er'sébet temploma Szegedi Lenárd Püspöksége alatt foglaltatott el. — Szegedinek közönségesen 1000 katonája volt, és Mindszenti János vezérsége alatt az újtóktól a' templomokat a' Császár Decretuma szerint vissza foglalgatja vala.

1662-ben az Egri várbéli Törökök vad szokások szerint rabolni kijárván, Egertől Kassáig mindent felprédáltak, 's midőn martalékkal jól megterhelve mintegy 4000-ren vissza-sietnének Egerbe, Gróf Forgáts Ádám Vezekénynél, Augustusnak 22-dik napján megtámadta őket, 's ezen alkalmatossággal vitézül hartzolva estek el 4 fiatal Eszterháziak, kik a' lankadó magyar sereget példájokkal bátorították, Gróf László tudniillik, Eszterházi Miklós Palatinusnak 26 esztendő fia, úgy Ferentz, Gáspár, és János Eszterháziak, kikről Kazi (libro 70 Hist. Hriae. pag. 163) emlékezik. Jóllehet más részről találatnak Irók, kik a' győzedelmet Gróf Forgátsnak tulajdonították.

1674-ben Gyöngyösre is behatván az újvallás, az oda való Jesuiták, és Szent Ferentz fiai az elszakadott atyafiaktól nagy üldözést szenvedtek. Egyébarant is az Egri Basának pártfogásában bizakodván Calvinus követőji, eladták a' Catholicusokat öt forinton a' Pogányoknak; főképen felső Magyar Országban gyakoroltatott ez a' különös neme a' gyűlölségnek. A' Catholicusok üldöztetését Bársonyi György Egri Püspök, a' ki Szegedi Ferentz után következett, és Kassán 1678-ban temettetett el, meg nem gátolhatta.

Gróf Pálffy Ferdinánd a' Püspöki székbe lépven a' Jesuitákat behozta, s Leopold ezen tettét helyben hagyta. Ő volt az, a' ki egy jó bortermő falut ajándékozott a' Seminariumnak, mellynek Heitze a' neve, s melly mindég az Egri Püspököké volt, de 1580-ban azon zürzavaros időkben elzalogosított. Pálffy váltá ki azt Tököli 'Sigmondtól, meg a' Rákotzi familiától. Ezt az ajándékozást is Leopold helyben hagyta.

1679-dik esztendőben a' Tököli Imre részén lévő pártosok Kassára jöven, Jósa István Egri Kanonokból Vezért tsináltak. Ez a' Jósa Plebanus is volt, és sokáig a' maga Püspökje zászló allját, a' mint hajdan szokásban volt, s mint több helyeken ezt eléhoztuk, vezérlette, pedig vitézül és nagy szerentsével, s tudni való hogy ilyen módon ő is a' Császáriakkal tartott; hanem Leopold Tábornokjai előtt gyanúba esett, mintha a' Tököli-vel felzendültekhez inkább szítana, azért Eperjessen tömlőtze vettetett; de midőn Kassára kísértetnék Rozgonyban Tököli embereitől elfogatott, s ezentúl szabaddá tétetven a' pártosokhoz állott, kik mellett olly jelességgel és tüzzel hartzolt, mint az előtt a' Király mellett, és a' Császári seregeken nagy tsapásokat ejtett. — Ez az a' Jósa, a' ki 3000 öszveesküdtekkal, kikhez Tö-

rökök 's Tatárok vegyültek, 19-dik Aprilisben (1560-ben) Selmecz Bányára ütött, 's ott négy óráig tartott tsatázás után sok házokat felégetett, a' mikor 720,874 forintokat érő ezüstöt 's aranyot foglaltak el a' pártosok, azon kívül kész vert pénzt 300,860 forintot érőnyit tettek magokévé, és sok embert megöltek. Jó'sa azt mondá a' Selmeczieknek, hogy a' midőn seregei a' városba beléptek, a' német katonák azokra puskáztak, a' mit ha nem tettek volna, mind ezek nem történtek volna, így tulajdonítsák magoknak a' veszélyt.

Ezt a' Kanonok bajnokot Barkótzsi Ferencz katonáji fogták el, 's Hassára behurtzolták és fogházba tették, de két strá'sajit megvesztegetvén, 's a' többiek mellett titkon elmenvén, végre a' város kapujánál lévőket is megnyervén, szürkületkor a' vásárra jövő parasztok sokasága között ki-suhant a' városból, és a' külső városban lóra ülven, mellyet a' támadók adtak alája, újra hozzájok tsatolta magát. — Szégyenlvén ezt az elszökést a' Kassai Kapitány, a' vigyázatlan tisztet 's öröket mind vasra verette. — Jó'sa megint a' Király emberei ellen hartzolván, a' merre tsak fordúlt, nyomait hagyta vitézségének. — Azomban alig tölte el e' Pap Vezér esztendő a' támadók között, mert tselekedetét megbánván, egyszer'smind elkövetett gonoszságait szégyenlvén, Hassára jöve, és a' helybéli igazgatóval egyességre lépett, úgy hogy minden hibás tettei felelődékenységbe temetessenek, 's ő a' Kassaiakhoz, következőképen a' Császár részére álljon; de elkövetett tsinnyainak, állhatatlanságának, 's árulásának büntetése már ki vala fejére mérve, 's hamar el is érte, mert Tályán a' támadóktól Octobernek 21-dik napján hajnal előtt elnyomattatván, minekutánna a' tsatát elvesztette, 30 társaival együtt megölettetett.

A' nagy pestis, melly 1679-ben a' hazát pusztította, arra birta a' Tököliánusokat, hogy a' Tiszához visszavonják magokat, mert már Kassában is elhatalmazott volt a' dög-halál. Itt halmeg az Erdélyi Püspök Moktsai János is, de Cornelius szerint betegségben, nem pestisben, a' ki a' zendülés miatt jövedelmeitől megfosztattatva lévén, Kassára jött vala még Böjt elő hava 5-dik napján, mivel Egri Kanonok, és Leleszi Prépost is vala.

A' Leopold Császár, és Mechmet Sultán között Konstatinápolyban 1681-ben kötött 20 esztendősbékességnek (de a' melly felbontódott) 9-dik pontja szerint a' Török azt igéri, hogy a' Catholicus papokat, és Szerzeteseket, nem csak nem hagyja háborgatni, és üldözni, hanem inkább pártfogolja is. Ennek következésében az Egri Basa Rustáin, a' tanátsát öszvehíván bátorsági levelet adott a' Szent Ferentz rendjén lévő Gyöngyösi szerzeteseknek, hogy Egerben, 's az ahoz tartozó környékben istenes foglalatosságaikban biztosan eljárhassanak. — Az Egervári Török Tanáts által kiadott menedék levelet már Urbani Fridrik (in Hist. Provinciae) közlötté az olvasó világgal ugyan; de én azt egész kiterjedésében Gyöngyösről hiteles kézbőlkapván, jeles voltáért szóról szóra kiteszem:

„My az hatalmas, és győzhetetlen Tsászárnak Vig Eger várában lévő, és lakozó Nemzetes, és Nevezetes Vitézlő Diványosa) Urak „és Agák, nevezet szerint Jantsár vitézek Fő Agaja Vitézlő Mehemet Aga, Gomlia vitézek

a) Diványos Urak, az az tanátsbéli Urak. — Ága Igazgatót, vagy Vezért tészén; Kij a belső titoknokot jelent; Bégek z ló farku Basákat tésznek, 's ezeknek is voltak titoknokjaik; D e f t e r, vagy T e f t e r Jegyző könyvet tészén; I s p a h i vagy S p á h i Lovas katonát, Jantsár gyalog vitézt tészén 's a' t.

„HőAgája Vitézlő M o h á r i m A g a, Vitézlő
;Záim Ispahik Tefter Kihájája,
„Vitézlő Jussof Aga, Jántsár vitézek fő
„Kiájája Bekit, Vitézlő Hacsí Ibrahim
„Aga, Vitézlő Záim Ispáhik fő olaj
„Begje, Vitézlő Amhet Aga várbéli gya-
„log vitézek Fő Porkolábja, Vitézlő Hássán
„Aga, gyalog vitézek Agája, Vitézlő Mehemet
„Aga, Gomlia vitézek fő Kihája Begje, Vitézlő
„Mehemet Aga Beslia vitézek fő Agája, Vi-
„tézlő Puti Mehemet Aga és közönségesen kik va-
„gyunk. (Itt hét kis petsétek láthatók) Illendő
„és tisztességes dolgokban való jó akaratumkat
„ajáljuk kegyelmednek, mint vitéz szomszéd Ur
„jó akarónknak. Isten kívánt jókkal áldja meg ke-
„gyelmedet. Mivel hogy Méltóságos Basa Urunk
„minket megnevezett vitézlő Diványos urakat a'
„kegyelmed hozzánk küldött leveléhez képest Di-
„vánba hivatván, és velünk tanátsot tartván:
„hogy ha ez ideig volt e' szokás, hogy mind
„a' két részről a' Barátok szabadon járhasanak,
„mellyre feleletet tévén, hogy volt: azonban ő
„Nagysága tön parantsolatot, hogy ezután is ugy
„légyen. Tsak az Barátot botsássa be kegyelme-
„tek, a' melly így lévén my is fogadjuk Uri Tö-
„rök hitünkre, emberségünkre és Tiszttségünk-
„re, hogy az my részünkről is ezentul kegyel-
„med Baráti meg nem bántatnak; hanem járhas-
„sanak kelhessenek bottal fegyver nélkül, hason-
„lólépen kegyelmetek adjanak olly hit levelet,
„hogy a' my Török Barátink is fegyver nélkül
„bottal a' hol járnak kelnek, és Hodschá-
„ink a) a' magyar részről meg ne bántassanak

a) Hodschá annyit tett mint most harangozó; ez ment fel a' metsethe vagy a' Török toronyba, 's kiáltásával a' népet a' templomba hívta, — innen némelly helyeken a' Hazában ma is szokták mondani ne hadscháj annyit, az az ne kiabálj annyit.

„és így abban megálván, az jó szómszédság köz-
„tünk ditsértessék, az mélynek nagyobb bizonsá-
„gára adtuk ez divánbéli levelünket petsétünkel
„megerősítvén. — Ezek után Isten kegyelmedet
„éltesse jó egészségben”. Iratott vég Eger várában
die 9-a Decembris 1681.

Ezekből látjuk, hogy a' Basának egy kis Taná-
tsa volt, lehetett ez ugyan hadi Tanács is. — 2-szor
hogy ekkor is voltak *Dervischek*, vagy Török
Szerzetesek Egerben, és másféle világi pogány
Papok is; 3-szor hogy azon időben a' Papok is
fegyveresen jártak, és 4-szer hogy Rustán Basa
még nem régen lakhatott Egerben, mivel még a'
szokást se tudta.

De elvégezte volt az Isteni Gondviselés,
hogy nem tsak a' soká gyötörtetett Eger Városa,
hanem a' régen szenvedő egész Magyar Haza is a'
Pogányság kezéből kiszabaduljon; közelgetett a'
régen sohajtott idő, mellyben a' Kereszténységnek
ellenségei a' méltatlanul birt várakból tsufosan
kiüzettessenek, és a' fő Pásztorok, a' kik a' Tö-
rökök, és Gróf Tököly Imre támadásai által szék-
jeikből és a' Hazából kiszorítottak, és mintegy
számkivették, a' hiveknek nagy örömökre Megyé-
jeket vissza foglalhassák.

(Folytatása következik).

2.

Aesthetikai és philológiai Eretnekségek.

Minden igazság, valahol és valaha,
tévedésnek és eretnekségnek tar-
tatott.

Galilei egész időkorának ellenére azt mer-
te mondani: *E pur si muove!* — és imé, egész

időkorának ellenére is, igazsága volt. Azért a tudóshoz soha sem illik, másnak ellenkező vélekedését, akár minden fontolás nélkül megvetni, akár pedig gúnyolni és üldözni.

Nem minden jó és hasznos munkát nevezhetni mindjárt classicus munkának.

Igaz, hogy általános tökéletességet emberi munkától kívánni nem lehet, mert hiszen, Horátz szerint, a' jó Homér is néha néha szunnyókál, — *verum ubi plura nitent in carmine, non ego paucis offendar maculis*; — de más részről még is kár a' classicus nevet ok nélkül pazérolni, mert arra tsupán az a' munka érdemes, a' mellyben, nyelvére, foglalatjára, 's aesthetikai előadására nézve, hibátlanság eredetiséggel (*Correctheit mit Originalität*), egybe vagyon kötve. Azért tsak hatalmas elmék írhatnak classicus munkákat, és azoknak száma mindenkor tsak kevés lesz.

A' classicus írásmódnak egyik fő tulajdona a' rövidség.

Sokan azt gondolják, — sőt a' Rhetórikában tanítják is, — hogy az ékes-szóllás a' szó-szaporításban áll, (*verba facere*), a' mit ők *Amplificatió*nak neveznek. De valljon, két építő-mester között mellyik lesz tökéletesebb, az - e, a' ki egy házat száz ezer tallérral épít, vagy pedig az, a' ki ugyan olly tökéletes és szép házat épít tíz ezerrel? bizonyosan a' kettő között az lesz tökéletesebb, a' ki kevesebb eszközökkel ugyan azon tzelhoz tud eljutni. A' rövidség, — a' melly egyébaránt a' tárgy' tzelerányos kimerítését épen ki nem rekeszti, — tsak nem mindenkor neveli a' beszéd fogamatját és benyomását. Azért

Tacitus a' classicus Irók között mindenkor olly nagy rängöt fog foglalni.

A' nehéz értelmű Iró még is lehet classicus.

Minden beszédnek első tzelja lévén az, hogy megértettség, a' homályos Irók a' classicusok' sorából méltán kirekesztetnek, ha homályos létök vagy abból ered, hogy a' nyelven tökéletesen nem tudnak uralkodni, vagy pedig abból, hogy ideájik zavarosak és rend nélkül valók. De ha az Iró csak azért nehezen érthető, mivel sok előeszméreteket kíván, vagy mélységes és elvont tárgyakról okoskodik, akkor a' homályosság nem az Iró, hanem az Olvasó' hibája, a' ki elegendő készület nélkül az olvasáshoz hozzá fogott.

A' poétai munkákban a' metrum nem tsekélység.

Valamennyi mostani Európai nyelvek közül egynek sints olly tökéletes és meghatározott prozodiája, mint a' miénknek, még is legjobb Költőink is olly sokat metrum nélkül írnak. Legsajnosabb pedig az, hogy a' hibás praxis, — valamint sokszor másutt is, — már hibás theoriát is szült, 's nyilván állítatik: hogy a' rimes verset megmetrumozni híjjába valóság.

A' nélkül, hogy kárhóztatnók a' rímet, mint Klopstock, a' ki azt: „plumpes Wörter-gepolder” nek nevezi, — sőt inkább úgy nézván azt az újabb nyelvekben, mint a' versnek egyik valódi szépségét, — olly erőt még sem lehet néki tulajdonítani, hogy a' metrumot felesleg valóvá tehetné. Próbáljuk meg csak akár melly jó német költeményt, p. o. Schiller' harangját, a' metrumból kivetkeztetni, 's egyedül a' rimeket meghagyni,

majd legfőbb hármóniás szépségét elvesztendi. Mi lesz e' gyönyörű versekből :

Von dem Dome
Schwer und bang
Tönt die Glocke .
Grabgesang ;
Ernst begleiten ihre Trauerschläge
Einen Wanderer auf dem letzten Wege ,

ha a' metrum elvész? — Igaz tehát, hogy a' rimes versnek szépségét is neveli a' metrum, miért hát lemondani az olly szépségről, mellyre nyelvünkben olly könnyen szert tehetni?

A' mi ez ellen mondatik, engem, megvalom, meg nem győz; mert óh! a' közepszerűséget épen nem tarthatom a' poezis' Múzsájának, sem pedig a' Voss és Göthe' metrumos verseit medve tántzának. Az elsöre nézve vagy on egy, talán meg nem vetendő kezesem, a' ki imígy szól: *Mediocribus esse poëta, non homines, non Di, non concessere columnae.* A' másokra nézve pedig a' legfinnyásabb magyar fül is szépnek találhat illy Hexametereket, mint emezek Klopstocktól:

Rauschen werden die Ströme, die Stürme brausen,
die Meere
Brüllen, die Erd' erheben, der Himmel donnern,
und Nacht seyn.

Vagy pedig Vossé az Odysséából:

Eines Marmors Schwere mit grosser Gewalt fort-
heben.

Hát Matthisson költeménye:

Goldner Schein

Deckt den Hain 's a' t.

nem de nem harmoniás versére nézve egészen mu'sika, valamint foglalatjára nézve egészen képírás?

Suum cuique! — A' Rómaiak minden nemzeti büszkeségök mellett sem szégyenlették megvallani, hogy a' Görögöktől tanultak. —

A' tsupán mulattató irások érdemetlenek a' classicus nevezetre, sőt még az olvasásra is.

A' ki tsak azért olvas, hogy idejét töltsse, (dass er die Schwere des Daseyns ertrage), az tsak annyit teszen, mint ha kártyázna. A' melly könyv pedig egyébre nem való, mint időtöltésre, a' nélkül hogy az Olvasónak esméreteit öregbítene, szívét jobbitaná, izlését pallérozná, — a' mellynek olvasása után számot nem adhatunk, mi részben lettünk az által okosabbak 's jobbak, — az ollyat bizony kár olvasni; mert szegény arasznyi életünk úgy is elég rövid.

Vannak mindazonáltal olyan munkák, a' mellyek, bár tsekély és méltatlan tárgyakat fessegetni látszatnak, még is azokhoz a' legtanúságosabb dolgokat tudják kötni. Illyenek gyakran az Angoly és Német Humoriszták' munkáji, a' mellyek néha igazán classicus rangra emelkednek.

Az erköltsiséget vesztegető irásokat a' classicus munkák' sorából megkerlelhetetlenül rekeszszük ki.

Hogy lehetne azt classicusnak nevezni, a' mi az emberi természet' fő méltóságával öszve nem fér, és az Olvasót nem hogy felemelné, inkább a' sárba lehúzza *)? De ide tartoznak nem tsak

*) Welche schreibende Hand dem Beyspiel mit dem Buche, der Sünden-Prose mit der Sünden-Poësie zu Hilfe kommt, und welche die Verwundeten der Zeit vergiftet, — nie werde diese Hand von der eines Freundes gedrückt, oder von der eines Weibes angenommen! Jean Paul Friedenspredigt VIII.

azon írások, a' mellyek az erköltsiséget és valóságot egyenesen megtámadják, és az érzékséget és frivolitást a' nemesebb indulatok költségen táplálják, mint a' pucelle d' Orleans, Faublas, és sok ártatlanabbaknak látszó Románok is *), — hanem ide tartoznak mind azok az érzékeny Románkák is, a' mellyek a' lélek rúgó erejét el-lankasztják, vagy az alapos erköltsi megfogásokat felforgatják, mint sok fátomos Tragoediák; — vagy pedig mint fájdalom! a' théatromainkon megforduló víg játékok tsak nem nagyobb része, a' házasság-törést, a' szüzek eltsábitását, 's más borzadást gerjesztő vétkeket, tsupán a' nevetés' tárgyául vévén, az erköltsi utálást irántok kisebbítik, 's a' gyenge szíveket azoknak utálás nélkül, sőt gyönyörködve való látására szoktatják a). — Hoc fonte derivata clades, in patriam populum-que fluxit! **)

*) Igen nagy része a' frantzia Románoknak, mellyekben a' hösné fiatal korában kényyére bujálkodik, 's vénségében klastromba megyen.

a) Ez volt mindenkor a' mi tapasztalásból merített 's mindig világosan kinyilatkoztatott vélekedésünk, 's ezért kárhoztattuk mindenkor az efféle Románokat és théatralis darabokat; — mert a' ki a' vétket tsak nevetségessé teszi, többet árt, mint a' gazember.

A' Red.

**) In parenthesi: A' Rómaiaknál, a' kik alkalmasint jól értettek a' virtus' mivoltához, a' Virtus' neve a' Visből eredett, sőt némű némüképen ezzel egy értelmű volt. E' derék példa szerint a' magyar Erőből nagyon szerentsésen formálódott az Erény. Hagyjuk meg hát, kérem, a' virtust Erénynek, de ne foszszuk meg első legjelentőbb szótagjától, mert e' biz olyan, mintha a' Tudományos Gyűjtemény helyett ezt mondanók: Mányos Mény.

A' classicus munkára megkívántatik, hogy aesthetikai productum legyen.

A' tsupán tudományos munkák, 's Tudományok' Systemáji vagy oskolabeli Compendiumai, a' matematikai száraz értekezések, akármedly tökéletesek legyenek is a' magok nemében, akármedly nagy és köszönetre méltó fáradságba kerültek is Szerzőjüknök, még is tulajdonképen classicusoknak nem mondattathatnak, hanem hogy azokká legyenek, megkívántatik egyszer'smind, hogy előadások legyen szép vagy fellengző, egy szóval, hogy aesthetikai productumok legyenek. Azért, ha valamely munkának fő tzielja tudományos is, még is az igaz classicus munkák' sorába lép, ha előadása aesthetikai regulákhoz vagyon szabva; innét az olly Történet-írók, mint Livius, Tacitus, 's több e'félék, az olly Philosophusok, mint Plátó, méltán classicusoknak mondattathatnak.

A' classicusok hasznos olvasására szükséges a' philologiai, tudományos, és aesthetikai néző pontot egyaránt szemben tartani.

Minden munkában hármat kell tekinteni: a' nyelvet, a' foglalatot, az előadást. Hogy pedig olly kevesen olvassák a' classicusokat, hogy többnyire, mihelyt az oskolából kikerülnek, azokat félre vetik, és soha többé meg sem nézik, — az onnan van, mert az oskolában soha sem tanútták azoknak igaz betsöket megesmerni.

Nézzük meg tsak, hogy bännök Tanítóink nagyobb részint a' classicusokkal. Némellyek nem tudnak belölök egyebet mint vocabulumokat és phraseseket szedegetni, — Virgilből ném tanítanak

nak egyebet, tsak — skandálni. Mi tsuda tehát, hogy a' tanítvány, meglett ember korában a' könyvre megvetéssel néz, mert hiszen ő már tud deákul, és a' könyvre rá nem szorul.

Mások ellenben a' munka foglalatjához ragaszkodnak, Virgil' Georgiconaiból tanítják a' mezei gazdaságot, Liviusból a' Római történeteket, a' nélkül azomban, hogy az előadás aesthetikai szépségére legkevesebbet is ügyelnének.

Mind ezeknél talán még rosszabbul tselekesznek azok, a' kik a' classicus Irókat tíz vagy tizenkét esztendő s fiúknak eleibe adják, a' kik alig értik a' nyelvnek első elementomait, 's annyiaval kevésbé érezhetik az Iró szépségeit. Ezekről koránt sem várhatni, hogy emberkorra jutván, a' classicusra tsak rá is néznének, mert hiszen az oskolai könyv tsak gyermeknek való!

A' szép nemmel még rosszabbul van a' dolog. Hány kisaszszonyka esmeri a' nagy görög vagy Római Irókat máshonnan, mint legfeljebb a' Zseb-könyvekből, vagy a' théatrom-újságból? — pedig vajmi jobb volna Homért vagy Líviust valamely derek fordításban olvasni, mint a' sok ízetlen Románokat! — Sőt az újabb Literatúrából is sokkal gyakrabban találjuk a' Dámák' Toilettején a' mindennapit, a' középszerűt, mint sem a' jelest és classicust; miért? — mert ők tsak időtöltésnek okáért olvasnak.

A' poézis nem egyéb, mint szókkal való képirás.

A' Képiró vonásokkal és színekkel fest, a' poéta szókkal. Az utolsó szerentsésebb annyiban, hogy nem tsak egy szempillantást, hanem változó, 's múló tárgyakat is festhet; — meg annyiban is, hogy a' lelki állapotoknak és történeteknek festé-

sére, p. o. az indulatokéra, 's szenvedelmekére, több eszközei vannak, mint amannak.

Továbbá: a' szóban kettő van, az értelem, és a' hang. Mind a' kettőre kell a' poétának ügyelni, mind a' kettő tartozik a' festés tökéletesítéséhez; — azért pedig, hogy a' poétának a' hang is eszközül szolgál, nem tsap ő mindjárt a' mu'sika országába, mint némellyek vélekednek. A' mu'sika sokkal más tekintetben veszi a' hangokat, mint a' poézis. Azért a' mint nékem látszik, nem is helyesen mondódott, hogy a' metrumozott rimés vers egyszer'smind tántzol is, énekel is; mert valósággal az se nem tántzol, se nem énekel, hanem fest, de tántzot is, éneket is; mert a' szó mozdulatot és hangot is festhet, a' szín pedig nem.

Vegyük például a' Hero und Leander című költemény két első strópháját Schillerből. A' három első vers a' szemnek festi a' két várat:

Seht ihr dort die altergrauen
Schlösser sich entgegen schauen
Leuchtend in der Sonne Gold —

a' hol egy úttal meg kell jegyezni, hogy mellesleg emlékeztetvén a' várak' régiségére, — 's azok úgy mint ha személyek volnának és egymásra néznének, előnkbe állítván, a' festés elevensége nagyon nyert az által. — A' következendőben már a' fülnek is festetik:

Wo der Hellespont die Wellen
Brausend durch der Dardanellen
Hohe Felsenpforte rollt?

Itt a' sok l nem ok nélkül van, mert képi a' habok folyását, (mint Virgilban a' mare velivolium), a' brausend és rollt szók pedig igen is nagyon jelentők. „A' hohe Felsenpforte”

meg a' szem' számára van festve, és valóban tsupa kép. De már a' következendő tsupán a' föltre tze'loz:

Hört ihr jene Brandung stürmen,
Die sich an den Felsen bricht?

Ebben egy szót sem lehet változtatni, a' nélkül hogy az előadás' elevensége ne vesztene.

Eddig a' poéta a' külső érzékek' országában mulatott, 's olvasójának a' festett tárgyakat mintegy újjal mutatván, sőt magát a' hely színére helyheztetvén, valóban a' festésnek legtökéletesebb léptsőjét érte el. Most már a' lélek' országába lép, de még egy rövid mondásba mintegy villamba öszveszorítja az egész tárgy rémitő nagyságát:

Asien riss sie von Europen.

E' versnek sebes futása is, — Asien tsak két tagúnak, Europen pedig tsak három tagúnak, 's ott is az első szótag rövidnek lévén használva, — jelenti az elementomnak hatalmát, a' melly két részeit a' világnak egymástól el tudta szakasztani.

'S már most ez előkészületek után mondatik:

. Doch die Liebe schreckt sie nicht.

Itt az emberi lélek fellengező, 's minden testi nagyságot enyésztető nagysága, teljes felségében mint a' nap a' tengerből lép elő.

Esmérjük már a' játékszint, röviden érintett a' játék foglalatja is; következnek a' játszó személyek:

Heros und Leanders Herzen
Rührte mit dem Pfeil der Schmerzen
Amors heil'ge Göttermacht.

Első, a' mit felőlök megtudunk, az, hogy egymást szeretik, még pedig szerentsétlen környülállások, és egy Istennek befolyása alatt.

Hero, schön wie Hebe blühend,
Er, durch die Gebirge ziehend
Rüstig, im Geräusch der Jagd.

Meg kell vallani, hogy e' három vers sokkal la-
kadtabb a' többinél, mert Herónak öszvehason-
lítása Hébével, még elég eleven és határozott
képet nem állít előnkbe, az pedig, hogy Leander
vadászva a' hegyeket megjárja, szintúgy nem te-
szi ötöt épen érdeklőbbé. — De mely szépek
ismét az utolsó versek:

Doch der Väter feindlich Zürnen
Trennte das verbundne Paar,
Und die süsse Frucht der Liebe
Hing am Abgrund der Gefahr.

„A' szerelem veszélyben forgott”, nem lett volna
poétásan mondva; azért a' szerelem gyümölcse-
nek, a' veszedelem örvénynek neveztetik, 's
legottan kép áll szemünk előtt.

A' derék költemény megérdemli a' további
analizálást is, de ezt itt a' hely nem engedi. Ál-
ljon itt azomban például, hogy a' classicus
munkában minden sorban lehet szépséget találni;
de hányan mennek el előtte zárt szemekkel, mint
a' sétálók az út körül virító virágoknál!

3.

Némelly ezen Században kimúlt Evange-
likus Írók a' Dunántúli Kerületből *).

1) R á t h M á t y á s.

Ráth Mátyás egy volt a' nevezetesebb Magyar Országi Tudósok közül. Született Győrött 1749-ben, Aprilis 13-kán. Ugyan itt kezdette tudományos pályáját, mellyet azután Modorban, Po'sonyban és Sopronyban annyira folytatott, a' mennyire azt a' Magyar Gymnasiumokon folytatni lehet. Az Oskolákból kilépvén megjárta Magyar és Erdély Országot, melly alkalmatossággal kiváltkép' Debretzenben tovább mulatott. Ezen utazásának köszönte mind Hazájának bővebb, mind hazai nyelvének mélyebb esméretét. Így elkészülve Göttingába ment, és ezen nevezetes Universitást úgy megszerette, hogy ott több esztendőig mulatott, és Hazájába jövelele után is sokáig oda visszakivánkozott, a' mit egyik munkájában így nyilatkozott ki:

Göttinga! oh ditső tudomány' kormányja,
Mellytől elválását szivem most is bánja.

*) Tek. Tudós Szartóry Ferentz Úr nagy szorgalommal szedegeti össze az Austriai Birodalomban élt Tudósok életírásait, de ezen Gyűjteményből mind azok kimaradnak, a' kik tsak egyelőre magyar nyelven írtak. Hogy tehát a' feljegyzett Úrnak ditséretes tzeljät elősegítsük, azon feljűt pedig egy jövendő magyar Meusel munkáján könnyebbítsünk, egész hazafiúi buzgósággal kérjük minden vallású's nyelvű kedves Hazánkfiujait, méltóztassanak a' kimúlt Írók' életírásait, nyomtatott és nyomtatatlan Munkájik feljegyzésével együtt hozzánk kinyomtatás, végett beküldeni.

Göttingából Po'sonyba ment, a' hol egynéhány esztendőig szerentsés függetlenségben élt, es a' hires Windischsel szorosabb barátságot kötött, melyről mindég örömmel emlékezett. Itt nyerte ki az újság írásra a' királyi engedelmet, 's itt írta Magyar Hirmondó név alatt 1780—1782-ig az első magyar újságot, még pedig követésre méltó ügyességgel. Ő ebben nem tsak a' mindennapi polgári történetekre ügyelt, hanem mindenféle statistikai, gazdasági és tudományos tárgyakra is kiterjeszkedett, és külömbféle esmeretekből valóságos kintset gyűjtött össze. Soha sem felejtkezett meg ezen, Persiusból választott vezér mondásáról :

Non equidem hoc studeo, bullatis ut mihi nugis
Pagina turgescat, dare pondus idonea fumo.

1783-diknak elején Györré az újonan felállított Ev. gyülekezetben Prédikátornak meghívattatván, ezen hivatalt elfogadta. 1784-ben Gr. Széki Teleki Jó'sef azzal tisztelte meg ötöt, hogy a' Napa' Vattai Vattay Borbála felett mondandó halotti beszédet reá bizta. Nem sokára azután, kiváltképen Báts Vármegye néhai Fő Ispánjának, Báró Podmanitzky Jó'sef Ő Excellenzájának, a' kivel Göttingában együtt tanult, ajánlására, a' Pesti Predikátori hivatallal is megkínáltatott; melyet ugyan el is fogadott volna; ha felesleges, noha nem épen maga hasznát kereső kívánásaira a' gyülekezet reá állott volna. 1786-dikban az akkor elhunyt Superintendens Perlaki Gábor' hamvai felett Dömölkön régi magyar szokás szerint versekben ő tartotta a' Butszutatót. Tu...ányának híre azt tselekedte, hogy a' Superintendensségre kandidáltattnak számba is felvétetett; de részszerint tisztii társainak érdemeivel való kevés esmeretsége, részint irigyei megakadályoztátták választását. Ezen kívánságának el nem érhetése, 's a' Gyülekezetben

némelly kedvetlenségei, tudományos munkáji jó keletének bizonyos reményével egyesülve, arra határozták, hogy még az említett esztendő végén hivataljáról lemondott. Azt hitte, hogy egy pár tudományos munkáji által olly szerentsés és független állapotba helyezheti magát, mellyben egész életét terhes gondoktól ment tudományos foglalatosságokra szánhatja. Szándéka, mellyen fejét régen törte, a' volt, hogy egy teljes deák, német, magyar, német, magyar, deák, és magyar, deák, német szókönyvet adjon ki. Ez eránt a' három említett nyelveken három különböző jelentéseket vagy inkább elmékedéseket közre botsátott, mellyekben igen sok betses statistikai és politikai jegyzéseket (észrevételeket) közlött, 's egyszer'smind a' Dunántúli Evang. Papság ellen is hevesen kikelt. A' Publikum segedelme minden reménységén kívül elmaradt. Szándékát sem teljesíthette, 's azonkívül szerentsétlenségére azokat is felboszontotta maga ellen, a' kik között élt, és a' kikkel némü némü öszvekapsoltatásban is lenni kéntelen volt. Ezen környülállások között mind neki mind barátjainak kedve szerint esett, hogy Freytag halálával, a' ki utánna Prédikátor volt, 1780-ben a' Györiektől újra Prédikátorrá választatott. 1786-ban új megtiszteltetés érte; a' Po'soni Ev. gyűlekezet a' híres Sztretskó Professornak 's Rectornak helyébe hívta a' Gymnasiumhoz. Ha valaha valami, ez valóban kedves volt neki. A' hivatalt örömmel elfogadta, és még is nem sokára megváltoztatta szándékát, mivel baráti azt neki nem javallták, és mivel további mgfontolás után mind inkább inkább általlatta, hogy bajos volna az oskola tanítói hivatalt az életnek olly korában kezdeni, a' mellyben azt mindeneknek végezni, és a' megérdemlett nyugalommal feltserélni kellene. Valóban nem sokára szüksége is lett ezen nyugodalomra.

Erre nézve több ízben is le akart mondani hivataláról, 's egész magánosságban akarta életét tölteni; de ismét könnyen reá hagyta magát venni arra, hogy abban tovább is megmaradjon.

Ráthnak erköltsi 's tudományos karaktere a' nagyságnak 's gyengeségnek nevezetes keveréke. Férjfiúi állhatatosság volt lelkének egyik megkülömböztető tulajdona. Herkulesi bátorsággal írt gyülekezetében minden ellen, a' mit bal ítéletnek 's igazságtalanságnak tartott. De ezen állhatatossága sokszor akaratossággá 's nyakassággá vált, néha pedig csak nem megmagyarázhatatlan állhatatlanságnak adott helyett. Nagy mértékben szerette az igazságot, semmit sem félt annyira, mint az ártatlanoknak akar minémű elnyomtatását; de sokszor tsipös és heves volt azok ellen, a' kiket igazságtalanoknak tartott, és maga is igazságtalanná lett, midőn minden kímélésről elfelejtkezett. Sok jeleit adta a' legnemesebb ember-szeretetnek; de sokszor elidegenítette magától komorsága által azokat, a' kiknek szüksége volt segedelmére. Eleintén igen nyájas és barátságos volt, de minekutána legkedvesebb feltételei hajó-törést szenvedtek, a' magánosság olly igen hajlandósága lett, hogy ezt az ember gyűlöléstől nem könnyen lehetett megválasztani. Sarkalatos mély tudománya és mathemathai éles esze mindenütt szembe tünt; de ezen tudománya némelly részben olly felszaku volt, hogy nem lehetett rajta eléggé tsudálkozni. Tudományos és mivel lelkének munkálkodása szerentsés foganattal meszsze kiterjedhetett volna, ha azt kiváltképen szándékainak nem boldogulása után olly szoros határok közé nem szoritotta volna. Senki a' világon nem bírhatta volna többé arra, hogy tudományos tárgyról a' Publikum' számára valamit írt volna. Meghalt 1810-ben Sept. 16-dikán, életének 61-dik esztendejében.

Nyomtatásban ezen írásokat adta ki:

- 1) Hirmondó 1780—1782. 1780-ra 8-rétben 848 lap, 1781-re 8-rétben 802 lap, és 1782-re 8-rétben 868 lap. Nyomtatott Po'sonyban Patzkó betűjével.
- 2) Első isteni tisztelet' rendje. N. Győrben 1783. 8-rétben 8 lap. Ezt a' Györi Ev. Gyülekezet' első isteni tiszteletének alkalmatosságával írta.
- 3) Egy istenfélő , jó és gondos Anyának és Nagy Anyának Vattay Borbálának életében, halálában és holta után való vigasztalásai. Győrben 1785. 8-rétben 84 lap.
- 4) Butsuztató Versek , mellyeket néhai Fő Tiszt. és Nemes Perlaky Gábor Úrnak 's a' t. Győrben 1786. 8-rétben 12 lap.
- 5) Keresztény Fejérvépnék való Imádságos könyv. Első darabja Győrben 1788. 8-rétben 246 lap.
- 6) Frohe Aussichten treuer Bürger in die feyerlich angetretene Regierung ihres Erb - Königs. Preszburg 1790. II. Leopold Királynak Po'sonyban lett megkoronáztatása' alkalmatosságával mondott Prédikátió. 8-rétben 30 lap.

Kevés ugyan az, a' mit nyomtatás által közre bocsátott; de mind a' mellett a' dologhoz értők azt állítják, hogy Pázmán Kardinálisnak 's Molnár Albertnek, a' Calvin fordítójának, idejektől fogva 1780-dikig senki sem tett annyit a' magyar nyelv művelésére nézve, mint Ráth újságjai által. Éljenek tehát a' Haza vallásbeli három fő felekezeteinek ezen tudós sorsosai a' háládatos maradék emlékezetében, 's oszszák meg egymás között békével a' magyar nyelv kiműveléséből származott ditsőséget a' hír' templomában.

2) Kralowanszky András.

Kralowanszky András egy volt az Ifjúság legjótévőbb vezérjei közül. Árva Vármegyében Kralován 1750-ben Dec. 29-dike volt áldott napja születésének. Szutsánon Turótz Vármegyében kezdette, 's a' Késmárki Lyceumban folytatta kellemes társalkodását a' Mú'sákkal. Egy ideig Iglón kedvelt házi-tanító volt. Azután pedig Vittenbergában és Jénában tsuda szorgalommal művelte tehetségeit. Viszsa-jövetele után eleinte mint Késmárki Professor, utóbb mint Eperjesi Professor és Rector készítgette magát a' Sopronyi tanuló ifjúság hasznára. Ide 1804-ben meghívatatván, mind gyenge egészsége, mind pedig hivatalbeli bajai mellett olly pontossággal 's kellemes szívességgel munkálódott, hogy érdemeinek esmerőji 's tanítványai édes örömmel áldják emlékezetét. Ritka ember, a' kiben a' tudomány, szív és szelidség így egyesültek volna. Nemes lelke 1809-ben Nov. 14-kén vált meg a' hőszas betegeskedésben elfáradt testétől.

Nyomtatott munkája ez:

Naturalis historiae compendium, quod in usum suarum praelectionum conscripsit propriisque suntibus edidit Andreas Kralowanszky, Scholae Késmárkiensis Philosophiae Professor. Leutschoviae typis Michaelis Podhoranszky de eadem, Typographi et Bibliopolee 1795.

3) Mesterházi Nagy János.

Mesterházi Nagy János Sopron Vármegyében Mesterházán 1738-ban Dec. 27-dikén született. Nemeskérrett és Sopronban tanult. 1765-ben a' hazai Törvények tanulása végett Po'sonyba ment. Két esztendővel azután Sopronyon által-úta-

zása közben esmerősei' megszóllítására 's tulajdon hajlandóságára nézve az itt lévő Gymnasiumnál elfogadta a' Donatus tanítását. Minekutánna ezen hivatalában különös szorgalmát 's alkalmas voltát a' gyengébb elmék' művelésében eléggé megbizonyította, 1783-ban Nov. 1-sőjén köz akarattal a' Syntaxisba mozdítatott elő. Sarkalatos tudománya, mellyben szüntelen elébb ment, szorgos 's szíves fáradozása a' tanításban, valamint szoros rendtartása 's igazság szeretete, esmerőseinek 's tanítványainak mindenkor emlékezetekben marad. Érdemeit még az is ditsőíti, hogy könyveit a' Gymnasium Könyvtárának, 's értékét az Alumneum fundusának 's a' Professzorok fizetésének szaporítására hagyta. 1803-ban Maj. 10-dikén mula ki.

Fordította németből ezt:

1) Boldogságra vezérlő oktatás a' Jésus' Tudományja szerint. Sopronb. 1798. 8-rétb. 157 l.

Ezen hasznos és a' maga nemében igen jeles könyv szerint tanítatik kisebb deák oskoláinkban még most is az ifjúság.

Németh László.

Németh László 1770-ben December' másodikán született Soprony Vármegyének Jobbaháza nevű helységében. Az atya közönséges sorsú, de alkalmas birtokú Nemes ember volt, 's két fijának Andrásnak és Lászlónak igen tisztességes tudományos nevelést adott. A' két testvérek valamig az Akademiára menetel őket egymástól el nem választotta, mindenkor együtt laktak, 's olly példás szeretettel viseltettek egymáshoz, hogy tsak szempillantatokig tartó neheztelést is igen ritkán lehetett közöttök látni. Az idősbik tsak hamar azután, hogy Prókátornak felesküdt, meghalt szá-

raz-betegségben, sirattatván minden barátitól, kik jó szívét közelebről esmerték.

Az ifjabbik szívének nemes indulatjával elérte, lelkének egyéb tökéletességeivel pedig sokkal feljülhaladta bátyját. Oskolai tanulását Soprony Vármegyében Vadosfán kezdette. Elméjének elevensége 's tanulásbéli szorgalma már itt is szembetűnőképen kitetszett. Nem egyszer kellett ötet nálánál egész fejjel is nagyobb deáknak süveglevéve az oskolából (az ottani 's akkori oskolai fenytékekhez képest) szállására kísérni 's könyveit inassa gyanánt utánna vinni. Különösen midőn egy examen' alkalmatosságával a' Goliát dramatizált 's versekbe öltöztetett történetének előadásában Dávid személyét játszotta, közönséges tapsolást és tsudálást nyert nézőji előtt, mind versei' sokaságával, mind egyenes és bátor perorálásával.

Tíz esztendő s korában Sopronyba vitetett, a' hol közel tizenegy esztendőt töltött. Ezen idő alatt kezdték a' Sopronyi Gymnasium' igazgatóji a' józanabb Paedagogikának szabásait haszonra fordítani, 's egy felől a' tanítás tárgyai, a' nyelvek és a' dolgok között az időt igazságosabban felosztani, másfelől az oktatásnak könnyebb és jobb módját gyakoroltatni. Fontos környülállás egy olyan tanulóra nézve, a' millyen Németh volt, a' ki mind az oskolában nagy figyelmet, mind az oskolán kívül eleitől fogva minden külső ösztön nélkül tsudálkozásra méltó szorgalmat mutatott.

A' közös oskolai letzkéknek annyival is inkább nagyon sokat köszönt, minthogy a' Sopronyi Gymnasium ekkor is igen jeles tudományú tanítókkal ékeskedett. De nem kellett egyéb, tsak útmutatás; a' nagyra termett ifjúnak szívében könnyen lángot vetett minden szépnek, és jónak szeretete, 's mihelyt lángot vetett, égett szaka-

datlanúl. Eleintén a' Historiát, 's az ahoz tartozó studiumokat szerette egyebek felett. Érett ifjúnak is sok lett volna, a' mennyit ő már gyermek korában erre nézve, részszerint olvasgatott, részszerint feljegyzett, részszerint tanult. A' mi különösen a' föld' leírását illeti; Szászky' száraz Compendiumából a' pensum minimum alatt feljegyzett helyeket 13 esztendő korában magányos órájiban tsak nem egészen megtanulta könyv nélkül, minden helyek' fekvését annak módja szerint felkeresvén a' mappákon. Nem sokára azután kiváltképen nagy hajlandósággal viseltetett a' Mathesis eránt, mellyre ritka talentomokkal is készítette el őtet a' természet. Az oskolai könyvekkel Wolffal, Ernestivel meg nem elégedvén, otthon Kästnert vette elő. Üres órájiban egy ideig szüntelen azt forgatta 's tanulta; ha hol megakadt, nem tsak a' Professoroktól, hanem más akár-melly sorsú tudósoktól is, a' kiknek Mathezisbéli tudományához bizodalma volt, bátran kérdezősködött. Nem nyugodott mind addig, valamig az említett Tudósnak Arithmetikáját és Geometriáját egész végig meg nem értette; melly meglévén, egynehány barátjainak különös órákban nagy örömmel letzkéket tartott, és nagy tüzzel magyarázta ezen munkát. — A' méltán úgy neveztetett humaniorákat, mellyek a' Gymnasiumokban első helyet érdemelnek, későbben szerette meg, 's még későbben szerette volna meg Schwartzner elragadó ékes szóllása 's szíveket általjáró unszólása nélkül. De annál nagyobb tüzzel iparkodott itt is, részszerint hogy tanuló társaitól el ne maradjon, részszerint hogy tsak nem imádott tanítójának kedvét kereshesse. Tsak hamar annyira is ment szorgalma, hogy barátjaival együtt Xenophont és Homerust tanulhatta, a' gyakorlatlanabakat a' Görög' nyelv első kezdetére taníthatta, 's

azon kívül az oskolában magyarázott Görög és Római classicusokban nagy gyönyörűségét lelhet-
te. Mindenkor háládó szível emlegette ezen ta-
nulásbéli hijjánosságnak kipótoltatását, mellyel
azt nyerte, hogy jóllehet a' Filologia különös
kedves studiumja soha sem lett, mindazáltal a'
szép munkák' érdemét érezni, betsülni tudta, és
hová tovább buzgón igyekezett a' stylusban való
vigyázatlanságot, melly eleintén szokásává vált,
illendőbb figyelmetességgel feltserélni. Az Orszá-
gok állapotjáról való böltselkedésre, melly utóbb
leguralkodóbb tudományos hajlandósága lett, ha-
sonlóképen a' Magyar Ország' Statisticájának Iró-
ja által intéztetett figyelmetessége, úgymint a'
kitől legelsőbbben volt szerentséje hallani a' neve-
zetesebb Europai Országok' Statisticáját.

Az oskolai barátság hathatósan szokta vagy
előmozdítani vagy hátráltatni az ifjak' formál-
tatását. Németh e' részben is szerentsés volt. Ő
igen korán érzette szívében a' barátságra való
ösztönt. Nem volt még egészen tizenhárom eszten-
dős, midőn egyik tanuló-társát magának különösen
kiválasztotta, barátjának szivreható kifejezésekkel
meghivta, 's maga részéről a' legbuzgóbb szeretetet
szentül ígerte. Egész Románt lehetne arról inni,
melly tiszteletben tartotta a' két öszveszövetkezett
barát az általok kötött szent frigyét, melly for-
ró szível irtak verseket majd egymásnak kö-
szöntésére, majd a' barátságnak magasztalására,
mennyit beszélgettek egymással magános orájik-
ban a' barátság' mivoltáról és hasznairól, mit ál-
madoztak együtt jövendőjükről, 's melly sokat
használt nekik, és melly édes gyönyörűséget érez-
tetett velek ez az öszveszövetkezés eleitől fogva
mind addig, míg azt a' halál fel nem bontotta. De
ezen különös frigyesén kívül több jó barátokat is
esmert és szeretett Németh Sopronyban, a' kik
hozzá méltók voltak. Ezen egynehány jó igyeke-

zetü ifjaknak együtt barátkozása mindnyájoknak nagy előmenetelekre szolgált; mert a' legnemesebb vetélkedésre adott alkalmatosságot. Némelykor, a' midőn az egyesített erő szükséges volt, együvé jártak, p. o. midőn a' Frantzia, Anglus, és Olasz nyelvek kezdetét minden mester nélkül tanulták, 's a' többféle Grammatikákat egymással öszvehasználtván, a' járatlan és előttök esmeretlen uton nagy vesződséggel, de még is mindenkor jó kedvel törtettek. Másszor külön 's kiki a' maga szállásán, ugyan azon egy könyvből vetélkedve olvastak, 's első öszvejövetelek alkalmatosságával egymásnak örömmel számot adtak, mellyik mennyit olvasott légyen. Néha ismét az, a' mellyik magát valamely studiumban erősebbnek érezte, abban a' többinek a' maga jó kedvéből letzkéket tartott. Ugyan ezen szives barátok együtt léteknék utolsó esztendejében minden héten egyszer öszvegyültek a' végre is, hogy magyar nyelven kidolgozott munkájikat egymás előtt felolvassák, megítélnék, 's új tárgyakat adnának fel a' kidolgozásra. E' volt eredete a' Sopronyi tanuló ifjak magyar társaságának, melly utóbb szélesebb planum szerint organizáltatott, 's mellyben sok ifjak találtak 's találnak még most is ösztönt és buzdítást a' tudományokban, 's különösen nemzeti nyelvünkben gyarapodni.

Abban is kedvezett a' szerentse Némethnek, hogy Sopronyi tanulásának két utolsó esztendejében egy jó tónusu házzal a' barátság kötelei által öszvekaptsolta. Volt ez Néhai Ásbóth Sopronyi Tudós Prédikátor' özvegyének háza, mellynek több jó igyekezetü ifjakkal együtt ő is közsönhette deák durva erköltseinek első tsinosodását. Hathatósan eszközlötték ezt mind maga az említett pallérozott értelmü és jó szívü Aszszony, mind nagyra termett fiai, mind pedig kellemes és jól nevelt leányai, a' kik közzül

egyik utóbb hitvese 's haláláig kísérő társa is leve.

1700-dik esztendőben Soprony Vármegye Banderiuma közé felvétetvén, azzal együtt megfordult Budán, nem lévén minden haszon nélkül e' héli tapasztalása is. Mihelyt a' Banderium elosztott, tüstént visszatért ismét Soponyba, 's ott folytatta tanulását 1701-diknek tavaszáig. Ekkor elindult legmeghittebb barátjával Sopronyból Magyar Országban egy utat tenni, tapasztalásokat gyűjteni, 's különösen az előtte neveikről esmeretes Hazai tudósokkal személyesen is megismerkedni. Megjárta a' Hazának alkalmas részét, 's kitelhetőképen hasznára akarván az alkalmatosságot fordítani, megnézett minden utjában lévő nevezetességeket, 's meglátogatott minden vallásbeli Tudósokat. Ezen utazás közben nem csak jeles tapasztalásokra, hanem sok betses esmeretségekre is tett szert, mellyeknek emlékezete mindenkor kedves és elfelejhetetlen volt előtte.

Igy el lévén készülve, 1701-ben ősszel elment a' Göttingai Univerzitasra. Itt csak azt kellett neki nagyobb tökéletességre vinni, a' minek már Sopronyban megvetette vala fundamentomát. Az ott lévő nagy nevű Tudósok között leginkább tisztelte, 's legnagyobb figyelemmel hallgatta Häsznert, Schlötzert, Heynet, Gatterert, Spittlert. A' letzkéktől üresen maradott órákat nem csak a' hallott dolgokról való elmélkedéssel, hanem egyszer'smind a' legjelesebb munkák olvasásával is töltötte el. Ezen utolsóra alkalmatosságot szolgáltatott neki Göttingának jeles bibliothecája, mellynek kintsei minden tanulni akaró ifjúval példa nélkül való generositással szoktak közöltetni. A' feriakat is haszonra akarván fordítani, egyszer másszor aprólékos utazásokat tett azokban. Göttingában léte alatt vált még legrégebb barátjától, a' kivel mind addig mindennél

denütt együtt futotta vala pályáját. Ettől való elbutsuzása elevenen lefesti szívének akkori állapotját. „Eddigi barátságunkat, így irt ahoz a többek között butszó levelében, nagy részint „a szerentsének köszönhetjük. Öszvehozott az benünket, mint két hosszú utra indulót, Sopronyban; úgy helyheztetett, hogy sem utnak indulásunk idejére, sem az uti költség megszerzésére, sem feltett tzelunkra nézve egymástól nem „igen különbözénk. — Elkezdettük ezt az utat, „együtt folytattuk tiz esztendeig, megesmertük „egymást számtalan környülállásokban, mind eddig megmaradt régi kötésünk. Oh melly érzések „járják itt által szívemet! — — Már ezután kétfelé válván tsak hírét fogjuk egymásnak hallani. „Közös tzelunk, melly a Haza haszna, 's sziveink' egyforma érzése, tovább is tartsa fen szövetségünket. Örüljünk ha hirt adhatunk egymásnak utunk' szerentsés folyamattjáról, 's tzelunkhoz „való közellítésünkről”.

1794-ben ősszel Göttingát oda hagyván 's haza jöven, elébb Néhai Gróf Batthyányi Maximilián házában egy kevés ideig informátorságot viselt, azután pedig 1796-ban Györré hivatott Rectornak és Professornak, a' hol példás buzgósággal és szorgalommal, 's nem kevés hozsonnal munkálkodott mind addig, míg a' halál 1806-ban Május 15-kén ötet el nem ragadta.

Nyomtatásban kijött munkái következők:

A' Világ Történeteinek Tudományára való készület. Irta gyermekek számára Slötzer Augusztus Lajos. Magyarra fordította Németh László. Soprony 1795. 8.

Az Europai nevezetesebb országoknak rövid leírása, Németh László által. Első Rész, melly a' Bevezetést, N. Britániát, és Hiberniát, Sző-

vetséges Belgiomot, Daniát és Norvegiát, Svezziát, 's az Orosz Birodalmat foglalja magában. Sopronyban 1795. 8. A' második Rész is egészen elkészítetett általa, még pedig nagy gondnal és szorgalommal; de az a' Censurán soká megakadtott 's utóbb elveszett.

Rövid deák Grammatika. Irta tanítványai számára Németh László. Győrben 1799. 8.

Ezeken kívül sok kisebb és nagyobb értekezéseket és Recenziókat iktatott be részszerint Schedius Urnak Zeitschrift von und für Ungern nevű munkájába, részszerint pedig és még inkább a' Betsben Annalen der Österreichischen Literatur név alatt kijött, és a' Tubingában Cotta által Allgemeine Zeitung tzim alatt kiadott időírásokba.

Jóllehet kijött írásai is betsületére válnak, mindazáltal tsak próbák és nagyobbakra vezető készülétek voltak azok, 's tsak azt mutatják, mitket lehetett volna még utóbb szerzőjökötől várni, ha tudományos pályáját tovább futhatta volna.

Az értelemnek betses tökéletességei igen szépen voltak benne szép 's nemes tulajdonságaival egyesítve. Heves természetén tsudálkozásra méltó mértékben tudott uralkodni. Szavát szentül megtartotta, a' barátság kötelességeit hiven tisztelte, a' szolgálatra, szivességre minden esmerősei sőt még az esmeretlenek eránt is nagy készséggel birt; a' társalkodásbéli örömet vidámságával 's elevenségével nagyon lelkesítette. Foglalatosságaiban és minden dolgában a' rendet szerette 's szorosán követte. A' rettegni nem tudó bátorság, melly a' jelesebb elméknek, kivált a' fiatalabb korban tulajdonok szokott lenni, mellynek egy bizonyos mértéke nélkül senki nagy dolgokat véghez nem vihet, nem tsak feltalaltott, hanem néha illendő határon túl is repült benne. Láng esze nem szeretett ballagva jár-

ni, hanem szüntelen nyargalni akart; nem tsuda hát, ha egy olyan világban, mellyben annyi sorompó vagy on, a' megütközést nem egészen kerülhette el. Azonban a' kik reá végig figyelmeztek, gyönyörködve szemlélték utóbbi esztendejiben a' tüzes bátorságot okos vigyázással párosodni.

Mind ezen jelességekhez az is járul, hogy a' szép léleknek deli termettel, szép ábrázattal 's kellemes vonásokkal ékeskedő test adott szállást; ugy hogy Németh László akár melly oldalról tekintve is egy igen szép fényvel tündöklő, 's a' maga körében igen hasznosan világoskodó, de fájdalom, rövid ideig tartó tünemény volt.

Zigán János.

Született Ajkán Veszprém Vármegyében, 1772-ben Martz. 19-kén. Tudományos kimiveltetését Sopronyban nyerte, a' hol 1784-diktől fogva 1792-dikig tanult. Ekkor Veszprémbe hivatott predikálló mesternek, 's 1794-ben oda való Prédikátornak szenteltetett fel. 1798-dikban Högyészi Predikátorrá lett Vas Vármegyében, 's az maradott mind haláláig, melly 1809-dikben történt. Jeles tudománya, tanításbeli ügyessége, példás élete 's társalkodásbeli ritka tökéletességü és szeretetre méltó tulajdonai életét betsessé, 's kora halálát fajdalmassá tették mindeneknek, a' kik őtet közelebbről esmerték.

Számos butszutztató versei jöttek ki nyomtatásban, mellyek ugyan minden illy hamar készült munkák természetéhez képest kevés poétai érdemmel birnak, mindazáltal a' gondolatok tisztaságával, a' képek helyes választásával 's a' versek' könnyen folyásával nagy mértékben ajánlják magokat azoknak, a' kik e' féléket szeretnek. A' nagyobb olvasó Közönség' számára következő muakáji jelentek meg:

Nagy Britanniának egyházi, polgári és tudománybéli állapotja a' XVIII-dik Század vége felé. D. Wendeborn munkája szerint rövid summába foglalta Zigán János. Pesten 1808. 8.

Ezen munka a' nemzeteket és Országokat esmertető gyűjteménynek első kötetét teszi.

Palotási Karolina Ris-aszszony' története, az erköltsi érzés nemesítésére. Pesten 1808. 8. Más-kép ilyen titulus alatt: Grátziák Bibliothekája. Első Hötet.

Angliába, Skotziába és Hiberniába való utazás 1801-ben, írta Pictet, Márk Ágoston, Genevai Professor. Némethől fordította Zigán János. Ez halála után jelent meg a' nevezetes utazások tárházának negyedik kötetjében. Pesten 1817. 8.

Wilfinger Ernest János.

Született Sopronyban 1745-ben; tanult Sopronyban, Po'sonyban, Jenában. Először Dömölkön mint második Predikátor szolgált, azután Rapoltsra hivatott, és onnét Sopronyba, a' hol meghalt 1803-dikban, Aug. 8-kán.

Nyomtatásban ilyen tizimű könyvetskét adott ki:

Az úgy nevezett Dunán túl való kerületben lévő Aug. Conf. tartó Ekklesiáknak múlt két században élt Fő Igazgatójnak a' vagy Superintendenseinek rendjét világosabban kinyomozta és maga költségén közre botsátotta Wilfinger Ernest János, a' Sopronyi Ev. Gyülekezet Predikátora, Sopronyban 1796.

Perlaky Dávid.

Született Gergelyben Veszprém Vármegyében, az 1754-dik esztendő Juliusának 19-kén. Tanulását születése helyén kezdette, Sopronyban, Po'sonyban folytatta, és Göttingában végezte. Predikátorságot Gergelyben, Nemeskérert, Rév-Romáromban, Ris-

Pétzen és N. Dömölkön viselt. Mint N. Dömölki Predikátor és Kemenes-allyai Senior meghalt 1802-ben.

Míg Rév-Komáromban lakott, az akkor kijött Mindenés Gyűjteménybe külömbféle értekezéseket iktatott. Azon kívül utóbb nem csak több rendbéli egyes Predikáziókat és butszutatókat, hanem némelly hasznos könyveket is adott ki, p. o. Oktatást a' gyermek nevelésről, Gyermeknek számára való imádságos könyvet, Keresztény A B C-t 's a' t.

Nagy György János.

Nagy György János született Kőszegen 1735 Oct. 12. N. Csón szedegette első zsengejét a' tudományoknak, mellyeknek szorgos tanulását azután Sopronyban folytatta, és Jénában végezte. Innét vissza térvén Sopronyba, ugyan itt nem sokára a' Syntaxis' Tanítójává választatott. A' tanításban fáradhatatlansága, könnyű módja, 's az ifjúság eránt kellemes szelídsége által mindenek hetsülését 's tiszteletét megnyerte. 1783-ban Harkára az újonnan felállott Gyülekezethez Predikátornak hivatattván, ezen hivatalt elfogadta, 's 1789-dikig folytatta. Sopronyban a' tsendes nyugalomra szánt életét sem töltötte hanyélessel, hanem a' tanuló ifjakat házában tanítgatta. Ezen nyugalma idején egy tzukor tisztító Fabrikának felállítása jutván eszébe, arra Királyi engedelmet kért és nyert. De minekutánna az arra szükséges alkalmas szép épület elkészült, kéntén volt azt némelly veszélyes környülállások miatt nagy kárával és veszteségével másoknak általengedni. Ha a' házi tanítás az előtt nemes lelkének szüksége volt, most külső állapotjára nézve is szüksége volt arra. Fáradhatatlan szorgalommal és tsudálkozásra méltó nyájassággal 's türedelemmel tanítgatott életének végső határáig. 812-ben Maj. 19-dikén halt meg. Emlé-

kezete mind azoknál a' kik esmerték, mind kiváltképen tanítványainál betses és tisztos.

Nyomtatásban kijött munkái ezek:

- 1) Ist der Saganische Normalunterricht gründlich und zweckmässig? Wien 1786. 8. 76. lap.
- 3) Principia Logices, ugyan az előbb említett könyvbe foglalva, a' 76-dik laptól fogva a' 127-ig.
- 3) Einleitung in die ungarisch philosophische Sprachlehre. Wien 1793. 8. rétb. 351 lap.
- 4) Tudósítás 1794. Apr. 1.
- 5) Egy levél. Lásd: freimüthigen Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland S. 114.

Nagy István.

Nagy István a' Dunántúli Ev. Luth. Gyülekezetek egyik legjámorabb Superintendense volt. Bezin Győr Vármegyében 1728-ban Máj. 2-dikán született. Minekutánna Győrött 6 és Sopronyban 7 esztendeig mulatott az oskolákon, Vittenbergában is 3 eszt. dőt töltött, 1753-ban Nagy-Alásonyi, 1756-ban Palotai, 1765-ben pedig Sz. Lőrintzi Predikátorrá lett. 1775-ben a' Tolnai Seniorság biztatott reá. 1786-ban Superintendensé választatott, de azt még ekkor nem fogadta el. 1791-ben mint a' Tolna; Baranya és Somogy Vármegyei Gyülekezetek Seniorja és követje a' Pesti Synodusnak egyik nevezetes tagja volt, és 1796-ban köz akarattal Superintendensé, 's még ezen eszt. T. N. Tolna Vármegye Tábla Birójává nevezetett. Elhunyt 1812-ben életének 84 eszt.

Kinyomtatott munkái ezek:

- 1) Úr Krisztus' kinszenvedéséről való elmékedések. Németből magyarra fordította 's a' t. két kötetben. Po'sonyb. 1790. 8 rétb. 1742 lap.

2) Az Úrvatsorájához először készülőeknek való Tanítás. Veszprémb. 1800. 8 rétb. 72 lap.

Szakonyi József.

Szakonyi József Senior, született Veszprém Vármegyében Dabronban, 1746-ban Apr. 28-kán. Tudományos hivatalára Sopronyban 10, Jénában pedig 3 esztendeig készült. Innét 1772. egyenesen N. Csóba ment, a' predikátori hivatalnak, mellyel megkináltatott, elfogadására. 1786-ban Pápára költözött, a' hol 1787. Consenior, 1803-tól fogva pedig Senior volt a' Veszprém Vármegyei Felső-Vidéken. Meghalt 1810 vagy 1811-ben.

Munkáji, mellyeket közre hotsátott, ezek:

1) Ao. 1778 támadott hadi háborúban Istenhez hotsátott Imádsága a' N. Csói Gyülekezetnek, 8 rétb. 1 levél.

2) Oskolai Vezér, vagy az okos és hasznos oskolai tanításra vezető könyvetske. Po'sonyb. 1792. 8 rétb. 60 lap. Lásd Annal. Eccl. Schol. 11. 1795.

3) A' mostan megnyert békességért Vízkereszt nap után VI. Vasárnap a' hálaadó predikátiókor mondatott Ének. 1798. 12 rétb. 4 lap.

Bárány Pál.

Szenitzei Bárány Pál született Győr Vármegyében Fel-pétzen 1748 Jan. 22. Elvégezvén Po'sonyban tíz esztendők' lefolyta alatt a' Gymnasiumbeli Tudományokat maga további tökéletesítése végett Lipsiában és Hálában 2 esztendeig mulatott. 1772-ben Palotai Predikátorrá, lett, s innét 1778-ban Varsádra ment által: 1796-ban Consenior 's utóbb a' Tolnai Gyülekezeteknek Seniora lett.

Nyomtatott munkája ez :

A' Sz. Írásnak a' betű szerint fordítás által némelly meghomályosított helyeire való világoskodó Lámpás. 1787. 8 rétb. 115 lap.

H o r v á t h S á m u e l.

Horváth Sámuel, Soprony Vármegyében Nemeskérett 1753-ban Martz. 15-kén született. A' Po'sonyi Gymnasiumban $2\frac{1}{2}$, a' Sopronyiban 8, Vittenbergában pedig 2 esztendeig mívelte magát a' szelidebb Mu'sák közt. Predikatori hivatalának munkásságát 1778-ban Palotán kezdette, 's 1783-tól fogva Gyöngön folytatta. 1787-ben N. Geresdre ment által, 1798-ban pedig Bakony-Tamásiiba hívatott meg.

Nyomtatásban ezen munkáji vannak :

1) Az Úr asztalához járulóknak oktatások 1790. 8 rétb. 20 lap.

2) Keresztény a. b. c, a'vagy a' Keresztény Tudománynak első betűji, 1796. 8 rétb. 16 lap.

3) A' hétnek minden napjaira való reggeli, és estvéli 's a' t. Imádságok. Györött 1799. 12 rétb. 184 lap.

4) Imádságos könyv, vagy a' közönséges Isteni tiszteletre és az időnek 's külömbféle eseteknek környülállásaira alkalmaztatott könyörgések. Györött 1799. 8 rétb. 400 lap.

5) Rövid oktatás, miképen kellessen magunkat a' Pestis ellen védelmezni, és a' pestisben lévő betegeket orvosolni. Györb. 1806. 8. 15 lap. Ennek ő nem frója, tsak kiadója volt.

Irt egy kised kézi Ágendát is.

K o n t o r J á n o s.

Kontor János 1751. Martz. 13. Soprony Vármegyében Nemeskérett született. Sopronyban,

Netzpálon és Modorban kóstolgatta a' Tudományokat. Azután Oskola Mester volt Lehotán Nógrád Vármegyében, Surdon és Csengén. 1786-ban Szendre rendeltetett Predikátornak, 1793-ban Sikátorra, és innét 1798. Kertára hívatott. Utóbb önkint lemondott hivataláról, 's Nemeskérett élt magányosságban, a' hol ezen könyveit írta:

1) A' méhekről, részről magyar Hazánkhoz alkalmaztatott legújabb méhész könyvetskéből, részről pedig tapasztalásokból vett Jegyzések, mellyeket öszveszedett 's a' t. Sopronyb. Sziesz Antal maradéki betűjivel.

2) Ezen kívül még egy bővebb oktatást is adott ki a' méhekkel való bánásról.

3) Boldogság tüköre, melly azt tárgyazza, miképen lehetne azon zélt elérni, hogy az egész emberi nemzetség boldogabb állapotban legyen, mint most vagyon. Irta Nemeskéri Kontor János, nyugodalomra lépett Ev. Predikátor, és a' Sopronyi Magyar Társaság' tagja. Sopr. Sziesz maradéki betűjivel. 8 rétb. 192 lap.

Illy és Péter.

Illy és Péter Veszprém Vármegyében Takátsin 1759-ben Máj. 16-kán született. N. Dömölkön és Po'sonyban tanult, 1784-ben Sz. Andrászon az új Gyülekezet' Predikátorává lett, 's ugyan itt töltötte el tsendes életét.

Nyomtatásban ezen könyvet adta ki:

Új imádságos Könyv, mellyet köz-haszonra eresztett 's a' t. Po'sonb. 1792. 16 rétb. 318 lap.

His Sigmund.

Kis 'Sigmund Vas Vármegyében N. Dömölkön 1744-ben Aug. 24-kén született. Tudományát Po'sonyban, Sopronyban és Jénában szerzget-

te. 1769. Sz. Lászlói, 1771 Bődögei, 1783 Kis-Somlyói, 1786 Téthi Predikátor, 's még ezen eszt. Győr Vármegyei Senior lett. 1805-ben hunyt el.

Nyomatott munkája ez :

D. Luther Márton Kis Katekismussa, magyarázó kérdések' és feleletekkel, mellyet az Isten nevének ditséretére 's a' t. Po'sonyb. 1804. 8 rétb. 202 lap.

Dressler Kristián.

Dressler Kristián, Po'sonyban 1741. született és ugyan itt végezte tanulását. Először 1776 Kőcsén munkálódott mint predikáló Tanító; 1782 Carinthiába ment, és innét 1790 Csávára jött vissza.

Ezen munkáját adta ki :

Historia regum Hungariae, bene latino sermone composita emissaque. Pars prior. Sopronii 1792. 8 rétb. 186 lap.

Bene Jó'sef.

Született Bélán Szepes Vármegyében 1763-ban. Tanult helyben, Késmárkon, Lötsén, Po'sonyban. 1783-ban Apáthi, 1788-ban pedig Rátz-Kozári Predikátor lett, a' hol meghalt 1805 táján.

Az ő munkája az a' nagyobb Német Katechismus, mellyel a' Tolna Vármegyei Senioratus a' gyermek' tanításban él, 's melly a' maga nemében a' jobbak közé tartozik.

Enesey György.

Lakott Enesén a' maga jószágán, 's meghalt ezen század' öt első esztendejének valamelyikében, mint Győr Vármegyei Tábla Bíró, életének legjobb korában.

A' következő könyvetske az ő munkája:

A' Tzigány nemzetnek igazi eredete, nyelve, történetei; most legelőször hosszas feledékenységből világosságra hozattak és rendbe szedettek E. G. Nagy - Győr vidéki Magyar által. Győrben 1800. 8.

Noszlopy Sándor.

Felesküdt Prókátor és Ügyviselő volt, 's lakott részszerint Vas Vármegyében Dukában, részszerint Somogy Vármegyében (ha nem tsalatom) Miklán, 's hasonlóképen a' folyó század' elején halt meg.

Nyomtatásban egy közepszerű nagyságú könyvet bocsátott ki, a' maga neve nélkül, mellyben vallásbéli dolgokat tárgyazó beszélgetések foglaltatnak. Sem titulusa, sem megjelenésének ideje és helye nem jut eszembe.

Vagynak az előszámlált Irókon kívül többek is olyanok, a' kik egyes Predikátziókat vagy buzsztató Verseket adtak ki; de azokról itten szólni nem szándékom.

—i—

4.

A° Mennyiséget jelentő szavakról.

Az idegen nemzetek' nyelvén való beszéllés által csúszott be számos vendég szállásmód nyelvünkbe; mellyek közül az idomtalanabbaknak szükség elsöben útat mutatni, és idővel a' többieket is, mert könnyü honnyokra ismerni, hogy

nálunk ezentúl ne alkalmatlankodjanak, utánnok küldeni.

Illyes a' mennyiséget jelentő szavakkal való élésmód, midőn némelyek így beszélnek és ír-
nak, noha merő vigyáztalanságból: két, tíz, száz,
ezer emberek; — sok, számos, kevés, néhány
házak; — e' helyett: két, tíz, száz, ezer ember;
— sok, számos, kevés, néhány ház

És valóban minnek is tevődnek illyes esetek-
ben a' főnév, úgymint: ember, ház, a' többes
számba; midőn a' mellék név, a' milyen a' két,
három, tíz, húsz, száz, ezer 's a' t. azután a'
sok, számos, kevés, néhány, 's a' t. úgy is ma-
gában már a' többes számot jelenti. — Ime ez is
igen bölcs alkotására mutat anyai nyelvünknek,
mellyben valóságos philosophiai okoknál fogva
marad el minden a' mi felesleges, a' mivel is ta-
lán egy Európai nyelv sem dicsekedhetik.

Senki sem hozhat fel Pereszlényitől fogva
egész Verseghiig egy Grammatikust is, a' ki a'
névnek a' sark-számmal való egyeztetéséről más-
kép gondolkodott volna; hanem a' gyűjtő mellék
nevekre (Adjectiva Collectiva) még Pereszlényi
nem igen vetette figyelmét, mondván Grammati-
„kájának 130. lapján: „Post antecedens plurale,
„ponitur relativum etiam plurale, ut Az Úrnak
„minden beszédit, mellyeket szóllott, még-
„cselekedgyük. — Etiam post antecedens voce sin-
„gulare, sed sensu plurale, ponitur relativum
„plurale, ut A' gazdag sok jó t cselekedik”. Te-
hát tsak a' sok, és nem a' minden melléknevet
tartotta gyűjtőnek, azért is írja: minden be-
szédit e' helyett: minden beszédjét.

Talpra esett ebben Verseghinek szabása, melly
így szóll: „Mikor a' fő név előtt gyűjtő mellék
„név, vagy gyűjtő névpótoló áll, a' fő név a' ri-
„deg számban marad, mint sok embert (nem

„pedig embereket) láttam a' hegyen. Minden ember mondja, nem pedig minden emberek mondják. E' falka sertés a' kutyákra rohant, nem pedig e' falka sertések a' kutyákra rohantak”.

Innen csak az jön ki, hogy ezen kérdésre: mennyi, vagy hány? akár meghatározva, vagy számolólag (numerice), akár általjában, vagy gyűjtőleg (collective), az egyes számban van a' felelet, úgymint: két, három 's a' t. ember; — sok, számos 's a' t. ház; nem pedig: két, három 's a' t. emberek; — sok, számos 's a' t. házak.

Hanem egy olly kérdés adja magát ezen alkalommal elé, melly a' figyelmet mindenkép megérdemli, és a' mellyre épen itt kelletik felelni. Ez abban áll, hogy ha a' mennyiséget jelentő szavak után ki, vagy melly relativum következik, az egyes számban fog-e az is állani, vagy pedig a' többesben, és így kelletik-e beszélni és írni: Ama' tíz embert, ki az útszán állott, megverte az eső. — Ama' sok ház, melly a' tulsó soron áll, mind cserép sindelyes; vagy pedig így: Ama' tíz embert, kik az útszán állottak, megverte az eső. — Ama' sok ház, mellyek a' tulsó soron állanak, mind cserép sindelyesek. Az én véleményem az, hogy az illyes esetben a' relativumot nem lehet a' többes számba tenni.

Mivel a' többes számba tett relativum által csak azt akarnám észrevéttetni, hogy az előtte való mennyiséget jelentő szavak már magokban többséget tesznek, ha mindjárt az egyes számban vannak is; hanem erre épen semmi szükség sem lehet; mivel eleve megmondatik, hogy kettő, tíz, ezer az ember; — sok, számos, kevés a' ház;

tehát a' relativumot nem lehet a' többes számba tenni.

Azonkívül a' beszédbeli szokás is pártul fogja ezen vítatást; mivel kivévén ezen esetet, mellyben így szólunk: János is, József is, kik testi lelki barátim, elúztak, mindég megegyeztetjük számban a' relativumot azon névvel, a' mellyhez tartozik *). Eltávozunk tehát itten Pereszlényi tanításától, ki, a' mint feljebb is jelentettem, illy szabást alkotott: „Etiam post antecedens voce „singulare, sed sensu plurale, ponitur relativum „plurale, ut A' gazdag sok jót cselekedik, mellyekre a' szegénység nem bocsát. Pazm. p. „595. Csinály ötven arany karikát, mellyekkel 's a' t. Exod. 26. v. 6.” *).

Ezeket volt egyedül szándékom a' mennyiséget jelentő szavakról, nem annyira állításom' vítatása, mint az írásbeli nagyobb figyelem végett röviden mondanom; tudván azt, hogy mennél jobban ügyelünk a' pontosságra, annál jobban közelítünk az egységre is.

Szeder Fábián.

*) A' Palóczok ezen szerkeztetést: János is, József is, kik testi lelki barátim, 's a' t. így mondják: Jánosék is, Józsefék is, kik testi lelki barátim, 's a' t. Tehát ők a' relativumot az előtte való névvel ezen esetben is megegyeztetik.

*) Lásd Grammatica Linguae Ungaricae a P. Paulo Pereszlényi 's a' t. Tyrnaviae, Tipis Academicis, per Leopoldum Berger. Anno 1738.

II. L i t e r a t ú r a.

A. H a z a i L i t e r a t ú r a.

K ö n y v - e s m e r t e t é s.

Élet és Literatúra. 1826. első, második, harmadik, negyedik Rész, Pesten. Petrózai Trattner Mátyásnál (nyomtatott) 12-ödrétben 312 lap.

Előttünk vagyon első kötete azon gyűjteménynek, mellyre Szemere már tizennégy esztendő előtt gyűjtött, 's több ízben gyűjtött munkáit másoknak, kik' hasonlót kezdenek, általengedé 's maga vissza lépett. Az idő mind inkább meg látszék kívánni e' feltétel' végrehajtását, 's a' tisztelt férjfiú Kölcseyvel öszeállván, e' részt jelenben mutatóba adja: milly hasznot lehessen ezen intézettől várni olvasóink 's fiatal íróinknak? milly részvételt 's buzdítást a' község' részéről a' kiadóknak?

Hogy Referens a' munkának magánálló betse mellett annak állását 's viszonyait (relatio) literatúránkhoz képest is kimutathassa, futó tekintetet fog vetni eddig hirt folyóírásinkra, 's főkép azoknak aesthetikai befolyásokra literatúránkba, kivált pedig theória 's kritika által.

Második József Magyarjainkba új életet, új lelket öntött, ha egyenesen nem is, de öntött; tüzet hányt a' nyugvó elementumok alá, 's azok felforrtak, 's forrás buzgás által teremt mindent a' természet. Az ő kormány-korában támadtak első folyóírásaink is. Molnár' könyv-házáról, mellynek első kötetei még 1783-ban jelentek meg, Ref. már másutt is emlékezett, 's ebbeli befolyhatásáról véleményét kibeszélte. A' sor most első heti-írásunkat éri, mellyet Szacsvai Sándor Magyar Mú'sa tízim alatt 1787,8,9-ben ada ki a'

Kurir mellett, midőn azt Pozsonyból Bétsbe áltvitte. Milly viszonyban állt légyen azon időben a' magyar író a' magyar községhez, kitünik jó Szacsvai Uram' alázatos engedelmes tudósításából, mellyben szolgálatjával kínálja az érdeemes nemes közönséget, tsak parantsolatját várja, 's mivel „véges üres erszényemnek véghetetlenek költségei, instálom azért az engem tudósító közönséget, hogy bár tsak az félesztendőben tejendő tudósításokat 8 krajtzárokka küldjék, mert könnyebben birhatja sok azon terhet, melly alatt egy leroggyadna”. Szegény Szacsvai! reád az ég setéten hunyorgott, midőn Szittyia íróvá tett. De te ama' sanyarú időben mindent tevél, hogy használj nemzetednek, 's jobb érzésed' megtagadásával kelle kérned az embert, fogadná el jóteteményedet — 's nintsen, ki rád megemlékeznek.

A' Mú'sának tendentiája eleinte a' poézis volt; de nem sokára némelly olvasók' neheztelésére, kik a' versekbe belé úntak, próza is szereztetett bele; 's Bétsnek némemből fordított hisztóriája (I. 81—107 l.); Bacsányinak értekezése a' fordításról (I. l. 550), 's Földyé a' vers nemekről (I. l. 225) még maiglan is megérdemlik figyelmünket. De ezek egyszer'smind minden is, a' mit a' Músa jót adott. Péczeli, Horvát Ádám, Lácza, Pooos, Vályi Nagy, Édes Gergely, Gyöngyösi János, valának ekkor 's ebbéi hősai poézisunknak, kísérve több nevezett 's névtelen Nemtudommiktól, kik fél lábbal sántítva a' fürge Frantziák után, poézisunknak leglelketlenebb időszakát alkották, oppositióban a' latán iskolával, melly Révai, Rajnis és Szabó' igyekezeteik által épen ekkor kapott lábra. Ovid, Phaedrus, Gellertből rosz fordítások, mesék jobbára; erőtlen, velőtlen tanító 's festő versezetek, számtalan alkalmi rongyok, sőt még némelly éleskedések is
(hm!)

(hm!) keltek e' durczás szüz' kebléből. De leginkább még is olvastattak Péczeli, kinek érde-
mei minden társaiét felülmúlják, 's ki Teleki
Ádám' 's a' Francziák' nyomaikon a' négyszer ösz-
veharangozó versek helyett, többnyire tsak ket-
tőt rímele, 's az által legalább a' formán egy
keveset szelidített; de a' torkos Horvát a' né-
gyeseket védlette, mellyekben ő olly könnyen
mozgott, hogy néha napján száz versszakot is íra.
Ragyogtak még Pocs „remek eszével” (I. l.
356) 's kivált Gyöngyösi (János), ez a' „ma-
gyar Apollon” (I. l. 337), kinek józan fült szag-
gató csengéseitől kongott az ország, 's ki után,
midőn betegeskednék, minden vidékről ejulátu-
sok és lamentációk zengtek, 's új öröm hymnusok
gyógyulásán.

„Gyöngyösi (István) volt első, Horvát a' második
Ki hőrossainkról verssel gondolkodik;

Gyöngy — Homérusunknak száma párosodik”.

(I. l. 336).

Zrinyi tehát és Liszti el valának felejtve, Horvát
Homér volt, a' tehetetlen kor legalsóbb lépcső-
jére süllyedt. Dalok nem voltak, 's a' lyrai poé-
zis' helyét a' gyönyörűséges leonínusok foglalák;
nem volt az a' görög Schema, mellyet ezek a'
barbarusok el nem bitangolának, 's a' ragadály
olly hatalmas volt, hogy maga a' lelkes érzemé-
nyes Szentjóbi sem mulasztá el a' barát (monak)
ízlésnek áldozni. Rímeink voltak: p. o. Iliáscht,
Énéáscht, Henriáscht, Hunniáscht; lelke poézi-
sunknak:

„Fábris, az nagy hadivezér, jaj, meghala,
Kit Erdély mint kincset úgy néz 's becsül vala,
Nagy volt ez! urához volt igaz hívséggel,
Volt ez hazához is példás szívességgel” 's tb.

Horvát a' csillagokról kezdett egy poémát írni,
's legott támadt éneklője :

„Zengjed, Mú'sám, dicséretét annak a' poétának,
Ki hírével bétöltötte keblét a' két hazának,
Ki az egeken keresi versei' matériáját,
Éneklí a' farkas-csillag' járásának formáját” s' th.

Ez vala tónusa Mú'sáinknak! — „Az üstökös csillagot inkább lehet farkas-csillagnak nevezni, mivel 1) az az atmosphaera, a' melly ennek farkát vagy üstökét teszi, minden bölcsektől egyáltaljában farkának neveztetik. 2) a' német nyelvben is neveztetik azon csillag farkas-csillagnak. De kiki úgy nevezze a' mint neki tetszik”! Igazi keresztyén türedelem, 's philológiaiánk' tónusa! — Egy (nevezetlen) Gróf és Főhadvezér így ítélte a' M. Mú'sáról:

„Pópnak és Hallernek van sok jó munkája,
Éles a' Báró Trenck 's Gellert' zsolozsmája,
De Bécsi Násónak (a' M. M.) számos szép Mú'sája

(mert Mú'sáknak neveztek magokat 's egymást a'
M. M. munkatársai)

Múlja őket, 's övé dicsőség' pálmája”.

I. l. 421.

Az Enyedi Superintendens pedig Enyedi Zsigmond, különben tudós férjfiú: „Péczei meghalhat ezzel a' munkájával (Henriás' fordításával) ha többet nem ír is”. Ez volt az embereknek ideája a' claszszicitásról, ez volt a' kritiká' tónja! — „A' nyolcz egyvégzetű sor sok, a' kettő kevés, a' négy épen elég, se nem sok, se nem kevés”. Másutt pedig: „úgy tapasztalom, hogy a' négyes stróphák mindenre rá illenek, víg és szomorú játékokra, dicséretre, átokra, gyalázatra, chronostikonra, 's mindenre, a' mit a' régi poéták

után majmolhattam (I. l. 381). 'S ezeket Horvát mondta, 's ez volt aesthetikánk' hangja! De szólj csak egyet illy korban! Valaki úgy vélte, hogy a' Mú'sa' kiadójának jobban meg kellene válogatni a' felveendő darabokat, — legott támad egy rettentő ember 's így harsog: „nem szükség, nem is szép, nem is hasznos, sőt nagyon káros, akármelly, de kivált mocskos módon tehetségét valakinek még jobban is kisebbiteni, és benne a' szikra igyekezetet is megoltani”. (I. l. 697). Ez azt az időt tükrözi, melly a' gáncsot elmellőzni még tehetetlen; mint egy kis gyermek sirva fakad, ha talán ártalmas kedveitől eltiltottuk vagy csinjaiért megbüntettük. Vannak ugyan még most is köztünk olyanok, kik evvel a' kis nagy emberrel egyetértének, de legalább így nem mernek kitörni, 's alig találkoznék redactió, melly ezt a' gyermeki lármát közre adni nem bírúlva. — Maga Bacsányi, akkor Jobbjainknak egyike, azt óhajtá (l. 565) hogy Horvát Virgilt, ne ugyan négyes, de kettős végzetű versekben fordítsa, 's feljebb még (l. 561) azt itéli poétai nyelvünkről, hogy az már a' tökéletességhez látszik közelíteni. Közelíteni? Jó, a' szó igen tág értelmű, de itt talán olly tág értelmű, hogy vele semmit sem mondanánk. 'S ez volt Bacsányinak ideálja a' poezisról!

Illyen volt a' kor. Iszonyodom 's futok! 'S ezen hig özönében a' lelki szegénységnek, alig emelkedő lelke ifjainknak váltig elmerülendő vala, ha másfelől Bessenyei és Báróczi azzal ellensúlyt nem tartanak, 's a' Latánok 's a' Kassai társaság más irányokat nem mutatnak a' Jobbaknak.

Mennyi kárt okozhat illy Herostrati időszak a' jó ízlésnek, ennek bajos felüdülése mutatja. Könnyebb rontani, hogy sem építeni. Mert, ki hinné, hogy épen ezen korban, 's épen a' MMban

a' poézis' külsejéről a' legjózanabb alapideák ki vannak fejtve. Maga Horvát, ez a' leggondatlanabb 's legizetlenebb troubadour figyelmezteti már olvasójit a' rímek közt való különöiségre, 's a' most az Új-iskolától úgy nevezett, tiszta rímekről így szól: „a' cadentiák külömb külömb részei legyenek a' beszédnek, ha egyik nomen, másik legyen verbum, adverbium, pronomen, vagy legalább a' casusok, tempusok változtattassanak. Ez ugyan nem minden versben sül-el, de az a' legszebb vers, a' mellyben elsül”. (II. l. 376). Sőt ezen theóriának némünémű okait is adja, hogy tudniillik „így nem olly könnyen látni a' következést, 's hogy ez alkalmat nyújt olly gondolatokra is, mellyek e' nélkül bennünk nem támadtak volna. Ezen okokat, mellyek módosítva igazak, noha nem egyetlenegyek, itt nem vizsgálom, sem nem öregbítem, mert fogom másutt. De menjünk tovább: ugyan Horvát arra is figyelmeztet, hogy a' magyar énekekben igen fülsértő a' rövid magánhangzó' megnyújtása, a' hosszúnak siettetése, 's hogy ennél fogva ugyan rímelt verseink, mellyek „kótára iratnak” mértéket is kívánnak. Innuálván tovább Horvát azt is, hogy a' görög schémák bizonyos nótákhoz voltak szabva, azon következtetésre ad természetesen alkalmat, hogy ezek magokban már elég muzsikát bírván, 's a' mi compositióinkkal meg nem fírvén, nem szorúlnak rímre is, sőt azt el sem tűrik. De Horvát ezt észre nem vette 's nem kis számmal öntötte leoninusait. Ő előtte, még 1782-ben, a' derék Földy rímes verseket ada trochaeusokra mérve, a' Hírmondóban; de ez is eltévedt, és schémákat is megrímelt; 's a' leoninusok' minden nebeit javallotta. Régiség' kedvéért ezen verseit jegyzem fel:

„A' bujálkodó szerelmek
A' tavaszhoz illenek,
A mardarkák párosodni
Erre kelve kezdenek” 's tb.

De Földy az új nemzetek' poézisának is minden formáját ajánlja, a' mit tenni akkor időben nagy pogánysággal, mert apáink nem tették. 'S milly fogantja volt legyen ezen és sok más józan javallatnak is, tudhatja a' priori, ki a' posteriori tudja, milly szerentséje van nálunk közönségesen azon ajánlatoknak, mellyeket apáink nem gyakorlottak. A' Mú'sa' megszűnésével tehát csak nem ott valánk, hol az előtt: a' mi rosz vala benne rontott, a' jó nem használt: legalább Horvátnak propositiója sem maga sem mások által nem gyakoroltatott. Ő ezután is meg nem szűnt naponkint száz versszakot megcsinálni, a' mit nem tehetett volna tiszta rímekre 's mértékre való gonddal. Igy cselekvének mások is, a' sok vers özönlött, 's lőn nagy áradás poézisunk' mezején, melly az Újiskolának minden törekedései mellett is maiglan sem szűnt meg egészen.

E' könyvről valamivel hosszabban szólánk, mert annak ismeretlen léte azt meglátszék kívánni.

Kassán azonban (1788,9,92) összeálltak Bacsányi, Kazinczy és Báróti-Szabó; 's főkép Rádai 's Versegi' társaságokban a' Magyar Museumot szerkeztették. Ezt lehet és kell első aesthetikai folyóírásunknak tartani. Itt Kazinczy, Versegi 's Bacsányi törvénnyel és példákkal mutaták ki azon utat, mellyen mivel nemzet-társaink a' szép felé törekedtek. A' próza, melly Pázmány óta csak Faludy' ajkairól folya kellemmel, itt újonnan feltámadt; Bacsányi Ossziánnal, Kazinczy Klopstockkal, Gessnerrel *) ismereteté meg nemze-

*) Kónyi 's Nagy' fordításaik nem érdemelnek említést.

tünket. Itt olvastuk Rádainak kellemes léptű énekeit, itt hozá emlékezetünkbe méltatlan feledésben nyugvó Költő Nagyunkat Zrinyit; Bacsányi it vivé ügyét Rájniss ellen, Ányost itt hozá világra, itt figyelmeztete Bessenyeinkre; itt először a' művészsé g' ideájára Versegi. Sok próbálatlan formákban jelent meg a' poézis, és nyelvünk tulajdoni meglepőleg fejlének itten. 'S háladatlanok vólnánk ugyan itt Daykának, Földynek, Szentjóbinnak, Simainak sírjokra virágot nem hinteni! Az Újiskolának mind ezekkel már itt meg vala téve alapja. Időközben (1790) Kazinczy is, élő tudósink' Nestora, ugyan Kessán adá ki Orpheusának kilentz darabjait is, olly ihlettel és készülettel, millyennel előtte 's utánna senki más. Egy karakterű 's rangú a' Museummal, verseink' prózánk' csinosításában nem keveset munkált; 's Kazinczy, örökké egyetlen 's halhatatlan epistolographusunk itt lépett fel először némelly leveleivel. — Utánna a' munkás Sándor Sokféléje (1791—1808. 12 Kötet), 's kivált Péczeli Minden es gyűjteménye (1789—92. 6 darab) által az ismereteknek virágoztatására 's nyelvünkön életbe hozására nem keveset használtak, 's mind ez utóbbik, mind Kazinczy (akkor még királyi iskola-igazgató) tsak azon egy érdemért is örök hálánkat megérdemlik, hogy teljes erővel honi nyelvünk' fentartásán iparkodtak, olly időben, midőn ezen iparkodás nélkül nyelvünk sírjához közelíte; hogy ők hajlíthatatlan lélekkel munkálkodtak a' nemzetnek arra való figyelmeztetésén, hogy azon 1790-béli országgyűlést használatlan el ne hagyják múltni.

Így Leopold alatt négy folyóírást láttunk virítani, mértékét az akkori buzgóságnak az írók' — a' részvétnek a' község' részéről. A' kezdet, melly meg vala téve, sokat, mindent hagyja remény-

leni. De most olly évek jöttek, mellyek felett bús emlékek' nymbusa borong. Te értesz édes házafija! Az idő leghasznosb fejeinket leette, 's a' zsenge kert új gyümölcsöt hajtani sokára megszünt. Múlt századunk utólja, 's a' folyónak eleje kopár lön, Faludiéhoz majd nem hasonló. 1794-ben ugyan két lelkes férjfiú, R á r m á n és P a j o r pótolgatni iparkodtak azt, a' mit vesztünk, 's Urániájok aesthetikai 's belletriszt tendentiájú volt; de olly időben, midön a' világ forr, a' nemzet' figyelme mindenfelől, tróntól tömlöcztől egyiránt, meg van véve, csak a' leghatalmasb génius fogható azt magára is vonni; az áldandó intézet három negyed' kijöttével megszünt, t i z e n k é t évig követő társat nem lelendő. Azomban sok jelesenk is kimultak, a' köz-hasznú Péczeli, a' lelkes Dayka, Csokonai, a' szép reményekkel biztató ifu Farkas! De ezen időszak, melly az aesthetikának olly keveset adott, másfelől egy Legnagyobb hatalmas szelleme által lön Státora a' jövendő sikeresh és classicitásra emelengő nyelvmivelésnek. Révai't nevezem 's iskoláját, 's mirident neveztem. Kulcsárnak akkor még csak h a z a i levelei majd küzdő helye lettek egy országos nyelv és ízlés háborúnak; a' Pesti iskola, Versegi, Debreczen, Kazinczy voltak a' pártok, 's új élet, új lélek ébredezett mindenfelé. Ragályi, akkor még csak ifju, most nemzetünk' Cátójinak egyike! egy aesthetikai folyóirásnak, a' S e g í t ő nek hét füzetét adta ki, ön szerzéseiből jobbára; ő első volt, ki Batteux' aesthetikai principiumait adta élénkbe, 's Révai és Kazinczy volt a' jelszó. Révai nem sokára meghalt, széke a' félszepség és sandaság' prédája lön, de lelke köztünk maradt 's maradandó míg Pallas 's Apollon mosolygók e' népnek.

Literatúránk most olly pezsgésbe jöve, mellyből utóbb, ha ugyan valaha, üdvességünk fog kelni. De feltételem csak az időszakit munkákat irányozza, 's így az erő' 's nemzeti dísz' Palládiuma felé fordúlok, a' kedves Erdély felé, mellynek kebeléből Döbrentei már 1814-ben Muz eum át elindította, tárházat számtalan jónak, igaznak, szépnek! Tíz kötetet ada négy év alatt, 's megszüntét még semmi ki nem pótlotta. Izlés, ítelet, józanság, több oldalúság, bélyegi voltak az egésznek, 's azért mennyivel hathatós befolyása volt emelkedésünkre, annyival inkább kell fájlalnunk rövid tartóságát. Eredetiséggel nem igen dicsekedett, de igen haszonnal, 's nekünk ez kellett! Én több író társaimról tudom, hogy ez vala proscholionok 's kalaúzok a' pálya' kezdetén. Erdély is általa serkent fel leginkább, 's az erős velős hegyilakók benne azt mutaták meg, hogy van arany, csak legyen bányász, ki rejtekéből előidézze. Megszünése előtt Kulcsár is Hasznos Mú lats á g o k a t (1817) kezde kiadni, mellyeknek első kötetei elfelejthetetlen Tóth Lászlónk' gondviselése alatt azt tevék, mit Ragályi akart tenni Segítőjével. Ugyan ekkor volt, hogy boldogúlt Trattnerünk által tudósaink a' Tudomá ny os Gy ű j t e m é n y' szerzésére öszveköttettek; Fejért utóbb Thaisz váltá fel a' Redactio' súlyós tisztében. Eredeti, tudományos, 's kivált honunkat illető értekezéseknek lön tárháza e' folyó-írásunk, 's megérdemlé, hogy a' nemzet-től pártfogoltatva, mintegy nemzeti intézet' tekintetét nyerje meg. Csak a' miolta ezen folyóírásunkat bírjuk, szólhatunk literatúráról, mert csak ez szerze közöttünk egy bizonyos olvasó-közönséget, ez tette literatúránkat beszéd' tárgyává, ez hozta valamennyire életbe, 's mintegy közép-pontjává lett hatásainknak. Hazánk' ismertetésére

annyit nem tett egy munka is, mint ez. A' belletrisztika' ágán is sok jeles munkákat közölt, de a' mit ezek használhatának helyes vélemények' terjesztésében a' publikum közt, azt a' polémiának tónusa elrontá, melly időnkben szinte uralkodó lett, 's a' kort bélyegzi, mellyben mindenki tudós lenni hajház. Trattner' hónapos írásához 1821-től fogva évenként egy kötet Szépliteratúra járul, mellynek első éveiben a' legkedvesb nevek hangzanak.

Ezólta már több mások próbáltak szerencsét. Aspásiának csak egy kötete látott napfényt (1824) aesthetikai 's belletriszt tendenciával; sok jeles munkával dicsekszik a' több gyenge közt, 's jobb kézben boldogúlandó vala. — Komárom' táján ugyan azon évben próbált valaki valami illyest kiadni. Méltatását megtalálni Kulcsár' leveleinek akkori valamelyik számában. Feledség borítsa századunk' 's honunk' illyen termékeit, 's az idők' Archívuma nevét fel ne gyezze szégyenére. — Boldogult barátom Igaz Sámuel a' Kurír mellett ugyan 1824-ben egy Kedveskedő táda, csinost, hasznost, érdekszánst, mellynek tartósságot 's közönségesebb lételt lehete kívánnunk. — Több szerencse látszék eleinte mosolygani a' felföldi Minervának, Kassa' harmadik folyóírásának, mellyet Dúlházy 1825-től fogva negyedenként ereszt ki; de a' mi tárgyunkra keveset nyújt. Sajnos megértenünk, hogy a' közönség' kedvezése, melly egyedül képes illy intézetet fentartani 's becsét emelni, fogy iránta.

Mind ezekből kiviláglik, hogy mind eddig nem vala még olly folyóírásunk, melly egyedül arra czélozna, theória, kritika 's példák által a' jó ízlést terjesztani, alapos igazságokat állítani a' számtalan megrögzött elítéletek' 's balvélemé-

nyek' helyébe ; kritikát teremteni a' kritikasteris-
mus' helyébe, melly nálunk részrehajló, indula-
toskodó, részint vad, részint tudatlan emberek'
kezeben a' publikumot a' legjobb munkáktól el-
idegeníti, másfelől a' legigazságosb jóváhagyá-
sokat hiteltől sikertől megfosztotta. Semmi nem
kívánatosabb tehát, nem szükségesebb, mint egy
olly folyóírásh' vagy gyűjtemény' támadása, melly
a' komolyabb tudományokat már fenálló társai-
nak hagyván, céljául tenné a' Szépnek is ko-
lája lenni. 'S hogy erre napról napra mind in-
kább szorúlunk, mutatják azon paradoxonok, a'
mikre most már ollyan értök tévednek, mint Ka-
zinczy, 's olly költők mint Berzsenyi. Egy isko-
la kell, melly az olvasót és írókat a' részrehajlás',
affectatió' és önség' szavától ójja ; elmélkedésre,
elválasztásra vezessen, buzdítson.

Ez utóbbik útat választották a' jelenvaló mun-
kának kiadóji, ezen Montesquieuból vett mottón
járván-el : nem mondani-el mindent, 's a' mit
mondunk is, csak azért mondani-el, hogy az ol-
vasó gondolkodásra ébresztessék. (lap 3). 'S e'
szerint sok helyeken látjuk a' munkában, miképen
a' kiadók az eléadott véleményekkel ellenkező vé-
leményeiket másoknak alább feljegyzik minden
intermediatió nélkül ; hogy a' gondolkozó fej ítél-
letet hozzon a' resultátumokról a' principiumokra,
és viszont, (lap 3).

De itt egy kérdés foroghat fen, mellyre
való feleletet Ref. akár a' kiadókra akár az olva-
sókra hagyja : Elkészült-e már egész publikumunk,
mint egész z, ezen methodusra? Lap 234. p. o.
Gr. Teleki Józsefnek a' rim szó ellen való felke-
lése van lenyomatva, 's épen olly helyen, hol
az minden szabadsággal használtatik. Kérdi Ref.,
mennyi van olvasóink közt, kinek elég etymoló-
giai ismerete 's Witze van, 'Teleki' ellenvetését

feldönteni? Más volna, ha az említett szó mellett a' pro is el volt volna mondva, mert: audiatur et altera pars. Továbbá lap 58 felhozzatik Gr. Majláth' ítélete Berzsenyiről (I. Magyarische Gedichte. Stuttgart, Cotta, 1825. lap XXX.) melly szerint Berzsenyi az első magyar költő azért „mivel egészen magyar” — a' mi már a' feltételben 's annyival inkább a' következésben hamis. Megtagadhatja-e valaha a' lyrai költő lelkesedésében individualitását elannyira, hogy tiszta karakteristikus-nemzeti legyen repte? Nem foghat a' nálánál gyengébb de plastikus költeményt szerző költő könnyebben 's inkább nemzeti lenni mint ő? De valljon magyarabb-e Berzsenyi Kisfaludy Sándornál? Sőt nem magyarabb-e daliban is Kisfaludy, mint Berzsenyi az övéiben? Továbbá a' nemzetiség-e legfentebb tulajdona a' költőnek, 's nem lehet-e a' nem-nemzeti nagyobb mindeneknél? Ha Shakespear magyarul írta volna drámáit úgy mint azok angolul vannak írva, valljon Berzsenyi nála is nagyobb genius fogott volna lenni? Ezt ugyan sem Berzsenyi, sem Gr. Majláth, sem más gondolkodó fő nem hiendi, — 's még is szükséges lett volna Majláth' szempontjának helytelenségét kimutatni: mert minél szebben és tűzesebben van az oda vetve, annál többeket fog elszédíthetni, a' mit sem Ref. sem az Élet és Lit'. kiadóji nem szerethetnek, nem akarhatnak. 'S a' mi különösen Berzsenyit illeti, Ref. azt hiszi, hogy az nem nagy szolgálatot tesz Berzsenyinek, ki kelletlenül több koszorút aggat rá, mert ő azokra nem szorúl, 's csak az örök érdemlett lomb marad fen örökké. Mondassék-el tehát a' contra is, 's ne bízzuk a' lassú időre, a' mit mi serény élő kézzel tehetünk. Másképp vagy on ally feltételekkel, mellyek önmagokat megczáfolják, mint p. o. 'Gr. Dessewffy'

véleményével a' recenseálásról, lap 306. Toldy ott Lessing' szavaival felszólal: Sújtsd-le a' kontárt! Igen ám, mais Monsieur, ce n'est pas joli! wond a' Gróf, óva kémélve kell itélgetnünk, nehezebb teremteni mint a' teremtettet vizsgálni, sarkantyúra szorúlunk most, nem ostorra. De Ref. Toldy' nevében kérdi: sarkantyút a' kontárnak? hogy még tovább kontárkodjék? Ostor neki! vagy, hogy etiquette ellen ne légyen: P rmettez moi Monsieur, que je vous mette à la porte! A' mit Gr. Dessewffy tanácsol (és soha sem követ), a' mint neki észre veheti egy azon tanáccsal, mélyet valaki már 1787-ben elmonda — 's most csak azt kérdi Ref.: ez, a' féjrfühoz illetlen 's csak méltatlanokat fedező principium tehető-e e' kor miveltségét előbbre vinni? Az 1787-iki embernek megbocsáthatóbb, mert akkor elég volt magyarul írni — de most, minekutánna olly lelkeink vannak, kikben büszkék lehetünk, és classfitásokban példakint állnak előttünk, türhető-e most is meg a' félszegség és kontárság? 's lehet-e még azt mondani, a' mit 40 év előtt mondani is gyarlóság volt? Ki fogja a' magyar közép vagy alrendű mivet olvasni, midön szekrényeink idegen remekkel töltek meg. 'S mehet-e addig a' patrióta' kívánsága, hogy száraz kórót rágjunk, mert e' földi, az ananász helyett, mert nem e' földi? Ezek tehát olly világosok a' gondolkozó fő előtt, hogy elég vala a' kiadók' részéről a' két ellenkező állítást egymás mellé aggatni minden közbejárás nélkül. Így van azon töredékek is, mellyet Zrínyiből Virág fordított (I. 253): mert a' könyvben bennálló Szemere' fordításával öszve hasonlítván, minden, kinek füle van, legott megítélheti a' szenárius, 's pedig római szabadsággal, szebb-e a' quiná-

riusnál? 's milly érdeme legyen Szemeré dolgozásának Virágéhoz képest.

Ref. tehát a' szóban forgó módot csak jónak vallhatja azon egy észrevétellel, hogy egy fél egyedül ne szóljon: csak így lehet a' publikumban helyes resultátumokat reményleni.

A' czím: élet és literatura, meszsziire terjedő ezim, 's mindent elfogad lapjaiba, a' mi e' vagy ama' megfogás alá rendeltethetik. De a' munkának végig olvasása közelébb megismertet czélzásával. Figyelmeztetés a' mindennapi életre, t. i. annak philosophiai 's poétai oldalára — csak ezen studium szülhet Washington Irvinget; kritika a' literatúrában — e' vonhat csak magánálló és classzikus literatúrát maga után. Az első résznek első 5 számai (lap 3—12) az „Élet” alá tartozó aphorizmák: fontosak 's valók, de nem annyira újak is, 's azért kevésbé meglepők. A' VI. szám alatt egy — a' mint látszik — levél-töredék közöltetik Kőlcseitől (Cselkővi világosan anagramma) a' művelődés' módjáról, sok tartalommal, és théma elmélkedésre. A' VII. szám ideákat ad elé a' poézisnak kifejléséről, különösen pedig a' nemzetiéről a' hőskorból. A' 2-d. rész Körner' Zrinyijét adja, Szemerétől, az originál' mértékében fordítva. Ez az első dráma magyar nyelven, melly versezett formában gáncstalan — mert Kisfaludy Károly' első epochájabéli jambusos drámájiról ezt el nem lehet mondani mind addig, még Kisfaludy feltételét, azokat újra dolgozni, ki nem viendi. — De a' tiszta, könnyű folyamatú 's numerosus verseken 's a' fordítási hűségén kívül nálunk még ritka érdeme a' dolgozásnak a' nyelvnek grammatikai, rhetorikai 's aesthetikai classzicitása, melly a' nemtelentől, czikornyástól, a' durvától, affectálttól, a' pedantságtól 's regulátlanságtól egy-

iránt távol, olly józan, és csinos, hogy Ref. ezt a' Szemere' Zrinyijét mint becsülhetetlen hasznú könyvet ajánlja ifjainknak. A' 3d. részt Körner' Zrinyijének megbíralása tölti-be Kölcei által. Ez 's az I. rész' VII. száma a' művészi vizsgálatok' körébe tartozik. Ezeket egy, minden népek' classzikusai által kimivelt izlés 's a' legmélyebb vizsgálói ész lengi keresztül; előadásra nézve pedig Kölcei bármelly nemzetnek műphilosophusai közt is igen előkelő helyt foglalna, annyi a' józanság és könnyűség a' stylusban, a' rendirányosság, komolyság és világosság az ideák' kifejtésében, az öszvevetésekben, állításokban. 'S milly tudomány! 's ennek feldolgozásában mennyi routine! Körner' megbíralása nem csak Körner' megbíralása, itt a' gondolkodó fő nem tsak egy drámát lát megítélve, hanem a' mondottakat rá alkalmaztatja a' drámára mint valamely abstractumra, 's az abba beszakadt fogyatkozásokat 's visszaéléseket tanulja ki, 's elkerülni igyekszik. Drámai literatúránk bölcséjében ringadoz, 's most van ideje, hogy a' csemétét kényünkre hajtsuk, hogy el ne késsünk. A' tanításnak ezen módja — mondhatná valaki — negatív! Igen ám, negatív, de lehet-e aesthetikai tárgyakban mindenütt positive elmenni. A' positiv törvények könnyen meg fogják kötni a' genius' kezét, vagy ő használni sem foghatja: de a' negatívoknak ő mindenkor hasznokat veheti, 's fogja venni: mert hogy ő kerüljön valamit, arra megtaníthatd, nem pedig hogy ezt így amúgy tegye. Ezért vala hasznos a' gáncsolt darabot még is felvenni; de hasznos vala azon philologiai jelességei miatt, mellyeket szinte most legnagyobb lelkiismeretességgel mondánk el.

A' 4d. rész felette intereszszáns számokat nyújt. Hogy rövidek legyünk, azon könyv felett, melly

olvasóink' kezében forog, csak keveset még! A' VIII. szám adja Hazinczynak, a' félszázadot írói pályán túl haladt Hazinczynak, kinyilatkoztatását, mely Sallustjának előbeszédjéből kimarada, 's mellynek közzé tételét a' Redactionnak szívesen köszönjük. Ref. el nem hallgathatja azt az ünnepi érzést, mellyet benne az agg férjfi gerjeszt, midőn az visszatekintve két generációra, melly körülé támadt 's előtte az emberiség' magasabb lépcsőjére felvergődött (mert mik valánk mi Magyarok, midőn Hazinczy közénkbe jött, 's mik vagyunk most, midőn ő lassankint készül körünkből kiléphetni) végre ön keblébe tekint 's magától kérdi, ha élte, hatott-e? 'S itt Ref. azt kiáltja a' megbecsülhetetlen férjfiúnak: Ne állj-meg, 's légy a' régi! — A' IX. szám egy kedvetlen pert terjeszt elénkbe, mellyet közre eresztene kénytetve volt a' Megsértett; 's Ref. nem szeretne bíró lenni a' részek közt, 's nem is fog praejudicálni, a' publikumra hagyván azt, mint a' kiadók tevék. A' X. szám vegyes gondolatokat közöl a' kritikáról (Szemerétől?), a' XI. pedig ennek gyönyörű epistoláját Vidához, mellyet csak kevesen ismerének eddiglen. Jön Kölceitől egy szatirai „előbeszéd könyv nélkül” mellyben annyi a' humor mint a' tanúság, 's az egésznek tónusába kedves különféleiséget hoz.

Nálunk a' k r i t i k a szó gyűlöletes lett önnön általunk, vagy durvaság vagy szárazság lévén bélyege eddiglen. Másképp tűnik az fel Kölceinél. Derült komolyságban 's gazdag egyszerűségben! E' titkot bird 's tiéd a' koszorú! Amazzal miv philosophusunk felülmúlja a' Németeket, ezzel a' francziákat, 's egy bizonyos fentebb popularitással az Angolokhoz közelít. Ha illy lelkű férjfiú nem lelne kedvességet nálunk, akkor Ref. nyilván és komolyan elmondja, vigasztalhatatlan

fogna lenni. Mert ilyen, 's csak ilyen Iskola tehetne mindent. 'S hogy ez tendenciája az egésznek, világos a' mondottakból, 's ennél fogva milly relációban áll 's fogna állhatni egykor literaturánkhoz, épen olly világos. Azért Referensnek buzgó óhajtása, hogy a' munka azt a' részvételt tapasztalja, melly félbe ne hagyja szakadni, 's hogy benne ollyan intézet állhasson fel elébb utóbb, melly legjelesb fejeinket közös munkálkodásra intve, Tanácsszék legyen aesthetikai republikánkban. 'S így ő elébe kiáltjuk a' mit más-hol ideájának kiáltánk: Légy ör, hogy a' felfuvalkodott ne usurpáljon, az ármányforraló ne öljön; sújtsd le a' kontárt, 's üzzd ki a' Szép' palotájának tornáczaiból az uzsorásokat 's részegeket; segéld a' kezdőt és éleszd; békéltessd össze a' felkezeteket; az érdemest koronázzd meg; a' nagyot kérkedve csudáld; a' geniust pedig hagyjad ön szárnyán repülni, mert ő maga túl esik határaidon, 's önnön maga Törvényhozója magának! — Pozsony, Szeptember' 23. 1826.

Toldy Ferencz.

B. Külföldi Literatúra.

Könyv-esmertetés.

Genera nova plantarum iconibus observationibusque illustrata, Auctore Leopoldo Trattinnick, Musaei botan. Caes. Reg. Custode, Magnatum Austriae infer. Phytographo etc. Fasciculus I-us Viennae 1825. Sumptibus Editoris.

A' tisztelt Szerző, bátorítván azon magas pártfogás és nemes részvétel által, mellyre a' Császári familia' tagjai, O Felségének a' Császárnak és Királynak példáját követvén,

Genera nova plantarum iconibus observationibusque illustrata 's' a' t. tizimű munkáját méltatták, a' midőn neveiket az aláírók' lajstromában az első helyre jegyezték, bátorodik tekintetét azok felé fordítani, a' kik magokat a' Státusban mind fő poltzaik, mind pedig a' hasznos tudományok' előmentében venni szokott részvételek által megkülönböztetvén, nem hagyják ötöt a' felől kételkedni, hogy segíteni fogják egy olly plánum' kivitelét, melly a' következő elsőségekkel ditsekszik:

1-ször Ezen munka, elrendeltetése szerint olly fundamentalis botanikus munka lesz, melly minden idők', 's' a' pallérozott világ' minden népei' szükségeinek megfelel, 's' mellyet soha sem lesz szükség egészen újra kidolgozni;

2-szor Ajánlja magát foglalatja által, mivel a' Commentarius kimerítő egészsége, 's' a' képek' tökéletes világosságok mellett, a' legnevezetesebbet, a' legújabbat, 's' a' legérdeklőbbet öszveállítja, a' mi egyébkint a' széljel létel miatt legalább némelly részben még a' leggazdagabb könyvtárokban is elvész;

5-szor Kielégíti a' botanica Literatúrának egy igen érezhető szükségét, a' szerfelett való 's külömbféle nemű újításoknak megrostálása által, mellyek a' szeretetre méltó Botanikát, külömben is tökéletes zavarodással 's vég-veszéllyel fenyegetik ;

4-szer A' késő maradéknak hirdeti az egy korúak' háládatosságát, a' kik a' Botanika' védőjinek 's előmozdítójinak emlékezeteket a' plánták' nem- nevekben, mint meg annyi elpusztíthatatlan virág - emlék - oszlopokban örökösítik ;

5-ször Ezen munka, azon kívül, hogy más ilyen nemű munkákhoz hasonlítva példa nélkül oltsó, Schreber' és de la Marek' régi munkájikhoz való ragasztatása által is fontos lesz, mivel egyszer'smind úgy is tekintődhetik, mind azoknak folytatása és megigazítása.

Negyedrétű füzetekben jelenik meg, melyeknek mindegyike 10, a' már megjelentekhez hasonló numerusokat foglal magában. Az első füzet' árra 2 for. 30 xr. a' 2-diké és a' kövekezőké 1 for. ezüstben. Mindegyik füzet' áltvételekor előre kell fizetni a' következőért. Ezen előrefizetés nélkül mindegyik füzet' árra 2 for. 30 xr. ezüstben.

A' tizedik, 's az első kötetben utolsó füzethez mellékeltetnek az aláírók' neveik, 's tsak azokéi fognak kihagyattatni, a' kik ebbeli kívánságokat akkorra világosan kijelentik.

Az első Füzet ezeket foglalja magában: 1. Schrebera Swietenoides. Roxb. 2. Schrebera Swietenoides. Analysis. 3. Bonplandia trifoliata. 4. Ugyan az természetes nagyságában. 5. Persoonia ferruginea. 6. Schradera capitata. 7. Alepidea ciliaris. 8. Thouinia decandra. 9. Cephalotus follicularis. 10. Cyamus

Nelumbo. Smith. 11. Ugyan annak virágja természetes nagyságában tsirázó diójával együtt. 11. Levelének egy része 's nőbordója (*gynophorum*) diójival együtt. 12. *Gymnostyles Anthemifolia*. Juss. 13. *Brownetera asplenifolia*. Richard. Mindegyik plántához egy Levél magyarázat adatott deák nyelven.

Thaisz.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

F e l f e d e z é s e k.

„Hölcsey az *Élet és Literatura'* Hötetében (Pest, 1826.) keserű dévaikodással panaszolja, hogy megvan lopva Vályi Nagy által, 's olly tetemesnek nézi a' szenvedett kárt, hogy a' mint ennek Iliászát megpillantá, kísértetbe jöve, kitépni a' két első ívet, és azt, mint sajátját, felzsebelni. Fél, hogy plagiariusá' plagiariusának tekintethetnék, 's kéri Szemerét, hogy a' kilopott helyeket gyűjtse egybe, 's adja ki. — Mi könnyű vala most neki tenni le azt az *Élet' és Literatura'* Kötetében, a' mi a' Vályi Nagy' kezébe általam jutott; mert az életében mint írásaiban nemes-izlésű Szemere nem engede a' nem szép kívánságnak. Úgy a' kiknek az effélékre gondjok van, láttak volna, hogy Vályi Nagy a' Hölcsey' dolgozását — meg nem lopta". KAZINCZY FERENCZ.

F. M. O. Minerva 1826. 3-ik N. L. 880.

1.

Legelső felléptem a' Publicum előtt azon Védelem-írás vala, mellyet az Arcadiai Pör alatt Kazinczy

mellett a' Hazai Tudósítások' Leveli között adtam világra. Eszrevételeim mind Kazinczytól mind a' Debreczeniektől meglelégedéssel 's néminemű helybenhagyással fogadtattak; 's a' Védelmezettnek barátságát nyerék meg. Ezen szövetség indított később arra, hogy Somogyi Gedeont az Ellenmondolat által Kölseymmél együtt megtámadjam. Philológiai volt a' versenygés; 's Grammaticai rendszabásnál fogva kelle válaszolnom: Quo te quisque casu rogat, responsio detur: 's fustély volt kezemben a' dévajkodás alatt, a' példabeszéd' intéseként. A' pörlő felkezetek közül egyik sem volt kielégítve; mindenik bélyegezve érzé magát: és még is, keblembe nyúlva, menthetőnek érezém tettemet; mert a' Höz-Ügyért heveskedtem, mert a' barátság' kötelességének érzései ragadtak el. Ez után következett az, hogy Gróf Dezsöffy, Kazinczynak Pápayról írt 's az Erdélyi Muzeumban megjelent Recenzióját az én munkám helyett vévén, a' Tudományos Gyűjteményben ellenem kikölt; immoralitas' vádjával terhelt; 's a' vád azonban Kazinczyt illette. Mit tettem volna akkor, mint Revisor; 's mit tettem még is: Publicumom az 1818-diki egyik Kötetből nyilvánosságosan láthatja. . . . Mind ezekre szükség vala visszatekin-tenem, hogy abban a' mit előadandó vagyok, magamhoz hasonlatos maradhassak, 's megérdemelhessem a' mit emlékezetem mellé Kazinczy, Virág, Vitkovics és Kölsey több ízben tettenek: a' jól. -Oly helyhezetben érzem magamat, mint M. Piccolomini Schillernél a' Fejedelem és Atya között; 's akár egyik akár másik barátom győzzön a' jelenvaló feifedezés által, a' veszteség és fájdalom minden esetben engemet csapand. De, meg kell ítéltetnünk; — szóllanom kötelesség.

Kölsey meglópatva találá magát Iliásában Vályi Nagytól. Írt nekem, hogy a' történetet a' Publicummal a' Tudományos Gyűjteményben tudassam. Én a' levelet megküldém Kazinczynak. Ő felelt: 's a' plagiumot igazolva; de a' közlést Hébére útasítá. Ez Kölseynek nem vala alkalmas. Kazinczy végre szabadságot engedé, hogy a' panaszlónak telyes mértékű elégtételt nyújthassak; 's ezen engedelemnél fogva történt az, hogy, minekutána Kölsey közt és közttem egy Folyó-írás' kiadása meghatározottat, a' Plágium' tárgyában írt Leveliket az Élet' és Lite-

ratúra' számára fenn tartottam; hol azok a' 265—275 lapokon megjelentek.

Kazinczy kiadá Höleseynek első-dolgozása Fordítását; 's ezen tett alkalmat nyújt a' Publicumnak a' következő Lajstrom' hiteles voltáról ítéletet hozhatni.

Höleseynél a' 21. sor *) így van: Zevsznek félve fiját, a' messzelövellő Apollont; *V. Nagynál: Zevsznek félve fiját, a' messzelövellő Apollont. Knél. 43.* Így szóllt esdekvén, rá hallgata Phoibos Apollon; *V.Nnál. Így szóllt esdekvén rá hallgata Phoibosz Apollon. Knél. 175.* fognak tisztelni, kivált a' gondviselő Zevsz; *V. Nnál: fognak tisztelni kivált a' gondviselő Zevsz. Knél. 182.* Hhrüzéist tölem mivel elveszi Phoibos Apollon; *V.Nnál: Chrüzéiszt tölem mivel elveszi Phoibosz Apollon. Knél. 290.* Hogy ha vitézlővé tették örök istenek ötet; *V.Nnál: Hogy ha vitézlővé tették örök istenek ötet. Knél. 500.* Veled sem mással, mert vészitek a' mit adátok; *V. Nnál: Sem veled és mással, mert vészitek a' mit adátok. Knél. 355.* A' ki bocsát titeket Brizeis lyánynak okáért; *V.Nnál. 336. A' ki bocsát titeket Brizeis lyánynak okáért. K-nél. 345.* 'S sátorból kihozá Brizeist, a' kellemes arczút, 'S vinniek adá. *V. Nnál. 546. Sátorból kihozá Brizeiszt a' kellemes arczút, 'S vinni adá. K-nél. 463.* Így szóllt esdekvén rá hallgata Phoibos Apollon; *V.Nnál: 457. Így szóllt esdekvén rá hallgata Phoibosz Apollon. Knél. 5 o.* Szóval vagy művel, nekem a' kérésemet add meg! *V. Nnál. 504. Szóval akár tettel, nekem e' kérésemet add meg. K-nél. 528.* Ám de te most ismét térj vissza, hogy észre ne végyen Héra. *V.Nnál. 522. Úgyde te most ismét menj vissza, hogy észre ne végyen Héra.*

Ha ezen kimutatott sorok Höleseynek Reclamatióját ellenmondhatatlanul igazolják: valóban, nem kevesebbé erősítettik panasza azon egyformaság által, mellyet minden figyelmes Olvasóészre vehet, 's melly szerént az egész Első Énelken keresztül a' Hölesey' me-

*) Höleseynek sorait a' Minervában tett hibás számlálás szerént adom itt. Kazinczy a' 455-dik sor után hat kimaradt sort említ; azonban ott hézag niúcsen.

rész saajátságai, hexametereinek fordúlatai, epithetonai, constructióji kisebb 's nagyobb változással Vályi Nagynál visszazengenek. Imé némelly szembetünőbb példák: H. 19. feldulhatni Priam' várát, 's haza boldogul érní V. N. 19. *Széltronthatni Priam várát 's haza mennetek épen* K. 24. téged, öreg, többé ne találjalak öblös hajóknál. 25. Vagy mostan maradt, vagy később visszajövendőt V. N. 26. 27. *Téged, öreg, ne találjalak én a' görbe hajóknál Vagy mint itt mulatót vagy majd ide visszajövendőt.* H. 30. Óseim' házoknál Argosban messze honától VN. 50. *S míg nem házunkban, Argosban messze honától.* K. 36. Apollon fejedelmhez, ^{kit} szült széphaju Letó. VN. 36. *Isten Apollonnak, kit szült a' széphaju Leto.* H. 37. 58. 39. Hallj meg ezüst-íves, te ki Khrüzát védeni szoktad 's Killát, a' jeleset, 's Tenedosban hatalmmal igazgatsz, Sminthevs! VN. 37. 58. 59. *Hallj meg ezüst-ívű ki körüljárász védeni Chrüzét, 's isteni szép Killát, 's Tenedoszba' erőddel igazgatsz, Sminthevsz.* H. 49. Rettenetes zúgás eredett az ezüstös idegből VN. 49. *Rettenetes zúgás eredett az ezüstös idegből.* K. 50. Öszvérekre rohant legelőszér 's vizsga kutyákra. VN. 50. *Öszvérekre rohant legelőszér 's gyors fajta kutyákra* H. 52. 'S szüntelen holtaknak sűrű máglyáji lobogtak. VN. 52 *'S szüntelen az holtak' sűrű fa-rakásaik égtek.* K. 62. 65. — vagy papot a' vagy Álomfejtőt is mert Zevsztől jönnek az álmok. VN. 62 65. *papot avvagy Eggy álomfejtőt, mert Zevsztől vagynak az álmok.* K. 64. Hogy megmondja, miért buzdult fel Phoibos Apollon VN. 64. *Hogy megmondja miért forr annyira Phoibosz, Apollon* H. 74. O Akhilevsz, akarod, Zevs' kedvese, hogy bosszúját 75. Fejtsem Apollonnak. VN. 74. 75. *O Achilevsz, te hagyod Zevs' kedvese, hogy megfejtsem Phoibosz' bosszúját.* H. 85. Ő maga mellyében de te szöllj megtartani fogsz e. V. N. 83. *A' maga mellyében, de te szollj, megtartasz e engem.* K. 88. 89. 90. Senki is én élvém — Rád hogy erős kezeket nem térszen az öblös hajóknál. A' Danaok közzül. V. N. 88. 89. 90. *Senki is én élvén — Rád terhes kezeit nem veheti görbe hajóknál A' Danaok közzül* (Vers 101. — 104. Az egész fordulat 's a' Hexameterek' egymásba fonódása Köleseyé) — K. 128. Három 's négyszeresen fizetünk, Zevs ha egykor adandja. V. N. 128. 129. *Három 's négyszeresen fizetünk ha talán Zeüs*

egykor Adja. K. 141. Mostan barna hajót a' mély tengerre levonjunk V.N. 141. Most nosza barna hajót a' nagy tengerre lehúzzunk. K. 145. Ajás vagy pedig Idomenevsz vagy az isteni Odyssevs V.N. 145. Áás vagy pedig Idomenevsz, vagy a' híres Odyszszevsz. K. 143. Bá komoron nézvéje így szóll gyorslábu Akhillevsz V.N. 148. Bá komoran nézván, fel-lal a' gyors lábas Achillevsz. K. 169. 170. 171. Most Pli hiába megyek, mert sokkal jobb lesz hazám-ba Görbe hajóimmal megtérnem, vélem hogy itten Tiszteletlen lévém... V.N. 169. 170. 171. Most Flhi-ébe megyek, mert sokkal jobb nekem innét Görbe hajóimmal haza térni, de ugy hiszem itten Becs-telenül lévén. K. 178. Hogy ha vitéz vagy is, azt istenség adta tenéked. V.N. 178. Hogy ha nagyon vagy erős, azt istened adta tenéked. K. 192. 193. Vagy pedig elcsenditse dühét 's fékezze haragját Addig míg ezeket forgatja szüvében eszében. V.N. 192. 193. Vagy szüntesse dühét és megzabolázza haragját A' mi-kor ő ezeket hányá szüvébe' 's eszében. K. 199. 200. Megrettent Akhilevsz, 's megfordult 's hirtelen is-mert Pallasz Athénára. V.N. 199. 200. Megrettent Achilevsz, megfordult 's ismeri mingyárt Pallasz Athénáját. K. 206. Néki viszont szóllott istenné ké-k szemü Pallas. V.N. 206. Néki viszont szóllott a' ké-k szemü isteni Pallasz. K. 225—228. — bírvád kutyaszemmel 's szarvasi szívvel Sem valaha a' néppel felfegyverkezned az harcra Sem Görögöknek jobb-jaival soha lesre kimenned Nem mertél V.N. 225—228. Te ki bírsz ebszemmel 's szarvasi szívvel Sem soha népünkkel felfegyverkezni csatára Sem Da-naok' nemesebbjeivel még lesre kimenni Nem mer-tél. K. 243. Hullanak haldokván, te pedig benn szí-ved' epszted V.N. 245. Haldokván elesik, te pedig benn lelked' epszted. (Vers 233—244. Vályi Nagy nyomról nyomra kíséri Köleseynek Hexameterait; 's ez legszembetűnőbb a' sorok általvitelében Vers 256. Nem zöldül ki mivel... Szó szerint K. 201; 237: A' leve-let 's héjját K. nél: Héjját és leveleit — A' 239 dik és 24' dik vers' általvitele mint Köleseynél) — K. 245. Mond Pelid, 's ekkor pálczáját földre hajtá. V.N. 245. Mond vala Pelides, 's pálczáját földre hajtá. K. 249. A' kinék ajkairól édesbb hang foly vala méznél V.N. 249, 's ő neki nyelvéből édesbb hangzat folya méznél K. 251. Holtanak el, kik e-lébb véle együtt nőtenek, éltek. V.N. 251. El'ogya

kik, régen együtt vele nőttek, éltek. K. 278. 279. — — vetekedni Kirilynak Ellene, mert soha még illy tisztet nem nyere sorstól. V.N. 277. 278. — *vetekeani Királynak ellene mert soha, még illy tisztnek részese nem lctt.* K. 287. 288. Ámde ezen ember akar mindennek lenni felette 'S mindenken úr lenni. V.N. 287. 288. *Ugyde ez ember akar minden közt lenni legelső Mindeneken fő lenni.* K. 298. 'S mást mondok neked im, de te jól elmédbe szoritsad. V.N. 297. *Mást mondok neked én, te pedig jól rejtse el eszedbe.* K. 301. Ámde egyebem mim még vagy on a' gyors barna hajónál. V.N. 300. *Mást egyebet valamim vagy on a' gyors barna hajónál.* K. 309 310. Atrides meg' gyors gályát tengerre lehúza, 'S hús evezőt választta belé. V.N. 308. 309. *Atrid egybe sebes gályát tengerre lehúzott, Hús evezőt választta belé.* (323. 324. 326. ismét nyomban kíséri Kölcseyt) K. 329. Myrmidonok' sátorjaikhoz 's gályájukig értek V.N. 328. *Myrmidonok hadi sátorhoz 's gályájukhoz értek.* K. 330 331. Ot pedig a' sátor mellett a' barna hajónál Ülve lelék. V.N. 329. 330. *Ot pedig a' sátorba' lelék a' barna hajónál Ülni.* K. 340. 341. Rám szükség leszen a' szörnyű veszedelmet elüzni Másokról. V.N. 341. 342. *Lenni reám szükség a' rút veszedelmet elüzni másokról.* K. 349. Sírván társaitól tüstént külön üle kiválva 350. *Ősz tenger' partján.* V.N. 349. 350. *Sírva barátjaitól tüstént külön ült vala, 's elvált Ősz tenger partján.* 369. 'S Átridnak kivevék Khrüzeist, a' kellemes arczút. V.N. 369 'S elveszik Atridnak Chrüzeiszt a' kellemes-arczút. K. 393. Ámde te, hogy ha tehetd, kelj védelmére fjadnak. V.N. 395. *Ugyde te, hogy ha tehetd, kelj még kiségitni fjadnak.* K. 402. Szóllítván tüstént a' Százkezüt a' magos égre 405. Kít nevez égi sereg Briarevsznek, 's minden halandók 404 Ajgájonnak... V.N. 402. 403. 404. *Gyorsan felhíván a' Százkarut a' nagy Olympra, Kít nevez istenség Briarevsznek, 's mindenik ember Ajgájonnak.* K. 413. 414. Néki felelt azután Thétis sok könnyeket öntvén, Jaj, fiam, o mert mért nevelélek búra kiszülvém. V.N. 413. 414. *Erre felelt azután Thétisz sok könnyeket öntvén, Jaj fiam, ah, minek is nevelélek rosza kiszülvén.* K. 424. — — 's az istenek egybe követték V.N. 424. — — 's az istenek egybe követték. (433. 440. nyomon kíséri K. nek Hexametereit) K. 461. Mostan is ismétlen ne-

kem e' kérésemet add meg. V.N. 455. *Most is azonképen nekem e' kérésemet add meg.* K. 470. És hogy elégtének a' czombok, 's a' béleket izlék V.N. 464. *Igy hogy elégették a' czombokat, s a' belet izlék.* K. 491. Barna hajójokat ők ugyan a' szárazra vonájak. 492. Fennt az homokra. V.N. 485. 486. *Barna hajójok ezek mingyárt szárazra kihúzák Fennt a' homokra* K. 505. És fölszálla korán a' terjedt égre 's Olympra. V.N. 497. *És felméne korán ő a' magas égre 's Olympra.* K. 515 516. Adj Trójának erőt mind addig míg nem Akhivok Tisztelik én fiamat. V.N. 509. 510. *A' Trószoknak erőt adj addig míg nem Achivok Tisztelik én fiamat* H. 533. Félbe sem is maradó ha mire én fogok inteni főmmel. V.N. 527. *Félbe szakadhatlan valamit fogok inteni főmmel.* H. 540. Székeikből atyjoknak elébe és senki sem is mert. V.N. 554. *Székekből atyjoknak elébe, de senki se merte.* K. 546. Véled melly isten, te csalárd, közlötte tanácsit. V.N. 540. *Melley isten, te ravaszt, veled itt közlötte tanácsit!* K. 553. És ha mit illen dö lesz tudnod senki bizonynyal V.N. 547. *Hogy ha mit illendő meghallani, senki valóban.* K. 602. És mosolyogva fogá a' kelyhet magzatja' kezéből. V.N. 596. *'S a' kelyhet mosolyogva vevé magzatja' kezéből.*

Vétek van e' abban, hogy a' Kölcsey' birtokán elkövetett Foglalás nyilvánosságossá tétetett? A' vox populi azt mondja, hogy igen is. Rössler a' maga Újságleveleiben gáncsolva szólott felőle; 's e' gáncsolásban más több Levelezőink is egyet értének. A' jelen Tárgy, — tanúul szállítom fel Pesti Literatourainkat! — már több évek óta tudva volt; 's Döbrentei az Anekdoták között is érdeklette azt. Nem természetes-e, hogy azt a' mit mások is tudtak és említettek, maga a' legközelebb álló Fél is jónak lássa említeni? — — Az Élet és Literatúra szerkesztetése, részenként és egészenben, csaknem egyedül enyím és tulajdon magamé; tülem függött tehát a' Leveleket felvenni vagy félre tenni Ide járul, hogy Vályi Nagy énnékem Tanítóm volt; 's hálám' érzései elpalástolást parancsolhattak volna. Ezek szerint én vagyok a' vétkes; 's illő hogy én bűnhődjem, 's ne Kölcsey. 'S valóban eléggé meg vagyok büntetve, mert Kazinczytól olly kímélést tapasztalok erántam, mellyet, legalább a'

jelen esetben 's Társam mellett, elfogadnom lehetetlen. Pest, Oct. 24, 1826.

Szemere Pál.

2.

'Ha szemeim meg nem csaltak, ezt írja Kazinczy Minerv. 1826. 3-dik Negy. 880 l., Vályi-Nagy az ő (Kölcsey) versei közzül egynél többet által nem vett (458. Így szólt esdekven; rá hallgata Phoibosz Apollon); 's ez olly tolvajság, mellyért szót veszteni kár volt". —

Az én Szemerém, a' maga megbecsülhetetlen barátsága szerént, egy laistromot közölt Vályi Nagy Iliásának első énekéből, 's abból a' mit Kazinczy tölem kiadott; 's minekutána ezen laistrom megezáfolthatatlanul bebizonyítja, hogy a' Kezy által is úgy nevezett tolvajság nem egytellen egy sorból, hanem nagy számú sorokból, és az egésznek szelleméből áll: úgy vélem, nincs reá szükség, hogy Kazinczy-nak kikelésé ellen magamat hosszasan védelmezzem. Kazinczy a' közlés, 's az én Szemerém a' laistromozás által olly karba tették a' Publicumot, hogy az ítélet a' Vályi Nagy' Kiadója közt és közttem többé kétséges nem lehet. Illy helyezetben, a' dologról értesített közönség előtt, a' mind kettőnkől tisztelve szeretett, és méltó tartozással szeretett Szemerének karjain fordúlok Kazinczyhoz, az én Rokonomhoz, ifjúságom' barátjához, a' jelenkor' és maradék' vélekedését becsülő 's becsülni tartozó Iróhoz: ha most is azt véli-e, hogy rajtam sem Vályi Nagy, sem a' Vályi Nagy' Kiadója semmi írói megbántást el nem követett, 's az én reclamatióm valóban igazságtalan? Hízlekedem magamnak azon reménységgel, hogy ezen kérdés hideg tagadást maga után nem vonand. Mert midőn Kezy, kétségkívül feledékenységből, tagadja, hogy V.Nagy egy'soromnál többet felvett volna, ugyan akkor megismeri, hogy fordításomat V.Nagy nem csak látta, de szem előtt is tartotta. Kell-e magyarázni, hogy e' szemelöttartás egészen töretlen pályán mit jelent?

Kazinczy tölem három sort reclamál; 's minden habozás nélkül vallom meg, hogy igaza van. Az ő valóban gyönyörű három sorát, az eredetihez mért szorosság miatt kevésbé megváltoztatva, bátran be-

írtam kéziratomba, azon kéziratba, melly általam ki nem adatott, melly Kazinczyval barátságosan közöltetett, 's melly, úgy hiszem nem e' reclamalt sorokon fundált szabadsággal, V Nagynálkisebb nagyobb változással egészen felhasználtatott. Most midőn Ö engemet azon három sorra emlékeztet, emlékeztetem én is őt azon baráti helyhezetre, mellyben akkor egymáshoz állánk vala, 's ez emlékeztetés után fogja e' kívánni Kazinczy, hogy előtte elpirúljak?

Minden kétségen túl Kezy vala első, ki (bár sokaknak ellenére) magánhangzókat kiszóktetni és egybe olvasztani kezdett volt. De ha őtet e' példaadásban valaki követi, lehet-e ezen követést a' Homéron elkövetett plagiumhoz csak távolról is hasonlítani? Plagiarius vala-e Kezy Rádaynak, mert tőle mértékesen rimelni megtanúlt? Engedje meg a' tiszteletre méltó Férjfiú, ha mondom, hogy ezen ellenvetést csak a' fellobbant indulat láttathatá vele igazságosnak; engedje meg azt is, ha tagadnom kell, hogy tőle tanúltam volna meg, mint legyen legjobb a' régi írókat fordítanunk. Az ő (a' magok nemében gazdag szépségekkel ragyogó) kilencz kötetei közt egy darab sinez azon szellemben fordítva, mellyben Voss, 's a' hasonlók dolgoztak; nincsenek a' Catilináriák is; 's az idei Hébében megjelent Pindarusi fordítás távol áll azon principiumoktól, mellyek a' Németek után a' Sallust' előbeszédében közönségesé tétettek. 'S nem tudja-e azt a' mi Szemerénk mint én, hogy midőn 1817-ben az én Iliasi töredékem Kazinczynak általadatott, még akkor a' Sallust' előbeszédében álló principiumok Kezynyak principiumai nem voltak?

'S íme elmondám, a' mit Kezynyak kikelésére felennem kelle; de elmondám sok fájdalommal. Fáj nekem pörben lenni azzal a' Férjfiúval; a' kinek igyekezetei, olly sok nálam jobbakat és erőbbeket, a' szép után lánggra gerjesztettek; a' ki nyelvünk' stylisticájára tagadhatatlan és eltörülhetetlen befolyással munkálkodott; a' ki nekem ifjúságom' reggelén a' maga barátságát ajándékozá; 's a' kinek ügyéért (az önnézés' felmelegülésével mondom azt) én sokat szenvedtem. Azonban a' megtörténttet meg nem történtté senki nem teheti. Fellobbanás a' hiba, elcsendesülés a' helyrehozás. Megbántott ő engem? Íme elégtételt vettem. Megbántottam én őtet? Bizo-

nyosan elégtételt vett ő is. Kezemet nyújtom az engesztelésre; 's litteratori pályánk' első bajnokáért kevesebbet tennem nem lehet.

Kölcsey.

2. Kinyilatkoztatás.

Előre nem látott környüállások arra birtak, hogy a' f. eszt. ben már Sept. elején vissza lépnek Iris' Redactiójától. Mivel azonban további elhatározásig a' nevem, mint Redactoré, még mindég kinyomtatatik az említett folyóírásban: azért a' bal értékek' megelőzése végett, szükségesnek vélem, Iris' tisztelt olvasóinak, úgy valamint minden barátimnak is kijelenteni, hogy mind az, a' mi ezen folyóírás' 114-dik számától fogva megjelent, az én behatásom nélkül vétetett fel, — 's épen olly bizonyos az is, hogy én némelly olt előforduló üres vagy tzéleránytalan darabkát vissza igazítottam volna, 's hogy a' Radactiónak mostani sűrű arrangement-jeit, sőt nyelv és írásbeli hibáit, nekem nem lehet tulajdonítani. Ha a' történet úgy akarná, hogy ismét az Iris Redactiójához jussak: azt azon folyó-írásban tisztelt Olvasóimnak magam fogom tudtokra adni, 's úgy gondolom, nem hízelkedek magamnak szerfelett, ha azt mondom, hogy én akkor azon folyóírásnak tsak hamar megfogom adni előbbeni valódi formáját *). Pesten, October' 28 kán 1826.

Rosenthal Sámuel.

3. Petrózai Trattner Mátyásnál 1826-ban készült Könyvek.

40) Útmutatás az Orvosi Gyakorlásra, vagy bevezetés a' beteg' ágya mellett való Orvosi tanításra.

*) Ezen esetet mi is sajnáljuk, mivel a' Kinyilatkoztató, a' mint Olvasó közönsége is egyáltalában megvallja, volt tsak a' Redactiónak nem teher nélkül járó hivatalára alkalmas.

A' Red.

Tanítványai' hasznára készítette és kiadta Gebhardt Xav. Ferentz, Orvos Doctor, és Pesten a' Tudományok' Magyar Királyi Universitásánál, a' Seb-orvosok' számára rendelt különös orvosi Pathológiának, Therapiának, és Praxisnak' rendszerint 's nyilván való Professora. 8-o lap VIII. 101.

41) Az Illendő magaviselet' tudományra vezető Erköltsi Oktatások, és Anyai Tanácsadások, miképpen kellessék a' Leányoknak magokat a' finom izlésű Világ előtt, és a' Társaságos Életben minden alkalmazossággal úgy viselni: hogy ők másoktól mint jól nevelt, kimivelt, pallérozott, illendőséget, tisztességet 's betsületet tudó, nyájas udvariságot esmérő, 's egy szóval minden jó erköltsökkel felruházott Személyeknek tartathassanak, és azok által mindenek' tetszésöket, megalégedésöket, helybehagyásokat, és vizsonti tiszteletöket 's szeretetöket megnyerhessék. 12-o lap 200.

42) Új Imádságos Könyvetske, a' Helvetziai Vallástételt követő Keresztyének számára Lavater J. Gáspár után, kiadta Kováts Péter, Hetényi Prédikátor. 12-o lap 145. 18 kr. V.Cz.

IV. Különös Ragaszték a' Tudományos Gyűjteményhez.

J e l e n t é s.

Fájdalommal tapasztalja a' hazafi, milly méltatlan vélekedések forognak fenn magyar culturánkról nem csak a' külföldön, de a' magunk közt élő idegeneknél — sőt sok magyaroknál is. 'S hogy ennek csak literatúránk' nem ismerése az oka, kétséget nem szenved annál, ki azt ismeri. Azonban meg kell vallanunk, hogy ezen ismeret' megszerzésére mind eddig nem bírtunk még systematikus munkát; az első forrásokból való merítés pedig — kivált nálunk, hol azokat egybeszerezni is mindenkor igen nehéz 's néha nem is lehets — olly módja a' tanulásnak, melly nagy szorgalmat 's időt kíván. Mi ezen hiányt erőnk szerént kipótolni igyekeztünk; 's hogy a' munka közönségesebb hasznú legyen, 's kezdőknek is könnyebbitse a' studiumot, német nyelven szereztük, e' következő czim alatt 's planum szerént:

Handbuch
der
Ungrischen Poesie,
oder:

Auswahl interessanter, chronologisch geordneter Stücke aus den vortreflichsten ungrischen Dichtern, begleitet mit gedraengten Nachrichten über deren Leben und Schriften; nebst einer einleitenden Geschichte der ungrischen Poesie; einer Sammlung deutscher Übersetzungen ungrischer Gedichte, und einem Verzeichnisse der im Werke vorkommenden weniger gebräuchlichen Wörter:

Für Jene sowohl, die bereits einige Fortschritte in dieser Sprache gethan, als für alle Freunde der Literatur im Allgemeinen, und der ungrischen insbesondere.

von
J. Fenyéry und F. Toldy.

A' munka két kötetben, három könyvre oszlik el.

Az első könyv foglalja magában poesisunk' említett kritikai históriáját, legrégibb nyomdoktól fogva e' mai napiglan. Ennek kidolgozásában olly gondnal és hűséggel jártunk-el, a' millyent e' tárgynak nehézségei 's fontossága megkívántak; 's tekinteteink mind azon alkotó motívumokra szálltak, melyek a' nemzet' lelkéből és belső életéből forrnak fel, mind azon külső befolyásokra, mellyek poesisunkat eleitől fogva sokféleképen módosították, 's ezt vagy amazt az izlést uralkodóvá tették.

A' második könyv János Királyunk' korától a' mienkig, időrendben legjelesb költőinket vezeti elünkbe (XVI. Századb. Székely, Balassa, Rimai, XVII. Sz. Zrínyi, Liszti, Beniczki, Gyöngyösi. XVIII. Sz. Faludi, Rádai Pál, Bessenyei Gy., Dugonics, Baróti-Szabó, Révai, Orczy, Barcsai, Rádai Gedeon, Ányos, Dayka, Baesányi, Versegi, Szentjób-Szabó, Gvadányi, Csokonai-Vitéz, Virág. XIX. Sz. Hisfaludy Sándor, Kazinczy, Kölcsey, Szemere, Döbrentei, Berzsényi, Szent-Miklössy, Tóth, Horváth Endre, His János, Fáy, Vitkovics, Hisfaludy Károly, Bártfay, Bajza, Székely Sándor, Czuczor, Vörösmarty — 's némelly ismeretlenebb jelesek, mint Szász, Sipos, Buczi, Teleki, az Erdélyi névtelen tragoedia költő, Töltényi 's tb.) 's kinek kinek először ugyan biographiáját adja a' leghitelesb

forrásokból merítve, 's munkájának kritikai általnézését, magokban 's egész poezisi literatúránkhoz való relációjokban tekintve; azután minden munkái közül a' legjelesebb 's a' költőre nézve legcharacteristikusabb darabokat eredeti (magyar) nyelvkön, értésőkre szolgáló históriai 's egyéb jegyzésekkel. Ebből világos, hogy literatúránk' minden szakaszaiból a' legjelesb poetai munkák öszveszedetek ezen kézi-könyvben. Szébb nép-dalaink' gyűjteménye öregbíti e' 2-d. könyvet.

A' harmadik könyv valami száz illeten magyar remekművet közöl német fordításokban. Erre nézve nem csak a' már kinyomtatott német fordításokból választottuk ki a' leghüb-és legszébbeket, hanem számos új 's egyenesen a' mi számunkra készültek is adunk — hogy ez által a' magyarúl nem-értőknek is feltárjuk kincseinket, a' kezdőknek a' tanulást interesszánssabbá tegyük, a' magyar hazafinak pedig kettős gyönyörűséget szerezhessünk.

A' Toldalékban azon szavak' lajstroma foglaltatik német tolmácsolattal, mellyek részint szokásból már kimentek, részint csak némelly vidékekben ismertetnek vagy újdontan származtatva vannak, 's a' válogatott munkákban elekerülnek, de divatban lévő szótárainkban vagy nem is, vagy nem elég jól magyarázva találtnak. Következnek a' névszerént való és systematikus mutató-táblák.

Külséjére nézve a' munka Trattner Úrnak legújabbán érkezett Frankfurti Petít betűjével, nagy 8 adréten 's gazdálkodással nyomtatva, vagy negyven árkuat fog betölteni, 's a' Pesti Józsefnapi vásárra, 1827, elkészül. Előfizetést vagy aláírást minden hiteles Hőnyvkereskedés elfogad 2 frrtal ezüstben közönséges, 4 frrtal ezüstben Velin példányért. A' privátus Szedő Uraknak a' 11-dik példány ajánltatik Velinen; 's a' pénznek vagy Trattner, vagy Kilián Urakhoz jókor való beküldetésére kéretnek. Az előfizető vagy aláíró Uraknak neveik pedig kilesznek nyomtatva.

Köszönjük azon T. T. Író Uraknak eddig nem sajnált fáradozásait is, kik munkánkat nagy becsű dátumaikkal 's fordítási dolgozásaikkal öregbíteni méltóztattak 's az által olly karba helyeztetek, hogy olvasóink' megelegetését bizodalmasan várhatjuk. Pest, Oktober' 31. 1826.

Fenyéry Gyula és Toldy Ferencz.

X. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Gáttáji Gorové László. Eger várossa történeteinek 3-dik folytatása. l. 3.
- 2) F. S. Aesthetikai és philologiai Eretnekségek. l. 58.
- 3) -i- Némelly ezen Században kimúlt Evangelikus Irók a' Dunántúli Kerületből. l. 69.
- 4) Szeder Fábián. A' Mennyiséget jelentő szavakról. l. 91.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-esmertetés.

- 1) Élet és Literatura 1826. első, második, harmadik, negyedik rész 's a' t. l. 95.

B) Külföldi Literatúra.

Könyv-esmertetés

- 1) Trattinik Leopold. Genera nova plantarum iconibus observationibusque illustrata. l. 113.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Felfedezések. l. 115.
- 2) Kinyilatkoztatás. l. 124.
- 3) Petrózai Trattner Mátyásnál készült Új Könyvek. l. 117.

IV. Különös Ragaszték a' Tudományos Gyűjteményhez.

Jelentés. l. 125.

NB. Elhagyta a' sajtót October' 31-dikén 1826.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1826.

XI. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER MÁTYÁS' betűjével
és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

Eger városa' történeteinek 4-dik folytatása.

d) Egernek a' Pogányok', későbbben az öszveesküdtek' kezéből való kiszabadulása.

Tudjuk Hazánk történeteinek leírásából, hogy 4-dik Mahomet Török Császár 1683-dik esztendőben a' Magyar Országi Királlyal kötött békességet, leginkább a' felzendült Gróf Tököly Imre', és Nagy Vezérjének Karamustafának únszólására annál könnyebben feltörte, mert a' nyughatatlankodó Gróf Tököly Imre által ugyan ezen évben, Kassána' Török és Erdély-országi Követek jelenlétekben tartatott ország' gyűlésének kimeneletét, melly szerint ez a' pártos Gróf magát a' fényes porta adózójának lenni vallotta, sőt a' fizetendő adónak mennyiségét a' hatalmában volt Vármegyékre és Városokra ki is vetette volt, ideje korán meghallotta. — Sietett tehát a' Nagy Vezér, félbe szakasztván Leopold Követjével Caprarával folytatott és képtelen kívánságokon épült alkudozásokat, 's a' Belgrádnál öszvegyűjtött 's két száz ezernél többre menő táborával Magyar országba előbb berohanni, mintsem 1-ső Leopold Császár Német-országban szerzett szövetséges seregeit öszvehúzzhatná. — Gróf Tököly is, kit Kátóna István (In epitome chronol. Tomo 3-o) ezen

háború fáklyájának nevez, Karamustafa hadi népének elősegéllésére pártosaival együtt nem csak mindent elkövetett; hanem nagy számból álló fegyveresseit az Eszékhez érkezett Törökök táborával egyesítette, és Karamustafával a' háborúnak mennél nagyobb gyorsasággal és foganattal lehető viselése eránt személyesen tanátskozott, sőt későbben ő volt az, a' ki nem sokára ezek után Posonyt elfoglalta, noha akkor csak hamar a' Lotharingiai Hertzeg Károly által abból kikergettetett.

Karamustafa Vezér Győrnek elfoglalása után Bétset, mellyből Leopold Császár kimentével még 60 ezer lakos is két nap alatt kitakarodott volt, ostroma alá vette. Sokan úgy hiszik, hogy Tököly birta őtet erre a' mérész lépésre, melly a' Törököknek nyakokat szegte, mert ugyan ezen 1683-dik esztendőben, nevezetesen September hónapjának 12-dik napján, a' Lengyel seregek és Királynak Sobjeszky Jánosnak a' Fő Város alá lett érkezése után, az ostromló Pogányság elvesztvén 70 ezer emberét, a' hástyák alól tsufosan elűzetetett; melly szerentsés tsata után azt a' feltételt kezdette Hertzeg Károly magában forgatni, hogy mivel az ellenség ennyire elrémült, most vissza lehetne a' Magyar-országi Várat tőle foglalni. Tsak ugyan ebben megállapodván a' diadalmaskodó Hertzeg, a' Lengyeleknek segítségével a' Törököket Párkánynál October 9-dik napján újra megszalasztotta, és már October 25-dik napján az Esztergomi Várat is tőlök elvette, melly Vár másod ízben 77 esztendeig nyögött vala a' Töröknek járma alatt.

1684. Lotharingiai Károly Hertzeg Váztot és Pestet, mellyet az ellenség abból lett kiköltözésével felgyújtott, elfoglalván, sőt Szent Endrénél a' Dunán általkelvén, alsó Buda városát is

magáévá tette. Ezzel Julius 28-dik napján a' felső Várat is lövetni kezdette, hanem katonájának elbetegedések, és az essző őszi időnek mostohaasága miatt az ostromlással nem boldogúlhatott. Ezen évben mindazonáltal a' Német Tábournok Szultz, Tökölit és az ő követőit felső Magyarországhban úgy öszvetörte, hogy a' Császáriakra nézve szerentsés viadalnak következésében 35 napoknak lefolyta alatt 17 Vármegyék, és 12 Királyi Városok a' Magyar Király hívségére visszaternének, és Tököly oldala mellett igen kevés számú öszveesküdtek, 's inkább tsak a' Tatárok és Törökök maradnának (Hatona in Epitome Chron. Tom. 3-o pag. 386) következésképen semmit sem használt Tökölinek, ezen esztendőben Aprilis 10-dik napján Mezö-Túron kiadott, és a' Hazában széljelosztott környékelő írása, mellynek a' vala a' foglalatja, hogy mivel Leopold meggyőzöttetvén, elállanak tőle Szövetségesei, a' Török erő meg az ő tzelja elősegéllésére közelít; tehát véle tartsanak a' Magyarok. — Lepold azért is ígér kegyelmet, mert hadi népe Budánál megverettetvén, nem bizik magában, és azért hajtattja el a' barmokat, mert tudja, hogy meg nem tarthatja Magyarországot; ha győzne, úgy is a' Német vagy felmészárlaná a' Magyart, vagy várba tsukná, és akkor a' Magyar magának tulajdonítsa ha nálok (tudniillik az öszveesküdteknél) se talál kegyelmet (Hatona Tomulo 35 folio 141). — Ehez hasonló környékelő írást 1682. esztendőben 26-dik Juliusban is adott ki, Kassa mellett volt táborából, mellyet Vagner (in Hist. Leopoldi p. 1-a pag. 571) előnkbe terjeszt.

Az utánna következett 1685-dik esztendőben Tököly Eperjest is elvesztvén, Váradra sietett; de ott a' képmutató Törököktől elfogattatott, és mint rab úgy küldetett Adrinápolyba. — Ezen év-

ben Érsekújvár, Szolnok, és más helyek is Leopold Császár győzdelmes hadjának megadták magokat (olvasd erről bővebben a' Tud. Gyűjtemény' 1820-dik esztendei folyamájának 11-dik Kötetét a' 65-dik és következő lapokon). El nem lehet az ezen időkorban még mindég Kassán lakott Egri Káptalannak a' Tököly támadásának zűrzavaros idejében szenvedett kárvallásait megelőzni, annyival inkább, hogy azoknak világos nyoma látszik az 1687. esztendei 19-dik törvény tikkelyben, a' mellyben a' rendeltetik, hogy azok a' Polgárok perbe idéztessenek, a' kik a' panaszoló Káptalannak előadása szerint, a' Kassai Sz. Ersébet' Templomából a' Monstrantiát, kelyhek, 's más drágaságokat, több templomi ruhákkal együtt, mellyek azután a' zendülteknek prédául szolgáltak, elragadozták és letartóztatták volt. — Lett volna ugyan kedvek (hogy Eger' vissza vételének pontjához közelítsünk) a' diadalmaskodó Leopold Vezérjeinek ugyan 1685. évben még nyáron Egret is elfoglalni a' poganyoktól; de ellenkezőt határozott Károly a' Lotharingai Hertzeg, a' ki Bétsbe is megírta, hogy Eger egy lévén Magyar-országnak legerősebb Várai között, melly helyes formájú 5 szeglet bástyázatokkal meg van erősítve, és sok felzendültek (Tököly emberei) csoportjain kívül 4000 Janitsároktól őriztetik, azért még most, hogy az időt és munkát el ne veszejtsük, így fejezte ki magát a' Hertzeg) álljunk el ettől, mert most jobb leszen az erőt biztosabban másfelé fordítani.

Tsak ugyan el is marada Egernek megtámadása mind addig, míg azt 1687-ben Karafa Antal Tábornok a' Császár előtt hathatósabban nem sürgette, minekutánna tudniillik Budának 1686-ban történt megnyerése után a' hadinép még nagyobb katonai tüzzel lángolt, és a' hátráló Törököket

egy erősségben se akarta megszenvedni; tehát azt írta azon télben a' Tábornok Karaffa első Leopoldnak, hogy Egret, mivel onnan messze járnak prédálni a' Törökök, meg kellene ostrommal venni, és ezen munkának végbevitelét ő magára vállalja, mivel Rustan vagy Rustain Egri Bassa, az ő általa elfogott levelében azt írja a' Nagy Vezérnek, hogy minden eleség nélkül szükölködik, és ha ezen nehéz ügyében sietséggel nem segedelmez nékie, a' Várnak megtarthatása eránt elvesztette minden reménységét.— Hozzá tette azt is, hogy sok Törökök a' városban hagyván feleségeiket, és gyermekeiket, télen Egerből elszöktek. — Azt ígérte továbbá Karaffa, hogy a' Basának illy szorongató környülállásai között 10 vagy 12 napoknál az ostrom tovább nem fogna tartani, 's vér'-veszteség nélkül a' város meg fogna nyeretetni; ha ezt a' helyet meg nem támadnák, valamikor a' Császáriak kezében lévő Szolnokból Budára eleséget küldenek, az Egri széljel kóborló, leselkedő Törökök azt elfognák, sőt a' jövő nyáron annyi gabonát elragadhatnának, és behordhatnának a' pogányok, hogy osztán az ostrom kiállítására elég lenne; majd is lenne módjok rongálni megint a' környéket. Sajnálná (hozzá tette utóljára) ha valaki tőle ezt a' kis ditsőséget megirigyelné, és a' Császár hasznát hátráltatná 's a' t. — Ezt nehezen engedte megtéetni Leopold, azért, hogy seregei tavaly Munkátsot nem tudták megvenni, „de ha gondolja, hogy 8 nap alatt Egret magáévá teheti (igy válaszol Vezérjének a' Császár) kezdjen hozzá az ostromhoz”.

Annak következtetésében Karaffa embereivel Egret bekerítette, és Marchio Doriára a' maga Ezredje Fő Tisztviselőjére bízta a' Várnak viyását; a' Baváriai Választó Hertzeg Gróf Koháry István alatt 2000 Magyarot küldött kikeletkor a'

vár alá, és ezek a' Hatvani kapu előtt, és nevezetesen a' déli oldalon fekvő bástyázatoknál vi-
rasztottak. — A' Felnémet felől való részét a' vá-
rosnak Gombos István a' Putnoki, és Vétsei Sán-
dor a' Hajnátskői várnak Kapitányai a' Magyar-
sággal zaklatták. A' Német Seregek Eger vízenek
két partjain, a' hegyeken 's a' Maklárra és Ke-
retsendre menő úton foglaltak helyet. — Ka-
raffa legelőbb is sántzokat hányatni parantsolt
a' város előtt, hogy mind a' Magyar seregek
légyen foglalatossága, mind az Egri pogány ör-
zők ki ne üthessenek a' városból (tehát a' város
már ekkor megint be volt kerítve) és egy mért-
földnyire a' vetéseket, a' Törökök azt meg nem
akadályoztathatván, körös körül meggyujtotta, és
az utakat elzárta, hogy a' városnak se Kerepes-
ről (de talán helyesebben Tserépről) se Sirok-
ról, se Szarvas-körül élelmet ne hordhassanak, és
valamivel későbbre ezen 3 várat is ostromolta,
mellyek közzül ketteje nékie magának, harmadika
Sera Al Vezérjének feladták magokat.

Azon közben a' Lotharingiai Hertzeg Erdély-
be seregét békalauzólván, néhány Századokat
fegyvereseiből, hogy a' feladást siettesse, ősz-
kor Egerbe rendelt; ez helyesen történt, mert
Karaffának több helyeken és több várak alatt
táborozó hadi népe öszveséggel se tett töhbet 10
ezer főnél, minthogy Leopold Császár népének
sok pontokon kellett egyszerre az ellenség ellen
tsatázni, tehát egy helyhez nagy erőt nem küld-
hetett. — Így még szorosabban betsukattatván a'
város, mellyet az új Nagy Vezér Soleiman (mert
már Karamustafa megsinórozott volt) Budánál,
az innen széljel terjedő uralkodás hasznára néz-
ve jelesebbnek tartott, többre is betsült. Jó elő-
re az ostrom előtt parantsolatot adott, hogy 10
ezer lovas menjen a' város szabadítására, de

ezek, nem tudatik lomhaságból - e, vagy nyakasságból, vagy félelemből, oda nem mentek, melly nyakasságból, és félékenységből, vagy inkább az elkövetett hibából támadott a' Török Udvarnál az a' zendülés, mellynek végre mind *Soleiman* vezér, mind 4-ik *Mahomet* Császár áldozatai lettek.

A' bekerített Törökök is makatson *Rustán* jelenlétében megesküdték, hogy inkább egy láb-ig éhen elvesznek, mint a' Várat feladják, és midőn *Karaffa* intené, hogy az eléggé bebizonyított, de most haszon nélkül való vitézkedést, és megátalkodást félre tennék, és szép ajánlások mellett adnák fel a' helyet, a' *Bassa* el se akarta levelét fogadni, noha a' legútálatosabb módon igyekeznének az ehséget előlni katonáji.

Lejárt vala már a' nyár, és a' *Doriai Marchio* még ostromának semmi gyümöltseit sem arathatta, olly leirhatatlan fejességgel oltalmazták azt a' *Mahomedánusok*, és a' *Mahomet* vallására állott *Egri Lakosok*. — Egy vár-vivást se olvasunk, mellyben az ostromlottak a' Várost, melly mindenkor vagy elhagyatott vagy felgyújtatott a' védlőktől, hatalmokban megtarthatták volna, tsupán tsak ezt; sőt nem tsak helyesen védleni tudták az alsó várost a' pogányok, hanem illy szorult állapotokban még a' *Heresztényekre* kitsapásokat próbálni és a' bástyák előtt álló *Keresztény* taborban károkat is tenni merészlettek; következésképen nem olly könnyű vala *Egret* meghódítani, a' mint azt a' múlt télen *Karaffa* képzelte, és Császájának megírta volt. Sokkal helyesebben ítelt vala *Egernek* visszafoglalhatásáról, és ezen tettel öszvekaptsolt nehézségekről a' *Lotharingiai Herzeg*, mint ezt feljebb láttuk, 's azért is akarta annak ostromát boldogabb időre halasztani. — Tsak ugyan annyira nevedett az *Egrieknek* valamérsége, hogy egy alkalmatossággal a' híres

Gróf Koháry István' Magyarokból álló hádi népére, melly egy völgyben Eger-Szalók felé táborozott, és a' melly mai napiglan is Koháry völgyének, az ott lévő kút Koháry kutjának nevezetetik, reá rohanni nem rettegnének. A' Gróf derék Magyarjaival visszaverte ugyan az Egri katonákat; de midön ezeket a' Hatvani kapuig nagy mézszárlások között kergetné, egy golyóbis által, melly a' Vár bástyájáról ő reá vala arányozva, a' pogányok véretől akkor is párologó jobb karját megsebesítvén, ötöt az öldökléstől való megszűnésre kínszerítette. A' seb a' Gróft azontúl jobb keze' használásától örökre megfosztotta *). Gróf Koháry Istvánt, a' ki most is a' Füleki Várnak Kapitánya vala, és 3-dik Károly Király alatt Ország-Birája lett első Leopold Császár a' hiveség-tükrökének nevezte. Való, hogy ő Tökölinek és a' többi lázzadóknak nagy ellensége volt, kitől el is fogatott, és tsak Ungváron szabadithatta ki magát a' rábságból. Ugyan ezen hosszszas vár-vívás alatt vesztette el betses életét Semsei András Onodi, és Gombos István Putnoki Vár Kapitány, több más

*) Gróf Kohárynak sebjét a' táborban volt Seb-orvosok veszedelmesnek találták, ugyan azért igyekeztek azt gyógyítani; de nem a' seb-orvosi regulák szerint, következtetés-képen kevés foganattal, úgy hogy kéntelenítetett a' Gróf későbbre Bétsbe az orvoslás végett felmenni, a' hol karján második vágást tettek még szerentsétlenebbül, mert inát a' seb-orvosok elmetszvént; teljes életében többet nem irhatott, hanem 1715. esztendőben, a' midön ő már Ország Birája volna, 3-dik Károly Király, és az országosan öszvegyült Rendek, a' mint ezt a' 29-dik Törvény tzikkely bizonyítja, megengedték nékie, hogy nevét ezüst petsét-nyomóra vagy inkább táblátskára metszve az ok-levelek alá nyomathassa, a' mi annyit érjen mint ha tulajdon kezével iródott volna; de ugy, hogy ez az ezüst metszés kimulta után az uralkodónak, ne hogy azzal visszaélések történjenek, Bétsbe felküldtessék. Mind e' mellett sokáig élt Koháry István, mert még az 1729 esztendői Dietának befejezésében neve előforduk.

magyar vitézekkel együtt, elhallgatván a' foglyokat, kiket a' várba magokkal behurtzoltak az Özmánok.

Minekutánna a' feljebb említett 3 Várok, ugymint Cserép, S í r o k, és Szarvaskő, ketteje ugyan magának Karaffának, a' 3-dik pedig Vezérjeinek (a' mint feljebb is érdekeltük) feladták volna magokat, és a' Lotharingus' megérkezett fegyvereseivel az ostromlók megszámosodtak, újra írt a' hadi munkákban más helyeken is forgolódó, de most Eger ostromának siettetésére megint ide érkezett fő vezér, az eltsüggedhetetlen Egri Basának, tudtára adván nékie, hogy dicséretes ugyan az állhatatosság, és hiveség, de ne nyomorítsa tovább népét, mert a' Törökök mindenütt az országban megverettelve Eszéket és Poségát a' is elvesztették, 's a' Duna és Tisza közt nints egy talpalatnyi földjök már. A' Nagy Vezér So-leiman, támadás ütven ki Konstantinápolyban, megölettetett. Mahomet Császár is katonáji által letétetett; tehát felszabadítást nem várhat, — látja ő (hozzá tette Karaffa) és hallja a' szökevényektől, hogy eleség nélkül szükölködnek a' várban, és nints honnan segítséget várnia: azért inkább fogadná el a' betsületes feltételeket, mint tüzzel vassal, vagy éhséggel emészsze el népét. — Az ő katonáji is arra vetemedhetnek, mint több várbeli Törökök, a' kik igazgatójok ellen támadtak 's a' t."

Nints különben; Karaffának minden kifejezése igazságot foglalt magában Leopoldnak Vezérjei mindenfelé ólálkodtak, hogy az Egerbe zárt Mahomedanusoknak senki ne segedelmezhesen. Veterani nevezetesen a' Tizamelléki környéken virasztott, és semmi gyanús csoportot a' vizen általkelni meg nem szenvedett; akartak ugyan titkon 4000 Tatárok a' várba benyargalni,

és lovaik farára kötött gabonás zsákokat az éhez-
ző ostromlottaknak bevinni, de Heisler Vezér
útjokban megtámadta őket, és 600-at levágott köz-
zülök, visszavervén a' többit.

A' várbelieknek inségeket eleven színekkel
festi le az Osmanographia kiadója a' 2-dik rész-
nek 406 lapján, azt állítván: hogy negyven ezer-
ből álló Török őrizetet és lakosokat a' huz-
mosan tartott vár-vivás 4000-re leolvasztotta,
noha mi a' 40 ezerből álló számot, a' Polgárok
oda értésével is, a' helynek akkori szorosságá-
hoz képest, és a' Töröknek sokfelé szakadt
hadi ereje tekintetéből is sokaljuk; hanem a' ta-
gadhatatlan, hogy a' Mahomedánusok a' falak közt
először ugyan füvet, gyökereket, és fergeket
rágtak, utóbb nevedvén a' szükség, nem csak
áztatott, és megfőzött szíjakkal 's bőrökkel,
hanem patkány, egér, ló, matska, kutya, 's
megholt emberek húsával is éltek; a' ló hús be-
tses eledel volt előttök, ezt Rustan maga meg-
vallotta; sőt az undok élésmódjából származott
döghalál felette sokat elfogyasztott közzülök.

Annyira elkeseredtek volt az éhség és kop-
lalás miatt a' megmaradtak is, hogy ha mód-
jok lett volna a' keresztény táborral beszélni, ré-
gebben feladták volna magokat. — Tsak
ugyan sokan a' pogányok közzül, a' kik a' köz
nyomorúságot tovább nem győzték elviselni, a'
Németekhez általszöktek, egy Török meg is ke-
resztelkedett; de a' ben maradtott hív ör katonák
is a' kiállott sok sanyarúságotnak gyümöltstelen-
ségét, és a' védlésben való erőlködéseknek hijjá-
ban valóságát végre jobban kezdték általlátni,
főképen midőn az éhség miatt tsak nem egészen
elgyengülnének: azért a' városiakkal együtt el-
sanyarodva és elfonnyadva, mint valamelly tsont-
vázok, körülállják az igazgató Basát, és halkal,

mert alig volt tehetségek a' beszélésre, azt sügák nékie, hogy az éhséget tovább tűrni nem képesek, ha még ki akarja néhány napig az ostromot állani, üres várat fog az ellenség nyerni, mert ők az erőtelenség miatt mind elhalnak; inkább tartson meg (folytatták vala szavaikat) annyi hív lelkeket Mahomet Császárnak számára, a' kik Országát más részekén védelmezhetik. — Mások, a' kiket a' vadság egészen el nem hagyta, azt kérték, hogy mivel éhen meghalni, a' lomhaság és gyávaság' tulajdona, magát a' Haza haszna nélkül pedig elveszteni esküvések tiltja, hogy nyomorúságok semmi előmenetelére ne szolgáljon a' keresztényeknek, gyűjtsa fel a' Basa a' várat.

Ezen nyomos előadásokra lágyulni kezdett Rustánnak keménysége, gondolóra vette tudniillik: hogy a' Nagy Vezértől, és a' Konstantinápolyi Fő Tanátstól többször kérvén segítséget, még is November elkövetkezésével sem kapott; Karaffa továbbá mint valódi és élemedett Vezér költeményeket nem írhatott nékie, és a' Konstantinápolyi zendülésben elfelejtkezhetnek illy kis helynek megtartásáról; még azt is megfontolván, hogy a' szolgált derék férjfiaknak vitézségét a' köz jónak jövődjö hasznára tartani tanátsosabb lenne: Követet küld Karaffához, kitől azt izené, hogy a' Német Császárnak kezébe adja jó és igazságos feltételek mellett a' várat, mellyet Vágnernek bizonyítása szerint (in Hist. Leopoldi Magni parte 2-a pag. 33.) a' várossal, és magával együtt puskaporral szándékozott vala felvettetni, ha az alattavaló Törökök azt előre észre nem vették, és szándékának végbevételét meg nem gátolták volna (folytatá izenetét Rustán) ugyan azért küldessenek Bétsbe Leopold Császárhoz egy Török, és egy Német éltes és érett férjfiak, a' kik a'

kötendő egyességnek megtartása eránt való pá-
rantsolatot onnan meghoznák; azt katonáji, kik
külömben a' várat felgyújtják, és üszögjei alá
temettetik magokat, megérdemlik O Excellentiájá-
tól. Ezt azért látszatott Vágner vélekedése sze-
rint tselekedni, és egyenesen Leopoldal békélni
akarni a' Basa, mert félt, ne hogy 3-dik Maho-
met Császár által 1596-ban Eger megvétele után
a' derék várbelieken követett kegyetlenséget, mi-
kor a' keresztényeket megölette, megboszoszúlja
bennük most Karaffa.

Mellyre Karaffa azt felelte, hogy a' Császár
vezérjei' szavokat meg szokták állani, ő pedig
minden hadaknak Magyar és Erdély- országok-
ban fő Tábornokjok lévén, hogyan képzelteti,
hogy szavát meg ne állaná. A' Császár nem tud-
hatja annyira, mint vezérjei, melly várak minő ál-
lapotban legyenek, és mitsoda feltételek illessék
azokat? A' hadi szokás alól az Egri Törököket
se lehetne kivenni, mindenütt tsak a' vezérekkel
köttetik az egyesség, s maga Rustán hamvaira mots-
kot vonna, ha elárulná, hogy a' hadi rendet nem
tudja. — Ezt azért is tselekedte Karaffa, hogy
inkább vele egyezzen a' Basa, mint a' Császárral,
mert illetlennek tartotta, hogy egy Basa a' ke-
reszténységnek fejével alkudozzék, és ha hiba es-
nék, azt O Felsege helyre hozhatná, ha mindjárt
vezérjének egy kis motskával is, de így a' továb-
bi orvoslásnak helye nem lenne. Mellyre Rustán,
és a' vakmerőbb Törökök is megpubulván, és a'
dolog alatt semmi álnokságot már lappangani nem
vélvén, abban megegyeztek, és feladták a' várat.
— Mások ellenben azt jegyzik meg, hogy tsak
ugyan a' vár általadásának feltételeit a' Törökök
részéről Petricsorbaria Fő ember, mert Janitsá-
rok vezérje vala, a' Németek részéről Gróf Lam-
berg Jó'séf, mint ezen tárgyra az alkudozó felek

által kiküldetett követek, Leopold Császárhoz helyben hagyás végett felvitték; ezen vélekedésben van Schmitth Miklós is (in Eppis Agriensibus Tom. 3-o).

A' feltételek e' következő pontokba foglaltattak: Először, az erősség, és a' város, minden tábori szerekkel, és ágyúkkal 's más fegyverekkel együtt jegyzék mellett minden tsalárdság nélkül a' Császári Fő Vezérnek Karaffának által fognak adattatni, a' harangokkal és mindennel, a' mi a' Város' közönséges használására lehet, egyetemben. — És minden rejtek-üregek, és földalatti vájatok (Minák) akár hol találtassanak, ki fognak jelentetni. Másodsor, az Egri katonák mindnyájan Szeredán reggel, melly Szefer hónapjának 13-án esik (itt a' Török' hónapját és számlálását kell érteni) a' várból ki fognak költözni, 's kiki tulajdon apró és ruhájához illő fegyverét magával elviheti. Harmadsor, a' lakosoknak is szabad lészen, de fegyver nélkül, a' városból kiköltözni; a' kiknek pedig a' megmaradásra kedvek volna, minden ellenvetés nélkül a' városban birt házaikat megtarthatják, még azok is, kik keresztényekből mahomedánusokká lettek: az elmenők számára és holmijeknek elszállítására 250 szekerek fognak rendeltetni. Ezentúl is szabadságokban fog állani az Egrieknek, magoknak kész pénzért ökröket, lovakat, és szekereket szerezni. — 50 Török Tisztek e' mellett mint kezesek az ostromlók hatalmában maradnak, mind addig, míg mindnyájan ingóbingó jószágaikkal és szekereikkel kitakarodnának, és míg a' vár minden hozzátartozandóságokkal és hadi eszközökkel (az ágyúkkal, puska-porral, golyóbisokkal, bombákkal) által fog adattatni. Negyedszer, se ajándék, se más szin alatt nem lészen szabad a' városbélieknek akár

puskát, akár kardot, akár más nemű fegyvert magoknak kívánni, vagy megtartani. Ötöd s z ö r, bátorságnak okáért 400 német lovasok fognak a' kiköltözőknek adattatni, kik őket Tokajon keresztül, Nagy-Váradra fogják vezetni: öt Al-Vezérek azonban kezesség gyanánt Debretzenben fognak hátra hagyatni, a' kik azután (véltetőbben a' Német kíséretnek visszatérte után) szabadon bortsátatnak; adatik pedig a' Nagy-Váradra menő seregnek Tokajban 400 kenyér. Hatod s z o r, minden Egerben találtató foglyok, ezen tikkelyeknek aláírása után tüstént szabadságba helyheztessenek. Heted s z e r, az Egri Törököknek mind itt, mind az úton az élelemre valóknak megszerzése nem tsak megengedett; hanem a' Német Tiszteknek, hogy ezen esetben segítségekre is legyenek, különösen meghagyatik. Nyoltzad s z o r, ezen feladás pontjainak sikeresebb megtartását, minden homálnak eltávoztatására hitünkkel erősítettük, lelkünket lekötván, és mind ezeket az egész Világot teremtő Istenre, és a' Mahometnek legszentebb lelkére fogadván, kiadtuk ezen Levelünket saját kezünkkel alá írva, és a' mi petsétünkkel erősítve, más hasonló írást Karaffa Generálistól várván. Költ Szeffer Hold szerint való Hónapjának 8-dik napján, az Aegyirának vagy Mahomet futásának 1000. esztendejében.

A' feltételeknek Karaffa által lett elfogadása után, Karátson havának 17. napján délelőtti 11 óra tájban a' Törökök a' kapukat kinyitván, kezdettek a' Maklár felől való kapun, minekutánna mind a' Magyar, mind a' Német seregek sort formáltak, kiköltözni, a' Maklári kapuban álló Karaffának, és a' számos Magyar és Német Nemességnek jelenlétében.

A' makrantzos, és hajthatatlan nyakú Basa, bal sorsán és vesztességén legkevesebbé se látattott

tott megilletődve lenni, mert felemelt fővel, és olly bátorsággal, mint egy diadalmaskodó bajnok, nem pedig úgy, mint egy meggyőzetett vár igazgató jelent meg a' keresztény tábor előtt, a' kit mind e' mellett Karaffa igen barátságosan fogadott, és ötet's alattavalójit kívül a' táborban nem csak megvendégelte, hanem állhatatosságokért, és kimutatott vitézségekért meg is ditsérte, szívekre kötötte mindazonáltal, hogy Stambulba leendő megérkezések után beszéljek el, millyen rosz karban légyen Magyar-országban a' Törökök dolga, és Leopold Császár, és szövetségesei minő új roppant készüléteket tesznek a' jövő esztendőben folytatandó háborúra nézve. — Végre a' Fő Tábornok Rustán Basának 3 lovat ajándékozván az útra, ötet az Iróknak egyenlő állítása szerint 4000-ből álló seregével, és a' bútorjaik alá rendelt szekerekkel együtt elbotsátotta, és Heisler Donát vezér által 400 lovassaival Váradig el is kísértette, — még Nagy Váradról Heisler által levelet írt Karaffának a' Basa, és eránta viseltett szívességét, és jó bánása módját megköszönte, és Heislernek is emberségét 's gondviselését megditsérte.

A' vár-őrző Törökök mindazonáltal nem mentek Váradra mindnyájan, hanem a' Történet-íróknak jegyzése szerint 600-an Egerbe visszatértek, és megkeresztelkedtek, 's így legelső lakosai a' városnak valóságos Törökök voltak, kiknek maradéki mái napon is találtatván Egerben, nem tagadják turbános őseiktől való származásokat. Ezeknek megtérítésében fáradhatatlan vala a' Sz. Ferentz rendjén lévő Szerzeteseknek akkori Provinciálissok Palásti, a' ki Marchio Doria hadi népe közt is tett az ostrom alatt szolgálatot. — Feljegyezve találjuk, hogy a' keresztényeknek bemenetelek után, az egyik Török Moscheában

szolgált egyházi vagy Torony- mester, vagy - a' mint törökül nevezték — H o d s c h a is az igaz hitre tért, és a' megkeresztelkedéskor Pap Dávid nevet kapott; azután mint Egri lakos öregedett meg.

Az egyesült Német Magyar katonák a' Pogányoknak kimenetele után még az nap az az Dec. ber 17-dikén (1687) elfoglalák mind a' Várat, mind a' Várost, és ör-állókat rendeltek mind a' kapukhoz, mind a' bástyákra. — Az erősséghen találtak és átvettek 107 ágyút, 800 mázsa puska-port, és néhány ezer ágyú-golyókat, hogy a' több hadi eszközöket elhallgassuk; de nem le- lénék benne semmi eleséget.

Annál több keresztény foglyokra akadtak a' gyözüdelmesek, kiknek az eléhezést mutató tekin- tetek, és hosszasan türt nyomorúságoknak képe szivreható vala. Voltak a' foglyok közt Papok is, aszszonyok is, és világiak is; nevezetesen ezen ostrom alatt az Egri rabságba hirtzoltatott a' Gyöngyösi Biró is, azért, hogy a' város a' bú- zából álló adót a' Vár-örző pogányoktól megta- gadta.

Egy régi Gyöngyösi levélnek, mellyet Tisz- telendő Delát Jakab (véltetően Plebános Úr) Gyöngyösre irt, és a' mellyet hiteles kézből kaptam, ez az ide illő foglalatja: „Az Egri töm- „lötzből 1687 October 18-dik napján. Már az „éhség miatt járni se tudok, mert Pünkösöd óta „semmi rendes éledelem nem adatik nékem. — 300 „keresztény rabok sinlödünk itt, de sokkal na- „gyobb azoknak száma, kiket már a' sanyarúság „és éhség elvesztett, pedig mind e' mellett a' „meghalásra naponkint új keresztény rabok hur- „toltatnak ide; azért küldödjön nékem ezen fo- „goly aszszony által, ha az ide vissza térhetne; „alamisna kész pénzben, mivel egyebet beküldö- „zni lehetetlen. — A' Gyöngyösi Tisztelendő Ple-

„banos Úrnak meg fog szive indulni rajtam, és
 „a' Templom javaiból fog nekem segedelmet jut-
 „tasztani, mivel szabad ez az ilyen esetben. —
 „Ha a' fogoly aszszony levelem által adója Egerbe
 „viszsa nem térhetne, a' pénzt vagy Nagysá-
 „gos Gombos Imre Úrnak kezébe lehetne küldeni,
 „vagy a' kapus Törökkel Kundalival beszélni
 „és nékie a' dolgot ajánlani 's a' t." Az elfog-
 lalás után kövekezett napon az az Decembernek
 18-án bejött a' Városba Karaffa Fő vezér, és a'
 mostani Tisztelendő Cisterciták Temploma e-
 ránt volt Török moscheában, mellyben hirtelen
 oltárt állítatott volt fel, Te Deum Laudamust
 tartatott, melly alkalmatossággal két világi Papon
 kívül, még két Jesuita, két Franciscanus,
 és két Minorita is tisztelkedett. Jelen voltak a'
 több Hadi Tiszteken, és a' fő Tábornokon kívül
 ezen örvendetes Isteni szolgálaton Marchio
 Doria János, a' ki valamint a' majd egész esz-
 tendeiig kevés híjján tartott ostromnak sullyát vi-
 selte, úgy ötet illette leginkább a' győzödelemnek
 ditsősége; jelen volt továbbá a' fáradhatalan Gróf
 Koháry István, Koháry János, Fischer Mi-
 hály a' Szepességi Kamarának Igazgatója, Bá-
 ró Lasanski és Svartzpach fő Hapitányok,
 nem külömben az Egeri Várnak most lett Kormá-
 nyozója Finger mann Leopold, és masok nagy
 számmal. — Eger elfoglalásának napja és emléke-
 zete azután is sok évekig diszes Bútsú-járással tar-
 tatott fel a' városi nép által (Ex Hist. Dom. Sac.
 Jesu. Agrien.)

Ugyan e' napon Karaffa Doriával és a' többi
 vezérekkel megjárta a' Várat, és az abban talált
 fegyverek sokaságának, mellyeket a' folyvást tartó
 Török háborúban jól lehetne használni, igen
 örvendett, Finger m ann t a' Várnagyi hivatal-
 ba behelyeztette, a' munkás Doriának vitézsé-

gét megditsérte, 's az egész helyet katonákkal meg-
 rakván jó karbau hagyta, 's Munkáts felé tábo-
 rával elutazott.

Egernek visszanyerése előtt már Leopold
 Császár a' Csanádi fő pástort Fenesi Györgyöt
 Egri Püspöknek kinevezte, sőt már 11-dik
 Innocentius Pápa erősítő Diplomáját is Majusnak
 12-dik napján 1687. részére kiadta volt. — A' kö-
 vetkezett 1688-dik esztendőben már Egret, ez az
 új Pásztor meglátogatta; de mivel abban alkal-
 matos háza nem volt, a' Vár-Kapitánynak lak-
 helye rendeltetett néki szállásul. Ez a' fáradhatat-
 lan férjfiu legelőbb is arra fordította minden gond-
 ját, hogy a' városnak, és megyének Lelki Pász-
 torokat, kiknek az akkori világban nagy szüke
 volt; rendeljen, hogy ezek a' megtörökösödött
 Magyarokat az igaz hitre visszatérítenék, az itt
 nagy számmal lévő Török foglyokat, és ezután
 születendő kisdedekét megkeresztelnék, a' vad és
 eltompult népnek a' hit' ágazatit hirdetnék.
 Ezen szent tzelokra legalkamatosabbaknak ítélte
 a' megtérítést elrendelésekből is gyakorló Jesui-
 tákat, kik közül hármat maga táplált és ruházott
 Egerben, hogy azzal se légyenek a' Lakosok terhekre.
 A' három Papok, szorgalmatosságok, és tisztek-
 nek hiven lett betöltése által ugy megkedveltették
 magokat, hogy a' Jesus Társaságának rendjét a'
 város kebelében megörökösíteni óhajtván a' pol-
 gárok, megkérték Szécsényi Györgyöt, az ak-
 kori Esztergomi Érseket, ugymint a' rendnek
 hatalmas pártfogóját, hogy valamint az országban
 több helyeken eme' Társaságot bevezette, úgy azt
 Eger Városában is állítaná fel. Így fundáltá 1689.
 az elfejlejtethetlen Szécsényi Egerben maga jöve-
 delmeiből (mert Fenesinek a' jószágai még kezébe
 nem adattak vala, következőképen tehetsége se

volt arra) a' Jesuitákat, *) Leopold Császár helyet ajándékozott nékiek az épületeknek fellállítására, és ezt az adományt későbbre Fenesi, mint a' helynek földes ura, megerősítette, sőt minden polgári telkekről szőlő adományait a' Császárnak egyáltalában helyben hagyta. Hogy Leopold nagyon kedvelte Egret, és az ellenség birtoka alatt lett hanyatlásából felemelni, 's virágzásra hozni akarta, kitetszik onnan, hogy ő ezt a' helyet csak hamar a' visszafoglalás után szép kiváltságokkal megajándékozván, a' Királyi városok sorába tette, 's azon szerint mint más szabad helyeket új petséttel meg is ajándékozta. — Azután környékelő irást (Patenst) botsátott széljel, mellyben a' népnek tudtára adja, melly szép szabadságokkol ruházta légyen fel ő ezt a' népetlen várost, azért, a' kik ide telepednének, részt fognának azokban venni. — Volt is foganatja a' Császár hivatásának, mert több a' Szendrői, Putnoki és Fileki várakban szolgált öreg katonák, elnyomorodott és megsebesedett hadi Tisztek, nem külömben a' valahai Polgároknak némelly maradéki, és mások is, nevezetesen több mester-emberek Egerbe költöztek, és ott a' Ka-

*) Mihelyt Budán elterült az a' hír, hogy Eger Vára a' Császáriaknak fel akarja magát adni, oda küldetett legottan Decembernek 11-dik napján Tisztelendő Pusztabonyák István Jesuita, a' ki három nap múlva az Eger előtt álló sátorba érkezvén, és az Arany-Gyapjas rendű Vitéz Karaffát köszöntvén azt is említette, hogy a' Jézus Társasága Rendjének engedne helyet Egerben. Hajlott kérésére a' Vezér; sőt azt ígérte, hogy maga fogná őtet a' városba 17-dik Decemberben beiktatni. — A' mi Templomjokat és Monostorjokat illeti, azt a' Miklós-útszában (mostani Rátz útszában) noha a' főbb helyektől távolabbszka esnének, azért építették, mert ezen emelkedett területig fel nem hat Eger folyójának ár-vize, melly mivel a' Minoriták udvarát 's telkét legközelebb éri, azért ezt a' piartzon fekvő legszebb helyet, midőn azzal legelőbb is megkínáltatnának, el nem fogadták.

mara engedelmeből telkeket foglaltak, mellyeknek birtokában őket Leopold Királyi adomány levele mellett megerősítette, a' mint mind ezek az Egri közönségnek az 1812-iki Ország gyűlésére az újra nyerendő felszabadítás eránt beadott esedező leveléből kivilágosodnak. *) Királyi Város vala még Eger, midőn abba a' Serviták Szerzetes

*) A' könyörgő levélnek közepe táján az ezekről szóló szakaszok szóról szóra így valának írva: „Civitate subsequē post impetus Turcarum satis diu, ut attactum est, viriliter repulsos, anno quippe 1596. fatis ita volentibus, multitudinī potentioris hostis succumbente, dum crudele ejusdem jugum uno fere saeculo ferre coacta fuisset, non antiquum solum splendorem amisit, sed penitus desolata est.

„Duobus his excidiis, diuturnoque hostis imperio tribuendum est, quod Civitas nostra omnibus, quae super immunitatibus, ac Libertatibus, ex munificentia Regum obtinuit, Privilegiis orbata sit. Talia certe praestitisse, vel ideo credi par est, quod Reges eorum Regnantes in conferendis, qui in Arcibus, et Confiniis pro salute Patriae dimicabant, Patriae Civibus, Privilegiis, ac Immunitatibus, ut Diplomata testantur, liberales, in Incolas Civitatis hujus, quorum virtus bellica articulariter recognita fuit, parcos ac illiberales fuisse, supponi non possit. De hoc ipso sequentia quoque dubitare non sinunt. Scilicet:

„Expulso victricibus Divi Leopoldi armis ex Civitate hac Turca, id pientissimo Regi inprimis curarum fuit: ut antiquae Civitati, quam diuturnum hostile jugum vacuum effecerat, revocatis veterum Incolarum successoribus, novisque, qui in vicinis Confinariis Arcibus excubabant, sub spe obtinendorum Privilegiorum accersitis, amissum splendorem restitueret. Fine hoc eandem penes speciale Privilegium in numerum Liberrum, Regiarumque Civitatum retulit. Votis optimi Principis spes omnino respondit, brevi enim temporis intervallo sub spe in perpetuum retinendae immunitatis praevio Privilegio collatae, ex Praesidiariis potissimum fortaliorum vicinorum Fülek, Putnok, et Szendrő, Militibus diuturnis bellis superviventibus, non secus officialibus fracta aetate semet ad quietem ponentibus, numerus Incolarum accrevit, quorum insuper non paucis praeaudatus Princeps in praemium exantlatorum pro Patria laborum, plures civiles fundos, ut id ex Fassionibus Litteris in Archivo Civitatis nostrae exstantibus apparet, Donatione mediante specialiter contulit”.

rendje (Ordo Servorum B. M. Virginis) helyet foglalt. A' Várat őrző Német Katonáknak tudniillik magok nemzetebéli Táborig papra szükségek lévén, Bétsből küldettek két Szerviták a' várbeli-eknek szolgálatjokra, kik a' bástyák alatt a' Káptalan részén lévő városban telkeket is vettek, azon a' helyen, a' hol most épületjeik diszlenek. Ugyan ezen helyen 1694-ben megörökösítette a' Rendet ama' határ nélkül adakozó Érseknek Szécsényi Györgynek nagy lelküése, melly a' többi országunkba behozott Szerzeteseken kívül a' Szervitáknak is a' megállapodásra és felépülésre módokat nyújtott, kik mai napig is folytatják a' városban az Isteni szolgálatokat.

Éltek az Egriek a' Királyi városi szabadságokkal két esztendeig, melly alatt a' mint könnyű elgondolni, a' Keresztények szaporodtak, a' hajlékok épültek, és a' kézi mivek és mesterségek gyarapodtak, szóval: az egész hely virágozni kezdett, a' kiváltságok édességétől lelkesítve. — Azon közben mind Fenesy György, mind az Egri Káptalan, melly még ekkor is Kassán vala, emlékeztették a' Császárt, hogy Egret, melly a' régi Királyok adománya szerint az ő sajátságok vala, újrolag Földes Uri hatalmok alá viszsza- bontsátaná. Bémutatta nevezetesen Fenesy 1-ő Ferdinándnak a' Püspökség részére kiadott Királyi petsétes levelét (mellyről mi is tettünk már másutt említést) a' mi az ő tulajdonát egészen napfényre hozta, személyesen is volt a' Fő Pásztor 1694-ikben Bétsben Aprilis hónapjában, és Leopoldnál a' városnak adott szabadságok megsemmisítését személyesen sürgette. — Meghallgatta végre Leopold a' Fő Papoknak igazságos kéréseket, és 1694-ben Aug. 14-dik napján Bétsből megparan- tsolá az Egri Tanátsnak, hogy a' Királyi városi petséttel szünjön meg élni, mert a' kiváltságoknak

már erejek nem lészen. — A' Polgároknak azokban, és a' Lakosoknak meghagyatik az a' szabadság, hogy ha tetszik Egerből kiköltözhesse nek, a' megmaradandók pedig úgy igazgattassanak, mint más Püspöki városoknak lakossai. A' Királyi házson-vételek 's ezekhez hasonló más jövedelmek eránt tétessék bizonyos határozás. — Hogy ha pedig az Egriek ezután valamelly régibb kiváltsági leveleket elő tudnának mutatni, azoknak siker szerzetessék, és ezen régiebb jussaikban meg is tartassanak. — Végre a' Császári fegyveres-ház, Tanáts-ház, Püspöki palota, Kanonokok' és Betegek házai, és más ezekhez hasonló közönséges épületek az adózások és közterhek alól kivételnek. Az alatt hagyatnak pedig minden más házak, akár a' Kamara, akár a' Katona Tisztek, akár a' Nemesek tulajdoni legyenek. *)

*) Az egész e' tárgyról szóló Királyi Levél szóról szóra így következik. „Sacratissimae Caesareae Regiaeque Majestatis „Domini Domini Nostri Clementissimi nomine, Magistra- „tui Civibus, et Incolis Civitatis Agriensis in Regno „Hungariae hisce significandum, Altenominatam suam „Sacratissimam Regiamque Majestatem, ad demissam „Illustrissimi, et Reverendissimi Domini Episcopi nec „non Venerabilis Capituli Agriensis in puncto Restitu- „tionis Jurium Bonorum Possessionum, ac Proventuum „ad Ecclesiam Agriensem spectantium Instantiam, et de- „super humillimam suae Majestati Sacratissimae factam „relationem, Benignissime resolvisse, ut inter caetera „Civitatis Agriensis, quam praefatus Dominus Episcopus, „et Capitulum per confirmationales Privilegiales Ferdi- „nandi I-i gloriosissimae memoriae in originali exhibi- „tas, ad Ecclesiam Agriensem pertinere legitime com- „probavit, eidem principaliter restituenda, et conse- „quenter Privilegium a memorato Magistratu Civico ibi- „dem interim provisorie obtentum, comperto in contra- „rium Ecclesiae Jure annullandum veniat, ita tamen, „ut ejusdem Civitatis Agriensis Civibus et Incolis, qui- „bus ita conveniret, libera sit emigrandi facultas, re- „manentes vero conformiter aliis civitatibus et Magistra- „tibus Episcopalibus tractentur, ac ideo prius cum „illis ratione Educilli, Macelli, Molarum, Pascuationum, Lignationum, Proventuum ex nundinis annus, et „Hebdomadariis, Teloniorum, Mulctarum, Piscationis,

Ennek a' parantsolatnak következésében az Egri Tanács, és közönség maga kebeléből a' Püspökkel kötendő egyességnek végbe vitelére e' következő biztosokat választotta, és szükséges utasításokkal felruházva küldötte Kassára, úgy mint: Faragó Andrást a' Városnak akkori Fő Biráját, Török Istvánt, Gundl Györgyöt, Schvartz Jakabot, és Bajay' Sigmundot, mint hites Polgárokat, melléjek adván Csala Gergelyt, a' Tanácsnak Jegyzőjét, a' mi annál szükségesebb volt, mivel se a'

„ventionis, nec non censuum Episcopialium, et simi-
„lium utilium Jurium, et praestationum civicarum quid
„certi stabiliatur, et casu quo iidem Cives Agrienses
„majus aliquod Privilegium adinvenire et producere pos-
„sent, penes illud omnino manuteneantur, non minus ut
„quoad Domos et Fundos Civitatis ejusque Territorii ab
„Administration Camerali venditos, aut distributos
„nulla fiat innovatio, sed illis, qui eosdem a dicta Ad-
„ministratione Camerali venditionis vel quocunque alio
„titulo acceperunt, pleno Jure absque refusione ulla
„pretij maneret, demum Sacratissimae Suae Caesareae
„Regiaeque Majestatis Domus Armamentaria (in qua
„etiam Praefecto ejusdem educillum pro suis domesticis
„et operariis, tamen sine expositione Hederæ sit conces-
„sum) ac etiam domus Annonaria Tricesimalis, uti Re-
„sidentia Episcopalis, et Domus pro Residentia Capitu-
„larium ordinatae, Xenodochia, Curia Magistratus Civici,
„et similes Domus publicae ab omnibus Contributionibus,
„quarteriis ac oneribus sint liberae, non autem ulla Do-
„mus privatorum, etiam Nobilium aut officialium, tam
„militarium quam Cameralium, ab his et quibuscunque
„aliis oneribus sit exempta. Cui Resolutioni Benignissi-
„mae idem Magistratus, et Cives Civitatis Agriensis de-
„bitum morem gerere, ac proinde in posterum a Prae-
„dicato Regiae Liberaeque Civitatis abstrahere, et saepe-
„fatto Domino Episcopo debitum respectum et obedi-
„tiam praestare noverint. Quibus de reliquo altefata Sa-
„cratissima Sua Caesarea Regiaeque Majestas gratia sua
„Caesarco Regia benigne propinet. Sig. Vien-
„nae sub plobatae Majestatis Suae Sacratissimae appres-
„so Sigillo Secreto. Sigefridus Chrisophonus Obreiner
„m. pr. Jacobus Andreas Comes de Braudis m. p. (L. S. C)
„Per Imperatorem Viennae die 14-a August. Anno 1694.
„Franciscus Josephus a Khrap. m. p.

„Magistratui Civibus et Incolis Civitatis Agriensis
„consignandum.”

Város Birája se a' Magyar tagok írni nem tudtak; 's nevek mellett ez a' kitétel olvastatik:

Crucem manu propria traxit.

Hosszas lennék, ha Kassán a' fent nevezett kiküldöttek, és a' Fő Pasztor között 1694. Januarius 4-dik napján tökéletességre jött és 12 pontokba foglalt egyességet, mellyet eredeti mivoltában Egerben a' Városházánál elolvastam, környüállásosan előterjeszteném; elég legyen azt mondani, hogy annak erejével a' Fő Papok minden Földes-úri jussokba, következőképen a' Városnak, melly előbbeni szabadságairól ebben lemondott, birtokába visszaléptek. Nevezetes ezen írományban, mivel a' lakosokra nézve némű némű kedvezéseket foglal magában, a' 10-dik pont, mellynek foglalatja szerint a' közönség a' Földes Uraságnak Házaik taksája, és tartozó munkák megváltása fejében csak hat száz magyar forintokat volt köteles fizetni esztendőnkint, e' melletta' harmadik pont szerint esztendőnkint a' város környékében fekvő rétnek lekaszállására kellett adni a' lakosoknak 50 kaszásokat, vagy inkább az 50 kaszás alá való réti füvet le kellett vágni és behordani; de viszont az Uraság részéről a' városon kívül a' közönség számára egy malom helynek kellett kimutattatni, a' több malmokat tudniillik az Uraság magának tartotta 's a' t. — A' kötést Kassán az illető feleken kívül még ezen bizonyságok is alá írták úgy mint: Gróf Szentivány László, Ferschner György az igazgató Kamarának Titoknokja, Zbisko György, a' Méltóságos Magyar Kamarának Fő Számvevője, Vass Sándor Abaúj Vármegyének Vice-Ispánnya, Almásy János Heves Vármegyé' Al-Ispánnya, Szörény Gábor Abaúj Vármegyének, és a' Tisztelendő Káptalannak Hites Jegyzője, Gránath János Kassai Harmintzados,

Vida András Abaúj Vármegyének esküdt Tábla Birája; a' Káptalan részéről is e' következő tagok neveket oda tették: Sántossy András Cathariai Püspök és Egri Nagy Prépost, Kruczay Antal Kántor és Kanonok, Csete Jo'sef Egri Káptalan Kanonokja és Dékánja; mert szokásban volt, hogy az illetén irományokat leginkább csak a' Columnalis Kanonokok subscribálták hajdanában.

Az előadott egyességhez képest Februarius hónapjában bejöttek a' Fő Pásztor, 's a' több Kanonokok Egerbe, hogy a' Városnak mint Földes urak teljes birtokába lépjenek; hanem a' nép a' múlt hónapban tétetett kötésekben meg nem akarván nyugodni, zúgolodni kezdett, úgy hogy a' Püspök, és a' Fő Papok az akadálnak elhárítására nézve tanátsosnak tartották egy második, vagy inkább az előbbent felvilágosító és pótoló béke-kötést kiadni, melly Egerben (Böjt elő havának 16. napján 1095-ben tétetett fel, és 14 főbb Egri Polgárok által (a' Jegyző lévén 15-dik) iratott alá, a' Budai Kam. igazgató Kurcz János, és Hadi biztos Beneken Fridrik Uraknak jelenlétekben.

A' Káptalannal külön tétetett új szerződés szerint az Al-Magyarban (most Maklári hóstyában) hetenkint Pénteken tartatni szokott vásárokból bejövendő vámnak egy harmada a' Városnak engedtetik, ezen feljül még a' Káptalan kortszájainak kibérelhetésében is elsőség adatik az Egrieknek. A' Kanonokok pedig fent tartják magoknak azon helyeket lakásul, mellyeket birtak a' Pogányoknak oda jövedelek előtt 's a' t.

A' Püspökkel tett 's feljebb említett kötés szerint megengedett a' lakosoknak a' szabad kiköltözés. Rendeltetett az is, hogy a' városnak csak egy fő, de két Al-Birája légyen, kiknek egyike az Eger vizén túl, Borsod Vármegyében fek-

vő részét a városnak igazgassa. Megkönnyebbitett a nép abban is, hogy az mind a rétnak lekaszállása, s a Püspök malmához tartozandó töltések megtsinálása, mind a kertnek művelése, mind végre a jég-vágásnak terheitől mentté tétetett, és mind ezeket esztendőnkint fizetendő 200 magyar forintokon úgy váltotta meg, hogy az első egyeségben foglalt 600 forintok helyett már most a Fő Pásztornak és Káptalannak, a birtokhoz mérsékelt arány szerint 800 fkat fizessen. Végre a Városnak a Bormérés kiarendálásában nem csak elsősege legyen, hanem Sz. Mihály naptól új esztendő napig ó bort is kotsmároltathasson 's a t.

Igy minden nehézségeknek elhárítása után magához vévén a városnak azon petsétjét, mellyet Leopoldtól mint Királyi város nyert vala, 's azal 7. esztendeig élt, és a maga tulajdon tziemerét a városnak adván mai napig is fenálló petsétül, végre a helynek tsendes birtokába lépett mind a Püspök mind a Káptalan, és a szabadságoknak elvesztéséért hékételenkedő gazdaság is végre eltsendesedett, szóval: minden a hajdani Földes Uraknak meghódult.

Még 1694-ben sürgette már Fenesi a Császárnál, hogy a Püspökséghez tartozó jószágokat nékie általadattatni parantsolná, de a Püspöknek e béli kívánságát a Budai Camerális igazgató szék még jó darab ideig nem teljesítette.

1697-ben kiüte a Tokai Ferentz, Szalontai, 's Kabai Márton rablók alatt támadott zendülés, és sok tsendes polgárt megemészte. Bütler János Egernek Commendánsa, a mint Leopold 1696-ki 3-dik Octoberi Protectionalis Diplomájában is neveztetik vagy is Vár-igazgatója, ellenek küldötte (Tokaj felé, mert e volt a fészkek) Basompierre Regimentjét; Vaademont nagyobb sereg-

gel elérkezvén, a' paraszt de kegyetlen támadókat, 1000-et ejtvén el közzülök, megverte, és 3 ágyút és 7. zászlót nyert. De Deáki Pál Generális is, szégyenl-
vén, és neheztelvén, hogy nem tsak földije, ha-
nem Huszár ezredéből való szökevények támaszt-
tották ezt a' vérengező háborgást, Eger alatt a'
melly tsapatot útol érhetett, 400-at részint megsza-
lasztott, részint levágott közülök, a' többiek
elrémülve Tokajba vették magokat, a' hol a' vá-
ros Vademont által efoglaltatván, sokan elveszé-
nek. Igy Patakot is, a' paraszt Várnagy Szalontai
elszökvén belőle, elfoglalta, és a' háborúnak
véget vetett. — Olvasd a' Szolnokvári vizontag-
ságokat a' Tud. Gyűjt. 1820-dik esztendei folya-
matjának 11-dik Kötetjében, a' 77-dik's 78-dik
lapokon. — Ugy látszik, hogy maga Eger ezektől
a' dühösködő pártosoktól semmit se szenvedett.

Támadtak azonban a' Püspöknek bejövetele
után visszálkodások a' lakosok közt abból, hogy
a' Kamarális, Palatinalis, és Sós Tisztek,
sőt másféle Tiszt-viselők is nem tsak a' köz ter-
hek alól kivonták magokat, hanem a' helybéli
Magistratusnak törvény-hatóságát sem akarván el-
esmerni, sokféle hatalmaskodásokat, károsítaso-
kat, és zürzavarokat tettek, holott a' Császár
tsak az éléses, fegyveres, és Harmintzad épület-
jeit, de ezeket is minden más hozzá tartozandó-
ságok nélkül szabadította volt fel a' köz terhek
alól. Az említett Tiszt-viselőknek nyakaskodása
annál inkább érezhető lett, mert Nagy Váradnak
ostroma ezen 1696-ki évben folyván, Eger sok
kvártélyozásokkal, és a' Váradni ostromhoz tartozó
Tábori-szerek oda szállításával, és más szekere-
zésekkel terheltetett, mellyekben a' fent érdekelt
Tisztek, noha ők is házakat, szállókat, malmokat
bírnának, a' Tanáts parantsolatjára még se akart-
tak részesülni, a' mi miatt a' többi polgároknak

szolgálatjai és szenvedései még inkább sokasodtak, mert minden tsupán ő reájok háramlott. A' mitől elkeseredvén a' városi közönség, az eránt való panaszzát a' Császár eleibe terjesztette, mellyre adta azután Ő Felsége 1696-ban October hónapjának 3-dik napján a' már fentebb is elé hozott, 's az Ország főbb Méltóságaihoz, Borsod és Heves Vármegye Tisztviselőjéhez, és közönségeihez, nem külömben a' városok Elöljáróijához, végre a' Kamarális, és más Tisztviselőkhöz intézett védelevelét, mellynek erejével az Egrieket régi szokásaikban és kiváltságaikban, fenhagyván mindazonáltal a' földes Ūri just, megtartatni, és oltalmaztatni parantsolja, mind annyiszor, a' mennyiszor a' város azon méltóságokat és elöljárókat arra kéri fogja. — A' védleveléből kinyilvánosodik, hogy ekkor Egernek a' két Vármegyének befolyása nélkül 1000 Tallérokból álló adót kellett fizetnie.

Heves Vármegye mindazonáltal az Egrieket, a' Vármegye Pénz-tárába lefizetendő adózásra szorította, sőt a' Heves Vármegyét illető Váraknak újítására is kiharantsolta őket, úgy hogy az Egri Polgárok sorsa a' parasztokéhoz hasonlítana, megkérvén ezen feljül még Borsod Vármegye is a' maga adóját tőlök; mellyekről a' Tanáts panaszt tett a' Császár előtt, a' ki legottan egy Laxemburghban 1698-ban Junius hónapjának 3-dik napján költ és Heves Vármegyéhez intézett eltiltó parantsolatot küldött, mellyben meghagyja, hogy mivel Eger mind Heves mind Borsod Vármegyéktől már elkülönöztetett, attól se munkásokat, se adót kívánni ne merészeljen *).

*) A' parantsolat szóról szóra így következik: „Reverendi, „Honorabiles, Spectabiles, ac Magnifici, nec non Egregii, „Nobiles Fideles nobis dilecti! Graviter conquesti sunt „Majestati nostrae Fideles acque nostri Judex, et Sena-

Annyi bizonyos, hogy ezentúl az Egri lakosok, mivel külön portákkal birtak, magok városi

„tus, totaque communitas Civitatis Agriensis, quod licet
„eadem Civitas Agriensis, per modum aliarum Civita-
„tum tum ab hocce vestro, tum vero Borsodiensi Co-
„mitatu in omnibus communibus oneribus Régni sol-
„vendis sequestrata, ac insuper eatenus tum Juris ne-
„oquistici, tum continui militaris tum vero nobili-
„tatis, et in parte religiösi Status eorundem Inco-
„larum, et Inhabitorum intuitu, tum denique eo
„ex respectu, quod iidem Cives, et Inhabitatores
„moenia ejusdem Civitatis in defensionem illius Terrae
„propriis sumptibus reparassent; ne videlicet eadem Ci-
„vitas desoleatur, quin potius copiosioribus Populis
„ditetur, taliterque pro ulteriori Servitio nostro conser-
„vetur, sub nostram Regiam Protectionem, et Tutelam
„specialem clementer recepta, et per septennium liber-
„tate quoque ab omnibus Datis exempta, et supportata
„haberetur, quemadmodum haec omnia ex certis Beni-
„gnis Literis nostris Protectionalibus iisdem querulanti-
„bus sub dd. Viennae Austriae die 3-a Mensis Octobris
„Anno 1696 emanatis clarius, et uberius apparent, ni-
„hilominus tamen hic vester Comitatus non attentis, quin
„imo postpositis ejusmodi Benignis Literis nostris Pro-
„tectionalibus, eo etiam non curato, quod videlicet
„eadem Civitas per rivum, seu fluvium Eger-vize nuncu-
„patum eandem transluentem distincta et separata,
„adeoque una ejusdem pars in hoc vestro Comitatu He-
„vesiensi, altera vero Borsodiensi situata esse digno-
„scretur, quaelibet onera iisdem querulantibus ex in-
„tegro imponere, pactoque hoc eosdem querulantes sum-
„mopere premere et ad Contributionem in medium ves-
„stri trahere, ac insuper Bona, et Facultates eorundem
„extra moenia quoque ejusdem Civitatis existentia a par-
„te taxare, sed neque eo considerato, quod alias etiam
„insortem Portionum, et reliquarum Contributionum
„eadem Civitas praevio modo ab hocce Comitatu vestro
„sequestrata pendere, et dare teneretur; eosdem queru-
„lantes ipsissimis rusticis inferiores facere, et ad gratui-
„tos quoslibet labores arcibus et praesidiis praestandos
„jam vos pro parte vestra, jam suprafatus Comitatus
„Borsodiensis pro sui parte attrahere non dubitaveritis;
„in grave tum Ecclesiastici, tum Nobilitaris, et milita-
„ris ejusdem Civitatis Incolarum Status damnum, et
„praejudicium, supplicando iidem querulantes Majestati
„nostrae perquam humillime, quatenus eisdem circa
„praemissa clementer providere, vobisque, ut nimirum
„eisque, donec certa Commissio nostra Cameralis per
„nos eatenus benigne deputata eo descenderit, hancque
„inter vos, et alterum Borsodiensem Comitatum vigen-
„tem disceptationem, ad quemnam Comitatum eadem
„Civitas spectaret, deciderit, demandare dignaemur;

Pénn-tárjokba tették le adójakat, mind addig; míg 1807. esztendőben a' 29-ik Törvénynek tartalma szerint 9 portájoktól megfosztattak, és Heves Vármegyével az Eger vizén túl fekvő, és eddig Borsódhoz tartozott részét is a' városnak beleértve, úgy egyesítették, hogy már azután ezen Megyébe rovatassanak fel, és adózzanak, mivel portáji a' városnak már ide számlálódnak, következésképen a' város mellett lévő négy puszták is, noha most nagyobbodán szőlőkkel be volnának ültetve; a' Vármegyéhez adattattak, a' puszták nevei ezek: Szöllöske, Czégléd, Tihamér, All-Magyar. — Borsod Vármegyének a' városból elvesztett része helyett pótolékkül adattattak Eger-Farmos; és Farkány faluji Heves Vármegyének. — Minő fájdalmat okozott, és minő gondolatot támasztott

„quorum humillima Instantia, et supplicatione, tamquam
 „justa clementer moti, tum ex praemissis rationibus,
 „tum etiam in antelatis Benignis Literis nostris Prote-
 „ctionalibus uberius contentis motivis, tum etiam ex eo:
 „quod congruum sahe foret, ut eadem Civitas propter
 „Disceptationem inter vos, et alterum Borsodiensem Co-
 „mitatum vigentem circa praescripta onera dupliciter
 „solvère, et concurrere, et ipsis rusticis aequales esse,
 „ob idque ad incitas, et desolationem devenire deberet;
 „Fidelitatibus vestris harum serie Benigne praecipientes
 „committimus, et mandamus, quatenus acceptis prae-
 „sentibus; et rebus sic stantibus, donec videlicet ante-
 „lata Caesareo Regia Commissio nostra Cameralis jam
 „jam in descensu existens eo pervenerit; eandemque
 „disceptationem inter vos, et toties repetitum Borsodi-
 „ensem Comitatum vigentem deciderit, ad mentem etiam
 „antelatarum Benignarum Literarum nostrarum Pro-
 „tectionalium ab omni ulteriore, uti praemissum esset;
 „saepe repetitorum querulantium aggravatione, inque
 „medium vestri ab exteris facultatibus eorundem Con-
 „tributione, et Solutione exigenda, potissimum veró
 „gratuitorum Laborum exactione supersedere, antelatas-
 „que Benignas Literas nostras Protectionales expos-
 „tius actius observare modis omnibus debeatis, ac teneami-
 „ni, secus non facturi. Vobis in reliquo Gratia Nostra
 „Caesareo Regia Benigne propensi manemus. Datum in
 „nostro Castro Laxemburgh die 3-a Mensis Julii Anno
 „Domini 1698. Leopoldus m. p. Comes Franciscus Kery
 „m. p. Franciscus Somody m. p.

ez a' törvény-zikkely a' polgárookban , majd maga helyén ki fogjuk fejteni.

1698-dik esztendőben jött be lakni Egerbe legelőször Kondor János Egri Kanonok, és Hatvani Prépost, a' kire a' Káptalan maga jószágainak igazgatását bizta vala. A' nagy szorga'mú Egri Püspök Fenesi meggyengülvén egészségében, Jászóba ment, és ott betses életét 1699. esztendőben Böjt más havának 4-dik napján befejezte. — Mint-hogy pedig haláláig sem kaphatta vissza jószágait, megmaradott nála állhatatosan a' Jászói Prépostság, mellyből kapta jövedelmeit. — Ez a' meg betsülhetetlen szívü férjfiú vala még is eszköz abban, hogy a' Praemonstratensisek rendje ezt a' Prépostságot az illető jószágokkal együtt vissza kapja. Tsakugyan jóltévőjének betses emlékezetét a' rend azon emlék-irással örökösítette meg, melly Jászóban a' Fenesi által helyre allított Keresztelő Sz. János templomában mai napig is fenn áll. — Fenesi megfordult ugyan és tartózkodott olykor Egerben, de inkább Kassán és Jászóban lakott, mert a' Jászói birtokok táplálták őtet, mellyektől Eger távol esett, de a' maga városában zért is alkalmatlan lett volna lakása, mert ott semmi Fő Pásztorhoz illő hajlékja nemvala.

Szerentsésebb volt az ő kimulása után Püspöknek kineveztetett Telekesy István, a' ki Junius hónapjának 20-dik napján Kassán tartotta ezen Fő Méltóságba való beiktatását, és kevés ideig még ott is lakott. Azon időben az Esztergomi Érsek és Cardinalis Hertzeg Kolonits, minden Püspököknek az Eretnekség kiirtása és a' Catholica hitnek a' Pogányok kiverettetése után fogatosabbban és bátrabban teljesítése eránt intő leveleket irván, azt kívánta egyszer'smind a' Fő Papoktól megtudni, hogy az egyházak minő

jótéteményekben részesülnének, és nevezetesen mennyi jószágokkal birnának; melly Pásztori levélre Telekesi azt felelte: hogy nem tsak azon Jószágok, mellyeket a' Törökök egyáltaljában elvettek a' Püspököktől, hanem még azon birtokok is, mellyekből a' Fő Pásztornak a' dé'smákat és kész pénzbéli taaksákat beszedni a' Törökök megengedték, mai napig is a' Budai Kamara Igazgatás kezénél vagynak, a' melly jószágoknak jövedelme esztendőnkint 15000, sőt több ftra menne. Én ezen jövedelmeket ugy is szívesen elfogadnám (folytatá levelét Telekesi) ha abból ki fogattatnék az a' summa, mellyet nékem kellene hadi segedelem fejében a' Császárnak fizetni, melly pontra nézve alája vetem magamat Eminentiad ítéletének, 's a' t. (olvass ezekről többet Schmith Miklósnál in Epp. Agrien. Tom. 3. pag. 347).

Ugy látszik Telekesinek October 10-dik napján 1708. irott és Schmith Miklósnál (parte 3-a pagin. 350.) elé hozott igen nevezetes levélből, hogy nem sokára viszsza kapta a' Budai Kamarától a' Püspökséget illető jószágokat, sőt még olyan 10 falut is nyert per által, mellyeknek 200 esztendeig nem voltak birtokába az előtte élt Fő Pásztorok. — Ugyan azon levél tartalma szerint a' jószágokat békességben birta a' Rákótzai támadásának zürzavarjai között is, kezében hagyatván mind a' Kassai mind az Egri Seminariumnak faluji is.

Alig tette volt által Egerbe a' maga lakását a' 17-dik századnak elején a' nagy származású és kies nyelvű Telekesi István, alig vitte volt be a' Kanonokokat is, már a' Rákótzai Ferentz zenebonáskodása ötet, és Paptársait nyugodalmokban megháborította. Minekutánna tudniillik 1703-dik esztendőben Rákótzai Ferentz, a' Német Ujhelyi tömlőtzből lett kiszabadulása után, mindent a' Tissa

körül elfoglaltatott, ezen esztendőben már Bertsényi Miklós Rákótzai táborával Egernél állott, hogy a' várostól a' hódulás hitét, melly önként a' feladást ajánlotta, kivegye. Az is meg volt Bertsényinek parantsolva, mondaná meg Telekesi István Püspöknek, hogy ez nem a' hitért indított háború, tehát a' Catholicusok az elnyomattatástól nem félhetvén, el ne hagyja hiveit: sőt minden hamis képzeletekből vetkezzék ki. — Katona István (in Hist. Crit. Reg. Hung. Tomulo 50 pag. 520) azt jegyzi meg, hogy Eger Városa egy darabig Bertsényinek ostromát kiállotta, sőt hogy a' lakosokat a' hely oltalmazására Telekesi jobban felgyullaszsa, nékiek a' szőlő dé'smákat is elengedte.

Annyi igaz, hogy 9-ber elején Bertsényinek tábora a' városnak falain kívül feküdt, és a' helyet több napokig bekerítve tartotta; hanem minekutánna a' Polgárok sehonnan segítséget nem kaphatának, önként feladták magokat a' Rákótzai Seregei Fő Vezérjének, és ötet Egerbe, mellyből a' Püspök, és a' Fő Papok Budára szándékozáván menni kiköltöztek volt, bebotsátották, a' mi 1703. esztendőben 9-nek 5-dik napján történt. — Megegyezett volt tudniillik Bertsényivel a' Püspök, hogy mind ő mind a' többi Fő Papok és Szerzetesek Budára vehessék magokat, és minden bútörjokat is oda vihessék; de megszegte szavát a' Rákótzai Vezére, és a' Papságnak utánna eredvén mindnyájokat Gyöngyösön tartóztatta, 's Budára menni egyáltalában nem engedte. — Telekesi ezentúl tsak a' következett 1704-dik esztendőben Sz. György napkor térhetett vissza Egerbe, a' hol noha megyéje és széke a' zenebonáskodó kezében volna, még is a' legtüzesebb buzgólkodással folytatta fő-pásztori tisztjét, gyarapította a' Kereszténységet, és emelte az egyházoknak fényét, Papokat szentelt, bér mált 's a' t. Nem legsze-

Hidebben bánt a' lakosokkal is Bertsényi Miklós, a' kiket felfegyverkeztetett, és őket, a' mint Schmidh magát kifejezi, az arany termő völgyekbe levitte „in valles auriferas abduxit”. — Igy Egernek elestével egész Heves és Külső Szolnok egyesült vármegyék, mivel Deáki Ferentz Rákótzinak egyik Vezérje már a' Szolnoki várat is magáévá tette volt, mind a' fejedelemnek hatalmába jutának, sőt az egész vidék le Ketskemetig ötlet uralta.

Az Egri Vár azomban, a' mellyben Gróf Zinzendorf Ferdinánd kapitányoskodott, noha gyenge örző sereggel bírta, még sem nyitá meg kapujit a' pártosoknak; ugyan azért ezt ostrommal kellett Bertsényinek bekeríteni. Rendelés tétetett tehát, hogy a' nagyobb ágyúk Tokajból, a' kisebb ágyúk pedig Miskoltzról az erősségnek lövöldöztetésére ide hozattassanak. A' mint Rákótzinak tulajdon írásaihoz kitetszik, a' Várnak csak a' városra néző részén voltak régi szeglet-tornyai, a' napkeleti részen pedig, és azon az oldalon, merre most a' szállók fekszenek, semmi tsutsos kiszegellései nem valának, hanem csak egyenes falak állottak; az az, a' Prényi által elválasztott külső, vagy a' Jantsárokról ugy nevezett Jantsár vár tsekély erősség vala már ekkor; hanem a' belső vár még jó védelmezhető állapotban taláztatott.

De halljuk mind az ostromról, mind Egernek más mellékes környülállásairól magának Rákótzinak, a' ki még Katona István szerint Februarius 5-dik napján Miskoltzon mulatott, a' hol nagy részét töltötte a' télnek, és csak Martiusban érkezett Egerbe, szavait: „a' várnak ostroma alatt 1704. Martiusban a' Rátzok, és kevés Magyarok, a' kik a' várban voltak, ugymond Rákótzinak, (az ő Hist. Revolut. Hong. p. 138) kiűtöttek nagy erővel az én táboromra, de minden-

kor legderekabb embereiket elvesztvén, és vissza üzetten, megmaradtak azután a' falak között. Az én ágyúim ugyan a' régi falakban semmi különös kárt nem tettek, de minekutánna az általszököttektől megtudtam, hogy a' viz-tartó árkok a' bombák durranásától repedezéseket kapván a' vizet meg nem tarthatják, azt véltem, hogy majd a' viz fogyatkozása alkudozásra fogná őket hajtani. Martius végével az ostromot félbe szakasztván, Gyöngyösre mentem test-örzőimmel, Bertsényivel, és több fő embereimmel, hogy tanácskoznék a' Leopold Császártól megbízott Kalotsai Érsekkel Szétsényi Pállal, a' békességnek hogyan lehet megkötése eránt. Tudjuk, hogy a' Magyaroknak bizodalmaival bíró Érsek, Aprilisnek 2-ik napján 1704. az öszveszövetkezettek' kívánságait Leopoldnak megírta, de a' mellyeknek semmi sikere se következvén, a' háborgásnak véres jelenségei tsak meg nem szünhettek.

Néhány nap múlva (folytatja szavait Rákótzii) Gyöngyösről lett vissza érkezésem után, Gróf Forgáts Simon *) Borsodi Fő Ispány, és a' Császár Generálissa hozzám jött, mivel ifjúságom olta esmert, és én látván, hogy mivel a' hadi készületek fogyatkozása miatta' vár megvételéhez kevés reménységem lehetne, ajánlottam Forgátsnak, hogy a' Vár Kapitányával beszéljen, és vegye reá ötet a' vár általadására. Ez jól ütött ki, reá hirta Forgáts a' várbeli Kapitányt arra, hogy a' Német őrizet maradjon 4 hónapig a' várban, a' nélkül, hogy legkissebb ellenségeskedés gyakorol-

*) Ez a' Gróf Forgáts Simon is szintűgy mint tavaly Gróf Károlyi Sándor a' Szathmári Fő Ispány, elállott Leopold hívségétől és Rákótziihoz tsatolta magát, 's már Májushan és Juliusban a' Császáriak ellen hartzolt, mivel a' Császár az Illiricumii igazgatóságot, a' mellyre ez a' Borsodi Fő Ispány ásitozott, Pálffy Jánosnak ajándékozta.

tatnék, sőt még szabad lészen annak az őrizetnek a város piatzán eleségre valóját megvásárolni; ha pedig az alatt a német táborból segedelem nem érkeznék, adná által az üres várat. Ez a feltétel reám nézve azért is volt kívánatos, hogy az Egri katonák mostanában Heister Sigfried Császári Tábornoknak, (a' ki Gróf Károlyi Sándornak, az ő szövetségésének seregeit megverte volt), hadait ne számosítsák. Katona István (in Epit. Chron. par. 3 a ad annum 1704) azt jegyzi meg, hogy Heister maga táborával az Egri erősségnek felszabadítására sietett, de midőn útjában meghallaná, hogy a vár őrzőknek felzendülése által a hely elveszett, megváltoztatván szándékát a' a' német Tábornok, Komáromnál által költözött a' Dunán, melly lépése által Bertsényi hadának fekvését úgy zavarta meg, hogy ez Szeredre vennie magát. Pray György (In Hist. Reg. Hung. parte 3-a pag. 452) egyebet állít, azt írván: hogy Eger vára az éhség miatt volt kénytelen magát feladni. — Akár hogy történt legyen a' dolog, a' valóság tsak az, hogy Eger vára ezen a' tavaszon Szentpéterinek, Rákótzai Vezérjének feladta magát, és Gróf Zinzendorf Ferdinánd, a' helynek igazgatója szabadon bocsátatott fegyveres köz embereivel együtt.

Kitetszik Rákótzai levelezéseiből, hogy ő nem tsak Aprilisben, hanem még 16-dik Augustusban is (1704) Egerben mulatott. Az is kitetszik a' történetekből, hogy Szétsényi Páltól 8-nek harmadik napjára a' békességes alkudozásoknak megpróbálása végett Selmecz Bányára hívatatott, a' hol több külső Nemzetek Hövetjei is megjelentek; de midőn hallaná, hogy a' kötendő fegyver nyugvásnak pontjai közt Leopold Eger várát több helyekkel együtt visszakivánná, ő ezen kívánságot el nem fogadta; de más egyéb okokért is

az alkudozások füstbe mentek; főképen azért, mert az alatt a' támadóknak hatalma Kassának és Eperjesnek elfoglalásával öregbedett, sőt az Erdélyiek ezen évben Rákóztit magok Fejedelmeknek kikiáltották volt.

1705-ben a' telet Rákótzin, a' mint a' fent nevezett Históriában maga vallja, Egerben töltötte, az Ország közepében, hogy onnan a' jövő tavaszi táborozásra készülő rendelkezéseit annál alkalmosabban tehetné, de ezt nem úgy kell érteni, mint ha állhatatosan Egerben lett volna, mivel sokféle feküdtek seregei, tehát kellett néki kirándulásokat tenni. — Azt erősíti Katona István (in Hist. Crit. Reg. Hung. Tomo. 37. folio 13.) hogy a' Frantzia Királynak Követje Desalleurs Marchio 1705. télben Rákótzihoz jött Egerbe, a' hol töltötte ő a' telet, mert tudjuk, hogy a' Rákótzin nyughatatlankodásának egyik fő oka a' Leopolddal ellenkező 14-ik Lajos Frantzia Király vala, a' ki biztatta az öszveszövetkezett Magyarokat. Tagadhatatlan azonközben, hogy Leopold Császár meghagyásából ide jött Böjt más havának 28-dik napján Szécsényi Pál, hogy még egyszer megújítsa vele a' békességes tanátskozásokat; de Egerben se mehetének ezek tökéletességre. — Ezen folyó 1705-ik esztendőben I-ső Leopold Májusnak 5-ik napján meghalálozott.

Rákótzin Ferentznek, a' ki Vág-vizénél hagyta Bertsényi és Eszterházi vezérjeit, és Károlyi Sándort, kiknek megparantsolta, hogy Béts felé kitsaponganának, igen pompás volt Februarius utólján lett Egerbe való visszajövelete; mert 300 nagyobb és kisebb ágyúknak durranása közt, mint diadalmas Bajnok lépett be a' városba, és eleibe ment Telekesi a' papsággal 's nemességgel a' Maklári kapuhoz, és minden tisztelettel, melly a' győzedelmest illeti, fogadta ötet,

és a' Szentírásból a' Királyok könyvéből vévén beszédjének textusát, Pacificusne est ingressus tuus, diszesen köszöntötte a' Fejedelmet, ki-nek hívsége és oltalma alá ajánlotta a' Római szent hitet, és kérte, hogy helyet ne engedjen a' városban a' szakadást csinálóknak, mert maga feltette, hogy senkit az idegen vallásuak közül az ő birtokában lévő városba be nem bocsát, és ha meg kellene is halnia, holt testével az újítóknak a' templomába való bemeneteleket elzárná. — Min-dent megígérvén a' Püspöknek, kit Attyának nevez vala a' Fejedelem, egyenesen a' templomba mentek, és nu'sika mellett Szent Ambrus énekét a'-vagy a' Te Deumot elzengedeztették. Ezen innepi vigádozások eltelése után kezdett volt ő Szétsé-nyi Pállal alkudozni, a' mint kevéssel ez előtt említettük.

Eléhozást érdemelnek még Rákótzai Ferentz-nek (In Hist. des Revolutions a 112 és 113 lapon) Telekesiről tett ezen jegyzései: Telekesi jó, és nemes házból való, és szent életű jámbor férjfiú, a' kiből a' Püspökhöz illő minden minéműségek feltaláltattak, a' ki igen sokat tartván nemzete szabadságáról, az Austriai kormányozást nem szerette, én öszvebarátkozván ezen derék öreggel, úgy tekintetem ötet mint atyámat, ő engem mint fiját. — Nevezetesek Históriajában még ezen kitételei: seregeim, alig vehetem ki 10-ed részét, Calvinistákból állanak, kik a' vélem tartó, és jelen lévő Ország Naggyai előtt a' mi papjainkat boszszúsággal illették, mellyből az tetszett ki, hogy Egyházainkat fel akarják for-gatni. — Ugyan azon lapon Bertsényit szörnyen gyalázza.

1706-ban tavaszkor hogy Rákótzai Egerben volt, onnan írt levelei bizonyítják. — Ugyan ezen évben Érsekújváron a' Követek békesség próbálás

végett öszvejövének ; megjelent ott Telekesi István Egri Püspök is, kit mindnyájan az öszveegyeztetés legfőbb eszközének azért képzeltek lenni, mert ez az ösz férjfiú az öszveesküdtek előtt legnagyobb tekintetben állott, kik eránta nem csak tisztelettel, hanem teljes bizodalommal is viseltettek. De mind e' mellett foganatlanok voltak a' Püspöknek három hónapokig tartott fáradozásai, mellyek után minden vigasztaló következés nélkül kéntelenítetett hijjába való útazásából Egerbe visszatérni.

Nevezetes az 1707-dik esztendő arról, hogy a' Jesuiták a' szövetségesek által tavál Szécsénben hozott végzés szerint, kéntelenítettek klastromjaikat elhagyni, és számkivetésbe menni ; kérte ugyan Telekesi levele által Rákótzit, hogy ne zavarná ki a' társaságnak papjait, de azt vette feleletül, hogy jól lehet ő (Rákótzit) nem volna a' rendnek ellensége, de a' Szécsényi gyülekezetnek eránta tett határozása után nem áll már tehetségében meghagyni a' városban a' szerzetes papokat. — Elkeseredett szívvel vált el tehát szeretett Egri Jesuitájától a' Püspök, kiket előbb megvendégelvén, kéntelenítetett őket Februáriusnak 25-dik napján (1707) a' Gyöngyösi társasággal együtt elereszteni.

1707-ben Májusban megjelent az Egri Püspök a' szövetségesek által Ónodra hirdetett igen lármás gyűlésben, és ott az előlülőnek jobb keze felől ült, és hathatós beszédet mondott. — Mint-hogy pedig egész Heves és külső Szolnok egyesült Vármegyék a' pártütők hatalmában voltak ; tehát ezen Megyéknek is kellett az Ónodi gyűlésre követeket küldeni. — Ezen vérengező gyűlésben *) kik fogattattak el, és kik hozattattak az Egri

*) Olvastam valamelly könyvben, hogy Zemplin Vármegyének Leveles-tárjában a' Rákótzit és követőit által

várba: olvasd Katona Istvánnál (in Hist. Crit. Reg. Tom. 36. folio 375).

1708-ban télen Rákótzji Ferentz Kassán mulatván, Sz. György havában Kassáról Szerentsen által Pünkösöd havában megint Egerbe jön, és hadakat gyűjt, úgy indul Nyitra és Trentsén Vármegyékbe (úgymond Pethő Gergely rövid Magyar Krónikájában, melly Kassán 1753. nyomtatott, pag. 84).

Telekesinek a' már másutt is említett, és Egerből 8-ber' 10-dik napján 1708. írt leveléből világos, hogy még az Egri Püspöki megyében ezen időben a' döghalál sehol máshol nem dühösködött, tsupán csak Jászberényben és Gyöngyösön.

Hanem a' következett 1709-dik esztendőben az egész Hazában elterülvén a' pestisnek mirigye, sőt a' századok ólta nem tapasztalt hideg is gyötörvén az embereket, Rákótzinak hadi népe is, melly Trentsinnél lett megverettetése után már gyengült, kevesedni kezdett. De leginkább fogyasztotta az öszveesküdteknek erejeket a' bátor Heister, a' ki ezen esztendőben minden túl a' Dunán fekvő várakból a' szövetségeseket kivetette, és az Ipolyig vitte győzödelmes fegyvereit, mellyeknek következésében a' támadók nagy számmal elfogadták I-ső Jó'sefnek kegyelem-ajánlását. — Maga 11-dik Kelemen Pápa e' folyó esztendei Augustus 14-dik napján egy brevet küldött az ekkori Esztergomi Ersekhez Kristián Augustushoz, mellyben az egész Magyar papságot inti, hogy elhagyván a' pártosokat, törvényes Királyokhoz visszatérnének, különben minden méltóságoktól és javaiktól meg fognának fosztattatni.

Egerben 1703-ban tartatott gyülekezetnek irományai meglennének a' 217-ik füzetben, a' 241-dik szám alatt.

— Ezen brevehez ragasztotta 8-ber harmadik napján az Esztergomi Érsek maga saját levelét is, és az elpártolásról ő előtte bevádoltatott Telekesit, hogy ügyét védelmezhesse, Po'sonyba maga eleibe idézte. — Midőn a' Püspök a' pusztító pestistől való feltében Po'sonyi útazását halasztaná, következőképen a' rendelt időre ott az Érseki szék előtt meg nem jelenne, azomban a' köz hírek ötöt hová tovább, hogy a' zenebonáskodókkal tartana, és a' Haza veszedelmére tanátskozna, mind inkább inkább beszennyeznék, az Érsek mint meg nem jelenő és megátalkodó ellen kimondotta büntető ítéletét, melly szerint ő mind a' Püspöki széktől, mind az avval öszveköttöt hatalomtól megfosztódott. — A' Káptalanra is, és az Egri megyében találtató minden szolgálatban lévő Papokra hasonló ítélet hozattatott, a' mi a' Fő Pásztorinak leginkább fájt, azért, mert a' Káptalan, és megyebéli papság az ő példájára, és parantsolatjára tették szolgálatjokat, a' zendülésnek lármáji között, és semmiben sem vétkesek azért, hogy a' háborgások közt el nem hagyták nyájokat; sok áldozó Papok, kik ezen pestises időben a' megtelt keresztényekbe lelki vigasztalást öntöttek, halálnak prédáji lettek. Egyébaránt Telekesi bal sorsát erős szívvvel viselte, tsak azt fájalta, hogy megítéltetése előtt se ki nem hallgatott, se hét esztendőök ólta, a' miólta a' pártosok között, mind az Egri mind a' szomszéd Váradi és Vátzi fej nélkül lévő megyékben a' Pápa engedelmével a' híveknek nagy lelki hasznokra pásztorkodott, bár egyszer meg nem intetett, hogy a' fellázadtak között még kötelességhől sem mulasson, a' mint mind ezeket 1710. Aprilisnek 2-dik napján frott levelében az Esztergomi Érseknek Szarvasköröl (mert már méltóságától megfosztatva ide tette volt lakását) tudtára adta.

Helyesen tudván mindazonáltal az istenes és buzgó Telekesi, ügyét mind a' Római szent Szék mind a' Bétsi udvar előtt védelmezni, végre a' kárhoztató ítélet eltörültetett, és a' Püspök maga méltóságába és fényébe az ötöt szerfelett kedvellő megyének köz örömére visszahelyeztetett, és élt még 1715-kig, a' mikor is a' híveknek nagy szomorúságokra, minekutánna 1710-ben Májusnak 6-kán második miséjét is elénekelte, munkás lelkét a' Teremtőnek visszaadta. Teste a' Cathedralis tsak ugyan ő általa Sz. Mihály Arkangyal tiszteletére épített egyházban eltakarított *). — De menjünk által az Egri történetekre.

Mindenétől megfosztotta Rákóztit a' reá nézve szerentsétlen 1710-ik esztendő, mellyben nem tsak Vadkertnél a' Császáriaktól megverettetett, hanem az Érsekújvári erősséget is, a' zenebonáskodásnak legfőbb pontját kéntelenítetett Heisternek és Pálfinak feladni. — Érsekújvárnak megvétele előtt történt Otskai Lászlónak Gróf Pálfi jó barátjának halála, a' kit Verbovánál a' támadók elfogván, Érsekújvárba behurtzoltak. A' katonák a' fogolynak látására felzúdultak, 's ötöt Haza-árulónak kiáltották, azért hogy a' Császáriakkal tartott. Így Csajáginak, Rákótzai Alvezérének, és a' mostani Érsekújvári igazgatónak rendeléséből Otskainak maga tulajdon horbélyja által Januáriusnak 3-dik napján feje vététt; a' mit maga Rákótzai annyira sajnált, hogy Csajágit mint foglyot az Egri várba tsukatta; de innen

*) Telekesinek és az utánna következett Erdödi, Barkótzai, és Eszterházi Püspököknek ugyan utóbbi két Egri Érseknek képeik testi valóságok szerint lefestve, és diszes ráma'kba foglalva Egerben Ts. Ns. Heves Vármege Házának Gyűlése Palotájában láthatók, kik között tsak Telekesi van szakállal leábrázolva.

kevés idő múlva ő még is kiszabadult, és Szolnokban vezér lett. — Csajági helyett Érsekújvári Kapitányoknak legottan kinevezettek Bertoldi István és Nagy-Szegi Gábor, szövetséges vitézek.

1710-ben a' legnagyobb mértékben mutatván magát a' Pestis Egerben, azt se tudta a' Hadi Tanács Bétsben, hogy kellessék azt most bevenni, noha könnyű lenne Budáról az ostromhoz való szereket oda szállítani, de az ostromlók is meghalhatnának a' pestisben. — Mindazonáltal Érsekújvárt megvévén, és a' Rákótzianusokat meggyengítvén Gróf Pálfi János, a' nélkül, hogy a' ragadó döghaláltól megrettenne, személyesen seregével Eger alá jött, és a' várat az akkori Igazgatótól Rédei Ferentztől, kit a' Császár hűségére való állásra, és a' helynek feladására levelei által előre elkészített volt, felkérte.

Alig pillantotta meg a' vívásra tett készüléket Rákótzinak Vár-Nagygya, alig kezdett a' Marschal Gróf, midőn az egyik szeglet torony alá minákat ásatott, és azt felvettette, az ostromhoz valódi lépéseket tenni, legottan meghódula nékie az erősség; ez őszkor, vélhetőbben 8-ber hónapjában történt, a' mint a' történetek öszvevetéséből kivilágosodik. — Az 500 főből álló őrző tsoport kívánt volna ugyan a' Császár fegyveressei közé felvétettetni, de ne hogy rólok az uralkodó pestis Gróf Pálfi Marschal katonájira ragadna, meghiteltetve, hogy ezentúl a' koronás Királyhoz (Első Jó'sefhez) hívek lesznek, haza eresztettek. A' tsűrökbe elrejtett nagy mennyiségű gabona, az itt telelő Császári hadi népnek nagy hasznára vált.

Rákótzii (a' maga Históriája' VI-dik kötetjének 37. lapján) azt vallja, hogy Eger feladásának fő oka Prényi vezérje vala, a' kit a' II-dik Kelemen Pápa Bullájától megrémült, és a' szö-

vetségesektől idegenedő Kanonokok vesztegettek meg.

1711-ben Gróf Károlyi Sándor egyességre lépett Gróf Pálfi-val, és nékie több várakat által adott, azután felment Munkátsra Rákótzihoz, hogy ötet sok veszteségeinek tekintetéből, sőt egész hadi erejének elenyészése után hasonlóképen az egyességnek elfogadására hajthatná, de gyümmöltstelenül; mert ötet illy legszorultabb környülállásai között is semmire reá nem bírhatta, készebb volt Ungváron keresztül Lengyel-országba szaladni, és soha többé Magyar-országot nem látni, mint a' legkegyesebb ajánlásokat elfogadni.

Igy lett valahára vége a' sok vérbe került öszveszövetkezésnek, és ebből eredett zürzavaroknak, új bizonyására annak, hogy a' polgári háború és belső támadások által a' Hazának sebei elfenülnek inkább, mint gyógyúlnak.

Eltsendesede tehát a' törvényes Fejedelmének hatalmába vissza esett Eger *) is, és ham-

*) 1713-ban újra paraszt tettek VI-dik Károly Császár előtt az Egriek az eránt, hogy Rákótzii támadásának elmúlta után Heves Vármegye a' városnak addig külön szedett adóját megint a' magáéval öszvekaptsolta. — Borsod Vármegye is a' Felső eleibe terjesztette, hogy maga törvényhatóságában és hatalmában megkeskenyítetik, midőn a' városnak túl a' vízen fekvő, és Borsodhoz tartozó részéből is Heves Vármegye veszi a' hadi pénzeket. Azért, hogy a' kétféle Jurisdiccióknak gyakorlása által a' hely, mellyet a' Várnak jó karban való tartása tekintetéből is megkíméltetni kívánt a' Császár, pusztulásra ne jutna, Bétsből Novembernek 9 dik napján mind Kristián Augustus Esztergomi Érseknek, mind Gróf Pálfi Miklós Ország Birájának parantsolatok küldettek az eránt, hogy ők a' több Deputatus Urakkal öszveülvén igyekezzenek Egret azon állapotjába visszahelyeztetni, mellyben volt a' zürzavaros idők előtt, és azt, mind a' két Vármegyéknek hatalmok alól az adózásra nézve, más nemű befolyásokat meghagyván, a' szerint szabadítsák fel, mint fel van szabadítva Kanisa és Körmötz Bányának faluji, az adót is erejekhez, és tehetséghez mérsékelt mennyiségben a' Polgárookra kivetvén. — Hozzá adatott a' rendeléshez még az, hogy a' katona

vaiból fejét ezentúl felemelni, és mintegy magához jönni láttatott, annyival inkább, hogy ezentúl mind e' mái napig se nyughatatlanítatott fegyvernek zörgésétől a' város.

(Folytatása következik).

2.

A' S a n s c r i t.

A' Sanscrit, Samscrit, Deva-Nagara, vagy papi szent nyelv, a' minden tekintetből híres nevezetes Indiának a) a' Nemzetek b) 's nyelvek' c) böltsőjének, azon kihalt nyelve, mellyen annak

tartás, kvártélyozások, és a' várak erősítéséhez adatni szokott munkásoknak tárgyai is ezen öszvejövendő küldöttség által kidolgoztassanak és elintéztessenek.

- a) Allgemeine deutsche Real-Encyclopaedie für die gebildeten Stände (Conversations-Lexicon) 5-ter Band I. bis L. 6-te Original Auflage Leipz. 1824. Indische Sprachen. „Wäro die hohe allseitige religiöse Bildung der Indier, das hohe Alter und die unendliche Tiefe ihrer Uiberlieferung, nicht schon Beweis dafür, dasz Indien wahrhaft Medyama, Medhyadehsa, ein Land der Mitte sey, und das Volk ein Urvolk, dessen Gemüths- und Geisteszüge ein so durchaus gediegenes Ganzes machen, dasz die übrigen Völker des Erdballs gleichsam sich in dieselben getheilt, und das dort Gesammte sich einzeln angeeignet, so könnte dies vielleicht schon aus der Uibersicht des dortigen Sprachgebiets klarer werden, welches noch gar viel Studien erfordern wird.
- b) Ugyan ott. „Es läszt sich schon aus der welthistorischen Bedeutung Indiens ermessen, dasz es auch in dieser Hinsicht grosze Anziehungskräfte gehabt, und wie es die Grundzüge aller Völkergeschichte enthält, also auch wiederum viel fremde Volksthümllichkeit sich angeeignet haben müsse, nachdem es sie gleichsam ausgehoren“.
- c) Ugyan ott az 54 l. Das Sanskrit ist gleichsam der alle umspannende und durchwohnende

vallás és törvény könyvei vannak irva a). Mihalt és Papi nyelvnek azért mondják, mivel ezt egyedül a' Papok értik, s ezek is azt, mint mi a' deák és görög nyelvet, az Oskolákban különösen tanítják és tanulják b). Sokáig tartották titokban az Indiaiak ezen nyelvet az Europaiak előtt, míg Roth Henrik 1644-től és Hanzleben 1699-diktől fogva, és a' Brittus Holvell, a' ki 1727—1757-ig Bengalában élt, ezzel csak ugyan megesmerkedtek. Minekutánna a' Bramánok látták, hogy titkok az avatlanok előtt el van árulva, könnyebben rá lehetett őket birni arra, hogy ezen nyelvre az Europaiakat is megtanítsák, és magok is munkások lettek a' Sanscrit Törvényeinek ált'fordításában a' Persa nyelvre — c). Ennek esmeretét P. Paolino, W. Jones, Vilkins, Forster, Carey, Marshmann, Vilson, Colebrooke, Ward, Marsden, Frank és

Sprachhimmel, die heilige Braminen oder Buchsprache. Az 55 l. Man kan es die Grundsprache nennen, indem es auch für alle europäischen Sprachen die Ur- und Grundlaute in sich enthält, und dies nicht nur etwa in gar leicht an der Oberfläche zu schöpfenden und zu erkennenden Klangähnlichkeiten, sondern tiefer eingehend: so dasz mittelst ihrer besonders jene grosze Sprachgenossenschaft und Verwandtschaft sich offenbart, kraft welcher alle Sprachen ein groszes Geistesgewächs bilden. Eine Thatsache, welche die Richtigkeit unserer ältesten Ueberlieferung vom Thurmbau zu Babel, andrerseits aber auch die Religion als das menschliche Gemeinerbe erweist".

- a) Conversations-Lexicon 's a' t. 4-te Original Auflage R—his Secr. Altenb. und Lpz. 1817. Sanscrit Art. alatt az 594 l. „Sanscrit oder Samscrit (d. h. vollkommen), oder Brahmanische Sprache (weil sie von den Brahmanen allein noch verstanden wird (heiszt die gegenwärtig ausgestorbene Sprache der Hindu, worin auszer vielen Schriften verschiedner Art die Religions- und Gesetzbücher dieses Volks abgefasst sind.
- b) Ugyan ott ugyan azon lapon. Da die Brahmanen selbst diese Sprache schulgerecht erlernen müssen, so haben sie schon vor uralten Zeiten eine Grammatik für den Unterricht der Jugend abgefasst".
- c) Ugyan ott azon a' lapon. Lange wuszten die Brahmanen diese Sprache geheim zu halten 's a' t."

Bopp,

Bopp, de tsak mintegy 30 esztendőök ólta, tovább terjesztették a).

A' legujabb ezen nyelvet tanító könyvek ezek :

1) Dr. Frank Grammatica Sanskritica nunc primum in Germania edita 4 maj. Víceburgi 1823. Az ára 9 ezüst tallér.

2) Ugyan Dr. Franktól: Chrestomathia Sanskritica, quam in usum tirónum, versione, expositione, tabulis grammaticis etc. Monachii 1821. Partes 11. Az ára 13 tallér 8 garas ezüstben.

3) Ausführliches Lehrgebäude der Sanskrita Sprache v. Franz Bopp. 2 Hefte. Berlin gedruckt in der Druckerey der Königl. Academie der Wissenschaften 1824 u. 1825 bei Ferdinand Dümmler Az ára 8 forint ezüstben.

4) Romantische Episode Nala aus dem Mahabharata, sanskrit u. lateinisch v. Bopp. London 1810. és Ardschunas Himmelsreise, eine Episode des Mahabharata sanscrit u. deutsch v. Bopp. Berlin 1824 b).

5) Schlegel, Bhagavadgita eine philosophische Episode des Mahabharata, Sanscrit u. lateinisch. Bonn. 1823.

6) A' Sanscrit szótárja az Amara Coscha, az az Amara Singának, a' ki a' Keresztény év előtt élt, a' Kints e. Ennek egy részét P. Paulino ki adta Rómában 1798. 4. Hanzleben is készítet egyet, de ez kéziratban a' Propaganda Könyvtárában maradt. Azomban van már nekünk való is Vilsontól: Dictionary Sanscrit and englisch, Culcutta 1810. Azt tehát, hogy Indiának

a) Conversations-Lexicon 6-te Aufl. Indische Sprachen.

b) Mind a' kettő meghozatására nézve tettem már rendelést.

Bár tsak minél előbb vehetném azokat!

több nyelvei, vagy talán csak egy nyelv' több dialectusai között (mellyeken még az Angolyok és Németek nem tudtak eligazodni a) 's Magyar nélkül nehezen is igazodnak el) a' Sanscritot tartják a' hozzá Értők minden Indiai 's Europai nyelvek annyának b); továbbá, hogy a' Sanscrit-

a) Nach einer indischen Abhandlung der Rhetorik bei Colebrooke gibt es vier Hauptsprachen: Sanscrit, Pracrit, Paisachi oder Apadhransa, und Magadhi oder Misra. Da jene Doppelbenennungen sich auf eine doppelte Stelle jener Abhandlung gründen, so hält Celebrooke Apadhransa für gleich Magadhi und wiederum Paisachi u. Misra für eine, so dasz eigentlich nur Sanscrit, Pracrit und Magadhi als drei Hauptsprachen gewesen wären. Az 55 l. das Pracrit begreift, als gemeine Sprache, die gebräuchlichen Mundarten in Schrift und Umgangsverkehr. Ihrer werden v. Colebrooke zehn genannt. Az 56 l. das Paisachi oder Apadhransa, wahrscheinlich die Gebirgsvölkersprache, bei dramatischen Dichtern die Sprache der Dämonen, ein mit Sanscrit gemischtes Wälsch, daher auch wohl Spottsprache. Ugyan azon lapon: „das Magadhi oder Misra, vermuthlich das Pali und Magadhi auf der Insel Ceylon, von den Buddhapriestern gebraucht. Darunter werden aber die eingewanderten Sprachen überhaupt verstanden, welche durch Eroberer der Indus u. Gangesländer dort eingeführt zurück blieben. Ide számlálják a' Malayit, mellyről ugyan ott: „das Sanscritsche in der Malayensprache bemerkte zuerst W. Jones, obwohl sie nicht die einzige Grundlage ist, sondern eben ein fremdes Princip mit aufgenommen hat. In ihr sind die aus dem alten sanscritschen Epos Mahabharat genommene Erzählungen von den Pandus geschrieben. Eine Sprachlehre und Wörtorbuch davon gab W. Marsden. Ein anderes Wörterbuch ist das von James Howson. Das Jawanische gleicht dem Mala'yischen sehr. Mundarten davon schienen dem Dr. Leyden das Pali oder Bali, welches wohl eine den zwischen den Ost- und Westgränzen vorhandenen Landessprachen gemeinsame seyn mag, die Sprache ihrer heiligen Schriften, ihrer Priester, so wie der Gelehrten und Dichter“. Az 57 l. „So kommen also Pracrit, Bali und Zend als drei Mundarten von Sanscrit wieder in Verwandtschaft, wie W. Jones sehr scharfsinnig bemerkte. Daher haben sie auch ein ziemlich gemeinsames Schicksal. Pracrit ist die Sprache der meisten heiligen Bücher der Jainassecte; Bali ist den Buddhisten heilig; Zend den Parsis oder Feueranbetern“.

b) Conv. Lexic. 4-te Ausgabe Lpz. 1817. Sanscrit Art. alatt az 594 l. „Unverkennbar ist der Zusammenhang des

nak a' Deva Nagary irás által való kifejezése többnyire Más sal hangzókból áll, a' mellyekhez illő Magánhangzót úgy kell, ha nints kijegyezve, eltalálni; 's ugyan erre nézve Boppnak ezen jegyzéseit említett Grammatikájának 3-dik lapján „Die oben angegebenen (14) Vocal-formen können nur am Anfange eines Wortes stehen. In der Mitte und am Ende wird das kurze a' (közel a' zsidó kettőzöttetett aleph formáju, mellyet ide nem lehet nyomtatni, mivel még nintsenek Deva Nagary betűink) gar nicht ausgedrückt, sondern jeder Consonante, welcher nicht mit einem anderen Vocal oder dem Zeichen verbunden ist, wird mit einem kurzen a ausgesprochen" és 9-dik lapján „Da das Sanscrit aber eine todte Sprache ist, so ist es schwerlich möglich mit Zuverlässigkeit zu bestimmen, wann dieser kurze Vocal (a) wie a und wann wie e und o ausgesprochen würde" 's végre 24-dik lapján „In den Original Handschriften und vielen gedruckten Ausgaben findet keine andere Abtheilung der Wörter statt, als die welche der Schlusz eines Halb-Sloca (fél vers) und in Prosa der einer Periode herbeyführt. Ich habe jedoch, nach einem anerkannten Princip (?) die Wörter,

Sanscrit mit andern Sprachen, namentlich mit dem Griechischen, Lateinischen, und Deutschen, mit semitischen und Zendwörtern u. s. w. Diese Erscheinung haben schon d'Hancarville, Bailly, Pamo, Anquetil, Jones, Holvell, Halhed, Paulinus und zuletzt Fr. Schlegel und Frank auf sehr verschiedene Weise zu erklären gesucht, ohne dasz ihre Bemühungen bis jetzt zu einem sichern Resultat geführt hätten. Gewisz ist, dasz die Sanscritsprache vormals durch ganz Indien, im weitesten Umfange gesprochen worden. Die Spuren davon finden sich noch allenthalben am meisten im Süden von Indien, auf der Halbinsel Decan, wo die alte Sanscritsprache die wenigste Mischung und Verwandlung erlitt. In einigen Gegenden wird sie so süß und weich gesprochen, dasz man sie mit einem eigenen Namen bezeichnete und Pracrit nannte".

welche mit einem Vocal oder dumpfen Cösonanten enden, von dem folgenden getrennt" szemmel tartván, lássuk mennyire egyez meg a' következő Sanscrit Versezet' Szakaszsa, ugyan Bopp Grammatikájának 19 és 20 lapjain betüröl betüre, szórul szóra, a' szó-és általjanos értelemre nézve a' Magyarral és Német alig helyes 's igaz, hanem tsak a' mint én vélem, egy két szóból koholt Fordítás Értelmével is, ha tsak itt Értelmre találunk, egyszer'smind. Az 1-ső sor a' Deva Nagary írásba foglalt Sanscritnak mássa Europai közbetükkal, Bopp Grammatikájának 21 és 22 lapjai szerint.

A' 2-dik sor a' régi Magyarság.

A' 3-dik sor a' mai Magyarság.

A' 4-dik sor a' német Fordítás.

Draupadjuwatscha kintédsch-njätair müdha mahādhanurdharair anājusch-jang karma kritwātighōram
Tōrvē védjōvō tekintetesoniō termett Magadhonnyuraid hireért a nyajos lyanka karima keritō tüköröm
Tōrvényvédō tekintetessedni termett Magadhonnyuraid hireért a nyajos lyanka karima keritō tüköröm-
Bōju kami es dir dienen, o Schar, die großen Bogenträger zu ferner, nachdem du eine unheilbringende That

gethan hast, eine sehr schmerzliche?

1. été wiráh patajō mé samétá na wah séschah kas-tsid ihásti jud dhé
etii virág patajumu szemét teneveszitō (homályosító) kéz-tsiggasztó játé-
etü virág patajumu szemét teneveszitō.
Diese Söhne sind meine Satten, welche genahet sind; auch ist keine Rettung hier in dem Kampfe.
ák-h-játawjan twéwa sarwam mumürschormájá tubh-jam prischtajá darma-éschah
kja tájan távozó örömöm morzsormája tubojám verasztajó tormésü
kja tájan távozó örömöm morzsolmánnya (vagy talán, örömöm' bibirtselményye) tubojám verasztaló
termésü

Gefragt aber von den zu sterben begierigen, werde ich dir alles verkünden, dies ist Pflicht.

2. na mé wiathá widjáté twad bhajam wá sampasjantjáh sánudschah dharmarádscam
nem vétkü vehető tod bajamba szemveszientésem után dermeredésem'
Ich habe weder Beforgniß noch Furcht vor dir, indem ich sehe nicht den Nachgebornen den Verchüftigkeits-Söhne,
juszu dh-wadschágre nadatō mridung-gau nandō-panandāu madhurau luk-tarāpau
Gyaaszját vitézségre nógatom régen kenendő fenendő Maga urajok törvény
Gyaaszját vitézségre nógatom régen kenendő fenendő Magyarok törvény
An dessen Standarte=Spitze die beiden Trommeln ertönen, Nanda und Upananda genannt, die Lieblichen, die
schönen.

5. étan swadharmár - thawinis - tsajadsch - njan sadá dschanáh kritjawantó 'nuijánti etén. Szived öröme értő fényes tsajagánján segitsenek körüte levendő önnjáanti (v. unnyanyájanti) etén (v. után). Szived öröme értő fényes tsajagánján segitsenek körüte levendő önnjáanti Shin, der feiner Wistht und feines Gutes Entscheidung feint, folgen stets die Pflicht bedachten Leute. ja éscha dschambün - adasud - dhagaurah pratschandaghónas tanur ájáták - sehah ji és Atsáimban igazút Tóköriek. Féretsendegő nemzetem Urai takasá- ji és Atyáimban igazút Tóköriek. Féretsendegő nemzetem Urai' takasá- (tegezi-) Et, mit des Goldes reinem Gelb, mit Pratsanda - Blume = ähnlicher Nase, der schlanke, mit großen Augen, 4. é nang kuruwésch-tan tam ánandanti judhisch-thiran dharmasutam patim mé , in meg köröszürestenetem önöndönti jegyes téréen termesztet védöm-me in meg köröszürestenetem (vitézzé tétem) önöndönti jegyes (v. jadszos) téréen termesztet védemmé. Diesen preift man als den vorzüglichsten aus dem Kuru-Geschlechte, den Judhisch-thiras, des Dharmas Sohn, meinen Gatten; apiéschah satróh saranáguasja dadját pránán dharmatschári nriwirah Apja is a' hazatörök szerén oktasia dadját parányan termétsoró nyári virág Apja is a' hazatörök (Pártosok) szerén oktassa dadját parányan termétselő (lassanként nevelkedő) Dieser würde selbst dem Feinde, welcher um Schuß schießt, das Leben schenken, der Gerechtigkeit-übende, der Held 5. parihénam múdha dschawéna bhútajé twam átmanah prán - dschalir njastásastrah Paréjam (vagy verünnym) Majdha edzenenő votájtán átmenniő parandsoloranja osztozatra Parejam (v. verünnym). Majdha edzenő (vas erősségű) voltájtán átmenni parantsolandja osztozatra. Síche ihn um Gnade alsobald, o Thor, zur Erhaltung deines Lebens, mit gefalteten Händen und abgelegten Waffen.

athápienam pasjasi tam rathas - tham mahábhudshan sálam iwa prawrid - dham
az apja nem vesszözi tán erötöztem magahason selyem ivu vérevérét tám-
az apja nem vesszözi tán erössen magahason selyem ivu vérevérét tám-
Dann sichts du jenen, den auf dem Wagen stehenden, den greifhändigen, einem ausgewachsenen Sala - Nijh
gleichenden,

6. Sandasch - tauseh - tham bhrikutisang - hatabh - ruwam wrikódaró náma patir mamaischah
oszandó tsatazaton, verekedésen. Ha táborban verekederő nemű védöröm (pityórom) ama Ősök
odandó tsatazaton, verekedésen. Ha táborban verekedő nemű védöröm (pityórom) ama Ősök
Mit zusammen gebissenen Lippen und zusammen gezogenen Augenbraunen; der ist Wrikódaras Namens mein Gatte.
ádschánjá balinah sadbudántá mahabaláh súram udáwahanti
Atsáméju belinek segitendő magabeli szerem üdvönté-
Alyáju belinek segitendő magabeli szerem üdvönté-

Pferde von trefflichen Stamm, starke, wohlgebändigte, mit großer Straß begabte, ziehen den Felder
7. étesja karmánjatimánuscháni bhíméti sabdó 'tja gatah prithiwjáam
tésü kormányatu menészü népemet szabadozogató véretem. (v. pereputyom.)
tésü kormányatu menészü népemet szabaditozogató véretem-

liberumspflichtig sind seine Thaten, „Bhimas“ dies ist sein auf der Erde verbreiteter Ruf.
nádsjaparád - dhád séscham awápnuwanti nájam wairam wisamaraté kadátschit
nesse fáradekoz és ama épnöventü nyájam vérem víz merítő kádasi té-
nesse fáradoz és ama ép növetü nyájam vérem víz merítő kádasi té-
Seine Beleidiger erfangen seine Rettung, niemals verläßt dieser die Grundschaft.

8. wairasjantan samwidhájópajáti pas-tschátech tschhántin na tseha gatsch-tschhantiwa
Vérezjentén szenved. Hajo bajatu veszto tsatazantiq nem segitezhet jótévö-

rezentén szenved. Ha jó bajatu vesztő tsatazantin nem segíthet jó tévő-
Des feindes Untergang beschlossend habend naht er, und auch nach der Vollbringung überläßt er sich nicht gang
der Befähigung. —

dhanurधारग्रजो ध्रितिमं जसवि द्दशितंद्रिजो व्रिद - dhaséwí nriwírah
dhonnyurad, haragjara deritō menjei szō őszve tsōditendri jo vérétűt. Ha szép nyári virág
dhonnyurad, haragjara deritō menyei szō őszve tsōditendri jó véretűt. Ha szép nyári virág
Der vorzüglichste der Bogenträger, der standhafte, ruhmvolle, mit besten Sinnen, der die Alten ehret, der
Held der Männer.

9. bhratá sischias tscha judhisch-thirasja dhanan-dschajō náma patir mamaischah
barātu székjes tselédes törösjét honnan tsajō nemő védöröm ama Ösü
barātu székes tselédes törösét 'honnan tsalō nemű védöröm ama Ösü
Bruder und Schüler des Judhischthiras, Dhanandschajas Namenš mein Gatte ist dieser,
jō wai na kámán na bháján na lobhát ijadschéd dharman na nrisansjan tscha kurjät.
Jovainak menyei báján nem lopatatja tsedermém nem nyere-ensiem tsikarjász-
Jovainak menyei báján nem lopatatja szerzeményem nem nyere-égem tsikorá-
Der weder aus Begier, noch aus Furcht, noch aus Habgucht verließ das Recht oder Schandthat beging,
10. sa észcha waiswánaratuljátédschäh kuntisutah satrusahah pramáthi
ó és a' vasvonáru
tuljatoságokon tüzödözött rusa ág prémetü-
zó és a' vasvonáru (magnesi) tulajdonságokon tüzödözött rósa ág prémetü-
Er, welcher an Blanz dem Waiswánaras *) ähnlich, ein Sohn der Kunti, der dem Feinde Erbs bictet, der
Sermahner.

*) Ein Beinamen Agni's, (Oknás) des Gottes des Feuers.

- jah sarwadharmár — thawinis — tschajadseh — njó bhajártánám bhajahartá manischí
 jú szerédórmertyü fényes tsajagányu böjörtényem bajaho érteményesü
 jú szeréd (téj) örmerlyü (talán sinus) fényes tsajagányu böjörtényem (bundám) bajához érteményesü
 Genet, welcher jeder Pflicht, jedes gutes Geschäftung kennt, den furcht-gedulden ein furcht-nehmet, der Geschäftige,
 11. jásjöttamam rúpam áhuh prithiwjám jam pándawáh parirak — schanti sarwe
 Gyászítottom ruhámuju véretemjeim fendővő várurak ösönti szerü
 Gyászítottom ruhájú véretemjeim fendő várurak ösönti szerü
 Dessen Gestalt man die vorzüglichste nennt auf der Erde, den die Pándawás alle umschirren,
 pránair garjansam anuwratam wai sa éscha wiró nakulab patir mé
 verünyéri köri lány szeme nyerető művésze és a' virunokoló pityórom (putyorom)
 verünyéri köri lány szeme nyerető művésze és a' verünyékélő védöröm
 Den werthen als Leben, den fremmen; er, dieser Held, ist Nakulas mein Gatte,
 12. jah khadgajódhi laghutsitrahastó maháns — tscha dimán sahadedawwitjiah
 Ajakatskája világosító ruházatu megigénző tsadiman szát vidítóju
 Ajakatskája világosító ruházatu megigénző tsadimanszát vidítóju
 Welche mit dem Schwerte kämpfend, von leichter, wundervoller Hand, der groß, verständig, dessen Swillingás-
 bruder Sahadéwas,
 jásjádja karma drak — schjasé múdehasattwa sataktratór wá daitja sénásu sang — kh — jé
 Jászjódjó karima derekas jó szemed hazuttozó tüköre törvedetie szinező zanakja
 Jászódó karima derekas jó szemed hazuttozó tüköre törvedetie szinező zanakja
 Dessen That du nun sehen wirst im Stumpfe, Böhöfnniger, ähnlich der des Sataktratus unter den Herren der Daitjo's;
 13. surah kritástró matimán manaswi prijang — karó dharmasutasia rádseh — njah
 Szuró körét ostromatiman menyező ferjnek — akaró dermesedésjére tsingató-

Szuró körét ostromatimán menyező férjnek — akaró termesedésére tsingató-
Ein Feld, erfahren in den Kämpfen, einflüchtig, geistig Liebes-erweilend dem Darma Sehne, dem Stüßige.

ja éscha tsandrarkasa mánatédschá dschaghanjadschah pandawánam prijas tscha
ja és (ügy) a' szenerérkező menetedstise könnyitse fendővénem veraszsa
ja; úgy a' szendrérkező (hold) menetedestise könnyitse, fendővénem verraszsa
Szene, welcher dem Mond und der Sonne an Glanz ähnlich, der Lichtgeborne und Liebling der Pandawa's,
14. bud—dh—já samó jasja naró na widjaté waktá—tathá satsu winis—tschajadsch—njah
feddje számojazja nyerünnye védjete végtetesetse fényes tsajagányoz-

feddje számosítsa; nyerünnye védjete végtetesetse fényes tsajagányoz-
Dem feür Mann an Einflücht glücht, beredt, und unter den Guten der Entscheidung kundig,
sa éscha suró nitjam amarschanas tscha dhimán prádsch—njah fahadéwah patir mé
za és a' szerünnyetje mámorosonozitsa gyémán veretsennyü szakadévu védöröme-
za és a' szerünnyetje mámorosonitsa gyémán veresennü szakadéku védöröme-

Er, jener Held, der Iretz unaußfanc, verständig, weise, ist Sahadévas mein Gatte.
15. tjadschét pránan prawised dhawjawáhan na twewaischa wjáharéd elharmawahjam
t jegyessét verünnyéni várivized töve végén (v. tejében), nagyá vésse jó hired termófájan,
t jegyessét verünnyéni várivized töve végén, nagyá vésse (v. nagyobitsa) jó hired termófájan,
Er vertlicke das Leben, ginge in das Feuer, nicht aber würde er verlassen den Wagen der Jugend,
sada manaswi k—schatracharmé ratatscha kuntjäh pránair isch—tatamó nriwírah
szedeményező katszóra termerétezesse könnyüdtü verünnyéris tetemü nyárvirag
szedeményező katszóra termeréte
Sommer geistig und der Strieger-Pflicht bedacht, der Kuntj verther als das Leben, der Held der Männer. —

wisirjantin nâwam iwârnawânté ratnâbhi pûrnâm makarâsja priesch—thé
Vezerjentin névem. A' vârna bántó rûtnévü pôrným megköröszjô verasztó
Vezérentén névem. A' vârna bántó rûtnévü pôrným megköröszítô verasztó

Wie ein mit Edelsteinen gefülltes, an des Meeres Ufernde zerstückeltes Schiff, auf eines Kaiserlichen Küchen,
16. Senân tawémang hatarsarwajôdhâm wik—schôbhitân drak—sch—jasi pândü putrah
Szenéntômôn hogy el szervajodjon. Végsôbb hitem derék 's igazi fendô vedrüi
Szenéntômôn hogy el sorvajodjon. Végsôbb hitem derék 's igazi fendô vedrüi
Wieß du dein Meer, mit sämtlich geschlagenern Kämpfern, durch die Pându Ethne zerrüttet sehen.

itjété wai kat—thitâh pânduputrâ jânlswam mohâd awamanja prawrittah
hitje tevôket itató fendüvedrüjénzetén magad awamánja vérevérete-
hitje tevôket itató fendô vedrén magad awamányu vévü vérete-

So ist dir nun berichtet von diesen Pându=Schiffen, welche du im Nahamine verachtet habend von dannen gingst.
17. Jadjtêbbhjó mutsch—jase 'risch—tadêbah punardschanma prápsjase jiwa éwa
Jid jó tévô motsojászó erőssé télevô fonyortsonma verévizeze jövô évi —
id jótévô motsojászó erőssé tevô fonyortsonnya várivizezze jövô évi —
Wenn du diesen entkommst mit unverletzten Körper, so wirst du fürwahr lebendig Wiedergeburt erlangen.

Mi ez? Ugy látszik két Szeretők beszélgetése Szerelem-gyermekjek nevelése felől 's ennek megáldása.

E' szerint az ó világ azon legrégiebb 's kioltaknak gondolt kellemes hangzatú fényes öltöztű, tudálatos miveltégű szent nyelve, az úgy nevezett Sanscrit, mellynek írásbeli nevezetes Maradványainak Öszvegyűjtésére, azoknak megmagyarázására, értésére 's megtanulására a' Tudományokat betsülő Angolyok és Frantziák ezer meg ezereket költöttek, a' Magyar élő szűz nyelvünkhez hamvaiból feltámadott Phoenix a), 's ezzel szóról szóra tsak nem tökéletesen megegyező 's általunk érthető ősz régiségű Magyarság.

Arra mutat azon környülállás, hogy a' Neueste Kunde von Asien, fortgesetzt v. Dr. Friedrich Ludvig Lindner III. B. Süd- und Ost-Asien. Prag. 1812 a' 414 l. szerint a' Deva Nagary irás az Oiguriból támadott. Már pedig nem de nem így nevezték-e az Idegenek, vitéz 's tudományos Eleinket? Nem így neveznek-e még most is az Oroszok 's Tótok minket?

Arra mutat a' mai Indiai Pracritnak a' Sanscrittal 's mind a' kettőnek a' Magyarra észrevehető tapogatható megegyezése.

Arra mutat az előadott Versezet Szakasszában a' mellék-neveknek (adjectivumoknak) a' Fő-nevekhez (Substantivumokhoz) helyes illése,

Arra mutat, az általános az én magyarázgatásom szerint ugyan még igen hijános, mindazáltal a' német Fordításnál alig ha nem tökéletes sebb értelem.

Arra mutat az értelemnek olly könnyű kifésése, hogy erre nézve nekünk, ha egyszer a' Sanscrit tzifra betűket esmerjük, az olvasást meg-

a) Szójáték: Phoenix Madár-Fő néző Magyar.

tanuljuk, a' folyvást egybe függő szavakat helyesen elválasztjuk, a' Mássalhangzó betűkhöz illő Magánhangzókra reá találunk, 's nyelvünk kényyére 's tsinnyára a' halhatatlan Revay' észrevételei szerint ügyelünk, sem szótarra sem olly különös Grammatikára, mint a' legújabb 's talán legjobb, épen nints szükségünk.

Arra mutatnak ugyan Révaytól a' Hungaricae Literaturae Antiquitates - ei' 1. Részében közlött ezen két halotti beszédek, u. m.

1. Latiatuc feleym zumtuchel mu vogmuc. ýsa Látjátok, Feleim! szömtökkal, mik vagyunk. Iszapur es chomuv uogmuc. Menýe milostben terumpor és hamu vagyunk. Mennyi malasztban teremteve eleve miv isemucut adamut, es odutta vola té eleve mi ösemünket Ádámot, és odatta vala neki paradisumut hazóá. Is mend paradisumben neki paraditsomot hazául. És mind paraditsomban uolov gimilcítul munda neki elnie. Heon tiluvaló gyümöltsöktől mondá neki élnie. Hanem tiltoa wt ig fa gimilcetul. Ge mundoa neki meret tá őt egy fa gyümöltsétől. De mondá neki miért nu enéye. ýsa kí nopun emdul oz gimilstwl. hanem ennék. Isa ki napon ejendöl ez gümölcsből: halalnec halalálal holz. Hadlaua choltat teremteve lálnak halálával halsz. Hallá ő holtát teremtője istentul. ge feledeve. Engede urdung intetvinec. Istentől: de feledé. Engede ördög intetének. es evec oz tiluvt gimilstwl. es oz gimilsben ha. És evék az tiltott gyümölcsből. És ez gyümölcsben halalt evec. Es oz gimilsnec. vol keseruv uola vihalált evék. És ez gyümölcsnek olly keserű vala vize. hug turchucat mege zocoztia vola. Num heon ze, hogy torkokat meg szakasztá vala. Nem hanem muganec. ge mend w foranec halalt evec. Horomaganak; de mind ő fíjának halált evék. Hara-

guvec isten, es veteve wt ez munkas vilagbe-
 guvek Isten: es veté őt ez munkás világba
 le. es levn halálnec es pucolnec feze. es mend
 le: és lön halálnak és pokolnak fesze: és mind
 w nemenec. kie ozuc niv vogmuc. Hug es tiv
 ő nemének. Kik ezek, mi vagyunk? Hogy is ti
 latiatuc szumtuchel isa es num igg ember mul-
 látjátok szemetekkel. Isa és nem egy ember mul-
 chotia ez vermet. ysa mend ozchuz tarov vog-
 hatja ez vermet. Isa mind aboz jarók vagy-
 muc. Vimagguc uromc isten kegilmec ez leluc-
 unk. Ó imádjuk urunk Isten kegyelmét ez lélek-
 ert. hug torgossun w neki. es kegiggen. es bul-
 ért, hogy irgalmazzon ő neki, és kegyelmezzen és
 scassa mend w bunet. Es vimagguc szen achscin
 botsássa mind ő bűnét, és imádjuk szent Asszony
 mariat. es hovdug michael archangelt. es mend
 Mariat, és holdog Michaëli Archangelt, és mind
 angelecut. hug vimaggonoc erette. Es vimagguc
 Angyalokat, hogy imádjanak erette. És imádjuk
 Szent peter urot. kinec odut hotolm ovdania
 Szent Péter urat, kinek adódott katalom oldania
 es ketnie. hug ovga mend w bunet. Es vimagyuc
 és kötnie, hogy oldja mind ő bűnét. És imádjuk
 mend szentucut. hug legenec neki seged uromc
 mind szenteket, hogy legyenec neki segéd urunk
 scine eleut. hug isten w uimadsaguc mia bul-
 szine előtt, hogy Isten ő imádságok miatt bo-
 sassa w bunet. És zoboducha wt urdung ildetut-
 tsássa ő bunét, és szahaditsa őt ördög üldeté-
 tol. es pucul kinzotviatwl. es vezesse wt para-
 tól, és pokol kinzatjától és vezesse őt para-
 disu nugulmabeli- es oggun neki munhi uruzag-
 ditsom nyugalmába, és adjon neki mennyei ország-
 bele utot. es mend iovben rezet. Es keassatuc
 ba utat, és mind jóban részt, és kiáltsátok
 uromchuz charmul. kirt.

Urunhhoz hármul: Kyrie eleison!

2. Szerelmes bratým umaggomuc ez scegen ember Szerelmes Barátim! imádkozzunk ez szegény ember lilkiért, kit vr ez nopun ez homus világ ber lelkéért, kit Ur ez napon ez hamis világ timnucebelevl mente. kinec ez nopun testet tetömlötzeböl mente, kinek ez napon testét temetive. hug ur uvt kegilmehel abraam. ýsaac. metjük; hogy Ur öt kegyelmével Ábrám, Isák iacob kebelehen helhezce. hug hirsagnop ivtvá Jákob kebelében helyhezze; hogy hirsagnap jutva (talán jöte, jövele helyett)

mend w scentü es unuttei cuzuun cov feleul rochmind ö Szentjei és önöttei kezeken jobb felöl iktatnia ilezie vvt. Es tiv bennetuc. clamate III. K. tatnia élessze öt, és ti bennetek'. clamate ter. Kyrie eleison!

Eddig vannak az Ígék az öszvehasználthatás végett.

Azon, hogy az említett Sanscrit Versezet vége felé egész mondásokon tökéletesen el nem igazodhattam, senki sem fog megütközni, ha meggondolja, hogy ezen ez előtt 3—6 száz; hanem talán ugyan annyi ezer esztendővel iratott Vers töredéket egyszerre a' régi beszéd 's írás módjából kiburkóztatni 's tökéletes értelművé tenni tsak nem lehetlenség.

Azon sem akad fenn senki, reménylem, hogy némelly egyes szavakat, ha tökéletes helyességgel választottam volna is el azokat, megmagyarázni nem tudtam. Lám az örök hírvű Revaynk azon 12-dik századi 1-ső halotti beszédben az y s a-nak értelmén is fenn akadott 's a' 2-dikban az ivtva szót jutvá-val magyarázván az egész mondás egybefüggését alig ha eltalálta.

Ha ez megvalóságosodik, legközelebb ezen következései lehetnek:

1) Hogy utóbb a' Sanscrittal egyező Magyar nyelv lehetne azon közönséges nyelv, mellyről Wilken, Leibnitz, Wilkins, Kalmár 's Vater álmodoztak.

2) Hogy Magyar Tudósainknak Párisban is, Londonban is, Indiában is alig ha jobb kelete nem lenne mint tulajdon Hazánkban a' tsupa Biblia mellett.

3) Hogy az anyánk tejével beszívott nyelvünknek előszült elaggott szavaira még reá találánánk 's nem tzikornyáznánk ujontan faragott szavainkkal el azt annyira, hogy a' könyveket a' köz ember ne értse 's erről késő maradékaink többé reánk soha se esmerjenek.

4) Hogy ezután nem tsak a' Zsidó, Görög és Római, hanem az Indiai Régiségeket 's mai szokásokat is igyekeznénk megesmerni, mellyeknek esmérete nélkül soha sem érthetjük tökéletesen azon Irásokat.

Azomban ha a' Sanscrit nem volna is igazi régi Magyarság; már azzal is sokat nyertünk, hogy abban több valóságos Magyar szavakra találunk, mint a' mennyit valamennyi holt 's élő Europai nyelvek abból költsönözhetnek.

Vajha felséges igyekezetű Körösynket, a' kit az Isten javunkra mindeddig megtartott, erre figyelmetessé tehetnénk! Ő épen ott lévén, magából a' tiszta forrásból meríthetne. De talán úgy is észre veszi a' könnyen elesmerhető hasonlatosságot 's atyafiságot.

Vajha Magyar szívü lelkü Nagyaink 's Tudósaink figyelmét érdemkép' magára vonná ezen nevezetes tárgy, 's köz törekedéssel előmozdítaná Hazánk, Nyelvünk 's Eredetünk dicsőségét!

A' Sanscrit és Magyar nyelv megegyeztetése még igen tökéletlen próbájának ezen első zsengeje, még csak a' kora hajnal hasadtának gyengén tsillámló világa, az egykor feltűnő derült nap teljes verő-fénnyéhez képest, mellyhez csak akkor juthatunk el, ha a' Sanscritból egész könyveket olvastunk 's megmagyarosítottunk.

Ha más nem is, a' hatalmas Ég, mellynek ezernyi tsillagjaiból Őseink reánk szemügyelnek, a' hazafiúi buzgóság élesztése által elősegéli 's megáldja szent törekedéseinket.

Prof. Szabó Jó'sef.

3.

Szózat Napkeletről,

a' Magyar férjfiúi és aszszonyi Nem' viszonyaik eránt *).

Nunc autem — a natura desciscimus.

Cicero Tusc. Quaest. III. 1.

Folyó írásainkban toll alá vett azon tárgyak' és értekezések' megolvasása, mellyek az aszszonyi Nem' neveltetését, tudományos pályára alkalmas vagy alkalmatlan voltát, és különösen jusainak a' férjfiúi Neméivel javallott és sürgetett egyenlítését érdeklik; adá ez értekezés' írójának (ki nem Aszszony-gyűlölő, de szerentsés házas**) elméjébe az első taszítást, a' magyar férjfiúi és aszszonyi Nem viszonyaik körül e' jelen való ideák felnyomozására, mellyeket itten szabadon

*) Takáts Éva Aszszony' ügyében, a' másik részről.

**) Valijon hány napja, hogy megházasodott?

közöl is, és a' mellyek fölé tűzött elnevezést az utóbbiak fogják megvilágosítani. Olly reménységgel van pedig a' tisztelt magyar olvasó közönség eránt, hogy ama' számosabb felekezet mellett, melly e' gondolatokban bizonyosan botránkozásokre fog találni, lesz más olly ellen-felekezet is, mellynek — mint sem móditól sem idő szellemtől vezéreltetett, hanem egyedül a' józan ész után ítélő résznek — mind ez ideák szivéből irattak ki. Kell pedig efféle szózatoknak is hallattatni: 1) ne hogy ellenmondás nélkül az aszszonyi Nem azt, mit néki a' Galanteria tulajdonított, ötetszoros jusképen illető járandósággá emelje; és azt, mit eránta az újmódi Világ gyakorlásba vesz, tudományosan békébizonyítgatva, megtartandó törvény gyanánt könyveinkbe is felirassa; 2) ne hogy ez újmódi dolgok megállapítása körül minden Magyar Tudós ama' kányához mondassék hasonlónak, melly (Svetonius szerint) Domitianus idejében a' Kapitolum' tetején üldögélve ezt károgtá: jól lesznek így mindenek!

Azt állítom t. i. általjánosán, hogy tudományos miveltetés a' mi magyar aszszonyi rendünknek nem elrendeltetése; hogy a' férjfiúi Nemet illeti mindenben az elsőség, és hogy a' két Nem' jussainak tökéletes egyenlővé tévése sem javallandó.

Tudományos kimiveltetés tehát, mondám, aszszonyi Rendünknek nem elrendeltetése. Hogy tudományok' tanulására ő is alkalmas, megengedem. Meg is hagyom itten mind azon győző okokat, mellyeket Addison Anglus nyelven, és ő utánna legközelebb honni értekezőink e' Nem tudományos miveltetésével öszverakván, előterjesztettek. 'Tsak azt kérdezem: tudományaik után mit nyerne az aszszonyaink? hasznokra vagy-e az, vagy talán inkább ártalmokra? nekünk férjfiaknak is, kik a' magyar szép Nem' tudományos miveltetését an-

nyira sürgetjük, lehet-e aszszonyainktól ezután több jót reménylenünk? Minden tudomány egyedül akkor jó, ha általa az ész mivelődik, a' szív nemesül, és az egész ember — ez az Istentől, és természet utjától elfordult ember — ide vissza vezetetik. De ezt felületes tudósság, mellynél különbhöz pedig aszszony személyek épen ritkán verekedhetnek fel, alig teszi. Felületes tudomány (Pope szerint) a' főt megkábitja, 's tsak a' mélyről merített józanít meg. Az aszszonyi-Nem' tudománya, a' legjelesebb Psychologusok' tapasztalásaihoz képest, sokra vive is tsak töredék és szélt-szaggatott tudomány: nem öszvefüggő mint a' férjfiaké. Az aszszonyi elme nem hasonlít a' Continenshez. Nála minden egy esméret nem áll öszveköttetésben a' másikkal; hanem olyan az, mint valami sziget-bokor, mellyen egyik szigetetske a' másiktól sokszor igen tová fekszik. Vagynak ugyan az asszonyoknak szárnyaik, mellyeknél fogva az egymástól meszsére esni látszó esméreteket is könnyen öszvekötik: de tudományok mindazáltal nem alapos. Ha nem az, véle jár későbbben mindennemű gonosz következés. A' természettől, mellyhez leghivebben megmaradni kíváltképen nekik illik, félre elvezéreltetnek; egyes házi eszök, mellynél többre a' boldogul élés végett nem is volna szükségök, ferdére megy; okosdikká, tudóskákká lesznek, a' gyermeki hiedékenységből, és kegyes isteni félelemből, mellyekben mi férjfiak olly igen szeretjük őket, kivetköznek; írásainkban fürkésződnek, és dolgainkba avatkozván ezerféle galibákat okoznak; következésképen előttünk kellemeikből, ki nem mondható, mennyit vesztenek. Hogy tudományok után az aszszonyi Nem eszén végbe viendő mivélésnek kevés láttatja, 's nekünk férjfiaknak tsekély nyereségünk vagyon, vagy tsak ez egyből ítélhet-

ni, hogy aszszonyt, ha feje még olly tömve is tudománnyal, ész-okok által nem egy könnyen bírhatni valamire; hanem ő benne, minden olvasottsága mellett is egyedül a' hiúság, érzékiség, szerelem, féls, ingerelhetőség uralkodik elő, és ez határozza el őtet tetteiben; ugy hogy ő néki már physicali alkotásánál fogva valami állandó's megkülömböztetett caractere nem lehet. Tudniillik ez az egyik fő panaszunk aszszonyaink ellen, hogy a' velek bánást keservessé teszi azon bennek született tulajdon, melly szerint magokat capacitálni, az az ész okok által valamire reá birni nem engedik. Ha tehát a' tanultság itt sem javíthat rajtok és rajtunk: minek nékik? Legközelebb pedig a' mi magyar nemzetünk körül — mellyre nézve honni Literatoraink általjában sokfelét adnak, a' mivel még korán jönnek — a' férjfiak tudományos miveltetése ügyében is sok tenni való van hátra: nem hogy már az aszszonyi Nem tudóssá neveléséről is gondoskodnánk. Ezen feljül (ugy érzem) magyar férjnek tudományos aszszony valami szokatlan és vizsologtató kellemetlen látomány. Mi napkeleti nemzet vagyunk; onnét szakadt Nem a' mi aszszonyainké is. Ám tehát legyenek német szomszédnéink, frantziánék, anglusnék tudományosan nevelve; ám maradjon ezeknek a' sok olvasás elmulthatatlan házi szükölködésök: magyar aszszonyi Nem a' nélkül ellehet, és néki való kevés számu jó könyvek megolvasása mellett boldog. A' Ganges vize melléki Ázsiai aszszonyokról és leányokról azt jegyzi meg Forster *), hogy a' kik közülök betsületes személyeknek tartatni kívánanak, azok irni olvasni nem tudnak. Egyedül a' Balliadérek, vagy is az olly fejrénpek tanulnak

*) A' Fournay from Bengel to England etc. by George Forster in twoo Volumes 1690. (Igen ritka könyv!)

írást olvasást, kik a' bálványok' templomainak jövedelmeikből vesznek, módos tántzolásaikért, jó fizetést. Így neveltetni szép Nemünket nem kívánom; de kívánom, sőt szemérmességéhez tartozónak itélem, hogy férjfiakat illető mélyebb tudományokba ne avatkozzék, magát ne graduáltassa, ne híreskedjék *) könnyveket ne írjon, és a' haza böltsei között, még ha tudna is, ne tanítóskodjék. A' Memnonita keresztény felekezetben, nyilvános helyen felállva predikálni, aszszonyoknak is meg van engedve, de igen helyesen történik, midőn az illy tudós aszszonyok holmi dévaj férjfiaktól kigúnyoltatnak. Tsak nem régen predikált Londonban bizonyos Brown Marry nevű kisaszszony nagy ékes-szóllással; de oda járula egy Matróz, és a' hallgató sokaság közül a' leány szónoknak távolról rokkát és főző-kanalat mutata fel, mellyel amazt beszédében úgy megzavará, hogy egészen elakada, és soha többé nem lépe fel. Afrikában pedig a' Gruhi és Popo tartományok lakosai az aszszonyokat rendszerint a' pap-ságba is béveszik: de ez a' szokás is tsak hadd maradjon Afrikában.

Valamint azonban a' magyar aszszonyi Nemet tudományos pályára rendeltetettnek nem tarthatom: ugy velünk férjfiakkal mindenben egyenlő jusba léptetését sem engedhetem meg. A' férjfiúi Nem, minden külső belső jeleknél fogva, magától a' természettől uralkodásra és felsőbbségre van alkotva: az aszszonyi ellenben alattvalóságra és engedelmességre. Nem is a' férjfiú teremtett az aszszonyért, hanem ez amazért (1. Kor. XI. 9.) Vallásunk, melly Nemzetünkkel egyenlőleg Nap-

*) Schiller Epigrammája ezt mondja:

Woran erkenn' ich den besten Staat? Woran du die beste Frau kennst: daran mein Freund, dass man von Beyden nicht spricht.

keleti termék, úgy tanítja 's úgy kívánja. Honni nyelvünkre általtett szent könyveink az aszszonyi Nemnek alattunk való rangját talán igen is vastagon — legalább olly erősen fejezik ki, mint azt e' földön egy nemzet, 's maga az eredeti Sz. Irás sem teszi. Aszszonyi állat névvel fordul elő benne ez a' Nem: férjfiu állat pedig sehol nem nevezetik. Szerentséjére a' szép Nemnek, hogy 1. Mos. II. 23. Eszt. IX. 11. Bir. IX. 51. 53. aszszony ember tizimmel is van betsülve. 'S nemzetünkben, mint napkeleti származásuban az aszszonyi Nem alánk vetettségének ideája ugyan tsak meg is legyen maig olly erősen, hogy ezt belőle kinem írhatjuk. A' köznépnél, melly körül találandók még fel az eredeti nemzetiség sok elsikált bélyegei, az aszszonyi Nem ezen ő viszonyát jól tudja, és férjé- től az elsőséget kitsikarni elméjébe sem ötlük; sőt szintén azt is megvárja a' férjtől, hogy az ötet fenytékben tartsa, néki urat mutasson, és magát előtte félendővé tegye. Sok helyeken a' hazában a' köznépnél az a' szokás gyakoroltatik menyegzőkor, hogy midőn a' menyaszszonyt és vő-legényt elhátatják, vetközvé a' legény, tizmájit a' leányal huzatja le — alája vettetett új állapotjának megesmerése fejében. Azomban nem tsak a' közrendnél, hanem fő rangu igazi magyar házakban is feltalálni a' két Nem között ezt a' természeti viszonyt teljes divatjában. Sok nagy érdemű 's tisztes koru házasok közt láthatni máiglan, miként viseli magát az aszszony mindenben, mint férjének alája vetett; a' mi nem hogy szeretetlenséget jelentene, vagy méltatlan véle bánást vonszana maga után; inkább a' legszebb hármóniát és házi békeséget szüli. Az értekezőnek ugyan az illy régies tonuson élő békés házasok mindég jobban tetszenek mint a' módizó uj házaskák. Aszszonynak pedig az ő férjét te-zni; mindenütt jobb kéz felől helyt foglalni; fedetlen fővel járni: ezek épen nem

férnek fejébe mind ekkoráig, ugymint mellyekben meg annyi jel-képeit nézi annak, hogy az aszszonyi rend ma már nem tsak velünk egyenlő ranguvá, sőt felénkbe emeli fel magát. A' te-zés jóllehet egyfelől szava a' határtalan bizodalomnak, de másfelől a' megvetésnek is. A' férj ezzel az ő aszszonytársát magával tökéletesen egyenlővé teszi; honnét osztán ennek a' feljülkerülésre vagy nem betsülésre tsak kis lépés kell: melly ritkán is marad el, az lévén az emberi viszonyoknak tulajdonok, hogy egyerányuságban sokáig megállapodni nem tudnak. A' fedetlen fő hasonlóképen uralkodásnak vagy szabadosságnak jeléül tartatott eleitől fogva, és nints egészen szemérmertlenség nélkül. Cajus Sulpitius, Római fő ember, nem egyébért vált el feleségétől, hanem hogy az egykor befedetlen ábrázattal ment ki, szokás lévén Romában a' tiszta aszszony személyek között, hogy mindenkör bétakart fővel jártak. a) Peneloperól is írja Homerus b) hogy így ment kérőji elejbe; épen mint Rebeka is befedte ortzáját, mikor Izsáknak elejbe ment c) és Sz. Pál azt parantsolja az aszszonyoknak, hogy a' gyülekezetben fedetlen fővel megne jelenjenek. d) Nem is egyéb az e' fele látomány magyar aszszonyaink körül, mint a' régi lovag időkornak maradvánnya, melly a' frantzia nemzetről német szomszédinkra, ezekről mireánk elragadott, és nagyaink házaiból, mellyekbe az e'féléket külföldi hitveseik vitték bé, már most majmolás utján az alantabb fámiliák közé is eláradott. A' mi ha így folytatatik; ha az aszszonyi Nemnek inkább inkább tömjenezünk; ha velünk mindenképen egyenlítését vitatjuk:

a) Valer. Max. VI. 3.

b) Odyss. 18.

c) 1. Mos. 24. 56.

d) 1. Kor. 11. 5.

felő. ne hogy végre mi, magyar komoly férjfiak, könnyelmű frantziátskák' módjára elaszszonyosodjunk, és aszszonyi kormány alá essünk; felő, ne hogy a' szép Nem szemérmessége 's tölünk tartózkodása ilyen módon elenyészvén, velünk még abból is fejrénépeink parantsoljanak, ki vegye el társul őket, — mint már e'féle valami jelentgeti magát Saxoniában, hol t. i. egy külön aszszonyi társaság áll fen, a' házasságoknak szép módjával leendő eszközlésére. Nem ugy látszik-e valóban már is, mintha férjfiú Nemünk ez ő eredeti elsőségijussának veszni térését hallgatva sinnené, midőnkább szeret nőtelenkedni, mintsem házasságban élni? Mennyi lelkes honni ifjak idegenkednek a' házasságtól leginkább azért, mivel a' világ újabb tónusa szerint abban elsőségöknek, és szabadságoknak vesztésétől félnek. Igy maradnak pártában tele marku és derék leányai a' hazának számtalanon! Az ifjak pedig készebb elvagnak a' segítség nélkül, melly feleségök után igen reájok férne, készebb ridegen fanyalogva élnek, készebb a' Zsidó példa beszéd szerint, — melly azt mondja, hogy midőn házasodol, egy léptsővel magadnál alább kereskedjél — balkézi házasságra vetemednek, az az rangjokkal nem egyező alantabb sorsu személyekkel kötik öszve magokat, semmint hozzájok hasonló sorsu leányt vévén, azzal férjfiúi elsőségeknek sirját találják. Tselekszik ezt kiváltképen azon férjfiak, kik büszke tüzes indulatuk, magokat érezők, különös talentumuk és felettébb érzékenyek. De menjünk gondolatinkban odább! Míg ifjak és a' világban tapasztaltság nélkül vagyunk, valljon mi okozza azt bennünk férjfiakban, hogy az aszszonyi Nem felől illetőnél magasabb képzelmények töltenek el? Nem-e azon Rendek természeti poltzán túl vitt felhelyezése? 'S ebből viszont mi a' következés? Az fájdá-

lom, hogy utóbb ugyan azon Nemet eránt, véle szorosán együtt lakván, és közelebb megesmerkedvén, — képzelményeinkben és várásainkban tsalódottak mi! megvetőleg viseltetünk: a' mi viszont nem történt volna, ha azon Nemet, mint nekünk alattvalónkat, és nálunk gyengébb edényt képzellették vala velünk eleitől fogva. Mind azon tsufolódó tréfákat, mellyek Kalendáriominkban, és másutt aszszonyok felől olly böven előnkbe tálatatnak, részint úgy nézhetni, mint meg annyi kitsillanásait azon törekedésnek, mellyel az aszszonyi Nemet eredeti viszonyába visszahozni kívánnánk, és annak a' homályosan érzett jóvá nem - hagyásnak, mellyel annak ferdére indult mostani viszonya eránt viseltetünk. Aszszonyi Nem vagy alája vetettje a' férjfiúnak, vagy ezen uralkodó közép állapot nem létezhet sokáig, és állandóan, akár egy egy háznépet, akár egész nemzeteket vegyünk tekintetbe. A' tolvaj szigeteken tökéletesen az aszszonyi Nem a' főbbik. Ez uralkodik ottan, 's a' férjfiak szerentsének tartják és szeretet' jeléül fogadják, midőn őket aszszonyaik meg megverik. De míg egy tolvaj szigetet találunk, akadunk száz meg száz olly szigetekre, és országokra, hol az aszszonyi Nem alatt való. 'S nekünk Magyaroknak, kik eleitől fogva ez utóbbiakkal tartottunk, ezekkel is illő megmaradni állandóul.

Senki oda ne vigye ezen beszédeket, mintha az aszszonyi nemet rab-szolgálóinkká akarnám tenni; vagy azt gynaeceumba záratni, és rajta tiránkodni. Nem akarom én Acidalius állítását is újra a' Maconi Egyházi gyűlés elejbe terjeszteni: valljon aszszonyaink is emberek-e mint mi. Mert ezt megesmerem, sőt tölök, mint nem Mahomednek hanem Jézusnak követője, a' menyországot sem tagadom meg. Tsak oda tzélzok mind ezzel, hogy az aszszony maradjon meg az ő körében hűségesen, és a' férjfit illető dologba avatkozással

ne törekedjék velünk mérkőzni. Rendkívül való anomalia legyen, midőn egy Stanhope Eszter elhagyván szülő földjét, most Arábia' pusztáján a' rabló tsapatok' hadivezéere, midőn a' Dahomeyi Királynak aszszonyok a' testörzöji; midőn egy Geiger Dorottya az 1813. 1814-diki háboruban muskatérosképen meghartzolt; vagy ama' Metzi aszszony férjfi rubában Bonaparte alatt 12 esztendeig szolgált. *) De rendszerint e' gyenge Nem mind az e'félektől irtózkodják. Az ő fegyverei: a' nyelv, ketse, siró szemei, finom fortélyoskodása, mellyeket tőle el nem vehetünk. Az ő hivatalja a' háznak ellátása, mellyben mi ötet feljül nem haladjuk. Elégséges betsülendő tulajdonok vagynak e' Nemben ön magában is, a' nélkül, hogy még férjfiassal tettekkel érdemeket szereznie szükség volna. — Megesmerjük szintén, hogy sokakban minket férjfiakat feljül is haladnak, p. o. nálunk béketűrőbbek, szánakozóbbak, gondosabbak, ketsesebbek, szerentsésebb fortélyuak, magokra hagyatva könnyebben megélhetők, és többeket is eltartani tudók. Megengedjük még azt is, a' mit nekik Haller tulajdonít, hogy éhséget tovább győzhetnek, mint mi; a' mit Plutarch, hogy nehezebben ittasodnak meg; hogy vénebbek lesznek, és még sem kopaszulnak; Unzer szerint: hogy a' tengeri nyavalya gyengébben járja őket mint írja de le Porte; hogy Agrippa szerint vizben tovább uszhatnak fent; hogy Plinius szerint őket orosz lányok ritkán támadják meg; — a' mi legtöbb — hogy néha hallgatni is jobban tudnak a' férjfiaknál *) mint erre legújabb példát adott

*) Gemeinnützige Blätter 1825. S. 14. 1821. 582.

**) Főképen némelly titkaikat még tüzes harapó-fogóval se tsikarhatnák ki belőlök férjeik.

Liptsében Naubert Benedicta, ki 33 esztendeig szebbnél szebb historiai Románokat eregetvén világ eleibe, nevét még is utolsó munkájáig eltitkolta *) — Épen semmit sem vesztenének előttünk aszszonyaink, ha eredeti viszonyokban megmaradván férjfiás tettekre nem vágyódnának. Inkább nyernének így a' betsületből 's kedvességből. Pulya férjeket és kardos feleségeket nem említvén, midőn aszszonyaink rajtunk uralkodnak, mi egyéb által tehetik azt, mint hogy sziveinket birják. Ez a' sziveken való édes uralkodás pedig legkivált tsak akkor diszlik igen nekik, mikor a' hatalommal valót nekünk engedik ált. Bizony a' nyers és vad indulatú férjfi, nagy lelküen bánnék azzal a' társsal, ki magát gyengébbnek lenni megesmerné és alatt valósága érzésében tselekednék mindeneiket; holott mostan sokszor keménységet mutat ahoz, ki az elsőségért vele örök küszködésben vagyon. Ásiában (írja Buffon) az arabs férjfiak, — nyers durva nép, melly feleségeit adja veszi, — mind a' mellett e' Nem eránt teljes tisztelettel és kémeléssel vagynak. Aztán, ha magyar leányaink rajtunk uralkodni nem vágnának, sok nőtelen férjfiak, és tőlök idegen ifjak önként hozzájuk szelődülnének; a' házi boldogság is, megszűnvén a' viszálykodások, állandóbb lenne. Miért van közsorsu emberek között annyi számos boldog házasság? Egyik okon azért, mivel közöttök a' férjfiúnak tekintete az aszszonymnál meg van esmerve, ki azt tsorbitáni vagy semmivé tenni nem is törekszik.

A' jelen időkor szelleme immár azt hozza magával, hogy minden tetteinkben a' régire tér-

*) Gemeinnützige Blätter 1819. lap 372. Voltak Pythagorásnak is híres tanítványnéji; jóllehet ezen Bőltselkedésnek fő része a' titok megtartásában, és abban állott, hogy a' tanítványoknak folyvást öt esztendeig hallgatni kellett. Portia a' Stoicusok, Hipparchia a' Cynicusok között magoknak nem kevés hírt szereztek. Felső M. Or. Minerva 1826. II. Negy. l. 740.

jünk vissza. Oda tzelez a' mostani emberyom mind egyházi mind politikai rendszabásokban; és e' lépéssel igyekszik a' rosszúl megállapítottak lerontásából kimenteni azt, a' mi örökkén megállható. Régire visszaterést (mondom) javasol, sürget, és eröltet az idő hatalommal: másként boldog állapotra nints eljutás. Böltselelésben, vallássosságban, élet módban, ruházkozásban, háztartásban, titulusokban a' régít kell elővonnunk, ugymint a' régi egyszerűséget, régi beszoritkozást, régi munka-örvendést. Vegyük elő ezt a' régít a' férjfiúi és aszszonyi Nem viszonyaiknak az ő eredetiségére leendő visszaállításában is! Ti, hazám derék aszszonyai és édes anyái, ebben neveljétek leányaitokat. Korán szoktassátok őket ez ő alattvalói viszonyokra, a' serény engedékenységre, alázatosságra. Tanítsátok őket, mint kelljen férjfiakon uralkodni: hogy nem a' rajtok horgászódás, velek kiküszködés, hanem szíveik elfoglalása az oda vezérlő egyetlen út. Ám furjátok ki a' pajkos leány füleit ékesség' örve alatt, de magyarázzátok meg neki, hogy ez még a' régi nemzetektől eredt jelképe az alattvalóságnak. Győzéték meg férjfi nemünket a' felől, hogy veletek öszvekaptoltatása nem szabadságnak vesztése, de inkább eljutás az igazi szabadsághoz. Ne irtózanak veletek élni örök frigyben; ellenben édes örömet kapjanak ezen, és nyugtalanúl várják azt az órát, mellyben kiki (Plátónak ama geniális meséje szerint) az ő testének valamikor elvesztett hasonfelét viszont megtalálja *). Szóval: marad-

*) Pláto, Symposion tzimü Dialogusában azt így beszéli el: eleintén nem tsak e' két nemé volt az embernek, melly most vagon, hanem volt egy harmadik is, melly a' kétből elegyítetett öszve, — a' férjfi aszszonyi Nem (αὐδρωγυνοῦ). Minden ember formája továbbá gömbötyü volt, háta és oldala koröskörnyüül, keze négy, lába

jatok ti meg itt is a' természetnek, vallásnak, 's nemzetiségteknek régi útján, 's erről a' déli, és nyugoti népek után ne induljatok, eltérni se készüljetekek. Ez a' szózat tihozzátok napkeletről. — És ti, oh Magyar férjfiak, álljatok a' néktek kijelelt állás helyen erősen, és tántorodás nélkül. Dolgozzatok ellene a' délről és nyugotról felétek mászó ragadálynak. Tartsátok mindég szemetek előtt nemzeti characterteket, mellyhez elmúlhatatlanul való, hogy aszszonyaitokon ti uralkodjatok okossággal. 'S ez a' szózat hozzátok is napkeletről.

ΤΥΥΩΣΕΒΕΣ. *)

ugyan annyi, ábrázatja kettő. Azért felettébb erősek és nagyralátók voltak, akarván az istenekkel hadat indítani, és égbe kelni. Tanátskoztak tehát Jupiter, és a' többi Istenek, mi tévők lennének. Végre Jupiter az ő értelmét kimondá. Feltaláltam (úgymond) a' módját annak, hogy az emberek létezzenek is folyvást, és alázatosabban is legyenek. Úgy teljesedik ez, ha az emberek erőtlenebbé lesznek. Most azért mindeniket két részre szeddelem. Ez által meg is erőtlenednek, és nekünk is fordúl belőle hasznunk, mert többen lesznek kik tisztelni fognak. Ezeket szóllván ketté vagdalá őket mindnyájokat, nem külömben, mint mikor a' tojást ketté vágjuk, hogy megsózzuk. Megparantsolta egyszerűsmind Apollónak, hogy meglévén a' ketté szedelés, mindeniknek ábrázatját és nyakfelét azon elszelt rész felé fordítaná, mellytől elvágatott, hogy így ezen elvágattatását szemé előtt tartván, alázatosabb lenne: a' többit pedig megorvosoltatta. 'S minekutánna az emberi természet így kétfelé osztatott, mindenik a' maga hasonfelét esmérni kívánván, annak keresése után futkosott, és megtalálván egymást, kívánkozván is viszont öszve nőni, karjaikkal egymást megölelték.

*) Az az: Aszszony-tisztelő.

4.

Hazafiui Óhajtás

a' két Magyar Haza' Irójihoz 's Nyelv-
mivelőjihez.

Ha a' pallérozatlan, eredeti együgyűségében megmaradt, az olvasás, társalkodás 's tudományok által ki nem mivelt ember, nemesebb lelki tehetségei kifejtődve nem lévén, néha nevetségessé teszi is magát, vagy gondolkozása 's írása módja, vagy maga viselete, vagy pedig tselekedete által, és ha mást megsért, megbotránkoztat is, akár akarhatja nélkül, akár szántszándékkal essék az meg: az bámúlásra 's tsudálkozásra nem ragadja a' valóságos Tudóst, mert azt úgy nézi, mint a' bárdolatlanság' természeti következtését, a' kimiveletlenség fanyar gyümölsét, és inkább szánakozással nézi az illy szemébe ötlött tüneményt, mintsem hogy a' boszszankodásnak legkissebb helyet is adna, az együgyűk tanulatlanok' erőtlenségét szeretettel eltűrni tudó érzékeny szívében. De ha a' tudatlanság porából kiverekedett, a' földhöz ragadott alacsony sorsból kiemelkedett, és magának a' Tudósok között helyet szerzett, széles tudománnyal bíró halandó, magáról 's az illendőség' törvényeiről elfelejtkezvén, 's rántzba szedett homlokkal, magát valamely felsőbb körből való valóságnak képzelvén, annyira eltántorodik, hogy most fenék-törvényei, majd közre botsátott Irásai, most gúnyolódó motskolódásai, majd nemtelen tselekedetei által magát nevetségessé teszi 's alatsónyságokra vetemedik; már azt egy józanon gondolkodni tudó ember sem nézheti hideg vérrel, sőt akarhatja ellen is kedvetlenséggel 's boszszankodással telik el, mint-hogy az illy halgatagságokat, a' tudós nevet viselőben, nem erőtlenségnek, hanem valóságos

erköltstelenségnek 's rosz lelkűségnek lehet nevezni. A' természet meglábolhatatlan titkaiba beljebb nyomakodni akaró bölts, midőn az igazságot keresvén, a' rengetekbe magától vezér nélkül vágott ösvényen járni tanultában botlik, az okosok előtt nem lesz nevetség' tárgya, sőt. báládással veszik igyekezetét, hogy útat nyit másoknak, 's bátorkodni és merni tanít másokat. De a' ki az igazság' kurkászásában nem magát az igazságot teszi legfőbb tzeljává igyekezetének, hanem a' hiú ditsőségen kapkod, mások ditséretét 's helyhehagyását vadászsa, másoktól az érdemmel nyert méltó tiszteletet megtagadja, 's minden erejét arra fordítja, hogy a' mások' köz tiszteletet nyert tekintetek meghomályosításával a' magáét emelje; már az ilyen szemtelen 's készakartva ejtett botlás nem tsak nem érdemel ditséretet, sőt örökös gyalázatot, megvettetést, 's méltó megútáltatást von maga után.

Az okos Tudós keresi ugyan a' maga hasznát is, minthogy az élet fentartására meglivántató eszközök nélkül el nem lehet, de a' más kára nélkül; szereti a' betsületet, tudván hogy jobb meghalni, mint gyalázatosan élni e' világon, de a' mások betsülete megrontása nélkül; igyekszik a' jó hirre, névre, 's törekedik a' ditsőség templomába eljutni; de a' nélkül, hogy a' mások hírének nevének meghomályosításával igyekeznék a' magáét nagyobb fényre hozni, 's mást tsak legkevésbé is akarna nemes pályafutásában megakadályoztatni. Melly nevetségessé teszi tehát magát az olyan Tudós, a' ki tsak maga akar láttatni, maga akar ditsértetni, maga akar mindent jól és helyesen tudni, és nem akar a' tudományos Égen semmi más tündöklő tsillagot megszenvedni. Valójában az ilyen inkább tudákos mint tudós ember, akarmelly nagy tudománnyal, szélesen kiterjedő tapasztalással 's pallérozott-

sággal birjon is, akarmint tapsoljon néki a' balvélekedéstől elfoglaltatott 's annál fogva helyes ítéletet hozni nem tudó pórsereg, nem érdemli meg a' Tudós nevezetet, 's nem méltó a' jók' és okosok' tiszteletére 's szeretetére.

Mire nem vetemedtetett már sokakat ez a' nevetséges hiúság, 's még a' valóságos Tudósok között is melly sokakat ingerlett nemtelen tselekedetekre ez a' másoknak tetszeni kívánó igyekezet! A e s c h y l, amaz írása módjában méltóságos, magasan járó, tüzes 's rettenetes kifejezésekkel élő Athénébéli Tragoedus, midőn látta, hogy az ifjú S o p h o k l e s nagyobb kedvességben kezd lenni az Athénébéliek előtt, a' jövődöbéliek itélettelére bizván a' dolgot, bosszankodva hagyta el Athénét, 's az őtet igen kegyelmesen fogadott Hiero Királyhoz ment Syracusába. Hát a' most legközelebb említett S o p h o k l e s n e k nem az azon való balgatag öröme siettette-e halálát, hogy egy Tragoediája huszonnegyszer nyert jutalmat. a) P i n d á r, a' kinek verseiben való nagy indulatját, H o r a t z az öszvegyült és a' hegyről alá rohanó, 's mindent magával ragadó sebes patakhoz hasonlítja, midőn a' Boeotziának Thespi nevű városából való C o r y n n a verseivel ötször győzte volna meg, a' tudatlan Thébébelieket kárhoztatván, bosszúságában nem átallotta Corynnát m a l a t z n a k nevezni, a' Görögöknek ama' régi közmondásokra „s u s M i n e r v a” tzelozván b).

A' tudatlan köznép helyben hagyását 's tapsolását vadászó Tudóst semmi sem hozza nagyobb méregbe, mintha fennhéjjázó ábrándozásaiban megtsalatozván, a' reménylett borostány fejét nem di-

a) Strobaeus, Sotades után azt írja, hogy egy szőlő magtól fuladt meg 89 eszt. korában, Kristus előtt 406 esztendővel.

b) Aelian Var, Hist. L. 13. c. 25.

szesíti. Ha pedig ellenben olly szerentsés, hogy idomtalan, tsekély, 's az illendőség határát által hágott munkája a' nézőket vagy olvasókat katzajra fakasztja, 's helybe hagyásokat megnyeri, ő már akkor az Istenek sorában képzeli magát, halhatatlansággal álmodozik, 's az egész Világ szeretetével 's ditséretével hizelkedik magának, 's törvényenesen megkívánja még azoktól is a' tiszteletet, a' kiknek utálatjokra 's megvetésekre méltóvá tette magát. Ez a' hiúság in'dította arra *Castelvetrót* a) hogy Rómában a' Názáretbéli Jé-
sus szenvedését olly illetlenül adná elő, hogy az azt nézők meg nem tartóztathatnák magokat, hogy hahotára 's katzajra ne fakadnának.

Mennyire kapkodnak a' tiszteleten 's titulusokon némelly tudós nevet viselők, 's hányan tették már az által magokat nevetségessé, elhallgatom. Tsak az egy Vittembergai Város Oskola Rectora *Sege* *János* b) borostyán koszorús Poétának nevetségés balgatagságát említem meg. Ez a' megfeszített Jésust lefestettette, a' kit *Sege* felborostyánozott fővel a' kereszt alatt állván, ezen szájából kifolyó szókkal szóllított meg: *Domine Jesu! amas me? mellyre a' Kereszten függő Idvezítő* hosszú titulus előre botsátásával így felelt: *Clarissime, pereximie, nec non Doctissime Domine Magister Segere, Poëta laureate Caesaree et Scholae Vittebergensis Rector dignissime, ego amo te.*

De nem tsak magok kapkodnak a' tsudálatos és hosszú titulusokon, hanem elme-fitogatásból tövel hegygyel öszvehányt vetett könyveik' eleibe

a) Lásd *Kymer of Tragedy* pag. 53.

b) *Sege* János szül. 1582. meghalt guta ütésben 1637. 14. Mart. lásd. *J. B. Menckenii Dissert. de Charlat. Erud.* pag. 15. és *Buchneri Dissert. Acad. CCCXIV.* pag. 387.

is olyan titulusokat irnak, hogy azokból azoknak foglalatját a' legnagyobb utánna járással sem lehet kitapogatni. Ki fogja Háji János ezen titulusú könyvében: Triumphus veritatis ordinati Evangelii Quadriga invecta Sanctorum Patrum exercitu stipata, a' négy Evangelistak harmoniáját keresni? Nem neveltette-e ki magát az a' Liptsei (Lipsiai) Orvos Doctor, a' ki a' fő fájásról irt könyvének ilyen titulust irt elébe: Jus publicum, hoc est Theses Medicae de dolore capitis? Ki találja ki, mit akar eléadni Cunrath Henrich ezen tzimü könyvében: Amphitheatrum Sapientiae aeternae solius verae Christiano Cabbalisticum Divino Magicum nec non Physico Chemicum tertrium Catholicum instructore Cunrath ect. a). És nem lehet-e ide száulálni a' Rosta, a' motskos Mondolat, a' még motskosabb Tükrötske és megamalgamázott Tükrötske, Apulejus Tükre, Penna Hartz, Penna Csata, Penna Háború *) 's a' t. titulusokat.

Fájdalommal kéntelenítetünk szemlélni, mennyire elfelejtkeznek erköltsi kötelességeikről még azok a' Tudósaink is, a' kiktől egészen eHenkezőt vártunk 's reménylettünk vala. Merje csak valaki, gondolkozások 's irások módjában, bár a' legnagyobb kéméllyel, szelidséggel és emberséggel a' hibát felfedezni, 's megmutatni az ösvényt, a' mellyen kellett vala menniek, már akkor készek a' véres viadalra kiállni, és mennél gorombább kifejezésekkel 's neuntelenebb motskolódásokkal illethetik a' szemérmes észrevételeket tévőt, annál di-

a) Menck. Diss. de Charl. Erud. pag. 20.

*) Rút dolog a' háború. Szirmay. Hung. in parab. pag. 151.

tsőségesebbnek tetszik előttök a' rajta vett diadalom. Tudva van, mitsoda tsekélységen támadt Valla Lőrintz és a' Florentzai Poggio közt a' penna háború, melly utóljára olly véres ütközetre ütött ki, hogy Poggio, nem tsak a' legostobábbnak, dühösnek, eszteleennek, monstrumnak, fenevadnak, hitetlennek, tsalárdnak és boldondnak nevezte Vallát, hanem nem átallotta őtet Scortum Romanumnak is kiáltani. Hány Poggiohoz hasonlók vagynak a' mi időnkben is, a' kik ha tsak legkevésbé érdekeltenek is

— — ceu crinita sontibus hydris
Tisiphone qvatiens infausto lumine pinum,
Armatus ad castra vocant pallentia manes. —

Hányan vagynak olyanok még ma is, a' kikkel ha mindenben egyet nem értesz, 's állításokat terved fejet hajtva bé nem veszed 's helyben nem hagyod, nem tsak teljes életedben martzangolnak, hanem még halálod után is rugdosni és döfdösni meg nem szűnnek, mint tselekedett Gronovius a) Fellerrel vagy Fullerrel, a' ki ellen annyira felfortyant haragja azért, hogy vele egyet nem értett b) 's egy levelében ellene kikelt, hogy még halála után is 12 egész esztendeig a' leg meghatározottabban üldözte, sőt az ártatlan Liptsei (Lipsiai) Academia ellen, nem tsak, hanem még maga ellen Liptse ellen is legmérgebben kikelt, Liptsei okoskodás módjának nevezvén minden képtelen és idomtalan okoskodást. De nem tsak Fellerrel bánt így, hanem kevély 's nyughatatlan indulatja annyira vitte, hogy alig volt egy idejebeli Tudós, a' kivel újjat ne vont volna, 's mérgét ne éreztette és ki ne mutatta volna

a) Gronovius szül Davenportiában 1645. m. h. 1716.

b) Lásd Acta Eruditor. 1703. pag. 5.

mind azok ellen, a' kikkel valamelly tudományt illető pere volt, mint a' millyenek voltak: Perizonius, Vossius, Fabrett, Blancard, Clericus, Küster és mások. — Ama' nagy Criticus Scioppius a) a' kit mérges és motskolódó nyelve miatt Canis grammaticusnak neveztek, nem tsak a' maga idejebeli legnagyobb Tudósoknak, mint Scaligernek, Lipsiusnak, Thuanusnak, Possevinusnak, Wossiusnak, Stradának, Casaubonusnak, Plessis Mornaynak 's a' t. nem kedvezett, hanem még a' régi Római classicus Irókat is, nevezetesen Cicerót, barbarismussal, Phaedrúst pedig Thracismussal vádolta. Ki hinné pedig, hogy egy Neumarkban 1576 eszt. született Német ember jobban értette 's tudta volna azt a' mesterséggel tanult nyelvet, a' mellyen Cicero a' Római ékesen-szóllás' Attya, mint született nyelvén úgy irt és beszélt. Mennyire nem viszi még a' külömben Tudóst is a' gög, és az indúlatokon uralkodni nem tudás!!! Nem ez a' hiúság indította - e Ramus Pétert arra, hogy Aristotelesnek magát mind beszédével mind írásával ellene tegye? nem ez indította-e Jul. Caes. Scaligert arra, hogy Erasmust azért, hogy Cicerót nagyra betsülte, a' köz békesség megháborítójának nevezze 's kiáltsa? És ama' Clypeus és Gladius Lutheranisminek neveztetett, magát mérsékelni nem tudó Lutheranus Theologust Grauert vagy Grawert, a' ki, Absurda absurdorum absurdissima Calvinistica és Bellum Calvinii et Jesu Christi etc. tzmű könyveiben, a' vele mindenben egyet nem érthető Reformatusok

a) L'Advocat Diction. T. 6. pag. 229. és Bayle D. C. t. Scioppius not ki.

ellen, a' szeretet 's illendőség határait által hágva 's meszsze hagyva kikelt, 's azokat a' legbárdolatlanabb emberhez illő motskokkal 's kifejezésekkel boszszontani, sértegetni, és egy keresztyén Theologushoz illetlen, vad gorombasággal megtámadni 's kárhoztatni nem átallotta a). Valójában ha ezeket gondolóra vesszük, kéntelenek vagyunk szomorúan azt mondani, hogy nem egy átaljában igaz ama' Római nevezetes koszorús Poëtanak ezen jeles mondása:

Adde, qvod ingenuas didicisse fideliter artes,
Emollit mores, nec sinit esse feros.

Meg kell ugyan azt vallani, és azt minden idők megérelt tapasztalása bizonyítja, hogy az okos, mérsékelt, részre hajlást nem esmerő tudományos vetekedések az elmét élesítik, a' tudományokat tökéletesítik, a' Tudósokat vigyázóbbakká, 's magokat mérséklőbbekké teszik, és sok jeles találmányok 's fontos igazságok' felfedezésére szolgáltának alkalmatosságot. Hányszor nem történt már az meg, hogy a' sokszor tsekély okból származott 's költsönös feleletre ösztönözött tudós vetekedések b) hasznos, gyönyörködtető 's felséges munkáknak lettek szülő anyyai; hogy sok, a' tudományos égen tsillag gyanánt fénylő férjfiak, még nagyobb fényt 's díszet ragasztottak

a) L'Advocat Dict. T. 3. pag. 387.

a) Et dici quidem vix potest, quantum istae eruditorum contentiones tum ad excitandam ingeniam, tum ad ornanda literarum studia valeant: id quod nuper Caroli Boylii maxime et Richardi Beutliji lite patuit, quae ut ex levi admodum causa nata erat, attamen cum ab utraque parte omnes ingenii vires intenderentur, foetus longe elegantissimos produxit. Menck. de Charl. Erud. p. 47. Ilyen tudós vetekedések voltak Fabrett és Gronovius, Clericus és Burmann, Küster és Perizonius között 's a' t.

azok által már különben is köz tiszteletet nyert nevekhez. Ámbár azt is meg kell vallani, hogy ha ezek a' mély belátású's nagy tapasztalású Tudósok, a' sokszor számba is alig jöhető tsekélységekől eredt vetekedésekre fordított idejeket sokkal hasznosabb, az emberi nemzet bódogságát, a' nemzeti kimivelődést, nyelv tsinosodást, a' Familiák's egyes emberek jóllétét tárgyazó dolgokra, a' megmérhetetlen természetbe elrejtett's még ma is nagyobb részint titokban lévő erőknék felfedezésére, a' Tudományok's Szép Mesterségek tökéletesítésére, 's ennél fogva a' szükséggel, inséggel's nyomorúsággal küszködő emberi nemzet mostoha sorsának könnyebbitésére's édesítésére fordították volna, nevek sokkal meszszebb kihatóságokkal fénylett volna, érdemek sokkal nagyobb, emlékezetek még a' késő maradéknál is sokkal kedvesebb és áldottabb lett és maradt volna. — Mit használt ugyan is Nicanor Grammaticus a' Világnak azzal, hogy a' Grammaticai pontokról hat egész könyvet irt? mit Messala Corvinus, hogy az S betüről — mit Fogelius Márton hogy a' német B betüről az unalomig hosszú értekezéseket irtak?

Ha egész foliantokat irtak is némelly holmi tsekélyégekről (mint a' régibb időkben is azok, a' kik egész tüzzel az e'feléken vetekedtek: hogy az Aeneis szerzőjét Virgiliusnak kelljen-e írni vagy Vergiliusnak? hogy mellyik vólt idősebb, Homerus-e vagy Hesiodus? az Ilias íródott-e vagy előbb, vagy az Odissea? 's a' t. a) még sem használnak

a) Mencken. l. c. p. 101. több példákat hoz fel: *utrum scilicet Deus in firmamento sit in aliquo praedicamento? — num Magister nostrandus, an noster Magistrandus dici debeat? Qvodnam majus sit miraculum, an, si elephas aeqve exiguus fuerit ac pulex, an vero si pulex magnitudine sua aeqverit elephantem? aut num chimaira in vacuo hombillans possit comedere secundas intentiones? 's a' t.*

annyit 's nem mozdítják úgy elő a' köz-jót, mint azok, a' kik rövid de fontos 's lelkes értekezéseikben arra tanítják meg ember-társaikat, mivel tartoznak Istennek, Fejedelmeknek, a' köz-társaságnak, önnön magoknak 's ember-társaiknak; a' kik a' lelki pallérozódást, a' Tudományok 's Szép Mesterségek tökéletesedését előmozdítják, azokat hasznos találmányaikkal 's felfedezéseikkel gazdagítják, 's az által a' megelegetést, jóllétet, boldogságot terjesztik, az életet könnyűvé, kedvessé és gyönyörűségessé teszik, és az emberek vállait nyomó élet terheiből annyit vesznek el, a' mennyit csak lehet. Az ilyenek, méltán megérdemlik, hogy elhúnytok után a' háládatos maradék, a' mit az Anglusok Nagy Newtonjoknak, úgy ezeknek is sír-kövökre ezen szavakat véssé:

Sibi gratulentur mortales
Tale tantumque exstitisse
Humani generis decus.

Az illy nagy elmék, az illy háládatos tiszteletet, és a' századok végéig betses emlékezetet érdemlő hasznos Férjfiak, Tudósok és Böltségek, rendszerint azok között a' mívelt nemzetek között szoktak előállani, a' mellyek a' nemzeti Culturának, ha nem egészen legfőbb póltzára is, de legalább szembetűnő grádusára jutottak el; a' mellyek között a' nemzeti nyelv virágozik, terjed, közönségesen uralkodik, 's nem kéntelenítetik idegen szókat költsönözni, a' gondolatok, dolgok és tárgyak kifejezésére. Ott a' Tudományok 's Szép Mesterségek virágoznak, divatban vagynak 's sebes lépésekkel sietnek a' tökéletesség felé. De a' hol a' nyelv hamvában hagyatik, nem palléroztatik, nem míveltetik, vagy az ezen nemes pályafutásra magokat elszánt nemesebb lelkeknek buzgó törekedéseik hideg érzéketlenséggel vétetnek,

nem segítenek, elébb nem mozdítatnak; vagy ha a' tudományos égen ragyogni indúlt tsillag jóltévő sűgárait széjjelebb lövelleni kezdvén, a' vastag homálllyal borított szem annak kellemetes világosságát nem látja; vagy ha találkoznak is olyanok, a' kik azt némünémüképen sejdítik, söt nyilván látják, de a' helyett, hogy annak fényéhez új fényt adnának, azt még meghomályosítani, gyűlölségből vagy irigységből, gyakran gondolatlanságból vagy természetté vált szeretetlenségből annak árnyékot vetni törekednek 's iparkodnak: ott megakad a' cultura kereke, ott a' nemzet a' tudatlanság komor ködéből ki nem verkedhetik, ott reá nézve megszűnés nélkül való zúzos tél uralkodik, és ott kellemetes 's mindenek megvidító tavaszt reményleni nem lehet. Soha se várjunk ott viradtát, annyival inkább ne tisztán világoskodó nappalt, melly a' tudatlanságnak vak setéséggel fedett éjjelét eloszlassa, és a' fogva tartott lelkek burkos ködét tündöklő fényével elűzze. Terjeszteni, szélesíteni, gyarapítani, virágoztatni 's uralkodóvá kell hát tenni a' nemzeti nyelvet, ha azt akarjuk, hogy a' Nemzet a' pallérozottabb nemzetek sorában helyet érdemeljen, méltósága, fénye, hatalma és ditsősége nevedjék.

Tudjuk, hogy ditső Eleinknek a' vért buzogató buzogány forgatás, nyillal való lövöldözés, kard tsörgetés, későbben puska-ropogás 's ágyú durrogás között, midön egymást tsak nem felváltva, most a' meghódoltatandó, majd a' meghódoltatott népekkel, most a' Haza tejével táplált, majd a' részszerint más éghajlat alól felkerekedett, részszerint a' tő szomszéd nemzetekkel a),

a) Úgymint, a' Tatár, Görög, Török, Lengyel, Német, Venetus, Cseh, 's a' t. nemzetekkel.

részszerint a' Vallás miatt támadt, megsirathatatlan kárt okozott zenebonákkal 's vérengzésekkel való küszködésekben, nem vólt idejek arra, hogy Ásiából kihozott darabos nyelveket gyalúlják, simítsák, pallérozzák 's tökéletesítsék, hogy azt vi'sgálják, hogy az Etymológiával, a' nyelv természetével 's filozofiájával mellyik egyez meg jobban, a' könnyes-e vagy a' könyves, könnyűs, a' vezérelni-e v. a' vezérteni, a' lovagolni-e vagy a' lovaglani, a' szünetlen-e vagy a' szüntelen? annyival inkább, hogy nemzetünk nagy szerentsétlenségére a' latán nyelv vétetett fel mind a' közönséges, törvényes és tudományos előadásokba, mind a' vallásos 's isteni tiszteletet tárgyazó dolgokba 's tanításokba, a) 's oskolai oktatásokba. Ehez járúlt még az is, hogy a' szomszéd nemzetek uralkodó házaikból választott 's Szent István koronájával megékesített Magyar Királyok' udvaraikban rendszerint az a' nemzet nyelve uralkodott, a' mellyből való maga a' Fejedelem volt, 's azokban a' Magyar nyelv helyett, a' Német, Cseh, Lengyel, Olasz és más nyelveken beszéltek, nem tsak az udvariak, hanem több mások is, minthogy regis ad exemplum totus componitur orbis. — A' viszontagságok ezen ködeivel borított szinte nyoltz századok lefolyta után észrevette nemzetünk, hogy nemzetisége haladokló félben van, és ha nyelvét nem gyarapítja, nem műveli, nem terjeszti, nem sokára elenyészik az a' nagy és ditső nemzet, a' mellytől hajdan egész Európa reszketett. Látta, szomorúan látta, (s fájdalom még most is kéntelen néha szemlélni), hogy gyámol, ór 's pártfogó nélkül szü-

a) Ama' Pogányok nagy Apostolának 1. Kor. 14. 1—19. kifejezett értelme ellen.

kölködő ősi nyelve, még azoknál is feledékeny-
ségbe ment, a' kiknek legszentebb kötelességek
lett volna azt szintűgy védelmezni, mint szent ko-
ronáját, 's nyoltz századdal méltán kérkedő hazai
constitutionális törvényeit; hogy azok a' Na-
gyok, a' kik eleik' hősi virtusaikkal 's érdemeik-
kel pazérolva ditsekesznek, annyira megszűntek
őseik nyomdokit követni, annyira megszűntek
Magyarok lenni, hogy ámbár ezen jó anyának te-
jével tápláltatnak még ma is, de annak' kedves
hangzású nyelvét nem értik, azon beszélni nem
tudnak, 's azt a' Német, Frantzia, Olasz és Anglus
nyelvek udvaraikból egészen kiszorították 's
számkivetették. Észrevéven mondom ezt nemzetünk,
ennek örök emlékezetet érdemlő Tudósai felser-
kentek régi mély álmokból, hozzá fogtak egész
nyílt szívvel, buzgó készséggel 's tántorithatatlan
álhatatossággal a' nyelv pallérozásához, a' nemzet
hanyatlani kezdő ditsőségének helyre állításához,
a' Tudományoknak és Szép Mesterségeknek virá-
goztatásához, és a' szomszéd pallérozottabb nem-
zetek ditső példájának fáradhatatlan szorgalom-
mal való követéséhez. Halhatatlan Pétzelink
megnyitván ezen nemes pályafutásra az ajtót,
a' Haza' minden részeiben seregenként állottak elő
a' Nemzet javát, fényét és ditsőségét vetekedve
előmozdítani törekedő Tudósok, és kiváltképen-
miolta az Ország Naggyai, sőt Felséges Koronás
Fejedelmeink is, a' Haza nyelvét hálát érdemlő
pártfogások alá vették, annak művelésére, elő-
mozdítására 's közönséggé tevésére, bölts, hat-
hatós és jóltévő Intézeteket állítottak fel, azolta
mondom, mint a' hamvaiból feltámadt Foenix,
szemlátomást, sebes 's bámúlásra méltó lépésekkel
gyarapodik, 's tökéletesedik, úgy annyira, hogy
még a' külső szomszéd miveltebb nemzetek figyel-

mét is magára vonná, 's azokat is tsudálkozásra 's bámúlásra indítaná.

Illy szerentsés környülállások között, elragadó örömmel látjuk, hogy édes Hazánk pálmát érdemlő Tudósai, vetekedve iparkodnak a' Magyar Literaturát 's általa a' nemzeti fényt, ditsőséget és boldogságot előmozdítani, és azzal az édes reménységgel ketsegtethetjük magunkat, hogy ha ez a' buzgó törekedés meg nem tsökken, és minden igyekezeteket 's tehetségeket nemzeti nyelvünk virágoztatására, 's nemzetünk tsinosodására fordított Literatorink' tüze el nem alszik, kevés idő múlva ditső nemzetünk az Európai palérozottabb nemzetek között fő helyet fog érdemleni, és méltóságos, kellenetes 's minden magasan járó gondolatok kifejezésére alkalmas nyelvünk a' tökéletességnek legfőbb grádusára fog felhágni.

De más részről fájdalommal kéntelenítetünk azt is semlélni, hogy ezen nagy tzélra való törekedésben számtalan akadályokkal kell küszködni myrtus koronát érdemlő Tudósainknak, hogy buzgó iparkodások háládatlansággal, motsokkal 's gúnnyal jutalmaztatik, és a' helyett, hogy még ezen daraboska pályán való futásban elő segítenének, az akadályok meggyőzésére nékiek segítő karok nyújtatnának, beléjek erőt és kedvet tsepegtetnének, 's annál fogva a' tovább haladásra buzdítatnának; még inkább elkedvetlenítetnek, boszszúsággal illetetnek, 's a' nyelv tsinosodását, a' Tudományok gyarapodását, és így a' köz jót eszközölni kívánó szándékjokban megakadályoztatnak, és világ eleibe botsátott munkájikra, az Ország minden szegeletében ezerenkint tanyázó *Re c e n s e n s* nagyobb dühhel szórja a' tüzes golyóbisokat, mint azokat ama' nagy hódoltató' sorsát örökre elvlasztott Watterlooi ütközetben

az Anglusok' ágyúji a' Frantzia seregre szórták. Ezek a' dagályos dolyfel teljes Criticusok, a' Nemzeti Literaturának nagy kárára, annyira vetemedtek, hogy Hazánk köz szeretetére méltó Tudósaink köz kedvet nyert munkájikat, nem tsak, hanem még érdemeiknél fogva tiszteletre, szeretetre 's pártfogásra méltán just tartható személyeiket is izetlen 's sületlen *Re c e n s i ó j i k k a l* a' nemzet szeme láttára 's bosszúságára motskolni 's gyalázni bátorkodnak, sőt elhúnyt 's magoknak derék munkájik által örök oszlopot emelt Iróinkat is, még az idegen nemzetek előtt is, kissebíteni, érdemeiket nyirbálni, kétségbe hozni 's az által a' nemzetet 's annak naponkint gyarapodó Literaturáját gyalázatba keverni meg nem szűnnek, hogy homályban lappangó neveiket a' hir' szárnyára köthessék, és a' Tudósok lajstromába bészuszakolhassák, úgy hogy ma is ellehet ezekre nézve azt mondani, a' mit Lilienthal a) a' maga idejebeli irkafrkálólókról mondott: *Nimirum in foecundo vivimus seculo, qvo, ut non nemo lepide pronuciavit, Eunuchi gignunt et mulae pariunt, id est ubi scribendi iste prurigo multos adeo corripuit, ut sibi persvadeant, orbi erudito, ingenti detrimento futurum, si cogitationes suas, qvibus mire sibi placent, privatorum parietum carceribus includant. Adeoque singulis fere mensibus concipientes se ipsos, nemine urgente, praecipitant, caecosqve catulos pariendo in hoc solum gloriantur, nullis sibi doloribus enixos foetus constitisse: in hoc unice intenti, ut in officinis librariis chartarum suarum feces, in cathalogis vero librorum, nomina sua infausta conspiciantur.*

a) De Machiavel. Liter. §. 4.

Azt mondtam oda feljebb, hogy a' mérsékelt, illendőség határát által nem hágott tudós vetekedések, (bár sokszor tsekély okból származtak is) gyakran kedves gyümölcsöket teremnek, sok még homályban lévő igazságokat világosságra hoznak, 's a' nyelv pallérozása, simítása, 's tökéletesítése által a' nemzeti Culturát hathatósan előmozdítják. Találkoztak olyanok is Magyar Iróink között, a' kik buzgó igyekezetek és törekedések hevében, magok kerestek magoknak vetekedő-társakat, és írásaikban ezen tzelből másokkal ingerkedni, másokat a' viadalra kihívni 's vélek megütközni, a' Nemzeti Literatura előmozdítására egy nevezetes és tzélerányos eszköznek tartották a) mint tselekedett a' derék Besenyeyi György is, a' ki Holmi nevű jeles Munkájában, a' Penna tsata tzím alatt a' 325-dik lapon (mellyet a' Tudományos Gyűjtemény is az 1821-diki második kötetének 103-dik levelén felhoz) így fejezi ki magát: „Ah! úgymond bár tsak „elérhetném azon vizasztalásomat, hogy tíz vagy „húsz megsértett Magyar Iró ellenem támadna! „Mihelyt az Irók nyomtatásban egy egész Nemzet „előtt elkezdenének egymással vetélkedni, azon- „nal megindul a' szép elmélkedés. Ezt keresném „én, azért garázdálkodom néhol írásomban. Tudom, hogy a' ki tzáfolni akarna, igyekezne

a) Én tökéletesen meg vagyok göződve, hogy a' mi nagy tudományú 's minden Irók' tiszteletére érdemes Kazintzynk is épen ebből a' tzelből kötekedik írásaiban némelly Iróinkkal, mint ezt kilehet hozni a' Recenziók és azokra adott feleletek eleibe irt beszédének ezen sorai- ból: A' mi publicumunk nem szokhatik a' Recenziókhoz, 's a' toll-tsatáktól irtózik 's azt nagyon lehet sajnálnunk. Egyszer sem teheti gondosabbakká dolgozóinkat, mint az igazságos 's ollykor éles tsipős Recenziók, 's a' homályban álló dolgok soha sem jutnak inkább tiszta fényre, mint midőn Iróinkat a' vizsgálat alatt az ellenmondás tüze ingerli.

„hozzám szebb magyarsággal beszélteni mint én
„szoktam. Harmadik jönne, ki mind kettőnket
„feljül kívánna haladni. A' Nemzet múltatná ve-
„lünk magát, 's nevetne mikor mi egymásnak elöt-
„te bosszúságokat mondanánk; de a' tudomány,
„magyarság azomban épülne. Ah Atyámfjai, Iró
„Barátim! támadjatok reám pennával, magyar
„könyvekkel! — mondjátok, nints eszem, itél-
„jetez Szentzre, mind örömmel elfogadom, tsak
„tázafoljatok több elmével, magyarsággal, mint én
„írtam”.

Én úgy tartom, hogy ezt tsak egy olyan
Bellonától szoptattatott Mars fija mondhatta, mint
Besenyei, a' ki a' halált okádó ágyúk süvöltő go-
lyóbisai eleibe is hideg verrel 's cynicusai phleg-
mával állván ki, sokkal kevesebbet tartott a' penna
tsatában szórattatni szokott kartáts golyóbisoktól.
De egy szelidebb Musáktól dajkált Apolló ked-
veltje, midőn közjóra törekedő, nemzete fényét
előmozdítani iparkodó igyekezetéért az egész
Nemzet előtt esztelennek, tudatlannak kiáltatik, 's
Szentzre ítéltetik, a' méltán megérdemlett ju-
talom helyett tiszteletre méltó neve megfertézte-
tő 's beundokító motsokkal bélyegeztetik, mázolat-
tatik; lehetetlen, hogy nemes pályafutásában
meg ne akadályoztassék, 's a' Nemzeti Literatura
tökéletesedését eszközlő 's követésre méltó igyeke-
zetében, az efféle méltatlanságok miatt elkedvetle-
nedvén 's bosszúsankodásra ingereltetvén, meg ne
állapodjék.

Mind két Magyar Hazánk tudományos egé-
nek tündöklő tsillagai, nagyra ment Iróji, nem-
zetünknek fényt, díszet, méltóságot 's ditsőséget
eszközlő, 's azt a' miveltebb nemzetek sorába hely-
hezhető Tudósai, Literátori, derék 's tanult Férj-
fiai! fussatok, ah fussatok a' ditső pályán, test-
vér atyafiai, ugyan azon egy édes anyának for-

rón szeretett gyermekei lévén, törekedjeteK, egymásnak barátságos kezét nyújtva, a' ditsőség fényes templomába; pallérozzátok, 's tökéletesítsetek tovább is szép, felséges, 's még a' külső nemzetek előtt is betsben lévő 's figyelmeKet magára vont Szittyá nyelvünket. Mutassátok meg Európának, az egész Világnak, hogy a' Magyar is tud gondolkodni, felségesen, szépen 's magasán gondolkodni; hogy a' Magyar is tud írni, kellemetesen hangzó 's a' fentjárom gondolatok kifejezésére alkalmas nyelvén tudósan, nyomosan 's gyönyörködtetve írni, ha akar, akár folyó, akár kötött beszédben; hogy a' Magyar föld is szült már eddig is Demostheneseket és Cicerókat, Homérokat és Virgilokat a). EmeljéteK a' Nemzet ditsőségét; mozdítsátok elő köz javát 's boldogságát; virágoztassátok benne a' jóllételt szerző, meglegedést eszközlő, 's a' boldogságot megfundáló Tudományokat 's Szép Mesterségeket; de úgy, hogy ezen nemes pálya-futásban a' hiú ditsőségen való kapkodás, indulatoskodás, irigység, gyűlölség, a' gyengébbek megvető útálása 's megtapodása tündöklő nevetekre motskot ne ejtsen; — a' nyelvet tökéletesíteni akarván, az, annak természetével ellenkező, etymológiájával 's filozófiájával meg nem egyező mondatos és a b r a c a d a b r a s újonnan faragott 's nem jól hangzó szavakkal ne rúttassék, 's könnyen érthető

a) Olvassa meg a' kinek tetszik T. Somogy Vármegye nagy hírnű Al-Ispánjának néhai Czindery Pálnak 1797-dikben 2-a 8-bris a' Vármegye közönséges gyűlésében — és Komlósy László T. Beregh Vármegye Fő Jegyzőjének 1821-ben Május 23-dik napján Méltóságos Lónyai és Vásáros Náményi Lónyay Gábor ö Nagyságának a' Beregh Vármegye Fő Ispányi Helytartói Székébe lett béiktattatásakor Beregszászban elmondott lelkes Orációit, az Igaz Sámuel Zseb Könyvébe és Kisfaludi Sándor Magyar Almanakjába béiktatott remek verseket, nem fogja nagyítottnak mondani állításomat.

lévén, érthetetlené ne tevődjék; a' Hazának (ha csak tsekélységben is) szolgálni kívánó, nemes igyekezetében 's buzgó törekedésében ne akadályoztassék, 's a' tövises úton való tovább haladástól el ne idegenítessék; mert semmi sem kedvetleníti úgy el a' nemes tzelra törekedőt, a' köz jót előmozdítani, a' boldogságot gyökeresíteni igyekezőt, mintha ditséretet 's jutalmat érdemlő iparkodása hideg érzéketlenséggel vevődik, gondolatlanságból 's szeretetlenségből figyelemre méltónak nem tartatik. Ha pedig vélekedéséért 's álltásáért (bár ha hibás is az) az egész nemzet előtt kigúnyoltatik, lepirongattatik, esztelennek 's tudatlannak kiáltatik, (a' mi pedig már fájdalom! sokakon megtörtént) már akkor elfojtódik benne minden jó szándék, 's elhal minden nemes igyekezet. Lehet a' tévelygőt szép módjával és nyájasan is a' jó útra vissza vezetni, mert külömben inkább ártunk mint használunk. A' ki ama' Párisi Királyi Collegiumban a' Mathesisben, a' Sírriai és Arabs nyelvben tudós, de mérges Profeszszorral Echellensis a) Ábrahámval, valami tsekélységért, egy szötskáért, egy betütskéért valamelly Iró ellen mérgesen kikél, azt a' Világ előtt kigúnyolja, kitsúfolja, 's Poggióval boldondnak 's esztelennek kiáltja, azzal nevére nem nagy ditsőséget hárít, 's indulatjait zabolán tartani nem tudó erőtlenségét és sovány híren néven kapkodó indulatját nyilván elárulja.

a) Echellensis, Sorbonnai Doctor Flavignyvel toll-tsatába ereszkedvén, midőn Flavigny, Echellensist a' Sz. Irás ezen szavaival akarta elhallgattatni: Ejice primum trabem de oculo tuo, a' betü-szedő vigyázatlanságából a' nyomtatásban az oculo szóból az első o'betüt kihagyta, a' melly hibából származott rút értelmet Echellensis, Flavignynek tulajdonítván, abból olly véres tsata lett, hogy Flavigny, sok esküvéssel teljes tizen négy magát mentő levelei által is alig tudta magát a' vádalól felszabadítani. Lásd. L' Advocat Dict. T. 3. p. 3.

Credite , Grammatici , magno quibus ilia fastu
Inconsulta tument , delapsaque litera sede
Sufficit ad bellum , vel iniquum comma minaces
Exacuit calamos , et tanti scena paratur
Nominis.

Ha az Író meggyőződésből ír 's akaratja ellen hibázik , győzze meg az igazságot világosabban látó hibájáról személye 's karaktere megsértése nélkül , és én hiszem , hogy köszönettel fogja venni 's igyekezni fog , hogy hibáját megjobbitsa 's helyre hozza. Úgy is minden tekintetbe tökéletes munkát embertől várni , annyival inkább kívánni nem lehet. A' föld minden élő és érző valósági felett egy nemes tulajdonság az , az emberbe , hogy ő soha sem mehet annyira , hogy még annál többre ne mehessen. Soha sem lehet olly értelmessé , böltse , és jóvá , hogy értelmesebbé , böltsebbé és jobbá ne lehessen ; mellyre való nézve a' valódi Túdós soha sem is elégszik meg a' böltességnek és jóságnak azon grádusával , a' mellyre eljutott , mert ha megelégedne 's többre nem igyekezne , megtagadná a' maga természetét , és azt a' tzelt a' mellyre teremtett. Gyáva az , a' ki magának azzal hízkelkedik , hogy ő már a' tzelt , a' tökéletességet egészszen elérte. Az igaz Túdós mennél többre ment , annál inkább érzi , hogy melly sok hijjával van még , azért is alázatos , és a' megalatsonyító kevélység nemes szívéhez nem férkezhet. A' böltesség pályáján futót , nem utálja meg 's nem teszi a' mások nevetsége tárgyává , ha ottan ottan az egyenes ösvényről eltántorodik is. A' lélek felséges tehetségei lassan lassan fejtőzdvén ki egymásután , nem is lehet , hogy egyszerre mindent , tisztán , világosan és tökéletesen lásson , tudjon , és állításába , vélekedésébe 's ítélettételébe soha meg ne tsalódjon , sőt a' világ minden szegébe zugába elhiresedett

Genie sints hiba és fogyatkozás nélkül, kivált kezdő munkájiba nem lépett még a' tökéletességnek tsak azon grádusára is, a' mellyre ötét idővel, a' tapasztalás, a' tziel felé való fáradhatatlan iparkodás, a' tökéletességre való törekedés, és a' hibák 's tévelygések' kikerülésére fordított szorgalom juttatta. Kévés Grotiusokat, Bignonokat és Rancékat a) szül a' Világ. A' valóságos Genie ritkább tünemény a' tudományos Égen, mint az üstökös-csillag az ég kék hólozatján b). Ha Nemzeti Literaturánk, a' tökéletesség felé siető oriási lépéseiben meg nem akadályoztatik 's Hazánk' mindenek tiszteletére, pártfogására, 's szeretetére méltó Irói, a' vélek való méltatlan és illetlen bánás által nemes törekedésekben el nem kedvetlenítettnek, úgy mi is nem sokára mutathatunk Honnyunk szülte Genieket, 's reménylhetjük, hogy kellemetesen hangzó nyelvünk, nem tsak a' magyarul nem beszéllő magyar Várme gyékbe, hanem Európának minden miveltebb Országai ba is, söt valamint a' Zenit úgy a' Nadir

-
- a) Hugo Grotius már 8 eszt. korába derék Deák verseket tsinált, 16 eszt. korába pedig az egész Filozofiából Theseseket defendált 's Marti anus Capellat maga notáival kiadta. Bignon Mar 10 Eszt. korába kiadta: Description de la Terre Sainte és 13 eszt. korába egy Tractátust írt a' Római régiségekről. Azután ismét: De l'Excellence des Roiset du Royaume de France. — Rancé már 10 eszt. korába Párisi Canonicus volt 's 12 eszt. korába Anecreont görögül és deákul a' maga notáival kiadta.
- b) Universalis Geniet, a' ki minden tudományokba és mesterségekbe a' volna, még eddig nem tudott mutatni e' Világ. Tsak az olyan is ritka mint Angelo Mihály, a' ki mind a' Kép-faragásba, mind a' Festésbe, mind az Architecturába Genie volt, és Leibnitz a' Mathematicába és Filozofiába. A' volt Newton a' Mathesibe. Rafael és Rubens a' Festésbe, Klopstock a' Poésisba. Linne a' Botanicába Boerhave a' Medicinaba, Lavoisier a' Chemiába, Kant a' Filozofiába, Schiller a' Tragoediába, Mozart a' Musikába 's a' t.

alatt is fog zengeni, mellyet adjon a' Magyarok Istene!

B. J. M. P.

5.

Mint kezdett a' Görög Nyelv a' XV-dik Százban Napnyúgoton felelevenedni.

Hogy a' Görög Nemzet a' legrégebbs időktől fogva Tudományokkal 's nemes mesterségekkel jeleskedett, minden tudja. A' Görögök után a' Rómaiak kezdték az Élet csinosabb intézeteivel erkötseiket pallérozni. Ezek, hogy köz-társaságjokat minél jobban elrendelhetnék, Törvényeket a' Görögöktől vettek által, mint a' XII. Táblákból tudva vagyon. Nevekedvén inkább inkább a' Római Birodalom, nevekedetj nálok a' tudományokra való törekedés is, melly terjesztetett egyszer'smind az általok meghódoltatott Tartományokra is. A' mi ket a' régi Rómaiak' Irásaikban tsudálni szoktunk, mind azokat a' Görögök' követése után tették; de azonban, hogy a' Görögöket utol nem érték, magok megvallják. C i c e r o a' kötelességekrőtírt Könyvének elején bizonyítja: hogy nem tsak a' Böltsekedésben; hanem az oralásban is öszve kötötte tulajdon hasznára a' Görögöket a' Deákokkal. Görög nyelv tanulása kedvéért gyakran elmentek Görög országba a' Római Ifjak, mint Ovidius is írja maga felől Trist. L. 1. Eleg. 2: hogy ő is hajdan el ment e' tzélsből Athenébe. Ezenkívül sok Görög Tanítók tanították Rómában 's másutt is a' Görög nyelvet. Massilia Nárhoni Galliában, melly hajdan Görög Szállitás volt, sokáig lakóhelye 's Széke volt a' Tudományoknak úgy hogy sok Rómaiak inkább tsak oda

mentek mint magába Görög Országba. Tacitus a' maga Ipáról Agricoláról azt írja annak életében a' 2-dik Részben: hogy mindjárt kicsiny korában ebben a' Városban tanult. Sőt Massiliáról majd egész Francia Országra el terjedt a' Görög nyelvnek tanulása és a' Római Birodalomnak egyéb Napnyúgoti Tartományaira is.

De a' IV-dik Század' végeződésével a' vad Nemzetek béütése miatt, mellyek a' Napnyúgoti Tartományokat árviz módjára elöntötték, nem lehet leírni, mennyire tsökkentek a' Tudományok. Nem enyésztek elazonban egészen; mert a' Rómiaiak' maradványi mivelték a' Zürzavarok között is, a' mennyire lehetett azokat, még pedig úgy hogy jeles férfiak állottak ottan ottan elő, sőt rövid idő alatt magokat a' vad Nemzeteket is a' Keresztény vallásra által hozták. Mindazáltal mivel azon kegyetlen Nemzetek között, noha az idvességes Tudományt bevették, inkább meg volt a' fegyver forgatásnak mint a' Tudományoknak tanulása 's gyakorlása, a' tisztességes Tudományok kivált a' Görög nyelv elmellőztetni, 's setétbe borulni kezdett. Hanem ánnakutánna a' Francziák' dolga mind Galliában mind Német országban jobbra fordulván, itt ott az oskolák felnyittattak, vagy újak készítették. Tudva van Nagy Károlyról; hogy Francia Országhoz Német Orzágon kívül Olasz Országban Longobárdiát is hozzá ragasztván, a' Századjabéli embereknek 's a' következő Maradékknak hasznára, külömbkülömbféle oskolákat nyitott, mint Tudományok' 's Kegyesség' műhelyeit, és a' Császári Tárból fizette Professoraikat, melly oskolákban, hogy Görög nyelv is tanított, Cranz bizonyítja, megjegyzi nevezetesen Osnabrugát, hol mind Görög, mind Deák Auctorok magyaráztattak.

De ezek a' legjobb Intézetek nem soká állhattak lábön napnyúgoton; mert a' szüntelen való Hadakozások miatt a' kegyes Fejedelmek 's más fő emberek alig fordíthatták gondjokat a' Tudományok' 's mesterségek' elő mozdtítására, egy más nem kissebb ok is közbe jöven.

Görög Országban mindazonáltal, kivált a' Birodalom' székiiben Konstantzinápolyhan, a' tisztességes Tudományok mindég eléggé virágoztak, noha a' Görögök' dolgaik több rosz Fejedelmektől naponként erőtelenítették. Ezt a' Birodalmat sok barbarus Nemzetek sokképen bántották, belső viszálykodások szaggatták, a' Nyúgotiak nem kevésbé gyengítették, végre a' Törökök egészen elnyomították. A' szegény Görögök gyakorta kértek segítséget a' Napnyúgoti Fejedelmektől ezen Törökök ellen; de az épen meg nem nyerhetvén, majd Konstantzinápoly II. Mohammed Török Császár által 1453-ban elfoglaltatván, egészen elveszték, 's a' kegyetlen Törökök vadsága 's szolgálatja alá vetettek (Konstantzinápolynak ezen síralmas és nagyon nevezetes elfoglaltatásáról egy kis historiai leírást fogok tenni más alkalmatossággal).

Csudáljuk itt az Istennek különös gondviselését és jóságát. Midön egész napnyúgoton a' Tudományok elmellöztetnének 's mindenütt vadság uralkdna, midön majd egész napkelet a' Barbarusoktól elfoglaltatnék, midön Görög-országban naponkint több több Városok pusztíttatnának 's felforgattatnának külömb külömbféle tudós Férjfiak Görög Országból Olaszba szállinkóztak, és ott a' Tudományokat felelevenítették. Első volt ezek között Emmanuel Chrysoloras. Ezt a' Konstantzinápolyi Császár olly véggel küldötte, hogy az Európai fejedelmeket feljáván a' hanyatló Görögöknek segítséget kérne, melly Követségét fáradtságos útazással végbevívén, Olasz Or-

szághban megállapodott, és először Venetziában, azután Florentziában, és Rómában, végre Ticinumban Görög nyelvet tanított, 's azt Olaszországban feltámasztotta. Még holt Konstantziában az Ekkleziásiai Gyűlés' alkalmatosságával 1415-ben. Ezután Palaeologus midőn Olaszországba ment volna ugyan tsak a' Törökök ellen való segítség kérés és megnyerés, 's egyszer'smind a' Görög Ekkleziának a' Rómaival való egyeztetetése véget, vitt magával némelly tudósokat, kik közzül osztán Trapezuntius György Bessarion Nicaei Püspök, és Gemistus Pletho Olaszországban maradtak, kétség kívül azért, mert látták, hogy a' Törökök ellen kért segítséget napnyúgottól haszontalan várják, és hogy rövid idő múlva, mint meg is lett, oda lenne Görögország. Ezek között Pletho híres Philosophus volt, kit Florentziában Cosmus de Medicis nagyra betsült, 's gyakran úgy hallgatta, mint másik Plátót. Ez derék munkákat írt, és hagyott maga után. Trapezuntius György Aristótelesnek nagy követője volt, a' Görög 's Deák nyelveket úgy egyesítette; hogy Erasmus itélete szerint igen hajtana Ciceró után. Sokat Görögből Deákra fordított. Deákul pedig maga sokat írt. Bessarion, kit Eugénius Pápa ezen néven IV-dik, Cardinalissá tett, Platonius Philosophus volt. Ez minden mások felett legnagyobb érdemű volt a' Görög nyelvre nézve. Gyermekségétől fogva arra vetette gondját: hogy mindeu tudományos könyveket öszve gyűjtene, mellyre nézve tulajdon kezével sokakat leírt. Kiváltképen Konstantzinápoly megvétele után a' Görög könyvek felkeresésére fordította tellyes tehetségét 's ekképen majd minden bölts Görögök' munkáit öszve szedte, kivált a' mellyek ritkábbak 's nehezebben találtathatók voltak. Hogy halála

után ez a nagy kints el ne széllesztődne, még életében gondoskodott róla, hogy bátorságos helyre helyeztessék, 's az Emberek' köz-hasznára megtartattassék. Ezt a Tékáját hát, melly 30,000 Tallért megért, Venetziában a Szent Márk' Templomához tartozó könyves Tárnak ajándékozta. Maga is sok Munkát írt, Görögből is Deákra sokat fordított. Nevezetesebbek az Aristoteles' Metaphysicája és Xenophonnak Socrates' mondásiról 's tselekedetiről írt Könyve.

Ezeknek ideje táján virágzott ama tudós Theodorus Gaza Thessalonicából való. Ez, midőn Amurates Török Sultán Thessalonicat bévévén Görög-országot mindenfelé pusztította volna, Olaszországba ment és ott a Görög nyelvet szerentsésen terjesztette, melly végre egy olyan Grammaticát írt, mellyhez hasonlót, azt mondotta Budaeus; hogy a maga nemében még nem látott. Fordította Görögre Ciceronak az öregségről 's Scipio' álmaról írt Konyveit; Deákra pedig Aristotelesnek Állatokról való Historiáját, Theophrastusét a Plántákról 's többeket. Ez a tudós ember olyan szegénységgel küszködött, hogy csak nem éhen vezett el. Pierius Valerianus a szerentsételea Tudosokról írt könyvében azt jegyzi meg fölöle: hogy midőn némelly betses Irásait IV-dik Siksztus Pápának ajánlotta volna, réménylvén hogy jó megajándékozta érte, de többet 50 arany nál nem kapott, megboszszonkodván azt is a Tiberisbe vettette, azután bánatjában elszáradt 's megholt. Ezen említett Görög Tudósoktól tsudálatosan tele töltetett Olasz Ország a Tudományok' minden nemében jeleskedő Férfiakkal, kik osztán azokat mindenfelé terjesztették.

Élt pedig azon időben a Tudományok' feljebb is említett nagy kedvellője Cosmus de

Medicis. Ez Görög-országból 's más Tartományokból Tudós férjfiakat nagy fizetéssel hívott, kik a' Tudományokat a' feljebb való időnek durvaságától, — melly igen bémotskolta vala — megszabadítának. Azután tsak hamar elkövetkezett Konstantzinápolynak siralmas megvéttetése, és azon Birodalomnak sanyarú sorsa egész Görögország' veszedelmével együtt. Ez a' Múzsák' legnemesebb hazája ez a' minden tudományok' széke, leghívebb őrzője 's táplálója, minden tudományokkal jeleskedő férjfiak' lakó helye már a' durva vadságtól elfoglaltatott. Ebből a' Görög-ország' szánakozásra méltó hajó-töréséből sok tudós férjfiak szerentsésen Olaszországba verekedtek 's ott rév-partra találtak. Azok között, kik a' Görög romlásból kimenekedett Görög Tudósokat fogadták, 's nekik menedék-helyet adtak, kiváltképen megjegyzésre méltó V. Miklós Pápa, ki midőn a' Tudományokat 's azoknak Tanítóit tsudálatosan szeretné, 's erántok jóltévőségét gyakorolná, minden helyekről, mint erős várhoz futottak hozzá a' Tudósok, kiknek munkájokkal sok régi Auctorok elő hozattattak 's világosítottak. Ez a' Pápa a' Görög kibújdostottakat minden módon segítette, és Konstantzinápoly megvétele után Görög-országból Kalmárok által öszve gyűjtette a' Görög könyveket. Különös szeretettel ölelte a' Görög Tudósokat a' már nem egyszer emlitett Cosmus de Medicis, kit rövid idő múlva jelesen követett az ő onokája Lörintz. Ezek leginkább a' Görög kivándorlottaktól gyűjtatván fundálták a' Florencziai Academiát, a' Tudósokat mindenképen magokhoz édesgették, azokat jutalmakkal 's tisztelettel illették, a' tanulókat segítették táplálták. Minden szorgalmatossággal különösen jeles Bibliotékát emeltek, és nagy summa pénz által azon voltak, hogy a' lerontatott váro-

sokban heverő jó Auctorok a' Törökök' kezeikből kiszabadíttassanak, honnan a' lett; hogy sok régi könyvek mindenünnen oda hordattattak. Ennek a' hasonlíthatatlan Könyvtárnak felállításában különösen majd csak nem Királyi ajándékozásokkal felfogadtatott igen tudós és nemes Görög Janus Lascaris. Ezt Medicis Lőrincz Konstantzinápolyba Bajazethez kétszer küldötte el; hogy annak engedelmével a' Görög könyveket Olaszországba hordhatná. Ezeket a' tudományok' említett jeles pártfogóit azután más Fő emberek is követték.

Azok között, kik Konstantzinápolis megvétele után Olaszországba mentek, és ott, 's más helyeken Görög nyelvet 's egyebet tanítottak a' következők voltak nevezetesebbek: Joh. Argropilus, Manuel Moschopulus, Georg Phranzes, Janus Lascaris, Constantinus Lascaris, Demetrius Chalcondylas, és ennek fija Theophilus Joh. And. Lascaris, Marcus Musurus, Michaël Marullus 's mások, kikhez méltán lehet ragasztani ama jeles Aszszonyt Annát, ki leánya volt Notara Lukácsnak hajdani Konstantzinápolyi nagy Vezérnek, ki két fijaival a' város' veszedelmekor megfogattatván, a' Sultán előtt irgalmatlanul lenyakaztatott a' vendégségben, mint Cuspinianus írja. Ezt az Annát Konstantzinápoly' veszedelme előtt az Attya Olaszországba küldötte, ki azután Attya' tanácsára és sürgetésére azt tselekedte: hogy Blastus Miklós' költségével a' nagy Etymologicum jeles munka Venecziában 1404-ben kinyomtatott.

Ezek által, 's más tudós emberek által lett az; hogy a' Görög nyelv egész Olaszországban úgy felelevenedett, hogy ott majd másik Hazáját láttatott feltalálni. Történt azonban kevéssel

Konstantzinápoly' megvétele előtt 1440-ben t. i. hogy Németországban a' nyomtatás' mestersége' feltalálása kinyilatkoztatatnék, — mellynél nem tudom találtatott-e valaha az emberi nemzetre nézve hasznosabb? — és úgy látszik; hogy a' jó Isten épen akkor akarta ezt világosságra hozni, midőn leginkább lehetett attól tartani; hogy Görögország lenyomattatván, a' tisztességes Tudományok 's minden emberiség a' világból kiirtattatik.

Ez a' legnemesebb mesterség hát, annak jellesege által láttatván, 's megesmértetvén, rövid idő alatt annyira kimíveltetett, hogy szinte legmagasabb tökéletességre vitettetnék, 's egész Európában elterjedne. Mindjárt ennek segedelmével, minden legjobb Auctorok, mellyek eddig setétben heverték, beszennyeztettek 's molyoknak hagyattak, világosságra hozattattak, és így az emberek' kezeikbe kerültek. A' régi Görög írásoknak e' szerént való előhozásokban legtöbbet munkálódtak Venetziában Aldus és Asulanus, Florentziában Junta Bernárd és Filep, — majd ezeket követte Basileában Frobenius, azután Párisban Adrianus Turnebus, — Stephanus Robert és Henrik, — másutt Hieronymus Commelinus Christophorus Plantinus, — és mások.

A' Görög nyelv 's minden más Tudományok midőn Olaszországban szerentsésen terjesztettek 's virágzottak volna, tsak hamar által hágtak az Alpeseiken, és a' napnyúgóti más Tartományokat is, t. i. Spanyol, Francia, Német 's más Országokat elöntöttek. Franciaországba, úgy mondják, legelső vitte' vissza a' Görög nyelvet Tiphernas György a' Chrysoloras oskolájából kerülvén. Ő utánna Hieronymus Spartiata tanította Párisban 1478. körül. Azután Budaeus Vilhelm, kit Erasmus Franciaország

csudájának nevezett és mások. I. Ferencz Francia Király, a' tudományok' nagy előmozdítója kihívta a' feljebb ditsért Janus Lascarist Olasz-országból a' Görög nyelv' nagyobb virágoztatására 's esztendőnként 1000 arannyal fizette, mint említi Tilius Ferencz a' Francia Királyok' krónikájában.

Spanyol-országban a' Görög nyelvet 's más Tudományokat Toledói Érsek és Cardinalis Ximénius Ferencz élesztette fel, a' ki volt az Ország' kormányozója, minthogy még V. Károly gyengesége miatt nem vala alkalmas annak igazgatására. Ennek gondja alatt nyomtattott 1515-dik esztendőben az úgy nevezett Complutumi Biblia. A' Görög nyelvet kiváltképen tanította Spanyolban Demetrius Cretensis, ki Olasz-országból hívatott oda, és ő utánna Ferdinandus Nonnius Pintianus, kiknek oskoláijkból sok derék nevezetes férjfiak ke-rekedtek.

Német-országba a' Görög nyelvet legelső vitte vissza Rudolphus Agricola. Ez már jó idős korában több tanuló ifjakkal Olasz-országba el ment az ott lévő nagy hírű Tudósokhoz édesgettetvén, és Ferraraban Theodorus Gaza leczkéin annyira ment, hogy Német-országba vissza térvén az ott uralkodott tudatlanságot szerentsésen kezdené el nyomni. Agricolát követte Joh. Reuchlinus, ki közönségesen Capnió-nak neveztetett. Ez Párisban a' Görög nyelvben Heronymust hallgatván, olyan elő menelt tett; hogy Joh. Argyropylus Rómában Görög Professor, midőn ez Olasz-országba ment volna, és ott Thucydidesből némellyeket tudósan magyarázván Argyropylus hallotta volna, tsudálkozva így kiáltott fel: imé Görög-ország a' Görögök' számkivetésével által repült

az Alpeseken. Ezen Capniót mely nagyra be-
tsülte legyen Erasmus, megtetszik azon irásá-
ból, melyet ennek emlékezetére irt volt. Maga
pedig Erasmus mennyit tett a' tudományok
helyre állítására Német-országban, mindenek előtt
tudva van.

Ezeknek 's több ezek után következett tudó-
soknak Tudományok, 's szorgalmatosságok által
Német-országban minden tudományok hirtelenség-
gel úgy kifényesedtek; hogy a' régi Barbaries-
nek nyomai alig látszanának, és Német-ország ma-
goknak a' Műsáknak székök 's lakó helyök lenne.

Német-országból pedig 's más Országokból
ez a' jóltévő világosság által süttött a' mi Magyar
Hazánkba is, és nem állhatván ellent a' fegyverek-
nek szüntelen való zörgési, a' húzomos hadako-
zások, rész szerént a' kívülről hazánkba behivat-
tatott Tudósok által, részszerint Hazafiaink által,
kik tanulás, kedvéért a' szomszéd Országokat meg-
látogatták, e' mi kedves Hazánkba is által plán-
táltatott mind a' Görög nyelv, mind egyébbb tudó-
mányok, — és a' mint látjuk, 's örömmel tapasztaljuk,
ma holnap akármellyik tudós nemzettel
megmérkőzhetik.

Kovács Sámuel.

II. L i t e r a t ú r a.

A. H a z a i L i t e r a t ú r a.

Könyv-esmertetések.

1) Felső Magyar-országi Minerva. Folyó Irás 1826. 2-dik Negyed. Aprilisz, Májusz, Juniusz. Kassán, Ellinger István, Cs. Kir. Könyv-nyomtató és Áros' betűjével és költségén.

A' Felső Magyar-országi Minerva' ezen Negyedének következő a' foglalatja: Ürményi Ürményi József Életrajza. — Kazinczy Ferencz által.

Negyedik Füzet.

1. Egy futó tekintet a' tudományok' állapotjára K. P. által. 2. Persius' Élete, III-dik és V-ik szatirájával együtt (egy régi Író által) S. K. J. által. 3. A'-Világ' alkotmányáról egy lépéssel feljebb, mint Cartész és Neuton (Folytatás) — Dóhovies Basilius által. 4. Szelepchény György' Nyitrai Püspöknek a' maga Török rabjához Amheth Aghához 1699-ben írt' levele — Árvay Gergely által. 5. Fő Méltóságú Nádornénkhoz. — Ponorí Thewrewk Jó'sef által. — Mária Dorottya született Vürtembergi Fő Herczeg Aszszonyra, Fels. Cs. K. Austriai Fő Herczeg Jó'sef Magyar-országi Nádor' dicső Hitvesére. Posonyban 1826. N. A. Kiss Sámuel által — Pannónia' sorsa 1521. —1526. Kelemen János által.

Ötödik Füzet.

6. A' Tudomány 's Nyelv-tanítás' helyes összeköttetéséről a' felsőbb Tudományos Intézeteken. (Feleletül a' F. M. O. Minerva 1825-dik Decemberi Füzetében ezen kérdés alatt: „Mi akadályoztatja többek közt tudománybéli tökéletesese-

dését a' Magyarok' ? kijött Értekezésre, Pr. Miklós László által. 7. Magyar Törvényt illető Régiségek' és Újságok' Töredékei. Kövy Sándor által. 8. Könyv-Becslés. — Kazinczy Ferencz által. 9. A' Nötelenség' Okairól. — Árvay Gergely által. 10. Azoknak kevélységekről, kik fő nemből, vagy régi jeles Familiából származnak. — ***. 11. Eredeti Mesék. — Szent-Miklóssy Aloyz által. 12. Május — Grynaeus Aloyz által, Bécsben. — A' vigasztalás. — Makáry által. — 'Sofi Emlék-könyvébe. — Kovacsóczy által.

Hatodik Füzet.

13. A' Kosbai Kápolna (Rege a' XV-dik Század' derekából, Szalay Antal által. 14. A' Magyar Nyelvről. — K. M. után D. M. által. 15. Gróf Vesselényi Ferencz Nádor' Védelme. — Kazinczy Ferencz által. 16. A' Fő rendü Aszszonyoknak szükséges a' Tudományokat tanulni. — ***. 17. Első Leopold Római Császár és Magyar-országi Király, szerencsés Deák Epigrammatista. — Kazinczy Ferencz által. 18. Régiségek (Stanaforti és Ebergötzi Szoika, másképp' Zaik Kolleisz Familiái Irásai) — Sz. K. után Dulházy Mihály által. 19. Egy Persa' levele Párisból Smirnába (Montesquieuból) — Balogh Pál által. 20. Shakespear' Jubileuma — Kiss Jó'sef által. 21. Az Indiai Király Könyvtárja. — Sz. M. által. 22. Próbatétel, Ovidius N. Munkáinak Magyar Fordításából. — Irmesi Homonnay Imre Profeszszor által. 23. Édes Honni Magyar Nyelvünk' Pártfogóinak tiszteletekre. — Terhes Sámuel által. A' Haza' szeretete — K. M. által.

A' felső Magyar-országi Minervát mindenkor érdeme szerint ditsértük; de mostani Negyede az eddig kijöttek közzül nekünk majd nem legjobban tetszik, 's remek darabokat foglal magában. Ür-

ményi Életrajza a' sokat mondó rövidségnek remeke, 's kísértetbe hozza bennünket, hogy Folyó-írásunk számára kilopjuk, — reménylven, hogy ennek szép lelkű Írója nem fog ezen tettünkért olly lármát ütni, mint Homér' Iliasának fordítója. — A' futó tekintet a' tudományok' állapotjára elmésen egy más ellenére tett ellenkezésekből áll; de némelly olyanokat is kíván, mellyre az emberi ész természete szerint soha se fog mehetni. Az Istent, az emberi lelket soha sem fogjuk tökéletesen megfoghatni; mert az, mint felsőbb, ez pedig mint mi magunk az az subjectum, állatjára nézve nem lehet tárgya tapasztalásunknak, 's akar mit mond Cuvier, nevetem azt az Orvost, a' ki a' megholt testben lantzéttájával lelket mer keresni, 's minthogy nem találja, azt mondja, hogy nintsen. Nekem pedig épen ez legnagyobb erősségem arra, hogy bennem egy a' testől különböző egyszerű erő munkállódik, mivel testemet tapasztalásaim' tárgyává tökéletesen tehetem, 's így ez nekem csak objectumom, és épen azért, mivel a' subjectum egyszerű'smind objectum tökéletesen nem lehet, nem én, hanem csak az az egyszerű erő, a' melyet én tökéletesen meg nem foghatok, mellynek rendszerintes funcióit azomban tapasztalom, én, a' test pedig csak annak az ének szerszáma, melly által munkasságát a' látható világban kinyílatkoztatja.

Persius Satyrájának fordításával a' fáradhatatlan Superintendens Kis János ismét új érdemet szerzett magának, annyival is inkább, hogy fájdalom! sok a' mostani időnek is lett tüköre, mellyben annyi sok szép theoriák mellett is, a' nevelés, főképen a' példák által igen siralmas állapotban vagon. Ide kaptsoljuk Meinersnek „Geschichte des Verfalls, der Sitten und der

Staats - Verfassung der Römer" nevű munkájából oda iktatott ezen sorait: „A' két Nem' romlóságának következése volt: a' gyermek-nevelésnek elmulasztása 's az ifjúságnak, kivált a' főbb rendű 's azon ifjúságnak idején korán való elfajúlása 's megvesztegetődése, mellynek minden módja volt vétkes kívánságait kielégíteni, 's melly személyes érdemek nélkül, 's csupán eleinek dicsősége 's familiájának tekintete által is fő fő méltóságokra juthatni remélhetett. Cicero' idejében még nagyobb ritkaság volt, mint az előtt, hogy az első házakból származott ifjak magokat a' nagy tapasztalású tisztviselőkkel való társalkodás, és a' híres hadi-vezérekkel háborúba való menés által kimivelték, és alkalmas polgárokká 's ügyes hadi-vezérekké formálták volna. 'S minthogy e'képen a' nagy emberektől magokat félre vonták 's a' hadi munkákra és veszélyekre nem szoktak, úgy elpuhultak, hogy az ellenségnek tsak látására is megijedtek. Nagy részént még a' békekességnek kevesebb vesződséggel járó mesterségeire is alkalmatlanok és erőtlenek lettek. Az ékes-szóllás 's a' törvény-tudomány szintén úgy alá kezdettek szállani, mint a' hadakozás' mestersége. A' munkálkodás, mértékletesség 's haza-szeretet annyira elenyésztek, hogy Cicero nem átalotta azt mondani, hogy ezen virtusokat, nem csak a' maga idejébéli ifjak között nem lehetne találni; hanem még az akkori könyvekben sem. Ellenben a' tobzódás, a' legesztelenebb tékozlás és fajtalankodás uralkodó erköltsökké váltak. Ha Cicerót, Kátót és Brutust kiveszszük, egy sem volt az ezen időbéli polgári, és hadi híres fő tisztviselők között, ki ifjúságát fesletséggel nem mocskolta, 's az ifjui vétkeknek nagy részét idősebb korára is által nem vitte volna”.

A' Tudomány 's Nyelv-tanítás helyes össze-köttetéséről a' felsőbb Tudományos Intézeteken, írt Értekezés ellenkezésbe látszik lenni a' Magyar nyelvről írt Értekezéssel, mindazáltal mind a' kettőt meglehet egyeztetni, mind a' kettő 's főképen az első valóban remek 's egy a' maga tanítói hivatalát tökéletesen áttallató Professorhoz illő. A' tisztelt Szerző felette káros dolognak tartja azt: ha az iskolai osztályokban a' tudományos formáltatás a' Nyelv-tanulás mellett elmulasztatik, és azt igen hasznosnak, hogy a' jövődöbeli Földmivesnek, Mester-embernek, Hereskedőnek oktatásában most inkább a' neki szükséges tudománybéli elő-készületeket veszik tekintetbe, mint a' holt nyelvnek tanulását, és hogy sok úgy nevezetett deák Oskolák, mellyek tzeljoknak soha meg nem feleltek, Nemzeti oskolákká (Bürgerschulen) tétettek, és a' nyelvtanítását tsak a' felsőbb tudományos Intézetekben (gelehrte Schulen) kívánja, így fejezvé ki magát: „A' fundamentomos 's cél szerint intézett Nyelv-tanításnak minden Anya-oskolában, melly céljának megakar felelni, épen olly fontos dolognak kell lenni, mint a' Tudomány-tanításnak, mert:

1. A' helyes Nyelv-tanítás által az a' lelki tehetség legjobban kifejtődik a' tanulóban, mellynek természetesen korán ki kell fejtődnie (a' többi lelki tehetségek' sérelme nélkül) t. i. az emlékező tehetség. Ha ennek kiformalása a' gyermeki esztendőkben elmulasztatik, úgy ezt a' fogyatkozást igen ritkán és felette fáradságos 's a' későbbi esztendőkben sokkal kellemetlenebb munkával lehet ismét helyre pótolni; legnehezebben pedig, ha az a' lelki erő, mellynek a' természet rendi szerint csak a' testnek helyes kiformalásával kellene kifejtődnie t. i. a' fantázia, idő előtti inger-

lés által igen jókor uralkodóvá lesz, a' mi a' helytelen vezérlés és oktatás mellett könnyen megtörténik, minthogy már a' gyermek maga is örömet szállong a' képzelődések' országában, és sokszor tsak sanyarú próbák után száll le a' valóságos testi világba.—A' jó könnyű és erős emlékező-tehetség pedig mulhatatlanul szükséges a' leendő Tudósnak, hogy hivatalában hasznosan és serényen eljárhasson. Mikép' tellyesíthetné a' Tanító, Törvény-tudó, Pap, Orvos és minden hivatalbéli ember kötelességét pontosan és hűségesen, ha emlékező-tehetsége nem volna illendőkép' kiformalva? és mi módon lehet csak gondolni is erős ítélő-tehetséget ott, hol az emlékező tehetség materiát és datumokat nem szolgáltat az ítélésre és okoskodásra, még pedig akkor, mikor szükség van reájok.

Az emlékező tehetség' jókori kiformalása pedig mi által eszközölthetik jobban, mint a' helyes Nyelv-tanítás által az oskolai Osztályokban? mert ha magában lehetséges volna is, hogy a' tiszta tudományos oktatás az emlékező - tehetséget épen úgy elősegitené, még is sokkal nehezebb munka az, és a' közönséges Tanító ritkán boldogulhatna benne.

Nem lehet elég hathatósan ajállani ezennel is a' tanuló ifjaknak, hogy emlékező-tehetségeket minél előbb igyekezzenek kiformalni, hogy az által életeket könnyebbé és kellemetesebbé teshessék. Igen helyesen megtörténik az azoknál, kik már annyira haladtak, a' Classicus Irók' szép és tanúsággal tellyes szakaszszainak értelmes megtanulása's nyilván elmondása által (Declamatio).— Igy jöhet osztán az ékesen-szóllás' tudománya is virágzásba, melly minden szabad Nemzeteknél uralkodott's uralkodik még ma is.

2. A' helyes Nyelv-tanítás igen jó mód arra, hogy az Ifjú serénységre, tehetségeinek gyakorlására 's rendes munkásságra szokjon 's a' t.

3. A' cél-arányos Nyelv-tanulás rendhez, határozottsághoz és pontossághoz szoktat a' beszéd- és írásbeli előadásban 's a' t.

4. Azon hézagok, mellyek tudományos formáltatásunkban az által esnek, hogy ifjúságunkban a' Nyelv-tanulást elmulattuk, soha egészen nem, vagy csak igen nagy munkával pótolthatnak ki; ellenben a' ki a' nyelvekben erős, híjjános tudománybeli ismeretét később esztendeiben is könnyebben helyre ütheti: kivált minthogy a' Classicusok' olvasása által bővséges materiát gyűjthet a' tudományos mivelődésre magának, melyet a' másunnan szerzett kincsel csak fel kell építenie 's a' t.

'S továbbá „hogy mi a' Nyelveket kiváltképen azon Tudomány' kedvéért tanuljuk, melly azok alatt foglaltatik, hogy azért a' Nyelv és Dolog-tanulás úgy vannak egymásra, mint eszköz a' célra, minden előtt tudva van. Ugyan azért esztelenség volna a' Tudomány-tanítást lealacsonyítani akarni. Nem! — mindennek, ki a' Tudós nevet megérdemelni akarja, tudományos miveltségre kell törekedni, mellyet nem csak elősegélni szükség a' főbb Oskolákban, hanem azon előmenetelre is, mellyet a' tudományos mivelődés különböző időszakaszokban tett, mindenkor figyelemmel kell lenni. — Így ma nem érdemlenék meg neveiket azon tudományos Intézetek, mellyekben az úgy nevezetett Osztályokban az ifjú semmi vallásos, historiai, mathezisi, fizikai, filozofiai 's literária ismereteket nem gyűjthetne, még pedig anyai nyelven, magának, és a' régi Nyelvtudománynak csupán grammatikai részével bajoskodnék”.

„Mint hogy tehát, a' mi a' fő dolgot illeti, a' Tudomány-tanítás szükséges volta felől többé semmi kétség nem lehet a' józan gondolkozású emberek között; tehát itt annak csak kiterjedéséről szükség még némelly észre-vételeket előadni:

1. Az Oskolai - osztályokban (Classisokban) nem szükség, de nem is lehet minden eddig ismeretes és kidolgozott Tudományokat egész kiterjedésben tanítani, itt csak fundamentom vettetik, 's út mutatattik a' tellyesebb tudományos ismertet' lassan való megszerzésére; az ifjúi elme felbuzdittatik 's elkészítettetik a' tudománybéli vi'sgálódásra, mellyet egész életében folytatnia kell 's a' t.

2. A' Tudomány-tanításban szorgalmasan el kell kerülni egy részről azt, hogy a' Tanuló nehéz és érthetetlen dolgok' előadása, vagy pusztá szótár' tanulása által eleinte mindjárt a' tanulástól el ne rettentessék; — más részről azt, hogy mind annak jókori és időelőtti elő hordása által, a' minek jövendőben kellene ingert adni az önn-vi'sgálódásra, nevedekve menő formáltatásában fel ne tartóztassék. Mert ha a' 'Tanuló' számára csak a' gyönyörködtetöt szedjük ki a' Tudományokból a' mi multságul, idő-töltésül vagy játékul szolgál néki, 's ez szinte az unalomig ismételtetik; — vallyon nem az a' következése lesz-e? hogy a' ki esztendőkön által ahoz szokott, hogy csak mulattatták, azt fogja kívánni, hogy mindég mulassa magát 's a' t.

3. A' Tudományoknak öszszeséges és systematikus tanittatását az Akadémiai Cursusra kell hagyni. — Az oskolai Osztályokban a' tudományos formáltatást nem lehet egészen bévégezni; mindazáltal úgy kell intézni, hogy az Ifjú az Akadémiai tanítást használhassa, 's vi'sgálódásra szokjék; materiálékat kell neki gyűjtögetni; mellyekből lassan lassan egészet alkothasson; itt kapjon

ízlést a' Tudományokhoz , 's egyszer'smind tanulja azt is általlátni , melly sok van még mindenikben tanulni és tudni való hátra , hogy mindég eleven buzgósággal és szeretettel forgolódjék körülöttök és az az élet' legtisztább örömét és boldogságát azokban keresse , 's a' t.

4. A' tudománybeli oktatás mellett elégséges idő maradjon a' Nyelv-tanításra is. — Hogy pedig ez a' Tudományoknak annyira megnevekedett és még most is nevedő kiterjedése mellett eszköztehető , szükség , hogy a' Nyelv- és tudománybeli oktatás mindég szorosabb özsze-kötetésbe jöjjön , és egyik a' másikának atyafias segédelmet nyújtson" 's a' t.

'S végre „Ekképen fejtegettetnek , gyakoroltatnak az Ifjú' lelki tehetségei 's érzései az oskolai Osztályokban mindenütt , a' mi csak ugyan minden nevelésnek czélja közönségesen. Igaz , hogy nem lehet az emberi műveltségnek tökéletes mértékét az oskolai pályán elérni ; egész életünket elfoglalja az arra való törekedés. Mindazáltal ez az oskolai idő olly fontos és tellyességgel nem izolált részét teszi életünknek , hogy a' ki itt jókor meggyújtotta magában az értelem világát , 's felélesztette a' szépnek szeretetét , annak egész életében , minden cselekedeteiben , még írásmódjában is uralkodó a' Humanitás”.

A' másik nem kevesebbé remek Értekezés azon nem eléggé ismételtető tárgyat , a' magyar nyelv terjesztésének 's gyarapításának ajánlását foglalja magában , 's azt , a' mit minden jó 's belátó óhajt , kívánja , hogy a' Magyar nyelv minden oskolákba bevétetessék , 's egy általjában közönségesé tétessék. Igen sok gondolatok egyenesen lelkünk-ből vétettek , 's a' Nemzet' legnagyobb részének lelkéből is ; 's álmétkodásra méltó , hogyan lehet ember , a' ki a' Magyar nyelv' terjesztésének 's

's gyarapításának szükséges voltát által nem látja. Ez nem valamely elmúló gondolat, nem kérkedékenységből származott kívánság, hanem a' Nemzet belső valóságából vett, benne megörökösödött postulatuma a' Nemzet fenállhatásának, a' Nemzet legnagyobb, elkerülhetetlen, 's utolsó szükségének kinyilatkoztatása. Azért igen helyesen mondja a' Tudós Szerző: „A' Nemzetiséget csak a' nyelv tartja-fenn. Mihelyest megszününk Magyarúl beszélni, megszününk Magyarok lenni. A' Polgári alkotmányok az idővel változnak, de a' Nemzet meg nem szünik lenni az, a' mi volt, 's éltető ereje inkább a' viszontagságok által élesztetik; de ha nyelve fogyasztatik, megosztatik, a' Nagyok' palotájából kiküszöböltetik, a' Szép Nem szájából kivéttetik, akkor a' fogyasztó nyavalya kiírtja a' Haza' szeretetét, elkoresosodik a' Nép, 's addig szendereg, magával küszködik, míg halálát éri”. — Ezen igazságot a' Nemzetek' történeteiből bizonyítja bé a' Tudós Szerző, 's tagadhatatlanul mutatja meg az Anglusok', Frantziák' 's Németek' történeteiből, hogy mind addig, míg a' deák vagy más idegen nyelv' járma alatt nyögtek, gyermeki állapotjokból nem emelkedhettek fel, 's mihelyt a' nemzeti nyelvet gyarapítani kezdték, azonnal Tudományok 's nemzeti erejek is gyarapodott. Továbbá méltán panaszolkodik; hogy Hazánk bölts Törvényeinek e' részben semmi sikere nem lett, hogy a' hasznos Tudományok helyett, a' deák nyelv lett a' tanítás' fő tárgyává. Igen helyesen mondja a' többek közt: „Az Ifjúság a' Nemzeti iskolákban magyarúl taníttatik ugyan, de nem felel meg a' várakozásnak. Látjuk, hogy az atyák kéntelenek Magyar helyre adni gyermekeiket, ha azt akarják, hogy magyarúl beszéljenek. A' következés mutatja tehát, hogy a' tanításban fogyatkozás vagyon 's a' t. A'

leánykák' nevelésére kevés a' figyelem. Ezekről senki sem gondolkozik, hogy magyarul tanuljanak. Ezekből lesznek az anyák, kik által legbizonyosabban és legkönnyebben terjedne a' honni nyelv. Idegen nyelvekre, szokásokra, történetekre taníttatnak, 's midőn gazdaszszonyokká lesznek, kevesellik, vagy inkább gyűlölik feleiket, a' gazd'aszszony' kötelességeit nem tudják, elkorcsosítják gyermekeiket, elszegényítik férjeiket és maradékaikat. — Ezekre kellenék a' Nemzetnek buzgó figyelmét fordítani, és áldozatok' tételével is a' siető fogyatkozásoknak gátot vetni. — A' Királyi városokban a' Rác és Német nyelv inkább terjed, mint a' Magyar. A' Felsőleges Kamaránál; a' Bánya városoknál minden Intézetek németül vezetettek.

A' Nemzet' egyik fő óhajtása a' Haza-szeretetének gerjesztése. A' Haza-szeretete pedig ellankad abban, hogy a' Nemzet a' nyelvek által el van oszolva. Ha Magyarok akarunk lenni, Magyarul beszéljünk, külömben nem érdemeljük meg ezen dicső nevezetet. A' ki a' Nemzetség' megvetésével egyedül Constitutióját és a' honni föld' kövérségét szereti annak nincsen erkölcsi szeretete, mert mind a' kettőt hasznáért szereti. — Mihelyest mástól több hasznot várhat, eladja Constitutióját, eladja földjét. — Az ilyen Országban, hol az önn' haszon keresése imádtatik, minden Polgár csak a' jutalomért szolgál, senki sem tesz Tronus' és Haza elválaszthatatlan boldogságáért áldozatot. Egyedül a' Haza szeretete szülhet nemes férjfiakat, kik a' szükség' idejében a' Tronusnak és Hazának életeket, vagyonyokat feloldozzák. A' kinek mind egy akar felei Magyarul beszéljenek, akár Görögül, az nem szereti a' Magyarokat, és így nem szereti a' Nemzetségét! — Van e' tehát olly Intézet, melly a' Tótokat, Orményeket, Rá-

czokat, Oláhokat és Németeket megmagyarosítsa? Van, de mi azoknak végre hajtását elmulasztjuk, 's egy szemfényvesztő okoskodással meggátoljuk.

Nincs tehát a' Nemzet' ohajtásinak megfelelően, de nincs a' Törvényeknek is. 's a' t. Nem illendőbb e', hogy a' kevesebb rész tsatolódjék a' többséghez? nem illendőbb e', hogy a' Tóth, Oláh, Rácz, és a' Német tanuljon magyarul, kinek földjén éljenek, használják Constitutióját?

Az Ország' Törvény-hozó Gyülekezetében arra kellenék törekednünk: hogy a' Magyar nyelv kenyér nyelvvé légyen. Minden Kormány és Itélőszékekben egyedül honni nyelvünkön follyanak dolgaink, ügyeink; vélünk a' Fő Méltóságú Rendek, mint az atya, a' gyermekeivel; a' testvér testvérral, egy nyelven beszéljenek; ne hogy a' nyelv' különbözőzése nemzeti hasonlóságot mutasson.—

Egy szóval arra kérjük meg Ö Felségét, hogy az 1812-iki Orsz. Gyűlésének javallatai tellyesítettessenek, hogy ekképp a' nemzet' reménysége ne tsak táplaltassék, de foganatosossá is tétessék.

Valóban mi magunk fogyasztjuk Nemzetiségünk' életét. Ha a' Magyar nyelvnek akár színtelt barátjai, akár nyilvánosságos ellenségei fognak nyertesek lenni, mi örömök lészen, midőn a' napról napra gyarapodó Görög, Rácz, Oláh, vagy Német nyelvek kiküszöbölnek honni nyelvünket tulajdon Hazájából? és ez esetre kiknek tartjuk fenn a' Constitutiót, mellyet a' Magyarok szerettek, és annyi századoktól ápolgattak.

Nagy a' Tárgy, mellyet tanátskozásunk alá vettünk, a' Nemzet életét tárgyazza; a' rossz, melly fogyasztását eszközli, siető lépésekkel terjed. Az Úr, Fejedelem, a' legjobb Atya és jóltévője Nemzetünknek, minden reménységünket benne helyeztetjük, hogy valamint eddig a' legjelesebb

és atyai kegyességét magyarázó Törvényei által oda vezette Nemzetünk, ügyét, hogy a' Haza' és Tronus' szeretetében neveltessék Ifjuságunk, gyarapodjék Nemzetiségünk, úgy most is kiárasztja reánk áldott kegyelmét, hogy a' tudományoknak minden ágai Oskoláinkban taníttatván, maradéka-ink hőlcsebbek; tanultabbak legyenek mint mi és a' honni nyelvet előmozdítván a' nemzeti lélekben egyesülhessenek".

Egyáltalában megfoghatatlan sőt rettenetes dolog az, hogy a' Magyar Nemzetet a' XIX században, mellyben már minden nemzeti nyelvek virágoznak, sőt a' Török is, ha Systemáját állandóan folytatja, a' Magyarinak, a' ki mindenkor a' Kereszténységnek egyetlen egy védő bástyája volt, elejibe hág, — nemzeti nyelvének, Nemzetiségének szeretetére, betsülésére olly gyakran, olly erősen, sőt néha olly durván is kell ösztönözni. Ugy látszik Báró Herberstein, munkájit igen kevesen olvasták, 's a' historia egészen esmeretlen Tudomány.

Hasonló szerentsével vagynak felfedezve a' Nötelenség' okai, 's' ennek olvasását kinek kinek igen nagyon ajánljuk.

A' magyar Törvényt illető Régi- ségek' és Ujságok' Töredékeit a' Tudós Szerző szokott genialitásával írta; megjezésre méltók ezen szavai: „A' mi Hazánk sem meszsze van attól, hogy csak ollyan értelemben neveztessek Magyar - országnak, a' mellyben most némelly Magyar - oszági ember, p. o. Zsidó Galicziában, a' Tanuló Német - országban, a' Földes Ur akar melly külső Országban, ha egy szót nem tud is magyarul, szintén úgy és csak azzal a' jussal neveztetik Magyarinak, a' mellyel az itt termet bort, Magyar bornak, az innét kihajtatott ökröt Magyar ökörnek nevezik. Ha azt a' gyalázatos állapotot megakarjuk előzni, szükség-

ges, hogy ott kezdjük, a' hol régi Eleink 800 Esztendővel ez előtt elhagyták; az az: hogy Törvényeinket Magyarúl írjuk, Magyarúl perlekedjünk, söt régi Törvényeinket is (legalább azoknak a' Törvénszékeken hasznavehető kis részét kiválogatva) Magyarra fordítsuk". E' kötetet a' halhatatlan Ürményinek nem rosúl talált képe diszesiti.

-
2. *Delectus Poëtarum Pars prima Sales poëtici proverbiales et jocosi ad condimentum honestae Conversationis, Recreationem et Eruditionem simul studiosae Juventatis collecti a Josepho Gatti Florentino. Editio Secunda aucta et emendata per Stephanum Lánghy. Budae Typis Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae 1825. DXII. 172. nagyobb 8-ad rétbén. Delectus Poëtarum Pars Secunda Variorum Poëtarum Carmina Selecta: Descriptiones poëticas et morales; Epigrammata et Aenigmata continens a Stephano Lánghy collecta. Budae Typis Typographiae Regiae Univers. Hungaricae. l. 338. nagyobb 8-ad rétbén.*

A' Deák nyelvnek hasznos voltáról, ha ez maga korlátjai között megmarad, 's annak rende szerint tanittatik, kérdés sem lehet; de az is igaz hogy a' nyelv-tanulást, a' gyakorlást, az olvasást leginkább az könnyíti, ha olyan tárgyak adatnak a' tanuló elejébe; mellyek egyébaránt is hasznosak, és a' tanulót egyszer'smind gyönyörködtetik is: ezen tekintetben e' jelenvaló, igen nagy szorgalommal készült könyvet, mellyhez kiterjedésére nézve hasonló nintsen, főképen az ifjúságnak, de az idősebbeknek is ajánlhatjuk. Az első rész Gatti munkája, a' második a' Tudós Szerzőé, 's alig lehet valamelly tárgyat gondolni, a' melly ezen Gyűjteményben elő nem fordulna. A' Tárgyak 201. Irókból szedetttek, a' kiknek neveik betürend szerint itt következnek:

Abel, Acronius, Aeschylus, Afranius, Alciatus, Alcimus, Alcinous, Alexius Hegius, Amaltheus, Ambrosius, Ambros. Nicand. Toletan, Anselmus, Anulus, Apollodorus, Aristoteles, Asclepiadeus, Asmenus, Atheneus, Audenius S. Augustinus, Aurelius Prudent. Antonius, Balbus Balbinus, Bajsius, Basilius, Benedictus, S. Bernardus, Billius, Bisselius, Bochartus, Boëthius, Bonada, Borbonius, Buchanan, Burman, Busnier, Caesars, Calcagninus, Calpurnus, C. Cassius, Par. Cato Catullus, M. T. Cicero, Q. Cicero, Claudius Ruf. Claudianus Codrus, Commirius, Commodianus, Cornelius Gallus, Cornelius Severus, Denifius Diphilus, Donatus, Doussae Filius, Ennius, Euphorbus, Euripides, Eustachius Quercetanus, Eusthenius, G. Faliscus, Faustus, M. Felix, A. P. Flaccus, Florentinus, Florus, Fortunatus, Fracastorius, Furstenberg, Gellius, Gerinus, Gilbertus Cognatus, Gilbertus Joninus, S. Gregorius Nazianzenus, Guarianus, Guilielmus Bigotius Lavalen, Günther, Hadrianus Caesar, Harder Hermann Buschius Pasiphil, Herodotus, Hesiodus, Hilarius, Hilasius, Homerus, Horatius, Hugo Grotius, Hugo Hermannus, Hieronymus Episcopus, Hieronymus Frobenius, Hyginus, Janus Pannonius, Joannes Bressanus Bergamensis, Joannes Huserus, Joannes Morellus Ebrudensis, Joannes Secundus, Joannes Stigellius, Julianus, Julius Capit. Juvenalis, Iuvenus Presbyter, C. Laberius, Lactantius, Laghi, Leander, Libertinus, Longinus, Lucanus, Lucinianus, Lucretius, Macrobius, Manilius, Mantuanus, Martinus a S. Brunone, Martialis, Masenius, Maximianus, Melancton, Menander, Modestus, Monerius, Morhosius, Morus, Muretus, N. ex Barbantia, Nicolaus Borbonius, Nicolaus Episcopus, Cl. Oliverius, P. Ptatianus,

S. Orientius , Orpheus , Ouenus , Ovidius , Palladius , Pankel , Paschasius , Pado , Pentadius , Periander , Persius , Petrarcha , Petronius , Phaedrus , Phocyllides , Pictorius , Pyndarus , Pius II-dus Pontifex , Plautus , Plutarchus , Pomejanus , Pomponius , Propertius , S. Prosper. Prudentius , Publius Syrus , Puccius , Pythagoras ; Reusner , Rufus Festus Avienus , C. Rutilius Sabinus , Sarchievius , Sautel , Savanarola , J. C. Scaliger , Sc. Antisal , Schola Salernitana Sedulius P. Seneca , Q. Serenus , Sidonius , Silius Italius , Silonis , Simon Grynaeus , Simon Nanquerius , Sophocles , Stadius , Strigonius , Strozza , Sulpitia , Sulpitius Serv. Jun. Sylvanus Terentius , Tertulianus , Theocritus , Tibaldeus , Tibullus , Urbanus VIII. Pontifex , Valerianus , Velser , Verenfels Verinus , Virgilius , Vitalis , Volcatius , Sedigritus , Volfus , G. V. Volusianus , Vomanus , Vulpus Cisseus Franiker , Zenodotus. A' Tudós Szerző, hogy ezen könyvét annál köz hasznúbbá tegye, azt a' jövő 1827-dik esztendei Martius utóljáig kész az ifjúságnak 5. forinton 30 xron által engedni, külömben az árra 5. forint V. Cz. Lakik Pesten a' Mária Dorotya Utszában a' 10-dik szám alatt.

Thaisz.

B. Külföldi Literatúra.

Könyv-esmertetés.

Der junge Mann in der Welt. Eine freundliche Anleitung leicht, glücklich und angenehm mit Menschen aus allen Ständen zu leben. Zunächst zum Besten junger Leute verfasst von Ebersburg. Wien, 1825. Bei Tändler und von Manstein. L. 205. 8-ad rétbén.

Az életnek legjobb böltsesége a' tapasztalás; de minthogy azt többnyire a' magunk kárával szok-

tuk megszerezni. 's gyakran későn is jön, nem lehet mind Ifjúnak, mind Öregnek azon Könyveket figyelem nélkül hagyni, mellyek az embert a' Világgal való társalkodásra oktatják: az Ifjúnak, hogy azokból rendszabásait tanulja, az Öregnek azért, hogy legalább tökéletesen által láthassa, hol hibázott életében, 's az ifjakat azon hibáktól, mellyekbe maga esett, jobban megóvhassa. Igaz ugyan hogy többnyire azok, a' kik másoknak a' társalkodásra hasznos útmutatásokat adnak, a' mint Knigge maga is megvallja, hibáznak tulajdon Törvényeik ellen a' gyakorlásban; de hiszem épen azok irhatnak legjobban valamelly hiba ellen, a' kik magok szenvednek azon hiba által, 's egyébaránt is nem szükséges az ilyen rendszabásokhoz szorosán ragaszkodni, mert ezek tsak elvont útmutatások, mellyeket a' környülállások 's a' tapasztalás módosítanak.

Az efféle könyvek közt legjobb Kniggének munkája, mert, tiszta erköltsi alapokon épül, de hosszás; rövidebb valamivel Professor Venczelé; de Oktatásai gyakran meg nem férnek a' szoros erköltsiséggel, 's ravasz fortélyokká alacsonyodnak le, mind a' kettőnek Magyar fordítása Trattner' Könyvnyomtató-Intézetében jött ki 's olvasása egyébaránt igen ajánlható. E' jelenvaló világos és rövid vólta 's tiszta erköltsi iránya által ajánlja magát. Foglaltja e'következendő: 1. A' férjfiakkal való társalkodás; 2. Aszszonyokkal való társalkodás 3 Pénzzel való társalkodás, vagy bánás 4. Külső maga-viselet. 5. 6. Az Ifjaknak legközönségesebb hibáji. 7. A' hivatal választás. 8. Légy mértékletes, légy okos, légy állhatatos. 9. Soha se mulaszd-el lelked' mivelését, légy munkás, igaz,

mondó és pontos 10. A' leggyakoribb mód, melly által az ifju emberek magokra, szerentséjekre 's a' világra nézve elvesznek. 11. 12. Az Emberekkel a' szerint való bánás, mint a' milyenek. 13. A' férjfiu' szépsége 14. és 15. Maximák, okosság tanítások és életregulák. A' munkában magában szoros logikai elrendelés nem uralkodik ugyan, a' melly különben is, ámbár a' Logika mindenütt tanittatik, a' mostani Könyvekben nem szokott uralkodni; de az oktatások helyesek 's gyakran a' legújabb élet tapasztalásaiból vagynak véve p. o. a' 10-dik szakasban a' 126-dik 's következő lapokon, az ifjuság' megromlása' fő okainak ezek állittatnak: 1. A' tanulás 1. Öltözetbeli Luxus 3. Szerelmeskedés. 4. Közönséges helyek látogatása. 5. Az uzsoráskodók, 's ki fogja tagadni: hogy ezek nem igazak? Az első ugyan paradoxumnak látszik, 's még is a' mindennapi tapasztalás bizonyítja, hogy igaz. A' Szerző erről ezeket mondja: A' ki az érett ifjuságra, az ő különbbféle pályájira figyelemmel tekint, kéntelen lészen megvallani, hogy a' szerentsétlen meg nem elégedett, és nyomorúlt ifjak legnagyobb részint, nyomorúságoknak legfő oka az, hogy tanultak. Ugy van édes Eduardom (mert ahöz intézi a' Szerző beszédjét) annyira jutottunk, hogy nyilván 's igaz lélekkel meg kell vallanom, hogy ifjainknak majd nem fele szerentsésebben, 's megelégedettebben élne, ha kézi mesterséggel, vagy hasznos művészséget tanult, vagy otthon az ekeszarvánál maradt volna. Ezen mondás kelleltenül sőt fájdalmasan hangzik, de erősen van megalapodva, és sok kellemetlen tapasztalásokból meritetett.

Vesztekre válik az ifjaknak, ha a' szükséges talentom, vagy az épen olly szükséges szorgalom és tudományos Képzéshez való hajlandóság nélkül tanulnak, 's erőnek erejével tudósoknak kell lenniük. 's a' t. De e' részben leginkább a' szüléket 's gondviselőket kellene fel világosítani, a' kézi mesterségeknél 's művészségeknél több szabadságot, 's külső betsületet adni; mert az erőszakos Intézetek e' részben mindenkor az emberiség' jussainak sérelmével vagynak egybenkaptsolva. A' régi Egyiptomi 's mostani Indiai Kasztokat az okos ugyan nem fogja szeretni, de minék az egyetlen egy fiúnak, igen közepszerű lelki tehetségek mellett elhagyni attyának mesterségét, melly által az meggazdagódott, 's a' Tudomány által koldússá lenni? de hizelkedik az az együgyű szüléknek, hogy fajok tudós lészen, 's az ifjunak fülét is kellemetesen tsiklandoztatja a' Te-kintetes titulus, mellyet az emberek némelley hivatalokra tsak pusztá irgalomból és szánakozásból ragasztanak, ha é'mellett éhen szomjan el kell is veszniek. A' Maximák is válogatottak és helyesek 's egy általjában a' Könyv, mint sok józan okosságot magában foglaló, igen ajánlható.

Berekesztésül megjegyezzük, hogy ezen könyvet Balogh Jó'sef, az orvosi Tudománynak 3-dik Esztendei Halgatója szerentsésen Magyarra fordította, de a' fordítás még sajtó alá nem jött, ámbár arra érdemes 's a' Fordítónak is betsületére válik, hogy illy nemesen gyakorlotta erejét.

Thaisz.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

J e l e s s é g e k.

Mind azokat, a' Nagy Lelkeket, a' kik a' mezei gazdaság' sok féle ágazatiban boldog lépéseket tettek — eleitől fogva minden Nemzetek - nagyra - magosra - az egekig emelték; és azon jó és hasznos Embereket, mint a' halandó élet' gyámolítójit — még a' sírba is zokogó sirással, és sűrű könnyhullatással kísérték:

Illy' kedves érzéssel mind a' Mélt. Gróf Hunyadi Familia, mind ezen T. Somogyi Megye hódolt ama derék, 's gazdaságra 's mezei élet' boldogítására született T. Szemesi Uradalmi Tisztartónak Stader Hermann Úrnak, még ezen kedves Tiszt életben volt, 's illy' szomorú köny-tseppekkel, keves napokig tartott betegsége után Nov. 3-dikán 46 esztendő korában történt jókori halálát, ezen hosszú életre méltó fáradhatatlannak, mind a' tisztelt Mélt. Grófi Familia, mind azon számos és fényes Gyülekezet siratta, a' melly ezen nagy Tisztnek meghidegült tetezeit Nov. 5-dikén Szemesen bánatos szívvel, és ortzával a' temető helyben kísérte.

Kit virtusai eránt vonszó tiszteletből, T. T. Ns. Veres Márton Szoládi Ref. Prédikátor Úr, a' Szoládi Ref. Templomban ezen igék szerint: 1. Sam. XII. 1. 2. 3. 4. 5. vers — ékesen, érzékenyen számos külömb külömbféle vallású és hivatalbéli Uraknak, 's Aszszonyságoknak jelenlétekben, — elmondott halotti derék Prédikáziójával a' boldogult Tisztet virtusaihoz illendő módon Nov. 12-dikén megtisztelt.

Csendes nyugalom ölelje, ezen jó és hív Tisztet azon boldog földben; mellyet fáradhatatlan munkáságával kies Édenné tett; amaz utolsó napig!

Kazay Károly.

2. Jelentés Héberől.

Néhai testvéremnek e' folyó Esztendei Junius 7-dikén történt halálával Hébe megszünvén, koszorús Irónk T. T. Hazintzi Ferentz (a' mint ezt Újság-levelekben hírül tette) fogta az árvát pártfogása alá. Azomban mostanában e' részben olly kinyilatkoztatását vettem, hogy nem Zseb-könyvet, hanem authologiát szándékozik kiadni. Ennél fogva hogy el ne múljon szeretett testvéremmel igyekezete is, azon Zseb-könyvét folytatni elhatározván; szerentsém van a' T. T. Irókat alázatosan kérni: méltóztassák ennek utánna Hébének szánt munkáikat hozzám Pestre útasítani, 's e'képen boldogult testvéremmel közlött kegyességekre érdemesíteni. Teljes erővel azon lések hogy mind az Irók', mind a' közönség' megelégedését megérdemeljem.

Pesten, Nov. 30-ikán 1826.

Igaz Dániel.

3. Nemes tselekedet.

A' bényújtott Honoráriumot valamint köszönettel visszaküldöm, úgy declarálom, hogy én semmi hivatalos kiküldetésemért ajándékot el nem fogadtam, de míg élek el se fogadok, kötelességemnek tartván, mivel már Hazámat ellenség ellen nem védelmezhetem, polgári szolgálattal Nemesi kötelességemet teljesítenem.

J. M."

Miből álljon itten a' nemes tselekedet, azt ki ki láthatja által; — mi óhajtjuk, hogy több ehez hasonlókat jelenthessünk 's tisztelt Olvasóinkat az 1723-ik esztendei 56-dik Törvény-tzikkely' 3-dik §-sára emlékeztetjük.

Thaisz.

4. É s z r e v é t e l.

Folyó 1826. esztendőben jött ki Pesten Trattner Mátyás Úrnál ilyen Czim alatt, „Character festő 's elmés mulatságos Anekdoták”, egy jeles, — de még imitt amott jobban is kipalléroztatható — 'Sebkönyv formájú Munka. Ennek olvasgatásával kívánván és jelenvaló Fördéseim' ideje alatt borongós gondolatimon a' lehetőségig tágitani, elértem ugyan általa czéomat. — De óhajtottam volna, hogy az abban foglaltatott — kevés számú Magyar Anekdoták között Perényi Gábort a' feleségével elkövetettnék állított ritka példájú, 's okatlan kegyetlenségéről characterizáltatni ne láttam 's ne olvastam volna! — Lehet, sőt épen helye van az e'tele Munkákban a' nagy emberek' nem csak Virtusaik', hanem benne találtatható különös gyengeségeik' előadásának is. Mindazonáltal, hogy az érdemes Író, vagy is az Anekdoták' Öszveszedője egy olly utálatos Charakternek lerázolására nézve egy Magyar Hőst,— a' nélkül, hogy ötet azokkal, kik ő felőlle akár csak az Anekdoták-ból, akár csak Forgáts Ferencz Püspök', vagy más ezzel egyetertők' Historiájából olvastak, legkisebb jobb oldaláról is megismértette volna, — választotta tárgyául, az én gondolkozásom módja szerint jóvá nem hagyható. Minthogy különben is a' mi bennünk Magyarokban, és Törvényeinkben (ámbar Perényit a' feleségével véghezvittnek leíratott kegyetlenségre azok sem szabadíthatták volna fel) vadságnál egyebet nem kereső külső és belső Ellenségeink az ollyan történetek' előhozhatásán, sőt csak reánk foghatásán is kapni szoktak. — — —

Én már kivénültem abbúl, hogy az általam valaha gyakoroltatott Iróskodást ismét elővégyem, annál inkább hogy akármelly közre bocsátott Irások' megczáfolásával bibelődjek. Azomban még is csak sipákolván bennem a' Nemzeti tűz, szeretném, ha buzgó Iróinkat az a' félékre figyelmetesekké tehetném és nevezetesen ha jelenvaló Észrevételetském az Anekdoták' előttem ismértlen Kiadójának, — további útastásául, — tudtára eshetne. Merő Nyárádon 14. Jul. 1826.

Szrógh Sámuel.

5. Petrózai Trattner Mátyásnál 1826-ban készült Könyvek.

43) *A' Status' Nagy Embere's* annak Tulajdonságai, Érdemei, és méltó Megtiszteltetése vagy néhai Fő Méltós. Csábrági és Szitnyai Kóhary Ferencz Ur Ö Herczege Muráynak Örökös Ura, Magyar Országának Híralyi Udvari Fő Cancelláriusának, 's a' t. Halotti tiszteletére mondatott Halotti Beszéd, a' Hetskeméti Helvetziai Vallás-tételt követők' Templomában Julius 16-dik napján 1826. esztendőben, a' Ketskeméti Helvetziai Vallás-tételt követő Sz. Ekklesia' egyik Lelki Pásztorá Matolcsi László által. 4. lap. 20

44) *A' Pesti Jóltevő Aszszonyi Egyesület* Állapotjának Előadása az utóbb eltelt három esztendőben, 1825-iki Aprilistól fogva 1826-iki Martius végéig, 4-o lap 16.

45) *Elegia honoribus Admodum Reverendi, ac Eximii Patris Martini Bolla, dum Pii omnium desiderii et Consentientibus suffragiis in Capitulo anni 1826. die 24-a Sept. Praepositus Provinciae Scholarum eligeretur, dicata Vacii ab Andrea Jalloits, e S. P.* 4-o lap 8.

46) *Assertiones ex Universo Jure et Scientiis quas Superatis Rigorosis Examinibus pro consequenda ex Vniverso Jure Doctoratus Laurea, annuente Inelyta Facultate Juridica publice propugnandas suscepit Nob. Sigismundus Fessel, Jurat. in Judiciis Advocatus, ac in Reg. Academia Jaurinensi Litt. Part. et Styli Cult. Prof. Pub. Ord.* in 8-o lap. 16

47) *Solennia XVII. Memoriae Anniversariae Bibliothecae His-Honthanae Publicae Senioratus Evang. A. C. die 15. Septemb. Anno 1825. Alsó-Szkálnokini celebrata. I.*

XI. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Gáttáji Gorové László. Eger Városa történeteinek 4-dik folytatása. l. 3.
- 2) Szabó Jó'sef. A' Sanscrit. l. 47.
3. Γνωσεβες. Szózat Napkeletről, a' Magyar férjfiúi és Asszonyi Nem' viszszonnyaik eránt. l. 65.
- 4) B. J. M. P. Hazafiúi Óhajtás a' két Magyar Haza' Iróji-hoz 's Nyelv-művelőjéhez. l. 78.
5. Kovács Sámuel. Mint kezdett a' Görög Nyelv a' XV-dik Százban Napnyúgoton felelevenedni. l. 99.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-esmertetések.

- 1) Felső Magyar -országi Minerva. Folyó Irás. 1826. 2-dik Negyed 's a' t. l. 109.
- 2) Lánghy Steph. Delectus Poëtarum 's a' t. l. 122.

B) Külföldi Literatúra.

Könyv-esmertetés

- 1) Ebersberg. Der junge Mann in der Welt. 's a' t. l. 122.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Jelességek. l. 128.
- 2) Jelentés Héberől. l. 129.
- 3) Nemes tselekedet. l. 129.
- 4) Észrevétel. l. 130.
- 5) Petrózai Trattner Mátyásnál készült Új Könyvek. l.

NB. A' jövő XII. Kötettel a' Szép -Literatúrából két Ív kiadafni.

NB. Elhagyta a' sajtót November' 30-dikán 1826;

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 6.

XII. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER MÁTYÁS' betűjével
és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

A' Régiék' Temetkezésökről.

Akarmiféle Tárgyokról, akár melly ékesen 's gyönyörködtetőleg írunk, ítéletem szerint egy se lehet hasznosabb és megilletőbb, mint az arról való Értekezés, melly a' földön egyaránt minden embernek elkerülhetetlen sorsa, t. i. a' Halál, és az azt követő eltemettetés, 's föld' gyomrába való tétettetés. Míg ifjak, 's egészségesek vagyunk, kedvetlen, igaz az, előttünk a' halálnak emlékezete, mellynek rémítő képzelete mihelyt elménkbe ötlük, azonnal özszerántjuk szemöldökeinket, 's minden vidamságunk elenyészik. Jó is bizonyára Salamon-ként szemünkkel néznünk nekünk a' Napot, és gyönyörködtetnünk magunkat a' természet' kellemetességeivel. Azok a' gazdagságnak, bővölködésnek 's földi nagyságnak avatottjai, kik a' jó egészség mellett, semmi földi jók nélkül nem szűkölködnek, kik sok ezerekbe került, mesterségesen készült, mindenféle szebb meg szebb szagoskodó virágokkal, 's egyéb különös szépségekkel felékesített kertjeikben tölthetik idejüket, rengettetvén a' sokféle gyönyörúségeknek aranyos bölcsőjében, épen nem csudálom, ha nehezen válnak meg a' világi élettől, midőn meggondolom ama 70. esztendőt meghaladott öreget, ki a' csomó fát háza felé nehezen emelvén ilyen szókra fakadott:

„Bár bé fogná szemem' az örökös álom
„Oh jöjj el már végre régen várt halálom!

azomban a' halál, hívására ott teremvén, úgy megijjedt, hogy eszén is alig volt, 's így változtatta meg előbbi szavait:

„Nem bírtam felvenni e' fát a' vállamra
„Azért kiáltalak; hogy add fel hátamra!
„Talán még most is fut, olly gyors lett a' lába
„Vélvén: hogy a' Halál hág minden nyomába.
„Ázt kell az emberről e' példán ítélni:
„Hogy nincs olly nyomorúlt, ki nem szeret élni*).

De bár jó szemeinkkel néznünk a' Napot, 's gyönyörködnünk a' természet szépségeiben, csak ugyan végre a' 70. 80. esztendőök bévégezik pályánkat, 's össze kell elegyednünk Éleinknek poraivál. Oh be gyakran szóllanak a' halottakra hangzó harangok, mellyek a' mi minden órán közelebb közelebb érkező végünket jövendőlgetik. És épen ez indított most engemet arra: hogy a' közös halált követő temetkezésökről értekezem a' Régieknek **).

A' Holtak' eltemetése egy ollyan cselekedet, melly szerint az élők, tehetségökben lévén, a' megholtak testeiket a' Temető - helyre tisztességesen kikísérvén illendő szertartásokkal eltemetik; hogy másoknak csúfságúl ki ne tétessenek, vagy hogy az oktalan állatoktól el ne szaggattattassanak.

A' föld mindenek' anyjának neveztetik; mert a' holtakat kebelébe fogadja, és poraikat, csontjaikat híven megőrzi. Innen régi, és megörökös

*) P é c z e l i Meséi közt, a' 98-dik lapon.

***) Az ó esztendőnek utolsó Napjaiban; ámbár mindenkor nyomos szó a' halál és a' temető. —

dött szokás volt az: hogy a' megholtak testeik a' földbe temették, melyet maga az ISTEN is megerősített, midőn Mó'sest a' Beth. Peor ellenébe a' Moáb földén eltemette 5. Mos 34. 6. Ide járúl a' test' elrothadásának szükségessége; hogy osztán a' megújulásra, a' feltámadásra alkalmas lehessen, — mellynek példáját láthatjuk a' természet' folyásában, p. o. hanemha a' vetés után a' mag megrothad, semmi se terem. A' Test' megrothadása is alkalmasabban véghez nem mehet, mint a' föld' méhében. Ezen hasonlatosságtól vett erősséggel élt Idvezítő Urunk, Ján. 12. 24. Bizony bizony mondom néktek, ha a' földbe esett gabona mag meg nem rothadand, csak ő maga marad, ha pedig megrothadand, sok gyümölcsöt terem; és Szent Pál Apostol 1. Kór. 15. 36. 37. 38. Balgatag ember! a' mit te a' földbe vetsz nem elevenedik meg; hanem ha megrothadand. És a' mit el vetsz, nem azt veted el, a' mi azután kikél; hanem pusztá magot, t. i. gabonának, vagy egyébnek magvát. De az ISTEN ad annak testet, a' mint akarta, és mindenféle magnak kiváltképen való testet. A' honnan a' Németeknél a' Temetőhelyek Gottes Acker-eknek, az az, ISTEN' szántó- földjainek neveztetnek; mert azokba a' holt testek mint valamelly magok elvettetnek a' jövődő feltámadás reménysége alatt.

De még a' Nemzetek' törvényeik szerint is elkellott temetni a' halottakat. Az Athénében lieknél olly nagy gond volt a' temetésre, hogy halállal büntették az ollyan hadi-vezéreket, kik az elesett katonák' eltemettetését elmúlatták. Nicias egész táborát megállította, míg két kato-

nát eltemettetett *). És ez a' holtak eránt való utolsó kötelesség, minden időben 's minden Nemzeteknél egy része volt a' Religiónak, úgy hogy a' kik azt elmúlatták, azokat átkozottaknak tartották **). Minthogy ez a' természet' törvényén fundáltatott, még az ellenség se irigylette. Hannibál, ámbár a' Római névnek megesküdt ellensége volt, még is az elesett Flaminus' testét megparancsolta felkerestetni, hogy eltemettesék ***). Csak maradjon magának az a' minden emberiséget levetkezett Stoicusok' felekezete, kiknek mindég e' forgott szájokban: *Coelo tegitur, qvi non habet urnam.* Kik keveset adtak arra: a' föld felett e' vagy alatta rothadjon meg a' test. De sokkal okosabban mondotta Ariminus régi Poéta:

Humano generi posuit natura creatrix

*Hanc legem: ut tumuli membra sepulta tegant ****).*

*) Jó és hiteles Barátunktól tudjuk, hogy a' legutolsó Frantzia háborúkor egynehány Marjássy Ezredbeli köz vitéz az ellenség által egy szőlőben lévő borházba szorítottván, ámbár az ellenség ágyúji által mindenkor lövöldöztetett 's egyáltaljában az előre nyomuló ellenség gyalogsága által is végső veszedelemmel fenyegettetett; — még is az ágyú golyóbisok nem ugyan zápora, de sürűbb füttyülései között is, nem tsak elesett pajtásainak sírt ásott 's azokat eltemette, hanem végső tisztelet megtétele végett épen utolsó lövéseit kilötte volna, ha azt az épen oda érkezett Tiszt barátunk meg nem akadályoztatta volna.

A' Red.

**) Azért a' legnagyobb szégyenünkre válik, hogy főképen némelly Városban, ámbár azon tsekély földet, mellyben kedves halottunk fekszik, igen nagy áron veszük meg; — még is az emberiség' gyalázatjára a' temetőkre legkisebb gond sintsen; — azokban sertések túrnak, földön futók fajtalankodnak, alávaló pajkosok a' legszebb emlékeket is istentelenül megrutitják, megtsonkítják. Ez a' demoralizátiónak legnagyobb megesmertető jele 's utálatosabb a' baromiségnél; — mert a' ki a' halottakat nem

***) Livius. 3. Dec. Lib. 2.

****) Rosinus Antiqu. Rom. pag. mihi 465.

A' temetésnek módja olly sokféle volt eleitől fogva, a' melly sokféle volt a' Nemzeteknek szokások és vallások. Voltak ugyan ollyan Nemzetek is, kikről feljegyzették, hogy halottaikat nem méltóztatták temetségre. Mint a' Lothophagusok, kik halottaikat tengerbe vetették. A' Sabaenokok, kik még Királlyaik' holt testeiket is ganéjba dugták. Strabó írja: hogy a' Hircanusok ollyan kutyaakat neveltek, mellyek halottaikat megették, sőt Hieronymus' bizonyítása szerint fél holtan is nekik hányták. A' Massagéták's Derbiták, szüléiket, atyokfiai, rokonjaikat, vénségökben megölvén megették, helyesebbnek tartván, hogy magok egyék meg, mint a' férgek. A' Tibarénusok, Colchisiák, Parthusok szeretett öregjeiket felaggatták. A' Hyperborensoknál, a' kik megelégedtek életökkel, elébb jól lakván étellel itallal, magokat a' közsziklákról levetették. A' Chiusbéliék a' holtak' megégett csontjait mozsárban megtörték, azután rostán szélnek eresztették. A' Persák madaraknak hányták *). De mind ezek goromba barbarusok voltak, és úgy látszik minden emberiséget levetkeztek. Bizony felette nagy illetlenség, a' legnemesebb teremést az embert holta után egyenlővé akarni tenni a' barmokkal, mellyek a' vadaknak's madaraknak a' szétszaggatásra kivettetnek, illetlenség az embereknek csúfságul kitenni; illendő ellenben, hogy az ő anyyának a' földnek adattassék **).

tiszteli, hogyan betsülhesse az az élőket: holott minden kedves elhottunk kőzelebb tsatol benjünket az örökkévalósághoz,

A' Red.

*) Geier de Luctu Hebraeorum pag. 104. 105.

***) Sőt a' barmokkal se szokták ezt tenni a' képzettebb Nemzetek és tsak Törökországban, és némelly rosszszúl el-

A' mi azokat nézi, kik magokat megölték a' Zsidóknál sem temették el tisztességesen, a' mint Flavius Josephus bizonyítja. Aristóteles is azt mondja, hogy szokás volt gyalázattal illetni az ilyeneket, az az, nem temették el azokat, kik nem várták bé, hogy meghaljanak természetesi módon. De mivel mindég bizonytalan az ok, a' miért az emberek magokat megölik, erre nézve a' legjobb törvényt hozták Magyar Hazánk' Törvénytudói, 's Attyai az 1807-diki országos Deputación eme szavakkal: „Cum dubio semper locus „supersit, consultone an animi intemperie, mor- „bove alio violentas sibi quis manus intulerit, „hoc potius praesumendum est. Atque ideo, „usitatae olim in similibus casibus poenae, vel „potius abusus, quoad occisi sepulturam, pro „abolitis declarantur, et infelicium talismodi Ca- „davera communi reliquorum Coemeterio, absque „tamen solennitatibus inferentur” *).

Hogy a' Zsidók között a' temetkező-helyek a' Városokon kívül voltak, bizonyos, ha kiveszszük azokat a' Királyokat, kik a' Dávid' Városában temetkeztek; mindazáltal azok is kertekben 's kösziklák' tágas boltjaikban. Lásd. 1. Kir. 2. 11. 14. 15. 24. 2. Kir. 10. 13. 21. Részekben, — mások az árnyékos fák alatt 1. Mós. 35. mások a' hegyekben 4. Mos. 38. 5. Mos. 10. Jos. 24. Így az Idvezítő is. Az Athénébélieknél is régen törvény volt róla, hogy a' halottakat kívül kellett temetni a' városban. A' XII. Táblák' törvénye is tiltotta, hogy a' városban ne temessenek se egészenek. Hadrianus Imperatoris megtiltotta;

rendelt nagyobb városban láthatni dögöket az útszákon fetrengeni.

A' Red.

*) Lásd Codicem de Delictis eorumque poenis pag. 65.

hogy se Rómában se más városokban ne temetkezzenek ; mert a' koporsók' megnyitásával, mind a' levegő megvesztegetődnék, mind az ott ásatott kútak' vizei a' megrekedt bűdös szagtól megromlanának.

Hogy mentek idővel arra, hogy nem tsak a' városokban, hanem a' templomokban is temetkezzenek, megmondja a' História t. i. hajdan az Imperatoroknak, 's más Nagyoknak megengedettett, hogy a' Templomok' porticussaikba temetkezhessenek, azután lassanként a' Papoknak tisztesség okáért majd megnyerték azok is, kik az Ekkle'siákra, Templomokra summákat testáltak, a' honnan végre a' lett, hogy pénzért mindeneknek nyitva állott erre az ajtó, noha eleinte némelly Conciliumok ellene kiáltottak, 's megtiltották a' Temető- helyek' megvásárolhatását, mint a' Triburi 's Nanneti.

A' megholt Baváriai Felsőges Király Maximián József még Elector korában 1803-dik esztendőben Januárus' 28-dikán illy foglalatú parancsolatot tétetett a' maga Birodalmaiban közönségessé :

„A' megholtak' templomokban való temetésöknek káros volta már régen megmutatódott, 's közönségesen megesmértetett, és ezen fő 's residentialis Városban nagy részben meg is tilalmaztatott. Egyedül a' falu- helységekben uralkodik ez a' józan politziával ellenkező visszaélés, a' mellynél fogva a' templomokba bézárt levegő, a' száraz földben lassanként elrothadó holt testeknek gőzölgése által megvesztegetődik. Ahozképest közönségesen minden Tisztviselőnek és Parochusnak parancsoltatik ; hogy mostantól fogva a' templomokba és kriptákba való temetkezés senkinek meg nem engedődik ; hanem egyáltaljában mindennek a' közönséges te-

„mető-helybe kell temetkezni, minden rang és
„származásra való tekintet nélkül, akár Pap, akár
„világi, akár szegény, akár gazdag lett legyen
„a' megholt 's a' t. *)).

A' Temető-helyeket szent helyeknek tartották
a' Nemzetek. A' Rómaiak 's a' Són törvényei
azt tartották, hogy a' sír-halmokat bántani nem
szabad. A' Római Törvény e' volt: A' hely a'
hova holtat temetsz szent legyen! nem
csak a' XII. Táblákon volt meg ez a' Törvény;
hanem Numának, a' Rómaiaknak 's Görögök-
nek legrégebb Törvényeik között is; hogy a'
temető-helyeken senki erőszakot ne tegyen; melly
nem a' külső polgári, hanem a' vallásbéli Törvé-
nyekre tartozni látszatott, hogy a' Temető-helyek
a' Dü Maneseknek mint valamely templomaiknak
íteltettek **). Innen Első Rudolf Császár alatt
a' Coloniai Conciliumban a' 2-dik Canonban ez a'
Törvény hozattatott: A' Temető-helyeket
békell keríteni, hogy a' holtak' csont-
jait disznók, vagy más állatok meg
ne egyék ***). A' kik a' koporsókat bántották,
mindég kemény büntetésekbe estek, és az embe-
rek' közönséges ítéletök szerint mindég kárhoz-
tattak azok, kik olyan dühösségre vetemedtek,
hogy a' sirokat feltörjék 's a' holtakat kiássak.

Valjon térszen-é az valamit a' holtakra nézve,
ha el, vagy nem temettetnek? Virgilius azt
mondja. Aeneidos Lib. VI. v. 326. 327.

Nec ripas datur horrendas aut rauca Fluenta
Trans portare prius, quam sedibus ossa quierunt.

*) Lásd a' Magyar Kurir' 1803-ki első Fertály' 179. 's
180. lapján.

***) Augustinus de Civitate Dei. Tomo I. pag. 701.

****) És fájdalom! mint vagyon mi nálunk a' Sváb falukat 's
némely tisztességes Magyar mező-városokat kivévén? —

és néminémüképen ezen ítélet - tételben mindeknek megegyeznek. A' Zsidók szorgalmasan megkenték, a' Rómaiak nagy büszkén megégették. Svétónius írja: hogy a' legundokabb Né ró' testével véghetetlen sok drága szereket égettek meg. Hanem csak ugyan azt lehet mondani: hogy valamint az istenteleneknek nem használ, ha eltemettetnek is; úgy a' híveknek nem árt, ha el nem temettetnek is. Mert ha tenne valamit az idvességre, rosszúl volna úgy azoknak a' szegényeknek állapotjuk, kik temetség nélkül szűkölködnek, kivált a' Mátyroknak, kiknek testeiken kegyetlenkedtek az istentelen Tyrannusok. De csak ugyan tisztességes dolog az emberi holt testet eltemetni; mert erre a' természet maga ösztönöz. Példák rá a' régi Atyák és Szentek. Osztán maga az ISTEN a' temetséget a' maga jótéteményei közzé számlálja, mert el nem temettetni büntetés. Jer. 22: 18. 19. Azt mondja az Úr Joákim felől, Jó'siásnak a' Juda Királyának fija felől: Szamárnak temetségével temettetik el, kivonatik és elvettetik Jérusálem' kapuin kívül; azért is az ISTEN maga eltemette Mósest, mint feljebb is említettem. Osztán még, közönségesen úgy tartják, hogy semmi holt test se undokabb az emberi testnél, melly azt mutatja, hogy a' bűn miatt, melly undokok vagyunk ISTEN előtt. Ezenkívül, fel kell támasztatni a' testnek, hogy örök hajléka legyen a' léleknek. Végre, a' híveknek testeik a' Sz. Léleknek Templomai, tehát feltámadnak dicsőségre, és a' temetés a' holtak eránt való szeretetnek 's tiszteletnek tanúbizonysága *).

A' temetés' módjának tisztességesnek kell lenni, az az, mind a' természethez, mind az élő

*) Petri Martyr Loci Communes pag. 538

's megholt személyekhez illendőnek. Tehát az élőknek gyászszok és sírások mérsékeltebbek! az az, olyan legyen, melly kifejezze a' holt eránt való kívánságot 's szeretetet. Jan. 11. 34. És monda: Hová tettétek? midőn mondanák neki: Uram! jere és lássad! 35. könnyezett Jezus. 36. mondanak azért a' Zsidók: Imé melly igen szereti vala őtet. Távol kell lenni a' babonának, mintha a' temetési czeremóniákkal segítettének a' holtak. Távol kell lenni a' luxusnak, a' rendkívül való pompának; mert bolondság olyankor mutogatni a' kevélységet, midőn a' test elformátlanodik. Esa. 22: 15. 10.*).

Szabados dolog-e' a' Halottakat siratni? Erre azt az ellenvetést teszik némellyek: minthogy a' halál természeti gonosz, mellyet semmi módon elkerülni nem lehet, és hijjába szomorkodunk azért, a' mi szükségesképen megesik, 's hát ez nem egyéb, mint rosszszat rosszszal tetézni. De én azt mondom: hogy ámbár mindeneknek meg kell halniok; mindazáltal a' gyászolás a' sírás nem tilalmas; mert embertelenség a' mások' szomorú történeteinek meg nem illetődni. Azért adta belénk ISTEN az indulatokat; hogy szerentsés állapotunkon örüljünk, 's az ISTENnek azért örömmel hálát adjunk. Nem is kell követni a' régi Ráczok' 's Mássziliaiak' szokását, kik, ha gyermekeik születtek sírtak, halottjaikat pedig vigan temették, *) tsak hogy, a' mint feljebb emlitém, mértékkel legyen.

A' Pogányok sok jelekkel mutatták ki a' holtakon való szomorúságokat, megtartoztatták magokat a' vendégeskedéstől, minden ékességet letettek ruhájokról, hajokat szagatták, elmetszették, borotválták, a' holt testtel együtt megégették,

*) Perkins Tom. I. pag. 54.

*) Pol. Vergilius de Rerum Inventoribus Lib. 6. Cap. 10.

néha a' földre lefeküdtek, ott hntergettek, fejöket porral hamuval behintették, mejjeket verték, testöket sértegették, az Istenek ellen panaszkodtak, sokszor azokat átkozták, söt sokszor annyira mentek; hogy azoknak templomjait, oltárjait lerontották. Mikor valami nagy hivatalú ember, vagy hadi vezér holt meg, az egész város gyászolt, megszütek minden közönséges Gyülések, az Oskolák, ferdő-helyek, kalmár-boltok, Templomok, 's minden közönséges helyek bézárattattak *).

De lássuk már 1. a' Görögöknek, 2. a' Rómiaiaknak. 3. A' Zsidóknak 4. A' Mohamedánusoknak 5. és utoljára a' Keresztyéneknek temetkezésöket!

1. A' G ö r ö g ö k r ö l.

Ha valaki a' Görögöknél megholt, szemeit és száját Attyafiai bézárták, azután megmosták. Az Illiriusokról azt írja A e l i a n u s Lib. 4. Cap. 1. hogy életökben háromszor szoktak megmosztatni: 1. Születésökkor. 2. Mikor megházasodtak 3. Mikor megholtak. A' holt testek bébalzsamozása melly az Egyiptomiaknál igen gyakaroltatott, kevéssé volt esméretes Görögököknél. A' Görögök a' megmosatott 's megkenetett holt testeket halotti-gyász ruhába öltöztették, melly többnyire fejer volt; hanem a' Lacedemonbéliek veres katonai öltözetben kívántak temettetni. Majd felöltöztetvén lábbal kifele a' ház' küszöbéhez tétettek. Az ajtóba vízzel teli edényt tettek, hogy a' kik a' halotthoz közel esvén azt megillették, megmosattatnának. Nevetséges, hogy a' holt' szájába egy fillért is tettek, mellyet rév-bérül adna C h á r o n n a k, hogy az

*) Broughton Rel. Lex. 2-dik Darab 199. lap,

Acheronon szérecsésen által vinné, — és egy darab lepényt is tettek mellé, hogy a' Cerberus' dühösségét azzal csillapítaná. A' csekélyebb halottakat más nap' kivitték, a' nagyokat pedig 8-czad napra. Az Athénébéliek nap felkölte előtt vitték ki halottjaikat, mások pedig nap közben kísérték a' holt testet a' holtak barátjai, a' hadban pedig a' katonák, kísérték pedig a' barátok fejér-ruhákba öltözködve 's koszorúzott fővel. A' temetés régibb szokás a' Görögöknél az égetésnél, mellyet Hercules vitt magával Görögországba, és osztán közönségesen bévétettetett.

Testével a' holtak ruhái is megégettettek, hozzá adattattak a' fegyverek, kenetek és egyebek, mellyek vagy kedvesek voltak a' holt előtt, vagy pedig az ott jelen lévőknek orraikba jó illatot eresztettek. A' Rogusnál állott atyafiak könnyes szemekkel kérték a' Zephyreket, hogy segítsék hamar megégni a' holt testeket. Ugyan azok bort öntöttek a' tüzes hamura, hogy a' holtak csontjait összeszedhetnék, 's olajjal megöntvén, fa-, vagy kő-vedrekbe tévén, eltemethetnék, mint Homerus, Iliássá' 24 v. 791. 's Virgilius, Aeneisse' 6. v. 226. megjegyzette. Jele volt a' gyásznak a' hajat leborotválni; mellyet némellykor a' Rogusra vetettek. Levetették szép ruháikat a' gyászolók 's meg is szaggatták Ovid. Heroid. 6. 27. De hogy mezítelen ne maradnának durva posztóból valókat vettek magokra. Leültek a' porba s' fejeiket azzal és hamuval behintették, nagyobb szomorúságok' ki jelentésére mejjeiket ökleikkel verték, mint a' Dido' Nénje Virg. Aen. 4. 672. — mint közönségesen a' pogányokról feljebb láttuk vala. — Voltak náluk bérben fogadott síró aszszonyok, még férfiak is söt síposok is. Statius. Theb. 6. 12. Kísérvén a' holtat, énekeltek, majd a' Rogusnál, végre a'

sírnál. Szokás volt a' temetésnek napján egynehány esztendőkhben a' gyászt megújítani. Tartattak halotti oratiók a' holtnak ditséretére; melly tisztesség az Elöljárók' közönséges rendeléséből tétetett azoknak, kik a' Hazáért erőssen harczolván a' hadban elestének, 's addig nem volt szabad a' sír-halmokat ott hagyni; még mirtussal, virágokkal, különösen liliomokkal bémem hintették. Helyhezttettek a' koporsókba az Urnákkal, 's Hamvakkal egygyütt égő mécseket vagy lámpásokat, mellyek olly csudálatos mesterséggel készültek, hogy néhány századokon keresztül szüntelen égtek.

J e g y z é s. Csudálatos, ha igaz, hogy 15. Százokon által is elvilágoskodtak az illyen mécsek. Ha tudtak régen illyeket készíteni, ma az elveszett mesterségeik közzé számlálhatjuk.

Véghez menvén a' temetés, a' holtnak legközelebb való attyafia, megvendégelte a' barátokat, 's a' mi megmaradt, a' sír-halomra tették a' szegények' számára. Innen mondja Tibullus L. 1. Eleg. 6.

— — — escasque sepulchro

Quaerat, et a saevis ossa relictá lupis

az evés közben 'a beszélgetésnek matériája volt a' holtnak dicsértetése. Innen van az a' példabeszéd a' rossz emherekről: még a' Torokban sem dicsértetel meg. A' temetés napja után 9-dik 's 30-dik napon áldoztak a' holtak' lelkeiknek fekete juhokat 's ösztövév fekete üszöket, nem külömben vérből, téjből és mézből készült áldozatokat. Illyenkor, hogy azoknak lelkeik megjelenjenek, és az áldozatot kedvesen vegyék, neveiket nagy hanggal kiáltották Virgil. Aen. L. 3. v. 66. 67. 68.

Inferimus tepido spumantia cymbia lacte
Sanguinis et sacris pateras ; animamque sepulchro
Condimus et magna supremum voce ciemus.*)

2. A' Rómaiakról,

A' Rómaiaknál a' holtak szemeit, annak közel való Atyafiai lezárták, mellyeket osztán a' Roguson ismét felnyitottak, azután a' földre tévén meleg-vizzel megmosták, majd megkenték, legtisztességesebb ruhájába öltöztették, az épület' tornáczába helyeztették vigyázót rendelvén mellé. A' gazdagabb halottnak háza eleibe Cziprus-fa állittatott. Azután 8 nappal a' nép kiáltó által a' temetési tisztesség-tételre meghivattatott, a' mikor osztán bizonyos ceremóniákkal ment véghez a' holt testnek temettetése' helyére való vitettetése. Ha gazdag volt, vitték a' rokonok ágyban vagy lektikában, — ha fő ember volt, vitték a' tisztességesebb emberek a' szegényebbeket pedig a' test hordón a' halott-temetők. Elölvitettek a' Familia' Eleinek képeik, az ellenségtől nyert ragadományok, győzdelmi ékességek, katonai czimerek, ajándékok 's több e'félék lobogtak a' sok fákllyák is. A' holtak testamentoma szerént szabadon bocsáttatott szolgák süvegesen elöl mentek, követték a' rokonok, a' fiak, ha voltak, fedezett, a' leányok pedig fedezetlen fővel, a' barátok 's mások gyász ruhában. A' gyásznak 's keserűségnek megbizonyításán meghasogották ruháikat is Virgil' Aen. 5. v. 675, mellyet cselekedtek a' Zsidók is, mint alább látni fogjuk. A' bérben fogadott siratók zengedezték siralmas nótáikat. Ezt követte a' halotti megdicséretetés valami atyafi vagy más jeles ember

*) Lásd bővebben, ha tetszik a' Görögök' temetkezéséről, in Compendio Ant. G. Graecorum Chr. Brünings.

által, melly végződven megindultak a' holt testtel, és a' városon kívül arra a' helyre vitték, hol vagy eltemették vagy megégették. Sveton. in Caesare Cap. 6. és Cicero de Legibus L. 2. Cap. 23.

A' közönséges Társaság' régibb idejében eltemették a' holt testeket, ámbár ez a' szokás nem volt mindenkori, mert már a' Város építtetése' 253-dik esztendeje táján Dion. Halic. 5. 47. szerént égették is. Midőn pedig a' Republica legnagyobb virágjában volt, az Antoninusok' utolsó idejekig, legalább a' főbb emberek' testeik megégettettek: hanem azután ismét visszamentek a' temetésre. A' még 7 hónapot nem ért gyermekeket sem égették meg; hanem csak eltemették. Az égetés Ceremoniája abból állott; hogy a' holt test, ágyában Rogusra tétetett drága szagos szerekkel, mellyet osztán az Atyafiak közzül valamelyik szövétnekkal meggyújtott.

Véghez menvén az égetés, a' tüzes hamut régen borral, Virg. Aen. L. 6. v. 227. azután pedig későben vízzel oltották el, és a' csontokat 's hamvakat a' Rokonok urnába szedték. Tibul. 1. 3. 6. 3. 2. 23. Svet. in Aug. C. 100. azután a' jelenvalók a' Paptól tiszta vízzel háromszor meghintettek 's a' midőn vissza akartak térni, a' holtak salvét valét kiáltottak. Virg. Aen. 11. 97.

Salve aeternum mihi maxime Palla
aeternumque vale!

Az Urna sírba tétetvén, Titulussa a' koporsó köre feliratott, 's ezen betűk. S. T. T. L. az az: Sit Tibi Terra Levis. vagy Molliter ossa cubent!

A' Temető- helyek leginkább az utak mellett voltak; hogy az útasok a' fellyül írást olvas-

liatnák 's emlékezetökben megtartának, mert a' XII. Táblák' Törvénye szerént nem volt szabad holtat a' Városban temetni, sem megégetni; mindazáltal ezen Törvények után is némellyek temetettek ott el, kiket a' Törvények nem köteleztek, vagy pedig virtusaikért nyerték meg, mint Valerius Publicola és Posthumus Tibertus. Volt a' temető helyeknek néhány lábnyi udvarok is, koszorúkat, bokrétákat is raktak rájok ékesség' okáért.

Haza térvén a' temető helyről, a' rokonok 's barátok tort tartottak, minekutánna a' földőben elébb megmosakodtak volna, hogy a' holt test' illetésétől megtisztulnának. A' nevezetesebb temetési alkalmatossággal a' népnek is adatott eledel. Svet. in Caes. Cap. 26. 's tartattak halotti játékok is *).

3. A' Zsidókról

Mikor a' Zsidó halálos beteg utólszor vonaglik 's meghal az ott álló atyafiak, vagy mások, ruháikat megszagatják, mint egy egy tenyérnyi hoszaságra bal felől, ha pedig Szülék halnak meg, akkor jobb felől. Minden vizet a' házból az útszára kiöntenek, ábrázatját el fedik, és többé senki se nézheti, azután a' testét meleg vízzel megmossák, hogy tiszta legyen midőn bűneiről számol. Brünings azt mondja, hogy drága kenetekkel is megszozták kenni, a' férfiak férfiakat, az aszszonyok, aszszonyokat, mely a' balzsamozástól különbözik, mert az ő kenésök kívül esik; de a' balszamozás belől tojást borral kevervén öszsze, azzal kenik meg a' fejét, 's minthogy 5. Mos. 21. 23. szerint a' Törvény holt testnek éjt-

*) Lásd Rosinus' Nieuport 's Cellarius Római Antiquitássait.

szakára föld színén való maradását tiltja, sietnek véghez vinni mindent; hogy az nap' eltemethessék. Öltöztetik lenből való fehér Dalmánba, 's feljül adják rá azt az inget, mellyet a' Meny-aszszony adott vala neki jegyben, 's úgy teszik osztán a' testhordóra. Ki vivén a' házból cserép edényt vetnek hozzá, jelentvén, hogy vele együtt minden szomorúságnak ki kell költözni a' házból. A' temetőhelyre érkezvén a' sír mellé leteszik a' test hordót, és azt körüljárván hoszszú imádságot mondanak, mellynek végezetével oda járúlnak, a' kik eltemetik. A' föld' hányásában elsőknek kell lenni a' rokonoknak 's barátoknak. Ez is meglévén nagy jajgatással haza térnek, 's a' menés közben mindenik háromszor a' földre hajolván fűvet szakaszt, azt hátra veti a' halottak' feltámadásoknak jeléül, kik, mint a' fű ismét kizöldellenek E's a. 66. 14.

Mikor a' Zsinagoga' pitvarához érnek, kezeiket megmossák, azután bémenvén, a' földre ülnek, egyik helyről a' másokra ugrálnak, és helyöket legalább hétszer változtatják, 's a' holtért imádságot mondanak. Kik fő halottat kísérnek, akár gyermekei legyenek, akár közel való atyafiai, 7. nap mezt'láb kell a' földön ülniök, húst nem esznek, bort nem isznak, 30. napig nem fürödnek, nem borotválkoznak, olajjal vagy szagos vízzel se nem kenekednek, se nem mosakodnak, körmeiket megnevelik, a' férfiak férfiakkal, az aszszonyok aszszonyokkal esznek, hevernek, nem dolgoznak, 's szánakozásra méltó módon viselik magokat. Szokták pedig gyászolni apjokat anyókat, gyermekeiket testvérjeiket, feleségeiket. A' gyermekek Szüléiket egész esztendeig. A' milyen ruhában találtattak akkor, mikor a' halál történt, azt viselik egész esztendőt által.

Jegyezzük meg végre felölök, hogy örökké a' Kanahánba kívánczok temetkezni: 1. M ó s 49. és 50. melly mivel többnyire rájok nézve meg nem lehet, hát azt hiszik, hogy szüntelen hem-pelyegnek mind addig a' föld alatt, még oda nem jutnak, és hogy osztán minden Zsidó ott fog fel támadni. *)

4. A' Mohamedanusokról.

A' Mohamedanusok az ő haldoklóiknak más világra való készítésére Imámot vagy Papot hívatnak, ki felette a' szokott imádságot elhadarja, mihelyt lelke kimegy, testét meleg vízzel 's szappannal megmosatja, hasára tapodtatván a' gyomrában maradt csúnyaságot kinyomatja, orrát, száját, füleit, hátulját gyapottal bédugatja, fehér gyolcsba takartatja, 's koporsó nélkül Sz. Mihály lovára tétetvén sebes lépésekkel sírjához fövel viteti. A' holt test előtt énekelve mennek az Imámok, utánna pedig siránkozó háza-népe, rokon, baráti, esmérői. A' kik illyenkor akarhol a' test mellett elmennék, testét kezökkel illetik.

A' sírhoz érkeztvén a' testet abba béteszik, felibe három lábnyira, — hogy a' vizsgáló Angyalok' elérkezésökkor felülhessen, — deszkával befedezik, arra földet hánynak, és m. e. végképen oda hagynak, sírja felett imádkoznak. Felibe ketős fej-fákat helyheztetnek, egyet feje, másikat lába felibe. A' férjfi feje fájára, rangját, állapotját jelentő Turbánt, az aszszonyok' fejfájokra fejkötöt, szoknyát, keszkenőt 's más aszszonyi ékeséget festenek. A' Turbánon, vagy fejkötön alól festett kék mezőre e' szókat írják: ISTEN legyen neki örökké kegyelmes! A' lábhoz tett fákra semmit se festenek vagy írnak.

*) Lásd bővebben Brünings és Ikénius 'Sidó Antiquitassáiban és Buxtorf Synagoga Judaiájában!

A' sírokra Czíprus-fát 's más kedves illatú virágokat és plántákat ültetnek. A' köz rendű emberek temető-kertekbe, a' fő Famíliák különös kriptákba, és kövel kerített kis temetőkbe temetkeznek, egy sírba egy testnél többet nem tesznek, a' honnan egy Országban sem lehet annyi temető-helyet látni, mint a' Mohamedánusoknál *).

A' Korán' világos parancsolatja szerint a' megholt Musulmannoknak testét 12. óránál tovább a' föld' színén nem lehet tartani; hanem az uralkodó Fejedelmek' testeiket 2. 3. 's néhányszor több napokig is eltartják **).

5. A' régi keresztényekről.

Idvezítő Urunk' idejében 's az előtt a' Görögök, 's még inkább a' Rómaiak, megégették a' holtakat, 's hamvaikat Urnákra szedték. De m. u. a' keresztýén Hit terjedt, a' temetési Rogusok 's lángok elenyésztek, és m. u. némelly Imperatorok a' keresztýéget felvették, az egész Római Birodalomban senki többé nem égettetett meg, mint megtetszik Macrobius' tanubizonyosságából l. 7. Cap. 7. ki élt az ifjabb Theodosius' idejében; Jóllehet, így szól ő, e' mi századunkban megszűnt az a' szokás; hogy a' holtak' testök megégettessék 's a' t. melly hogy a' keresztýénektől lett, bizonyos — mivel már régen a' Pogányok is azt vetették szemökre a' keresztýéneknek: kárhoztatják a' Rógusokat, és a' tűzzel való megégettetést, mellyre a' lett a' felelet: Nem félünk hogy a' temetkezésben valami kár legyen, a' mint hiszitek; hanem a' temet-

*) Lásd Decsy Osmanographiáját. I. Rész 263—265 lap.

***) Ugyan azt 2-dik Rész 439 lap.

kezésnek régi és jobb szokását gyakoroljuk *).

És ez az első keresztyéneknek tisztességes szokások annyira tetsző volt ISTEN előtt; hogy az Ő Felsége' gondviselése úgy igazgatván a' dolgot sokat tenne a' Pogányok' megtérésökre, és az Evangyéliom' terjedésére. Megjegyzi ezt Julianus Apostata, ki egy pogány Paphoz irván eszére adja azokat a' dolgokat, mellyeknél fogva hitte; hogy a' keresztyének, vallások' nevedését nyerték, és ugyan azokat a' pogány Papoknak is commendálja, — mellyek is e' hármak, úgymint 1. a' jó erkölcsök: 2. az idegenek eránt való gazdálkodás, és 3. a' halottak' eltemetésének módja.

Az első keresztyén Eklézsiában idő folytában külömb külömbféle szertartások voltak a' temetés körül. Ezek a' nevezetesebbek: szokás volt nálók avagy csak a' Mártyroknak testöket bébalzsamozni. Minekelötte a' testet eltemetnék, azt először vízzel megmosták. Prudentius mondja; hogy néha szagos szerekkel is megszökták kenni. Nicéphorus szerint néha mézzel is. Azután felöltöztetvén, az atyafiak, vagy jó barátok, vagy mások tisztességesen kikísérték, a' vitel közben Zsoltárokat énekeltek, és hogy viasz-gyertyákat 's más világosítókat is vittek előttök Nazianzenus, Nyssenus, Hieronymus, Chrysostomus állítják. Letévén a' holt testet a' sír mellé, m. e. lebocsátották volna, imádkoztak azokért, kikről hitték; hogy a' Hitben holtak meg; hogy a' Paradicsomha fogadtassanak bé. Ott a' megholtnak tisztességére dícsérö beszédet tartottak, a' millyen beszédek még ma is megvagnak a' Tudósok' kezeikben. Illyenek, az Eusé-

*) Minucius Felix in Octavio pag. 72.

bius é Constantinus Császár. — Ambrosius é Theodosius és Valentiniánus. Nyssenus é, Antiochiai Püspök Meletius' holt teste felett mondott beszédjeik. Virágokkal is megszokták néha a' sírt hinteni. Többeket láthatni Dionysius Areopagitánál.

Egyiket, vagy másikat, helyesen cselekedték-e? azt én most nem vitatom. Azokat nem is említem, mellyeket magok a' régi Atyák sem hagytak helybe. A' keresztyéneknek mai temetkezésökről, 's annak különböző módjairól szólnom szükségtelen. Hanem

Bérekésztesül.

A' temetést követni szokott Torozásokról, 's a' Lithvániai 's más nemzetbeli köz-népeknek a' temetés körül való nevetséges magok' viseletökről lássunk egy keveset. A' Pogányok halottjaik' koporsóikba eledeleket tettek a' holtak' lelkeik' engesztelésére, és hogy megadják azoknak árnyékaiknak a' tartozó kötelességet. Homerus Iliásában az Y. alatt olvassuk, hogy Patroclusal sok állatok megégettettek. Mikor a' Mexicói Királyok megholtak, megszokták ölni Ministerjeiket is; hogy holtok után is azoknak társaságokban lehessenek, és ott is szolgáljanak nekik. Temettek még velek koporsóikba sok aranyat, ezüstöt, drága gyöngyös ruhákat; hogy holtok után se lássanak szükségét. Ugyan ez iratik a' Perubéliekről is. De a' holtaknak ezekre szükségök nincsen, az ezekkel való élés ez életen túl nem terjed. Osztan megint, alkalmosság adódik ez által a' tolvajoknak 's az ellenségnek is; hogy a' koporsókat feltörjék, a' kincseket elvigyék 's a' holtak' csontjaikat széljel hányják, — mint mikor Nagy Sándor, a' Cyrus'

koporsóját *) és Dárius Hystaspis a' Semiramisét feltörette **)

Virg. Aen. l. 6. azt mondja, hogy a' Polydorus koporsójába tejet és vért tettek. Hasonlókat mond l. 5. az Anchizes' koporsójáról. Szent Ágoston' idejében Afrikában 's másutt a' Szentek' emlékezetére bor és kenyér tétetett fel, mellyekből vendégségeket tartottak, 's az annya Mónika is volt jelen ilyeneken, Spondanus l. 6. Cap. 2. Az ilyenek a' Pogányok' babonáihoz hasonlók, mellyre se bizonyság se példa nincs az ISTEN' beszédében.

Osztán terhőkre is van a' siralmas Feleknek, hogy ők ilyenkor vendégségeket készítsenek, melly inkább a' vígadóknak mint a' gyászolóknak dolgok. Gyakran megesik az ilyen Torozásokban, hogy a' vendégek az ételtől 's italtól felvidámítatván, sőt meg is borosodván a' siralmas Feleknek fájdalmokat szomorúságokat nevelik, látván; hogy azok az ő szomorúságokon meg nem illetődnek, és hogy nem hogy sírnának a' sírókkal a' Sz. Pál parancsolatja szerint Róm. 12. 15. sőt nevetköznek. És végre; mert az ilyenkori költség sokra szokott menni az özvegyeknek 's árváknak nagy károokra. Oh melly szépen adja ezt elő néhai nagy Hazánkfiya T. T. Péczeli József Úr, a' szarvasnak és borjainak példájában a' VII-dik Mesében, melly szép könyvvel mint-hogy nem mindenek birnak, ide írom az egész mesét:

Egy fiatal szarvas December' Havában
Betegen fetrengett hideg barlangjában,
Hol anyai szívét főképp' e' szaggatta,
Hogy kettős borjait nem ápolgathatta,

*) Barn. Brissonius de Regno Persarum. l. 1. p. 152. 153.

**) Chr. Mathiae in Theatro Historico pag. 198.

Kik csak téjhez szokván még füvet nem téptek
'S gyengeségök miatt botorkázva léptek.
Zsiros őszi füvel rakva volt a' Tanya,
Mellyet télre gyűjtött ez a' gondos Anya
Abból ett előttök, hogyha elszoknának
A' téjtől, 's erősebb ételre kapnának.
Addig is, míg a' föld megnyitván kebelét,
Önként kitalálja a' vadak' ételét,
Betegsége' hire elment mindenfelé
'S más nap' a' Barlangot a' néző bé telé.
A' látogatóknak unta várni végét
Kérdik: hogy van? 's miként érzi egészségét?
Innen egyenesen mennek a' szénára,
Mellyet zszugorgatott borjai' számára,
Ekként látogatták sínlődő társokat
Hogy mindennap' nála megtömték hasokat.
A' szarvasnak végre történék halála
'S a' sok szomorú fél helyet sem talála,
Csak hamar holt testét egy lyukba béteszik
Azután a' sarjút egy szálíg megeszik.
Másnap' virradóra hogy megürült hasok
A' jászolra mentek az árva szarvasok,
De fájdalmok után melly nagy lett félelmök
Látván, hogy nincs többé egy szálnyi élelmök
Az éhség' foga közt még két nap' gyötrődtek
Azután mind ketten ében megdöglöttek.
Ez a' rövid Mese czéloz az ollyakra
A' kik futva mennek a' Toros házakra
'S bényelik az árvák' végső falatjokat
Az nap' mellyen sírba zárták bé Attyokat
Kik a' házban, mellyre az Úr mért siralmot,
Mint egy öt' boszszontván ütnek lakodalmot
A' hét árvák' annyát itatják erővel
Még a' megholtért is isznak bolond fővel.
Megúntt Hitves-társát vígan temethette
A' ki legelőszür a' Tort elkezdhette.

's azt veti utána a' boldogúlt Tudós; hogy Komáromban a' temető csőszsze 24 krajczárért tartozik mindennek sírt ásni; a' szomorú Házhoz pedig torozni senki sem megyen. Miért nem lehetne ezt a' szokást mindenütt bévinni? Szent Ágoston is azt mondja, hogy ilyen Torokat a' jobb keresztyének nem tartanak, és igen sok helyeken szokásban nincs *).

A' Lithvánusok 's más nemzeteknél is a' köznépek ilyen szokást tartottak a' halottak felett: a' holtat ruhájába felöltöztették, csizmáit felhúzták, székre ültették, a' Rokonságok körülülték, kik ittak, dobzódtak, 's ha serek elfogyott így jajgattak: Jaj jaj nekem! miért holtál meg? nem volte ételed italod? miért holtál hát meg? Jaj jaj! nekem! nem volte szép feleséged? miért holtál hát meg? 's a' t.

Illyen módon sírátkozván renddel előszámlálták minden javait, mellyekkel bírt a' megholt, t. i. gyermekeit, juhait, ökreit, lovait, lúdjaikat, tyúkjait 's a' t. 's egyenként mindenikre ezt a' siralmas nótát fűjték: Miért holtál hát meg? ki nek ennyi mindened volt **).

A' jajgatás után ajándékokskákat adtak a' holtaknak. Midőn a' temető felé vitték a' testet, sokan ló-háton követték, a' halottas-szekeret körül lovaglottak, kivont fegyvereikkel verdesték a' levegőt, 's azt kiáltották: Ördögök! szaladjatok Pokolba! majd sírjába pénzt hánytak úti költségül. Tettek kenyeret 's egy edényben sert is fejéhez, hogy meg ne éhezzenek 's szomszárjukhoz! A'

*) De Civitate DEI. Tom. I. l. 8. Cap. 27.

***) Ez a' Tótoknál még mái napig többnyire szokásban van, 's mind ezek danoló sírással mondatnak el.

felesége reggel és estve sírjára ülvén vagy feküdvén 30 napokig sírdogált. Rokonjai pedig holta napja után 3-dik 6-dik 9-dik 's 40-dik napon vendégeskedtek, mellyre meghívták a' megholtnak lelkét az ajtó előtt imádkozván. Ezekben a' Torokban némán ültek az asztal mellett, 's minden kés nélkül. Két Aszszonyok rakták fel az eledeleket, ki ki vetett valamit mindenik ételből az asztal alá 's italt is, azt hívén; hogy azt a' holtanak lelke feleszi 's iszsza. A' mi az asztalról történetből földre esett, nem vették fel; hanem azt is azon elhagyatott lelkeknek hagyták eledelőkre, kiknek semmi élő attyokfiai 's barátjaik nem voltak, kiknél megjelenhettenek volna az ilyen vendégségekben.

Véghez menvén az ebéd vagy vacsora, a' Pap felkelt az asztal mellől, kiséprette a' Házat és a' holtak' lelkeiket a' szeméttel 's porral kivetette mint a' balhákat e'képen szóllván: Ettek és ittatok is már kedves Lelkek! menjetek ki! Ezek után kezdettek a' vendégek egymás között beszélgetni 's idogálni. A' férjfiak és az aszszonyok egy pohárból ittak 's csókolkodtak. Lásd Gisb, Voëtü Polit. Eccl. Lib. 3. p. m. 283.

A' sokféle temetkezéseknek módját látván e'képen, mondjuk boldogoknak magunkat egyebek felett! és szemléljük a' mi temetkezésünkben az ISTEN' jóságának 's irgalmasságának legvilágosabb tükörét! ugyan is, midőn egyéb állatokat megenged minden gond nélkül elvettetni, mi belénk természeti ösztönt adott; hogy holtjainkat tisztességesen eltemessük. És a' mi a' dolognak feje, mi tudjuk azt; hogy a' KRISZTUS a' mi koporsónkat harmadnapj temetségével megszentelte, hogy már bizonyos reménységünk legyen a' felől, hogy porrá válandő testeink annak ide-

jében feltámadnak, 's lesznek halhatatlanok, dicsőségesek, 's a' JÉZUS' megdicsőült Testéhez hasonlatosok. Melly reménység alatt, mikor az ISTENnek tetszik, bátran megyünk a' Halálra, 's így szóllunk Szent Bernárddal: miért félnék, 's miért kétségesskedném? midőn tudom; hogy az én testem és vérem az Egekben ül, ő engem', a' mint hiszem, nem utál, 's el nem vét.

Kovács Sámuel.

2.

A' S y m p a t h i a.

Sunt lachrymae rerum, et mentem mortalia tangunt.

Nints' szebb tulajdonsága az emberi szívnek, mint a' Sympathia, vagy Együtt-ézés, mellynél fogva felebarátaink' szerentsés, vagy szerentsétlen sorsa nem tsak megilleti lelkünket, hanem egyszer'smind abból munkás részt is vészünk, és az emberiség' kötelességeinek teljesítésére hathatósan serkentetünk. A' szívnek érzésétől indittatva, a' tévelygőket útba igazítani, az elesteket felemelni, a' szenvedőket vigasztalni, a' nyomorúltakat felsegíteni, — legszebb része kötelességünk' teljesítésének. Egy betses intézetje ez a' mi természetünknek, mellynél fogva ott, hol a' hideg okosság a' kötelességet lassan fontolgtatja, a' szív önnön érzésétől serkentetve, az emberiség' kötelességeit már telljesítette.

Két oldalról lehet tekinteni a' Sympathiát, t. i. aesthetikai, és erköltsi oldalról. Aesthetikai, oldalról tekintve, a' Sympathia az érzéseknek köztetése, mellynél fogva a' mások' szomorúsága,

vagy öröme, a' mi lelkünkben hasonló érzéseket gerjeszt fel. Következésképen a' Sympathia vagy egygyütt-szenvedés, vagy egygyütt-örvendezés. Ez a' Sympathia, mint az érzéki természet' munkája, aesthetikáinak nevezetik (humanitas aesthetica).

Erköltsi oldalról tekintve, a' Sympathia' principiuma, és szükséges feltétele a' munkás emberi szeretetnek; egy eredeti inger, 's mint egy első mozgató erő, mellyet emberi természetünknek hólts Alkatoja azért plántált lelkünkbe, hogy az által a' szeretet' kötelességeinek teljesítésére hajlandóbbakká, és készebbekké tétettessünk. 'S mikor lelkünknek ez az eredeti készületje felebarátaink' szenvedésének enyhítésére, és boldogságának előmozdítására tzelző törekedéssel vagy onszszeköttetve: akkor a' Sympathia munkás emberiségnek (humanitas practica) nevezetik. A' jó szívű emberben ez az érzés, és törekedés, az érzéki, és erköltsi Sympathia egygyütt vagyon.

Ez a' szelid, érzékeny, résztvevő, és jóltévő érzés az embernek belső természetében mélyen gyökerezik, 's annak mint egy valódi bélyegét, vagy karakterét teszi. Szoros értelemben tsak egyedül az ember ditsekedhetik természetének ezen nemes tulajdonságával. A' honnan a' Sympathia méltó jussal nevezetik közönségesen emberiségnek, (humanitas) vagy az emberiség' érzésének. Ezen nemes tulajdonságnak illendőbb nevet nem lehetett találni. A' Sympathia, mint az érzések' közöltetése, megvagy on ugyan az állapotokban is: de legfőbb mértékben az embernek jutott részibe. Az ember nem tsak érzi a' mások' mostoha sorsát; hanem abból munkás részt is vésszen, és a' Sympathia által a' munkás emberi szeretetre indittatik. Következésképen ezen nemes

törekedés által az emberben a' Sympathia meg-nemesítettik.

Az emberiségnek ezt az érzését, melly a' mi Nemünknek valóságos diszét teszi, helytelen szempontból nézik azok, a' kik azt az egoismus, vagy önn' haszon-keresés nemtelen szüleményének tartják. Ezek azt állítják: „hogy mi a' mások fájdalmában, és szenvedésében a' magunkét érezzük; hogy mi egy elvesztett kedves személyben önn' magunkat siratjuk; a' másokéban önn'-szerentsénknek, örömünknek és tekintetünknek elenyésztését a); — hogy mi tsak azoknak örömet érezzük, és tsak azoknak boldogságát eszközljük, a' kik velünk szorossabb öszszeköttetésben vagynak”.

Illyen az a' Philosophia, melly az Empirismus' salakjából nem tud kiverekedni, és a' haszonkereséstől megtisztult emberi szeretetre nem tud felemelkedni. Az illyen Philosophia az Erköltstudománynak szépségét, és erejét elveszi 's az emberi természetet vastag homályba mutatja. Ugyan is minden nemesebb érzésű ember megvagyon győződve az eránt: hogy mi a' mások' szerentsétlen sorsa által akkor is megillettetünk, mikor magunkról elfelejkezőnk, 's önnön sorsunk legkisebb részbe se jő tekintetbe b); hogy mi nem tsak azoknak segedelmezésére vagyunk készek, a' kik velünk szorossabb öszszeköttetésben vagynak, hanem azoknak is, a' kiket soha se esmértünk, — következésképen a' kiknek segedelmezésére az emberiség' érzésén kívül semmi, más idegen interesszé által nem ösztönöztettünk. És ez — ugy tetszik nékem — egy erősség arra, hogy emberiség érzése nem haszon-kereső.

a) Rochefoucault.

b) Etiam ubi nulla propriae conditionis habetur ratio. Hutcheson. Phil. mor, 13 lap.

A' Sympathia nem csak szép, hanem erköltsi tekintetben termékeny tulajdonsága is az emberi szívnek. Abból, mint az emberi szeretetnek élőforrásából, sok nemes tettek, tulajdonságok, és virtusok erednek. Abból fölynak ki a' szeretetnek minden nemes mozdulatai, és törekedései, mellyek által felebarátainknak segedelmzésére, és boldogítására serkentetünk. Mint a' szelid nap a' természetben a' maga jóltévő melegét mindenfelé terjeszti, és abból minden élő teremtetéseket részeltet: úgy az emberiség' érzése a' maga jóltévő érejét, az emberi életnek minden körülállásai-ban, minden szükölködök, minden nyomorúltak, minden szenvedök, és szerentsétlenek eránt ki nyilatkoztatja.

Igaz ugyan, hogy ennek az érzésnek szüksége vagon az okosságnak vezér principiumára, melly annak munkálkodását kormányozza: de más felől igaz az is, hogy az okosság munkássága, és az akarat' elhatározása, a' kötelességek' teljesítésében, az emberiség' érzése által nagyon könnyebbítettik. Vegyük ki gondolatunkkal a' természetből a' napot; vegyük ki az erköltsi világból a' Sympathiát, a' következés mind a' két esetben igen egy forma lészen. A' természetben egy borzasztó tél mindeneket örökös jéggel borit bé, és a' természet minden szépségétől, és termékenységétől örökre megfosztatik. Az erköltsi világban hasonlóképen a' szeretetlenség' hidege megfagylal minden sziveket, és az erköltsi világból az emberi szeretet, mint annak legszebb ékessége, örökös számkivetésbe küldetik.

Lelkünknek ez a' szép, és nemes tulajdonsága megérdemli figyelmünket. Minket mind az, valami a' valódi emberiséget tész, különösen interesszál. Vessünk azért egy két tekintetet: I. A' Sympathia' munkásságára. II. Azokra az okokra, mellyek a' szívbén a' Sympathiát tompitják és néha az embert ke-

gyetlenségre ingerlik. III. Azokra az eszközökre, mellyek által a' Sympathia kimiveltetik.

1. A' Sympathia közönséges tulajdonsága emberi nemünknek, mellynek munkásságát nagyobb, vagy kisebb mértékben fellehet találni mindén emberekben. Bár mellyfélelően vizgálták legyen is a' Psychologusok az emberi természetet: még se fedezhettek fel abban egy tökéletes érzéketlenséget; egy eredeti antipathiát, melly, mintegy visszataszító erő, magától visszataszítsná az embereket — mint ha az ember a' maga embertársának (a' Hobbéz vélekedése szerint) természetesen ellensége volna. És nyilván megsalattatnak azok, kik az emberben egy a' gyilkosságra szükségesképen ingerlő természeti ösztönt (Mord-sinn) tésznek fel, mellynek organumát, a' kéz' tapintása által, a' koponyán is lehetne érezni. Ha ez igaz vólna: ugy az ember a' maga legfelségebb tulajdonságától, a' szabadságtól foszthatnék meg, 's úgy minden gonosz tselekedetei szükséges következései lennének a' természet, mechanizmussának.

Igaz ugyan, hogy a' vad emberek közt Afrikában, a' Déli Oczéán szigetjein, Újj-Zéláudiában, Újj-Hollandiában, 's más helyeken, borzasztó példájit találjuk a' kegyetlenségnek; igaz, hogy a' vadság, és a' fél vadság' állapotjában élő nemzetek közt szokásban voltak az élő emberekkel való iszonyatos áldozatok, p. o. hajdan a' Káthágobélieknél, és a' Gallusoknál; igaz, hogy a' vad ember a' maga elfogott ellenségeit a' legmesterségesebb kinokkal, gyönyörűséggel kinozza halálra, és édes örömet érez a' boszszuállás' ki elégitéséből; igaz, hogy a' vad ember a' maga agyon vert ellenségének vérrel tajtékozó tagjait fene vad módjára megeszi: de mind ezek a' példák

dák még se bizonyítják a' vad embernek tökéletes érzéketlenségét, és fene természetét. Az erköltsi érzés az okosságnak szelid munkálkodása által, a' vad emberben is általtör a' testiségnek darva borítékjain, és ő benne is sok jeleit tapasztaljuk a' szív' érzékenységének. A' vad embert is meg indítja a' gyermeki kornak gyengesége, és tehetetlensége; megindítja az aggott öregségnek erőtlensége. A' vad ember is segítő kezeket nyújt a' maga veszedelemben forgó ember társának. A' vad ember is könyörül a' szerentsétleneken; ő is vendég-szerető, és jól tévő az idegenekhez, ha életét és szabadságát nem félti azoktól 's azoknak vagyonyai által a' gyilkosságra ösztönöztetik a). 'S ha néha a' vad ember a' maga elöregedett attyát szánakozásból agyon veri; vagy ha olykor, a' rettenetes éhségtől kinoztatva, a' maga gyermekét a' halálra elsánja: ezt is addig tselekszi, míg a' gyermek a' maga anyjának méhében vagyon; míg tulajdon gyermekét nem látta; míg annak sírását nem hallotta b). 'S ez is a' vad embernek emberi érzését bizonyítja.

Mélyen bé vagyon hát szöve az ember' természetébe az emberiség' érzése. Mind testének, mind lelkének alkotása ezt bizonyítja. Az érzőinak' alkotmánya, melly legközelebről való organuma az emberiségnek, a' legfinumabb szálakból szerkeztetett öszve, mellyeknek mesterséges alkotásából az érzések' szelid harmoniája, a' Sympathia származik, mint a' mu'sikai szerszámban az öszszeegyezettett hurokból a' hangok' harmoniája. Lelkének pedig eredeti tulajdonsága az, hogy a'

a) Schulze Anthropologie. §. 189.

b) Herders Ideen. 4. B. VI.

mások' tökéletességéből, és boldogságából örömet és gyönyörűséget; a' mások' szerentsétlenségéből, és nyomorúságából unalmat, és szomorúságot érezen — mind addig, míg a' természetnek ezt a' szép munkáját a' közbejövö intereszszé; az irigység és a' gyűlölség meg nem zavarja, és ellenkező jelenéseket nem hoz elő. A' Teremtő az embert az igazságra, és a' virtusra teremtven, értelmébe a' világosság', szívébe pedig a' meleg' principiumát rejtette. Az elsőből származik a' tudásnak ösztöne és az igazság' keresése: a' másodikból erednek, a' sympathia, a' jó szívűség, és a' szeretetnek tiszta emberi érzései. S mikor a' Sympathia a' mi sziveinket kezdi érzékenyíteni: az emberiség akkor kezd bennünk kifejtődni.

Ez az emberi szívben felébredett Sympathia a' maga erejét, és munkásságát kiterjeszti mindenfelé.

1. Mi nem tsak az élő, és érző teremtésekkel, hanem az élő, és érzés nélkül való dolgokkal is sympathizálunk. Minket egy a' jég-eső, és forgószél által elpusztított vidéknek szomorú tekintete is megillet. Mi egy szép virágnak elhervadását, és egy zöldellő ifjú élő-fának elszáradását is szívesen sajnáljuk a' nélkül is, hogy az azokból reménylett hasznót, és gyönyörűséget tekintetbe vennők; vagy pedig ez a' jelenés önnön múlandóságunkat juttatná eszünkbe. És ha ez az érzés finom, és mély, mint a' gyengébb aszszonyi nemben szokott lenni: úgy egy ilyen jelenés nem tsak megilletődést, hanem valóságos szomorúságot is gerjeszt a' szívben.

2. A' Sympathia' ereje, és munkássága nagyobb az élő, és érző teremtések eránt. A' Sympathia érzése alatt kezdődven, felfelé mégyen. Mentől közelebb járúl egy teremtésnek természete az emberéhez: annál nagyobb a' Sympathia' ereje. Az érző te-

remtésekkel mi is együtt érzünk. Mint a' vízhang (echo) elfogadja, és visszaadja minden nyomorúltaknak keserves panaszszait: úgy a' mi szívünk érzi, 's mintegy visszanozza minden érző teremtetések' fájdalmait, és szenvedéseit. Mi még akkor se lehetünk egészen érzéketlenek, mikor egy porban tsuszó férget eltapodunk: annyival kevesbbé, mikor egy tökéletesebb állatot kineztatni látunk. És bizonyos eltompulása kívántatott a' Sympathiának arra, hogy az ember a' vizsgálódás' kívánságainak kielégítése végett, egy élő állatot felnyisson, és annak belső részeit késével darabolja a).

Ezt a' részvételt és szíves hajlandóságot az állatok eránt különösen tapasztaljuk akkor, mikor az emberi társaságtól elszakasztatunk. Egy kutyának, melly, mint a' leghivebb útítárs, elkésér minket a' világ' vég-határához, jó vagy rossz állapotjából olyan eleven részt veszünk, mint egy hiv barátéból. Hajdan a' Bastilleban egy szerentsétlen fogoly, az emberi társaságtól egészen elzárattatva lévén, hogy a' kínos magánosság' unalmait türhetővé tehesse, egy a' tömlözt' szegeletjében lakó pókkal megbarátkozott, mellynek társaságában nagy vigasztalását és gyönyörűségét találta. És mikor ez a' pók, egy Minister parantsolatjából megöletett; a' fogoly a' maga kedves pókját fájdalmas szívvel keseregte. Ez a' történet valamint fogolynak érzékeny szívet, úgy a' Ministernek durva embertelenségét bizonyítja.

5. A' Sympathia a' maga erejét, és munkáságát, legfelső mértékben szenvedő ember társaink eránt mutatja ki. 'S itt válik a' Sympathia valódi emberiséggé — mikor a' szívnek érzése behata az akaratba, 's azt a' szeretet' munkájira in-

ä) Herders Ideen, IV. B. VI.

ditja. A' mások' mostoha sorsa által megilletetni a' szánokozás' érzéseire olvadni, és könnyeket hullatni: az emberi szívnek szép tulajdossága. De ennek, tsak magára, erköltsi tekintetben, kevés betse lenne. Ezekkel az érzésekkel — ezekkel a' könnyekkel, a' szeretet' munkáji nélkül, tsak olyanok lennének, mint azok a' gyümöls-fák, mellyek tavasszal rendszerint kiszoktak virágozni; de virágjokat elhullatván, gyümölsöket nem teremnek. Az igaz emberiség, nem elégedvén meg az érzésekkel, magát a' szeretet' munkájiban mutatja ki.

Melly szerint mi a' mi felebarátaink' szerentsétlen sorsa által nem tsak megillettetünk, hanem egyszer'smind, a' szánakázás által azoknak segedelmzésére is serkentetünk. Hogy ha a' legbuzgóbb és szivesebb törekedés mellett se segíthetünk rajtuk: akkor a' szives részvétel, és törekedés is betsületére válik a' szívnek, — és azokban a' könnyekben, mellyeket egy terhes betegnek — egy haldoklónak ágya mellett állva hullatunk, úgy tündöklük az emberiség, mint a' harmat' tsepjeiben a' nap' ságára. Mikor pedig a' nyomorultakon segíteni hatalmunkban áll: akkor az igaz Sympathia munkás, 's szívünk' érzése tsak úgy talál kielégítettést, ha másokon segíthetünk. Ha azért az emberi erőtlenséget a' természet' hatalmas erejével küszködni szemléljük: szívünk' érzése által a' segedelemre indittatunk. Ha a' szenvedők házába megyünk: ott a' szenvedő emberiség sorsának látása a' jó tételre serkent minket. Ha egy számos familia, melly egy véletlen történet által, minden világi javaitól, minden szerentsés kinézéseitől megfosztatott — mint egy just formálva emberi szeretetünkhöz — hozzánk folyamodik: az emberiség' érzése meglepi lelkünket, 's minket az emberiség' kötelességeinek teljesítésére buzdít;

Ez a' mező, hol az emberiség' érzése a' maga munkásságát gyakorolhatja, felette széles, és addig terjed, a' meddig az emberiség' köre.

4. Az emberiségnek ez az eleven érzése hathatósan munkálkodik akkor is, mikor a' mások' nyomorúságát és szenvedését a' képzelődés (*imaginatio*) és az emlékezet állítja lelkünk eleibe. Ha távol vagyunk is a' nyomorúság' helyétől egy jó, és nemes érzésű ember: fáj az ő embert szerető szíve, ha nem tud segíteni a' nyomorúttakon, ott hol az embertelen szabad kény' lábaival tapodja az emberiség' szent jussait 's szerentséseknek tartja azokat, kiket a' gondviselés abba az állapotba helyeztetett, hogy nem csak nemesen érezni, hanem tselekedettel is tudnak segíteni a' szerentsétleneken. Ha a' lefolyt történetek' Jegyző-könyvéből olvassuk, hogy egy nagy ember, ki mint egy jóltévő Genius, maga körül áldást terjesztett, tántoríthatatlan egyenességéért, az irigységnek fondor mestersége által, hivatalától megfosztatik — gyalázatot, szegénységet és üldöztetéseket szenved: eleven részt vészünk az ő sorsából, 's bosszankodással telik el lelkünk a' gonoszságnak álnok fortélyjai ellen. Nem csak, hanem minnyájan úgy ítélünk, 's úgy érzünk, hogy egy ilyen ember a' dolgoknak erköltsi rendjében, jobb sorsra lett volna érdemes. Melly itélettételben és érzésben az emberiség' érzése fejezi ki magát. Egy Belizárnak szerentsétlen esete — egy Sokratesnek, 's Senekának ártatlanul lett megölettetése — egy Anna Bolen' szerentsétlen sorsa — egy Mauritius Császárnak Familiájával együtt történt kegyetlen kivégeztetése, századok múlva is fájdalmas érzést gerjeszt az olvasónak érzékeny szívében. És a' virtusnak szenvedő Hérossai mentől nagyobb érdemekkel

fényeskedtek — mentől ártatlanabbúl szenvedtek — azomban még is mentől nagyobb lélekkel, és állhatatossággal hordozták a' sors' tsapásait: annál elevenebb a' részvétel — annál nagyobb a' sajnálás.

5. A' Sympathia nem tsak az igaz történetekben, hanem a' Költeményekben is — nem tsak a' valóságos életből, hanem az idealis világból vett példákban, és történetekben is egyformán kimutatja a' maga munkásságát. Ha a' Játék-színen egy szomorú darab adatik elő: mi a' mi érzéseinkel kísérjük a' szerentsének minden változásait, mellyek a' Költő által abba beszöveztettek. Boszszankodunk a' gonoszság' fortélyainak szerentsés előmenetelén; örvendünk a' virtusnak az álnokságon vett győzedelmén, és szerentséjén; fájdalmas szívvel nézzük az ártatlanságnak szomorú esetét, és ha a' történetnek előterjesztése eleven: úgy, mikor nem is vesszük észre, forró könny-tseppek gördülnek ki a' mi szemekből. Ez a' factum azt bizonyítja, hogy a' Sympathia lelkünknek belső rejtekéből — az emberiség' forrásából származik.

A' Sympathia munkás ugyan minden emberekben: de annak ereje, és munkássága, különböző emberekben, különböző okokhoz képest, különböző mértékben nyilatkoztatja ki magát. A' Sympathia ereje, és munkássága szabja magát:

a) Testünknek, és lelkünknek eredeti alkotásához. A' szívnek gyengébb, vagy elevenebb érzései szükséges összeköttetésben állanak az érző szálak' finomságával, vagy durvaságával, mint a' hangok' minémüése a' vékonyabb, vagy vastagabb húrokkal. Mentől finomabb az egész testnek alkotása nevezetesen az érzőinak' Systemája — következőképen mentől több ingerrel teljes a' szív: annál készebben serken az, a'

részvételre — annál elevebbek annak érzései, és annál sebesebben gyúlad az emberi szeretetre. Innen nagyon, hogy az aszszonyokban rend szerint elevebb a' Sympathia, mint a' férjfiakban,

Függ a' Sympathia lelkünknek eredeti alkotásától is. Az egyik lélek teljesebb finum érzésekkel, mint a' másik. Ezt ugyan szorosán nem lehet megbizonyítani: de ha a' tapasztalás' útján azt állítjuk, hogy az egyik ember' lelkében eredetikepen nagyobb a' lelki erő, és a' talentum — nagyobb az ítélő-tehetségnek élessége, és mélysége — nagyobb az elmésségnek, és a' fantáziának mértéke, mint a' másikéban: miért ne állíthatnók ugyan a' tapasztalás' útján, azt is, hogy az egyik ember' lelke eredetikepen teljesebb finum érzésekkel, mint a' másiké?

b) A' jelenvaló veszedelemnek, nyomorúságnak, és szenvedésnek látásához. Azt mondja Hume: „Hogy ha én a' tenger' partján állok, és egy hajó-töréssel küszködő hajó, a' szelek által, hozzám olly közel hajtatik, hogy én a' hajóban lévő emberek' ábrázatján az ijedtségnek, és a' kétségbeesésnek képeit láthatom; ha hallom azoknak keserves sirásokat, és jajgatásokat — látom, hogy a' legszivesebb barátok miként vesznek egymástól vég-bútsút, vagy miként ölelkeznek össze, hogy együtt süljedjenek a' tenger' fenekére: nints' ollyan érzéketlen szív, melly ennek a' jelenésnek látására, a' legérzékenyebb Sympathia' gerjedezésének ellent állhasson”. a) Egy illyen látásnak ereje néha olly nagy, hogy az eleven érzésű embereket, mint egy sebes elektrikai tűz, hirtelen enthusiasmusra gyúlasztja, kik az érzések' árjától elragadtatva, 's magokra legkisebbet se figyelmezve, a' segedelemért esdeklő

a) Hume über die menschliche Natur. 3. B. 256 lap.

emberek' megszabadítása végett, készek a' tűzbe, és a' vízbe rohanni.

Illyen enthusiasmus gyúlasztotta fel a' Braunschweigi Hertzegnek, Leopoldnak, emberi szeretettel teljes lelkét, ki az Odera vizének kiáradásával, ember-társainak veszedelmeket látván, önn' maga megtagadásával, és elszánásával, ember társainak kiszabadítása végett, az árjában lévő folyó-viznek habjai között rohant; de szerentsétlen kimenetellel: mert önn' nemes törekedésének áldozatjává lett. Az emberi szeretetnek egy illy nagy, és nemes példáját egy emlék-oszlop örökösíti, mellyet ama sokat jelentő irás diszesít:

Heroi magnae animae prodigo,
Dum periclitantibus subvenit,
Viadri fluctibus submerso.

Nevezetes pszichologiai jegyzése Herdernek az: hogy ha a' hallás sokkal többet tézen a' Sympathia' felköltésére, és erősítésére mint a' látás. Ennek a' jelenésnek fundamentoma az: hogy a' betegnek keserves nyögése — a' szerentsétlennek sírása, és jajgatása — a' segedelemért esdeklőnek szívreható kiáltásai, úgy hatnak az embernek belséjébe, mint meg annyi hegyes ösztönök, melyek, az ő hathatós benyomásokkal, nem tsak felköltik a' szívnek minden érzéseit, hanem az elmének is minden gondolatjait mint egy által változtatják érzésekké.

c) A' képzelődésnek (imaginatio) eleveenségéhez. A' képzelődés, és a' szívnek érzése szoros összeköttetésben állanak egymással. Mentől nagyobb eleveenséggel tudjuk magunkat a' szenvedők' állapotjába helybeztetni; mentől eleveebben képzeljük, önnön tapasztalásaink után, a' mások' nyomoruságát, és szerentsétlenségét: annál erősebb bennünk a' Sympathia' érzése, és annál hathatósabban indítja lelkünket az emberiség' kötelessé-

geinek teljesítésére. A' szenvedő emberiség nyomorúságainak gyakor látásából formált eleven képzelet szülte a' halhatatlan Hovárd' lelkében azt az eleven érzést — azt a' ritka emberi szeretetet — azt a' nemes maga elszánást, hogy egészségének, és életének veszedemével, Európának nevezetesebb ispotállyait, és fogházait eljárja, olly' véggel: hogy betses tapasztalásokat gyűjtven, hasznos jóvallatokat tehessen a' szenvedő emberiség' állapotjának jobbítására.

d) Önnön szerentsés, vagy szerentsétlen sorsunkhoz. Az, kit az életben sok visszontagságok és szenvedések értek, elevenebben érzi a' mások szerentsétlen sorsát, 's készebb a' segedelmezésre, mint az, a' ki soha se tapasztalta a' változó szerentse' tsapásait a). Az életnek szenvedései készebbé tészik a' szívet a' mások mostoha sorsának érzésére. Mint a' testnek azon részeiben, mellyeket a' fájdalmak gyakran ostromolnak, az érzékenység magasabb pontra emeltetik, 's ezek a' levegőnek minden mostoha változásait megérik: úgy azok az emberek, a' kiket sok szerentsétlenség ért az életben, érzékenyek, 's eleven részt vesznek a' mások szerentsétlen állapotjából. Ellenben azok az emberek, a' kik szerentsében, bőségben, és puhaságban nevedtek fel — a' kik a' mostoha sors' sanyarú szellőjét soha se érezték — az életnek keserőségeit soha se kóstolták — rendszerint hideg, és érzéketlen Egoisták, kiknek önnön szerentséjük lévén bálványok, a' mások állapotjából legkissebb részt se vesznek. Olyanok ezek, mint a' hideg tsiga, melly békázván magát a' maga házába, nem veszi számba, ha kívül a' szélvésznek dühösködnek is — tsak ő maga légyen bátorságban a' szélvészeztől,

a) Non ignara mali, miseris succurrere disco. Virg.

e) A' gondolkozás, érzés, és tselekedet módjának egyezéséhez, vagy ellenkezéséhez. A' gondolkozás, érzés, és tselekedet módjának harmóniája — az erköltsi, politikai, és vallásbeli principiumoknak, és vélekedéseknek egyformasága, a' Sympathia által, költsönös hajlandóságot, egymáshoz közelítést, és szoros egyesülést szül az emberek között, mint a' vonzó erő az atyafias testek közt. Az ellenkező esetben gyengül a' Sympathia' ereje; sőt néha, közbe jövő politikai, és erköltsi okok miatt, bizonyos antipathia is származik a' szívben. Innen vagy az, hogy az atyafiságnak a' társaság' lelkének (esprit du Corps) a' nemzetiségnek, és a' vallásnak nagy befolyása vagy az a' Sympathiába. Tagadhatatlan dolog ugyan is az, hogy nagyobb a' hajlandóság, melegebb a' szívnek érzése, és készebb a' részvétel azok eránt, a' kik velünk az atyafiságnak, a' nemzetiségnek és a' vallásnak kötelei által szorosabban egybekötöttettek: noha a' magassabb erköltsi tökéletesség azt kívánja, hogy mi ezeken az érzéseken feljül emelkedjünk; hogy emberi szeretetünket valamelly keskeny Sphaerához ne szorítsuk; hanem minden emberek eránt teljesítsük az emberiség' szent kötelességeit. Tagadhatatlan dolog az is, hogy a' mi felebaráti szeretetünk a' hozzánk tartozókon kezdődván, lassanként terjeszti ki magát, hogy közönséges emberi szeretté váljék — mint a' tsendes víznek színén, az abba vetett kő körül formáltatott karika lassanként szélesedik ki, míg az egész víznek színén elterjed.

f) Szabja magát végre a' Sympathia a' szenvedőnek ártatlan, vagy bűnös voltához. Az ártatlannak szenvedése különösen megilleti a' mi lelkünket. Valahányszor az ártatlant tapodtatni, üldöztetni, nyomorgattatni, kizsátoztatni, gyalázatos rab-szolgaságra vagy ne talán a' vesztő-helyre

hurtzoltatni látjuk: mindannyiszor felserkennek a' mi lelkünknek minden érzései, mind ha mi magunk szenvednénk, és egy ilyen esetben, erköltsi természetünknel fogva, a' legnagyobb elevenséggel érezzük és óhajtjuk a' dolgok' igazságosabb rendjének megvalósíttatását. Kissebbedik a' szánakosás' érzése ott, hol egy gonosztévő, a' büntető igazság' kezéből, gonoszságának érdemlett büntetését elveszi: de itt se nyomhatjuk el az emberiség' érzését, és a' gonosztévőt is sajnáljuk azért, hogy elfelejtkezvén az emberiségről annyira eltévelyedett az erköltsiség' útján.

Noha a' Sympathia, és az emberiség' érzése, az eddig tett észrevételek szerint, a' természet által mélyen béoltatott az emberi szívbe: vagynak mindazáltal annak akadályai, mellyek azt a' szívben előjtják; vagynak ellenkező erőss ingerek, mellyek az embert néha minden emberi érzésekből kivetkeztetik, és a' kegyetlenségre ingerlik. Lássuk:

II. Ezeket az akadályokat, és ellenkező ingereket. A' vadság' állapotjában élő embert, kit még a' testiség' durva indulatai fogva tartanak, 's a' kinek fő törekedése az, hogy testi szükségéit kielégítse, a' kegyetlenségre ösztönözik ugyan más okok is, p. o. életének, és szabadságának féltése, és oltalmazása: de ingerli főképpen az éhség, mellytől ollykor ollykor kinoztatik. A' vad ember a' természetnek eggyetlen törvényét esmeri t. i. a' magunk megtartása' ösztönét. A' testi természet mindenható hatalommal megkívánja a' maga jusát — az első szükség' kielégíttetését. Addig, mig azt az élő-fák' gyümöltseivel, és az állatok' húásával kielégítheti, tsendes. Ha ezek nem elégségesek: akkor, mint az éh orosz lány, dühös, 's ember társának sem kedvez. Innen azok a' véres, és kegyetlen háboruk, mellyeket a' vad nemzetek

eggyik a' másik ellen folytatnak, részszerint az ottan ottan uralkodó éhségből származnak, kiváltképen azokban a' tartományokban, mellyekben a' természet takarékos kézzel osztogatta a' maga ajándékait. A' vad emberek, az éhségtől kényszerítve, arra törekednek, hogy mentől több ellenségeiket foghassák el, kiket fene kegyetlenséggel megöldösvén, azoknak husával éhségeket tsendesítik. De a' mivel több nemzetek közt is vagynak néha olyan nyomoruságos idők, mellyekben a' rettenetes éhség elnyomja az emberiség' érzését; mellyekben az atyák, és az anyák tulajdon gyermekeiket megeszik; mellyre példák voltak Erdélyben is a' vérengző, és kegyetlen Básta pusztításai alatt.

Ez az embertelenség' a' pallérozott nemzetek közt rendkívül való és tsak az utolsó szükség' következése. De vagynak más okok, mellyek a' pallérozott emberekben is ottan ottan elnyomják az emberiség' szelid érzését, 's őket kegyetlenségre ingerlik. Ezek közül tsak a' nevezetesebbeket említvén, ilyen

a) A' természetnek bizonyos durvasága, vadsága, és kegyetlensége, melly némelly embereknek, sőt néha egész familiáknak, mintegy örökség szerint, tulajdona. Valamint némelly testekben több a' gyuladó matéria, mint másokban: úgy némelly emberekben tüzesebb a' temperamentum, sebesebb a' vér' forgása, hevesebbek az indulatok, mellyek által könnyebben felforrnak és sebesebben gyuladnak a' haragra, melly néha a' dühösségig mégyen. A' temperamentumnak ezt a' tüzességét, a' természetnek ezt a' könnyű gyuladhatását a' bölts, és tzélerányos nevelés mérsékelheti — annak kirohanását gátolhatja, és visszaverheti, mint a' tűz' erejét visszaverjük a' reá hintett víz által: de ha a' nevelés rossz, vagy ha az em-

b ernek tüzes temperamentuma, és indulatja a' nevelés által épen nem mérsékelte; úgy az ember még gyermek-korában elvadúl, 's ezen elvadúlt indulatokkal felnevekedvén, egy társasági monstrum leszen belölle. Légyen az ilyen vad és kegyetlen indulatokkal bíró ember gazda, férj, és atya: úgy a' maga házában egy kegyetlen despota leszen. Birjon hatalommal: úgy tyranizál. Légyen hivatalban: úgy valóságos ostorrá válik.

Hogy ha pedig egy ilyen kegyetlen természethez még kedvezőbb környülállások járúlnak, mellyek azt táplálják, és ingerlik — mellyek az indulatok előtt szabad mezőt nyitnak fel, a' millyenek: a' függetlenségnek érzése, a' határtalan hatalomnak szédítő ereje, gyenge ítélő-tehetség, viasz modjára hajló akarat, a' hizelkedésnek részegítő maszlaga, az alattomos fortélynak gonosz tanács-adásai, a' kegyelemben lévőknek boszuállást lehellő ingerlései: már ilyen környülállások közt nem tsuda, ha az ember, valóságos értelemben fene vaddá változik által.

Illyen monstrumok vóltak hajdon: Sylla, Tiberius, Caligula, Nero, Domitianus; az újabb időkben: Dessalines Henrik (Hayti Szigetén) és Roberspiere 's a' t. Ha ezeknek vad kegyetlenségeiket olvassuk: nagyítás nélkül elmondhatjuk, hogy, mint Virgílnél a' kígyó a' Laokoon' gyermekének testét mártzongolta: úgy ezek a' Hydrák emberi hussal és vérrel hizlalták magokat. Ezeknek neveket a' késő maradék mindenkor utálattal, és iszonyodással fogja emlegetni. De — utól érte mind ezeket elébb hátrább a' boszszuálló Nemesis. Az emberiség' Jegyző-könyve emlékezetben hagyta ezeknek büntetéseiket. Az utolsónak elveszésében az a' nevezetes környülállás fordul elő, hogy valamint hajdon az a' Mivész,

lí az Agrigentumi Phalaris' réz bikáját, az emberek' kínzására öntötte, önnön találmányában sült meg : úgy Roberspiere, az ő általa a' mások veszedelmére, feltalált pokolbeli machina által vesztette el életét.

Elfojtja az emberben a' Sympathiát és körülállásokhoz képest, nagyobb, vagy kisebb embertelenségre ingerli

b.) A' gyűlölség és a' boszszú-állás' kívánsága. A' gyűlölség, akár politikai, akár vallásos tekintetből származzék, elfojtja a' szeretetet, és az emberiség' szelid érzése helyett ellenséges indulatokat szül az emberek' lelkében. A' gyűlölség erköltsi világban egy visszataszító erő, melly a' magános embereket, familiákat, nemzeteket és a' különböző Vallások' sorsossait elszakasztja egymástól; kioltja benne az egymás eránt való szives hajlandóságot, és felebaráti szeretetet. Különösen a' vallásbeli gyűlölség az, melly legnagyobb hidegséget, és idegenséget szül az embereket közt. A' Vallásbeli gyűlölség útáltatta meg hajdon a' 'Sidóval a' Samaritanust, 's ma is ugyan az teszi az O'smánt a' Kereszténységnek vad, és megengesztelhetetlen ellenségévé.

Még nagyobb mértékben ellensége a' Sympathiának, és az emberiségnek a' boszszúállás' kívánsága. A' Sympathia, és a' boszszúállás' kívánsága két ellenkező Polusok. A' Sympathiának tzelja, a' mások szenvedését enyhíteni, boldogságát előmozdítani : a' boszszúállás' kívánságának tzelja, a' mások szenvedését szaporítani, boldogságát lerontani. A' kinek lelkét ez az embertelen paszszio elfoglalta, abban az emberi érzések egészen elvagnak nyomattatva. Annak egyedül való tzelzásai ártani, és rontani; fő gyönyörúsége, a' maga ellenséges indulatjának tárgyait szegénységre, gyalázatra, szenvedésre, és végső puszt

tulásra juttatni. Mint a' Vulkánokból a' virágzó vidékekre: úgy a' boszszuálló indulatból az emberek' boldogságára rontás, és pusztítás omlik ki. Van példa, hogy két egymáson boszszútállani törekedő hatalmas familia, mint a' tengernek két egymás ellen dühösködő habja, egymást örökre özszerontotta.

De ennél még nagyobbakra is viszi az embert a' boszszuállás' kívánsága. A' História számtalan példáját hozza fel a' boszszuálló indulatból származott gyilkosságoknak. Mire nem vetemedik a' boszszuállástól ingereltetett ember! A' tigris, és az oroslány a' maga neméhez tartozókat nem bántja: az ember ellenben, a' boszszuállástól ösztönöztetve, öszveszagatja a' maga felebarátjait, rokonait, sőt tulajdon gyermekét is. Van példa arra, hogy az anya, a' maga tulajdon leányát, boszszuálló indulatból, és dühösségből, a) azért, hogy annak gyalázatos társalkodását a' maga atyának megjelentette, rettenetes kínokkal — olyanokkal, mellyekhez képest a' Karáiba' kegyetlensége kegyelmesség — ölte meg. 'S a' mi itt az érzést megfagylalja, az: hogy ez az anya (ha annak lehet nevezni) lelketlen gyermekének teste mellett állva, a' megilletődésnek, és megbánásnak legkissebb jelét se mutatta — egy könnyét se hullatta b). Így vetkezteti le a' boszszuállás' kívánsága nem csak az emberrel, hanem még az anyával is az emberiséget. — Ezt tselekszi

c) Az uralkodás' kívánsága, és a' nagyravágyás is. Ollyan két paszsió, mellyekből, eleitől fogva, sok rosz áradott ki az emberi nemzetre.

a) Rabie jecur incendente, Juvenalis szerint.

b) Beckers Vorlesungen über die Pflichten, und Rechte des Menschen. 2. B. 408—409 l.

A' hatalom, és az uralkodás, böltsességgel, jó szívvel, és emberi szeretettel párosítatva, áldás, és boldogság. Ha pedig a' hatalom', és uralkodás' kívánsága valakiben betegséggé, vagy kór-sággá (Sucht) válik; ha böltsességgel, és jó szívvel nints' öszszeköttetve; ha annak egyedülvaló törvénye a' szabad kény, és minden emberi jusok' korlátjainak öszszerontásával a' határtalan hatalomra törekedik: úgy átok, és veszedelem.

A' hatalom' gyakorlásának mezeje sikámló jég. Ritka ember, a' ki azon emberül megtudná tartani az arány-mértéket. A' hatalomnak hosszas, és szabados gyakorlása maga magában is ösztön a' visszaélésekre. Ez az embert először hideggé — majd érzéketlenné — végre könyörületlenné, és irgalmatlanná teszi.

Ez az érzéketlenség mind a' magános, mind a' közönséges körben kimutatja magát. A' Tisztartó, a' Szeretsen rabszolgák' Hajduja, a' Tömlőt-tartó — mindegyik a' hatalom' gyakorlása által, nagyobb, vagy kisebb mértékben, vesz az emberi érzésekből, és mindegyik, a' maga módja, és személyes tulajdonsága szerint, nagyobb, vagy kisebb mértékben, érezteti az alatta valókkal a' maga hatalmának, és felsőbbségének sullyát — ha a' jó szív, és emberiség által nem mérsékeltek. Minden alsóbb, és felsőbb hatalom' gyakorlása tsak az igazság', jó szív', és az emberiség' korlátjain belől lehet emberi, és igazságos. Ha ezeken a' korlátokon kívül lépik: elveszti ezt a' két szép tulajdonságot. A' határtalan hatalom' érzése, magára, az emberiség', és a' mérséklettség' vezér, és megszorító principiuma nélkül, az alattvalókat nézheti úgy mint a' tupa szabad kény' eszközeit, 's ilyen gondolkodás mellett, ott, a' hol áldást, és boldogságot kellené terjeszteni, pusztulást, és veszedelmet terjeszt.

A'

A' nagyravágyásnak vagyon természetes határa, mellynek kerületén belől nem tsak nem veszedelmes ; sőt inkább sok nagy, és hasznos tetteknek szülő anyja, ha t. i. tisztességes tzelokra tisztességes, és igazságos eszközökkel törekedik eljutni. De az erköltsiség' körén kívül, félre tévén minden emberi érzéseket, a' legnagyobb igazságtalanságokat, gonoszságokat, istentelenségeket, rontásokat, és pusztításokat viheti véghez az emberi társaságban. Hányszor nem emelte fel magát a' nagyravágyás a' mások romlásával, és pusztulásával ? Hányszor nem építette a' maga szerentséjét, és boldogságát a' mások öszverontott szerentséjére, és boldogságára ? Hányszor nem fertéztette meg a' maga kezeit a' testvérek' vérével, hogy út nyisson magának a' thronusra ? Hány embereket nem tett szerentsétlenné, a' kik útjában állottak ?

A' nagyravágyás legveszedelmesebb paszsió azokban, a' kiktől országoknak, és népeknek, boldog, vagy boldogtalan sorsok függ. Egy Hódoltató, ki a' hiú ditsőség' szomjúságától ösztönöztetik, a' maga nagyságát nem a' népek' boldogításában, hanem az anyáktól megátkozottatott véres háborúkban keresi. Őtet a' nagyravágyás megvakítja, és az emberiség szózatjának hallására süketté teszi. Egyedülvaló tzelja, és törekedése lévén az, hogy a' maga nevét örökösítse, minden helyes tekinteteket, minden józan fontolásokat félre teszi. Olly sok könnyhullatásokat — olly sok városoknak, 's egész tartományoknak elpusztulását számba nem véve — egy színes okért — valósággal pedig azért, hogy híret, nevét, és ditsösségét az egész világ kitrombitálja — a' fél világot lángba borítja. Egy ilyen ember, a' maga tzeljának elérésére, a' legnagyobb áldozatot se tartja drágának. Tsak hogy elnyerhesse a'

győzedelmi koszorút, egy ütközetben hűsz, 's több ezereket feláldozni, tsekélységnek tartja, 's úgy látszik, hogy az ütközetet egy játéknak nézi, mellynek megnyerésében a' maga 'Senijének erejét kimutathatja. A' holt testekkel béborított mezőn — az elpusztult városok', és tartományok' szomorú omladékaik közt — hideg vérrel — emberi érzés nélkül áll, 's megtekintve a' vér-özönt, önnön képzelt ditsőségének örvend. Itt a' nagy Héros; de méltán azt lehetne kérdeni: hol vagy az emberiség? hol a' nagy ember? Mind ezek mellett is azt mondja Hume: hogy az ilyen Hérosok' tselekedeteit helybe ugyan nem hagyhatjuk — de még is az ő személyektől bámulá-sunkat meg nem tagadhatjuk a). Igaz: mert bámuljuk azokat az öszve tornyosodott fekete fellegeteket is, mellyekből rontás, és pusztítás omlik ki a' mezőkre.

Nem kissebb ellensége a' Sympathiának

d) Az Egoismus — vagy az elfajult önn' haszon - keresés. Az Egoistának bálványa, tsak önnön személye. Mások légyenek boldogok, vagy boldogtalanok: számba nem vészi. A' honnan önn' kórságnak (Selbstsucht) is neveztetik. Kissebb mértékben, mint fősvénység, meghidegíti a' szívet, 's azt mintegy öszve sodorván, kiszorítja abból a' szeretetnek minden jóltévő érzéseit. A' szegénynek kérése, a' nyomorútnak esdeklése, a' szenvedőnek könyhullatása, az Egoista' lelkét meg nem indítja; — abba az emberiség' szózatja nem hat bé. Nagyobb mértékben, mint Vagyonkórság (Haabsucht) az embert, a' világi jóknak megszerzésében, igazságtalan eszközökre vezeti. Az Egoista megrontja a' szeretet' törvényeit, midőn (kedvezvén a' körülállások az ő passzió-

a) Hume über die menschliche Natur. 3-o B. S. 268.

jának) a' közönséges inségből, és nyomorúságból is hasznot hajt magának. Megrontja az igazság' törvényeit, midőn a' mások javait, és jussait, törvénybéli fogásokkal, és mesterséges keletptékekkel, mellyekbe, mint a' pók a' legyet a' maga hálójába, az együgyüt, és a' törvénykezés' szövénnyel esmeretlent békeríti, az igazságnak színe alatt, hamisan elragadozza. Mint a' kigyó befurja magát a' bástyáknak fundamentomai alá: úgy fúrja bé magát a' telhetetlen Egoista a' familiák' jussai alá, — és egy szegény familiát megrontani — azt nyomorúságra, inségre, és végső pusztulásra juttatni, nem sajnálja.

Ez, a' hasznot, és nyereséget vadászó önn' kórság egészen megfojtja az emberben az emberiséget. Pénzért az ember a' maga nyomorúlt hit-sorsossainak elnyomására kész fegyvert fogni; kész a' maga ember-társait kínos rabszolgaságra eladni. A' keresztény Vallás' szelid lelkével, és az emberiséggel egyaránt ellenkező Rabszolgakereskedés a' nyereség' szomjúhozásából vette a' maga eredetét. Abból vészi ma is, midőn a' keresztény Kereskedők által nem csak Szeretsen, hanem Keresztény rab-szolgák is árultatnak, és hurczoltatnak a' vad nemzetek közzé. Illyen tettek mellett nints'; miért ditsekedjünk az Európai culturával. Mire nem viszi az embert a' pénznek szerelme? Angliában, egy Deed nevű alaton lelkű áruló, a' megvesztegetett Tömlötztartó segedelmével, kiszabadítja a' tömlötzből, 's idegen országra szökteti az ifjú Mortont, ki a' Bánkóczédulák' meghamisításáért minden nap várta bünnös fejére a' halált: de csak azért, hogy azután ördögi plánumát kivihesse, 's öt ezer Sterling fontért, a' halálos büntetésre, ismét a' Bánkó-

igazgatás' kezébe jätzódhassa a). Vagynak a' világön elég árulások: de az emberiség', és a' felebaráti szeretet' palástja alatt, ilyen gonoszságot tselekedni — ez, a' mi különösen útálatossá teszi a' mi szemeink előtt Deedet.

És hány gyilkosságok nem származnak a' pénznek szerelméből? Az Olasz Bándita pénzért, hideg vérrel, és irgalom nélkül küldi a' másvilágra a' maga ember-társait Ez előtt, mintegy ötvenhárom esztendőkkel, Li'sbonában a' vesztőhelyre vitetett egy ifjú aszszony monstrum, ki, mint szolgáló a' Fattyú-házban, tsekély haszon' reménysége alatt vetemedett arra az iszonyatos gonoszságra, hogy harmintzhárom gyermeket megöljön b). Több ennél az, hogy hajdan a' kegyetlen Pontzia, fösvenységből c), tulajdon két gyermekét ölte meg méreggel d). Van példa arra is, hogy két elfajult fiú a' maga öreg attyát, tsekély haszon-féltésből, Hannibáli', kegyetlenséggel ölte meg e). A' Spanyolok által Amerikában véghez vitt kegyetlen kínzások, pusztítások, és mészárások ebből a' kutfőből eredtek, a' haszon-kérésessel öszvetsatolván magát a' fanatismus is. Ebből származnak sok titkos, és nyilvánvaló gyilkosságok, méreggel való megvesztegetések, a'

a) Archenholz England. 7. Abschnitt.

b) Lueder Einleitung in die Staatskunde. 204—205 l.

c) A' Pontzia Sirkövén ez az irás találtatott, magyarrá fordítva: Pontzia, Titus Pontzius' leánya, itt fekszem — ki, két gyermekeimet méreggel elvesztvén — a' fösvenység' munkája — magamat kegyetlenül megöltem. Te, akár ki légy, a' ki itt által mész, ha kegyes vagy, kérlek, fordítsd el róllam szemeidet.

d) — — Sed clamat Pontia: feci,
Confiteor, puerisque meis aconita paravi.
Tune duos, una saevissima vipera Caena?
Tune duos? septem, si septem forte fuissent.

Juvenal. Sat. VI.

e) Beckers Vorlesungen. 2. Th. S. 281.

mások élete ellen való leselkedések. Jól mondta, az Apostol: minden gonoszságnak gyökere, a' pénznek szerelme. (1. Tim. VI. 10.) *Auri sacra fames quid non mortalia pectora cogis!*

Virg.

e) Sokszor elfojtja az emberi szívben, a' *Sympathia*' szelid érzését a' fesletség is, melly sok gyilkosságoknak szülő anyja. Egyik gonoszság szüli a' másikat. A' ki egy követ egy hegyről legördít, annak nem áll többé hatalmába, hogy azt sebes rohanásában, megállítsa. A' ki egy gonoszságnak neki adta magát, a' másokra mintegy szükségességgel vitettetik, 's nem tudja, hól fog megállapodni a' gonoszság' útján. Igaz ez különösen a' fesletségről, mellynek igen sokszor a' gyilkosság a' következése. Vagynak példák, hogy a' feslett életet követő férj, és feleség egyik a' másik élete ellen törekedtek, és elfelejtkezvén arról az érzékeny szeretetről, és hívségről, mellyet egymásnak örökre esküdtenek, most a' férj a' feleségnek, majd a' feleség a' férjnek vérével fertéztette meg kezeit. Sűrű példák vagynak arra is, hogy a' feslett élet' módját követő anyák, vagy azért, hogy gonoszságaikat eltakarják, vagy azért, hogy megszokott életek' módját szabadabban folytathassák, elfojtván magokban azt a' szelid érzékenységet, mellyet a' természet plántált az anyai szívbe, tulajdon gyermekeiket kegyetlenül megölték, vagy pedig irgalom nélkül elvetették. És ezek a' sűrű példák adtak alkalmosságot az emberi szeretetnek arra, hogy felállítsa azokat a' jóltévő Intézeteket, mellyekbe a' kitett gyermekek, hogy a' polgári társaságnak, és az emberiségnek megtartassanak, felvétetnek, és közönséges költségen neveltetnek. —

f) Eltompítják végre a' *Sympathiát* a' kegyetlenségeknek mindennapi példái. A' kegyetlenség

maga magát terjeszti az emberi társaságban, mint a' fene az emberi testben. Mint, a' mese szerint, a' Medusa irtózatos fejének látására kővé változtak az emberek, úgy a' kegyetlenkedés, és a' vér-ontás' sűrű példájának látása által, megkeményedik a' szív, és elveszti azt a' tonust, melyből az emberiség' érzése származik. A' Sympathiának ezt a' szelíd érzését az ember korán elvesztheti, ha már gyermek-korában hozzá szokik a' borzasztó látásokhoz. Váltak az újjabb időkben a' kegyetlenségnek borzasztó példái. Váltak a' Francia-országi fejtelenség alatt, olyan véres Scenák, melyek a' Hannibálokénál iszonyatosabbak voltak, 's ezek az érzést a' gyermekek' lelkében egészen eldurvitották. Már a' gyermek úgy hordozta az utzákon szerteséljel a' karóba húzott véres emberi főket, mint győzedelem' jeleit. Már a' haldoklók' kebeléből gyermeki pajkosságból kiszaggatta a' vérző szíveket. A' melly gyermeki időkor ilyen példák, 's ilyen tettek közt nevededik fel, minő emberiséget lehet attól várni jövendőben? Illyen példák által nem emberek, hanem tigrisek formáltatnak. És ha ez a' vérengzés Frantzia-országban tovább is így ment volna: úgy egy fél század alatt az egész nemzet tökéletesen visszaesett volna a' vadság' állapotjába.

Illyen sok ellenségei vagynak a' Sympathiának; illyen sok okok, melyek azt, ártalmas befolyásokkal, nem csak tompítják, hanem néha a' szívből egészen ki is irtják. A' Sympathia egy kényes plánta, mellyet néha a' hideg szelek már gyenge tsirájában elhervasztanak. Annál nagyobb gondosság, és munkásság kívántatik arra, hogy az, az eldurvulás ellen nem csak oltalmaztassék, hanem egyszer'smind szorgalommal miveltessék, és gyarapítottassék. Lássuk

III. Azokat az eszközöket, mellyek által a' Sympathia kimiveltetik, és gyarapittatik.

1. A' Sympathia' kimivelésére fő eszköz a' nevelés. Minden lelki erők, és tehetségek, minden érzések, és indulatok, hogy a' magok igaz tzeljoknak, és rendeltetéseknek megfeleljenek, szorgalmatos dajkálkodást, ápolgatást, és mivélést kívánnak, mellyek nélkül, valamint a' mivélés nélkül hagyott tsemetét felfogják a' tövis bokrok, a' legnemesebb érzésekkel bíró lelkeket is felfogják, és elborítják a' durva érzések, és indulatok. És ennek a' mivélésnek legalkalmasabb ideje a' gyermeki idő-kor. Ekkor, mint a' viaszszas tábla a' betűknek, úgy a' gyermek' lelke minden jó principiumoknak, minden nemes érzéseknek, és szelíd indulatoknak befogadására alkalmas. Valamint a' Ruszszó jegyzése szerint, a' Kertész teheti, hogy egy tsemetét arra a' formára neveljen, mellyre néki tetszik: úgy a' bölts, és tzelerányos nevelés teheti, hogy a' gyermek' lelkének olyan intézetet adjon, a' millyent akar. Ha ellenben az elmulatott nevelés miatt, a' gyermekek' lelkében az érzések eldurvulnak, az indulatok, és erköltsök elvadulnak: késő azokat az éléhaladott időkorban orvosolni. És ritka példa, hogy a' gyermeki időkorban megrögzött vad érzéseket, és indulatokat az idő megszelídítette, a' rosz hajlandóságokat, és veszedelmes paszsziókat megorvosolta volna.

Minden Nevelőknek azért elmulhatatlan kötelességek, a' gyermekek' lelkébe az emberiség' principiumait hinteni; kiváltképen abba mélyen bényomni azt az igazságot: hogy az Isten egy élő, és érző teremtest se rendelt kínokra, és szenvedésekre, hanem inkább örömré, és boldog-

ságra; következésképen azt akarja, hogy az ő felséges tzélja szerint, minden teremtésekkel, minden emberekkel szeliden, és emberi módon bánjunk. Kötelességek a' gyermekek' lelkében a' szelid résztvévő érzéseket, és az emberi szeretetet felsekenteni, és meggyökereztetni. Hogy ha ezek a' principiumok, és érzések a' gyermekek' lelkében megfogannak, és ez által ők nemes érzésű felebarátokká, jámbor és hív polgárokká, és szelid ember barátokká kiformáltatnak: úgy a' Nevelők magoknak állandó érdemet szereznek, és igaz jóltévőji lesznek a' polgári társaságnak, és az emberiségnek.

Ennek a' tzélnak elérhetésére szükségesképen megkivántatik, hogy a' gyermekekkel a' lehető legnagyobb szelidséggel, jósággal, és emberiséggel bánjunk: ellenben eltávoztassunk a' nevelésben minden durvaságot, rongálást, és kegyetlenkedést. Mert a' szelid, és szeretettel teljes bánás' módja szelidíti; ellenben minden durvaság, és kegyetlenkedés tompítja az érzéseket. A' Szülők', Nevelők', és Tanítók' szelid érzései észrevehetetlenül által öntődnek a' gyermekek' szívébe. És a' melly gyenge generatio ilyen szeretettel teljes nevelés által formáltatik, tsak attól lehet várni jövőben hasonló szelidséget, és emberiséget. Ellenben a' durva, és kegyetlen bánás' módjának, az emberi társaságra nézve, az a' káros következése vagy on, hogy ez által a' gyermekekben kialuszik lassanként az emberiség' szelid érzése, 's majd mikor felnevekednek, az eldurvított érzés hasonló kegyetlenkedésekben mutatja ki magát.

Legtöbbit téznek erre a' tzélra a' szelidségnek, és az emberiségnek szemmel látott példái. A' példákban a' tanítások megelevenkednek, 's annál fogva mélyebb bényomásokat tesznek a'

gyermek' elméjébe. A' példák'ból megtanulják, hogy az emberiség' élő principiuma a' szeretettel teljes szívbe vagyon elrejtve, és az a' szeretet' kötelességeinek tellyesítésében utatja ki magát. Legtanítóbb példa a' gyermekekre nézve az, ha mind a' Szülék' házában, mindazonkívül, látják másoktól, hogy az ügyefogyottakat gyámolítják, a' szükölködökkel jól tesznek, a' betegeket orvosolják, a' szenvedöket vigasztalják, az özvegyeket, és árvákat pártfogolják; ha látják, hogy azok, kik a' közönséges könyörületességnek tárgyai, önnön szerentsétlen sorsoknak nem hagyattatnak, hanem a' nemzet' emberiségében segedelmet találnak; ha látják, hogy a' hatalmasok emberi módon bánnak azokkal, kiket a' gondviselés az ő hatalmok, és kormányok alá rendelt's azoknak sorsokat nem terhesítik, hanem inkább a' lehetőségig könnyebbitik. Az ilyen példák által szelíd, és emberi érzések gerjesztetnek fel a' gyermek' lelkében. Az ilyen Oskola legszébb oskolája az emberiségnek.

2. Második eszköz a' tanítás. Bár melly nagy ditséretekkel magasztalta légyen is Ruszszó a' tudatlanságot, azt állitván, hogy a' tudományok, a' mesterségek, és a' pallérozódás megvesztegeték az erköltsöket, és hogy a' szívnek jósága, és az emberiség tsak egyedül a' természet' állapotjában élő együgyü emberek közt találtatik fel: bátran lehet mindazáltal azt állitni, hogy a' közönzéges tudatlanság egy nemzetben, nagy akadállya az erköltsök szelídülésének, tsinosodásának, és pallérozódásának — egy általjában az emberiség' kimiveltetésének. Hol egy örökös sűrű köd lepi a' földet — hól a' hideg megszorítja az éltető erőt a' természetben: ott nem virit a' természet — ott nem lehet várni az élő-fáktól gyümöltsöket. Úgy hol a' nemzetet az értelem'

setétsége, a' tudatlanság, és a' babona elborította — hol az emberi szelid érzéseket a' vad indulatok' hidege mintegy fogva tartja: ott niuts' még emberiség — ott még az emberektől kitsiny mértékben lehet várni a' felebaráti munkás szeretet' gyümöltseit.

Más ábrázatot vészen fel magára a' nemzet az Oskolák, a' tanítás, és a' Tudományok' mivelése által. A' melly nemzetben a' szelid Tudományok kezdenek taníttatni, és miveltetni: ott a' köz hasznu esméretek a' nép' nagy maszszájában uj életet terjesztenek el, mint egy forrásból kifolyó tsermely elterjedvén a' réteken, sok ezer plántáknak viszen ujj elevenséget. Mint mikortavaszzal kezdi a' Nap a' maga melegét bővebb mértékben terjeszteni, megszűnnek a' hideg északi szelek — kezd a' levegő szelidülni, és az élő természet kifejlődni: úgy mikor a' Tudományok' szelid sugárai kezdenek egy nemzetben elterjedni, — mikor a' nép az Oskolák' és a' tanítás által felvilágosittatik, — mikor a' józan principiumok a' szívbe által hatnak: akkor simul a' durvaság, és a' bárdolatlanság, — szelidülnek a' szilaj, és vad indulatok — nemesednek az érzések — formáltatik az akarat, és a' hajlandóság, — 's egy általjában kezd az emberiség, mint egy a' Prometheus' durva agyagjából, kifejlődni. És ha ez a' tudományos kimivelődés sok generatiokon keresztül jut részihe a' nevendék kornak; ha a' tudományos kimivelődéssel a' szív és erköltsők' kimivelődése egy-aránt lépik elé: úgy a' nemzet lassanként kiformalódik a' valódi emberiségre. Ekkor leszen az ember igazán emberré, ki magát a' maga ember társaival az emberiségnek, és a' szeretetnek kötelei által szorosabban öszve — köttettetve lenni érzi.

Vi'sgáljuk, meg a' nemzetek emberségese-désének kezdetét, és úgy találjuk: hogy minden

időben a' tudományos kimivelődés volt egy nagy eszköz arra, hogy a' nemzetek a' durvaság', és vadság' állapotjából a' szelid emberiségre kiverekedjenek, 's helyet foglaljanak a' kimivelt nemzetek' sorában. És ma is azokban az Országokban, mellyekben nintsenek Oskolák, — mellyekben a' Tudományok' mezeje parlagban hever, a' nemzetek az emberisében hátra maradtanak, s' ezeknek karakterek a' buta ostobasággal öszszeköttetett embertelenség.

3. Leghathatóssabb és fogatosabb eszköz a' Sympathia, és az emberiség' érzésének felköltésére, kimivelésére és gyarapítására az, ha azok a' szelid principiumok, és érzések, mellyek a' Keresztény Vallásnak lelkét teszik, nem tsak a' gyermekek' és ifjak' lelkébe korán béoltatnak; hanem a' felnőtt emberek' lelkében is a' tanítás' által szüntelen felgerjesztetnek, és elevenségben tartattatnak. Egy Vallásnak fő betse (politikai tekintetben) abban áll, hogy az, az erköltsöket szelidítse a), és a' felebaráti szeretetet terjessze. A' Keresztény Vallásnak lelke a' szeretet. Az Evangelium szelidséget, békeséget emberiséget és felebaráti szeretetet hirdet, és tsepegtet a' szívbe. Annak törvényei nem tsak az értelemnek, hanem kiváltképen a' szívnek beszéllenek. Az emberiség' nagy törvénye — a' nagy letzke, mellyet a' Jézus tanított, ez: szeressed az Istent, szeressed felebarátodat, mint te magadat, szeressed ellenségeidet is; és ez, a' legszebb győzedelme a' Keresztény Vallásnak az emberi természetben. Mint az égető tükör egy pontba szoritja a' Nap' sugárait: úgy a' Jézus, a' szeretet által, egy erköltsi testbe kíván szoritni minden embereket. Ő a' legfelségesebb példát terjeszti szemünk eleibe, melly által a' szívet hathatósan serkenti a' szeretetre. Az Isten

a) Montesquieu Esprit des Loix. Liv. XXIV. Chap. IV.

szeretet (I. János IV. 8.) és közönséges Attya minden embereknek. Valamint azért az Isten a' maga szeretetét és jóságát közli minden teremtetésekkel, és minden emberekkel: úgy azt kívánja, hogy mi is testvéri szeretettel, szelidséggel, és emberiséggel viseltessünk minden emberekhez; azt kívánja, hogy mi is teljesítsük az emberiség, és szeretet' kötelezéseit minden emberek eránt. Jezus a' maga tselekedeteivel, és az emberiség' boldogítására szentelt egész életével is példáját hagyta minékünk a' könyörületességnek, szíves részvételnek, és az emberi szeretetnek. Kítsoda volna az, a' ki ezekből meg ne győződne a' felől, hogy a' Keresztény Vallás az Istentől rendeltetett nagy intézet, mellynek egyik fő tzelja: az emberiségnek, és a' szeretetnek terjesztése?

Nézzünk vissza a' Századok' sorain és úgy találjuk, hogy eleitől fogva a' Keresztény Vallás volt az a' fő eszköz, melly által az erköltsök szelidültek és a' nemzetek az emberiségben elébb mentek. A' keresztény Vallás által tökéletesedett:

a) A' különös törvény. (jus privatum) Szomorú volt a' Keresztény Vallás előtt ez emberiség' sorsa mindenütt; A' leg pallérozottabb népek közt is, a' millyenek voltak a' Görögök, és Rómaiak, alá volt nyomattatva az emberiség — el voltak tapodtatva annak szent jussai, — a' személyesség' jussa meg nem esmértetett, — mindenütt a' sullyos rabszolgaság uralkodott. A' Lycurgus' hires törvény-adása mellett, millyen volt Spartában a' nyomorúlt Helotak állapotja? Millyen volt a' Rómaiaknál a' szolgák' sorsa, hol a' dölfös Római Ur, tsekély hibáért a' maga rabszolgáját, a' halastókba, a' menzhalaknak vetette 's ezeket amazoknak husával hizlalta? Tudom én, hogy a' Rómaiak a' pallérozodásban igen sokra mentek: de mind e' mellett is az emberi-

ségben hátra maradtanak. 'S ezek a' halastók, és az amphitheatrum' maradványai örök emlékezetben fogják tartani a' Római nép' emberterelenségét.

A' Keresztény Vallással megváltozott az emberiség' állapotja. Az által az emberek a' magok eredeti jussaikba vissza helyeztetődtek; a' sullyos rabszolgaság eltöröltetett. 'S bár a' Heresztény Vallás szelid principiumainak több foganatja lett volna azokra a' nemzetekre nézve, mellyek a' Szeretsen rabszolgákkal való kereskedést folytatták, 's még ma is folytatják! De az emberiség' Geniussa jobb reménységgel biztat minket a' jövődre nézve. Ott, hol a' Kereszténység' szelid lelke uralkodik, szelidül a' szolgaság' állapotja. Megesmértetett az Európai nemzetek által az emberiség' jussa, 's már magok ez Uralkodók, kik a' népeknek atyai tulajdon kezeikkel török öszve a' rabszolgaság' lántzait, és hathatósan igyekeznek emelni az alá süllyedt emberiséget.

h.) A' közönséges törvény is (jus publicum) a' Keresztény Vallásnak köszönheti a' maga szelidülését, és emberiségét. A' Keresztény Vallás' bėjövele előtt, ha ült néha a' thronusán egy Titus, Trajanus, és Mark Aurel: hány Tiberiusok, és Nerok nem ültenek? A' Keresztény Vallás fegyverkeztette ki az Uralkodókat az ő vadságokból 's megesmértette vélek a' népek' jussait. A' Keresztény Vallás tselekedte, hogy az Uralkodók a' magok alattvalójikban nem rabszolgákat, hanem hiv polgárokat nézzenek: az alattvalók ellenben a' magok Uralkodójikban tulajdon Attyokat esmérjék meg kiknek törekedések, a' népeknek boldogulása. a)

a) Montesquieu. Liv. XXIV. Cap. III.

c) A' Nemzetek' törvénye (jus gentium). Szomorú volt hajdan — szomorú még ma is a' nemzetek' sorsa ott, hol a' Keresztény Vallás a' durva embertelenséget nem szelidítette. Vad kegyetlenséggel folytatták régen a' háborúk. A' győzedelmes ellenség a' fegyveres sereg, és a' föld' népe közt nem tett kölömbséget. Az egyiket, mint a' másikat vagy kard' élire hányatta, vagy gyalázatos, és kinos rabszolgaságba hurtzóltatta. 'S nem így tselekeszik é ma is a' vad Osmán. A' Keresztény Vallás által elterjesztetett pallérozódás ebben a' tekintetben is nagy változást okozott a' nemzetek közt. Meg vagynak ugyan a' háborúnak ma is a' maga elkerülhetetlen inségei: de egy általjában még is ma a' Keresztény nemzetek közt a' hadakozások nagyobb emberiséggel folytattatnak. Így mozdította és mozdítja elé a' Keresztény Vallás az embereknek, és a' nemzeteknek mind emberségesedését, mind boldogságát a).

4. Nagy befolyása vagyon a' Sympathiának, és az emberiség' érzésének gyarapításába, az egyes emberekben szint úgy, mint az egész nemzetben a' szelid, és emberi igazgatásnak is. A' tapasztalás szerint, a' szelidség szelidséget, az emberiség az emberiséget' a' szeretet szeretetet szül. Bámulásra méltó erejek vagyon ezeknek, a' sziveknek megnyerésére. A' szelidség, és jóság a' dühös ellenséggel is letéteti az öldöklő fegyvert, 's az ellenségekből is barátokat tsinál. „Az a' kit én az én mejjemhez szorítok, engemet is viszont a' maga mejjéhez szorít; a' kiért én feláldozom az én életemet, viszont feláldozza magát érettem” azt mondja Herder b). Úgy van! Az Uralkodó' emberiségének, szeretetének, és jóságának első következése az, hogy a'

a) Ugyan ott.

b) Herders Ideen. IV, B. VI.

nép a' maga Uralkodója eránt határtalan tisztelettel, szeretettel, és bizodalommal viseltetik. Egy ilyen Uralkodónak szelid és emberi igazgatása alatt az egész státus egy nagy familia lészen, mellynek feje, és Attya az Uralkodó, kivel az az Alattvalók a' szeretet' lántzai által köttettettek öszve; kiért minden polgárok készek feláldozni minden javaikat, sőt életeket is. A' második következése az; hogy ha az Uralkodó tiszteletben tartja az emberiség' szent jussait, ha minden tselekedeteiből emberi szeretet tündöklük ki; ha az Igazgatásnak minden ágaiban az igazság, a' szelidség es emberiség' lelke Uralkodik: úgy az igazgatás' példája általhat az alattvalókba. Az alattvalók az Uralkodónak jóságát, ember szeretetét, és nemes tselekedeteit követik, mint mustarákat, és az ő példája által lelkesítettvén, hasonló emberiséget, jóságot, és szeretetet gyakorolnak az alsóbbak eránt. Így az Uralkodó' példája benyomattatik a' nemzet' karakterébe.

Vessük öszve az Európai szelid, es emberi igazgatást az A'siai, vagy Afrikai durva despotizmussal, 's a' dolog ezen ellentétel által nagyobb világosságot nyer. A' Despotismus alatt, hól az emberek nem szabad polgárok, hanem rabszolgák, — hól a' személyesség, emberiség, polgári szabadság, és tulajdonosság tsak üres nevek. — hól a' szabad kény a' törvény, és a' terrorismus' vas páltzája igazgat, nints' haza, nints' törvény; nints' az Uralkodó eránt tisztelet, szeretet, és bizodalom. A' Despotismus alatt, hól a' nyomorult alattvalók minden nap a' kegyetlenkedésnek, és vérontásnak borzasztó példájit látják, a' nemzet' érzése, és karaktere szükségesképen eldurvul, 's az alattvalókba vérengező, és kegyetlen indulat öntetik. És valameddig a' vad Osmánnak szelidebb, és az emberiség' jussaiban gyökerezett

igazgatása nem létszen; valameddig pénzt, és vért szomjuhozó Tisztviselők által tyranizáltatik: mind addig a' durva embertelenségből az emberiségre nem fog kiverekedni.

5. Sokat térszen végre a' Sympathia, és az emberi érzések gyarapítására a' szelid és emberiséggel teljes törvényadás. A' Törvény-adók által hozott büntető törvények építhetnek is, ronthatnak is. Arra, hogy építsenek, megkívántatik, hogy a' törvényadásban is, mint az Igazgatásban, és politikában, a' szelidség, mérsékletség, és emberiség' lelke uralkodjék. A' Törvény-adónak a' takarékoság' törvényt kell követni. A' nemzetnek erköltsi állapotját hordozván szemei előtt, ott, a' hól a' törvények' megrontását kisebb büntetések által meggátolhatja, ne kegyetlenkedjék, A' Plato gondolatja szerint, azoknak a' principiumoknak, mellyek a' Törvény adót vezérlik, egy atya és anya principiumainak, nem pedig egy Ur vagy Tyrannus' principiumainak kell lenni. a) Böltsen mondotta ezt Plato: mert azoknak a' törvényeknek, mellyek ennek a' principiumnak lelkével meg egygyezőleg hozattatnak, jóltévő befolyások vagyón a' nemzet' erköltsi állapotjába. Az ilyen törvények által az egyes polgárookban szelidülnek az érzések, és indulatok, 's az egész nemzet formálódik az emberiségre. A' törvények' szelid karaktere benyomódik lassanként a' nemzet' karakterébe.

Ellenkező befolyása vagyón a' nemzeti karakterbe a' kegyetlen törvény-adásnak. A' durva, és kegyetlen törvények által, mellyek, mint hajdan a' Draco törvényei, vérrel irattattak, elsibbad, és eltompúl a' nemzetnek erköltsi érzése. A' Római kinzó masinák, (eculeus) — a' setét

a) Plato de Legibus Lib. IX.

századokbeli ordáliák, 's ezeknek helyébe, az Itélő-székekbe, a' vallomások' kiszajtolására, bevett kínzások, vagy torturák, — kerekézések, nyársba vonattatások, darabokra való szaggatások, — az Ánglusoknál, régebben, szokásban volt halálra való nyomattatás a) (die Todespresse, mellynek neve a' Frantziáknál volt peine forte, et dure) 's több ezekhez hasonló kegyetlen kínzások, és büntetések, mellyek a' büntető-törvények által, a' barbarus időkben, kiszabattattak, egyenesen arra valók, hogy az emberekben az emberiség' szelid érzését elfojtsák. Az ilyen büntetések' végrehajtásának mindennapi látása által, eldurvul a' nemzeti érzés, mint a' kéz a' sokszori surlodás által. Hozzá szoknak lassanként az emberek a' kegyetlen törvényekhez, is 's azoknak következései lesznek: hidegség, megkeményedés, érzéketlenség, megátalkodás, a' halálnak számba nem vétele, és bizonyos mérészség a' gonoszságoknak végbevételére. A' tapasztalás azt mutatja, hogy a' hol a' törvények és büntetések legkegyetlenebbek; ott a' gonoszságok legszonyatosabbak.

Illyen tekintetek által indittatva, 's az emberiség' érzése által vezéreltetve, a' pallérozodás' előmenetelével, az Európai nemzetek elhagyták lassanként a' törvényadásban a' terrorismus' systemáját, és annak helyébe az emberiség' systemáját vették fel. Szelidültek a' büntető-törvények; szelidült a' büntető igazság' kiszolgáltatása. Kimaradtak az Itélő-székekből a' kínzások által való vallatások (tortura); megritkultak a' halálos büntetések; eltöröltettek a' kikeresett kínzásokkal való vesztések és a' büntetések' tzeljával ellenkező örökös megbélyegeztetések, s' több ezekhez hasonló embertelenségek.

a) Filangieri 3. B. 11. Kap. 240—241 l.

Tud. Gy. XII. K. 1826.

Szerentsések azok az Országok, mellyekben az emberiség' Geniussa ihlette a' Törvény-adókat, kik nemesebb érzés által lelkesítettven eltörlötték a' barbarus törvényeket, és azoknak helyébe a' szelidség' lelkével teljes törvényeket hozták. Szerentsések azok a' nemzetek, mellyeknek Törvényadóji a' Pláto' Oskolájában formáltattak, kik felvilágosodott, bölts, tapasztalt és az időnek lelkével szint úgy, mint az emberi természetnek nemességével, és jussaival esmeretes férjfiak. Az illyenektől lehet várni a' törvény-adás, nagy tzeljének bételjesedését t. i. a' nemzetek' pallérozodását, emberségesedését, és boldogittatását.

Mindeneket öszszevéve: ezt az emberségesedést vagy emberiséget, mellynek az erköltsi, polgári, és politikai világba olly nagy befolyása vagyon, eggyesített erővel előmozdítani kötelességek mind azoknak a' kiknek, közelebbről, vagy távolabbról, befolyások vagyon a' nevelésbe, a' tanításba, a' Vallás' hirdetésébe, az igazgatásba, és a' törvényadásba. Kötelességek a' Szülőknek kiknek kezekben vagyon az első nevelés, a' Sympathia' szelid érzését, szelid bánások' módjával, és példa-adásokkal a' gyermekek' lelkébe oltani. Kötelességek a' Nevelőknek, azt nem tsak azok ellen mellyek azt eldurvithatnák, oltalmazni, hanem annak felette a' gyermekek' lelkét a' szives részvételnek, és emberi szeretetnek befogadására elkészíteni. Kötelességek a' Tanítóknak, nem tsak az értelmet gazdagítani esméretekkel, hanem egyszer'smind a' nevendékek' lelkébe az emberiségnek, és szeretetnek principiumait hinteni. Kötelességek a' Valás-tanítóknak, mint a' Jézus' szelid Evangeliuma' szolgáljinak, nem részre-hajlást, hidegséget, gyűlölséget, türedelmetlenséget, és üldözést; hanem békességet egymáshoz vonzó szives hajlandóságot, türedelmet, és felebaráti szeretetet hirdetni,

mint a' Jézus tselekedett. Kötelességek azoknak, kiknek az igazgatásba befolyások vagyon, az igazságot irgalmassággal mérsékelni. Szent kötelességek azoknak is, kikre a' gondviselés a' nemzetek' sorsát, és boldogságát bizta, arra törekedni: hogy a' véres háboruk, mellyek által az emberiség elvadul, az emberi nemzetből lassanként kiirtassanak; hogy a' független nemzetek' állapotja törvényes állapotra felemeltessék; hogy az egész föld kerekiségén a' békesség' mesterségei virágozzanak — 's ezeknél fogva az emberi nemzet' boldogsága állandó fundamentomra építtessék. Kötelességek végre a' Törvény-adóknak, kik a' törvényadás által az egész nemzet' karakterére befolyanak, a' nemzetnek erköltsi tökéletesedését, és boldogságát egyaránt szemek előtt hordozni.

Ezen közös munkálkodás által leszen az, hogy az emberek szelid emberbarátokká, jámbor, hiv engedelmes, és a' Fejedelem', 's Haza' szeretetétől lelkesített polgárokká formáltatnak ki. És a' melly Statusban a' polgárok ezekkel a' tulajdonságokkal birnak, ott könnyű az igazgatás' dolga: mert a' polgárok nem a' büntetések' félelméből, hanem önkéntesen, és meggyőződésből teljesítik emberi, és polgári kötelességeiket. Egy ilyen polgári társaságban kevés büntető - törvények kellenek: mert ott a' jámbor, és jó erköltsök többet tesznek, mint másutt, hól a' nemzet az emberiségben, és erköltsi pallérozodásban hátra maradott, a' legjobb törvények tehetnek — mint Tacitus (de moribus Germ. CXIX) mondotta a' régi Németekről: „plus ibi boni mores valent, quam alibi bonae leges”.

Köteles Sámuel Prof.

3.

A' Magyar Hazának 's Nemzetnek Elsőségeiről, 's a' Nyelv' tökéletesítéséről.

Minden igaz Magyar buzog Nemzete, Hazája, 's nyelve mellett, — hogy ezen ditséretes érzésbe magam is részvévő kívánok lenni; következő soraim tegyenek bizonysgot: —

Atyám módjához, 's tehetségéhez képest arra törekedett, hogy az előítéletek a' keletzéjítől a' nevelés által megmentsen. A' gondviselés akarta, hogy olly nevelőjim akadjanak, a' kik atyám' tzeljának megfeleljenek; 's felserdült koromtól fogva egész addig, mig mostani Státusom' választottam, mindég olly ügyes férjfiakhoz jutottam, a' kik ezen szörnyű következésű rosztól óltalmaztak. — Annyira mene az előítéletektől való idegenségem, hogy egy különös Haza' szeretetét is, az előítéletek' sorába helyheztetni, egy tseppet sem irtóztam; 's ezen háladatlan hibába tökéletesen megrogzöttem volna, ha a' közelebb múlt, újjabb meg újjabb történetekkel megrakott időben nem katonáskodtam volna, — a' melly időben minden Európai nemzeteket jó formán megesmerni, elég alkalmatosságom volt. Mivel teljes hajlandóságom volt a' Nemzetek' characterét kiesmerni, 's kitanúlni: mulatságot szerzett nékem útazásom közben e'beli tzelérésem. —

Minden hasonlítva jó, vagy rosz. Én hasonlítva esmerem Hazámat, az előítéletek' mételyétől menten; 's mivel Nemzetem, 's Hazám ragyogó praerogativájit, a' több előttem esmeretes Hazák és Nemzetek felett, az előítélet nélkül való tapasztalás esmertette meg vélem: ugyan azért tiszteletem és szeretetem Hazám eránt most határta-

lan, és végnélkül való. — Azt mondám: hogy Hazámnak 's Nemzetemnek ragyogó praerogatívái vagynak a' többi Nemzetek, és Hazák felett. Ugy van! — Tsak kérlek embertársam! a' ki színtúgy mint én utaztál és szorgalmatos vi'sgáló voltál, hogy engem jól megérts: minekelötte soraim' kezdetén már előítélettel vádolnál, — a' mellytől mentnek lenni ditsekedém: — vegyük fel elsöben is

A' Nemzetet. Ha te is ment lehetsz az előíteltől, és részrehajlástól: mond meg igazi emberi böldogságot előmozdítani akaró hajlandóságodra, mellyik nemzet' pallérozott classisában találsz kevesebb erköltstelenséget, mint a' Magyar Nemzetébe? Mit tesz ez? azt teszi: hogy a' Magyar pallérozott ember, pallérozottsága mellett, moralis és generosus characterében nem tsak alább nem hágy; de söt az ösméreték' nevedésével, a' jó erköls is nevedik benne, 's nem annyira a' büntetéstől való felelemből, mint a' jóra való igaz hajlandóságból, — a' mit más Nemzetnél nem egészen így találhatni; mert a' nem cultivált classisában kivált az úgy nevezett pallérozott Nemzeteknek, én is, 's bizonyosan magad is több jó szív-re találtál, mint a' miveltekében. Ez hát tündöklő praerogatívája a' Magyar Nemzetnek Nemzetiségére nézve, hogy ő miveltsége után a' jó szívüségből nem veszejt, hanem gyarapodik abban. Már ha valaki épen azt tartja pallérozottságnak, hogy kikészültsége által kit kit rá szedhet, 's önön hasznát a' más kárával okosan tudja előre vinni: úgy azt öhajtom, hogy Nemzetem soha se legyen pallérozott. — Nézzük most

A' Hazát. Levegönk hasonló a' legjobb levegöjü Hazához Európában; földjeink termékeknyek; folyó-vizeink hajókázhatók, 's halakkal bövek; bányáink gazdagok; borunk a' legfelse-

gesebb; erdeink mind tüzi, mind minden épületre megkivántató fákkal rengenek; legelőjink zsirossak, ugyan azért mind szelid és vad négy lábú állataink, mind szelid és vad repülő állataink húsok jobb ízű mint más Hazáké *).

Hazámnak 's Nemzetemnek természeti praerogativájira nézve, — mellyekről szóllék — reménylem egy értelemben vagy velem útzott embertársam! —

A' mi a' hasznos és szép mesterségeket illeti: hogy ezekben sokkal hátrább vagyunk, mint a' Nemzet' receptivitássa, 's friss eszméletüségé szerint kellene az Európai Nemzetek közt sorban ülnünk, ez igaz. Mi ennek az oka? Legfőbb alkalmasint: a' nyelvnek eddig való parlagon hagyása. Előre hát kedves szerette Magyarom! — előre! — a' nyelved tökéletesítésében!!... Van eszed; van szíved; van ép egészséges tested; van egy minden kinttsel bíró Hazád, mellyet véren vettél, 's vérrel oltalmazol, — olly szerentsés vagy te, mind bóldog helyheztetésedre; mind characteredre nézve (pedig a' character teszi az embert), hogy te senkinek semmit nem irigyelhetsz. Miveld ki nyelved', légy tudós a' magad nyelvé: ott

*) Itt valaki a' Cseh Fátzánokat, és a' Stiriái kappanokat hozhatná elő; de azokat nem a' föld' természeti jósága; hanem a' mesterséges étetés, leölés, és elkészítés' módjai teszik jobb izükké. Nem egyszer voltam olly alkalmazatosságban, hogy nagy rangú Cseh Uraknak két fátzán eleikbe tétetett, — a' tál alján felvólt írva, hogy mellyik Cseh, mellyik Magyar Fátzán, 's megkérdetett hogy mellyik jobb? feljül a' fálón, egyiken veres, a' másikon fejér jegy vólt. 'S mi lett belőle? az: hogy egyik ezt, másik amazt találta jobbnak. Voltam egy olly alkalmazatosságban, a' midőn így egy egész táblai vendég megpróbálódott; 's az Erdődy Fátzán többnek tetszett mint a' Schwartzenberg Fátzán. De külömben is a' Fátzán-hús az ember' táplálására nem olly szükséges, mint a' marha-hús, ezt pedig egy szívvel lélekkel minden idegenek megvallják, hogy a' miénk legtáplálóbb 's leg-egészségesebb.

fogsz rendben ülni Európa népségei közt polgári-ságodra nézve, a' hol már Mars fuiségodra nézve, sok századok előtt helyet foglaltá! Ne félj az újjítástól; — de ne vesd meg a' régít: mert a' régi jó; de kevés, — több kell ennél. Édes őszbe tsavarodott földim! ne kelj ki az újjítás ellen azért, hogy néked újra kellene tanulni. Gondold meg kedves hazámfija! hogy a' nyelvpallérozás nem tsupán a' te kedvedért; hanem az egészért dolgozódik ki. A' mit te már meg nem tanulhatsz: megtanúlja fíjad, vagy unokád.

Azt mondhatná ezekre valaki: biztatni könnyű; de tenni is kellene valamit. — Teljes életemben mindég tselekvőleg iparkodtam helyet foglalni: azért most is nem tsak biztató; hanem tévő, és tselekedő akarok lenni.

E' hát a' kérdés: mit akarunk? Felelet: nyelvet pallérozni. Ezen feleletből ez a' kérdés adja elő magát: ki pallerozza, és mimódon? Erre már egy kevésse nehezebb a' felelet. Mert azt, a' ki pallerozzon választani kell. Ismét az a' kérdés: ki válaszszon? Azt tartom, hogy ha ezt meghatároztuk hogy kiválaszszon: azután az hamarébb meghatározódhatik, hogy kit válaszszon. — A' tzél' jóságára és fontosságára kérlek kedves szeretett és tisztelt Hazám! ne vedd rossz néven, hogy én a' választásba a' fejszém' bele merem vágni illy formán: A' Duna' jobb partján: betses Atyától talpra esett haza szerető Gróf Szétsények. Tisza Duna között: a' Tudós Gróf Telekiek. Tiszántúl: nagy tudományú Hazánkíjai Septemvir Péchy, és Kazintzi Urak. Erdélyben a' tudományokat kedvellő, 's hazáját tisztelő Püspök Báró Szepessy. Ezen fő fő születésű, és rangú Hazaoszlopok, mély béléltások szerint, válaszszanak kerületjeik' dialectusai' változások szerént ügyes Magyar Tudósokat, a' kik minden folyamathon

lévő magyar szavakat jegyezzenek fel. E' meglé-
vén: minden fent kinevezett Maecenás nevezzen
ki két kiválasztott ügyes Tudóst, 's ezek gyűlje-
nek öszve Pesten, szedjék rendbe mindnyájok'
munkájit. Ez alatt lehet Pesten egymás társaságot
kinevezni, 's a' Haza' hálájára méltó Thaisz Urat
az előlülőségre megkérni *). Míg a' Provinciák-
ban a' régi szavakat öszveszedik: ezek szedjék
öszve addig Pesten minden a' Magyar világ előtt
megjelent könyvekből az új szavakat; 's midőn a'
Provincziákból a' Tudósok Pestre megérkeznek:
mind az új, mind az ó szavakat tegyék öszve,
hányják, fontolják, 's vizsgálják meg, készítse-
nek egy Szó-tárt, és Grammatikát.

Annyira mentem el ragadtatásomban, hogy
szinte együtt ülni látom hazám' Tudósait! pedig
még a' sints megmondva, ki kérje meg azon Haza
oszlopokat, hogy kezdjék el a' munkálkodókat,
kiválasztani, 's megnevezni. Én úgy hiszem, hogy
mind ezek a' fő fő Hazafiak olvassák a' Tudomá-
nyos Gyűjteményt, és ezen meghívását szeretett
kedves Hazánkknak fogják abban olvasni, 's ugyan
a' Tudományos Gyűjteményben fogják óhajtvá
várt feleleteket adni. Vagy talám jobb és bizo-
nyosabb lesz ezen meghívást nyomtatványban tu-
lajdon titulusok alatt, a' fent említett Haza' oszlo-
pinak megküldeni, 's betses feleletjeiket a' Tud.
Gyűjteményben a' Hazával közleni. De egyszer-
'smind, hogy nyomos, 's e' mellett haladó lépé-
sekkel menjünk előre: ugyan azon Tud. Gyűjte-
ményben igen jó, és szükséges lenne egy sub-
scriptiót hotsátani ki a' magyar Hazában, hogy

*) Ezen bizodalmat ugyan a' tisztelt Értekezőtől köszönettel
veszszük; de szerénységünk kinszerít bennünket kinyí-
latkoztatni, hogy arra több érdemesebb 's alkalmasabb
Férjfiak is találkoznak.

előre is, a' Pesten dolgozandó Tudósok' számára fundus készítődjön. E' végre ki ki a' mit ajánlana, — mihelyest a' Nemzet arról tudósittatna, hogy a' fent nevezett oszlopok felvállalták a' Provinciákban a' Tudósok, kinevezését' — küldené tüss-tént Pestre, megnevezvén a' Tud. Gyűjtemény, hogy ki kezébe? — Énnékom esztendei fizetésem hatszáz pengő forint, ebből adok minden esztendőben száz pengő forintot ezen tzelra, addig míg a' munka elkészül. Olly bizonyos vagyok benne, hogy Hazámfijai ezen tzel' előmozdításában példamat követik, mint előítélet nélkül állítám oda feljebb, hogy a' Magyar ha mívelt még jobb szívű, mint a' míveletlen. — Mivelt lelkedre, 's Magyar Characteredre hívlak ki a' vívó helyre magyarom! ne tsüggedj el akadállyal teljes tzelodban. Szépen és igazán mondta azt a' te Nádorod, hogy Te méltó vagy magadra. Ezer esztendős Nemzetiséged Európai idegen Nemzeti között, mind eddig jó Istened' gondviselésével, bátor szíved, kemény karod, 's ügyes bélátásod által megtartád: most úgy látszik, mintha ugyan ezen régiség okozná aléltságát... Légy Fénixé! újonnan tündökölj a' régiséggel; végy tsak egy kitsinnyé erőt magadon, légy el valamellyik eddig való szükséged nélkül: mindjárt menőbe lesz a' tzel, és Nemzetiséged ezer esztendős kora után nem tsak megmarad; hanem új fényt nyer, 's ennél fogva még mélyebben ereszti gyökereit a' megörökődésbe.

Ennyi a' tettem, és tselekedetem ezen kérdésre; ki dolgozzon a' Magyar nyelvnek tudományos pallérozásán? Hátra van még: mi módon dolgozzon? Az erre való felelettel most, a' jövő darabig, adós maradok kedves Hazám.

Addig is azomban míg fogadásbeli adósságomat lefizetném, 's a' Tud. Gyűjteménynek tzel-

erányzásomról való vélekedését megtudhatnám *): Hazámat szeplő nélkül való tiszta szível, 's forróan szeretem, és kérem a' Magyarok' Istenét; hogy a' maga munkája' megditsőítésére teremtett Magyar Nemzetet, buzdítsa ezen tzelnek minél elébb való elérésére; annyival inkább, mivel az által, hogy ez a' Nemzet pallérozódik, azon tzel segítődik előre, a' mellyre Ő szent Felsége Magyarjait teremtette, t. i. hogy ő mennél miveltebb, és ennél fogva jobb, és tökéletesebb legyen!!

4.

A' Budai Palotáról.

Hazánk' Fő Városának díszei közül, a' fő plébánia' Szentegyházat kivéven, mert ez, ha nem olly pompás is, már a' tiszteletes öregsége miatt híresebb; legméltóságosabb a' Budai bértznek a) délfelé hajlott végén épült Királyi Palota; mellyet a' köznép máiglan is talántán azért nevez Mátyás Palotájának, mivel annak omladékiból, legalább a' tájékán áll. Jöllehet ez a' Palota mind

*) Mi minden jó tzelnek előmozdítására készeknek ajánljuk magunkat.

A' Red.

a) A' bértz' magasságáról így szól T. Schams Ferentz Úr: Nach trigonometrischen Ausmessungen ist die alte Ofner Sternwarte um 54 Kl. 1 E. von der Donau Fläche erhoben; wenn man daher die Höhe des Thurmes sammt jener des Schlosses mit 22 Kl. 1 E. abschlägt, so bleibt eine Erhöhung des Festungsberges von 32 Klaftern — Az egész hegy, mellyen a' felső Város épült, lejtőségével együtt 140 holdnyi nagyságú, egy haldat 1200 □ öltre számlálván.

a' külföldi, mind a' honni könyveinkben említe-
tik, és bőven leíratik; mindazonáltal érdemes lé-
szen támadását eredeti Levelekből előadni, hogy
azok után legalább a' felállítására szentelt ajánlá-
sok' sommáját, mellyet Nemzetünk' buzgósága reá
áldozott, tudhassuk.

Minő állapotban lehetett Buda Városa 1686.
2 Septemberben történt visszavétele után? ki-
tetszik I. Leopold Királyunknak következő hó-
nap' 20. napján a' Magyar Kamarájához küldött
Resolútiójából, a' mellyben azt parantsolja, hogy
a' Budai várban örön-álló katonaság' részére téli
öltözet és ágyi-ruha készíttessék:

Nos Leopoldus — Spectabilis, ac Magnifice,
Egregii, Fideles Nobis dilecti. Postquam per-
facile nobis persvasum haberemus, ac etiam per
nonnullos Fideles Nostros demisse informaremur;
Praesidium, Civitatemque Nostram Regiam Bu-
densem, per diurnam, acerrimamque armorum
nostrorum infestationem et vim, adeo concussam
et disiectam esse, ut locus in ea, sine discrimine
sanitatis, immo et vitae, commorandi supersit
fere nullus; consequenter verendum sit, ne Mi-
litia Nostra ibidem praesidiaria, nisi aliunde ei-
dem de necessariis, quibus se contra praeforibus
iam existentis hyemis frigora, aliasque incom-
moditates conservare et tueri possit, tempestive
provideatur, variis morborum generibus infeste-
tur, ac cum gravi Nostro, et Reipublicae damno
emoriatur; quod ipsum malum in tempore prae-
venire volentes, benigne resolvimus attactae Mi-
littiae Nostrae praesidiariae Budensi, certis le-
ctisterniis, prouti etiam pro Vigiliis Agentibus
nonnullis penulis, seu Gausape, per Vos quan-
tocyus, et sine perditione temporis comparandis,
succurrendum esse. — In reliquo Gratia Nostra
Caesareo Regia iugiter Vobis propensi manemus

Dabantur in Civitate Nostra Vienna die 20. Octobris Anno 1686. Regnorum Nostrorum Romani Vigesimo Nono, Hungarici Trigesimo Secundo, Bohemici vero Trigesimo Primo. Leopoldus m. p. W. A. Com. de Ur set Rosenbergh. m. p. Jacob. Theob. Mayer. m. p.

Haec facies Budae, cum caperetur, erat!

Rövid, de igen sokat magában foglaló Levél ez, melly az ellenségnek mindent rontó kezeit, és az ostromlásnak szomorú következéseit elevenen lefesti. Így mult el 'Sigmondnak tsuda Palotája, mellyet a' Camaldulensis Ambrus 1417-ben írt híres levelében éig magasztalt a). Tehát Buda' szabadsága Höllös Mátyás' fenyves lakóhelyének vég romlását okozta!

Megkülönböztetve kedvelte Nagy Leopold Buda Várossát, mellyet nem kevesebbé kívánt föl-építeni, mint megvenni óhajtotta; annakokáért a' majd nem elpusztult, 's még mindenfelé füstölgő Város eránt már 10. Septemberben olly rendelést tett: hogy mennél hamarébb épületre való elegendő fa Vág' mellékéről Budára lehozattassék:

Nos Leopoldus — Spectabilis ac Magnifice, et Egregii, Fideles Nobis dilecti. Pro-necessaria Nostrae Civitatis es Fortalitii Budensis per DEI gratiam victricibus Armis ab immani Christiani nominis hoste feliciter occupati reparatione magna quantitas diversorum materialium ligneorum illuc ocys promovenda desideratur: et quoniam eatenus servitium nostrum, bonumque commune sublevatur, et tempus hyemale iam instet, ac ea propter eiusmodi requisita sine temporis ulla iactura, modis omnibus, eo procuranda sint; idcirco Fidelitatibus Vestris per praesentes cle-

a) Lásd Pray Annual. Tom. II. pag. 267. et 268.

menter ac serio committimus et demandamus: ut omnem curam et operam in id impendere satagant, quo praecattacta Materialia prope diem, et in maiori, qua fieri poterit, copia, ex locis congruis comparentur, ac beneficio Vagi Budam versus illico devehantur, constitutorum ibidem ad eorundem receptionem Officialium manibus, erga quietantias assignanda. De reliquo Gratia Nostra Caesareo Regia benigne vobis propensi manemus. Dabantur in Civitate Nostra Viennae die 10. Mensis Septembris Anno 1686. Regnorum Nostrorum (mint az előbbi).

Már nagy érdemű Bél Mátyás' Notitiae Hungariae Novae, tizmű könyvének Bétsben 1737-ben nyomtatott harmadik részében látható Buda Városának tisztességes rajzolatját ama' Palotával együtt, melly 1715. után fedél alá vétetett. De a' mostani Palotának építésére Nemzetünk nyújtott alkalmatosságot; tudva vannak ama buzgó óhajásink — mindenkor kívántuk Felséges Urainknak személyes nálunk lakását: azért Hazánk' országosan egybengyűlt Rendjeinek megkérésére a); már 1745. az a' parantsolat következett, hogy a' Magyar Udvari Kamara a' Fiscalitásokból a' végre tulajdon Elölülőjének négy ezer forintokat kifizessen; így szól a' parantsolat:

Nos Maria Theresia — Spectabilis, ac Magnifice, et Egregii, Fideles Nobis dilecti. Siquidem reparationem Regii Castri Nostri Budensis benigne decrevissemus, curamque eiusdem Fidelis Nostri Spectabili ac Magnifico Comiti Georgio Erdödy de Monyorókerék, Consiliario Nostro Actuali Intimo, Camerario, et Camerae Nostrae Regiae Hungariae, Praesidi clementer commit-

a) Olvasd a' 7. Czikkelyt 1741. és Tud. Gyűjt, 1820. III. Kötet. 18. és 19. lap.

tentes, una etiam resolvissemus: ut ex Fiscalitatibus quatuor mille floreni ad dispositionem ejusdem Comitum, Camerae Nostrae Hungaricae Praesidis erga dandas desuper fideles rationes, praemissum in finem assignentur; ideo Fidelitatibus Vestris hanc benignam Dispositionem et Resolutionem Nostram eo fine benigne significandam esse duximus: quatenus eandem ad notam summere, ac ea, quae ad effectum eiusdem necessaria sunt, Sua ex parte disponere et ordinare, ac tandem super his omnibus genuinam, ac circumstantialiorem Informationem suo tempore nobis submittere noverint, nec intermittant Eadem Fidelitates Vestrae, nam in eo satisfiet benignae menti, ac voluntati Nostrae. — Dabuntur in Civitate Nostra Viennae die 28. Augusti 1745. Regnorum Nostrorum anno quinto.

Maria Theresia. m. p.

Joann. Fr. Com. a Dietrichstein. m. p.

Ad Mandatum S. C. Rque Mattis
proprium

P. A. de Prandau. m. p.

Stephanus Nagy. m. p.

Ezen nemes tzélnak a' minden felé dühösködő háboru's ebből következett kimerítése a' Kintstárnak tsak hamar gátat vetett; de Gróff Pálffy János Nádor Ispán' közbenjárása, és minden Rendekhez küldött kérő Levele, mellyet a' Budai Tenátshoz adott (azt Miller János Epite me vicissitudinum Budae nevű könyvében 1764. közre botosította) ezt előmozdítván, a' Palota' építését Felsőges Aszonyunk Gróff Grassalkovics Antal Ö. Excellentiájára 14. Juliusban 1748. ban kineveztetett Magyar Udvari Kamara' Elölülőjére bizta; fundanetoma Gróff Althann Mihály, Vátzi Püspök

által 13. Majusban 1740. ben, úgymint Felsőges Aszszonyunknak ditsőséges születése' napján szokott szer tartásokkal megvetettetett, építésére a' Hazánk - Rendjei ajánlásán följlül, évenként hat ezer forintok rendeltettek. I. Ferdinand után, Nagy Mária Theresia volt legelső a' ki Buda Várossát 1751 és 1764. ismét meglátogatta; ekkor Ő Felsőge tsak az igen lassan, de még is már jóval fölépült Palota falait megszemlélvén, különös megelegetését kinyilatkoztatni méltóztatott. Ezen szerentse alkalmatosságot nyújtott Grassalkovichunknak, mert 26 Januariusban 1765 arra kérte meg Ő Felsőgét: hogy a' meg tetszett 's ditsért épület' sebesebb végzésére három esztendőig husz husz ezer forintok rendelkezsenek; alázatos könyörgését eképpen terjesztette Ő Felsőge eleibe.

Clementissima Domina!

Si Majestatem Vestram Sacratissimam humillime reflectere ausim, non dubito Eandem occasione nupernae Vaccino Budam factae excursionis benignissime observavisse in aedificio Regiae Budensis ex annuo illo sex millium florenorum fundo, eatenus clementer resoluto, per oeconomiam pro omni posse adhibitam, quantus progressus habeatur. — Svadet interim accelerationem illius ipsa Majestatis Vestrae Sacratissimae, et Augustissimi Regis Romanorum complacentiae (uti informor) ibidem habitae ratio; svadet ipsum decorum, et convenientia Majestatis vestrae Sacratissimae, ut desideratum, necessariumque illius finem Majestates Vestrae Sacratissimae citius consequantur. Atque adeo opinione mea, humillimis precibus iuncta ea foret, ut pro continuatione et acceleratione aedificii illius, si non plus adminimum

Viginti mille florenos annuos clementer resolvere dignetur Maiestas Vestra Sacratissima, ita quidem: ut a modo imposterum rationes desuper aediles Camerae suae Hungarico Aulicae exhibeantur, et necessaria per Eandem quoque disponantur; Cui antedaneas quoque per me, qua privative eatenus benigne authorisatum iam censuratas resignaturus sum. Supremam illius curam lubens continuabo, adiutorio tamen Camerali iam eatenus indigeo. Vienae 26. Januarii 1767.

Comes Antonius Grassalkovits m. p.

Felséges Aszszonyunk, a' ki Nemzetünk eránt mindenkor meg különböztetett kegyelemmel volt, Grassalkovich kérését helyben hagyta; méltó, hogy a' végett irt Levelét most is mély tisztelettel olvassuk:

Chare Comes!

Non sum aliena, quin ad continuandam Arcis Budensis structuram annua viginti millia florenorum per triennium convertantur; informari tamen cupio, quaenam adhuc ibidem restauranda aut extruenda restent; et ad quas signanter structuras illa, quae desiderantur, annua viginti millia florenorum convertere velit? prout etiam mihi pergratum foret, si eorum, quae adhuc noviter extruenda requiruntur, Delineationes proximius videre possem. Die 18. Martii 1765.

Maria Theresia. m. p.

Hillebrant Fő építő Mester, Felséges Aszszonyunknak, mivel' a' Palota építését igen sürgette, 1767. ben béjelenté: hogy ha három ezer forintok hónoponként az építésre fordítatnak, akkor még talán

talán ebben az esztendőben földél alá jöhet a' Palota; a' Bejelentés német nyelven így történt:

N o t a.

Euer Kayserliche Königliche Apostolische Majestät haben allergnädigst anbefohlen: dasz nach dem die Witterung es zulasset, dasz mit dem Gebäu und Kirche in Schlosz zu Ofen der Anfang gemacht werden solle, als erwindet es nur an deme, dasz Euer K. K. Apostolische Majestät Dero allerhöchste Willens - Meinung dem Grafen von Grassalkovits zu erkennen zu gegen allergnädigst geruhen, damit zu den bevorstehenden Gebäu all monatlich 3,000. fl. angeschafft werden; so würde das Gebäu bis gegen Herbst nach Euer Majestät allerhöchsten Befehl zimlich hergestellet werden können. Wienn den 23. Marty. 1767.

Hillebrant m. p

Nemzetünk méltán ditsekszik Felséges Urainkkal, a' kik között a' Nagy Mária Theresia mindenkor első helyet fog érdemleni; ha nem más több jeles tetteiből, már tsak abból is kitetszik hozzánk mutatott szeretete, hogy, minekutánna mindennemű boldogsággal és szerentsével tetézte Hazánkat, még gyermekeink' neveléséről is anyai módon igazán szorgalmatoskodott. Bizonyítják ezt a' Budai Palotában Ő általa a' végre szerzett Apátság, a' kik innen későbben Vátzra, onnan pedig Pestre szállottak, a' hol mostan is nőnemünknek nevelésével foglalatoskodnak — ezeket Felséges Aszszonyunk, hogy hamarább a' köz jó előmozdítására fordithassa, megparantsolá hiv Grassalkovichának, tiz ezer forintokat vegyen kí Rintstárából, hogy a' szükséges eszközök megszerez-

tehessenek ; kegyelmes Parantsolatját tulajdon felséges kezeivel irá, mellynek ez a' foglalatja :

Lieber Graf Grassalkovich !

Demnach Wir entschlossen sind zum Nutzen Unsers Königreichs Hngarn in dem neu erbauten Schlosse zu Ofen eine Foundation zur Erziehung der Jugend weiblichen Geschlechts zu errichten, die Aufsicht hierüber aber denen Jungfräulichen Stüffts-Freylen von Institut Maria, insgemein Englische Freyleu genannt, anzuvertrauen, worzu vorermelten Orden Achte fundiren werden ; in diesem Schloss Gebäu aber sowohl als auch in der Schloss Capelle die innerliche Einrichtung noch völlig abgeheth, und solche ohne Zeitverlust beyschaffen zu lassen willens bin: zu dem kommet noch weiters, dass in dem Schloss das irische gut Wasser abgeheth, weilen der Wasserkasten an der Donau ruiniret, und selber sowohl, als auch das Treibwerk neu gemacht werden muss: dahero werden zu vorbemelten Endte meinem Kammer Zahlmeister Mayer Zehen tausend gulden, als eine Pausch Sum aus der Hungar: Camerale mit künftigen Quartal abzugeben seyn; damit derselbe von diesen zehen Tausend gulden alles machen, und nach Unsre allerhöchste Willensmeinung befolgen könne. Wienn den 28. November 1769.

Maria Theresia. m. p.

Mire vitte halhatatlan emlékezetű Felséges Aszszonyunkat példa nélkül való anyai gondviselésére? még bővebben megérthetjük e' következendő Leveléből:

Lieber Graf Grassalkovich!

Nachdeme die in Schlosz zu Ofen neu gestifteten Englische Freylein ausser dem Schlosz einen Ort zu Erbauung eines Wasch - Hauses und Geflügel Hofes sowohl, als auch zu Einschaffung verschiedenen Vorräthen nöthig haben; so sehe te gern, wan ihnen ein Grund eingeräumt werden könnte, velleicht wäre ein solcher Platz hinter dem Berg bey den Capellen übrig, dahero wäre ihnen hievon ein hinlänglicher Theil zu überlassen. Wienn 10. Februar 1770.

Maria Theresia. m. p.

Hátra vagyon még ígéretemnek teljesítése ; mert azt mondam értekezésem' elején, hogy a' Palota' felállítására szentelt ajánlásoknak sommáját magmutatom. Gróf Grassalkovich 31. Martiusban 1771-ben az épület' elvégzése' alkalmával arra tett költségek' számát Felsőges Aszszonyunknak bemutatta, annak leveléből tudom, hogy 1748. évtől fogva 1771-kig a' végre 402,679 forintok fordittattak — a' Királyi Bints-tárból ugyan. 307,648. forintok; és a' hét esztendőök alatt befolyt ajánlásokból 95,031. for. Grassalkovich Jegyzése ekképen szól:

Humillima Nota.

Cum solatio refero Sacratissimae Majestati Vestrae, quod Regia Budensis, cuius primum fundamentum anno 1748 positum est iam ad totalem et integrum consistentiae suae statum posita sit, ita, ut seu ad ipsum structurae corpus, sive ad eius accessoria, ut sunt: Hortus, Stabula, Porticus, Domus Vigiliarum, Aquae conservatoria, et idgenus alia, nihil iam penitus deesse videatur.

Solatur me cumprimis hoc, quod opus cum exordio statim Praesidii mei susceptum, et opinione amicorum etiam insuperabile, ad perfectionem tamen deduci potuerit; opusque sit, cui nomen Regiae non indigne tribuatur. Constructum vero habeatur sumptibus, qui pro vastitate, et magnitudine pompae aedificii tam-interiore, quam exteriori non modo excessivi, sed longe infra proportionem mihi ipsi, et aliis notitiam eius habentibus videantur. Et hinc omni ex parte Altissimam Majestatis Vestrae complacentiam mihi exinde polliceri licet.

Ad structuram etenim hanc cum tot accessoriis, rationibus appanationibus, eo inclusa etiam Domo Commendaturae, appanatione item aedificiorum Praepositualium, ex summo aerario non nisi — 307,648. floreni impensi sunt. Huc computatis autem a parte Comitatum et Liberarum, Regiarumque Civitatum sub exordio operis per septennium subministratis 95,031. florenis, universim tota structura 402,679. florenis ad statum modernae consistentiae deducta est, quod ipsum ex advoluto summario extractu plenius perspicere dignabitur Majestas Vestra Sacratissima.

Summam hanc, spectata aedificii mole et decore, habita item Arcis Posoniensis ultra millionem et ducentena millia floren. constantis proportionem, non est, qui non exiguam reputet, et ego ipse ultra medium millionem insumtum esse credideram. —

Majestatis Vestrae Sacratissimae

Gedellö 31. Martii 1771.

Gomes Antonius Grassalkovics. m. p.

Hogy 1771-ben Szent István' Iobbja e' Palota' Templomában letétezt; 1777. a' Magyar Mindenség Nagy-Szombathól ebbe a' Palotába helyezettődött, 's ekkor a' tsillag- vizsgáló Torony épült, a) 1790-ben pedig Országunk' Palládiuma Szent Koronánk is ide hozattatott úgy is tudjuk. Egyébaránt ebben a' két emeletű és kilentzven négy ölnyi hoszú Palotában vannak : egy Templom és egy Kápolna ; földszint 66. első emeletében 47. a' másodikban 78. tsillag- vizsgáló Toronyban 12. öszvesen 203. szobák.

Ez előtt a' Budai Várba tsak három helyen lehetett fölmenni , úgy mint a' Betsi , Vizi és a' Fejér-Vári kapukon , ezeken kívül gyalog a' Jesuita ajtón. — Elfelejtethetlen II. Jó'sef Királyunk' gondviselése azonban a' Budai és Pesti Publicumnak igen nagy könnyűségére megparantsolá : hogy a' Palota alatt lévő régi Vár-kapu , a' hol az úgy nevezett új kapu vagyon , mellyen mostanában a' Rátz városba és Pestre lejárunk , felnyittassék ; ez eránt a' Betsi közönséges Udvari Kamarának Elölülője Gróf Kollovrath Leopold a' Magyar Udvari Kintstár' Praessésének Felséges Urunk' Nevében ilyen parantsolatot adott :

Hoch und Wohlgeborner Graf !

Es haben Allerhöchst Seine Majestät allergnädigst zu resolviren geruhet , dasz zu mehreerer Bequemlichkeit der gesamten Ofner und Pester Innwohner , dann zur Erleichterung der

a) Magasan említett Felséges Aszszonyunk a' Magyar Mindenségnek 1769. a' Földvári Sz. Ilona Apátságát ; 1775. a' Pécs Váradit , és ez előtt hirt Jóságokat ; 1780. Sellyei , Znio Váraljai és Bozoki Uradalmakat oda ajándékozta. — Ez a' Mindenség 1784. Budáról Pestre , a' hol mostanában is virágzik , ment által.

Communication, und des Zuganges in die Festung Ofen gegen der Raitzen Stadt und der Donau das dasige alte Festungs-Thor eröffnet, und der Weeg zum Aufgang noch diesen Sommer verfertigt, die darzu nach dem Vorschlag des Herrn Obristwachtmeisters Rabanyi erforderliche 3,987 fl. 16 $\frac{1}{2}$ xr. aber dergestalten bestritten werden sollen, womit 1000. fl. wegen der, daselbstigen Universität zugehenden Bequemlichkeit aus der Universitäts Fond zu Händen der gedachten Königlichen Frystadt Ofen erleget, Uiberrest aber aus der städtischen Cassa domestica bestritten, jedoch der Bedacht genommen werden solle, auf dasz die Raitzen Stadt, welcher andurch der meiste Vortheil zugehet, einen besondern Beytrag darzu zu leisten, durch den Magistrat angewiesen werde, ohne jedoch derowegen dem Vollzug der Arbeit einen Aufschub zu geben zu machen; er suche demnach Euer Excellenz diese allerhöchste Entschlüzung der Königlichen hungarischen Hofkammer ohnschwer zu eröffnen, und durch selbe bey der ermelten Stadt Ofen verordnen zu lassen, damit zur Beschleunigung dieser Arbeit allmögliches angewendet, die von der gedachten Universitäts Cassa zuerlegende 1000. fl. worin falls das nöthige durch Behörde bereits erlassen worden, angenommen, das übrige aber aus der Cassa Domestica mit sonderlicher Beyzeichnung der Raitzen Stadt bestritten, der Bau selbst aber mit Einverständnis des Fortificatorii ernstlich betrieben, und der obig allerhöchsten Willens-Meinung gemäsz noch diesen Sommer verfertigt werde. Wienn den 15. Juni 1781.

Leopold Graf Kollowrat m. p.

Még késő ivadékaink is örömmel fognak az 1814. év' Octobernek ama' szerentsés napjairól emlékezni, mellyekben Európának Szabadi-tójit ezen mi általunk leirt Palota-szállásra befogadta; azért mindegyik közzülünk máiglan is háladatos szívvel fogja O Császári Királyi Fő Hercegségének szeretett Nádor Ispányunknak hírmondó levelét, mellyben Buda Városa' akkori Birójának Kálmárfy Ignáznak a' felől jelentést tett, olvasni.

Podhradczky Jó'sef.

Egregie Domine !

Suam Majestatem Sacratissimam Augustissimum Imperatorem et Regem Nostrum, nonnullos item Exteros Regnantes Principes circa Vigessimam currentis mensis Octobris excursionem Budam susceptuturos, ibidemque aliquas dies exacturos esse, Dominationi Vestrae hisce praevidens insinuat duxi, ea subnexa cum inviacione ut circa modum antelatos Altissimos Hospites convenienter excipiendi, et ea quae per tempus exigenda per eosdem morae agere oportebit, ulteriorem specificam inviacionem ab Aulae meae Supremo Praefecto Comite Joanne Szapáry, Supremo item Provincialium Commissariatuum Directore Végh, ad mutuam cointelligentiam, et faciendas oportunas dispositiones brevi manu ab hinc inviatis, expetere noverit. Vienae die 5 Octobris 1814.

Josephus Palatinus. m. p.

II. L i t e r a t ú r a.

A. H a z a i L i t e r a t ú r a.

Könyv-vi'sgálat.

Laurea Virtutis seu Tractatus de Praerogativis Nobilium Inclyti Regni Hungariae, Modis item acquirendae et legitimandae Nobilitatis, positivis Patriae Legibus, Benignis item Normalibus Resolutionibus Regiis, ac Supremorum Fororum Decisionibus illustratus, ab Ignatio Kassics, per J. Regnum Hungariae, Partesque Eidem adnexas Jurato Fori Utriusque Causarum Advocato, ad Excelsam Curiam Regiam Agente. Pestini 1826. Typis Nobilis Mathiae Trattner de Petróza. 8. 419. lap. — 3. Rf. pengő pénzben.

A' czím elég világosan kimondja e' hasznos könyvnek foglalatját; taláztatik benne több is, mintsem a' czím ígér.

A' munka három részre oszlik: az első értekezik a' Magyar Nemesek' igazairól és elsőbbségeiről, (praerogativae) még pedig:

1-o a' személyre;

2-o a' becsültre, és méltóságra;

3-o a' szabadságra; (immunitas) és:

4-o jószágokra nézve.

Látni való, hogy ezen felosztás nem igen logikai, mert a' becsület és méltóság a' személyhez tartozik; — a' szabadság pedig rész szerint a' személyt, rész szerint a' jószágot illeti, 's így a' felosztás' második' és harmadik tagja, már az elsőben és negyedikben foglaltatnak. E' hiba nyilvánlik az alsóbb osztályokban is, úgy p. o. a' harmadik szakasz' első §-phusa nem oda, hanem a' 4-dik szakaszba való 's a' t.

A' második rész a' Nemesség' elnyerésének módjait számlálja elő, még pedig:

1-o azon közönséges tulajdonságokat, a' mellyek megkivántatnak a' nemesítésre; —

2-o a' Királyi adományt; —

3-o a' fiúsítást (praeffectio); —

4-o az örökösítést, (adoptio,) de ezek is csak a' Királyi adománynak nemei, 's azért az előbbeni szám alá tartoznának; —

5-o a' czimeres levelet, (armales) —

6-o a' hazafiusítást, (indigenatus)

A' harmadik rész a' nemesség' vitatásának módjait (modos legitimandae Nobilitatis) magyarázza, még pedig :

1-o A' régít, melly név alatt a' Szerző, érti a' III. Károly és Mária Therésia alatt történt közönséges nyomozást, (generalis Nobilium investigatio).

2-o A' mostanit, ennek folytában szó vagyon

3-o A' Jus' vagy privilegium' probájáról; —

4-o A' Nemességről szolló privilegiumok' erejéről és külömbféleségéről.

5 o A' privilegium' alkalmaztatásáról a' vitató' személlyre.

Itt is szembe tűnő, hogy nem logikai a' felsosztás, mert a' 2-dik 4-dik és 5-dik szám a' második alá tartoznak, a' 4-dik és 5-dik úgy is mind egyre mégyen, 's így elég lett volna szollani :

1-o A' Vitató' Nemességének első gyökeréről, az az a' privilegiumról;

2-o annak a' személyre való alkalmaztatásáról, az az a' Genealógiáról, hova tartozik az általköltözésnek, az ususból való kiesésnek 's a' t. probája is.

Az illető helyeken ragasztékul (in appendice) érdekeltetnek a' Praedialis Nemesek is.

A' könyv' foglalatiának ebbéli hív előszámlálása után, ne vegye rosz néven az érdemes Szer-

zõ, hogy e' következendõ jegyzéseket is közöljük.

1-o A' Nemesek' jussainak Correlátuma a' Nemesség' kötelességei. Azért a' Visgáló az első Rész után számot tartott a' Nemesek' fő kötelességének a' Felkelésnek, (Insurrectio), tökéletes és kimerítő előadására, annyival is inkább, hogy egy könyvben, a' melly Virtus Babérkoszorujának nevét viseli, méltán kérdezni lehet, mi az a' virtus, a' mellynek itt koszorú füzettetik? De az egész Insurrectióról csupán egy száraz rövid notátskában a' 127. lapon vagyon emlékezet, a' melly nem is egészen egy lapot foglal el. Nagyon óhajtható tehát, hogy a' Szerző egy második kiadásban, mellyre a' munka költemben érdemes, e' szembe tűnő hijánosságot pótolja ki.

2-o Szabad légyen kimondanunk, hogy a' könyv' belső értékének legkisebb kára nélkül, jóval rövidebb, következésképen álsóbb és használhatóbb is lehetne. Minek p. o. a' Törvényeket szóról szóra ide iktatni, holott a' Szerző minden olvasójáról felteheti azt, hogy Corpus Jurissa vagyon 's abban a' Törvényeket kényére elolvashatja? Még rosszabb az, hogy ugyan azon egy törvény néha két és több ízben is szóról szóra hinyomtattatott, mint p. o. az 1554-diki 20-dik cikkely a' 17. és ismét újra a' 19-dik lapon, az 1802-diki 20-dik cikkely a' 39-dik és ismét újra mindjárt a' következő 40-dik lapon. Ez valóban vesztegetése a' papírosnak és pénznek, E helyett jobb lett volna a' Királyi Parancsolatokat, 's a' Helytartó Tanács' Intimatumait per extensum adni, a' mellyeket nem mindenütt 's mindenkor találhatni 's még is sokszor a' nemességet vitató perekben igen használhatók. — Minek továbbá a' Törvényeket mindenütt így citálni:

Leopoldi I-mi Decreti 1-mi, anni 1659 articulus 45. holott azon Publicum, a' kinek számára a' Szerző hihetőleg irt, ötöt tökéletesen megértette volna, ha csak így tette volna ki 45. 1659. — A' könyv' végén való mutató Tábla 73. az az hetven három lapot következésképpen az egésznek csak nem ötöd részét tölti el, felette pedig ezen bölcs jegyzést olvasni: Index Materiarum alphabethico syllabiticus, in quo post positiones inter provocationes paginarum conspicibilis stria — denotat particulam usque, et simul (?) indicat, quaestionatum objectum in Opere ipso a pagina T. usque paginam T. pertractatum esse. — Ugyan, mitsoda olvasókat képzelhetett magának K. Úr, hogy számokra ezen oktatást szükségesnek tarthatta?

3-o A' 2-ik §-ban előszámlálván a' Nemesség' külömbféle nemeit, az 1723-diki 10-dik cikkely előhozásával a' többi között azt mondja a' Szerző, hogy a' Királyi Tisztviselők és a' Királyi Tábla Esküdtjei, midőn hivataljokban munkálódnak, nemesek *ratione Officii*. Igaz ugyan, hogy az említett Törvény némelly Tisztviselőknak hivataljokban lett megsérttetését a' czégeses hatalmasság' büntetése alatt tiltja el; de azért még nemesekké nem lesznek, ha külömben nem azok, mert a' többi Nemesi jusokkal még hivatalos foglalatosságaik alatt sem élhetnek p. o. nem birhatnak nemesi jószágot, a' Vármegyék' építő Székein voksok nincsen, önön felperességök alatt más tárgyakban nem perlekedhetnek: 's a' t. A' tudományos pontosság (*exactitudo*) nem engedi tehát felölök azt mondani, hogy ők *Nobiles ratione officii*, azért hogy a' Törvény őket bizonyos esetben egy bizonyos nemesi jusban részelteti. Külömben ugyan azon törvényczikkelyből azt is kellene kö-

vetkeztetni, hogy a' Törvényszékre utazók, a' Salvus Conductussal bírók, vagy azok, kiknek atyok fiai szemöket kivájták, ugyan azért mind Nemesek; — de ki merné azt állítani?

4-o A' 6-dik §-ban azt mondja a' Szerző, hogy a' Városok' polgárjai is (Cives), midőn Nemessel akarnak perlekedni, a' Vármegyéhez folyamodni, és annak Fiscálisá' védelmével élni tartoznak; — holott tudni való, hogy a' polgárokért maga a' Város felvállalja a' felperességet.

5-o A' 40-dik lapon az mondatik, hogy a' Nemtelenek' tulajdon felperességek alatt ad aequalitatem Juris procedálhatnak; — a' min nem ok nélkül kételkedni lehet. Igy a' 42-dik lap szerint, csupán csak a' Delicta privata iránt nem volna a' Nemteleneknek önn felperessége, holott a' Jus gyökerességét (radicalitatem Juris) követő perekben sincsen, a' Dec. 9. pag. 62. az 1802. 20. által változást nem szenvedvén. Igy a' T. Királyi Tábla még 1817-ben következésképen az 1802. 20. után, megtagadta a' Nemtelenek a' felperességet ad Invalidationem Transactionis. Molnár pag. 52. Partis 1-ae.

6-o A' 7-dik §-ban azt mondja a' Szerző, hogy ha nemtelen személy nemesi jószágot birna, azt akármelly Nemes, „deposito inhaerente eidem justo pretio”, tőle elveheti. Ezen kifejezés kétséges; — jobb lett volna a' 23. 1715. szavaival élni, melly e' részben a' zálogos jószágot az örököstől elkülömbözteti: amazt ellebet venni, „deposito inscriptitio pretio”, — ezt pedig „erga proventum Urbarialem sex per centum facta reflexione, et insuper industrialium etiam, his tamen ex aequo et bono, per Judicem aestimatorum conscientiose limitandis”.

7-o A' 10-dik §-ban czégéres hatalmasságnak (Actus majoris potentiae), azt is tartja a'

Szerző, si quis invadat Curiam Nobilitarem, per Nobilem possessam, per quemcunque inhabitatam; — tehát a' pályinka-házat vagy csap-
széket is, ha 'Sidó vagy Horcsmáros lakik benne. — De a' törvénynek' ebbéli extensiva magyarázását nehéz lesz a' N. M. Királyi Cúria Itéleteivel összeegyeztetni.

8-o A' 60-dik lapon rüt nyomtatásbéli hiba vagy on, a' melly mindazonáltal a' könyv' végén a' többek között nincs féljegyezve: Si Nobilis ad poenam violentiæ et una ad damnorum refusionem, vel sui in integrum repositionem procedens, Nobilis sit, etc. holott így kell lenni: Si Actor etc. ignobilis sit etc.

9-o A' 62-dik lapon azt olvassuk, hogy a' nemes embert, bár az erdő pusztítás' tettén rajta kapattassék is, még sem szabad nála lévő holmijétől megfosztani, hanem hatalmaskodásbeli pert kell ellene indítani. — A' közönséges szokás még is ellenkezőt tart, 's a' Visgáló előtt nincs tudva olyan eset, hogy a' megfosztó büntetődött volna. Érdemet szerezne magának K. Úr, ha olly esetet tudna közölni.

10-o A' 18-dik §-ban kár volt a' juridicum Remediumokat előszámlálni, holott azok nagyobb részint a' Nemteleneknek is szolgálnak, és így e' könyvbe épen nem valók. — Ugyan ott nagyon tetemes, 's úgy látszik, nem csupán nyomtatásbéli hiba, midőn mondatik: „Illis praeterea, (Ignobilibus) nutu art. 43. 1791. in Causa Criminali, in mortis, aut huic aequivalente trium annorum carcerum, vel 100. baculorum aut scuticærum ad semel infligendarum poena, Appellata non competit, — holott épen az előszámlált esetekben az Appellata a' Nemteleneknek is competál.

11-o A' 19-dik §. azt állítja: Regni Nobilitas a' nemine alio, nisi a Regia Majestate, creatur. — Ez igaz a' világi, de nem az egyházi személyekről, mert ezek a' köz vélekedés szerint az Ordinatio által nemesíttetnek. Ugy a' Nemes' felesége, bár nemtelen származású is, még is csupán a' házasság által lesz Nemessé.

12-o A' 34-dik §-ban ezt olvassuk: „In Processibus nihilominus respectu laesionum realium decurrentibus, prout semet de Actoris Nobilitate capacitari petere licitum, ita in Processu ad poenam Actus majoris potentiae suscitato, eandem negare, nec poenale est”. — A' Vi'sgáló ezt nem hiszi, ámbár Hövy is állítja, mert a' Dec. 1. pag. 20. minden kivétel nélkül azt mondja: Non admittitur, ut Nobilitas Actoris explorando in quaestionem summatur; — a' Dec. 2. pag. 20. egyedül a' czégéres hatalmasságbéli pert veszi ki, de erről sem ezt mondja: Incattus potest impune negare Actoris Nobilitatem, hanem csak ezt: Incattus petere potest plenam Nobilitatis probam; az az, a' Felperes tartozik Nemességét megmutatni, bár egyenesen nem tagadtatik is, valamint ezt más perekben, a' Dec. 1. pag. 20. szerint tagadni kellene. — Továbbá, a' Dec. 4. pag. 21. ismét kivétel nélkül azt mondja: Nobilitatem negans id suo periculo facit, si enim illa comprobata fuerit, juxta tit. 36. 2-ae in homagio convincitur. — A' Vi'sgáló tehát azt tartja, hogy még a' czégéres hatalmasságbéli perekben sem szabad a' Felperes nemességét tagadni, 's ott annyival kevésbé szabad lehet, mivel ott épen nem szükséges tagadni, a' Felperes tagadás nélkül is tartozván azt megmutatni; — az Alperes tehát nem önnön védelmére, hanem csupa bosszúságból tagadja, 's így vakmerőségért méltán lakol.

13-o A' 115-dik lapon e' szók után: Ab his, (fundis civilibus) ad instar reliquorum Civium in medium Civitatis contribuere, reliquaue communia Onera supportare obligantur, ezeket kell beiktatni: demtis Oneribus personalibus, et quarteriis militaribus. 78. 1647. mert a' személyes terhektől a' Városban lakozó Nemes is egészen ment, a' katonai quártély' terhét pedig nem, „ad instar reliquorum Civium”, viszi, hanem pénzzel váltja fel. Res. Regia dtto 14. Maji 1737. 's több mások.

14-o A' Nemeseknek a' dézmától való szabadsága bővebb előadást érdemlett volna, most a' 117-dik lapon egy jegyzésben nagyon felületesen van érdekelve. — 'S ha a' Szerző az 1565. 70-dik cikkelyt elő akarta hozni, melly által a' Szepesi Nemesség a' Dézmának alája vetődött, azt is kellett volna megjegyeznie, hogy 1775 ezen Teher alól N. M. Hétzemélyes Tábla által feloldoztatott. Molnár Nro. 5. pag. 72: Partis 2-dae.

15-o Az első Rész' 4-dik szakaszszában: De Praerogativis Nobilium ratione Bonorum, egész tengerbe ereszkedik a' Szerző, és majd nem az egész Jus Civilét kimeríti. Így p. o. a' 24. Decisióban p. 141. foglalt különös és ritka esetet adja elő, mellyet ha ide tartozni gondolt, még száz hasonló Decisiót 's különös esetet öszvehalmozhatott. — 'A 141-dik lapon a' 60. 1-ae a' Szerző már feljebb érintett szokása szerint szóról szóra leirattatott, de egy szótskával sincs megjegyezve, hogy ennek némelly szerszabásai, 's nevezetesen az 5-dik § már régen szokásban nincsenek.

16-o A' 147-dik lapon hibásan állittatik, hogy olyan fundust, a' mellyben arany vagy ezüst bányák lappanganak, magános személy

földesúri jussal nem bírhat. Nem tudta e' H. Úr, hogy a' Bányák tulajdonossai a' Maximiliani Törvény szerint is tartoznak a' földes Úrnak az ügy nevezett, Haldenzins-et fizetni, és az örökös Kukszokat (Erbkuxe) számára mivelletni? — Antonii Faber Principia Juris metallici hungarici pag 112 seq.

17-o A' Vásár' Igazát (Jus nundinarum) és a' főben járó hatalmat (Jus Gladii) nem minden Nemesek bírják, 's viszontag nem is csupa Nemesek; hanem sok nemtelen községek is, tehát ez e' könyvbe épen nem tartozott. Ugy a' 150 lapon maga a' Szerző megvallja, a' mi igaz is, hogy a' Vám „Dominis ex lege non competit, sed adquiritur solo privilegio”. Tehát mindezek igazi Hors d' Oeuvres e' könyvben, a' melly de praerogativa nobilitari szöll.

18-o A' második rész 6-dik szakaszza az Indigenaturról szöll, 's ott a' 101§-ban mondódik, hogy az Indigena „debet esse Religioni Christianae, alterutri nempe ex quatuor religionibus Civitate donatis addictus”. De ez nem csak az Indigenától, hanem minden más akármelley eredeti Magyar Nemestől is megkivántatik, tehát ez a' §. inkább az 1-ső szakaszba: De generalibus acquirendae Nobilitatis requisitis, való volt,

19-o A' 102-dik §-ban taláztatik minden eddig Törvénybe iktatott Indigenáknak lajstroma, a' Királyok, és Diéták' időrendje szerint, a' mi valóban a' Szerő Úrnak nem nagy fáradságába 's fejtörésébe telhetett. De ha használható Tabellát akart adni, a' familiákat betürendbe kellett szednie, 's mindenik mellett a' törvénycikkelyt, melly által a hazafuságot nyerte, megjegyeznie.

Mind ezek mellett e' Könyv, kivált harmadik része miatt, megérdemli, hogy minden Magyar Törvénytudótól megszerzettessék. Külsője csi-

nos, valamint ezt Trattner' műhelyétől várhatni; a' Stylus világos és könnyű: egyébaránt a' Visgáló, ámbár nem barátja a' szerfelettváló 's gyakran homályt okozó purizmusnak a' mi törvénytudományos könyveinkben, (mert hiszen a' régi Rómaiak' törvénykedésbéli beszédje is szint olyan Galimathias volt, mint a' miénk), még is kívánná, hogy az olyan rossz hangú, 's könnyen másokkal felváltatható szók, mint obvenibilis, conspicibilis 's a' t. a' tudományos munkákban elkerültetnének.

B. Külföldi Literatúra.

Magyar-országot illető kéz-íratok a' Párisi Királyi Könyvtárban *).

Az 6238-tzadik szám alatt találtam egy pergamen - könyvet negyedréthben, melly hajdan a' Colbert' Könyv-tarában volt. Homlok-írása nintsen. Többféle apró irományokat foglal magában, mellyek a' XVI. század' elején íródhattak, még pedig különböző kezek által. — Ugy látszik, hogy ezek tsupa másolatok, mellyek holmi régi eredeti oklevelekből összzvehordattak, mert az ott előforduló datumok a' tizenhatodik századnál sokkal régebbek, p. o. a' Templariusoknak panaszló levele a' Szent-földön történt szerentsétlen hadakozásokról 's a' t. A' 20-dik és 21-dik lapon ezt olvasni:

*) A' tiszta Hazafiúságnak ezen példáját igen kedvesen vesszük, 's a' T. Szerzőt vizsgálódásainak folytatására is szívesen kérjük.

Regni Ungariae fines et dominatus amplitudo.

In regno Belae Regis Ungariae sunt hae terrae: Ungaria caput Regni, Croatia, Dalmatia et Rama.

In Ungaria sunt duae sedes Archiepiscopales: Strigoniensis et Colocensis. Strigoniensis habet de Curia Regis de moneta sex mille marcas et unum monetarium, et est metropolis Ungariae. Colocensis sedes habet Bachiensem et habet duo mille et quingentas marcas. — Suffraganei domini Strigoniensis sunt: Episcopus Agriensis habens tria millia marcarum, Episcopus Woacensis habens septingentas marcas, Episcopus Qninuecclesiensis habens mille et quingentas marcas, Episcopus Jeuriensis habens mille marcas, Episcopus Vesprimiensis habens mille septingentas marcas, Episcopus Nitriensis habens trecentas marcas.

Suffraganei Colocensis sunt: Episcopus Sunadienses, vel a flumine praeterlabente Morisiensis habens duo millia marcarum, Episcopus Biazchiensis, cujus sedes dicitur Orosiensis, habens mille marcas, Episcopus ultrasylvanus habens duo millia marcarum, Episcopus Zagrabiensis super flumen Soa habens mille quingentas marcas.

In Dalmatia sunt duo Archi-episcopatus: Jacezensis (Jadrensis) habens quingentas marcas, Espalatensis habens quadringentas marcas, unde Espalatensis -- similiter habent suffraganeos decem.

Rex Ungariae de reditu monetae suae, habet sexaginta millia marcarum per annum. Idem habet de sale suo sedecim mille marcas. Idem habet de redagiis et passagiis, et mercatis seu foris, quae omnia sua sunt, XXX millia marcarum. Idem habet de alienis hospitibus regis de ultra sylvas XV mille marcas. Idem habet de sua tertia parte de septuaginta duobus Comitibus suis de reditu annuo viginti quinque millia marcarum. Idem ha-

bet de duce Sclavoniae per annum decem mille marcas. Unusquisque Comitum septuaginta duorum semel in anno regem Ungariae procurat et, antequam de mensa surgat, dona dat minus centum marcarum, et aliquis eorum mille marcas. In quibus adminus aestimatur summa solius regis larga computatione decem millia marcarum. Et praeter haec dona reginae et filiorum regis magna in argento, in pannis, sericis et equis. Et praeter haec omnia populus terrae regi facit victum plenarium.

Vélekedésem szerint itt III-dik Béláról van szó. Második Béla' idejére reá nem illik az „idem habet de alienis hospitibus regis de ultra sylvas XV. mille marcas” mert az Erdélyi Szászok csak második Béla' halála után jöttek az országba (1143). Más részről IV-dik Béla' birodalma nem csak Magyar, Horvát, Tót-Országokat és Rómát foglalta magában, melly tartományok az irás' elején említetnek, hanem azokon kívül még Serviát, Galliciát és Lodomeriát is; 's így csak III-dik Bélához kell visszafordulnunk.

Az 6010-ik szám alatt vagyon egy Papiros-Codex, melly hajdan Lancelot Antal birtokában volt, 's talán a' XVI-dik század' végén készülhetett. A' titulussa ez: Anciens Testaments des Comptes de Thoulouse, des Comptes de Provence. etc.

Az első lapon jön elő: Testament de Charles D'Anjou, second du nom Roy de Iherusalem et de Cicille, Comte de Provence 1308

In Nomine Domini etc. Item relinquimus jure institutionis Carolo nepoti nostro primogenito, Caroli quondam primogeniti nostri Regis Hungariae, duo millia unciarum auri, semel et in regno Ciciliae solvendarum. — Item instituimus Beatricem filiam dicti regis Hungariae in dote sibi per nos donata, et in trecentis libris

tom. parvorum sibi semel exsolvendis. — Item relinquimus jure institutionis Clementiae, filiae ipsius regis Hungariae, pro dote octo millia unciarum auri, sed si voluerit religionem ingredi, institui-
mus eam in mille unciis et semel illi exsolvendis.

Az itt előforduló személyek ezek:

II-dik vagy Sánta Károly (Martel Károly (Robert Károly
Szicíliai Király ((Beatrix
(Clementia

II-dik vagy Sánta Károly. Ez teszi a'
Testamentomot 1308-ban

Martel Károly. Itt Magyar Királynak neveztetik, minthogy 1290-dik Esztendőben Nápolyban, és 1294-dik Esztendőben Rómában annak koronáztatott.

Robert Károly, utóbb Magyar Király, ezt illeti a' 2000 arany uncia.

Beatrix; ennek hagyatik a' hit-pénz és a' 300 font ezüst pénz.

Clementia, kinek itt 8000 arany uncia rendeltetik; utóbb (1315) X-dik Károly Frantzia Király' felesége lett, s a' Frantzia Historiában „Clemence de Hongrie” nevet viseli; igen jámbor, és ájtatos asszony volt. Férjének halála után majd minden jövedelmét a' szegények' javára fordította, Budán egy Ispotályt, s az árvák számára egy oskolát fundált, melly a' Párisi Universitástól küldött felvigyázók által igazgatott. Bővebben szöll erről De Mezeray. Abregé chronologique de l' Histoire de France. Amsterd. 1740 T. 5. p. 446.

Ennek a' Clementianak köből faragott képét Saint Denysben lehet látni a' Királyi kriptában

Ugyan azon 6010-dik szám alatt lévő Papiros.
Codexben fol. 155 olvashatni:

Testament de Jeanne seconde du nom reine de Hungrye, jhrlm et Cicille, Comtesse de Provence et

de Piedmont de l' année mil quatre Cent trente cinq.

In Nomine Domini nostri etc. anno a nativitate ejus 1435 regnante Serenissima Joanna Domina, Dei Gratia, Hungariae Jherusalem, Siciliae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae Galiciae, Lodomeriae, Cumaniae Bulgariaeque Regina, Provinciae, Forcalquery ac Pedemontis Comitissa, Regnorum vero ejus anno vigesimo primo, feliciter amen. Die mercurii et mensis Februarii secunda, qua colitur etc. considerans quod Serenissimus et Illustrissimus Princeps Dominus Renatus Dux Barensis et Lotharingiae etc. ipsius Majestatis reginalis consanguineus, et praefati quondam Domini Ludovici germanus Frater a Christianissima regia prole seu stirpe Domus Franciae, sicut et ipsa Majestas reginalis suam trahit originem, claram, volens praefatis futuris providere et salubriter obviare, et per consequens votis et desideriiis dictorum suorum Regnicolarum satisfacere, cupiensque propterea, quod hoc regnum potius perveniat ad suum clarissimum Francorum sanguinem, quam ad quamvis aliam nationem, jam dictum serenissimum et illustrissimum Renatum ejus consanguineum etc. suum universalem haereditem ac successorem in hoc regno Siciliae et in omnibus aliis ejus regnis, titulis, juribus etc. instituit, ordinavit et fecit etc.

Ez a' II-dik Joanna Kis Károly', Magyar Királynak leánya volt, László Nápolyi Királynak testvér húga, és Vilhelmnek a' III-dik Leopold Austriai fejedelem' fiának özvegye. Rosz erköltsű Asszony volt. Lásd Histoire des Républ. ital. du moyen âge par I. C. L. Simonde de Sismondi. T. VIII et IX.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

I n t é z e t e k *).

Diversos diversa iuvant.

Cornelius Gallus Eleg. 1. v. 105.

A' kik Esztergam Kir. Várossának Nemzeti, vagy Gymnasiunmbeli Oskoláját 1809-dik esztendő előtt gyakorlották, arra reménylem emlékezni fognak, hogy előhozott esztendő előtt, betses Neveik, esztendőnek sem első, sem második felében nyomtatott Classificatióban a) meg nem jelentek. Én 1801-ben tanulás' kedvéért e' Városnak Nemzeti első Osztályába adatván, az a' mi különös kedv - szerzéssel, 's iparkodásra adott legnagyobb ösztönnel először, 's leginkább magára vonta figyelmemet, azon Rendekre b) való felosztás volt : melly a' tanuló Ifjúságnak

*) Ennek folytatására esztendőről esztendőre a' T. Szerzőt szívesen kérjük,

A' Red.

- a) Általvévén Sz. Benedek' Rendén lévő Szerzetesek 1808/9 oskolai esztendőnek elején az Esztergami Gymnasiumot, ennekelőtte a' Sz. Ferentz Szerzetbeli, és a' Világi Tanítók alatt szokásban nem volt Tanulók' neveinek nyomtatásban való kiadatását béhozták. 1809—1821. Budán, Pesten, Rév-Komáromban, 1821—1826. helyben nyomtatván ki a' Tanulók' neveit. — A' mi az Esztergami Nemzeti oskolabeliek' neveit illeti; azokat én nyomtattattam ki először 1813. eszt. Rév-Komáromban.
- b) A' Tanulók' neveinek tanulásban tett előmenetel szerént: jeles, első, második, harmadik rendű tanulóokra való felosztása 1783. eszt. kezdődött. ennekelőtte három, négy rendre való felosztás lévén szokásban.

tanulásban tett előmenetelét szokta előterjeszteni. 1802. évnek is a' nevezett Városban való töltése után, szünnapokra másodszer botsájtatott, midőn bizonyos szeretett Földimnet meglátogattam, ez egy nyomtatott Classificatióval kedveskedett, mellyben mint akkor először látott Újságban látván Földimnek, egy két esmerősömnök, 's a' Vátzi Nemzeti Oskolában gyakoroltatott minden Tanulóknak neveit, gyermekkori ártatlan örömmel eltelve, 's nevemnek idővel a' nyomtatott Classificatióban való megjelenését, 's láthatását óhajtó ösztöntől indittatva, a' Vátzi Oskolába való mehetésnél buzgóbban semmit sem óhajtottam. A' Szülőimmal közöltegettem kívánságomnak az a' foganatja lett: hogy a' nevezett évi végződő szünnapokon, az óhajtott Városba vitetvén, abban fél esztendőnek elfolyása után a), nevemet a' nyomtatásban megjelent Classificatióban láthatván, elértem tzelomat. Ezen örömemet nevelé jövő szünnapok' elérkezéséig a' szerzett Classificatiókból annak megtudása: hogy a' siket-néma Nevendékek' neveinek la'stromán b) kívül félesztendőnek elfolyása után: a' Gymnasiumbeliek; — esztendőnek végén pedig

-
- a) Egynehány Oskolai Intézetben esztendőnek nem csak végén, hanem közepén is; — néhányban: esztendőnek végén a' második félesztendőben tett előmenetellel az első félesztendei előmenetel is; — néhányban ritkán; — legtöbben csak esztendőnek végén adattatik ki nyomtatásban a' Tanulók' előmenetele. — A' Pesti Kir. Universitas; — a' Po'sonyi Törvényt; — a' Szatmári nagyobb; — és a' Breznó - Bányai kisebb Gym. Tanulók' nevein kívül, a' többieké, hogy nyomtatásban kiadattattak már: azt a' Gyűjteményemben lévő példányokból állithatom.
- b) 1803-ban a' Vátzi siket-néma Nevendékek' neveinek la'stromája is nyomtatásban jelent meg, azon kegyes Jóltévőknek betses Neveikkkel együtt, kik a' Vátzi Kir. siket-néma nevelő Háznak felségállítására ügyellettek, illyen tziim-lappal: „A' siket-némák', nevelés, és tanítás által áhétatos keresztényekké, és az Ország' hasznos tagjaivá való formálásának szüksége; voltáról szóló írás, mellyet a' Nemes Magyar Nemzetnek ajánlanak

a' Gymnasiumbéliekén kívül: a' Nemzeti oskolabeli két nemen lévő; — és a' felső, vagy Kis-Vátzi hasonlóképen két nemen lévő 'Tanulók' nevei is nyomtatásban kiadattatnak. 1804-ben a' fáradhatatlan, a' jó módú kegyes oskolabeli Egyházi Renden lévőkre bizaltatván, ezeknek Oskolájiban foglalatoskodott számos nagy reménységű 'Tanulóktól szerzett Classificatiók következőknek megtudására is nyújtának alkalmatosságot, t. i. hogy azon szokás mellett, mellynél fogva a' Gymnasium, és Nemzeti oskolabeliek' nevei az elfolyt században is nyomtatásban kiadattattak, ezen Városban ez előtt Convictus a) is volt, mellyben a' 'Kegyes Oskolabeli Papoktól, 's két Világítól 75 nemes Ifjak is oktattattak; — végre: hogy a' 'Tanulók' nevei más városokban is kinyomtatattak. — Így kezdettem én a' 'Classificatiók' szerzéséhez! mellyeknek gyűjtögetéséhez, 's megtartásához annyi esztendőtol b) fogva változásnak ki nem tétetett kedv

a' V. S. N. N. H. E. Máramarossi Gottlieb Antal
b. 16 l. — Ennek megjelenésekor 14. férfi, 6.
leány, öszvesen 20 siket-néma Nevendék volt ezen
Házban.

- a) A' Vátzi Convictusbeli Ifjúságnak nevei következő tizimmel adattattak ki: „Classes Nobilium Collegii Regii Theresiani Vaciensis, pro facto in Optimis Artibus ac Scientiis progressu consignatae Semestri I. et II do — Vagy: „Ratio Studiorum Collegii Regii Theresiani Vaciensis data Anno — Semestri — a Sacerdotibus Scholarum Piarum. 8-ad rétű 16—40 lap.
- b) Palingeniussal azt tudó: hogy „Non omnibus una voluptas” azt is előre megmondhatnám, mit fognak ezekre: annyi esztendőtol fogva nem kevesen mondani! Biztat azonban a' reménység! hogy ellenkező vélekedésre szolgáltatok alkalmatosságot annak alázatos előterjesztésével, t. i. hogy én a' 'Classificatiók' szerzésével azon időt töltöttem egyedül: mellyet játékkal vagy mulatsággal tölthettem volna. Hogy ezeknél hasznosabbak' szerzésével is foglalatoskodtam, jele annak: 1. A' válogatott ritka, több jó könyvekkel ditsekedhető Könyvtárom. 2. A' Római 's Magyar régi Pénz-Gyűjteményem.

mellett, minthogy minden kitelhető szorgalmú gondom volt; lehetetlen vala azoknak nem szaporodni, Hesiodus' ama mondása szerént:

„Quodsi vel parvum pergas superaddere parvo,
Et crebro id facias ingens existet acervus”.

A' Tanulók' neveinek szerzéséhez, olvasásához, megtartásához a' gyermekkoromban kapott kedv következők miatt mai napig tartó: 1. Minthogy a' Classificatiók, Tanulóknak számán kívül, nem tsak az élők; hanem az élni régen megszűntek' neveinek, következőképen tanulásban tett előmenetelének előterjesztőji; — 2. a' multakat érdemen feljül ditsérni szeretők beszédjének megtzáfolóji a) légyenek.

Ezeknek előre való botsájtása után tzelomra sietek elsőben: az 1824-dik esztendőben volt; — ezután: az egész Gyűjteményemből kiszedett Tanulóknak legnagyobb számát kívánván szeretve tisztelt kedves Hazámfiával közölni. „Forsan et haec olim meminisse iuvabit”.

I. A' Magyar Kir. Universitástól a' Nemzeti Oskoláig terjedő Római Katholikus nyilvánvaló b) Oskolákban 1824-dik esztendőben foglalatoskodott tanuló Ifjúságnak száma:

A' Tudományok' Magyar K. Universitá-
sában.

Pesten

A' Hittudományi Tehetségben.

			Halgatók száma.
4-dik esztendőbeli	—	—	8
3-dik esztendőbeli	—	—	16
2-dik esztendőbeli	—	—	20
1-ső esztendőbeli	—	—	23
			67

a) Némelly eminenségekkel ditselkedni, 's a' Tanulók' számát többre mondani szeretőket Classificatiójim ellenkezőknek előterjesztésével nem egyszer hoztak pirulásba.

b) A' nyilvánvaló szó által, én egyedül az Oskolai Intézetek' 's Hivatalok' Tárában találtató Intézeteket értem.

A' Törvénytudományi Tehetségben.

			Halgatók száma.
3-dik észtenőbéli	—	—	40
2-dik észtenőbéli	—	—	57
1-ső észtenőbéli	—	—	58
			155

Az Orvostud. Tehetségben.

Az Orvosi Tudományokat Tanulók			97
A' Seborvosi Tudományokat	—	—	221
Patikárosságot	—	—	20
Bábaságot	—	—	48
Barom - orvoslást	—	—	22
			417

A' Böltselkedéstud. Tehetségben.

3-dik észtenőbéli	—	—	154
2-dik észtenőbéli	—	—	150
1-ső észtenőbéli	—	—	196
			500
Földmérést Tanulók	—	—	30
Összesen	—	—	1169

A' Hírályi Akademiában.

	A' Törvényes Tudományokat Tanulók' száma			A' Böltselkedést Tanulók' száma			A' két Tehetségben volt Halgatók' száma
	II. évek' száma	I. évek' száma	A' Törvényes Tud. Tan. száma összesen	II. évek' száma	I. évek' száma	A' Böltselkedést Tanul. száma összesen	
1. Győrben	41	52	93	93	121	214	307
2. Kassán	47	54	101	135	127	262	363
3. N. Várad.	33	60	93	61	104	165	258
4. Pósonyh.	108	88	196	92	131	223	410
	229	254	483	381	483	864	1347

Az Érseki Lyceumban.

	A' Törvényes Tudományokat Tanulók' száma			A' Böltselkedést Tanulók' száma			A' két Tehetségben volt Tanulók' száma
	II. éviék' száma	I. éviék' száma	A' Törvényes Tud. Tan. szám. összesen	II. éviék' száma	I. éviék' száma	A' Böltselked. Tan. száma összesen	
Égerben	61	72	133	117	150	267	400

A' Philosophiai Oszkolákban.

	II. éviék' száma	I. éviék' száma	A' Hallgatók' száma összesen
	1. Szegeden	113	165
2. Szombathelyen	95	108	203
	206	272	481

A' Királyi Gymnasiumokban.

1. A' Kir. Fő Gymnasiumokban.

	Az Intéz. mely Várme. való lételének feljegyz.	A' Tudom. Kerületek feljegyzése	A' Fő Gymnas. Tanulók száma osztályonkint						
			V. szer. I. szám.	Ékes. sz. T. szám	4. évi Gr. szá.	3. évi Gr. szá.	2. évi Gr. szá.	1. évi Gr. szá.	Egész Fő Gy. Ifj. száma
1. Budán	Pilis	Pos.	87	91	80	96	134	150	618
2. Győrött	has. nevü	h. n.	38	36	50	46	70	89	329
3. Kassán	Abaúj.	h. n.	52	60	64	65	83	137	470
4. N. Vár.	Bihar	h. n.	31	45	45	57	78	88	344
5. Po'son.	h. n.	h. n.	86	85	96	93	101	105	566
			294	326	335	357	466	549	2327

2. A' Királyi Gymnasiumokban.

A' Vár- Tudom. Kerüle- megyék. feljeg- tek fel- zése zése			A' Tanulók' száma osztályonként						
			Poéták	Rhetor.	Syntax.	Gramm.	Princip.	Parvist.	Öszvess.
Aradon	hasonló N. Vár. nevü		52	57	59	79	81	83	411
Baján	Báts. Györi		37	40	49	72	89	97	584
Besztertze	Bányán Zólyom	Po'sony	22	23	26	24	40	41	176
Debretz.	Bihar N. Vár.		10	9	15	14	16	20	84
Egerben	Heves Kassai		69	59	79	68	87	104	466
Eperjesen	Sáros Kassai		48	35	57	42	64	70	316
Eszterg.	h. n. Po'sony		62	29	44	45	56	68	306
Fejérvár.	(Székes) h. n. Györi		41	31	57	45	81	80	335
Gyöngyös.	Heves Kassai		60	65	73	79	77	115	469
Jászber.	Jászág. Kassai		16	20	20	41	42	50	189
Kalotásán	Pest. Po'sony		18	19	28	28	41	a)	134
Kanizsán	Szala Györi		30	28	51	45	72	57	261
Kaposvár.	Somogy Györi		21	10	21	22	32	41	147
Károlyb.	(Nagy) Szatm. N. Vár.		12	24	28	55	20	44	171
Keszthel.	Szala Györi		17	11	15	27	25	57	132
Ketskem.	Pest Po'sony		13	15	24	36	38	51	177
Komár.	(Rév) h. n. Györi		37	35	26	41	41	77	257
Hörmöztz	Bányán Bars	Po'sony	26	32	35	30	57	43	203
Köszegen	Vas Györi		51	32	45	41	62	69	300
Léván	Bars Po'sony		28	27	28	52	44	93	272
Lötsén	Szepes Kassai		46	48	54	59	61	80	348
Magyar	Óvárban Mosony	Györi	20	16	21	41	25	30	153
Miskoltz.	Borsod Kassai		38	29	35	56	58	53	249
N. Bányán	Szatm. N. Vár.		21	19	16	21	28	42	147
N. Szomb.	Posony Po'sony		66	59	58	78	93	104	458
Nyitrán	h. n. Po'sony		48	30	54	67	75	91	569
Pesten	h. n. Po'sony		10	124	130	165	191	205	925
Pétsen	Barany. Györi		49	55	77	70	98	106	455
Podolinb.	Szepes Kassai		34	42	54	69	72	80	351
Privigyén	Nyitra Po'sony		11	17	10	14	37	59	128
Rosnyón	Gömör Kassai		23	22	28	35	44	47	199
Selmetz-	Bányán N. Hont	Po'sony	13	24	30	42	51	42	202
Sopronyb.	h. n. Györi		59	35	66	56	50	48	314
Szabadk.	Bats Györi		81	60	60	62	89	78	430
Szatmár- németib.	h. n. N. Vár.		14	12	18	18	52	42	136
Szebenb. (Kis)	Sáros Kassai		16	16	29	28	29	39	157

Szegeden	Tsongr.	N. Vár.	45	56	87	80	115	96	479
Szigeten	Marma.	N. Vár.	21	34	43	41	46	61	246
Szombath.	Vas	Györi	38	37	52	48	79	50	304
Tatában	Komár.	Györi	36	42	37	55	29	25	204
Temesvár.	h. n.	N. Vár.	46	72	67	68	72	75	400
Trentsén.	h. n.	Po'sony	18	13	28	42	38	68	207
Újhelyen									
(S. A.)	Zempl.	Hassai	41	42	48	42	54	59	286
Ungváron	h. n.	Kassai	45	34	58	60	75	88	340
Vátzon	Pest	Po'son.	25	59	42	52	57	91	306
Veszprém.	h. n.	Györi	37	33	30	54	56	75	285
Zolnán	Trentsé	Po'sonyi	21	17	18	29	48	40	173
			1692	1634	1990	2274	2757	3094	15441

5. A' Királyi kisebb Gymnasiumokban.

	Várme- gyék feljegy- zése	Tudom. kerüle- tek fel- jegyzése	A' Tanulók száma osztályonként.					
			4. Gram.	3. Gram.	2. Gram.	1. Gram.	Öszvesen	
Breznó-								
Bányán	Zólyom	Po'sony	6	9	19	41	75	
Korponán	Zólyom	Po'sony	17	15	20	33	85	
Mohátson	Barany.	Györi	29	18	16	25	88	
Pápán	Veszpr.	Györi	23	25	45	42	135	
Rosenber.	Liptó	Po'sony	16	17	31	41	105	
Szakoltz.	Nyitra	Po'sony	27	22	44	52	145	
Sz. Györ.	Po'sony	Po'sony	17	28	31	22	98	
			135	134	206	256	731	

a) A' Kalotsai nyomtatott Classificatiók; — az Oskolai Intézetek' s Hivatalok' Tára, — és a' Kegyes Oskolabeli Szerzetesek' lajstroma arra mutatnak: hogy Kalotsán első Grammatika nintsen.

II. A' Magyar Országhoz tartozó Horvát és Tót Országokban R. K. nyilvánvaló Oskolájiban 1824-ben foglalatostkodott tanuló Ifjúságnak száma :

A' Királyi Akademiában.

	A' Törvényes tud. Tanulók' száma			A' Böltselkedést Tanulók' száma			Az egész Ifjúság száma
	II. eszt. száma	I. eszt. száma	A' Törv. Tan. szá. Öszves.	II. évie. száma	I. éviek száma	A' Bölts. Tan. szá. Öszves.	
Zágrábban	20	28	48	73	94	107	215

A' Királyi Fő Gymnasiumban.

Az Intézet' melly Ország' s Várm. való lételének feljegyzése	Tudom. kerület	A' Tanulók' száma osztályonként						Öszvesen
		Poeták	Rhetor	4. évi Gram.	III. évi Gram.	II. évi Gram.	I. évi Gram.	
Zágrábban Horv. o. has. névü Várm.	Zágr.	72	48	74	98	79	99	470

A' Királyi Gynnasiumokban.

	Tndományos Kerületnek fel- jegyzése	A' Tanulók' száma osztá- lyonkint.					
		Poeták	Rhetor.	4. Gram.	3. Gram.	2. Gram.	1. Gram.
Azon Országoknak, 's Vármegyéknek feljegyzése, mellyekben ezen Intézetek virágoznak.		24	35	37	45	53	66
Tót Országi Verőtze Vármegyében.	Zágráb.	9	9	13	27	41	44
A' Száván túl fekvő Horvát Országban	Zágráb.	19	15	22	31	35	49
A' Száván túl fekvő Horvát Országban	Zágráb.	13	11	11	18	14	24
Tót Országi hasonló nevű Vármegyében	Zágráb.	39	47	53	38	50	70
Horvát Orsz. hasonló nevű Vármegyében		101	117	136	159	193	253
							959

Eszéken
Fiuméban
Károlyváron
Pozsegában
Varasdón

Az előterjesztettek szerént tanultak:

A' Királyi Universitásban	—	—	—	1169
A' — négy Akademiában	—	—	—	1347
Az Érseki Lyceumban	—	—	—	400
A' Philosophiai két Oskolában	—	—	—	481
Az öt Fő-Gymnasiumokban	—	—	—	2327
A' negyvenhét Gymnasiumokban	—	—	—	13441
A' hét kisebb Gymnasiumban	—	—	—	731
				<hr/>
				19896
A' Zágrábi Hir. Akademiában	—	—	—	215
A' Zágrábi Fő-Gymnasiumban	—	—	—	470
Az öt Gymnasiumban	—	—	—	959
				<hr/>
				1644
Az egész tanuló Ifjuságnak száma:	—			21,540
Az Egyházi Szent Tudományokat tanulták	—			67
A' Törvényes Tudományokat Hazánkbeli Oskolákban	—	—	—	771
A' Törvényes Tud. a' Zágrábi Akademiában				48
Az Orvosi Tudományokat	—	—	—	417
A' Böltselkedést Hazánkban Oskolájiban	—			2112
A' Böltselkedést a' Zágrábi Akademiában	—			167
A' Föld-mérést	—	—	—	30
A' Versszerzést Magyarországban	—	—	—	1986
A' Versköltést a' Tót, és Horvát Országi Oskolákban	—	—	—	173
Az Ékesenszöllást édes Hazánkban	—	—		1960
Az Ékesszöllás' mesterségét a' Tót, és Horvát Országi Oskolákban	—	—	—	165
A' Grammatika tanulásával foglalatoskodtak Hazánkban	—	—	—	12553
Ugyan annak tanulása foglalatoskodtatott a' Zágrábi Tudományos Kerületben				<hr/>
				1091
				<hr/>
				21540

A' Magyar, és az ahhoz tartozó Országoknak Oskolájiban volt Tanulóknak egész Gyűjteményemből kiszedett legnagyobb a) száma, Tanulók' számos volta szerént felosztott rendben.

A' Hittudományi Tehetségben.

Az Egyházi Sz. Tudományokat Tanulók.

A' Tanulók száma	—	—	74
Azon Esztendő' feljegyzése, mellyben annyi Tanuló volt	—	—	1826
Esztendő Felének feljegyzése	—	—	1

a) A' Tanulók legnagyobb száma által mit értsek? Rövetkezőkből megtudhatni. p. o. A' Vátzi Gymnasiumumbeli Classificatiókból Gyűjteményemben 67. példány vagyon, ezeknek általnézésök után, azt találtam: hogy ezen Gymnasiumban, 1807 dik eszt. első felében volt legtöbb, az az: 421. Tanuló; 's ez azon legnagyobb szám! mellyhez, ha az 1824. esztendeit hasonlítjuk; az Ifjúságnak szaporodását, vagy fogyását könnyű leszen észre venni. — A' Tanulók legnagyobb számának az 1824-dik esztendei számhoz való kaptolsoltatására, némelly ditsekedni szeretőknek abbeli állításaik indítának, mellyeknél fogva ök az ő tanuló korokban valamelly Orsz. Intézetben volt Tanulóknak számát sokkal többre mondották, a' nélkül: hogy állításaikat, vagy írásban foglalt, vagy nyomtatott Classificatiókból, vagy Oskolai Jegyzőkönyvekből támogathatták, vagy arra jól emlékeztek volna. Így nem egyszer hallottam ilyeneket: „mikor én tanuló voltam Pesten, egész Gymnasiumban többen voltunk 1000-nél”; msstól azt: „a' Nyitra Gymnasiumban 2000. Tanuló is szokott lenni”. — Állításaikkal nem é sértetett meg az igazság? követhetőkből ki fog tetszeni. Bizonyos: hogy a' Nyitrai Gymnasium nem csak az elfolyt, hanem a' jelenvaló Századnak több esztendejiben is Tanulók' számos voltára nézve Hazánkbeli Gymnasiumok között első volt; az azomban igazságot sértő állítás: hogy abban 2000 Tanuló lett volna valaha! — Számos Nyitrai Gym. Classificatiójim mellett a' Nyitrai Gymnasium' Jegyzőkönyveit is

A' Törvénytudományi Tehetségben.

	A' Tan. száma	Oskolai Esztend.	O. Eszt. Fele		A' Tan. száma	Esztend. dőben	Esztend. felében
1. Pesten	302	1826	1	5. Győrben	103	1825	1
2. Po'sonyban	196	1824	2	6. N. Váradon	93	1824	2
3. Egerben	133	1824	2	7. Zágrábban	56	1822	1
4. Kassán	106	2821	1				

Az Orvostudományi Tehetségben.

	A' Tan. száma	Esztend. dőben	Esztend. felében		A' Tan. száma	Esztend. dőben	Esztend. felében
Az Orv. T. Tan.	172	1826	1	Bábaságot	48	1824	2
A' Seborvosi	224	1826	1	Baromorvosl.	22	1824	2
Patikárposságot	29	1826	1				

A' Böltsekedés Tudományi Tehetségben.

	A' Tan. száma	Esztend. dőben	Esztend. felében		A' Tan. száma	Esztend. dőben	Esztend. felében
1. Pesten	547	1826	1	6. Szombathel.	245	1825	1
2. Po'sonyban	303	1799	1	7. Győrben	251	1825	1
3. Szegeden	278	1824	2	8. Zágrábban	167	1824	2
4. Egerben	267	1824	2	9. N. Váradon	165	1824	2
5. Kassán	262	1824	2	Föld-mérést T.	46	1826	1

általnézvén, a' legrégiebbnek elején következőkre akadtam: „Anno 1701. apertae sunt Scholae Nitriae inclusive ad Syntaxim”. Ezen esztendőtől fogva legtöbb Tanuló volt ezen eszt.

1743-ban	—	—	1032	1748-ban	—	—	1093
1745	—	—	1000	1749	—	—	1032
1747	—	—	1033	1751	—	—	1012
				1752	—	—	1061

1753-ban	—	—	1202	1768-ben	—	—	1018
1754	—	—	1032	1769	—	—	1087
1756	—	—	1000	1770	—	—	1106
1757	—	—	1008	1771	—	—	1020

Tanulóknak ezen számát tették: 1. Az Arithmetisták, vagy Ispányságra készültek. 2. A' Rhetorok. 3. A' Poeták. 4. A' Syntaxisták. 5. A' Grammatisták. 6. A' Principisták. 7. A' nagyobb Parvisták. 8. A' kisebb Parvisták. 9. A' Coniugatisták. 10. A' Comparatisták. 11. A' Declinisták. 12. A' Minimisták.

A' Pesti K. Gymnasiumban, mellyben még az 1803. eszt. első felében is, csak 337. ment a' Tanulók' száma; első Grammatikának a' Gymnasiumokhoz való kaptoltatása' idejétől fogva ilyen számú Ifjúság volt:

1607 eszt.	1	felében	594	1817 eszt.	1	felében	659	
1807	—	2	—	577	1817	—	2	670
1808	—	1	—	561	1818	—	1	712
1808	—	2	—	559	1818	—	2	720
1809	—	1	—	630	1819	—	1	755
1809	—	2	—	637	1819	—	2	748
1810	—	1	—	524	1820	—	1	810
1810	—	2	—	494	1820	—	2	787
1811	—	1	—	505	1821	—	1	840
1811	—	2	—	488	1821	—	2	836
1812	—	1	—	520	1822	—	1	840
1812	—	2	—	497	1822	—	2	836
1813	—	1	—	589	1825	—	1	879
1813	—	2	—	566	1825	—	2	892
1814	—	1	—	583	1824	—	1	941
1814	—	2	—	558	1824	—	2	925
1815	—	1	—	570	1825	—	1	941
1815	—	2	—	559	1825	—	2	917
1816	—	1	—	589	folyó esztendő kezdet.			915
1816	—	2	—	594				

A' Híralyi Fő, 's nagyobb Gymnasiumokban.

	A' Tan. száma	Esztendőben	Esztendőben.		A' Tan. száma	Esztendőben	Esztendőben.
1 Nyitrán	1202	1755	2	30 Kőszegen	300	1824	2
2 Pesten	941	1824	1	31 Varasdon	298	1822	2
	és	1825	1	32 S. A. Újhel.	295	1821	1
3 Budán	618	1824	2	33 Trentsénb.	282	1810	2
4 Po'sonyb.	609	1821	2	34 Ketskemét.	273	1809	2
5 Gyöngyös.	506	1822	2	35 Kanizsán	270	1823	2
6 Egerben	502	1826	1	36 Eszéken	265	1825	2
7 N. Szombat.	496	1825	2	37 Rozsnyón	250	1826	1
8 Kassán	493	1825	2	38 Miskoltzon	249	1824	2
9 Szegeden	479	1825	2	39 Szigeten	246	1824	2
10 Zágrábban	470	1824	2	40 Selmetsz-Bá.	245	1809	2
11 Pétsen	467	1825	2	41 Tatában	214	1823	2
12 Szabadkán	430	1824	2	42 Körmöztz B.	203	1824	2
13 Vátzon	421	1807	1	43 Jász-Berén.	194	1822	2
14 Temesváron	416	1825	2	44 N. Károlyb.	190	1825	2
15 Aradon	412	1825	2	45 Zolnán	179	1818	2
16 Baján	403	1825	2	46 BesztertzeB.	176	1824	2
17 Podolinban	382	1805	2	47 M. Óváron	175	1822	2
18 N. Váradon	375	1825	2	48 Károlyvár.	171	1824	2
19 Győrben	371	1797	2	49 Heszthelyen	169	1805	2
20 Sopronyb.	366	1822	2	50 Kalotsán	162	1808	1
21 Lótsén	359	1822	1	51 Kis Szeben.	157	1824	2
22 Ungváron	359	1825	2	52 Kaposváron	156	1825	2
23 Esztergamb.	358	1825	2	53 Nagy Bán.	147	1824	2
24 Székes Fejé.	354	1825	2	54 Fiumében	140	1824	2
25 Rév-Komár.	333	1797	2	55 Szatmárban	136	1824	2
26 Szombath.	322	1821	2	56 Privigyén	128	1820	2
27 Eperjesen	316	1824	2	57 Posegában	111	1817	2
28 Léván	315	1825	1	58 Debretzenb.	84	1825	2
29 Veszprémb.	310	1825	2				

A' Hir. kisebb Gymnasiumokban.

	A' Tan. száma	Oskolai Esztendőben.	O. Esztendőben.		A' Tan. száma	Oskolai Esztendőben.	O. Esztendőben.
1 Szakoltzán	167	1825	2	5 Sz. Györgyön	107	1820	2
2 Pápán	160	1807	2	6 Brezno Bán.	102	1814	1
3 Mohátson	139	1820	2	7. Korponán	91	1826	1
4 Rosémbérg.	120	1825	2				

A' közlötteket nyomtatott Classificatiókon kívül:
Tudományos Gyűjteménynek eddig kijött köteteiből;
— Újságokból; több szeretett Barátimnak Leveli-
ből, — 's egy két Oskolai Jegyző-könyvből meri-
tettem.

Hívánt tzealomra hogy érhettem, Következő Nagy
Érdemű Tittl. Urak' szivességének, betses hajlandó-
ságának, 's barátságának is köszönhetem; — kiknek
Neveiket köszönetem 's háládatosságom' jeléül ide
iktatom.

Aigll Glitzér, Pro. Consultor. Vice-Rector, és Gym
Directora Pesten:

Bányay Mihály, Praemonstratensis Szerzetbeli Ha-
nonok, a' Ro'snyói Gym. Igazgatója,

Belnay Márton, Régiségeket Gyűjtő.

Bokros Ferentz, Kegyes Oskolabeli Egyházi Renden
lévő Áldozó Pap, a' Szerzetes Ház', 's Gymnas.
Igazgatója Nagy Károlyban.

Breinfolk Ferentz, a' Pó'sonyi Oskolai kerület'
Actuáriussa.

Czuczor Gergely Sz. Benedek' Rendén lévő Áldozó
Szerzetes. II. Gram. Prof. Győrben.

Fidiczinis Krisztián Kegyes O. E. R. lévő A. P. a'
Szerzetes Ház', 's Gymn. Igazgatója Rosebergán.

Hoermán Aurel, Sz. Ferentz Rendén lévő Áldozó
Szerzetes, a' Károlyvári Gymn. Igazgatója.

Honza Caesarius, Sz. Ferentz R. I. A' Szerzetes, a'
Szakoltzai Gymn. Igazgatója.

Horváth Ignácz, Kegyes O. E. R. I. A. P. a' Szer-
zetes Ház' Elöljárója, 's Gymnas. Igazgatója
Veszprémben.

Horvát József, a' Nagy-Váradí Oskolai kerület' Actua-
riussa'

Klász Péter, Sz. Ferentz R. I. A' Szerzetes, Gym.
Igazgatója Eszéken.

Rlohammer Ferentz, Philosophia Doctora, a' Zág-
rábi Akademiában Pro-Director.

Kriszpach András, Hegyes O. E. R. I. A. P. a' Lé-
vai Gymn. III. Gram. Professora.

Kronovszky Márkus, Kegyes O. E. R. I. A. P. a'
Szerzetes Ház' Elöljárója, 's Gymn. Igazgatója
His-Szebenben.

Iező Xav. Ferentz, Hegyes Oskolabeli Egyházi Ren-
den lévő Pap, a' Szegedi Lyceumban Mathezis'
Professora.

- Loy Xav. Ferentz, tiszteletbeli Kanonok, a' Fiumei
Gymn. Igazgatója.
Molnár Mátyás, H. O. E. R. lévő Á. P. Poeták Prof.
Ketskeméten.
Ölvetzki Ventzel, Sz. Ferentz R. I. Á. Sz. II. Gram.
Prof. Zolnán.
Pap Coelestin, Kegyes O. E. R. I. Á. P. Rhetorok
Prof. Szigeten.
Pápesch Mátyás, Kegyes O. E. R. I. Á. P. Szerzetes
Ház' Előljárója, 's Gymn. Igazgatója Horponán.
Pászthory József, Kanonok, 's Gymn. Igazgatója Va-
rasdon.
Pelikán József, Philosophia' Doctora, 's Professora
Szatmárban.
Pintzegh Domonkos, Kegyes O. E. R. I. Á. P. III.
Gram. Professora Selmetsen.
Róth Mihály, Kegyes Oskolabeli Egyházi Renden
lévő Pap, Prov. Secretariussa Pesten.
Szabó Ferentz, Vice Rector, 's egyszer'smind az
Ékesen - szállás, 's Vers - költés mesterségének
Professora a' Po'sonyi Seminariumban.
Szabó János, II. Gram. Professora Ungváron.
Sznesznitzky József, Gymnasium' Igazgatója Gyön-
gyösön.
Zoffesák Edmund, Cistercita, Gymnasium' Igazgatója
Egerben.

Hogy illy későn teszek ígéretemnek eleget, annak
oka az; hogy a' múlt évi Tud. Gyűjtemény IV. köte-
tének 117. dik, 's következő lapon lévő kérelmem-
mel nem boldogulhatván; kénytelenittem költsége-
men küldött leveleimmel tzealomra igyekezni érni,
's hogy ezen úton is, a' kívántakat egy két helyről
tsak a' harmadik levelemre vehettem.

Édes Hazám!

Mellyben engedtetett nekem szerentsésnek ja-
vaiddal a' leg nagyobb megalégedéssel élőnek e'
Világra jönni, kedves Anya! melly a' boldogabb életre
jamborsága' jutalmát elvenni ment, felejtetetlen A-
tyámat egykor, édes Szülőmet pedig még most is
táplálad: Szülőjím' Szülőjinek hajdani kedves lakhe-
lye! boldogítója! jó Teremtőtől a' halandók' öröme-
re rendeltetett Országoknak egyike! Tőled vévén, a'
teljes elégedést szerző, az élet terheit érezni nem
engedő jókat, háládatlan legyek Hozzád? Oh nem, az

nem lehetek, szeretlek, fiui hiv szeretettel szeretlek, a' szélesen kiterjedő Világnak akármelly Országával el nem tserélendöm: óhajtom virágzásodat, óhajlom boldogságodat, bár olly tehetséggel bírnék, hogy a' legnagyobb virágzásba 's boldogságba jöhetnél általam; bár mind azoknak, mellyekkel tartozom Neked, a' legjobb Hazafi kötelességének teljesítésével pontig megfelelnének! — Boldogtalan azonban! nem azt tehetem, a' mit tenni kívánnék: a' legtöbbször helyett tsak kevéssel, a' legnagyobbak helyett, tsak tsekélységgel szolgálhatván Neked. Szerentsésnek, felette szerentsésnek tartanám magamat, ha a' jelenvalókat Te is olly kedvesen fogadnád (inkább az ezeket küldő szívre, hogy sem a' küldöttekre tekintvén) a' mint az 1824. évi Tud. Gyűjtemény' IX. kötetének 115 's következő lap. levőket, a' munkás, a' hazafiai szeretettel teljes Tudós Redactio fogadta.

Zibrii József,
Érsek-Újvári Prof.

2. J e l e s s é g e k.

A' Valódi érdem nem fitogtatja tetteit, megelégedvén azzal, hogy kötelességét, mellyel minden Hazafi, 's az emberiségnek barátja, Hazájának, 's embertársainak tartozik, hiven teljesíti. Azomban, a' midőn épen azon napokat virasztották az Egek reánk, hogy Hazánknek nem tsak egyes Tagjai, hanem az Ország' köz boldogságának előmozdítása felől való tanakodás végett öszvegyült, Nemzetünk' Nagyjai és Pártfogói, a' Nemzeti nyelvnek, mint Hazánk' boldogsága', 's virágzása' egyik eszközeinek előmozdításán, kimiveltetésén és tökéletesítésén vetélkedve iparkodnak; nem leszen hiú kérkedékenység, ha a' Mező-Berényi Agostai Vállású főbb iskolának, a' deák, 's más nyelvek' tanítása mellett, főképen Nemzeti Magyar nyelvünk' kimiveltetésére és tanítására tzelező, 's már több esztendőktől sikeresen folytatott igyekezetét 's iparkodását adjuk minden a' Háza' boldogságaért és a' Nemzeti nyelvért buzogó érdemes Hazafinak tudtára. —

Ezen Oskolában, annak 1803 esztendőben lett felállításának idejétől fogva, elsöbben is a' nagy szám-

mal ide sereglett Helvetziai Vállású nagyobb Tanulók által tanított a' Magyar nyelv, és Literatura hét egész esztendőnek elfolyása alatt, a' midőn 1810 esztendőben tsupán a' Nemzeti nyelv eránt viseltető szeretet' tüzetől hevítettven T. T. Berey István Úr, a' Helybeli Reformáta Sz. Gyülekezetnek érdemes Lelkitanítója, nem tsak a' Magyar nyelvnek, Literaturának, hanem tudományos dolgoknak, úgy-mint Magyar Ország' Historiájának, Statistikának, és Geographiának Magyar nyelven való tanítását önként vállalta magára.

Melly közhasznú tanítását a' minő nagy kedvvel és tüzzel, ugyan olyan sikerrel és haszszonnal folytatta azon érdemes Herjfi, mellynek az a' hasznos következése lett, hogy több tót és német születésű Ifjak annyira megmagyarosodtak, hogy mind a' hangejtésre, mind a' Magyar kifejezésekre nézve született Magyaroknak tartatnának. Továbbá a' Nagy Tiszteletű Békés Banátusi Esperestségnek akkori Inspectorá, Méltóságos Aszódi Báró Podmanjitzky János Úr, a' négy Evangyelika Fő Tisztelendő Superintendentia' azon Statutumát, mellynek következésében a' főbb Oskolákat végzett Szent Hit-tudományok Candidatussai addig, míglen mind a' közjónak előbb vietele, mind tulajdon magok tökéletesítettések végett Oskolánkban egy két esztendeig nem munkálódnak, Papi hivatalokra elő ne mozdittassanak; ezen mi főbb Oskolákra annyival inkább alkalmaztatta, minthogy több itten nevelt, és a' Magyar fundamentomosan értő Candidatusok találtak ezen nagy Tiszteletű Békés Banátusi Esperestségben. Mind e' mellett a' feljebb említett Nagylelkű Hazafi, még nem állapodott meg a' valódi érdemnek ezen poltzán; mert mind Hazája eránt tartozó kötelességének, mind a' Tudományok eránt viseltetett tiszteletének, mind kivált Nemzeti nyelve erántégő szeretetének szent tüzeitől annyira felhevítettett, hogy az ezen Oskolában munkálódó Magyar nyelv Tanítójának önként a' magáéból esztendei fizetést rendelt, kötelességébe tévén néki a' Magyar nyelven és Literaturán kívül más Tudományoknak Magyar nyelven való tanítását. Mellynél fogva 1823. esztben a' Nagy Tiszteletű Esperestség által elválasztatott ezen hivatalra T. T. Kristoffy Sámuel Úr, a' ki itten egy Oskolai esztendőt fáradhatatlan szorgalommal eltöltvén, Tekintetes Nemes Csanád Vármegyében lévő Nagylaki Evangyelika Ekkle-

siába Lelki Tanítónak meghivattatott. Ezt felváltotta a' következő esztendőben T. T. Oertel Ferentz Úr, a' ki, ámbár megélemedett Atyának, az itt helyben lévő Evang. Német Ekklesia' Lelki-Pásztorának Cooperatorává rendeltetett. még is mind ezen hivatal' terheinek viselése mellett is, két egymás után következő esztendőknél elfolyása alatt, egyszer'smind a' Magyar nyelv Tanítói hivatalnak terheit nem kevés haszonnal viselte. Végtére e' most folyó Oskolai esztendőben, az ismét megüresült Tanítói hivatalra köz megegyezéssel T. T. Major Jó'sef Úr választatott, és October 30 kán annak rendje szerint hivatalába bé is iktattatott. Több Uri Személyek, kivált az Oskolának Elöljáróji' jelenléteknél, egy rövid Beszéddel lépett fel Tanítói Székébe, 's Magyar nyelven (melly még ezen Gymnasium' felállítására idejétoi fogva nem történt) ugyan csak a' Magyar Nyelv kimiveltezésének szükséges és hasznos voltát mutatta meg a' Tiszteletes Férjű; a' kinek ügyessége és a' Nemzeti nyelvben járatos volta, édes reménységgel ketsegteti a' Magyar nyelv elővitelére nevezte Gymnasiumunkat, 's azoknak Tisztelt Elöljáróit. Engedjék az Egek, hogy az n reménységnek, mellyet a' Tisztelt Elöljárók felőle kebeleknél táplálnak, nem csak megfeleljen, hanem azt feljűl is haladja, hogy ez által Oskolánk is, a' Nemzet' boldogságát eszközölni ohajtó Nagylelkű Hazafiakkal édes Hazájának oltárára illy áldozatokat nyujthasson. —

Mind azokat a' Nagy lelkeket, a' kik a' Mezei gazdaság sokféle ágazatiban boldog lépéseket tettek — eleitől fogva minden Nemzetek — nagyra, — magosra — az Egekig emelték; és azon jó és hasznos Embereket, mint a' halandó élet' gyámolítóit — még a' sirba is zokogó sirással és sűrű könyhullatással kísérték.

Illy kedves érzéssel, mind a' Méltóságos Gróf Hunyady Familia, mind ezen T. Somogyi Megye-hodolt ama derék, 's gazdaságra 's Mezei élet boldogítására született T. Szemesi Uradalmi Tisztartónak — Stader Hermann Úrnak, míg ezen Kedyes Tiszt életben vólt; 's illy' szomorú könytseppekkel — keves napogik tartott betegsége után Nov. 3-dikán 46 esztendűs korában történt jókori halálát ezen hosszú életre méltó fáradhatatlannak, mind a' tisztelt Méltóságos Gróf Familia, mind azon szá-

mos és fényes Gyülekezeti siratta, a' melly ezen nagy Tisztnak meghidegült tetemeit Nov. 5-dikén Szemcsen bánatos szívvvel és ortzával a' temető - helyre kísérte.

Kit Virtussai eránt vonszó tiszteletből T. T. Ns. Veres Márton Szoládi Ref. Predikátor Úr a' Szoládi Reform. Templomban, ezen igék szerint 1. Sam. XIII. 1. 2. 4. 5. vers — ékesen, érzékenyen számos külömbféle vallású és hivatalbéli Uraknak, és Asszonyságoknak jelenlétekben — elmondott halotti derék Prédikációjával — a' boldogúlt Tisztelet virtussaihoz illendő módon Nov. 12-dikén megtisztelte.

Csendes nyugalom ölelje ezen jó és hív Tisztelet azon boldog földben, mellyet fáradhatatlan munkásságával kies Édenné tett; amaz utolsó napig!

Hazay Károly.

3. Tudakozás a' Nagy-Váradí Oskolákról.

A' Tanítás majd olly régi Hazánkban, mint a' Királyi Méltóságnak béhozása; a' mennyi Monostorok épültek hajdan, annyi magános Oskolák derültek fel, mellyekben az ott élő világi, és szerzetes Papoknak tsendes hivatalok, elég alkalmatosságot nyújtott a' szeléd mesterségeknak gyakorlására. Vitézkedő Öseink, ha kedvelték is a' szép tudományokat, nem mindenkor tehettek szert azokra — innen következett, hogy Hirállyaink' Irnokjaikká sem válhattak a' Világiak, hanem tsak a' Papok, kik egyedül írás tudók voltak. — Mindazonáltal mélyebb tudományokról, mert ezek akkor tsupán tsak az olvasásban, és írásban állottak, vagy rendes, és közönséges Oskolákról szó sintsen, mivel ezek, valamint más Nemzeteknél, nálunk is későbbben köszöntöttek bé, és jöttek szokásba! A' Pécsi, Budai és Po'sonyi Studiumokról, mellyek Fejedelmeinknek szerzései voltak, itten nem értekezem, hanem azt akarom előhozni: hogy, mivel a' XIV. század' elején, tehát korábban, mintsem Péceset, Nagy-Váradon már Oskolák virágoztak, megérdemlené, ha valaki, kinek talántán több Levelei vannak, bővebben írna e' tárgyról, és kétségen kívül megmutatná: valljon ez a' Nagy-Váradí Oskola valamelyik Királyunknak szerzése, következendőképen ren-

des Oskola e, vagy tsak ama említett Monostorokban szokott magános tanuló - hely lehetett? Azonban közönséges Oskolának kellett lenni, mert akár honnan jövő ifjúság gyakorolhatta magát abban, a' mint e' következő Levélből, minden vitatás nélkül kitészik, a' tanítvány, a' kiről szállani akarok, Szabolcs Vármegyéből lehetett.

Nobilibus Viris et honestis Magistris Emerico, et Petro, filii Simonis de Kallo, Amicis suis Reverendis, Petrus et Jacobus Judices de Varadino, ac Jurati et Universi Civis de eadem sincerae salutis affectum. Noveritis, quod Domina relicta Pauli quondam Sartoris de Varadino, nunc autem uxor Fnicthae Covigiatoris, socii et concivis nostri, coram nobis personaliter comparendo dixit sana mente spontaneaque voluntate, quod ipsa Alexandrum, filium Dionysii de Beulch tempore pueritiae suae, dum idem Scholas Varadini frequentaret, per annum pro tribus marcis fovisset, et conservasset, pactum habendo cum eodem. et ipso anno completo, absque aliqua solutione facta, idem furtive recessisset; cuius pecuniae medietatem ipsa ad recipiendum et rehabendam (?) Benedicto filio suo, praedicti Paulli filio suo, praesentium exhibitori commisisset, et commisit coram nobis. Quo circa petimus Vos diligenter, quatenus cum ipse Benedictus pro ipsa pecunia prohibicionem fecerit, eidem iustitiae faciatis complementum, ut ipsam pecuniam rehabere possit ab eodem. Datum Varadini feria sexta proxima post Festum omnium Sanctorum, Anno Domini. MCGCXLVII.

Tenor Intitulationis.

Viris Nobilibus et honestis Magistris Emerico et Petro, filiis Simonis da Kallo, amicis suis reverendis.

E' Levél Szabolcs Vármegye Tisztjainak szólott, úgy vélem, hogy ekkor a' Kállayak Szolgabírók voltak.

Podhradczyk József.

4. Ú j K ö n y v e k.

1) Hős Regék a' Magyar előidőből MDCCGXXVI. Balla Károly által. Pesten N. Fűskúti Landerer Lajos' betűjivel.

2) Méltóságos L. Bárá Aszódi Podmanitzky Károly Úrnak, a' Bétsi Gazdasági Társaság' Tagjának, és Cs. Kir. Bányai Tanácsosnak, Ö Nagyságának; azon alkalommal, midőn a' Dunántúli Agostai Vallástételt tartó Evangyelika Fő Tiszt. és Tek. Superintendentia kebelében, mint ennek újonnan választott Világi Fő Hórmányozója e' folyó 1826-dik eszt. Augustus hava 16-dikán az úgy nevezett Herületi Gyűlésen legelőször megjelenne; hiv' tisztelete zálogául zengé Hima István Kóltai Ev. Prédikátor. Szombathelyen, nyomtattatott Perger Ferentz betűjivel.

3) Sioni Öröm, melyet Méltóságos Bárá Aszódi Podmanitzky Károly, Cs. Kir. Hintstari Tanácsos Úrnak; midőn a' Duna tulsó kerületi Evang. Superintendentia Fő Inspectori Székjébe lépven 1826. Hiszasszony hava 16-kán az első Gyűlést tartaná, kinyilatkoztatani kívánt Perlaky Dávid Enessei 's Bezi Ev. Prédikátor. Győrben Streibig Leopold betűjivel.

4) Privilegiált Érsek-Újvár Városának tanuló Ifjúsága, tanulásban tett előmenetel szerint karokra felosztva. 1826. Rév-Romáromban nyomtattatott özvegy Veinmüllerné betűjivel.

5. Petrózai Trattner Mátyásnál készült Ú j K ö n y v e k.

48) Az Országbeli Termesztések' megnemesítését és a' kifelé kereskedés' Előmozdítását tárgyazó Nemzeti Egyesület' Rendszabásaira való Javallat, egy Függelékkel: miképen lehessen a' Tűz - kárpótlás' Intézetét evvel összekapcsolni, és a' Magyar Országgi jeles durva-vászon' készítését tökéletesebbé tenni, és az avval való kereskedést, mind a' hazában mind a' külföldön a' szegény adózó természetű javára előmozdítani, Deyák Jósef által, 1826 4-ed rétl. 20.

49) Gyökeres Rendszabások a' Dohány' és Tobák'

Levelleinek megnemesítéséről, rendszeres útmutatás szerint, mind a két nemű Levellekre nézve, különösen Magyar-ország' hasznára, egy Tanítással egvütt, hogy miképen lehessen mind a két rendbeli Dohány-Levelleket három különbféle neműekre felosztani, és melly tulajdonságokkal kellessék ezeknek birni. B.l. alatt Függetelék gyanánt a' hazai termesztések' megnemesítésére, és a' kereskedés' előmozdítására előterjesztett Nemzeti Egyesület' Statutumaihoz, De y á k J ó 's e f által, 1826. 4-ed rétl. 20.

50) Vizsgálódások 'a Világ' alkotmányá felett, B Forstner Sándor után, kiadta L á n g h y I s t v á n 1827. 8-ad rétlap 80.

51) Buda és Pest Városoknak és környékeiknek tekinteteik. Hozzá kaptolt leirással kiadá T o m a l a F e r d i n á n d. — Ansichten von Ofen und Pesth mit ihren Umgebungen. nebst beygefügtter Beschreibung herausgegeben von Ferdinand Tomala, Pest, in der Kunst — und Musikhandlung des Herausgebers, 1827. 8-ad rétlap.

52) Trattner Mátyás' Magyar Nemzeti vagy Hazai Kalendarioma 1827-dik esztendőre, 13-dik esztendei folytatás, egy Tiszti Kalendariommal, különbféle tabellákkal, Anekdotákkal — 's.a.t- 4 ed rétlap 64.

53) Magyar Országi vagy Pesti ó és új Kalendariom 1827 eszt 8-ad rétlap.

54.) Gemeinnützigiger und erheiternder Pesther Schreib- und Haus-Kalender für 1827.

55) Nemzeti Újság, mellyet Hazai és külföldi Tudósításokból a' Magyar Nemzetnek köz javára irt, s kiadott Kultsár István 1826. eszt.

56) Hasznos Multságok. A' Hazai 's Külföldi Tudósításokhoz Toldalékul irta, 's kiadta Kultsár István 1826 esztendőre.

57) Ofter Commisions- und Nachrichs- Amts-Zeitschrift 1826 und Periodisches Verzeichniss sämtlicher in der Haupt- und Residenz-Stadt Ofen Gebornen, Getrauten und Gestorbenen herausgegeben von Fs. Wiesen.

58) Verzeichniss der Verstorbenen, Gebornen, Getrauten in der Königl. Freystadt Pesth 1826 herausgegeben von Joseph Pisthory.

59) Pesther Kundschafts - und Auctions - Blatt f. 1826. herausgegeben von Franz Lechner.

60) Catalogus Venerabilis Cleri Almae Diocesis Szatmariensis pro Anno Domini 1827 ab erecta Sede Episcopali Anno XXIII.

61) Solennia XVIII. Memoriae anniversariae Bibliothecae Kis Honthanae Publicae Senioratus Evang. A. G. die 15. Septembr. anno 1826. Alsó-Székálnokini celebrata 8-ad rét l. 144.

62) Óda Méltóságos Báró Podmanitzky Károly Cs. Kir. Kintstári Tanácsos Úrhoz, midőn a' Duna tulsó kerületi Aug. Vallástélt tartó Ev. Superintendentiában a' Fő Inspectorságot felvette. Lantolja Holcsey Mihály Csákvári Ev. Prédikátor 1825-dik eszt. October 11-kén Pesten.

63) *Επιτομή Φυσικής Ιστορίας μεταφρασθεῖσα μὲν ἐκ τῆς Λατινικῆς εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ὀμιλεμένην ἀπλο-ελληνικὴν Γλῶσσαν παρὰ Γεωργίου Δ. Κληδους τῆς ἐκ Κοζάνης τῆς Μακεδονίας, σχολαρχῆντος ἐν τῷ κατὰ Ζέμονα Ἑλληνικῷ Γυμνασίῳ. Τύποις δὲ ἐξεδόθη Δαπάνῃ τῆ ἐν Ἐμπόροις τιμιωτάτῃ κυρίῃ Γεωργίου Δ. Ζησῆ τῆ ἐκ Κοζάνης. 1826.*

6. Művészi Jelentés.

Hazánkíjja Martzinkey Elek Úr Borsod Vármegyei lefestette, Ő Cs. K. Fő Herczege József szeretett Nádor Ispánunk' képét, a' mint az Alesúti általa Paraditsommá változott kertjében áll.

Napoleont, mint első Consult, midőn seregét az Alpeseken keresztül vezetí, ágashodó Iován Dávid után, melly nagy kép ez előtt a' Párisi Invalidusok' Házában volt kitéve, félnagyságú formában. Mi e' két képet, a' szép művet szerető Hazánkíjainak a' Képiróval együtt ajánljuk.

Az 1827-ki Auróra, bár egy kevésbé későtskén megjelent. Mi annak ajánlására ez úttal egyebet nem mondhatunk; hanem a' ki tud magyarul, olvassa — 's meglepetve több remek munkákat fog benne találni.

Thaisz.

XII. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Kováts Sámuel. A' Régiek' Temetkezésökről. l. 3.
- 2) Köteles Sámuel. A' Sympathia. l. 28.
- 3) A' Magyar Hazának 's Nemzetnek Elsőségeiről 's a' nyelv' tökéletesítéséről. l. 68.
- 4) Podratzky János. A' Budai Palotáról. l. 74.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-vi'sgálat.

- 1) Kassits Ign. Laurea Virtutis seu Tractatus de Praerogativis Nobilium J. R. Hungariae, modis item acquirendae et legitimandae Nobilitatis etc. l. 88.

B) Külföldi Literatúra.

- 1) Tessedik/ Magyar-országot illető kéziratok a' Párisi Kir. Könyv-tárban. l. 97.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Intézetek. l. 102.
 - 2) Jelességek. l. 119.
 - 3) Tudakozás a' Nagy-Váradi Oskolákról. l. 122.
 - 4) Új Könyvek l. 124.
 - 5) Petrócai Trattner Mátyásnál készült Új Könyvek. l. 124.
 - 6) Művészi Jelentés. l. 126.
-

J o l c n t é s

a' Tudományos Gyűjteménynek 1827-ik
esztendei Folytatásáról.

Nem tsak magunknak születünk; hanem életünknek, földi rendeltetésünknek leg főbb részét a' Haza, Atyámfiai, Barátink 's többi embertársaink kívánják, — 's minél jobbak, minél nemesebbek vagyunk, minél jobban érezzük emberi rendeltetésünk' felséges voltát: annál kevesebbé vagyunk magunkéi, annál kevesebbet élünk magunknak. — A' Haza, — ez a' polgári Társaságokba öszve állott emberek' köz Anyja, — a' Haza kívánja leg nagyobb figyelmünket; — ennek legyen szentelve leg első, leg szorosabb, leg szívesebb kötelességünk. — Midőn a' köz Jót előmozdítjuk, magunk részesülünk azon Jóban leginkább; — a' mit másokkal teszünk, az visszahat kettős haszonnal mi reánk; 's ha ki ki tsak a' maga vastag 's jelenvaló hasznára nézne, senki se lehetne boldog a' polgári Társaságban. — Azért a' ki Hazája eránt való kötelességeit elmulasztja, maga ellen vétkezik, de egyszer'smind háládatlan leg nagyobb Jóltevője eránt, 's nem tsak érdemellen tagja a' polgári Társaságnak, hanem veszedelmes is: — mert a' Fejedelm eránt való hűséget a' Haza szeretete nélkül gondolni se lehet, — 's a' ki e' kettőt egymástól elválasztani meri, vétkezik a' Társaságnak alapja és egyenes tételjai ellen 's méltó, hogy érdemlett büntetésül a' Társaságból kizárattassék. —

És ez közönséges vétke az időnek, mellyet egy rendetlen forrás, egy vastag Egoismus bélyegez. — Minden felől harsog a' Hazafiúságnak szent neve; — de üres közönségesen a' hang, tett igen ritkán látszik; — kiki mást akarna nemes áldozatokra felhevíteni: — maga pedig tsak jelenvaló hasznát hajhászsa, 's végre is az egész Hazafiúság egy másnak tett 's vissza adott fényes Complimentekből áll. — 'S ez az oka, hogy a' Hazafiúságról írt annyi tsillámló Értekezések, a' Nemzeti boldogságról tett annyi szép Projectumok mellett, a' boldogság mindenütt hibázik. —

Azonban a' Haza, mint egy híven szerető gondos Anya ritkán kíván fényes áldozatokat 's inkább a' tiszta szándékot, az elhatározott állandó akaratot tekintvén,

meg-

megelégszik, ha kiki igaz lelki esmérte szerint le teszi tehetségeinek gyümöltreit a' leg tisztább szeretettel égő oltárára. — Mi is tehát reményljük, hogy a' *Tudományos Gyűjteménynek kiadása által, mellynek most tizeneggyedik évi Folytatását jelentjük, e' részben tsekély tehetségünk szerint Hazánk eránt való kötelességünket teljesítjük, 's a' Nemzeti Nyelvnek's Literaturának ebbeli terjesztésével, gyarapításával lefizetjük számosabb hazafiúi adósságainknak egyikét.* —

A' Magyar Nyelvnek 's Literaturának terjesztéséről 's gyarapításáról leg közelebbi Jelentésünkben is, de Folyóirásunk több helyein is más tudós Hazafiakkal egygyütt értekeztünk; — milyen foganattal? — azt az idő fogja mutatni: — de hogy buzgó óhajtásink nem voltak egészen hijjában valók, bizonyítják e' mostani Ország-Gyűlés' Naplókönyve 's Tettei, — bizonyítják leg közelebb Gróf Szécsényi István', Vay Abraham', Gróf Andrassy György', Gróf Károlyi György', Gróf Battyányi János', Gróf Eszterházy Mihály', ifj. Gróf Eszterházy Károly', néhai Gróf Teleki László Özegeye' 's Jósef, Adám és Samuel fiai', Gróf Pálffy Ferentz', Szlavnitzai Sándor István', Gróf Pongráz Therézia', Netzpáli Justh Gábor', Pallini Inkey Imre', Gróf Festetics László' ditső áldozatjaik 's számos mind egyházi mind világi Nagygyaink, Nemeseink, polgár Társaink nemes ajánlásaik, a' kiket, nem szorúlván hiú ditséretekre, nemes tetteknek érzése boldogitson még késő Maradékaikban is! —

Leg főbb pontra hágott tehát a' biztos remény, — minden nyelvű Hazafi Társaink ragyogó örömmel várják a' Felséges Helybenhagyást, 's nemesen megelőzve a' jövendőt, buzgó szorgalommal igyekeznek a' Nemzeti Nyelv' megtanulásán, terjesztésén, gyarapításán. — De mind ez tsak kezdete a' nagyobb jövendőnek, tsak pirosló hajnala egy már régen óhajtott tisztább nappalnak. — A' Magyar Nyelvre többször kezdett már egy szebb remény mosolyogni, de tsak hamar hült meg a' heves tűz, — 's téli ködbe borult a' fényes láthatár; a' Magyar Nyelv már egynehányszor kezdett vicítani, de tsak hamar hulltak le gyenge virágjai 's gyümöltreit nem hoztanak. — A' ki tselekedete közepén meg áll, hátrább esik mint sem az előtt volt 's a' tapasztalás bizonyítja, hogy közönségesen minél közelebb véljük magunkat reményünk vég tzeljához, annál meszszebb taszittatunk el tőle a' Sors vas keze által: — végbe vinni is kell tehát azt nemesen, a' mi nemesen gondoltatott; — megállá-

podni rettenetes következésü lenne. — Mind az, a' ki bizott, a' ki reménylette, hogy a' Nemzet még is valahára magához illőt, magához méltót fog végre hajtani, eltsüggedne leg forróbb igyekezetében is, — a' meg-nemzetesedni kívánó idegen elijjedne buzgó lépéseinek folytatásától, — a' korts kitsúfolná a' Nemzetet 's a' Külföldi megigazítaná vélekedését; — szóval a' leg veszedelmesebb visszahatás következnek 's az is meg-útálná, megvetné a' Magyar Nyelvet, a' ki különben jó lelku meggyőződéséből hozzá ragaszkodott. —

A' Magyar Nyelv, a' Magyar Literatura, ennek Hazánkban leg nagyobb virágzása a' mi tzelünk, a' mi óhajtásunk; 's kitsoda vehetné ezt ros néven? — Ugyan erre szabadságot adunk mi minden más Nemzetnek is, sőt örvendünk, ha mindegyik a' maga nemzeti Nyelve által, gyarapodik a' jóban 's erősödik Fejedelme eránt való hűségében: — mindazonáltal ambár egy lelkesebb szempontból megindulva, az emberiséget a' nemzetiségnek soha se szoktuk alája rendelni, megvalljuk azon mély szánakozásunkat, hogy Magyar Ország még most is olly kevésse magyar; — mert ez vélekedésünk szerint, mind az emberiség felsőbb kifejtődésének, mind az Igazgatás könnyebbségének árt. —

A' Nyelv, a' nemzeti szokás tézsen Nemzetet, 's ez az ő valósága testben véve; — mert az ember is tsak egy neme az állatnak 's szokásbeli állat: — a' hol nemzeti nyelv nintsen, ott megszünt minden character, minden erköltsi nemzeti erő; 's nem irtózik e' ki ki a' character nélkül való emberektől? — Azok 's minden korts nyelvűek, mihelyt vastag önhaszonkeresések azon-nal ki nem elégíttetik, készek az egész világ Fejedelmeinek 's Nemzeteinek boldogságát elérólni: — a' Hazafi feláldozza mindenét 's ha a' leg kegyetlenebb ellenség által martzangoltatik is, még utolsó lehelletében is hív Hazájához, Fejedelméhez. —

A' Nyelvnek egysége nem tsak könnyebbíti az Igazgatás terheit, hanem nagyobb képzésre emelvén a' nyelvet, ez által az Orzágnak is nagyobb befolyást készít a' többi Országok egészszében, 's annál erősebb, állandóbb, bátorságosabb, hatalmasabb valamelly Ország, minél kevesebb befolyása lehet más idegen Orzágnak a' nyelv által az ő lakossaira. — Frantzia Ország, hogy nyelvét Diplomatikaivá tette 's tökéletesítette, ambár ott is sok különböző nyelvűek laktanak és laknak, leg nagyobb befolyással volt Európának dolgaiba. — Hasonlót akart tenni néhai ditsőségesen uralkodott II-ik Jósef

Tsászár is, midőn a' Magyar nyelvet Diplomatikai rangra emelni szándékozott: — mert változhatatlan törvénye ez a' természetnek, hogy a' hasonló hasonlóval egyesülni siet 's a' nyelvbéli hasonlóság a' leg első, leg szorosabb atyafiság. — A' Magyar Nyelv egyetlen egy Európai nyelvhez sem hasonló, — a' Magyaroknak sehol sintszen atyafija: — 's e' felett jól tudja azt minden igaz Magyar, hogy a' Felséges Uralkodó Háznak oltalma 's számtalan jótéteményei nélkül magára hagyatva, már régen ki töröltetett volna az Európai Nemzetek sorából — azért historiai és természet törvényi okoknál fogva is megvagyunk tökéletesen győződve arról, hogy a' Magyar Nemzet, a' világ akar melly viszontagságai közt is utolsó tsep véréig hűséges fog maradni Felséges Uralkodójához, mellyben a' Mindenható mindenkoron erősítse és gyarapítsa, — tulajdon javára 's boldogságára! —

Ezek a' mi tiszta meggyőződéseink, mellyek mivel Felséges Királyunk eránt való leg szentebb hűségen 's a' Haza' leg buzgóbb szeretetén épülnek, nem fognak megváltozni; — de mind ezen forró Hazafűség mell tt, igen nagyon hibáznék az, a' ki a' deák 's német nyelveket számkivetni akarná: — mert épen ez lenne leg egyenesebb útja, a' leg durvább Barbariesre; — 's egy általjában és igen nagyon szükséges a' Magyarságot jól megkülömböztetni azon igen veszedelmes Betyárságtól! —

A' Tudományos Gyűjteményből ezentúl is minden hónapban egy 8. ivből álló kötet 's egy iv Szép Literatúrai Ajándék fog kiadatni; azon kívül a' rézmetszések kiadására is különös gondot fogunk fordítani.

Az egész esztendei Folyamat előfizetési ára színes borítékba bekötve, Postán 18 for. V. Cz. helyben pedig 14 for. V. Cz.; Velin papiroson Postán 36 for. helyben 32 for. V. Cz. A' T. T. Előfizető Urak' nevei örök emlékezetül az utolsó kötetben ki fognak nyomtattni. —

Előfizetni lehet a' Kiadónál Petrózai Trattner Mátyásnál Pesten, vagy a' Cs. Kir. Posta-hivataloknál, és azon buzgó Hazafiaknál, a' kik eddig is az Előfizetést beszedni méltóztattak.

Egyébaránt mind a' T. T. Szerző, mind az Előfizető Urak' hazafűzi buzgóságokért szíves köszönetünket ki nyilatkoztatván, ezen Intézetünket további betses pártfogásokba ajánljuk. Pesten, October 18-kán 1826.

Thaisz András, Redactor mk.

Petrózai Trattner Mátyás, Kiadó mk.

A' T. T. ELŐFIZETŐK' NEVEI.

CSÁSZÁRI KIRÁLYI FŐ HERTZEGEK.

Felséges Császári, Magyar és Cseh Országi Királyi örökös és Austriai Fő Hertzeg FERENTZ KÁROLY JO'SEF, Ő Császári 's Apostoli Királyi Felsege Arany Gyapjas Rendének Vitéze, és az 52-dik számú Magyar Gyalog Linea Regimentnek Tulajdonosa, *Bécsben.*

Felséges Császári, Magyar és Cseh Országi Királyi örökös és Austriai Fő Hertzeg JO'SEF, Arany Gyapjas, és Sz. István Apost. Magyar Királyi jeles Rendeinek nagy Keresztes Vitéze, Magyar Ország Nádor - Ispánja, és Kir. Helytartója, valamint ugyan azon Ország - Fő Hapítánja, a' Jászok' és Kunok' Ispánja, 's Birája. Cs. Kir. Fő Hadi Vezér, két Magyar Lovas Ezrednek Tulajdonosa, 's Ezredese, Pest Pilis és Sólt törvényesen egyesült Vármegyék' Fő, és örökös Ispánja, a' Nagy Mgú Magyar Királyi Helytartó Tanáts. 's a' Nagy Mgú Septemvirális Fő Törvényszék Elölülője, *Budán.*

Felséges Magyar és Cseh Országi Királyi örökös, és Austria Fstei Fő Hertzeg FERDINÁND KÁROLY, Ő Császári és Apostoli Királyi Felsege' Arany Gyapjas és Mária Theresia Katonai jeles Rendeinek Vitéze, nem külömben Szent István Apostoli Király jeles Rendének nagy Keresztes Vitéze, a' Lovasság Generálisa, a' 3-dik számú Magyar Lovas Ezrednek Tulajdonosa 's Ezredese, és a' Magyar Országi Királyi Fő Hadi Rormányszék' Igazgatója, *Budán.*

Felséges Királyi Herczeg BOURBON HÁROLY LAJOS, Spanyol Országi Infans, Lukkai Örökös Herczeg, Sz. István Apost. Magyar Király jeles Rendjének Nagy Keresztes Vitéze, 's a' t. *Lukkában.*

EGYHÁZI MÉLTÓSÁGOK.

- Rudnai 's Divék Újfalusi Rudnay Sándor, Magyar Ország' Hertzegi Primása, Fő és Titkos Cancelláriusa, az Apostoli Szent Szék született Követje, az Esztergami Fő Egyházi Megye' Érsekje, Ő Cs. 's Ap. Kir. Felsőháznak valóságos, és a' N. Mgú M. Kir. Helytartó Tanács Tanácsosa, a' N. M. Septemvirális Tábla Köz Birája, Sz. István Ap. Kir. jeles Rendének nagy Keresztes Vitéze, és Tek. Esztergam Vármegye örökös Fő Ispánja, 's a' t.
- Klobusitzi Klobusitzky Péter, Kalocsai Érsek, valóságos Belső Titkos Tanácsos, 's a' N. Mélt. Septemvirális Fő Törvényszék Köz-Birája. — *Kalocsán.*
- Pyrker (Felső-Eöri) László, Egri Érsek, a' Cs. Vas Korona Rend Vitéze, Cs. Kir. valós. belső titkos Tanácsos, és Heves 's Külső Szolnok törv. e. Várm. Örökös és valós. Fő-Ispánja, *Egerben.*
- Vurum József, Nagy-Váradi Megyés Püspök, és Cs. Kir. Tanácsos.
- Pótsy Elek, a' Munkátsi egyesült Görög Megye Püspöke, Sz. Péter és Pál Apostolok Tapoltzai Apátja.
- Báró Négyesi Szepessy Ignátz, Erdélyi Püspök, Cs. Kir. Belső Titkos, és a' Fő Mélt. Erdélyi Hormányszék Tanácsosa, az Erdélyi Katholikus Oskolák Fő Igazgatója, a' könyvvizsgáló Biztosság Elölülője, a' Philosophia és Theologia Doctora.
- Nádasdi Gróf Nádasdy Ferencz, Fogaras Földnek Örököse, Komárom Vgye' örökös Fő-Ispánja, és Váci Megyés Püspök.
- Belánszky József, Besztertze Bányai Megyés Püspök.
- Góizesti Madarassy Ferentz, választott Anzari Püspök, az Egri Fő Székes Egyház Kanonokja, a' Fő Templom Fő Esperestje, Cs. K. Udvari Tanácsos, és a' Nagy M. Magyar Kir. Udvari Cancellariánál Referendárius.
- Horváth János, Választott Bosoni Püspök, Rudinai Apátur, Veszprémi Kanonok, Sümeghi Fő Esperest, a' Magyar Kir. Helytartó Tanács Tanácsosa, 's a' Kir. Universitásban a' Theologia Tudományok Directora, 's a' Theologia Facultas Elölülője, *Budán.*
- Láng János Fortunát, a' Boldogságos Szűz Rákonyi Apátja, az Esztergami Fő Anya Templom Kanonokja, Komáromi Fő-Esperest, 's a' Tek. Királyi Itélő-Tábla Praelátusa, *Pesten.*

- Nováky József, Sz. István M. Király, Egervári Prepostja, az Egri Székes Egyházi Fő-Káptalan Kanonokja és Lectora.**
- Greskovits Ignácz, az Angyalok született Hírlőnéja Kompolti Apátja, Egri Kanonok, Heves és Külső Szolnok törv. egyesült Vármegyék' Táblabírája, és az Arvákra ügyelő Biztosság Elölülője.**
- Kolosváry Sándor, Szent Lambert Vásárhelyi Apátja, a' Veszprémi Székes Egyház Kanonokja, Plébánusa, 's Veszprém és Zala Vgyei Táblab.**
- Nádassi Tersztyánszky Imre, Vátzi Kanonok Sz. Benedek Tereskei Apátja, a' Váczi Sz. Szék, Pest, Pilis és 'Solt törvényesen egyesült, nem különben Hont és Nógrád Vgyék' Táblabírája.**
- Mészáros József, Petúri Apát, a' Székes Fehérvári Székes Egyház Kanonokja, a' Sz. József Semináriumi Nevendék Papság Rectora, Budai Fő Esperest, 's a' nyugalmazott Plébánusok Intézetének Igazgatója.**
- Szmódiss János, Veszprémi Kanonok, Szeminárium Praefectura, Zala és Somogy Várm. Táblab. 3 Exemp.**
- Horváth Pál, a' Sz. Benedek Szerzetben, Sz. Anian Püspök és Confessor Tihányi Apátja, 's a' tisztelt Szerzet' Igazgatója, *Pannonhalman.***
- Bernáth Maximilián László, a' Praemonstratensis Szerzetes Kanonok Rend Praelatusa, Keresztelő Sz. János Jászói és Sz. Kereszt Leleszi, és a' Nagy Váradi hegyi Sz. István Első Mátyr Prepostja.**
- Gyöngyös Pál, a' Praemonstratensis Szerzetes Kanonok Rend Praelatusa, Sz. Mihály Csornai, és Horpátsi Gy. O. B. Aszszony Túrjei és Jánoshídi Prepostja.**
- Kovács (Tusnádi) Miklós, Sz. Gábor Arkangyal Gáborjáni Prepostja, Sz. László Nagyvárad Kis-Prepostja, N. Váradi Kanonok, Békesi Fő Esperest, Sz. Kir. Debreczen Városa Plébánusa, 's 'Ts. Bihar Várm. Táblabírája.**
- Vajky György, Maria Magdolna Felső-Eörsi Prepostja, 's több Várm. Táblab.**
- Fejér György, a' B. Szűz Pesti Újhegyi Prepostja, Theologia Doctora, Cs. K. Tanácsos, a' Fejérvári Sz. Szék, és Győr Vgye Táblabírája, 's a' Pesti Kir. Universitás Könyvtárának Praefectura.**
- Fantásali Fantsaly Dániel, Hároly Fejérvári Kanonok, Udvarhelyi Kerület Fő Esperestje. a' Házasságnak és a' Vallástételnek Védője, a' K. Károly Fejérvári Gymnasiumnak Praefectura, és a' Sz. István Semináriumnak Regense.**

- Tamási József**, Károly Fejérvári, és a' Püspök Ő
Excellentiájának segítő Kanonokja, a' Szent Theologia
Doctora, 's a' t.
- Paldian József**, Sz. Szániszló Sárosi Apátur, Kassai
Fő Prépost és Kanonok, a' Nevendék Papság és a' nyu-
galomra lépett Plébánusok Intézetének Igazgatója 's több
Ts. Ns. Várm. Táblabirája.
- Fancsali József Mátyás**, a' B. Szűz Zér Monostrai
Apátja, a' Kassai Fő Anya Templom Cántora és Ka-
nonokja, több Tek. Ns. Vármegeyék' Táblabirája és az
Ursula Apátzák Curatora.
- Juranits László**, Pécsi Kanonok, Értényi Plébánus,
's azon nevű Egyházi Kerület Esperestje, és a' Szent
Szék Hőzbirája, Tek. Ns. Tolna és Somogy Vármegeyék
Táblabirája.
- Dese Pál**, a' Szombathelyi Székes Egyház Őr-Kano-
nokja, Vas és Szala Vgyék' Táblabirája.
- Döme Károly**, Po'sonyi Kanonok, és Sz. Imre Semi-
nariumának Rectora.
- Bártfai Márton**, Váczi Kanonok, 's a' Seminarium
Fő-Kormányozója.
- Turcsányi (Keresztényfalvi) Ferentz**, Kassai Ka-
nonok.
- Ruszek József**, Sz. Margit Hahóti Apátja, Keszthelyi
Plébánus, a' Keszthelyi Kerület Fő Esperestje, Theo-
logia Doctora, 's a' helybeli Oskolák Directora.

V I L Á G I M É L T Ó S Á G O K.

- Vás onykeői Gróf Zichy Károly**, Arany Gyapjas
Vitéz, Sz. István Király jeles Rendjének Nagy - Ke-
resztes Vitéze (brillántban) Cs. Kir. val. belső titkos Tan-
nátos, Kamarás: Státus és Conferentiális Minister, 's
Győr Vármegeyének Fő Ispánja, *Bétsben.* †
- Korompai Gróf Brunszwik József**, Sz. István Apost.
Király jeles Rendje közép Keresztese, Cs. Kir. Kama-
rás, valós. Belső Titkos Tanátos, Ország Birája, Nög-
rád Vgye' Fő-Ispánja, a' N. Mélt. Magyar K. Hely-
tartó Tanát Tanátososa, 's a' N. Mélt. Hétszemélyes
Tábla Köz-Birája, *Pesten.*
- Maros-Némethi és Nádaskai Gróf Gyula y Ignátz**,
Leopold Császári, Newszki Sándor Orosz, Vörös Sas
Burkus, Maxim. József Bajor jeles Rendeknek nagy Ke-
resztes Vitéze, a' Theresia Rend közép Keresztese,
Horvát, Dalmát és Tót Országi Bán, a' Kulpi és Unnai

- Széleknec Fő-Kapitánya. Cs. Kir. Kamarás, valóságos Belső Titkos, 's a' N. Mélt. M. K. Helytartó Tanátsnál Tanátsos, Fő Hadi-tár Mester, egy Magyar Gyalog és két Gyalog Báni Regimentek Ezredese, Cseh Ország Hadi Fő-Kormányozója, és a' N. Mélt. Báni Táblának Elölülője, *Prágában.*
- Cziráki és Dienesfai Gróf Cziráky Antal, Sz. István Ap. Király jeles Rendje' közép Keresztese, Arany Sarkantyus Vitéz, Cs. Kir. Kamarás, valós. Belső Titkos Tanátsos, Fő Tárnok Mester, a' Magyar Kir. Helytartó Tanáts' Tanátsosa, a' Hétszemélyes Törvényszék Köz-birája, és T. Fejér Vgye Fő-Ispánja, *Budán.*
- Galanthai Hercege Esterházy Miklós, Fraknónak Örököse, Arany Gyapjas Vitéz, Sz. István Ap. Király jeles Rendjének, Szent Hubert és a' Gvelfek' Rendjének nagy Keresztes Vitéze, a' Magyar Nemes Testörzö Serceg' Kapitánya, T. Soprony Vármegye örökös 's Fő-Ispánja, Cs. Kir. Kamarás, valós. Belső Titkos Tanátsos, Fő Hadi Tár Mester, 's egy Magyar Gyalog Regiment Tulajdonosa. *Bétsben, Velin Papirosra.*
- Illyesházi Gróf Illyesházy István, Trenchinnek Örököse, Arany Gyapjas Vitéz, Cs. K. Kamarás, val. belső Titkos Tanátsos, Királyi Fő Asztalnok Mester, Trenchin és Liptó Vármegyék' örökös 's Fő-Ispánja, *Pó'sonyban.*
- Batthyáni Hercege Batthyányi Fülöp, Német Újvár Örököse, Strattmani Gróf, Leopold Császár jeles Rendje Közép-Keresztes Vitéze, O Cs. 's Apost. Kir. Felsője Aranykulcsos Híve, 's Ts. Ns. Vas Varm. Örökös és valóságos Fő Ispánja, *Bétsben.*
- Végh István, Sz. István Ap. Király Rendjének közép-Keresztese, Arany Sarkantyus Vitéz, Cs. K. Kamarás, valós. belső titkos, 's a' N. Mélt. Magyar Kir. Helytartó Tanátsnál Tanátsos, a' Magyar Sz. Koronának egyik Örzője, Baranya Vármegye' Fő-Ispánja, és a' Magyar Országi Tartomány-Biztosság' Fő-Igazgatója, *Budán.*
- Perényi Bárá Perényi Lázár, Cs. Kir. Kamarás, valós. Belső Titkos Tanátsos, Al-Kintstárnok, 's a' N. Mélt. Magyar Kir. Udvari Kamara második Elölülője, a' N. Mélt. M. Kir. Helytartó Tanáts Tanátsosa, 's T. Torna Vgye' Fő-Ispánja, *Budán.*
- Batthyáni Gróf Batthyányi Vincze, Német Újvárnak Örököse Cs. Kir. Kamarás Belső Titkos Tanátsos, 's a' közönséges Cs. Kir. Udvari Kamara Másod Elöl-

- ülője, Tek. Esztergam Vgye' Fő-Ispányi Hivatal' Helytartója, *Bétsben*.
- Hajnátskői és Vétsei Báró Vétsey Miklós, Cs. Kir. Kamarás, valós. Belső Titkos Tanácsos, Szathmár Vgye Fő-Ispánja, 's a' N. Mélt. Hétszemélyes Törvényszék' Birája. *Pesten*.
- Apponyi Gróf Apponyi Antal, Leopold Cs. Rend. Közép Keresztés Vitéze, a' Toskánai Sz. Jó'sef és a' Parmai Constant. Sz. György Rendeknek Nagy Keresztés Vitéze, Cs. Kir. valós. bels. titkos Tanácsos, Kamarás, és Követ a' Frantzia Udvarnál, *Párisban*.
- Székhelyi Majláth György, Ö Cs. 's Apostoli Királyi Felsege Személyes Jelenlétének Törvényszékbeli Helytartója, 's Udvari Tanácsosa, *Pesten*.
- Bárá Wenkheim Jó'sef, Cs. Kir. Kamarás, Arad Vgyei Fő-Ispány, *Pesten*.
- Vásáros-Náményi ifjabb Bárá Eötvös Ignátz, Cs. Kir. Kamarás, a' N. Mélt. Magyar Kir. Udvari Kamara Tanácsosa, 's Tek. Sáros Vgye Fő-Ispánja, *Budán*.
- Soborsini Bárá Forray András, Cs. Kir. Kamarás, és T. Krassó Vgye Fő-Ispányi Hivatal' Helytartója, *Soborsinon*.
- Pilisi és Szilassi idősb Szilassy Jó'sef, Cs. K. Udvari Tanácsos, a' Hétszemélyes Törvényszék' Birája, Tek. Zemplin Vgye' Fő Ispányi Hivatal' Helytartója, 's a' Dunán túl lévő Helvetziai Vallást tartó Superintendentia' Fő-Curátora, *Pesten*.
- Gróf Széki Teleki Jó'sef, Cs. Kir. Kamarás, a' T. Királyi Itélő-Tábla Bárája, 's a' Tisza melléki Hely. vallást tartó Superintendentia' Fő-Curátora, *Pesten*.
2 Exemplár.
- Gróf Széki Teleki Ferentz, Cs. Kir. Kamarás, a' N. M. Erdélyi Kormányszéknél Tanácsos, *Kolosvárott*.
- Tolnai Gróf Festetics László, Cs. Kir. Kamarás, *Keszthelyen*, 5 Exemplár.
- Cserneki és Tarkewi Gróf Desseffy Jó'sef.
- Rádai Gróf Rádai Pál, Cs. Kir. Kamarás, 's a' Duna melléki Helvetziai vallást tartó Superintendentia' Fő-Curátora.
- Gróf Khevenhüller-Metsch Ferentz, Jerusalemi Sz. János Rend. 's a' Badeni Nagy - Fejedelmi Zähringer-Oroszlány Rend. Vitéze, Cs. K. Kamarás, és B. Wimpfen 13-ik számú Gyalog Regim. Ezredcs Helytartója és egy Grenadier Bataillon Commendánsa, *Pesten*.
- Gróf Széki Teleki Ádám, Cs. Kir. Kamarás, 's a' Nádor-Ispányi Huszár Ezerednél Kapitány.

- Gróf Széki Teleki Sámuel, Cs. Kir. Kamarás, 's a'
N. M. Kir. Helytartói Tanács Concipistája.
- Gróf Széki Teleki Károly.
- Batthyáni Gróf Batthyányi János, Német Újvárnak
Örököse, Cs. Kir. Kamarás, *Csákányban*.
- Wolkensteini és Ledniczei Gróf Wolkenstein Leopold, Cs. Kir. Kamarás, *Bétsben*.
- Gróf Pallavicini Eduard, a' Mindszenti és Algyeői
Uradalmak Örököse, Cs. Kir. Kamarás. *Bétsben*.
- Gróf Dittrichstein Ferentz, Cs. Hir. Kamarás,
Bétsben.
- Faji Gróf Fay István.
- Benyői és Urbanowi Gróf Benyowszky Sigmund,
Pesten.
- Monyorókeréki Gróf Erdödy Sándor, a' N. Mélt.
Magyar Kir. Udvar. Kamaránál Concipista.
- Vásonekeői ifj. Gr. Zichy János, a' N. Mélt. Magyar
Kir. Udvari Kam. Concipista.
- Tót Pronai és Blattnitzai Báro Pronay Sándor, Cs.
Kir. Kamarás, az Agostai Valláson lévő Superintenden-
tentiák' Fő Inspectora.
- Aszódi Báro Podmaniczky Sándor, Cs. Királyi
Kamarás.
- Aszódi Báro Podmaniczky Károly, Cs. K. Kints-
tári Tanácsos, 's az Agostai Valláson lévő Dunán túli
Superintendencia' Fő-Inspectora.
- Tót-Pronai és Blattnitzai Báro Pronay Kálmán, Pest,
Nógrád, Torontál, Turótz, 's Heves Vgyék' Táblab.
- Rasztnai Báro Redel Imre, a' N. Mélt. Magyar Kir.
Helytartó Tanácsnál Titoknok.
- Báro Meskó Jakab.
- M. Gyerő Monostori Báro Kemény László.

-
- Draskowich (Trakostyáni) Agnes, Gróf Kis Asz-
szony, *Pesten*.
- Gr. Széki Teleki Anna Aszszony, B. Kemény Si-
monné.
- Gr. Motesitzky Theresia, született Gróf Pongrácz
Aszszonyág, *Nádason*.

A' többi tisztelt Előfizető Urak
betű-Rend szerint.

A.

- Agh Imre, Vissen.
- Agoston Ker. János, Sz. András Plébános, az Endrődi
Fő Espercség Titoknokja, Philosophia Doctora, a'

- Pesti Kir. Egyetemenél a' Philosophiai Karnak Tagja,
és Békes 's Arad. Vgyei Táblabíró.
Áigl Gliczér, Provincialis Assistens, Vice Rector, és
Gymnasium Directora Pesten.
Ajlay (Nagy Váradi) Sámuel, Szathmár Vgyei Első Szol-
gabíró.
Allföldy András, a' Cs. K. Hertzeg Lichtenstein Magyar
Lovas Ezrede Háplánja.
Ambró (Adamóczi) Hároly, több Tek. Ns. Vármegyék'
Táblabírája.
Antal János, az ifju Erdödy Grófok Nevelője, Bécsben.
Aszalay (Szendrői) Sámuel, Hites Ügyvéd 's Táblabíró.

B.

- Babusnik Mihály, Máriamezei Uradalmi Tiszt.
Bacsák (Benefai) Anna Aszszony, Benyói és Urbanói Be-
nyovszky Péter Táblabíró 's Fiskális Úr Hitvese.
Balla Adalbert, a' N. M. Fő Törvény Tábláknál Expedi-
tor, és több Ts. Vgyék Táblabírája.
Balla Gábor, Pest Vgyei Táblabíró 's Levéltárnok.
Balla Károly, Pest Vgyei Kapitány és Esküdt.
Balogh (Almási) Pál, Orvos Doctor, Pesten 2. Exempl.
Baloghy (Baloghi) Mihály, Cs. K. Tanácsos.
Bánhidu Antal, Simándon.
Bányay Antal, a' Priv. Hajdú Városok Fő Esperestje,
Priv. Dorogh Hajdú Város Plébánusa, Ts. Ns. Szaboltás
és Ungh Vgyék' nem különben a' Munkátsi Consisto-
riális Sz. Szék Assessora.
Bárány (Debreczeni) Ágoston, Magyar Országai hites
Ügyvéd, N. Betskereken.
Barlabás Ágoston Varasd Várm. Táblab.
Baranyai (Felső) Helv. vall. lévő Tractus TT. Előljáróji.
Baranyai József, Hertzeg Esterházy Ügyeinek Al-lgazga-
tója, 's több Ns. Vgyék Táblab.
Baranyai (Bodorfalvi) ' Sigmund, több Ns. Vármegyék'
Táblabírája.
Bárczay (Bárczai) Pál, Pest Vgyei első Al-Ispán.
Baritz Mihály, Báránydi Plébánus, és Bihar Vármegyei
Táblabíró.
Baritz János, Orvos Doctor, és Prof. N. Enyeden.
Bártfay László, Mélt. Gróf Károlyi Nemzetség Titoknokja
a' Birtoki Kormányánál, Pesten.

- Bartakovits Ágoston, több Ts. Ns. Várm. Táblab. és hites
Ugyész.
- Bartal (Beleházi) György, Po'sony Vgyei első Al-Ispán,
és több Vgyék Táblabírája.
- Bay (Ludányi) Borbála, néhai T. Szomori Pázmándy
Bay (Ludányi) Károly, Beregh Vgyei Fő Solgabíró.
Károly Táblabíró Özvegye, Pesten.
- Bátorffy András, több Ns. Familiák' Ügyvédje.
- Báthory Gábor, a' Dunamelléki Helvétziai vallást tartók
Superintendense, és Pesti Prédikátor.
- Báthory Jó'sef, M. Peterdi Ref. Prédikátor.
- Bedócs István Uradalmi Tisztartó Német-Ujváron.
- Becsky (Tasnád Szántói) Ignátz, Szathmár és több Tek.
Vgyék Táblabírája.
- Belánszky László, Tabularis Ügyvéd, és Nádor Ispáni
Fiskális.
- Bene Ferentz, Cs. K. Tanácsos, Orvos Doctor, és a' Pesti
Kir. Egyetemenél a' Practica Orvosi Tudomány Profes-
sora, azon Orvosi Karnak Seniorsa, és Tek. Pest Vgye
Táblabírája.
- Bene Gergely, Londoni Kertmivelésre, 's a' Saxoniai szálló
mivelésre ügyelő Társaságoknak Tagja 's a' Mélt. Baró
Orczy Familia Fő Kertésze, Pesten.
- Bone Jó'sef, Táblabíró, 's Csongrád Várm. Főjegyző.
- Benitzky (Mitsinyei és Benitzei) Adám, több Ts. Ns.
Várm. Táblab.
- Benitzky (Benitzei) Florián, Pest Vgyei Solgabíró.
- Benitzky Maria, néhai Kesselőkeői Majthényi Pál Ur
Özvegye, Pesten.
- Benkowits Mikály, a' Cs. K. Szeredi Sínház Perceptora,
's T. Bars Várm. Táblabírája.
- Benyowszky (Benyói) Péter, Cs. K. Kapitány.
- Benyowszky (Benyói) Rozália Asszony, néhai Ts. Benefai
Bacsák István Ur Özvegye.
- Bernáth Antal, privilegiált Hegyallyai Tállyai Senátor.
- Bertalan (Kozmadomjai) Vintze, 'Ts Letenyi Uradalom
Inspectora.
- Bertha (Felső - Eöri) Antal, Törvénytánuló Po'sonyban.
- Beszédes Jó'sef, a' Sárvíz Regulatióját igazgató Ingenieur
Fejérvárott.
- Bethleni Dániel, az Alsó Zabolchi és Hajdú Districtusi
Egyházi Vidék Esperestje, és Püspök Ladányi Prédikát.
- Bezerédy (Bezerédi) István, több Vgyék Táblab. 's T.
'Tolna V. Fő Jegyzője.
- Bituitz Lajos, Szombathelyi Egyházi Megye Papja, Phi-
losophia, Doctora, a' Boroszlói Tudós Társaság' Tagja

a' Szombathelyi Királyi Lyceumban Mathesis és Magyar Nyelvtudomány Tanítója.

B odonyi Jó'sef, Fiskális.

Bodola (Zágoni Károly.), a' Szászvárosi Ref. Ékk. FőPapja.

Bodroghy István, hites Ügyész, és Jegyző Mező-Berényben.

Bogma (Nehoyzai) István, Temes Vgyei Számvevő's több Ts. Ns. Várm. Táblalabirája.

Bogor Sándor, Hitese Ügyész Baján.

Bohus (Világosvári) János Ts. Arad's több Ts Vgyék Táblab.

Boldisár Imre, az A. Baranyai H. Conf. lévő Egyházi Vidéknek első Notáriusa, és Mohátsi Prédikátor.

Bolla Márton, a' Kegyes Oskola Szerzet Provincialisa.

Botka (Névedi) Jó'sef, Zala Várm. Táblab.

Boráros János, Pest Vgye Táblalabirája, Szabad Kir. Pest Városa Tanácsosa, és a' Pesti Polgári Katonaság Ezredese.

Bornemisza (Illosvai) János, Beregh Vgyei Fő Szolgab.

Boros (Rákosi) János, a' N. M. M. Kir. Helytartó Tanátsnál Concipista.

Boros Jó'sef, több Ns Familiák' rendes Ügyésze, Temesvárott.

Borowszky János, Kasznár Zsámbokon.

Branizsa Klemens, az Istentől nevezett Sz. János Szerzete Tagja, Seborvosi Tudomány Mestere Po'sonyban.

Bregovits Pál, Tamási Mező Városi Plébánus's Simonytornyai Esperest.

Brezovay János, T. Heves és Borsod Vgyék Táblab.

Brestyenzky Adalbert, Szent Benedek Szerzet' aldozó Papja, Böltselkedés Doctora, és a' Győri Kir. Acade-miában Mathesis Professora.

Budai Cs. Kir. Fő Posta hivatal. 2 Exempl.

Budiács (Mikusótzai) Imre, Temes Vgyei Fő-Szolgabiró.

Buzás László.

Buttykai Jó'sef, Miskoltzon.

G.

Chinorányi Boldisár, T. Zala Vgye Szolgabirója.

Constantinovics Gábor, több Ns Familiák Fiskálisa.

Collinászy Florián, Böltselkedés Tanulója a' Királyi Uni-versitásban Pesten.

Csabay (Kürthy) Antal, Szathmár Várm. Táblalabiró.

Csala Pál, Cs. Kir. Controllor a' Kamarai Jozságokban Lembergben.

Csapó Dániel, Ts Tolna's több Vgyék Táblalabirója.

Csáthy (Özvegy) Györgyné Asszony, Könyvárosné 2 Ex.

Cseh (Sz. Kátolnai) Ferentz, több Vgyék Táblab.

- Cschy István, Po'sony Vgyei Táblabíró és Ügyvédllő.
 Cselkó (Cselkó Lehotai) István, a' Po'sonyi K. Academiában Magyar Nyelv Professora.
 Csekey János, Böltскеi Ref. Sz. Ekklesia Lelkipásztora.
 Cseremiszký Miklós, Böltselkedés Doctora, Bécsben.
 Csemitzky (Csemitzkei) Lajos, Izsákon.
 Cserey (Nagy Ajtai) Sámuel, Cs. K. Fő Strázsa Mester.
 Cserei (Nagy Ajtai) Mihály, Cs. K. Udvari, 's az Erdély Országí Kints-Tár válóságos Hamarása.
 Cséby Ignátz, több Ts Ns. Várm. Táblabírója, 's Baranya V. Első Aljegyző.
 Csirke János, Gróf Zichy István és több Nemes Házak Fiskálisa Veszprém Városa Jegyzője, és Superintendentialis Assessor.
 Czendy János, Patikárius Nagy Bányán.
 Czikó (Csik-Mindszenti) Ferentz, Ns Doboka Várm. Vice-Ispánja.
 Czigán Imre, Hessen-Homburg Hertzeg Magyar Gyalog Ezredb. Hadnagy 's Győri Verbung-Commendáns.
 Czirjék (S. Zoltányi) Dienes, Provincialis Comissárius Károly - Fehérvárott.

D.

- Damaszkin (Némethi) Antal, Temes Vgyei Tábla és Fő Szolgabíró.
 Dankó János, Arad Vgyei Archivárius, és Vice-Notár.
 Dantsets Jó'sef, Szombathelyi Megye Áldozó Papja, és Ikervári Plébános.
 Deák Antal, Szala Vgyei Táblabíró.
 Debreczeni Reform. Collegium Könyvtára.
 Deési Péter, Cs. Kir. Ingenieur Kapitány, és Local-Director Brassóban.
 Demjén Sámuel, Kolosvárott.
 Derra (Morodai) Anastasius, Borsod Vgyei Táblab.
 Decsy Jó'sef, Mélt. Gróf Festetits László Uradalmi Praefectusa Csurgón.
 Désy István, több Vgyék Táblab. 's a' N. Mélt. Kir. Kurriánál több Ns. Familiák Jussainak Igazgatója.
 Desewffy (Cserneki és Tarkewi) Antal, Temes Vgyei Tábla's Fő Szolgabíró.
 Dienes Imre, Szabadkán.
 Dókus (Csabai) László, Zemplén Vgye Fő Jegyzője, és több T. Ns. Vgyék Táblab.
 Domahidy (Domahidi) Antal, Szathmár Vgyei Számvevő.
 Dombrády János, Hold-Mező Vásárhelyi Uradalmi Kasznár

- Domsits Antal, Káplán Baján.
Domján (Domjanszegi) Jó'sef, Királyi Udvarnok, és Zala Várm. volt Al-Ispánja.
Dósa Jó'sef, Jász-Kerület Kapitánja.
Döbrentei Gábor, 'Ts Pest, 's több Ns Vgyék' Táblabirája, 's a' Budai kerületben Másod Tartomány-Biztos.
Döry (Jobbaházi) Vincze, Tolna Vgyei Al-Ispán.
Drescher Fridrik, hites Ugyvéd, és a' Kir. Könyv-Vizsgálat Segédje.
Dulházy Mihály, Gróf Desewffy Jó'sef Bibliothekáriusa.

E.

- Edelspacher (Gyoroki) János, Cs. Kir. Posta Mester Simándon.
Edelényi Sándor, a' Pápai Ns Collegiumb. Rector-Professor.
Eggenberger Jó'sef, Könyváros Pesten.
Egri Érseki Megye Könyvtára.
Egri Érseki Seminarium.
Egri Cistercita Monostor.
Egyed Antal, Paksi Plébánus, Al-Esperest, és Tolna Vgyei Táblabíró.
Eklér Jó'sef, több Ts. Ns. Várm. Táblab.
Eichenfeld Jó'sef, Cs. K. Udv. Tanácsos, 's a' belső Titkos Cabinet Kancellariájának Directora. Bétsben.
Eördög Jó'sef, N. M. Nádor - Ispáni Fő Törvényszék Actuáriusa, és a' T. Jász és Kún Kerületek tiszteletbeli Al-Ügyésze.
Eötvös (Vásáros Náményi) Mihály, Szathmár Vgyei Első Szolga Biró.
Eötvös Pál, a' N. Mélt. M. Kir. Udvari Kamara Titoknokja, 's T. Vas és Szathmár Vgyék Táblabirája.

F.

- Fabó Mihály, az Egri Cisterciták Priorja.
Fabritz Sámuel, több Vgyék Táblab. 's Szepes Várm. Vice-Fiskális.
Farkas Sámuel, Szabad Királyi Buda Városa Fő, több Familiák rendes Fiskálisa, és több Vgyék Táblab.
Farkas Jó'sef, Theologia Prof. Pétssett.
Fáy (Fáji) András, T. Pest, 's több Ns Vgyék Táblab.
Fáy (Faji) László, több Vgyék Táblab.
Fehérvári (Románfalusi) Jó'sef, Pest Vgyei Fő Jegyző.
Fejér (Szajoli) István, több Ns Vgyék Táblabirája.
Fejérvári Királyi Gymnasium.

- Fekete (Galanthai) Gáspár, ifjú Gróf Wolkenstein Nevelője Bétsben.
- Felső Bánya (Szabad Bánya) Városa Nemes Tanácsa.
- Báró de Férussac a' „Bulletin Universel des Sciences et de l'Industrie“ czimú folyó Irás' Szerzője, Párisban.
- Fessel 'Sigmund, a' Magyar Nyelv és Literatura Professora, Győrött.
- Festetits (Tolnai) Antal, Cs. Kir. Kamarás.
- Finta (Zabolai) András, több Ts. Ns. Várm. Táblabírája, 's hites Kir. Udvari Agens a' N. Mélt. Erdélyi Kir. Udvari Kancellariánál, Bécsben.
- Finta György, a' Pécsi Sz. Szék hites Jegyzője 's Ts. Tolna Várm. Táblabírája.
- Fittler István, M. Gr. Eszterházy Miklós Tatai Uradalmi Számvevői Hivatal Segédje.
- Fogarassy Mihály, Bétsben.
- Forgó György, Pest Vgyei Fő Orvos, 's ugyan azon és Nograd Vgyék Táblab.
- Forintos (Forintosházi) Jó'sef, Zala Vgyei Táblabíró.
- Fóris Jó'sef, Kémeri Köz-Birtokos.
- Frank Aloiz, Po'sony Vgyei Táblabíró.
- Frank Gábor, Borostyánkői Uradalom hites Ügyvédje.
- Frater (Érkeseüi) Lajos, Hites Ügyész.
- Frenyó Dániel, Hites Ügyész, és több Vgyék Táblab.
- Frónius Karolina Asszony, Méltóságos Miske Jó'sef Úr Özvegye.
- Frölich Fridrik, a' Magyar Kir. Univ. a' Böltselkedés 2-od évi Halgatója.

G.

- Gallovics Vincze, Curiális Prókátor, Pesten.
- Gangol István, Kiliti Reform. Prédikátor.
- Gáspár Ferentz, a' Mélt. Váci Püspök Ceremoniáriusa.
- Gáspár Kázmér, Váci Püspöki Titoknok.
- Gebhardt Ferentz, Orvos Doctor, és a' Pesti Kir. Egyetemenél Therapiának és az Orvosi Praxisnak rendes Professora.
- Gedő (H. Sz. Mártoni) Jó'sef.
- Gerber Jó'sef, Vas Várm. Táblabíró.
- Gesztessy Antal, hites Ügyész, N. Betskereken.
- Ghyczy (Assa és Ablantz Kürthi Ghyezi) Ignácz, Komárom Várm. Táblab. 's a' Tatai és Gesztesi Uradalmak Praefectura Tatában.
- Ghyczy (Assa és Ablantz Kürti Ghyezi) Miklós Kamerális Fiskális, és T. Zágráb Vgye Táblab.
- Glinkovits Jó'sef, Mu'slai Háplán.
- Glosius Dániel, több Vgyék Táblab. Pesten.

- Goldbrunner Sándor, Po'sonyban.
Góro (Agyagfalvi) Lajos, a' Szicziiai Sz. György Katonai Rendnek Vitéze, 's a' Cs. Kir. Földmérő 's Várerősítő-Testnél (Genie-Corps) Kapitány, Nápolyban.
Gorové (Gattáji) László, több Vgyék' Táblab.
Gorzó Mihály, Gróf Széchény Pál Ispánja, Oladon.
Gozovits György, Szebényi Plébánus.
Görög Demeter, Sz. István Ap. Király jeles Rendje' közép Keresztese, Cs. K. Kamarás, és Udvari Tanácsos.
Gróf János, a' Feöl-Seggedsi és Somogyvári Uradalmak Tisztartója.
Grónay János Grammatika Professora. Hőgyészben.
Grosser Ker. János, a' Kegyes Oskola Szerzet Tagja, Provincialis Assistense, Böltsekk. Doctora, Rector, és Director M. Óváron.
Gudits (Lemesi) János, Ts. Honth 's több Vgyék Táblab. Guzmits Iszidor, Sz. Benedek Szerzetebeli Aldoózó Pap, Theol. Doctora, és Professora Pannonhalmán.
Gyalay (Korpos) István.
Győri Jó'sef, Pátyi Ref. Sz. Ekklesia Lelki Pásztora.
Gyöngyövícs Ignác, a' Cs. Kir. Fő Só-Hivatal Má'sása Poroszlón.
Gyurikovits (Ivanóczy) György, Szabad Királyi Po'sony Városa Senátora, 's Po'sony Vgyei Táblab.
Gyurkovits Sámuel, Özvegy Gróf Teleki Jó'sefné Tisztartója.

H.

- Halas (Kis-Kún) Szabad Városa Nemes Tanácsa.
Halitzky András, Böltsekkedés Doctora, a' Pesti Királyi Egyetemnél a' Német Nyelv, 's Literatúra Tanítója, 's Kir. Könyvvizsgáló.
Hamza Ágoston, Curiális Prókátor Pesten.
Hantzel Ferentz, Jákóhalmi Plébánus.
Hanzély Márton, több Vgyék Táblab. és hites Ügyvéd.
Hartleben Konrád Adolf, Pesti Hőnyváros
Hegedüs Aloiz, a' Kegyes Oskolák Szerzete Provincialis Assistense, 's Collegium Rectora Pesten.
Hegedüs Aloiz, Káplán Dombóváron.
Hellebranth János, Hites Ügyvéd, és Szarvas Mező-Városa Jegyzője.
Hertelendy Max. több Vgyék Táblab.
Heya (Sárfalvi) Imre, Észtergam Vgyei Tábla-, 's Fő-Szolgabíró.
Hoblik Márton, Verőcze Vgyei Fő-Fiskális.
Tud. Gy. XII. K. 1826.

- Hochraiter Péter, M. K. Kameralis Sólház Controllórja Hatvanban.
- Hoffner Jó'sef, Orvos Doctor, 's a' Magyar Királyi Pesti Universitásban a' Baromorvoslás- Tudomány Rendes Professora, és a' Veter. Intézet Praefectusa.
- Holéczy Mihály, Csákvári Evangelicus Prédikátor.
- Hornyik Jó'sef, Veszprémi Megyebeli áldozó Pap.
- Horvát István, Tek. Fejér 's több Várm. Táblabirája, 's a' Széchényi Országos Könyvtár Örzője a' Magyar Nemzeti Muzeum mellett, Pesten.
- Horváth (Szent-Györgyi) János, Cs. K. Kamarás, Pesten.
- Horváth Endre, Téthi Plébánus.
- Horváth Ferentz, Mélt. Gróf Károlyi Familia' Kasznárja Fóton.
- Horváth (Sz. Péteri) Jó'sef, Berini Fő Esperestségnek Hegyi Kerületében Al-Esperest, és Pomorja Sz. Mártonyi Plébánus.
- Horváth Ferentz, a' Kaposvári Kir. Gymnas. Exhortator.
- Horváth János, Veszprém Várm. Táblabiró, 's Gróf Zichy Familia Archiváriusa.
- Horváth Farkas, Orvos Doctor N. Kanisán.
- Horváth Dániel, a' Fejérvári Cisterci Szerzet Residentiája Superiora, helybeli Director, és a' Jenai Tudós Mineralogiai Társaság Tagja.
- Horváth Imre Fiskális, Pápán.
- Horváth István, Fehér Vgyei Esküdt.
- Horváth János, Uradalmi Számtartó Pésett.
- Horváth Ignácz, a' Kegyes Oskola Szerzet Veszprémi Collegiuma' Rectora, és Gymnasium Directora.
- Horváth Jo'sef, a' Szép Mest. és Philos. Doctora, a' Magyar Kir. Univers. az Orvosi Kar Tagja, Sz. Kir. Baka-Bánya (Bánya) Város' Rendes, és Ts. Honth Várm. tiszth. Physicusa.
- Horváth (Pálóczi) Simon Ungh Várm. Táblabiró, és Fő Fiskális.
- Hrabowszky (Hrabowai) István, Nemes Dömölki Fvang. Ekklesia Lelki Pásztora, és a' Kemenes - Allyai Megye Seniora.
- Hrabowszky (Hrabowai) János, hites Ügyész Kőszeghen.
- Huszár Jó'sef, Nógrád Vármegyei tiszth. Aljegyző.

I. és J.

- Jankovich (Jeszenitzei és Vadassi) Miklós, több Vgyék Táblabirája.
- Jankovich (Jeszenitzei) Jó'sef, Fejér Vgyei Al-Ispán.

- Jankó János, Berkesdi Káplán. \
- Janik Ferentz, Herczeg Koháry Dereskei Uradalma' Erdő-
Felügyője.
- Jász - Apáthi Városa Ns Tanátsa.
- Jász - Árok - Szállás Városa Ns. Tanátsa.
- Jász-Berény Városa Ns. Tanátsa.
- Jármy (Szolnoki) Abraám, Cs. Kir. Udvarnok.
- Jäger Károly, Szabad Kir. Po'sony Városa Fő Birája.
- Jeremiás Sámuel, Vaiszlói Reform. Prédikátor.
- Jeszenszky (N. Jeszeni) Ignác, T. Tolna és több Nemes
- Vgyék' Táblabirája, Pesten.
- Jeszenszky (N. Jeszeni) Károly, Cs. K. Tanátsos.
- Igaz Samuel, Zemplén Várm. Táblabiró, Bécsben.
- Imre Imre, több Vgyék Táblabirája.
- Illés (Edvi) Pál, Evangelicus Prédikátor Vanyolán.
- Ilosvay (Ilosvai) Menyhárd, Tek. Beregh Vgye Szolga
birája, 's több Vgyék Táblab.
- Ilosvay (Ilosvai) György, több Ts. Ns. Várm. Táblab.
- Ilosvay (Ilosvai) Dániel, Tek. Beregh Vgye Táblab.
- Imre János, Böltselkedés és Theologia Doctora, és a' Pesti
Kir. Egyetemnél a' Böltselkedés Professora, 's a' Philo-
sophiai Kar. Decánusa.
- Inkey (Pallinyi) Imre, Cs. K. Kamarás, és Zala Vgyei
Al-Ispán.
- Inkey (Pallinyi) Nep. János, Cs. H. Kamarás.
- Inkey (Pallinyi) Antal, Ts. Somogy Vármegyei Előkelő
Táblabiró.
- Jókay (Ásvai) Jó'sef, Hites Ügyvéd, R. Komáromban.
- Jordánszky János, Nagy Mányai Uradalom Fiskálisa.
- Jósa (Nagy Bányai) Jó'sef, több Vgyék Táblab.
- Isaak (Kis Dobronyi) Sámuel, Cs. K. Tanátsos, és Szath-
már Vgyei első Al-Ispán.
- Jüngling János, Cs. K. Tanátsos, a' Magyar Orsz. Kato-
nai Kormányzéknel Referens, és az Irnoki Hivatal
Igazgatója.
- Ivánszky Antal, a' Magyar Nyelv 's Literatura Tanítója
Egerben.
- Iványos (Bönyi) Ferentz, Orvos Doctor Rév - Komá-
romban.

K.

- Kajaba Jó'sef, Szabados Jolsva Városa Fő Jegyzője.
- Kalchbrenner Jó'sef, a' Pesti és Budai Evangelica Ekklesia
Lelki Pásztor.
- Kalocsai Érseki Seminarium.

- Kalocsai Kegyes Oskolák Collegiuma.
 Kantai Minoriták T. Conventje Erdélyben.
 Kardos (Kardosvaszkai) János, Bács Vgyei Al-Fiskális.
 Károlyi István, Curiális Prókátor, 's több Ns. Familiák'
 rendes Fiskálisa Pesten.
 Kassics Ignác, Curiális Prókátor, 's több Ns. Familiák'
 rendes Fiskálisa.
 Katona János, Bujáki Plébánus, és Ecsegi Kerületbeli
 Al-Esperest.
 Kazay (Kazai) István, Táblabíró.
 Keller Klemens, a' Tiszt. Cistercita Rend. Zirczi Priórja.
 Kelemen József, Szászi Plébános.
 Keresztúry Kristóf, Torontál Várm. Szolgabíró.
 Kenderessy (Felső Szálláspataki) Ferentz, Erdélyi Fő
 Biztossági Számvevő.
 Kilián G. Hönykhereskedése Pesten, 2 Exempl.
 Király (Sepsi Sz. Györgyi) Mihály, Mélt. Gróf Széki
 Teleki Familia Jóságai Inspectorja.
 Kis Ádám, Csepi Ref. Prédikátor.
 Kis Bálint, Szentesi Reform. Prédik.
 Kis János, Hittudomány Doctorja, a' Dunántúl lévő
 Kerületben az Ágostai Vallásttartó Ev. Ekklesiák'
 Superintendense, 's Vas, Sopron, és Győr Vgyei Táblab.
 Kis (Batzka Madarassi) József, Alsó Fejér Vgyei Fő
 Jegyző.
 Kis Hároly, M. Báró Márjássy Cs. Kir. 37-dik Magyar
 Gyalog Ezrede' Gránátos-Hadnagya Budán.
 Kis Sándor, Pest Vgyei Táblabíró 's Fő Adószedő.
 Kiss (Nemeskéri) József, Evang. Prédikátor, N. Geresden.
 Kiss (Balásfalvi) László, T. Pest Vgyei Táblab. 's Fő
 Szolgabíró.
 Kiss (Nemes Apáti) Sámuel, N. Geresden.
 Kisfaludy (Kisfaludi) Károly, T. Bars 's több Vgyék'
 Táblabírája.
 Klárik Szilverius, Sz. Ferentz Szerzetén lévő Pap és
 Professor Baján.
 Kolmár József, a' Rév-Homáromi Ref. Ekklesia Lelki
 Pásztorja, az azon nevű Egyházi Megye Esperestje,
 és Superintendenzialis Gener. Perceptor.
 Kolosváry Miklós, Ts. Győr 's több Várm. Táblabírája.
 Kolosváry Pál, Fehér Vgyei Táblabíró: 's Mélt. Gróf
 Zichy János Uradalmainak Fő Igazgatója.
 Kolosvári Reform. Collegium Könyvtára.
 Komlosy (Homlosi) Hároly. Bereg Vgyei Fiskális.
 Kondé (Póka Teleki) József Benedek, Cs. Kir. Magyar
 Udvarnok és több Vgyék' Táblab.

Konkoly Thege László, T's. Ns. Komárom Várm. Fő Szolgabirája.

Konyári Mihály, Körös Várm. Táblabíró, Mélt. Csáktornyai Uradalom rendes Fiskálisa.

Kornély (Holdmézesi) Ambrus, Békés Vgyei Fő Adószedő, és több Vgyék Táblab.

Kornidez István; Szepes Vgyei Táblab.

Korodi Pál, Szerdahelyi Evang. Gyülekezet Diaconusa.

Kosztovits János, Dombói Görög egyesült Hivek Parochusa, és Taraczk-Vizi Al Esperest.

Kossár Ferentz, Komárom Várm. Táblab.

Kossics József, a' Szombathelyi E. Megye Aldozó Papja, 's Alsó-Szőlnöki Plébános.

Kovács (Dicskei) György, Pest Vgyei 2dik Al-Ispán.

Kovács Antal, Cs. Kir. Udvari Tanácsos.

Kovács Sámuel, Csákvári Ref. Prédikátor.

Kovács János, Arad Vgyei Első Vice Ispán.

Kozits István, a' Győri Oskolai Herület Igazgatósági Actuariususa.

Kubinyi (F. Hubinyi) Péter, Cs. Kir. Tan. és több Vgyék Táblab.

Kubinyi (F. Hubinyi) Miklós, több Vgyék Táblab. 's a' N. Mélt. Kir. Kuriánál több Ns. Familiák Jussainak Igazgatója.

Kubinyi (Felső Kubinyi és Nagy Olaszi) Ágoston, Nógrád Vgyei Táblab. 's Aljegyző.

Kultsár István, a' Hazai 's Külföldi Tudósítások Szerzője.

Kútsán Károly, Tisztartó Alsó-Baratskán.

Kún Sz. Miklós (Szabados) Városa Tanácsa.

Kürthy (Csáthi) Antal, Marmaros Vgyei Táblabíró 's Fiskális.

Kyss (Nagy Geresdi) Sándor, T. Pest 's több Vgyék Táblabirája.

L.

Ladányi Sándor, Csongrád Vgyei Táblabíró, és Szabados Ketskemét Városa Fő Birája.

Lapády József, Etskai Uradalmi Plenipotentiárius.

Lassú István, a' Magyar Kir. Udv. Kamaránál a' Registratura Accessistája.

Lászlóvszky József, a' T. Kir. Törv. Tábla' Ref. Assessora.

Lázár János, a' Szatmári Püspöki Sz. Szék Jegyzője, 's a' Lyceumb. Professor.

Lechner József, a' Királyi Hajókézés Inspectora Budán.

- Lehoczky (Lehotai) Antal, több Ts. Ns. Várm. Táblabírája, 's a' Margittai és Ó Fejértői Uradalmak Inspectorá.
- Losontzi Reformatum Collegium.
- Linke Antal, Cs. Hir. Pósta Tiszt Budán.
- Luby (Benedekfalvi) Imre, Cs. K. Tanácsos, és a' Tek. H. Tábla Assessora.
- Luka (Luka-Nényei) Sándor, Táblabíró, 's Ts. Honth. Várm. Szolgabírája.
- Lukáts Antal, több Ns. Vgyék Táblabírája és a' Vadkerti Pósta hivatal Tulajdonosa.
- Báró Lusinszky (Reglitzai) Károly, M. Báró Kienmájer Cs. K. 8dik Huszár Ezred Obestere, Bécsben.

M.

- Madarassy (Mező Madarassi) Ferentz, több Vgyék Táblabírája.
- Madár Imre, több T. Vgyék Táblabírája.
- Magyar Imre, a' Bisztriczai Plebania Lelki Segédje.
- Majthényi (Kesselőkői) András, Cs. Hir. Kapitány.
- Mándy (Mándi) József, Szatmár és Beregh Vgyei Táblabíró.
- Mándy (Mándi) Péter, Szatmár Várm. Fő Sz. Bíró.
- Mándy Sándor, Hites Földmérő Gyula-Vársádon.
- Marczibányi (Puchói és Csókai) Antal, Táblabíró.
- Marczibányi (Puchói) Imre, Cs. Hir. Tanácsos.
- Marczibányi (Puchói, és Csókai) János, több Vgyék Táblabírája.
- Marczibányi (Puchói) Lajos, több Vgyék Táblabíró.
- Marczibányi (Puchói) Márton, több Ts. Ns. Vgyék Táblabírája.
- Mares Venczel, Pomázon.
- Marich (Szolga Egyházi) István Dávid, Cs. K. Kamarás és Székes Fejér Vgyei Első Al-Ispán.
- Markus Nep. János, a' Hegyes Oskola Szerzetbeli Áldozó Pap, Rector és Director Selmetsbányán.
- Maros; Vásárhelyi Reformatum Collegium.
- Matits Ferentz, a' Pétsi Káptalan Jóságai Tisztartója.
- Mausperger Fridrik, hites Ügyész, 's a' N. Mélt. Kir. Huriánál több Ns. Familiák' Fiskálisa.
- Májer Ferentz, Báró Orčzy Familia Fiskálisa.
- Mayer Fidelis, Szombathelyi Megyebeli Áldozó Pap, az Isteni Tudomány Doctora, a' Modenai Universitásban a' Sz. Irás Tanítója, és Ferentz Kir. Herczeg' Modenai Udvari Kaplánja.

Majer József, Székes Fejérvári Plébános, Al-Esperest, Egyházi Tudományok Doctora, 's a' Püspöki Sz. Szék Assessora.

Méhesy László, Abrudbányai Első Aranyváltó, és Assessor.

Mérey, (Kapos-Mérei) Sándor, Cs. K. Kamarás, és a' N. M. M. Kir. Helytartó Tanács Tanácsosa.

Meritzay Antal, Váczi Sz. Szék hites Jegyzője, 's Nógrád és Honth Vgyei Táblab.

Mesterházy (Mesterházi) István, Hasznár N. Bollyban, Michna János, Al-Esperest, Beregszászi Plébános, és T. Beregh 's több V. Táblab.

Michnay János, hites Ügyvéd Pesten.

Mihálkovicz József, Jász és két Kún Kerül. Fő Jegyzője.

Mispál Gergely, Rosnyói Evang. Professor.

Mocsi (N. Oroszi) László, T. Pest Vgye Rendes Földmérője.

Moldoványi József, Tolna Vgyei Biztos.

Modrovich Nep. János, Pest Vgyei Szolgabíró, és Fő Biztos.

Mórász (Nagy Mályasi) István, több Ns. Vgyék Táblabírája.

Mósy János, Könyváros 's Könyvkötő, Kaposvárrott.

Mucso György, az Oláh és Görög Oskolák helybeli Igazgatója Pesten.

Muhoray András, Jász és két Kún Kerületek Al-Jegyzője, és Levél Tárnokja.

Muraközy (Körmendi) György, Cs. Kir. Magyar Lovas Ezeredbeli pensionált első Kapitány, Szombathelyen.

Müller József, Pesti Könyváros,

N.

Nagy (Pályi) András, több T. Vgyék Táblabírája.

Nagy György, Al-Esperest és Czeglédi Plébános.

Nagy István, Superintendentialis Assessor és Reform. Rector-Professor Hetskeméten.

Nagy (Peremartonyi) Daniel, Superintendentialis és Tractualis Assessor, Tolna Várm. Táblabíró 's Nagy-Székelyi Ref. Predikátor.

Nagy (Tordatsi) Ignácz, több Vgyék Táblab. Budán.

Nagy (Beregszászi) Pál, Böltsekedés Doctora, a' Göttingai tudós Társaság, és több más Társaságok Tagja, 's Beregh, Ung, Szathmár, Pest, Marmaros, Ugocsa, Zemplén és Borsod Vgyék Táblabírája.

Nagy (Alsó Szopori) Pál, Rév-Romáromi Év. Prédik.

- Nagy Enyedi Ref. Collegium.
Nagy Idoi Sámuel, több Vgyék Táblabirája.
Nagy Boldizsár, Petrózai Tisztartó.
Naidhard Antal, Egri Érseki Számvevő.
Nátly Jó'sef, Királyi Pósta Ügyellő Szegeden.
Nehrer Tobiás, Orvos Doctor, és pensionált Cs. K.
Ezredbeli Fő Orvos.
Némct Janos, a' Szombathelyi Egyházi Megye Neven-
dék Papja, 's az Isteni Tudomány Hallgatója.
Németh (Nyéki) Vendel. Ts. Posony Vgye Táblab. és
Al Ügyésze.
Noszlopy (Noszlopi) Jó'sef, M. Báró Hienmayer, Cs.
Kir. 8dik Huszár Ezred Fő Hadnagya, Bécsben.
Nyikos György, Torontál Várm. Táblabíró, 's Kir.
Kamarális Tisztartó Csatádon.
Nyitray Mátyás, M. Királyi Helytartói Tanácsos, a' Tu-
dományok dolgában felvigyázó Biztosságnak ideig
való Elölülője.

O.

- Okolitsány (Okolitsnói) János, Ts. Borsod Vgye Szol-
gabirája.
Oltoványi István, Kameralis Kis-Betskerek Helysége
Plébánusa, és a' Püspöki Sz. Szék Assessora.
Ordódy (Ordódi és Alsó-Lieszkői) Tódor, az Eszter-
gami Fő Megye' Aldozó Papja, és Nagy Kéri Káplán.
Ordódy (Ordódi és Alsó-Lieszkői) Pius, a' Böltselke-
dés Tudomány Hallgatója.
Oszterhueber Jó'sef, Zala Vgyei Táblab. Hahóthon.
Osztóits (Nagy és Kis Semplaki) János, Temes Vgyei
Fő Ügyész.

P.

- Páal (Felső Eőri) János, Erdő-Szadán.
Páal (Felső Eőri) János, több Ts. Ns. Várm. Táblab.
Höszegehen.
Pachmayer Ferentz, Kameralis Apathin Mező Város
Plebánusa, a' Bácsi felső Kerület Jegyzője, 's Ts.
Szerem Vgye Táblabirája.
Pajkos Ferentz, Törvények' Doctora, hites Ügyész, 's
Szabad Kir. Pest Városa' Aljegyzője.
Pálmasy Fülöp.
Pálmasy Ferdinand, 2. évi Törvényhalgató a' Bétsi
Theresianumban.

- Pánczél Dániel, a' M. Kurir Czimű Újságnak Szerzője.
 Pap János (Törökfalvi), Táblabíró.
 Pap (Ináncsi) Mihály, a' Vértes-Alljai Egyházi Vidék V. Esperestje, és a' Lovas-Berényi Reform. Ekklesia Lelki Pásztora.
 Pápay Sámuel, Veszprém Vgyei Táblab. és Uradalmi Fiskális Pápan.
 Parragh László, Göllei Plébános, az Igali Herületben Esperest, és Somogy 's Tolna Vgyei Táblab.
 Pásztor László, Fiumében.
 Pataky Ferencz, a' Tatai és Gesztesi Uradalmak Fiskálisa
 Paur (Kápolnai) Antal, Tolna és Fejér Vgyék Táblab.
 Pázmánaeum Collegium-beli T. Nevendék Papság, Bécsben. 2 Exempl.
 Péchy (Péchy-Újfalusi) Ferentz, Ó-Budai Plébános, 's több Ts. Ns. Vgyék Táblabírája.
 Péchy (Péchy Újfalusi) Tamás, Abaúj Vgyei Szolgab.
 Perczel (Bonyhádi) Sándor, több Vgyék Táblab.
 Perlaky (Perlaki) Dávid, Bezi Evang. Prédikátor.
 Pétsi T. Nevendék Pap Urak.
 Pétsi Ferentz, Abrud-Bányán.
 Pétsi Hirályi Gymnasium.
 Pilaszenovits Antal, Roglaticzai köz Birtokos, és Ts. Bács és Bodrogh törv. egyes. Vgyék Táblabírája.
 Piskulits Jó'sef, Ts. Temes Várm. Táblabíró.
 Piller (Merkei) László, Sáros Várm. Táblabíró.
 Platthy (Thurotz-Divéki 's N. Palugyai) András, több Ts. Ns. Vgyék Táblabírája.
 Plavetzky Ádám Ráfáel, Séllei Uradalom Hasznárja.
 Póder István, a' Váczi Háptalani Város hites Jegyzője.
 Podolay Menyhárd, Hegyes Oskolák Szerzetese, Superior. és Gymnasium Directora Nagy Kanisán.
 Pogán (Csebi) István, T. Bereg Várm. Táblabíró.
 Polgár Innoczentz, Sz. Benedek Szerzetb. Aldozó Pap, Pápai Superior, és a' Kir. Gym. Directora.
 Poloni Gottfried, B. Hienmayer Cs. Kir. 8. Huszár Ezred' Hadnagya, Bécsben.
 Poppel Imre, Cs. Kir. Máza-Mester a' Mohátsi Sínháznál.
 Polyák (Bökényi) László, Szathmár Vgyei Eskütt.
 Pongrátz (Sz. Miklósi, és Óvári) Imre, Cs. K. Tanácsos.
 Poroszlay (Tóthi) Fridrik, Szabad K. Debretzen Város Fő Jegyzője.
 Po'sonyi Ns. Magyar Társaság.
 Pótsa (Hatoslykai) Pál, Bécsben.

- Praemonstratensis Renden lévő T. T. Professor Urak Szombathelyen.
- Precsinszky István, Mélt. Verőtzei Urad. Ispánja.
- Pribelyi Ferentz, Theologia Professora, és a' Káptalani Könyvtár Örzője Nagy Szombatban. 2 Ex.
- Prikkel Ferentz, Ts. Posony Vgye Táb. és Fő Szolgabirája.
- Prileszky (Prileszi) István, T. Bars Vgyei Táblabiró, 's a' Verebélyi és Sz. Györgyi Érseki Szék Assessora, 's Érseki Tisztartó N. Sallón.
- Privitzer Aloiz, a' N. M. M. K. Helyt. Tanács Tanácsosa.
- Prokopius György, a' Nagy M. M. Kir. Helytartó Tanács és Udvari Kamaránál Ágens, Budán.
- Pupos József, Dabronyi Plébános.
- Putz Antal, Ballonyi Plébános.

R.

- Rácz József Aloiz, Chirugiának, Bába Mesterségnek, Szem 's Barom Orvosi Tudománynak Mestere, és a' Pesti Kir. Universitásnál, a' Theoretica és Practica Chirugiának volt Assistense.
- Raisz (Kassai) Károly, több Vgyék' Táblab.
- Rákovszky (Hákói) István, több Várm. Táblabirája, 's a' Hertzeg-Primási Ügyek' Igazgatója.
- Raksányi (Raksai) József, Sz. Kis Hőrös-Mező Városa Fő Jegyzője.
- Rátonyi (Adorjányi) Péter, Ugotsa Vgye Szolgabirája.
- Redli Károly, Verebély Ns. Szék Táblabirája és Primatialis Számtartó.
- Remelay Ferentz, Kir. Só Tiszt Szolnokon.
- Reseta János, Gr. Wartembergi-Waldstein Úrfi Nevelője.
- Ribiánszky János, Gesztesi Uradalom Ispánja.
- Rigyitzky Isidor, Márienfeldi Ispán.
- Rohontzy (Felső Pulai) Imre, több Ts. Ns. Várm. Táblabirája, 's az Ozorai, Dombovári és Ireghi Uradalmak Rendes Fiskálisa, Ozorán.
- Róth Mihály, a' Kegyes Oskolák Szerzetb. Prov. Secret.
- Rothkrepf Gábor, ifjú Gróf Széchényi Nevelője, Bécsben.
- Rösler Kristóf, a' Budai és Pesti Német Újság' Szerzője, Budán.
- Rudits (Almási) József, Böltselkedés és a' Hözönséges Törvények Doktora, a' Pesti Kir. Egyetem-Tagja, Bács Vgyei Táblabiró 's Al-Jegyző, *Vélin papiroson.*
- Rudnyánszky József, az Esztergami Kerületi Vicariatus Titoknokja, Ts. Bars és Esztergam Várm. Táblab.

S.

Sáros-Pataki Ns. Collegium.

Schaumburg és Társai, Könyváros Bétsben.

Schedius Lajos, Philosophia Doctora, a' Pesti Királyi Egyetemenél Aesthetica Tanítója, 's több Várm. Táblabirája.

Schlachta (Zadjeli) Gábor, Arad Vgyei Gen. Perceptor. Schreyer Ádám, Sz. Kir. Pest Városa Plébánusa a' Therézia Városban.

Schwaiger András, Po'sonyi Könyváros. 2 Exempl.

Sebestyén (Acsádi) László, több Ns. Vgyék Táblab.

Sebestyén Gábor, több Nemes Familiák' Fiskálisa Pápán.

Sélley Elek, Zala Vgyei Tábla- és Fő-Bíró.

Sikos István, Nagy Györi Evang. Prédik.

Simon István, Gr. Batthyány Antal emeritus Praefectusa.

Sípos Jó'sef, Békési Reform. Prédikátor.

Solti Reform. Egyházi Vidék T. T. Prédikatori.

Soos (Sóvári) János, több Várm. Táblabirája.

Sopronyi Nemes Magyar Társaság.

Spilák Reginald, Sz. Benedek Szerzetb. Áldozó Pap, és Gazdaságbeli Gondviselő Sz. Mártonban.

Stamm Jó'sef, a' Magyar Orsz. Katonai Kormány Szék' Protocollistája.

Sterly Bonaventura, Minorita Szerzet Provinciális Assistense.

Stermenszky András, Sz. Kir. Buda Városa Senatora, 'Ts. Esztergom 's Po'sony Vgyék Táblab.

Stettner (Makkos-Hetyei) Máté, Királyi Ügyek Vice-Directora, 's Tek. Sopron 's több Várm. Táblabirája.

Stipula Jó'sef, Jász-Berény Városa' Plébánosa.

Stöck Ferentz, a' Nádor Ispányi Huszár Regimentnél Százados Kapitány.

Strázsay Nep. János, Baranya Vgyei Táblab. 's több Ns. Familiák rendes Ügyvédje.

Strobl György, a' Hegyes Oskolai Szerzet Provinciális Assistense, a' Szép Mesters. és Bűltsekedés Doctora, Váczon.

Sümeghy (Lovászi 's Sz. Margitai) Mihály, 'Ts. Zala Várm. Tábla 's Fő Szolg. Birája, 's 'Ts. Varasd és Somogy-Várm. Táblabirája.

Szabó Jó'sef, a' Nagy-Szalontai Ref. Sz. Ekklesia Oskola Rectora.

Szabó Ferentz, Herczeg Eszterházy Miklós Bujáki Uradalombeli Tisztartója, Turán.

Szabó István, Rosnyói Megyebeli Áldozó Pap.

- Szabó István, Pesti és Komáromi Épület-Fa kereskedő.
Szabó János, Szabad Kir. Debreczen Városa Erdő In-
spectora.
Szabó Pál, M. Túri Reform. Prédikátor.
Szabó Mihály, K. Tartsai Reform. Prédikátor.
Szalay János, Tatai Uradalmi Fa-Mester.
Szánthó István, Bugyi Reform. Prédikátor, és olvasó
Társai.
Szánthó Ferentz, Vác Sz. Lászlói Káplán.
Szarka György, Sz. Szarvas Városa Plébánosa.
Szászy József, Lepsényi Reform. Prédikátor.
Szathmári József, több Vgyék Táblab. és a' N. M.
Kir. Helytartó Tanátsnál Agens.
Szeber Károly, Szabad Királyi Pest Városa Senátora.
Szecsódy János, Mélt. Ambrózy Lajos Kamarás Igazgató
Tisztartója Kürtösön.
Szedek Fabián, Sz. Benedek Szerzetb. Aldozó Pap,
Római Arkás, és a' Esztergami Kir. Gym. Directora.
Szegeđi Ajtatos Oskolak' Collegiuma.
Szegepecher Ferentz, Sz. Háromság Siklósi Apátúr,
M. Óvári Plébános, és ugyan azon Kerület Al-
Esperestje, Moson Várm. Tablabiró.
Szekely Udvarhelyi Evang. Ref. Ns. Collegium.
Szelezky (Boczonádi) Antal, több Vgyék Táblab.
Szent Ádrián Martyr Tiszt. Conventje Szalaváron.
Szent Benedek Szerzetjének Pápai Residentiája.
Szent Benedek Szerzet Kir. Gymnasium Directora
Sopronyban.
Szent Mártonyi Fő Apátság Könyvtára.
Szent Benedek Bakony-Béeli Apáturság.
Szent Benedek Szerzetesei' N. Szombati Residentiája.
Szent Benedek Rendén lévő Urak Resident. Posonyban.
Szent Benedek Szerzetesei Komáromi Residentiája.
Szent Benedek Szerzetesei a' Győri Collegiumban.
Szent Benedek Szerzetebeli Esztergomi K. Gymnasium
Professorai.
Szent Benedek Szerzetebeli Kőszegi K. Gymnasium
Professorai.
Szent Ferentz Szerzetesei T. Conventje Pesten.
Szent Ferentz Szerzetesei T. Conventje Szegeden.
Szent Ferentz Szerzetesei T. Conventje Szabadkán.
Szent Ferentz Szerzetesei T. Conventje Szolnokon.
Szentgyörgyi Gellért, Cs. K. Kamarás Csuzy Pál Ur'
fijai Nevelője, Betschelyen.
Szentivány (Szentiványi) Antal, több Ts. Vgyék'
Táblab.

- Szent-Ivány (Szent-Iványi) Károly, Táblabíró, Sajó-Gömörben.
- Sziber István, Szombathelyi Egyházi Megyebeli Pap, és nyugalomra lépett Plébános.
- Szigeti Deák Oskolák' Marmarosban.
- Szigethy György, emeritus Nevelő, Bécsben.
- Szilágyi Ferentz, a' Kolosvári Ref. Colleg. Professora.
- Szilágyi (Székely-Földvári) András.
- Szilágyi Jó'sef, a' Szécsi Szigethi Urad. Számtartója.
- Szily (Nagy Szigethi) Jó'sef, Cs. K. Udv. Tan. és a' N. Mélt. Hétszemélyes Tábla Assessora.
- Szirmay (Szirmai) Lajos, több Ns. Vgyék első rendű Táblabírája.
- Szirmay (Szirmai) György, Szathmár Vgyei Első Al-Szolgabíró.
- Szluha (Verbói) Ferentz, Szabad K. Szeged Városa Al-Jegyzője.
- Szombathelyi Kir. Lyceumbeli Magyar Ifjúság.
- Szombathelyi T. Nevendék Papság Könyvtára.
- Szontagh (Zabari) Sámuel, több Vgyék Táblabírája, és Ts. Gömör Kis-Hontal t. e. Vármegyék' Házi-Adó Fő Bévevője.
- Szeőke (Óvári) Lajos, Marmaros Vgyei Táblabíró.
- Szögyényi (Magyar Szögyényi) Ferentz, Zemplén Vgyei Al-Ispán.
- Szőke János, Mélykúti Plébános.
- Sztánkovits János, Uradalmi Tisztartó Somodoron.
- Sztánkovits Ignátz, a' Görög nem egyesült Oskolák Fundusait Igazgató Deput. Assessora, és Szabad Kir. Pest Városa Vél. Polgárja.
- Sztánkovánszky Imre, Tolna Várm. Hites Aljegyző.
- Sztrokai (Nemescsói) Antal, Győr Vgyei Táblab. és több Ns. Familiák Fiskálisa Pesten.
- Szüry István, több Vgyék Táblab.
- Szűts Jó'sef, a' Kegyes Oskolák Szerzetebeli Áldozó Pap, Bültselkedés Doctora, és Tanítója, Szegeden.
- Szűtsy Ferentz, Czinkotai Kásznár.

T.

- Takáts Éva, Karats Ferentz hitvese
- Takáts (Özvegy) Jó'sefné, született Bay Esther Asszonyosság.
- Takáts Mihály, Cziráki Plébános.
- Takáts (Kis Jókai) 'Sigmond, Posony Vgyei Al-Adószedő és Táblab.

- Takáts (Kis Jókai) Gáspár, Posony Vgye 2dik Al-Ispánja.
- Takátsy Ignácz, több Ts. Ns. Vgyék Táblab. 's több Ns. Familiák teljes hatalmú Ügyésze.
- Takó (Baróthi) György, a' Károly-Fejérvári Seminariumb. Nevendék Pap, 's a' Theolog. 3-ad évi halgatója.
- Tallian (Vizeki) György, Táblabiró.
- Tamásy Calasantius, a' Kegyes Oskola Szerzet Áldozó Papja, Böltselkedés Doctora, a' S. A. Újhelyi Collegium Rectora, és a' helybéli Gymnas. Directora.
- Teklich János, Battaszéki Uradalom Tisztartója.
- Tétsi Ferentz, ifjú Gr. Teleki Domokos Urfi Nevelője.
- Thaisz András, hites Ügyvéd, több Vgyék Táblab. 's a' Tudományos Gyűjtemény Redactora.
- Tibolth Mihály, Gr. Széchényi Familia Jóságai Directora, és több Vgyék Táblab. 2 Exempl.
- Tihanyi (Ebeczki) Antal, Pest Vgyei Esküdt.
- Tkaltsits József, Varasd Vári Uradalom Rendes Fiskálisa.
- Tóbi Antal, Könyváros Siklóson.
- Tomájer Ignácz, Pécsi Püspöki Levéltárnok.
- Tomka (Tomkaházi) Sigmund, hites Ügyvéd, 's több Ns. Vgyék Táblab.
- Tornay József, a' Magyar Kir. Kamara Levél Tárháza egyik Esküdt Tagja, és hites Ügyvéd.
- Tóth Ferencz, a' Dunán túli Helvetiai Valláson lévő Superintendentia Generalis Notáriusa, és Pápai Esperest.
- Tóthfalusy Károly, Orvos Doctor Miskolczon.
- Tóth Mihály, Brassó Vgye' Fő Notáriusa, 's több Ns. Vgyék Táblab.
- Tóth (Csáfordi) Pál, Soprony Vgyei Magistrat. Fiskális és Táblab.
- Tóth Pápay József, túl a' Dunai Helv. Vallástételt tartó Ekklesiák Superint. és több Vgyék Táblab.
- Tökölyi (Kevermesi) György, több Ts. Ns. Vgyék Táblabirója.
- Török (Váradi) Gábor, Arad Vgyei Al-Jegyző, és több Ns. Vgyék Táblab.
- Trattner (Petrózai) Károly, a' Cs. Kir. Föld-mérő 's Vár-erősítő Testnél (Génie-Corps) Kapitány, Budán.
- Tropp István, Gazdaságbeli Igazgató Gyűlvézen.
- Trsztjánshky István, Posztó Kereskedő, Pesten.
- Turcsányi (Keresztényfalvi) István, Pest Vgye Táblab

U.

Ugróczy Ferentz, a' Kegyes Oskolabeli Szerzet Lévai Colleg. Rectora, Bölts. Doct. és a' Gymnas. Directora, 's Bars' Vgyei Táblabíró.

Újfalusy Jó'sef, Szathmár Vgyei Táblab.

Újhegyi Mihály, a' Kir. Czeglédi Uradalom Kasznárja.

Újhelyi (Tisza-Újhelyi) Sándor, Ugocsa Vgye Fő Szol-gabirája.

Uray (Urai) Bálint, Szathmár Vgye Jegyzője.

Ürményi (Urményi) Anna, született Komjáthy Aszszony Csillag Keresztes Dáma, Pesten.

Ürményi (Urményi) Ferencz, Cs. Kir. Kamarás és Udvari Tanácsos, a' Fiumei Szabad révpartnak, és az egész Magyar Tenger-melléknek Fő Kormányozója, Fiume és Buccari Sz. tengeri Kereskedő-Városok Polgári Kapitánja.

V.

Váczi T. Nevendék Papság.

Vajda (Alsó Csernátoni) Sámuel, és az ő Úri Olv. Társai.

Várady János, Sz. Theologia Doctora, a' Consistoriális Sz. Szék, nem külömben Ts. Csanád és Torontál Vgyék' Táblab. és Nagy Betskerei Plébános.

Várady (Várad) Jó'sef, a' Fiumei Királyi Kormány-széknél Concipista.

Varga István, Sz. Theologia Doctora, Reform. Prédikátor Szikszón.

Vásárhelyi (Vásárhelyi) János, Csanád Vgyei V. Fiskális, 's több Ts. Ns. Vgyék' Táblabírája.

Vásárhelyi (Kezdi Vásárhelyi) Jó'sef, Szathmár Vgyei Táblabíró.

Vass Ferentz, Stanisitsi Plébános, a' közép Tisza Esperestség Al-Esperestje Bács Bodrogh Várm Táblabírája.

Vedres István, hites Földmérő, Vendresházán.

Veres (Mocsolai) István, hites Ügyvéd Ketskeméten.

Verzár Gergel, Mármárosi Fő Esperest, és Szigethi Plébános.

Viczmány Tamás, N. Mihályon.

Vitkovits Mihály, hites Ügyész, 's több Ns. Familiák Fiskálisa, Pesten.

Vizer István, Magyar Orsz. hites, és a' Veszprémi Püspökség Földmérője.

Vojtsek, a' Cs. Kir. Fő Posta Hivatal Controlórlója
Budán.

Vörös (Farádi) Ignácz, több Vgyék' Táblabirája.

Vörösmarty Mihály, hites Ügyész, Pesten.

Vrányi (Vrányi) Konstantin, Földes Úr, Pesten.

W.

Wagner Kapisztran, a' Sz. Ferentz Szerzetének Pro-
vinciálissa, Posonyban.

Waltherr László, T. Esztergam és Csongrád' Vgyei
Táblabíró, 's Gr. Károlyi Nemzetség Levéltárnokja.

Weisz Károly, Philosophia Doctora, és az Ifjú Her-
czeg Lamberg Nevelője, Linczben.

Wimmer László, Kir. Kamarális Számtartó, Dettán.

Wlasits György, Egerághi Plébános.

Z.

Zahonovics György, Tardi Plébános.

Zaják Márton, Szathmár Várm. Ord. Physicusa.

Zebegnay György, Modossi Uradalom Tisztartója.

Zichy (Zichi és Zayki) János, Somogy Vgyei Szolgabíró.

Zibrin Jó'sef, második Osztályb. Tanit. Érsek Újváron.

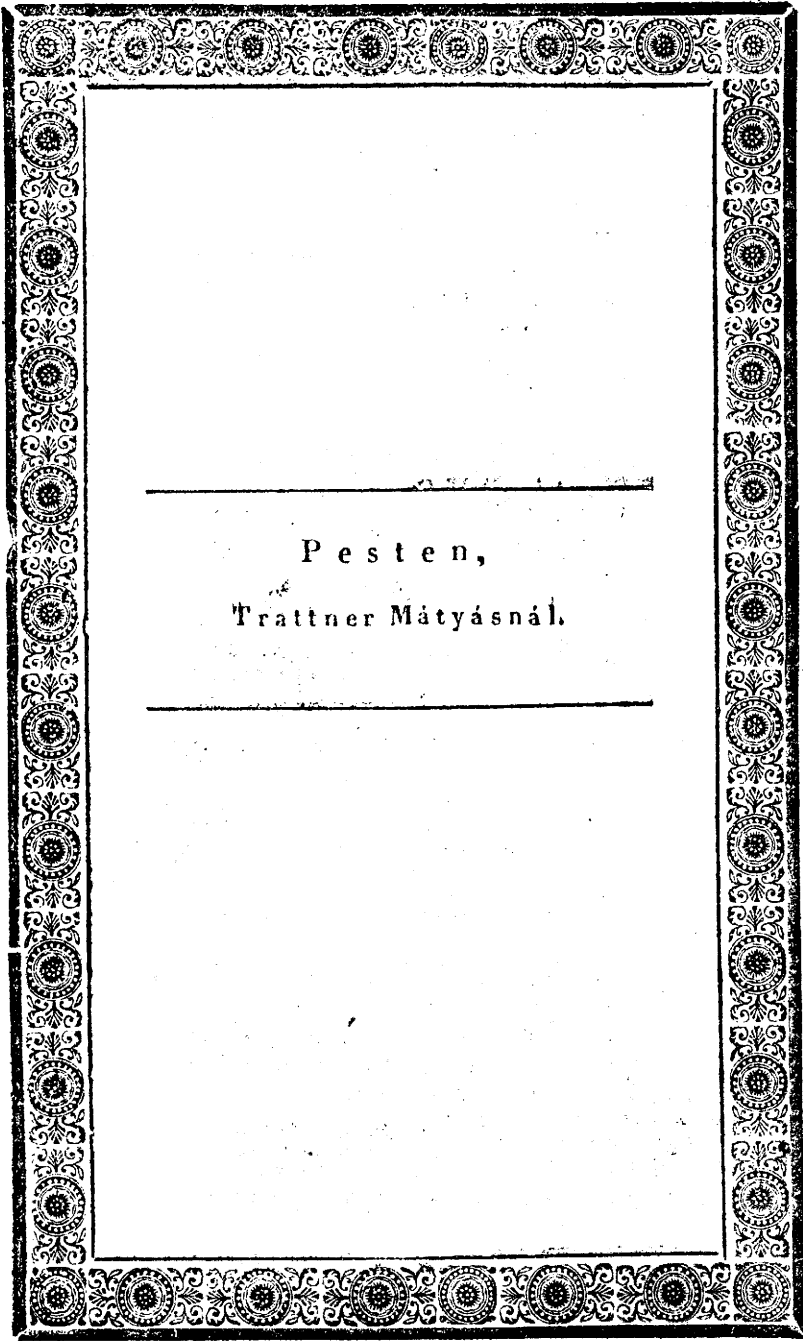
Zsivora György, Mélt. Gróf Ráday Pál Titoknokja,
Pesten.

Zsitvay László.

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkájikkal elősegítik, tőlem mindenik ívnyitől 4 forintokkal tiszteltetnek meg ezüst pénzben; tsak arra kérem a' Tudós Irókat, hogy a' beküldendő Munkák közhasznú tárgyat foglaljanak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, tsinosan és hibátlanúl leirattassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7 — 8. ívnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adatik ki; mellyre itt helyben 14. forintok, a' postán elküldetéssel pedig 18 forintok fizettetnek elő Bécsi érték szerint.

Petróza i Trattner Mátyás.

P e s t e n ,
Trattner Mátyásnál.
